

Cumhuriyetimizin 100. Yılında Sosyal Bilimler Özel Sayısı

Özel Sayı Editörleri

Doç. Dr. Hakan ALTINPULLUK

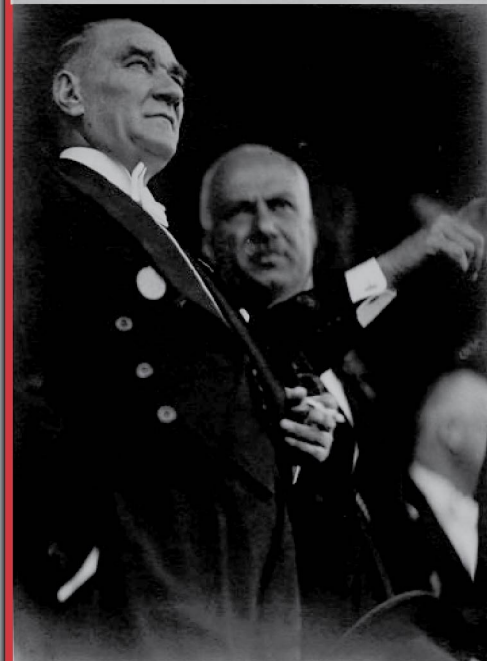
Doç. Dr. Murat BURGAC

Doç. Dr. Temmuz GÖNÇŞAVRAN

Doç. Dr. F. Zeynep ÖZATA

Cilt: 23 Sayı: Özel Sayı Yıl: 2023

e-ISSN: 2667-8683

Sahibi: Anadolu Üniversitesi adına Rektör Prof. Dr. Fuat ERDAL
Owner: On behalf of Anadolu University, Rector Prof. Dr. Fuat ERDAL

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (AÜSBD) yayın hayatına 2001’de yılda iki sayı ile başlamış, 2012 itibariyle Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 4 defa yayınlanan ve TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanında taranan uluslararası hakemli statüsünde olan bir dergidir. AÜSBD ayrıca; EBSCOhost Academic Search Complete, Index Copernicus gibi uluslararası indekslerin yanı sıra Sobiad atf dizinininde de yer almaktadır.

Derginin Yayın dili Türkçe ve İngilizce olup, “araştırma makalesi”, “derleme”, “editöre mektup” ve “kitap incelemesi” türünden metinleri, yazım kurallarına uygun hazırlanmış olması koşuluyla değerlendirmeye kabul eder. Değerlendirilmek üzere dergimize gönderilen metinlerin, daha önce yayınlanmamış, yayınlanmak üzere kabul edilmemiş ve yayınlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayınlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir.

AÜSBD 2019 yılı 1. sayısına kadar hem basılı hem çevrimiçi olarak yayınlanmıştır. 2019 yılı 2. sayısından itibaren ise çevrimiçi olarak yayınlanmaktadır. Değerlendirme süreci, elektronik ortamda çift-kör hakem değerlemesi (double-blind) yöntemiyle yürütülür. Dergimiz iktisat, işletme, maliye, sosyal politika ve çalışma ilişkileri, kamu yönetimi, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler, davranış bilimleri, hukuk, tarih, sanat tarihi, arkeoloji, Türk dili ve edebiyatı, sosyoloji, felsefe, açık ve uzaktan öğrenme, iletişim bilimleri alanlarındaki bilimsel eserleri yayınlar.

Anadolu University Journal of Social Sciences (AUJSS) is an international peer-reviewed journal that started its publication life in 2001 with two issues per year, and as of 2012 published four times a year in March, June, September and December and is indexed in TÜBİTAK-ULAKBİM Social Sciences Database. AUJSS is also included in international indexes such as EBSCOhost Academic Search Complete, Index Copernicus and as well as in Sobiad citation index.

The journal's publication language is Turkish and English, and it accepts manuscripts such as "research article", "review", "letter to the editor" and "book review", provided that they are prepared in accordance with the guidelines of the journal. Manuscripts submitted to our journal for evaluation should not have been previously published, accepted for publication, and not in the process of being evaluation for publication. The responsibility of the manuscripts that are in the process of evaluation and the published articles belongs to the author(s).

AUJSS was published both in print and online until the first issue of 2019. Since the 2nd issue of 2019, our journal has been published online only. The evaluation process is conducted electronically by double-blind peer-review method. Our journal publishes scientific articles in the fields of economics, business, finance, social policy and labor relations, public administration, political science and international relations, behavioral sciences, law, history, art history, archeology, Turkish language and literature, sociology, philosophy, open and distance learning, communication sciences.

AÜSBD’de yayımlanan tüm eserlerin yayın hakkı Anadolu Üniversitesi’ne aittir.
Anadolu University holds the copyright of all published material that appear in AÜSBD.

Yazışma Adresi / Address: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi
Yunussemre Kampüsü 26470 Tepebaşı - ESKİŞEHİR
e-mail: sosbilder@anadolu.edu.tr
web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbd>

Bu eser Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Editör / Editor

Saime ÖNCE

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 26470 Eskişehir - Turkey

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 dahili/ext: 3243-1262

Faks/Fax: +90 222 335 08 95

e-posta/e-mail: sonce@anadolu.edu.tr

Teknik Editör / Technical Editor

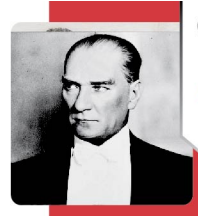
Gülgün BULUT

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 26470 Eskişehir - Turkey

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 dahili/ext: 3243-1275

Faks/Fax: +90 222 335 08 95

e-posta/e-mail: gbulut@anadolu.edu.tr

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Ayşegül Asuman AKDOĞAN** (Erciyes Üniversitesi)
Abdullah YALAMAN (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Bayram Zafer ERDOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Ender GEREDE (Eskişehir Teknik Üniversitesi)
Evrin GENÇ KUMTEPE (Anadolu Üniversitesi)
Mehmet FIRAT (Anadolu Üniversitesi)
Yavuz AKBULUT (Anadolu Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

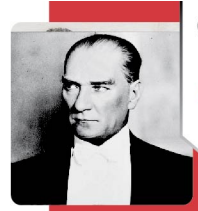
- Aytül Ayşe CENGİZ** (Anadolu Üniversitesi)
Aras BOZKURT (Anadolu Üniversitesi)
Aziz Arman KARAGÜL (Anadolu Üniversitesi)
Baki DUY (Anadolu Üniversitesi)
Banu UÇKAN HEKİMLER (Anadolu Üniversitesi)
Bedia Yelda OLCAY UÇKAN (Anadolu Üniversitesi)
Demet KURTOĞLU TAŞDELEN (Anadolu Üniversitesi)
Erkan ÖZATA (Anadolu Üniversitesi)
Erkan YÜKSEL (Anadolu Üniversitesi)
Ferîştah ALANYALI (Anadolu Üniversitesi)
Fikret ÇELİK (Anadolu Üniversitesi)
Hakan SEZEREL (Anadolu Üniversitesi)
Mustafa Erkan ÜYÜMEZ (Anadolu Üniversitesi)
Mehmet Mahur TULUM (Anadolu Üniversitesi)
Meltem ERDOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Mesude Canan ÖZTÜRK (Anadolu Üniversitesi)
Özlem OKTAL (Anadolu Üniversitesi)
Temmuz GÖNÇ ŞAVRAN (Anadolu Üniversitesi)
Tolga AKKAYA (Anadolu Üniversitesi)

Dil Editörleri / Language Editor

- Hülya PİLANCI** (Anadolu Üniversitesi)
Özlem UZUN (Anadolu Üniversitesi)

Görsel Tasarım ve Dizgi / Graphic Design & Typeset

- Gülgün BULUT** (Anadolu Üniversitesi)

Danışma Kurulu / Advisory Board

A. İlhan ORAL - Anadolu Üniversitesi

Abdülkadir GÜRER - Ankara Üniversitesi

Ahmet KALENDER - Selçuk Üniversitesi

Ahmet MAKAL - Ankara Üniversitesi

Ali Resül USUL - Anadolu Üniversitesi

Betül DEMİRCİ - Anadolu Üniversitesi

Bülent AÇMA - Anadolu Üniversitesi

C. Hakan AYDIN - Anadolu Üniversitesi

C. Hakan KAĞNİCİOĞLU - Anadolu Üniversitesi

Cengiz YILMAZ - Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Deniz KAĞNİCİOĞLU - Anadolu Üniversitesi

Deniz TAŞCI - Anadolu Üniversitesi

E. Nezir ORHON - Anadolu Üniversitesi

Elif TEKİN İFTAR - Anadolu Üniversitesi

Ergün KAYA - Anadolu Üniversitesi

Erinç YELDAN - Bilkent Üniversitesi

Erol KUTLU - Anadolu Üniversitesi

Eser KORTANOĞLU - Anadolu Üniversitesi

F. Zeynep ÖZATA - Anadolu Üniversitesi

Fatih TEMİZEL - Anadolu Üniversitesi

Fuat GÜLLÜPINAR - Anadolu Üniversitesi

H. Zümrüt TONUS - Anadolu Üniversitesi

Hakan KARAKEHYA - Anadolu Üniversitesi

Halil İbrahim USTA - Ankara Üniversitesi

Halit Turgay ÖNALAN - Anadolu Üniversitesi

H. Rafet YÜNCÜ - Anadolu Üniversitesi

İbrahim KAYA - Anadolu Üniversitesi

John GRAHL - Middlesex University

Kurtuluş KARAMUSTAFA - Kayseri Üniversitesi

Mehmet Şükrü AKDOĞAN - Erciyes Üniversitesi

Mesut AYGÜN - Anadolu Üniversitesi

Metin TOPRAK - İstanbul Üniversitesi

Michael BASIL - University of Lethbridge

Michael J. BAKER - University of Strathclyde

Meryem AKOĞLAN KOZAK - Anadolu Üniversitesi

Nuray TOKGÖZ - Anadolu Üniversitesi

Oktay EMİR - Anadolu Üniversitesi

Philip J. KITCHEN - Brock University

Rıdvan KOZAK - Anadolu Üniversitesi

Selami SEZGİN - Anadolu Üniversitesi

Semra GÜNAY - Anadolu Üniversitesi

Süleyman SÖZEN - Anadolu Üniversitesi

Şehmuz BALOĞLU - University of Nevada

Tony ROYLE - National University of Ireland

Turgut TOK - Pamukkale Üniversitesi

Tyler COWEN - George Mason University

Zehra GÜLMÜŞ - Anadolu Üniversitesi

Sunuş...

Değerli Okuyucularımız,

Türk milletinin birlik ve beraberlik ruhuyla verdiği İstiklal Mücadelesi'nin en değerli eseri kuşkusuz Türkiye Cumhuriyeti'dir. Türkiye Cumhuriyeti'mizin 100. yılını büyük bir sevinç ve gururla kutlamaktayız. Bizim için Cumhuriyet; bağımsızlıktır, özgürlüktür, ulus egemenliğidir, demokrasidir, uygarlıktır ve kültür birlikteliğidir. Cumhuriyet herkes için birleştirici niteliktedir ve herkes tarafından iyi anlaşılmalıdır. Atatürk "Benim naçiz vücudum elbet bir gün toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti, ilelebet payidar kalacaktır." sözüyle Cumhuriyet'in daha çok anlaşılmasını, daha çok özümsemesini ve onu geliştirmek için daha çok çalışılmasına vurgu yapmıştır. Bu bağlamda, Cumhuriyet'in ilan edildiği tarihten bugüne, 100. yılını kutladığımız bugünlerde, Cumhuriyet felsefesinin anlaşılması, Cumhuriyet'in kazanımlarının değerlendirilmesi ve bu analizlerin bilimsel araştırmalar ışığında taçlandırılması gelecek nesiller açısından da önem taşımaktadır. Bu özel sayımızda, Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal, ekonomik, kurumsal, kültürel ve siyasi hayatını şekillendiren süreçler üzerine kazanımlarının değerlendirilmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin bölgesel ve uluslararası sistem içerisindeki geçmiş yüzyılına dair değerlendirmelerin yanı sıra gelecek yıllara yönelik eğilimlerin irdelenmesi, sosyal bilimlere konu olan tüm olgu, olay ve süreçleri 100 yıllık bağlamda ele alan bilimsel çalışmalarda geçmiş ve geleceğin sentezi amaçlanmıştır.

Cumhuriyeti'mizin 100. Yılı'na özel olarak hazırladığımız bu sayımız, en zor zamanlarında bile istiklal ve istikbalinden ödün vermeyeceğini ve sadece savaş meydanlarında değil ülkemizi ileriye taşıyacak her türlü mücadeleye devam edeceğimizi tüm dünyaya gösteren aziz milletimize bir saygı nişanesidir. Bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci yüzyılına girerken, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin Cumhuriyet'in ışıklarını yaymaya devam etmesini temenni eder katkı veren tüm araştırmacılara, editörlere ve emeği geçen herkese teşekkürlerimi sunarım.

Prof. Dr. Fuat ERDAL
Anadolu Üniversitesi Rektörü

Editörden...

Çok değerli araştırmacılar ve okurlar merhabalar,

Tarih boyunca Türk milletinin birlik ve beraberlik ruhuyla verdiği milli mücadelenin en değerli eseri kuşkusuz Türkiye Cumhuriyeti'dir. Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün "Egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir." sözüyle 29 Ekim 1923 tarihinde Türk milletine armağan edilen Cumhuriyetimiz bugün 100 yaşındadır ve ilelebet payidar kalacaktır.

Cumhuriyet'in 100. yılını kutladığımız bugünlerde, Cumhuriyet felsefesinin anlaşılması, Cumhuriyet'in kazanımlarının değerlendirilmesi ve bunların bilimsel araştırmalar ışığında taçlandırılması gelecek nesiller açısından da önem taşımaktadır. Bu Özel Sayımız, sosyal bilimlere konu olan tüm olgu, olay ve süreçleri 100 yıllık bağlamda ele alan çalışmaları sadece Cumhuriyet'in geçmişine yönelik değerlendirmeler olarak değil; Cumhuriyet'in geleceğine yönelik ekonomik, idari ve sosyal hayata yön verebilecek çalışmaları da kapsayacak biçimde geçmişten geleceğe bütüncül bir bakış açısıyla sunulan çalışmaları kapsamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal, ekonomik, kurumsal, kültürel ve siyasi hayatını şekillendiren süreçler üzerine kazanımlarını değerlendiren, Türkiye Cumhuriyeti'nin bölgesel ve uluslararası sistem içerisindeki geçmiş yüzyılına dair değerlendirmeleri ve eğilimleri irdeleyen, sosyal bilimlere konu olan tüm olgu, olay ve süreçleri ele alan bilimsel çalışmalarda geçmiş ve geleceğin sentezi amaçlanmıştır. Bu Özel Sayımızda yer alan makaleler ile sosyal bilimler alanında yapılacak araştırmalara katkı sağlayabilmek en büyük dileğimiz ve beklentimizdir.

Doç. Dr. Hakan Altınpulluk, Doç. Dr. Murat Burgaç, Doç. Dr. Temmuz Göncü Şavran, Doç. Dr. F. Zeynep Özata Özel Sayı editörlerimiz olarak çok yoğun, özverili ve başarılı bir editörlük yaptılar; kıymetli katkıları ve emekleri için sonsuz teşekkürler. Tahmin edersiniz ki bu yayının sizlere ulaşmasında daha pek çok kişinin katkısı ve emekleri var. Değerli yazar ve araştırmacılarımızın çalışmalarını diğer araştırmacı ve okuyucularla buluşturmak için özenli ve özverili çalışmalarıyla dergiye katkı sağlayan özel sayı editörlerimize, hakemlerimize, yayın ve danışma kurullarımıza; büyük emeklerle hazırlanmış çalışmalarını dergimize gönderen yazarlarımıza ve dergimiz okuyucularına; ayrıca makalelerin ilgili okuyucu kitlesi ile buluşmasını sağlayan Teknik Editörümüz Gülgün Bulut'a çok teşekkürler.

Türkiye Cumhuriyeti'ni sonsuza kadar yaşatabilmek için özgür düşüncenin ve pozitif bilimin rehberliğinde bireysel ve kurumsal olarak kendimizi durmadan geliştirmeli, inançla ve tutkuyla çalışmalıyız. Atamızın önümüze koyduğu "çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma" hedefinde Cumhuriyet ilkelerinin etrafında kenetlenerek özgür düşüncenin ve pozitif bilimin rehberliğinde sağlıklı kalın.

Sevgi ve Saygılarımla...
Prof. Dr. Saime ÖNCE

İçindekiler / Contents

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye Cumhuriyet Tarihinde Vergi Canlılığı Analizi (1924 – 2022)

Analysis of Tax Buoyancy in Throughout The History of Turkish Republic (1924 – 2022)

Eren ÇAŞKURLU 1-28

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye Yükseköğretiminde 100 Yıllık Süreçte Açık ve Uzaktan Öğretim

A Hundred Years' Story of Open and Distance Education in Turkish Higher Education

Kamil ÇEKEROL 29-58

Araştırma Makalesi / Research Article

Karbon Emisyonu ile Vergileme Arasındaki İlişkinin Cumhuriyetten Günümüze Analizi: Kantil Eşbütünleşme Yaklaşımından Kanıtlar

Analysis of the Relationship Between Carbon Emissions and Taxation from the Republic to Present: Evidence from the Quantile Co-integration Approach

Fatih AKÇAY - Ersin YAVUZ - Emre KILIÇ 59-78

Araştırma Makalesi / Research Article

Cumhuriyet Dönemi Türk Sanatında Kadın

Women in Turkish Art During the Republican Era

Burcu KAYA KARADUMAN 79-92

Araştırma Makalesi / Research Article

Cumhuriyetin 100. Yılında Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Geri Kabul Anlaşmaları ve Düzensiz Göçmenler Üzerine Etkisi

In the 100. Anniversary of The Republic from The Past to The Present, Turkey's Readmission Agreements and Their Impact on Irregular Migrants

Cumhur HAVAN 93-116

Araştırma Makalesi / Research Article

Eskişehir Şeker Fabrikası'nın Görsel Sosyolojisi: İşçi Deneyimleri

Visual Sociological Analysis of Eskişehir Sugar Factory: Workers' Experiences

Gülbin ÖZDAMAR AKARÇAY - Erhan AKARÇAY 117-146

Araştırma Makalesi / Research Article**Cumhuriyet Kadınının Değişen Silueti: İdeolojik Bir Araç Olarak Güzellik Yarışmaları**

The Changing Silhouette of the Republican Woman: Beauty Pageants as an Ideological Medium

Nurcan Pınar EKE 147-170

Derleme / Review**Cumhuriyetimizin 100. Yılında Türkiye’de Kültürel Mirasın Korunması Süreci**

The Process of Protection of Cultural Heritage in Turkey in the 100th Anniversary of Our Republic

B. Yelda OLCAY UÇKAN 171-184

Araştırma Makalesi / Research Article**Türkiye’de Sosyal Bilimlerde Yöntem Sorunları:1930-2000 Arasında Yazılmış Araştırma Yöntemleri Kitaplarının Eleştirel Bir İncelemesi**

Methodical Problems in the Social Sciences in Türkiye: A Critical Review of Research Method Books Written between 1930-2000

Recai COŞKUN 185-218

Araştırma Makalesi / Research Article**Türkiye’de 100 Yıllık Sağlık Politikaları: Kontrol Düğmeleri Kapsamında Doküman Analizi Örneği**

100 Years of Health Policies in Turkey: An Example of Document Analysis in the Scope of Control Knobs

Mustafa AMARAT - Deniz GÜNEŞ 219-240

Araştırma Makalesi / Research Article**Türkiye’de Deneysel Psikolojinin Tarihsel Gelişimi: Ulusal Yayın Örüntüleri (1929-1978)**

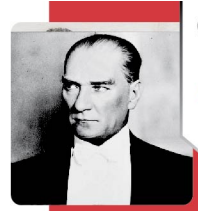
Historical Development of Experimental Psychology in Turkey: National Publication Patterns (1929-1978)

Aysu MUTLUTÜRK 241-260

Derleme / Review**Küresel Yaşlanma Serüveninde Yaşlanan Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme**

An Evaluation of Aging Türkiye in the Global Aging Adventure

Münevver ARI 261-278

Araştırma Makalesi / Research Article

**Oscar Wilde'in Lady Windermere's Fan Adlı Oyununun Hadiye Sayron İmzalı
Türkçe Çevirisi Aracılığıyla Cumhuriyetin 100. Yılında Tercüme Bürosu'na
Yeniden Bakmak**

Revisiting the Translation Bureau on the 100th Anniversary of the Turkish Republic:
Hadiye Sayron's Turkish Translation of Oscar Wilde's Play Lady Windermere's
Fan as a Case in Point

Volga YILMAZ GÜMÜŞ 279-302

Araştırma Makalesi / Research Article

Cumhuriyet Döneminde Muhasebe Eğitimindeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi

Evaluation of Developments in Accounting Education in the Republic Period

Ergün KAYA 303-330

Araştırma Makalesi / Research Article

**Educational Development Initiatives of German-Speaking Émigré
Professors in Türkiye**

Türkiye'de Almanca Konuşan Göçmen Profesörlerin Eğitim Gelişimi
Girişimleri

Alev ELÇİ - Pelin TELSEREN KADERCAN 331-356

Derleme / Review

**Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında Sosyal Bilimlerde Kalite: Açık ve Uzaktan
Öğrenmeye Bir Bakış**

Quality in Social Sciences in the 100th Year of the Republic of Turkey: A Look at
Open and Distance Learning

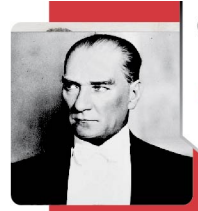
Emin ÖZEN 357-374

Araştırma Makalesi / Research Article

**Değişen Kurumsal Mantık Çerçevesinde Vergi Afları ile ilgili Popülist Söylemlerin
100 Yıllık Süreçte İncelenmesi: 1923-2023**

Examination of Populist Discourses on Tax Amnesty within the Framework of Changing
Institutional Logic over a 100-year Period: 1923-2023

Güliz Lerzan AVŞAROĞLU - İrge ŞENER 375-408

Araştırma Makalesi / Research Article

100 Yılında Türk Devlet Geleneğinde Cumhuriyet Felsefesinin Epistemo-Ontolojik Temelleri ve Analizi: Kuramdan Uygulamaya Tarihsel Evrim

Epistemo-Ontological Foundations and Analysis of Republic Philosophy in the Turkish State Tradition in 100 Years: From Theory to Practice – Historical Evolution

Emir Hasan ÜLGER 409-430

Derleme / Review

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 100 Yılında Sağlık Politikaları

Healthcare Policies in the 100-Year History Republic of Turkey

Gizem Zevde AYDIN - Ferdane Betül BÖLÜKBAŞI - Hasan Fehmi DEMİRCİ

Pelinsu Buket DOĞANYİĞİT 431-454

Araştırma Makalesi / Research Article

Yapay Zekâ Yoluyla Erken Cumhuriyet Dönemi Film Afişlerinin Yeniden Yorumlanması: İstanbul Sokaklarında Film Afişi Üzerine Bir Deneme

Reinterpretation of Film Posters from the Early Republican Period Using Artificial Intelligence: A Study on The Film Poster of İstanbul Sokaklarında

Meltem CEMİLOĞLU - Halit Turgay ÜNALAN 455-478

Fotoğraf Albümü / Photo Album

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Cumhuriyetimizin 100. Yılında Sosyal Bilimler Özel Sayısı

Fotoğraf Albümü 479-498

Türkiye Cumhuriyet Tarihinde Vergi Canlılığı Analizi (1924 – 2022) ¹

Eren ÇAŞKURLU ²

Başvuru Tarihi: 29.05.2023

Kabul Tarihi: 07.08.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyet tarihi çerçevesinde 1924 – 2022 yıl aralığında yıllık veriler kullanılarak iradi (ihtiyari) vergi politika düzenlemelerinin milli geliri etkileme durumunu ifade eden vergi canlılığı analizi yapılmıştır. Analiz iki kısımda ele alınmıştır. İlk kısım, seçilmiş bazı ekonomik parametrelerin vergi canlılığına etkisini içermektedir. Söz konusu etki analizi, veri tutarlılığı ve model ölçüm gücünün artırılması için ellişer yıllık periyotlar halinde yapılmıştır. Analizin ikinci kısmında ise 1923 yılından günümüze vergi uygulamasında ihtiyari politikalar dikkate alınarak bunların vergi canlılığı üzerindeki etkileri test edilmiştir. Analizlerde ARDL Sınır Testi yöntemi kullanılmıştır. Analizlerin sonuçlarına göre; ilk dönemde büyüme ve kamu harcamalarının pozitif ve yatırımların negatif ve ikinci dönem ise kamu harcamaları, ithalat ve yatırımların vergi canlılığı üzerinde pozitif etkisi bulgulanmıştır. Büyüme ikinci dönem vergi canlılığını negatif etkilemiştir. İlk dönem büyümenin ikinci dönem ise ithalatın açıklama gücü daha fazladır. İkinci dönem vergi canlılığını pozitif etkilese de ithalatın finansmanında dış kaynak kullanma gereksinimi ve söz konusu faaliyetlerin devam riskinin toplam etkiyi olumsuzla çevirebileceği düşüncesi oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Canlılığı, Vergilemede İhtiyari Politikalar, ARDL, Türkiye

Atıf: Çaşkurlu, E. (2023). Türkiye Cumhuriyet tarihinde vergi canlılığı analizi (1924 – 2022). *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(Özel Sayı), 1-28.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, eren.caskurlu@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1447-6221

Analysis of Tax Buoyancy in Throughout The History of Turkish Republic (1924 – 2022)

Eren ÇAŞKURLU ³

Submitted by: 29.05.2023

Accepted by: 07.08.2023

Article Type: Research Article

Abstract

In this study, tax buoyancy analysis which expresses the effect of voluntary tax policy regulations on national income is carried out using annual data between 1924 and 2022. The analysis is handled in two parts. Firstly, the effect of some economic parameters on tax buoyancy is examined. It is carried out in 50-year periods in order to increase data consistency and model measurement power. In the second part of the analysis, the effects of discretionary policies on tax buoyancy since 1923. According to the results of the analysis; in the first period, growth and public expenditures have a positive effect and investments have a negative effect, and in the second period, public expenditures, imports and investments have a positive effect on tax buoyancy. Growth had a negative impact on the tax buoyancy in the second period. Although the positive effect on the tax buoyancy, the need to use external resources in the financing of imports and the continuation risk of these activities it is thought that the total effect might turn into negative.

Keywords: Tax Buoyancy, Discretionary Policies in Taxation, ARDL, Türkiye

³ Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Finance, Maliye Bölümü, eren.caskurlu@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1447-6221

Giriş

Geçmişten günümüze görev ve sorumlulukları artmış olan devletin söz konusu faaliyetleri yürütebilmesinde ihtiyaç duyulan finansmanın temel kaynağı vergiler olmuştur. Vergi gelirin tarihte ilk uygulama biçimi, yöneticiye toplam ülke kaynaklarından ayrılan pay olarak kendini gösterirken, daha sonra bir ülkedeki tüm toplum bireylerinin kamu hizmetlerinin karşılanmasında ortak finansmana katılması ile elde edilen gelir halini almıştır. Vergilerin devletin sunduğu hizmetlerin finansmanında yeterli geliri sağlamasını içeren ve mali amaç olarak ifade edilen temel işlevinin yanı sıra özellikle maliye politikası ile ekonomiye müdahalenin ortaya çıktığı dönemden itibaren çeşitli iktisadi hedeflere ulaşmada araç olarak kullanılmayı anlatan ve mali olmayan amaç olarak ifade edilen işlevi de bulunmaktadır.

Temel olarak bakıldığında vergilerin hangi nedenle uygulanırsa uygulansın ekonomiyi etkilemesi söz konusudur ve bu kaçınılmazdır. Vergilerin tarafsızlığı kurgusuyla toplumdaki herkesten, aynı kaynaktan aynı miktarda ya da oranlı vergi alınmasını temel alan uygulamalarda dahi iktisadi etkiler ortaya çıkmaktadır. Vergilerin kanuni düzenlemelerinden uygulama sonuçlarına kadar her aşamada analiz edilerek cari ve ileri dönük olası iktisadi ve mali etkilerinin ortaya konması önemlidir. Bu çabadaki başarı vergilerin hem mali hem de mali olmayan amaçlarına ulaşma şansını artırmaktadır. Vergilerin temel kamu geliri olma durumu, söz konusu uygulamalardaki tüm unsurların tasarlandığı, değiştirildiği, farklılaştırıldığı vergi reformu düzenlemelerinin yapılmasını gündeme getirmektedir. Vergiler uygulama süreçlerinde de değişikliğe uğrayabilmektedir.

Bir ekonomideki faaliyet sonuçları, milli gelir büyüklüğü kapsamında izlenmektedir. Vergiler milli geliri etkilediği gibi tersi de geçerlidir. Sonuçta vergiler devletin milli gelirden çektiği gelir miktarını ifade etmekte, milli gelir değişikliklerine vergilerin tepkisi önemli hale gelmektedir. Bu tepki derecesi çeşitli şekillerde ölçülebilmektedir. Bu ölçüm biçimlerinden biri ve en geneli vergi uygulamasının milli gelir artışlarına tepkisini ölçen “vergi esnekliği” sınavıdır. Esnek bir vergi sistemi, milli gelir artışlarına kısa sürede tepki vererek hem bu yolla gelirin elde edilmesini hem de devletin ekonomiye müdahalesini etkinleştirebilir. Pratik bir ölçüm yöntemi olmasına karşın uygulama içeriği açısından tam bir açıklayıcılık özelliği bulunmamaktadır. Buna istinaden vergi esnekliğine benzeyen ancak vergi uygulamasında değişiklik yaratan ihtiyari politikaların, milli gelir değişikliklerine tepkilerini ölçmek için geliştirilen “vergi canlılığı” sınavı bulunmaktadır. Bu ölçüm ihtiyari politikaların hangilerinin etkin olduğunun sınavına imkân vermekte aynı zamanda vergi esnekliğini de kapsamaktadır.

Bu çalışmada Cumhuriyet tarihinde vergi canlılığı sınavı yapılması planlanmaktadır. Çalışmadaki ana hedefin vergi canlılığı olarak alınmasının temel nedenleri; Türkiye için vergi canlılığı sınavlarının bilimsel çalışma bazında az sayıda oluşu ve Türkiye’de vergi reformu düzenlemeleri açısından vergi canlılığı gibi önemi bir ölçüm yönteminin temel kriter olarak ele alınması gereğinin ve öneminin ortaya konmak istenmesidir. Parametreler önceki döneme göre değişimi içerdiği için analiz 1924 yılından başlatılacak ve son rakamların elde edilebildiği 2022 yılı kullanılacaktır. Analizin iki kısımda gerçekleştirilmesi planlanmaktadır. İlk kısımda; kamu harcamaları, ithalat, yatırım ve büyüme parametrelerinin vergi canlılığı üzerindeki etkileri test edilecektir. İkinci kısımda ise 1923 yılından itibaren vergi uygulamalarında; uygulamaya yeni konan vergiler, uygulamadan kaldırılan vergiler ile enflasyon düzeltilmesi ve tarife güncellemeleri gibi reformist uygulamaların vergi canlılığı üzerindeki etkisi incelenecektir. Söz konusu unsurların kukla değişken olarak alınması düşünülmektedir. Çalışma için seçilen model analiz yöntemi ARDL Sınır Testidir. Nedensellik araştırması ve varyans ayrıştırma da yapılacaktır.

Türkiye Cumhuriyet Tarihi Vergi Politikalarının Genel Özellikleri

Çalışma vergi canlılığı olgusunu, Cumhuriyet tarihi çerçevesinde ele almaktadır. Konunun ele alınışına ve yapılacak analize temel teşkil etmesi adına belirli tarih aralıklarında vergi politikalarının gelişimi ile ilgili kısa incelemenin yapılması gerekmektedir. Dönemler çerçevesinde temel ekonomi politikaları ve uygulamaları (yapı) ile vergi politikalarının gelişimi özü itibarıyla şu şekilde ifade edilebilir:

1923 – 1940 Yılları Arasında Temel Ekonomik Yapı ve Vergi Politikaları

Ele alınan dönem içinde 1923 – 1929 yılları arasında temel ekonomi politikasının özel sektör girişimcisi yaratmak ve devletin özel sektör yatırımlarına bu çerçevede hem reel sektör hem de finans sektörü bağlamında destek vermesi şeklinde geliştiği ifade edilmektedir (Yücel, 2017, s. 74). Büyük Buhran dönemine kadar devletin doğrudan iktisadi faaliyetler gerçekleştirmeksizin özel sektörü desteklediği liberal ekonomi politikalarının uygulandığı görülmektedir (Kaya ve Durgun, 2009, s. 235). 1930 – 1938 yılları arasında dönemin özelliği ve gereği olarak piyasa ekonomisini destekleyici önceki dönemden daha geniş ve kapsamlı müdahaleci devletçi politikalar uygulanmıştır (Kaya ve Durgun, 2009, s. 238). *Dönemin vergi politikaları*; mutlak vergi hakimiyetine dayalı, ödeme gücünü esas alan, serbest iktisadi faaliyetleri en az etkileyecek, yeni vergiler getirerek değil var olan vergilerin uygulama esaslarını düzenleyerek hasılat artırıcı, köylü üzerindeki vergi yüklerini ve hayat pahalılığını azaltıcı nitelikte vergi sisteminin oluşturulmasına dayanır (Mutlu, 2009, s. 71 – 72). 1930 – 1938 dönemindeki vergi politikalarının dönemin özelliklerinden kaynaklı olarak önceki döneme kıyasla biraz daha vergilemenin mali amacına göre şekillendirildiği görülmektedir (Kaya ve Durgun, 2009, s. 244). 1930 – 1938 dönemi vergi politikalarının; özel sektörün teknoloji ve bilgi eksikliği ile yeterli sermayeye sahip olamaması, sanayinin iç tüketimi karşılamakta yetersiz kalması ve Buhran sonrası yaşanan sıkıntıların toplum kesimlerine etkisinin azaltılmasını vergi politikaları ile gidermek amacıyla eski dönem uygulamalarına nazaran daha adil bir yapı sergilediği görülmektedir (Özdemir, 2022, s. 330).

1941 – 1960 Yılları Arasında Temel Ekonomik Yapı ve Vergi Politikaları

Ele alınan dönemde 1939 yılında başlayan ve 1945 yılında sona eren II. Dünya Savaşı çok önemli bir etkiye sahiptir. Savaşa fiili olarak girilirse de savunma harcamalarına kamu kaynakları ile önemli bir aktarım yapılmış, savaşın etkisiyle dış ticaret daralması, yüksek enflasyon ve ekonomik daralma yaşanmış, çıkış için Milli Koruma Kanunu çıkarılmıştır (Yücel, 2017, s. 152 – 153). Savaş sonrasında yaşananlar ve 1946 yılında Demokrat Partinin kurulmasının etkisiyle, ekonominin işleyişinde ağırlıklı olarak uygulanan devletçi politikalarda piyasa ekonomisi uygulamalarına dönük değişim meydana gelmiş, 1950 yılı ile liberal ekonomi anlayışına geçilmiş, 1950 – 55 yılları arasında serbest iktisadi faaliyetlerle genişleme yaşanmış, 1955 – 60 yılları arasında ise iç ve dış ekonomik ve siyasi gelişmelerle sorunlar ortaya çıkmış ve devlet müdahalesinin yapılmak zorunda kalınması ile birlikte daralma yaşanmıştır (Yücel, 2017, s. 161, 188 ve 194). Dönemin vergi politikaları; öncelikle savaşın daraltıcı etkilerinin giderilmesi açısından iki olağanüstü nitelikte getirilen Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi ile şekillenmektedir (Mutlu, 2009, s. 84 ve 91). 1946 yılında çok partili döneme geçiş ve Demokrat Partinin 1950 - 1960 yılı arasındaki iktidar sürecinde vergi politikaları iktisadi serbestliği önlemeyecek ancak ekonomiye müdahale gücüne sahip vergilendirme anlayışı ile sürdürülmeye çalışılmış ve vergi reformları uygulanmıştır (Mutlu, 2009, s. 96).

1961 – 1980 Yılları Arasında Temel Ekonomik Yapı ve Vergi Politikaları

Ele alınan dönemin başlangıcında temel ekonomik yapı açısından en önemli gelişme planlı kalkınma dönemine geçilmesidir. Bu süreç; beş yıllık dönemler itibarıyla uzun dönemli stratejik hedeflerin belirlenmesini, hedeflerin somuta indirgenmesi açısından programlara dönüştürülmesini ve bu çerçevedeki tüm faaliyetler açısından finansmanın devlet bütçelerinin tasarlanması yoluyla gerçekleştirilmesini içermektedir. Temel hedef sağlam ve istikrarlı ekonomi politikaları ile sanayileşme ve uzun erimde kalkınma

stratejisinin oluşturulmasıdır. Dönemin vergi politikaları; planlı kalkınma döneminin ilk on yılında (1963 – 1973), önceki dönemin vergi reformlarında devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahalesini stratejik olarak mümkün hale getirecek değişikliklerin yapılmasına ve ikinci on yılında (1973 – 1983) ise ekonomik ve sosyal hayatta yaşanan çok sayıda sorundan ve dönemin iktidarlarının bunlara yeterli çözüm bulma yeteneğinden yoksun olmasından ötürü bütünsel bir vergi yapısının ortaya konamamasına dayanmaktadır (Mutlu, 2009, s. 102 – 103).

1981 – 2000 Yılları Arasında Temel Ekonomik Yapı ve Vergi Politikaları

Ele alınan dönem “küreselleşme süreci” olarak anılan 1980 dönüşümü ile başlamaktadır. 1970’li yıllarda yaşanan gelişmelerin öncülük ettiği ve bir politika metni olarak geniş katılımlı bir kabule dönüşen küreselleşme süreci kısaca; ülkeleri karşılıklı bağımlılık unsuruna dayalı olarak yapısal bir dönüşüm sürecine dahil eden ve siyasal ve sosyal boyutlarının yanı sıra ekonomik boyutu ile özellikle de sermaye faktörünün engelsiz ve hız kesmeden tüm dünyada dolanımını ve kazanım elde etmesini sağlayacak yapısal düzenlemeleri zorlayan/zorunlu kılan bir süreçtir (Çaşkurlu, 2022, s. 26 – 27). Türkiye, 24 Ocak Kararları (1980) ile sürece uyumu başlatmıştır. Dönemin vergi politikalarının; 1950 – 1960 dönemindeki gibi vergi reformu düzenlemelerine benzer düzenlemelerin gerçekleştirilmesine dayandığı ancak bu düzenlemelerin ağırlıklı olarak küresel hareketin engellerinin azaltılması ve / veya vergi üzerinden rekabetin artırılmasına yönelik gerçekleştirildiği görülmektedir (Mutluer, Öner ve Kesik, 2010, s. 82 – 83).

2001 – 2023 Yılları Arasında Temel Ekonomik Yapı ve Vergi Politikaları

Ele alınan dönem 2000 – 2001 Ekonomik Krizlerinin yaşandığı, krizlerden çıkış için Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının devreye sokulduğu, 2002 Genel Seçimleri ile tek parti iktidarı döneminin başladığı ve 2008 Küresel Ekonomik Krizin ve 2019 Covid Pandemisinin yaşandığı dönemdir. Dönemin vergi politikası; bir yandan AB üyelik sürecinin ortaya çıkardığı, bir yandan IMF anlaşmalarının (en sonu 19. Standby 2002 – 2005) gerektirdiği kapsamında reformist düzenlemeleri de içeren uygulamalar üzerine kuruludur (Mutluer, Öner ve Kesik, 2010, s. 85). 2006 yılı sonrasında kapsamında; Yeni Kurumlar Vergisi, menkul sermaye iratları vergilendirme rejimi, vergi idaresinin ve vergi yönetiminin yeniden yapılandırılması vb. konu ve içerikleri kapsayan düzenlemeler yapılmıştır (Demirli, 2011, s. 292 – 296). Günümüzde de ihtiyaç duyulan ve uluslararası mali gelişmelerin gerektirdiği düzenlemeler yapılmaya devam etmektedir.

Vergi Canlılığı Kavramı ve Önemi

Çalışmanın konusunu oluşturan vergi canlılığı kavramı, vergi uygulamasının mali ve mali olmayan amaçlarının etkinliğinin sınanması açısından gerekli unsurlardan birini oluşturmaktadır. Etkinliğin sınanması açısından dikkate alınan diğer kavramlar; vergi esnekliği ve vergi çarpanıdır. Vergi çarpanı maliye politikası uygulamalarındaki politika aracı olma gücünü göstermekte ve daha çok uygulama ile ortaya çıkan iktisadi sonuçlara odaklanmaktadır. Vergi esnekliği, milli gelir özelinde gayrisafi yurtiçi hasıladaki değişimin vergi hasılatı olarak ne ölçüde yakalanabildiği ile ilgilidir. Vergi canlılığı da temel olarak bu şekilde fonksiyon görmektedir. Ancak vergi canlılığında, vergi uygulamalarında yapılan herhangi bir değişiklik sonucunda vergi esnekliği hesaplanmaktadır (Çaşkurlu ve Arslan, 2021, s. 224). Vergi esnekliğinde milli gelir değişimleri karşısında kendiliğinden (exante) değişimler söz konusu iken vergi canlılığında söz konusu kendiliğinden değişimlere vergi idaresince gerçekleştirilen ihtiyari uygulamalar ve önlemlerin artış etkileri (expost) de eşlik etmektedir (Durmuş, 2003, s. 215 – 216).

Katsayısı; vergi oranlarına, artanoranlılığa ve GSYH değişimlerine vergi matrahının tepkisine bağlı olan vergi esnekliği, $[\Delta T / \Delta Y]$ oranı ile ölçülmekte ve değer 1’i aştığında, vergi oranlarını kısa aralıklarla değiştirmeye gerek bulunmamaktadır, lakin sık sık ve kasıtlı olarak gerçekleştirilen vergi oranlarının ekonomik birimlerin

tüketim ve yatırım kararlarını olumsuz anlamda etkilediği bilinmektedir (Mukarram, 2001, s. 75 – 76). Vergi esnekliğini; vergi matrahı ve GSYH esnekliği olarak iki kategoride ele almak, artışı hem GSYH artışından hem de ihtiyari değişikliklerden kaynaklanabilen vergi matrahı değişikliklerinin vergi gelirine etkisini ve GSYH değişikliklerinin de vergi matrahına etkisini görmeyi sağlayacaktır (Mukarram, 2001, s. 75 – 76). Vergi canlılığı, vergi gelirlerinin iradi politikalara ve milli gelir değişikliklerine yönelik toplam tepkisi olarak ifade edilebilir (Twerefou, 2010, s. 41). Vergilemede iradi politikalar; vergi oranları, matrah, yasal ve idari düzenlemelerdeki değişiklikler şeklinde ifade edilebilir (Mukarram, 2001, s. 75 – 76).

Vergi politikalarının etkinliğinin sınanmasında vergi canlılığının çok önemli bir yerinin olduğu ifade edilmektedir (Erdoğan, Demir ve Önder, 2021, s. 6485). Etkin bir vergi sisteminin kurulmasında esneklikle birlikte özellikle vergi canlılığının dikkate alınması gereği belirtilmektedir (Audi, Ali ve Rousell, 2021, s. 3). Eğer bir ülkede vergi gelirleri artırılmak, mali istikrar güçlendirilmek ve iktisadi gelişme desteklenmek isteniyorsa vergi canlılığının 1'den büyük olmasının arzulanan bir durum olduğu söylenmektedir (Gupta ve Liu, 2020, s. 2).

Vergi canlılığı sayısal olarak şu formülle hesaplanmaktadır (Twerefou, 2010, s. 46):

$$\frac{\Delta T}{\Delta Y} * \frac{Y}{T} \dots \dots \dots (1)$$

Formüldeki; ΔT vergi gelirindeki değişimi, ΔY milli gelir değişimini, Y milli gelir ve T ise vergi gelirini ifade etmektedir. Dolayısıyla formüldeki ilk oran, vergi esnekliği ile otomatik etkiyi, ikinci oran ise toplam matrah etkisini göstermektedir.

Vergi Canlılığı Konusunda Yazın Araştırması

Çalışmanın konusunu oluşturan vergi canlılığı olgusu ile ilgili yapılmış ölçüm çalışmaları ve sonuçları Tablo 1'de özetlenmektedir.

Tablo 1

Vergi Canlılığını Konu Alan Yerli ve Yabancı Literatür Çalışmaları ve Sonuçlarının Özeti

Araştırma Yılı	Araştırmayı Yapan	Yöntem	Veri Aralığı	Bulgular
2015	Akar ve Şahin	Eşbütünleşme ve Hata Düzeltme Modeli	Ocak 2005 - Haziran 2014	Türkiye'de merkezi yönetim bütçe vergi gelirleri ve sanayi üretim endeksi değişkenleri arasında kısa dönemde nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
2001	Mukarram	Zincir Endeksleme Tekniği ve Regresyon Analizi	1981-2001	Doğrudan vergiler ve satış vergilerinde 1'i aşan vergi canlılığı düzeyinin varlığı bulunmuştur.
2018	Subhani vd.	ARDL Analizi	1996 -2016	Pakistan'da farklı vergilerin yer aldığı 6 senaryoda vergi canlılığının; politik ve kurumsal istikrarın oluşturulması halinde vergi gelir artışı sağladığı bulunmuştur.

Tablo 1

Vergi Canlılığını Konu Alan Yerli ve Yabancı Literatür Çalışmaları ve Sonuçlarının Özeti (Devamı)

Araştırma Yılı	Araştırmayı Yapan	Yöntem	Veri Aralığı	Bulgular
2009	Atabey vd.	Regresyon Analizi En Küçük Kareler Yöntemi	1981-2006	Türkiye’de idari tasarrufların vergi geliri artışlarına yol açabileceği dolayısıyla iradi politikalar ile vergi canlılığı arasında pozitif ilişkinin olduğu ifade edilmiştir.
2013	Mawia ve Nzomoi	GSYH Tabanlı Vergi Tahmin Modeli	1999/2000-2010/2011	Kenya’da vergi canlılığının 1’in üzerinde çıkmasının bütünsel vergi sisteminde gerçekleştirilen önemli reformların etkisi ile meydana geldiği bulgulanmıştır.
2020	Koyuncu	NARDL Analizi	2006 – 2015	Türkiye’de Gelir, Kurumlar, KDV ve OTV artışlarının iktisadi faaliyet hacim artışlarının yanı sıra ihtiyari politikalardan etkilenecek vergi canlılığını artırdığı bulgulanmıştır.
2016	Mandela ve Olukuru	ARDL Analizi	1980-2014 (Kenya) ve 1972-2014 (Güney Afrika)	Kenya ve Güney Afrika’da ele alınan dönemler itibariyle bütçe açıklarının vergi sisteminin gelir yaratıcı olmamasından kaynaklandığı ve vergi canlılığının artırılabilmesi için ihtiyari politikalara gerek olduğu ifade edilmiştir.
2020	Gupta ve Liu	Panel Veri Analizi	1980-2017	44 Sahra Altı Afrika Ülkesi için gerçekleştirilen analizde zayıf kurumsal yapılanmanın uzun dönem vergi canlılığını düşürdüğü ve vergi geliri yaratma kapasitesini daralttığı bulgulanmıştır.
2006	Rasheed	Regresyon Analizi	1980- 2004	Pakistan için çeşitli parametrelerin vergi canlılığına etkisi araştırılmış; vergi gelirlerinin yatırım, krediler, M2 para arzı, enflasyon ve borçlanmaya karşı tepkisiz buna karşı büyümeye pozitif tepkili bir durumu olduğu bulgulanmıştır. Vergi politikalarının oluşturulmasında kanun koyucuların vergi canlılığı düzeyini önemle dikkate almaları gereği vurgulanmıştır.
2021	Audi vd.	Panel Veri Analizi	1990- 2019	SAARC üye ülkeleri; Bangladeş, Pakistan, Sri Lanka ve Hindistan için yapılan analizde gelir ve satış vergilerinin vergi gelir artışlarında etkili olduğu bunun otomatik artışların yanı sıra özellikle bu vergilerde gerçekleştirilen iradi yapısal reformların etkili olduğu ve vergi canlılığını sağladığı bulgulanmıştır.

Tablo 1

Vergi Canlılığını Konu Alan Yerli ve Yabancı Literatür Çalışmaları ve Sonuçlarının Özeti (Devamı)

Araştırma Yılı	Araştırmayı Yapan	Yöntem	Veri Aralığı	Bulgular
2005	Rajaraman vd.	LM Testi	1980-81-2002-03	Hindistan'daki 6 şehir için vergi canlılığının yapısal politikalarla desteklendiği bulgulanmıştır.
2010	Ahmed ve Mohammed	Panel Veri Analizi	1998- 2008	25 gelişmekte olan ülke için parasallaşma, bütçe açığı yoluyla kaynak hareketliliği ve sektörel büyümenin vergi canlılığını artırdığı bulgulanmıştır.
2022	Kaya ve Hazman	Panel Veri Analizi	2004-2019	Ele alınan dönem itibariyle Türkiye'de 6 teşvik bölgesi il çerçevesinde yapılan analizde doğrudan vergi gelir tahsilatında maliye politikası etkinliğinin olmadığı, iradi vergi uygulaması düzenlemelerinin kayıtdışı ekonomi, vergi kayıp ve kaçakları ile vergi bilinci noksanlıklarından dolayı yeterli ve etkin olmadığı ve vergi idaresine ilişkin sorunların da eklenmesiyle vergi canlılığının düşük çıktığı bulgulanmıştır.
2019	Tanchev ve Todorov	ARDL Analizi	1999 Q1 – 2017 Q2	Bulgaristan'da kısa ve uzun dönemde vergi canlılığının düşük ve otomatik stabilizatör özelliğinden yoksun olduğu, uzun dönem vergi canlılığında diğerlerine göre en istikrarlı seyreden vergi çeşitlerinin kurumlar vergisi ve katma değer vergisi olduğu bunlarla beraber vergi uygulamalarının bütününde istikrar için vergi reformlarının gerekliliği bulgulanmıştır.
2022	Önal ve Çavuşoğlu	Durum uzay modeli	1970- 2021	Vergi tahsilat açığının büyümeye karşı duyarlılığının yüksek olduğu dönemlerin, ekonominin iniş ve çıkış devrelerinde mükelleflerin ekonomik belirsizlik algılarının artışına bağlı yaşandığı dolayısıyla kanun koyucuların vergi uyumunu olumsuz etkileyen belirsizlikleri ortadan kaldıran önlemler alması gereği bulgulanmıştır.
2021	Filipova ve Tanchev	VAR Analizi	03/2008 – 03/2020	Bulgaristan'da vergi canlılığının düşük çıktığı ve özellikle büyümenin düz oranlı vergilemede vergi gelir artışları açısından etkin olmadığı bulgulanmıştır.
2012	Bulut vd.	Regresyon Analizi	Ocak 2003 – Haziran 2011	Sosyal güvenlik sisteminde prim uygulamasının esneklik ve canlılık karşılaştırması temelinde yapılan çalışmada; Türkiye için 2008 yılı Sosyal Güvenlik Reformu uygulamaları sonucunda prim canlılığının esneklik katsayısını aşması bulgusu ile devlet müdahalesinin bu anlamda etkinliği tespit edilmiştir.

Kaynak: Çeşitli kaynaklardan tarafımca özetlenmiştir.

Tablo 1’de yer alan özetlerin konsolidasyonu; vergi canlılığının önemli vergi reformlarının ve düzenlemelerinin gerçekleştirildiği ülkelerde yüksek çıktıdır. Söz konusu ülkelerde vergi canlılığı vergi esnekliğini aşabilmektedir. Bu da iradi politikaların etkinliğini göstermektedir.

Ampirik Modeller ve Uygulama Sonuçları

Çalışmanın bu kısmında Türkiye için Cumhuriyet dönemi vergi politika ve uygulamalarının vergi canlılığına etkisi model çalışmaları ile incelenecektir. İlk iki alt başlıkta çeşitli parametrelerin vergi canlılığına etkisi iki ayrı dönem itibarıyla ele alınmaktadır. Üçüncü alt başlıkta ise Cumhuriyet döneminde belli başlık vergi iradi düzenlemelerinin kukla değişken olarak seçilerek vergi canlılığına etkisi analiz edilmektedir. İki dönem olarak ele alınan model çalışmasının değişkenleri ve kullanılan analiz tekniği aynıdır. Sadece dönem değişikliği söz konusudur. Bu çalışma, kapsamı gereği etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Tablo 2

Modellerde Kullanılan Değişkenlerin Kaynak ve Dönem Bilgileri

	Kaynak	Dönem
Vergi Canlılığı (buoyancy)	Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı	1924-2022
Kamu Harcamaları (govex)	Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı	1924-2022
İthalat (imp)	Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Üge, 2010	1924-2022
Yatırım (inv)	Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Üge, 2010, Akalın, 2008	1924-2022
Büyüme (gr)	Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı	1924-2022

Tablo 2’de model çalışmasında kullanılacak parametreleri ifade etmektedir. Çalışmadaki bağımlı değişken olan vergi canlılığı bir nevi esneklik hesabı olduğu için diğer değişkenler yani bağımsız değişkenler GSHY oranı ve yüzde değişim olarak alınmıştır. Veri aralığı parametreler değişim içerdiği için 1924 yılı ile başlamakta ve son yıllık verinin elde edilebildiği 2022 yılı ile bitmektedir.

Bu çalışmanın analizinde temel amaç, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin sınanmasıdır. Eşbütünleşme analizi değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin var olup olmadığını sınanan, serilerde dengeli yapıyı araştıran ve değişken kısa-uzun dönem bilgileri ve kısa dönem hata düzeltme modeli ile denge sürecini gösteren analizdir (Karayılmazlar ve Özgün, 2019, s. 502-503). Engle-Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen-Juselius (1990) gibi geleneksel eşbütünleşme testleri, parametrelerin durağanlık durumlarının birinci sıra fark (I_1) durağan olmasını zorunlu tutmaktadır (Pesaran, Shin ve Smith, 2001). ARDL analizinde ise değişkenlerin durağanlık düzeyleri farklı da olsa eşbütünleşme analizi yapılması mümkündür. ARDL analizi farklı durağanlık düzeylerine sahip değişkenler için sınır testi ve hata düzeltme modeli uygulamalarını mümkün kılar ve istatistiksel olarak daha anlamlı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır (Kamacı ve Kara, 2019, s. 151). Bunun için ARDL analizinin kullanılmasına karar verilmiştir.

Klasik nedensellik testinden farklı olarak durağanlık dereceleri aynı olmayan değişkenler arasında nedensellik araştırabilen bir testtir (Kamacı ve Kara, 2019, s. 150). Toda ve Yamamoto (1995), durağan olmayan serilerde $[k+(dmax)]$ (k : tahmin edilen VAR modelinin uygun gecikme uzunluğu, $dmax$: modeldeki değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesi) dereceden VAR modeli tahmin edilerek, standart Wald testinin uygulanabildiği ve seri bütünleşme derecesinin hatalı belirlenmesi ile ilgili risklerin en aza indirildiği yöntemdir (Yavuz, 2006, s. 169). Bu nedenle çalışmada nedensellik testi için Toda-Yamamoto (1995) testi tercih edilmiştir.

Çalışma 100 senelik bir periyodu kapsamaktadır. Öncelikle parametrelerin veri uyumunun sağlanması, model ölçüm gücünün artırılması, ekonometrik analizde karşılaşılabilecek yapısal sorunların giderilmesi ve politika yorumlarının daha ayrıntılı yapılabilmesi açısından analiz 50'şer yıllık iki döneme ayrılmıştır.

1924 – 1974 Dönemi Modeli Uygulama Sonuçları

Vergi canlılığını etkileyen parametrelerin 1924 – 1974 dönemine ilişkin etkisinin analiz edildiği model için değişkenlerin durağanlık durumu geleneksel ADF birim kök testi ile Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3

ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Buoyancy	K	Govex	K	Gr	K	Inv	Δinv	K	Imp	Δimp	K
t-İstatistiği (prob)	-5.770		-3.645		-7.782		-	-7.823		-	-4.821	
							0.342			2.765		
Kritik Değerler	%1	-3.568		-3.568		-3.568		-	-3.571		-	-3.571
			I(0)		I(0)		I(0)		I(1)			I(1)
	%5	-2.921		-2.921		-2.921		-	-2.922		-	-2.922
							2.922				2.922	
	%10	-2.598		-2.598		-2.598		-	-2.599		-	-2.599
							2.599				2.599	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values (%1)

İlk modelin değişken durağanlık durum tahminlerinde modified akaike (MAIC) bilgi kriteri kullanılmış, vergi canlılığı, kamu harcamaları ve büyüme değişkenleri düzey durağan diğer değişkenler olan yatırım ve ithalat ise birinci sıra fark durağan çıkmıştır.

Tablo 4

Model Uygun Gecikme Uzunluğu Belirleme

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	98.35494	NA	1.43e-08	-3.876974	-3.262602	-3.650412
1	124.7078	42.89998	1.37e-08	-3.939897	-2.301571	-3.335733
2	152.9411	39.39531	1.27e-08	-4.090283	-1.428004	-3.108517
3	163.7252	12.53961	2.93e-08	-3.429077	0.257156	-2.069708
4	214.1322	46.89027	1.27e-08	-4.610800	0.099386	-2.873829
5	290.5426	53.30958*	2.21e-09	-7.001981	-1.267841	-4.887407
6	357.7683	31.26776	1.03e-09	-8.965966	-2.207872	-6.473790
7	493.1473	31.48349	8.39e-11*	-14.09987*	-6.317826*	-11.23009*

Tablo 4'de görüldüğü üzere birinci model için uygun gecikme uzunluğu FPE ve AIC bilgi kriterleri dahilinde 7 olarak belirlenmiştir.

Tablo 5
ARDL Sınır Testi Sonuç Karşılaştırması

k	F İstatistiği	Kritik Değer											
		Pesaran vd.*						Narayan**					
4	8.713508	I(0)			I(1)			I(0)			I(1)		
		%1	%5	%10	%1	%5	%10	%1	%5	%10	%1	%5	%10
		3.07	2.26	1.9	4.44	3.48	3.01	5.15	3.53	2.91	6.26	4.42	3.69

*: Kritik değerler Pesaran vd. (2001) tarafından yüksek gözlem sayısına göre geliştirilmiştir.

** : Narayan (2005) tarafından 30-80 gözlem sayısına göre türetilmiştir (Altındaş, 2013, s. 13)

Gerek Pesaran vd. (2001) gerekse Narayan (2005) kritik değerleri açısından model F istatistik değeri, Tablo 5'de görüldüğü üzere % 5 anlamlılık düzeyinde bağımlı değişken ve bağımsız değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Bağımlı değişken ve bağımsız değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin katsayı sınaması için ARDL model 2 no'lu denklem aşağıdadır.

$$BUOYANCY_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{i1} BUOYANCY_{t-1} + \sum_{i=0}^n \beta_{i2} GOVEX_{t-1} + \sum_{i=0}^n \beta_{i3} GR_{t-1} + \sum_{i=0}^n \beta_{i4} IMP_{t-1} + \sum_{i=0}^n \beta_{i5} INV_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Tablo 6
Uzun Dönem ARDL (1, 7, 7, 7, 6) Model Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği
	Bağımlı Değişken: BUOYANCY	
GOVEX	0.938730	3.238025 (0.0102)
GR	0.678830	3.661421 (0.0052)
ΔIMP	0.864947	1.118216 (0.2924)
ΔINV	-1.398369	-2.247483 (0.0512)
SER01	0.845851	3.568072 (0.0060)
SER02	0.010618	0.131756 (0.8981)
R ²	0,97	
Düzeltilmiş R ²	0,88	
LM _x	0,40	
X _{JB}	0,80	
X _H	0,42	
X _{ARCH}	0,42	
X _{BPG}	0,33	
X _G	0,20	
X _{RAMSEY}	0,14	

Tablo 6'da uzun dönem tahmin sonuçlarına göre kamu harcamaları, büyüme ve yatırım bağımsız değişkenleri ile vergi canlılığı bağımlı değişkeni sırasıyla %1, %1 ve %5 anlamlılık derecesinde pozitif etkileşim içindedir. Kamu harcamalarındaki %1'lik artış, vergi canlılığını % 0,93, büyümedeki %1'lik artış %0,67 artırırken, yatırım değişkeninde %1'lik artışın etkisi vergi canlılığını %1,3 düşürmektedir. İthalat değişkeni istatistiki olarak anlamsız çıkmıştır. Model tanımlama testlerine göre değişen varyans ve otokorelasyon sorunu ve normallik varsayımı açısından da sorun bulunmamaktadır.

Birinci model 3 no'lu ARDL hata düzeltme denklemi aşağıdadır:

$$BUOYANCY_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_1 BUOYANCY_{t-1} + \sum_{i=0}^m \beta_2 GOVEX_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_3 GR_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_4 \Delta IMP_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_5 \Delta INV_{t-i} - \theta_1 BUOYANCY_{t-1} + \theta_2 GOVEX_{t-1} + \theta_3 GR_{t-1} + \theta_4 IMP_{t-1} + \theta_5 INV_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

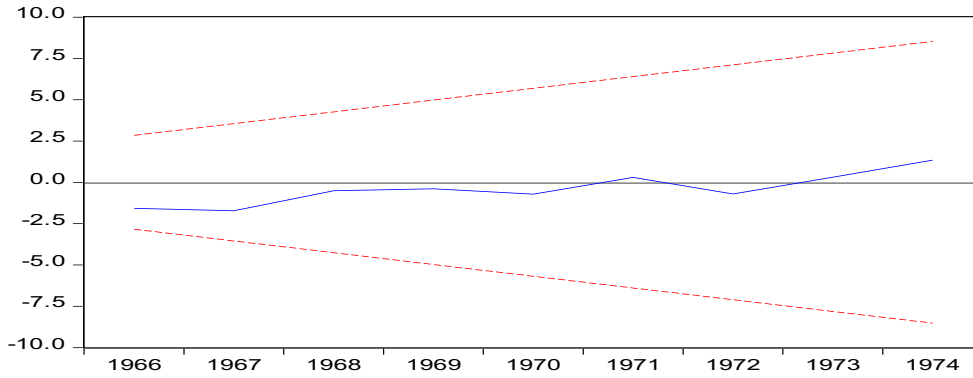
Seriler arasındaki kısa dönem ilişkiler, denklemde $\beta_1 \dots \beta_5$ katsayıları ile uzun dönem ilişkiler ise $\theta_1 \dots \theta_5$ katsayıları ile açıklamaktadır.

Tablo 7

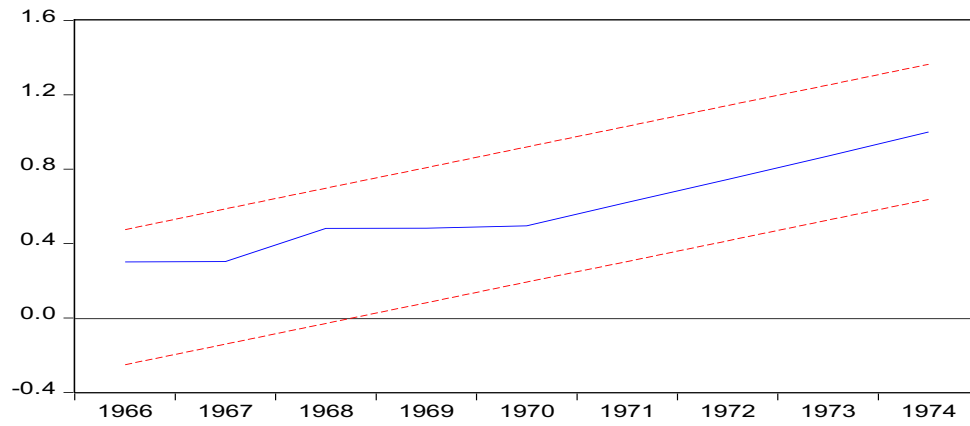
Kısa Dönem ARDL Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişkenler (Bağımlı Değişken BUOYANCY)	Katsayılar	t-istatistiği
D(FARKIMP)	0.922281	5.269126
D(FARKIMP(-1))	-0.429353	-2.541210
D(FARKIMP(-2))	-0.547048	-3.122078
D(FARKIMP(-3))	-0.384354	-1.853519
D(FARKIMP(-4))	-0.636348	-3.761114
D(FARKIMP(-5))	-0.842063	-3.640805
D(FARKIMP(-6))	-0.861542	-4.606272
D(FARKINV)	-0.215843	-1.065567
D(FARKINV(-1))	1.004817	3.723011
D(FARKINV(-2))	0.374889	1.441739
D(FARKINV(-3))	0.332656	1.376570
D(FARKINV(-4))	0.808925	3.992965
D(FARKINV(-5))	0.148037	0.699014
D(FARKINV(-6))	-0.345252	-2.367151
D(GOVEX)	-0.598569	-1.803700
D(GOVEX(-1))	-0.388600	-0.837804
D(GOVEX(-2))	-0.997933	-3.256959
D(GOVEX(-3))	-2.891786	-9.315242
D(GOVEX(-4))	-2.183745	-4.493187
D(GOVEX(-5))	-0.215495	-0.520044
D(GOVEX(-6))	1.224311	3.809183
D(GR)	0.273257	2.839411
D(GR(-1))	-0.437941	-3.407558
D(GR(-2))	-0.744469	-5.568356
D(GR(-3))	-1.006313	-7.657928
D(GR(-4))	-0.596699	-3.749098
D(GR(-5))	-0.256947	-3.000640
D(SER01)	0.816397	7.456022
D(SER02)	0.069837	0.611038
CointEq(-1)	-1.202125	-7.906730 (0,0000)

Tablo 7'de görüldüğü üzere modelin kısa dönem hata düzeltme sonuçlarına göre katsayı beklendiği gibi negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Katsayının 1 ile 2 arasında olması istikrarsızlığın belli bir gecikme sonrasında dengeye ulaşacağını işaret etmektedir.

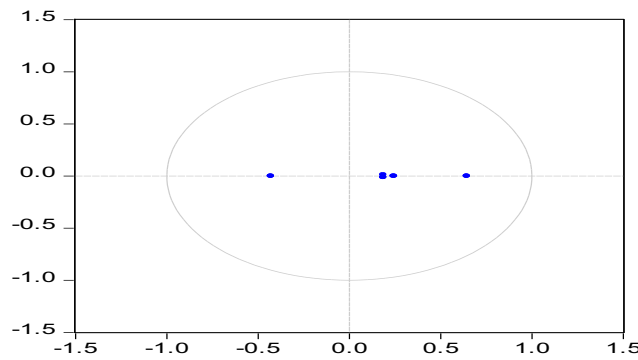

Şekil 1. CUSUM Testi

Şekil 2. CUSUMSQ Testi

ARDL model parametrelerinin istikrar ve yapısal kırılma durumları Şekil 1 CUSUM ve Şekil 2 CUSUMSQ testleri ile gösterilmiştir. Buna göre yapısal kırılma ve istikrar açısından herhangi bir sorun bulunmamaktadır.

Şekil 3. AR Karakteristik Polinom Ters Kök Birim Çember Konumu

Şekil 3'de model değişkenleri polinom ters kök birim çember konum içinde kaldığından model durağanlığı açısından da bir sorun bulunmamaktadır.

Nedensellik analizi için Toda-Yamamoto testi tercih edilmiştir. Model maksimum bütünleşme derecesi (d_{\max}) 1 ve gecikme uzunluğu ($k=7$) olarak belirlenmiştir.

Tablo 8

TYT Sonuçları ve Nedensellik Durumu

Hipotezler (Boş)	Kikare Değerleri
GR, BUOYANCY'nin Granger Nedeni Değildir	35.69135*

Tablo 8'de görüldüğü üzere dönem itibarıyla gerçekleştirilen sayısal analizde büyüme değişkeninin yüksek anlamlılıkla (%1) vergi canlılığının nedeni olduğu bulgulanmıştır. Diğer değişkenler açısından istatistiki anlamlılık çıkmamıştır.

Son olarak bağımlı değişken varyans ayrıştırma gösterimi yapılacaktır.

Tablo 9

Varyans Ayrıştırma Gösterimi

Period	S.E.	BUOYANCY	FARKIMP	FARKINV	GOVEX	GR
1	0.152249	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.160414	95.70012	1.396410	1.642882	1.260369	0.000223
3	0.188458	69.79989	3.595712	2.449869	1.452706	22.70182
4	0.216119	63.69241	6.708296	7.366090	3.004562	19.22864
5	0.232735	59.68706	7.099353	6.355518	6.199382	20.65868
6	0.307472	38.73119	4.550613	20.99103	17.68570	18.04147
7	0.357657	31.21858	4.491247	21.45047	18.80181	24.03790
8	0.369226	32.17184	4.595296	20.22803	19.61485	23.38999
9	0.416041	32.83162	7.259649	18.28655	15.52532	26.09687
10	0.567689	19.21665	31.19703	16.29927	19.11226	14.17479

Tablo 9'da görüldüğü üzere, dönemler itibarıyla vergi canlılığını kendisinden sonra en çok açıklayan değişken derece açısından büyüme ve istikrar bakımından da kamu kamu harcamalarıdır. İthalat 10. dönem, yatırım 7. dönemde etkisini göstermektedir. Ancak istikrarlı değildir.

1975 – 2022 Dönemi Modeli Sonuçları

Vergi canlılığını etkileyen parametrelerin 1975 – 2022 dönemine ilişkin etkisinin analiz edildiği model için değişkenlerin durağanlık durumu geleneksel ADF birim kök testi ile Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10

ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Buoyancy	K	Gr	K	Inv	Δinv	K	Govex	Δgovex	K	Imp	Δimp	K
t-İstatistiği	-6.326		-		-	-		-1.551	-6.484		-	-	
(prob)			6.914		1.051	7.603					0.763	6.587	
Kritik	%1	-	-		-	-		-3.577	-3.581		-	-	
Değerler		3.577	3.577		3.577	3.581					3.577	3.581	
			I(0)		I(0)						I(1)		I(1)
	%5	-	-		-	-		-2.925	-2.926		-	-	
		2.925	2.925		2.925	2.926					2.925	2.926	
	%10	-	-		-	-		-2.600	-2.601		-	-	
		2.600	2.600		2.600	2.601					2.600	2.601	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values (%1)

İkinci modelin değişken durağanlık durum tahminlerinde de modified akaike (MAIC) bilgi kriteri kullanılmış, burada vergi canlılığı ve büyüme düzeyi durağan çıkarken diğer değişkenler birinci sıra fark durağan çıkmıştır.

Tablo 11

Model Uygun Gecikme Uzunluğu Belirleme

LagLogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ	
0	370.3606	NA	1.60e-14	-17.57856	-17.16062*	-17.42637
1	384.6013	23.61886	2.75e-14	-17.05372	-15.59092	-16.52105
2	408.1751	33.34830	3.16e-14	-16.98415	-14.47649	-16.07100
3	445.1031	43.23271*	2.11e-14	-17.56600	-14.01348	-16.27237
4	462.8020	16.40388	4.33e-14	-17.20985	-12.61246	-15.53574
5	513.0015	34.28256	2.52e-14	-18.43910	-12.79685	-16.38450
6	598.5215	37.54541	5.05e-15*	-21.39130*	-14.70418	-18.95622*

Tablo 11’de ikinci model için uygun gecikme uzunluğu FPE, AIC ve HQ bilgi kriterleri dahilinde yine 6 olarak belirlenmiştir.

Tablo 12

ARDL Sınır Testi Sonuç Karşılaştırması

k	F istatistiği	Kritik Değer											
		Pesaran vd.*						Narayan**					
		I(0)			I(1)			I(0)			I(1)		
		%1	%5	%10	%1	%5	%10	%1	%5	%10	%1	%5	%10
4	13.80501	3.85	3.01	2.65	4.92	3.97	3.53	5.15	3.53	2.91	6.26	4.42	3.69

*: Kritik değerler Pesaran vd. (2001) tarafından yüksek gözlem sayısına göre geliştirilmiştir.

** : Narayan (2005) tarafından 30-80 gözlem sayısına göre türetilmiştir (Altındaş, 2013, s. 13)

Gerek Pesaran vd. (2001) gerekse Narayan (2005) kritik değerleri açısından Tablo 12’de görüldüğü gibi model F istatistik değeri, sırasıyla % 1 anlamlılık düzeyinde bağımlı değişken ve bağımsız değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Bağımlı değişken ve bağımsız değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin katsayı sınaması için 4 no’lu ARDL model denklemi öncekiyle aynı şekilde belirlenmiştir.

$$BUOYANCY_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{i1} BUOYANCY_{t-1} + \sum_{i=0}^n \beta_{i2} GOVEX_{t-1} + \sum_{i=0}^n \beta_{i3} GR_{t-1} + \sum_{i=0}^n \beta_{i4} IMP_{t-1} + \sum_{i=0}^n \beta_{i5} INV_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Tablo 13
Uzun Dönem ARDL (1, 7, 7, 6, 7) Model Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği
	Bağımlı Değişken: BUOYANCY	
$\Delta GOVEX$	0.577183	2.136150 (0.0857)
GR	-0.717295	-1.729452 (0.1443)
ΔIMP	3.362931	4.178192 (0.0087)
ΔINV	7.032460	4.195052 (0.0085)
SER01	-0.132642	-4.055464 (0.0098)
R^2	0,96	
Düzeltilmiş R^2	0,75	
LM_x	0,18	
X_{JB}	0,85	
X_H	0,18	
X_{ARCH}	0,56	
X_{BPG}	0,99	
X_G	0,86	
X_{RAMSEY}	0,13	

Tablo 13’de uzun dönem tahmin sonuçlarına göre kamu harcamaları, ithalat ve yatırım bağımsız değişkenleri ile vergi canlılığı bağımlı değişkeni arasında sırasıyla %10, %1 ve %1 anlamlılık derecesinde pozitif etkileşim içindedir. Kamu harcamalarındaki %1’lik artış, vergi canlılığını % 0,57, ithalattaki %1’lik artış % 3,36 ve yatırımlardaki %1’lik artış da %7,03. Model tanımlama testlerine göre değişen varyans ve otokorelasyon sorunu ve normallik varsayımı açısından da sorun bulunmamaktadır.

İkinci model 5 no’lu ARDL hata düzeltme denklemi aşağıdadır:

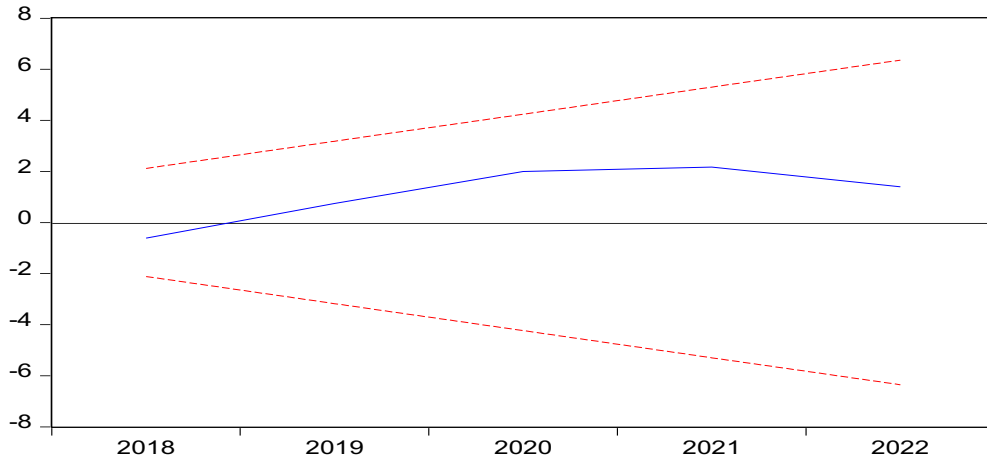
$$BUOYANCY_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_1 BUOYANCY_{t-1} + \sum_{i=0}^m \beta_2 \Delta GOVEX_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_3 GR_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_4 \Delta IMP_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_5 \Delta INV_{t-i} + \theta_1 BUOYANCY_{t-1} + \theta_2 GOVEX_{t-1} + \theta_3 GR_{t-1} + \theta_4 IMP_{t-1} + \theta_5 INV_{t-1} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Seriler arasındaki kısa dönem ilişkiler, denklemde $\beta_1 \dots \beta_5$ katsayıları ile uzun dönem ilişkiler ise $\theta_1 \dots \theta_5$ katsayıları ile açıklamaktadır.

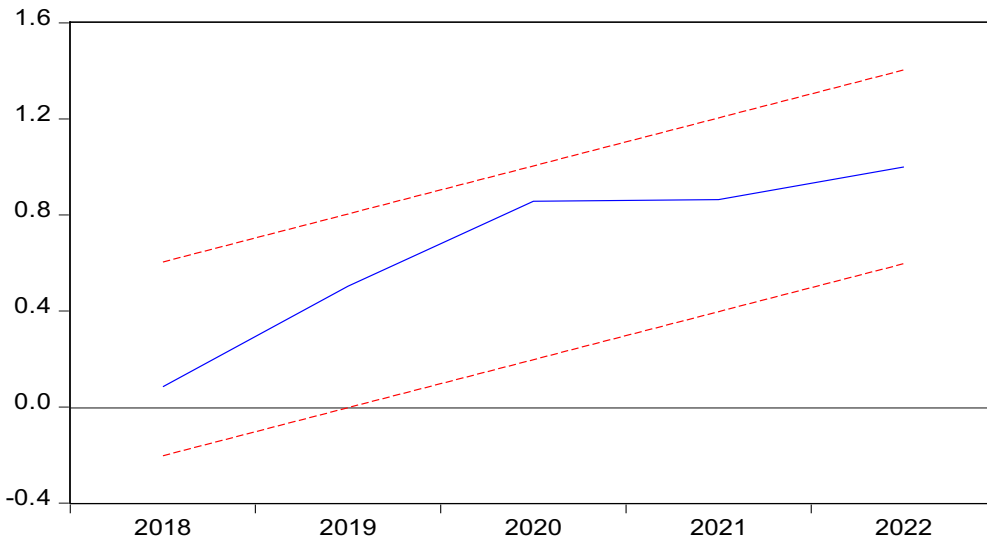
Tablo 14
Kısa Dönem ARDL Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişkenler (Bağımlı Değişken BUOYANCY)	Katsayılar	t-istatistiği
D(GR)	-0.082866	-1.939829
D(GR(-1))	0.533369	3.994690
D(GR(-2))	0.441946	3.715272
D(GR(-3))	0.668838	5.170933
D(GR(-4))	0.705786	5.143449
D(GR(-5))	0.475552	3.948526
D(GR(-6))	0.168894	2.310447
D(FARKGOVEX)	-0.031371	-0.303869
D(FARKGOVEX(-1))	-0.820519	-8.206690
D(FARKGOVEX(-2))	-0.837047	-5.531515
D(FARKGOVEX(-3))	-0.548181	-2.941762
D(FARKGOVEX(-4))	0.226781	1.543819
D(FARKGOVEX(-5))	0.501417	4.423424
D(FARKGOVEX(-6))	0.426211	3.466303
D(FARKIMP)	0.376690	2.691686
D(FARKIMP(-1))	-2.933663	-6.544291
D(FARKIMP(-2))	-1.823258	-5.588687
D(FARKIMP(-3))	-0.942977	-4.552522
D(FARKIMP(-4))	-0.461681	-3.977628
D(FARKIMP(-5))	-0.283008	-3.403544
D(FARKINV)	0.592984	4.369542
D(FARKINV(-1))	-7.519493	-7.128394
D(FARKINV(-2))	-6.292449	-7.415731
D(FARKINV(-3))	-5.421697	-6.785503
D(FARKINV(-4))	-4.001895	-5.879762
D(FARKINV(-5))	-2.074027	-4.200194
D(FARKINV(-6))	-0.524224	-2.406264
D(SER01)	-0.184494	-10.256945
C	3.885516	8.421378
CointEq(-1)	-1.341701	-8.420333*

Tablo 14’de modelin kısa dönem hata düzeltme sonuçlarına göre katsayı beklendiği gibi negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Katsayının 1 ile 2 arasında olması istikrarsızlığın belli bir gecikme sonrasında dengeye ulaşacağını işaret etmektedir.

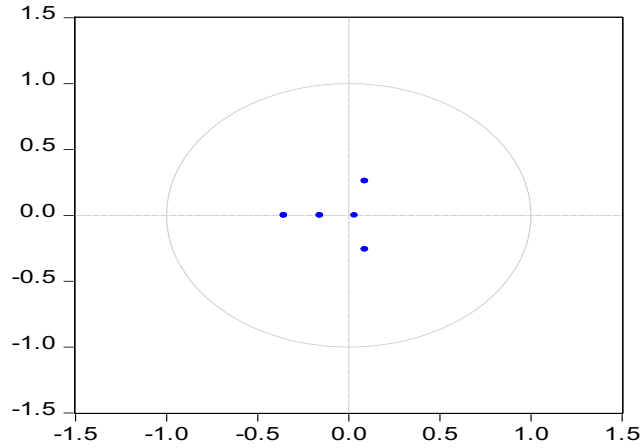

Şekil 4. CUSUM Testi

Şekil 5. CUSUMSQ Testi

ARDL model parametrelerinin istikrar ve yapısal kırılma durumları Şekil 4 ve Şekil 5'de CUSUM ve CUSUMSQ testleri ile gösterilmiştir. Buna göre yapısal kırılma ve istikrar açısından herhangi bir sorun bulunmamaktadır.

Şekil 6. AR Karakteristik Polinom Ters Kök Birim Çember Konumu

Şekil 6’da görüldüğü üzere model değişkenleri polinom ters kök birim çember konum içinde kaldığından model durağanlığı açısından da bir sorun bulunmamaktadır.

Nedensellik analizi için Toda-Yamamoto testi tercih edilmiştir. Model maksimum bütünleşme derecesi (d_{max}) 1 ve gecikme uzunluğu ($k=6$) olarak belirlenmiştir.

Tablo 15

TYT Sonuçları ve Nedensellik Durumu

Hipotezler (Boş)	Kıkkare Değerleri
FARKIMP, BUOYANCY'nin Granger Nedeni Değildir	19.31617*
FARKINV, BUOYANCY'nin Granger Nedeni Değildir	15.13570*

Tablo 15’de dönem itibariyle gerçekleştirilen sayısal analizde ithalat ve yatırım değişkenlerinin yüksek anlamlılıkla (%1) vergi canlılığının nedeni olduğu bulgulanmıştır. Diğer değişkenler açısından istatistiki anlamlılık çıkmamıştır.

Son olarak bağımlı değişken varyans ayrıştırma gösterimi yapılacaktır.

Tablo 16

Varyans Ayrıştırma Gösterimi

Period	S.E.	BUOYANCY	FARKGOVEX	FARKIMP	FARKINV	GR
1	0.026995	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.039726	63.82821	16.41413	13.13546	0.869665	5.752534
3	0.042072	59.50913	16.36198	11.72106	2.883839	9.524001
4	0.050258	58.72801	13.97292	17.89271	2.607369	6.798994
5	0.052393	58.39391	13.00582	18.58876	2.871921	7.139593
6	0.056085	52.33180	14.94008	22.73727	2.506261	7.484588
7	0.061833	46.71885	13.42219	28.11952	2.089524	9.649919
8	0.066721	44.06817	11.56943	33.94525	1.890556	8.526596
9	0.071713	39.60181	10.53754	38.86527	1.811103	9.184284
10	0.075521	36.51378	11.25102	39.78738	1.833506	10.61432

Tablo 16’da görüldüğü üzere dönemler itibariyle kendisinden sonra en çok açıklayan değişken derece ve istikrar bakımından ithalattır. Kamu harcamaları 6. dönemden sonra düşmekte, 10. dönem tekrar artmaktadır. Yatırım ve büyüme değişkenlerinin vergi canlılığına etki noktasında dalgalı bir yapısı bulunmaktadır.

Vergi Uygulamalarını Etkileyen Yasal Değişikliklerin Vergi Canlılığına Etkisi Araştırması

Analizin bu son bölümünde 1923 – 2023 dönemi Türkiye Cumhuriyeti tarihi sürecinde gerçekleştirilen vergi yasal düzenlemelerinin vergi canlılığı açısından durumu ele alınacaktır. Bunun için vergi canlılığı bağımlı değişken olarak ele alınmış ve vergi yasal düzenlemeleri de vergi yapısını oluşturan vergi çeşitleri bağlamında kukla değişken olarak belirlenmiştir. Analiz için yine ARDL analizi seçilmiştir. Makale sayfa sınırlandırması dolayısıyla sadece sonuçları paylaşılacaktır.

Aşağıdaki tabloda hangi yasal düzenlemelerin analiz içine dahil edildiği ve etki süreleri bulunmaktadır.

Tablo 17

Analizde Kullanılan Vergi Uygulaması Yasal Düzenlemelerinin Listesi

Gelir Üzerinden Alınan Vergiler	Harcamalar Üzerinden Alınan Vergiler	Servet Üzerinden Alınan Vergiler
Kazanç Vergisi (1926 – 1934)	Aşar Vergisinin Kaldırılması (1925)	Bina ve Arazi Vergisi (1931 - 1970)
Yeni Kazanç Vergisi (1934 – 1950)	İmalat Muamele Vergisi (1927 – 1956)	Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi (1942 – 1944)
Vergi Usul – Gelir Vergisi – Kurumlar Vergisi Kanunu (1950 -)	Gider Vergisi (1957 -)	Veraset ve İntikal Vergisi (1969 -)
Enflasyon Düzeltmesi (2003 -)	Katma Değer Vergisi (1985 -)	Taşıtlı Alım Vergisi (1970 – 2002)
Yeni Kurumlar Vergisi Kanunu (2006 -)	Gümrük Vergisi (1999 -)	Emlak Vergisi (1970 -)
Gelir Vergisi Tarifesi (2019 -)	Özel Tüketim Vergisi (2002 -)	

Tablo 17’de yer alan vergi yasal düzenlemelerinin vergi canlılığı üzerindeki etkisi analiz edildiğinde; gelir üzerinden alınan vergiler açısından Kazanç Vergisi ve Yeni Kazanç Vergisi uygulamalarının sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık düzeyinde vergi canlılığını %0,05 ve %0,14 oranında düşürdüğü, 1950 yılı itibariyle bir devrim niteliğinde uygulanmaya başlanan ve vergi sisteminin temelini oluşturan Vergi Usul Hukuku, Gelir ve Kurumlar Vergisi uygulamalarının %1 anlamlılık düzeyinde %0,10 oranında artırdığı bulgulanmıştır. Harcama üzerinden alınan vergilerden herhangi birinin vergi canlılığını istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilediği bulgulanmamıştır. Servet üzerinden alınan vergilerde ise Varlık ve Toprak Mahsulleri Vergisi uygulamalarının ve Bina ve Arazi Vergisi uygulamasının vergi canlılığını %1 anlamlılık düzeyinde olmak üzere sırasıyla %0,09 ve %0,22 oranında artırdığı bulgulanmıştır.

Sonuç

Devlet maliyesi açısından faaliyetlerin finansmanında ve bir devletin egemenlik gücünün ortaya konmasındaki en önemli unsurlardan biri olarak vergilerin önemi tartışılmazdır. Vergilerin gerek ihtiyaç duyulan finansmanı sağlaması ve gerekse maliye politikası aracı olarak kullanılmasında söz konusu fonksiyonları yerine getirebilmesi için hem vergi sistemi doğru tasarlanmalı hem de yasal ve idari düzenlemelerin etkin olması gerekmektedir. Vergi uygulaması, maliye teorisi özelinde de vergi teorisinde belirtildiği üzere ister mali isterse mali olmayan amaca göre gerçekleştirilsin mutlaka iktisadi etkileri ortaya çıkmaktadır. En geniş ifadesiyle vergileme GSYH'yı etkilemektedir. Herhangi bir vergi uygulaması sonucu milli gelir üzerinde meydana gelen etkiler vergi esnekliği kavramıyla açıklanmaktadır. Bu otomatik etkiyi ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte vergi uygulamalarındaki etkinliği farklılaştıran yasal ve idari iradi (ihtiyari) politikalar bulunmaktadır. Söz konusu iradi politikaların milli gelir üzerindeki etkilerini ele alan kavram ise vergi canlılığı olarak ifade edilmektedir. Vergi canlılığının araştırılması vergi politikalarının yönlendirme ve etkileme gücünü de göstermektedir.

Bu çalışmada vergi canlılığı, Türkiye Cumhuriyet tarihi itibarıyla ele alınmıştır. 1923 – 2023 yıl aralığında Cumhuriyetimizin 100.yılında geçmiş uygulamaların ekonomi politikası gücünü göstermesi planlanarak çalışmada ikili bir analiz gerçekleştirilmiştir. Analizin ilk kısmında konuyla ilgili literatürde yer alan Rasheed (2006), Ahmed ve Mohammed (2010) ile Filipova ve Tanchev (2021) çalışmalarında ele alındığı gibi çeşitli ekonomik ve mali parametrenin vergi canlılığı üzerindeki etkisi çalışmanın sağlığı açısından iki döneme ayrılarak incelenmiştir. Burada kamu harcamaları, büyüme, ithalat ve yatırım parametreleri bağımsız değişken olarak alınmıştır. İkinci kısımda ise Cumhuriyetimizin kurulduğu ilk yıldan itibaren özellikle vergi yapısı itibarıyla getirilen yasal düzenlemelerden belli başlılarının vergi canlılığı üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Çalışmada gerçekleştirilen analizin her iki kısmından elde edilen bulgular ve politika önerileri maddeler itibarıyla ifade edilecektir.

i) Cumhuriyetimizin kuruluş yılı olan 1923 yılı itibarıyla dışa bağımlılık gibi bir olgunun artık söz konusu olmadığı bilinci ve kararlılığı ile tüm politikalarda olduğu gibi maliye politikası açısından da çok özellikli ve kararlı bir duruş sergilenmiştir. Devlet bütçesinin dengesi, Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından da ifade edildiği üzere bu anlamda önemsenen en temel hedef olmuş ve 1950 yılına kadar kararlılıkla sürdürülmüştür. Bu çerçevede vergi sisteminin kurgusu dikkatli şekilde ve etkinliği gözeterek biçimde oluşturularak vergi gelirlerinin istikrarı hedeflenmiştir. 1950 yılı ile serbest ekonomik sistemin kurgulandığı, devletçiliğin pasife çekildiği ve ihracata dayalı büyüme modelinin 1960 – 1970 dönemi hariç uygulandığı bir süreç söz konusu olmuştur. 1970'li yılların ilk yarısında Dünya ekonomisinde 1973 ilk Petrol Krizi yaşanmıştır.

Türkiye'de 1924-1974 dönemini kapsayan ilk analiz bölümünde; kamu harcamalarının ve büyümenin vergi canlılığını artırıcı etkisi görülmektedir. Özellikle kamu harcamalarında nedensellik bağı ve açıklayıcı etki oldukça yüksek ve istikrarlıdır. Kamu harcamalarının ekonomideki itici gücü gerek talep yaratması gerekse üretimi artırması bağlamında vergi doğurucu sürecin tetikleyicisi şeklinde görülmektedir. Kamu harcamalarının maliye politikasının vergiler dışında önemli bir aracı olduğu düşünüldüğünde vergi canlılığı üzerindeki etkisi rasyoneldir. Büyümenin sağlam ve tutarlı temellendiği ekonomik ortamlarda vergi canlılığı üzerindeki olumlu etkisi tartışılmazdır. Yatırımların vergi canlılığı üzerinde oldukça yüksek bir katsayı ile azaltıcı etkisi bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bunun temel nedeni yatırımlara yönelik vergi teşviklerinin dönem boyunca uygulanmış olmasıdır. Dış kaynak ve ithalat temelli büyüme bir taraftan istihdam yaratmazken diğer yandan da borç yükü yaratarak vergilerin etkinliğini düşürmektedir.

ii) Analizin ikinci dönemi olan 1975 – 2022 yılları; başlangıcında arz yönlü iktisadi anlayışın, finansal sermaye hareketinin serbestleştirilmesinin, küreselleşme hareketinin başlaması ve yaygınlaşmasının görüldüğü arada çok sayıda kısmen sınırlı alana yayılan ekonomik krizin, 2008 Küresel Ekonomik Krizi ve 2019 Covid Pandemisinin yaşandığı bir dönemdir. Vergileme söz konusu dönemde devletin ekonomideki payının azaltılması, verginin bir rekabet aracına dönüşmesi ve borçlanmanın yaygın finansman aracı haline gelmesinin etkisiyle kamusal finansmanda etkinliği azaltılan bir araca dönüşmüştür. Vergi sisteminin etkin işletilememesi, idari aksaklıklar, yük artışından dolayı vergi ödeyicileri tarafından oluşturulan direnç, bilinçsiz ve öngörüsüz vergi teşvik politikaları, kayıtdışı ekonomi vb. pek çok nedene bağlı olarak vergilerin ekonomi politikası aracı olma işlevi diğer gelişmekte olan ülkelerin çoğunda olduğu gibi Türkiye’de de zedelenmiştir. İradi politikalar yoluyla vergilerin milli gelir üzerindeki etkisini anlatan vergi canlılığının etkinliği süreç boyunca önemli ölçüde düşmüştür. Türkiye için vergi canlılığının 1975 yılındaki değeri ile 2022 yılındaki değeri arasında %60 oranında düşüş bulunmaktadır.

Türkiye için 1975 – 2022 dönemine ilişkin gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre büyüme bu dönemde uzun dönem ilişki ölçümlemesindeki istatistiki görüntüsü anlamsız çıksa da genel teorideki ilişki çerçevesinde yorumlanacağı üzere vergi canlılığını azaltıcı bir etki göstermektedir. Bunun temel nedeni büyümenin dinamiklerindeki farklılıktır. Dönemin genelindeki hâkim iktisadi sistem görüş ve uygulamalarına bağlı olarak Türkiye’de ihracata dönük ancak gelişmekte olan ülkelere sıklıkla görülen soruna istinaden ithalat temelli büyüme ve borçlanmayla finansman vergilerin ihtiyari etkinliğinin de düşmesine yol açmıştır. Kamu harcamalarının vergi canlılığına yönelik etkisi bu dönemde de pozitifdir. Analizde sıranan ithalat ve yatırım değişkenleri vergi canlılığına yüksek katsayı ile pozitif etkisi olan iki değişkendir. Uzun dönem ilişkisindeki etki açısından yatırımların ithalattan daha yüksek bir değer aldığı görülmekte ve bu olumlu olarak değerlendirilmektedir. Ancak yatırımların temel kaynağı olan ve bu analize dahil edilmeyen tasarrufların yetersizliğinin borçlanma yoluyla kapatıldığı dikkate alındığında söz konusu olumlu etki süreç içinde olumsuzlaşmaktadır. İthalat verisinin nedensellik bağı ve vergi canlılığını açıklayıcı gücü ne yazık ki daha yüksektir. Bu da ithalat bağımlılığının çıkmazlarından birini oluşturmaktadır. İthal üzerinden alınan vergilerin vergi canlılığına olan etkisinin yüksek olduğu görülmektedir.

iii) Cumhuriyet tarihimiz sürecinde vergi yasal düzenlemeleri bağlamında gerçekleştirilen ve çalışmanın analiz kısmının son kısmını oluşturan incelemede ise ihtiyari politikaların yasal düzenlemeler açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu değerlendirme sonuçlarına göre gelir üzerinden alınan vergiler çerçevesinde 1926 – 1934 ve 1934 – 1950 yılları arasında uygulanan Kazanç ve Yeni Kazanç Vergisinin vergi canlılığına negatif etkisinin olduğu, günümüzde de vergi politikasının temelini oluşturan Gelir ve Kurumlar Vergisi ile tüm vergi uygulamalarının esaslarının düzenlendiği Vergi Usul Kanununun çıkarıldığı dönemden itibaren vergi canlılığında pozitif gelişmenin yaşandığı görülmektedir. Servet üzerinden alınan vergilerde ise vergi canlılığına verginin uygulanma biçimi ve uygulama mantığı açılarından tartışmalı olmasına rağmen Varlık ve Toprak Mahsulleri Vergisi pozitif ve yine Bina ve Arazi Vergisi uygulaması da pozitif anlamda etkili olduğu bulgulanmıştır. Kaynaklar açısından doğru belirlenmiş, yasal altyapısı ve uygulama esasları sağlam şekilde ortaya konmuş vergi düzenlemelerinde ortaya çıkan gelişmelere göre gerçekleştirilecek ihtiyari politikaların vergi canlılığına pozitif etkisi olduğu açıktır.

iv) Tarihsel süreçteki değişimler, zamanın ve mekânın farklılaşması, değişken politikalar ve tüm değişkenlerin kontrol edilemez oluşu gibi faktörlerin dinamik yapısı dikkate alındığında elbette farklı uygulamaların ve sonuçların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bununla birlikte tarihten ders çıkarılarak, Osmanlıdan devralınan devlet yapısı ve geleneği üzerine temellendirilen Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve kurucu çalışma arkadaşları tarafından kararlılık, azim, kendine yeterlilik çabası ve istikrarlı politika yürütme bilinci ve kabiliyeti ile

geliştirilerek ortaya çıkarılan Türkiye Cumhuriyetinin 100.yılında; vergilerin kamusal faaliyetlerin temel finansman aracı olma durumu ve otomatik etkiler dışında ihtiyari politika ve düzenlemeler ile vergi canlılığının temel alınarak vergi politikalarının uygulanması gereği unutulmamalıdır.

v) Vergi canlılığının iradi politikaların etkinliği açısından değerlendirilmesi, vergi reformlarının geliştirilmesi ve maliye politikasının etkinliği açısından son derece önemlidir. Vergi canlılığının hangi politika tercihleri ve uygulamaları sonucunda arttığı, politika yapıcılarının açısından dikkate alınması gereğini beraberinde getirmektedir. Bu çalışmadaki sonuçlar 100 senelik perspektifte; büyümeyi pozitif ve kalıcı şekilde etkileyen gayrisafi sabit sermayeyi artıran kamu harcamalarının, kamu sektörü yanında özel sektörün de hedefe yönelik ve optimize edilmiş teşviklerle büyümeyi sağlayıcı faaliyetlerinin vergi canlılığında dikkate alınması gereğini politika tercihi olarak ortaya çıkarmaktadır. Buna karşın büyümenin kaynaklarında ithal bağımlılığını azaltan unsurların tercih edilmesi ve yatırımların ihracat üstünlüğü ortaya çıkaracak üretime yönelik kurgulanması diğer bir politika tercihi yapılmasını ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışmada ele alınan konu çerçevesinde ileride yapılacak olan bilimsel çalışmalarda vergi kanunları ile getirilen vergi uygulama değişiklikleri ve reformist uygulamaların başta büyüme olmak üzere fiyat istikrarı, kaynak kullanımı, gelir dağılımı gibi önemli unsurlar üzerindeki etkileri vergi canlılığı analizi ile sınırlanabilir ve politika yapıcılar ile bu konularda çalışan akademisyenlere referans sağlanabilecektir.

Kaynakça

- Ahmed, Q.M. ve Mohammed, S. (2010). Determinant of tax buoyancy: Empirical evidence from developing countries. *European Journal of Social Sciences*, 13(3), 1-7. Erişim adresi: <https://ssrn.com/abstract=2003778>
- Akalın, G. (2008). *Atatürk dönemi maliye politikaları*. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları.
- Akar, S. ve Sahin, Ö. (2015). Türkiye’de vergi canlılığının analizi. *Journal of Economics, Finance & Accounting- JEFA*, 2(1), 29-43. <https://doi.org/10.17261/Pressacademia.201519777>
- Altıntaş, H. (2013). Türkiye’de petrol fiyatları, ihracat ve reel döviz kuru ilişkisi: ARDL Sınır testi yaklaşımı ve dinamik nedensellik analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 1-30. <https://doi.org/10.11122/ijmeb.2013.9.19.459>
- Audi, M., Ali, A. ve Roussel, Y. (2021). Measuring the tax buoyancy: Empirics from South Asian Association for regional cooperation (SAARC). *Munich Personal RePEc Archive*. No. 109567, Erişim adresi: <https://mpa.ub.uni-muenchen.de/109567>.
- Barrack Mandela, B. ve Olukuru, J. (2016). Tax buoyancy: A comparative study between Kenya and South Africa. *BBSE Research projects*, Strathmore University, Erişim adresi: <http://hdl.handle.net/11071/4424>.

- Bulut, M., Ağören, V., Abuk, N. ve Ocaklı, Ş. (2012). Türkiye verilerine göre özel sektörde bağımlı çalışanlar açısından sosyal parafiskal gelir (prim) esnekliği ve canlılığının tahmin edilmesi. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1(2), 152-163. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hakisderg/issue/7578/99483>
- Çaşkurlu, E. (2022). *21. yüzyılda devlet ve kamu maliyesi: uluslararası maliye* (4. bs.). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Çaşkurlu, E. ve Arslan, C. B., (2021). *Kamu maliyesine giriş*. (4. bs.). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Demirli, Y. (2011). *Gelişmekte olan ülkelerde vergi reformları ve Türkiye’de gelir üzerinden alınan vergiler açısından değerlendirme*. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları.
- Durmuş, M. (2003). *Maliye politikaları, teori ve uygulamalarının değerlendirilmesi*. Ankara: Yaklaşım Yayınları.
- Engle, R. ve Granger, C. W. J. (1987). Cointegration and error-correction: representation, estimation and testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276. <https://doi.org/10.2307/1913236>
- Erdoğan, H., Demir, M. ve Önder, R. (2021). Covid-19 salgınının Türkiye’nin vergi gelirleri üzerine etkisi. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(43), 6478-6506. <https://doi.org/10.26466/opus.931186>
- Ertürk Atabey, S., Avşar, T. ve Bulut, M. (2009). Türkiye verilerine göre vergi canlılığı ve esnekliğinin tahmin edilmesi. *Ekonomik Yaklaşım*, 20(71), 109-119. doi: 10.5455/ey.10688
- Filipova, M. ve Tanchev, S. (2021). Tax buoyancy and tax elasticity of the proportional income tax in Bulgaria. *Revista Inclusiones*, 8(2), 593-610. Erişim adresi: <https://revistainclusiones.org/index.php/inclu/article/view/2473> .
- Gupta, S. ve Liu, J. (2020). Can tax buoyancy in Sub-Saharan Africa help finance the sustainable development goals? *Center for Global Development Working Paper, No.532*. Erişim adresi: <https://www.cgdev.org/publication/can-tax-buoyancy-sub-saharan-africa-help-finance-sustainable-development-goals>
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegrating vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254. [https://doi.org/10.1016/0165-1889\(88\)90041-3](https://doi.org/10.1016/0165-1889(88)90041-3)
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration with applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.1990.mp52002003.x>
- Kamacı, A. ve Kara, S. Ş. (2019). Üçüz açık hipotezi: 1974-2015 yılları arası Türkiye örneği. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 143-154. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijar/issue/47918/586717>

- Karayılmazlar, E. ve Özgün, M. (2019). Tasarruflar ile dış borçlar arasındaki ilişkinin ampirik analizi: Türkiye örneği. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37(3), 489-516. <https://doi.org/10.17065/huniibf.451458>
- Kaya, D. G. ve Durgun, A. (2009). 1923–1938 dönemi Atatürk'ün maliye politikaları: bütçe ve vergi uygulamaları. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009(19), 233-249. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sufesosbil/issue/11419/136419>
- Kaya, P. B. ve Gürler Hazman, G. (2022). Tax buoyancy effect of direct taxes in Turkey. *Gümrük Ticaret Dergisi*, 9(29), 12-29. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gumrukticaretdergisi/issue/72814/1114693>
- Konukçu Önal, D. ve Çavuşoğlu, T. (2022). Türkiye'de vergi açığı, vergi canlılığı ve ekonomik konjonktür. A. Yusufoglu ve M. Çakır (Yay. haz.). *Maliye yazıları* içinde (s. 1 – 24). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Koyuncu, E. (2020). *Türkiye'de vergi gelirlerinin iktisadi faaliyet hacmindeki değişimlerle ilişkisi üzerine ampirik bir çalışma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mawia, M. ve Nzomoi, J. (2013). An empirical investigation of tax buoyancy in Kenya. *African Journal of Business Management*, 7(40), 4233–4246. <https://doi.org/10.5897/AJBM2013.7212>
- Mukarram, F. (2001). Elasticity and buoyancy of major taxes in Pakistan. *Pakistan Economic and Social Review*, 39(1), 75-86. Erişim adresi: http://pu.edu.pk/home/journal/7/Volume_39_No_1_2001.html
- Mutlu, A. (2009). *Tanzimattan günümüze Türkiye'de vergileme zihniyetinin gelişimi*. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları.
- Mutluer, K., Öner, E. ve Kesik, A. (2010). *Teoride ve uygulamada kamu maliyesi* (2. bs.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Narayan, P. K. (2005). The saving and investment nexus for China: evidence from cointegration tests. *Applied Economics*, 37(17), 1979- 1990. <https://doi.org/10.1080/00036840500278103>
- Özdemir, B. (2022). *Atatürk dönemi maliyesi ve ekonomisi*. Ankara: Başkent Üniversitesi Yayınları.
- Pesaran, H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Rajaraman, I., Goyal R. ve Khundrakpam, J. K. (2005). Tax buoyancy estimates for Indian States. *SSRN working paper series*. Erişim adresi: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=826345.
- Rasheed, F. (2006). An analysis of the tax buoyancy rates in Pakistan. *Munich Personal RePEc Archive.No. 43388*, Market Forces, 3(2). Erişim adresi: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/43388/>

- Subhania, F., Chaudhryb, I. S., Akhtarc, M. H. ve Sheikhd, M. R. (2018). The institutional determinants of tax buoyancy: A case study of Pakistan. *The Pakistan Journal of Social Issues, Special Issue* (June), 119 – 135. Erişim adresi: http://uog.edu.pk/downloads/journal/11_The_Institutional_Determinants_of_Tax_Buoyancy_PJSI_119-135.pdf
- Tanchev, S. ve Todorov, I. (2019). Tax buoyancy and economic growth: empirical evidence of Bulgaria. *Journal of Tax Reform*, 5(3), 236–248. <http://dx.doi.org/10.15826/jtr.2019.5.3.070>
- Twerefou, D.F., Fumey, A., Osei-Assibey, E. ve Asmah, E.E. (2010). Buoyancy and elasticity of tax: Evidence from Ghana. *Journal of Monetary and Economic Integration*, 10(2), 36-70. Erişim adresi: <https://ugspace.ug.edu.gh/bitstream/handle/123456789/2206/Buoyancy%20and%20elasticity%20of%20tax%20evidence%20from%20Ghana.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
- Üğ, G. (2010). *Türkiye ekonomisi ve bütçe analizi (1923-1950)*(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yavuz, N. Ç. (2006). Türkiye'de turizm gelirlerinin ekonomik büyümeye etkisinin testi: Yapısal kırılma ve nedensellik analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2), 162-171. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/doujournal/issue/66655/1042914>
- Yücel, H. (2017). *Cumhuriyet ekonomisinin kuruluşu ve gelişimi*. TBB, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları

Extended Abstract

Purpose

Taxes are the most important source of public finance. The tax application creates economic effects and affects the national income. As well as the automatic effects of taxes on national income, there are also important because of the buoyant policies of the legislators related to taxation. These effects are measured by the concept of tax buoyancy. This study primarily aims to analyze the economic factors affecting tax buoyancy in the history of the Turkish Republic and tries to find out which factor has more impact on tax buoyancy. Secondly, “Do tax law regulations have an impact on tax viability?” and “If any, to what extent?” seeks answers to questions. The question of whether a good tax system needs buoyant policies that will affect tax buoyancy is also tried to be answered.

Design and Methodology

This study is an empirical study. In the study, the effects of some economic parameters on tax buoyancy are tested with an econometric model based on some studies in the literature on tax buoyancy. Because the data range covers the period from the foundation of the Turkish Republic to the present, the analysis is divided into two parts. ARDL Bound Test is used as the analysis method. The reason for choosing this method is that it allows us to investigate the long-term relationship between the dependent variable and the independent variables. In addition, causality analysis and dependent variable variance decomposition are also performed. These two analyses show the explanatory independent variables of the dependent variable. In addition, an analysis was conducted to examine which of the elements of tax viability are more effective. ARDL Analysis is also used here. Various studies and databases were used to compile the data of dependent variables and independent variables within the scope of the history of the Republic. Analyses are carried out by ensuring data compatibility. In the investigation of the long-term relationship between the dependent variable and the independent variables, attention is paid to taking the changing the status of the data compared to the previous period. Thus, it was possible to interpret it as a percentage change. It is tried to obtain the data from the same source and to use official data. In the second part of the analysis, the variables affecting tax viability are taken as dummy variables. The analysis is carried out by taking each variable one by one without falling into the dummy variable trap.

Findings

Significant findings are obtained as a result of the model analysis performed in this study. As stated before, two different period intervals are used in the first part of the analysis. First, there is a significant long-term relationship between the model variables considered in both periods. In the short run, the imbalance returns to its equilibrium in a short time. There is no problem with the explanatory status of the established models. The first period is between 1923 and 1974. Analysis findings for this period; growth and public expenditures are variables that significantly affect tax buoyancy, growth explains tax buoyancy at a higher rate, and it is the most important variable that also affects variance decomposition. The second period is between 1975 and 2022. The findings of the analysis carried out for this period; growth negatively affects tax buoyancy, while investment and import parameters positively affect tax buoyancy. It is the variable that largely explains the import tax viability. It is the data that has a stabilizing effect in import variance decomposition. In the second part of the analysis, the effects of tax regulations, which are thought to affect tax buoyancy, are investigated. The important tax regulations applied to start from the first establishment of the Turkish Republic are included in the analysis as a dummy variable. As a result of the application, it has been found that income and wealth taxes have a significant effect on tax viability. In particular, effects have emerged based on income tax, corporate tax, and property tax, which is one of the important wealth elements, which constitute a significant part of tax revenues today.

Research Limitations

The most important limitation of the analysis included in the study is the emergence of holistic results due to the length of the period under consideration. It was not possible to see the effects of individual years. In addition, it is possible that the use of dummy variables in the second analysis part may cause some problems in the emergence of the results.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

The main issue emphasized in the study is the importance of tax legal and administrative regulations in tax policy implementation. Theoretically, the macroeconomic effects of tax buoyancy should be explored more frequently. The importance of buoyant policies is important in terms of understanding what kind of fiscal policy is constructed. Model studies on tax viability are few. More empirical models should be studied. Empirical model studies are important in terms of constructing buoyant policies. Analysis using different parameters will provide researchers with wider interpretation options for policy making.

Originality/Value

Tax buoyancy, which is the subject discussed in the study, is a subject that is not discussed much in the Turkish scientific environment. Revealing the theoretical structure of the subject is an important contribution. The limited number of model studies in the literature and the fact that the effects of different parameters are discussed in this study constitute another important contribution. The period covered in the study covers the entire history of the Turkish Republic. This constitutes an example of a study that has not been done before. It is one of the main contributions of the study that it provides an analysis of the policies carried out in the period under consideration and creates forward-looking recommendations.

Araştırmacı Katkısı: Eren ÇAŞKURLU (%100).

Türkiye Yükseköğretiminde 100 Yıllık Süreçte Açık ve Uzaktan Öğretim¹

Kamil ÇEKEROL²

Başvuru Tarihi: 16.06.2023

Kabul Tarihi: 11.08.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Türkiye'nin açık ve uzaktan öğretim yolculuğu Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar uzamaktadır. Cumhuriyet'in kuruluşu ile kavramsal düzeyde gündeme gelen uzaktan eğitim 1950'li yıllara kadar tartışmalar ve önerilere konu olmuştur. 1950'li yıllarda özel projelerde yazışmalı eğitim yöntemi ile ilk uygulamalar ortaya çıkmış bunu Millî Eğitim Bakanlığının farklı düzeylerde yine yazışmalı eğitim kapsamındaki uygulamaları takip etmiştir. Uzaktan eğitim 1981 yılından itibaren Yükseköğretim Yasasının yürürlüğe girmesi ile Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesinin yaygın uygulamaları ve diğer üniversitelerin uyguladıkları projeler ile önemli bir gelişim göstermiştir. 2000'li yıllardan itibaren ise üniversitelerin uzaktan öğretim diploma programları açmaya başlaması ve 2010'lu yıllarda yasal altyapının da oluşturulması ile uzaktan eğitim tüm üniversitelerde uygulama alanı bulmuş ve büyük ölçüde yaygınlaşmıştır. Bu çalışmada Türkiye'de 100 yıllık süreçte uzaktan eğitimin yükseköğretimdeki gelişimi dönemsel ayrımlarla sunulmakta ve 100. yıldaki uygulamalar veriler ışığında değerlendirilmektedir. Bu amaca yönelik olarak çalışmada sistematik derleme yaklaşımı ve doküman analizi olmak üzere çoklu yöntem kullanılmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadarki dönem sistematik derleme yaklaşımı ile incelenerek, alan yazındaki bilimsel yayınlar taranmış, bulguları sentezlenerek analiz edilmiştir. Çalışmada ayrıca uzaktan eğitimin Türkiye'de günümüzdeki durumunu açıklamak amacıyla doküman analizi gerçekleştirilmiş, bu kapsamda alan yazındaki, Yükseköğretim Kurumu ve üniversitelerin web sayfaları ve yayınlarındaki basılı ve e elektronik materyaller incelenerek elde edilen veriler yorumlanmıştır. Elde edilen bulgulara göre Türkiye yükseköğretiminde uzaktan eğitimin gelişiminin, Mektupla Öğretim, Merkezi Açıköğretim ve Uzaktan Eğitimin Yaygınlaşması Dönemleri olmak üzere üç döneme ayrılacağı ortaya konmuştur. Her dönemin kendine özgü uygulamaları ve söz konusu gelişimi belirleyen özellikleri eleştirel bir bakış açısıyla çalışmada sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan Eğitim, Açıköğretim, Uzaktan Öğretim, Uzaktan Eğitimin Gelişimi, Türkiye'de Uzaktan Eğitim, Türkiye'de Açıköğretim

Atf: Çekerol, K. (2023). Türkiye yükseköğretiminde 100 yıllık süreçte açık ve uzaktan öğretim. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(Özel Sayı), 29-58.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Uzaktan Öğretim Bölümü, kcekerol@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9034-9470

A Hundred Years' Story of Open and Distance Education in Turkish Higher Education

Kamil ÇEKEROL³

Submitted by: 16.06.2023

Accepted by: 11.08.2023

Article Type: Research Article

Abstract

The history of open and distance education in Türkiye dates back to the foundation of Turkish Republic. Discussed only at conceptual level in the early years of the republic, open and distance education later became an issue focused on in educational policies and innovative projects until 1950s. The first practices were initiated within the scope of some special projects adopting the correspondence learning method, which were followed by several implementations supervised by Ministry of National Education. What considerably promoted the development of distance education in Türkiye were the enactment of Higher Education Law in 1981, the country-wide practices initiated by Anadolu University Open Education Faculty and some similar projects undertaken by other universities in the country. As of 2000s, Turkish universities started to offer distance diploma programs, and 2010s witnessed the implementation of distance education practices in all the universities in the country following the enactment of the regulations regarding these practices by the government. This study aims to present the development of distance education in Turkish higher education system according to a periodic classification and evaluate the current practices in its 100th anniversary by analyzing the related data. To achieve this purpose, the study adopted a multiple approach involving the systematic review approach and documentary analysis method. The findings of the study suggest that the development of distance education in Turkish higher education system can be explained under four successive periods: Conceptualization of Distance Education, Teaching through Letters, Centralized Open Education and the Spread of Distance Education.

Keywords: *Distance Education, Open Education, Distance Teaching, Development of Distance Education, Distance Education in Türkiye, Open Education in Türkiye*

³ Anadolu University, Open Education Faculty, Department of Distance Education, kcekerol@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9034-9470

Giriş

Uzaktan eğitim günümüzde eğitimin her kademesinde uygulanabilir hâle gelmiş ve özellikle teknolojinin son derece hızlı bir gelişim kaydettiği son 50 yıllık süreçte uygulamaların hızla arttığı ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda uzaktan eğitimin yaygınlaşmasının süreceği açıktır. Bu nedenle kendine özgü süreç ve bileşenleri barındıran ve geleneksel eğitimden farklı bir eğitim türü olarak kabul edilen uzaktan eğitimin tüm açıklamaları ile anlaşılması önemlidir. Uzaktan eğitim bir disiplin olarak uzun yıllardır bileşenleri, süreçleri, öğretim stratejileri, yönetim ve organizasyon yapısı gibi birçok açıdan kendini açıklamaktadır. Bu açıklamalar içerisinde alanın tarihsel gelişim boyutunun incelenmesi de önemlidir. Çünkü bu çalışmada ortaya konulmaya çalışıldığı gibi uzaktan eğitimin tarihsel gelişimi sınıflandırıldığında ortaya çıkan her evre önemli bir değişimi temsil etmektedir. Genellikle teknolojik gelişmeye koşut olarak ortaya çıkan bu gelişim evreleri, önceki dönemlerin alana ait birikimlerini de kullanarak yazışmalı eğitimden, radyo ve televizyona ve internete dönüşüm gibi alandaki ve uygulamadaki önemli yenilikleri kapsamaktadır. Bu anlamda uzaktan eğitimin, gelişimleri hızla içselleştiren ve uygulamaya alan bir eğitim alanı olduğu söylenebilir. Alan yazında büyük oranda teknolojik değişimler ile temsil edilse de her dönüşüm, alanda yeni kavramların, süreçlerin ve stratejilerin ortaya konmasını gerektirmekte ve alanın sürekli olarak kendisini yenilemesini sağlamaktadır. Bu nedenle uzaktan eğitim alanının tarihsel gelişiminin açıklanması mevcut ve gelecekteki uygulamaların ve stratejilerin oluşturulmasına önemli katkı sunacaktır.

Türkiye’de uzaktan yüksek öğretim Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren eğitimin yaygınlaştırılması, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması, örgün öğretimdeki kapasite kısıtlamalarının aşılması boyutlarında tartışılmış ve kitlesel uygulamalar bu yönde şekillenmiştir. Günümüzde ise yükseköğretimde büyük ölçekli bir kurumun kitlesel olarak ve diğer kurumların ise daha kompakt ve özel projeler biçiminde sunulan uzaktan eğitim, Türkiye’de kendisine özgü bir modeli yaratmıştır. Türkiye’de Cumhuriyet’in kuruluşu ile gündeme gelen, 1950’lerden itibaren farklı amaçlarla ve düzeylerde 1980’lere kadar gelişimini sürdüren uzaktan eğitim 1980’lerden itibaren Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi ve 2000’li yıllardan itibaren ise diğer üniversitelerin alanda yer alması ile bu modeli oluşturmuştur. Günümüzde dört üniversitenin “açıköğretim” ve diğer üniversitelerin “uzaktan öğretim” yapması biçiminde şekillenen uzaktan eğitim uygulaması bu anlamda Türkiye’de kendine özgü bir model olarak kabul edilebilir. Bu bakış açısına göre bu çalışma Türk Yükseköğretiminde bu modelin ortaya çıkış aşamalarını, gelişimini ortaya koymayı ve günümüzdeki durumunu değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Türkiye’de uzaktan eğitimin gelişimini inceleyen çalışmalar genellikle Dünyadaki gelişimi açıklayan çalışmalara benzer biçimde uzaktan eğitimin sunum biçiminde meydana gelen değişimleri temel alarak açıklamalar getirmektedir. Bu açıklamalar geçerli kabul edilmekle birlikte bu çalışma yükseköğretimdeki gelişimi odağına almaktadır ve buna göre dönemsel gelişim ayrımları ortaya konmuştur. Aşağıda öncelikle uzaktan eğitimin Dünyadaki gelişimi genel olarak açıklandıktan sonra çalışma kapsamında elde edilen bulgulara uygun olarak Türkiye’de yükseköğretimde uzaktan eğitimin gelişimi dört farklı dönemde sunulmakta ve günümüzdeki durum değerlendirilmektedir.

Uzaktan Eğitimin Dünyadaki Gelişimi

Öğretmen ile öğrenci arasındaki öğretim amaçlı yazışmalar bir eğitim etkinliği olarak kabul edildiğinde uzaktan eğitim uygulamalarının tarihi eski çağlara kadar götürülebilmektedir. Bu anlamda uzaktan eğitimin insanların iki bin yıl önce el yazmalarını oluşturmaları ile başladığı kabul edilmektedir (Ebranati, 2007, s. 34). Bu el yazmaları uzaktaki alıcıya bilginin aktarımının gerçekleştirilmesini sağlıyordu. Diğer bir deyişle öğreten ile öğrenenin aynı ortamda olması gerekliliği ortadan kalkıyordu. Bunun yanında bir eğitim biçimi olarak uzaktan eğitimin ortaya çıkışı ve bu yönde kamuya duyurulması tarihi ise tartışmalıdır. Bu noktada alanda kabul gören anlayış Otto Peters’in (1983) bakış açısına göre uzaktan eğitimin endüstrileşmeyle birlikte ortaya çıktığıdır. Peters’e göre geleneksel, gruba yönelik ve sözlü anlatıma dayanan öğretim biçimi, endüstrileşme öncesi dönemin öğretim biçimidir. Uzaktan eğitim ise endüstrileşmeyle geliştirilen araçların ortaya çıkmasına

paralel olarak gelişen bir öğretim biçimidir. Endüstrileşmeyi insanın önceki devirlerden tamamen farklı bir şekilde geliştirdiği yeni bir çağın simgesi olarak gören Peters'e göre uzaktan eğitim endüstriyel süreçle özel bir ilişki içerisindedir. Uzaktan eğitimin bu anlamda ortaya çıkışı 18. yüzyılın başlarına götürülebilmekte ancak tanımlanmış bir eğitim uygulaması olarak 19. yüzyılın ortalarına uzamaktadır. 20 Mart 1728 tarihinde Boston Gazetesi'nde uzaktan eğitim yöntemi ile "Steno Dersleri"nin verileceği ilanı ve 1833 yılında Lunds Weckebland isimli bir İsveç gazetesinde mektupla yazılı anlatım dersi verileceği yönünde yayımlanan ilan uzaktan eğitimin başlangıcını temsil etmektedir (Çoban, 2013, s. 32; Kaya, 2002, s. 28; İşman, 2011, s. 38). Ancak bu ilanlarda iki yönlü iletişimden ya da notlandırmadan söz edilmemiştir ve derslerin verilip verilmediği yönünde bilgi yoktur. Planlı, düzenli ve notlandırmaya dayalı uzaktan eğitim uygulaması ise 1840 yılında stenograf olan Isaac Pitman ile başlamış ve yazışmalı uzaktan eğitim ile uzaktan derslerin başlangıcı olarak kabul edilmiştir (Kaya, 2002, s. 28; İşman, 2011, s. 38; Kırık, 2014). Ardından posta yoluyla yazışmalı eğitim şeklinde ortaya çıkan ve kısaca "mektupla öğretim" olarak adlandırılan bu süreçte uzaktan eğitim, Kanada, Yeni Zelanda, Çin ve Amerika gibi insanların birbirlerinden uzakta yaşadıkları, yerleşim alanlarının uzak olduğu ve bu yerleşim yerleri arasındaki ulaşımın zor olduğu ülkelerde uygulanmış ve yaygınlaşmıştır.

Mektupla öğretim uzaktan eğitimin gelişiminde modern dönemin ilk evresi olarak kabul edilir ve bu konuda alan yazında tam bir fikir birliği vardır. Sonraki süreçte uzaktan eğitimin gelişimine yönelik yapılan sınıflandırmalar büyük oranda teknolojiye dayalı olarak gerçekleşmektedir. Ancak gelişim dönemleri ifade edilirken ortaya konan evreler belirli tarihler temelinde ayrıştırılsa da iç içe geçmiş durumdadır ve birbirlerini kapsayarak ilerlemekte ve alan uzmanlarının bakış açılarına göre isimlendirilmektedir.

Bu gelişim evrelerini ilk ortaya koyan alan uzmanlarından Kaufman (1989, s. 67) uzaktan eğitimin birçok biçim aldığını ancak kabaca üç gelişim aşamasında (veya nesilde) sınıflandırılabilirliğini ve bunların her birinin önemli teknolojik yenilikleri yansıttığını belirtmektedir: İlk nesil, tek bir teknolojinin baskın olarak kullanıldığı (başlangıçta postayla yazışma, sonra radyo ve ardından televizyon) ve eğitimi sunan öğretmenle doğrudan öğrenci etkileşiminin olmaması ile karakterize edilir. İkinci nesil uzaktan eğitim, öğretim materyallerinin uzaktan çalışma için özel olarak tasarlandığı öğretim materyalleriyle ancak iki yönlü iletişimin hâlâ üçüncü bir kişi tarafından (öğretim materyallerini oluşturan farklı bir eğitmen gibi) sunulduğu çoklu ortam yaklaşımı ile bütünleşmiş bir sunum biçimiyle ifade edilir. Üçüncü nesil uzaktan eğitim ise eğitimi tasarlayan öğretmen ve uzaktaki öğrenciler arasında doğrudan etkileşime olanak sağlayan iki yönlü iletişim ortamına dayanır. Bu bakış açısı teknolojik gelişimin ve öğretene ile uzaktaki öğrenenin etkileşimini dikkate alan bir ayrımı vurgulamaktadır.

İşman (2014, s. 36) ise uzaktan eğitimin gelişimini teknolojik gelişime dayalı olarak beş evrede sunmaktadır:

1. Mektupla öğretim öncesi dönem.
2. Mektupla öğretimin yoğun olarak uygulandığı dönem: Posta hizmetleri ile kitap ve diğer öğretim materyalleri öğrencilere gönderilmektedir.
3. Tek yönlü radyo ve televizyon uygulamaları dönemi: Radyo ve televizyon üzerinden uzaktan eğitim ders yayınları yapılmaktadır.
4. Çift yönlü radyo ve televizyon uygulamaları dönemi: Çift yönlü etkileşimli video konferans çalışmaları yoğun olarak yapılmaktadır.
5. Uydular ve gelecek teknolojiler dönemi: İletişim teknolojileri bilgisayar, uydu, fiber optik ve diğerleri sayesinde dersler öğrencilere ulaştırılmaktadır.

İşman'ın (2014) sunduğu tarihsel gelişim Moore ve Kearsley'in (2012, s. 24) yazışmalı eğitim, radyo ve televizyon yayını, açık üniversiteler, telekonferans, İnternet ve web olarak sıraladığı, alanda kabul gören ve bunun yanında organizasyonel bakış açısını da yansıtan uzaktan eğitimin beş dönemi ayrımına uygundur.

Benzer ayırım daha önce Taylor (2001) tarafından da mektup modeli, çoklu ortam modeli, tele-öğrenme modeli, esnek öğrenme modeli ve akıllı esnek öğrenme modeli biçiminde yine beş nesil olarak ele alınmıştır. Moore ve Kearsley'in (2012) kitabını değerlendirdiği çalışmasında Göksel (2015) söz konusu beş nesle paralel olarak uzaktan eğitimin beş evresini şu şekilde açıklamaktadır:

Birinci Evre: Uzaktan sağlanan mektupla ve evde yapılan çalışmalarla, eğitim bağımsız ve bireysel çalışmayı desteklemiştir. Etkileşim yoktur.

İkinci Evre: Radyo ve televizyon yayını ile öğretime görsel ve işitsel öğelerin dâhil edildiği bu evrede, çok az etkileşim vardır veya hiç etkileşim yoktur.

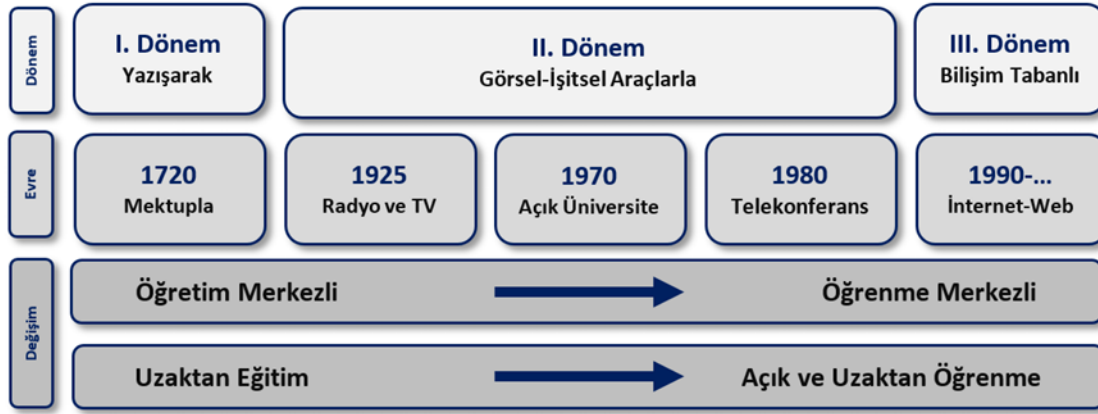
Üçüncü Evre: Görsel ve videoların kullanımıyla uzaktan eğitimin yüz yüze eğitimle desteklendiği, ders takımlarının ve derslerin sistem yaklaşımıyla tasarımı yapıldığı, endüstriyel bir sistem yaklaşımı getiren bu evrede etkileşim yine azdır.

Dördüncü Evre: Ses, video ve bilgisayar kullanımı sayesinde etkileşimli telekonferanslar aracılığıyla, uzaktan eğitimde ilk kez öğrenen-öğrenen ve öğrenen-öğretmen arasındaki gerçek zamanlı etkileşimin başlangıcıdır.

Beşinci Evre: Çevrimiçi internet-tabanlı sanal sınıfların yapılandırıcı öğrenme yöntemiyle verildiği bu evrede, metin ses ve videoyu tek bir platformda bir araya getiren sistemde etkileşim vardır.

Moore ve Kearsley'in (2012, s. 24) ayırımında uzaktan eğitimin gelişimi, öğreten ve öğrenen ayırımına köprü kuran posta hizmetlerinin ve radyo ve televizyonun etkin kullanıldığı açık üniversite veya ikili yapıyla ancak büyük ölçekli uzaktan eğitim sunan üniversitelerin uygulamalarına idari ve organizasyonel bir bakış açısı içerir (Çekerol, 2020). Ardından kullanılan video konferans teknolojisi ise ihtiyaç duyuldukça yapılan iş toplantıları ve sunumlar için çok faydalı olmakla birlikte uzun süreler boyunca düzenli uygulanması gereken programlar için, büyük ölçüde maliyet, zamanlama kısıtları ve istekli öğrenenlerin sınırlılığı gibi nedenlerle daha az faydalı görülmüştür (Shale, 2010, s. 98). Yine de video konferans uzaktan eğitimin ilerlemesi üzerinde en azından alanda çektiği ilgiye göre fark edilir bir etkiye sahip olmuş gibi görünmektedir. İki yönlü telekonferans ve etkileşimli video konferansın ortaya çıkmasından önce, uzaktan eğitim vermek için kullanılan teknoloji, 'uzak' eğitim deneyiminin doğasını temelden değiştirmemiştir. Birçok kurum ders öğretmenlerine erişim sağlayarak sorunu çözmeye çalışmasına rağmen öğretim esasen materyal temelli ve iletişim eş zamansız ve gecikmeli idi (Shale, 2010, s. 99). Ancak artan etkileşim ve eş zamanlı tartışma, uzaktan eğitimin akademik kalitesi konusunu ele almanın bir yolu olduğunu kanıtlamıştır. Bunun da ötesinde etkileşimli video konferans sayesinde öğretim bilinen yüz yüze sınıf deneyimini çok daha yakından simüle eder hâle gelmiş, teknoloji kampüs içi eğitim tarafına daha kolay katılım sağlamıştır.

Bozkurt (2017) ise Moore ve Kearsley'in (2012, s. 24) uzaktan eğitim alanının tarihsel gelişimindeki evreleri kabul ederek dönem isimlerini belirlemiş ve bu tarihsel gelişimdeki kavramsal dönüşümleri açıklamıştır. Bozkurt (2017) her dönemde yaygın olan bilgi ve iletişim teknolojilerinin öğrenme-öğretme süreçlerinde kullanıldığını ve bu teknolojilerin uzaktan eğitimin dönem ve evrelerini belirlediğini vurgulayarak bu dönem ve evreleri şu şekilde belirlemektedir:

Şekil 1. Uzaktan eğitimin küresel bağlamda dönem ve evreleri (Bozkurt, 2017).

Uzaktan eğitimin dünyadaki tarihsel gelişiminde teknolojinin belirleyici rol oynadığı açık biçimde görülmekle birlikte 1960'ların sonlarında ortaya çıkan ve yaş sınırlaması, formel öğrenim geçmişi gibi giriş kısıtlamalarını büyük oranda yok ederek herkesin yükseköğrenim görmesine olanak sağlayan uzaktan eğitimin en yaygın modeli olan "Açık Üniversiteler" de bu gelişimde önemli rol oynamıştır. Türkiye'de bu rolü oynayan Anadolu Üniversitesinin de aralarında bulunduğu açık üniversiteler birçok ülkede kitlesel eğitim sunarak yaygınlaşmış ve iletişim teknolojilerinin yoğun kullanımı ile bütünleşmişlerdir. Açık üniversitelerin başarısında öne çıkan unsurlar altın üçgen olarak tanımlanan 'düşük maliyetli', 'çok sayıda öğrenciye yönelik' ve 'yüksek kaliteli öğretim sunumunu' gerçekleştirmeleri olmuştur (Guri-Rosenblit, 2014). Açık üniversiteler Keegan'ın 1996 yılında ortaya koyduğu gibi geleneksel yükseköğretim kurumlarından idari ve mali yapıları, bina ve teçhizatları, kurumsal öğrenmeyi özelleştirmeleri, öğretme eylemini endüstrileştirmeleri açılarından farklılaşarak uzaktan eğitimin ana akım yükseköğretim içerisine yerleşmesine önemli katkıda bulunmuşlardır. Bu anlamda özellikle yükseköğretim düzeyinde teknolojinin yanında açık üniversiteler tarafından ortaya konan kendilerine özgü organizasyon yapıları uzaktan eğitimin gelişiminde dikkate alınması gereken bir unsur olmuştur.

Teknolojinin ve uygun organizasyonel yapılarının oluşumunun katkılarının yanında uzaktan eğitimin gelişiminde etkili olan bir diğer unsur alanın akademik açıdan gelişimi olmuştur. Özellikle 1970'lerden itibaren hızla gelişen uygulamaların yanında alana ilişkin güçlü bir teorik altyapı da oluşmuş, uzaktan eğitim bu anlamda bir akademik disiplin hâline gelmiştir. Fırat (2019) bir alanın disiplin olması koşulları ve uzaktan öğretimin sunduğu argümanların incelenmesi sonucunda uzaktan öğretimin teoride ve pratikte doygunluğa ulaşmış, zamanı gelmiş bir disiplin olduğunu bildirmektedir. Bu sayede uzaktan eğitim yükseköğretim de ana akım içerisine yerleşmiştir.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada sistematik derleme yaklaşımı ve doküman analizi olmak üzere çoklu yöntem kullanılmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadarki dönem sistematik derleme yaklaşımı ile incelenmiştir. Sistematik derleme Higgins ve Green'e (2011, s. 6) göre belli bir araştırma sorusuna cevap verebilmek amacıyla, araştırma sorusu ile ilgili yayınların önceden belirlenmiş ölçütler çerçevesinde bir araya getirilerek sentezlenmesidir. Bu kapsamda sistematik derleme çalışmaları, belli bir alan veya disiplinde üretilen bilimsel yayınların genel olarak taranmasını veya belirli bir konu ile ilgili çalışmaların bulguları üzerinden yeni analizler yapılmasını amaçlayabilir (Bellibaş ve Gümüş, 2018, s. 506). Bu kapsamda uzaktan eğitim alan yazını taranarak, bu çalışmanın amacına uygun temel ölçüt olarak Türkiye'de uzaktan eğitimin gelişimi kabul edilmiş, buna göre dönemler bazında uzaktan eğitimin gelişimini açıklayan çalışmalar derleme sürecine dâhil edilmiştir. Bu

noktada bu çalışmada dönemler bazında gelişimin açıklanması, içinde bulunulan dönemin değerlendirilmesinde önemli bir anlayış sağlayacağı düşünüldüğünden, yararlanılmakla birlikte uzaktan eğitimin gelişimini kronolojik olarak sıralayan çalışmaların ötesinde dönemsel ayrımlarla açıklayan çalışmalar özellikle dikkate alınmıştır. Buna göre derleme için incelenen çalışmaların tamamı veri seti olarak görülerek bir anlamda çalışmanın örneklemini oluşturmuş, uzaktan eğitimin gelişimini, tanımladığı ve açıkladığı dönemler itibarıyla ele alan çalışmalar derleme kapsamına alınarak bir kapsam sınırlandırması da yapılmıştır. Çalışmada sistematik derleme kapsamında incelenen çalışmalardaki dönemlere ilişkin tanımlamalar, belirlenmiş temalar olarak kabul edilerek betimsel analiz yapılmıştır.

Çalışma kapsamın da ayrıca uzaktan eğitimin Türkiye'deki güncel durumunu açıklamak için doküman analizi gerçekleştirilmiştir. Doküman analizi Bowen'in (2009) tanımıyla basılı ve elektronik (bilgisayar tabanlı ve internet erişimli) materyallerin incelenmesi ve değerlendirilmesi sürecinde gerçekleşen bir dizi işlemdir. Buna göre 2000 yılından itibaren Türkiye'de yükseköğretimdeki açıköğretim ve uzaktan öğretim uygulamaları üniversitelerin, Yükseköğretim Kurulunun ve Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezinin web sayfaları taranarak ve basılı materyaller incelenerek uygulamalara ilişkin veriler elde edilmiştir.

Bulgular ve Tartışma

Çalışmada kullanılan sistematik derleme yaklaşımı ve doküman analizi ile elde edilen verilerin incelenmesi değerlendirilmesi sonucunda uzaktan eğitiminin Türkiye yükseköğretimindeki gelişiminin dört dönemde incelenebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu dört dönemin ortaya konmasında, betimsel analize uygun olarak alan yazından elde edilen tematik çerçeve kullanılmıştır. Buna göre 1980 öncesi dönem Kavramsallaşma ve Mektupla Öğretim olarak tamamıyla alan yazındaki tanımlamadan alınmıştır. 1980 sonrası dönemin ise mevcut alan yazında büyük oranda Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi uygulamalarına dayalı açıklandığı görülmüştür. Ancak 2010 yılından itibaren alana birçok üniversitenin sunucu kurum olarak girdiği görüldüğünden 2010 yılına kadar ki dönem Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi uygulamalarına ve yasal tanıma dayalı olarak Merkezi Açıköğretim Dönemi, 2010 yılı sonrası Uzaktan Eğitim Sunumunun Yaygınlaşma Süreci olarak kabul edilmiştir. Yine 2010 yılı sonrasında açıköğretim ve uzaktan öğretim iki farklı sunum biçimi olarak mevzuatta ve uygulamada kabul edildiğinden açıköğretim ve uzaktan öğretim 2010 yılı sonrası Uzaktan Eğitim Sunumunun Yaygınlaşma Sürecinin alt temaları olarak açıklanmıştır. Aşağıda öncelikle çalışmadaki betimsel analize temel oluşturan temaların belirlenmesine yönelik Türkiye'de uzaktan eğitimin gelişimindeki dönemler sınıflandırması iki alt başlıkta verilmekte ve bunun sonucunda ortaya konan tema ve alt temalar başlıklarında veriler betimlenerek, bu betimlemeler açıklanmaktadır.

Türkiye'de Uzaktan Eğitimin Gelişiminde Dönemler

Türkiye'de uzaktan eğitimin tarihsel gelişiminin alan yazındaki dönemsel ayrımlarının, sunucu kurumlara ve sunum teknolojisindeki değişime göre iki şekilde açıklandığı görülmektedir. Her iki bakış açısı ile yapılan çalışmalarda 1923-1955 arası dönem Türkiye'de uzaktan eğitimin kavramsallaştığı ve tartışıldığı bir dönem olarak kabul edilmekte bu noktada bir ayrılık görülmemektedir. Nitekim bu dönemde ülkenin eğitim alanında gerçekleştirdiği reformlara bağlı olarak uzaktan eğitim hep gündemde olmuş ancak bazı küçük girişimler dışında uygulama alanı olmamıştır.

Uzaktan eğitimin dünyadaki gelişim evrelerine uygun biçimde Türkiye'ye yönelik alan yazındaki dönemsel ayrımlar 1956 yılından sonra mektupla öğretimin başlaması ile farklılaşmaktadır. Bu yıldan itibaren, gelişimi ülkedeki uzaktan eğitim sunum teknolojilerinin farklılaştığı dönemleri ayırarak inceleyen çalışmalar uzaktan eğitimin sunumunda kullanılan yaygın teknolojiye göre ayrıma giderken; sunucu kurumlara odaklanan çalışmalar o dönemde uygulamaları gerçekleştiren baskın eğitim kurumlarına göre ayrımı sunmaktadır.

Uzaktan eğitim sunucu kurumlara yönelik dönemsel açıklamalar

Öncü çalışmaları ile uzaktan eğitime alanına önemli katkılar yapmış olan Cevat Alkan 1980 tarihli Açık Üniversite başlıklı kitabında sunucu kurumlar bakış açısına göre uzaktan eğitimin Türkiye'deki tarihsel gelişim dönemlerini;

- Konunun fikir olarak tartışılması ve öneriler geliştirilmesi (1927-1960),
- Orta öğretim düzeyinde uygulanması (1960-1974),
- Yükseköğretim düzeyinde geliştirme girişimleri,

olarak sıralamaktadır. Bu yöndeki bakış açısıyla Özkul'da (2009: 678);

- Millî Eğitim Bakanlığı döneminde (1923-1981) açık ve uzaktan eğitim,
- Yükseköğretim Kanunu sonrasında açık ve uzaktan eğitim,

olarak incelemektedir. Ancak Özkul (2009) bu ayrımı yaparken yükseköğretime odaklanmakta ve dönemsel ayrımı buna göre yapmaktadır. Özkul bu ayrım içerisinde ilk dönemi Millî Eğitim Bakanlığının mektupla yükseköğretim uygulamalarına ve bu uygulamaları gerçekleştiren kurumlara; ikinci dönemi ise 1981 yılında Yükseköğretim Kanununun yürürlüğe girmesi ile Anadolu Üniversitesi ve diğer yükseköğretim kurumlarının uygulamalarına yönelik olarak açıklamaktadır.

Aynı yöndeki bakış açısıyla Kaya ve Odabaşı'da (1996) uzaktan eğitime yönelik öneri ve tartışmaların gerçekleştiği dönem olarak açıkladığı 1927-1955 dönemi; uzaktan eğitimin başladığı yıl olarak kabul ettiği 1956 ile sistemli bir şekilde uzaktan eğitim uygulamalarının Millî Eğitim Bakanlığına bağlı birimlerde sürdürüldüğü 1981 yılına kadar olan dönemi yine sunucu kurumlar bazında açıklamaktadır. Kaya ve Odabaşı 1982 yılından, çalışmayı gerçekleştirdikleri 1996 yılına kadar ki dönemi ise Anadolu Üniversitesinin uygulamaları ve Millî Eğitim Bakanlığı Açık Lise uygulamaları ile açıklamaktadır.

Uzaktan eğitimde teknolojik gelişimleri temel alan dönemsel açıklamalar

Uzaktan eğitimde teknolojik gelişimleri temel alan dönemsel açıklamalar, sunucu kurum bazında ayırım yapan çalışmalar gibi ilk dönemi 1923-1955 arası olmak üzere uzaktan eğitimin kavramsallaşması dönemi olarak tanımlamaktadır. Bu bakış açısına göre İşman (2011, s. 107) uzaktan eğitimin gelişim dönemlerini;

- Kavramsallaşma
- Mektupla öğretim
- İletişim teknolojilerini kullanım dönemi olarak üçe ayırmaktadır.

İşman'da Cumhuriyet'in kurulmasından 1950'li yıllara kadar olan dönemi uzaktan eğitimin kavramsallaşma dönemi olarak kabul etmektedir. 1950'li yıllar ise ilk uzaktan eğitim uygulamalarının başladığı yıllar olarak kabul edilmekte ve bu sürece damga vuran sunum teknolojisi mektupla öğretim olmaktadır. Mektupla öğretim süreci, İşman tarafından Millî Eğitim Bakanlığında farklı birimler tarafından gerçekleştirilen uygulama örnekleriyle, çalışmasını gerçekleştirdiği 2011 yılına süregelen bir uygulama olarak açıklanmaktadır. İşman (2011) uzaktan eğitimde iletişim teknolojilerinin kullandığı süreci radyoda ilk eğitsel yayınların sunulduğu 1941 yılında başlamaktadır. Televizyonun ise Türkiye'de 1968 yılında yayına başlamasıyla eğitsel yayınlara başladığı belirtilmektedir. Bilgisayar ortamına dayalı, video konferans ve web tabanlı uzaktan eğitim de bu süreç içerisinde yine devam eden uygulamalar olarak açıklanmaktadır. Buna göre Türkiye'de mektupla öğretim süreci ve iletişim teknolojilerini kullanım sürecini iç içe ilerleyen, süregelen bir süreç olarak görülmektedir.

Uzaktan eğitimde teknolojik gelişimleri temel alan dönemsel gelişimlere yönelik kapsamlı bir çalışmayı Bozkurt (2017) gerçekleştirmiştir. Bozkurt dönemsel gelişimleri, içerisinde yıl bazında gerçekleşen uygulamaları sıralayarak dört döneme ayırmaktadır:

- I. Dönem: Tartışma ve öneriler: Kavramsal (1923-1955)
- II. Dönem: Yazışarak: Mektupla (1956-1975)
- III. Dönem: Görsel-işitsel araçlarla: Radyo-Televizyon (1976-1995)
- IV. Dönem: Bilişim tabanlı: İnternet-Web (1996-...)

Bozkurt'un bu ayrımı da uzaktan eğitimin gelişim dönemlerine teknolojik bakış açısını yansıtmaktadır.

Yükseköğretimde Uzaktan Eğitimin Gelişim Dönemleri

Türkiye için sunum teknolojilerine dayalı olarak yapılan uzaktan eğitimin dönemsel gelişim ayrımları doğal olarak yukarıda verilen uluslararası alan yazındaki dönemsel gelişim ayrımlarına uygundur. Türkiye için sunucu kurumlar tabanlı gerçekleştirilen ayrımlarda da bu teknolojilerin kullanımı açıklanmaktadır. İlgili tüm çalışmalar bu dönemlerdeki uzaktan eğitimin gelişimine yönelik uygulamaları ayrıntılı biçimde sıralamakta ve açıklamaktadırlar. Gerçekleştirilen tüm uygulamalar ülkede uzaktan eğitimin gelişimine katkı sağlamış ve deneyim kazandırmıştır. Bu uygulamalar hedef kitlelerinden yüksek talep de görmüşlerdir. 1970'li yıllarda Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde kurulan Mektupla Yükseköğretim Merkezi, Deneme Yüksek Öğretmen Okulu ve Yaygın Yüksek Öğretmen Okulu bunlara önemli örneklerdir. Ancak bu ve bunların yanında gerçekleştirilen diğer uygulamalar adeta süreli birer proje statüsünde kalmış ve devamlılıkları sağlanamamıştır. Bu nedenle uzaktan eğitimin yükseköğretimdeki gelişimini salt teknoloji tabanlı ve buna bağlı uygulamalar biçiminde değerlendirmek yeterli olmayacaktır. Teknolojinin uzaktan eğitimin başlıca sürücü gücü olduğu dikkate alınarak, organizasyon boyutu, kurumsal yapılar, mevzuat, yaygınlık ve etkililiğin sağlanması ve sürdürülmesi gibi gelişime etki eden tüm unsurlarıyla değerlendirilmesi daha geniş bir bakış açısı sağlayabilir. Ayrıca incelenen çalışmalarda uzaktan eğitimin 1970'lerden itibaren gelişiminde yükseköğretim uygulamalarının sürükleyici uygulamalar olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle 1980'lerden itibaren Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi ve 2000'li yıllardan itibaren diğer yükseköğretim kurumlarının uygulamaları dikkate değer bir yaygınlık sağlayarak gelişimde önemli rol oynamışlardır. Buna göre çalışmanın bundan sonraki kısmında, yine çalışmanın amacına da uygun olarak Türkiye'de uzaktan eğitimin gelişimi, dönemlerin kopma noktaları açıklanarak özellikle yükseköğretim boyutuyla dört dönem içerisinde açıklanmaya çalışılacaktır. Bu çalışma kapsamında aşağıda açıklanan söz konusu dönem ayrımları yapılırken 1923-1955 ve 1956-1981 dönemleri alan yazında açıklanan dönemler olarak kabul edilmiştir. Ancak sonraki iki dönem bu çalışmanın bulguları ve alan yazının değerlendirilmesi sonucu Türkiye için doğru değerlendirmenin yapılabilmesi amacıyla ortaya konmuştur. Çünkü 1981 yılında Yükseköğretim Kanununun kabulü ve buna uygun olarak Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesinin kuruluşu ile açıköğretim ve dolayısıyla uzaktan eğitim bu üniversite ve fakültenin uygulamaları ile özdeşleşmiştir. 2011 yılı sonrası dönem ise yükseköğretimde Türkiye'de diğer üniversitelerin de uzaktan eğitime başladığı ve sunucu kurumların alana adım attığı ve Türkiye'de güncel durumu da açıklayabilmek amacıyla yapılmış ayrımdır. Buna göre Türkiye'de yükseköğretimde uzaktan öğretimin tarihsel gelişimi dört dönem içerisinde açıklanabilir:

- 1923-1955 Dönemi: Uzaktan eğitimin kavramsallaşması
- 1956-1981 Dönemi: Mektupla öğretim süreci
- 1981-2010 Dönemi: Merkezi açıköğretim süreci
- 2011-... Dönemi: Uzaktan eğitim sunumunun yaygınlaşma süreci

1923-1955 dönemi: Uzaktan eğitimin kavramsallaşması

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan her alandaki yenileşme hareketi özellikle eğitimde de ön planda olmuştur. 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ülkedeki bütün eğitim kurumları Maarif Vekaletine (Millî Eğitim Bakanlığı) bağlanarak, eğitimde çok başlılığın ortadan kaldırılması sağlanmış böylece okuryazarlık oranının artırılarak isteyen herkesin eğitim öğretimden faydalanması teminat altına alınmıştır.

Bu süreçte oldukça erken denebilecek bir süreçte uzaktan eğitim fikri de gündeme gelmiştir. Eğitim kuramcısı ve filozof John Dewey'in 1924 yılında öğretmen hizmet içi eğitimine yönelik hazırladığı yazışmalı (muhabere) eğitime yönelik önerisi, kavramsal olarak uzaktan eğitimle Türk eğitim sisteminin ilk tanışıklığı olarak edilir. Nitekim 1950'li yıllara kadar sürecek bu dönem Türkiye'de uzaktan eğitimin kavramsallaşması, konunun fikir olarak tartışılması ve öneriler getirilmesi şeklinde gerçekleşen bir dönem olarak kabul edilmektedir.

John Dewey'in raporundan sonraki süreçte uzaktan eğitim millî eğitimde hep gündemde olmuş, Millî Eğitim Şuraları ve toplantılarda öneriler getirilmiş, konu üzerinde tartışılmıştır. 1927 yılında Millî Eğitim Bakanı tarafından okuryazar oranının artırılması amacıyla "Muhabere (Yazışma) Yoluyla Tedrisat" önerilmiş, 1930'lu yıllarda mektupla öğretim kursları gündemde olmuş, 1939 yılında ilk kez toplanan Millî Eğitim Şurasında yaygın eğitim tartışılmış, yine 1949 yılında dördüncü kez toplanan Millî Eğitim Şurasında yaygın eğitim için bir birim kurulması teklif edilmiş ancak bu öneriler kavram boyutunda tartışmadan öteye geçemeyerek uygulamaya dökülememiştir (İşman, 2011, s. 108; Bozkurt, 2017; Gümüşel ve Dölen, 2022; Şahin, 2021). Uzaktan eğitim ile ilgili bu dönemde mektupla öğretim, yazışmalı eğitim, yaygın öğretim gibi kavramların tartışıldığı görülmekte, uygulamaya geçilememiş olmasına karşın kavramsal düzeyde bir altyapının oluştuğu anlaşılmaktadır.

1956-1981 dönemi: Mektupla öğretim süreci

Mektupla öğretim uygulaması John Dewey'in 1924 tarihindeki Türk eğitim sistemi üzerine raporundan sonra Türkiye'de halkın okuma yazma oranını artırmak amacıyla ilk kez 1927 yılında gündeme gelmiş ve Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati ve Millî Eğitim Müdürleri tarafından önerilmiştir (İşman, 2011, s. 107; Özkul, 2009, s. 679). Sonraki yıllarda da hep gündemde olmasına karşın, okuma yazma bilmeyenlerin oranının toplumun neredeyse %90'ını oluşturduğu bir ülkede öğretmensiz eğitim yapılamayacağı fikri ağır bastığından uygulamaya geçirilememiştir (Kaya ve Odabaşı, 1996). 1956 yılına gelindiğinde Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü tarafından Türkiye İş Bankası personeline mektupla öğretim uygulaması başlatılmıştır (Özkul, 2009, s. 680; Bozkurt, 2017). Bu uygulama Türkiye'deki uzaktan eğitimin kavramsallaşma döneminden mektupla öğretimin başladığı döneme geçişi temsil etmektedir. Dolayısıyla bu uygulama sistemli ilk girişim olarak Türkiye'de ilk uzaktan eğitim uygulaması olarak kabul edilmektedir.

Yükseköğretime yönelik uygulamalar açısından ise bu dönemde önemli girişimler söz konusudur. İlk uygulamanın akabinde Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde 1958 yılında Mektupla Öğretim Merkezi kurulmuştur (Kaya ve Odabaşı, 1996; Bozkurt, 2017). Ancak ilk ve orta dereceli eğitim kademelerine ve çeşitli sanat alanlarında sertifikaya yönelik eğitimler yapmak amacıyla kurulan bu merkezin çalışmaları yaygınlaşmamış, o dönemde büyük bir sosyal baskıya neden olan yükseköğretim talepleri karşısında uygulamalar yükseköğretim kademesine kaydırılarak 1974 yılında "Mektupla Yükseköğretim Merkezi" kurulmuştur (Alkan, 1981). Mektupla Yükseköğretim Merkezi, Türk Yükseköğretim Sisteminde uzaktan eğitime yönelik ilk kapsamlı uygulamadır. Bu merkezin amacı, lise ve dengi okullardan mezun olup yükseköğretim kurumlarına giremeyenlere, uzaktan öğretim yöntemi ile toplumun gereksinim duyduğu alanlarda yükseköğrenim olanağı yaratmak olarak ortaya konmuştur. Böylece yükseköğretim kurumlarına giremeyen gençlere eğitim olanağı yaratılarak kapasite yönünde meydana gelen darboğazın aşılması öngörülmüştür (Özkul, 2009, s. 685).

Mektupla Yükseköğretim Merkezinin kuruluşunu yine 1974 yılında Deneme Yüksek Öğretmen Okulunun kuruluşu izlemiştir. Bu okulun kurulmasının amacını Fidan ve Alkan (aktaran Özkul, 2009, s. 686) Türkiye'de köklü bir uzaktan eğitim kurumu oluşturmak, ileride bir açıköğretim kurumuna dönüşecek bir yüksekokul veya üniversitenin çekirdeğini teşkil etmek olarak açıklamaktadır. Mektupla Yükseköğretim Merkezi ve Deneme Yüksek Öğretmen Okulunun kuruluşu ile öğretmen yetiştirme konusunda kapsamlı bir uzaktan eğitim uygulaması da hemen başlatılmıştır. 1974-1975 öğretim yılında ortaöğretim kurumlarını bitirmiş

olanlardan 45.000 kişi öğretmen adayı olarak uzaktan yükseköğretime başlamıştır (Kaya ve Odabaşı, 1996). Ancak bu uygulamalara yeterli bir hazırlık zamanı tanınmadan başlanmış olması; çok sayıda branşı kapsamı (20 öğretmenlik branşında 100 alan) ve buna bağlı olarak içerik ve mektup hazırlığında yaşanan zorluklar; hazırlanan ders metinlerinin uzaktan eğitim özelliklerine uygun olmaması ve öğrencilerin dönütlerine cevap verilememesi; büyük bir öğrenci grubunun eğitime alınması nedeniyle idari ve servis işlerinde yaşanan zorluklar; bu girişimlere akademik çevreler ve kamuoyundan gelen tepkiler uygulamanın başarısız olmasına neden olmuştur (Özalp, 1975; Alkan, 1981; Kaya ve Odabaşı, 1996). Böylece 1975 yılının sonuna gelirken yalnızca basılı materyallerle yapılan uzaktan eğitimin yeterli olmadığı inancıyla 15 ay gibi kısa bir sürede uygulama sonlandırılmış ve bu girişimlerin yerini 1975 yılında Yaygın Yüksek Öğretim Kurumu (YAYKUR) almıştır. Öğrenime başlamış olan öğrenciler de YAYKUR'un öğrencileri olmuştur.

Mektupla öğretim, açık yükseköğretim, dışarıdan bitirme ve örgün yükseköğretim programlarını bünyesinde toplayan YAYKUR bu programlar sayesinde çeşitli bölümlerde orta öğretim öğretmenliği, ilkokul öğretmenliği, teknik ve sosyal bilimler ile yabancı diller alanlarında uzaktan yükseköğretim sunmaya başlamıştır. Mektupla öğretim programları değişik branşlarda orta öğretim öğretmenliği (Fen, Matematik, Turizm, Ticaret gibi); açık yükseköğretim programları teknik, hayati ve sosyal bilimler; dışarıdan bitirme programları ilkokul öğretmenliği yanında değişik branşlarda orta öğretim öğretmenliği (Din Bilgisi, Turizm ve Ticaret Öğretmenliği gibi); örgün yükseköğretim programları ise teknik bilimler, hayati bilimler, sosyal bilimler ve yabancı diller alanlarında uzaktan yükseköğretim sunmuştur (Kaya ve Odabaşı, 1996). YAYKUR'un bu eğitiminde, danışmanlık hizmetleri, uygulamalarında yazılı materyaller, televizyon, radyo ve ses bantları kullanılmıştır (İşman, 2009). YAYKUR'un öğrenci sayısı 1985 yılında 85.122'ye ulaşmıştır (Kaya ve Odabaşı, 1996). Önceki girişimlerde olduğu gibi hedefi açık üniversiteye dönüşmek olan YAYKUR'un da istenen sonuçlara ve yaygınlığa ulaşamaması nedeniyle 1979 yılında uygulamalarına son verilmiştir. Ancak ülkede çağdaş teknolojinin eğitimde kullanılması girişimleri sürdürülmüş, yayımlanan Televizyon Okulu programları okuma-yazma öğretimine önemli katkı vermiştir. Tüm bu sürecin sonunda Türkiye uzaktan eğitim bağlamında 1981 yılında Yükseköğretim Kanununun kabulü ile yeni bir döneme adım atmıştır.

1981-2010 dönemi: Merkezi açıköğretim süreci

Türk Yükseköğretim Sistemi içerisinde yüksek talep görmelerine karşın başarılı olamayan Mektupla Yükseköğretim ve YAYKUR girişimlerinden sonra kapsamlı uzaktan eğitim girişimi Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sistemi olmuştur. Bu anlamda alan yazında yukarıda uzaktan eğitimin dünyadaki gelişiminde bahsedilen açık üniversitelerin oynadığı rolü Türkiye'de Anadolu Üniversitesi açıköğretim sistemi yerine getirmiş ve Türk yükseköğretiminde uzaktan eğitimin gelişimine yaklaşık 30 yıl boyunca en önemli etkiyi yapmıştır. Nitekim İşman'da (1997) uzaktan yükseköğretimin bu süreçteki başlıca değişim ajanlarını YÖK ve Anadolu Üniversitesi olarak belirtmektedir.

1981 yılında Türk Yükseköğretimi 2547 sayılı kanunun yürürlüğe girmesi ile yeni bir döneme adım atmıştır. Uzaktan eğitim alanında ise 20 Temmuz 1982 tarih ve 17760 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan Yükseköğretim Kurumlarının Teşkilatı hakkındaki 41 sayılı kanun hükmündeki kararname ile kurulan Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesine açıköğretim yapma hakkı verilmiştir. Ardından 6 Kasım 1982 tarihinde ise açıköğretimin uygulanmasını sağlayacak Açık Yüksek Öğretim Yönetmeliği yayınlanmıştır. Bu yönetmelik ile Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesine "merkezi açıköğretim" diğer üniversitelere ise açık yükseköğretim olarak programlar sunmalarının esasları ortaya konmuştur. Bu süreçte çıkarılan Kanun ve Yönetmelikler de açıköğretim uygulamaları ile ilgili unsurlarda dönemin Anadolu Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Yılmaz Büyükerşen'in raporları ve yönlendirmesinin önemli etkisi olmuştur (Özkul, 2009). Çünkü yükseköğretimde açıköğretim yoluyla eğitim verme hakkının Anadolu Üniversitesine verilmesi bir tesadüf olmayıp, 1970'li yıllardan başlayarak kendi bünyesinde televizyon yayın altyapısını oluşturan, akademik ve teknik personelini yetiştiren, uzaktan eğitim konusunda çalışmalar yaparak belirli bir deneyim düzeyine ulaşan

bir yükseköğretim kurumu söz konusudur. Bu deneyimi de uzun yıllar başarı ile uygulamalarına aksettirerek Türk uzaktan yükseköğretiminin bir dönemine damgasına vurmuş ve uzaktan öğretimin yükseköğretime yerleşmesine en önemli katkıyı vermiştir. Bu noktada Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesinin kuruluş kanun ve yönetmeliklerinde kendisine tanınan yetki ve ayrıcalıkları anlamak ve bunların uygulamaya nasıl etki ettiğini değerlendirmek önemlidir ve günümüzdeki uygulamalara da ışık tutacak niteliktedir.

06 Kasım 1981 tarihinde yürürlüğe giren 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununun Ek 16. Maddesi, “Açıköğretim uygulayan üniversiteler yurt içinde hizmet birimleri açabilirler... Açıköğretim hizmeti veren üniversitelerde rektörlük ile bu tür hizmetleri veren fakülte, enstitü, yüksekokul, konservatuvar, meslek yüksekokulu, merkez ve benzeri kuruluşlarda, hizmetin özelliğinin gerektirdiği birimlerin kurulması veya değiştirilmesi, diğer ülkelerin açıköğretim kuruluşları ile eğitim ve öğretim alanlarında işbirliği yapılması üniversite yönetim kurulunun kararı ile gerçekleştirilir.” demektedir. Buna göre Anadolu Üniversitesi zaman içerisinde yurt içi ve dışında öğrenci hizmet birimlerini oluşturarak teşkilatlanmasını gerçekleştirmiş ve bu sayede geniş kitlelere ulaşabilmiş, Açıköğretim Fakültesi bünyesinde açıköğretim uygulamasının gerektirdiği birimlerini oluşturmuştur. Türkiye’de üniversitelerde tüm fakülteler aynı birim yapılanmalarına sahiptir. Ancak Açıköğretim Fakültesi kendisine sunulan yetkilere uygun olarak uzaktan eğitime özgü yapılanmayı gerçekleştirmiştir. Bu yapı öğrenci hizmetlerinden, öğretim ve sınav hizmetlerine, basımevinden ulaştırma ve iletişim hizmetlerine kadar oldukça geniş bir yapılanmayı temsil eder. Bu anlamda Anadolu Üniversitesi açıköğretim sistemi önemli bir organizasyon başarısıdır. Alan yazında Keegan (1996) bir kurumda uzaktan eğitimdeki öğretme eyleminin yeniden oluşma sürecinin geleneksel eğitime göre ‘öğretme eyleminin endüstrileşmesi’, ‘kurumsal öğrenmenin özelleşmesi’, ‘idari yapının değişimi’, ‘farklı teçhizat ve binalar’ ve ‘maliyet yapılarının değişmesi’ olarak ifade etmektedir. Bir açık ve uzaktan öğrenme sisteminde ders tasarımı, ders sunumu, etkileşim, danışmanlık ve kayıt hizmetleri, öğrenen destek sistemleri, ölçme-değerlendirme sistemi ve benzeri birçok alt sistem bulunması itibarıyla değişik hizmet birimlerinde çok sayıda yönetici, uzman ve çalışan görev yapmaktadır. Bu yapı içerisinde içerik uzmanları, öğretim tasarımcıları, grafik tasarımcıları, editörler, danışmanlar, ölçme-değerlendirme uzmanları, radyo ve televizyon program yapımcıları, web tasarımcıları olmak üzere birçok alanda uzmanlar ve yöneticiler yer almaktadır (Moore ve Kearsley, 2012, s. 4-5). Bunlar uzaktan eğitim uygulamalarının geleneksel eğitimden farklılaşan yapısını ve uzaktan eğitim uygulamalarının başarısında etkin unsurları açıklamaktadır. Nitekim fakültenin henüz kuruluşunda bu farklılaşma ortaya çıkmıştır. Fakültede bir öğretim üyesi olan Özer, 1989’da geleneksel bir fakültenin organizasyon yapısına ek olarak Açıköğretim Fakültesinde eğitim planlama grubu, örgün bölümler koordinatörlüğü, basım yayın dağıtım birimi, radyo televizyon programları birimi, akademik danışmanlık koordinatörlüğü gibi yönetim birimleri basımevi, radyo ve televizyon stüdyoları, bant çoğaltım birimi, grafik işleri bürosu, bilgi işlem merkezi, öğrenci büroları gibi hizmet birimlerini saymakta, bunları uzaktan eğitim sisteminin gerektirdiği birimler olarak kabul ederek diğer fakültelerden oldukça değişik bir organizasyon yapısına ve işleyişe vurgu yapmaktadır.

Bu nedenle uzaktan eğitimin gelişimini teknolojik bakış açısının yanında organizasyonel bakış açısı ile değerlendirmek önemlidir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, 1970’li yıllarda Mektupla Öğretim ve YAYKUR uygulamalarına önemli talep söz konusu olmasına rağmen ve dönemin teknolojilerini kullanmalarına karşın uygulamalar sürdürülememiştir. Bu nedenle uzaktan eğitim uygulamalarının başarıyla sürdürülebilmesinde sunum teknolojisi ve talebin yanında yönetim ve organizasyon unsurları da dikkate alınmalıdır.

Buna göre Anadolu Üniversitesi açıköğretim sisteminin merkezi olarak gerçekleştirdiği uygulamaların süreci ve kalıcı olmasını sağlayan başlıca gelişmeler şu şekilde ifade edilebilir:

Uygun idari ve mali yapılanma: Yukarıda bahsedildiği gibi Anadolu Üniversitesi açıköğretim sistemi, bir uzaktan eğitim sisteminin gerektirdiği organizasyon yapısını oluşturmuş ve işletmiştir. Bunun yanında 06 Kasım 1982 tarihli Açık Yükseköğretim Yönetmeliği, öğrencilerden açıköğretim için tespit edilen harçlar

dışındaki öğretim materyallerinden elde edilecek bedellerin Açıköğretim Fakültesinin Döner Sermayesine gelir kaydedileceğini ifade etmektedir. Bu sayede Açıköğretim Fakültesi sunacağı hizmetler için önemli bir gelir kalemine sahip olmuş ve gerekli harcamalarını merkezi bütçe dışında, elde ettiği gelirlere bağlı olarak Döner Sermayeden yapabileceği olanağına kavuşmuştur. Yıllar içerisinde elde ettiği ölçüğe bağlı olarak da öğrencilerine öğretim hizmetlerini oldukça düşük bir öğretim ücreti ile sunabilmiştir.

Program sayısı ve çeşitliliğinin artırılması: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi 1982-1983 öğretim yılında İş İdaresi ve İktisat lisans programları ile öğretime başlamıştır. 1990 yılından itibaren ise hem lisans hem önlisans program sayısını artırmaya başlayarak öğrencilere farklı alanlarda öğretim görme olanağı sunmuş böylece açık öğretime yönelik talebi artırmıştır. 2010 yılına gelindiğinde 12 lisans, 30 önlisans programına ulaşılmıştır. Bu dönemde 1993 yılında Anadolu Üniversitesi açıköğretim sistemine Açıköğretim Fakültesinin yanında İktisat ve İşletme Fakülteleri de eklenmiş ve bu Fakültelerde kendi disiplinlerine yönelik programlar açarak açıköğretim sistemine katkı vermişlerdir.

Öğrenci kabul çeşitliliğinin sağlanması: Açıköğretim Fakültesinin kuruluşunda sisteme öğrenci kabulünün tek kaynağı Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sınavında belirli bir puan alarak başarılı olan öğrencilerin kaydolması idi. Ancak yıllar içerisinde gelişen organizasyon yapısı, tanınmışlığının artması ve toplumun farklı kesimlerinden gelen yükseköğretim taleplerine cevap verilebilmesi amacıyla farklı kaynaklardan öğrenci alımı söz konusu olmuş böylece yükseköğretimde fırsat eşitliğine de önemli katkı sağlanmıştır. Buna göre özellikle 1990'lı yılların başında başlayan bu süreçle, iki ve üç yıllık eğitim enstitüsü mezunu branş öğretmenlerine yönelik lisans tamamlama programları, iki yıllık önlisans programı mezunlarına yönelik dikey geçiş ve herhangi bir ön lisans veya lisans programında okuyan veya tamamlayanlara yönelik ikinci üniversite olanakları, devlet kurumlarında çalışanlara yönelik meslek eğitimi ön lisans programları, yatay geçiş ve yurt dışı öğrenci seçme sınavı gibi farklı öğrenci kabul olanakları açıköğretim sisteminin büyümesini ve yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bunun yanında geliştirilen sertifika programları da bu yaygınlaşmaya katkı vermiştir.

Uluslararasılaşma: Anadolu Üniversitesi açıköğretim sistemi 1982'de kuruluşundan hemen sonra yurt dışı programlarını uygulamaya almaya başlamıştır. 1984-1985 öğretim yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve 1986-1987 öğretim yılında ise Batı Avrupa Programları uygulamaları uluslararasılaşma anlamında ilk ve kalıcı uygulamalar olmuştur. Programların uygulanmaya başladığı ülkelerde (Kıbrıs'ta Lefkoşa ve Almanya'da Köln) bir öğrenci hizmet bürosunun açılması ve bu büro üzerinden öğrenci işlerinin ve iletişimin sağlanarak, öğretim materyallerinin ve danışmanlık ve sınav hizmetlerinin sunulması şeklinde oluşturulan yapı büyük oranda günümüzde de sürmektedir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Batı Avrupa ülkelerindeki eğitim ve öğretim hizmetlerinin ardından, 2009-2010 öğretim yılından itibaren Azerbaycan vatandaşlarına, 2012-2013 öğretim yılından itibaren Kosova, Makedonya ve Bulgaristan, 2015-2016 öğretim yılından itibaren Bosna Hersek ve Arnavutluk, 2016-2017 öğretim yılından itibaren Kuzey Amerika'daki vatandaş ve soydaşlara, 2017-2018 öğretim yılından itibaren de Suudi Arabistan Programı ile Arap Yarımadasındaki Türk vatandaşlarına öğretim hizmeti ulaştırılmıştır (Açıköğretim, 2023). Bu anlamda uluslararasılaşma Anadolu Üniversitesi açıköğretim sisteminin gelişiminde önemli bir vizyon ve bileşen olarak kabul edilebilir.

Bilgi ve iletişim teknolojileri destekli yenilikçi uygulamalar: Anadolu Üniversitesi açıköğretim sisteminde temel öğretim malzemesi uzaktan öğretim teknikleriyle kendi kendine öğrenmeye uygun olarak hazırlanan ders kitaplarıdır. Başlangıçta ders kitabı, televizyon programları ve yüz yüze akademik danışmanlık hizmetleri bileşenlerine dayalı olarak tasarlanan açıköğretim sisteminde, teknolojideki gelişmelere paralel olarak bilgi ve iletişim teknolojilerine dayalı öğrenme ortamları giderek önem kazanmıştır. 1989 yılında Açıköğretim Fakültesi bünyesinde kurulan Bilgisayar Destekli Eğitim (BDE) birimi ile başlayan bu süreçte, birçok şehirde kurulan bilgisayar destekli akademik danışmanlık laboratuvarları, çoklu ortam CD-ROM'lar, alıştırma yazılımları ve deneme sınavları, video konferans uygulamaları gibi birçok çağdaş uygulama 2000 yılına kadar

öğrencilere sunulan yenilikçi uygulamalar olarak öne çıkmıştır. Bunun yanında 1970’li yılların başında kurulan ve açıköğretimin temel unsuru olarak kabul edilen Eğitim Televizyonu Birimi (ETV) hazırladığı TV ve Radyo programlarını bu süreçte TRT kanalları üzerinden öğrencilere ulaştırmayı sürdürmüştür (Candemir, 2014, s. 111). 2000 yılından itibaren ise özellikle İnternetin yoğun kullanımı ile öğrenme ortamları İnternete taşınarak öğrencilerin desteklenmesi sürdürülmüştür. Bu yıllarda çevrimiçi dersler ve sanal sınıf uygulamaları; e-kitap, e-alıştırma, e-televizyon, e-sınav, e-destek, e-portfolyo ve sesli kitaplar gibi bileşenleriyle oluşturulan e-öğrenme altyapısı ile bilgi ve iletişim teknolojileri yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Bu noktada Latchem, Özkul, Aydın ve Mutlu (2006), açıköğretim sistemindeki kitapların multimedya materyallerinin sadece Anadolu Üniversitesi öğrencileri tarafından değil diğer üniversite öğrencileri tarafından da kullanıldığını vurgulayarak, e-dönüşüm sürecindeki üniversite de “öğrenciler ayrıca elektronik posta, telefon, haftalık çevrimiçi gazete Anadolu Haber sayesinde iletişimlerini sürdürmektedirler” demektedir.

Bu çalışma kapsamında Merkezi Açıköğretim Süreci olarak adlandırılan 1981-2010 dönemi Türk yükseköğretiminde uzaktan eğitimin gelişimi büyük oranda Anadolu Üniversitesi açıköğretim sisteminin uygulamaları ile özdeş ilerlemiştir. Diğer yükseköğretim kurumlarının da bu dönemde uzaktan eğitime yönelik uygulamaları söz konusu olsa da bunlar yaygınlaşmamış, o kurumların özel projeleri statüsünde kalmıştır. Bu kapsamda 1989 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümünün uzaktan eğitim ile sertifika kursları (İDEA-A) ve 1991 yılında Fırat Üniversitesinin Elazığ halkının eğitimine yönelik kurduğu televizyon istasyonundan sunduğu ve sonrasında Doğu Anadolu Bölgesinde Atatürk, Fırat, İnönü, Kafkas ve Yüzüncü Yıl Üniversitelerinden bir araya gelerek ortak uzaktan eğitim sistemlerini oluşturma çabaları sayılabilir (İşman, 2011, s. 117-118). Bunların yanında bu dönemde uzaktan eğitimin yükseköğretimdeki gelişimi açısından Türkiye’de öne çıkan başlıca unsur 1990’lı yılların sonlarından ve özellikle 2000’li yıllarla birlikte yükseköğretim kurumlarının Uzaktan Eğitim Merkezlerini (UZEM) kurarak diploma programlarını uygulamaya başlamalarıdır. Ancak bu yıllardaki uygulamalar bu çalışma kapsamında 2010 yılından itibaren başlayacak yeni sürece hazırlık veya onun ilk adımları olarak değerlendirildiğinden aşağıda açıklanmaktadır. Veriler YÖK Atlas, üniversite web sayfaları ve ÖSYM Kılavuzlarından derlenmiştir.

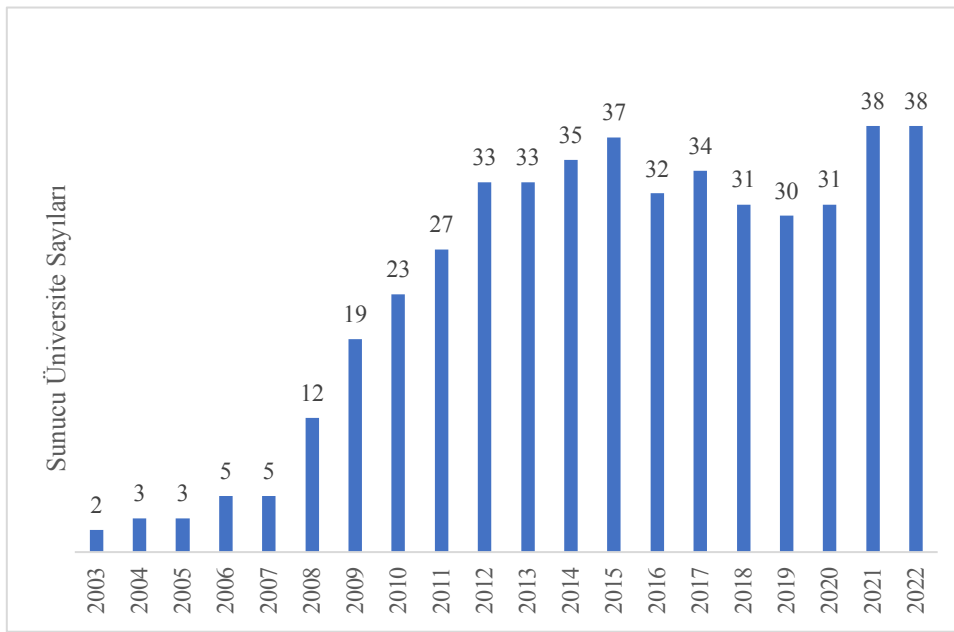
2011-... dönemi: Uzaktan eğitim sunumunun yaygınlaşma süreci

Türkiye’de yükseköğretim kurumları arasında uzaktan eğitime yönelik uygulamalar 1990’lı yılların sonundan itibaren önlisans, lisans ve yüksek lisans düzeyinde oluşmaya başlamıştır. Bu yıllardan itibaren Anadolu Üniversitesinin açıköğretim uygulamalarının yanında diğer yükseköğretim kurumları “uzaktan öğretim” adı altında programlar açmaya başlamıştır. Bu anlamda “uzaktan eğitim” hem “açık öğretimi” hem de “uzaktan öğretimi” kapsayan şemsiye bir kavram olarak kabul edilirse, uzaktan eğitimin Türkiye’de ikili bir yöntemle uygulanmaya başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Buna göre Anadolu Üniversitesinde merkezi olarak sürdürülen açık öğretim kitlesel ve yaygın bir öğretim biçimi iken uzaktan öğretim programlarına kontenjan sınırlamaları uygulanan ve çevrimiçi yürütülen uygulamalar olarak konumlanmıştır. 1999 yılından 2010’lu yıllara kadar “Üniversitelerarası İletişim ve Bilgi Teknolojilerine Dayalı Uzaktan Yükseköğretim Yönetmeliği”nin ve yayınlanması ve buna bağlı olarak 2000 yılında Enformatik Millî Komitesinin kurulması ve bu yasal altyapıya bağlı olarak yükseköğretim kurumları tarafından uzaktan öğretim diploma programlarının açılmaya başlaması dönemin başlıca öne çıkan gelişmeleridir. Buna göre aşağıda uzaktan eğitimin sunucu yükseköğretim kurumları arasında yaygınlaşma süreci uzaktan öğretim ve açıköğretim ayrımında açılan programlar kapsamında sunulmaktadır.

Uzaktan Öğretimin Gelişimi

Yükseköğretim kurumlarındaki başlayan uzaktan öğretim uygulamalarının yasal altyapısı 14 Aralık 1999 tarihinde yürürlüğe giren “Üniversitelerarası İletişim ve Bilgi Teknolojilerine Dayalı Uzaktan Yükseköğretim Yönetmeliği” olmuştur. Bu yönetmelik ile istemci ve sunucu üniversiteler eşleşmesi yoluyla uzaktan ders

sunumu ve üniversitelerin YÖK izni ile bağımsız ders/program açmalarına olanak sağlanmıştır. Yönetmeliğin uygulama ayrıntılarının YÖK adına yine YÖK bünyesinde 2000 yılında kurulan Enformatik Millî Komitesi tarafından yürütülmesi öngörülmüştür (Özkul, 2009, s. 709). Ancak Enformatik Millî Komitesinin çalışmaları diğer kanunlarla çelişmeler, yasal mali altyapının düzenlenmemiş olması, üniversite rektörlüklerinin yetersiz ilgileri gibi nedenlerle istenen düzeyde olmamıştır (Varol, 2002). Ancak 2003 yılından itibaren ön lisans düzeyinde ilk uzaktan öğretim programları üniversiteler tarafından sunulmaya başlanmıştır. Bununla birlikte uzaktan öğretimin tanım ve uygulama esasları ile 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununa girmesi, Uzaktan Yükseköğretim Yönetmeliği ve Uygulama Esaslarının kapsamlı ortaya konması, açıköğretim alanında ise yeni üniversitelerin kurulması 2011 yılı ile başlayan bir süreçte olmuş ve bu süreç açık öğretimin ve uzaktan öğretimin Türkiye’de üniversiteler arasında yaygınlaşması ile uzaktan eğitimde yeni bir dönemin başlangıcını temsil etmiştir. Bu dönemde 2003 yılından itibaren üniversiteler öncelikle ön lisans programları sunumu ile alana adım atmaya başlamışlardır.

Grafik 1. Uzaktan Öğretim Ön Lisans Programı Sunan Üniversite Sayıları

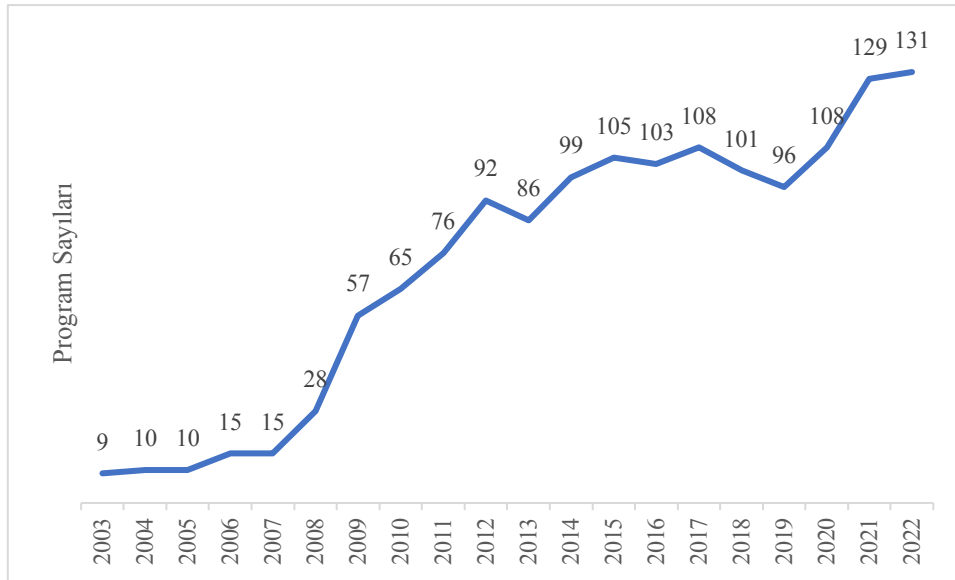
2003 yılında Sakarya ve Mersin Üniversitelerinin ilk programlarını açmalarıyla başlayan uzaktan öğretim yöntemiyle ön lisans programları sunumu özellikle 2008 yılından itibaren diğer üniversitelerin program açmaları ile 2015 yılına kadar artış göstermiştir. Bu üniversiteler şunlardır:

Tablo 1

Uzaktan Öğretim Ön Lisans Programı Sunan Üniversite İsimleri

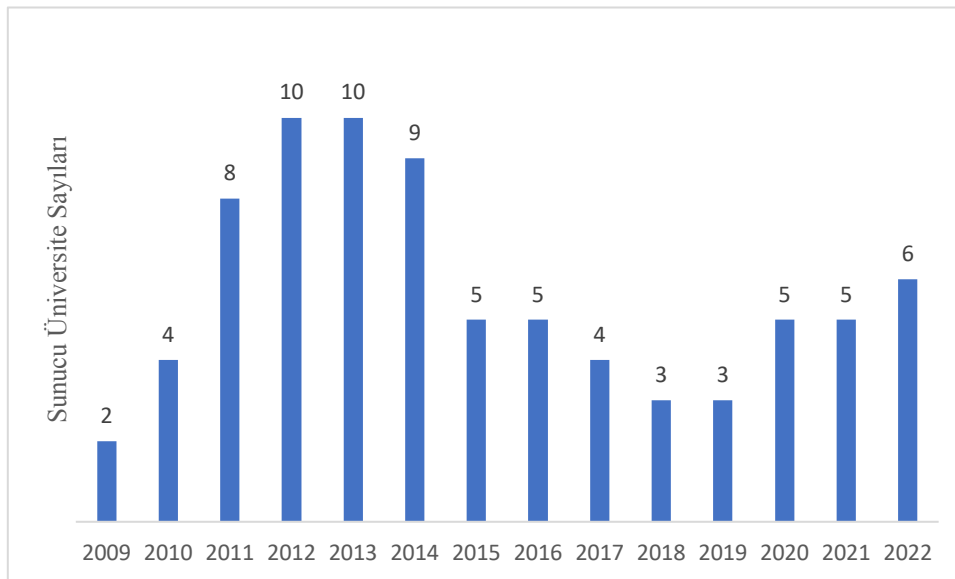
	Uzaktan Öğretim Ön Lisans Program Sunumuna Devam Edenler	Uzaktan Öğretim Ön Lisans Program Sunumuna Devam Etmeyenler
1	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Altınbaş (İstanbul Kemerburgaz) Üniversitesi
2	Akdeniz Üniversitesi	Anadolu Üniversitesi
3	Amasya Üniversitesi	Atatürk Üniversitesi
4	Ankara Üniversitesi	Atılım Üniversitesi
5	Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi	Bahçeşehir Üniversitesi
6	Beykoz Üniversitesi	Balıkesir Üniversitesi
7	Bitlis Eren Üniversitesi	Bartın Üniversitesi
8	Manisa Celal Bayar Üniversitesi	Beykent Üniversitesi
9	Çukurova Üniversitesi	Bingöl Üniversitesi
10	Dokuz Eylül Üniversitesi	Cumhuriyet Üniversitesi
11	Ege Üniversitesi	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi
12	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	Fatih Üniversitesi
13	Fırat Üniversitesi	Gazi Üniversitesi
14	Gaziantep Üniversitesi	Gediz Üniversitesi
15	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	İnönü Üniversitesi
16	İstanbul Aydın Üniversitesi	İstanbul Arel Üniversitesi
17	İstanbul Üniversitesi	İstanbul Bilgi Üniversitesi
18	İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa	İstanbul Medipol Üniversitesi
19	İstanbul Topkapı Üniversitesi	Kafkas Üniversitesi
20	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	Karadeniz Teknik Üniversitesi
21	Kapadokya Üniversitesi	Maltepe Üniversitesi
22	Karabük Üniversitesi	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
23	Kırıkkale Üniversitesi	Mevlana Üniversitesi
24	Kırklareli Üniversitesi	Süleyman Demirel Üniversitesi
25	Kocaeli Üniversitesi	
26	Mardin Artuklu Üniversitesi	
27	Marmara Üniversitesi	
28	Mersin Üniversitesi	
29	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	
30	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	
31	İstanbul Okan Üniversitesi	
32	On Dokuz Mayıs Üniversitesi	
33	İstanbul Ayvansaray Üniversitesi	
34	Sakarya Üniversitesi	
35	Sinop Üniversitesi	
36	Trakya Üniversitesi	
37	Uşak Üniversitesi	
38	Yozgat Bozok Üniversitesi	

Tablo 1’de görüldüğü gibi 2022 yılında 38 üniversite uzaktan öğretim yöntemi ile ön lisans programı sunarken bu süreç içerisinde 24 üniversite ise sunuma başlamalarına rağmen programlarını kapatarak uzaktan eğitimden çekilmişlerdir. Programlarını kapatanlar arasında Anadolu Üniversitesi yedi program, Gazi Üniversitesi 12 program, Maltepe ve Süleyman Demirel Üniversiteleri altışar program uygularken uygulamalarına son vermiş olmaları dikkat çekicidir. Bunun yanında program uygulamaya devam edenler arasında İstanbul Aydın Üniversitesi, Karabük Üniversitesi, Mersin Üniversitesi gibi üniversiteler de program sayılarını azaltarak uzaktan öğretim sunumlarına devam etmektedir.

Grafik 2. Uzaktan Öğretim Ön Lisans Program Sayılarının Gelişimi

Uzaktan öğretim yöntemi ile lisans programı sunumunda ise az sayıda üniversitenin yer aldığı görülmektedir. Sakarya Üniversitesinin 2009 yılında altı lisans programı açarak başlattığı uzaktan öğretim lisans programı sunumunda yıllar itibari ile sunulan program sayılarının gelişimi şu şekilde olmuştur:

Grafik 3. Uzaktan Öğretim Lisans Programı Sunan Üniversite Sayıları

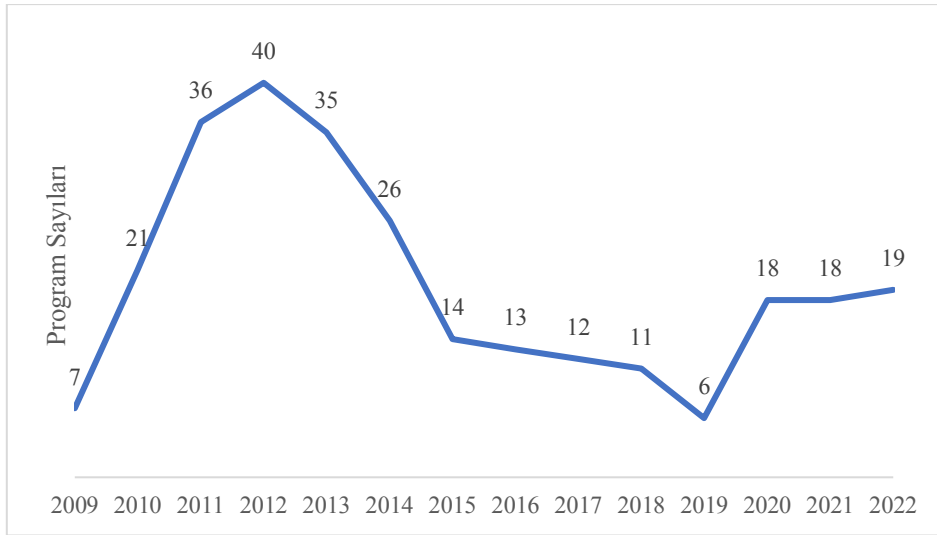
2009 yılında Sakarya Üniversitesinin altı, Karabük Üniversitesinin bir program sunarak başlattıkları uzaktan öğretim yöntemi ile lisans öğretimi 2013 yılına kadar artmış ancak bu yıldan sonra üniversiteler program sunumlarını büyük oranda bırakmışlardır. Uzaktan öğretim yöntemi ile lisans programı sunan üniversiteler şunlardır:

Tablo 2

Uzaktan Öğretim Lisans Programı Sunan Üniversite İsimleri

	2022 Yılında Uzaktan Öğretim Lisans Programı Sunumuna Devam Edenler	Uzaktan Öğretim Sunumuna Devam Etmeyenler
1	Ankara Üniversitesi	Afyon Kocatepe Üniversitesi
2	Erciyes Üniversitesi	Bartın Üniversitesi
3	Gazi Üniversitesi	Beykent Üniversitesi
4	Manisa Celal Bayar Üniversitesi	Dicle Üniversitesi
5	İnönü Üniversitesi	Fatih Üniversitesi
6	İstanbul Üniversitesi	İstanbul Arel Üniversitesi
7		İstanbul Medipol Üniversitesi
8		Karabük Üniversitesi
9		Karadeniz Teknik Üniversitesi
10		Maltepe Üniversitesi
11		Namık Kemal Üniversitesi
12		Sakarya Üniversitesi
13		Süleyman Demirel Üniversitesi
14		Zirve Üniversitesi

Günümüze kadar uzaktan öğretim yöntemi ile 20 üniversite lisans programı sunumu yapmıştır. Ancak bunlardan 14'ü süreç içerisinde programlarını kapatmışlardır. 2022 yılında Erciyes Üniversitesi üç, Gazi Üniversitesi bir, Manisa Celal Bayar Üniversitesi bir, İnönü Üniversitesi bir ve İstanbul Üniversitesi ise dört program sunmaktadır. İstanbul Üniversitesinin zaman içerisinde sunduğu sekiz programın dördünü kapatmış olması dikkat çekicidir. Yine sunucu kurumlar arasındaki Ankara Üniversitesinin 2020 yılında dokuz lisans programı açarak alana adım atmış olması önemlidir.

Grafik 4. Uzaktan Öğretim Lisans Program Sayılarının Gelişimi

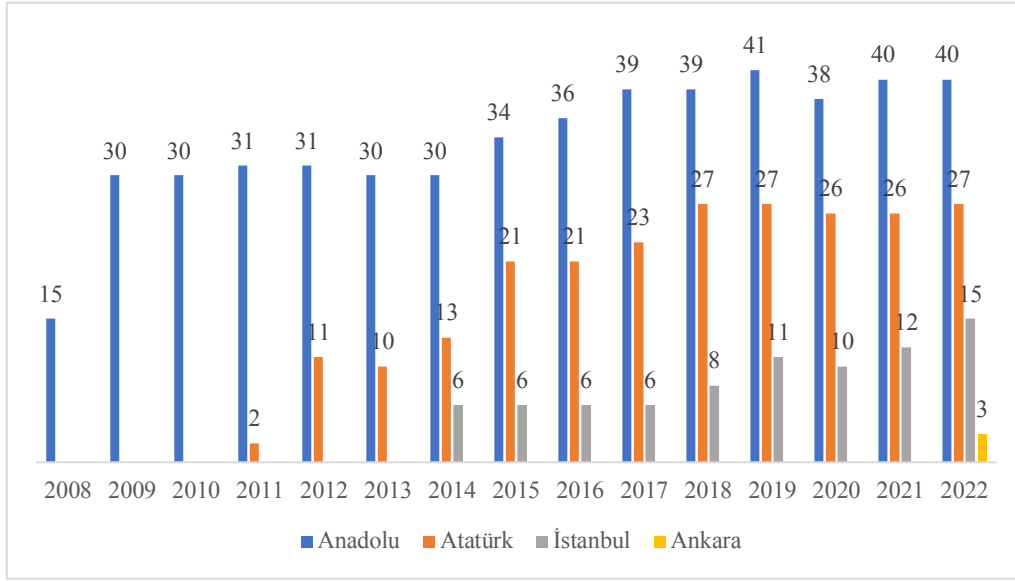
Uzaktan öğretim yöntemi ile sunulan lisans program sayıları ise ilk yıllarda yükselmekle birlikte 2012 yılından sonra üniversitelerin sunumlarını sonlandırmalarına dayalı olarak azalmıştır. 2020 yılındaki sunulan program sayılarındaki artış Ankara Üniversitesi ve Erciyes Üniversitelerinin program sunmaya başlamalarının etkisi ile gerçekleşmiştir.

Uzaktan öğretim ön lisans ve lisans programları sunumlarının başlangıç yıllarında hızlı arttığı, üniversitelerin alana yoğun ilgi gösterdiği ancak süreç içerisinde önemli sayıda sunucu üniversitenin alandan çekildikleri dikkat çekmektedir. Bu durumun, uygulanan kontenjan sınırlamalarının yüksekliği ve dolayısıyla yeterli öğrenci sayısına ulaşamamış olması, kaynak, altyapı ve insan gücü yetersizliği, plansız ve yeterli hazırlık yapılmadan alana girilmesi gibi farklı nedenleri olabilir. Bunlar kapsamlı araştırılması gereken sorunlar olarak dikkat çekmektedir.

Açıköğretimin Gelişimi

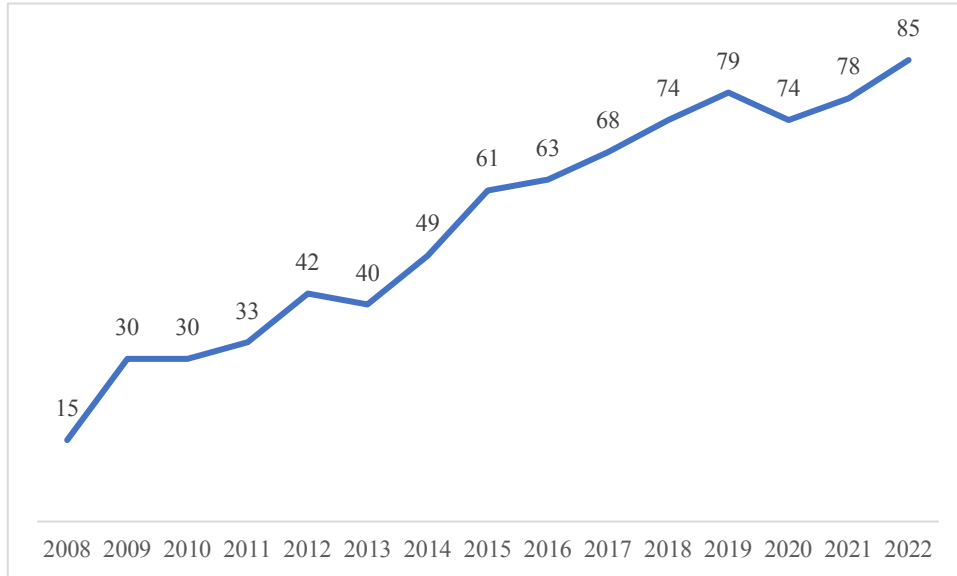
Türkiye’de uzun yıllar Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi bünyesinde yürütülen açıköğretim, aldıkları yasal yetkilerle birlikte Erzurum Atatürk ve İstanbul Üniversiteleri tarafından 2011 yılında, Ankara Üniversitesi tarafından ise 2021 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Bu üniversiteler Açıköğretim Fakülteleri kurarak açıköğretim yöntemi ile programlar açmaya başlamışlar ve kısa sürede program sayılarını ve öğrenci sayılarını artırmışlardır. Bu yöndeki uygulama Türkiye’nin açıköğretim alanında kendine özgü bir yapıyı ortaya koyması olarak görülebilir. Çünkü dünyadaki açıköğretim özelinde kitlesel eğitim uygulamalarına bakıldığında büyük ölçekli bir yükseköğretim kurumunun ulusal çapta uygulamalar geliştirdiği ve diğer üniversiteler ve kurumların ona destek verdiği görülmektedir. Bu sayede sunucu kurum ölçek ekonomilerini kullanarak geniş kitlelere eğitim sunabilmektedir. Türkiye’de uzun yıllar bu modeli uygulamış ve bu sayede Anadolu Üniversitesi uygulamalarını geliştirmiş ancak 2011 yılından itibaren yeni bir model olarak görülebilecek uygulamaya geçmiştir. Bu uygulama, çok sayıda büyük ölçekli, kitlesel açıköğretim sunucu yükseköğretim kurumunun oluşturulması olarak görülebilir. Bu oluşum Türkiye’de programlara öğrenci kayıt sayısı kısıtlaması ile diğer bir deyişle kontenjan uygulaması ile gerçekleştirilmektedir. 2011 yılında başlayan açıköğretim programlarına kontenjan kısıtlaması uygulaması sonraki yıllarda tüm açıköğretim programlarını kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Böylece açıköğretim sunucu yükseköğretim kurum sayısı artmasına karşın öğrenci sayıları kontenjanlar dahilinde üniversitelere dağıtılarak kontrollü bir gelişim sürdürülmüştür.

Yükseköğretimde açıköğretim sunucu kurumların program sayıları ve kontenjan sayıları açısından gelişimi aşağıda verilmektedir.

Grafik 5. Açıköğretim Ön Lisans Program Sayılarının Üniversiteler Bazında Gelişimi

Açıköğretim uygulayan üniversitelerin ön lisans program sayılarını yıllar içerisinde artırdıkları görülmektedir. Toplam ön lisans program sayılarındaki gelişim aşağıda Grafik 6'da verilmektedir.

Grafik 6. Açıköğretim Ön Lisans Program Sayılarının Gelişimi

2011 yılında Anadolu Üniversitesinin yanında diğer üniversitelerin de program sunumuna başlamasıyla açıköğretim önlisans program sayıları her geçen yıl artmıştır. Ancak bu programlar tekil olmayıp aynı program diğer açıköğretim sunucu üniversiteler tarafından sunulabilmektedir. Bu anlamda açıköğretim ön lisans programlarının sunucu üniversiteler arasındaki dağılımı aşağıda Tablo 3'te verilmektedir.

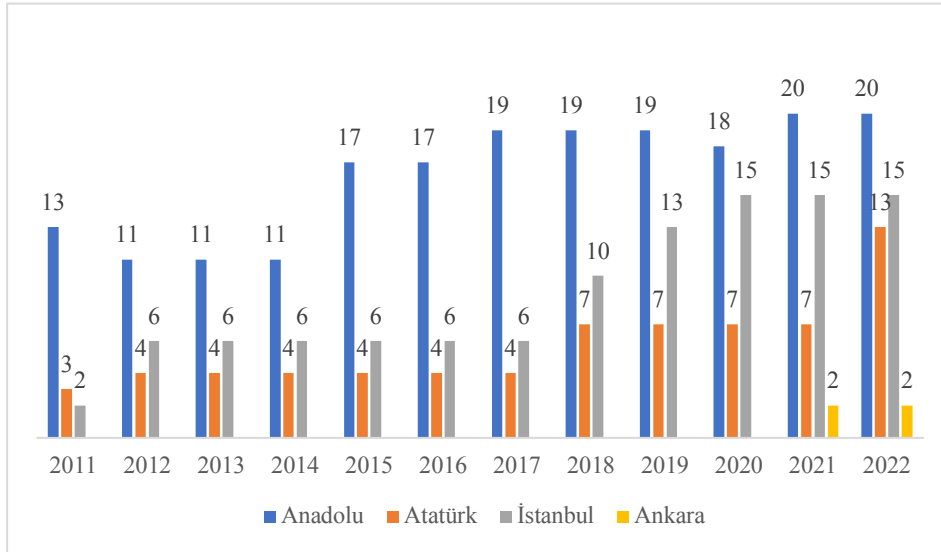
Tablo 3

Açıköğretim Ön Lisans Programlarının Sunucu Üniversiteler Arasındaki Dağılımı

Sunucu Üniversite	Sunulan Ön Lisans Program Adı
Anadolu Ankara Atatürk İstanbul	Laborant ve Veteriner Sağlık
Anadolu Atatürk İstanbul	Bilgisayar Programcılığı Çocuk Gelişimi İş Sağlığı ve Güvenliği Sağlık Kurumları İşletmeciliği Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği Sosyal Hizmetler Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik
Anadolu Ankara Atatürk	Spor Yönetimi
Anadolu Atatürk	Acil Durum ve Afet Yönetimi Bankacılık ve Sigortacılık Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Çağrı Merkezi Hizmetleri Dış Ticaret Emlak Yönetimi Fotoğrafçılık ve Kameramanlık Halkla İlişkiler ve Tanıtım İşletme Yönetimi Lojistik Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Radyo ve Televizyon Programcılığı Turizm ve Otel İşletmeciliği Yerel Yönetimler
Anadolu İstanbul	İlahiyat Kültürel Miras ve Turizm Marka İletişimi Yaşlı Bakımı
Atatürk Ankara	Bilgi Yönetimi
Anadolu	Aşçılık Coğrafi Bilgi Sistemleri ve Teknolojileri Elektrik Enerjisi Üretim İletim ve Dağıtım Engelli Bakımı ve Rehabilitasyon Ev İdaresi İlahiyat (Arapça) İnsan Kaynakları Yönetimi Medya ve İletişim Menkul Kıymetler ve Sermaye Piyasası Perakende Satış ve Mağaza Yönetimi Sosyal Medya Yöneticiliği Tarım Teknolojisi Web Tasarımı ve Kodlama
Atatürk	İslami İlimler Reklamcılık Yeni Medya ve Gazetecilik
İstanbul	E-Ticaret ve Pazarlama Grafik Tasarımı Hukuk Büro Yönetimi ve Sekreterliği

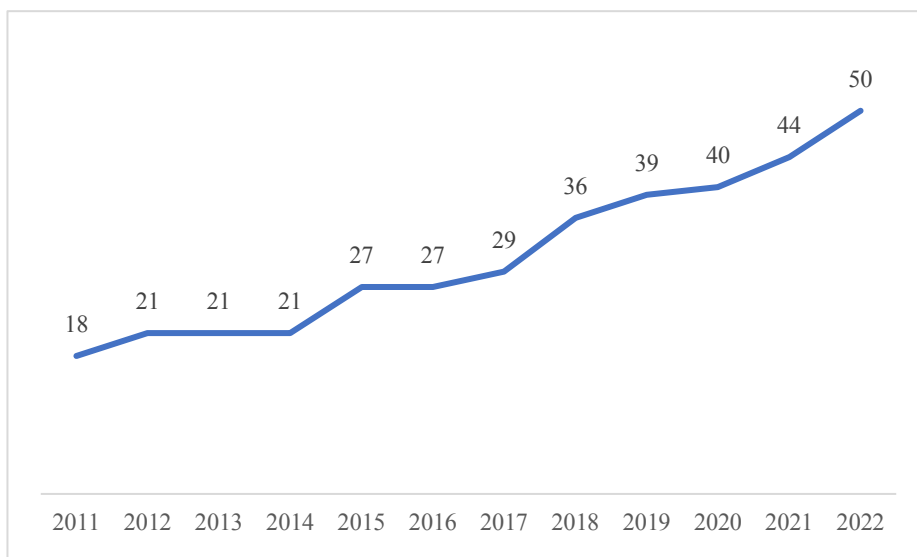
Tablo 3. 2022 yılında açıköğretim önlisans programlarının hangi üniversiteler tarafından sunulduğunu göstermektedir. Tablo da dikkat çeken unsur birçok programın birden fazla üniversite tarafından sunulmasıdır. Açıköğretimin yaygın bir öğretim olduğu kabulüne karşın üniversitelerin farklı program açmak yerine diğer bir üniversite de olan aynı programı açmaları değerlendirilmesi gereken bir unsurdur.

Açıköğretim lisans program sayıları da ön lisans programlarının gelişimine uygun bir seyir izlemekte olup üniversiteler sundukları program sayılarını artırmaya devam etmektedirler. Anadolu Üniversitesinin yanında Atatürk ve İstanbul Üniversitelerinin açıköğretim yöntemi ile lisans programı sunumuna başladıkları 2011 yılından itibaren lisans program sayılarının gelişimi şu şekilde olmuştur.

Grafik 7. Açıköğretim Lisans Program Sayılarının Üniversiteler Bazında Gelişimi

Grafik 7. Tüm açıköğretim sunucu üniversitelerin lisans programı sayılarını artırmaya devam ettiklerini göstermektedir. Bu programların toplam sayısal gelişimi Grafik 8'de verilmektedir.

Grafik 8. Açıköğretim Lisans Program Sayılarının Gelişimi

Açıköğretim lisans programlarının sayıları sunucu üniversiteler tarafından zaman içerisinde artırılmakla birlikte, sunucu üniversiteler arasında program çeşitliliğinin sağlanması ve buna bağlı olarak öğrenciye sunulan seçim olanağının değerlendirilmesi önemlidir. Aşağıda Tablo 4. sunucu üniversitelerin 2022 yılında tekil veya benzer sundukları açıköğretim lisans programlarını vermektedir.

Tablo 4

Açıköğretim Lisans Programlarının Sunucu Üniversiteler Arasındaki Dağılımı

Sunucu Üniversite	Sunulan Lisans Program Adı
Anadolu	İşletme
Atatürk	Sosyoloji
İstanbul	Tarih
Anadolu	
Ankara	Yönetim Bilişim Sistemleri
İstanbul	
Anadolu	Sağlık Yönetimi
Atatürk	Sosyal Hizmet
Anadolu	Felsefe
İstanbul	İktisat
	Uluslararası Ticaret ve Lojistik
	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Atatürk	Rekreasyon
İstanbul	Çocuk Gelişimi
	Egzersiz ve Spor Bilimleri
Anadolu	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
	Halkla İlişkiler ve Reklamcılık
	Havacılık Yönetimi
	İşletme (İngilizce)
	Maliye
	Türk Dili ve Edebiyatı
	Uluslararası İlişkiler
	Uluslararası İlişkiler (İngilizce)
	Görsel İletişim Tasarımı
	İktisat (İngilizce)
Atatürk	Halkla İlişkiler ve Tanıtım
	Kamu Yönetimi
	Reklamcılık
	Grafik Sanatlar
	Tekstil ve Moda Tasarımı
İstanbul	Coğrafya
	İnsan Kaynakları Yönetimi
	İş Sağlığı ve Güvenliği
	Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Ankara	Elektronik Ticaret ve Yönetimi

Tablo 4'e göre 2022 yılında dört açıköğretim lisans programı sunucu üniversitede, 33 farklı program sunulmakla birlikte bu programların 13'ü birden fazla üniversitede sunulmaktadır. Türkiye'de üniversite sisteminde 400'den fazla lisans programı sunumunun gerçekleştiği dikkate alındığı, açıköğretim yöntemiyle 33 farklı programın sunuluyor olması ve bunların 13'ünün birden fazla üniversitede sunuluyor olması yine değerlendirilmesi gereken bir unsurdur.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze 100 yıllık süreçte uzaktan eğitim hep gündemde olmuştur. 1950'li yılların ortalarına kadar kavramsal düzeyde tartışılan uzaktan eğitim bu yıllardan itibaren yükseköğretim düzeyinde uygulama alanları bulmuş ancak yaygın uygulama 1981 tarihinde Yükseköğretim Kurumu Yasasının kabulüyle Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesinin uygulamaları ile gerçekleşmiştir. 2011 yılından günümüze kadar ki süreçte ise özellikle yasal altyapının oluşması ile diğer yükseköğretim kurumları alana yoğun biçimde katılmaya başlamışlardır. Bu yönüyle uzaktan eğitimin günümüzde yükseköğretimde ana akım içerisinde yerini aldığı söylenebilir. Nitekim yakın zamanda yaşanan pandemi ve doğal afetlerde de tüm eğitim düzeylerinde başvurulacak yegâne öğretim yöntemi olarak kabul edilmiş ve uygulanmıştır.

Bunun yanında uzaktan eğitimin Türkiye'deki 100 yıllık gelişim sürecindeki uygulamaların bir kısmının sürdürülemediği bir kısmının ise uzun yıllardır başarıyla sürdürüldüğü görülmektedir. Özellikle çalışmada 2011 yılı sonrasında günümüze kadarki incelenen dönemde birçok üniversite diploma programları uygulamaları ile uzaktan eğitimin yaygınlaşmasını sağlamışlardır. Bununla birlikte özellikle uzaktan öğretim alanında uygulamalarını sonlandıran üniversite sayılarının yüksekliği dikkat çekicidir. Bu durum sunucu üniversiteler açısından kaynakların yanlış kullanımı ve öğrencileri açısından ise zaman ve maddi kayıplar anlamına gelmektedir. Yine kitlesel öğretim olarak kabul edilen açıköğretim tarafında ise sunucu üniversite sayısının artmasının ve artmaya devam etmesinin sonuçları kapsamlı değerlendirilmelidir. Çünkü kitlesel eğitim, özellikle sunucu eğitim kurumlarının belirli bir ölçüğe ulaşmaları sonucu elde edecekleri ekonomik tasarruflarla kaliteli eğitim sunumu yapmaları ve maliyet yapılarını düzenlemeleri sonucu başarıya ulaşacaktır. Çok sayıda kurumun bunu gerçekleştirmesini sağlamanın etkileri önemle değerlendirilmesi gereken bir konudur. Bu yönde yapılacak değerlendirmeler de çalışma içerisinde vurgulanmaya çalışıldığı gibi çok yönlü bir bakış açısı geliştirilebilmeli, uzaktan eğitimin teknolojik bakış açısı ile açıklanması ve değerlendirilmesinin yanında sürdürülebilirliği etkileyen diğer unsurların da dikkate alınması gerekir. Uzaktan eğitimin sunumunu ve başarı koşullarını etkileyen unsurlar olarak teknoloji, ulusal ve kurumsal düzeyde yönetim ve organizasyon yapıları, mali olanaklar, yasal düzenlemeler, öğrenci sayılarının yeterliliği, insan gücü kaynakları gibi çok sayıda unsur dikkate alınmalıdır. Buna göre bu unsurlar uzaktan eğitime yönelik gelecek akademik çalışmalarda Türkiye özelinde kapsamlı araştırılması gereken konular olarak kabul edilebilir.

Kaynakça

- Açıköğretim, (2023). *Yurt dışı programları*. Erişim adresi: <https://anadolu.edu.tr/acikogretim/yurtdisi-programlari>
- Alkan, C. (1981). *Açık üniversite: Uzaktan eğitim sistemlerinin karşılaştırılması olarak incelenmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Bellibaş, M. Ş. ve Gümüş, S. (2018). Eğitim yönetiminde sistematik derleme çalışmaları. K. Beycioğlu, N. Özer, Y. Kondakçı (Ed.), *Eğitim yönetiminde araştırma* (s. 506-509) içinde. Ankara: Pegem Akademi.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. doi: 10.3316/QRJ0902027
- Bozkurt, A. (2017). Türkiye’de uzaktan eğitimin dünü, bugünü ve yarını. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 85-124. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/403827>
- Candemir, A. (2014). Eğitim televizyonunun örgüt yapısı: ETV modeli. A.E. Özkul, C.H. Aydın, E. Toprak, ve E. Genç Kumtepe (Ed.), *Açıköğretimle 30 yıl* içinde (s. 109-136). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Çekerol, K. (2020). Uygulanan programlar çerçevesinde Türkiye yükseköğretim politikalarında açıköğretim ve uzaktan öğretim. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 14(31), 718-743. doi: 10.29329/mjer.2020.234.34
- Çoban, S. (2012). Uzaktan ve teknoloji destekli eğitimin gelişimi. M. Akgül ve diğerleri (Ed.), *XVII. Türkiye’de İnternet Konferansı Bildiri Kitabı* (s.63-69) içinde. Eskişehir, Türkiye. Erişim adresi: <https://avesis.comu.edu.tr/yayin/3e4d4adf-8c26-4c30-a9ad-0cb50674f60d/uzaktan-ve-teknoloji-destekli-egitimin-gelisimi>
- Ebranati, P. (2007). *Eğitmenler için e- öğrenme esasları*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Göksel, N. (2015). Uzaktan eğitim: Çevrimiçi öğrenmede sistem yaklaşımı. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 129-138. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/798185>
- Fırat, M. (2019). *Uygulamadan kurama açık ve uzaktan öğrenme*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Guri-Rosenblit, S. (2014). Distance education systems and institutions in the online era: An identity crisis. O. Zawacki-Richter & T. Anderson (Ed.), *Online distance education towards a research agenda* içinde (s.109-129). Edmonton, Canada: Athabasca University Press.
- Gümüsel, G. ve Dölen, H. (2022). Dünyada ve Türkiye’de uzaktan eğitime tarihsel bir bakış ile gelecek eğilimler. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 8(15), 152-166. Erişim adresi: <https://socratesjournal.org/index.php/pub/article/view/125/115>

- Higgins, J. P. T. ve Green, S. (Eds.). (2011). *Cochrane handbook for systematic reviews of interventions*. Erişim adresi: <https://training.cochrane.org/handbook/current>.
- İşman, A. (1997). Diffusion of distance education in Turkish higher education. *Educational Technology Research and Development*, 45(2), 124-128. doi: <https://doi.org/10.1007/BF02299529>
- İşman, A. (2011). *Uzaktan eğitim*. Ankara: Pegem Akademi
- Kaufman, D. (1989). Third generation course design in distance education. R Sweet. (ed.) *Post-secondary distance education in canada: policies, practices and priorities* içinde, Athabasca: Athabasca University/Canadian Society for Studies in Education. Erişim adresi: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED336648.pdf>
- Kaya, Z. (2002). *Uzaktan eğitim*. Ankara: Pegem Yayıncılık
- Kaya, Z. ve Odabaşı F. (1996). Türkiye’de uzaktan eğitimin gelişimi. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 29-41.
- Keegan, D. (1996). *The foundations of distance education (3. Ed.)*. London, England: Routledge Falmer.
- Kırık, A. M. (2014). Uzaktan eğitimin tarihsel gelişimi ve Türkiye’deki durumu. *Marmara İletişim Dergisi*. 0(21), 73-94. doi: 10.17829/midr.20142110299
- Latchem, C., Özkul, A. E., Aydın, C. H. ve Mutlu, M. E. (2006). The open education system, Anadolu University, Turkey: E-transformation in a mega university. *Open Learning: The Journal of Open, Distance and e-Learning*, 21(3), 221-235. doi: 10.1080/02680510600953203
- Moore, M. G. ve Kearsley, G. (2012). *Distance education-A systems view of online learning (3rd ed.)*. Belmont, California: Wadsworth Cengage Learning.
- Özalp, R. (1975, 20 Ağustos). Mektupla öğretim ve uygulama yöntemi. Milliyet gazetesi.
- Özer, B. (1989). *Türkiye’de uzaktan eğitim: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi’nin uygulamaları*. Erişim adresi: https://www.academia.edu/909415/T%C3%9CRK%C4%B0YEDE_UZAKTAN_E%C4%9E%C4%B0T%C4%B0M_ANADOLU_%C3%9CN%C4%B0VERS%C4%B0TES%C4%B0_A%C3%87IK%C3%96%C4%9ERET%C4%B0M_FAK%C3%9CLTES%C4%B0N%C4%B0N_UYGULAMALARI
- Özkul, A. E. (2009). Türkiye’de açık ve uzaktan yükseköğretim. T. Çelik ve İ. Tekeli (Ed.). *Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişimi* içinde (s. 677-741). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayını.
- Peters, O. (1983). *Distance education and industrial production: A comparative interpretation in outline*. Erişim adresi: <http://www.c3l.uni-oldenburg.de/cde/found/peters67.htm>

- Shale, D. (2010). Beyond boundaries: The evolution of distance education. M.F. Cleveland Innes ve D.R. Garrison (Ed.), *An introduction to distance education: Understanding Teaching and Learning in a New Era* içinde (s. 91-107). Newyork and London: Routledge Taylor and Francis Group.
- Şahin, M. (2021). Dünyada ve Türkiye’de yükseköğretimde uzaktan eğitimin tarihi ve gelişim süreci. *Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(7), 91-113. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mkuefder/issue/63331/891584>
- Taylor, J. (2001). Fifth generation distance education. (Higher Education Series, Report No: 40). Canberra, Australia: Department of Education, Training and Youth Affairs web sitesinden erişildi: <http://www.c3l.uni-oldenburg.de/cde/media/readings/taylor01.pdf>
- Varol, A. (2002). YÖK Enformatik Millî Komitesinin görevleri ve Türkiye’de uzaktan eğitim. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(3), 41-53. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sakaefd/issue/11224/134147>
- YÖK Atlas (2021-2023). *Yükseköğretim program atlası: Lisans atlası-önlisans atlası*. Erişim adresi: <https://yokatlas.yok.gov.tr/>
- İlgili yıl ÖSYM Kılavuzları. Erişim adresi: <https://www.osym.gov.tr/TR,25350/2023.html>

Extended Abstract

Distance education is currently a widespread practice in Turkish higher education system, which allows universities to offer educational services for a huge number of learners. The concept was discussed and some related practices were proposed within the framework of education mobilization in the early years of the republic and some practices were implemented at different levels of education as of 1950s. Further practices until 1980s were generally carried out as part of some special projects supervised by academicians in the higher education system. Later, distance education evolved into a new era following the enactment of Higher Education Law and the establishment of Anadolu University Open Education Faculty in 1981. Finally, other Turkish universities also implemented distance education practices, which led to the recognition of distance education as a mainstream teaching method in Turkish higher education.

Purpose

Widespread use of information and communication technologies has accelerated the development of distance education worldwide as a practice preferred for different purposes and at different levels of education. Many countries implement distance education practices by adapting its principles according to their specific conditions. Similarly, Türkiye created its own distance education model in which these practices are primarily preferred in higher education institutions. In addition, a large-scale educational institution offers distance education as a mass education practice for a considerable number of learners while others prefer to integrate this type of teaching into more compact special projects. Initiated with the establishment of Turkish Republic and implemented for different purposes and at different levels of education as of 1950s until 1980s, this Turkish model of distance education became more prevalent after the establishment of Anadolu University Open Education Faculty and the involvement of other universities in this model. Today, four Turkish universities provide open education services and other universities offer distance education courses and programs for their students, which might be considered as a specific model unique to Turkish education system. Accordingly, this study aims to clarify the developmental phases of this model in Turkish Higher Education and evaluate the current status and practices.

Design and Methodology

The study used the multiple method, which included systematic review approach and document analysis. Systematic review refers to compiling all printed and electronic publications related to a research problem according to predetermined criteria in order to come up with a comprehensive answer to the problem. Therefore, systematic review studies might aim to make a general review of publications focusing on a specific field and discipline or make new analyses based on the findings of studies on a specific topic. The basic criterion for the purposes of this study was determined as “development of distance education in Türkiye”. Later, the literature was reviewed to compile publications focusing on development of distance education according to certain periods. At this point, the researcher paid a special attention to the studies elaborating periodic characteristics rather than the studies merely reporting a chronological list (although they were also included in the data) since they are believed to provide useful information helping researchers in the field to understand the current practices more clearly. All the publications compiled after the literature review were accepted as the dataset; i.e, they became the sampling of the study. The studies dealing with development of distance education in terms of the periods they define and explain were included in “systematic review”. Later, period-related definitions given in the studies involved in the “systematic review” were accepted as themes, and a detailed descriptive analysis was performed accordingly.

Finally, the current status of distance education in Türkiye was explained through the findings obtained from the document analysis, which basically refers to examination and evaluation of printed and electronic materials (computer-based and accessible via the internet). To achieve this purpose, the official websites of Turkish Higher Education Council and Student Selection and Placement Center in addition to those of the higher

education institutions offering open education and distance education course or programs in Türkiye, and other related printed materials were examined and the related data were obtained.

Findings

The studies on the development of distance education in Türkiye mainly focus on how distance education presentation technologies have changed in the course of time. Although this approach seems to be a valid one, the systematic review carried out within the scope of this study revealed that development of distance education (beyond a technological point of view) can be investigated under four periods:

- 1923-1955: Conceptualization of distance education
- 1956-1981: Correspondence Education
- 1981-2010: Centralized Open Education
- 2011-: Spread of distance education practices

1923-1955: Called “conceptualization of distance education”, this period is characterized with the conceptual discussions regarding distance education until the mid-1950s as well as some proposed practices that were not given the opportunity to be implemented. “1956-1981”. The first practices started to emerge in this “Correspondence Education” period. The project undertaken by Ankara University targeting the employees of a bank is recognized as the start of the period and the first structured distance education practice in Türkiye. In addition, Center of Higher Correspondence Education was established by Ministry of National Education in order to provide higher education opportunities through distance education method for young people who graduated from a high school but failed to be accepted by a higher education institution. This practice was followed by Mass Higher Education Council; however, both practices were not long-lasting ones and were terminated in short time.

The third period “1981-2010”, called “Centralized Open Education” witnessed the consequences of the enactment of Higher Education Law in 1981, which was then considered a reform in higher education. Anadolu University Open Education Faculty was established in that year and started to provide distance education services. The practices initiated by Anadolu University and some special projects launched by other universities promoted the development and spread of distance education at both national and international levels. Anadolu University was recognized as a Mega University worldwide.

Many other universities in addition to Anadolu University started to offer distance education practices in the last period, i.e. from 2011 to the present. This period is characterized with the proliferation of distance education practices by other higher education institutions across the country and the end of centralized distance education. In addition, distance education was split into two separate concepts – i.e. open and distance education- in this period and universities started to offer programs according to this discrimination. Here, distance education refers to “online education” and open education to “mass teaching”. A total of 62 universities opened distance education associated degree programs and 20 universities bachelor’s degree programs. Four universities are “servers” of open education programs in Türkiye. Above mentioned practices can be accepted as the components of Turkish model of distance education.

Research Limitations

This study focused on development of distance education in higher education. In this regard, this development process was examined in relation to associate and bachelor’s degree programs offered by universities as of 1981. These universities adopt distance education methodologies also to offer support programs, certificate programs and graduate degree programs. However, the present study is limited to associate and bachelors’

degree programs since the inclusion of other programs would extend the scope of the study too much. The researcher assumed that the results to be obtained in this study would sufficiently reflect and explain this development, which was also confirmed by the findings.

Implications

This study aims to clarify the development of distance education and its current status in Türkiye in 100 years' time starting from the foundation of the republic until the present. It is acknowledged that there has always been a huge demand for education in Türkiye since the declaration of the republic. In parallel with this demand, there was a great demand for all distance education practices as of 1950s; however, it was not until the open education practices initiated by Anadolu University Open Education Faculty in 1981 that sustainable practices were implemented in the country. Therefore, it is essential to examine the factors leading to successful implementation of distance education and open education practices by Anadolu University Open Education Faculty for more than 30 years at both national and international levels. Türkiye has adopted a distance education model as of 2011 suggesting that all higher education institutions can provide distance education and open education practices can be offered by more than one university. However, the findings of the present study revealed the presence of some serious problems within this model. For instance, the universities serving associate and bachelor's degree programs as well as others offering open education programs failed to continue these programs and withdrew from the field in a short time. It is clear that both situations might lead to undesirable consequences such as inefficient use of available resources. Therefore, there is growing need to conduct comprehensive academic studies to explore and evaluate national distance education policies, quota practices, distance education infrastructure of universities and available human resources.

Originality

The study aimed to present the development of distance education in Türkiye in 100 years' time and allowed a comprehensive evaluation of current practices under the light of data obtained from the literature review regarding the post-1980 period.

Araştırmacı Katkısı: Kamil ÇEKEROL (%100).

Karbon Emisyonu ile Vergileme Arasındaki İlişkinin Cumhuriyetten Günümüze Analizi: Kantil Eşbütünleşme Yaklaşımından Kanıtlar ¹

Fatih AKÇAY ² - Ersin YAVUZ ³ - Emre KILIÇ ⁴

Başvuru Tarihi: 06.06.2023

Kabul Tarihi: 25.08.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

100'üncü yılını kutlayan Türkiye'nin, önümüzdeki asır için çözmek zorunda olduğu sorunlardan biri dramatik oranda artan çevresel kirlilik meselesidir. Sürdürülebilir kalkınmanın temel hedefleri arasında yer alan çevresel kirliliğin minimize edilmesine ilişkin politikaların uygulanması kritik öneme sahiptir. Ulusal ve uluslararası alanda çevresel sorunlara yönelik kamusal müdahale yöntemlerinin başında maliye politikası araçları gelmektedir. Çalışmanın amacı, Türkiye'de Cumhuriyetten günümüze (1923-2021) vergilemenin karbon emisyonu (CO₂) üzerindeki etkilerini ampirik olarak araştırmaktır. Çalışmada yöntem olarak, Xiao (2009) tarafından önerilen kantil eşbütünleşme testinden yararlanılmaktadır. Pozitif ve negatif şokların ayrıştırılarak incelenmesine olanak sağlaması, kuyruklu dağılımların varlığı durumunda dirençli sonuçlar vermesi ve olası içsellik sorununu dikkate alması, bu yöntemin avantajlı yönleridir. Ampirik analizden elde edilen bulgulara göre, çevre kirliliği ile vergileme arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu yani Türkiye'de çevre kirliliği ile vergilemenin uzun dönemde birlikte hareket ettiği sonucuna ulaşılmaktadır. Katsayı sonuçları incelendiğinde, vergilemenin çevre kirliliği üzerinde arttırıcı etkisinin olduğu görülmektedir. Kantil bazında sonuçlar, pozitif şoklarda ilişkinin anlamsız olduğuna negatif şoklarda ise anlamlı hale geldiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, çevre kirliliği ile vergileme arasında asimetric bir yapının var olduğuna dair yeni kanıtlar sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karbon Emisyonu, Vergileme, Kantil Eşbütünleşme

Atıf: Akçay, F., Yavuz, E. ve Kılıç, E. (2023). Karbon emisyonu ile vergileme arasındaki ilişkinin Cumhuriyetten günümüze analizi: Kantil eşbütünleşme yaklaşımından kanıtlar. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(Özel Sayı), 59-78.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, fakcay@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8542-1127

³ Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, ersiny@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2543-3393

⁴ Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sermaye Piyasaları ve Portföy Yönetimi Bölümü, emre.kilic@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2900-5123

Analysis of the Relationship Between Carbon Emissions and Taxation from the Republic to Present: Evidence from the Quantile Co-integration Approach

Fatih AKÇAY⁵ - Ersin YAVUZ⁶ - Emre KILIÇ⁷

Submitted by: 06.06.2023

Accepted by: 25.08.2023

Article Type: Research Article

Abstract

One of the problems that Türkiye, which is celebrating its 100th anniversary, has to solve for the next century is the issue of environmental pollution, which has increased dramatically. Implementation of policies for minimizing environmental pollution, which is among the main objectives of sustainable development, is of critical importance. Fiscal policy instruments are at the forefront of public intervention methods for environmental problems in the national and international arena. The aim of the study is to empirically investigate the effects of taxation on carbon emissions (CO₂) from the Republic to present (1923-2021) in Türkiye. As a method in the study, the quantile co-integration test proposed by Xiao (2009) is used. The advantageous aspects of this method are that it allows the analysis of positive and negative shocks by separating them, that it gives durable results in the presence of tailed distributions, and that it takes into account the possible problem of endogeneity. According to the findings obtained from the empirical analysis, it is concluded that there is a co-integration relationship between environmental pollution and taxation, that is, environmental pollution and taxation act together in the long run in Türkiye. When the coefficient results are examined, it is seen that taxation has an increasing effect on environmental pollution. The quantile-based results indicate that the relationship is insignificant in positive shocks and becomes significant in negative shocks. In this context, new evidence is presented that there is an asymmetrical structure between environmental pollution and taxation.

Keywords: Carbon Emission, Taxation, Quantile Co-integration

⁵ Pamukkale University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Finance, fakcay@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8542-1127

⁶ Pamukkale Üniversitesi, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Finance, ersiny@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2543-3393

⁷ Nişantaşı University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Capital Markets and Portfolio Management, emre.kilic@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2900-5123

Giriş

Canlı yaşamını tehdit eden çevresel sorunların her geçen gün daha hissedilir hale geldiği gözlenmektedir. Özellikle Sanayi Devrimi sonrası insan faaliyetleri kaynaklı kirlilik düzeyi çok hızlı artış göstermiştir. Bu durumu, çevre göstergelerine dair istatistikler de kanıtlar niteliktedir (GFN, 2023; OWID, 2023a). Literatürde yapılan ampirik çalışmalarda çevre kirliliği veya çevre kalitesine dair birçok gösterge kullanılmaktadır. Bu göstergeler arasında araştırmacılar en sık karbon emisyonunu (CO₂) tercih etmektedir (Shahbaz ve Sinha, 2019, s. 112-140). Dünya’da 1750 yılında 9 milyon ton olan CO₂ miktarı, 1800’de 28 milyon ton, 1850’de 196 milyon ton, 1900’de 1 milyar 952 milyon ton, 1950’de 6 milyar 3 milyon ton ve son olarak 2021’de 37 milyar 123 milyon tona yükseldi (OWID, 2023a). Sadece 1950-2021 dönemindeki değişimin %518 olması, son yıllarda küresel ölçekte yaşanan çevresel tahribatın boyutlarını göstermektedir.

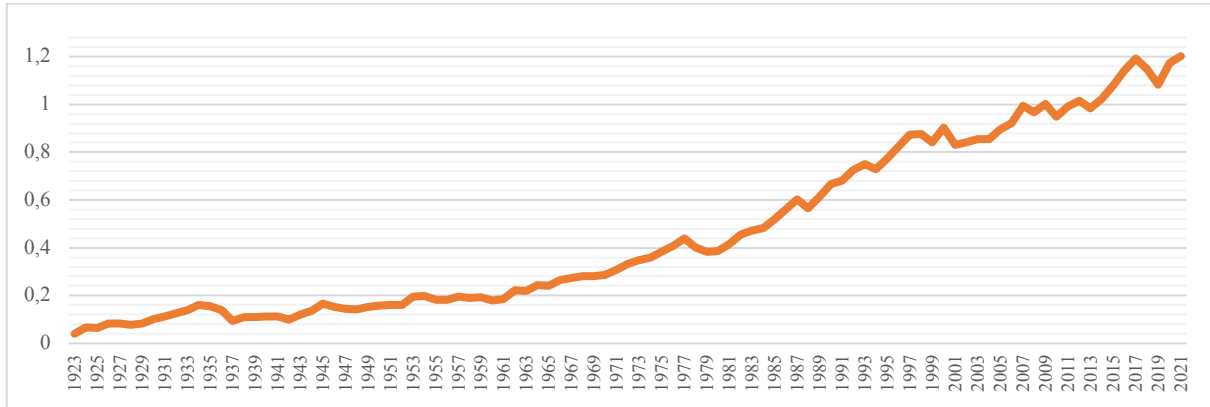
Çevresel kaynakların sürdürülemez şekilde tüketilmesini sınırlandırmak için uluslararası alanda Birleşmiş Milletler (BM) etkin rol üstlenerek birçok sempozyum, konferans ve zirve (1972-Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı, 1992-BM Çevre ve Kalkınma Konferansı, 2000-Milenyum Zirvesi, 2022-Yenileme ve Güven için Stockholm+50 Önerileri ve Eylemleri vb.) düzenlemiştir (UN, 2023a). Çevresel sorunlara yönelik küresel mücadelenin önemine işaret eden bu etkinliklerde hükümetlerin somut tedbirler alması gerektiği tartışılmıştır. Nihayet Montreal Protokolü, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması kapsamında birçok ülke, küresel ısınma ve çevresel bozulmanın önlenmesine yönelik CO₂ miktarının sınırlandırılması başta olmak üzere çeşitli taahhütlerde bulunmuştur (UNCC, 2023; UNEP, 2023a; UNEP, 2023b). Diğer yandan BM’nin ilan ettiği 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi (SKH) arasında yer alan yoksulluk (SKH-1), açlık (SKH-2), sağlıklı yaşam (SKH-3), temiz su (SKH-6), sürdürülebilir şehirler (SKH-11), iklim aksiyonu (SKH-13), su ve karada yaşam (SKH-14 ve 15) başlıkları doğrudan ve dolaylı olarak CO₂ politikaları ile ilgilidir (UN, 2023b).

Türkiye’nin yoğun ekonomik ilişkiler içinde olduğu Avrupa Birliği (AB) de çevre kalitesini iyileştirecek yasal düzenlemeleri hayata geçirmektedir. Örneğin 11 Aralık 2019 tarihinde açıklanan Avrupa Yeşil Mutabakatı (AYM), 2050 yılında iklim-nötr açısından ilk kıta olma amacı taşımaktadır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için atılan adımlardan biri, 17 Mayıs 2023 tarihinde yürürlüğe giren Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizması (SKDM) uygulamasıdır. 2026 tarihinde asıl uygulaması başlayacak olan SKDM’ye göre, demir-çelik, alüminyum, çimento, gübre, elektrik ve hidrojen sektörlerindeki sera gazı emisyonu ithalat aşamasında ücretlendirilecektir. Bu çerçevede Türkiye’de, 2021/15 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile Yeşil Mutabakat Çalışma Grubu (YMÇG) ve Yeşil Mutabakat Eylem Planına (YMEP) ilişkin düzenleme yapılmıştır. Eylem planı kapsamında SKDM, yeşil finansman, sürdürülebilir akıllı ulaşım ve tarım, iklim değişikliği ile mücadele vb. hedeflere ulaşılması amacıyla 81 eylem planlanmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023a; T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023b).

Çevresel sorunlar Türkiye açısından değerlendirildiğinde, küresel gelişmelerle benzerlik gösterdiği görülmektedir. Ülkemizde 1927 yılında 13.6 milyon olan nüfusun günümüzde 85 milyonun üzerine çıktığı görülmektedir (TÜİK, 2022; TÜİK, 2023). Artan nüfusun üretim ve tüketim davranışlarına bağlı olarak karbon ayak izinin artması yönünde baskı oluşturduğu ifade edilebilir. Nitekim literatürde Türkiye için nüfus göstergelerinin CO₂ üzerinde artırıcı yönde etkisinin olduğuna dair kanıtlar sunan ampirik çalışmalar bulunmaktadır (Arı ve Zeren, 2011; Bozkurt ve Okumuş, 2015; Cetin vd., 2018; Koç vd., 2022; Rüstemoğlu, 2021). Nüfusun yanı sıra ekonomik büyüme kapsamındaki faaliyetler de CO₂ miktarındaki artışı tetiklemektedir. Türkiye’nin ekonomik büyüme performansı 1923-2022 dönemi için ortalama %4.96⁸ olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2022; TÜİK, 2023). Yıllık yaklaşık %5 büyümenin doğal olarak CO₂ artışı gibi çevresel maliyetleri olmuştur. Grafik 1, 1923-2021 dönemi için Türkiye’nin CO₂ miktarının küresel ölçekteki payını

⁸ 1923-2022 dönemi için Türkiye’nin ekonomik büyüme performansı elde edilirken 1923, 1948, 1968 ve 1998 yıllarının verileri olmadığı için hesaplama dahil edilememiştir.

göstermektedir. Buna göre, ilgili oran 1980'lere kadar %0.5 seviyesinin altında seyretmekte iken, sonraki süreçte hızla yükselerek %1.2'nin üzerine çıkmıştır. Sadece 1980-2021 döneminde Türkiye'nin CO₂ payının %215 artması endişe vericidir.

Kaynak: OWID (2023a)

Grafik 1. Küresel CO₂ Miktarı İçinde Türkiye'nin Payı (%)

Çevresel sorunlar ile mücadelede kamu kesimine önemli sorumluluklar düşmektedir. Kar maksimizasyonunu önceleyen özel kesimin, faaliyetlerinde çevresel maliyetleri ihmal etmesi muhtemeldir. Dolayısıyla bu alanda oluşabilecek piyasa başarısızlığına kamu kesimi vergi, sübvansiyon, regülasyon veya yasal düzenleme gibi araçlar ile müdahale etmektedir (He vd., 2018; Stiglitz, 2000). Özellikle son yıllarda literatürde kamu kesimi araçlarının çevresel etkilerini inceleyen çok sayıda çalışma olması, araştırmacıların bu alana yoğunlaştığına işaret etmektedir (Bostan vd., 2016; Çağlar ve Yavuz, 2023; Hashmi ve Alam, 2019; Lopez vd., 2011; Yunzhao, 2022). Buradan hareketle, çalışma maliye politikası araçları arasında yer alan vergi politikalarının CO₂ üzerindeki rolünü 1923-2021 dönemi için ampirik olarak araştırmaktadır.

Çalışmanın literatüre üç yönden katkı sunması planlanmaktadır. İlk olarak, çalışma vergi politikalarının CO₂ üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Literatürün tamamına yakını sadece çevre vergilerine odaklanmaktadır (Bekmez ve Nakipoğlu, 2012; Esen ve Dündar, 2021; Oral ve Sayın, 2015; Özkaya, 2022; Yavuz ve Ergen, 2022). Ancak bu durum vergi gelirleri içinde sınırlı payı temsil eden bir vergi türünün çevresel etkilerini ortaya koymakta, toplam vergi gelirlerinin bütüncül etkilerini ihmal etmektedir. Dolayısıyla çalışma, vergi politikalarının geneline odaklanarak CO₂ miktarının minimize edilmesine yönelik geliştirilecek vergi politikalarına öneriler sunmayı hedeflemektedir. İkinci olarak, çalışma analiz dönemi ile literatürden ayrılmaktadır. Çalışma, 1923-2021 dönemini inceleyerek, Türkiye açısından yaklaşık 100 yıllık sürece ilişkin kanıtlar üretmektedir. En iyi bilgimizle, literatürde vergi-CO₂ bağlantısını bu kadar geniş dönem için araştıran çalışma bulunmamaktadır. Son olarak, çalışmada ampirik yöntem olarak Xiao (2009) tarafından önerilen kantil eşbütünleşme (Quantile Co-integration Regression (QCR)) testi kullanılmaktadır. Normal olmayan dağılım ile içsellik sorunu olması durumlarında dirençli bulgular üretebilmesi ve zaman bazlı eşbütünleşme ilişkisini pozitif/negatif şoklara ayrıştırabilmesi, QCR yöntemini geleneksel testlerden farklılaştırmaktadır.

Çalışmanın diğer bölümleri şu şekilde planlanmaktadır: İkinci bölümde vergileme ve karbon emisyonu ilişkisine dair literatür incelemesi yer almaktadır. Üçüncü bölüm, veri, model ve yöntemle dair bilgiler sunmaktadır. Dördüncü bölüm, ampirik analize dair uygulamaları ve elde edilen bulguları içermektedir. Son bölümde ise, analiz sonuçları tartışılarak CO₂ miktarını sınırlandırabilecek vergi politikalarına dair önerilere değinilmektedir.

Vergi ve Çevre İlişisine Dair Literatür İncelemesi

Temel makroekonomik politikalarından biri olan maliye politikası, piyasa çözüm yöntemlerinin yetersiz kaldığı negatif dışsallıklarla mücadelede kamusal müdahalenin en önemli aracıdır. Çevre kirliliğinin önemli düzeye ulaştığı ve önleyici tedbirlerin alınması gerektiği bir dönemde maliye politikası araçlarının, en önemli kirlilik göstergelerinden biri olan CO₂ ile ilişkisinin araştırılması politika yapımcılar ve kirliliğe sebep olan piyasa yapımcılar için büyük önem taşımaktadır. Bu noktada, son yıllarda maliye politikası ve çevre etkileşimi araştırmacılar açısından da popülerlik kazanmıştır. Örneğin Chan (2020) makroekonomik politikaların (para ve maliye politikası) çevresel etkilerini ve iklim politikalarıyla etkileşimini, karbon vergisi uygulamasıyla karşılaştırarak incelemektedir. Karbon emisyonu azaltım çabalarının yalnızca karbon vergisi politikası ile artacağı sonucuna ulaşılmaktadır.

Literatürde, çevre kirliliğinin azaltılmasına dönük politika uygulamaları için genellikle çevre vergilerinin etkileri araştırılmaktadır. Toplam vergi gelirlerinin kullanıldığı çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Ancak maliye politikası etkisini görebilmek için özellikle çevre vergileri uygulanmayan ekonomilerde, toplam vergilerin düzenleyici etkisine dair çıkarımlarda bulunulabilir. Bir bütün olarak maliye politikası etkilerini ölçmeye yönelik çok fazla çalışma bulunmamakla birlikte maliye politikası etkisi genellikle, kamu harcamaları ve vergi gelirleri ile çevre kirlilik/kalite göstergeleri ilişkisiyle incelenmektedir. Bazı çalışmalarda maliye politikasını temsilen sadece kamu harcamaları değişkeni kullanılmakta (Yilanci ve Pata, 2022), kimi çalışmalarda ise kamu harcaması ve vergi gelirlerinden temel bileşenler analizi gibi yöntemlerle bir maliye politikası endeksi oluşturularak çevre kirliliği/kalitesi üzerindeki etkiler araştırılmaktadır (Akbar vd., 2022; Ike vd., 2020; Katircioglu ve Katircioglu, 2018). Maliye politikası ve çevre kirliliği/kalitesi ilişkisini inceleyen çalışmalardan Katircioglu ve Katircioglu (2018), Ike vd. (2020), Akbar vd. (2022), Yuelan vd. (2022) ve Yilanci ve Pata (2022) maliye politikasının çevre kirliliğini azaltan etkilerine dair kanıtlar sunmaktadır. Yuelan vd. (2019) ise kamu harcamaları ve vergi gelirlerinin kullanıldığı iki modelde, bu araçların uzun vadede çevresel bozulmayı önemli ölçüde artırdığını, maliye politikasının kirliliği artırıcı sonuçlar verdiğini göstermektedir. Zhang vd. (2022) 48 gelişmekte olan ülke için yaptığı çalışmada, vergi gelirlerinin uzun vadede çevre kalitesini iyileştirdiğine dair kanıtlar sunmaktadır. Ramzan vd. (2023) ABD için vergi gelirlerinin ekolojik ayak izini tetiklediğini ortaya koymaktadır. Adebayo ve Samour (2023) maliye politikası ve çevresel kalite (yük kapasitesi faktörü) ilişkisini BRICS ülkeleri için 1990-2018 yılları arasında incelemiştir. Vergi gelirleri ve kamu harcamaları değişkenleri ile çevresel kalite arasında güçlü bir ilişki bulunmuştur. Panel nedensellik bulguları, kamu harcamaları ve vergi gelirlerinden çevresel kaliteye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir.

Maliye politikası araçları olarak toplam vergi gelirlerinin ve kamu harcamalarının ayrı sonuçlar verdiği çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Ullah vd. (2020) kamu harcamalarındaki pozitif bir şokun, Malezya, BAE, Tayland, Endonezya, Türkiye, İran, Hindistan ve Çin'de çevresel kaliteyi kötüleştireceği, Japonya'da iyileştireceği sonucuna ulaşmaktadır. Vergiler açısından bakıldığında ise, daha yüksek bir gelir vergisi hasılatı, bahsedilen ülkelerde kamu harcamalarını artıran, dolayısıyla CO₂ miktarını artıran etkileri göstermektedir. Japonya'da ise tam tersi geçerlidir. Destekleyen sonuçları Li vd. (2023), BRICS ülkelerini 1990-2019 döneminde maliye politikasının (vergi geliri ve kamu harcamaları) ve çevresel politika katılımının, tüketime dayalı CO₂ (CCO₂) miktarı üzerindeki etkisini incelediği çalışmada ortaya koymaktadır. AMG, CCEG, panel kantil regresyon analizi yapılan model tahminlerinden elde edilen kanıtlar, ekonomik büyüme, yenilenemeyen enerji ve kamu harcamalarının CCO₂ miktarını artırdığını, vergi gelirlerinin, çevre politikası katılımının ve yenilenebilir enerjinin ise CCO₂ miktarını azalttığını göstermektedir. Farklı olarak Halkos ve Paizanos (2016) ABD için 1973-2013 zaman periyodunda yaptığı analizde, kamu harcamalarının hem üretim hem de tüketim kaynaklı CO₂ miktarı üzerinde önemli ölçüde olumsuz bir etkisinin olduğu, bununla birlikte bütçe açıklarıyla finanse edilen vergi indirimlerinin, CCO₂ miktarındaki bir artışla ilişkili olduğu ancak üretim kaynaklı kirliliği etkilemediği sonucuna ulaşılmaktadır. Postula ve Radecka-Moroz (2020) AB ülkeleri için maliye politikasının

çevre koruma aracı olarak harcamalar ve vergileri inceledikleri araştırmada, kamu kesiminin, harcamalar ile vergilerin ölçeğini ve yapısını etkileyen kararlar alırken, zamansal boyutun spesifik etkisi ve kullanılacak mali araçların türü olmak üzere iki ana hususu dikkate alması gerektiğini ortaya koymaktadır. Aksi takdirde bu önlemlerin etkinliği büyük ölçüde sınırlı olacağı vurgulanmaktadır.

Literatürde, CO₂ ile vergi gelirleri ilişkisini inceleyen oldukça fazla çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların pek çoğu çevre vergilerini dikkate alarak, çevre vergilerinin emisyonlar üzerindeki etkisini ölçmektedir. Türkiye için düzenleyici vergi içeriğine dahil edebileceğimiz vergiler bulunsa da karbon vergisi gibi pür çevre vergisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada veri kısıtı sebebiyle 100 yıllık bir zaman serisinde toplam vergi gelirleri ile emisyonlar arasındaki ilişki incelenmektedir.

Loganathan vd. (2014) Malezya için yaptığı çalışmada karbon vergisinin CO₂ miktarını kontrol etmekte başarısız olduğu sonucuna ulaşmıştır. Dogan vd. (2023) genel denge analizi ile Türkiye için mevcut mali programa alternatif bir (yeşil) temel gelir senaryosunda uygulanabilecek bir karbon vergisinin emisyonları azaltacağı sonucuna ulaşmaktadır. Akkaya ve Hepsag (2021) akaryakıt üzerinden alınan ÖTV'nin karbon vergisine dönüştürülmesinin emisyon azaltımına önemli etkisinin olacağını ifade etmektedir. Uyduranoglu ve Ozturk (2020) kirlilik karbon vergisinin politik olarak uygulanabilirliğinde toplumsal kabulün önemine dikkat çekmektedir. Yüzyüze yapılan anketlerden elde edilen kanıtlar, insanların küresel ısınmayı duymaları, karbon vergisinin iklim değişikliğine sebep olduğu algıları ve diğer ülkelerin karbon vergisi uygulamalarının toplumsal kabulü artırdığı yönündedir.

Türkiye için yapılan çalışmalara baktığımızda, Bekmez ve Nakıpoğlu (2012) çevre vergileri, büyüme ve çevre kirliliği ilişkisini araştırmaktadır. 1994-2009 dönemi için yapılan incelemede, çevre vergilerinin CO₂ miktarını azalttığı görülmektedir. Özbek (2023) çevre vergileri, çevre teknolojileriyle ilgili patentler, enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve CO₂ arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Analiz, çevre vergileri ve çevre teknolojileriyle ilgili patentlerin CO₂ miktarını azalttığına dair kanıtlar sunmaktadır. Oral ve Sayın (2015) çevre vergilerinin kirlilik ve enerji tüketimi üzerindeki etkisini GMM yöntemiyle Türkiye ve OECD ülkeleri için 1999-2012 zaman periyodunda analiz etmektedir. Çalışmada, çevre vergilerinin, beklentilere uygun olarak, kirlilik üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Benzer şekilde çevresel vergilerin kirliliği azaltan/sürdürülebilirliğe etkisine; Fatima vd. (2023) 36 OECD ülkesi için, Akyol ve Gül (2021) 35 OECD ülkesi için, Önder (2017) 25 OECD ülkesi için, Dogan vd. (2022) 25 çevre dostu ülke için, Polat ve Eş Polat (2018) 25 AB ülkesi için, Atay Polat ve Ergün (2021) 21 AB ülkesi, Saqib vd. (2023) G10 ülkeleri ve Safi vd. (2021) G7 ülkeleri için yaptıkları analizlerde ulaşmaktadır.

Görüldüğü üzere çevre vergileri kirliliğin azaltılmasında kullanılan önemli ve etkili bir maliye politikası aracıdır. Vergiler vasıtasıyla bir taraftan emisyonların azaltılması sağlanırken, bir taraftan da kirlilik azaltıcı uygulamaların yanında çevreyi koruyabilmek için de kaynak yaratılmış olmaktadır. Fakat literatürde beklenenin aksine sonuçlar sunan çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Özkaya (2022) AB ülkeleri için yapılan analizde ekonomik büyüme, çevresel vergi gelirleri ve CO₂ arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu, fakat CO₂ ile çevre vergileri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Damirova ve Yayla (2020) çevre vergileri ile çevre kirliliği ilişkisini Türkiye'nin de dahil olduğu 10 ülke için Pedroni eşbütünleşme testi ve Pedroni FMOLS/DOLS ile tahmin etmektedir. FMOLS sonucu, çevre vergilerinin çevre kirliliği üzerinde etkisi olmadığını, DOLS tahmincisi ise çevre vergilerinin çevre kirliliğini artırdığını göstermektedir. Esen vd. (2021) ise 15 AB ülkesinde çevresel vergilerin, çevresel performans üzerindeki etkisini araştırdığı çalışmada, çevreyle ilgili vergilerden elde edilen hasılatın, belirli bir eşik seviyesini aştıktan sonra ekolojik açıkları önemli ölçüde azalttığını göstermektedir.

Türkiye için Esen ve Dündar (2021) farklı bir çevre kirlilik göstergesi olarak karbon ayak izi ile enerji vergileri arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Enerji vergilerinde meydana gelen bir artışın uzun dönemde karbon ayak izini azalttığı, dolayısıyla kirlilikle mücadelede çevre vergilerinin etkili bir politika aracı olabileceği sonucuna

varılmaktadır. Ancak Yavuz (2021) Türkiye için çevre kirliliği göstergesi olarak ekolojik ayak izini almakta ve çevre vergileri ilişkisini araştırmaktadır. Bulgular çevre vergilerinin ekolojik ayak izini artırdığını ve çevresel bozulmaya neden olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, ekolojik ayak izi dikkate alınarak çevre vergisi ilişkisinin incelendiği Yavuz ve Ergen (2022) çalışması, G20 ülkeleri panel sonuçlarında değişkenler arasında eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisi olmadığını göstermekte ve çevre vergilerinin çevre kirliliğine etkisinin olmadığına dair kanıt sunmaktadır. Bununla beraber, kesit bazlı nedensellik sonuçları; Japonya ile Türkiye’de çevre vergilerinden ekolojik ayak izine ve Almanya ile Avustralya’da ekolojik ayak izinden çevre vergilerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir.

Özetle, Türkiye için vergi-çevre literatürünün çevre vergilerine odaklandığı ve bulgular arasında görüş birliği olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma hem incelediği dönem itibarıyla hem de toplam vergi gelirlerinin çevresel etkilerine dair kanıtlar üreterek literatürdeki açığa katkı sunmayı hedeflemektedir.

Veri Seti, Model ve Yöntem

Çalışmanın bu bölümünde ampirik analizde kullanılan veri seti, kurulan model ve uygulanan geleneksel ve kantil yöntemler açıklanmaktadır⁹.

Veri Seti

Çalışmada vergi politikalarının çevre kirliliğini nasıl etkilediği sorusu araştırılmaktadır. Çevre kirliliğini temsilen CO₂ değişkeni kullanılmaktadır. Literatürde sera gazı emisyonları (Kaygusuz, 2009; Sun vd., 2022), ekolojik ayak izi (Caglar vd., 2022; Danish vd., 2020), yük kapasitesi faktörü (Pata ve Samour, 2023; Siche, 2010) gibi daha kapsamlı çevre göstergeleri bulunmaktadır. Ancak çalışmada incelenen 1923-2021 dönemi için sadece CO₂ verilerine ulaşılabilmiş ve çevreyi temsil etmesi amacıyla tercih edilmiştir. Modelde vergi gelirleri (Halkos ve Paizanos, 2016; Ike vd., 2020; Ramzan vd., 2023; Yuelan vd., 2019; Zhang vd., 2022) açıklayıcı değişkeni temsil etmektedir. Ayrıca modelde kontrol değişkeni olarak nüfus göstergesi (Bozkurt ve Okumuş, 2015; Cetin vd., 2018; Koç vd. 2022; Rüstemoğlu, 2021) yer almaktadır. Nüfus göstergeleri veya türlerinin (kentsel ve kırsal nüfus) birçok ampirik çalışmada çevre kirliliğini belirlediğine dair kanıtlar mevcuttur (Sadorsky, 2014; Shahbaz vd., 2016; Wang vd., 2022; Zhu ve Peng, 2012). Diğer yandan analiz döneminin genişliği daha fazla kontrol değişkeninin modele dahil edilmesini engellemektedir. Modelde yer alan değişkenlere ilişkin tanımlamalar ve veri kaynakları Tablo 1’de açıklanmaktadır.

Tablo 1

Değişken Açıklamaları

Bağımlı Değişken	Kısaltma	Açıklama	Veri Kaynağı
Karbon Emisyonu	CO ₂	Toplam Karbon Emisyonu (Ton)	OWID (2023a)
Açıklayıcı Değişkenler			
Vergi Gelirleri	VG	Vergi Gelirlerinin Toplam Kamu Gelirleri İçindeki Oranı (%)	GİB (2023)
Nüfus	NUF	Toplam Nüfus (kişi)	OWID (2023b)

⁹ Birim kök ve eşbütünleşme testleri için uygulama kodları Nazlioglu (2021)-*tspdlib* kütüphanesinden elde edilmektedir. Erişim Adresi: <https://github.com/aptech/tspdlib>

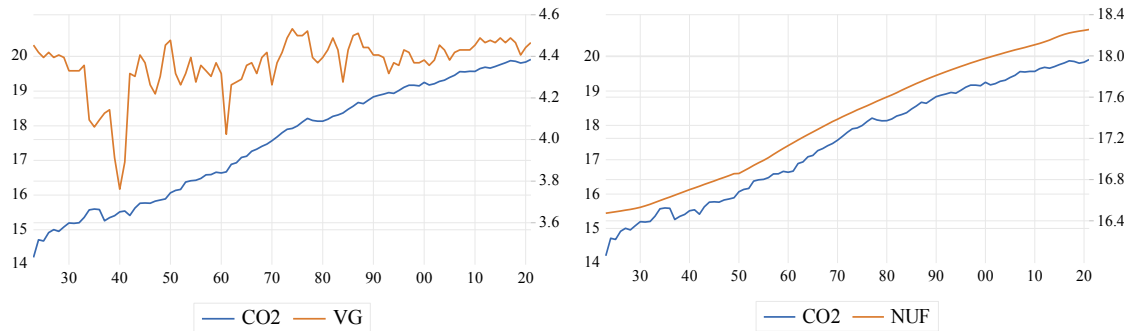
Tablo 2, modelde yer alan değişkenlere dair tanımlayıcı istatistikleri göstermektedir. Verilerin normal dağılım gösterme durumunun incelenmesinde Jarque ve Bera (JB) (1987) testinden yararlanılmaktadır. JB testi yokluk hipotezinde verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini test etmektedir. Elde edilen bulgulara göre normal dağılımı ifade eden yokluk hipotezi tüm değişkenler için reddedilmektedir. Yani değişkenlerin normal olmayan dağılıma sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Değişkenlere ilişkin çarpıklık (S) ve basıklık (K) istatistikleri incelendiğinde veri setinde kuyruklu (heavy-tailed) bir yapının var olduğu görülmektedir. Çarpıklık değerlerinin pozitif olması sağ, negatif olması ise sol kuyruklu dağılımın varlığına işaret etmektedir. Buna göre CO₂ ve nüfus değişkenleri sağ kuyruklu, vergi değişkeni ise sol kuyruklu dağılıma sahiptir. Basıklık değerlerinin ise 3 değerinden büyük olması aşırı pozitif basıklığı ifade eden leptokurtic dağılımın, 3 değerinden küçük olması aşırı negatif basıklığı ifade eden platykurtic dağılımın varlığını ortaya koymaktadır. Bu bilgiler ışığında CO₂ ve nüfus değişkenlerinin platykurtic dağılıma, vergi değişkeninin ise leptokurtic dağılıma sahip olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır. Diğer yandan modelde yer alan değişkenlere dair veriler değerlendirildiğinde, CO₂ göstergesinin incelenen dönemde çok yüksek oranda artmasına bağlı olarak minimum ve maksimum değerleri arasındaki fark dikkat çekmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında 1 milyon ton seviyelerinde olan CO₂ miktarının ortalama olarak 114 milyon ton olarak gerçekleştiği gözlenmektedir. Vergi gelirlerinin incelenen dönemde ortalama olarak %78.8 olması, vergilerin en önemli kamu geliri olduğuna işaret etmektedir. İlgili oran İkinci Dünya Savaşı'nın etkilerinin hissedildiği 1940'lı yıllarda %40'lar seviyesine kadar düşse de, son yıllarda %80 ve üzerinde seyretmektedir. Son olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında 14 milyon civarında olan nüfusun, 85 milyona yaklaştığı görülmektedir.

Tablo 2
Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Maks.	Min.	SS	S	K	Normallik Testi	
							JB	Olasılık
CO ₂	114.14	446.20	1.47	132.63	1.08	2.87	19.23 ^a	0.000
VG	78.88	93.00	43.00	9.36	-1.52	5.79	70.06 ^a	0.000
NUF	41.52	84.78	14.27	22.42	0.42	1.82	8.62 ^b	0.010

Notlar: JB, Jarque ve Bera (1987) normallik testini ifade etmektedir. Maks. maksimumun, Min. Minimumun, S çarpıklık değerinin, K basıklık değerinin ve SS standart sapmanın kısaltmasıdır. ^a, ^b, ^c sırasıyla %1, %5, %10'daki anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Tabloda yer alan istatistikler ham veriler ile hesaplanmıştır.

Şekil 1 CO₂, vergi ve nüfus göstergelerinin incelenen dönemdeki seyrini göstermektedir. Buna göre, genel olarak artış eğiliminde olan CO₂ ve nüfus göstergeleri uyumlu hareket etmektedir. Vergi gelirleri ise çok fazla sayıda inişli çıkışlı dönem içermesine karşın, sürecin genelinde yatay görünüme sahiptir. Özellikle dönem boyunca farklı yapıda seyreden CO₂ ve vergi bağının kantil temelli yaklaşımlar ile incelenmesi, zamana göre değişim gösterebilecek eşbütünleşme ilişkisinin ortaya konulabilmesinde avantaj sağlamaktadır.

Şekil 1. Vergi ve nüfus göstergeleri ile çevre kirliliğinin zamana bağlı uyumu

Model

Türkiye için vergi gelirleri ile çevre kirliliği arasındaki ilişkinin incelenmesinde kullanılan model Eşitlik 1'de gösterildiği gibidir:

$$\ln CO_2_t = \alpha_t + bt + \beta_1 \ln VG_t + \beta_2 \ln NUF_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

burada α_t sabit terimi, t trendi, b trend katsayısını, β_1 ve β_2 regresyon parametrelerini temsil etmektedir. \ln logaritma işlemini, t zaman boyutunu ve ε_t hata terimini ifade etmektedir.

Yöntem

İktisadi değişkenler arasındaki ilişki, insan davranışlarındaki sürekli değişkenlik, ülkeler arasındaki entegrasyonun artması, ekonomik krizler ve dönemin gerekliliklerine göre şekil alan ekonomik yönetim stratejileri gibi birçok parametrenin etkisiyle sürekli değişkenlik gösterebilmektedir. Ekonomi ve finans ile ilgili son araştırmalar, değişkenler arasındaki ilişkinin farklı kantil dilimlerinde değiştiğini göstermektedir (Syed vd., 2019, s. 16-17). Bu nedenle, kantil bazında sonuç veren yöntemlerin kullanılması örneklem dönemi hakkında daha açıklayıcı ve tutarlı sonuçlar sunabilmektedir.

Ekonomik ve finansal ilişkilerin incelenmesinde piyasa verileri ile kurulan eşbütünleşme modelleri, içsellik sorunlarını beraberinde getirebilmektedir. İçsellik sorunu, bağımsız değişkenler ve hata terimi arasındaki korelasyon yoluyla ortaya çıkmaktadır. Eşbütünleşme modelinde içsellik sorununun var olması tahmin sürecinde bir yanlılık oluşturmaktadır. Bu yanlılık kantil regresyon tahmincilerinin asimptotik dağılımlarını değiştirmektedir (standart olmayan normal dağılım ve/veya yanlı merkezli limit olasılık dağılımı) (Portnoy, 1991, s. 102-103). Bu durum sonuç olarak katsayı tahminlerinde sapmalara neden olmaktadır. Bu tür sorunları aşmak için Saikkonen (1991) eşbütünleşme modeline öncü (lead) ve gecikmeleri (lag) ekleyerek parametrik olarak artırılmış QCR yöntemini önermiştir (Saikkonen, 1991, s. 10-14). Xiao (2009) ise, Saikkonen (1991) tarafından önerilen kantil regresyon modelini genişleterek değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini kantil bazında incelenebilmesine teorik bir alt yapı oluşturmuştur. Bu genişletilmiş model, önceki eşbütünleşme tekniklerinde dikkate alınmayan içsellik sorunlarını da hesaba kattığı için önceki geleneksel modellerin bir yeniliğidir. Negatif ve pozitif şokları ayırıştırma yeteneğine sahiptir. Bu açıdan da geleneksel yöntemlerden üstündür. Ayrıca Koenker ve Xiao (2004), geleneksel testlerin kuyruklu dağılımların varlığında zayıf güç özellikleri sergilediğini göstermektedir (Koenker ve Xiao, 2004, s. 780-782). QCR testi serilerin normal olmayan dağılım gösterme durumuna karşı dirençlidir.

Bu çalışmada çevre kirliliği ile vergileme arasındaki ilişkinin incelenmesi için Xiao (2009) tarafından önerilen QCR testine odaklanılmaktadır (Xiao, 2009, s. 249-254). Burada başlangıç noktamız Eşitlik 2'de gösterildiği gibidir:

$$y_t = \alpha + bt + \beta_t X_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

burada y_t bağımlı değişkeni, α sabit terimi, t trendi ve b trend katsayısını ifade etmektedir. β zamana göre değişebilen regresyon katsayısıdır. X_t bağımsız değişkeni ve ε_t hata terimini temsil etmektedir.

Xiao (2009)'daki metodolojiyi takiben y_t 'nin τ 'uncu koşullu kantili Eşitlik 3'te gösterildiği gibidir:

$$Q_{i_t}(\tau|X_t) = \alpha(\tau) + \beta(\tau)X_t + \sum_{j=-K}^K \gamma_j(\tau) \cdot X_{t-j} + F_{\varepsilon}^{-1}(\tau) \quad (3)$$

burada $\beta(\tau)$ eşbütünlüşme katsayısıdır ve her bir kantil için değışiklik göstermektedir. $F_{\varepsilon}(\tau)$ her bir kantil için hata terimini ifade etmektedir. ΔX_t 'nin öncülleri (lead) K ile gecikmeleri (lag) ise $-K$ ile ifade edilmektedir. Öncül ve gecikmeler modelde içsellik sorununun giderilmesi için modele dahil edilmektedir.

Eşbütünlüşme ilişkisinin varlığı Y_n istatistiği ile incelenmektedir. Eşitlik 4'te gösterildiği gibi hesaplanmaktadır.

$$Y_n = \frac{1}{\omega_{\psi}^* \sqrt{n}} \sum_{j=1}^K \psi_{\tau}(\varepsilon_{j\tau}) \quad (4)$$

burada ω_{ψ}^* , $\psi_{\tau}(\varepsilon_{j\tau})$ 'nin uzun dönem varyansını ifade etmektedir. $\varepsilon_{j\tau}$ kantil eşbütünlüşme regresyonundan elde edilen hatalardır. Y_n istatistiği yokluk hipotezinde eşbütünlüşme ilişkisinin varlığını alternatif hipotez "eşbütünlüşme ilişkisi yoktur" hipotezine karşı test etmektedir.

Bulgular ve Tartışma

Çalışmanın analiz bölümü, verilere Genişletilmiş Dickey ve Fuller (ADF) (1979) birim kök testinin uygulanması ile başlamaktadır. Tablo 3'teki bulgulara göre, CO₂ ve NUF değışkenleri düzey seviyede birim kök içermekte iken, VG değışkeni düzey seviyede durağan yapıdadır. Birim kök testinin ardından VG ve NUF değışkenlerinin CO₂ üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla kantil eşbütünlüşme yaklaşımı uygulanmaktadır.

Tablo 3

Birim Kök Analiz Sonuçları- ADF (1979)

Değişkenler	İstatistik	Uygun Gecikme Uzunluğu	Olasılık
CO ₂	-2.215	0	0.476
VG	-4.349 ^b	0	0.004
NUF	-0.520	2	0.981

Notlar: Maksimum gecikme uzunluğu yıllık veri kullanılması nedeniyle 2 olarak belirlenmiştir. Uygun gecikme sayısının belirlenmesinde t-istatistiği kriterinden yararlanılmıştır. ^a, ^b, ^c sırasıyla %1, %5, %10'daki anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 4, Xiao (2009) tarafından önerilen QCR kantil eşbütünlüşme yaklaşımı sonuçlarına yer vermektedir. Analiz kapsamında kurulan modele dair Y_n istatistiği, H_0 yani "eşbütünlüşme ilişkisi vardır" hipotezini reddetmemektedir. Buradan hareketle, CO₂, VG ve NUF değışkenlerinin uzun dönemde birlikte hareket ettiği sonucuna ulaşılmaktadır. Tablo 4'te ek olarak, var olan uzun dönemli ilişkinin yönünü tayin eden katsayı bulguları da gösterilmektedir. Açıklayıcı değışkenlere ilişkin kantil bazlı sonuçlar incelendiğinde, VG ve NUF değışkenlerinin pozitif katsayıya sahip olduğu yani CO₂ miktarını artırdıkları gözlenmektedir. NUF değışkenine ait katsayıların tüm kantillerde anlamlı olduğu ve negatif şoklardan pozitif şoklara doğru çok küçük oranda olsa da katsayı düşüşü tespit edilmektedir. NUF değışkeninin çevre kirliliğine neden olması, büyük oranda literatürdeki beklentilerle uyumludur. Çalışmanın odak noktası olan VG değışkenine ait katsayıların ise sadece ilk dört kantilde (0.1, 0.2, 0.3 ve 0.4) yani negatif şoklarda anlamlı ve olumlu etkiye sahip olduğu keşfedilmektedir. Genel olarak daha düşük kantillerde katsayı artış eğilimindedir. Bu durum, CO₂ ile VG değışkenleri arasındaki ilişkide asimetrik yapının varlığına işaret etmektedir. Bulgular, Türkiye'de vergi politikalarının çevresel iyileşmeye katkı sağlamadığını ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle, büyüme ve kalkınma odaklı bir vergi politikasının benimsendiği ve olumsuz çevresel etkilerin ihmal edildiği ifade edilebilir.

Tablo 4

Kantil Eşbütünlüğe Analiz Sonuçları

Açıklayıcı Değişkenler		0.1	0.2	0.3	0.4	0.5	0.6	0.7	0.8	0.9
$\ln VG_t$	Katsayı	0.392 ^c	0.346 ^c	0.355 ^c	0.343 ^c	0.293	0.384	0.254	0.424	0.319
	Std. Hata	0.217	0.186	0.185	0.183	0.220	0.283	0.354	0.369	0.401
	t-istatistiği	1.811	1.855	1.921	1.876	1.333	1.359	0.717	1.147	0.795
$\ln NUF_t$	Katsayı	2.845 ^a	2.863 ^a	2.862 ^a	2.846 ^a	2.833 ^a	2.819 ^a	2.833 ^a	2.792 ^a	2.754 ^a
	Std. Hata	0.040	0.032	0.032	0.035	0.037	0.044	0.055	0.063	0.077
	t-istatistiği	71.980	89.970	88.495	80.956	75.721	63.969	51.979	44.570	35.899
Model	$\ln CO_2_t - \ln VG_t$ & $\ln NUF_t$	Test İst. (γ_n)	0.951	Olasılık	0.669	Kritik Değerler				
						%1	%5	%10		
						1.676	1.447	1.355		

Notlar: Burada γ_n istatistiği eşbütünlüğe ilişkisini varlığının incelenmesinde kullanılmaktadır. 0.1, ..., 0.9 kantilleri ifade etmektedir. 1.645, 1.960 ve 2.578 sırasıyla %10, %5 ve %1'deki anlamlılığı ifade eden t-tablo değerleridir. ^a, ^b, ^c sırasıyla %1, %5, %10'daki anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. γ_n istatistiğine ilişkin probability (olasılık) değerleri 1,000 replikasyon sayısı ile üretilmiştir.

Sonuç

Bir asırlık süreci geride bırakan Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni yüzyılda doğal hedeflerinden biri gelişmiş ülkeler sınıfına yükselmektir. Bu bağlamda, hükümetlerin ekonomik büyüme ve kalkınma, gelir dağılımında adalet, ekonomik istikrar, dış ticaret dengesi gibi kamu kesimi hedeflerine yönelik optimal politikalar geliştirmesi önem arz etmektedir. Ancak literatürde başlıca kamu kesimi amaçları arasında yer almamasına karşın onların başarısını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen sürdürülebilir çevrenin sağlanması amacı genellikle ihmal edilmektedir. Çünkü kısıtlı kaynaklar ve zor şartlar altında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, bağımsızlık anlayışı gereği İzmir İktisat Kongresi'nden günümüze kadar geçen sürede ekonomik büyüme ve kalkınmayı önceleyen politikalara ağırlık vermiştir. Nitekim 100 yıllık süreçte ortalama olarak yaklaşık %5 büyüme performansının elde edilmesi bu durumu desteklemektedir. Fakat bu süreçte çevresel maliyetler önemli oranda artış göstermiştir.

Çevre kalitesinin dikkate alınmadığı kalkınma modellerinin sürdürülebilir olması mümkün görünmemektedir. Çünkü çevresel sorunlar kapsamında doğal kaynakların aşırı kullanımı veya yok olması, biyoçeşitliliğin azalması, doğal afetlerin daha sık gerçekleşmesi veya yeni türlerinin ortaya çıkması, insan sağlığındaki artan sorunlar nedeniyle sağlık harcamalarının bütçe üzerindeki yükünü artırması, iklim değişikliği temelinde göçlerin başlaması ve birçok insanın yoksulluk tehlikesiyle karşı karşıya kalması gibi faktörler kamu kesiminin yukarıda sayılan başlıca amaçlarını tehdit etmektedir. Dolayısıyla hükümetler vergi, harcama, yasal düzenlemeler gibi çeşitli kamu kesimi araçlarını kullanarak çevre kalitesini iyileştirme çabası içinde olmalıdır.

Bu bilgilerin ışığında çalışma, Cumhuriyetten günümüze (1923-2021) kamu kesimi araçları arasında yer alan vergi politikalarının çevre kirliliği üzerindeki etkilerini kantil eşbütünlüğe yaklaşımı (QCR) ile analiz etmektedir. Modelde çevre kirliliğini CO₂ temsil etmektedir. Ayrıca modele kontrol değişkeni olarak nüfus göstergesi eklenmiştir. Bulgulara göre, vergi, nüfus ve CO₂ değişkenleri uzun dönemde eşbütünlüktedir. Katsayılar ise vergi ve nüfusun CO₂'yi olumlu etkilediğini yani çevre kirliliğine katkı sağladığını göstermektedir. Ancak QCR yönteminin avantajlarından biri olan kantil bazlı sonuçlar, vergi ile CO₂ ilişkisinde asimetric yapının varlığını ortaya koymaktadır. Özellikle negatif şokların anlamlı ve olumlu etkiye sahip olması, vergi gelirlerinin azaldığı dönemlerde çevre kirliliği üzerindeki baskının artığına işaret etmektedir. Bu durum, genişletici maliye politikaları kapsamında uygulanan vergi indirimi, vergi istisnası, vergi muafiyeti vb. vergi teşviklerinin, kirliliğe neden olan üretim/tüketim faaliyetlerini özendirme üzerinden açıklanabilir.

Çalışma, çevre vergileri odaklı literatür eğiliminin aksine tüm vergi politikalarının çevre kirliliğine etkisi hakkında somut bulgular üretmektedir. Sonuçlar değerlendirildiğinde, Türkiye’de vergi yapısının sürdürülebilir çevre ve kalkınma hedeflerine katkı sağlamadığı, aksine kirliliği teşvik ettiği gözlenmektedir. Dolayısıyla Türkiye’nin çevre kalitesinin artırılması yönünde vergi politikalarını revize etmesi gerekmektedir. Diğer yandan 2021 yılı verilerine göre, Türkiye’de çevre vergilerinin (enerji, ulaşım, doğal kaynaklar ve kirliliğe neden olan faaliyetler üzerinden alınan vergiler) toplam vergi gelirleri içindeki payı sadece %7’dir (OECD, 2023). Bu payın artırılması ve çevre odaklı vergileme için şu öneriler sunulabilir: Araçların teknik özellikleri üzerinden hesaplanan motorlu taşıtlar vergisi, araçların yaydıkları CO₂ miktarı ve kilometre verileri üzerinden hesaplanabilir. Vergi politikaları ile fosil yakıtlara dayalı üretim/tüketim faaliyetleri sınırlandırılabilir, yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı üretim/tüketim faaliyetleri ise özendirilebilir. Çevre dostu teknolojiye sahip doğrudan yabancı yatırımlara yönelik çeşitli avantajlar sağlayan vergi politikaları hazırlanabilir. Özetle, ekonomideki mal ve hizmetlerin karbon ayak izi hesaplanarak karbon ayak izi düşük olan mal ve hizmetlere yönelik vergisel teşvikler uygulanabilir, yüksek olan mal ve hizmetlerde ise vergi yükü artırılabilir.

Sonraki çalışmalar için araştırmacılara vergilerin çevresel etkilerini alt türleri itibariyle incelemeleri, veri yapısını daha iyi açıklayabilecek yeni ampirik yöntemleri uygulamaları ile analiz dönemine bağlı olarak farklı çevre göstergeleri ve kontrol değişkenleri kullanmaları önerilebilir.

Kaynakça

- Adebayo, T.S. ve Samour, A. (2023). Renewable energy, fiscal policy and load capacity factor in BRICS countries: novel findings from panel nonlinear ARDL model. *Environment, Development and Sustainability*, 1-25 (article in press). doi: 10.1007/s10668-022-02888-1
- Akbar, M.W., Yuelan, P., Zia, Z. ve Arshad, M. I. (2022). Role of fiscal policy in energy efficiency and CO₂ emission nexus: An investigation of belt and road region. *Journal of Public Affairs*, 22(4), e2603. doi: 10.1002/pa.2603
- Akkaya, S. ve Hepsag, A. (2021). Does fuel tax decrease carbon dioxide emissions in Turkey? Evidence from an asymmetric nonlinear cointegration test and error correction model. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 35094–35101. doi: 10.1007/s11356-021-12907-9
- Akyol, H. ve Gül, K. (2021). Çevresel vergi politikaları sürdürülebilir kalkınmayı desteklemede ne kadar etkilidir: OECD ülkeleri örneği. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(46), 977-997. doi: 10.31795/baunsobed.896534
- Arı, A. ve Zeren, F. (2011). CO₂ emisyonu ve ekonomik büyüme: panel veri analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 18(2), 37-47. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/yonveek/issue/13695/165744>
- Atay Polat, M. ve Ergün, S. (2021). Kirlilik emisyonlarının azaltılmasında çevre vergilerinin rolü: AB ülkeleri örneği. *İzmir İktisat Dergisi*, 36(2), 379-397. doi: 10.24988/ije.202136209
- Bekmez, S. ve Nakıpoğlu, F. (2012). Çevre vergisi-ekonomik büyüme ikilemi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 641-658. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223331>
- Bostan, I., Onofrei, M., Dascălu, E.D., Firțescu, B. ve Toderașcu, C. (2016). Impact of sustainable environmental expenditures policy on air pollution reduction, during European integration framework. *Amfiteatru Economic Journal*, 18(42), 286-302. Erişim adresi: <http://hdl.handle.net/10419/169002>

- Bozkurt, C. ve Okumuş, İ. (2015). Türkiye’de ekonomik büyüme, enerji tüketimi, ticari serbestleşme ve nüfus yoğunluğunun CO2 emisyonu üzerindeki etkileri: yapısal kırılmalı eşbütünleşme analizi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(32), 23-35. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/mkusbed/issue/19578/208976>
- Caglar, A.E. ve Yavuz, E. (2023). The role of environmental protection expenditures and renewable energy consumption in the context of ecological challenges: Insights from the European Union with the novel panel econometric approach. *Journal of Environmental Management*, 331, 117317. doi: 10.1016/j.jenvman.2023.117317
- Caglar, A.E., Yavuz, E., Mert, M. ve Kilic, E. (2022). The ecological footprint facing asymmetric natural resources challenges: evidence from the USA. *Environmental Science and Pollution Research*, 29, 10521–10534. doi: 10.1007/s11356-021-16406-9
- Cetin, M., Ecevit, E. ve Yucel, A.G. (2018). Structural breaks, urbanization and CO2 emissions: evidence from Turkey. *Journal of Applied Economics and Business Research*, 8(2), 122-139. Erişim adresi: http://www.aebrjournal.org/uploads/6/6/2/2/6622240/joaebrjune2018_122_139.pdf
- Chan, Y.T. (2020). Are macroeconomic policies better in curbing air pollution than environmental policies? A DSGE approach with carbon-dependent fiscal and monetary policies. *Energy Policy*, 141, 111454. doi: 10.1016/j.enpol.2020.111454
- Damirova, S. ve Yayla, N. (2020). Çevre kirliliği ile makroekonomik belirleyicileri arasındaki ilişki: seçilmiş ülkeler için bir panel veri analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 30, 107-126. doi: 10.18092/ulikidince.804787
- Danish, K., Ulucak, R. ve Khan, S.U.D. (2020). Determinants of the ecological footprint: role of renewable energy, natural resources, and urbanization. *Sustainable Cities and Society*, 54, 101996. doi: 10.1016/j.scs.2019.101996
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366a), 427-431. doi: 10.1080/01621459.1979.10482531
- Dogan, B., Tekgüç, H. ve Yeldan, A.E. (2023). Toward a green income support policy: investigating social and fiscal alternatives for Turkey. *New Perspectives on Turkey*, 68, 7–29. doi: 10.1017/npt.2023.2
- Dogan, E., Hodžić, S. ve Šikić, T.F. (2022). A way forward in reducing carbon emissions in environmentally friendly countries: the role of green growth and environmental taxes. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 35(1), 5879-5894. doi: 10.1080/1331677X.2022.2039261
- Esen, Ö. ve Dündar, M. (2021). Do energy taxes reduce the carbon footprint? Evidence from Turkey. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(2), 179-186. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/joeep/issue/60720/987866>
- Esen, Ö., Yıldırım, D.Ç. ve Yıldırım, S. (2021). Pollute less or tax more? Asymmetries in the EU environmental taxes – Ecological balance Nexus. *Environmental Impact Assessment Review*, 91, 106662. doi: 10.1016/j.eiar.2021.106662
- Fatima, N., Yanting, Z. ve Guohua, N. (2023). Role of environmentally related technologies and revenue taxes in environmental degradation in OECD countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 30, 73283–73298. doi: 10.1007/s11356-023-27011-3

- GFN (2023). Ekolojik Ayak İzi, Erişim adresi: <https://www.footprintnetwork.org/>
- GİB (2023). Gelir İdaresi Başkanlığı, Genel Bütçe Gelirleri Tahsilatı (1923-2022), Erişim adresi: https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_1.xls.htm
- Halkos, G.E. ve Paizanos, E.A. (2016). The effects of fiscal policy on CO2 emissions: Evidence from the U.S.A. *Energy Policy*, 88, 317–328. doi: 10.1016/j.enpol.2015.10.035
- Hashmi, R. ve Alam, K. (2019). Dynamic relationship among environmental regulation, innovation, CO2 emissions, population, and economic growth in OECD countries: A panel investigation. *Journal of Cleaner Production*, 231, 1100-1109. doi: 10.1016/j.jclepro.2019.05.325
- He, L., Wu, M., Wang, D. ve Zhong, Z. (2018). A study of the influence of regional environmental expenditure on air quality in China: The effectiveness of environmental policy. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 7454-7468. doi: 10.1007/s11356-017-1033-8
- Ike, G.N., Usman, O. ve Asumadu, S. (2020). Fiscal policy and CO2 emissions from heterogeneous fuel sources in Thailand: evidence from multiple structural breaks cointegration test. *Science of the Total Environment*, 702, 1-11. doi: 10.1016/j.scitotenv.2019.134711
- Jarque, C.M. ve Bera, A.K. (1987). A test for normality of observations and regression residuals. *International Statistical Review*, 55(2), 163–172. doi: 10.2307/1403192
- Katircioglu, S. ve Katircioglu, S. (2018). Testing the Role of Fiscal Policy in The Environmental Degradation: The Case of Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(6), 5616–5630. doi: 10.1007/s11356-017-0906-1
- Kaygusuz, K. (2009). Energy and environmental issues relating to greenhouse gas emissions for sustainable development in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 13(1), 253-270. doi: 10.1016/j.rser.2007.07.009
- Koç, N., Saraç, T.B. ve Koç, Ö.E. (2022). Türkiye'de çevre kirliliğinin belirleyicileri üzerine ekonometrik bir analiz. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 23(4), 204-225. doi: 10.53443/anadoluibfd.1137098
- Koenker, R. ve Xiao, Z. (2004). Unit root quantile autoregression inference. *Journal of the American Statistical Association*, 99(467), 775-787. doi: 10.1198/016214504000001114
- Li, S., Samour, A., Irfan, M. ve Ali, M. (2023). Role of renewable energy and fiscal policy on trade adjusted carbon emissions: Evaluating the role of environmental policy stringency. *Renewable Energy*, 205, 156–165. doi: 10.1016/j.renene.2023.01.047
- Loganathan, N., Shahbaz, M. ve Taha, R. (2014). The link between green taxation and economic growth on CO2 emissions: Fresh evidence from Malaysia. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 38, 1083–1091. doi: 10.1016/j.rser.2014.07.057
- Lopez, R., Galinato, G.I. ve Islam, A. (2011). Fiscal spending and the environment: theory and empirics. *Journal of Environmental Economics and Management*, 62(2), 180-198. doi: 10.1016/j.jeem.2011.03.001
- Nazlioglu, S. (2021). TSPDLIB: GAUSS Time Series and Panel Data Methods (Version 2.1). Source Code. Erişim adresi: <https://github.com/aptech/tspdlib>

- OECD (2023). Environmental tax, Erişim adresi: <https://data.oecd.org/envpolicy/environmental-tax.htm>.
- Oral, B. G. ve Sayın, F. (2015). Environmental problems from an economic and fiscal perspective: an empirical evaluation for Turkey and OECD countries. *European Journal of Scientific Research*, 131(3), 242-255. Erişim adresi: <http://www.europeanjournalofscientificresearch.com>
- OWID (2023a). Our World In Data, CO₂ emissions, Erişim adresi: <https://ourworldindata.org/co2-emissions>
- OWID (2023b) Our World In Data, CO₂ emissions per capita vs. GDP per capita, Erişim adresi: <https://ourworldindata.org/grapher/co2-emissions-vs-gdp>
- Önder, H. (2017). Vergilemenin ve diğer kamusal müdahalelerin hava kirliliği üzerinde etkisi: OECD ülkeleri üzerine bir analiz. *Maliye Dergisi*, 172, 189-199. Erişim adresi: <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/172-10.pdf>
- Özbek, S. (2023). Sürdürülebilir çevre: çevre teknolojileri ve vergileri kapsamında ekonometrik bir inceleme. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7, 63-91. doi: 10.33399/biibfad.1253043
- Özkaya, M.H. (2022). Ekonomik büyüme ve çevre vergi gelirlerinin karbon dioksit emisyonu üzerindeki etkisi: AB ülkeleri örneği. *International Journal of Applied Economic and Finance Studies*, 7(1), 128-139. Erişim adresi: http://www.ijabms.com/wp-content/uploads/2022/07/08_OZKAYA.pdf
- Pata, U.K. ve Samour, A. (2023). Assessing the role of the insurance market and renewable energy in the load capacity factor of OECD countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(16), 48604-48616. doi: 10.1007/s11356-023-25747-6
- Polat, O. ve Eş Polat, G. (2018). Avrupa Birliği ülkelerinde karbondioksit emisyonu ve çevre vergileri: panel veri analizi yaklaşımı. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 639, 1101-1115. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/fpeyd/issue/47984/607052>
- Portnoy, S. (1991). Asymptotic behavior of regression quantiles in non-stationary, dependent cases. *Journal of Multivariate analysis*, 38(1), 100-113. doi: 10.1016/0047-259X(91)90034-Y
- Postula, M. ve Radecka-Moroz, K. (2020). Fiscal policy instruments in environmental protection. *Environmental Impact Assessment Review*, 84, 106435. doi: 10.1016/j.eiar.2020.106435
- Ramzan, M., Abbasi, K.R., Iqbal, H.A. ve Adebayo, T.S. (2023). What's at Stake? The empirical importance of government revenue and debt and renewable energy for environmental neutrality in the US economy. *Renewable Energy*, 205, 475-489. doi: 10.1016/j.renene.2023.01.071
- Rüstemoğlu, H. (2021). Türkiye'de konut sektörü, ticari hizmetler ve kamu hizmetlerinin CO₂ emisyonlarının 1990-2017 dönemi için incelenmesi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 21(1), 56-67. doi: 10.25294/auibfd.837207
- Sadorsky, P. (2014). The effect of urbanization on CO₂ emissions in emerging economies. *Energy Economics*, 41, 147-153. doi: 10.1016/j.eneco.2013.11.007
- Safi, A., Chen, Y., Wahab, S., Zheng, L. ve Rjoub, H. (2021). Does environmental taxes achieve the carbon neutrality target of G7 economies? Evaluating the importance of environmental R&D. *Journal of Environmental Management*, 293, 112908. doi: 10.1016/j.jenvman.2021.112908
- Saikkonen, P. (1991). Asymptotically efficient estimation of cointegration regressions. *Econometric Theory*, 7(1), 1-21. doi: 10.1017/S0266466600004217

- Saqib, N., Radulescu, M., Usman, M., Balsalobre-Lorent, D. ve Cilan, T. (2023). Environmental technology, economic complexity, renewable electricity, environmental taxes and CO2 emissions: Implications for low-carbon future in G-10 bloc. *Heliyon*, 9, e16457. doi: 10.1016/j.heliyon.2023.e16457
- Shahbaz, M. ve Sinha, A. (2019). Environmental Kuznets Curve for CO2 emissions: a literature survey. *Journal of Economic Studies*, 46(1), 106-168. doi: 10.1108/JES-09-2017-0249
- Shahbaz, M., Loganathan, N., Muzaffar, A.T., Ahmed, K. ve Ali Jabran, M. (2016). How urbanization affects CO2 emissions in Malaysia? The application of STIRPAT model. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 57, 83–93. doi: 10.1016/j.rser.2015.12.096
- Siche, R., Pereira, L., Agostinho, F. ve Ortega, E. (2010). Convergence of ecological footprint and emergy analysis as a sustainability indicator of countries: Peru as case study. *Communications in Nonlinear Science and Numerical Simulation*, 15(10), 3182-3192. doi: 10.1016/j.cnsns.2009.10.027
- Stiglitz, J. E. (2000). *Economics of the public sector*. (Third ed.), New York/London: W. W. Norton & Company.
- Sun, X., Dong, Y., Wang, Y. ve Ren, J. (2022). Sources of greenhouse gas emission reductions in OECD countries: Composition or technique effects. *Ecological Economics*, 193, 107288. doi: 10.1016/j.ecolecon.2021.107288
- Syed, Q.R., Malik, W.S. ve Chang, B.H. (2019). Volatility spillover effect of federal reserve's balance sheet on the financial and goods markets of Indo-pak region. *Annals of Financial Economics*, 14(3), 1950015. doi: 10.1142/S2010495219500155
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2023a). Yeşil Mutabakat Eylem Planı ve Çalışma Grubu, Erişim adresi: <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/yesil-mutabakat/yesil-mutabakat-eylem-planı-ve-calisma-grubu>
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2023b). AB Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizması, Erişim adresi: <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/yesil-mutabakat/ab-sinirda-karbon-duzenleme-mekanizması>
- TÜİK (2022). *İstatistik göstergeler 1923-2022*, Yayın No: 4677, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK (2023). Türkiye İstatistik Kurumu, Nüfus ve Demografi, Ulusal Hesaplar, Erişim adresi: <https://www.tuik.gov.tr/>
- Ullah, S., Majeed, M.T. ve Chishti, M.Z. (2020). Examining the asymmetric effects of fiscal policy instruments on environmental quality in Asian economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 38287–38299. doi: 10.1007/s11356-020-09859-x
- UN (2023a). United Nations, Conferences-Environment and Sustainable Development, Erişim adresi: <https://www.un.org/en/conferences/environment>
- UN (2023b). United Nations, Department of Economic and Social Affairs-Sustainable Development, The 17 Goals, Erişim adresi: <https://sdgs.un.org/goals>
- UNCC (2023). UN Climate Change, Process and Meetings, Erişim adresi: <https://unfccc.int/process-and-meetings>
- UNEP (2023a). United Nations Environment Programme, The Montreal Protocol, Erişim adresi: <https://www.unep.org/ozonaction/who-we-are/about-montreal-protocol>

- UNEP (2023b). United Nations Environment Programme, Ozone Secretariat, Erişim adresi: <https://ozone.unep.org/>
- Uyduranoglu, A. ve Ozturk, S. S. (2020). Public support for carbon taxation in Turkey: drivers and barriers. *Climate Policy*, 20(9), 1175–1191. doi: 10.1080/14693062.2020.1816887
- Wang, Q., Yang, T., Li, R. ve Wang, L. (2022). Population aging redefines the economic growth-carbon emissions nexus, energy consumption-carbon emissions nexus-Evidence from 36 OECD countries. *Energy & Environment*, 34(4), 946-970. doi: 10.1177/0958305X2211079426
- Xiao, Z. (2009). Quantile cointegrating regression. *Journal of Econometrics*, 150(2), 248-260. doi: 10.1016/j.jeconom.2008.12.005
- Yavuz, E. (2021). Çevre vergileri ile ekolojik ayak izi arasındaki ilişki: Türkiye üzerine kanıtlar. *International Journal of Social, Humanities And Administrative Sciences*, 7(45), 1937-1945. doi: 10.31589/JOSHAS.784
- Yavuz, E. ve Ergen, E. (2022). Çevre vergilerinin çevre kirliliği üzerindeki etkisi: seçilmiş G20 ülkeleri üzerine bir uygulama. *International Journal of Public Finance*, 7(1), 113-136. doi: 10.30927/ijpf.1066728
- Yilanci, V. ve Pata, U.K. (2022). On the interaction between fiscal policy and CO2 emissions in G7 countries: 1875–2016. *Journal of Environmental Economics and Policy*, 11(2), 196-217. doi: 10.1080/21606544.2021.1950575
- Yuelan, P., Akbar, M.W., Hafeez, M., Ahmad, M., Zia, Z. ve Ullah, S. (2019). The nexus of fiscal policy instruments and environmental degradation in China. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 28919-28932. doi: 10.1007/s11356-019-06071-4
- Yuelan, P., Akbar, M.W., Zia, Z. ve Arshad, M.I. (2022). Exploring the nexus between tax revenues, government expenditures, and climate change: empirical evidence from Belt and Road Initiative countries. *Economic Change and Restructuring*, 55, 1365–1395. doi: 10.1007/s10644-021-09349-1
- Yunzhao, L. (2022). Modelling the role of eco innovation, renewable energy, and environmental taxes in carbon emissions reduction in E-7 economies: Evidence from advance panel estimations. *Renewable Energy*, 190, 309-318. doi: 10.1016/j.renene.2022.03.119
- Zhang, Y., Khan, I. ve Zafar, M.W. (2022). Assessing environmental quality through natural resources, energy resources, and tax revenues. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(59), 89029-89044. doi: 10.1007/s11356-022-22005-z
- Zhu, Q. ve Peng, X. (2012). The impacts of population change on carbon emissions in China during 1978–2008. *Environmental Impact Assessment Review*, 36, 1-8. doi: 10.1016/j.eiar.2012.03.003

Extended Abstract

Purpose

Today, environmental problems threaten the life of living things. Especially after the Industrial Revolution, human-induced pollution has increased dramatically. For example, the amount of carbon emissions (CO₂) in the world increased by 518% between 1950-2021. Similar data can be found for Türkiye as well. While Türkiye's share in the global CO₂ amount was 0.5% in the 1980s, this rate increased to 1.2% in 2021. In the light of these data, it is discussed that governments limit environmental pollution with public sector vehicles. From this point of view, the study focuses on the environmental effects of tax policies. In summary, the aim of the study is to empirically investigate the effects of taxation and population on CO₂ from the Republic to present (1923-2021) in Türkiye.

Design and Methodology

The relationship between environmental pollution and taxation is examined empirically. Carbon emission (CO₂) is used to represent environmental pollution. For the tax variable, the ratio of tax revenues to total public revenues is used. Population is added to the model as a control variable. The research is carried out for the sample of Türkiye. The study examines the period of 1923-2021, producing evidence for Türkiye's 100-year period. Data are obtained from Our World in Data and Revenue Administration databases. Due to the scale differences in the variables, the data are used in logarithmic form.

Econometric analyses are performed with the GAUSS-22 program. The codes used in the empirical analysis are obtained from Nazlioglu (2021), *tspdlib* library. The Quantile Co-integration Regression (QCR) test proposed by Xiao (2009) is used as an empirical method. The QCR method has positive aspects that distinguish it from conventional tests. In the presence of non-normal distribution, it can give resistant results. Co-integration models established with market data in the examination of economic and financial relations can bring about endogeneity problems. The QCR method takes into account the possible endogeneity problem. In addition, recent studies on economics and finance show that the relationship between variables varies in different quartiles (Syed et al., 2019). The QCR test can provide a theoretical basis for producing quantile-based findings and, it has the ability to differentiate between negative and positive shocks.

Findings

According to the results of the QCR quantile co-integration approach suggested by Xiao (2009), the tax, population and CO₂ model are co-integrated. This result indicates that the variables act together in the long run. When the quantile-based results regarding the explanatory variables are examined, it is observed that the tax and population variables have positive coefficients, that is, they increase the amount of CO₂. It is determined that the coefficients of the population variable are significant in all quantiles and the coefficient decreases from negative shocks to positive shocks, albeit at a very small rate. The fact that the population variable causes environmental pollution is largely in line with the expectations in the literature. It is discovered that the coefficients of the tax variable, which is the focus of the study, have a significant and positive effect only in the first four quantiles (0.1, 0.2, 0.3 and 0.4), that is, in negative shocks. In general, the coefficient tends to increase in lower quantiles. This indicates the existence of an asymmetrical structure in the relationship between CO₂ and tax variables. This situation can be explained through the incentives of the tax incentives such as tax reductions, tax exemptions, tax exemptions, etc., applied within the scope of expansionary fiscal policies, to encourage production/consumption activities that cause pollution. Findings reveal that tax policies do not contribute to environmental improvement in Türkiye. In other words, it can be stated that a growth and development-oriented tax policy is adopted and negative environmental effects are neglected.

Research Limitations

The study investigates the tax-environmental pollution relationship in Türkiye for a period of 100 years. Considering the maximum data range that can be reached, the analysis period was determined as 1923-2021. The empirical model, on the other hand, analyzes the relationship and direction between variables.

Implications

Contrary to the tendency of the literature focused on environmental taxes, the study produces concrete findings about the effect of all tax policies on environmental pollution. When the results are evaluated, it is observed that the tax structure in Türkiye does not contribute to sustainable environment and development goals, on the contrary, it encourages pollution. Therefore, it is seen that Türkiye should revise its tax policies in order to increase the environmental quality. On the other hand, the share of environmental taxes in total tax revenues in 2021 is only 7% (OECD, 2023). The following suggestions can be made for increasing this share and for environmentally oriented taxation: The motor vehicle tax, which is calculated on the technical features of the vehicles, can be calculated on the amount of CO₂ emitted by the vehicles and the mileage data. With tax policies, production/consumption activities based on fossil fuels can be limited, while production/consumption activities based on renewable energy sources can be encouraged. Tax policies for foreign direct investments with environmentally friendly technology can be prepared. In summary, by calculating the carbon footprint of goods and services in the economy, tax incentives can be applied for goods and services with a low carbon footprint, while the tax burden can be aggravated for goods and services with a high carbon footprint.

Originality/Value

The study is planned to contribute to the literature in three ways. First, the study analyzes the effects of tax policies on CO₂. Almost all of the literature focuses only on environmental taxes. However, this situation reveals the environmental effects of a tax type that represents a limited share in tax revenues and neglects the holistic effects of total tax revenues. Therefore, the study aims to offer suggestions for tax policies to be developed to minimize the amount of CO₂ by focusing on the general tax policies. Secondly, the study differs from the literature with its analysis period. By examining the period of 1923-2021, the study produces evidence for a period of approximately 100 years for Türkiye. To the best of our knowledge, there is no study in the literature investigating the tax-CO₂ link for such a large period. Finally, the quantile co-integration regression (QCR) test proposed by Xiao (2009) is used as an empirical method in the study. QCR method differs from conventional tests in that it can produce robust findings in cases of non-normal distribution and endogeneity problem and that it can decompose time-based co-integration relationship into positive/negative shocks.

Araştırmacı Katkısı: Fatih AKÇAY (%34), Ersin YAVUZ (%33), Emre KILIÇ (%33).

Cumhuriyet Dönemi Türk Sanatında Kadın ¹

Burcu KAYA KARADUMAN ²

Başvuru Tarihi: 07.06.2023

Kabul Tarihi: 04.09.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Kadın figürü, Türk sanatının tarihinde önemli bir tema olmuştur. Cumhuriyet dönemi ise kadınların toplumsal hayattaki yerini değiştiren bir dönem olmuştur. Bu dönemde, kadınların eşitlik ve özgürlük mücadelesi sanata da yansımıştır. Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün kadınlara verdiği önem ve destek, sanatta da etkisini göstermiştir. Kadınlara, güçlü ve özgür bireyler olarak resim sanatında temsil edilmeye başlanmıştır. Kadının toplumsal hayattaki rolleri ve mücadelesi, resimler aracılığıyla ifade edilmiştir. Cumhuriyet döneminde Türk resim sanatında kadın figürünü ele alan birçok önemli sanatçı ortaya çıkmıştır. Bu sanatçılar, kadının toplumsal hayattaki yerini ve haklarını vurgulamışlardır. Kadınların güçlü duruşları, mücadeleleri resimlerde yansıtılmıştır. Türk resim sanatında cumhuriyet döneminde kadın figürünü ele alan birçok önemli sanatçı vardır. İbrahim Çallı, Neşet Günal, Nuri İyem, Mihri Müşfik, Nazlı Ecevit, Nezaket Ekici gibi sanatçılar da kadın figürünü farklı perspektiflerden ele almış ve kadının toplumsal hayattaki yerine dair çeşitli mesajlar vermişlerdir. Bu sanatçıların eserleri, kadının gücünü, özgürlüğünü ve toplumsal hayattaki yerini vurgulamıştır. Cumhuriyet dönemi Türk sanatında kadın, sadece bir obje olarak değil, güçlü bir birey ve toplumun eşit bir üyesi olarak resmedilmiştir. Bu da kadın hakları ve eşitliği mücadelesinin sanatta da yankı bulduğunu göstermektedir. Bu çalışma, tarihsel araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiş ve betimlemelere dayalı nitel bir yaklaşım benimsemiştir. Cumhuriyet dönemi Türk resim sanatındaki kadın temsiline odaklanarak, kadının toplumsal hayattaki dönüşümünü ve mücadelesini anlamak için önemlidir. Kadının toplumsal hayattaki dönüşümü ve mücadelesi, resim sanatı üzerinden incelenerek, kadının gücü ve özgürlüğü vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi Türk Sanatı, Kadın Temsili, Toplumsal Dönüşüm, Mücadele, Güç, Özgürlük

Atıf: Kaya Karaduman, B. (2023). Cumhuriyet dönemi Türk sanatında kadın. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(Özel Sayı), 79-92.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim Ana Bilim Dalı, burcukaraduman76@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3662-7078

Women in Turkish Art During the Republican Era

Burcu KAYA KARADUMAN ³

Submitted by: 07.06.2023

Accepted by: 04.09.2023

Article Type: Research Article

Abstract

The female figure has played a significant role in the history of Turkish art, particularly during the Republican era. This period witnessed changes in the societal status of women, and their struggle for equality and freedom was reflected in art. Mustafa Kemal Atatürk, the founder of the Republic, greatly emphasized and supported women, which also had an impact on art. Female individuals began to be depicted as strong and independent in paintings, highlighting their societal position and rights. Several prominent artists emerged during this era, including İbrahim Çallı, Neşet Günal, Nuri İyem, Mihri Müşfik, Nazlı Ecevit, and Nezaket Ekici, each approaching the female figure from different angles. Through their artwork, these artists emphasized the strength, freedom, and societal roles of women. The representation of women in Turkish painting during the Republican era moved beyond objectification, portraying them as powerful individuals and equal members of society. This demonstrates how the struggle for women's rights and equality found resonance in art as well. Understanding the transformation and struggles of women in societal life can be greatly enhanced by studying the representation of women in Turkish painting during this era. By examining their power and freedom through the lens of painting, this research sheds light on the significant role women played in society.

Keywords: *Turkish Art of the Republican Era, Representation of Women, Social Transformation, Struggle, Power, Freedom*

³ Sivas Cumhuriyet University, Institute of Social Sciences, Painting Department, burcukaraduman76@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3662-7078

Giriş

Tarih, bir toplumun kültürel kimliğini ve değerlerini anlamamızı sağlayan önemli bir kaynaktır. Bu bağlamda, Orhon Kitabeleri Türklerle ilgili en eski ve önemli yazılı kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu kitabelerden elde edilen bilgilere göre, Türk toplumunda kız çocuklarına büyük önem verilmiş ve kadınların saygınlığı ve devlet idaresindeki rolü diğer kavimlere kıyasla daha fazla olmuştur (Kafesoğlu, 1995, s. 257-258). Şamanizm'in etkisiyle Türkler, kadını erkekten ayırmamış hatta bazı konularda kadına daha fazla değer vermiştir. Ancak sonraki dönemlerde, örneğin Selçuklu Devleti'nde, kadınlar kültürel ve sosyal ilişkilerde etkinliklerini sürdürmüş olsa da siyasette giderek daha az yer almış ve politik hayatta aktif olarak görünme imkânlarından yoksun bırakılmışlardır. Osmanlı Devleti'nde ise kadınlar, yaşadıkları bölgelere bağlı olarak değişen bir özgürlük anlayışı içinde hayatta mücadele etmişlerdir. Kırsal yörelerde kadın, kocasının yanında ev ekonomisinin temel unsuru, aile kavramının vazgeçilmez bir parçası ve kırsal hayatın danışmanı olarak yer almıştır. Ancak kentsel bölgelerde, özellikle 15. yüzyılda Bizans ve İran etkisiyle kurumlaşan harem nedeniyle kadın, dört duvar arasına kapatılan bir "meta" haline gelmiştir. Kent kadını, sokağa çıkma günleri bile sınırlandırılmış ve çoğu zaman sarayda entrikalar şeklinde veya öç alma tarzında ismini duyurabilmiştir. Kadın, ya lanetlenen bir sultan ya da çocuk yapan, ancak çocuğu üzerinde bile söz hakkı olmayan, alınıp satılabilen bir mal olarak görülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla "ağız var dili yok" hükmünde bir durumdadır. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri, Türkiye'de Türk kadınının yeni bir tanımının oluşmasını sağlamıştır. İslam dininde kadının özgür ve erkekle eşit olduğu anlayışına rağmen, teokratik bir devlet sistemi içinde kadının hürriyetleri kısıtlanmış ve eve kapatılmıştır. Ancak Cumhuriyet dönemi ve özellikle Atatürk'ün öğretileriyle birlikte, kadınlar tekrar hak ettikleri statüye kavuşma yoluna girmiştir (Doğramacı, 1982, s. 112). Bu dönemde Türk kadını, toplumsal hayatta daha aktif bir rol üstlenmeye başlamış ve eğitim, iş hayatı ve siyaset gibi alanlarda daha fazla özgürlük elde etmiştir. Atatürk'ün kadınlara verdiği önemli haklar ve teşvikler, Türk kadınının güçlenmesine ve toplumda etkin bir şekilde var olmasına katkıda bulunmuştur (Kaplan, 1988, s. 158).

Bu bağlamda Cumhuriyet dönemi Türk sanatı, Türk toplumunda kadının toplumsal hayattaki rolünün değişimini ve mücadelesini yansıtan önemli bir dönemdir. Bu dönem, Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün kadınlara verdiği önemi ve destekleyici politikalarını sanata da yansıtmıştır. Kadınlar, güçlü ve özgür bireyler olarak resim sanatında temsil edilmeye başlanmıştır. Kadının toplumsal hayattaki rolleri ve mücadelesi, resimler aracılığıyla ifade edilmiştir. Cumhuriyet dönemi, Türk resim sanatında kadın figürünün ele alındığı birçok önemli sanatçının ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu sanatçılar, kadının toplumsal hayattaki yerini ve haklarını vurgulama amacıyla eserlerini oluşturmuşlardır. Kadınların güçlü duruşları ve mücadeleleri, resimler aracılığıyla etkileyici bir şekilde yansıtılmıştır.

Yöntem

Bu çalışmada, kadın betimlemelerinin Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana nasıl değiştiği ve bu değişimin sanat eserlerine nasıl yansıdığı incelenmiştir. Bu amaçla, tarihsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Tarihsel araştırma yöntemi, konu ve problemin geçmişine odaklanarak verilerin bulunduğu kaynakları incelemeyi içeren bir yöntemdir. Her araştırmanın bir geçmişi olduğu ve araştırmacının bu geçmişi incelemek zorunda olduğu düşüncesi temel alınarak bu yöntem kullanılmıştır (Kaptan'dan akt. Şen, 2005, s. 345).

Veri Analizi

Kadın figürü, Türk Sanatında uzun bir geçmişe sahiptir ve çeşitli sanat formlarında önemli bir yer tutar. Kadınlar, resim, heykel, seramik, el sanatları ve diğer birçok sanat dalında temsil edilmişlerdir. Bu çalışmada, kadın figürünün Türk sanatındaki önemi ve bu figürün şekillenmesinde toplumsal süreçlerin rolü incelenmiştir. Araştırma kapsamında, özellikle Cumhuriyet dönemi ve çağdaş sanatta kadın figürünün ifade biçimleri başlığı altında Türk sanatındaki kadın imgesinin içerdiği anlamlar araştırılmıştır.

Cumhuriyet Dönemi Türk Sanatında Kadın Figürü: Öncüler ve İfade Biçimleri

Cumhuriyet dönemi Türk sanatında kadın figürünü resmeden birçok önemli sanatçı bulunmaktadır. Türk resim sanatının öncülerinden olan İbrahim Çallı, kadınları güçlü ve zarif bir şekilde betimlemiştir (Antmen, 2013, s. 53). Bu nedenle, Türk resim sanatının kadına bakışını anlamak ve toplumsal cinsiyet dinamiklerini çözümlmek için İbrahim Çallı'nın kadın portrelerini ve toplumsal hayatta kadının rolünü ele alan tablolarını yakından incelemek oldukça önemlidir (Şahin, 2014, s.74). Nuri İyem, kadın figürünü modern bir anlayışla resmeden önemli sanatçılardan biridir. Kadınların güçlü ve özgür duruşlarını yansıtan eserleriyle tanınmıştır (Bender, 2010, s. 47). Neşet Günel, Türk resminde kadın figürünü başarıyla temsil eden sanatçılardan biridir. Çalışmalarında kadınların toplumsal hayattaki yerini vurgulamış ve güçlü duruşlarıyla dikkat çekmiştir (Berksoy, 1997, s. 127). Turgut Zaim, kadın figürünü toplumcu gerçekçi bir yaklaşımla resmeden sanatçılardan biridir. Kadının toplumsal ve duygusal deneyimlerini ifade eden eserler üretmiştir.

Cumhuriyet Dönemi Türk Sanatında Kadın Figürü ve Kadın Sanatçıları

Kadının gücünü ve duygularını eserlerine yansıtan Türk resim sanatının öncü kadın sanatçılarından biri olan Mihri Müşfik, kadın portreleriyle tanınır. Mihri Müşfik, 1886 yılında Kadıköy'ün Bahariye semtinde doğmuştur. Batı tarzında bir eğitim alan Mihri Müşfik Hanım, edebiyat, resim ve müzik alanlarında eğitim görmüş ve en büyük ilgiyi resim alanında bulmuştur. Resim sanatıyla ilgili çalışmalar yapmıştır. Mihri Müşfik Hanım, Türkiye'ye döndükten sonra Fausto Zonaro'dan ders alarak Batı tarzı resim anlayışının yayılmasına katkıda bulunmuştur. Zonaro, sarayın ressamı olarak görev yapmaktadır ve Mihri Müşfik Hanım, ondan aldığı derslerle sanatsal açılığını gidermeye çalışmıştır. Bu süreçte özellikle resim gibi yüzyıllardır günah olarak kabul edilen bir konuda kadınların yurtdışında eğitim alması alışılmış bir durum değildir. Ancak, Mihri Müşfik Hanımın çok istekli ve kararlılığı neticesinde bu eğitimi alabilmek için İtalya'da gittiği ve hayatını portrelerden oluşan tablolar yaparak sürdürdüğü bilinmektedir (Öztürk, 2001, s.53). Mihri Müşfik Hanım, 1913-1922 yılları arasında Türk resim sanatında önemli bir rol oynayan bir sanatçıdır. Dönemin kadınlarının alabileceği en yüksek sanat eğitimi olan Dar'ül Malumat adlı kız sanat okulundan mezun olduktan sonra, yine kadınların üniversite düzeyinde eğitim alabilmesi için çaba sarf etmiştir. Avrupa'da aldığı sanat eğitimi ve yaptığı çalışmalar sonucunda kadınlara yönelik bir sanat üniversitesi olan İnas Sanay-i Nefise Mektebi'nin kuruluşunda aktif rol oynamıştır (Başbuğ, 2009, s. 122).

Bununla birlikte Mihri Müşfik Hanım, İnas Sanayi-i Nefise mektebinde (1914) hem yönetici hem de öğretmen olarak görev almıştır. Bu göreviyle, okulun müdürlüğünü üstlenen Mihri Hanım, bu alanda önemli bir rol oynamış ve bir ilki gerçekleştirmiştir (Karadağ, 2008, s. 21-30). Özellikle kadın portrelerine odaklanarak ünlü ve önemli kişilerin yanı sıra birçok eser ortaya koymuştur. (Resim 1) Tam tarihi bilinmeyen bir kadın portresi, dönemin giyim tarzı ve güzellik anlayışı hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Portrenin figürünün duruşu, melankolik bir ruh hali yansıtırken, yüzünün ortaya çıkarılmasıyla desteklenen huzurlu bir ışık, ifadeyi güçlendiren bir rol oynamaktadır.

Mihri Müşfik Hanım, Türkiye'de çağdaş resim çalışmalarının başlamasına öncülük eden ve özellikle portre alanında önemli eserler ortaya koyan bir sanatçıdır. Türk Resim Sanatı üzerinde büyük etkiler bırakmıştır. Mihri Müşfik Hanım, tutkulu kişiliği, coşkusu ve yaşam tarzıyla Türk kadınlarına ilham vermiş ve birçok kadının sanatı meslek olarak seçmesine öncülük etmiştir. Eserleri, 1914 kuşağı sanatçılarıyla aynı döneme denk gelmesine rağmen, adı ancak yakın zamanda daha fazla araştırma ve kaynakta yer almaya başlamıştır. Günümüzde hala toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin hissedildiği bir dönemde, Mihri Müşfik Hanım'ın yaşadığı zorlukları tahmin etmek güç değildir.

Mihri Müşfik Hanım, Resim 1'deki gibi birçok eserinde sadece görsel detaylara odaklanmakla kalmamış, aynı zamanda figürlerin iç dünyasını da başarılı bir şekilde resimlemiştir. Bu portrede olduğu gibi, Mihri Müşfik Hanım çalışmalarında figürlerin ruh hallerini de başarılı bir şekilde resmin yüzeyine yansıtmayı başarmıştır. Mihri Hanım, farklı resim tekniklerini cesaretle denemekten çekinmemiş ve ustalıklı kullanmıştır. Suluboya, pastel, yağlı boya gibi çeşitli malzemeleri ve yüzeyleri aynı yetenekle kullanabilme becerisine sahiptir (Seyran, 2005, s. 59). Eserleri, kadınların iç dünyasını, duygusal durumlarını ve güçlü karakterlerini yansıtırken, aynı zamanda bir sanatçı gözüyle dünyayı da ele alır (Çaha, 2016, s. 105). Portrelerindeki duyarlılık ve sağlam desen yapısıyla özgün bir anlayışı birleştirerek, o dönemin yüzlerini günümüze taşımıştır. Mihri Müşfik Hanım'ın eserlerinde batılı kadınların yaşam tarzı ve giyim tarzının öne çıkması, onun Avrupa'da aldığı sanat eğitimi ve batı kültürüyle etkileşimiyle ilişkilendirilebilir. Avrupa'da eğitim görmesi, onun sanat anlayışında ve tarzında batılı etkilerin görülmesine neden olmuştur. Bu da eserlerinde daha modern, batılı bir perspektifi yansıtmaya yol açmıştır. Nitekim resmin ön plandaki genç kadını, siyah renkteki giysisiyle uyumlu bir şekilde süsleyen beyaz inci kolyesi, dönemin giyim tarzına örnek teşkil etmektedir. Bu kolye, o dönemdeki moda ve zarafet anlayışını yansıtan bir aksesuardır. Genç kadın, yüzünde mahcup bir ifadeyle biraz tedirgin bir şekilde bakmaktadır. Ressam, bu duyguyu başarılı bir şekilde yansıtmış ve genç kadının iç dünyasını resme aktarmıştır. Yüz ifadesindeki mahcubiyet ve tedirginlik, izleyiciye genç kadının içsel durumunu anlatır. "Bekâr kadın" fikri, o dönemde birçok sorunu ve eleştiriyi beraberinde getiriyordu. Bu bağlamda, Mihri Müşfik Hanım'ın boşanmış bir kadın olarak farklı bir ülkede erkeklere özgü kabul edilen yüksek sanatlar alanı olan resimle ilgilenerek kendi olabilmeyi başarması, onun yaşama bakışı hakkında önemli veriler sunar. Görünüşe göre Mihri Hanım, o dönemdeki kadın odaklı gelişmeleri sadece takip etmekle kalmamış, aynı zamanda bu çağdaş kadın anlayışını kendi yaşamında benimseyerek uygulamıştı (Dolmacı, 2009, s. 3). Özetle Mihri Müşfik Hanım, yaşadığı dönemde Türk kadınının adını bir sanatçı olarak yeniden yazmıştır. Yaptığı reform niteliğindeki çalışmalar ve öncü rolü sayesinde, kadınların sanata ve eğitime erişimini teşvik etmiş ve kadınların sanat alanında güçlenmesine yardımcı olmuştur. Cesur ve kararlı bir şekilde sanat yolunda ilerlemiş, kadınların yeteneklerini kanıtlamış ve özgün bir sanatçı olarak önemli bir yer edinmiştir.

Resim 1. Mihri Müşfik Hanım Genç Kadın Portresi (Leblebitozu, 2017).

Kadınların gücünü ve potansiyelini vurgulayarak eserler üreten Cumhuriyet döneminin bir diğer önemli ismi Hale Asaf, Türk resim tarihinin ilk kadın ressamlarından biri olarak bilinir. 1905 yılında İstanbul'da doğmuştur (Durusoy, 2022). Cumhuriyet Dönemi'nde, Türk resim sanatının yeni ve çağdaş bir başlangıcının yapıldığı dönemde yaşayan sanatçılar, zorlu şartlara rağmen sanat eserleriyle dikkat çekmektedir.

Hale Asaf, sanat yolculuğuna teyzesi Mihri Hanım'dan aldığı ilk resim dersleriyle başlamıştır. Sanatçı, babasının teşvikiyle Almanya'ya gönderilmiş ve Berlin Güzel Sanatlar Akademisi'nin sınavını geçerek eğitimine başlamıştır. Bu dönemde, Atatürk'ün daveti üzerine Ankara'ya gitmiş ve Atatürk'ün iki portresini yapma fırsatı bulmuştur. Berlin'de Prof. Arthur Kampf'ın öğrencisi olarak eğitim almış, kapsamlı ve disiplinli akademik eğitimden yararlanmıştı. Bu süreçte özellikle desen yeteneği güçlenmiştir (Pelvanoğlu, 2018, s. 72). Berlin'deki dönemi boyunca sağlık sorunları yaşayan ve maddi sıkıntılarla karşılaşan Hale Asaf, aynı yıl içinde Türkiye'ye dönmüştür. Sanat çalışmalarına ara vermeden İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'ne katılmış, önce Feyhaman Duran'ın öğrencisi olmuş, daha sonra ise okulun Sanayi-i Nefise ile birleşmesi sonucu Şevket Dağ tarafından eğitilmiştir (Giray, 1997, s. 174).

Hale Asaf, dönemin en yetenekli kadın sanatçılarından biridir ve eserlerinde yalın (Resim 2), gerçekçi bir tarz kullanarak iç dünyasını yansıtmıştır. Çarpıcı işler ortaya koymuştur. Mihri Müşfik gibi teyzesiyle aynı mesleği paylaşmıştır. Ne yazık ki, Hale Asaf sağlık sorunlarıyla mücadele etmek zorunda kalmış ve henüz 35 yaşında yaşamını yitirdiği bilinmektedir. Ancak, verdiği mücadele ve yaşadığı hüznü anlatan pastel tonlu tabloları günümüzde hala sanatçının duygularını yansıtmaya devam etmektedir.

Resim 2. Hale Asaf, Oto portre (İstanbulsanatevi, 1987).

Sanata olan tutku, birçok kadının kendilerini ifade etme ve sanatla uğraşma cesaretini bulmasına ilham kaynağı olmuştur. Bu kadınlardan biri de Nazlı Ecevit'tir. Nazlı Ecevit, Mihri Müşfik Hanım'ın etkisiyle sanat alanında ilerlemiş ve Türk resim sanatına önemli katkılar sağlamış bir sanatçıdır.

Nazlı Ecevit, Türkiye'nin ilk kadın ressamlarından biri olarak bilinir. 1915 yılında Dârü'l-Muallimât (Kız Öğretmen Okulu) ve İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (Güzel Sanatlar Akademisi), 1922 yılında resim eğitimini tamamlayarak bu okulların ilk öğrencilerinden biri oldu. Bununla birlikte İstanbul ve Ankara konservatuarlarında uzun süre resim öğretmenliği yapmıştır. Aynı zamanda (1922-1941) resim öğretmeni olarak Ankara ve İstanbul kız liselerinde de görev almıştır (Giray, 2004). Eserlerinde izlenimciliğin etkilerini taşıyan gerçekçi bir üslup sergileyen Nazlı Ecevit'in sanatında, Mihri Müşfik ve Feyhaman Duran'ın atölyelerinde aldığı eğitimin etkileri görülür (Akçay, 2015, s. 105).

Ecevit, her tarzı başarıyla tuvaline yansıtmış bir sanatçıdır. 1947 yılında resim yapmaya verdiği aradan sonra sanata geri dönen Ecevit, 1948-1975 yılları arasında Devlet Resim ve Heykel Müzesi sergilerine katılmış ve eserleri bu müzede sergilenmiştir. Nazlı Ecevit, portre, manzara ve natüremort (ölü doğa) resimleriyle tanınır. Yağlıboya, pastel, suluboya ve karakalem çalışmalarıyla çeşitli eserler vermiştir (Yasa-Yaman, 2012, s. 221).

Özellikle yağlıboya kadın portreleri, İstanbul manzaraları ve manzara resimleriyle ün kazanmıştır. Ecevit'in portrelerinde kadın figürüne özel bir ilgi ve yetenek olduğu bilinmektedir. Sanatçı, figürleri gerçekçi bir şekilde betimlerken aynı zamanda onlara duygusal bir derinlik katmayı başarmıştır (Resim 3). İstanbul manzaralarında ise şehrin tarihi ve kültürel dokusunu yansıtan bir estetik anlayış sergilemiştir.

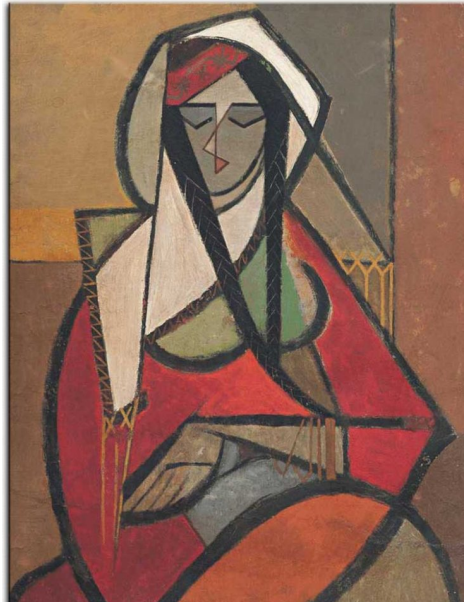
Ecevit'in başarıları, 1975 yılında İstanbul Festivali Açık hava Resim-Heykel ve Seramik Sergisi'nde İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü tarafından verilen bir başarı madalyası ile onurlandırılmıştır (Ecevit, 2020). Bu ödül, sanatçının yeteneğinin ve eserlerinin tanınmasının bir göstergesidir.

Nazlı Ecevit'in sanat kariyeri boyunca sergilediği çeşitlilik ve başarı, Türk sanat camiasında takdirle karşılanmıştır. Eserleri, güçlü kompozisyonları, detaylara verdiği önem ve renk kullanımıyla dikkat çekmektedir. Sanatseverler arasında geniş bir hayran kitlesi bulunan Ecevit, Türk resim sanatına önemli katkılarda bulunmuş ve ün kazanmış bir sanatçı olarak anılmaktadır.

Resim 3. Nazlı Ecevit, Portre, (Kültür Portalı, 2023).

Maide Arel, 1907-1997 yılları arasında yaşamış bir sanatçıdır (İstanbul sanat evi, 2021). Kübizm akımından ilham alarak çalışmalarını gerçekleştirmiş ve geometrik soyutlamayı öncü bir şekilde kullanmıştır. Eserlerinde kübist tarzı ve yerel motifleri bir araya getirmiştir (Resim 4) (Duben, 2007, s. 204-205). Aynı zamanda mozaik çalışmaları da yapmıştır. Maide Arel'in resimlerinde, yarı soyut ve dışavurumcu bir doğa görülmektedir ve geleneksel yaşama ait konuları resmetmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'de kadınların farklı platformlarda yer almasını teşvik etme ve kadın sanatçılara destek olma konusunda da önemli roller üstlenerek, güçlü, başarılı ve çok yönlü bir Türk kadınının temsilcisi olmayı başarmıştır.

Resim 4. Maide Arel, Kadın, Ahşap Üzeri Yağlıboya, 77 x 60 cm (İstanbulsanatevi, 2023).

Bir diğer önemli kadın sanatçı Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun eşi Eren Eyüboğlu için Bedri Rahmi tarafından "Ben sonradan ressamım, Eren anadan doğma ressamdır" şeklinde tanımlanmıştır. Sanatçı, Anadolu'nun çeşitli bölgelerini gezip çalışmalarını bu coğrafyalara adanarak, eserlerinde Anadolu manzaralarını, kadını ve insanlarını konu edinmiştir (Çevik, 2018, s. 218-230). Bununla birlikte Şükriye Dikmen, Eren Eyüboğlu, Celile Hikmet, Müfide Kadri, Melek Celal Sofu, Güzın Duran, Fahrelnissa Zeid, Aliye Berger gibi kadın sanatçılar, Türk resim sanatının çeşitli dönemlerinde farklı tarzlar ve temalarla katkı sağlayarak, toplumsal ve kültürel etkileri yansıtan özgün eserler üretmiş ve Türk resminin zenginliğine büyük ölçüde katkıda bulunmuşlardır.

Bu sanatçılar Türk sanatının çeşitli alanlarında eserler vermiş ve kültürel mirasa katkı sağlamış kadın sanatçılardır. Her birinin kendi tarzı ve perspektifiyle ürettikleri eserler, Türk sanatının çeşitliliğini yansıtmaktadır. Özetle, Türk sanatında iz bırakmış değerli isimler olmalarının beraberinde hem sanatsal başarıları hem de kadın temsili açısından önemli birer figür olarak kabul edilmektedirler.

Çağdaş Türk Sanatında Kadın Sanatçılara Bakış

Çağdaş Türk sanatında kadın figürleri ve kadın sanatçılar, önemli bir rol oynamış ve sanat dünyasına değerli katkılarda bulunmuşlardır. Kadının kimlik, beden, cinsiyet ve toplumsal rolleri gibi temalar, sanatçılar tarafından sorgulanmış ve eleştirilmiştir. Çağdaş toplumsal cinsiyet rollerini eleştiren çalışmalar yapan önemli kadın sanatçılardan Nezaket Ekici, çağdaş sanat alanında faaliyet gösteren ve performans sanatıyla tanınmaktadır. Ekici'nin çalışmaları genellikle beden, kimlik, iletişim ve toplumsal ilişkiler gibi konuları ele alır. Performans sanatı aracılığıyla kendisini ifade eder ve izleyiciyle etkileşim kurar. Eserleri, sıra dışı ve sınırları zorlayıcı bir deneyim sunar. Nitekim performanslarında da beden hareketleri, jestleri ve sesi kullanarak iletişim kurduğu görülür (Ceylaner, 2012, s. 90). Sanatçı, farklı kültürel ve sosyal deneyimlerden ilham alınarak bu deneyimleri eserlerine yansıtmıştır. Toplumun ve bireylerin kimlikleri, cinsiyet rolleri ve iletişim araçları üzerine düşündürür. Yaratıcı ve provokatif yaklaşımıyla, izleyicilerde düşünce ve duygusal tepkiler uyandırmayı hedeflemektedir (Resim 5).

Resim 5. Nezaket Ekici, Performans, 2015 (Pazarbaşı, 2015)

Kimlik, cinsiyet ve kültürel normlar üzerine odaklanan eserleriyle tanınan Nilbar Güreş ise, kadının toplumsal hayattaki yerini sorgulayan çalışmalar yapmış ve kültürel çeşitliliği, cinsiyet eşitliğini ve kimlik meselelerini ele almıştır. Bu video performansında (Resim 6) Güreş, başına giydiği her katmanı açarak birlikte yaşadığı kadınların isimlerini söyleyerek günlük hayatın biyografik deneyimini siyasi bir konu olan İslam fobiye taşımaktadır. Özellikle Avrupa'da göçmen karşıtı grupların ırkçı politikalarını meşrulaştırmak için "örtülü ve güçsüz bırakılan" müslüman figürünü kullanmalarının kadınlara yönelik İslam fobiye bir tepki olduğu düşünülmektedir. Bu çalışma, Viyana ve İstanbul gibi farklı yerlerde yaşayan sanatçının kendini konumlandırma potansiyelini ve coğrafi sınırları aşma kabiliyetini vurgulayarak kavramsal bir anlam taşımaktadır. Nezaket Ekici'nin bu performansı, siyasi bir mesele olan İslam fobiye dikkat çeken ve kadınların güçlendirilmesi için bir çağrıda bulunan önemli bir çalışmadır.

Resim 6. Nilbar Güreş, Video (Güreş, 2006).

Son olarak eserleriyle kadının mücadelesini ve kadına yönelik toplumsal baskıları ele alan Şükran Moral, feminist bir perspektifle çalışan bir sanatçıdır. Kadının güçlü duruşunu ve toplumsal hayattaki yerini vurgulayan eserler ortaya koymuştur. Çocuk gelin (Resim 7) olgusu, evlilik adı altında normalleştirme süreciyle kabul edilmiş bir durumdadır. Bu normalleştirme süreci, kadın ve kadın bedeni üzerindeki hak taleplerini, vicdan kavramının rahatlatılmasını amaçlamaktadır. Bir enstalasyon çalışmasında Moral, çocuk figürüne gelinlik giydirmiştir. Göğüs kısmına ve kollarına altın takılar ekleyerek, gelinliğin bel bölgesine bağladığı kırmızı kurdeleyle kadın bedeninin indirgendiği bekâret kavramına göndermede bulunur. Ancak sanatçı, bu noktada durmayıp bir adım daha ileri gitmiş ve gelinliği kanla lekelemiştir. Kan, öncelikle bekâret sembolü ile başlayıp namusla ilişkilendirilen her türlü cinayeti içeren geniş bir yelpazede ele alınır. Çocuk gelinin önünde yerde duran yastık, Türkiye coğrafyasını temsil ederken üzerindeki kan desenleri, çocuk gelinlerin ve cinayetlerin ne kadar yaygın olduğunu ifade etmektedir. Bu ifade, toplumumuzda kanıksanmış ve en tehlikeli insanlık suçuna işaret etmektedir.

Resim 7. Şükran Moral, Çocuk Gelin, 2014 (Yıldırım, 2014).

Türk sanat tarihinde bir dizi değerli sanatçı bulunmaktadır. Türkiye'nin farklı dönemlerinde sanat alanında önemli katkılarda bulunmuş kadın sanatçılardan Selma Gürbüz, Neşe Erdok gibi çağdaş Türk sanatında önemli bir yer edinmiş kadın sanatçılar, eserlerinde kadın figürünü ve kadının toplumsal hayattaki rolünü çeşitli perspektiflerden ele alarak, toplumsal cinsiyet meselelerini ve kadının kimliğini sorgulayan çalışmalar üretmişlerdir. Bu sanatçılar, eserleriyle kadının toplumsal hayatta karşılaştığı zorlukları ve cinsiyet rollerini ele alarak, toplumsal cinsiyet eşitliği, kadının güçlenmesi ve özgürleşmesi gibi önemli konulara dikkat çekmektedirler. Sanatları aracılığıyla toplumda farkındalık yaratmayı ve değişimi teşvik etmeyi amaçlamaktadırlar.

Sonuç

Cumhuriyet Dönemi Türk sanatında kadın figürü ve kadın sanatçıları, Türkiye'nin modernleşme süreciyle birlikte önemli bir dönüşüm yaşamıştır. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, kadınların toplumsal ve kültürel alandaki rollerinde büyük değişiklikler meydana gelmiş ve bu dönemde Türk sanatında kadınların yerinin güçlenmesi gözlemlenmiştir. Cumhuriyet Dönemi Türk sanatında kadın figürleri, kadının toplumdaki yeni konumunu yansıtan önemli bir unsurdur. Bu dönemde kadınlar, sanat eserlerinde daha özgür ve aktif bir şekilde temsil edilmeye başlanmışlardır. Kadın figürleri, güçlü, bağımsız ve özgür bir kimlikle resmedilerek, toplumda kadının gücünü ve değerini vurgulayan birer sembol haline gelmiştir. Aynı şekilde, Cumhuriyet Dönemi Türk sanatında kadın sanatçılar da etkili bir varlık kazanmıştır. Atatürk'ün çağdaşlaşma ve eşitlikçi yaklaşımlarıyla birlikte, kadınlar da sanat alanında aktif rol oynamaya başlamışlardır. Kadın sanatçılar, resim, heykel, seramik, fotoğraf gibi çeşitli disiplinlerde üretim yaparak, sanat dünyasına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu dönemdeki kadın sanatçılar, kendi deneyimlerini, duygularını ve düşüncelerini sanatlarıyla ifade etmişlerdir. Kendilerine özgü sanatsal dil ve anlatım biçimleriyle, kadın deneyimini ve kadın perspektifini sanat eserlerine yansıtmışlardır. Kadın sanatçılar, toplumsal cinsiyet rolleri ve kadının yerine dair mevcut algıları sorgulayan çalışmalarıyla, çağdaş sanatın evrensel diline katkıda bulunmuşlardır.

Cumhuriyet Dönemi Türk sanatında kadın figürü ve kadın sanatçılarının varlığı, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadının özgürlüğü açısından önemli bir adımdır. Bu başlık altında incelenen sanat eserleri ve sanatçıların çalışmaları, çağdaş sanatın evrensel bir perspektifle toplumsal dönüşüm ve cinsiyet eşitliği mücadelesine nasıl katkıda bulunduğunu göstermektedir. Günümüzde, kadın sanatçılar farklı sanat alanlarında ürettikleri eserlerle güçlü bir etki yaratmaktadır. Bu çabalar, toplumsal cinsiyet eşitliği ve sanat dünyası için kritik öneme sahiptir. Sonuç olarak, kadın sanatçıların daha fazla görünür olması ve yaratıcılıklarını özgürce ifade etmeleri, toplumsal cinsiyet eşitliği ve sanatın daha kapsayıcı bir alan olmasına katkıda bulunacaktır.

Kaynakça

- Antmen, A. (2013). *Kimlikli bedenler*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Akçay, S. (2015). *Türk resim sanatında (1908-1930) erken Cumhuriyet Dönemine kadar ilk ve öncü kadın ressamlar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Doğuş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Başbuğ, F. (2009). *1914 Çallı Kuşağı'nın Türk resim sanatı ve eğitimine etkisi* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Bender, M. T. (2010). Nuri İyem'in resimlerinde göz. *Yedi Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, (2), 47. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/issue-file/37786>
- Berksoy, F. (1997). *20. yüzyıl batı ve Türk resminde toplumsal gerçekçilik*. İstanbul: Bakışlar Matbaacılık.
- Ceylaner, S. C. (2012). *Çağdaş sanatta bedenin cinsel temsiliyetine bir bakış* (Yüksek Lisans Tezi). Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çaha, M. (2016). Türk resminin kadın öncüsü Mihri Müşfik. *İsmek El Sanatları Dergisi*, 21, 102-107. Erişim adresi: https://www.academia.edu/22976984/Türk_Resminin_Kadın_Öncüsü_Mihri_Müşfik
- Çevik, S. (2018). Resim sanatında kadın ve Balkan izleri: Eren Eyüboğlu, *Karadeniz Dergisi*, 40, 218-230. Erişim adresi: <https://doi.org/10.17498/kdeniz.477479>

- Dolmacı, S. (2009). Sanat tarihinde tutkularıyla Anarşist bir kadın: Mihri Müşfik. *Artist Modern*, 01(96), 64–67. Erişim adresi: <http://lebriz.com/pages/lst.aspx?articleID=351&ionID=2&lang=TR&bhcp=1>
- Doğramacı, E. (1982). *Türkiye'de kadın hakları*. Ankara: Üiversal Kitabevi.
- Durusoy, Z. (2022). *Sanat tarihine yön veren ilk Türk kadın ressamlarımızdan Hale Asaf kimdir?* Erişim adresi: <https://listelist.com/hale-asaf-kimdir/>
- Duben, İ. (2007). *Türk resmi ve eleştirisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Eroğlu, G. (2017). *Cumhuriyet Dönemi kadın hakları ışığında öncü Türk kadın ressamlar* (Yüksek Lisans Tezi). Doğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ecevit, N. (2020). *Turkish paintings*. Erişim adresi: https://web.archive.org/web/20200819222124/http://www.turkishpaintings.com/index.php?p=37&l=1&modPainters_artistDetailID=598
- Giray, K. (2004). *Cumhuriyet'in ilk ressamları*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Giray, K. (1997). *Müstakil ressamlar ve heykeltıraşlar birliği*. İstanbul: Akbank Yayınları.
- İstanbulSanatEvi. (1987). *Hale Asaf hayatı ve eserleri*. Erişim adresi: <https://www.istanbulsanatevi.com/turk-ressamlar/hale-asaf-hayati-ve-eserleri/>
- İstanbulSanatEvi. (2021). *Maide Arel hayatı ve eserleri* Erişim adresi: <https://www.istanbulsanatevi.com/unlu-sanatcilarin-hayati/soyadi-a-unlu-sanatcilarin-hayati/maide-arel-hayati-ve-eserleri/>
- Güreş, N. (2006). *Soyunma*. Erişim adresi: <https://universes.art/en/nafas/articles/2011/nilbar-gures/img/01>
- Kaplan, L. (1988). *Cemiyetlerde ve siyasi teşkilatlarda Türk kadını (1908-1960)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kafesoğlu, İ. (1995). *Türk milli kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayın.
- Kültür Portalı. (2023). *Fatma Nazlı Ecevit*. Erişim adresi: <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/fatma-nazli-ecevit>
- Karadağ, E. (2008). *Cumhuriyet dönemindeki kadın sanatçıların resim öğretimindeki rolü* (Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Samsun.
- Leblebitozu. (2017). *Mihri Müşfik'in eserleri ve hayatı*. Erişim adresi: <https://www.leblebitozu.com/mihri-musfikin-eserleri-ve-hayati/>
- Öztürk, Y. (2001). *İki kadın ressamımız Hale Asaf ve Mihri Müşfik ve acınası yaşamları*. İstanbul: Bütün Dünya.

- Pazarbası, E. (2015). *İzleyicinin yüzüne bakmadan mekândaki gerilimi hissediyorum*. Erişim adresi: <https://www.artfulliving.com.tr/sanat/izleyicinin-yuzune-bakmadan-mekndaki-gerilimi-hissediyoum-i-3631>
- Pelvanoğlu, B. (2018). *Hale Asaf Türk resim sanatında bir dönüm noktası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Seyran, E. (2005). *Mihri Müşfik yaşamı ve sanatı* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Şahin, M. (2014). *Çağdaş Türk resminde kadın imgesi (1960 - 1980)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şen, Ü. S. (2005). Sanat eğitiminde bilimsel araştırma yöntemlerinin kullanılması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 345-360. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisobil/issue/2815/37890>
- Yıldırım, Ö. (2014). *Welcome to Turkey, Şükran Moral sergisi*. Erişim adresi: <http://ozgenyildirim.blogspot.com/2014/12/welcome-to-turkey-sukran-moral-sergisi>.
- Yasa-Yaman, Z. (Ed.). (2012). *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e sanat*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Extended Abstract

Purpose

The aim of this study is to examine the importance of the female figure in Turkish art and the role of societal processes in shaping this figure. Particularly focusing on the expression forms of the female figure in the Republican era and contemporary art, the study aims to explore the meanings contained within the representation of women in Turkish art. The findings of this study will contribute to our understanding of the societal impact of the female figure in Turkish art and the role of women in the art field.

Design and Methodology

The Republican era represents a significant turning point for the depiction of the female figure in Turkish art. Women gained more freedom and actively participated in society, embracing egalitarian ideals. This transformation was reflected in the realm of art, where female figures were portrayed as symbols of a strong, liberated, and progressive society.

In contemporary art, the female figure has been approached through diverse forms of expression. Women have used art as a means to express their own experiences and female identities with the help of artists. The female figure has been presented as a powerful symbol of resistance, a tool to question gender roles, and a form of challenging societal norms.

Findings

The Republic era was a crucial turning point for the female figure in Turkish art. Women gained more freedom in society and actively participated in cultural spheres, leading to significant changes in artistic expressions. Particularly in painting, the female figure took on a new meaning during this period. Artists aimed to depict

women as strong, independent, and free beings who shaped their own lives. With their powerful postures, determined expressions, and progressive attitudes, female figures challenged societal norms and questioned women's place in society. In contemporary art that followed the Republic era, the female figure was approached through diverse forms of expression. Women found opportunities to express their experiences and female identities through the medium of art. Art became a platform for questioning gender roles, representing a symbol of powerful resistance, and challenging societal norms. Some artists portrayed the female figure not as a sexual object, but as a symbol of strength and self-sufficiency, emphasizing women's freedom and questioning their societal position. Other artists produced works that critiqued and interrogated gender roles, using the female figure as a means to dismantle gender stereotypes and challenge societal norms. Contemporary art represented the female figure through various media and techniques, including painting, sculpture, installation art, performance art, and photography. Artists manipulated the female body to create compositions that defied societal norms, boldly showcasing women's power. The portrayal of the female figure in contemporary art is closely linked to the influence of feminist movements. The Republic era and contemporary art represent the evolution of the female figure in Turkish art. Women have used art as a means to tell their stories, reshape societal perceptions, and depict the female figure as a symbol of a strong, liberated, and progressive society, challenging gender roles and societal norms. This transformation continues to be a significant aspect of Turkish art today.

Research Limitations

This study focuses on the Republican era and the representation of the female figure in Turkish painting.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

In conclusion, this study highlights the significance of the female figure in Turkish art and sheds light on the impact of societal processes on the shaping of the female image. The findings of the research demonstrate that the female figure appears as a strong symbol in art and undergoes evolution in its forms of expression alongside social changes. The female figure in Turkish art emerges as a powerful symbol and evolves in response to societal transformations. This study provides a valuable resource for understanding the meaning and significance of the female image in Turkish art.

Originality/Value

The original value presented in this article revolves around the rise of the female figure and female artists in Turkish art during the Republican era. It emphasizes the reflection of societal changes in the representation of women in art, highlighting the portrayal of female figures as strong and independent symbols of women's power. The article also acknowledges the empowerment of female artists who express their experiences and perspectives through their art, contributing to the universal language of contemporary art.

This article serves as an important resource to understand the role and impact of the female figure and female artists in Turkish art. Its original value lies in emphasizing the evolution of the female figure in Turkish art and the empowerment of female artists.

Araştırmacı Katkısı: Burcu KAYA KARADUMAN (%100).

Cumhuriyetin 100. Yılında Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Geri Kabul Anlaşmaları ve Düzensiz Göçmenler Üzerine Etkisi ¹

Cumhur HAVAN ²

Başvuru Tarihi: 24.05.2023

Kabul Tarihi: 04.09.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

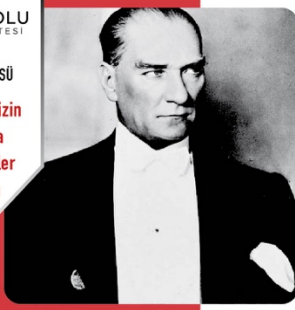
Göç ve zorla yerinden edilme kavramları tarih boyunca çeşitli şekillerde ortaya çıkmış olup benzer amaçları taşımaktadır. Göçmenler, savaş veya iç savaştan kaçarak öncelikle güvenli ve daha yüksek bir yaşam standardı arayışıyla hareket etmektedirler. Son yıllarda medyada göçmenlere dair haberler önemli bir yer tutmaktadır. Hayatta kalmak için ülkelerini terk eden ve güvenli gördükleri topraklara ulaşmak için insanlık dışı koşullara katlanan göçmenlerin acı verici görüntüleri, giderek daha normal ve günlük hayatın bir unsuru olarak algılanmaktadır. Özellikle son yıllarda artan iç savaşların ardından devletler, ülkelere yasa dışı yollarla giren göçmenlerden ve göç dalgasından kendi güvenli bölgelerini korumak istemektedirler. Avrupa Birliği gibi çözüm arayışında büyük çaba harcayan bir bölge, tehdit algısını yoğun bir şekilde hissetmektedir. Avrupa Birliği ülkeleri geri kabul anlaşmalarını, dış politikalarında bir yaptırım aracı olarak ve güvenli bölgelerini istenmeyen göç dalgalarıyla sarsılma riskine karşı sıkça kullanmaktadırlar. Transit ülkeler arasında en yoğun göç akımının gerçekleştiği bir ülke olması nedeniyle Türkiye için geri kabul anlaşmaları hem kendi hem de bölge güvenliğinin tesisi ve sürdürülmesi bakımından son derece önemlidir. Yasa dışı göç ve göçmen dalgası endişesi, toplumsal boyutta incelendiğinde endişe verici ve üzücü bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bu makale, dünyanın karşı karşıya olduğu büyük insani krizin çözümü için önerilen Geri Kabul Anlaşmalarını Cumhuriyetin 100. Yılında gelinen noktada ele alarak düzensiz göçmenler üzerine etkisi hakkında bir değerlendirme ve bilgilendirme yapmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Düzensiz Göç, Göçmen, Cumhuriyetin 100. Yılı, Geri Kabul Anlaşması

Atf: Havan, C. (2023). Cumhuriyetin 100. yılında geçmişten günümüze Türkiye'nin geri kabul anlaşmaları ve düzensiz göçmenler üzerine etkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(Özel Sayı), 92-116.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Eskişehir Büyükşehir Belediyesi, cumhurhavan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3289-4523

In the 100. Anniversary of The Republic from The Past to The Present, Turkey's Readmission Agreements and Their Impact on Irregular Migrants

Cumhur HAVAN³

Submitted by: 24.05.2023

Accepted by: 04.09.2023

Article Type: Research Article

Abstract

The concepts of migration and forced displacement have emerged in various shape throughout history, but with same purposes. Migrants move in search of a safer and better life, often fleeing from war or domestic conflicts. In recent years, media coverage of migrants has gained significant attention. The distressing images of migrants who leave their countries to survive and endure inhumane conditions in their pursuit of reaching perceived safe lands have become increasingly normalized and part of daily life. States, particularly in the face of escalating internal conflicts, seek to protect their secure zones from unwanted entry by migrants and the influx of migration waves. In this context, regions heavily affected, such as the European Union, have been intensely aware of the perception of threat and have devoted significant efforts to finding solutions. European Union countries frequently employ readmission agreements as instruments of foreign policy and restrictions to safeguard their secure zones against unwanted migration waves. Turkey, being a country with the most intense migration flows among transit countries, the Readmission Agreement is of utmost importance for ensuring and maintaining regional security. The concerns regarding irregular migration and waves of migrants present a worrisome and saddening picture when examined from a humanitarian perspective. This article aims to assess and inform about the impact of Readmission Agreements on irregular migrants, taking into account the current state of the world's major humanitarian crisis as the Republic's 100th anniversary approaches.

Keywords: Irregular Migration, Migrant, Republic's 100th Anniversary, Readmission Agreement

³ Eskisehir Metropolitan Municipality, cumhurhavan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3289-4523

Giriş

Geri kabul anlaşmaları, düzensiz ve yasa dışı göçle mücadele çerçevesinde taraflar arasında sınır güvenliği de dâhil olmak üzere hem ulusal hem de uluslararası güvenliği sağlamak ve bunların etkinliğini artırmak amacıyla ülkeler ve/veya birlikler arasında imzalanan anlaşmalardır. Buna ek olarak, yeniden kabul edilecek bireyler için gerekli uygulama ve prosedürleri içeren kapsamlı bir çerçeveyi de kapsar. Yasa dışı ve düzensiz göçler transit ülkeleri birçok yönden etkilemektedir. Bu anlaşmalar, düzensiz yasa dışı göçten etkilenen hedef ülkelere koruma sağlarken, transit ülkelere idari, teknik, mali ve hukuki alanlar gibi birçok açıdan sorumluluklar yükleyerek ek zorluklar getirmektedir. Yakın tarihe bakıldığında Türkiye düzensiz ve kaçak göçlerle mücadele etmek zorunda kalmış ve bugün bile mücadelesini sürdürmektedir. Göç dalgalarına baktığımızda, Türkiye'den Avrupa Birliği ülkelerine giden düzensiz göçmenler, yaşadıkları ülkedeki ekonomik koşullar, sosyal ve politik nedenler, iklim ve çevresel faktörler, savaş veya çatışma sonucu yaşam alanlarını değiştirmek zorunda kalan kişileri ifade etmektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin komşu ülkelerinde meydana gelen ve Türkiye'yi doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen savaş, siyasi ve sosyal olayları dikkate almak, düzensiz göçmenlerin neden ve nereye Türkiye üzerinden Avrupa ülkelerine gitmeye çalıştıklarını anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu çalışmanın amaçları arasında da yer almaktadır. Türkiye sırasıyla Afganistan'ın 1979'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) tarafından işgalinden sonra, 1991'de Birinci Körfez Savaşı ve 2003'te ikinci Körfez Savaşı nedeniyle ve son olarak 2011'de Suriye iç savaşının ortaya çıkmasından sonra göç dalgalarıyla karşılaştı. Savaşlardan etkilenen insanlar doğrudan ya da dolaylı yollarla komşu ülkelerden geçiş yaparak hedef ülkelerine ulaşmaya çalışmışlardır. Türkiye göç etmek zorunda kalan milyonlarca göçmeni ağırlamış ve hala bunu yapmaya da devam etmektedir. Göçmenlerin bir kısmı Türkiye'de yasal olarak yaşamayı hedeflerken, bir kısmı da yasal veya yasa dışı olarak Türkiye üzerinden Avrupa ülkelerine gitmeyi hedeflemektedir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde yaşanan olaylar, Avrupa'da 2008 yılında ortaya çıkan ekonomik kriz ve toplumda aşırı sağ görüşün artmasıyla birlikte Avrupa halkının kendi topraklarında göç dalgalarıyla karşı karşıya kalma endişesi de eklenince yabancı düşmanlığı arttı ve bu durum Avrupalı siyasetçiler üzerinde baskı unsuru oluşturdu. AB ülkelerine kitlesel düzensiz yasa dışı göçü durdurmak için göçmenlerin kullandığı transit ülke olabilecek ülkelerle geri kabul anlaşması imzalamak, hem Türkiye hem de AB açısından kritik bir araç haline dönüştü. Bu kapsamda Türkiye ile Yunanistan arasında 2001 yılında Geri Kabul Protokolü imzalanırken, Avrupa Birliği ile Türkiye arasında da 16 Aralık 2013 tarihinde Geri Kabul Anlaşması imzalandı. Her iki Geri Kabul Anlaşması da, taraflardan herhangi birinin sınırları içerisinde yasal olarak kalma hakkına sahip olmayan bir göçmenin o ülke sınırları içinde tespit edilmesi durumunda, kişinin hedef ülkeye girmeden önce bulunduğu ülke tarafından geri kabul edileceği taahhüt edilmektedir. Göç dalgasının rotası düşünüldüğünde doğu ülkelerinden göçmenlerin gelmesi ve Avrupa'ya doğru hareket etmesi Türkiye'ye "transit ülke" imajını getirmiştir. Anlaşmaya göre, yasa dışı yoldan geçen bir göçmenin yakalanması durumunda tüm taraflar yabancıyı geri kabul etmeyi taahhüt etmektedir. Bu açıdan hedef ülkeler açısından çok anlamlı ve koruyucu olarak değerlendirilen anlaşma, göçmen yolculuğunda transit ülke konumunda olan Türkiye'ye ve Türkiye gibi birçok transit ülkeye farklı yönlerden zorluklar yaşatmaktadır. Çalışmanın konusu, Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye'nin imzaladığı geri kabul anlaşmalarını ve düzensiz göçmenler üzerine etkilerini incelemektir.

Kavramsal Çerçeve

Uluslararası Göç Örgütü'ne (IOM) göre göç, bireylerin her zamanki ikamet yerlerinden geçici veya kalıcı olarak başka bir yere taşınmasıdır. Bir kişinin olağan ikametgâhını bir yıldan fazla bir süre için değiştirmesi 'uzun süreli göç', üç aydan fazla ancak bir yıldan az olması durumunda ise 'kısa süreli göç' olarak adlandırılır. Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu (IFRC) göçü, uluslararası sınırdan veya bir Eyalet içinden geçme süreci olarak tanımlar.

Avrupa Birliği'ne (AB) göre göç, bireylerin başka bir AB üyesi Devlette veya başka bir ülkede bir yıldan az ikamet etmesi veya etmesi beklenmesi anlamına gelmektedir (Akyıldız, 2016, s.131).

Yukarıda belirtilen tanımları birleştirirsek göç, bir kişi veya grubun ekonomik, kültürel, siyasi, çevresel veya sosyolojik nedenlerle, bir yıldan fazla veya bir yıldan az bir süre için gönüllü veya zorunlu olarak başka bir yere taşınmasıdır.

Dünyada Göçün Kısa Tarihi

Tarihteki ilk büyük kitlesel göç olayı, günümüz Avrupa devletlerinin temellerini attığı düşünülen Kavimler Göçüdür. 4. Yüzyılın ortalarında Çin devletinin hâkimiyetinden kurtulmak için batıya doğru hareket eden Hunlar, Karadeniz'in kuzeyine yerleşmiş ve buradan göç eden Cermen kabilelerinin yıllarca Avrupa Kıtasının işgaline sebep olduğu ifade edilmektedir. Farklı bölgeler arasındaki bu kitlesel göçler, Avrupa'da yeni ülkelerin oluşumuna ve imparatorlukların/devletlerin kurulmasına yol açmıştır. Kıtalararası göç olayları, Amerika kıtasının keşfi ile denizaşırı bir boyut kazanmıştır. İnsanlar Avrupa'dan yeni bir yaşam ümidiyle Amerika'nın okyanus ötesindeki topraklarına göç edip yerleşmişlerdir. 15. ve 18. yüzyıllar arasında Avrupalı tüccarlar, Kuzey Afrika'dan yaklaşık 15 milyon insanı köle olarak çalışmak üzere Güney Amerika, Karayip Adaları ve Brezilya'ya getirmiştir. Böylece Avrupa, üç asırdır dünyadaki göç hareketlerine yön vermiştir. İngiltere, İspanya, Portekiz, Hollanda ve Fransa, gelişen nüfuslarına yeni yerleşim yerleri sağlamak için koloniler kurarken, 1830 ile 1930 yılları arasında 55-60 milyon Avrupalı denizaşırı göç etmiştir. Kanada, Brezilya ve Arjantin'e göre bu göç dalgasının ana hedef ülkesi Amerika Birleşik Devletleri idi. 1900-1909 yılları arasında ABD'ye 8,2 milyon göçmenin girdiği ve 1892-1924 yılları arasında toplam 20 milyon göçmenle uluslararası göçün zirveye ulaştığı bilinmektedir. 1830-1860 yıllarında Amerika'ya göç edenlerin çoğunluğunu İngilizler, İrlandalılar ve Almanlar oluşturmaktaydı. Uluslararası bu göç dalgaları, dünyanın demografik, etnik ve kültürel yapısını önemli ölçüde değiştirmiştir. Avrupa'dan gelen göçmenler Kanada, Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya ve Yeni Zelanda'da yeni devletlerin kurulmasına yol açtı. Bu durum yeni eyaletlerde yerlileri azınlık statüsüne düşürdü. 19. yüzyılda Çin ve Hindistan'dan milyonlarca insan taşeron işçi olarak Amerika ve Avrupa'ya gönderilmiştir. Ardından, 20. yüzyıldaki iki büyük dünya savaşı milyonlarca insanı ülkesinden, yerinden etmiştir. 1920'ler ve 1930'lar, büyük nüfus mübadelelerine ve sürgünlere tanıklık olmuştur (Kaçmaz, 2022, s.11).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden ayağa kalkmaya çalışan Avrupa ülkeleri, işgücü ihtiyaçlarını karşılamak için hem az gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelere işgücü göçü almaya başlamıştır. Almanya, 1954-1970 yılları arasında işgücü olarak Yunanistan, İspanya, Portekiz ve Türkiye'den işçi kabul ederken, Fransa işgücü ihtiyacını Fas, Tunus ve Cezayir'den karşılamıştır. Bu göç akımlarını gönüllü göç arzusuyla ilişkilendirerek değerlendirmek mümkündür. Pakistan'ın 1947'de Hindistan'dan ayrılması sonucunda dünyanın gördüğü en büyük göç dalgası yaşanmış ve dünya yaklaşık 18 milyon Hindu ve Müslüman'ın yer değiştirdiğine tanık olmuştur. 1945-1961 yılları arasında Berlin Duvarı'nın inşasıyla birlikte yaklaşık 3,7 milyon insan Doğu Almanya'dan Batı Almanya'ya kaçmıştır. İsrail'in kurulmasından sonra binlerce Yahudi kısa sürede İsrail'e göç ederken, yüz binlerce Filistinli komşu ülkelere sığınma talebinde bulunmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra düzenlenen Romanya-Bulgaristan sınırı nedeniyle Bulgarlar Bulgaristan'a, Rumenler ise Romanya'ya göç etmiştir. 1979'da Sovyetler Birliği'nin işgali nedeniyle birçok Afgan Pakistan'da mülteci olmuştur. İran-İrak Savaşı ve Körfez Savaşları sırasında yüz binlerce Iraklı ülkelerini terk ederek Türkiye ve İran'da mülteci ve sığınmacı olmuştur. Körfez Krizi nedeniyle milyonlarca insan İran, Irak, Türkiye, Kuveyt ve Suudi Arabistan'a göç etmiştir. 1991'de Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından milyonlarca insan sığınma talebinde bulunmuştur. Ukrayna ve Kafkas ülkelerinden insanlar, çok daha yüksek bir ekonomik gelişmişliğe, daha yüksek ücretlere ve etkin istihdam olanaklarına sahip olduğu için Rusya'ya göç etmeyi hedeflemişlerdir. Rusya ile bu ülkeler arasındaki kültürel ve tarihi benzerlikler de Rusya'ya

büyük çaplı göçün nedenini açıklamaktadır. Öte yandan, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan'dan gelen büyük göç dalgaları ve Moldova ve Ukrayna'dan gelen kısmi göçler, Avrupa Birliği ülkelerinden, özellikle Yunanistan ile Ermenistan, Gürcistan ve Moldova'da giderek artan bir emek çıkışına sebep olmuştur. 1990'ların başından beri Ermenistan nüfusunun yaklaşık %25'ini oluşturan yaklaşık bir milyon kişinin ülkeyi terk ettiği tahmin edilmektedir. Bu, daha yaşlı bir nüfusa, cinsiyet dengesizliğine ve vasıflı işgücü kaybına yol açmıştır. Gürcistan'ın nüfusunda da bağımsızlığını kazanmasından bu yana yaklaşık bir milyon azalma kaydedilmiştir. Son olarak, 2000'li yıllara damgasını vuran ana göç olayı olan Arap Baharı Suriye'de hala hissedilmektedir. 2011'deki Arap Baharının başlangıcından bu yana milyonlarca Suriyeli anavatanlarını terk ederek ya komşu ülkelere göç etmiş ya da ülke içinde yerlerinden edilmiştir (Tümtaş ve Ergun, 2016, s.1351).

Göç Teorileri

Göç Teorilerine ilişkin temel yaklaşımlar, bireylerin fırsatlara ve sınırlara dayalı kararlarından oluşmaktadır (Özcan, 2015, s.187). Göç terimlerinin birçok farklı bileşeni olduğu için benzersiz bir göç tanımına sahip olmak mümkün değildir. Hedeflenen yerlerin uzaklık, planlanan ikamet süresi, ekonomik koşullar, idari statü, aile ve sosyal ilişkiler vb. özelliklerine göre hipotezler oluşturulmaktadır.

Klasik Göç Teorisi

Geleneksel Göç Teorisinin teorisyenleri Samuel Stouffer, Thomas R. Malthus, William Farr ve Ernst Georg Ravenstein'dir. Farr, göç konusunda keskin bir yasa olamayacağını iddia ederken, Ravenstein, Farr'ın fikrinin yanlış olduğunu kanıtlamak için bu argüman üzerinde çalışmıştır (Özcan, 2015, s.188). Teoriye göre, tüm göç teorilerinin altında insanların neden göç ettiğini açıklayan temel sebep, daha iyi bir yaşama sahip olma arzudur (Akyıldız, 2016, s.132). Teorisyenler, insanların her zamanki ikamet yerlerinden çok daha iyi imkânlarla sahip yerlere taşınmak isteyeceklerinden, mesafe ile göç kararı arasında doğrudan bir ilişki olduğunu belirtmektedirler. Bunun yanı sıra mesafenin uzunluğu, ulaşım seçeneklerinin kolaylığı, ekonomik ve sosyal avantajları da göç kararı vermede kilit rol oynamaktadır.

Ravenstein'in argümanları, göç üzerine ilk kapsamlı çalışmanın sahibi olarak kabul edilmiş ve sonrasında farklı teorilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Devlet içindeki göç hareketlerini analiz etmek için Birleşik Krallık'ın (o zamanki İngiltere, İskoçya, İrlanda) 1871 ve 1881 nüfus verilerini kullanmıştır. 1871 yılında yapılan araştırmaya göre, gelişmiş karayolları, demiryolları, sanayi bölgeleri, seyahat alışkanlıkları ve artan iş bilgisi, her zaman ikamet ettikleri yerde işgücü ihtiyacı olsa bile insanları hareket etmeye sevk etmektedir (Akyıldız, 2016, s.133). Ravenstein'in Göç Kanunları adlı makalesindeki temel argümanı, göç akışının yönünün her zaman şimdikiye göre sosyo-ekonomik olarak daha gelişmiş yerlerden olacağı ve buralara olan mesafenin uzunluğudur. Bu mesafeler bireyler için karar mercii olmaktadır. Hedef yer olağan ikamet yerine yakınsa, insanların gelişmiş yerlere göç edeceği savunulmuştur. Ona göre, hedef yerlerin ekonomik avantajları, insanları motive eden birincil faktör iken diğerleri ikincildir (Özcan, 2015, s.189).

Özet olarak klasik göç teorisi, istihdam olanakları daha kaliteli bir yaşam düzeyi arzusu bireylerin kararları üzerinde güçlü bir etkiye sahipken, mesafenin de göç edip etmeme konusunda son kararı vermede olumlu bir tamamlayıcı rolü olduğunu savunmaktadır.

Ekonomi Temelli Göç Teorileri

Ekonomi Temelli Göç Teorilerinin teorisyenleri Arthur Lewis, Larry Sjaastad, Everett Lee, John Harris ve Micheal Todaro'dur. Ekonomi Temelli yaklaşımlar, ücret farklarını ve bölgesel farklılıkları esas alır. Göçün ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri, Ekonomi Temelli Göç Teorilerinin temel araştırma alanıdır. Tartışma, emek arzının yüksek olduğu yerlerden az olduğu yerlere göçün, varılan bölgenin ekonomik kalkınmasına olumlu katkı sağlayacağıdır. Göç, işgücü arzının yüksek olduğu yerde işsizlik oranının düşmesini de

sağlayacaktır. Bunun yanı sıra bireyler göç etmeden önce mikro düzeyde getiri-maliyet analizi yapmaktadır. Göç sonrası geri dönüş maliyeti göçün maliyetini karşılıyorsa bireyler göç etmeyi tercih edeceklerdir (Akyıldız, 2016, s.132).

Everett Lee, 1966'da yazdığı A Theory of Migration (Bir Göç Teorisi) adlı makalesinde, insanların kararlarını etkileyen itici-çekici faktörlerin olduğunu ve gönüllü ya da zorunlu, geçici ya da kalıcı, ülke içi ya da uluslararası fark etmeksizin bir yerden başka bir yere taşınmanın göç olarak nitelendirildiğini belirtmiştir. Göç olgusunun olağan ikamet, varılan yer ve ikisi arasındaki engelleri içeren süreçlerden oluştuğunu dile getirmiştir. Lee, bireylerin kararlarına yön veren etkenleri; olağan ikamet ile ilgili etkenler, hedef yer ile ilgili etkenler, aradaki etkenler ve bireysel etkenler olmak üzere dört kategoride sınıflandırmıştır (Adıgüzel, 2016, s.27).

Ekonomi temelli göç teorisi, insanların göç tercihlerini ve hareketlerini ekonomik faktörlere dayanarak açıklamaya çalışır. Ancak göç süreci genellikle birden fazla faktörün etkileşimiyle şekillenir ve sadece ekonomik nedenlere dayanmaz. Sosyal, politik, kültürel ve diğer faktörler de göç kararlarını etkileyebilir.

Tarihsel Perspektifle Göç Teorileri

Tarihsel perspektif odaklı göç teorisyenleri arasında William Petersen, Akin Mabogunje, Wilbur Zelinsky, Immanuel Wallerstein ve Michael Piore bulunmaktadır. Tarihsel perspektif odaklı göç teorisi, göç ile kapitalizm arasındaki ilişkiye ve göç desenlerini şekillendiren tarihsel süreçlere odaklanır. Petersen, Mabogunje, Zelinsky, Wallerstein ve Piore gibi teorisyenler, zaman içinde göç desenlerini şekillendiren yapısal faktörleri inceleyerek bu teoriye katkıda bulunmuştur. Bu teorinin önemli bir özelliği, göçü yönlendiren faktör olarak kapitalist sistem rolüne vurgu yapmasıdır. Bu perspektife göre, yoksul ülkelerden gelişmiş ülkelere insan hareketi, küresel ekonominin eşitsiz bir şekilde dağıtılması sonucunda doğrudan ortaya çıkar. Teorisyenler, kapitalist sistemin geliştirmekte olan ülkelerin çıkarlarının yerine zengin ülkelerin ve çok uluslu şirketlerin çıkarlarını önceliklendirdiği şeklinde eşitsizliği devam ettirdiğini savunurlar (Akyıldız, 2016, s.146).

Tarihsel perspektif odaklı göç teorisinin önemli bir diğer yönü de, göç desenlerini şekillendiren sömürgeciliğin ve siyasi bağların etkisini tanımasıdır. Tarihsel olarak, sömürgeci güçler, sömürgeleştirdikleri bölgelerin ekonomileri ve siyasi sistemleri üzerinde önemli bir etki göstermiştir. Bu etki genellikle yerel nüfusların aleyhine olmuştur. Bu miras, eski sömürgelemlerden gelen insanların tarihsel bağlantılar nedeniyle eski sömürgecilerin ülkelerine taşınma olasılıklarını artırabileceği için günümüz göç desenlerini şekillendirmeye devam ediyor (Özcan, 2015, s.209).

Bu bağlamda genel olarak, tarihsel perspektif odaklı göç teorisinde, göç eden insanların gelişmemiş ülkelere doğru yönlendirildiği belirtilmekte ve gerçekleşen göçler kapitalist sistemin adeta bir çıktısı olarak görülmektedir. Diğer göç teorilerinden ayıran en önemli farkı ise göçün siyasi-politik, kolonyal bağlarla etkileşim içerisinde gerçekleşmesinden kaynaklanmasıdır.

Yeni Göç Teorileri

Yeni Göç Teorilerinin teorisyenleri arasında Julian Wolpert, Christophe Guilomoto, Frederic Sandron, Oded Stark David Bloom ve Douglas Massey gibi bilim insanları vardır. Yeni Göç Teorisi'ne göre, insanlar kendinden önce başka bir yere göç eden insanlarla etkileşimde bulunarak hedeflenen yerdeki koşulları tüm aile bireyleri için kritik bir şekilde değerlendirir ve kendileri için olumlu olacağı kanaatine varırsa göç etme kararı alırlar. Bu teori, diğer teorilerden farklı olarak, bireylerin yasal ve yasa dışı göç hareketleri üzerinde çalışmaktadır (Akyıldız, 2016, s.160).

Yeni Göç Teorisi, göç kararının, göç eden insanlarla etkileşim yoluyla ağırlıklı olarak sosyal ağlar aracılığıyla alındığını savunur. Bu sosyal ağlar, hedeflenen yerdeki koşulları değerlendirmek ve göç eden kişinin aile bireylerini de kapsayan tüm faktörleri dikkate almak için önemlidir. Bu teori, bireysel kararların yalnızca ekonomik faktörlere değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel faktörlere de dayandığını öne sürmektedir (Develi, 2017, s.13478).

Yeni Göç Teorisi, yasal ve yasa dışı göç hareketlerini de ele almaktadır. Yasal göç hareketleri, göçmenlerin hedeflenen ülkelerdeki göç politikalarına uygun olarak göç ettiği resmi bir prosedürdür. Yasa dışı göç hareketleri ise, hedeflenen ülkenin göç politikalarına uygun olmayan veya yasaları ihlal eden kişilerin göç etmesidir (Çağlayan, 2006, s.71).

Genel olarak, Yeni Göç Teorisi, göç kararının karmaşık bir süreç olduğunu ve bireysel kararların yalnızca ekonomik faktörlere değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel faktörlere de dayandığını göstermektedir. Ayrıca, yasal ve yasa dışı göç hareketlerinin farklılıklarını da vurgulamaktadır.

Türkiye'nin Göç Politikası

Türkiye'nin göç politikalarına dair tarihsel olarak geriye bakıldığında, uzun yıllar boyunca Türk kökenli bireylere "Türk Kültürü ve Soyuna" sahip olanlara öncelik verilmiş ve meşru göç protokolleri yalnızca bu gruplara yönelik kısıtlı kalmıştır. Avrupa'dan gelen mülteciler, sığınmacı olarak tanınma hakkına sahip olsalar da Avrupa dışından gelenler geçici koruma statüsüne tabi tutulmuş ve bazen üçüncü bir ülkede yerleşmeye zorlanmıştır. Bu durum, Türkiye'nin 1951 tarihli Cenevre sözleşmesine yönelik çekincelerinden kaynaklanmaktadır ve Türkiye'nin sığınmacıların transit geçtiği bir ülke haline gelmesine neden olmuştur. Ancak zaman içinde, Türkiye'nin göç politikalarında bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Bunun nedenleri arasında AB'ye uyum süreci, AB katılım öncesi koşulları ve "Türk Kültürü ve Soyuna" dışında kalan Suriyeli göçmenlerin akını yer almaktadır. 2004 yılında yapılan önemli bir göç politikası değişikliği, Türk vatandaşları ve mültecilerin hakları ve görevlerine ilişkin konuları belirtmek amacıyla (5203 Sayılı Kanun) değiştirilmesiyle gerçekleşmiştir. Bu değişiklik askerlik hizmetinden, istihdamdan ve aktif-pasif oy kullanmadan muafiyeti de kapsamaktadır. Bu değişikliklerle birlikte, Avrupa'dan gelen mülteciler ve soyundan gelenlerin Türkiye'de entegrasyonunu teşvik etmek amacıyla Mavi Kart düzenlemesi hayata geçirilmiştir. 2013 yılında bir diğer değişiklik, Türkiye'deki mülteciler ve Suriyeliler için daha iyi koruma sözü veren bir düzenlemeye yol açmıştır ve Nisan 2014'te yürürlüğe girmiştir (Ciğer, 2014, s.29).

2005 yılında hükümet, yabancı işçilerin çalışma izni ile ilgili yasal düzenlemeleri içeren Göç ve Mültecilerle İlgili Eylem Planı'nı kabul etmiş ve böylece işçi göçmenlerin Türkiye'de belgelerini almasını kolaylaştırmıştır. Bu değişiklik, Türkiye'nin artık daha fazla mültecinin yerleştiği bir göç alanı haline gelmesine neden olmuş ve Türkiye'nin göç politikasını bir göç veren ülkeden bir göç alan ülkeye dönüştürmüştür. Bunu takiben, 2013 yılında yabancılar ve uluslararası korumaya ilişkin yasal düzenlemeler getirilmiştir. Bu düzenleme, Türk varlıklarına herhangi bir kısıtlama getirmeden, göçmenlerin ülkeye entegrasyonu ve uluslararası standartlara uygun olarak muamele edilmesine vurgu yapan bir anlayışla uygulanmıştır (İçduygu, 2015, s.5).

Suriyeli mültecilerin Türkiye'ye gelmeye başlamasıyla birlikte, Türkiye'nin Suriye krizine yaklaşımı insani bir perspektiften olmuş ve Türkiye'nin sınırları 'uluslararası koruma' ihtiyacı olanlara açılmıştır. Teorik olarak, Türkiye Suriyeli mülteci krizine normlara dayalı bir şekilde yaklaşmıştır. Suriyeli mültecilerin Türkiye'ye akınıyla ilgili yaşanan gelişmeler, Türkiye'yi bu akına yanıt verecek gelecekteki düzenlemeleri düşünmeye zorlamıştır. Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu kapsamında göçmen ve mülteciler için 2013 yılında çıkarılan yasa ile Türkiye tarafından tanımlanan koşullu mülteci statüsü Suriyelilere sunulmuştur. Öte yandan, Suriyeliler üçüncü ülkelere yeniden yerleştirilmeyi de ümit ediyorlardı (Denizhan, 2019, s.24).

Türk hükümeti Suriye'den Türkiye'ye kaçan Suriyeli nüfusu "mülteci" yerine "misafir" olarak sınıflandırmıştır. Bu tercihin arkasında birçok önemli sebep bulunmakla birlikte, bazı temel faktörleri belirtmek mümkündür. İlk olarak, Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı Suriyeli mülteciler, Türkiye'deki mülteci yasasının hukuki temeli olan 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne göre "misafir" olarak kategorize edilmiştir. Sadece zorunlu göç nedeniyle Avrupa'dan Türkiye'ye kaçanlar, 1951 Sözleşmesi'ne göre mülteci statüsüne başvurabilirler. Ancak bu durum zorunlu bir kısıtlama değil, Türkiye'nin sözleşmede belirtilen haklarını kullanması anlamına gelir. İkinci olarak, Türk hükümeti il başta olayın uzun süren bir iç savaşa dönüşeceğini beklemiyordu ve bu durumun bir süre sonra yatışacağını ve Suriyeli göçmenlerin memleketlerine döneceğini düşündü. "Misafir" statüsü, Türk hükümetine iki konuyu kontrol etme imkânı sağladı: Misafirler üçüncü bir ülkeye sığınma başvurusunda bulunamazlar, bu da Suriyelilerin diğer ülkelere göç imkânlarını kısıtlamıştır. Suriyeli mülteci sayısının tüm tahminleri aştığı gelişmeler göz önüne alındığında, Türkiye, Suriyeli göçmenler için Geçici Koruma olarak bilinen yeni bir statü oluşturmak zorunda kalmıştır (Runyun, 2020, s.19).

Geçici koruma statüsünün kanunî bir temele sahip kılındığı Yabancı Uyrukluları Koruma Kanunu (YUKK)'da 91. maddeye göre;

“(1) Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel akın hâlinde sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir. (2) Bu kişilerin Türkiye'ye kabulü, Türkiye'de kalışı, hak ve yükümlülükleri, Türkiye'den çıkışlarında yapılacak işlemler, kitlesel hareketlere karşı alınacak tedbirlerle ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasındaki işbirliği ve koordinasyon, merkez ve taşrada görev alacak kurum ve kuruluşların görev ve yetkilerinin belirlenmesi, Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir.”

Madde metninden de anlaşıldığı üzere, geçici koruma bireysel statü belirleme usullerinin uygulanmasını imkânsız kılan ülkeler arasında yaşanan toplu nüfus hareketlerinde uygulanmakta ve geçici bir çözüm sağlamaktadır. Yerinden edilmiş çok sayıda kişinin söz konusu olduğu kitlesel akınlarda, hem söz konusu hareketliliğin geçici olması hem de sığınmacı sayısının çokluğu, bu kişilere uluslararası bireysel statü belirleme işlemlerinin uygulanmasını imkânsız kılmaktadır. Silahlı çatışma, sistematik ya da yaygın şiddet ve insan hakları ihlalleri gibi durumlara yönelik bir acil durum politikası olarak tasarlanan geçici koruma uygulaması, kitlesel akın hâlinde geri göndermeme yasağının bir gereği olarak bu kişilerin korunma ihtiyacını ve güvenli bir ortama kavuşmalarını sağlamak suretiyle temel insan haklarını teminat altına almaktadır. Bu uygulamayla birlikte, bir taraftan sığınma arayışındaki kişilere koruma sağlanmaktayken, diğer taraftan da bu insan hareketliliğin yöneldiği devletin menfaatlerinin korunması amaçlanmaktadır (Topal, 2015, s.14).

Ayrıca Suriye kaynaklı göçlerde şöyle bir yaklaşım sergilenmiştir:

“Sığınmacı/mülteci statüsünün elde edilmesine dair değerlendirme süreci bireysel niteliktedir. Fakat grupların toplu şekilde göçe zorlandıkları durumlarda, gruba mensup tüm bireylerin mülteci kabul edilmesi de gerekebilmektedir. Bu gibi durumlar genellikle acil çözüm üretilmesini gerektirmektedir. Fakat grubun büyüklüğü bireysel başvuruyu imkânsız kılabilir. Bu ve benzer durumlarda mülteci statüsüne yönelik “grup değerlendirmesi” kavramı geliştirilmiştir. Grup değerlendirmesi yaklaşımına göre, toplu göçle gelen grubun her bir üyesi (aksine bir kanıt bulunmadıkça) varışta mülteci/prima facie sayılmaktadır (UNCHR, 2019, s.13).

Göç politikası temelde Türkiye için hem iç hem de dış politika unsurudur. Fakat iç politikada göçün diğer türlerinden ziyade özellikle son dönem de sadece Suriyeliler hakkında söylemlerin ve politikaların geliştirildiği gözlenmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de göç olgusu kamuoyu nezdinde çok popüler bir konu olmadığı halde politika nezdinde, özellikle Suriyeliler temelinde, tartışmalı bir konu haline gelmiştir (İldır, 2020, s.88).

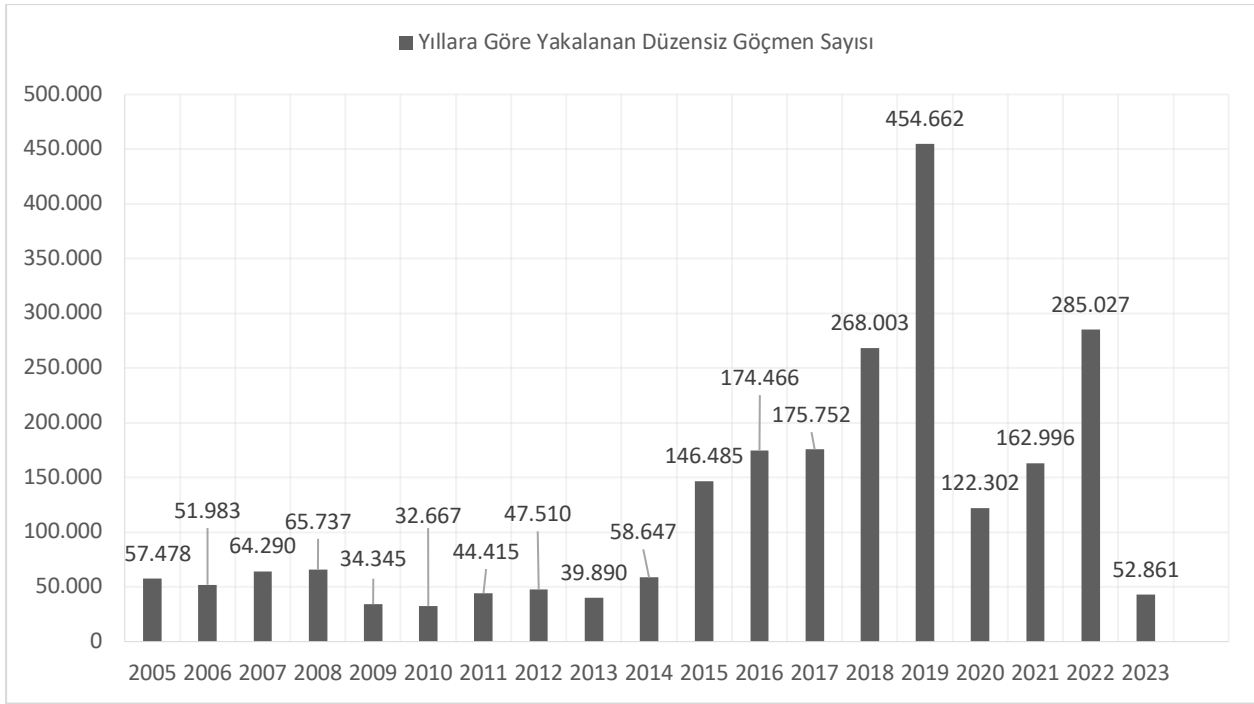
Türkiye'ye Göç Hareketleri

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sınırlı sayıda mülteci ve sığınmacıyla karşı karşıya kalmıştır. 1951 Cenevre Mülteci Statüsü ve 1967 Protokolü "coğrafi sınırlama" ile birlikte Türkiye tarafından imzalanmıştır. Böylece, Türkiye'nin Avrupa dışından gelen kişilere mülteci statüsü vermeyeceği resmi olarak kabul edilmiştir. Türkiye, farklı dilleri, milliyetleri, etnik kökenleri olan birçok ülkeden göçmen ve mültecinin karşılaştığı bir ülkedir. Bu bağlamda, Türkiye, göç için değil, hedef ülkelere gitmek isteyen yabancıların kullandığı bir "transit ülkesi" olarak da görülmektedir. Türkiye'deki göç türleri üç gruba ayrılabilir:

- i) Düzensiz Göç (bagaj ticareti, iş gücü, transit göç için göç),
- ii) Düzenli Göç (ticaret erkekleri, öğrenciler ve emekliler),
- iii) Mültecilerin ve Sığınmacıların Göçü.

Düzensiz Göç (bagaj ticareti, iş gücü, transit göç için göç): Bu göç hareketi, 1970'lerin sonuna kadar İstanbul'a bagaj ticareti yapmak için gelen Polonyalılar ile başlamış ve ardından SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinden göçmenler ile devam etmiştir. Bu ülkelerin yanı sıra, İran, Irak, Tunus ve Fas gibi Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden de bagaj ticareti yapmak için insanlar Türkiye'ye gelmiştir. Esnek seyahat koşulları ve piyasa ekonomisi tarafından sağlanan fırsatlar nedeniyle, bu yıllarda bagaj ticareti yoğunlaşmıştır. 1990'ların ortalarından bu yana, bagaj ticareti önemli ölçüde azalırken, ev işleri, eğlence, tekstil, tarım ve inşaat gibi sektörlerde gayri resmi olarak çalışmaya başlayan ülke vatandaşlarının önemli bir artışı gözlemlenmiştir. Son zamanlarda, Moldova, Ukrayna, Rusya, Gürcistan, Ermenistan ve Romanya gibi ülkelerin de düzensiz göçmenlerin gayri resmi çalışmak için geldiği ülkeler arasında olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, İran, Irak, Afganistan, Pakistan, Bangladeş, Nijerya, Somali gibi Asya ve Afrika ülkelerinden göçmenler, transit ülke olarak Türkiye'yi kullanarak Avrupa veya daha gelişmiş ülkelere ulaşmayı hedeflemektedir. Bu göçmenler genellikle insan kaçakçılarının yardımıyla Türkiye'ye yasa dışı yollarla girerler ve benzer yasa dışı yollarla Türkiye'yi terk etmeye çalışırlar. Giriş ve çıkışları için yasa dışı yollar kullandıklarından dolayı düzensiz göç hareketlerinin hacim ve eğilimlerini belirlemek için yeterli ve güvenilir veri bulmak zordur (Kaçmaz, 2022, s.25).

Türk güvenlik makamları tarafından yakalanan düzensiz göçmenlerin sayısı, Türkiye'nin toprakları içinde bulunmalarından dolayı yıllara göre dalgalanmalar göstermektedir. Düzensiz göçmen sayısı 2005 yılında 57.428 iken, 2019'da en yüksek rakama ulaşarak 454.662'ye çıkmıştır. Türkiye Göç İdaresi Başkanlığı (GİB) verilerine göre, Mayıs 2023 itibarıyla yakalanan kişi sayısı 52.861'dir ([http-1](http://1)). Göç İdaresi Başkanlığı verilerine göre, 2005-2023 yılları arasındaki sayılar aşağıdaki gibidir.

Grafik 1. Yıllara Göre Yakalanan Düzensiz Göçmen Sayısı⁴

Düzenli Göç (ticaret erbabı, öğrenciler ve emekliler): Bu göçmen grubu ikamet izni ile Türkiye'de yaşamaktadır ve genellikle ticaret erbabı, öğrenciler, evli bireyler ve emeklilerdir. Türkiye'de ikamet izni olan göçmen sayısı 2021 Ağustos itibarıyla 1.185.843'tür. (GİB, İkamet İzinleri, 2021) Aşağıdaki tabloda Göç İdaresi Başkanlığı resmi istatistiklerine göre Türkiye'de yasal olarak bulunan düzenli göçmenlerin çeşitlerine göre sayıları verilmiştir.

Tablo 1

2023 Yılında İkamet İzniyle Bulunan Yabancılar (Çeşitlerine Göre)⁵

İkamet İzni Çeşidi	Sayı
Kısa Dönem	853.079
Öğrenci İkamet İzni	161.012
Aile İkamet İzni	106.588
Diğer	187.835
Toplam	1.308.514

Yukarıdaki tablo Göç İdaresi Başkanlığı'nın sitesinde paylaşılan verilere göre yazar tarafından oluşturulmuştur. Tabloya göre 17 Mayıs 2023 itibarıyla ülkede yasal olarak ikamet izni ile bulunan yabancı sayısı bir milyondan fazladır.

⁴ 18.05.2023 itibarıyla.⁵ 17.05.2023 itibarıyla.

Mültecilerin ve Sığınmacıların Göçü: Türkiye özellikle 1980'lerin başından itibaren çoğunlukla Orta Doğu ülkeleri ve bazı Asya ve Afrika ülkelerinden sığınmacı olarak gelen düzensiz göçmenlerle karşı karşıyadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk yoğun göç hareketi 1979'da İran'da rejim değişikliği sonrasında meydana geldi. Bu olayları 1980-1988 yılları arasındaki İran-İrak Savaşı, Irak'ın Kuveyt'i işgali, Körfez Savaşları, Saddam rejiminin politikaları, 2003 Irak işgali sonrasındaki hareketler, 2011'den beri Suriye İç Savaşı ve Afganistan'daki iç savaşlar izledi (Kaçmaz, 2022, s.26).

Geri Kabul Anlaşması Kavramı

Geri kabul anlaşması kavramı, âkit devletlerden her birinin, diğer âkit devletin talebi üzerine anlaşmayla belirlenen bazı kişileri ülkesine geri almasıdır. Bu anlaşmalar genellikle her iki âkit devlet bakımından kendi vatandaşlarının geri kabulünü düzenlemektedir. Vatandaşın geri kabulü ile birlikte, âkit devletlerden biri üzerinden geçerek diğer âkit devlet ülkesine düzensiz biçimde giriş yapan veya bu ülkede ikamet eden üçüncü devlet vatandaşlarının da geri kabulü düzenlenmektedir (Aydın, 2018, s.27).

Geri kabul anlaşmaları, devletler ve/veya birlikler arasında düzensiz göç sorunuyla başa çıkmak için uluslararası örgütlerin önemli unsurlarından birisidir. Taraflar, uluslararası hukukun maddelerine uygun olarak vatandaşlarını geri kabul etmekle yükümlü olurken, hedef ülkeler, yasal koşulları karşılamayan veya artık hükümetleri tarafından kabul edilmeyen düzensiz göçmenler ve başarısız sığınmacılar için bir meşruiyete sahip olup, bu göçmenlerin ülkelerine geri kabulünü sağlamakla yükümlüdür (IOM, 2023).

Düzensiz göçle mücadele, göç akışlarından etkilenen ülkeler için önemli bir unsur haline gelmiştir. Bu alandaki politikalar, ülkelerin uluslararası itibarını ve saygınlığını da etkilemektedir. Geri dönüş, geri kabul ve yeniden entegrasyon süreci ile ilgili ilgili politikalar ve uygulamalar, düzensiz göç riskini almak istemeyen insanları caydırmak için önemli bir güç olabilir. İlgili uluslararası hukuk ve standartlar, devletlerin topraklarındaki düzensiz göç akışını düzenlemek ve koordine etmek için oldukça kritik olan iyi bir göç yönetimi için anahtar öneme sahiptir (Kaçmaz, 2022, s.34).

Aşağıdaki bölümler, devletlerin motivasyonu açısından geri kabul anlaşmalarının ne anlama geldiği, tarihsel süreçleri, avantajları/dezavantajları ve bir geri kabul anlaşmasının parçası olurken tarafların beklentileri hakkında daha fazla fikir sahibi olmamıza yardımcı olacaktır.

Dünyada Geri Kabul Anlaşmalarının Tarihçesi

Geri kabul anlaşmalarının tarihi, Avrupa devletleri arasında uzun bir geçmişe sahiptir. İlk geri kabul anlaşmaları 19. yüzyılın başında imzalanmaya başlanmış ve genellikle savaşların ardından yerlerinden edilmiş insanların geri kabulü için düzenlenmiştir. Örneğin, 1818-1819 yıllarında Prusya ile diğer Alman devletleri arasında imzalanan geri kabul anlaşmaları ve 1906'da Almanya ve Hollanda arasında imzalanan geri kabul anlaşması bu dönemde imzalanan anlaşmalardan bazılarıdır. Ancak İkinci Dünya Savaşı, geri kabul anlaşmalarının tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur (Ayca, 2019, s.77).

Geri kabul anlaşmalarının tarihi 19. yüzyıla kadar uzanmakta ve anlaşmalar, kimlerin geri kabul edileceği kapsamında üç döneme ayrılabilir. İkinci Dünya Savaşı bu yönüyle yapılan anlaşmalar açısından bir milat niteliğindedir. Literatürde, Geri Kabul Anlaşmaları ile ilgili olarak farklı zaman dilimlerine ve uygulamalara sahip üç kuşaktan söz edilmektedir. Avrupa devletleri, 1950'ler ve 1960'larda, "Birinci Nesil Geri Kabul Anlaşmaları" olarak adlandırılan anlaşmaları kendi aralarında yapmaya başlamışlardır. 1958'de kurulan BENELUX (Belçika, Hollanda, Lüksemburg) Ekonomik Birliği, Geri Kabul anlaşmalarının düşünülmesinde

önemli bir etkiye sahiptir. Birlik, 1964'te Fransa, 1965'te Avusturya ve 1966'da Almanya ile Geri Kabul anlaşmaları yapmıştır. Bu yıllarda, Avrupa ülkeleri arasında sınır denetimi hala yapılıyordu ve sadece işçiler ve ticaret yapan kişiler bu ülkeler arasında serbestçe seyahat edebilmekteydiler.

Bu üç Geri kabul anlaşması, ülkelerin vatandaşlarının yanı sıra üçüncü ülke vatandaşlarının da geri alınmasını içeriyordu. Önemli olan nokta, üçüncü ülke vatandaşlarının talep edilen ülkelerde yasal bir varlığa sahip olmalarıydı. Yani, transit ülke üzerinden illegal yollarla diğer devletlere gelen kişilerin, ülkelerinin vatandaşlarının olduğu topraklar bu okuma anlaşmaları kapsamında serbest taşıma hakkına sahip değildi.

1990'larda, Avrupa ülkeleri, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinden yüksek göç akışıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, Doğu ve Orta Avrupa ülkeleri arasında göç akışlarını yönetmek için ikinci nesil okuma anlaşmaları olarak adlandırılan ikili anlaşmaların yapılmasını sağlayan önemli bir dinamik haline dönüşmüştür. İkinci nesil Geri Kabul anlaşmalarında, kimlerin geri alınacağı hakkında hükümler vardı. Bu anlaşmalar kapsamında, söz konusu ülkelerin vatandaşları, üçüncü ülke vatandaşları ve vatansız kişiler geri alınmaktaydı.

Öte yandan, anlaşmanın uygulanmasını teşvik etmek ve mümkün olduğunca faydalarından yararlanmak için ülkeleri harekete geçiren iki dinamik vardı. Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında imzalanan ikinci nesil geri kabul anlaşmalarının avantajları arasında önemli olan iki faktör; vize başvurularından muaf tutulmak ve AB üyeliği olasılığına sahip olma cazibesidir. Buna ek olarak, söz konusu ülkeler için teknik ve mali destekler de anlaşmaların avantajları arasında önemli faktörler arasındadır (Kaçmaz, 2022, s.36).

2000'lerde, AB ülkelerine yasa dışı yollarla gelen göçmenlerin ve AB'den geri kabul edilmelerinin taraflar arasındaki işbirliği eksikliği nedeniyle etkili bir şekilde yönetilememesi sorunu ortaya çıkmıştır. Bu yıllarda, doğrudan ülkelere gönderilemeyen kişiler için çözümler oluşturma konusunda AB ülkeleri için başka bir sorun ortaya çıkmıştır. Yasa dışı göçmenlerin göç yolculuğunda kişisel belgelerini kaybedebilecekleri belirlendi ve bu, AB ve üye devletlerin göçmenlerin köken ülkeleri ile doğrudan geri gönderme politikalarında komplikasyona neden olan önemli bir faktördü. Kimlikleri belirlenemeyen ancak seyahat rotaları belirlenebilen bireylerin geri kabul süreçlerinde yaşanan zorluklar nedeniyle, yasa dışı göçmenlerin kullandığı transit ülkelerle geri kabul anlaşmaları yapma fikri ortaya çıkmıştır. Üçüncü nesil geri kabul anlaşmalarının, birinci ve ikinci nesil geri kabul anlaşmalarından farklı kılan iki önemli faktörü vardır. Bunlardan ilki, bu anlaşmaların üye devletler tarafından değil, doğrudan AB tarafından imzalanmasıdır. İkincisi ise, sadece vatandaşların değil, transit ülke üzerinden geçen diğer ülkelerin vatandaşlarının da geri kabulünü kapsarlar. Günümüzde geri kabul anlaşmaları, üçüncü nesil geri kabul anlaşmalarının şartları ve düzenlemeleri çerçevesinde yürütülmektedir (Batır, 2018, s.593).

Cumhuriyetin 100. Yılında Geçmişten Günümüze Türkiye'nin İmzaladığı Geri Kabul Anlaşmaları

Türkiye'nin imzaladığı ilk geri kabul anlaşması Suriye ile 10.09.2001 tarihinde yasa dışı göçmenlerin geri kabulüne ilişkin imzaladığı anlaşmadır. Bunu takiben, 18.11 2001 tarihinde Yunanistan ile geri kabule ilişkin bir protokol imzalamıştır. Bu protokolü, 06.05.2003 tarihinde imzalanan Kırgızistan, 19.01.2004 yılında imzalanan Romanya ve 07.06.2005'te imzalanan Ukrayna geri kabul anlaşmaları takip etmiştir. Ayrıca, sayılan anlaşmaların yanı sıra Türkiye ve Vietnam Cumhuriyeti arasında imzalanan suçlarla mücadeleyle ilişkin bir anlaşmada geri kabule ilişkin düzenlemelere de yer verilmiştir. Türkiye 2001 yılından bu yana, yirmiden fazla ülkeye geri kabul anlaşması yapma teklifi götürdüğü halde, 2008 itibarıyla sadece beş geri kabul anlaşması imzalanabilmiştir ki, bunlardan biri hedef ülke konumunda olan Yunanistan ile yapılan Geri Kabul Protokolüdür. Türkiye, günümüzde uluslararası göç açısından hedef ve transit ülke olmasının yanı sıra, aynı

zamanda kaynak ülke konumundadır. Bu özelliklerinden dolayı geri kabul anlaşmaları, Türkiye açısından özel bir öneme sahiptir. Geri kabul anlaşmaları, Türkiye'nin son dönemlerde yasa dışı göçe karşı giderek artan şekilde verdiği mücadelenin bir parçası olarak görülmektedir. Geri kabul anlaşmaları, özellikle transit ülkeler açısından bir takım yükümlülükler doğurmaktadırlar. Türkiye açısından geri kabul anlaşmalarının imzalanması yönündeki gelişmelerin kaynağı, Avrupa Birliğinden gelen taleplerdir. Geri kabul anlaşmaları, Türkiye'nin gündemine Avrupa Birliği Müktesebatına uyumun sağlanması çabası içerisinde gelmiştir. Ulusal Eylem Planında geri kabul uygulamalara ilişkin AB Müktesebatına uygun düzenlemelerin orta vadede uygulamaya konması hedeflenmiştir. AB tarafından gelen geri kabul anlaşması imzalama talebi, Türkiye'nin diğer bazı ülkelerle de geri kabul anlaşması imzalaması sonucunu doğurmuştur. Bir transit ülke konumunda olan Türkiye, AB ile geri kabul anlaşması imzalamadan önce, öncelikle kaynak ülkelerle, daha sonra aşamalı olarak diğer ülkelerle geri kabul anlaşması imzalanması politikasını takip etmektedir. Bu hedef doğrultusunda Türkiye, 2001 yılında İran, Pakistan, Bangladeş, Afganistan, Irak, Hindistan, Suriye, Çin Halk Cumhuriyeti, Sri Lanka, Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya'ya geri kabul anlaşması teklif etmiştir. 2002 yılında ise, Ürdün, Rusya Federasyonu, Tunus, Özbekistan, Moğolistan, Mısır, Kırgızistan, İsrail, Gürcistan, Etiyopya, Belarus, Sudan, Cezayir, Libya, Fas, Lübnan, Nijerya ve Kazakistan'a geri kabul anlaşmaları teklif edilmiştir. Türkiye'nin taraf olduğu geri kabul anlaşmalarının yaygınlaştırılması Ulusal Eylem Planı öncelikleri arasında yer almaktadır. Hâlihazırda AB, Rusya, Pakistan, Afganistan, İran, Irak, Azerbaycan, Bosna-Hersek, Moldova, Bangladeş, Gürcistan, Makedonya, Belarus, Lübnan, Sri Lanka, Macaristan, Özbekistan ve Libya ile geri kabul anlaşması yapılması için görüşmeler sürmektedir. Türkiye'de geri kabul uygulamalarını işler kılmak için bir takım altyapı faaliyetlerinin sürdürüldüğü görülmektedir. Türkiye AB müktesebatına uyum süreci içerisinde iltica ve göç konusunda yapmayı taahhüt ettiği yasal düzenlemeler çerçevesinden, yasa dışı göçle mücadeleye ilişkin bir genelge yayınlamıştır. Bu genelge ile iltica ve göçe ilişkin yasal düzenlemeler yapıncaya kadar birtakım tedbirler alınması hedeflenmiştir. Bu çerçevede geri gönderme merkezlerinin tesisine ilişkin koşulun yerine getirilmesi yönünde bir adım atılmış ve yasa dışı göç ile mücadele için alınacak tedbirler, geri gönderme merkezlerinin sahip olması gereken fiziksel koşullar ve geri gönderme de izlenecek prosedür düzenlenmiştir. Genelde yasa dışı göçmenlerin süratli bir şekilde sınır dışı edilmesinin önemi vurgulanmış ve etkin bir yasa dışı göçle mücadele yöntemi ile yasa dışı göçmenlerin sayısının azaltılması hedeflenmiştir (Küçük, 2008, s.119).

Türkiye, geri kabul anlaşmalarına düzensiz göçle mücadelenin bir aracı olarak yaklaşmakta olup; bugüne kadar pek çok devlet artı AB ile geri kabul anlaşması akdetmiştir. GKA da, Türkiye açısından, özellikle kamuoyunda vizesiz Avrupa'nın anahtarı olarak görülmüşse de; resmi metinlere bakılırsa; bir yandan AB ile üyelik sürecinde gerekli bir adım, diğer yandan da düzensiz göçle mücadele aracı olarak ele alınmaktadır (Göçmen, 2014, s.28).

Tablo 2
Türkiye'nin İmzaladığı Geri Kabul Anlaşmaları

Devlet	Geri Kabul Anlaşması Yılı
Yunanistan	2001
Suriye	2001
Kırgızistan	2003
Romanya	2004
Ukrayna	2005
Karadağ	2008
Pakistan	2010
Rusya	2011
Nijerya	2011
Yemen	2011
Moldova	2012
Bosna & Hersek	2012
Belarus	2013
Norveç	2013
Avrupa Birliği	2014
Kosova	2015
Toplam	16

Tablo 2’de Türkiye’nin bugüne kadar imzaladığı Geri Kabul Anlaşmaları ve tarihleri gösterilmiştir. Türkiye bugüne kadar 15 ülke ve AB ile Geri Kabul Anlaşması imzalamıştır Geri Kabul Anlaşmalarının diğer kaynak ülkelerle de imzalanmasına yönelik çalışmaların devam ettiği Dışişleri Bakanlığı tarafından kamuoyuna duyurulmuştur (<http-2>).

3. Nesil Geri Kabul Anlaşması Olarak Türkiye’nin AB ile İmzaladığı Son Geri Kabul Anlaşması

Türkiye ile AB arasında imzalanan “geri kabul antlaşması”, temel amacı Türkiye’den AB’ye yönelen düzensiz göç hareketlerinin önlenmesi ve yönetilmesine dair bir işbirliği çerçevesidir. Türkiye ile Avrupa Birliği arasında 2011 Şubat ayında müzakereleri tamamlanan “geri kabul antlaşması” 16 Aralık 2013 tarihinde Ankara’da imzalanmıştır.

Türkiye’nin Avrupa Birliği ile vize muafiyeti sürecini yasal olarak başlatma kararının temel nedeni, geri kabul anlaşmasının vize muafiyetiyle ilişkilendirilmesidir. Avrupa Birliği (AB), Türkiye’yi geri kabul anlaşması (GKA) imzalamaya teşvik etmek suretiyle öz sınır güvenliği ve kontrolü hususunda işbirliğini vurgulamak istemiştir. AB, Türkiye’yi Vizesiz Avrupa’ya yeniden dâhil etme sözüyle yoğun sınır dışı göçü önlemek için etkili bir önlem olarak görmekte ve bu politika sonucunda karşı tarafın tutumunda olumlu bir değişiklik sağlamıştır. AB, Türkiye’ye verdiği vize muafiyeti sözünün gerçekleştirilmesi sürecinde, öncelikle belirli meslek gruplarından olan kişilerin uzun süreli vize alımı için gereken belgelerin azaltılacağını ve böylece kişilere kolaylık sağlanacağını belirtmiştir. Bunun karşılığında, Türkiye’den Avrupa’ya yasa dışı giriş yapan kaçak kişilerin geri kabul edilmesi ve bu kişilerin menşei ülkeye iade edilmesi için, gereken sürede geri gönderme merkezlerine yönlendirilmesi beklenmektedir. Türkiye’nin yeterli geri kabul kapasitesine ulaşması için ön görülen 3,5 yılda üçüncü ülkelerle geri kabul anlaşmaları yapması planlanmaktadır. Bu şekilde AB, sınır güvenliğini artırmak ve göçmenlerin yasa dışı olarak Avrupa’ya girişini önlemek için Türkiye ile işbirliği yapmayı hedeflemektedir (Ekinci, 2016, s.17).

16 Aralık 2013 tarihinde Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye Cumhuriyeti arasında imzalanan anlaşmanın yürürlüğe giriş tarihi 1 Ekim 2014 olarak belirlenmiştir. Bu anlaşma, vatandaşların geri kabulünü içermekte olup, Türkiye'nin üçüncü ülke vatandaşlarının geri kabulüne ilişkin ikili anlaşmalar yapması durumunda derhal yürürlüğe girecektir. Diğer üçüncü ülke düzensiz göçmenlerinin geri kabulüne dair hükümler için öngörülen takvim ise 1 Ekim 2017'dir. Ancak, Suriyeli mültecilerin göç hareketlerinin AB'de bir panik duygusu yaratmasıyla birlikte, takvimde değişiklik yapılmış ve 2015 yılında bir Ortak Eylem Planı önerisi sunulmuştur. Bu plan, düzensiz göç hareketlerini en az zararlı ve en kısa sürede engellemeyi hedefleyerek Türkiye'ye olumlu mesajlar vermeyi amaçlamaktadır (Köse, 2016, s.11).

AB-Türkiye Geri Kabul Anlaşması, karşılıklılık ilkesine dayanan bir anlaşmadır. Bu anlaşma ile her iki taraf da yasa dışı göçmenleri karşılıklı olarak geri kabul etme zorunluluğu altına girmiştir. Fakat Türkiye'ye AB üyesi ülkelerden büyük ölçekte bir göç dalgası olmadığından, imzalanan Geri Kabul Anlaşması daha çok Türkiye'nin yasa dışı göçmenleri geri kabul etme yükümlülüğünü öngören bir anlaşma olarak değerlendirilmektedir (Yeniceler, 2018, s.83).

Geri Kabul Anlaşmalarının Avantajları ve Dezavantajları

Geri Kabul Anlaşmaları, göçmenlerin ve kaçakçıların önlenmesi, ülkelerin sınır güvenliğinin sağlanması ve yasa dışı göçün azaltılması gibi avantajları olabilir. Ancak bu anlaşmalar, insan hakları ihlalleri, diplomatik sorunlar, bürokratik koşulların süresi gibi potansiyel dezavantajlara da sahiptir.

Avantajları

Genel bir yaklaşımla, geri kabul anlaşmaları, kişilerin geri kabul sürecinde uygulanacak prosedürler ve düzenlemeler konusunda anlaşma taraflarına sorumluluklar getirir. Anlaşmalar ayrıca sürecin mümkün olan en kısa sürede yürütülmesini ve tamamlanmasını gerektirir. Süreçleri uygularken zaman kaybının en üst düzeyde önlenmesini, zaman sınırlarının, gecikmelerin, ilgili sürecin, boreoarctic⁶ kurallarının ve anlaşmanın uygulanması için tarafların sorumluluklarının tanımlanmasını sağlar. İki tarafın yer aldığı çift taraflı anlaşmalar ilgili süreçleri daha hızlı uygulama kolaylığı sağlar. Öte yandan, çok taraflı geri kabul anlaşmaları, prosedürler ve diğer konular için ortak bir yaklaşım sağlamak için önemli noktaları tartışmak ve müzakere etme fırsatı sunar. Taraflar arasındaki anlaşmazlıkları en aza indirmek için müzakereler pratik ve kolay kanallar sağlar. Kurallar ve düzenlemeler, çift taraflı geri kabul anlaşmalarına göre daha birleşik yaklaşımlarla oluşur (Kaçmaz, 2022, s.41).

Bununla birlikte, geri kabul anlaşmalarının avantajlarını şu şekilde ifade etmek mümkündür;

Göçmenlerin ve kaçakçıların önlenmesi: Geri Kabul Anlaşmaları, yasa dışı yollarla ülkelere girmeye çalışan göçmenlerin sayısını azaltabilir ve kaçakçıların faaliyetlerini engelleyebilir.

Sınır güvenliği: Bu anlaşmalar, ülkelerin sınır güvenliğini artırarak, terörizm ve suç faaliyetlerinin engellenmesine yardımcı olabilir.

Yasa dışı göçün azaltılması: Geri Kabul Anlaşmaları, yasa dışı göçün azaltılmasına yardımcı olabilir ve bu durum, ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasi istikrarını korumalarına yardımcı olabilir.

Dezavantajları

Transit ülkeler, geri kabul edilen kişilerin ülkeleriyle geri kabul anlaşmaları yaparak geri gönderilmesi için organize bir şekilde hareket etmelidirler. Bu durum, transit ülkelerin geri kabul edilen kişilerin ülkeleriyle ilgili gerekli prosedürleri uygulamak konusunda sorunlarla karşılaşabileceği anlamına gelir. Bu husus, geri kabul

⁶"Boreoarctic" terimi, kuzey kutup dairesi bölgesi ile ilgili bir kavramdır ve bu bölgede bulunan ülkelerin ve toplulukların arasında yapılan anlaşmaların kurallarını ifade eder. Bu nedenle, metinde "boreoarctic kuralları", kuzey kutup dairesi bölgesi ile ilgili geri kabul anlaşmalarının kurallarını ifade eder.

edilen kişinin statüsü açısından kişinin geri kabul edilip edilmeyeceği konusunda taraflar arasında resmi bir anlaşmanın önemini göstermektedir. Resmi anlaşmalar, her iki tarafın sorumluluklarını belirlemekte ve gerekli süreçleri uygulamak için kuralları takip etmek konusunda güçlü bir rol oynamaktadır (Aktoprak vd. , 2010, s.23).

Çok taraflı geri kabul anlaşmaları, müzakere süreçleri, ülkelerin farklı koşulları, aynı anlaşma altındaki tarafların kesişen ihtiyaçları ve kaynakları paylaşma konusunda bazı dezavantajlara sahiptir. Anlaşmayı imzalayan ülkelerin sayısı ikiden fazla olacağından, her tarafın çıkarları üzerinde anlaşılması için daha uzun süre gerekebilir. Bu durum, tarafların şartlarına, koşullarına ve statüsüne dayalı olarak geri kabul anlaşmasının imzalanmasının gerekliliğini ortaya çıkarabilir. Bu nedenle, her sözleşmeli taraf için farklı uygulama yöntemleri gerekebilir. Çok taraflı geri kabul anlaşmalarının bir başka dezavantajı ise bazı tarafların anlaşmanın bir parçası olmak istemeyebilmesidir, ancak o taraf, geri kabul süreçleriyle ilgili tartışmalara katılmak zorunda kalabilecek bir konumda olabilir (Kaçmaz, 2022, s.41).

Kısaca Geri Kabul Anlaşmalarının Dezavantajları şu şekilde özetlenebilir;

İnsan hakları ihlalleri: Geri Kabul Anlaşmaları, kişilerin zorla geri gönderilmesine ve insan haklarının ihlal edilmesine neden olabilir.

Mülteci hakları: Bu anlaşmalar, mültecilerin haklarına saygı gösterilmemesine neden olabilir ve uluslararası koruma talepleri dikkate alınmadan geri gönderilmelerine yol açabilir.

Geri kabul süreci: Geri Kabul Anlaşmaları, geri kabul sürecinin uzun ve karmaşık olması nedeniyle, yavaş işleyebilir ve kişilerin beklemesi gereken süreler uzayabilir.

Diplomatik gerilim: Geri Kabul Anlaşmaları, iki ülke arasında diplomatik gerilim yaratabilir ve anlaşmazlıkların çıkmasına neden olabilir.

Geri Kabul Anlaşmaları, ülkelerin kendi ulusal çıkarlarına ve politikalarına bağlı olarak, hem avantajları hem de dezavantajları bulunan anlaşmalardır. Bu nedenle, her anlaşma, kendi koşullarına göre değerlendirilmeli ve incelenmelidir.

Geri Kabul Anlaşmalarının Transit Ükelere Etkisi

Geri kabul anlaşmalarının avantajları ve dezavantajları göz önüne alındığında, hedef ülkeler genellikle anlaşmanın kazançlı tarafında yer almaktadır. Bu durum, geri kabul anlaşmasının hükümleri doğrultusunda, düzensiz göçmenlerin ya transit ülke ya da kaynak ülke tarafından geri kabul edileceğinin garantilenmesi şartıyla gerçekleşir. Bu sayede hedef ülkelerin düzensiz göçü kontrol altında tutarak sınırlarını yönetmelerine ve göçmen akışını daha etkili bir şekilde kontrol etmelerine olanak tanır. Ancak, transit ülkelerin bu anlaşmalardan kaynaklı dezavantajları da olabilir. Bu dezavantajlar arasında, sınırları içindeki düzensiz göçü yönetme ve kontrol etme konusunda artan baskı yer alabilir. Ayrıca, geri kabul sürecinde düzensiz göçmenlerin insan haklarıyla ilgili endişeler olabilir.

Vatansız kişilerin veya üçüncü ülke vatandaşlarının düzensiz göçmenlerinin geri kabul anlaşmaları yoluyla yönetilmesi, anlaşma yapmış devletler için kolaylık sağlar. Temel neden, hedef devletin göçmenlerin köken ülkeleri yerine transit ülke ile işbirliği yaparak ilgili kişi/kişilerin geri kabul edilmesini sağlamasıdır. Üçüncü ülke vatandaşları ve vatansız kişiler için uluslararası hukuka dayalı sınırlı düzenlemeler olduğu için, bu nokta hiç şüphesiz en tartışmalı ve en zorlu konu ve geri kabul anlaşmalarının en karmaşık yönüdür. Gerçekte, anlaşma yapan tarafların sorumlulukları ve düzenlemeleri açısından geri kabul yükümlülüğü bakımından yasal karşılıklılık olsa da, geri kabul anlaşmaları eşitsiz bir ilişkiyle uygulanmaktadır. Bu nedenle, geri kabul anlaşmaları transit ülkelerle karşılaştırıldığında, hedef ülkelerin düzensiz göç sorunuyla mücadele etmek için daha fazla avantaj sağlamaktadır (Kaçmaz, 2022, s.52).

Geri kabul anlaşmalarının avantajları ve dezavantajlarına göre, düzensiz göçmenlerin kaynak ülkeleriyle transit ülkeler arasında geri kabul anlaşması yapmanın transit ülkeler için önemli bir avantajı olduğu belirtilmektedir (Aktoprak vd. , 2010, s.24).

2016 New York deklarasyonunda (Nations, 2016) ayrıca düzensiz göçmenlerin güvenli, düzenli ve saygın bir şekilde geri dönüşünü sağlamak için kaynak ülkeleri, transit ülkeler ve hedef ülkeleri arasında koordinasyonun önemi vurgulanmaktadır. Ayrıca deklarasyon, geri kabul anlaşması sürecinin her adımı için küresel ilkelerin geliştirilmesi ihtiyacına da vurgu yapmaktadır. Her iki öneri de göçmenlikte sadece ülkelerin endişelerini değil, aynı zamanda sürecin doğrudan etkisinde kalan kişi/kişilerin kaygılarını da dikkate alarak süreci yönetmek niyetini yansıtmaktadır.

Bu bağlamda düşünüldüğünde Birleşmiş Milletler (UN) Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası organizasyonlar transit ülkelere büyük sorumluluklar yüklemektedir. Yüklenen bu sorumlulukların yükümlülüklerinin yerine getirilme oranlarına ilişkin yayınlanan yıllık raporlar ülkelerin uluslararası alandaki saygınlığı üzerinde büyük etkiye sahiptir.

Geri Kabul Anlaşmalarının Türkiye'ye Etkisi

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'ndan sonra, AB'nin işgücü nüfusu azaldı ve birlik piyasada işgücü açığını karşılamak için dünyanın her yerinden yasal göçmenleri kabul etmeye başladı. Ancak, dünyanın farklı yerlerindeki farklı çatışmalar, özellikle 1979'dan beri devam eden Afganistan'daki Taliban sorunu, 1991 ve 2003'teki Körfez Savaşları ve 2011'den bu yana Suriye İç Savaşı nedeniyle, daha güvenli ülkeler üzerinden düzensiz göçler tetiklenmiştir.

AB'ye sınırı olmayan ve komşu ülkeler genellikle göçmenler tarafından AB'deki hedef ülkelere ulaşmak için transit ülke olarak kullanılmaktadır. Türkiye coğrafi konumu nedeniyle Orta Doğu, Asya ve Afrika ülkelerinden birçok düzensiz göçmenle karşı karşıya kalmaktadır ve bu göçmenler, gayri resmi yollar kullanarak AB'ye varmayı hedeflemektedirler. AB ülkelerinde daha iyi ve daha güvenli yaşam koşullarına sahip olma beklentisi göçmen sayısının artmasının temel nedenlerinden biridir ve bu durum Türkiye'yi AB'ye göçün transit ülkesi yapmaktadır (Kaçmaz, 2022, s.53).

Geri kabul anlaşmalarının potansiyel güvenlik ve sosyal hayat tehditlerini ülke/birlik topraklarından uzak tutma beklentisi Türkiye'yi stratejik bir konuma sokmaktadır. Bu mantıkla, hedef konum olarak AB, vatandaşlarını potansiyel risk ve tehditlerden korumak açısından Türkiye ile işbirliği yapmak zorundadır.

Diğer yandan Türkiye gibi transit bir ülke, vatansız kişilerin veya üçüncü ülke vatandaşlarının geri kabul süreçlerini koordine etme ve yönetme konusunda birtakım zorluklarla karşılaşma riskine sahiptir. Şöyle ki; bu göçmenlerin ülkeleri tarafından geri kabul edilmediği veya bir üçüncü ülke tarafından geri kabul edilmediği durumlarda Türkiye gibi transit bir ülkede kalmaları mümkün olabilir. Bu durumda Türkiye transit ülke konumundan çıkarak hedef ülke pozisyonuna düşürme tehlikesini oluşturmaktadır.

Türkiye'deki düzensiz göçmenlerle ilgili bir başka gerçeklik, Türkiye'nin 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde belirtilen coğrafi sınırlama maddesi ile ilgilidir. Bu sözleşmeye göre Avrupa'nın Schengen Vizesi bölgesinin dışından gelen göçmenlere Türkiye'de "mülteci statüsü" verilmemektedir. Bu bağlamda, Birleşik Krallık, İrlanda ve Danimarka'dan gelen göçmenler Türkiye'de mülteci olarak kabul edilmemektedir. Çünkü Geri kabul anlaşmaları Schengen müktesebatı kapsamında değerlendirilmekte olup Birleşik Krallık, İrlanda ve Danimarka'nın bu anlaşmaların dışında kalma hakları mevcuttur. Bu bağlamda Türkiye ile imzalanan geri kabul anlaşması İrlanda ve Birleşik Krallığı doğrudan/kendiliğinden bağlamamaktadır. Danimarka'nın ise

Schengen anlaşmasına koyduğu çekince bağlamında geri kabul anlaşmasının 22. Maddesinde bu anlaşmanın Danimarka topraklarında uygulanmayacağı açıkça belirtilmiştir. Buna paralel olarak, mülteci talepleri reddedilen sığınmacıların kendi ülkelerine geri dönmeleri beklenmekte ancak genellikle bu adımı tercih edilmemektedir bunun sonucu olarak Türkiye'de kalmaya devam etmektedirler. Türkiye'de kalmaya devam eden sığınmacılar bu süreçte bazı sektörlerde gayri resmi olarak çalışırken, bazıları yasa dışı yollarla üçüncü bir ülkeye gitmeye çalışmakta buda, düzensiz göç ve sığınma hareketlerinin iç içe geçmesine neden olmaktadır (Elitok, 2015, s.2).

Transit ülke olarak Türkiye'nin yükü, AB'ye kıyasla daha ağır olabilir. Türkiye, yabancıları geri kabul ettiğinde, idari, mali, hukuki ve teknik alanlarda yükümlülükleri artabilir. Bu soruna cevaben AB, mali ve teknik destek sağlamakta ve Türkiye ile daha etkin ticari ilişkilerin geliştirilmesi için çalışmaktadır. Ancak, Türkiye gibi transit ülkelerin düzensiz göçmenlerin menşe ülkeleri ile geri kabul anlaşmaları yapmaları, geri kabul süreçlerini iyi yönetmek ve bireylere sağlıklı, güvenli ve insana yakışır bir geri dönüş yolculuğu sağlaması önemli ve gereklidir (Mürsel, 2017, s.72).

Geri Kabul Anlaşmalarının Düzensiz Göçmenlere Etkisi

Geri kabul anlaşmalarının düzensiz göçmen perspektifinden değerlendirildiğinde, bu anlaşmalar genellikle düzensiz göçmenler için olumsuz sonuçlar doğurabilir. Öncelikle, geri kabul anlaşmaları nedeniyle, düzensiz göçmenlerin sınır dışı edilme riski artar ve bu da onların güvenliğini tehdit edebilir. Ayrıca, geri kabul anlaşmaları genellikle düzensiz göçmenlerin hedef ülkelerine ulaşmalarını daha da zorlaştırır, çünkü transit ülkelerin yetkilileri, geri kabul anlaşmalarını uygulamak için daha sıkı önlemler alabilirler. Geri kabul anlaşmalarının düzensiz göçmenler için etkileri literatürde şu başlıklar altında sıralanabilir;

Geri gönderme riski: Geri kabul anlaşmaları, düzensiz göçmenlerin hukuki statüsünü belirsizleştirir ve geri gönderme riski oluşturur. Bu da düzensiz göçmenlerin kaygı düzeylerini artırabilir.

Güvensiz geri dönüş: Geri kabul anlaşmaları gereği, düzensiz göçmenlerin geri gönderilmesi sırasında ülkeler arasında işbirliği yapılır. Ancak, geri gönderme süreci sırasında düzensiz göçmenlerin güvenliği ve insan hakları ihlalleri gibi konularda endişeler yaşanabilir.

Yeniden entegrasyon sorunları: Geri kabul edilen düzensiz göçmenler, ülkelerine geri döndüklerinde yeniden entegrasyon sorunları yaşayabilirler. İşsizlik, yoksulluk ve diğer zorluklar, geri dönen düzensiz göçmenlerin karşılaşılabileceği sorunlar arasındadır.

Ekonomik ve sosyal etkiler: Geri kabul anlaşmaları, ülkelerin sosyal ve ekonomik yapılarına da etki edebilir. Örneğin, geri dönen düzensiz göçmenlerin işgücüne dâhil edilememesi, ekonomik kaynakların boşa harcanması ve işsizliğin artması gibi sorunlara neden olabilir.

Sonuç

Türkiye'nin erken Cumhuriyet dönemindeki göç politikaları, başlangıçta Türk kültürüne ve soyuna sahip göçmenlerin yerleştirilmesine odaklanıyordu. Ancak küreselleşme, değişen koşullar ve uluslararası baskılar nedeniyle yeni göç politikaları geliştirilmek zorunda kalındı. Cumhuriyetin 100. Yılına gelindiğinde AB uyum süreci ve konjonktürel etkiyle oluşturulan yeni politikalar ise sığınmacılar, mülteci hareketleri ve düzensiz göç üzerinde durmaktadır. Ulusal Sığınma ve Göç Eylem Planı'nın 2004 yılında yürürlüğe girmesiyle birlikte, Türkiye'nin göç politikaları uluslararası işbirliğine dayanarak oluşturulmaya başlandı. Göç politikalarının oluşturulmasında ekonomik, demografik ve güvenlik endişeleri de göz önünde bulundurulmaktadır. Bu süreçte, eski politikalara uyum sağlama ve uluslararası standartlara uygun olma önemli faktörler olarak dikkate alınmaktadır. Özetle Türkiye'nin göç politikaları, zamanla değişen koşullar ve uluslararası baskılar doğrultusunda evrim geçirmiştir.

Türkiye, yasa dışı göç konusunda kaynak, transit ve hedef ülke olarak önemli bir konumdadır. AB'ye yönelen yasa dışı göçmenlerin büyük bir kısmı Türkiye üzerinden geçiş yapmaktadır. Bu sebeple AB, göçmen ve mülteci akımlarıyla mücadele konusunda Türkiye ile "Geri Kabul Anlaşması" imzalamaya ehemmiyet göstermektedir. Diğer yandan Avrupa Birliği'nin yasa dışı göçle mücadele politikaları, Türkiye gibi AB adayı olan ülkenin üyelik sürecini yakından etkilemektedir. Hatta Avrupa Birliği bu anlaşma karşılığında Türk vatandaşlarına vize muafiyeti gibi avantajlar sağlama vaadi vermektedir. Ancak bilinmelidir ki geri kabul anlaşmalarının avantajları olduğu gibi dezavantajları da vardır. 100 Yaşında olan bir Cumhuriyet için stratejik olan geri kabul anlaşmalarının mazisi maalesef 20-25 yıl önceye dayanmaktadır.

Türkiye ile AB arasında imzalanan geri kabul anlaşmaları avantaja çevrilemediğinde yani rasyonel olmadığında ekonomik, sosyal, idari, hukuki ve siyasi sorunlar ortaya çıkabileceği unutulmamalıdır. Türkiye, yasa dışı göçün kaynağı olan ülkelerle geri kabul anlaşması imzalamadığı takdirde, AB tarafından iade edilen yasa dışı göçmenlerin Türkiye'yi bir yasa dışı göçmen cennetine dönüştürebileceği ve AB tarafından üstesinden gelinemeyecek sorunların Türkiye'nin problemleri haline gelebileceği bir durumla karşı karşıya kalabilir. Cumhuriyetimizin 100. Yılında Türkiye'nin çağın gereklerine uygun olarak, jeo-politik konumunu ve konjonktürel yapıyı avantaja çevirerek imzalayacağı rasyonel geri kabul anlaşmaları, Türkiye'yi bölgesel bir güç haline getirebilir.

Son olarak insani bir yaklaşımla, geri kabul anlaşmalarının düzensiz göçmenlerin güvenliğini ve korunmasını sağlayacak şekilde uygulanması gerekmektedir. Ayrıca, düzensiz göçmenlere yasal göç yolları sağlanması ve düzensiz göçün temel nedenlerinin ele alınması için alternatif çözümlerin araştırılması gerekmektedir.

Kaynakça

Adıgüzel, Y. (2016). *Göç sosyolojisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Aktoprak, S., Natalia, O., Kirill, S. ve Vassiliy, Y. (2010). *Manual on readmission for expert and practitioners*. Moscow: IOM. Erişim adresi: https://publications.iom.int/system/files/pdf/manual_on_readmission1_en.pdf

Akyıldız, I. E. (2016). *Göç teorilerinin karşılaştırmalı analizi*. Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 35(2), 127-176. Erişim adresi: https://www.uludag.edu.tr/dosyalar/iibfdergi/genel-dokuman/2016_2/asl%2006.pdf

Ayca, T. (2019). *Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinin geri kabul anlaşmasının etkileri bağlamında değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Aydın, E. (2018). Avrupa Birliği mevzuatında Güvenli Üçüncü Ülke kavramı ve Türkiye-AB geri kabul anlaşmasına yansımaları . *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 38(1), 11-40 . Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuhmhob/issue/39036/463637>

Batır, K. (2018). Avrupa Birliği'nin Geri Kabul Anlaşmaları: Türkiye ile AB arasında imzalanan geri kabul anlaşması çerçevesinde hukuki bir değerlendirme. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30) , 585-604. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuybd/issue/36994/534527>

- Ciğer, M. I. (2014). *Implications of the new Turkish law on foreigners and International protection for Syrians seeking protection in Turkey*. Erişim adresi: https://www.academia.edu/11424240/Implications_of_the_New_Turkish_Law_on_Foreigners_and_International_Protection_for_Syrians_seeking_protection_in_Turkey
- Commission, E. (n.d.). *European commission migration and home affairs*. Erişim adresi: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/irregular-migration-and-return/humane-and-effective-return-and-readmission-policy_en
- Çağlayan, S. (2006). Göç kuramları, göç ve göçmen ilişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 67-91. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/musbed/issue/23522/250638>
- Denizhan, E. Ş. (2019). *The EU's and Turkey policy responses to the Syrian refugees crisis* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Develi, E. (2017). 21. yüzyılda göç olgusu: Uluslararası göç teorilerinin ekonomi politikası. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (Göç Özel Sayısı), 1343-1353. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduibfd/issue/53207/706530>
- Ekinci, M. U. (2016). *Türkiye-AB geri kabul anlaşması ve vize diyalogu*. İstanbul: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı. Erişim adresi: https://setav.org/assets/uploads/2016/07/turkiye-ab_gka_.pdf
- Göçmen, İ. (2014). Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki geri kabul anlaşmasının hukuki yönden analizi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 13, 21-86. https://doi.org/10.1501/Avraras_0000000208
- http-1: <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler/> (Erişim tarihi: 21.05.2023)
- http-2: https://www.mfa.gov.tr/turkiye_de-duzensiz-goc.tr.mfa/ (Erişim tarihi: 08.08.2023)
- Ildır, S. S. (2020). *Göç politikaları çerçevesinde Türkiye-AB geri kabul anlaşması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- IOM, (2023). *IOM thematic papers*. Erişim adresi: https://www.iom.int/sites/default/files/our_work/ODG/GCM/IOM-Thematic-Paper-Readmission.pdf
- İçduygu, A. (2015). *Syrian refugees in Turkey: The long road ahead. research*. Erişim adresi: <https://www.migrationpolicy.org/about/staff/ahmet-i%c3%a7duygu>
- Kaçmaz, D. H. (2022). *Effects of the re-admission agreements on transit countries and irregular illegal immigrants: Turkey* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Köse, İ. (2016). Avrupa Birliği'nin mülteci açmazı ve Türkiye-Avrupa Birliği geri kabul anlaşması. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 1-26. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/293440976_Avrupa_Birligi'nin_Multeci_Acmazi_ve_Turkiye-Avrupa_Birligi_Geri_Kabul_Anlasmasi
- Küçük, E. (2008). Türkiye'nin taraf olduğu geri kabul anlaşmaları. *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(2), 99-121. Erişim adresi: <https://jurix.com.tr/article/3929>
- Nations, G. A. (2016). *New York declaration for refugees and migrants*. UN General Assembly. Erişim adresi: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_71_1.pdf

- Mürsel, Y. S. (2017). *European Union readmission agreements as securitization instruments: The cases of Turkey and Pakistan* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özcan, E. D. E. (2016). Çağdaş göç teorileri üzerine bir değerlendirme. *İş ve Hayat*, 2(4), 183-215. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/isvehayat/issue/29036/310477>
- Paçacı Elitok, S. (2015). *A step backward for Turkey?: the readmission agreement and the hope of visa-free Europe*. İstanbul: İstanbul Policy Centre, Sabancı Üniversitesi. Erişim adresi: <https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/CKeditorImages/20200323-13031794.pdf>
- Runyun, M. (2020). *The impact of the Syrian refugee influx on Turkish capital movement* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Topal, A. H. (2015). Geçici Koruma Yönetmeliği ve Türkiye'deki Suriyelilerin hukuki statüsü. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), 5-22. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/imuhfd/issue/54306/736960>
- Tümtaş, M. S. ve Ergun, C. (2016). Göçün toplumsal ve mekânsal yapı üzerindeki etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(4), 1347-1359. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/sduiibfd/issue/52991/701817>
- UN High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2019). *Handbook on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status and Guidelines on International Protection Under the 1951 Convention and the 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees*, April 2019, HCR/1P/4/ENG/REV. 4, Erişim adresi: <https://www.refworld.org/docid/5cb474b27.html> [accessed 2 August 2023]
- Yeniceler, Z. (2018). *Mülteci sorununun tarihi ve bir çözüm arayışı: Türkiye-Avrupa birliği geri kabul anlaşması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Extended Abstract

Purpose

This study aims to explain the effects of Readmission Agreements on the individuals who are readmitted and emphasizes the importance of making Readmission Agreements with at least three actors, including the transit and destination countries, as well as the countries of origin. By highlighting the importance of Readmission Agreements, this study serves as a guide for policymakers and relevant stakeholders in the field of international migration. It aims to provide a comprehensive understanding by addressing issues such as the effectiveness, justice, and impact on human rights of Readmission Agreements. In addition to all these, this study also aims to provide information about the readmission agreements signed in the 100th anniversary of The Republic and to convey the point reached.

Design and Methodology

The research study was conducted using the qualitative research method of 'secondary data analysis' through deductive reasoning. The sources used in the study include books on migration and readmission agreements, research reports from migration institutions, articles by field experts, statistics from the Directorate General of Migration Management in Turkey, annual activity reports from international humanitarian organizations such

as the United Nations, the International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, and reports from the European Union.

The utilization of secondary data analysis allows for the examination and synthesis of existing data from various sources related to migration and readmission agreements. By employing a deductive reasoning approach, the study draws conclusions and identifies patterns and trends based on the available information. The selected sources encompass a wide range of materials, including scholarly works, institutional reports, and statistical data. This approach ensures the inclusion of diverse perspectives and a comprehensive analysis of the subject matter. By incorporating reports from reputable international humanitarian organizations and governmental institutions, the study aims to provide a robust foundation for understanding the complexities and implications of migration and readmission agreements.

It is important to note that the study relies on previously collected data and does not involve primary data collection methods such as surveys or interviews. The analysis is based on the interpretation and synthesis of existing information, enabling a comprehensive examination of the research topic within the scope of the available secondary data.

Findings

Considering the reduction of migration flows from bordering countries, it can be beneficial and a protective approach for Turkey to engage in readmission agreements with neighbouring countries and sit at the table with at least three actors, including Turkey as the destination country, the countries of origin, and transit countries, for the next readmission agreement. These findings are expected to contribute to Turkey's Migration Policy by informing discussions related to future readmission agreements and/or migration that directly affects Turkey, involving countries and international actors.

By establishing readmission agreements, Turkey can collaborate with neighboring countries to address the challenges posed by irregular migration and ensure a more coordinated and effective approach to migration management. Such agreements can facilitate the orderly and humane return of individuals who do not meet the criteria for legal stay or protection in Turkey.

Engaging in readmission agreements with multiple actors, including the countries of origin and transit countries, is crucial for ensuring a comprehensive and sustainable approach to migration. It allows for shared responsibility among the involved countries and promotes cooperation in addressing the root causes of migration, improving border management, and facilitating the return and reintegration processes.

Furthermore, by actively participating in discussions and negotiations related to readmission agreements, Turkey can contribute to shaping migration policies at both regional and international levels. These agreements provide an opportunity to advocate for the rights and protection of migrants, establish fair and transparent procedures for readmission, and enhance cooperation in managing migration flows.

Overall, engaging in readmission agreements and actively participating in related discussions can be a beneficial and protective approach for Turkey, enabling the country to address migration challenges, foster cooperation among actors, and contribute to the development of comprehensive migration policies.

Research Limitations

The role of Readmission Agreements in migration studies is a complex and context-dependent phenomenon, with varying dynamics and priorities for each country involved. Standardizing the definition and provisions of readmission agreements proves challenging due to their multifaceted nature. Therefore, the idea of involving

countries of origin in the process should be considered as a generalized view, taking into account the specific conjunctions, dynamics, priorities, and interests of the parties. The decision to involve countries of origin should carefully consider factors such as political considerations, bilateral relationships, legal frameworks, and the capacity of all parties to manage return and reintegration processes. While involving countries of origin may contribute to addressing root causes and fostering cooperation, the potential challenges and complexities should be recognized and addressed. A cautious and context-specific approach is crucial to ensure the effectiveness and protection of individuals' rights within Readmission Agreements.

Implications

The central idea that emerged from the research can be abridged as come after: By considering the research questions and examining the relevant sources, the focus was placed on identifying the bottlenecks in the readmission agreement processes and exploring practical solutions to address them. During this analysis, it became evident that involving countries of origin in these processes could offer distinct advantages.

Several key documents and scholarly sources highlighted the potential benefits of including countries of origin in the readmission agreement negotiations. Firstly, involving these countries can lead to a more comprehensive approach to addressing the underlying causes of migration. By engaging in dialogue with the countries of origin, a deeper understanding of the socioeconomic, political, and humanitarian factors driving migration can be achieved. This understanding, in turn, can inform the development of more effective policies and strategies aimed at reducing irregular migration flows.

Secondly, involving countries of origin in readmission agreements allows for greater cooperation and burden-sharing among all relevant actors. The countries of origin can actively participate in the identification, documentation, and safe return of their nationals. This collaboration can enhance the efficiency and effectiveness of the readmission process, as well as ensure the protection of the rights and well-being of the individuals being returned.

Furthermore, engaging countries of origin in readmission agreements demonstrates a shared responsibility in managing migration. It fosters trust, strengthens diplomatic ties, and promotes dialogue on broader migration-related issues. Such partnerships can pave the way for joint initiatives, including capacity-building programs, development projects, and information-sharing mechanisms, which can address the root causes of migration and contribute to long-term solutions.

Considering the feasibility of implementation and the potential advantages of involving countries of origin in the readmission process, it is crucial to further explore this topic in future research. In-depth studies can delve into specific case studies, analyze the experiences of different countries, and evaluate the effectiveness of such partnerships. By expanding the body of knowledge in this area, researchers can provide valuable insights that can inform policy discussions and contribute to more informed decision-making processes in the field of migration management.

Originality/Value

Readmission agreements are signed bilaterally or multilaterally, which means that there are at least two parties involved in any type of readmission agreement. This study emphasizes the importance of signing readmission agreements with at least three parties, including the destination country, transit country, and country of origin. It proposes a new perspective that signing readmission agreements with a minimum of three actors is necessary to provide clarity regarding the role of transit countries in the fate of individuals who are readmitted after their refugee applications are rejected or when they migrate illegally to another country.

By involving at least three actors, readmission agreements can shed more light on the situation of individuals who are returned and their ultimate fate. This approach recognizes the complexities and shared responsibilities among the destination country, transit country, and country of origin in addressing migration challenges and ensuring appropriate protection for individuals.

Signing readmission agreements with multiple actors allows for a more comprehensive and coordinated approach to managing migration flows. It promotes cooperation, information sharing, and burden-sharing among the involved parties. Furthermore, it ensures that the rights and well-being of individuals subject to readmission are taken into account, as decisions and actions are made collectively by all relevant actors.

In summary, this study suggests a new perspective on the importance of signing readmission agreements with a minimum of three actors, highlighting the role of transit countries and providing clarity on the fate of individuals subject to readmission. Such agreements enable a more comprehensive and collaborative response to migration challenges, ensuring the protection and well-being of individuals involved in the readmission process.

Araştırmacı Katkısı: Cumhuriyet HAVAN (%100).

Eskişehir Şeker Fabrikası'nın Görsel Sosyolojisi: İşçi Deneyimleri ¹

Gülbin ÖZDAMAR AKARÇAY ² - Erhan AKARÇAY ³

Başvuru Tarihi: 18.06.2023

Kabul Tarihi: 05.09.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmada Eskişehir Şeker Fabrikası özelinde Türkiye'de şekerin üretim, tüketim süreçlerine odaklanılarak şeker üzerindeki değişen politikalar irdelenmiştir. Eskişehir Şeker Fabrikası'nın toplumsal bellekteki yeri cumhuriyet modernleşmesi ideallerinin temsilini gösteren arşiv fotoğraflarından yararlanılarak işçi deneyimleri üzerinden ortaya konulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin sanayileşme ve modernleşme projesinin en önemli araçlarından birine dönüşen şekerin ve şeker fabrikalarının tarihini modernleşme, sanayileşme, toplumsal ve kent belleği bağlamında okumak mümkündür. Bu çerçevede Eskişehir Şeker Fabrikası, fabrikanın kurulu olduğu bölge (Şeker Mahallesi), lojmanları, okulu, spor kulübüyle birlikte toplumsal yaşamın örgütlendiği ve biçimlendiği bir anlayışı temsil etmektedir. Eskişehir'e özgü mekânlardan biri olarak Şeker Fabrikası kentin sembollerinden biridir. Bu bağlamda veri toplama aracı olarak odak grup görüşmesi ve fotografik uyarım tekniği tercih edilmiştir. Çalışmada üç kuşak şeker fabrikası çalışanın bir arada olarak fabrikanın geçmişine ve bugününe dair anlatılarını aynı ortamda aktarmaları amaçlanmıştır. Fotografik uyarım ile katılımcılara, fotoğraflarda tespit edilen değişiklikler, bunların ne ifade ettiği, toplumsal anlamlar, toplumsal değişme, üretim ilişkileri, sosyal yaşam ile ilişkili sorular sorularak, sosyal ve kültürel olaylar hakkındaki detaylı bilgilere ulaşmak amaçlanmıştır. Böylelikle Eskişehir Şeker Fabrikası'nın kent ve fabrika belleğindeki toplumsal izleri ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şeker, Sanayileşme, Modernleşme, Görsel Sosyoloji, Eskişehir Şeker Fabrikası

Atıf: Özdamar Akarçay, G ve Akarçay, E. (2023). Eskişehir Şeker Fabrikası'nın görsel sosyolojisi: İşçi deneyimleri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(Özel Sayı), 117-146.

¹ Bu çalışma kapsamında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 14.06.2023 toplantı tarihli 2023-10 numaralı toplantı, 13. Karar ile etik kurul uygunluk belgesi alınmıştır.

² Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, goakarçay@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4266-4561

³ Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, eakarçay@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6594-5484

Visual Sociological Analysis of Eskişehir Sugar Factory: Workers' Experiences

Gülbin ÖZDAMAR AKARÇAY⁴ - Erhan AKARÇAY⁵

Submitted by: 18.06.2023

Accepted by: 05.09.2023

Article Type: Research Article

Abstract

This study examines the changing policies on sugar by focusing on the production and consumption processes of sugar in Turkey with a special focus on Eskişehir Sugar Factory. The place of Eskişehir Sugar Factory in the social memory is revealed through the experiences of workers by using archival photographs that represent the ideals of republican modernization. It is possible to read the history of sugar and sugar factories, which became one of the most important tools of the industrialization and modernization project of the Republic of Turkey, in the context of modernization, industrialization, social and urban memory as well. In this framework, Eskişehir Sugar Factory represents an understanding in which social life is organized and shaped together with the region where the factory is located (Şeker Quarter), its lodgings, school and sports club. As one of the spaces specific to Eskişehir, the Sugar Factory is one of the symbols of the city. In this context, focus group interview and photographic elicitation technique were preferred as data collection tools. The study aimed to bring together three generations of sugar factory workers to share their narratives about the past and present of the factory in the same environment. Through photographic elicitation, the participants were asked questions related to the changes detected in the photographs, what they mean, social meanings, social change, production relations, and social life in order to obtain detailed information about social and cultural events. In this way, the social traces of Eskişehir Sugar Factory in the city and factory memory were revealed.

Keywords: Sugar, Industrialization, Modernization, Visual Sociology, Eskişehir Sugar Factory

⁴ Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Art and Design, Department of Visual Communication Design, goakarcay@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4266-4561

⁵ Anadolu University, Faculty of Humanities, Department of Sociology, eakarcay@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6594-5484

Giriş

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılında 90 yıllık bir cumhuriyet sanayi tesisi olarak Kazım Taşkent Eskişehir Şeker Fabrikası⁶ özelinde, Türkiye'de şekerin üretim süreçlerine odaklanılarak şeker üzerindeki değişen politikalar işçilerin anlatıları üzerinden irdelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın temel problemi bir cumhuriyet projesi olarak sanayileşmenin önemli aşamalarından, sembollerinden biri olarak halen faaliyetine devam eden Eskişehir Şeker Fabrikası'nın üç kuşak çalışanları ile nitel bir çalışma sonucu elde edilen verilerle kent belleği, toplumsal bellek perspektifinden tarihsel ve sosyolojik analizidir. Eskişehir Şeker Fabrikası'nın toplumsal bellekteki yeri cumhuriyet modernleşmesi ideallerinin temsilini gösteren arşiv fotoğraflarından yararlanılarak işçi deneyimleri üzerinden ortaya konulmuştur. Eskişehir Şeker Fabrikası ile ilgili yapılan çalışmalar, işçilerin çalışma ve sosyal ilişkilerinden daha ziyade örgütsel yapısına ilişkin yapılmış (Güven, 1966; Çilesiz, 1997; Kirez, 1989; Akten, 2014) ya da Eskişehir Şeker Fabrikası'nın tarihine odaklanmıştır (Oğur, 2015). Dolayısıyla Eskişehir Şeker Fabrikası ile ilgili olarak sosyolojik bir çalışma, dahası görsel sosyolojik bir analiz daha önce ortaya konmamıştır. Çalışmada, diğer araştırmalardan farklı olarak toplumsal ve tarihsel süreç içerisinde, üç kuşak şeker fabrikası çalışanıyla yapılan odak grup görüşmesindeki veriler aracılığı ile tarihsel, sosyolojik ve alternatif bir analizi gerçekleştirilecektir.

Literatür Taraması

Şeker, günümüz dünyasında toplumların beslenmesindeki yerini ve önemini korumaktadır. Şeker bir yandan tatlıyı çağrıştıran, sembolize eden bir besin maddesi iken şekerin üretim, emek, bölüşüm süreçlerinin arkasında acı bir hikâye yatar (Richardson, 2015). Her ne kadar şeker tüketiminin miktarı, modern kentli toplumdaki yaşamın bir parçası olarak, üretim biçimlerinin, çalışma hayatının ve yaşam tarzının değişimi ile sorgulansa da sağlık ve beden formu kaygıları ile tüketimi azaltmak istense de toplumların önemlice kesimi için vazgeçilmez bir gıdadır. Tahıl, nebati yağ, süt ürünleri, et ve şekerden oluşan dünya gıda fiyatları endeksinde (FAO, 2023) dünyadaki gıda fiyatlarının erişilebilir olmasında en etkili gıda ürünlerinin başında şeker gelmektedir. Bu çerçevede şekerin modern toplumların beslenmesinde kritik bir öneme sahip olması nedeniyle, cumhuriyetin kuruluş yıllarında *üç beyaz* (şeker, un ve dokuma) olarak nitelendirilen ürünler sanayileşme politikalarında belirleyici olmuştur. Şekerin yaygın tüketimini arttırmak için modern yemek kitaplarındaki tatlı, pasta, reçel vb. tarifleri ile de toplumdaki tüketimi pekiştirilmeye çalışılmıştır. Şekerin tüketiminin toplumun her sınıfında yaygınlaşması şeker üretim ihtiyacını arttırmış, kamu işletmeleri olarak şeker fabrikalarını ülkenin vazgeçilmez üretim merkezleri yapmıştır.

Şeker aynı zamanda insanlığın beslenme tarihinde önemli bir yere sahiptir. Şekerin tarihi kolonyalizm, sanayileşme ve modernleşme süreçleri ile iç içe geçmiştir. Şeker kamışı ve şeker pancarından şeker üretimi, dağıtımı ve tüketimi ilgi çekici ve çığır açan antropoloji (Mintz, 1996), tarih (Braudel, 2017; Patel ve Moore, 2019) çalışmaları ve ekonomi-politik analizi (Richardson, 2015) üzerinden değerlendirilmiştir.

Şeker kamışından elde edilen şeker, Kristof Kolomb⁷ tarafından Amerika'ya yapılan ilk seferde keşfedilmiş ve kazanç getiren en dikkat çekici ürünlerden biri olmuştur (Patel ve Moore, 2019, s. 139). Ancak Amerika kıtasındaki şekerin tarihi ile köleliğin tarihi paralellik göstermiştir. Yeni Dünya üzerinde sömürgeci ülkelerin denetim kurma yarışı şeker kaynaklarına sahip olma anlamına da gelmiş ve süreç içinde bu denetim arayışı siyasi ve askeri bir mücadeleye de dönüşmüştür (Beardsworth ve Keil, 2011, s. 410). Şeker kamışından imal edilen şekerin tarihi Yeni Gine'den başlayıp, Asya'ya, Bengal kıyısına uzanmış, oradan Araplar aracılığı ile

⁶ Kazım Taşkent Eskişehir Şeker Fabrikası resmi adıyla faaliyetine devam eden fabrikanın adı makale içinde Eskişehir Şeker Fabrikası, şeker fabrikası olarak kullanılacaktır.

⁷ Kolomb Mübadelesi/Kolomb Değişimi olarak tanımlanan süreç tarihçi Alfred W. Crosby tarafından kullanılmış; doğu ve batı yarıkürelerin çatışmaları, yiyecekleri, bitkileri, hayvanları, öncesi ve sonrasıyla hastalıkları tanımlamak üzere tercih edilmiştir (Civitello, 2019: 134).

Avrupa'ya taşınmıştır (Standage, 2017, s. 147). Şeker pancarından şeker üretiminde devrim yaratan isim ise Alman kimyacı Margraff, 1747 yılında şekeri katı halde soyutlamayı (Braudel, 2017, s. 204) başarmıştır. Türkiye'deki şeker üretiminin şeker pancarından olması, şeker fabrikalarının Alman teknolojisi ile kurulması ve fabrikalarda kullanılan teknik terminolojinin de Almancadan sirayet etmesi bununla ilişkilendirilebilir. Nitekim Eskişehir Şeker Fabrikası'na yapılan ön saha gezisinde şeker üretiminin tüm aşamalarında, kullanılan makinelerde, enerji ünitelerinde 1933 yılında kurulmasına karşın Alman teknolojisinin ve sanayileşmesinin izleri görülmüştür. Şeker üretimi kompleks bir *process* olarak tanımlanmaktadır.⁸

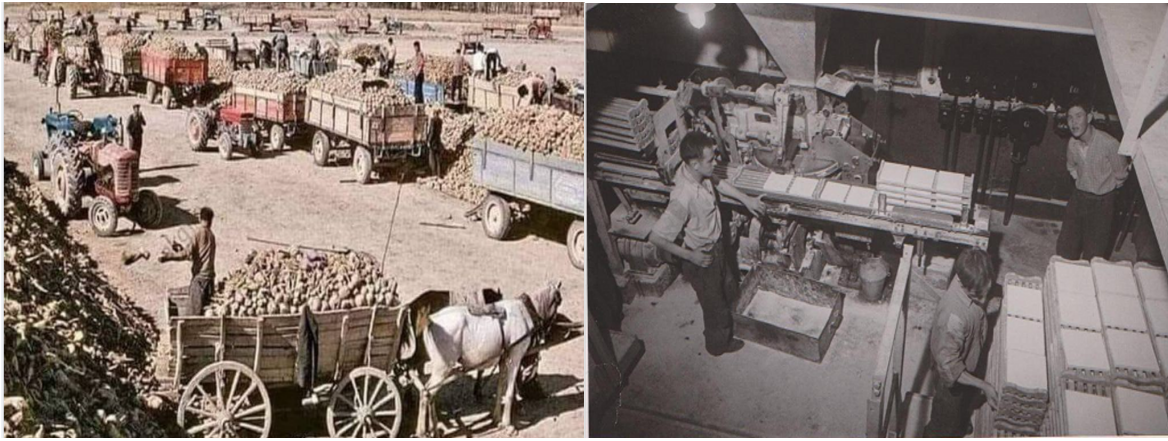
Şekerin sanayileşme ve çalışan kitleler yani işçi sınıfı ile ilişkisi kayda değerdir. Zira işçi sınıfını ayakta tutan gıda olması şekeri kapitalizmin yeniden üretimi için vazgeçilmez bir endüstriyel gıdaya dönüştürmüştür. Dolayısıyla ulusların beslenmesinde önemi vazgeçilmez hale gelmiştir. 18. yüzyılda şekerin kolonyal topluluklardan sonra Kıta Avrupası'nda şeker pancarından üretilmeye başlanması sayesinde geçmişte lüks addedilen şeker Avrupalının gündelik yaşamına girmiştir (Standage, 2017, s. 149). Mintz'in (1996) vurguladığı gibi lüks bir tüketim maddesi olan şekerin 19. yüzyılda üretim alanlarının genişlemesiyle birlikte orta sınıfların ve alt sınıfların tüketimine sokulmuş, yeni kullanım alanları yaratılarak (çay, kahve, çikolata gibi kolonyal ürünler, yoğunlaştırılmış süt, şerbet, tatlı ve kuru pastalar) yaygınlaştırılmıştır. Bu dönemden itibaren Avrupa ülkeleri şeker pancarı üretimine öncelik ve önem vermiş, şeker kıtlığı olasılığı en büyük tüketici olan İngiltere başta olmak üzere Avrupa ülkelerini korkutmuştur (Işın, 2019, s. 36). Dolayısıyla dünya şeker üretimi arttığı oranda tüketimi de artmış, belki de daha doğru bir ifadeyle arttırılmıştır.⁹ 20. yüzyılın ilk yarısında şeker tüketimi dört kat artmış, en yüksek tüketim oranı ise dünya tüketim payı %34'ten %45'e yükselen gelişmekte olan ülkeler kategorisinde gerçekleşmiştir (Abbot 1990'dan akt. Beardsworth ve Keil, 2011, s. 412). Günümüzde dünya şeker üretimi 167 milyon civarındadır. Şeker pancarından şeker üretimi oranı ise %23,9'dur. Türkiye, Avrupa Birliği ülkeleri, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra şeker pancarı üretiminde dördüncü, Fransa ve Almanya'dan sonra %6 oranıyla üçüncü ülke konumundadır; yaklaşık 2,5 milyon tona yakın tüketim ile dünya ülkeleri arasında 13. sırada yer almaktadır (Kayseri Şeker Fabrikası, t.y.).

Erken Cumhuriyet Dönemi Ekonomi ve Sanayi Politikaları, Modernleşme ve Şeker Fabrikaları

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923'te kuruluşundan itibaren Batı sanayileşmesi ve modernleşmesi ile aradaki farkın kapatılması amacıyla *muasır medeniyetler* seviyesine ulaşmanın bir parçası olarak kalkınma ve sanayileşme hedeflerine erişmede sanayileşme politikalarına çok önem verildiği görülmektedir. Georgeon (2006, s. 188) da modern bir terim olarak "uygarlaşma" sözcüğünü kullanarak tercihin bu yönde olduğunu vurgulamaktadır. 1923-1929 döneminde, bir diğer ifadeyle kuruluş yıllarında yerli sanayi geliştirmek üzere özel sermayeye devlet katkısı sağlanmak istenmesine rağmen kayda değer sonuçlar alınamamıştır. 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde hızlı sanayileşme gerekliliği kararlaştırılarak, kongre sonrasında sanayicilere yönelik yeni kararlar alınmış ve 1927'de Teşviki Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. 1923-1930 arasında Türkiye'de mevcut olan tekeller arasında şeker sanayi de bulunmaktadır; buna göre 1926'da çıkarılan kanunla şeker ithalatı devletin tekeline verilmiş, şeker sanayisini teşvik kanuna göre kurulan fabrikaların üretimini de devletin satın alması zorunlu hale getirilmiştir (Timur, 2001, s. 97). 1933 yılındaki Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde özel kesim tarafından gerçekleşmesi mümkün olmayan sanayi girişimlerinin devlet eliyle gerçekleştirilmesi öngörülmüştür (Sönmez, 1999 s. 3-4). Boratav'a göre (1988, s. 22) bu dönemde devlet sanayileşmenin baş aktörü olarak düzenleyici, yatırımcı ve işveren fonksiyonlarını bir arada bulundurmuştur. İşte benimsenen iktisat politikalarının sonucunda devlet desteği ve geniş teşvikler olarak şeker fabrikaları kurulması gündeme gelmiş, sırasıyla Alpullu, Uşak, Eskişehir ve Tokat fabrikaları devlet işletmeleri olarak kurulmuştur (Dinçel, 1998, s. 209-210).

⁸ Oldukça karmaşık olan şeker üretim sürecinin detaylı ve şematik açıklaması için bkz: <https://www.turkseker.gov.tr/?ModulID=3&MenuID=55> (Türkşeker, 2023).

⁹ İngiltere'de orta sınıflar için pasta, kurabiye, krema gibi ürünlerde şeker kullanımının tarif kitaplarıyla yaygınlaşması, yoksul ve işçi sınıfları için çay tatlandırıcısı olarak kullanımının yanı sıra karışık karbonhidratlarda, lapa ve ekmeğin ek besin olarak melas (şeker pekmezi) ile desteklenmesi de tüketimi yaygınlaştıran unsurlar arasındaydı (Mintz, 1996: 183).

Fotoğraf 1-2. Şeker pancarının meydan tesisine getirilmesi (Fabrika Fotoğraf Arşivi).

Georgeon (2006, s. 195) cumhuriyetin ilk yıllarındaki sanayileşme sürecini ve yaşanan güçlükleri anlatmak için şeker üretimini örnek vermiştir. Osmanlı döneminde şeker imalathaneleri kurulması tasarlanmış olsa da hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye’de tüketilen şekerin tamamı ithal edilmektedir.

Türkiye’de sanayileşme politikalarının, cumhuriyetin kuruluş koşullarına göre zaman zaman farklı patikalar izlediği söylenebilir. Türkiye Cumhuriyeti’nde büyük sanayi cılız kalmıştır; zira Avrupa’daki gibi devrimci bir burjuvazinin yokluğu, siyasi iktidarın küçük burjuvazi iktidarı niteliğinde oluşu kapitalistleşme sürecini etkilemiştir (Timur, 2001, s. 94). Türkiye’de tekelliliğin olduğu söylenebilir ancak bu tekellilik anlayışı Batı’daki tekellci kapitalizm zihniyetinden farklıdır; bilakis kapitalizmin kendiliğinden gelişmemesinden dolayı kapitalizmi geliştirmek amacıyla araçsallaştırılmıştır (Timur, 2001, s. 96). Kapitalist bir ekonomik anlayışla serbest girişimin, dolayısıyla burjuvazinin Kıta Avrupa’sındaki gibi kendiliğinden gelişmesi yönünde bir yaklaşım mı, devletçi bir ekonomik model mi yoksa korporatist bir yaklaşım mı benimseneceğine dair yön tam olarak tayin edilememiştir. Bu dönemde ‘Türkiye kendi kendine yeten, üretim ve tüketim dengesini tutturabilen bir ülke mi olacaktır?’ sorusu önem kazanmıştır. Böyle bir durumda Kansu’ya göre (2002, s. 264) Türkiye’de “kendi yağıyla kavru lan, kendi kendine yeten bir iktisat yaratma çabası, ülke ekonomisinin işleyişini belirleyen öncelikler arasına” girmiştir.

1933’teki Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın hedefi “üç beyaz ürünün (şeker, un ve dokuma) üretimini artırmak, sonrasında demir-çelik ve kâğıt sanayilerini geliştirmektir (İnsel, 1996, s. 184). “Yeterli buğday ve şekerin Türkiye’de üretilip tüketilmesi, ihtiyaca yetecek kadar tekstil ürününün yine Türkiye’den karşılanacak pamuk ile dokunması, resmen “devletçi” olarak adlandırılan korporatist politikaların en önemli öncelikleri” arasındadır (Tekeli ve İlkin 1977, 1982’den akt. Kansu, 2004, s. 264). Bu politikaların doğal bir sonucu olarak Türkiye’de sanayide Sümerbank, tarımda Toprak Mahsulleri Ofisi, madencilik alanında Etibank gibi kurum ve kuruluşlar modern ekonomiyi kontrol altında tutmuşlardır (Acun, 1947; Özbek, 1938; Paklar 1961’den akt. Kansu, 2001, s. 265). Kuşkusuz korporatist politikalara savuran nedenlerden biri de 1929 Buhranı’dır ve devlet bu buhranın etkilerinden korunmak için ekonominin dizginlerini eline alma kararı almıştır (Cem, 1973).

Dünyayı saran ekonomik kriz, 1929 sonrasında Türkiye’yi içe kapanma ve kendi üretimini, iç tüketimini sağlayacak şekilde yapılandırma stratejisi geliştirme yoluna itmiştir. Bu koşullarda Türkiye, “temel sını ürünlerden olan şeker ve dokuma mamullerine olan ihtiyacını kendi kendine karşılama mantığı üzerine inşa edilmiş bir sanayileşme hamlesine girişmiştir” (Akın, 2009, s. 334). Türkiye şeker pancarı yetiştirilmesi için uygun coğrafi koşullara sahiptir. Bu nedenle ithal etmek yerine yerli üretim ile ihtiyacı karşılamak için politika üretilmiştir. Aynı zamanda devlet, üretimi güvence altına almak için iç pazarda tüketimi de güvence altına almıştır. Devletin, 1925 tarihli bir kanun çıkararak şeker fabrikalarına birçok imtiyaz ve muafiyet tanınmasıyla

birlikte ertesini yıl Uşak ve Alpullu şeker fabrikaları açılmıştır. Mebuslar ve tüccarlar tarafından kurulan Alpullu Şeker Fabrikası'nın %68'i İş Bankası'na aittir. Bir yıl sonra çıkartılan yeni bir kanunla şeker ithalatı devlet tekeline alınmış ve böylelikle üreticilere asgari taban fiyatı verme olanağı doğmuştur. Böylelikle 1930'da şeker tüketiminin %17'si iç üretim ile karşılanmıştır (Georgeon, 2006, s. 195).¹⁰ Bir sonraki adımda bu politikaların uzantısı olarak o zamana kadarki en yüksek üretim kapasiteli Eskişehir Şeker Fabrikası kurulmuştur.

Yöntem

Bu çalışma nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Üç kuşak çalışanı işyeri ortamında fabrika ile kurdukları ilişkiyi, yaşamlarını etkileme düzeyini, fabrikanın tarihsel geçmişi, yapısı ve dokusu ile kurulan bağı, bellekteki izleri anlayabilmek açısından nitel araştırma tasarımı benimsenmiştir. Üç kuşak şeker fabrikası çalışanın bir arada olarak fabrikanın geçmişine ve bugününe dair anlatılarını aynı ortamda aktarmaları amaçlanmıştır. Bu nedenle veri toplama aracı olarak odak grup görüşmesi ve fotografik uyarım tekniği tercih edilmiştir. Odak grup "insanlarla bir grup ortamında gayri resmi olarak görüşme yapılan özel bir nitel araştırma tekniğidir" (Neuman, 2020, s. 731). Araştırmacılar, moderatörlük yaparak odak grup tekniğinin gereklilikleri olan katılımcıların serbest bir biçimde, açık bir tartışma zemininde olabildiğince her katılımcının (Neuman, 2020, s. 731) kendi düşüncelerini, görüşlerini ve duygularını paylaşabilmesine aracılık etmişlerdir. Odak grubun veri toplama tekniği olarak benimsenmesinin nedeni emekli olan kuşak (ikinci kuşak), hali hazırda çalışmaya devam eden eski kuşak (üçüncü kuşak) ve genç kuşak (son kuşak) arasında etkileşime olanak sağlayarak çalışanlar arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları, bellekteki anlatıları daha net bir biçimde ortaya koyabilme imkânı sağlama potansiyeli taşımasıdır. Fotografik uyarım, araştırmacı tarafından araştırma amacına uygun bir şekilde seçilerek düzenlenmiş fotoğrafların kişilere, gruplara gösterilmesi ve onlardan geri bildirimlerin alınması amacıyla uygulanan bir veri toplama tekniğidir. Katılımcılara, fotoğraflarda tespit edilen *değişiklikler, farklılıklar, benzerlikler, bunların ne ifade ettiği* gibi kişisel bilgilere ilişkin soruların yanında; *toplumsal anlamlar, toplumsal değişim, üretim ilişkileri, sosyal yaşam* gibi sorular da sorularak, sosyal ve kültürel olaylar hakkındaki detaylı bilgilere ulaşılabilecektir (Prosser ve Schwartz, 2006, s. 101). Bu çalışmada geçmişe dair fotoğraflar fabrika arşivinden, Eskişehir'e dair yazılmış kitaplardan, işçilerin kişisel arşivlerinden, yerel fotoğrafçı arşivlerinden yararlanarak toplanmış ve araştırmanın amacına göre seçilmiştir. Odak grup görüşmesine katılan işçilere fabrikada geçmişte çalışan işçilerin çalışma ve sosyal yaşamını aktaran, yanı sıra fabrika binalarını, sosyal tesisleri, işçilerin spor faaliyetlerini, lojmanları içeren toplam on fotoğraf gösterilmiştir. Fotoğraflarla birlikte yarı yapılandırılmış sorular ışığında üç kuşağın etkileşimine olanak sağlayan odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Bunun sonucunda fotoğraflardan ayrı olarak da bazı temalar ortaya çıkmıştır.

Katılımcı işçiler seçilirken Şeker İş Sendikası Eskişehir Şubesi'nden destek alınmış, gönüllü olarak katılmak isteyen 3 emekli işçi, 3 emekliliği dolmuş ancak hâlâ çalışan işçi ve 3 yeni kuşak işçiden oluşan 9 kişilik bir odak grup oluşturulmuştur. Herkesin birbirini görebileceği şekilde oturtulan işçilere fabrikanın eski fotoğrafları bilgisayar ekranından gösterilerek fotografik uyarım tekniği ile bellek hareketine geçirilmiş, geçmişin hatırlanması sağlanmıştır. Yarı yapılandırılmış sorular ve fotoğraflar yardımıyla da işçi deneyimleri üzerinden fabrika tarihi ile ilgili veriler sağlanmıştır. Fabrika içinde, üretimde bilfiil çalışan kadın işçi bulunmamıştır. Kadınların çalıştıkları birimler laboratuvarlardır. Sadece laboratuvarında çalışan genç kuşak 2 kadın işçi odak grup çalışmasında yer alabilmiştir. Grupta geri kalan işçiler erkeklerden oluşmaktadır. Her ne kadar odak grup

¹⁰ İş Bankası ve Ziraat Bankası kendi bünyesinde toplayan mebus ve tüccarlardan oluşan bir grup "İş Bankası'nın nüfuzundan yararlanarak şeker fabrikalarının üretimi düşük tutulmuş, ithal malı şekerler tekelden satılarak astronomik kazançlar sağlanmıştır. Devlet 1939'da şeker fabrikalarını kontrol altına alınca, aynı fabrikalarının üretimi bir yılda 42.000 tondan 90.000 tona çıkacaktır" (Cem, 1973: 302).

görüşmesi başlatılmadan yazılı onam alınmışsa da görüşmeye katılan işçilerin isimleri akademik etik kurallar çerçevesinde değiştirilerek anonimleştirilmiştir.

Ayrıca fabrikadaki değişimi göstermek amacıyla yeniden fotoğraflama tekniği kullanılmıştır. Yeniden fotoğraflama tekniği, geçmişin bir anında çekilmiş fotoğrafların arşivlerden toplanarak, benzer açıdan yeniden fotoğraflama sürecidir (Berg, 2008, s. 937). Elde edilen bu iki fotoğraf ile geçmiş ve şimdinin bir karşılaştırılması yapılarak, iki zaman diliminde var olan tarihsel, toplumsal, teknolojik, mimari ve kültürel koşullar belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışma, şeker fabrikasının kampanya¹¹ döneminde değil, bu dönem öncesinde fabrika bakım, onarım ve bir sonraki kampanya dönemine hazırlık çalışmaları yapılırken, işçilerin daha rahat olduğu mayıs-haziran aylarında gerçekleşmiştir. Bu nedenle kampanya dönemindeki yoğunluk gözlemlenememiştir. Bu makale çalışması için gerçekleştirdiğimiz odak grup görüşmesi nedeniyle etik kurul izni gerekmiştir. Bu çalışma kapsamında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 14.06.2023 toplantı tarihli 2023-10 numaralı toplantı, 13. Karar ile etik kurul uygunluk belgesi alınmıştır.

Kazım Taşkent Eskişehir Şeker Fabrikası

Fotoğraf 3. 1933, Fabrika girişi.

Fotoğraf 4. 2023, Fabrika girişi (Gülbin Özdamar Akarçay Arşivi).

Geçmiş deyimle *cümle kapısı* fabrikanın tarihi kadar eski olmasa da geçmiş ve günümüzde kapının yeri neredeyse aynı konumdadır. Araştırma fikri ilk ortaya çıktığında ön görüşme ve odak grup görüşmesi için gittiğimizde *cümle kapısından* girerken selama duran güvenlik görevlileri, fabrika genel müdürü, sendika başkanı ve çalışanların nezaketi bir gelenek olarak sürdürdüklerinin kanıtı niteliğindedir. Koridorlarda, üretim alanındaki makinelerde, toplantı salonunda, yemekhanede, balo salonunda, müdür beyin odasında, anı defterindeki devlet büyüklerinin yazılarında, fotoğraflarda ve fabrikanın neredeyse her yerinde adeta tarihi yaşayan bir müessesede olduğunuzu hissediyorsunuz.

“Eskişehir Şeker Fabrikası’nın daha cümle kapısında eskilerden oldukça farklı bir müesseseye ayak basmakta olduğunuzu hissedersiniz: Modern yapılar, irili ufaklı binalar, sağa sola koşuşan insanlar ve yabancıya selama durmak nezaketini gösteren ciddi suratlı kapıcılar!” (Tarus, 1957: 131).

Eskişehir Şeker Fabrikası’nın temelleri 1 Şubat 1933 yılında atılmış, 5 Aralık 1933 tarihinde ise törenlerle açılmıştır. Fabrika, Türkiye İş Bankası’nın %51, Sanayi ve Maadin Bankası’nın %24,5 ve T.C. Ziraat Bankası’nın

¹¹ Şeker fabrikalarında *kampanya* ve *revizyon* dönemi olmak üzere iki dönemli iş akışı ve süreci bulunmaktadır. Kampanya dönemi şeker pancarının hasat zamanı başladığında pancarın fabrikaya ulaştırılmasından itibaren hasat döneminin sonuna kadar olan sürede neredeyse tam kapasite ile fabrikanın tüm birimlerinin şeker pancarı alımından, işleme süreçlerine ve nihai ürün olarak şekerin çuvallanmasına kadar aşamaların hepsini kapsayan üretim dönemi olarak tanımlanmaktadır. Kampanya dönemi dışında revizyon dönemine ise fabrikada bir sonraki döneme hazırlık kapsamında makinelerin bakımı, tadilatı vb. iş süreçleri gerçekleştirilmektedir.

%24,5 hissesine sahip olduğu Anadolu Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi tarafından kurulmuştur (Yıldız, 2016, s. 38; Özer, 2021, s. 102-103). Bu dönemde şehirde un, kiremit ve tuğla fabrikaları bulunmaktadır. Üçüncü kamu yatırımı olması sebebiyle Eskişehir Şeker Fabrikası kente bir hareketlendirme getirerek, şeker dayalı üretim yapan yeni işletmelerin açılmasına da sebep olmuştur (Acar, 2009, s. 70). Eskişehir Şeker Fabrikası 1500 ton kapasite ile üretime başlamış, fabrika açıldıktan bir yıl sonra 1800 ton kapasiteye çıkarılmıştır (Özer, 2021, s. 103). Günümüzde günlük 8 bin 200 ton pancar işleme kapasitesine sahip olan fabrika, yılda 140 gün çalıştığında günde ortalama bin 200 ton, yılda ise ortalama 150 bin ton şeker üretmektedir (Türkşeker, 2023). Türkiye'nin 1926'da açılan ilk şeker fabrikası olan Uşak Şeker Fabrikası'ndan sonra geçen zaman zarfında 1955'te toplamda 14 şeker fabrikası ile Türkiye şeker üretiminde kendi kendine yeten bir ülke konumuna gelmiştir (Işın, 2019, s. 37). Genç cumhuriyetin, izlenen sanayileşme ve modernleşme politikaları mucizevi bir sonuç vererek kısa sürede belli bir modelde temel gereksinimleri karşılayan sanayi tesisleri kurulmuştur. Odak grup görüşmesinde ikinci kuşak çalışanlardan İskender Bey'in aktarımıyla cumhuriyetin başarısı şu şekilde dillendirilmiştir:

“... 23'te Cumhuriyet kurulmuş. 24'te şeker kurulmuş. Arada bir yıl. Devlet kuruyor. Hiç yoktan sıfır devlet kuruluyor. Devletin ardından fabrika kuruluyor. Düşünebiliyor musunuz? 33'e kadar 10 yıl içinde 5 tane fabrika yapmışlar...” (İskender Bey, emekli- ikinci kuşak işçi).

Geçmişte ve günümüzde çalışanların fabrikayı, odak grup görüşmesinde nitelendirmeleriyle “okul”, “aile ocağı”, “ekmek kapısı” olarak gördüklerini söylemek mümkündür. Fabrika, yalın bir biçimde iş olanağı sağlayan, gelir getiren bir kurum olarak değil aynı zamanda büyük bir ailenin bir arada yaşadığı toplumsal bir birim olarak görülmektedir. Tarihsel süreç içinde kuşaklar arasında bu algının farklı faktörlere bağlı olarak kısmen zayıfladığı (özelleştirme politikaları sonucunda istihdam süreçlerinde kesintiler olması, değişen toplumsal ve ekonomik koşullar) anlaşılmaktadır. Ancak baki olan şeylerden biri genç cumhuriyetin sanayileşme ve modernleşme politikalarının başarısına bir çalışan olarak katkı sağlamanın gururunu yaşadıkları da görülmektedir. Bu anlamda yaşlı ve genç kuşak arasında her ne kadar özelleştirme girişimi sonrası fiziksel bir kopma olsa da gençlere kurumun, kurumsal değerlerin aktarılabilirdiği ve bu anlamda bir bağın kurulduğu anlaşılmaktadır.

Dünden Bugüne Eskişehir Şeker Fabrikası'nın Fiziki Görünümü

Fotoğraf 5. 1930'lu yıllar (Fabrika Fotoğraf Arşivi).

Fotoğraf 6. (Mehmet Baysan Arşivi, 2018).

Sümerbank fabrikalarında olduğu gibi şeker fabrikalarında da üretim tesisi ve sosyal tesisler bütüncül bir tasarım anlayışıyla kompleks halinde inşa edilmiştir. Fabrika idari tesisleri, silolar, su temin tesisleri, havzalar, atölyeler, depolar, tanklar ve yönetim binalarından oluşmaktadır. Bu sahada aynı zamanda tarımsal üretim sahaları ve tesisleri, inek ve domuz çiftlikleri, sinema salonları, yüzme havuzları, konferans salonları, lokanta gibi sosyal tesis alanları ve çalışanların yaşadıkları lojmanlar inşa edilmiştir.

“... Fabrikayı (Alpullu Şeker Fabrikası) inşa eden Alman Maschinen Fabrik Buckau R. Wolf Firması, sosyal tesisleri de Almanya'nın standartlarına göre kurmuştur. Lojmanlar, tiyatro ve sinema salonları, restoranlar, yüzme havuzları, tenis kortları, basketbol sahaları, fabrika çalışanlarının et, süt, yumurta gereksinmelerini karşılayan tarım işletmeleri daha sonra kurulacak şeker fabrikalarında da yerini alacaktır. Türkiye'deki şeker fabrikalarında ve çoğu devlet işletmelerinde bugün bile “koloni” diye adlandırılan bir yaşamın pusulası olacaktır bu tesis. Diğer sanayi kolları oluşturulurken Alpullu Şeker Fabrikası örnek alınacaktır” (Günçikan, 1999, s. 245).

Fotoğraf 7. (Fabrika Fotoğraf Arşivi).

1938 yılında Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikaları'nda bulunan tesislerin devri ile Etanol Fabrikası, 1969 yılında atölyeler yenilenerek, Eskişehir Motor Fabrikası, 4 Mayıs 1948 yılında ise şeker sanayinin ilk işçi sendikası Eskişehir'de kurulmuştur. Diğer üç fabrikada da sendikal faaliyetler başlayınca yine Eskişehir fabrikası işçilerinin öncülüğünde 1953 yılında Türkiye Şeker Sanayii İşçi Sendikaları Federasyonu kurulmuş, federasyonun ilk yönetim kurulu üyeleri Eskişehir Şeker Fabrikası işçilerinden oluşmuştur (Şeker İş 25. Yıl Belgeseli, s.28). 1963 yılında “federasyondan istifa eden sendikalar, iki ay içinde genel kurullarını yapmak suretiyle Şeker-İş bünyesinde şube olarak yerlerini almışlardır. Şeker-İş, kuruluş yıllarında 10 bin üyeye sahip iken 40 yıl sonra ise 28 bin üyeye ulaşmıştır. Şeker-İş'in bugün 15 şubesi, 6 il temsilciliği mevcuttur” (Türkiye Şeker Sanayii İşçileri Sendikası, 2023).

Şeker sanayiinde mevsimlik bir bitki olan pancarın çürümeden işlenmesini sağlamak için fabrikanın üretim faaliyeti de mevsimlidir. Şeker fabrikasının şeker pancarının hasat döneminden itibaren yoğun bir üretim dönemi olmakta ve bu yoğun üretim dönemi maksimum işçi sayısının olduğu dönem olarak da bilinmektedir. Fabrikanın faal olduğu döneme “*kampanya*” denmektedir. Bir başka ifadeyle pancarın toplanarak fabrikaya girişinden şeker üretiminin sonuna kadar olan süreç kampanya dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu nedenle işgücünün kampanya dönemlerinde daha fazla olması gerekmekte, geri kalan zamanlarda ise düşük istihdam ile bakım ve onarım faaliyetleri (*revizyon dönemi*) yürütülmektedir. 100 ila 120 günlük dönemi kapsayan kampanya döneminde fabrika aralıksız çalışmakta; daimî işçiler ile mevsimlik işçiler görev almaktadır (Güven, 1966, s. 26; Erdinç, 2000, s. 116). 1964 yılında Türkşeker fabrikalarında çalışan daimî işçi toplam sayısı 3145, geçici işçi sayısı ise 7465’tir (Güven, 1966, s. 26-28). 2020 yılı verilerine göre Türkşeker’de çalışan toplam daimî işçi sayısı 2801, geçici işçi sayısı 1191 olarak ilan edilmiştir. Eskişehir Şeker Fabrikası’nda 2020 yılı itibariyle 279 daimî, 80 geçici işçi görev yapmaktadır (Türkiye Şeker Sanayii İşçileri Sendikası, 2023). Türkşeker fabrikalarında 2003 yılında 836 olan taşeron işçi sayısı, 2020 yılına geldiğinde yaklaşık 11000 seviyesine yükselmiş, şeker fabrikalarına kalifiye işçi alınması ihtiyacı doğmuştur (Çelik, 2022, s. 464). Odak grup görüşmesine katılan işçilerden Sedat Bey (çalışan-üçüncü kuşak işçi), 25 yıldır kampanya döneminde geçici işçi olarak çalıştığını ve 2020 yılında kadrolu olarak daimî işçi kadrosuna geçtiğini belirtmiştir. Sedat Bey, kadrolu daimî işçi alımı söz konusu olduğunda önceliğin yıllarını fabrikaya vermiş, deneyim kazanmış geçici işçilere verilmesi gerektiğini de eklemektedir. Taşeron işçilerin kampanya döneminde yoğunluklu çalışması, şeker fabrikalarındaki pek çok işin deneyimsiz işçilerle yapıldığına, bu durumun işleyişi yavaşlatabildiğine de değinilmiştir. Şeker fabrikasındaki işin doğası gereği kampanya döneminde fabrikanın üretim aşamalarında kalifiye işgücüne gerek duyulmaktadır. Teknik anlamda vasıf kazandırabilecek bir meslek okulu vb. olmadığı için şeker fabrikalarında tarihsel olarak usta çırak ilişkisi ile eski ve yeni kuşak işçiler arasında deneyim aktarımına dayalı bir işgücü yetiştirme süreci gerçekleşmiştir. Bu nedenle şeker fabrikalarına yönelik özelleştirme politikaları diğer başka kamu iktisadi teşebbüslerinde olduğu gibi istihdam politikalarını olumsuz yönde etkilemiştir. Özelleştirme politikaları sonucunda istihdam politikaları da değiştiği için usta çırak ilişkisine dayalı kendi işçisini kurum içinde yetiştirebilme olanağı da kırılmıştır. Şu anda Eskişehir Şeker Fabrikası’nda özelleştirme kararları alındıktan sonra, 1998’den sonra ilk kez işçi alımı gerçekleşmiştir. Aradaki boşlukta usta çırak ilişkisi tamamen kırılmış, deneyimli kuşak ile deneyimsiz kuşak arasında bir kopma meydana gelmiştir. Emeklilik hakkı elde etmiş işçilerin kurumsal bağlılık nedeniyle çalışmaya devam ettikleri, az sayıda kalan ustaların genç kuşak taşeron olsun ya da olmasın işçilere sahip çıkmaya çalıştıkları yapılan görüşme sonucunda anlaşılmaktadır:

“Şeker fabrikaları aile olduğu için okulu yok. Mecburen abilerimizden öğrendiğimizle ve kendi gayretlerimizle yetismeye çalıştık. Yeni giren gençlere, başlayacak olanlara faydalı olmak için fedakarlıkta bulunup yani kazanı çünkü revizyonu ayrı bir olay işletmesi ayrı bir olay... çünkü gençlere bunu öğretmek için sağlam bilgi kaynaklarına erişmeleri için ... değerli ustalar tam böyle verimlilik çağında emekli olma durumunda kaldı. Yaş geldi ayrı bir mevzu ama gençlerin bu trilyonluk serveti bu milli serveti, 5 kuşak bir, 1933’te, 11 ayda bitmiş bu fabrika, yokluk yıllarında kurulmuş cumhuriyetin. Yani bu fabrika için biraz daha çalışmak isterdik yani. Genç yetiştirerek, aktif olmasa bile pasif olarak bunu çok isterdim yani...” (Sedat Bey, çalışan-üçüncü kuşak işçi).

Sonuç itibariyle bir cumhuriyet sanayi kuruluşu olarak tasarlanmış Eskişehir Şeker Fabrikası’nın özelleştirme politikaları neticesinde, kamudaki istihdam politikalarının etkisiyle beraber kuşaklararası işçi bilgi, deneyim aktarım ilişkisi kırılmış, usta-çırak ilişkisi bu anlamda zarar görmüştür. Kurumsal aidiyeti, çalışma disiplini ve emek süreçlerini etkileyen en önemli unsurlardan biri genç çalışanlar ve eski kuşaklar arasındaki kopuşla ilintili görünmektedir.

Bulgular ve Tartışma

Araştırma, Eskişehir Şeker Fabrikası'nın tarihini işçi deneyimleri üzerinden anlatma amacını taşıyan bir çalışmadır. Bu çalışmanın en önemli amaçlarından biri klasik fabrika tarihini dokümanlar üzerinden incelemek değil, işçilerin sesinin daha yüksek duyulduğu bir çalışma gerçekleştirmektir. Bu nedenle fabrika deneyimleri ve çalışma yılları üzerinden seçilen 9 katılımcı işçi ile yapılan odak grup çalışması, fotografik uyarım tekniği ve yarı yapılandırılmış sorular ile veriler toplanmış, temalara ayrılmış ve bu temalar teorik tartışma ile derinleştirilmiştir.

Odak grup görüşmesine gelen emekli işçiler özenli giyim kuşamları ile adeta fabrikaya verdikleri önemli ve özeni ortaya koymaktadır. Görüşmeden önce kendiliğinden başlayan sohbet geçmişi yâd etme, hâl hatır sorma, gençlere öğüt verme ve anıları anlatma biçiminde gerçekleşmiştir. Çalışmaya verecekleri katkıdan dolayı memnuniyetlerini dile getirirken de fabrikaya olan minnet borçlarını yerine getirmenin bir parçası olarak duydukları gururu aktarmışlardır. Gençler fabrikada çalışmaya devam ettikleri bir günde sendika başkanının çağrısı ile görüşmeye katılmışlardır. Gençlerin çalışma deneyimlerinin görece olarak az ve mevcut çalışanlar arasında gündelik iletişimin kopuk olması nedeniyle aidiyet kurma ve bellek oluşturma eski kuşağa göre zayıflamıştır. Ustaların yanında çekingen olan, konuştuğça açılmaya başlayan genç işçiler, fotoğraflarla da bir bağ kurmakta zorlanmışlardır. Onlar, eski fotoğraflara tanıdık ama anlamlandıramadıkları fotoğraflara bakar gibi bakmışlardır. Görüşmelerden elde edilen veriler ışığında oluşturulan alt temalarda, bu gözlemler örneklerle anlatılmıştır.

Türkiye'nin Bir Değeri Olarak Eskişehir Şeker Fabrikası: Şeker Kültürü

Fotoğraf 8. Fabrika dış alan görüntüsü günümüz, (Gülbin Özdamar Akarçay Arşivi).

Fotoğraf 9. Fabrika dış alan görüntüsü geçmiş, (Fabrika Fotoğraf Arşivi).

İlk dönem Cumhuriyet kadroları eğitim için Avrupa'ya gönderilmiş ve döndüklerinde sanayileşmeyi tamamlamak ve ekonomik kalkınmayı sağlamak için fabrikaların kurulması ve makineleşmesi yönünde katkılar sağlamışlardır. 1930'ların başında yeni ve genç cumhuriyeti ayağa kaldıracak olan fabrikaların sadece büyük şehirlerde değil, Anadolu'nun farklı şehirlerinde kurulacak olmasıdır. Şeker ihtiyacının artması sebebiyle Mustafa Kemal Atatürk'ün memleketin her uygun alanında şeker ihtiyacını karşılamak için tesisler kurulması en büyük amaçlarından biridir. Ona göre asıl savaş ülkenin ayağa kalkmasını sağlayacak ekonomik bağımsızlık savaşındır (Karayaman'dan akt. Oğur, 2015, s. 10-11). Devlet bursuyla Almanya'ya giderek Hannover Mühendislik Okulu'nda kimya mühendisliği okuyan Kazım Taşkent, Eskişehir Şeker Fabrikası'nın ilk müdürü olarak atanmıştır. Bu nedenle günümüzde Eskişehir Şeker Fabrikası'nın adı, Kazım Taşkent Eskişehir Şeker Fabrikası olarak değiştirilmiştir.

Cumhuriyet döneminde kurulan fabrikalar, sosyal devlet anlayışı ile inşa edilmiş, sadece üretimi amaçlayan değil aynı zamanda çalışanlarına sağlık, eğitim, sosyalleşme imkânı da sunan yerlerdir. Kimileri bu fabrikaları Amerika'daki 'company town-şirket kenti' modeline benzetmiş, kimileri de Almanların 'koloni' sistemiyle benzerlik kurmuşlardır. Antropoloji, mimarlık ve kent çalışmalarında yer alan çok sayıda anlatı, devlet şirket kentlerini Türkiye'nin seküler, modernist milliyetçiliğinin normlarını aşılama çalışmaları modernleşme ajanları olarak tanımlamaktadır (Yıldız, 2016, s. 3). Anadolu'nun demiryolu ağına yakın illerinde kurulan fabrikalar devletin ekonomik modernleşme uygulamalarının en önemli örneklerini oluştururken, fabrika kompleksleri daha çok kuruldukları kentlerin sosyal yapısının modernleşmesinde söz sahibi olmuşlardır. Çoğu yabancı mimarlar ve firmalar tarafından tasarlanan ve uygulanan bu fabrika kompleksleri, devletin modernleşme hareketlerinin sembolleri olmuştur. Fabrika kompleksleri, üretim tesisleri dışında işçi konutları, konaklama binaları, lokantalar, okullar, revir/hastaneler, çamaşırhaneler, hamamlar, kreşler, satış ofisleri, kantinler, spor alanları, oyun bahçeleri ve rekreasyon alanlarını kapsamaktadır. Fabrikaların spor takımları (tenis, futbol, paraşüt, bisiklet ve güreş), orkestraları ve tiyatro grupları, işçilerin spor, müzik ve sanat alanlarındaki gelişmelerinin devlet tarafından desteklendiğini göstermektedir (Yıldız, 2015, s. 2).

Odak grup çalışmasında fabrikaların kuruluş amacı ile ilgili vurgulanan en dikkat çekici tanım şeker fabrikalarının sosyal devlet anlayışıyla kurulan fabrikalar olduğu vurgusudur. İşçiler, fabrikanın işçiler arasındaki beşerî ilişkileri kuvvetlendirdiğini, sosyal ilişkileri pekiştirdiğini söylemişlerdir. Nazım Bey'in (emekli-ikinci kuşak işçi) yemekhanedeki *lezzet durakları* diye bahsettiği anı, sosyal ilişkinin yemek üzerinden kurulduğunu ortaya koymaktadır:

“Lezzet durakları derken mesela senelerce... fabrikada bir lokantamızda bizim bir Şevket Usta diye bir aşçıbaşımız vardı. Türkiye'deki eşi benzeri az rastlanır şeflerdendi yani. O zaman aşçıbaşı. O insandan çok şeyler gördük. Mutfak ahlakını gördük. Bir ziyafete veya herhangi bir masaya sofraya oturduğumuz zaman ne şekilde hareket edeceğini çok iyi öğrendik, çatal, bıçak, kaşık kullanmayı öğrendik ve hâlâ onları kullanıyoruz” (Nazım Bey, emekli- ikinci kuşak işçi).

Yemekhanede yaşadıklarını anlatırken Nazım Bey ve diğer işçilere eski yemekhane fotoğrafları gösterildiğinde mekânın eskisi gibi olmadığını, maşrapaların ve masa düzeninin artık deştiğini belirtmişlerdir. Yemek yerken bile ustalara hizmetin söz konusu olduğunu, ortaya konan tencereden yemek yendiği zamanlar, en genç işçinin servisi yaptığından bahsetmektedirler. Günümüzde yemek bir şirket tarafından yapılırsa da malzemeler fabrika yönetimince tedarik edilmekte; menü fabrika yönetimi ve işçiler tarafından belirlenmektedir. Ancak yine de yemeğin niteliği işçiler için bir övünç kaynağına dönüşmektedir. Farklı kamu kurumu personellerinin de yemekhanelerinden yemek yiyebilmekte olduğunu, bunun da bir fabrika geleneği olduğunu söylemektedirler.

Fotoğraf 10. Fabrika yemekhanesi.
(Gülbin Özdamar Akarçay Arşivi)

Fotoğraf 11. Fabrika çay mola alanı. (Mehmet Baysan Arşivi)

Fabrikada *Şeker Ailesi* olmak işçiler için geçmişi anlayarak ondan ilham almak ve günün koşullarına uyum sağlamak anlamına gelmektedir. Şeker ailesi olmanın geçmiş ile kurulan bir bağ ile korunması Sennett'in (2009) kavramsallaştırmaları ile açıklanabilir. Bu çerçevede işçilerin kendilerini *şeker ailesi* olarak görmeleri işçilerin süregiden bir yaşam anlatısına ihtiyaç duymalarından, belli bir işte iyi olmaktan gurur duymalarından ve edindikleri deneyimlere değer vermelerinden kaynaklanmaktadır (Sennett, 2009, s. 12). Mahmut Bey'in, şeker kültürü içinde öğrendiklerini anlatırken "çalışmanın kutsiyetine" ve "kendi işine sahip çıkar gibi sahiplenmek" tanımlaması bu yorumu doğrular niteliktedir:

"Çalışmanın kutsiyetini, güzelliğini, bugünün işini yarına bırakmamayı. Kendi ayakları üzerinde durmayı. Verdiği meslek içi eğitimlerle. Bunlara da biz layık olmaya çalıştık. Dürüstçe çalıştık. Babamızın işinden daha fazla sahip çıktım. Ben eğer köyümde kalsaydım, buradaki gibi çalışsaydım... belki de köyde şimdi ağaydım. Buradaki işimde 'saat 5 oldu usta boş ver' diyorlardı mesela. Ben çalışırdım. 'Hayır kaytarmayın!' derdim. Köyümde çalışırdım, babamın 160 dönüm kuru toprağı Sivrihisar'da 300-500 dönüm yapardım. Gerçekten severek çalıştım. Özdeşleştim işimle ama ayrılırken zor oldu yani" (Mahmut Bey, emekli- ikinci kuşak işçi).

Yeni kuşak işçilerden Ahmet Bey (çalışan-geç kuşak işçi) şeker fabrikasını anlatırken fabrikayı şirket olarak betimlemiştir. Onun için "şeker şirketi öncelikle emek ve ekmek sonra da ekip olmak" demektir. Bunun nedenini de yaptıkları işlerin bireysellik ile yürümediğine, canların birbirine emanet olduğuna, tehlikeli işlerle uğraştıklarına, birlik ve beraberliğin işin tabiatında var olduğuna bağlamasıdır. Burada ekip olma vurgusu eski kuşakta yer almazken, yeni kuşağın önemle vurguladığı vazgeçilmez bir durumdur.

Daha önce ifade edildiği gibi fabrika alanının bir kompleks olarak inşa edilmiş olması fabrikanın tüm çalışanları arasında statü farkı olmaksızın karşılaşmaları için zemin oluşturmaktadır. Fabrikanın üretim alanlarındaki çalışan etkileşimi, yemekhanede, sosyal tesislerde, aileler ve çocukların ortak yaşam alanlarında, parklarda, ilkokulda, geçmişte düzenlenen eğlence ortamlarında yoğun bir sosyal etkileşimi sağlamıştır. Ancak günümüzde bu etkileşimin gerek fabrika içinde gerekse fabrika dışında neredeyse kalmadığı odak görüşmeden anlaşılmıştır. Geçmişte, nostalji anlatısı içinde var olduğu söylenen sosyal etkileşimin yarattığı ilişkiler ağını *şeker kültürü* olarak tanımlamaktadırlar. Günümüzde yalnızca cenaze veya düğün olması halinde bu etkileşimin kısmen sürdüğü ifade edilmiştir.

Şeker kültürü onlar için bir aidiyet duygusu, birbirine karşı sorumluluk besleme, bir araya gelme, dayanışma içinde olma, işine sahip çıkma anlamına gelmektedir. Mahmut Bey (emekli- ikinci kuşak işçi), şeker kültürünü

“makinisti, laborantı, fabrikacısı bir araya geliriz. Çocuklarımızın ismine kadar biliriz. Eşlerimizin isimlerine kadar. Yani kültür derken birbirimize biraz daha *aile* ferdiymiş gibi davranıyoruz ama inşallah böyle de devam eder” şeklinde açıklamıştır. Sedat Bey (çalışan-üçüncü kuşak işçi) ise şeker kültürünü “durumu olmayan çocuklara yardım. Ramazan ayında yardımlar olur. Kendi aramızda. O günkü şartlarda ne gerekiyorsa elimizden geleni yaparız. Bütün şeker şirketinde vardır yani bu. Kurumsal olarak yani. Başka fabrikalarda olduğunu sanmıyorum” derken Ahmet Bey (çalışan-genç kuşak işçi), “bu bizim kültürümüzde var” yorumunu yapmıştır. Aslında yalnızca sendikal, işçi hakları konularında bir mekanik bir işçi dayanışmasının var olmadığını aynı zamanda çalışanlar arası geleneksel dayanışma ağlarının da çeşitli durumlarda bir arada olduğu görülmektedir.

Orhan Bey (çalışan-üçüncü kuşak işçi) ise şeker kültürünün içinde aile birliği olduğundan bahsetmiştir. Ona göre aile birliği, Türkşekere bağlı bütün fabrikalarda çalışan işçilerde bulunmaktadır; çünkü her fabrikada kendi memleketinden işçi arkadaşı ile karşılaştığında yabancılik çekilmez, eğitim seminerleri ve tayinler sayesinde tanışıklık ve dayanışma artar.

“Şeker fabrikasındaki aile birliğinin genel anlamı bizim 27-28 tane şeker fabrikamız vardı. Buradaki arkadaşlarımız arasında Karslı da...Malatyalı da...Erzincanlı da vardır... Türkiye'nin neresine gidersek, oradaki şeker fabrikasından bir tane adam bulabilirsin. Bütün fabrika olarak kaynaşmak zorunda sadece lojmanlarda yaşayanlar değil. Bu kaynaşmanın sonunda 'şeker fabrikası bir aile şirketi' anlamı buradan gelmektedir. Ben 90'lı yıllarda sendikacılık yaptım. 8-10 sene aşağı yukarı bütün fabrikaları dolaştım...buradan Ereğli'ye gidersin Eskişehirli görebilirsin. Ağrı'ya gidersin Eskişehirli görebilirsin. Ağrılıyı da burada görebilirsin. Ereğlilii de burada görebilirsin. Kaynaşma var yani” (Orhan Bey, çalışan-üçüncü kuşak işçi).

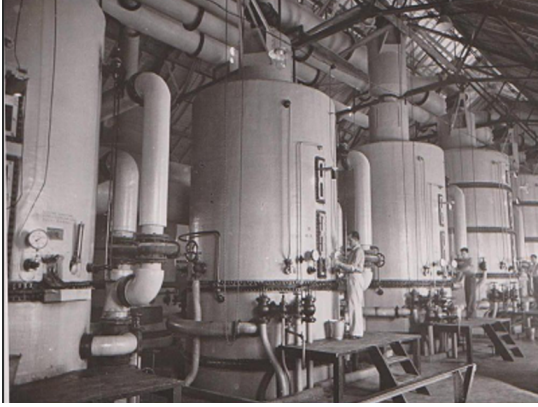
‘Şeker ailesi olmak’ eski kuşak için önemli olsa da yeni kuşak ‘aile’ yerini iş arkadaşlığına bırakmıştır. Sema Hanım’ın (çalışan, genç kuşak işçi), “iş dışında çok nadir burada etkinlikler yapılıyor. Çoğunlukla iş yerinde. Böyle düğünlerde falan birleşmeler oluyor ama onun dışında böyle sosyal aktiviteler minimum düzeyde. Eskisi kadar birliktelikler yok. İş arkadaşlığı var” anlatısında günümüz koşullarında fabrikanın eski işçilerinin bir misyon olarak benimsediği aile birliği idealizminden uzaklaştığı görülmektedir. Cenazeler ve düğünler işçilerin çalışma saatleri dışında birbirlerini görebildikleri yerlerdir. Emekli işçilerden biri olan İskender Bey (emekli-ikinci kuşak işçi) sendikanın önemli bir işe imza attığını, kurulan *whatsapp* grupları sayesinde düğün ve cenazelerden haberdar olunabildiğini anlatmıştır. “Emekli olsak da cenazemizi sendikamız yapar” diyerek, sendikaya olan güvenini tanımlamıştır. Fabrikada çalışan en eski işçilerden biri olan Ercüment Bey (çalışan-ikinci kuşak işçi) ise geçmişte olan birlikteliğin günümüzde kalmadığını belirterek şunları söylemiştir:

“Bir cenaze olduğu zaman işte bir araba çıkarıyoruz. [Eskiden] Yemek götürüyorduk, çay götürüyorduk, şeker götürüyorduk taziye evinde yükü kaldırıyorduk. O zaten taziyesiyle acını tazeler. Ama son günlerde onlar olmuyor bitti yani. Bırakmadılar. Evet sendikamız hâlâ bizi bilgilendiriyor. Ceplere mesaj atıyor. Bir de şöyle sendikamızın en çok hoşuma giden yönü şu: hiç birimizin düğününü bırakmıyor. Hepimize geliyor” (Ercüment Bey çalışan-ikinci kuşak işçi).

Düğünler şeker işçilerinin bir aradalığının ve kurumsal aidiyetin bir temsiline dönüşmüştür. Bir çalışanın düğününe gitme şeker işçilerinin aynı masa etrafında toplandığı bir güç gösterisine dönüşmektedir. Mahmut Bey (emekli-ikinci kuşak işçi) “şekerciler ne zaman olsa hemen bir araya geliriz” diyerek, Bülent Bey (çalışan-ikinci kuşak işçi) “eski şeker fabrikası ustalarından bir abimiz şunu söylerdi. Şeker işçileri hem ölüye gider ağlardı hem de düğüne gider oynardı. Hayatı böyle öğreniriz biz” diyerek iyi ve kötü günde bir arada olmanın şeker kültürünün vazgeçilmezi olduğunu vurgulamışlardır. İşçi sınıfı kültüründe Sennett ve Cobb’un (2017) kavramsallaştırmasıyla “bir toplumsal sözleşme olarak fedakârlık” baskın görünmektedir. İşyerine karşı

hissedilen sorumluluk, canla başla çalışma sorumluluğu ve gösterilen fedakârlık olduğu kadar diğer emekçilerle dayanışma zorunluluğu ve bu anlamda fedakârlık bu çerçevede yorumlanabilir. Bu bağlamda şeker fabrikasına için bir işçi sınıfı kültüründen bahsedilmek mümkündür. Zira işçi sınıfı kültürü Williams'ın (2017, s. 476) perspektifinden “temel kolektivizm fikri ve onu temel alan kurumlar, davranışlar, düşünme alışkanlıkları ve yönelimlerdir”. Dolayısıyla şeker fabrikasına özgü bir işçi sınıfı kültürü tarihsel süreç içinde oluşmuş görünmektedir. Kuşaktan kuşağa aktarılan, sınıf içi ilişkiler ağında yoğrulan kolektivizm, kurumsal yapı, davranış ve düşünme alışkanlıkları ve yönelimleri şeklinde varlığı odak grup görüşmesindeki anlatılara bakılarak görülebilir.

Okulsuz İşçilik: Usta-Çırak Eğitimi

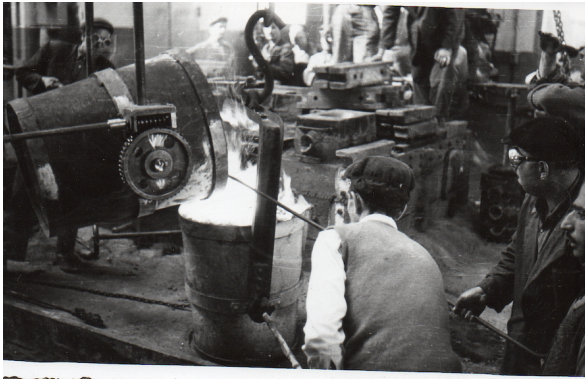

Fotoğraf 12. Kazanlar (Fabrika Fotoğraf Arşivi).

Fotoğraf 13. Kazanların revizyon döneminde bakımını yapan işçiler (Fabrika Fotoğraf Arşivi).

Türkiye’de çıraklık eğitiminin başlangıcına bakılırsa, tarihi 12. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ahilik Teşkilatı’na kadar dayanmaktadır. 18. yüzyılda sanayi devrimi, fabrika sistemi ile üretim bir gereksinim haline gelmiş, icatlar yüzyılında yeni makinelerin fabrikalarda seri üretime olanak vermesi ile köyden ya da uzak ülkelerden büyük kentlere göçenler fabrikalarda çalışmaya başlayarak işçi sınıfının doğuşuna sebep olmuştur. Osmanlı’nın Batılılaşma hareketleri ve devamında Cumhuriyet’in kuruluşu ile sanayileşme hamlesinin ilerlemesiyle bu dönemin gerekliliklerini karşılayacak makineleri kontrol edebilecek ve üretim kaybını en aza indirecek birikim sahibi işçilerin yetişmesi için bir eğitim sistemi kurulması sağlanmıştır (Bostancıoğlu ve Dinler, 2017, s. 3).

Fotoğraf 14. 1930’larda fabrika işçileri, (Fabrika Fotoğraf Arşivi).

Fotoğraf 15. 2023’te fabrika işçileri (Gülbin Özdamar Akarçay Arşivi).

Şeker fabrikasında usta çırak ilişkisi, diğer fabrikalardan daha farklıdır; çünkü Alman teknolojisi ile donatılmış fabrika ve geçmişten kalan mekanik

aksamları öğretecek bir meslek lisesi bulunmamaktadır. Fabrikanın içinde yetişen her işçi ustasından öğrendiklerini uygulamakta ve kendisinden sonra gelen kuşağa aktarmaktadır. Eski fotoğraflardaki kimi teknolojinin hâlâ kullanılmakta olduğunu ama çoğunun teknolojinin gelişmesi ile birlikte değiştiğini, böylelikle bazı aşamalarda bilgisayar ile kontrol edilen bir sisteme sahip olduklarını vurgulamaktadırlar.

1979 yılında fabrikada *kazancı* olarak işe başlayan ve emekli olana kadar bu alanda çalışan Mahmut Bey (emekli- ikinci kuşak işçi), şeker fabrikasında çalışacak işçinin yetiştiği okulun olmadığını vurgularken, 25 yıldır fabrikada çalışan Sedat Bey (çalışan-üçüncü kuşak işçi) ise “şeker nasıl üretilir, nasıl işlenir, nasıl elde edilir bunun bir okulu yok. Torna tasfiye gibi bir metal işleri gibi yani dışarda öğrenecek bir okulu yok. Sadece burada çalışarak, deneyimleyerek öğrenebileceğimiz şeyler var” yorumunu yapmıştır.

Fotoğraf 16. Enerji ünitesi revizyon, bakım çalışmaları, (Gülbin Özdamar Akarçay Arşivi).

Sennett (2009, s. 11), ideal kadın ve erkeğin baş etmesi gereken güçlüklerden birinin yetenek olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre modern ekonomide pek çok becerinin raf ömrü kısa olduğundan, işçilerin her sekiz yılda bir eğitilmeleri gerekmektedir. Yeteneğin bir kültür meselesi olduğunu belirten Sennett, günümüz toplumsal düzeninin zanaatçılık idealini yani tek bir şeyi gerçekten iyi yapmayı öğrenme idealini desteklediğinden bahsetmektedir. Böylece “modern kültür, zanaatçılığın yerine, geçmiş başarıyı değil potansiyel kabiliyeti öven bir meritokrasi fikri” geliştirmektedir (Sennett, 2009, s.11) Sennett’in yetenek ile ilgili söylediklerini Sedat Bey’in işçilerin kapasite farklılıkları ile ilgili anlattıkları açıklar niteliktedir:

“... herkesin kapasitesi aynı değil. Bazı insanın gerçekten kafası çok çalışıyor. Yetenekli oluyor. Her işe yetişebiliyor. Ama bazı insanların da içinde bir kötülük yok ama kapasitesi o yani. Bu kadar yapabiliyor. Hepimizin de vardır altında o tip insanlar onun yeteneği o kadardır. Eğer bir şey yoksa içinde fitne fesat veya kasti bir şeyler yapmıyorsa onu hoş görürüz. Aramızda o da öyle çalışır” (Sedat Bey, çalışan-üçüncü kuşak işçi).

Fabrika, uzun süredir kadrolu işe alımlar gerçekleştirmediği için yetiştirilecek işçi sayısı da azdır. En son 2020 yılında özelleşme sürecinin sonlandırılması ile işçi alımı yapılmıştır. İşçi alımından önce taşeron işçi sistemi ile fabrika yoğun dönemini geçirmiştir. Bu dönemde işe giren Ahmet Bey (çalışan-geç kuşak işçi), makinist

olarak çalışmakta ve iyi bir makinistin on yılda bir yetiştiğinden şöyle bahsetmektedir: “Bizim 10 yıl süremiz yok. Herkesin emekliliği dolu. Bazıları Afyon’dan özelleştirmeden gelmiş ustalar mesela. EYT’den emekli olmazsa bir buçuk yıl sonra gidecek. Bir buçuk yıl içinde her şeyi öğrenmem lazım. Gidebildiğim görebildiğim her yeri.” Ahmet Bey’in öğrenecekleri fabrikanın doğru işleyişi için önemli olduğundan kendisini ustasının öğrettiği her bilgiyi almak zorunda hissetmektedir. Usta-çırak ilişkisini baba-oğul ilişkisine de benzeterek, “benim ustam muhteşem, babam gibidir. Çok iyi anlaşıyoruz. Bazen kızar bana. Doğru yapsam da kızar bana bazen daha iyi yap diye. Ama gerçekten bütün bilgisini ve tecrübesini aktardı mesela” yorumunu yapmaktadır.

Fabrikadaki ustabaşı ve diğer işçilerin görev sıralamaları olduğunu vurgulayan Orhan Bey (çalışan-üçüncü kuşak işçi) ise “burası askeriye gibi bir yer. Ustası var. Usta yardımcısı var. Çırağı var. Stajyeri var. Herkesin belli bir işi var. Herkes savaşını verdiği işte var. Herkes ustabaşının verdiği işe veya işletme müdürünün verdiği işe uymak zorunda” diyerek usta ve çırak ilişkisinde ast-üst ilişkisinin uzmanlığa, deneyime ve statüye göre nasıl oluştuğunu ve işlediğini vurgulamaktadır.

Genç kuşak kadın işçilerden Sema Hanım (çalışan, genç kuşak işçi) ve Ferinaz Hanım (çalışan, genç kuşak işçi) ise usta çırak ilişkisini ekip çalışması olarak değerlendirmektedirler. Geçmişte fabrika deneyimini yaşamış ustaların iş eğitimlerini ustalarından aldıklarını ve usta çırak ilişkisini daha çok yaşadıklarını belirten Sema Hanım, “şimdiki dönem biraz daha usta çırak ilişkisi değil de ekip ilişkisi. O şekilde olduğu için bana ekip olmayı öğretti diyebilirim burası yani” yorumunu yapmıştır. Ona göre ekip çalışması, iş dağılımı yapma, organize etme ve yardımlaşma anlamına gelmektedir. Ustalarını saygı duyduklarını ifade etseler de ekip olmak onlar için geleneksel ilişkiyi çağdaşlaştıran bir tanımlama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tanımlama, toplam kalite yönetimi gibi yeni çalışma ve örgüt yapılarında kullanılan söylemlerin yeni kuşak çalışanlarda içselleştirildiğinin bir kanıtıdır.

Sosyal Yaşamıyla Kenti Hareketlendiren Fabrikadan Sadece Üreten Fabrikaya

Avrupa’nın sanayileşme ve çağdaşlaşma süreci ile Türkiye Cumhuriyeti’nin arasında belirgin farklar vardır. Türkiye modernleşmesi geç modernleşme olarak tanımlanmakta, çağdaşlaşmanın devlet eliyle yapıldığı, sadece ekonomik ve siyasal atılımların değil aynı zamanda toplumsal, bilimsel, sanatsal ve kültürel değişim ve gelişmelerin de paralel yürüdüğü bir ideolojinin tesisini zorunlu kılmıştır. Çağdaşlaşmanın halk ile bütünleşmesi ise halkevleri, devlet resim heykel müzeleri gibi kültür ve sanat kurumları ile sağlanmaya çalışılırken, özellikle Anadolu’da ilk cumhuriyet döneminde kurulan fabrikalar da bu ideolojinin neferleri olmuştur. Şeker fabrikaları da bunlardan biridir.

Eskişehir Şeker Fabrikası Sosyal Tesis Alanı, işçiler için konaklama binaları, eğlence ve lokanta binaları, hastane ve diğer hizmet binaları ve spor alanları ile birlikte inşa edilmiştir. Sosyal Tesisler Alanı, fabrika çalışanlarının konaklama ve sosyalleşme ihtiyaçlarını karşılamak üzere tasarlanmıştır. İnşa edilen bu sosyal tesisler sadece işçilere değil Eskişehirliilere de hizmet vermiş ve uzunca bir süre kentin sosyal aktivitelerinin hayat bulduğu, yaşayan bir mekâna dönüşmüştür. Aynı zamanda Eskişehir’in bugünkü modern kimliğinin oluşmasında kilit bir nokta olmuştur (Yıldız, 2016, s. 42). Kentin merkezinin dışında olmasına rağmen, kentin ilerisinde bir yapıya sahip olan fabrika alanı yüzme havuzları, tenis kortları, sinema salonları, baloların yapıldığı eğlence mekânları ile dönemin gençlerinin tercih ettiği sosyal mekânlar olarak toplumsal bellekte yerini almıştır. Nazım Bey (emekli-ikinci kuşak işçi), yurttaşların fabrika salonlarında eğlencelere katılmalarının kampanya balosu ve yılbaşı balolarıyla başladığını belirtmiştir. Nazım Bey’e göre anne ve babasının yılbaşı gecesi arkadaşları ile fabrika gazinosunda eğlence fotoğrafı (Fotoğraf 17) dönemin eğlence anlayışına bir örnek oluşturmaktadır. Fabrika arşivindeki diğer fotoğrafta (Fotoğraf 18) ise şehrin ileri gelenlerinin eğlence olarak fabrika mekânını seçmeleri, fabrikanın o dönemdeki modern yapısına ve şehirdeki mekân azlığına bağlanmaktadır.

Fotoğraf 17. Yılbaşı Baloları, (Nazım Bey Arşivi). Fotoğraf 18. Balo Geceleri (Fabrika Fotoğraf Arşivi).

Fotoğraf 19. Lokanta 1950'ler, (Fabrika Fotoğraf Arşivi).

Fotoğraf 20. Lokanta 2023, (Gülbin Özdamar Akarçay Arşivi).

İkinci kuşak şekerçi olarak kendini tanımlayan Nazım Bey'in babası fabrikada ambar şefliği yapmış, 4 amcası da fabrikanın değişik bölümlerinde çalışıp emekli olmuşlardır. Kadın doğum doktoru, çocuk doktoru, genel cerrah gibi farklı alanlarda uzmanları olan fabrika hastanesinin doğumhanesinde dünyaya gelen Nazım Bey'in çocukluğu da şeker lojmanlarında geçmiştir. O dönemi oldukça iyi hatırlamaktadır:

“Her cuma akşamı yemekli olarak aile toplantısı adı altında yemekli müzikli eğlenceler olurdu. Orkestramız vardı. Orkestrada da çok meşhur isimler vardı. Tuna Öteneller piyanodaydı. Baterist İlhan abi vardı. Ahmet abi vardı. Saksofoncu Coşkun amca vardı. Coşkun Öğün. Vehbi hoca vardı kemanist. İlk başta caz müziğiyle başladılar. Ondan sonra millet başladılar yemeğini yemeye” (Nazım Bey, emekli-ikinci kuşak işçi)

Müzisyenlerin arasında öğretmenlerin de olması, şeker çalışanlarının kendi ya da yakınlarının yetenekli çocuklarının müzik yeteneklerinin sınava tabi tutularak, eğitilmelerini ve konservatuarı kazanmalarını sağlamıştır. Bu çocuklardan biri de görüşmecilerden Nazım Bey'in kız kardeşidir.

Fotoğraf 21. Atatürk Lisesi Öğrencilerinin 1969 yılında Molière'in Hastalık Hastası adlı oyununu sergilemeleri

Fotoğraf 22. Şeker Fabrikası Sinema ve Balo Salonu'nda Klasik Müzik Konseri (Hakan Üresin Arşivi)

Foto 23. Sinema ve Balo Salonu'nun yeni hali. Lokantanın içinde, 2023, (Gülbin Özdamar Akarçay Arşivi).

Fabrika işçilerinden oluşan bir amatör tiyatro topluluğu da kurulmuştur. Eskişehir Şehir Tiyatrosu'nun yeni kurulduğu ve temsiller için sahne bulmakta zorlandığı dönemlerde, fabrika müdürü Mustafa Bozok kampüs içinde sinema ve balo salonu binasını inşa ederek bu sorunu çözmüştür. Eskişehir Şehir Tiyatrosu'nun yanı sıra Ankara Devlet Tiyatrosu da bu sahnede oyunlar oynamıştır (Yıldız, 2016, s. 44). Nazım Bey tiyatro topluluğu ile ilgili anısını şöyle anlatmıştır:

“Tiyatromuz vardı mesela çalışan personelin içinde tiyatro ekibimiz vardı bizim. İşte Buzlar Çözülmeden [tiyatro oyunu] oynadığı oyunlar falan. Ben 6 yaşında Ankara Sanat Tiyatrosu geldi buraya. Kocaoğlan diye bir oyun. Çocuk oyuncu bulamamışlar. Bizi topladılar götürdüler. Biz orada şarkı söyledik mesela. 6 yaşında, Ankara Sanat Tiyatrosu'nda” (Nazım Bey, emekli-ikinci kuşak işçi).

İlhan Tarus (1957, s. 138-139) ülkede kurulan bütün şeker fabrikalarını gezip gözlemleyerek yazdığı kitabı *Uzun Atlama*'da Eskişehir Şeker Fabrikası'nın kentin ve ülkenin ekonomisine olduğu kadar memleket kültürüne olan katkısından övgüyle bahsetmiştir.

“Eskişehir Şeker Fabrikası’nın kendi iktisadi faaliyeti dışında, memleket kalkınmasına, memleket kültürüne uzanan bir kolu: Sinema ve Konferans Salonu. Bütün halka açık olan muazzam salonun, haftanın hiçbir gününde kapalı kalmasına imkân yoktur. En yeni, seçme sanatla ilgili filmler derhal getirilir ve günlerce gösterilir. Gündüzleri salon konferanslara, toplantılara tahsis edilir. Benim ziyaret ettiğim gün, Eskişehir yüksek tahsil gençliği adına bir konferans tertiplenmişti. İstanbul Yüksek Ticaret Okulu profesörlerinden Reşat Kaynar, Tanzimat ve Hür Fikirler konusu etrafında konuştu. Salon ayrıca büyük mağazaların vitrinlerine yerleştirilmiş kartonlarda, müteakip günlerdeki toplantılar ve konferanslar ilan ediliyordu” (Tarus, 1957, s. 138-139).

Nazım Bey, sinema salonunda kentliler ile şeker ailesinin bir arada filmler izlediğine değinmiş, Kartal Yuvası, *Love Story* gibi filmlerin herkeste heyecan yarattığını ve ilgiyle izlendiğine değinmiştir. Tarus (1957, s. 60) ise fabrika ile ilgili gözlemlerinde, yoğun ve tehlikeli işlerde çalışan işçilerin, dış hayatın düşüncelerinden kurtulmaları için karılarının ve çocuklarının saat sekiz buçukta fabrika sinemasına girdiklerini hayal etmelerinin onları rahatlattığından bahsetmiştir. Bu güveni sağlamanın kolay ve ucuz olmadığını da vurgulamıştır.

Kentin ileri gelenlerinin düğünlerinin de yapıldığı bu salonu nezih bir mekân olarak tanımlayan Nazım Bey, sahnenin yerinin değişmesini örnek göstererek, aşağıdaki fotoğrafın 1974’lerde çekilmiş olabileceğini ve Eskişehir’in ünlü bir ailesinin oğlunun düğünü olabileceğini belirtmiştir.

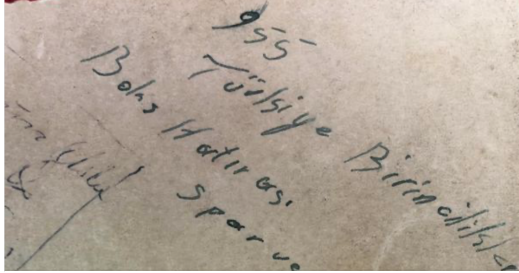
Fotoğraf 24. Eskişehirli bir ailenin düğünü, (Fabrika Fotoğraf Arşivi).

Eskişehir Şeker Fabrikası cumhuriyetin sanayileşme ve modernleşme hamlelerinin bir örneği olarak yalnızca istihdam, işçi sınıfı kültürü oluşumu, çalışma, emek süreçleri açısından bir sanayi tesisi olmamıştır. Bu anlatılardaki kültürel yaşamın lokomotifleri olarak modern Türkiye’de kent yaşamının modern ölçütlere göre nasıl olması gerektiğini ortaya koyan bir örnek olarak sosyal, ekonomik ve kültürel yaşama öncülük etmiştir.

Fabrikada Spor Faaliyetleri

Devlet fabrikalarında günlük spor, işçilerin sosyal bağlar aracılığıyla fabrika yaşamına ve endüstriyel üretim koşullarına uyumunu artırmak için kullanılan politika unsurlarından biridir. Beden eğitimi ve spor, temelde tarımsal üretim normlarına alışık olan işçilere dakiklik, çabukluk, takım çalışması, dikkat gibi beceriler kazandırmak için kullanılmıştır. Sporun, çalışma saatlerinden maksimum verimi sağlamanın yanı sıra, işlerine ve fabrika yaşamına yönelik isteklerini artırmada da yararlı olacağı düşünülmüştür. Beden eğitimi ve spor 1930’lu yıllarda sadece fabrikalarda değil, okullarda, Halkevlerinde ve gençlik kulüplerinde de bir devlet politikası olarak yürütülmüştür (Ayhan, 2006, s. 37-38).

1955 yılından Eskişehir Şeker fabrikası Boks kulübü.

Fotoğraf 25. Eskişehir Şeker Fabrikası Boks Kulübü, 1955. (Fabrika Fotoğraf Arşivi).

Fotoğraf 26. Kupalar ve fotoğraflar fabrikada sergilenmektedir, (Gülbin Özdamar Akarçay Arşivi).

Şeker fabrikalarında futbol, boks, güreş ve bisiklet takımları kurulmuştur. Bu takımlar işçi ve işçi çocuklarından oluşmuş ve ulusal ödüller, şampiyonluklar kazanılmıştır. Nazım Bey (emekli-ikinci kuşak işçi), babasının ilk başta Tavşanlıspor'da oynadığını, oradan Muhafızgücü'ne transfer olduğunu ve sonunda Eskişehir'e geldiğini önce Şekerspor'da top oynattıklarını sonra da şeker şirketinde işe başladığını anlatmıştır. Günümüzde Eskişehir Şekerspor, sendika sahipliğinde yoluna devam etmektedir. Sedat Bey (çalışan-üçüncü kuşak işçi), Şekerspor'un bir altyapı kulübü olarak işlediğini, maddi olarak güçlü destekleri olmadığı için yetişen futbolcuların başka takımlara gitmek istediklerini, sendika olarak da onlara zorluk çıkarmadıklarını söylemiştir. Günümüzde Eskişehir Şekerspor 1. Amatör Lig'inde mücadele etmektedir.

Eskişehir Şeker Fabrikası'nın sosyal tesislerine ait bir de stadyum inşa edilmiştir. Şeker Stadyumu, o dönemde Eskişehir'in tek çim sahasına sahiptir. Fabrikalar arası futbol maçlarının, antrenmanların yapıldığı bu stadyum bir dönem de Eskişehirspor'a ev sahipliği yapmıştır. Nazım Bey, Eskişehirspor'un fabrika tesislerini kullanması ile ilgili şunları aktarmıştır:

“Eskişehirspor senelerce bu tesisleri kullandı. Gördüğünüz karşıdaki ormanı kullandı. Stadı kullandı. Stadın altındaki soyunma odalarını kullandı. Lokanta olarak bizim fabrikanın lokantasını kullandı. Fabrika olarak yönetim Eskişehirspora sahip çıktı. Abdullah Geçiç vardı bizim eski antrenörlerimizden, onların zamanında Eskişehirspor'un Türkiye Kupası'nı aldığı zamanlarda. Senelerce burada antrenman yaptılar falan. İçli dışlıydık bütün topçularla. Biz tabii o zaman ufaktık daha” (Nazım Bey, emekli-ikinci kuşak işçi).

Eskişehir'de 1935 yılında ilk tenis kortunun açılmasıyla tenis sporu, kentte gençler arasında popülerleşmiştir. Nazım Bey, Eskişehirliilerin tenise duyduğu ilgiyi de şöyle açıklamıştır:

“Kortumuz vardı. Eskişehir'de o zaman bir tane kort vardı. Firuz Kanatlılar'ın kortu işte. Şimdi holding binasının olduğu yerde. Toprak kortları vardı. Bir de bizim burası vardı. Şehirdeki gençler, bizimle bağlantı kurmaya çalışırlardı ki buraya gelsinler” (Nazım Bey, emekli-ikinci kuşak işçi).

Fotoğraf 27. Fabrika Fotoğraf Arşivi.

Tenis kortu ile yüzme havuzu da işçi ve ailelerinin boş zamanlarında kullandıkları alanlardan biridir. Havuz, fabrika yönetimi tarafından Eskişehirliilere ve kadınlara haftanın belirli günlerinde açılarak, yüzmeyi öğrenmeleri sağlanmıştır.

Toplumsal Cinsiyet: Kadının Alanı Belirli

Kadın işçilerin çalıştığı mekânların çekildiği fotoğraflar gösterildiğinde katılımcılar, şeker fabrikalarında 1980 öncesi dönemde şerbette, küp şekerde, ambalajlamada, terzihanede kadın işçi sayısının yoğun olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar bunun sebebini, küp şekerin kapatılmasına, teknolojinin ilerlemesine ve makineleşmenin artmasına bağlamışlardır. Onlara göre bu sebeplerle fabrika içinde çalışan kadın işçinin kalmadığını vurgulamışlardır. Eskişehir Şeker Fabrikası'nda bugün on iki kadın işçi çalışmaktadır. Bu işçilerin bir kısmı laboratuvarında bir kısmı da hizmetli olarak çalışmaktadır. Geçmiş dönem fotoğraflarına bakıldığında laboratuvarında erkek çalışanlar görülmektedir. O yıllarda kadının eğitim alması, aldığı eğitimi kullanacağı bir işe girmesi zordur. Şimdi ise sadece kimyager olarak mezun olmuş kadınlar şeker fabrikalarının laboratuvarında çalışabilmektedir.

Fotoğraf 28. Hakan Üresin Arşivi.

Fotoğraf 29. Fabrika Fotoğraf Arşivi.

Fotoğraf 30. Fabrika Fotoğraf Arşivi.

Fotoğraf 31. Fabrika Fotoğraf Arşivi

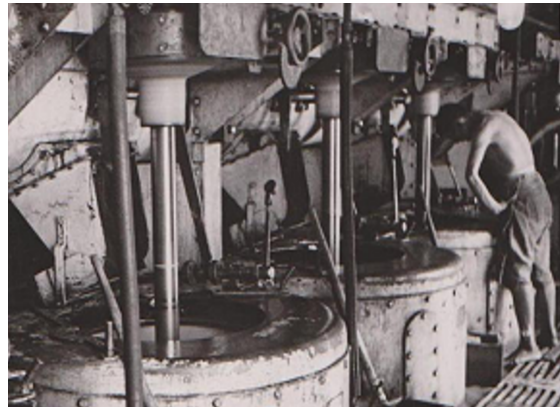
Ercan Güven, şeker fabrikalarındaki işgücü ile ilgili 1966 yılında yazdığı doktora tezinde kadın işçilerin erkek işçilere oranla daha az istihdam edildiğini belirtmektedir. Ona göre kadın işçi sayısının düşük olması işin mahiyeti itibarıyla bir zaruret olmaktan ziyade kadın işçilerin korunmasının sosyal politik olarak erkek işçilere göre daha geniş tutulmasından kaynaklanmaktadır. İş hukuku mevzuatı o yıllarda kadın işçileri “gerek neslin bekası ve idamesi gerek aile ihtiyaçları” nedeniyle himaye altına almıştır. Ona göre şeker fabrikalarında çalışan kadınların sayısının 100 kişiye ulaşmaması ve bilhassa kampanya dönemlerinde geçici olarak çalıştırılması rasyonel bir hareket olacaktır. Fabrikada 1960-61-62 yıllarında hiçbir kadın işçi çalışmazken, 63 yılında 79, 64’te 80 ve 65 de ise 79 kadın işçi işe alınmıştır (Güven, 1966, s. 33-34). Kadını eve hapseden, toplumun bekası olarak gören, aile ihtiyaçlarını karşılayacak yegâne cins olarak yargılayan cinsiyetçi yaklaşım ve ayrımcılık Güven’in kadın işçiye biçtiği vasıf ile ortaya çıkmıştır. Günümüzde şeker sanayide kadın işçi sayısı çok azdır. Genelde fabrikada idari binada masa başında çalışan kadın memurlar, laboratuvar ve geri hizmette çalışan kadın işçiler bulunmaktadır.

Fotoğraf 32. Laboratuvar, 2023 (Gülbin Özdamar Akarçay Arşivi).

Katılımcılardan Ferinaz Hanım (çalışan, genç kuşak işçi), kadınlar çalışırken çekilmiş fotoğrafları ilk defa gördüğünü, daha önce fabrikanın içinde çalışan kadınlar olduğunu bilmediğini söylemiş ve fabrikanın erkek egemen bir fabrika olduğunu vurgulamıştır. Kadın olarak kendini kabul ettirmenin zor olduğunu savunan Ferinaz Hanım, özellikle kampanya dönemlerinde fabrika içine numune almak için girdiklerinde zorlandıklarını belirtmiştir:

“...kampanya döneminde fabrika içine giriyoruz...numuneler alıyoruz. Şimdi buradaki erkek gruplar daha böyle kalabalık oldukları için kendi içlerinde çok daha rahat hareket ediyorlar. Dışardan bir kadının gelmesine alışkın değiller. Giriyorsun. İnanılmaz bir ortam. Kendimi aslında kabul ettirmek çok zor oldu başlarda. Özellikle ilk yıllarda. İnanılmaz zor oldu. Ama yavaş yavaş artık alışıyoruz birbirimize” (Ferinaz Hanım çalışan, genç kuşak işçi).

Fotoğraf 33. Fabrika Fotoğraf Arşivi.

Sema Hanım (çalışan, genç kuşak işçi) ise, yukarıdaki fotoğrafa baktıktan sonra kendi yaşadığı deneyimi anlatmıştır. İlk zamanlar özellikle çok sıcak bir ortam olan rafineride erkek işçilerin atlele dolaşmaya alışkın olduklarını ve kendileri fabrika içine girdiklerinde onları görünce şaşırıldıklarını, toparlanmaya çalıştıklarını söylemiştir. Sedat Bey (çalışan-üçüncü kuşak işçi) ise kadınların bu deneyimlerine istinaden savunmaya

geçerek şunları söylemiştir: “Orada çok aşırı bir sıcaklıkta tabii ki de atletle dolaşılması uygun değil de... bundan önce de çok bayan olmadığı için insanlar biraz alışık. O yüzden yani. Sizden önce de bayan yok denecek kadar azdı yani.”

Ahmet Bey (çalışan-geç kuşak işçi), fabrikada çalışmaya başlayalı neredeyse üç yıl olduğunu aynı vardiyada olsalar da bu süre zarfında kadın işçilerle sadece on kez konuştuklarını, iletişimin kopuk olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Sedat Bey, teknolojinin, cep telefonlarının, bilgisayarların bunda etkili olduğunu, sendika olarak sosyalleşme amacıyla futbol turnuvaları düzenlediklerini belirtmiştir. Ferinaz Hanım ise buna itiraz etmiş ve yine erkeklere özel bir şey yaptıklarını, kadınlara yönelik bir etkinlik planlamadıklarını ifade etmiştir. Sedat Bey ise “futbol takımı kurdunuz da itiraz mı ettik?” yorumunu yapmıştır. Kadınlara yine çoğunlukla erkeklerin ilgi duydukları spora yönelmeleri öğütlenmiştir. Erkek işçi sayısının çoğunlukta olduğu bu fabrikada kadın çalışan olmanın zorlukları olsa da kadınların kendi alanlarını yaratmaları hem fabrika yönetiminden hem de sendikadan hakları olanı almaları için çaba harcamaları gerekmektedir. Sendika da etkinlikleri planlarken kadın çalışanları düşünerek onlara yönelik eğitimler, sosyal faaliyetler düzenlemelidir.

Sonuç

Eskişehir Şeker Fabrikası üzerine odaklanan bu araştırma, fabrikayı deneyimlemiş üç kuşak işçinin gözünden değişimi sosyolojik bir gözle değerlendirmeyi amaçlamıştır. Fabrikanın kurulduğu ilk günden bu yana fiziksel yapısında neredeyse bir değişiklik olmamasına karşın, işçi kuşakları arasında fabrikanın algılanışı, fabrikanın sağladığı olanaklar, fabrikanın sunduğu sosyal yaşam vb. açısından oldukça değişim olduğu ortaya çıkmıştır. Aykaç'ın vurguladığı gibi (2021, s. 27) “fabrika deneyimi, yalnızca üretim ilişkileri, üretimin teknik bileşenleri ya da girdi-çıkıtı hesaplarından ibaret değildir. Fabrika aynı zamanda fabrika emeğinin yaşam biçimini, zamanı kullanma biçimini, mekânı düzenleme tercihlerini, birbirleriyle ve toplumun geri kalanıyla kurdukları ilişkileri göstermesi açısından da önemlidir.” İşçilerle gerçekleştirilen odak grup görüşmesinde, *fabrika deneyiminin* üç kuşak çalışan arasında gözlemlenen farklılaşmasında, değişen ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal yapının etkisi çok büyüktür. Türkiye'deki siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimden bir cumhuriyet kuruluşu olarak Eskişehir Şeker Fabrikası'nın da nasibini aldığı söylenebilir. Fabrika, fabrikadaki ilişkiler, işçi sınıfı, işçi sınıfı kültürü zamanla değişmiş, kentle fabrikanın etkileşimi geçmişle kıyaslandığında oldukça sınırlı kalmıştır. Görüşme yapılan ilk kuşak işçilerin ‘fabrika deneyimi’nde sosyal yaşamın zenginliği (okul, hastane, sinema, tiyatro, konserler vb.) ile geliştirdikleri idealizm ve aidiyet hissiyatı ile ikinci ve üçüncü kuşaktaki aidiyet hissi arasında belirgin farklılıklar gözlenmiştir. Ayrıca *aile kültürü*, *şeker kültürü* olarak tanımlanan kültürel inşa süreci belirgin bir biçimde ortadan kaybolmuştur. Belki de fabrikanın Almanlar tarafından inşa edilirken “koloni” olarak tasarlanmasının bunda payı büyüktür. Lojmanların, tesislerin zaman içinde eksilmesi, çalışma ortamı olarak fabrikanın dışında ortak yaşamın neredeyse kaybolması “aidiyet” hissini aşındırmıştır. Eski kuşak çalışan işçilerin emekliliğinden sonra yeni kuşağın giderek deneyim kazanması ile birlikte fabrika içinde işçi gücünün ve sosyal ilişkilerinin gözlenmesi gerekmektedir. Benzer bir çalışma on sene sonra yapıldığında kurumsal işleyişin ne yönde değişeceği, işçiler arasındaki dayanışma ve birlikteliğin süreklilik arz edip edemeyeceği de gözlemlenerek bu çalışma ile bir kıyaslama yapılabilir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, fabrikanın üretim pratikleri 1933'te kurulduğundan bu yana neredeyse değişmemiştir. Oysa fabrika içindeki işçiler, işçilerin aidiyeti, işlevleri, dayanışma örüntüleri değişmiştir.

Fabrikanın Eskişehir kentinin ve genç Cumhuriyetin çağdaşlaşması yolunda önemli katkıları olduğu görülmektedir. Özellikle Eskişehir kentinin sosyal, kültürel, sanatsal ve spor aktivitelerine önemli katkılar sunması, bu tür aktivitelere mekân sağlaması ve çağdaş sanat alanında tiyatro gösterileri, caz ve klasik müzik konserleri ve spor aktivitelerini çocukluktan desteklemesi Eskişehir Şeker Fabrikası'nı Cumhuriyet ideolojisinin bir temsilcisi yapmaktadır. Kentin günümüzdeki halini almasında da tarihsel ve toplumsal olarak katkısı kaçınılmazdır. Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatroları, Senfoni Orkestrası, kentin eğlence

mekânları, spor kulüpleri gibi pek çok alandaki çeşitli faaliyetlerinin Eskişehir Şeker Fabrikası'nın mirasına bir anlamda borçlu olduğu düşünülebilir. Bu anlamda bugün Eskişehir Cumhuriyetin 100. Yılında modern bir Cumhuriyet kenti olarak nitelendiriliyorsa, kent olarak Türkiye'nin son 25 yıldaki kültürel değişiminden farklı bir patika izliyorsa, Eskişehir Şeker Fabrikası'nın 90 yıllık geçmişinin bu nitelendirmede azımsanmayacak payı olduğunu vurgulamak gerekir.

Kaynakça

- Acar, M. Ş. (2009). *Eskişehir zaman, mekân, insan*. Ankara: Eskişehir Ticaret Odası Yayınları.
- Akın, Y. (2009). Umutlar, korkular kaygılar: Dünya iktisadi buhranının siyasal düşünce ortamına etkileri. Ö. Laçiner (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler* (s. 334-348) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akten, C. (2014). *Örgütsel bağlılığı etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve Eskişehir Kazım Taşkent Şeker Fabrikası'nda araştırma örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Aykaç, A. (2021). *Devletin işçisi olmak*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ayhan, E. D. (2006). *Workers' health and architecture: a reading on eskişehir sugar factory within turkish modernization* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Beardsworth, A. ve Keil, T. (2011). *Yemek sosyolojisi* (Çev: A. Dede). Ankara: Phoenix.
- Berg, B. L. (2008). Visual Ethnography. *The Sage Encyclopedia of Qualitative Method* (s. 921-924) içinde. London: Sage.
- Boratav, K. (1988). *Türkiye iktisat tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bostancıoğlu, Z. ve Dinler, M. (2017). Türkiye'de çıraklık eğitiminin dünü bugünü geleceği. çıraklık, dünü, bugünü, *Yarını Arama Konferansı Bildiri Kitabı* (s. 3-28) içinde. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Braudel, F. (2017). *Maddi uygarlık: gündelik hayatın yapıları* (Çev: M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.
- Cem, İ. (1973). *Türkiye'de geri kalmışlığın tarihi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Civitello, L. (2019). *Mutfak ve kültür*. (Çev: Z. N. Nahya ve S. Örnek). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Çilesiz, R. K. (1997). *Örgütsel değişimin çalışanlar üzerindeki sosyal psikolojik ekonomik etkileri ve bir uygulama çalışması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Dinçel, G. (1999). Gıda sektörü. O. Baydar (Ed.), *75 Yılda Çarklardan Chip'lere* (s. 209-216) içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

- Erdoğan, Z. (2000). *Şeker pancarı ziraatı ile şeker sanayinin ekonomik gelişmeye etkileri: Türkiye uygulaması*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.
- FAO (2023, 18 Mayıs). *World food situation*. Erişim adresi: <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>.
- Işın, P. M. (2019). *Gülbeşeker*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnsel, A. (1996). *Düzen ve kalkınma kısıcında Türkiye* (Çev: A. Sönmezay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk modernleşmesi (1900-1930)* (Çev: A. Berktaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Genç, F. (2023). *Cumhuriyetin şekeri: pancar olmasa idi, icadı gerekirdi*. Erişim adresi: <https://100sene100nesne.com/seker/#easy-footnote-bottom-1-31737>.
- Günçikan, B. (1999). Şeker'de üç kuşak: boyacıoğlu ailesi. O. Baydar ve G. Dinçel (Ed.). *75 Yılda Çarkları Döndürenler* içinde (s. 214-248). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Güven, E. (1966). *Türkiye şeker sanayiinde işgücünün sosyal politikası* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Kansu, A. (2001). Türkiye'de korporatist düşünce ve korporatizm uygulamaları. A. İnsel (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm* içinde (s. 253-267). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karayaman, M. (2017). Nuri şeker ve uşak şeker fabrikasının kuruluşu. *Accounting and Financial History Research Journal*, 17, 7-50. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/319801>.
- Kayseri Şeker Fabrikası. (t.y.). *Şeker nedir, nasıl üretilir ve tarihi*. Erişim adresi: <https://www.kayseriseker.com.tr/bilgi-bankasi/seker-nedir-nasil-uretilir-ve-tarihi/13>.
- Kirez, T. (1989). *İşletmelerin örgütsel amaçlarına ulaşmasında güdülemenin rolü ve Eskişehir şeker fabrikasındaki uygulama* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Mintz, S. W. (1996). *Şeker ve güç* (Çev: Ş. Alpogut) İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Neuman, W. L. (2020). *Toplumsal araştırma yöntemleri* (Çev: Ö. Akkaya) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Oğur, N. (2015). *Eskişehir şeker fabrikası* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Özer, S. (2021). Türkiye'de şeker sanayisi (1925-1950). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17(33), 95-124. Erişim adresi: https://ctad.hacettepe.edu.tr/17_33/4.pdf.
- Patel, R. ve Moore, J. W. (2019). *Yedi ucuz şey üzerinde dünya tarihi* (Çev: S. Gündüz). İstanbul: Kolektif Kitap.

- Prosser, J. ve Schwartz, D. (2006). Sosyolojik araştırma sürecinde fotoğrafın yeri. *Toplumbilim*, (19), 100-110.
- Richardson, B. (2015). *Sugar*. Cambridge: Polity Press.
- Sennett, R. (2009). *Yeni kapitalizmin kültürü*. (Çev: A. Onacak). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. ve Cobb, J. (2017). *Sınıfın gizli yaraları*. (Çev: M. K. Coşkun). Ankara: Heretik Yayınları.
- Sönmez, M. (1999). 75 yılın sanayileşme politikaları. O. Baydar (Ed.). *75 Yılda Çarklardan Chip'lere* içinde (s.1-19). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Standage, T. (2017). *İnsanlığın yeme tarihi* (Çev: G. Çakır). İstanbul: Maya Kitap.
- Tarus, İ. (1957). *Uzun atlama*. İstanbul: Mars T. A. Ş. Matbaası.
- Timur, T. (2001). *Türk devrimi ve sonrası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Türkşeker (2023, 28 Mayıs). *Şeker üretimi teknolojisi*. Erişim adresi: <https://www.turkseker.gov.tr/?ModulID=3&MenuID=55>.
- Türkşeker (2023, 27 Mayıs) <https://www.turkseker.gov.tr/?ModulID=3&MenuID=55>
- Türkşeker (2023, 28 Mayıs) *Personel, şeker satış, ekim ve üretim*. Erişim adresi: <https://www.turkseker.gov.tr/?modulid=10&menuid=45>.
- Türkşeker (2023, 30 Mayıs) *Fabrikalarımız, Eskişehir Kazım Taşkent şeker fabrikası*. Erişim adresi: <https://www.turkseker.gov.tr/?ModulID=11&MenuID=57&ID=16#:~:text=Fabrika%2C%20g%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCzde%20g%C3%BCnl%C3%BCk%208%20bin%20200%20ton%20pancar%20i%C5%9Fleme%20kapasitesine%20sahiptir>.
- Türkiye Şeker Sanayii İşçileri Sendikası. (2023, 31 Mayıs). *(Şeker-İş) tarihçesi*. Erişim adresi: <https://www.sekeris.org.tr/tarihce>.
- Williams, R. (2017). *Kültür ve toplum*. (Çev. U. Kocabaşoğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, M. (2016). *Conservation and revitalization proposals for Eskişehir sugar factory social facilities area* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Extended Abstract

Purpose

The research aims to tell the institutional history of the Eskişehir Kazım Taşkent Factory through the experiences of workers. One of the most important aims of this study is not to examine the classical factory history through documents, but to realize a study in which the voices of the workers are heard louder. At the same time, the study focuses on the production and consumption processes of sugar in Turkey, examines the changing policies on sugar, and reveals the place of Eskişehir Sugar Factory in social memory by using archival photographs that represent the ideals of republican modernization.

Design and Methodology

This study was designed as qualitative research. It was aimed to bring three generations of sugar factory workers together to share their narratives about the past and present of the factory in the same environment. Therefore, focus group interview and photographic elicitation technique were preferred as data collection tools. Photographic elicitation is a data collection technique applied by the researcher to show the photographs selected and organized by the researcher in accordance with the research purpose to individuals and groups and to receive feedback from them. In this research, photographs of the past were collected from the factory archive, books written about Eskişehir, workers' personal archives, photographers' archives and selected according to the purpose of the research. A total of 10 photographs showing the workers who worked in the factory in the past, factory buildings, social facilities, sports activities of the workers, and lodgings were shown. Along with the photographs, a focus group interview was conducted in the light of semi-structured questions. As a result, some themes emerged apart from the photographs. While selecting the participant workers, the Şeker İş Union Eskişehir Branch provided assistance, and a focus group of 9 people was formed consisting of 3 retired workers, 3 retired but still working workers and 3 new generation workers who wanted to participate voluntarily. The workers were seated in such a way that everyone could see each other, and old photographs of the factory were shown on a computer screen to activate memory and recall the past through the photographic elicitation technique. With the help of semi-structured questions and photographs, data on the history of the factory was provided through workers' experiences. The re-photography technique was also used to show the change in the factory. The re-photography technique is the process of collecting photographs taken at a moment in the past from archives and re-photographing them from a similar angle. With these two photographs, a comparison of the past and the present was made to determine the historical, social, technological, architectural and cultural conditions that existed in the two time periods.

Findings

Focusing on Eskişehir Sugar Factory, this research aims to capture change through the eyes of three generations of workers who have experienced the factory. Although there has been almost no change in the physical structure of the factory since its establishment, the perception of the factory among generations of workers has changed considerably in terms of the opportunities provided by the factory, the social life offered by the factory, and so on. As Aykaç emphasizes (2021, p. 27), "the factory experience is not only about relations of production, technical components of production or input-output calculations. The factory is also important in terms of showing the way of life of factory labor, the way they use time, their preferences for organizing space, and their relations with each other and with the rest of society." In the focus interviews with workers, the changing economic, social, cultural and political structure has a great impact on the differentiation of the "factory experience" observed among the three generations of workers. Significant differences were observed between the idealism and sense of belonging that the first generation of workers developed with the richness of social life (school, hospital, cinema, theater, concerts, etc.) in the 'factory experience' and the sense of belonging in the second and third generations. In addition, the cultural construction process defined as "family culture" and

"sugar culture" has clearly disappeared. Perhaps the fact that the factory was designed as a "colony" when it was built by the Germans played a major role in this. The loss of lodgings and facilities over time, and the almost disappearance of common life outside the factory as a working environment eroded the sense of "belonging". After the retirement of the old generation of workers, it is necessary to observe the labor power and social relations within the factory as the new generation gradually gains experience. When a similar study is conducted 10 years later, a comparison can be made with this study by observing how the institutional functioning will change and whether the solidarity and unity among the workers will be sustainable.

Research Limitations

There were no women workers in the factory. The units where women work are laboratories. Only 2 new generation women workers working in the laboratory were able to take part in the focus group. The rest of the workers in the group were men. The study was not conducted during the sugar factory's campaign period (September), but in May-June, when the factory was undergoing maintenance and repair work and workers were more relaxed. Therefore, the intensity during the campaign period could not be observed.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

This study, which examines the social, cultural and organizational history of the Eskişehir Kazım Taşkent Sugar Factory through the experiences of workers, brings workers to the forefront as the people who lived such factories from the inside, representing the ideology of the early Republic. Therefore, this study has the potential to become comprehensive research if more workers are reached and their work practices are observed during the campaign period. Future studies could focus on industrial heritage, factory corporate culture, social relations among workers, unionization and the impact of unions.

Originality/Value

The views discussed in the article are unique as they are the result of workers' experiences and personal histories as a result of focus group work.

Araştırmacı Katkısı: Gülbin ÖZDAMAR AKARÇAY (%50), Erhan AKARÇAY (%50).

Cumhuriyet Kadınının Değişen Silueti: İdeolojik Bir Araç Olarak Güzellik Yarışmaları ¹

Nurcan Pınar EKE ²

Başvuru Tarihi: 25.05.2023

Kabul Tarihi: 07.09.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Kadın bedeni, her daim ideolojinin öznesi olagelmiş ve temsil niteliğiyle devlet politikalarında önemli bir yer edinmiştir. Türkiye özelinde de İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde, modernleşme çabalarının bir yansıması olarak en çok kadınlarla ve kadın bedenleriyle uğraşmıştır. Cumhuriyet'in kendisiyle özdeş anılmasını arzu ettiği pek çok değer, kadınlar üzerinden temsil edilmektedir. Böyle bir iklimde, ilki 1929 yılında Cumhuriyet Gazetesi organizasyonu ile gerçekleştirilen güzellik yarışmaları son derece önemlidir. Sonradan bir gelenek haline gelecek bu yarışmalar vasıtasıyla zamanın idealize edilen kadın bedenlerinin yanı sıra ideal kadınlık temsillerine de şahitlik edilecektir. Devletin yıllar içerisinde dönüşen ideolojisinin kadın bedenlerine nasıl yansıdığını irdelemeyi amaçlayan bu çalışmada, genel tarama metodu kullanılmış; kimlik ve beden politikaları ile ideal kadın/lık temsilleri arasındaki ilişki kurulmuştur. Cumhuriyet Kadınının değişen silueti, Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne yapılmış tüm güzellik yarışmaları içinden seçilen örnekler dikkate alınarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Dönemsel dönüşümü yansıttığı varsayılan 1930-1950-1970-1990 ve 2010 tarihli yarışmalar seçilmiştir. Bu yarışmalarda birinci ilan edilen kadınlar, kimlikleri ve bedenleri üzerinden yapılan ikili bir okumaya tabi tutulmuştur. "Tacı hak eden kadın kimdir?" sorusuna yanıt aranmış; kadınların sosyo-demografik nitelikleri üzerinden bir betimlemeye gidilmiştir. Sonrasında ise kadınların fotoğrafları biçimsel açıdan analiz edilerek, ideal beden temsilindeki evrimin görsel dönüşümü gözler önüne serilmiştir. Böylece tamamlanan analiz; sonuç kısmında ideolojik hegemonya, beden politikaları, temsil ve kimlik tartışmaları çerçevesinde yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güzellik Yarışmaları, Kadınlık İdeali, Kimlik, İdeoloji, Temsil, Beden Politikaları

Atıf: Eke, P. (2023). Cumhuriyet kadınının değişen silueti: İdeolojik bir araç olarak güzellik yarışmaları. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(Özel Sayı), 147-170.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, npinareke@baskent.edu.tr/pinareke@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2412-947X

The Changing Silhouette of the Republican Woman: Beauty Pageants as an Ideological Medium

Nurcan Pınar EKE ³

Submitted by: 25.05.2023

Accepted by: 07.09.2023

Article Type: Research Article

Abstract

The female body has always been the subject of ideology and it has an important place in state policies with its representational quality. In Turkey, many values that Republic wishes to be remembered as identical with itself are represented through women. In such a climate, beauty contests, the first of which were held in 1929 with the organization of Cumhuriyet Newspaper, are extremely important. Through these competitions; in addition to the idealized female bodies of the time, ideal representations of femininity will also be witnessed. In this study, which aims to examine how the ideology of the state, which has transformed over the years, is reflected on women's bodies, the general scanning method is used. The changing silhouette of the Republican Woman were analyzed via the samples selected from all the beauty contests that have been held since the foundation of the Republic. The contests dated 1930-1950-1970-1990 and 2010, were selected. The women who were declared first in these competitions were subjected to a double reading based on their identities and bodies. Searched an answer for the question "Who is the woman who deserves the crown?" and a description was made on the socio-demographic characteristics of women. Afterwards, the visual transformation of the evolution in the representation of the ideal body was revealed. Thus, the completed analysis; In the conclusion part, it is interpreted within the framework of ideological hegemony, body politics, representation and identity discussions.

Keywords: Beauty Contests, Ideal of Feminity, Identity, Ideology, Representation, Body Politics

³ Baskent University, Faculty of Fine Arts, Design and Architecture, Department of Visual Communication Design, npinareke@baskent.edu.tr/
pinareke@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2412-947X

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti tarihini, bir modernleşme hikâyesi olarak okumak bu coğrafyada yaşayan kadınların tarihine dokunmaktır. Osmanlı'dan devralınan anlayışla modernleşme, cinsiyet rejimine tabi edimlerle uygulanmıştır. Cumhuriyet'in modernleşme tasavvurunda iki baskın dinamik vardır; ilki modernleşmeye zemin sağlayacak bir ulus-devlet kurmak, ikincisi ise bu devletin ideolojisini gelecek nesiller için de yeşertip yaşatacak modern aileler oluşturmaktır. Cumhuriyet tarihinin erkeklerin devlet, kadınlarınsa aile kurduğu bir cinsiyet rejimi tarihi olduğu aşikârdır (Sancar, 2017, s. 11-12). Kadınlar milletin büyük bir aile, devletins e aile babası gibi algılandığı bir geleneğin neticesinde; diğer milletlere karşı temsilden de sorumlu addedilmiştir. Bu sorumluluk, özel hayattan kamusal her alanda etkisini hissettirmiştir. Türk kadını ahlaktan güzelliğe, zekâdan beceriye üstün vasıflarla anılan idealize edilmiş bir kimlikle *var edilmek* istenmiştir.

Çalışma kapsamında, bu kimliğin önemli bir unsuru olarak görülen güzellik yarışmaları ele alınmıştır. Cinsiyetlendirilmiş öznellik tarihsel deneyimin bir parçası olarak düşünüldüğünde, kimliğin politik kurgu olduğu imasını içinde taşımaktadır (Berktaş, 2015, s. 13). Araştırmacının bakış açısına paralel olarak özellikle ulusal kimlik politikalarını okurken farklı yorumlara gitmek bu yüzden olasıdır. Çalışma bağlamında da kimlik ve kimliğ e bağlı bir unsur olarak beden politikaları, kadınlar ekseninde ve cinsiyet rejimi özelinde ele alınmış ve güzellik yarışmaları örneğiyle tartışılmıştır. Literatürde daha önce de güzellik yarışmalarını konu edinen çalışmalara rastlanmıştır ancak sayıca az oluşları ve konuyu Erken Cumhuriyet Dönemi ile sınırlamış olmaları, daha kapsamlı bir çalışmayı kaçınılmaz kılmıştır. Analiz, kimlik ve beden üzerinden ikili bir okumayla ele alındığından konuya dair detaylı bir tartışma kurmak da mümkün olmuştur. Özgün ve önemli bulunan çalışmanın, literatüre katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Literatür incelendiğinde 1929 tarihli güzellik yarışmasının halkla ilişkiler bağlamında ele alındığı (Utandır, 2021); 1929'dan 1934'e kadar yapılan yarışmaların toplumsal dönüşümün aracı olarak tartışıldığı (Gündüz, 2022); 1930-1938 yılları arasındaki yarışmalara ise Cumhuriyet değerlerinin topluma yayılmasında basın öncü rolü açısından bakıldığı (Yıldız, 2019) görülmektedir. Güzellik yarışmalarına dair kısıtlı bir uluslararası literatür de mevcuttur (Shrestha, 2023; Carle ve Hinojosa, 2016; Staudt, 2019; Kumara ve Jayawardhana, 2018; Thoma, 1999). Bu literatürde ise tartışmanın odağı genellikle beden politikaları, hegemonik güzellik ideolojisi, görsel kültür, Barbie idealinin farklı kültürlerdeki güzellik algısına etkisi ya da güzellik ve güç ilişkisi gibi konulardır. Bu çalışma kapsamında, alandaki boşluk da göz önüne alınarak, kimlik ve beden politikaları ekseninde Türkiye'deki güzellik yarışmalarından örneklere bakılmış ve "Türk kadını" üzerinden ülkeye biçilmek istenen *görünüm* sorgulanmıştır.

Türk modernleşmesi irdelendiğinde, kökleri Osmanlı'dan devralınan geleneksel ve modern çatışması üzerine kurulu bir dönüşüm hareketinin Cumhuriyet'in ilanından sonra da devam ettirdiği görülmektedir. 1900'lerin ilk çeyreği, Türkiye'de dönüşümün ana hattını *kadın özgürlüğü* meselesinin çizdiği zamanlardır. Osmanlı'nın geleneksel kodlarına, cinsler arası eşitsizlik üzerine kurulu toplum yapısına ya da yeri özel alanla işaretlenmiş kadınların ev çeperindeki sınırlı varlığına karşı çıkanların, İkinci Meşrutiyet'in ilanı için verdikleri mücadele, modernliği kamusallıkla ilişkilendirmedi ve kadını toplumun bir parçası haline getirmede önemli bir temel sağlamıştır. Geçmişte yalnızca anneliği ve aile içindeki yeri ile adı anılan kadınlardan artık bireysel kimlikleri ile toplumsal bir varlık göstermeleri beklenmektedir (Toprak, 2022, s. x). Modernleşme projesi ile erişilmesi öngörülen toplum tahayyülünün ancak cinsiyetlerin işbirliğiyle yakalanabilecek bir terakki olduğu fikri hâkimdir ve bu nedenle pek çok hak/hukuk düzenlemeleri ile kadınların kamusal rollerini ve görünürlüklerini artırma yoluna gidilmiştir (Göle, 2011, s. 30-32).

Düzenlemeler, yalnızca toplumsal hayatı modern kurallara bağlama amacı gütmemekte ulusal bir kimlik yaratmayı da hedeflemektedir. Osmanlı gibi son derece karmaşık ve girift bir sosyo-kültürel dokudan, homojen ve bütüncül ulusal bir kimlik yaratabilmek meşakkatli iş olduğundan her aşamanın büyük bir hassasiyetle ilerici amaçlarla işlenmesi gerekmektedir (Kongar, 2017, s. 13-18). Bu durum ise genç Cumhuriyet için

aşılması gereken paradoksal zorluklar demektir. Kadınlardan hem kamusal görünürlük kazanmaları hem de ülkenin beşeri bekası için evlerde kalıp çocuk doğurmaları istenmektedir. Kamusal yaşamda bağnazlığın bertaraf edilmesi arzulanırken bu arzuya ket vuran bir unsur olarak kadınların aile ilişkileri içinde yeni görev ve sorumluluklarla meşguliyeti teşvik edilmektedir (Toprak, 2022, s. xxı-xxıı).

Genç Cumhuriyet'in kadın konusuna yaklaşımı çetrefillidir. Kimlik ve kültür politikaları, ülke gerçeklerinin dayattığı zorunluluklarla çelişmektedir. Alemdaroğlu (2005; s. 66)'nun (Arat, 1997; Kandiyoti, 1997'den) aktardığı üzere yeni rejimin elitleri için kadınlar, modernleşmenin dinamosu gibi işlev görmekte ve kadınların toplumdaki konumuna ilişkin yasal değişiklikleri güçlendiren reformlarla ülkenin yeni çehresi çizilmektedir. Ne var ki gelişmelere rağmen, milli söylem bağlamında kadınlara hâlâ "çağdaş" annelik ve "rasyonelleştirilmiş" ev idaresi gibi görevler empoze edilmekte ve bu alanlar, kadınların eğitimi kadar kamusal varlığı açısından da nihai gerekçe haline gelmektedir. Kadıoğlu (1998, s. 94)'nun altını çizdiği gibi Türk modernleşmesi paternalist bir yapı arz etmektedir. Bu anlayış, Türk kadını için idealize edilen kimliğin sınırlarını katılaştırırken görünümünü de ülkenin yeni suretini yansıtmakla yükümlü kılmaktadır.

Yöntem

Çalışmada, teorik çerçeve için *genel tarama metodu* kullanılmıştır. Genel tarama metodu, evren hakkında genel bir yargı oluşturabilmek amacıyla seçilen örneklem üzerinde yapılan taramadır (Karasar, 2004, s. 79). Metod ile kimlik ve beden politikalarının ideal kadın/lık temsilleriyle olan ilişkisi kurulmuştur.

Cumhuriyet Kadınının değişen silueti, Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne yapılmış tüm güzellik yarışmaları içinden seçilen 1930-1950-1970-1990 ve 2010 tarihli örnekler dikkate alınarak, fotoğraflar üzerinden analiz edilmiştir. Özellikle görsel tarih çalışmalarında sıklıkla başvurulan bir analiz biçimi olan *fotoğraf okuma yöntemi* kullanılmıştır. Yöntem dâhilinde fotoğrafların niceliksel ve niteliksel olarak ele alınması mümkündür. Çalışma sınırlılıkları gereği niteliksel bir okuma tercih edilmiştir. Söz konusu analiz üç açıdan değerlendirilmektedir ve fotoğrafın taşıdığı mesaj, yorumlama işlemi sırasında bu üç anlam düzeyinde açığa çıkmaktadır (Baykal, 2022, s. 110);

1. Kullanıcıların sembole yüklediği gerçek anlam,
2. Araştırmacının gözlem sonucunda yüklediği işlevsel anlam,
3. Sembolün diğer sembollerle ilişkisinden meydana gelen bağlamsal anlam.

Yarışmalarda birinci ilan edilen kadınlar, yukarıdaki çerçeve baz alınarak, kimlikleri ve bedenleri üzerinden yapılan ikili bir okumaya tabi tutulmuştur. Öncelikle "*tacı hak eden kadın kimdir?*" sorusuna yanıt aranmış; kadınların sosyo-demografik nitelikleri üzerinden kısa bir betimlemeye gidilmiştir. Sonrasında ise kadınların fotoğrafları biçimsel açıdan analiz edilerek, ideal beden temsilindeki evrimin görsel dönüşümü ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Cumhuriyet'in Kimlik ve Beden Politikaları

Cumhuriyet'in modernleşme çabalarının temel çerçevesini, Osmanlı'dan kopuş ve Batı'ya karşı verilen mücadele dolayısıyla kazanılan bir siyasi bağımsızlık kadar Aydınlanma'nın pozitivist geleneği uyarınca geliştirilmeye çalışılan laik anlayış da çizmektedir (Mazrui, 1983, s. 380). Böyle bir konjonktür ise beraberinde ön plana çıkan kimlik ve beden politikalarını şekillendirmiştir.

Cumhuriyet'in sosyolojik açıdan nasıl bir kimliğe sahip olacağı konusu büyük oranda *kültürün dönüştürülmesi*⁴ düşüncesi etrafında biçimlenmiştir. Kemal Atatürk, uygarlığı ve kültürü birbirinden ayrılması mümkün olmayan, iç içe geçmiş iki kavram olarak değerlendirmekte ve yeni Türkiye'yi yaratırken yüzü Batı'ya dönük olsa da kendi kalabilen bir ülke hayal etmektedir (Güvenç, 2005, s. 34-40). Ülkenin yalnızca askeri ve siyasi alandaki kazanımlarla kurulamayacağını, gündelik hayatın ve normların da dönüştürülmesi gerektiğinin farkındadır. Toplum topyekûn yeni bir kimlik edinmelidir ve bu kimliğe ait unsurlar, kimliğin bizatihi taşıyıcıları olan vatandaşlarca temsil edilebilmelidir.

Özellikle kadınların, ulusal kimliğin temsilcisi aktörler olarak sorumlulukları büyüktür. Modern Türk kadınının toplum hayatı içindeki yeri cinsel ahlak ve namus olguları etrafında ele alınmaktadır. Bizzat Atatürk, konuşmalarında bu konuya değinmekte ve *"Türk kadını dünyanın en aydın, en erdemli, ahlak ve erdemde en ağır kadını olmalıdır."* demektedir (Goloğlu 1972'den aktaran Aktaş, 2006, s. 160). Türk kadını, tarihin her döneminde sosyal yaşam içinde namusuyla varlık gösteren bir figür olarak betimlenmekte ve şahsiyetine atfedilmiş üstün nitelikleri bu varoluşu sürdürmesi için yeterli güvence olarak gösterilmektedir. Böylece Batılılaşmayla yaygın bir sorun olarak gündeme oturan cinsel ahlakın da şahsiyet temelinde gerekçelendirilmesi ve bireyle toplumu birbirine bağlayıp tamamlayan bir öge olarak yüceltilmesi mümkün olmaktadır (Aytaç, 2015, s. 200-201).

Bu noktada, Türk kadınının şahsiyetini biçimlendirecek ve yansıtacak bir kurum olarak *Kız Enstitüleri*'ni anmak şarttır. Kız Enstitüleri, Batı modernizmi ile Türk kimliğini harmanlayacak, Türk kadınına ideolojik olarak ortaya çıkaracak bir eğitim yuvası olarak tasarlanmıştır. Mezun olan kızların, kamusal üretkenlik sergileyecekleri bir meslek edinmiş ve çalışma hayatına atılmış olmalarından ziyade devletin bekasını garanti altına alacak olan çocuklarına, Cumhuriyet değerlerini doğru aşlamaları ve modern orta-sınıf aileyi kurabilecek bilgilerle donanmış olmaları amaçlanmaktadır (Akşit, 2015, s. 143-145). Modernleşme projesi bağlamında Kemalist ideolojinin yaratmaya çalıştığı modern kimliğin bir temsilcisi olarak kadınlar önemsenmektedir ancak gösterilen dikkatin, ulusa bağlılık ve misyon odaklı sosyalleşme ekseninde artıp azaldığı da bilinmektedir. Cumhuriyet değerlerini desteklemeye konum itibarıyla yakın kadınlar için imkânlar çok daha fazladır. Kandiyoti (1991, s. 41) bu durumu *"paternalist iyilikseverlik (paternalist benevolence)"*⁵ olarak tanımlamaktadır.

Böyle bir iyilikseverlik, kadınlar *adına* konuşan ve zaten siyasi erki elinde bulundurduğu için kararları da görece kolay alan bir yapı yaratmıştır. Bu yapı, Osmanlı'daki *"babanın mutlak egemenliğinden erkek kardeşler cumhuriyetine"* doğru atılmış bir adımdır ve kadının rolünü erkeklerin tayin ve tahkim ettiği ya da başka bir ifade ile kız kardeşlerin yaşam alanının erkek kardeşler tarafından biçimlendirildiği bir toplumsal dönüşüm projesi görünümünü almaktadır (Berktaş, 2015, s. 105-107). *"Kemalist erkeklerin hayalindeki 'yeni kadın', ailevi, içtimai, milli vazifelerini benimseyen ve başkaları için yaşayan bir varlıktı(r). Kadının en belirgin meziyeti, fedakârlığı ve feragati"* olarak öne çıkmaktadır (Berktaş, 2015, s. 108).

Medeni Kanun'un 1926 yılındaki kabulü de bu bağlamda okunabilir. Modern orta sınıf ailenin hukuki çerçevesi çizilerek, kadının görev ve sorumluluk alanı netleştirilmiştir (Parmaksız, 2017, s. 53). Aile ve aileye dair yapılan düzenlemeler, cinsiyetlendirilmiş öznelliklerin olduğu kadar *"Türk Kadını"* kimliğinin inşa alanı olarak da dikkate değerdir. Kanunlarla kayıt altına alınan pratiklerin amacı, *"ideal"* olarak benimsenen ilişkiler bütünü'nün yapılaşdırılmasıdır. Modernleşme çabaları ile kanunlar arasında sıkı bir ilişki vardır (Aytaç, 2015, s. 169-170) ve kimlik politikaları da yasalarla güvence altına alınmaktadır.

⁴ Said'in de vurguladığı üzere *"kültür, çeşitli siyasal ve ideolojik davaların birbirine girdiği bir tür tiyatrodur"* ve *"kültür bir kimlik kaynağıdır"* (Said, 2010, s. 14). Dolayısıyla kültür dönüşürse her şey değişir.

⁵ Paternalist iyilikseverlik, bir noktada Agamben'in *"istisna hali"*ni de anımsatabilir; zira istisnai tutulanlar yalnızca dışlananlar değil normları karşılamadığı için dışarıya çıkarılanlardır da... Ve kimin içeriye alınıp kimin dışarıda bırakılacağına iktidarı elinde tutanlar karar vermektedir (Agamben, 2001). Cumhuriyet rejimi de modern milliyetçi değerlerle sarmaladığı eğitimli, orta sınıf, anne, Kemalist kadını idealleştirirken bu ideolojiye mesafeli duranları norm dışı saymaktadır (Mutluer, 2008, s. 18-19).

Siyasetin olduğu gibi kültür-sanat hayatının da etkin aktörleri olan Cumhuriyet elitleri erkeklerin “Tanrı sözü” keskinliğinde görüşler beyan etmesi de bu sebeple yaygındır. Sözgelimi beden terbiyesi konusunda önemli isimlerden olan Selim Sırrı, *Aile Dostu* dergisine yazdığı 1931 tarihli ve *Kadınların Hakkı* başlıklı yazıda, kadınlardan her şeyden önce aydın anneler olmalarını istemektedir. Sırrı, “*unutmayalım ki erkekleşen kadın, kadınlaşmış erkek kadar bedbaht olur. ... onun asıl vazifesi yuvadadır. Kadın her şeyden evvel anadır, mürebbiyedir.*” demektedir (Kadın eserleri, 2022). Benzer şekilde Turhan Toker de 1944 yılında *Türk Kadını* dergisinde kaleme aldığı *Kadın ve En Kutsal Vazifesi* başlıklı yazıda, kadınlara atfettiği başkomutanlık sıfatının sınırlarını evle çizerek; kadınlara “*kadınlık denen büyük şeref kupası*”nın ancak anne olmaları halinde verilebileceğini dile getirmektedir (Akt., Karakaya, 2019, s. 96-97)⁶.

Cumhuriyet ideolojisinin, Türk kadınıyla birlikte andığı kavramlardan biri de kadının ev içindeki “eş” rolüdür. Bu rolün idealize edilmiş örneği, İsmet İnönü’nün eşi Mevhibe Hanım’la somutlanmıştır. Atatürk ile Latife Hanım arasındaki evliliğin kısa sürmesi kadar Latife Hanım’ın toplumdaki kadınların geneline rol model olamayacak denli “uç vasıfları”⁷, bu sorumluluğun Mevhibe Hanım⁸a yüklenmesinin önünü açmıştır. Cumhuriyet’in ideal kadını ne İstanbul sosyetesinin frankofon kadınına ne de Anadolu’nun cahil bırakılmış kadınına benzemelidir. İdeal kadından beklenen eşlik vazifesi ölçülü olmak üzerine kuruludur.

Kız Enstitüleri’nin müfredatı dahi bu vazifeyi inşa edecek biçimde tasarlanmıştır. Bölgeye ve kitleye göre eğitimin içeriği çeşitlendirilse de *ilmi bir ev hanımlığı*nın varyasyonları öğretilmektedir (Akşit, 2015, s. 146-147). Eşlerden beklenen çağdaş ve güncel yöntemleri, ev idaresinde tatbik edebilecek görgü ve beceriye sahip olmaları kadar evi, “yarı-kamusal” bir alan olarak da çekip çevirebilmeleridir. Cumhuriyet evi, *Pembe Köşk* örneğinin de yansıttığı biçimde, modern yaşam tarzını temsil edecek ve davetleriyle sosyalleşme imkânları yaratacak yapıda hayal edilmektedir. Bu bağlamda eşlik de eşitler arası bir ilişkiden ziyade kadının her yönüyle erkek için var olduğu *cinsel sözleşme* dâhilinde bir yapı arz etmektedir. Bu yapı, George Mosse’nin “*ulusun inşasını erkek belirler, kadın arka perdeyi hazırlar*” görüşüne de paraleldir (Sancar, 2017, s. 56) ve Cumhuriyet’in Türk Ulusu tahayyülünün sosyo-kültürel temelleri evlerde şekillenmektedir.

Burada bir milletin biyolojik, sembolik ve kültürel yeniden üretimi açısından kadınlara atfedilen rol, aslında dönemin eğilimleri ile paraleldir. Yuval-Davis’in (2016) *Cinsiyet ve Millet* kitabından anımsanacağı üzere cinsiyet rejimi ile milliyetçilik söylemleri el ele yürümektedir ve milletleri kuran bürokrasi ile entelijensiyadan ziyade kadınlardır. Özel alanla ve aileyle ilişkilendirildiğinden siyasi tarihte kolayca görmezden gelinse de kadınların ulus-devletlerin inşa sürecinde üstlendikleri rol, vurgulanan söylemsel farklılıklara karşın evrenselidir.

Bu çerçevede ulusal kimliğin inşasında kadınlara biçilen beş temel rolden söz edilebilir: a) ulusun biyolojik üreticisi olma, b) uluslar arasındaki kültürel farkların temsilcisi/taşıyıcısı olma, c) ulusun kimliğini ve ideolojisini yeniden üreten olma, d) ulusun kültürel sınırlarını çizmeyi sağlayan aracı olma ve e) ulusal

⁶ Yakın tarihten bir örnekle, Erdoğan’ın 2016 yılında KADEM açılışında yaptığı konuşmada kayda geçtiği aşağıdaki sözleri ile Cumhuriyet elitleri arasında söylemin vardığı nokta açısından fark olmadığı iddia edilebilir. Erdoğan “*annelikten imtina eden bir kadın, aslında kadınlığını inkâr ediyor demektir. ... Anneliği reddeden, evini çekip çevirmekten vazgeçen bir kadın, ... eksiktir, yarımır.*” derken daha neoliberal ve İslami bir bakışla yukarıdaki isimlerle savaştan çıkmış ve tekrar bir savaşa girmesi an meselesi olan ülkenin dayattığı zorunluluklarla konuşuyor kabul edilse de bugün de Berktaş’ın altını çizdiği üzere erkek kardeşler, kız kardeşleri *adına* konuşuyor/du. Ve açıktır ki toplumsal kimlik bu söylemlerin bir ürünü olarak görünür hale geliyor/du.

⁷ İzmir’in tanınmış varlıklı ve köklü bir ailesi olan *Uşaklıgillerin* kızı Latife Hanım, Sorbonne Üniversitesi’nde hukuk ve siyaset eğitimi almış, Londra’ya İngilizce öğrenmek üzere gidip orada yaşamış, Almanca, İtalyanca ve İspanyolcası da olan, dünyayı pek çok açıdan takip edebilen, döneminin önünde fikirlerini yaşamında da tatbik etmiş güçlü bir karakterdir. Evlendiğinde 25 yaşındadır. Mizacının kadınlıkla bağdaştırılmayan “sertlik”te, ruhunusa Atatürk’e dahi boyun eğmeyecek özgürlükte olduğu, hatıralardan bilinmektedir. Dönemine göre aydın, analitik düşünen ve irade sahibi bir kadındır. Bu sebeple Batı’nın “iyi” yanlarını alıp “kötü” yanlarını eşğin dışında bırakacak halim selim Türk Kadını profiline uymamaktadır.

⁸ Mevhibe Hanım, Latife Hanım’la kıyaslandığında, Cumhuriyet’in yaratmaya çalıştığı kadına daha uygun düşmektedir. Aslen Bulgar göçmeni olan İstanbullu orta halli bir ailenin kızı Mevhibe Hanım, erken yaşta babasını kaybedince annesiyle beraber dedesinin evine dönmüş ve burada büyümüştür. Ortaokula kadar okuyabilmiş, ailesinin kararıyla eğitimine devam etmemiştir. Evlendiğinde 19 yaşındadır. Anne olmuştur. Geleneklerine ve inançlarına bağlı, yumuşak mizaçlı bir kadındır. Ölçülü bir şıklığı ve zarafeti vardır. Yer yer modern taleplere uymakta içsel olarak zorlansa da sorumluluk ve görev bilinci ile hareket etmeyi becerebilen, fedakârlığı ve samimiyeti sosyal ilişkilerinde de gözlenen, geniş kitlelerin zorlanmadan örnek alabileceği halktan biri olduğu hakkında yazılan anılardan bilinmektedir.

mücadelenin yoldaşı olma (Sancar, 2017, s. 62). Türk modernleşmesi açısından ele alındığında, siyasi tarihin değişen dinamikleri doğrultusunda bahsedilen rollerin farklı zamanlar ve farklı kadınlıklar bağlamında öncelendiği ya da ötelendiği görülmektedir.

Bu roller çerçevesinde ideal Türk Kadınının nasıl görünmesi gerektiği de sürekli tarif ve tasnif edilmektedir. Bilhassa kuruluş aşamasında, kimlik politikaları gibi beden politikaları da çok nettir ve tercihlere bırakılmayacak denli önemsenmektedir. Durakbaşa (1998) tarafından altı çizildiği üzere Cumhuriyet'in idealize ettiği kadın, iş yerinde cinsiyetsiz, eğitilmiş ve profesyonel bir çalışan, kamusal hayatta sosyal kulüplerin ve derneklerin aktif, modern ve özgeci bir üyesi, hane içi yaşamda sorumluluk sahibi, ahlaklı ve fedakâr bir eş/anne, balolarda ve toplantılarda ise ortamı şenlendiren kadınınsı bir kadındır (Aktaran, Duman, 2011, s. 78). Her role uygun bir de görünüm vardır. Dönemin basınına, mecmualarına ya da kitaplarına bakıldığında bu görünümün kimlik politikalarıyla harmanlanmış nitelikleri daha da açığa çıkmaktadır. Örneğin *Yıldız* dergisinin dördüncü sayısının kapağında bir Türk kıızı yer almakta ve şunlar yazmaktadır: “*Asri Türk hanımı, zarif, bilgili, yüksek duygulu ve hayatın icabetini müdrük bir inci, aynı zamanda bütün faziletlerle mücehhez bir anadır*” (Aktaran Kaya, 2019, s. 985). Dönemin kadınlarından, bir ayakları Avrupa’da bir ayakları Anadolu’da olan “dengeli” bir yapı beklenmektedir. Özellikle beden terbiyesi gibi alanlarda Avrupa toplumları örnek alınmakta ve bu konu her yerde gündemde tutulmaktadır. Falih Rıfkı Atay (1964), *Roman* adlı kitabında şu ifadeler yer vermektedir; “... *Ecısbüçüş bir sürü kadın erkek; bohça gibi karınlar, yağdanlık gibi gerdanlar, paytak bacaklar, soluk yüzler... Bir de Paris sokağını, Berlin bulvarını, Stokholm caddesini göz önüne getiriniz. Selim Sırrı, yirmi senedir cüce uzatmağa, kambur yassılamağa çalışıyor*” (Aktaran Cantek ve Yarar, 2009, s. 205).

Cumhuriyet ideolojisinin bedenlerle uğraşı, “sağlıklı vücutta sağlıklı zihin” sözüne binaen sağlıklı bir nesil yaratma odağında temellense de konu kadın bedenleri olduğunda modadan güzelliğe diyetten temizliğe ve hijyene çok daha çeşitli alanlarda normlar üretildiği görülmektedir. Göle (2011, s. 93)’nin Taşçıoğlu 1958’den aktardığı üzere “*beyazlık, yuvarlaklık, yavaşlık, uzun saç, kına, sürme üzerine kurulu Doğu güzellik anlayışı yerini zayıf, enerjik, korseli, kısa saçlı ‘ecnebi güzelliğine’ bırak(mıştır). ‘Ecnebiye benziyorsun’ bir kadına yapılan en büyük iltifatlar arasına girmiş*” ve dönemin çeşitli yayınlarında da bu anlayış ön plana çıkarılmıştır. Yalnızca güzellik standartları değil kılık kıyafet normları da Batı’ya uydurulmaya çalışılmaktadır. Aydın (2018, s. 63) tarafından altı çizildiği gibi giyim kuşam modasında gözlenen yenilikler, devlet erkânı eşlerinin arz-ı endam ettiği balolarla eğlence yerleriyle sınırlı kullanım alanlarından çıkarılarak, 1929 yılında yapılan ilk güzellik yarışması ile gündelik hayata dâhil edilmeye başlanmıştır. Yine de bu yeniliklerin toplumdaki her kadının kullanımına eşit derecede açık olmadığı gözlenmektedir. 1934 tarihli *Yedigün Dergisi’*nde yayınlanan yazılarda, makyajın her meslek grubundan kadına uygun düşmeyeceğinin altı çizilerek öğretmen hanımların ruj, oje gibi makyaj uygulamalarından uzak durmaları gerektiği öğütlenmektedir (Aktaran Kaya, 2019, s. 992). Yeni Türk kadınının güzelliği, takip etmesi beklenen beslenme pratikleriyle de yakından ilişkilidir. Kadınlar ne çok zayıf ne çok kilolu olmalıdır. İdealize edilen, gülbüz çocuklar doğurabilecek kadar dinç ve kuvvetli, ölçülü ve kontrollü bir beden ağırlığıdır (Çağlı, 2011, s. 139-140). *Ölçülü olmak*, Erken Cumhuriyet’in her alandaki şiarıdır.

Dönemler ve İdeal Kadın/lık İnşası

Kimlik ve beden politikaları ekseninde *Cumhuriyet’in ideal kadını kimdir?* sorusuna verilebilecek yanıtın dönemsel bazda değiştiği aşikârdır. Cumhuriyet’in siyasi tarihinde ön plana çıkan liderler ve eşleri dolayısıyla her dönem, kendi idealini topluma dayatmıştır. Kadınlar daima ideolojileri ve eğilimleri temsil eden önemli aktörler olarak algılanmıştır.

Kadınlara biçilen bu “aktör” rolü, araştırmacılarca eleştiriye uğramıştır. Erken Cumhuriyet politikalarının ilerlemeci görünümüne karşın kadın konusunda muhafazakâr kaldığı dillendirilmiştir. Bu politikalar özellikle feminist yaklaşımlarla eleştirilmektedir; politikaların, kadınlara kendi hayatlarının öznelere olmak yerine milliyetçi bir modernleşme hareketinin nesnelere rolünü veren paternalist yanı söz konusu eleştirilerin hedefidir (Bozdoğan, 2015, s. 97). Baykal (2021, s. 120)’ın (Tekeli, 1986; Arat, 1998, s. 51; Saktanber, 2011, s. 323’ten) aktardığı üzere bu muhafazakârlık ve paternalizm “devlet feminizmi”nin de müsebbibidir. Durakbaşa (2021, s. 93), devlet feminizmi ile ilgili “çeşitli etnik gruplardan oluşan Türkiye nüfusuna belirli bir ‘hegomonik ulusal kimliği’ benimsetmek açısından yararlı” demektedir. Ayrıca “modernleşme arayışının bizatihi ‘münevver’ erkekler tarafından yürütülmesi ‘Kemalist kadın’ imgesini tek bir kimliğe indirgemedi, zaman zaman birbirleriyle çelişen fakat bir bütün olarak cari rejime hizmet eden değerler bütünü haline getirmiştir” (Baykal, 2021, s. 120). Böylece kadınlar, Cumhuriyet’in tüm evrelerinde, nüanslarla da olsa önemini korumuştur. Özellikle lider eşi kadınlar, belli dönemlerde devletin ve temsil ettiklerinin sembolik yüzü; belli dönemlerdeyse Kemalist ideolojiyle özdeşleşen niteliklerin alternatifi olarak daima önem arz etmiş ve toplumdaki ideal kadınlığın inşasında öncü bir rol üstlenmiştir.

Cumhuriyet tarihini, kimlik odağında dönemlere ayırmak gerekirse Feroz Ahmad (2008)’ın sınıflandırması esas alınabilir. İlk dönem, *Kemalist Dönem*dir (1918-1938) ve en belirgin özelliği, yeni Türkiye’nin doğuşuna paralel biçimde ardı ardına gerçekleştirilen devrim ve reform hareketleridir. Dönemin en başat kadın aktörü, daha önce de değinilen sebeplerle *Mevhibe İnönü*’dür. 1922 Lozan seyahatinde, ilk kez çarşaf yerine pardösü giyip yüzünü de açıkta bırakarak sokağa çıkmıştır. Bu giyim tarzı, 29 Ekim’de Cumhuriyet’in ilanı ve İsmet Paşa’nın Başbakan olmasıyla kamusal bir sorumluluğa dönüşmüştür. 1927 yılında düzenlenen 29 Ekim Balosu’nun Pembe Köşk’te yapılması ile bu sorumluluk, modern Türk kadınından modern Türk evinin temsiline doğru sembolik bir genişleme göstermiş ve Mevhibe Hanım’ın etkin rolünü pekiştirmiştir. Mevhibe Hanım, Kemalist tahayyüldeki ideal kadını olduğu kadar ideal aileyi ve yuvayı da geniş halk kitleleri için betimlemiştir (Parmaksız, 2017, s. 46-52).

Mevhibe Hanım özelinde cisimleşen ideal kadının yaratılmasında, Erken Cumhuriyet Dönemi’nin yaygınlaştırmaya çalıştığı Kız Enstitüleri’nin payı büyüktür. 1930’larda dergi yayıncılığına da başlayan Kız Enstitüleri, ideal Türk kadınının sahip olması gereken tüm vasıfları hem örgün eğitimle hem de yayınlarıyla topluma empoze etmeye çalışmıştır. Söz konusu dergilerden birinde kaleme alınan aşağıdaki yazı, dönemin ruhunu etraflıca yansıtmaktadır (Akşit, 2015, s. 159-163);

Bir ulusun ne kadar ilerlediğini anlamak için onun bir tek ailesine bakmak yeter. Herhangi bir aileyi yapan da yıkan da kadındır. Enstitünün gagesi ev bayanına kendi mevkiini ve bu mevkie ait vazifelerini bildirmektir. Bir kadın, bu vezaifi ne kadar iyi bilir ve ne kadar iyi yaparsa o merteye mesut olur ve ailesini de saadet içinde bırakır. ... Teklerin ve ailelerin refah ve saadeti ulusun ve yurdun saadeti demektir. ... Kadın, erkeğin yardımcısıdır.

Mevhibe Hanım ile özdeşleşen bu nitelikler, görünüm düzeyinde de Kız Enstitüleri’nin eleğinden geçmektedir. Mevhibe Hanım’ın her zaman şık ve zarif olan ama süslü olmayan kıyafetleri ve aksesuarları, Ankara’da İsmet Paşa Kız Enstitüsü’nde dikilip hazırlanmaktadır (Parmaksız, 2017, s. 74). Mevhibe İnönü, Cumhuriyet’in yeni kadınının ölçülü bir eğitimle harmanlanmış idealize edilen tüm niteliklerinin vücut bulmuş hali gibidir.

Çok Partili Siyaset (1938-1960) Dönemi, İnönü’nün Cumhurbaşkanı seçildiği ve Milli Şef olarak anıldığı 1938’den 1960 Darbesi’ne kadar geçen süreyi kapsamaktadır (Ahmad, 2008, s. 122-138). Dönemin belirgin farklılıklarından biri çok partili hayata geçiş diğeri ise modernist ideallerin taşıyıcısı örnek kadın profillerinin kasti biçimde görünmez kılınmasıdır. Dönemin Başbakanı Adnan Menderes’in eşi Berin Menderes, Fransızca eğitimine, İzmir’in köklü üst-orta sınıflarından olan ailevi geçmişine ve modern yaşam tarzına karşın hassasiyetle geri planda kalmasına çalışılmış bir isimdir. Demokrat Parti’nin seçkin olmayan siyasal ideolojisi ile yerel güç sahiplerinden oluşan seçmen kitlesi, Berin Menderes’in kendisini ve meziyetlerini saklamasını

gerektirmiştir. Basından uzak, sosyal hayatını ev ve aile odaklı yaşayan, edindiği modern becerileri eşi ve çocukları için kullanan, halktan biri imajını vermeye gayret gösteren bir başbakan eşi profili bu dönemin alametifarikasıdır. Bu durum, paternalizmin terki olarak yorumlanmaktadır, zira Berin Hanım hiçbir zaman kadınların önüne idealize edilmiş bir model olarak konulmamıştır (Parmaksız, 2017, 91-105). Ne var ki bu, rol-model vasfının olmadığı anlamı da taşımamaktadır. “Görünmezliği” üzerinden geniş halk kitlelerine aktarılan bir mesaj vardır. Belki Kemalist Cumhuriyet’teki kadar belirgin bir üslupla aktarılmamaktadır ancak konuşulmaksızın işaret edilen bu kadının temsil ettiği vasıflar da DP Türkiye’si’nde kadınlardan beklenenleri tanımlamaktadır. Berin Hanım’ın çizdiği profille dönemin hakim basın yayın organlarının tasvir ettiği profil, neredeyse birebir uyusmaktadır.

Askeri Vasiler (1960-1980) Dönemi, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile başlayıp 12 Eylül 1980 darbesine kadar geçen süreci tanımlamaktadır (Ahmad, 2008, s. 147-182). Dönemin rol model kadını Rahşan Ecevit’tir. 1923 İzmir doğumludur, Amerikan Kız Koleji mezunudur. Babası Merkez Bankası’nda üst düzey bürokrattır. Rahşan Hanım babasını, Atatürk devrimlerine bağlı olsa da dindar ve geleneklerini koruyan biri; annesini de hiç eğitim almamış, dört çocuklu bir ev hanımı olarak anlatmaktadır. Rahşan Hanım’ın babası, Rahşan Hanım’ı ve diğer kız çocuklarını sınırları iffetle örülü bir modernizm anlayışıyla yetiştirmiştir (Parmaksız, 2017, s. 121-162). Bu ölçülü modernlik, Rahşan Ecevit’in ilerleyen yıllarındaki hal ve tavırları kadar eşiyle ilişkisi ve siyasal imajı için de belirleyici olmuştur.

Halktan bir kadın imajı çizen Rahşan Ecevit, siyasal olarak temsil ettiği harekete uygunluk gösteren sadelikte bir yaşam tarzına sahiptir. Rahşan Hanım, lüks tüketimden sakınmakta; özellikle gezilerde tercih ettiği kalın çoraplar, diz altı etekler, düz mokasenler ve kalın kazaklarla “kibar” bir giyimi olmadığı konuşulmakta, şehirli bir kadın olarak makyaj yapmaması ve mücevher kullanmaması şaşkınlıkla karşılanmaktadır. “Kadınlıktan” uzaklaşan doğallığı, seçkinci kitleler tarafından yadırgansa da halk nezdinde sempati toplamaktadır (Parmaksız, 2017, s. 148-150). Ne var ki üstü örtülü biçimde de olsa tarzı, çocuklarının olmaması ya da bir adım geride durmayıp siyasette aktif ve hatta eşini yönlendiren bir rol oynaması gibi sebeplerle, zaman zaman kadınlık normlarını ihlal eden bir figür olarak da yaftalanmıştır (Türetgen, 2015, s. 63-83). Genel olarak Rahşan Ecevit, “*toplumsal cinsiyet kimliği paternalist psişenin sunduğu engeller ve fırsatlarla örülü bir çerçevede içinde*” gelişmiş bir isimdir (Parmaksız, 2017, s. 162).

Son dönem ise *Küreselleşme (1980-2000’ler) Dönemi*’dir. 1980 darbesi ile başlayan bu süreç, 2000’lere dek uzanmaktadır (Ahmad, 2008, s. 185-220). Dönemin ön plana çıkan ismi, 1935 İstanbul doğumlu Semra Özal’dır. Ailesi ile ilgili bilgiler şaibelidir, kaynaklarda kökeninin Saray’a dayandığı, üst-orta sınıf bir aileden geldiği yazıldığı gibi babasının teknisyen annesinin eğitimi olmayan bir ev hanımı olduğu da yazılıdır. Nişantaşı Kız Lisesi mezunudur. Ankara’da Elektrik İşleri Etüt İdaresi’nde iş hayatına başlamış, burada Turgut Özal’la tanışmış ve evlenmiştir. Evlendikten sonra çalışmayı bırakmış ve ilk çocuğunu doğurmuştur. Önceki lider eşlerinden tamamen farklı bir görünüm çizen ve “first lady” unvanını kullanan ilk isim olan Semra Özal, dönemin ruhunu da yansıtmaktadır. İçtiği purolarla alkol ve gece hayatına olan ilgisiyle saçlarını sarıya boyamasıyla modayı takip edip dergilere pozlar vermesiyle kadın arkadaşlarıyla yaptığı yurtdışı seyahatlerinin yanı sıra hacca da gitmesiyle... Enteresan ve sürekli eleştirilen bir isimdir. Eleştirilere kendisinden başka kimseye benzeme gayesi olmadığını vurgulayarak yanıt vermesi; ilk kez iddiası hiçbir şeyi ya da kimseyi temsil etmemek olan bir lider eşiyle karşılaşılmasını sağlamıştır. Bu iddia, kendisini geri planda tutmayıp aksine fenomenleştiren aktif bir role bürünmesi ile de doğrulanmaktadır (Parmaksız, 2017, s. 163-177).

2000’lerle birlikte ise Cumhuriyet tarihinde ilk kez başı örtülü bir Başbakan eşi toplumla buluşmuştur. Tayyip Erdoğan, 2003-2014 yılları arasında 11 yıl boyunca Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olarak görev yapmış, eşi Emine Erdoğan ise gerek başörtüsüyle gerekse pro-aktif yapısıyla daima kendinden söz ettiren bir isim olmuştur.

Emine Erdoğan, 1955 İstanbul doğumludur. Arap kökenli olan Siirtli bir ailenin beşinci çocuğudur. İstanbul Mithat Paşa Kız Meslek Enstitüsü'nde okumuştur. 1978 tarihinde Erdoğan ile evlenmiş, Erdoğan'ın siyasi kariyeri boyunca destekleyici çalışmaları ile dikkat çekmiştir. Öncü olduğu çalışmalar sebebiyle çeşitli alanlarda uluslararası ödüller almıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, t.y). Erdoğan'ın başbakanlığının ilk dönemine denk gelen 2007 yılına kadar Cumhurbaşkanlığı koltuğunda olan Ahmet Necdet Sezer'in devlet geleneğini koruyan tutumu nedeniyle Emine Hanım devlet protokolünde yer alamamıştır.

Emine Erdoğan'ın sonraki yıllarda başörtüsüyle kamusal mekânlarda boy göstermesi, Cumhuriyet elitleri nezdinde Cumhuriyet'in devrimci, laik ve demokratik yapısına bir "tehdit" olarak algılanmıştır. Bu nedenle attığı her adımla eleştiri oklarının hedefinde olmuştur. "Yeterince" okumuş olmaması ve başörtüsü tercihi nedeniyle eğitimini yarıda bırakması, zaman zaman gündemi meşgul eden konular olarak hafızalara kazınmıştır.

Emine Hanım'ın giyim tarzı ve örtüsü özellikle Tayyip Bey'in başbakanlığı döneminde sıkça eleştirilmiştir. 2003 yılında Davos'a giderken seçtiği kıyafetler modacıları ikiye bölmüştür. Uslu ve Türk kadınına temsilen katıldığı bir uluslararası organizasyonda profesyonel seçimler yapmamış olmakla itham edilmiştir ("Davos gardırobu", 2003). Bu yılların gazetelerinde, Emine Hanım'a sıklıkla profesyonel yardım alması salık verilmektedir. İlerleyen zamanda önce Olgunlaşma Enstitüsü tarafından dikilen kıyafetlerle sonrasında ise tesettür modasında öne çıkan bazı modacıların seçimleri ile giyiminde değişikliğe gittiği görülmüştür. Değişikliklerle beraber Cumhurbaşkanı eşi olarak seçimleriyle gündemde kalmaya devam etmektedir.

Emine Erdoğan, Semra Özal gibi eşinden bağımsız olarak kendine alan açabilmiş bir isimdir ve yıllar içerisinde kendisi de kişisel bir marka haline gelmiştir. Bugün, yalnızca lider eşi olmanın çok ötesinde bir profil sergilediği inkâr edilemeyecek denli belirgindir. Cumhuriyet'in ideal kadınlık inşası bağlamında ele alındığında ne Erken Dönemin kontrollü ve ölçülü rol model eşlerine ne Menderes Döneminin dikkat çekmeme politikası güden *low profil* eşine ne de Özal Döneminin *ölçüsüz* eşine benzemektedir. Aksine *low profilin* tersine çevrilmiş hali, yeni bir kadınlık ideali, bir *high profil* örneği gibidir.

Cumhuriyet tarihi, ideolojileri farklılaşsa da uygulamada benzeşen muktedirlerin, cinsiyet rejimini lider eşleri ile sembolize ettiği bir tarihtir. Bu eş profilleri dolayısıyla kadınlığa ve ideal Türk kadınına dair beklentiler kitlelere iletilmektedir⁹. Erken Cumhuriyet'ten özellikle dışa açılmanın başladığı son döneme dek düzenlenen güzellik yarışmalarında da tacı hak eden kraliçenin nitelikleri söz konusu ideallerden kopuk ya da tezat seyretmemiştir. İdealler her ne kadar Erken Cumhuriyet değerlerine dair bir nostalji duygusunu daima içinde taşısa da günün güncel koşullarından da etkilenmektedir. Bunda yarışmaların Cumhuriyet geleneğinin ideolojik bir ürünü olması kadar tacı hak eden kraliçe nezdinde onaylanan kimlik ve beden politikalarının sürekli yeniden inşa edilmesinin de payı vardır. Genç (2020)'in de vurguladığı üzere "*güzel olan politiktir*" ve politik olan diğer her şey gibi güzellik algısı da zamana, mekâna ve ihtiyaçlara göre değişir. Dolayısıyla güzellik yarışmalarını siyasetten bağımsız düşünmemek gerekir ve bu yarışmaların bir tür *toplum mühendisliği* yaptığı iddia edilebilir. Böyle bakıldığında özellikle 1930, 1950 ve kısmen 1970'lerdeki kraliçelerle siyasi lider eşlerinin profilleri arasında bir ilişki ve/ya paralellik gözlenebilmektedir. 1990 itibarıyla ise kopuş başlamış, 2010'daki yarışmanın kraliçesi neredeyse "eski günlere" ve "beyaz Türklere" bir güzelleme gibi kalmıştır.

⁹ Yalnızca Türkiye özelinde değil hemen tüm ataerkil ulus-devlet inşa süreçlerinde siyaset ve cinsiyet rejimi arasında ilişki olduğu görülür. Toplumdaki ideal kadın ve erkek kimliklerinin/bedenlerinin düzenlenmesi tüm milliyetçi ideolojiler için kritik önemdedir. Konuya dair detaylı eleştirel yaklaşımlar için Young (1989), Pateman (1990), Nagel (1998), Connell (1998), Saigol (2001) gibi isimlere başvurulabilir.

Bulgular ve Yorum

Güzellik Yarışmaları

Beden biyolojik olduğu kadar psikolojik ve sosyolojik boyutlarıyla da bir bütündür ve beden cinsiyet rejimi içinde üretilmekte ve yeniden üretilmektedir. Dolayısıyla tüm boyutları şekillendiren toplumun, bedeninin inşasında en aktif rolü oynadığı iddia edilebilir (Bayhan, 2013, s.148). Bu bağlamda güzellik yarışmalarını da yalnızca bir eğlence aracı olarak görmemek; toplumdaki muktedirlerce idealize edilen makbul kadınlığa dair iç ve dış güzellik normlarının zuhur alanı olarak önemsemek gerekir.

Cumhuriyet tarihinin ilk popüler kültür örneklerinden olan güzellik yarışmaları, Kemalist devrimin Batılılaşma projesinin bir aracı olarak gündeliğe dâhil edilmiş ve milli söylemi pekiştirici bir unsur olarak kullanılmıştır. 1929-33 yılları arasındaki yarışmaların üç noktada milli söyleme eklenildiği görülmektedir: Batılılaşma hareketinin destekleyicisi olarak, yeni Türk kadınının inşası açısından ve Türkçülük olarak da bilinen ırk politikalarının temsili bakımından (Özdemir, 2015, s. 229-232).

Bahse konu hassasiyetler bağlamında, Cumhuriyet'in ulusal düzeydeki ilk ciddi ve resmi yarışı, Cumhuriyet Gazetesi tarafından 1929 yılında Mustafa Kemal'in isteği doğrultusunda organize edilmiştir. Yarışma, "*Bütün dünya güzellik kraliçelerinin iştirakiyle Amerika'da yapılan beynelmül müsabakada Türk güzeli niçin bulunmasın? Türk güzelinin Avrupa ve Amerika kadınlarına nazaran ne noksanı vardır?*" sorularıyla milli bir çerçeveye oturtularak duyurulmuştur (Aktaş, 2011, s. 218-219). Bu tarz yarışmaların yurtdışında düzenli olarak yapıldığından, birinci seçilenlerin ise Dünya Güzellik Yarışması'nda ülkelerini temsil etmek üzere yarıştığından söz edilerek uygar olmak ile yarışmalar arasında bağ kurulmuştur (Shissler, 2004, s. 109). Başvurularda ırk, din ve mezhep farkı gözetilmemekte, 15-25 yaş aralığında her Türk kıza yarışmaya katılabilmektedir ancak *namuslu olmak* ve *bar kadını olmamak* şartı vardır (Yıldız, 2019, s. 72).

Güzellik yarışmaları, Atatürk döneminde bir devlet politikası aracı olarak 5 kez düzenlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nı da içeren 1934-1949 yılları arasında yarışma düzenlenmemiş, 1950'den günümüze kadarsa (pandemi sebebiyle yapılmadığı 2020 hariç) hemen her yıl yapılmıştır. Türkiye Güzellik Yarışması, 1980'den itibaren lisans haklarını alan *Miss Turkey Organizasyonu* tarafından gerçekleştirilmektedir. Organizasyonun amacı, "*Türk insanının özelliklerini ve imajını dünyaya en güzel şekilde anlatmak*"tır. Organizasyon, "*günümüz kadınının hayata dair hedefleri olan, kendini yenileyen, modern, akıllı ve güzel kadınlar olduğu*" fikrindedir ve "*Miss Turkey tecrübesini yaşayan adayların, bu karakteristik özellikleri, günlük hayatlarına taşıdıklarını*" vurgulamaktadır ("Miss Turkey", t.y.). Hangi dönemde yapılsa yapılsın, bir güzellik yarışı sadece bir güzellik yarışı değildir alt metni anlamlarla ve ideolojiyle yüklü sembolik bir edimdir. Güzellik yarışmalarında yalnızca fiziksel nitelikler bazında ideal bulunanlar dereceye girmemektedir, zamanın ruhuna göre belli kriterleri taşıyanlar "güzel" seçilmektedir. Miss Turkey için güncel başvuru koşulları "*18-27 yaş arası, hiç evlenmemiş ve çocuksuz Türk vatandaşı genç kız*" olmakla sınırlı gibi gözükse de basında çıkan haberlere ve eski güzellerin demeçlerine bakıldığında tek kriterin güzellik olmadığı fark edilecektir ("Miss Turkey olmak için", 2016; "Miss Turkey 2021", 2021; "Türkiye'nin kraliçeleri", 2017). Fiziksel güzelliğin yanı sıra karakterde, eğitimde, görgüde ya da hal ve hareketlerde de güzellik arandığı, yarışmayı takip edenlerce de bilinmektedir. Dereceye giren kızların, dünya çapındaki diğer yarışmalarda Türkiye'yi temsil edeceği daima göz önünde bulundurulmuş bir kriterdir. Özellikle ülkenin kurulum aşamasında, *Miss Turkey*'in dünyaya "Yeni Türkiye"yi tanıtmada milyonlar harcanarak elde edilemeyecek bir propaganda değerine sahip olduğu düşünülmektedir.

Güzellik yarışmaları, "*kimliğin ve farklılığın kültürel kuruluşunda, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ve cinselliğin merkeziliği*"ni (Yuval-Davis, 2016, s. 131) koruduğu bir organizasyondur. Yarışmalarda "*kadınlar çoğunlukla topluluğun ve topluluk sınırlarının kültürel sembolleri olarak, topluluğun 'şerefi'nin taşıyıcıları olarak ve topluluk kültürünün nesiller arası yeniden üreticileri olarak*" (Yuval-Davis, 2016, s.131-132) boy gösterirler.

Dolayısıyla kimin “güzel” olarak tescillendiği, kimlik ve beden politikalarını da kapsayan *milli* bir konudur zira her rejim kendi ideal yurttaş tipini yaratır ve yüceltir. 1930-1950-1970-1990-2010 tarihli yarışmalar, söz konusu bakış açısıyla irdelenmiştir.

- **1930 Güzellik Yarışması / Mübeccel Namık**

Cumhuriyet’in 1929 yılında düzenlenen ilk güzellik yarışmasından sonra ikincisi 1930 yılında yapılmış ve 42 başvurudan finale kalan 22 genç kız içinden *Mübeccel Namık*’ın kraliçe seçilmesi ile sonuçlanmıştır. Yarışma duyuruları “milli vazife” vurgusunun ön plana alındığı bir söylemle yürütülmüş ve yarışma neticesinde birinci seçilen Mübeccel Hanım’ın, Fransa’da düzenlenecek Avrupa Güzellik Yarışması için hazırlıkları, günbegün milli bir olay algısıyla ve tüm detaylarıyla yine gazete sayfalarına yansımıştır.

Mübeccel Hanım’ın güzelliğini düzenli olarak yaptığı fiziki egzersizlere borçlu olduğu yazılmış (Akın, 2004, s. 120), Batılı giyim tarzı, bakımlı hali ve görünür olmaktan çekinmemesi gibi vasıfları toplum kadınlarına örnek gösterilmiştir. Avrupa Güzellik Yarışması’nda derece alamamasına karşın Mübeccel Hanım hakkında pek çok haber yayımlanmıştır. Özellikle kilosunu, belinin kalınlığı gibi konular gündemi meşgul etmiş ve ideal Türk kadınının beden ölçülerine dair bir tartışmayı¹⁰ da beraberinde getirmiştir. Mübeccel Hanım, Brezilya’da yapılan Dünya Güzellik Yarışması’na da davet edilmiş ve bu süreç de tüm ayrıntılarıyla gazete tarafından halka duyurulmuştur. Mübeccel Hanım’ın eleştirileri gözeterek ve “vazifesine çalışarak” bir miktar kilo verdiği haberlerde vurgulansa da bu yarışmadan da derece alınamamıştır (Gündüz, 2022, s. 67-68).

 <p>Kaynak: https://twitter.com/nadirfotograf/status/110555417022467</p> <p>Görsel 1. Mübeccel Namık Boy Fotoğrafi</p>	 <p>Kaynak: https://tr.pinterest.com/pin/444660163207491789/</p> <p>Görsel 2. Mübeccel Namık Büst Fotoğrafi</p>	 <p>Kaynak: https://www.ismetinonu.org.tr/mevhibe-inonu/</p> <p>Görsel 3. Mevhibe İnönü Boy Fotoğrafi</p>
---	--	--

Mübeccel Hanım, 1915 doğumlu 1.72 boyunda ve 70 kilo ağırlığında, yeşil gözlü, beyaz tenli, koyu renk saçlı bir genç kızdır. Hafif etine dolgun hali, her ne kadar gazete sayfalarında bir mesele olarak kendine yer bulsa da aslında dönemin güzellik standartlarına uygun bir görünüm arz etmektedir. Peyami Safa (Aktaran, Özdemir, 2015, s. 245), kendisini şöyle betimlemiştir; “*Mübeccel Namık Hanım, ırkımızın bütün seciyesini taşıyor. ... Lirik şairlerin genç kız diye tahayyül ettikleri, fakat asrın ahlaki bulanıklığı içinde eşini az buldukları masum,*

¹⁰ Toplumlar da egemen olan sağlık ve güzellik anlayışları dönemsel olarak değişmektedir ve genellikle geleneksel toplumlar da şişmanlık, bedensel olarak çalışmayan ve iyi beslenebilen varlıklı üst sınıflara ait bir ayrıcalık olarak algılandığından güzellik açısından erişilmek istenen normdur (Bayhan, 2013, s. 150). Mübeccel Hanım’ın hafif kilolu hali de aslında sınıfına özgü güzellik algısının yansımasıdır ve teamüllere uygundur ancak yüzünü Batı’ya çevirmiş genç Cumhuriyet için makbul olan aktif ve üretken, dinç ve fit bedenlerdir; eleştiriler de bu sebeptendir.

gözü açılmamış tipik aile kızı. Zekâsı terbiye, vücudu idman görmüş, lisan biliyor.” Mübeccel Hanım, döneminin seçkin ailelerine mahsus bir eğilimle İstanbul *Saint Euphémie Fransız Kız Lisesi* mezunudur. Fransızca bilmekte ve voleybol oynamaktadır. Özdemir’in (2015, s. 245) altını çizdiği gibi, Mübeccel Hanım, “güzel, eğitilmiş ve aile kızı olma vasıflarını bir milletin ve ırkın özellikleri olarak taşımaktadır.”¹¹

Erken Cumhuriyet’in 1930’larla başlayan üçüncü aşamasının, yoğun bir Türk milliyetçiliğini besleyerek, Osmanlı ve/ya İslami olmayan bir ulusal kimlik yaratmaya ayrıldığı (Shissler, 2004, s. 116) düşünülürse Mübeccel Hanım’ın, bu kimliğin tezahürü olarak kazandığı anlam daha da netleşir. Mübeccel Hanım, bu kimliği hem eğitimi, yaşayışı ve vasıflarıyla hem de “idman görmüş” bedensel yapısıyla karşılayabilecek niteliktedir.

Hatırlanacağı üzere ortak köken miti, milli bir şuur oluşturulmasında ve özellikle kadınların doğum yoluyla topluluğun yeniden üretimine katılmaya teşvik edilmesinde kritiktir (Yuval-Davis, 2016, s. 62). 10 yılda 10 milyon genç idealiyle çalışan rejimin, savaştan çıkmış ve nüfusunun büyük kısmını kaybetmiş bir ülkede bu ideali gerçekleştirebilmesi için kitleleri harekete geçirecek bir söyleme ihtiyaç vardır. Cumhuriyet, 1920’li yılların başında, ulusal egemenliği ve bağımsızlığı kazanma çabasıyla 20’lerin ikinci yarısında ise yeni kurulan rejimin ve laik anlayışın yerleştirilmesiyle meşguldür. Dolayısıyla millet fikri üzerinde çalışmak ancak 30’larla mümkün hale gelmiş ve yer yer ojeni politikalarına da göz kırpmıştır. Bu açıdan güzellik yarışmalarının da 1929’da başlatılması tesadüfi değildir. Dönemin gazete sayfalarına bakıldığında, 3 Eylül 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi’ndeki *Güzellik Müsabakamız* başlıklı haberde, devletin ırk ve kimlik politikalarının düşünsel dayanakları açıkça seçilebilir: “Güzellik sadece göze hoş gelen bir görüntüden ibaret değildir; aynı zamanda denilebilir ki ... sağlık ve mutluluğun parlayan işaretidir ... güzellik her şeyden önce sağlık ve sağlamlık demektir ve bu nedenle bireysel ve ulusal hayatta başarının ilk koşulu budur ve yalnızca budur” (Shissler, 2004, s. 112). Bu bağlamda güzellik yarışmalarının ırkı ve millet fikrini geliştirmede rolü büyüktür ve kraliçe seçilen kızların, en azından ilerleyen birkaç yıl içinde toplumun anaları olmaya uygun adaylar olması önemsenmektedir. Mübeccel Hanım’ın, vasıfları kadar fiziksel özelliklerini yansıtan fotoğrafları da dikkate alındığında, ırkının devamını sağlayabilecek sıhhat ve kuvvete sahip olduğu görülmektedir. Etine dolgun ancak hımbıl olmayan vücut yapısı, ahlakını muhafaza ederken sergilediği modern görünümü, bakımlı ancak aşırılıklardan uzak pratik tarzı ve duru güzelliği ile evini çekip çevirebilecek ideal bir eş ve gelecek nesilleri ilim irfan ile yetiştirebilecek anne profili sergilemektedir. Cumhuriyetin *gürbüz çocukları*^{12/13}, ancak böyle genç kızlardan doğarsa “hayali millet”, gerçek olabilecektir.

• 1950 Güzellik Yarışması / Güler Arıman

1934 yılı itibariyle güzellik yarışmalarına ara verilmiş ve ancak 1950’de tekrar bir güzellik yarışması düzenlenebilmiştir. İktidarda Demokrat Parti vardır ve yarışma yine Cumhuriyet Gazetesi organizasyonu ile yapılmaktadır. Cumhuriyet Gazetesi bu kez “hortlayan gericiliğe” karşı yarışmayı yeniden canlandırmıştır. Gazete sayfalarında “Atatürk inkılaplarının daima yaşayacağına dair içerde ve dışarda güven uyandırmak maksadıyla bu işin tertibini gene üzerimize aldık” ifadeleri yer almaktadır (“Bu dünyadan bir güzel geçti”, 2013). Yarışmanın kraliçesi Güler Arıman’dır.

¹¹ Bu açıdan döneminin ideal rol modeli Mevhibe Hanım’la da benzerlikleri aşikârdır. Aldığı eğitim ve sporla haşır neşirliği, Mübeccel Hanım’ı milli değerlerinden ve aile kızı olma vasfından uzaklaştırmamış, aksine ideal bir anne ve eş olma yolunda hazırlamıştır. Fiziksel açıdan da ölçülü ve modern hali yine Mevhibe Hanım’ı anımsatmaktadır.

¹² 1929 yılından sadece üç yıl önce *Gürbüz Çocuk Müsabakası* gibi başlıklarla çocuk güzellik yarışmaları yapılmaktadır. Bu yarışmalarda da güzellikten kasıt sadece yüz güzelliği değil temizlik, kuvvet ve sağlık gibi açılırlar da içerecek biçimde topyekün vücut güzelliğidir. Irkın geleceği için arzu edilen ideal çocuklar seçilmekte ve topluma örnek gösterilmektedir (Sarıkaya, 2012).

¹³ Gürbüz çocukların nasıl olacağı sorusunun yanıtı, dönemin yazarları tarafından yine kadınlar üzerinden yanıtlanmıştır: “Bu tabir ile çocuğun bünyeye ve seciye itibariyle gürbüz olması ve çoğalmasına vatan şiddetle muhtaçtır. Çocuğun sıhhatli ve gürbüz olmasını temin edecek takayyüdât, şerait-i sıhhiye ve içtimaiye, zevç ve zevcenin bünyeye, seciye ve seviye itibariyle küfüv olmasından başlar.” (Sarıkaya, 2012, s. 204).

Kaynak:

<https://tr.pinterest.com/pin/444660163207073184/>

Görsel 4. Güler Arıman Büst Fotoğrafi

Kaynak:

<https://galeri.uludagsozluk.com/tr/g%C3%BCler-ar%C4%B1man-750543/>

Görsel 5. Güler Arıman Boy Fotoğrafi

Kaynak:

<https://www.bitmezat.com/urun/3480065/adnan-menderes-ve-esi-berin-menderes-1950-ler-17x23-cm>

Görsel 6. Berin Menderes Büst Fotoğrafi

Bürokrasiye yakın duran CHP'li öğretmen bir ailenin beş kız çocuğundan biri olan Güler Arıman, 1931 Ankara doğumludur. Yarışmaya katıldığında konservatuar piyano bölümünde okumaktadır. Sporla iç içe olan Güler Hanım, 9 yaşında ritmik jimnastiğe başlamıştır. Baba tarafından Yugoslav göçmeni, anne tarafından Ankaralı, sarışın mavi gözlü beyaz tenli uzun boylu bir kızdır. Fiziksel yapısı nedeniyle dönemin bazı gazetecilerinin eleştirilerine de uğramış, “Türk tipi” bir güzel olmadığı söylenmiştir. Cumhuriyet tarihindeki ilk mayolu güzellik yarışmasında birinci seçilip, Türkiye’yi temsilen İtalya’da düzenlenen Avrupa Güzellik Yarışması’na gittiğinde ilk kez bikini giymiştir. Verdiği röportajda, çekindiği için bikiniyle koşarak sahneye çıkıp yine koşarak döndüğünden birinci sıradan beşinciliğe düştüğünü ve bazı gazetecilerce “iffet timsali” olarak adlandırıldığını anlatmıştır. Amacının Avrupa güzeli olmaktan ziyade Avrupa’ya Türk kızını tanıtmak olduğunu da yine aynı röportajda belirterek modern bir kız olmasına karşın diğer güzeller yanında kapalı kaldığını da eklemiştir (“62 yıl önce”, 2018).

Fotoğraflar dikkate alındığında her ne kadar 30'lara göre daha “özgür” bir giyim göze çarpsa da Güler Hanım’ın basında yer bulmuş diğer görüntülerine de bakıldığında henüz kadınların cinselliklerinin ön plana çıkarılmadığı ve hala modern ideallerin iffetle sınırlandırıldığı zamanlar olduğu görülecektir¹⁴. Güler Hanım’ın anlatısı da bu utangaçlığı destekler niteliktedir; çıplaklığı seksapaliteden uzaktır. Diğer taraftan vücut ölçülerinde 30'lara kıyasla hafif bir incelmeye fark edilse de hala kadınların fiziki yapısı kuvvet ve sıhhat vurgusunu anımsatacak kadar haşmetlidir. Genel görünüm, endam, duruş bakış gibi açılarsa 30'lara kıyasla daha bir “halktan” tavır sezilmektedir. Cumhuriyet’in idealize ettiği seçkin sofistike salon kadını imajı erimeye başlamış gibidir ve Mübeccel Hanım’la kıyaslandığında Güler Hanım’ın daha iddiasız bir profil çizdiği söylenebilir¹⁵.

Aradan geçen 20 yıla karşın güzellik yarışmalarına dair “milli ruh” korunmakta ve hatta devrimlere ve Atatürk Türkiye’si’ne olan bağlılığı sembolize eder hale geldiği için daha da önemsenmektedir. Güler Hanım’ın da röportajında kayda geçtiği üzere Avrupa Güzellik Yarışması için İtalya’ya giderken kendisini uğurlamaya

¹⁴ Cinsiyet rejimi, toplumun cinsiyetlendirilmiş her bir üyesi için uygun görülen davranışlar bütünü de ifade eden bir yapıdır ve ideal kadınlık ile erkeklik normlarına dayanır (Giddens (2000)’tan aktaran Bayhan, 2013, s. 155). Kadınlar için aktif bir cinsel yaşam ya da sergilenir düzeydeki cinsel çekicilik, toplumsal açıdan onaylanmayan bir davranıştır ve kadının “değer”ini belirler. Dolayısıyla hal ve tavırlar kadar cinselliği çağrıştıran kıyafetler de kadınlar için daima bir yargı aracına dönüşme riski taşır.

¹⁵ Bu açıdan ve fiziksel yapı açısından döneminin rol modeli Berin Menderes ile benzerlikleri de dikkate değerdir.

Türkiye'nin Dünya Güreş Şampiyonları da dâhil tanıdık tanımadık pek çok insan gelmiştir. Biz ve ötekiler ayrımı bu yıllarda ilk nüvelerini göstermeye başlasa da Güler Hanım, Türkiye Güzeli olarak seçildiğinde yarışma ödülü olarak kendisine içinde radyo, seccade ve halı olan bir hediye paketi verilmesi dikkate değerdir ("62 yıl önce", 2018). Seccade, sembolik açıdan özellikle önemlidir; güzellik yarışmalarının yalnızca bedeni ve dış görünümü bağlayıcı olmadığını, ideolojik bir anlam yükü de taşıdığını hatırlattığı gibi dönemin hassasiyetlerine bir saygı ya da temkin ifadesi olarak da okunabilir. Habermascı bağlamda kültürel alandaki hegemonya devri henüz gerçekleşmemiştir, başatlık için mücadele kadar uzlaşma arayışları da devam etmektedir.

• **1970 Güzellik Yarışması / Afet Tuğbay**

1950'den 70'e kadar her yıl güzellik yarışması yapılmış ve hatta bugün hala ekran yüzü olan isimleri Türk Sineması'na kazandırmıştır. Bu yıllarda güzellik yarışmalarının birden çok gazete tarafından düzenlendiği görülmektedir. Söz gelimi 1970'de Milliyet, Hürriyet ve Saklambaç Gazeteleri 3 ayrı güzellik yarışması düzenlemiş ve aynı yıl üç ayrı isim kraliçe seçilmiştir. *Afet Tuğbay*, dönemin en popüler gazetesi Milliyet'in seçtiği isimdir. Cumhuriyet Gazetesi yerine daha anaakım gazetelerin güzellik yarışmalarını organize etmeye başlaması, ülkedeki kamplaşmanın ve ayrımların keskinleşmesi neticesinde yarışmaların Cumhuriyet gibi fikir gazeteleri için fazlaca popüler kalması olarak yorumlanabilir. Diğer taraftan 1952 doğumlu Afet Tuğbay'ın, Türkçülüğü savunan ilk isimlerden olan Girit kumandanı, şair ve tarihçi Süleyman Hüsnü Paşa'nın torunu olması, tesadüfle açıklanamayacak kadar manidardır. Her ne kadar popüler yanı ağır bassa da yarışmanın ideolojik çerçevesinin halen korunmaya çalışıldığı iddia edilebilir. Zira Tuğbay'ın babası da ressam Nejat Tuğbay'dır. Cumhuriyet'in yaratmaya çalıştığı milliyetçi, orta sınıf, modern ailenin izleri henüz kaybolmamıştır.

Kaynak:

<http://sabetayciavcisi.blogspot.com/2017/05/ya-semin-kozanoglu-ceyhun-atuf-kansu.html>

Görsel 7. Afet Tuğbay Büst

Fotoğrafi

Kaynak:

<https://tr.pinterest.com/pin/444660163209767222/>

Görsel 8. Afet Tuğbay Boy

Fotoğrafi

Kaynak:

<https://www.karamandan.com/haber/9116016/rahsan-ecevitin-vefatinin-ikinci-yil-donumu-rahsan-ecevit-2>

Görsel 9. Rahşan Ecevit Büst

Fotoğrafi

Hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Afet Hanım'ın yarışma sonrasında dönemin ünlü sinema yönetmeni ve yapımcısı Turgut Demirdağ ile evlendiği ve Ali Koç'la evliliği ile adını duyuran Nevbahar Demirdağ'ın annesi olduğu bilinmektedir. Soy ağacına bakıldığında Duygu Asena, Nihal Atsız, Ömer Üründül, Yasemin Kozanoğlu gibi isimlerle akraba olduğu görülen Afet Hanım, cemiyet hayatından bir isimdir. Mesleği, eğitimi,

hobileri gibi konular belirsiz kalsa da aile bağları dikkate alındığında 1950 güzeli Güler Hanım'a göre daha "ayrıcalıklı" bir sınıfa mensup olduğu söylenebilir. Bu açıdan döneminin rol modeli Rahşan Ecevit'le yakınsamaktadır zira Rahşan Hanım'ın da bürokrat olan babası aynı zamanda döneminin önde gelen akademisyen ve gazetecisi olarak da tanınmaktadır. Dolayısıyla Afet Hanım da Rahşan Hanım da ailevi bağları ile orta ve hatta üst-orta sınıftan sayılabilir.

Fotoğraflar dikkate alındığında Türkan Şoray'ı andıran güzelliği ile döneminin estetik anlayışını yansıttığı görülen Afet Hanım'ın, önceki güzellere kıyasla daha ince bir silüete sahip olduğu, mayosuyla poz verirken daha rahat daha özgüvenli durduğu ve daha dışı bir profil sergilediği görülmektedir. Ancak bu dışılık "Avrupalı fattan güzel" dışılığı değil masumiyetle eş anılan "Anadolu kadınının duru güzelliği" çerçevesindedir. 1.70 boyunda ve 67 kilo olan Afet Hanım, koyu kestane rengi saçları, ceylan bakışlı kahverengi gözleri, kocaman gülümsemesi ve beyaz teni ile Türk tipi bir genç kızdır. Londra'da düzenlenen Avrupa Güzellik Yarışması'nda Türkiye'yi temsil etmiştir.

• 1990 Güzellik Yarışması / Jülide Ateş

1980 itibariyle Miss Turkey Organizasyonu tarafından düzenlenmeye başlayan ve tamamen kurumsal bir yapıya bürünen güzellik yarışmaları, artık olmazsa olmaz bir gelenek halini almış ve pek çok ismi şöhret yapmıştır. 1990 yılının kraliçesi ise bir dönem haber bültenlerinin aranan siması *Jülide Ateş*'tir.

1971 yılında Elazığ'da doğan Jülide Ateş, subay bir baba ile ev hanımı bir annenin kızıdır. Türkiye güzeli seçildiğinde 1.70 boyunda 50 kilo ağırlığında, 89-60-90 ölçülerinde, buğday tenli, kara kaşlı, kara gözlü bir genç kızdır. Ortaokul ve lise eğitimini İzmir'de alan Ateş, Boğaziçi Üniversitesi İngilizce öğretmenliği mezunudur. Lise yıllarında paten, yelken ve basketbol ile ilgilendiği bilinmektedir. Karşıyaka Spor Kulübünde lisanslı basketbolcudur.

Kaynak:

<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/julide-ates-kimdir-julide-ates-kac-yasinda-julide-ates-evli-mi-432266h.htm>

Görsel 10. Jülide Ateş Büst Fotoğrafi

Kaynak:

<https://www.medyaferesi.com/foto-galeri/julide-atesin-turkiye-guzeli-oldugu-donemden-fotograf-lari-gundemi-salladi/973331/3>

Görsel 11. Jülide Ateş Boy Fotoğrafi

Kaynak:

<https://www.ahaber.com.tr/galeri/magazin/turgut-ozalin-esi-semra-ozaldan-baskan-erdogana-anlamli-destek-aldirmadan-yola-devam-edeceksin>

Görsel 12. Semra Özal Büst Fotoğrafi

1970'lerden 90'lara kadar geçen sürede güzellik yarışmalarının kurumsallaşmasıyla birlikte tekrar prestij kazandığı görülmektedir. Jülide Hanım, güzellik yarışmasına katılma kararı için bir röportajında, "Türkiye'nin temsilydi benim için. O dönem bu yarışmaların sayısı çok azdı. Çok özenilir, çok beklenir ve çok değer verilir" demiştir ("Jülide Ateş", 2016). 1990'lar, ilk özel televizyonların da yayın hayatına başladığı yıllardır ve yarışma

final gecesi TV’de canlı olarak yayınlanmaya başlamıştır. Bu da yarışmaya olan ilgiyi artırmıştır. Diğer taraftan 80’lerle başlayan dışa açılmanın etkileriyle 90’lar Türkiye’si dünyaya entegre olma çabasıdır. Orta sınıfın kapitalist piyasa ekonomisi için önemsendiği, tüketim üzerinden yeni kültürel zevk ve yaşam tarzlarının empoze edildiği bu dönemde, daha “sıradan” vatandaşların şan, şöhret ve paraya kavuşabileceği bir hikâye sıklıkla dile getirilmektedir. Tıpkı Özal ailesinin temsil ettiği gibi artık ayrıcalıklar herkes içindir, bir gecede hayatlar değişebilir. Bu açıdan memur kabul edilebilecek bir baba ve ev hanımı bir annenin kızının kraliçe olabilmesi, tüketilebilen kavramlarda eşitlenmenin ve/ya demokratikleşmenin bir tür örneğidir.

Fotoğraflar dikkate alındığında Ateş’in vücut hatlarının geçmiş yılların kraliçelerine oranla incelendiği görülmektedir. Yüz hatları da yine önceki kraliçelere kıyasla daha kemikli ve keskindir. Kadınsı güzelliğin ölçütü kabul edilen yuvarlak ve yumuşak hatlar, 90’larla beraber dönüşmeye başlamış gibidir. Bunda özelleşmelerle beraber dünyayı daha rahat ve yakından takip etmeyi sağlayan medyanın rolü büyüktür. Artık güzellik ölçütleri ulusal bazda değil, küresel ölçekte ele alınmakta ve özellikle Batılı değerler herkesin ideali olarak sunulmaktadır. Modern dünyaya ait olmak, Batılı vücut ölçülerine sahip olmakla eşdeğerdir (İnceoğlu ve Kar, 2010, s. 73).

Boy ise ortalama Türk Güzeli için yarışmanın ilk dönemlerinden itibaren uygun bulunan 1.70 seviyesindedir. Oysa topluma bakıldığında Türk kadınının boyunun 1.62 cm civarında olduğu bilinmektedir ve yarışma başvuru koşullarında yer alması da finale kalanların asgari 1.70 boya sahip olması aslında ırksal bir fantezinin kolektif bilince sirayet etmiş hali gibidir. Jülide Ateş’in, sahip olduğu fiziksel özelliklerle güzellik anlayışındaki değişimin ilk örneklerini yansıttığı söylenebilir. Bu dönüşüm, dünyadaki trendlere de paraleldir. Kadın güzelliğinin bir tüketim alanı olarak keşfi, devasa bir sektör yaratmış ve böylece güzellik olgusu kadar bedeninin kendisi de nesneleştirilmiştir. Modern toplumlarda beden, üzerinde çalışılması gereken bir projedir ve özellikle kadınlar için bedeninin kapladığı alan bu projedeki başarının kıstası gibi iş görmektedir (Kesim ve Kar, 2010, s. 193-194).

• 2010 Güzellik Yarışması / Gizem Memiç

2010 güzellik yarışması kraliçesi *Gizem Memiç*’tir. 1990 yılında Gaziantep’te dünyaya gelen Gizem Hanım, Bilkent Üniversitesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı mezunudur. Eczacı bir anne ve öğretmen bir babanın iki kızından biridir. 1.78 boyunda ve 55 kilo olan Memiç, kahverengi gözlü, kahverengi saçlıdır, 89-64-95 ölçülerine sahiptir. Çankaya Belediyesi Spor Kulübü’nde profesyonel olarak voleybol oynamaktadır. Tacı aldığı yarışmada, bugünün popüler siması Avrupalı sarışın güzel Serenay Sarıkaya’yı geride bırakmış olması, “Türk tipi” güzellik vurgusunu anırtırken, güzellik standartlarındaki uluslararası ölçütlerin hâkimiyetine karşın yarışmanın Türk kadınına temsil niteliğini sürdürme gayreti olarak okunabilir. Tabii burada ideal kadın algısının eğitimle ilişkisinin de hala varlığını koruduğu görülmektedir, zira Serenay Sarıkaya lise mezunudur.

Fotoğraflar incelendiğinde, Memiç’in mütevazı bir güzelliği olduğu ve tüm diğer kraliçeler gibi seksapalitesinin olmadığı görülmektedir. Türk kadınına cinsellikten arı konumlandırılan bakış açısı hala etkilidir. Memiç’in yüz hatları, “Türk tipi”dir ancak boyu ortalamanın üzerindedir. 2000’li yıllardan itibaren yarışan ve derece alan diğer güzellere de bakıldığında, boy ortalamasının yukarı doğru ivme kazandığı, 1.80 cm civarı boyda olanların daha çok dereceye girdiği görülmektedir. Bu eğilim, dünyaya entegre bir ülke haline gelen Türkiye’nin beğeni ve norm algısındaki dönüşümle yorumlanabilir; ideal bulunan standartlar küresel ölçütlere paraleldir. Diğer taraftan Miss Turkey yarışma formatı da gittikçe daha fazla yurtdışı örneklerine benzer seyretmeye başlamıştır. Katılan genç kızlar artık çok daha rahat tavırlarla bikiniler ya da gece kıyafetleri içinde podyumda

yürümektedir. Cinsellik¹⁶ hala Türk kadınına yakıştırılamayan bir öge olsa da en azından görünüm düzeyinde ahlaka yapılan vurgunun esnediği hatta modernliğin belli başlı kıyafetler üzerinden kodlandığı söylenebilir. Bunda kimliğin kendisini ortaya koymak ve doğruluğunu güvence altına almak için farklılıklara ve ötekileştirmeye duyduğu ihtiyaç etkilidir (Borovalı ve Turan, 2013, s. 54). Kamusal alan ve başörtüsü tartışmalarının belli kesimler için hala gündemi meşgul ettiği göz önüne alındığında belli kıyafetlerin sembolik değerinin artması anlaşılabilir. Bu açıdan her ne kadar ten rengi bronz olsa da Gizem Memiç, Cumhuriyet'in "beyaz Türk" idealine bir gönderme gibidir.

Kaynak:

<https://tr.pinterest.com/pin/2010-trkiye-gzeli-gizem-memi--09335053613463504/?send=true>

Görsel 13. Gizem Memiç
Büst Fotoğrafı

Kaynak:

<https://www.magazinmax.com/haber/turkiye-guzeli-gizem-memic-buyuk-begeni-topladi>

Görsel 14. Gizem Memiç Boy
Fotoğrafı

Kaynak:

<https://twitter.com/EmineErdoğan>

Görsel 15. Emine Erdoğan
Büst Fotoğrafı

Sonuç

Türk modernleşmesi, Cumhuriyet'in iktidar seçkinlerince girişilen bir tür toplum mühendisliğidir. Bu projede en önemli sorumluluk ise toplumun "aydınlık yüzü" olması beklenen kadınlara verilmiştir. Yeni bir ulus yaratma yolunda kullanılacak kültür, eğitim, ideoloji ve dil gibi pek çok farklı araç devreye sokulmuş, beden ve kimlik politikaları işletilerek Cumhuriyet'in hegomonik üstünlüğüne olan inanç pekiştirilmiştir.

Yuval-Davis'in (2016, s. 91) Martin (1995)'den aktardığı üzere kimlik politikaları ile siyasal süreçler arasında yakın bir ilişki vardır. "Kimlik anlatısı, siyasi duyguları yönlendirir, ... geçmiş ve şimdinin algılanışını dönüştürür; insan gruplarının örgütlenişini değiştirir ve yenilerini yaratır; ... dünyayı değiştirmek için yeni bir dünya yorumu getirir". Cumhuriyet tarihinde de kimlik politikaları ve kaçınılmaz olarak beden politikaları en çok kadınları başrole taşımış, kadınlar hem bu politikaların eyleyeni hem de etkileneni olarak hemen her dönemde zorlu bir misyonu omuzlamıştır.

Tebaadan yurttaş, çok kültürlü etnik gruplardan yekpare bir millet, kadınlardan da "milletin anaları" yaratılmıştır. Kadınlar, modernleşme projesinin hem öznesi hem de nesnesi konumundadır; dönüşüm, kadınlar üzerinden ve kadınlar eliyle gerçekleşmiştir. Kemalist ideoloji ile Batılılaşma ütopyası arasındaki gerilimin de açığa çıktığı bu dönüşümde, zaman zaman kadınlara yüklenen misyonun çelişkili bir hal aldığı da

¹⁶ Kemalist ideoloji uyarınca şekillenen cinsiyet rejimi, kamusal alanda kadının "batılı kadınlar gibi" gözükmemesini ve "erkekler gibi" iş hayatına girmesini belli koşullar dâhilinde teşvik etse de ideal kadını aile bağlılığı, aile içi görev ve sorumlulukları, ahlak ve namus konusundaki tutum ve davranışları ile değerlendirmiş, cinsiyetini ve cinselliğini özel alanla sınırlandırmıştır (Civelek, 2013, s. 100).

görülmüştür. Kadınlardan aynı anda birbiriyle çelişebilen vasıflarla çeşitli alanlarda temsil kabiliyeti sergilemeleri beklenmiştir. Güzellik yarışmaları da bu alanlardan biridir.

Modernleşme projesinin görsel çıktılarında anılabilecek olan yarışmalar vasıtasıyla *Modern Türkiye* imajının inşasına destek verilmiş, güzellik kraliçeleri, gerek Türkiye'nin dünyadaki algısını biçimlendirmede gerekse içeride yaratılmaya çalışılan ideal kadını şekillendirmede bir propaganda aracı gibi işlev görmüştür. Tarihsel arka plana bakıldığında belli bir noktaya kadar, idealize edilen kadın profili ile yarışma birincileri arasındaki paralellik dikkat çekmektedir. Paternalizmin güçlü olduğu 30'larla 50'lerde siyasi lider eşleri üzerinden tanımlanan ideal kadın ile yarışma birincilerinin hem demografik hem de fiziksel nitelikleri tamamen özdeş olmasa da yondeş seyretmektedir. 70'lerde çözülme başlamış, 90'larla beraber tam bir kopuş yaşanmıştır. 2010'lara baktığımızda ise güzellik yarışmaları nostalji duygusunu besleyen ve mevcut siyasal yapının önerdiğinden daha farklı idealleri temsil eden bir nitelik kazanmıştır.

Cumhuriyet tarihinde dünden bugüne bakıldığında kültürel alanın yapı taşlarından olan kimlik ve beden politikalarındaki dinamizm kolaylıkla fark edilmektedir. Bu politikaların bir yansıması olarak okunan yarışmalarda geleneğin izi aranacak olursa bazı ortaklıklardan ve farklılıklardan söz edilebilir. 1930'dan 2010'a incelenen beş yarışmanın dördünde belirgin bir "Türk tipi" güzel tercihi vardır; sarışınlık bir ideal olarak ön plana çıkarılmamakta aksine koyu renk saçlı, beyaz tenli bir güzellik idealize edilmektedir. Yüz hatlarında da genel olarak kemikli bir yapı yerine daha yumuşak ve kadınsı çizgiler beğenilmektedir. Ortalama boy, son dönem hariç 1.70'tir. Fazla iri-yarı sayılabilecek kadınlar yerine ne minyon ne de çok yapılı, sağlıklı ve ölçülü bir endam tercih edilmektedir. Burada akla, neslin son dönemde uzaması nedeniyle zaten idealize edilebilecek maksimum boy uzunluğunun 1.70 olabileceği ihtimali de gelebilir. Bu varsayım kabul edilirse ilk yıllarda kıstasın daha düşük tutulması gerekliliği açığa çıkar ancak söz konusu durum gözlenmemiştir. Ayrıca kilo açısından da aşırı zayıflık ya da sıfır beden, son dönemdeki küresel modanın etkilerine kadar istenen bir durum değildir. Güzellerin fiziksel özellikleri kadar eğitim ve kültür birikimlerine de dikkat edilmektedir. Modernlikle hayâsızlık arasındaki çizgi her dönemde önemlidir; seçilen kraliçelerin güzel ancak seksi olmayışı da bu çizginin korunduğuna dair bir işaret olarak yorumlanabilir. Cinsel obje olarak ötekileştirilen batılı, sarışın ve özgür kadının karşısında konumlandırılan Türk güzelinin, "aile kızı" vasfını her dönemde koruması istenmektedir. Yarışmada derece alıp evlenip boşandığı anlaşılan isimlerden tacın geri alınması da benzer bir bağlamda, masumiyetin kutsanması olarak okunabilir. 70'ler de dâhil, yarışmaya katılan genç kızlar toplumun görece seçkin ailelerine mensupken sonrasında daha halktan ailelerin çocuklarının yarışmaya itibar gösterdiği gözlenmektedir. Bu durum, siyasi lider eşlerinde gözlenen yapıya da paraleldir. Ancak her dönemde yarışmanın idealize edilen değerler çerçevesinde ülkeyi ve ülke kadını temsil niteliği bakidir.

Baki olan bir diğer konu da yarışmaların milli niteliğidir. Bora tarafından vurgulandığı üzere atmosferde erken Cumhuriyet'ten bugüne yoğunluğu ve gücü neredeyse hiç azalmayan bir milliyetçilik duygusu ve söylemi hâkimdir. Böyle bir milliyetçilik vurgusu, bugün dahi politikayı ve ideolojileri aşan temel bir ilke, kurucu bir unsur olarak kabul edilmektedir. Millet olmak, millet inşasında geç kalmışlık "paranoyası" ve bunu telafi etme düşüncesi ile biçimlenmektedir (Bora, 2010: 11). Bu nedenle güzellik yarışmalarına dair tarihsel süreçte değişen şeyler olsa da milli ruh itinayla korunmaya devam etmektedir. Güzellik yarışmaları, bugün bir karşı-kültür politikası olarak varlığını sürdürmektedir.

Kaynakça

- 62 yıl önce, Türkiye'nin en güzeliydi bugün de çok güzel. (2018, 4 Temmuz). Hürriyet Gazetesi. Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/62-yil-once-turkiye-nin-en-guzeliydi-bugun-de-cok-guzel-20298011>
- Agamben, G. (2001). *Kutsal insan: egemen iktidar ve çıplak hayat*. (Çev. İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ahmad, F. (2008). *Bir kimlik peşinde Türkiye*. (Çev. S. C. Karadeli). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akın, Y. (2004). *Gürbüz ve yavuz evlatlar: erken Cumhuriyet'te beden terbiyesi ve spor*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akşit, E. E. (2015). *Kızların sessizliği: kız enstitülerinin uzun tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktaş, C. (2006). *Tanzimat'tan 12 Mart'a kılık kıyafet ve iktidar*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Alemdaroğlu, A. (2005). Politics of the body and eugenic discourse in early republican Turkey. *Body & Society*, 11(3), 61–76. doi: 10.1177/1357034X05056191.
- Aydın, R. (2018). Türk modernleşmesinde bir görünüm ve değişim temsili olarak kıyafet. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 48-70. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akader/issue/40154/423834>.
- Aytaç, M. A. (2015). *Ailenin serencamı: Türkiye'de modern aile fikrinin oluşması*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bayhan, V. (2013). Beden sosyolojisi ve toplumsal cinsiyet, *Doğu Batı Dergisi*, 16(63), 147-164.
- Baykal, Ö. (2021). Kemalizm'in kadın siyaseti: unutmama, bastırma ve araçsallaştırma, *Liberal Düşünce Dergisi*, 102(26), 105-131. doi: 10.36484/liberal.939181.
- Baykal, Ö. (2022). Görsel tarih çalışmalarında fotoğraf okuma yöntemi. *Journal of Anglo- Turkish Relations*, 3(1), 97-125. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jatr/issue/68103/987571#:~:text=Foto%C4%9Fraf%20okumas%C4%B1%2C%20foto%C4%9Frafta%20yer%20alan,ger%C3%A7e%C4%9Fi%20anlama%20ve%20anlatma%20metodudur>.
- Berktaş, F. (2015). *Tarihin cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bora, T. (2010). *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Borovalı, M. ve Turan, Ö. (2013). Haklar ve özgürlükler perspektifinden başörtüsü: bir demokrasi sorunu, *Doğu Batı Dergisi*, 16(64), 53-85. ISSN: 1303-7242.
- Bozdoğan, S. (2015). *Modernizm ve ulusun inşası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bu dünyadan bir güzel geçti. (2013, 28 Nisan). Milliyet Gazetesi. Erişim Adresi: <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/can- Dundar/bu-dunyadan-bir-guzel-gecti-1699557>
- Cantek, F. ve Yazar, B. (2009). Erken cumhuriyet dönemi dergi ve gazetelerinde spor ve kadın (1928-1960). *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 29, 202-218. Erişim adresi: https://www.academia.edu/11802311/ERKEN_CUMHUR%C4%B0YET_D%C3%96NEM%C4%B0_DERG%C4%B0_VE_GAZETELER%C4%B0NDE_SPOR_VE_KADIN_1928_1960_

- Civelek, Y. (2013). Kırmızı kuşağın kuramsallığı: ataerkil söylem ve Anadolu kırsalında kadın. *Doğu Batı Dergisi*, 16(64), 87-121.
- Çağlı, E. (2011). *Kemalist dönemin öjeni politikalarında kadınlığın kurgulanışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Davos gardırobu, moda dünyasını ikiye ayırdı. (2003, 29 Ocak). Milliyet Gazetesi. Erişim Adresi: <https://www.milliyet.com.tr/gundem/davos-gardi-robu-moda-dunyasini-ikiye-ayirdi-5191100>
- Duman, D. (2011). Gender politics in Turkey and the role of women's magazines: a critical outlook on the early republican era. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (EFD)*, 1(28), 75-92. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/huefd/issue/41212/501037>.
- Durakbaşı, A. (2021). *Halide Edip: Türk modernleşmesi ve feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Genç, M. (2020). *Güzelliğin politikası: youtube güzellik topluluğu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göle, N. (2011). *Modern mahrem: medeniyet ve örtünme*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gündüz, M. (2022). Atatürk döneminde toplumu dönüştürmenin aracı olarak Cumhuriyet Gazetesi'nin düzenlediği güzellik yarışmaları. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 41, 58-79. doi: 10.17829/turcom.1050441.
- Güvenç, B. (2005). *Türk kimliği: kültür tarihinin kaynakları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İnceoğlu, Y. ve Kar, A. (2010). Yeni güzellik ikonları: insan bedeninin özgürlüğü mü mahkûmiyeti mi?, Ed. Y. İnceoğlu ve A. Kar, *Kadın ve bedeni* (65-90). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Jülide ateş, güzellik kraliçeliğinden haberciliğe uzanan başarı hikayesini alem'e anlattı. (2016, 22 Haziran). Alem Dergisi. Erişim Adresi: <https://www.alem.com.tr/sohbetler/julde-ates-guzellk-kralcelgnden-habercilge-uzanan-basar-hkayesn-aleme-anlatt-697968>
- Kadın eserleri. (2022, 8 Temmuz). Kadın eserleri kütüphanesi instagram sayfası. Erişim Adresi: <https://www.instagram.com/p/CfvjWnmg8tf/>
- Kadıoğlu, A. (1998). The paradox of Turkish nationalism and the construction of official identity. *Middle Eastern Studies*, 32(2), 177-193. <https://doi.org/10.1080/00263209608701110>
- Kandiyoti, D. (1991). End of empire: Islam, nationalism and women in Turkey, Ed. D. Kandiyoti, *Women, Islam & the state* içinde (s. 22-47). Philadelphia: Temple University Press. https://doi.org/10.1007/978-1-349-21178-4_2.
- Karakaya, G. (2019). *Modernleşme bağlamında cumhuriyet dönemi toplumsal cinsiyet politikaları: Türk Kadını Dergisi'nin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karasar, N. (2004). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kaya, M. (2019). "İdeal, asri, züppe kadın": erken cumhuriyet dönemi dergilerinde kadın algısı, *History Studies*, 3(11), 983-1008. doi: 10.9737/hist.2019.750 .
- Kesim, S. ve Kar, A. (2010). Plastik cerrahi, "Tanrım beni baştan yarat!" metaforunu mümkün kılabilir mi?, Ed. Y. İnceoğlu ve A. Kar, *Kadın ve bedeni* içinde (s. 173-196). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Kongar, E. (2017). *Kültür üzerine*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Mazrui, A. (1983). *Çağdaş düşüncenin ışığında Atatürk*. İstanbul: Eczacıbaşı Vakfı Yayınları.
- Miss Turkey. (t.y.). Hakkımızda. Erişim Adresi: <https://www.missturkey.com.tr/hakkimizda.html>
- Miss Turkey olmak için, güzellik yeterli değil. (2016, 30 Temmuz). Vatan Gazetesi. Erişim Adresi: <https://www.gazetevatan.com/arsiv/miss-turkey-olmak-icin-guzellik-yeterli-degil-972111>
- Miss Turkey 2021, ve güzellik algısı. (2021, 16 Eylül). Sabah Gazetesi. Erişim Adresi: <https://www.sabah.com.tr/roza/yazarlar/uzm-bio-cigdem-uregen/2021/09/16/miss-turkey-2021-ve-guzellik-algisi>
- Mutluer, N. (2008). Türkiye’de cinsiyet hallerinin sınırları, Der. N. Mutluer, *Cinsiyet halleri içinde* (s. 14-30). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Özdemir, E. (2015). Batı’ya giden her yol mübah mı? Milletin güzellik yarışmalarıyla imtihanı, Ed. S. Coşar ve A. Özman, *Milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet içinde* (s. 229-253). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parmaksız, P. M. (2017). *Türkiye’nin modernleşmesinde kadınlar*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Said, E. (2010). *Kültür ve emperyalizm*. (Çev. N. Alpay). İstanbul: Hil Yayınları.
- Sancar, S. (2017). *Türk modernleşmesinin cinsiyeti*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarıkaya, M. (2012). Gürbüz çocuk yarışmaları. *Atatürk Dergisi*, 1(1), 201-224. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad/issue/2368/30371>.
- Shissler, H. A. (2004). Beauty is nothing to be ashamed of: beauty contests as tools of women's liberation in early republican Turkey. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 24(1), 107-122. <https://muse.jhu.edu/article/181225>.
- Toprak, Z. (2022). *Türkiye’de kadın özgürlüğü ve feminizm*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Türetgen, E. (2015). *Türkiye’de seçim kampanyaları döneminde yazılı basında lider eşlerinin konumu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. (t.y.). Biyografi. Erişim Adresi: <https://www.tccb.gov.tr/emineerdogan/biyografi/>
- Türkiye’nin kraliçeleri. (2017, 1 Nisan). Tarih Dergisi. Erişim Adresi: <https://tarihdergi.com/turkiyenin-kraliceleri/>
- Utanir, S. (2021). 1929 beauty contest in the context of public relations history, *Journal of International Relation (IPRJB)*, 1(1), 1- 20. <https://doi.org/10.47604/jir.1588>.
- Yıldız, F. (2019). Türkiye’de ilk güzellik yarışmaları ve basının öncü rolü: genç Cumhuriyet’in asri güzelleri. *Etkileşim Dergisi*, 4, 66-87. <https://doi.org/10.32739/etkilesim.2019.4.64>.
- Yuval-Davis, N. (2016). *Cinsiyet ve millet*. (Çev. A. Bektaş). İstanbul: İletişim Yayınları.

Extended Abstract

Purpose

The study is aimed to examine how the state policies and ideology of the Republic of Turkey, reflected on women's bodies. To read the history of the Republic of Turkey as a modernization story is to touch the history of women living in this geography. As Sancar also emphasized, the history of the Republic is a history of a gender regime where men establish a state and women establish families (Sancar, 2017, s. 11-12).

Design and Methodology

In this study, the general scanning method has been used for the theoretical framework. The method is the screening made on the selected sample in order to form a general judgement about the population (Karasar, 2004, s.79). With the general screening method, the relationship between identity and body politics and ideal representations of womanhood was established.

The changing silhouette of the Republican Woman has been analyzed through photographs, taking into account the examples from 1930-1950-1970-1990 and 2010, selected from all the beauty contests held since the foundation of the Republic. Photo reading method, which is a form of analysis frequently used especially in visual history studies, was used. Within the method, it is possible to handle photographs quantitatively and qualitatively. Due to the limitations of the study, a qualitative reading was preferred.

The women who were declared first in the competitions were subjected to a double reading, based on their identities and bodies. First of all, "*Who is the woman who deserves the crown?*" the answer to the question was sought; a brief description was made on the socio-demographic characteristics of these women. Afterwards, the photographs of women were analyzed in terms of form, and the visual transformation of the evolution in the representation of the ideal body was revealed.

Findings

As Yuval-Davis (2016, p. 91) quotes from Martin (1995), there is a close relationship between identity politics and political processes. In the history of the Republic, identity politics and, inevitably, body politics have mostly brought women to the leading role; As both the actors and the influencers of these policies, women have shouldered a difficult mission in almost every period.

Women are both the subject and the object of the modernization project; The transformation took place through and through women. In this transformation, in which the tension between Kemalist ideology and the utopia of Westernization was revealed, it was also seen that the mission attributed to women from time to time became contradictory. It was expected from women to simultaneously demonstrate the ability to represent in various fields with conflicting qualities. Beauty contests are one of these areas.

Through competitions, which can be mentioned among the visual outputs of the modernization project, support was given to the construction of the image of Modern Turkey; beauty queens have functioned as a propaganda tool both in shaping Turkey's perception in the world and in shaping the ideal woman that is being tried to be created inside. Looking at the historical background, up to a certain point, the parallelism between the idealized female profile and the winners of the competition draws attention. Especially in the 30s and 50s, when paternalism was strong, the ideal woman, defined by the spouses of political leaders, and the winners of the competition, although not completely identical, have a similar course.

Research Limitations

Beauty contests are an organization that preserves “the centrality of gender relations and sexuality in the cultural construction of identity and difference” (Yuval-Davis, 2016, p. 131). Therefore, who is registered as “beautiful” is a national issue, including identity and body policies; because each regime creates and exalts its ideal type of citizen. From this point of view, the competitions dated 1930-1950-1970-1990 and 2010, which are assumed to reflect the periodical transformation, were selected.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

When we look at the history of the Republic from past to present, the dynamism in identity and body politics, which are the building blocks of the cultural field, is easily noticed. If the traces of tradition are sought in the competitions, which are read as a reflection of these policies; Some commonalities and differences can be mentioned. Four of the five competitions reviewed from 1930 to 2010 had a distinct preference for the "Turkish type" of beauty; a white-skinned beauty with dark hair is idealized. In general, softer and feminine lines are preferred. Average height is 1.70 excluding the last period. Instead of women who can be considered too big and half, neither petite nor very built; A healthy and measured figure is preferred. In addition, in terms of weight, being too thin or size zero is not a desirable situation until the effects of the recent global fashion. Attention is paid to the education and cultural background of the beauties as well as their physical characteristics. The line between modernity and indecency is important in every period; The fact that the chosen queens are beautiful but not sexy can also be interpreted as a sign that this line is preserved. The Turkish beauty, who is positioned in front of the western, blonde and free woman who is marginalized as a sexual object, is required to maintain the "family girl" character in every period. Taking back the crown from the names who were found to be married and divorced after getting a degree in the competition can be read as the blessing of innocence in a similar context. While the young girls participating in the contest, including the 70s, belonged to the relatively elite families of the society; Afterwards, it is observed that the children of more common families show respect for the competition. This situation is parallel to the structure observed in the spouses of political leaders. However, in every period, the representation of the country and the women of the country within the framework of idealized values remains.

Originality/Value

When the literature is examined, the 1929 beauty contest is discussed in the context of public relations (Utanir, 2021); The competitions held from 1929 to 1934 were discussed as a means of social transformation (Gündüz, 2022); It is seen that the competitions between the years 1930-1938 were viewed in terms of the leading role of the press in spreading the values of the Republic to the society (Yıldız, 2019). Apart from these, there is a limited international literature on beauty contests (Shrestha, 2023; Carle and Hinojosa, 2016; Staudt, 2019; Kumara and Jayawardhana, 2018; Thoma, 1999). Within the scope of this study, taking into account the gap in the field, beauty contests will be examined in the axis of identity and body policies, and the desired appearance of the modern Republic through "Turkish women" will be questioned.

Araştırmacı Katkısı: Nurcan Pınar EKE (%100).

Cumhuriyetimizin 100. Yılında Türkiye’de Kültürel Mirasın Korunması Süreci ¹

B. Yelda OLCA Y UÇKAN ²

Başvuru Tarihi: 06.06.2023

Kabul Tarihi: 19.09.2023

Makale Türü: Derleme

Öz

İnsanlık tarihine ilişkin zengin kültürel mirası barındıran ülkemizde korumaya yönelik çabalar Cumhuriyet ile birlikte somut değerler ortaya koymuştur. Türkiye’nin binlerce yıllık kültürel birikimini ve kimliğini koruma konusunda bugüne nasıl ulaşıldığını gösteren tarihsel süreç bu bakımdan önemlidir. Tarihsel süreci anlamının bu konuda bilinç oluşturmaya yapacağı katkı nedeniyle herkes tarafından bilinmesi gerekliliği de bir gerçektir. Ülkemizde korumanın tarihsel sürecine ilişkin yayınlar incelendiğinde, başlangıcının Osmanlı İmparatorluğunun son dönemine uzandığı görülmektedir. Osmanlı Döneminde başlatılan yasal düzenlemeler, Türkiye Cumhuriyeti Döneminde devam etmiştir. Cumhuriyet’in kuruluş yıllarından itibaren sınırlı olanaklara rağmen bu konu, Türkiye Cumhuriyeti kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün gündeminde olmuştur. Bu makalede, Cumhuriyetimizin 100.yılında koruma süreci irdelenip günümüzdeki durum genel hatlarıyla yansıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanat Tarihi, Kültürel Miras, Koruma, Türkiye Cumhuriyeti, Koruma Tarihi

Atıf: Olcay Uçkan, B. Y. (2023). Cumhuriyetimizin 100. yılında Türkiye’de kültürel mirasın korunması süreci. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(Özel Sayı), 171-184.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, byolcay@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6980-669X

The Process of Protection of Cultural Heritage in Turkey in the 100th Anniversary of Our Republic

B. Yelda OLCAY UÇKAN ³

Submitted by: 06.06.2023

Accepted by: 19.09.2023

Article Type: Review

Abstract

In our country, which has a rich cultural heritage related to the history of humanity, the protection of cultural heritage has emerged concretely with the Republic. The historical process that shows how Turkey has reached today in terms of preserving thousands of years of cultural accumulation and identity is important in this respect. It is also a fact that understanding the historical process should be known by everyone because of its contribution to raising awareness on this issue. When the publications related to the historical process of protection in our country are examined, it is seen that the beginning of it goes back to the last period of the Ottoman Empire. The legal regulations initiated in the Ottoman Period continued in the Turkish Republic Period. Despite the limited possibilities since the founding years of the Republic, this issue has been on the agenda of the founder of the Turkish Republic, Mustafa Kemal Atatürk. In this article, the process protection in the 100th anniversary of our Republic has been examined and the current situation has been tried to be reflected in general terms.

Keywords: Art History, Cultural Heritage, Protection, Republic of Türkiye, History of Protection

³ Anadolu University, Faculty of Humanities, Department of Art History, byolcay@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6980-669X

Giriş

Koruma kavramı, genel anlamıyla, zarar verici ve yok edici tehditlere karşı önlem almak şeklinde tanımlanabilir. Bu makalede koruma kavramı, toplumların somut ve somut olmayan kültürel mirasının sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla, farklı nedenlerle oluşabilecek tehditlere karşı güvence altına alınmasını ifade etmektedir. İnsanlık tarihine ilişkin günümüze gelen veriler, ilk yerleşmelerde var olan ve bir şekilde önemsenen anıtların farklı nedenlerle korunmasına gayret edildiğini göstermektedir. Bu yaklaşımın ağırlıklı olarak dini nedenlerle ve güç gösterisiyle ilgili olmasının yanında zaman içinde bir gelenek haline dönüştüğü genel bir kanıdır (Erder, 1999, s.70). Dini yaklaşımla oluşan koruma duygusunun Hellenistik Döneme gelindiğinde, kutsal mekânlar kadar kamusal alanların da korunmasına yönelik tarihi çevre kaygısının oluştuğu izlenir. Bu konuda bilinen en etkili çalışma MÖ 1.yüzyılda Vitruvius tarafından kaleme alınan “Mimarlık Üzerine On Kitap” adlı eserdir (Vitruvius, 1998). Yeniyi yaratırken eskinin de gözetilmesi gerektiğine vurgu yapması bakımından önemli bir belgedir. Aynı zamanda geçmişten günümüze uzanan şehir planlaması teorilerini tartışan ilk kitap olarak kabul edilmektedir (Erder, 1999, s.39).

Koruma yaklaşımının, Orta Çağ'da var olan sosyal ve ekonomik koşullar nedeniyle sekteye uğradığı görülür. Bununla birlikte önemli katedral ve kiliselerin sahip olduğu kutsal eşyalarla birer müze görünümünde olduğu da bir gerçektir (Şahin, 2007, s.102). Bu dönemde yoğunlaşan haclı seferleri ile elde edilen ganimetler, tüccarlar eliyle gelen bazı eşyalar gerek siyasi otorite tarafından gerekse kilise tarafından saklanmıştır (Gerçek, 1999, s.3-4.). Rönesans ile birlikte Antik Çağ sanatına duyulan ilginin koruma çabalarını yeniden canlandırdığı ve 16.yüzyılda mimarların bu konuya yoğunlaştığı izlenir. Koleksiyonlar hem Antik Çağ hem de çağdaş eserleri de kapsayacak şekilde oluşturulmuş ve zaman zaman sergilenmiştir (Gerçek, 1999, 4.). 18.yüzyılda bilim dalı olarak Sanat Tarihi ve Arkeolojinin ortaya çıkmasıyla birlikte eski kültürlerle ait eserlerin belgelenmesi ve korunmasına yönelik bilimsel faaliyetlerin de başladığı gözlemlenir. İzleyen süreçte Avrupa'da geniş içerikli Ulusal Müzelerin oluşturulması sırasında Doğu coğrafyasının kültürünü keşfetmek üzere yola çıkan seyyahlar desteklenmiş ve pek çok tarihi eser bu dönemde Batı'ya taşınmıştır. Mimari restorasyon alanında yeni görüşlerin ortaya çıktığı 19.yüzyıl, önemli uygulamaları barındıran bir süreci içerir. I. ve II. Dünya savaşları tarihi eserlerin korunması sürecini hızlandırmış ve günümüzde de geçerli olan çok sayıda sözleşmenin ortaya konmasını sağlamıştır.

Ülkemizde korumanın tarihsel sürecine ilişkin günümüze kadar yapılan yayınlar incelendiğinde başlangıcının Osmanlı İmparatorluğunun özellikle son dönemine uzandığı görülmektedir. 1869'da yayımlanan birinci Asar-ı Atika Nizamnamesi hem eski eserlerle ilgili düzenlemeler içerir hem de kazılar devlet iznine bağlanır. Ancak, Avrupa'dan gelen baskılar sonucu 1874 tarihinde çıkan ikinci nizamname ile kazı yapan yabancıların kazılardan çıkan buluntulardan belli oranda pay almasının önü açılır. Bu uygulama 1881 yılında Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümayunun ilk Türk müdürü olmasına kadar devam eder.

Temelleri Osmanlı Döneminde atılan yasal düzenlemeler, Cumhuriyet Döneminde de devam etmiştir. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından itibaren sınırlı olanaklara rağmen bu konu, Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün gündeminde olmuştur. Genç Cumhuriyet, kültürel mirasın korunması yönünde önemli adımlar atmıştır. İnsanlık tarihine ilişkin zengin kültürel mirası barındıran coğrafyaya sahip ülkemizde korumaya yönelik çabaların Cumhuriyet ile birlikte somut değerler ortaya koyduğu izlenir. Türkiye'nin binlerce yıllık kültürel birikimini ve kimliğini koruma konusunda başlatılan çabalar ile bugüne nasıl ulaşıldığını gösteren tarihsel süreç bu bakımdan önemlidir. Tarihsel süreci anlamının bu konuda bilinç oluşturmaya yapacağı katkı nedeniyle herkes tarafından bilinmesi gerekliliği de yadsınamaz bir gerçektir. Bu makalede, Cumhuriyetimizin 100.yılında koruma sürecinin geçirdiği evre ve günümüzdeki durumu genel hatlarıyla yansıtılmaya çalışılacaktır.

Türkiye’de Kültürel Mirasın Korunması Süreci

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

Bu dönemde, koruma kavramının ortaya çıkışı Hassa Mimarları Ocağı ile somutlaştırılır. Gerek başkent İstanbul’da gerekse Osmanlı devletinin yönetimi altında olan yerlerde tüm yapım ve onarım işlerinden sorumlu olan Hassa Mimarları aynı zamanda denetleyici bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Hanedanlığına ait yapıların yapım ve onarım işleriyle birlikte suistimali önlemek amacıyla özel vakıfların imar faaliyetlerini denetlemek, kentte yangın tehlikesinin önlenmesi amacıyla özel şahıslara ait yapım faaliyetlerinin iznini vermek de Hassa Mimarlarına verilen yetkilerdi (Turan, 1963, s.159-200). Koruma amaçlı ilk yasal düzenlemeler ise, Tanzimat Dönemine (1839-1876) rastlamaktadır. Konuya ilişkin sürece geçmeden önce, bu dönemde korumaya yönelik faaliyetlerin ağırlıklı olarak taşınabilir eserlere yoğunlaştığı, kentsel planlama kapsamında tarihi dokuları korumaya yönelik girişimlerin sınırlı olduğu saptamasını yapmak gerekir. Bununla birlikte dönem içinde bazı çabaların olduğu da yadsınamaz. Çeşitli reform faaliyetleri ile bilinen II. Mahmut döneminde Ebniye-i Hassa Müdürlüğü kurulur. Kurumda, Mühendishane-i Berri-yi Hümayun’dan yetişen mühendisler çalıştırılmıştır. Askeri donanımla yetişen mühendislerin sivil mimari konusunda yeterince bilgiye sahip olmaması nedeniyle, 1881 de Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi (Güzel Sanatlar Akademisi) açılır. İlk Türk mimarları da bu kurumda yetişmeye başlamıştır (Çekül, 2010, s.31). 1836-1837 yılları arasında Von Moltke tarafından İstanbul için yapılan ilk imar çalışması aynı zamanda Türkiye’nin ilk kent planlaması olarak kabul edilir. Bu çalışmalar kapsamında 1839’da yayımlanan “ilmühaber” ve 1848 tarihli Ebniye Nizamnamesi kent planlamasıyla paralel gerçekleşmiştir (Kejanlı-Akın-Yılmaz, 2007, s.180). 1855 yılında ilki İstanbul’da olmak üzere “Şehremaneti” yani Belediyeler kurularak imar konularıyla ilgili yetkilendirilmiştir. 1864 yılında çıkarılan Turuk ve Ebniye Tüzüğü bazı imar kurallarının belirlendiği ve uygulandığı bir düzenlemedir (Bektaş, 1992, s.100). Bu yönetim biçimi Birinci Meşrutiyet döneminde İstanbul ve diğer illerde geçerli olmak üzere çıkartılan “Belediye Kanunları” ile tüm imparatorlukta etkin hale getirilmiştir ve 1850’li yıllardan sonra kent planlaması tüm kentlere yayılmaya başlamıştır (Kejanlı-Akın-Yılmaz, 2007, s.180).

Kültür varlıklarının korunması konusunda ilk hukuki düzenleme olarak kabul edilen Asar-I Atika Nizamnamesi 1869 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Koç, 2008, s.48). Söz konusu Nizamname, Osmanlı topraklarında yapılacak kazılar ile ilgili kuralları sıkılaştıran ve yurtdışına eser götürülmesini yasaklayan hükümler içermesi bakımından önemlidir. Bu dönem aynı zamanda yabancı ülkelerin Doğu medeniyetlerini keşfetme eğilimlerinin yoğun olduğu bir zamana denk gelmektedir (Şahin, 2007, s.109). Bu kapsamda artan baskılar sonucu 1874 yılında ikinci bir Nizamname hazırlanır ve “*izinli kazı yapanların eserlerin üçte birinin bulana ait olduğu*” hükmünü yasallaştırır. Bununla birlikte bu Nizamname, eski eserlerin devlet tarafından korunması gerektiği hükmünü ilk kez içermesi bakımından önemli kabul edilmektedir (Koç, 2008, s.48).

Müzecilik tarihimizin önemli isimlerinden Osman Hamdi Bey’in 1881 yılında Müze-i Humayun Müdürü olmasıyla birlikte yeni bir Nizamname hazırlanır ve 1884’de yürürlüğe girer. Eski eserlerin devlete ait olduğu kabul edilerek eserlerin yurtdışına çıkarılması yasaklanır. 1884 tarihli Nizamname, kültür varlıklarının korunmasına yönelik nesnel tedbirler getirmesi bakımından önemlidir. 1889 tarihinde çıkan Müze-i Humayun Nizamnamesi ile birlikte, Müze-i Humayun Maarif Nezaretine bağlanmıştır. Asar-ı Atika Nizamnamesini uygulama sorumluluğu verilmiş olan Maarif Nezareti korumaya ilişkin ilk örgütlenme biçimini yansıtmaktadır. Osmanlı Döneminde çıkarılan son Nizamname 1906 tarihlidir (Mülayim, 1998, s.12). 1973 yılına kadar pek çok hükmü ile geçerliliğini korumuş olan Nizamname kültür varlıklarının korunmasına yönelik maddeler içermektedir. 1912 tarihinde çıkarılan Muhafaza-i Abidat Nizamnamesi (Mülayim, 1998, s.27), 1906 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesinde eksik kaldığı düşünülen düzenlemeleri içerir. 1917 yılında Muhafaza-i Âsar-ı Atika Encümeni, taşınmaz kültür varlıklarının korunması işini yürütmek amacıyla kurulur. Muhafaza-i Âbidat Nizamnamesi’nin yürütülmesinden sorumlu bir kuruluş olarak, günümüz koruma kurullarının öncülü kabul edilmektedir (Tapan, 1998, s.202).

Cumhuriyet Dönemi

Günümüzde 100. yılını kutladığımız Cumhuriyet Dönemi, koruma açısından farklı evreler içermektedir. Söz konusu süreçte yasal düzenlemeler belli değişimler geçirmiş ve bazı dönemlerde köklü değişiklikler yaşanmıştır. Bu konuda günümüze kadar yapılan çalışmalara bakıldığında, konu özellikle koruma açısından ortaya konan yasal düzenlemelere göre belirli tarih aralıklarında ele alınmıştır. Bu nedenle, Cumhuriyet Dönemi kültürel mirasın korunması süreci, aşağıdaki alt başlıklarla incelenecektir. Sözkonusu başlıklara geçmeden önce, Kurtuluş Savaşı'nın sürdüğü milli mücadele dönemine kısaca değinmekte fayda vardır.

1920 yılından günümüze aktarılan bilgiler, Ankara Hükümeti'nin tarihi eserlere yönelik yaklaşımını göstermesi bakımından önemlidir. Bu yıllarda, Maarif Vekaleti'ne bağlı "Hars Müdürlüğü" nün tarihi eserlerin toplanması ve korunmasına yönelik çalışmalarını sürdürdüğü izlenmektedir (Mülayim, 1998, s.54). 1921 yılında Ankara'da Mübarek Galip Bey tarafından günümüzdeki Anadolu Medeniyetleri Müzesinin kurulması bu çalışmaların önemli bir sonucudur. Atatürk'ün Büyük Taarruz öncesi, Konya ziyareti sırasında Selçuklu ve Osmanlı Dönemi eserlerini yerinde incelemesi ve Karatay Medresesi'nde dökülen çinilerin onarılması ve müze haline getirilmesine yönelik tutumu tarihi mirasa verdiği önemin somut bir göstergesidir. Milli mücadele devam ederken, 1922 yılında yayımlanan "Müzeler ve Asar-ı Atika Hakkında Talimat" genelgesi de bu bakış açısının bir işaretidir. Söz konusu genelge ile valiliklerden arkeolojik ve etnografik eserlerin nizamnameye uygun olarak toplanması ve korunması istenmiştir (Payaslı, 2018, s.251-252). Kültürel mirasın korunmasına yönelik bu ilk adımların atılmasının ardından Genç Cumhuriyet ile birlikte önemli düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır.

1923-1950 Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun gerçekleştiği 1923 yılından itibaren başlatılan kültür politikasının temelde uygar bir toplum oluşturma hedefi taşıdığı izlenir. Devraldığı Osmanlı kurumlarını laik kurumlara dönüştürmeye başlayarak kültür konusunda önemli adımlar atmıştır. Bunlar arasında 1931' de kurulan Türk Tarih Kurumu ve ardından 1932 yılında faaliyete geçen Türk Dil Kurumu önemli girişimler olarak dikkati çeker (Mülayim, 1998, s. 89, 94). Genç Cumhuriyet'in, Osmanlı ve öncesine uzanan kültürel mirasa sahip çıkan önemli adımlar atmaya başladığı görülür. Yanı sıra Batı'dan esinlenerek modern mimarlık akımını teşvik eden girişimlerde de bulunduğu izlenir. 1924'de kurulan Evkaf ve Şeriye Vekaleti (Mülayim, 1998, s.59), Osmanlı'dan devralınan vakıf mallarının korunduğu bir kurum olarak faaliyete geçmiş; 1936'dan sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü adını almıştır. Kurumsal yapılanmada, kültürel varlıkların korunması sorumluluğu ise Maarif Vekaletine verilmiştir. Gerek Maarif Vekaleti gerekse Evkaf ve Şeriye Vekaleti, korumaya yönelik tedbirler konusunda yeterince etkili olamamıştır. Bunun en önemli nedeni şüphesiz genç Cumhuriyet'in içinde bulunduğu ekonomik zorluklar ve sorumluluk sahibi kurumların yeterli kadro ve bütçeye sahip olmamasıdır. Yürütülen faaliyetler ağırlıklı olarak İstanbul özelinde olmuştur.

Bu dönemde, Tarihi Eserler Kurulu, kültürel varlıklar konusunda yetkili bir kuruluş olarak karşımıza çıkmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulan Türk Tarih Kurumu, bu coğrafyadaki tüm uygarlıkların araştırılması ve korunmasını hedefleyen bir oluşumdur. 1935 yılında Atatürk, Florya Köşkü'nde Türk Tarih Kurumu Başkanı Hasan Fehmi Çambel ve Afet İnan'a, *"her türlü kültürel ve arkeolojik belgelerin toplama, koruma, restorasyonu için yeterli tedbirlerin alınması, ilgili kurumlarla işbirliğine gidilmesi, yerel çevrelerin duyarlı olmaları, yalnızca kazıların yeterli olmayacağı, buluntuların restorasyonunun yapılarak korunmaları"* konusunu açıkça ifade etmiştir (Çekül, 2010, s.34). Atatürk'ün koruma konusuna duyduğu hassasiyeti gösteren bir diğer girişim ise 1933 yılında Anıtları Koruma Kurulu kurulmasıdır. Söz konusu kurulun oluşmasıyla birlikte tarihi yapıların hem belgelenmesi hem de korunmasına yönelik uygulamalar başlatılmıştır. Böylece belirsizlik dönemi sona ermiş ve pek çok yapı kayıt altına alınarak tehlike altında olan yapılara ilişkin kapsamlı raporlar hazırlanmıştır.

Osmanlı döneminde yapılan yasal düzenlemeler Cumhuriyet'in bu döneminde de devam etmiştir. Bu kapsamda 1930 yılında belediyelerin devreye girdiği gözlemlenir. Yapısal olarak ve sorumluluk alanlarıyla tanımlanan belediyelerin koruma konusundaki yetkileri yalnızca tarihi yapıların projelerini ve onarımlarını onaylamakla sınırlıydı. 1933 yılında yapılan düzenlemeyle belediyelerin bu alana ilişkin yetkilerinin genişletildiği görülür. Buna göre, belediyeler kent planı çalışmalarında uzman çalıştırmak, plan sınırlarındaki kültür varlıklarını tespit etmek ve söz konusu eserlerin çevresinde 10 m. çapında bir koruma alanı oluşturmakla sorumlu tutulmuştur. Söz konusu hüküm 1984 yılına kadar geçerliliğini korumuştur. Ancak bu uygulama, anıt eserlerin çevrelerinin açılmasını ve böylelikle ne yazık ki tarihi dokunun da bozulmasına yol açan bir uygulama olmasıyla tarihe geçmiştir (Çekül, 2010, s.34).

Atatürk döneminde, kentlerdeki anıtsal nitelikte tarihi eserlerin korunmasına yönelik olarak ilk kez bu eserlerin imar planları yapımı sırasında korunmaları gerekliliği üzerinde tartışılması önemlidir. Aynı süreçte eski eser tanımı içine taşınmazların da girmesi ile koruma anlayışının geniş perspektifte ele alındığı görülür. Bu dönemde ülke genelinde 3500 eserin tespit edilmiş olması ise somut bir göstergedir (Tekeli, 1998).

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından itibaren sınırlı olanaklara rağmen koruma konusu, Mustafa Kemal Atatürk'ün gündeminde olmuştur. Kültürel mirasın korunması yönünde önemli adımlar atan genç Cumhuriyet, 1924'de Topkapı Sarayı Müzesi, 1925'de Ankara Etnografya Müzelerini açmıştır. İlerleyen yıllarda diğer kentlerdeki müzeler de bu sürece eklenmiştir (Önder, 1977, s.8-9).

1951-1973 Dönemi

Bu dönemde, Osmanlı yapılarına karşı bir ilgi olduğu gözlemlenir. Söz konusu yapılar Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün mülkiyetine verilir. Ancak, bu uygulama bütüncül koruma ilkesini olumsuz etkilemiştir. Öte yandan kurumun, böylesine kapsamlı bir kültür varlığının onarımı konusunda yeterli bütçeye sahip olmadığı da bir gerçektir. Bu sorunu gidermek amacıyla 1954'te Vakıflar Bankası kurulmuş ve söz konusu kültür varlıklarının onarımına kaynak oluşturulması amaçlanmıştır (Çekül, 2010, s.34).

1950 yılı sonrasındaki manzara koruma süreci açısından ne yazık ki çok olumlu gelişmeler yansıtmaz (Bahçeci Başarmak, 2022, s.339). Bu dönemden başlayarak 1970'li yıllara kadar uzanan süreçte, eski olanın yeninin karşısında adeta bir engel olduğuna yönelik bakış açısı söz konusudur. Bu yaklaşımla çok sayıda tarihi yerleşim ve anıtlar, imar faaliyetleriyle yok edilmiştir. Söz konusu süreçte "*modernleşme*" adı altında yapılan uygulamalar, kentlerde geleneksel dokuları temelden değiştirmiştir. 1950'li yıllar bir yandan bazı olumsuzluklara neden olurken bir yandan da tarihi yapıların belgelenmesi çalışmaları devam etmiştir. Bununla birlikte kentlerdeki imar baskıları ve kadro yetersizliği koruma çalışmalarının somut hale gelmesini engelleyen unsurlar olarak görülür.

1960'lı yıllar Türkiye'nin yönetiminde yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilir. Özellikle 1961 Anayasası'nın 50. maddesinde yer alan "Devlet, tarih ve kültür değeri olan eser ve anıtları korumakla yükümlüdür" ifadesi koruma süreci açısından önemlidir. 1961 Anayasa'sı devlet yapısı içinde önemli kurumsal yapılar oluşturmuş ve Türkiye'de planlı kalkınma ilkesini getirmiştir (Kejanlı-Akın-Yılmaz, 2007, 186).

Dönemin koruma açısından dikkati çeken çabalarını 1951 yılında kurulan Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK)'ın çalışmaları ortaya koyar (Mülayim, 1998, s.175). Dünyadaki koruma sürecinin önemli bir belgesi olan Venedik Tüzüğü 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir ve ardından ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi) bu alanda paydaşları çoğaltan bir yaklaşım geliştirirler. Koruma sürecinde uzmanlar, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ile bir üst kurul oluşturulması yönündeki bu adım, koruma projelerini özellikle bürokrasi sarmalından kurtarmak üzere ortaya konmuş bir öngörüdür. Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 1967 yılında Venedik Tüzüğü'nü kabul etmesi, Türkiye'deki koruma süreci için çok önemlidir. Tümüyle özerk olan Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu, ülkemizde

koruma anlayışının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Bu yıllardan itibaren tarihi yapıların içinde yer aldıkları çevreyle birlikte ele alınması benimsenmiştir (Ulusoy, 2008). Bütüncül koruma anlayışının yanı sıra tarihi yapılara müdahale biçimlerine yönelik kavramların da ortaya konması söz konusudur. Aynı zamanda, Venedik Tüzüğü'nde “*estetik, etnolojik veya antropolojik açıdan istisnai düzeyde evrensel bir değere sahip olan, arkeolojik sitlerin de dahil olduğu, insan tasarımı eserlerin veya doğayla insanın birlikte yarattığı eserlerin bulunduğu alanlar*” şeklinde tanımlanan “sit alanı” kavramı da koruma literatürümüze girmiş olur (Çekül, 2010, s.35).

1973-1983 Dönemi

1973 yılı, korumaya yönelik çıkartılan 1710 sayılı yasa ile tarihsel süreçte yer alır (Mülayim, 1998, s.236). Cumhuriyet döneminde kültür mirasının korunmasına yönelik olarak hazırlanmış bu ilk yasadır. 1710 sayılı yasa metninde “*Sit, tarihi sit, arkeolojik sit ve doğal sit*” kavramları ilk kez yer almıştır. Ayrıca tarihi ve doğal alanların korunması konusunda Anıtlar Yüksek Kurulu'na doğrudan sorumluluk verilmiştir. Tüm bu uygulamalar, Türkiye'de koruma kavramına bütüncül yaklaşım getirmesi bakımından önemlidir. 1975 tarihinde Kabul edilen Amsterdam Bildirgesinden iki yıl önce bunun benimsenmesi Türkiye koruma tarihi içinde yerini almıştır. Yapılan yasal düzenlemeler, gelişmiş ülkeler standardında olsa da uygulamaya geçmesi kolay olmamıştır. Bunun en önemli nedeni ise, kentleşme için tarihi anıt ve alanların bir engel olduğu düşüncesinin toplumda yaygın olmasıdır (Çekül, 2010, s.36).

Yeni düzenlemeye göre, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun belirlediği koruma alanları, öncesinde var olan imar planlarını da geçersiz kılar. Çünkü yeni düzenlemeyle koruma alanlarının ilanından sonra iki yıl içinde belediyelerin koruma planlarını hazırlama yükümlülüğü getirilmiştir. Bu durum yeniden bir takım tartışmaları gündeme taşır. Söz konusu uygulama gerek belediyeler gerekse mülkiyet sahibi vatandaşların tepkisine yol açmıştır. Her iki kesim tarafından imarın önünde bir engel olarak görülen 1710 sayılı yasaya karşı tepkiler ve direnç sürerken kültür mirası kapsamındaki kent dokusunun korunması Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu kararları ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak giderek artan rant baskısı nedeniyle kentlerde oluşan inşaat faaliyetleri tarihi yapıların hızla yok olmasına neden olmuş ve koruma çabaları bu baskı karşısında fazla direnememiştir (Çekül, 2010, s.37).

Uluslararası ölçütlerle oluşturulan yasal düzenlemelerin olmasına rağmen koruma konusunda başarıya ulaşamamasının en önemli nedenini toplumda koruma bilincinin yeterince oluşmamasına bağlamak yanlış olmaz. Sonuç olarak yapılan düzenlemeler yukarıdan, yönetim gücüyle yapılmış bir eylem olarak ortaya konmuştur. Yeterli bilinçlendirme çalışmalarının yapılmayışı tarihi ve kültürel varlıkların aslında bir kimlik kaybı olduğu mesajının verilmemesi nedeniyle bu direnç hiç azalmamıştır. Koruma konusunda alınan idari ve hukuki tedbirler topluma yeterince anlatılamadığı için yeterli etki yaratamadığı bir gerçektir (Erder, 1975, s.247).

Bununla birlikte bazı umut verici gelişmeler de yaşanmıştır. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi bünyesinde, 1973 yılında Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü kurulması bunlardan biridir (Çekül, 2010, s.49). Bu girişimin ortaya çıkmasında itici olan önemli unsurlardan biri 1972 yılında imzalanan UNESCO “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi” nin Türkiye Cumhuriyeti tarafından kabul edilmesidir. Buna bağlı olarak, Türk hükümeti tarafından da benimsenen, Avrupa Konseyi'nin 1975 yılını “Avrupa Mimarlık Mirası Yılı” olarak ilan etmesi de etkili bir girişimdir.

1983-2000 Dönemi

Anıtlar Yüksek Kurulu tüm yaşanan olumsuzluklara rağmen 1983 yılına kadar koruma konusunda büyük çaba göstermiştir. Korumanın, gelişmenin önünde engel oluşturduğu algısına rağmen tarihi eserlerin belgelenmesi ve tescili devam etmiştir. Koruma amaçlı imar planlarının hazırlanmasında ise yeterince başarı

sağlanamamıştır. Sorumlu kuruluşlar olan belediyeler, İller Bankası ve Tapu Kadastro Müdürlüklerine gerekli bilgilendirmeler yapılmasına rağmen süreç bir şekilde yürümemiştir. Bu nedenle de imar planları koruma altına alınan tescilli yapıları görmezden gelmeye devam etmiştir.

Buradaki alt başlığı belirlememize neden olan önemli bir gelişme, 1983 yılında Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kanununu yayımlanmasıdır (Mülayim, 1998, s.267). Söz konusu kanunun önemi: “*eski eser*” tanımı yerine “*kültürel varlık ve kültürel miras*” kavramları yerleştirilerek konu kültürel kapsamda ele alınmıştır. Bu kavramların ortaya koyduğu en önemli husus yalnızca anıtsal eserlerin değil aynı zamanda kültürümüzün önemli parçalarını oluşturan mahalle, sivil konut içeren alanların da gündeme alınmış olmasıdır. Aynı yasa ile Anıtlar Yüksek Kurulu’nun yerini Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulları ve Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Yüksek Kurulu almıştır. Günümüzde Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulları adını alan oluşum, kültürel mirasa dair kararların bir ölçüde yerele devredilmesini sağlamıştır. Ancak bu sefer de kurulların yerelde baskı ile karşı karşıya kalmaları bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.

1989 yılında Kültür Bakanlığı’nın kurulmasıyla 1972 yından beri Başbakanlığa bağlı çalışan Tarihi Varlıklar ve Müzeler Genel Müdürlüğü ikiye ayrılarak Bakanlık bünyesine alınmıştır. Buna göre; Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü kurulmuştur (Mülayim, 1998, s.288). Böylece Türkiye’de korumaya ilişkin tüm sorumluluk Kültür Bakanlığı’na verilmiş olur. Korumaya ilişkin tüm ilkeler, uygulamaya yönelik kararlar ve koruma amaçlı imar planları Bakanlık bünyesindeki koruma bölge kurulları tarafından onaylanmak zorundaydı. Bu sistem 2000’li yıllara kadar geçerliliğini korumuştur.

2000’den Günümüze

Cumhuriyetimizin 77. yılına gelindiğinde, mevcut yasa ve yönetmeliklerle birçok çalışma yapıldığı görülmekle beraber uygulamada yeterince başarı sağlanamadığı da gözlemlenir. Türkiye’de tarihi ve kültürel mirasın korunması sürecinde 2000’li yıllara iyi bir karneyle girmediğimiz söylenebilir. Bununla birlikte 2000 yılından itibaren yaşanan bazı gelişmeler umut vericidir. Bu umudu yaratan en önemli unsur, akademisyenler, aydınlar, sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimlerin koruma konusunda daha aktif olmalarıdır. Aynı zamanda yasal düzenlemelerde gerçekçi güncellemeler yapıldığı izlenir.

2000’li yıllarda Kültür Bakanlığının korumaya öncülük edecek kimi yasal düzenlemeler yapması, köklü kurumsal değişiklikler getirmiştir. Aynı yıllarda Avrupa Birliğine uyum süreci kapsamında yerel yönetimleri yeniden yapılandıran düzenlemeler, gerek belediyelere gerekse il özel idarelerine bir takım sorumluluklar vermiştir. Merkezi yönetimin bazı yetki ve sorumluluklarını yerele devretmesini amaçlayan 5302 ve 5391 sayılı Özel İdare Yönetimi, 5216 ve 5393 sayılı Metropol Belediyeleri, 5390 sayılı Büyükşehir Belediyeleri yasaları, aynı zamanda yerel yönetimlerin sorumluluk alanlarını da genişletmiştir (Çekül, 2010, s.42). Aynı süreçte, koruma çabası içinde olan sivil kuruluşların giderek daha etkin rol üstlenmeye başladıkları izlenir. Öteden beri bu alanda etkinlik gösteren sivil kuruluşların, toplumu bilinçlendirmeye yönelik çalışmalarının yanısıra bu alanda yönlendirici ve denetleyici rol üstlenmeleri koruma konusuna olumlu bir ortam hazırlaması bakımından önemlidir.

Doğru ilkelerle hazırlanan yasa ve yönetmelikler, 2000’li yıllarda korumanın önünü açan, umut oluşturan gelişmeler olarak görülmelidir. 1983 yılında yürürlüğe giren 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası değişen koşullara göre yenilenmiş ve 2004 tarihinde 5226 sayılı yasa kabul edilmiştir (Güçhan–Kurul, 2009, s.34). Söz konusu yasa korumaya ilişkin yeni açılımlar içermektedir. 5226 sayılı yasanın kabul edilmesinden hemen önce çıkarılan 5225 sayılı Kültür Yatırımları ve Girişimlerini Teşvik Yasası ise köklü değişimlere sahiptir. Yasanın en önemli maddesi, Hazine, kamu idareleri ve yerel yönetimlere ait tescilli taşınmazların Bakanlık tarafından il özel idareleri ile belediyelere tahsisine izin vermesidir. Özetle içerik şu şekilde alıntılanabilir: “*Korumaya uygulamalarında gelir vergisi stopajı indirimi, sigorta primi işveren payı indirimi, su bedeli indirimi, enerji desteği gibi kolaylıklar, yabancı uzman personel ve sanatçı çalıştırma izni*

getirdi. *Kültür varlıklarının yoğun olarak bulunduğu sosyal yaşama konu olmuş alanlar*, “koruma amaçlı imar planı”, “çevre düzenleme projesi”, “ören yeri”, “yönetim alanı ve yönetim planı”, “bağlantı noktası”, “somut olmayan kültürel miras” gibi yeni kavramları tanımladı. *Kültürel organizasyonların, kültürel mirası tanıtıcı yayınların, kültür varlıklarının bakımı, onarımı, yaşatılması, rölöve, restorasyon, restitüsyon projelerinin, kazıların, kültür envanterlerinin, somut olmayan kültürel mirasa yönelik etkinliklerin, kültür merkezlerinin gerçekleştirilmesinde yapılacak harcamaların yüzde 100’ünün vergiden muaf tutulmasını öngördü* (Çekül 2010, s.43-45).

2005 yılında yürürlüğe giren 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Varlıkların Korunması için Yenileme ve İşlevlendirme Yasası, yerel yönetimlere, tarihi ve kültürel mirası korumak için kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri yapma, özelliğini kaybetmeye yüz tutmuş koruma alanlarını yenileme alanı olarak tanımlama ve planlama yapma olanağı getirmiştir (Güçhan–Kurul, 2009, s.33-34). 2000’li yıllarda çıkan bu yasaların önceliklerinden en önemli farkı yerel yönetimlere kültürel ve tarihi alanlarla ilgili yetki ve sorumluk vermesidir. Kültürel mirasımız söz konusu olduğunda sahip olduğumuz zengin varlığın yerelde korunmasına yönelik bu kararlar, merkezi yönetimle sorunu çözenin olanaksız olduğu da kabul edilmiş gibi görünmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Kültür Bakanlığı’nın korumaya ilişkin yetkilerini belediyelere aktarması olumlu olarak gözükse de belediyelerin bu duruma yeterince hazırlıklı olmadığı da bir gerçektir.

Koruma konusunda başarılı süreçler yaşayan ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de koruma alanında etkinlik gösteren sivil toplum kuruluşlarını sayıca çok olmamakla beraber bu alanda ortaya koydukları çabalarla anmak gerekir. Bu açıdan bakıldığında 1908 yılında kuruluşu gerçekleşen Osmanlı Mühendisler ve Mimarlar Birliği ilk örnekler olarak sayılabilir. Meslek örgütüyle başlayan bu süreçte 1970’li yıllarda Mimarlar Odası, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, Türkiye Tarihi Evleri Koruma Derneği, Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği’nin kuruluşları izler. 1990’lı yıllardan sonra Türk Tarih Vakfı ve ÇEKÜL Vakfı kurulur. 2000’li yıllara gelindiğinde Kültür Bilincini Geliştirme Vakfı, Kültürel Mirasın Dostları Derneği (KÜMİD) gibi kuruluşlar da bu sürece dahil olmuştur. Bu kuruluşlara özü niteliği ile sivil toplum kuruluşu olmasa da 1976’da UNESCO Türkiye Milli Komisyonu ve bakanlık desteğiyle kurulan TAÇ Vakfı da eklenebilir. Bunların yanı sıra burada tek tek adı sayılmayan yerelde örgütlenmiş ve yöresel kültürü korumayı ve tanıtmayı hedefleyen çok sayıda sivil toplum kuruluşu da hayata geçirilmiştir (Çekül, 2010, 48).

Başlangıçta tarihi ve kültürel mirasın korunması amacına yönelik iyi niyetlerle kurulan sivil toplum kuruluşlarının etkin olma çabalarındaki en büyük aksaklık, bir kısmının seçkin politik izlemesi olmuştur. Bunun yanı sıra çoğunun süreklilik gösterememesi başlangıçta konulan hedeflere ulaşmayı mümkün kılmamıştır. Bu açıdan baktığımızda, gerek doğal gerekse kültürel varlıkların korunması konusunda süreklilik gösteren ÇEKÜL Vakfı’nın ayrı bir yere konulması gerekir. ÇEKÜL ile birlikte Mimarlar Odası’nın çabaları da önemli bir yer tutar. 2000 yılında İçişleri Bakanlığı’na bağlı bir belediyeler birliği statüsünde olan yanı sıra sivil kuruluşlarla yaptığı stratejik ortaklığı da olan Tarihi Kentler Birliği kültürel mirasın korunması konusunda önemli bir unsur olmuştur. Şüphesiz, koruma konusunda faaliyet gösteren tüm kuruluşların bu sonuca ulaşmasındaki katkısı da göz ardı edilmemelidir.

Tarihi Kentler Birliği’nin stratejik ortağı ÇEKÜL Vakfı ile birlikte yürüttüğü faaliyetler, korumanın yerel unsurlarla sağlanması noktasında bu sürece konulan önemli bir katkıdır. 2000 yılında belediyelerin katılımıyla kurulan Tarihi Kentler Birliği, korumanın yerelde sürdürülmesi konusunda önemli bir oluşumdur. Belediyeler tarafından sorumluluk alanlarındaki tarihi çevreyi öne çıkaran projelerle gerçekleştirilen koruma çalışmaları yerel düzeyde farkındalık oluşturması bakımından umut verici gelişmeler olarak koruma sürecimize dahil olmuştur. Bu kapsamda yapılan çalışmalar, kentlinin tarih ve kültür hafızasına önemli bir katkı sunduğu gibi kültür turizmine de katkı koyması açısından önemlidir. Bu kapsamda yapılan uygulamalar, teknik detay açısından eleştiri almakla beraber, kentin sahip olduğu tarihi değerlerin günlük yaşamın gereksinimlerine cevap verecek şekilde dönüştürülmesi kent belleğinin canlanması ve bu konuda bilinç oluşturması bakımından önemsenmelidir.

Sonuç

Cumhuriyetimizin 100.yılına ulaştığımız günümüzde kültürel mirasımızın korunmasına ilişkin tarihsel gelişmeler, özellikle yasal düzenlemeler açısından dinamik bir süreci yansıtır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde başlayan çalışmalar, milli mücadele yılları da dahil olmak üzere Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren devletin gündeminde olan bir konu olarak karşımıza çıkar. Günümüzde halen yürürlükte olan yasal düzenlemeler, koruma konusunda ülkemizin de içinde yer aldığı uluslararası antlaşmalar ve üyelikler de göz önüne alındığında, koruma konusunda örnek gösterilen gelişmiş ülkelerin normlarında olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bununla birlikte halen koruma uygulamaları konusunda hedeflenen noktaya ulaşamamızın nedenleri ise şüphesiz sorgulanması gereken bir konudur.

Binlerce yıllık medeniyetlere ev sahipliği yapan ülkemiz coğrafyası somut ve somut olmayan kültürel miras konusunda önemli bir envantere sahiptir. Bu birikimin korunmasına yönelik çabaların büyük oranda devlet ve kurumlar eliyle yapıldığı da gözlenmektedir. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren bu yaklaşım hemen hiç değişmemiştir. 2000'li yıllarda Belediyelere tanınan yetki ve sorumluluk konuyu yerele taşımışsa da özellikle bütçe kullanımı açısından en büyük kaynak merkezi otorite olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin sahip olduğu kaynaklar, ülkenin içinde bulunduğu farklı koşullar nedeniyle, koruma konusunu halen öncelikli hale getirememiştir.

Koruma ve kullanma dengesini oluşturan unsurların hayata geçirilmesi için gereken kaynağın yanı sıra asıl önemli olan unsur ise toplumsal bilinç oluşturulmasıdır. Bu konuda halen istenilen noktaya ulaşılammış olması ne yazık ki bir gerçektir. Korumaya ilişkin politikalar, asıl sahipleri olan yerel halk tarafından gelişmeyi engelleyici bir unsur olarak algılanmasına yol açmaktadır. Son yıllarda dünya genelinde artan kültür turizmi talebi nedeniyle Türkiye'de yapılan iyi uygulamalar, bu konuda yerel halkın bakış açısını değiştirmeye başlaması yönünden umut verici gelişmeler olarak görülebilir. Bununla birlikte istenilen noktaya gelemediğimizi de tespit etmekte fayda vardır. Koruma konusunda bilinç oluşturma, kimlikli kentler yaratma ve kentlilik bilinci oluşturma noktasında, ne yazık ki iyi bir karnemiz olmadığı söylenebilir.

Sosyal bilimlerde sıklıkla dile getirilen ancak bir o kadar da doğru olan "eğitim" konusunun koruma bilinci oluşturulmasında yeterince etkin kullanılmaması dikkat çekicidir. Bu konunun yalnızca eğitim verilen okullar kapsamında değil toplumun tüm kesimlerini kapsayacak hale getirilmesi, kültürel mirasın toplumsal kimlik ve yerel ekonomi üzerindeki olumlu etkilerinin anlatılması, her bir bireyin bu konuda katılımcı olmasını sağlamak kaçınılmaz bir durumdur. Küreselleşen dünyada kullanım alanları giderek birbirine benzeyen kentlerden farklı, kimlikli tarihi dokular, sürdürülen kültürel yaşamlar, insan ilişkileri, alışkanlıklar, tarihi dokuları bütünsel olarak korumak, bu unsurları yerelden evrensele taşımak ve ulus olarak bunun gururunu taşımak için başlatılan çalışmaların daha da artırılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Bahçeci Başarmak, H. I. (2022). Türkiye'nin kentsel koruma politikası. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 38, 337 – 364. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/msydergi/issue/74085/1187730>.
- Bektas, C. (1992). *Koruma onarım*. İstanbul: YEM Yayınları.
- Çekül Vakfı (2010). *Yerelden ulusala ulusaldan evrensele koruma bilincinin gelişim süreci*. İstanbul: Stil Matbaacılık.
- Erder, C. (1999). *Tarihi çevre kaygısı*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Gerçek, F. (1999). *Türk müzeciliği*. Ankara: T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kejanlı, D. T., Akın, C. T. ve Yılmaz, A. (2007). Türkiye'de koruma yasalarının tarihsel gelişimi üzerine bir inceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 179-196 Erişim adresi: www.e-sosder.com.
- Koç, Z. (2008). *Taşınmaz kültürel miras yönetimi ve mali teşvikler*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası. Kültürel, Sanatsal ve Tarihi Yayınlar.
- Mülayim, S. (1998). *Cumhuriyet'in kültür ve sanat kronolojisi*. İstanbul: 118-T Lions Yönetim Çevresi Yayını.
- Önder, M. (1977). *Türkiye müzeleri*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınlar.
- Payaslı, V. (2018). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e milli kimliğin ve ulus devletin inşasında tarihin görselleştirilmesi. *History Studies*, 10, 245-273. Erişim adresi: www.historystudies.net.
- Şahin, G. (2007). Avrupalıların Osmanlı ülkesindeki eski eserlerle ilgili izlenimleri ve Osmanlı müzeciliği. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 42, 101-125. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarih-arastirmalari/issue/47791/603729>
- Şahin Güçhan, N. ve Kurul, E. (2009). A history of the development of conservation measures in Turkey: From the mid 19th century until 2004. *METU JFA*, 2, 19-44. doi: 10.4305/metU.Jfa.2009.2.2
- Tapan, M. (1998). Cumhuriyet döneminde doğa ve kültür varlıklarını koruyamamanın korunması. Y. Sey (ed.), *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Tekeli, İ. (1998). Türkiye'de Cumhuriyet döneminde kentsel gelişme ve kent Planlaması. *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık Bilanço'98*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Turan, Ş. (1963). Osmanlı teşkilatında hassa mimarları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1, 159 – 200. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tariharastirmalari/issue/47846/604367>.
- Vitruvius (1993). *Mimarlık üzerine on kitap*. S. Güven (çev.), İstanbul: Şevki Vanlı Mimarlık Yayınları.

Extended Abstract

Purpose

The aim of this study is to convey the process of preservation of cultural heritage in our country, which has a rich cultural heritage related to human history. It has been tried to convey how the efforts on this issue became concrete with the Republic. The historical process that shows how Turkey has reached today in terms of preserving thousands of years of cultural accumulation and identity is important in this respect. It is also a fact that understanding the historical process should be known by everyone because of its contribution to raising awareness on this issue.

Design and Methodology

The study has been prepared as a review article. The publications on the subject until today were searched. Based on this, the protection process in our country is divided into sub-titles chronologically. The legal regulations that started in the last period of the Ottoman Empire were transferred. The developments that started with the foundation of the Republic and lived up to the present are presented under separate subheadings. The situation we are in today, when we celebrate the 100th anniversary of our Republic, is discussed in the conclusion section.

Findings

When we look at the Protection of Cultural Heritage in terms of human history, it is observed that the first examples date back to the Ancient Period. The earliest known work on this subject is "Ten Books on Architecture" written by Vitruvius in the 1st century BC. It is an important document in that it emphasizes that the old should be taken into account while creating the new. It is seen that this process, which started in the West, was interrupted by the social and economic conditions that existed in the Middle Ages. It is observed that the interest in the ancient art with the Renaissance revived the protection efforts and in the 16th century, especially the architects focused on this subject. With the emergence of the science of Art History and Archeology in the 18th century, the first museology activities began. In the following process, travelers who set out to explore the culture of the Eastern geography were supported during the creation of comprehensive National Museums in Europe, and many historical artifacts were transported to the West in this period. The 19th century, in which new ideas emerged in architectural restoration, contains important practices. The First and Second World Wars accelerated the preservation process of historical monuments and enabled the creation of many agreements that are still valid today.

When the publications about the historical process of protection in our country are examined, it is seen that the beginning of the period dates back to the last period of the Ottoman Empire. The first Asar-ı Atika Regulation, published in 1869, includes regulations on ancient artifacts and excavations are subject to state permission. However, with the second regulation issued in 1874 as a result of the pressures from Europe, the way for foreigners who excavated to get a certain share of the finds unearthed during the excavations is cleared. This practice continues until Osman Hamdi Bey became the first Turkish director of the Müze-i Hümayun (Imperial Museum) in 1881.

Legal regulations, the foundations of which were laid in the Ottoman Period, continued in the Republic of Turkey. Despite the limited opportunities since the founding years of the Republic, this issue has been on the agenda of Mustafa Kemal Atatürk, the founder of our Republic. The Young Republic took important steps towards the protection of cultural heritage, Topkapı Palace Museum was opened in 1924 and Ankara Ethnography Museums were opened in 1925. In the following years, museums in other cities were added to this process.

The increasing population and changing family structure due to the intense migrations that started to the big cities after 1950 are important factors in the rapid disappearance of urban textures. Different regulations made by the state in this process are also clearly seen in the 1961 Constitution. The year 1983 marks a new era in the protection of cultural heritage in Turkey. The Law No. 2863 on the Protection of Cultural and Natural Assets, which is still in effect, has been enacted. In the same period, Türkiye signed important international agreements. When we came to the 2000s, new organizations that shared the powers related to the concept of protection and that local governments and non-governmental organizations became active were also included in the process.

Considering the legal regulations still in force today, the international agreements and memberships that our country is included in, it is an undeniable fact that it is in the norms of developed countries that are shown as an example for the protection of cultural heritage. However, the reasons why we still haven't reached the targeted point in protection practices is an issue that should be questioned.

Research Limitations

The limits of this research are to consider the process of conservation of cultural heritage within the scope of the Republic of Turkey. In the 100th anniversary of the Republic, the process we went through in terms of protection was conveyed.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

In addition to the resources required for the realization of the elements constituting the balance of protection and use, the most important element is the creation of social awareness. Unfortunately, it is a fact that the desired point has not yet been reached in this regard. Protection policies are perceived as a hindrance to development by the local people, who are the original owners. Due to the increasing demand for cultural tourism in the world in recent years, good practices in Turkey can be seen as promising developments in terms of starting to change the perspective of the local people on this issue. What has been done in the process of raising funds, education and raising awareness on protection are promising developments. On the other hand, considering our tens of thousands of years of civilization history and the richness of our cultural heritage, it is an inevitable fact that studies on this subject should be continued increasingly.

Originality/Value

In the article, the legal regulations on protection in the 100th anniversary of the Republic were gathered together and evaluated holistically. It can be presented as an original value to convey the situation in historical perspective with its current state.

Araştırmacı Katkısı: B. Yelda OLCAY UÇKAN (%100).

Türkiye’de Sosyal Bilimlerde Yöntem Sorunları:1930- 2000 Arasında Yazılmış Araştırma Yöntemleri Kitaplarının Eleştirel Bir İncelemesi ¹

Recai COŞKUN ²

Başvuru Tarihi: 09.06.2023

Kabul Tarihi: 19.09.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Çalışma Türkiye’de sosyal bilimlerde yöntem olgusunun gelişimi ve işleyişini ve alanda görülen sorunları ele almaktadır. Nitel belge çözümleme deseni ile incelenen 34 kitapta gözlenen başlıca sorunlar şunlardır: Kitapların başlıkları içeriği yansıtmakta yetersiz kalmıştır. Kitaplarda çok sayıda kavramsal tutarsızlıklar gözlenmiştir. Kitap yazarlarından bilimsel yöntemle ama özellikle bilim felsefesine özel ilgi duyanlar azınlıktadır. İdeolojik gerilimin yoğunlaştığı 1970’lerde Türk yazarların yazdığı kitap sayısında artış görülmüş ve bunlar arasında istatistik giderek ağırlık kazanmıştır. 1980’lerden itibaren ise bilim felsefesi ve yöntembilim tartışmalarına yer vermeye başlanmıştır. Ancak bilimin mahiyetine ilişkin tartışmalar pozitivist kavramlarla sınırlı kaldığı gibi yazarların bu konulardaki açıklamalarında eksiklikler ve çelişkiler görülmüştür. Kitaplarda nadiren monografi ve örnek olaylardan söz edilmiş olsa da bu yıllarda yazılmış herhangi bir nitel yöntem kitabına rastlanmamıştır. Yazarlar bilgi aktarırken sorgulama, eleştirme ve örtük ilişkileri açığa çıkarma bakımından yeterince özenli davranmamıştır. Bundan ötürü ders kitaplarında kavram, tanım ve tekniklere ilişkin hatalar yeniden üretilerek ve yaygınlaştırılarak tekrar diğer yöntem kitaplarına ve bilim camiasına aktarılmıştır. Kalite konusunda mesafe alınmasına karşın ders kitabı yazımında aktarma ve öykünme aşamalarından özgün bilimsel bilgi üretme evresine geçişte zorluklar yaşanmıştır. Çalışmanın bulgu ve önerilerinin bu alanda yeni araştırmaların yürütülmesi için bir zemin oluşturacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilimler, Toplumsal Bilimler, Yöntembilim, Bilimsel Yöntem, Yöntem Sorunları, Yöntem Kitapları

Atıf: Coşkun, R. (2023). Türkiye’de sosyal bilimlerde yöntem sorunları:1930-2000 arasında yazılmış araştırma yöntemleri kitaplarının eleştirel bir incelemesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(Özel Sayı), 185-218.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² İzmir Bakırçay Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, coskunr@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5200-6098

Methodical Problems in the Social Sciences in Türkiye: A Critical Review of Research Method Books Written between 1930-2000

Recai COŞKUN³

Submitted by: 09.06.2023

Accepted by: 19.09.2023

Article Type: Research Article

Abstract

This study deals with the development and functioning of the phenomenon of method and the problems observed in the field of social sciences in Türkiye. The main problems observed in the 34 books examined using qualitative document analysis are as follows: The titles of the books inadequately reflect their contents. Many conceptual inconsistencies were observed in the books. Few of the book authors showed a particular interest in the scientific method and, especially in the philosophy of science. In the 1970s, a time of heightened ideological tensions, the number of books written by Turkish authors increased, and among them statistics gradually gained prominence. From the 1980s, discussions on philosophy of science and methodology began to appear. However, discussions on the nature of science remained limited to positivist concepts, and authors showed inadequacies and contradictions in their explanations of these topics. Although books occasionally mention monographs and case study researches, there were no mention of any qualitative method books written during these years. Authors did not make enough effort to question, criticize, and expose implicit relationships when conveying knowledge. As a result, errors in concepts, definitions, and techniques were reproduced and disseminated in textbooks and in the scientific community. Although progress was made in terms of quality of the textbooks, there were difficulties in moving from the phase of transmission and imitation to the production of original scientific knowledge. It is hoped that the results and recommendations of the study will provide a basis for conducting new research in this area.

Keywords: Social Sciences, Methodology, Scientific Method, Problems of Method, Method Books

³ İzmir Bakırçay University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, coskunr@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-5200-6098

Giriş

Cumhuriyet, Osmanlı'dan güçlü bir düşünce ve üniversite geleneği devralmadı (Fındıkoğlu, 1938). Zaten düşünce ve bilimin besleyicisi ve taşıyıcısı olarak kitap Osmanlı'da klasik dini ve edebi metinler dışında hak ettiği yeri uzun zaman boyunca kaybetmişti (Baysal, 2010). Zengin elyazması geleneğinin ardından matbaanın getirdiği yeniliklere uyum da hayli güç olmuştur (Akkaya, 2008; Erünsal, 2007; Saltık, 2007). Bu verimli olmayan arkaplana tanıklık eden Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları, 1800'lerden beri süregelen alfabe, dil ve eğitim kurumları ile ilgili tartışmalarda dillendirilen sorunlara çözümler üretmeye çalıştılar. Bu arayışlar arasında alfabe değişikliği ile dil devrimi öne çıkarken, aynı zamanda okullaşma ve eğitim kurumlarını yeniden yapılandırma yönünde de çabalar harcandı. Bunların bir sonucu olarak Cumhuriyet'in kuruluşundan 10 yıl sonra Darülfünun kapatılarak yerine İstanbul Üniversitesi kuruldu. Konu yüksek öğretim ve bilimsel etkinliklerin niteliği olduğunda bu kurumsal yeniden yapılanmanın beklenen dönüşümü ve sonuçları üretip üretmediği hala tartışmalıdır (Bilgin, 2012; Coşkun, 2019). Dahası, toplumsal bilimlerde bilimsel etkinliğin oluşumu ve gelişiminin önkoşullarını ele alan bilim felsefesi, sosyal teori, yöntembilim ve yöntem konusunda alınan mesafenin ne denli yeterli olduğu da tartışmalıdır. Öyle anlaşılıyor ki bu arka planın bir yansıması olarak ülkede akademik topluluğun bilgi ile kurduğu ünsiyet hala sorunludur (Coşkun, 2018). Bunun başat nedenlerinden birisi bilimsel yöntem konusunda hala kat edilmesi gereken mesafenin oluşudur. Bu çalışmada 'yöntem' konusuna odaklanılmasının bir gerekçesi de budur.

Alan yazınında üniversiteler ve bilim topluluklarının genel sorunlarına ilişkin yapılmış çalışmalara rastlanmakla beraber (örneğin Bilgin, 2012; Hacettepe Üniversitesi, 1971; Karabaş ve Yeşilçay, 1977; TÜBA, 1997) bunlar arasında yöntembilim ve yöntem konusuna özel ve güçlü biçimde dikkat çekenlerin sayısı azdır.⁴ Bu çalışmalarda öncelenen sorunların çoğunlukla din-bilim ilişkisi (Alkın, 2016; Fındıkoğlu, 1938), Cumhuriyetin pozitivist anlayışı (Alkın, 2016; Bilge, 2012; Koç, 2012; Tandoğan, 2008) nakilcilik (Coşkun, 2012; Kılıçbay, 2012; Kiray, 1977) siyasi kaygılar (Mardin, 1971; Yıldırım, 2000), Batı'yı anlama biçimimiz (Karpas, 1971; Tandoğan, 2008), toplumsal zihniyet (Kılıçbay, 2012) olduğu görülmektedir.

Bu tartışmaların içerisinde yer verilen yöntem sorunu derinlemesine sorgulanmamış (örneğin Karpas, 1977; Kiray, 1971), daha çok kavramsal tutarsızlıklara dikkat çekilmiştir (örneğin Ergun, 1973; Güvenç, 1977). Yöntem sorununa eğilen az sayıdaki çalışmada ise genellemeci ifadeler ve kişisel değerlendirmeler öne çıkmıştır (örneğin Balaman, 1977; Cüceloğlu, 1971; Karabaş ve Yeşilçay, 1977; Sümbüloğlu, 1977). Benzeri biçimde, Bilgin'in (2012) derlemesinde yer alan çalışmaların çoğunda yüksek bir belagatin, yeterince derin olmayan yorumların ve gevşek önermelerin fazlalığı göze çarpmaktadır (bakınız Bayraktar, 2012; Yazıcı, 2012). Sonuç olarak denilebilir ki yöntem konusuna eğilen çalışmalar sayısal olarak az oldukları gibi içeriklerinde yöntem sorunlarına ayırdıkları yer de sınırlıdır. Bu çalışmanın varlık gerekçelerinden bir diğeri de bu eksikliği gidermeye yönelik kısıtlı da olsa bir katkı sunmaktır.

Bu çalışmada ülkede bilimsel çalışmalarda yöntem konusunun yeterince gelişmiş olup olmadığının bir göstergesi olarak yöntemle ilgili ders kitaplarının varlığı ve bunların nitelikleri kabul edilmiştir. Bu kabule dayalı olarak toplumsal bilimlerde yöntem sorunu ders kitapları üzerinden araştırılacaktır. Bu yolla hem Cumhuriyet döneminde toplumsal bilimlerde yöntem konusunun gelişimini göstermek, hem tespit edilebilen eksiklik ve sorunlara dikkat çekmek hem de bundan sonra yapılacak çalışmalar için bir zemin oluşturmak amaçlanmaktadır.

⁴ Bu çalışma kapsamında yürütülen inceleme sonucunda ülkede toplumsal bilimlerin genelinde yöntem konusuna özel ilgi duyan ve dikkat çekenlerin başında Ergun (1973, 1993) gelmektedir. Kendisi kimi örnekler vererek ülkede yöntem olmadığını iddia etmektedir (Ergun, 1993). Ancak Ergun'un bazı iddia ve yorumlarında aşırılık ve keyfilik olduğunu da söylemek gerekir. Örneğin, 'işlevsel yöntem, yapısal yöntem, tarihsel yöntem genel bilimsel yöntem değildirler... bizce yan yöntemlerdir' (s.31) iddiasını dayandırdığı 'genel ve yan yöntem' ayrımı keyfidir. Yine Mübeccel Kiray üzerinden yaptığı işlevselcilik eleştirisi (s.44-50) ve 'nedensel ilişki kurmayan çalışmalarda yöntemden söz edilemeyeceği' iddiası yeterince temellendirilmeden ortaya atılmıştır. Zira Ergun'un sıkça vurgu yaptığı nedensellik toplumsal bilimlerde ve hatta doğa bilimlerinde sorunlu bir kavramdır (Marini ve Singer, 1988; Sayer, 2017).

Çalışmada ilkin Osmanlı'nın son döneminde ülkede toplumsal bilimlerin genel görünümüne ve belirlenen sorunlara ilişkin bilgiler sunulacaktır. Ardından yazın incelemesi yapılarak araştırmancının odaklandığı sorular belirtilecektir. Sonrasında araştırmancının yöntemine, veri çözümlemesine ve başlıca bulgularına yer verilecektir. Son olarak bulgulara ilişkin değerlendirmeler yapılacak ve bazı önerilerde bulunulacaktır.

Osmanlı'nın Cumhuriyet'e Devrettiği Toplumsal Bilimler Mirası

Çalışmanın odak noktası olmamakla birlikte Cumhuriyet'in Osmanlıdan nasıl bir toplumsal bilim geleneği devraldığının anlaşılması için kısa bir açıklamaya gerek vardır. Bu yolla, bu geleneğin Cumhuriyet tarihi boyunca izini sürmek mümkün olabilir. Bu konuda Fındıkoğlu'nun (1938) bazı değerlendirmeleri öne çıkmaktadır. O'na göre Osmanlı'nın kurumsallaşmış eğitim sistemi ve fikir hayatı 19. yüzyıla gelindiğinde bilinçli olmayan bir biçimde fikri ve ilmi alanda yenilgiye uğradığını kabullenmek zorunda kalmıştır. Bu hakikat karşısında düşünce insanları ilkin büyük bir şaşkınlık yaşamışlar sonrasında aradaki açıklığı taklit yoluyla kapatmanın derdine düşmüşlerdir. Fransızca eserlerin tercümesinin hâkim olduğu Osmanlı için Avrupa 'Frengistan' demektir. İngiltere ise yalnızca parlamentarizmi ile biliniyordu. Bu dönem Osmanlı düşünürleri için Almanya tam bir meçhul idi. Taklit evresinden sonra Fransızcadan kimi siyasi eserler ile ikinci, üçüncü sınıf edebi eserlerin çevrisine geçilmiştir. Bu dönemde yeni bir fikir akımı aramaktan ziyade belli zümrelerin kitap ihtiyacının karşılanması öncelenmiştir.

Taklitçiliğin belirleyici olduğu bu evrede Gökalp, Mehmet İzzet, Mustafa Şekip gibi az sayıda düşünür dışında özgünlük kaygısı arayışında olan kimse yok gibiydi. Bu taklit evresinin uzun yıllar sürdüğü anlaşılmaktadır. Öyle ki Hacettepe Üniversitesinde 1971'de gerçekleştirilen bir bilimsel toplantıda Cüceloğlu (1971), Kağıtçıbaşı (1971), Kıray (1971) ve Kösemihal (1971) gibi birçok araştırmacı bildirimlerinde nakilcilik ve taklitçiliği önemli sorunlar olarak belirtmişlerdir. Anlaşılmaktadır ki bu sorunlar günümüzde de belli dereceye kadar varlıklarını sürdürmektedirler (Coşkun, 2012, Döven ve Coşkun, 2005; Özen, 2002).

Fındıkoğlu (1938:12-13) bu dönemde Darülfünun'un esasen sadece yurt dışında, özellikle de Fransa'da eğitim almak için ülkeden firar edenlerin önünü kesmek için tekrar açıldığına dikkat çekmiştir. Hatta bu kurumun 'koyu bir teolojik zihniyetin' (s.13) hakimiyeti altında kaldığı için aslında bir Darülfünun olmadığını iddia etmiştir. Yine de I. Dünya Savaşı ile yaşanan büyük sarsıntı ilmi bakımdan Gökalp'in öncülüğünde bir fırsata dönüştürülmüştü ve kültür ile alakalı şubelerde ilmi araştırma 'usulleri' incelenmeye başlanmıştı. Sonrasında buraya Alman profesörler getirilmiştir lakin bunların felsefe ve ilim hayatını canlandıracağına ilişkin beklentileri karşılamamışlar ve 'heba edilen memleket parasının hesabını soran da çıkmamıştır' (Fındıkoğlu, 1938, s. 15).

Fındıkoğlu'na (1938: 16-27) göre o dönemde Osmanlıda ilmin ve felsefesinin gelişmemesinin başlıca nedenleri şunlardır:

- a) Eskiye reddederken yeniye ihtirasla kucaklamamak, Avrupa'ya sadece parmak ısırarak bakılmamak, bir gelenek kuramamak;
- b) İlmi ve felsefi faaliyetleri dini ve siyasi değerlerden bağımsız ele alamamak;
- c) Fikri arayışın taklit düzeyinde kalması, Türk okumuşlarının hangi toprağın çocukları olduğunun farkına varmadan yalnızca taklit ile yetinmesi, kendi toplumsal bünyemize göre bir ilim havası, bir fikir piyasası oluşturamamak;
- d) İlim ve kültür faaliyetlerini merkezileştirme ve onu ülkenin muhtelif yerlerine ve taşraya yayamamak;
- e) İlmi ve felsefi faaliyetlerin gelişebileceği bir iklim oluşturamamak.

Cumhuriyet, Fındıkoğlu'nun Osmanlı'nın son dönemi için saptadığı bu ve benzeri sorunlarla yüklü bir miras üzerinde kurumsallaşma arayışında girmiştir. Aşağıda yeri geldiğinde değinileceği üzere bu sorunlar günümüzde de kısmen de olsa varlıklarını sürdürmektedirler.

Cumhuriyet Döneminde Toplumsal Bilimlerde Yaşanan Sorunlara İlişkin Yazın İncelemesi

Cumhuriyet döneminde toplumsal bilimler alanında yaşanan sorunları ele alan çalışmalar azdır. Tandoğan'a (2008) göre bu sorunların temelinde askeri darbeler, sosyal bilimlerin toplumsal karşılık bulamaması, bilimin Batılı kavramlarla biçimlenmesi, pozitivist bilim anlayışının hakimiyeti gibi nedenler yatmaktadır. Ancak bu sorunlardan en çok anılanı Cumhuriyet'in kurucu düşüncesinde pozitivist anlayışın hâkim olduğu iddiasıdır. Bu iddiaları sahiplenenlerden Alkın (2016, s. 184) Cumhuriyetin zihniyetinin baskın karakterinin seküler/pozitivist olduğunu vurgularken, Şahin (2017) ise pozitivist anlayışın ülkede ancak 1980'lerde sorgulanmaya başlandığını belirtmektedir.

Toplumsal bilimlerde görülen sorunlardan öne çıkanlarından bir başkası da akademisyenlerin siyaset ile kurdukları ilişkinin mahiyetine dair iddialardır. Mardin'in (1971, s. 91) saptaması buna bir örnektir. Yazara göre Türkiye'de akademisyenler araştırmalarını 'siyasi iktidara giden yolu açmak' amacıyla yürütmektedirler. Bunun kanıt olarak da 1950'lerde 'Türkiye sınıfsız bir toplumdur' diyenlerin 1960'larda 'Türkiye'de sınıfların olduğunu' savunmalarını vermektedir. Bilim camiaları ile siyasetin iç içe geçişinin bir yansıması olarak akademik kurumlar giderek ideolojikleşmiştir⁵. Bu tavrın 1970'lerde çok daha keskinleştiğine ilişkin ipuçları vardır. Bunlara örnek olarak Beşikçi'nin (1976) bilimsel yöntemi emperyalizm-sömürü kavramları üzerine oturttuğu eseri gösterilebilir. Yine o dönemde ideolojik temalarla yüklü çalışmaları göze çarpan Tekeli'nin (1977, s. 33-45) bilimin kaçınılmaz olarak ideolojik olduğu varsayımından hareketle yaptığı 'rekabetçi piyasa olgusu çok gerilerde kaldı' saptaması, ideoloji-yoğun varsayımlardan hareketle yapılan çıkarımların ne denli yanıltıcı olabileceğine bir başka örnektir. Zira Tekeli'nin piyasa ekonomisinin bittiğini ilanından iki yıl sonra Thatcher'in Britanya'sında, üç yıl sonra ise Reagan'ın ABD'sinde neo-liberalizm en ihtişamlı dönemlerini yaşamaya başlamıştır. Ardından bu dalga Özal Türkiye'si, Çin ve Sovyetler sonrası Rusya dahil hemen bütün dünyaya yayılmıştır⁶.

Toplumsal bilimlerin bu sorunlu arkaplanının yanında yöntem konusunda da bazı eksikliklerden söz etmek gerekir. Öyle ki Tütengil'in (1969) kitabında yer verdiği 'temel kaynaklar ve başvuru kitapları' listesinde yöntem konusunda yazılan eserlerin azlığı göze çarpmaktadır. Buna bağlı olarak özellikle 1970'lerde akademisyenler yöntem dili kurmak ve yöntemi konumlandırmak konularında güçlükler yaşamıştır. Bu durum Bilgin (2012), Hacettepe Üniversitesi (1971), Karabaş ve Yeşilçay (1977) ve TÜBA (1997) derlemelerinde yer alan çok sayıda çalışmada görülmektedir. Bunlardan Karabaş ve Yeşilçay'ın (1977) derlemesinde yöntemden kastın çoğunlukla teknikler olduğu anlaşılmaktadır. İlerleyen yıllarda yapılan çalışmalarda da benzeri sorunların devam ettiği saptanmıştır. Örneğin Aksoy (2013, s. 11) 'alandaki çalışmaların çelişkilerle dolu, kitapların ise yetersiz' olduğunu ileri sürmüştür.

Son dönemde toplumsal bilimlerin alt alanlarına yönelik araştırmalarda artış vardır. Bunlardan İslamoğlu (2008) Pazarlama alanındaki çalışmalarda görülen 'teknik' sorunları 'bireysel deneyim ve gözlemler' yoluyla incelemiştir. Şatana (2016) Uluslararası İlişkiler alanındaki yöntem sorunlarına değinmiştir. Alaslan ve Şimşek (2013) Tarih alanında bibliyografik bir çalışma yürütmüştür. Yönetim ve Organizasyon disiplininin yöntem

⁵ Burada sözü edilen 'ideolojikleşme' ideolojileri bilimsel tartışmalara konu etme anlamında değil, onları gününbirlik siyasi olayların girdisine dönüştürmek anlamındadır. ODTÜ ve diğer yükseköğretim kurumlarında bu dönemde yaşanan siyasi ve diğer gelişmeler için bakınız Batuhan (2001) ve Baysal (2004).

⁶ Bu gelişmeler karşısında bir başka ideolojik tavır Fukuyama'dan (1992) gelmiştir. Öyle ki kendisi dünyada artık Liberal Demokrasi'den başka bir ideolojik seçenek kalmadığını söyleyerek 'tarihin sonunun' geldiğini ilan etmiştir. Daha sonra ulus devletlerle ve küresel gelişmelerle ilgili yaşanan gelişmeler Fukuyama'nın küçük verilerden yaptığı büyük çıkarımlarında ne denli yanıltıcı ortaya koymuştur.

sorunlarına Özen, (2001) dikkat çekmiştir. Pratik kaygıları önceleyen çalışmalarında Çitçi ve Öztürk (2017) yöntem kitaplarını karşılaştırmıştır. Bütün bu çalışmalarda bariz hatalardan söz edilmektedir.

Alanyazın incelemesinden hareketle Cumhuriyetin başlarından 2000'li yıllara uzanan süreçte toplumsal bilimlerde yöntem sorununa değinen çalışmalar olmasına karşın olguyu belli bir dizgesellik içinde ele alanların sayısının yetersiz olduğu söylenebilir. Bu çalışmada akademik topluluğun yöneme ilişkin tutumunu belirlemeye; günümüzde yöntem konusunda görülen sorunların kökenlerine ilişkin çıkarımlarda bulunmaya ve akademik topluluğun özgün bilimsel bilgi ile kurduğu ünsiyetin mahiyetine ilişkin değerlendirmeler yapmaya çalışılacaktır. Ders kitapları bir disiplinin oluşumuna ve kendini yeniden üretmesine yaptıkları kökten etki nedeniyle (Coşkun, 2009; 2023) araştırmanın malzemesi olarak benimsenmiştir. Bu meyanda araştırma şu sorula çevresinde biçimlenecektir:

- 1- Kitapların alana katkıları ne düzeydedir?
- 2- Kitaplar bilimsel bilginin üretilme biçimine ilişkin ortak bir anlayış oluşturabildiler mi?
- 3- Kitap yazarları bilim felsefesine, yöntembilime ve yöneme ne düzeyde hakimdiler?
- 4- Kitapların alanın oluşumu ve gelişimine belirgin olumsuz etkileri olmuş mudur?

Bu sorular çerçevesinde yapılacak değerlendirmelerle yöneme ilişkin yaklaşık 70 yıllık bir ufuk oluşturulabilecektir. Bunun için yükseköğretimin geçtiği evrelere göre kitaplar incelenip değerlendirilecektir. Yazın incelemesi (Geçikli, 2021; Günay ve Kılıç, 2011; Köktürk, 2005) ile belli siyasi, kurumsal ve hukuki gelişmeler ışığında yükseköğretimde şu dört evreden geçildiği söylenebilir:

- i- *Kuruluş ve kurumsallaşma evresi, 1930-1950*: İmparatorluktan ulus devlete; 1930'larda Darülfünundan Üniversiteye; Fransız ekolünden Alman Ekolüne geçiş. Dil devrimi ve Latin alfabesinin kullanılması; Türk Tarih Kurumunun kurulmasıyla milli tarih oluşturma çabaları; 1940'larda Alman ekolünün pekişmesi; İstanbul'dan sonra Ankara'da da üniversite açılması.
- ii- *Demokrat Parti dönemi, 1950'ler*: Alman ekolünden ABD ekolüne geçiş, yeni üniversite modeli olarak ABD fonlarıyla ODTÜ'nün ve Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsünün kurulması; uluslararası etkinliklerde artış; yerli akademisyenlerin artması; Anadolu'ya açılma.
- iii- *Üniversitelerin özerkleşmesi ve siyasileşmesi, 1960 ve 1970'ler*: 1960'larda özerkliğin anayasa ile güvence altına alınması, yerli akademisyen sayısında artış, yabancı dilde eğitim, siyasi kavgalar ve öğrenci hareketleri. Anadolu'da açılan üniversite sayısında artış.
- iv- *Merkezileşme ve yaygınlaşma, 1980-1990'ların sonu*: YÖK'ün kuruluşu ve çatı örgüt sayesinde üniversitelerin merkezileşmesi, Vakıf üniversitelerinin kurulması, devlet üniversitelerinin hızla çoğalması ve Anadolu'ya yayılması.

2000'lerden itibaren alanda yaşanan gelişmelerin mahiyetleri ve kapsamaları nedeniyle başka çalışmalarda değerlendirilmeleri uygun olacaktır.

Yöntem

Çalışma nitel yöntemle yürütülmüştür. Bu bakımdan bir olguya ilişkin genel geçer ilkeler önermek yerine olgunun işleyişine dair bilgi ve anlayışı zenginleştirmek üzere tasarlanmıştır. Desen olarak ise belge çözümleme kullanılmıştır.

Bu araştırmanın verisini oluşturan yöntem kitapları, 'yazılı metinler' olarak birer belgedirler ve bunlar 'toplumsal olarak konumlandırılmış ürünler' (Scott, 1990:34) olmaları bakımından toplumsal araştırmalar için kullanışlıdır. Bir veri toplama, çözümleme ve çıkarım yapma süreci anlamında belge çözümleme deseni ise belgelerin toplumsal araştırmalarda nasıl kullanılması gerektiğine ilişkin bir çerçeve önermektedir. Nitel

araştırmalarda ‘tasarımı’ bir zorunluluk olarak görenler olduğu gibi tasarım kaygısı güdülmemesi gerektiğini önerenler de vardır (Flick, 2007, s. 35-37; Yin, 2011, s. 75-78). Tasarımdan kasıt, araştırmanın dayandığı bilim mantığının ortaya konması; araştırma konusu ile soruları, verileri ve çözümleme teknikleri arasında araştırma sorularına yanıt bulabilecek biçimde bir örüntü oluşturulmasıdır (Yin, 2011, s. 75-76). Bu araştırma nitel yöntemle ve önceden belirlenmiş bir tasarımla yürütülmüştür. Bu yolla çalışmada incelenen kitapların niteliklerini ortaya koymak, araştırma sorularına cevap olacak örüntü ve bilgilere ulaşmak ve sonrasında bazı çıkarımlarda ve önerilerde bulunmak mümkün olacaktır.

Bu çalışmada olduğu gibi, yalnızca belgelerden yararlanılarak yürütülenler araştırmalar için Bohnsack (2014) ve Ahmed (2010) gibi kimi araştırmacılar ‘dokümanter metot’ dese de desenin bir çalışmanın ‘veri edinme, çözümleme ve çıkarımlarda bulunma’ süreçlerini kapsaması bakımından ‘belge çözümleme deseni’ adlandırması daha uygun olacaktır. Yazında da Coşkun (2022), Lincoln ve Guba (2013, s. 107), Yıldırım ve Şimşek (2022) gibi çok sayıda araştırmacı belge çözümleme için metot yahut teknik yerine ‘desen’ demeyi uygun bulmuşlardır. Örneğin Yıldırım ve Şimşek (2016, s. 194-200) doküman çözümlemesinde dokümanlara ulaşma, özgünlüğü kontrol etme, dokümanları anlama, veriyi analiz etme, veriyi kullanma olmak üzere beş aşamadan söz etmektedir. Benzeri biçimde Bowen (2009) de belge çözümlemenin basılı ve elektronik belgeleri veri olarak kullanan nitel araştırma desenlerinden biri olduğunu söylemektedir. Ancak belge çözümlemenin mutlaka nitel yöntemle gerçekleştirilmesi zorunlu değildir (Ahmed, 2010; Scott, 1990). Hatta belgeler nitel olduğu nispette sayısallaştırılarak nicel çözümlemelere de konu edilirler (Duverger, 2014, s. 160-170).

Belge çözümlemeyi tipik bir içerik yahut tematik çözümlemeden ayıran önemli bir husus, bu desenin kullanılan metinlerden doğrudan ve geniş alıntılar yapılması ve çıkarımlarda bulunulması için elverişli olmasıdır (Bowen, 2009, s. 7; Coşkun, 2022). Bu nedenle çıkarımlar ve yorumlar da alıntılar nispetinde geniş tutulurlar (Vaismoradi, vd., 2013, s. 399). Çözümleme esnasında araştırmacı belgelerin gerçekte neler söylediklerini aşikâr etmek üzere metni başlık ve alt başlıklar biçiminde yapılandırır ve ardından metinden ne anladığını ilişkin yorumlarda bulunur (Bohnsack, 2014, s. 225). Neticede her belge incelenen tarafından bir yoruma tabi tutulur ve yorumlar kaçınılmaz olarak öznellik içerirler (Duverger, 2014, s.152). Hal böyle olunca güvenvericilik konusunda bazı ilkelerin gözetilmesi zorunlu duruma gelir (Ahmed, 2010, s. 3-5). Son olarak belirtmek gerekir ki belge çözümleme sadece belgelerin ne dediğiyle değil ne demedikleriyle de ilgilidir (Rapley, 2007, s. 111). Bu nedenle, bu araştırmada da incelenen kitaplarda nelerin ihmal edildiği de dikkate alınacaktır.

Belge çözümlemenin doğasında bulunan öznelliğe karşın güven vericiliği artırmak bakımından otantiklik, kredibilite, temsil edebilirlik ve anlam (Ahmed, 2010, s. 3-5) konularında araştırmacının özen göstermesi gerekir. Bu bağlamda çalışmada şunlar yapılmıştır:

Otantiklik: Araştırma için kullanılan belgelerin özgünlüğünün, gerçekliğinin ve bütünselliğinin teminidir. Bu çalışmada yararlanılan kitaplar kamuya dolayısıyla ilgili herkesin erişimine açıktır. Alıntılar ve bulgular ilgililer tarafından denetlenebilir.

Kredibilite: Kaynağın yahut mesajın hata yahut anlam bozulmalarından arındırılmış olduğunun teminidir. Her anlam yorum ve algı yüklü olduğundan öznellik içerse de burada doğrudan alıntılar ve çıkarımlar yoluyla güven unsuru artırılmaya çalışılmıştır. Kitapların araştırmacının yararına olacak biçimde anlam kaymasına yahut bozulmasına uğratılması da söz konusu değildir.

Temsil edebilirlik: Araştırmada belli belgelere diğerlerinden daha fazla önem vermek, bunlardan bazılarını öne çıkarmak gibi önyargılardan kaçınılması ve her belgenin çalışmada hak ettiği ölçüde temsil edilmesi anlamındadır. Bu çalışmada incelenen 1970 öncesi dönemlerde kitap sayısı az olduğundan erişilen kitapların büyük kısmı örnekleme katılmıştır. 1970’li yıllardan itibaren kitap sayısı artmış ve ölçütlere uygun seçimler yapılmıştır. Bu durum oransal bakımdan temsilde dengesizlik olarak yorumlanabilir ancak dönemlerin çalışmada temsili bakımından bir dengesizlik söz konusu değildir. Ayrıca her kitabın incelenmesinde benzeri özen gösterilmeye çalışılmıştır.

Anlamlandırma: Sunulan kanıt ile ortaya konan bulgu ve değerlendirmelerin bağlantılı, açık ve makul olduğunun teminidir. Belge çözümlenirken metinden ne anlaşıldığının ve anlaşılacak şeyin niçin önemli olduğunun ortaya konması gerekir. Anlamın yorum içermesi kaçınılmaz olsa da metin ile anlam ve çıkarım arasında bağlantılar kurulması bu sorunun kısmen aşılmasına olanak sağlar. Bu çalışmada yapılan yorum ve değerlendirmeler için kitaplardan hangi bilgi ve ifadelerin kanıt olarak sunulduğu açıkça ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak, alıntılama ve değerlendirmelerde incelenen eserlerin alttaki nitelikleri gözetilmiştir:

- a) Kitabın başlığı ve içeriğinin uygunluğu
- b) Kitabın tasarımı, türü (el kitabı, teknikler, yöntem gibi)
- c) Yazarın alan diline hakimiyeti
- d) Yazarın alana katkısı (yöntem konusunda başka çalışmalar yürütmüş mü?)
- e) Kaynakçanın yeterliliği ve kullanım biçimi
- f) Kitabın katkısına ilişkin değerlendirme.

Çeviri kitaplar incelenirken kitabın hangi gerekçeyle çevrildiğine, çevirenin diline ve alana hakimiyetine ve kitabın Türkiye’de toplumsal bilimlerine katkı potansiyeli dikkate alınmıştır.

Araştırmaya konu edilen kitaplar belirlenirken amaçlı örnekleme tekniklerinden ölçüt örnekleme başvurulmuştur (Coşkun, 2022). Öncelikle TBMM kütüphanesi ve değişik üniversitelerin kütüphaneleri, Archive.org, Nadirkitap ve Kitapyurdu gibi birinci ve ikinci el kitaplara ulaşılabilen siteler taranmış ve adında araştırma yöntemi, yöntembilim, metot, metodoloji, usul, tetkik, bilimsel araştırma, teknik, araştırma el kitabı gibi sözcükler geçen kitaplar belirlenmiştir. Ardından her 10 yılda basılan kitap sayısı ve kitapların nitelikleri dikkate alınarak incelenecek kitaplar belirlenmiştir. 1970’lere kadar basılan kitap sayısı az olduğu için saptanabilenlerin tamamı örnekleme katılmıştır. 1970’lerden itibaren kitap sayısında anlamlı bir artış olduğundan öncelikle piyasa mantığıyla (örneğin Ertuğrul, 2003); yahut salt ideolojik amaçla (örneğin Beşikçi 1976; Şimşek, 1985) yahut kütüphanede kaynak tarama gibi teknikler odaklı (Karpuz, 2010) yazılanlar elenmiştir. Ardından örneklemin şu çeşitliliği sağlanması gözetilmiştir:

- a) Yazarların temsil ettikleri üniversiteler ve kurumlar
- b) Yazarların uzmanlaştıkları bilim alanları
- c) Kitapların çeviri ve telif olması
- d) Kitapların içeriklerinin farklı olması (el kitabı, araştırma teknikleri, araştırma yöntemleri gibi).

Bu yolla 1930 ile 1999 yılları arasında basılan 34 kitap değerlendirmeye alınmıştır.

Çizelge 1
İncelenen Kitaplara İlişkin Bilgiler⁷

Yazar/İlk basım	Basım say./ Son basım	Kitabın kapsamı	Yazar(lar)ın disiplin(ler)i	Yazarın/Çevirenin kurumu
Bernheim, 1936	2., 2023	Tarih felsefesi, yöntembilimi ve yöntemine ilişkin klasik bir çalışma	Tarih/Tarih yöntembilimi	Çev. Şükrü Akkaya, A. Ü.. DTCE,
Langlois ve Seignobos, 1937	2., 2010	Tarih 'kurmanın' yöntembilimi ve yöntemi	(i) Paleografi, (ii) Avrupa tarihi	Çev. Galip Ataç, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye
Lanson, 1937	2., 2017	Edebiyat tarihi ve edebiyat tarihini araştırmada yöntem (kitapçık)	Edebiyat tarihi	Çev. Yusuf Şerif, Galatasaray, Darülfünun
Monod, 1938	1., 1938	Tarih araştırmada yöntem ve tarih felsefesi	Tarih	Çev. Kazım Şinasi Dersan, Darülfünun
Durkheim, 1943	Çok sayıda farklı basım	Sosyoloji, sosyoloji araştırmalarında yöntem	Toplumbilim	Çev. Selmin Evrim, İ.Ü. Edebiyat Fak.
Robbins vd. 1945	1., 1945	Kitapçık beş ülkeden akademisyenlerin konferanslarından oluşuyor	İktisat	Çev. Şefik İnan, İstatistik Umum Müdürlüğü
Togan, 1950	5., 2019	Tarih araştırmalarında yöntem, Tarih felsefesi, İslam ve Türk tarihi	Tarih	İ.Ü., Edebiyat Fak.
Kornow, 1956	1., 1956	Kaynak bulma, gösterme, not tutma	Maliye	Çev. Sadun Aren, A.Ü., SBF
Britanya Maliye Nezareti, 1958	3, 1966	Kamu ve özel kurumları denetimi ve raporlanması.	Kurum	Çev. Kenan Sürgit, TODAİE.
Pamukçu ve Dilmen, 1967	2., 1975	Araştırma, deneysel araştırma, yayın, literatür inceleme, bilgi toplama	Veterinerlik	A.Ü., Veteriner Fak.
Young, 1968	1., 1968	Sosyal inceleme ve araştırma için yöntem ve istatistik tekniklerini içeriyor.	Toplumsal psikoloji	Çev. G. Bingöl, A.Ü., N. İşçil Sosyal Hizmetler Akdm.
Ataöv, 1969	6, 2006	Araştırma süreci, biçimi, yazımı	Uluslararası İliş.	A.Ü., SBF
Tütengil, 1969	5., 1981	Yöntem, kaynakça, bilim felsefesi, yazım	İktisat, sosyoloji	İ.Ü., İktisat Fak.
Kaptan, 1973	11., 1998	Bilim ve araştırma tanımları, araştırma süreci, desenler, istatistik	Eğitim bilimleri	Hacettepe Üniv., Sosyal ve İdari Bilimler Fak.
Karasar, 1976	21., 2020	Raporlama, araştırma süreci	Eğitim bilimleri	A.Ü., Eğitim Fak.
Keleş, 1976 (Der.)	1., 1976	Değişik disiplinlerde yöntem.	Kentleşme	A.Ü., SBF.
Kurtuluş, 1976	8., 2008	İstatistik teknikleri, pazarlama ağırlıklı	Pazarlama	İ.Ü., İşletme
Kurtkan Bilgiseven, 1978	4., 1994	Bilim felsefesi ağırlıklı, bilgi toplama, ölçme, raporlama	Toplumbilim	İ.Ü., İktisat
Seyidoğlu, 1979	11., 2016	Araştırma tanımı ve süreci	Uluslararası ikt.	Uludağ Üniversitesi
Türkbal, 1981	2., 1987	Süreç, veri toplama ve çözümleme	İktisat	Atatürk Ü., İşletme Fak.
Armay, 1981	2., 1998	Tanımları da içerir bir el kitabı.	Türk Dili	Hava Harp Okulu
Tokel, 1980	14., 2021	Veri çözümleme, pazarlama örnekleri	İşletme/Pazar.	Bursa İTİA

⁷ Burada kitapları değerlendirilen değerli öğretim üyelerinden ebediyete göçenlerin aziz hatıraları, çalışmalarıyla bizlere yol gösterenlerin emekleri önünde saygıyla eğiliyorum. Buradaki değerlendirmeler yalnızca daha iyisini arama niyetiyle yapılmıştır.

Çizelge 1

İncelenen Kitaplara İlişkin Bilgiler (Devamı)

Yazar/İlk basım	Basım say./ Son basım	Kitabın kapsamı	Yazar(lar)ın disiplin(ler)i	Yazarın/Çevirenin kurumu
Armağan, 1983	2., 1992	Bilimsel düşünce, araştırma süreci	Toplumbilim	Dokuz Eylül, Güzel Sn.
Erkul, 1983	2. 1989	Yazımla ilgili kurallar, el kitabı	Endüstri İlişki.	Anadolu Ü., İİBF
Kurtuluş, 1983	2., 1989	Kaynak toplanması, analizi, yazım	Pazarlama	İ.Ü. İşletme
Karataş, 1984	1., 1984	Lisans düzeyinde el kitabı	Mimarlık	İTÜ, Mimarlık
Serper ve Gürsakal, 1984	1., 1983	Kavramlar ve bilimin neliği, araştırma süreci	i ve ii, İstatistik ve ekonometri	İ ve ii, Uludağ Üniv. İİBF
Gökçe, 1988	7., 2018	Bilim felsefesi, araştırma süreci, yazım	Toplumbilimi	Hacettepe Üniv.
Yaggy 1989	1., 1989	El kitabı.	Çeviri/Yazarlık	Çev. Oğuz Aktan
Aziz, 1990	14., 2022	Bilim felsefesi ve araştırma süreci	Siyaset Bilimi	A.Ü. Basın Yayın MYO
Hyman, 1990	3., 2015	Psikolojik araştırmalar süreci	Psikoloji	Çev. Yılmaz Özakpınar, Selçuk Ü.
Arseven, 1994	2., 2002	Alan araştırması, araştırma süreci	Eğitim bilimi	Gazi Üniv. Eğitim Fak.
Arıkan, 1995	5., 2007	Kavramlar, süreç, istatistik	İşletme	Gazi Ü.
Sümbüloğlu ve Sümbüloğlu, 1998	9., 2021	Araştırma süreci, örnekleme, veri toplam ve yazım	Biyoistatistik	Hacettepe Ü. Tıp Fak.

Görüldüğü üzere incelenecek 34 kitaptan 11 tanesi çeviridir. 12 kitap beş ve üzeri basım yapmıştır. Beş kitabın yazarları yahut çevirmenleri fen bilimlerindedir⁸. Çevirmenlerin üçü dışındakiler üniversite mensubudur. Temsil edilen üniversitelerin başında doğal olarak İstanbul ile Ankara gelmektedir. Yanı sıra Hacettepe, Gazi, Dokuz Eylül, Uludağ, Atatürk, Anadolu, Selçuk Üniversiteleri de da örnekleme yer almaktadır. Yine yazarlar eğitim, toplumbilim, iktisat, işletme, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, psikoloji, davranış, örgüt, istatistik ve biyoistatistik gibi disiplinleri temsil etmektedirler. İçeriklerine göre kitapların el kitabı, araştırma teknikleri, nicel araştırma süreci biçiminde sınıflandırılmaları mümkündür. Kitapların 10 yıllara dağılımı şöyledir: 1930'lar 4, 40'lar 2, 50'ler 3, 60'lar 4, 70'ler 6, 80'ler 10 ve 90'lar 5.

Bulgular ve Değerlendirmeler

İncelenen kitaplara ilişkin değerlendirmeler yukarıda belirlenen evreler ve kitaplara ilişkin hususlar dikkate alınarak yapılmıştır.

I. Evrede (1930'lar ve 1940'lar) yazılmış yöntem kitapları

1930'lar ve 1940'lar ulusal ve uluslararası gerilimlerin yüksek, kurumsal arayışların ve gelişmelerin hızlandığı bir dönemdir. Ulus bilincini oluşturmada öncü disiplinler olarak Tarih, Edebiyat ve Sosyoloji yöntem tartışmalarının odağında olmuştur. Yöntemle ve birçok diğer disiplinlerle ilgili yerli kitaplar yok denecek kadar azdır.

⁸ Bunların örnekleme dahil edilme nedenleri, toplumsal bilimler alanında yapılan araştırmalarda ve yazılan ders kitaplarında çok sayıda atf almaları ve önerilmeleridir. Bunlardan Veterinerlik dalında uzman olan Pamukçu ve Dilmen'in (1967) eseri başta Tütengil (1969) ve Keleş (1976) olmak üzere çok sayıda araştırmacı tarafından alıntılanmış ve önerilmiştir. Yine bir sağlık bilimci olan Sümbüloğlu ise Karabaş ve Yeşilçay'ın (1977) 'Türkiye'de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler' başlıklı derlemesinde bölüm yazacak kadar alanda tanınanlar arasındadır. Benzeri biçimde bir Halk Sağlığı, Biyoistatistik uzmanı olan Irmak, Sencer (1978) ile birlikte 'Toplumbilimlerinde Yöntem' başlıklı kitabı yazmıştır. Karataş'ın (1984) kendisi mimarlık alanında olsa da çevirdiği kitap toplumbilimlerinde kullanılacak niteliktedir.

Çizelge 2

1930'lar ve 1940'larda Yazılan Kitapların İncelenmesi

Kitap	Bulgular	Değerlendirmeler
Bernheim, 1936	Çeviri kalitelidir. Çeviride siyasal, ulusal, özgen gibi yeni terimlerle eski Türkçe ve Frenkçe terimler harmanlanmıştır. Kitabın hacmine göre metoda önemli bir yer ayrılmıştır. Metot tamamen tarih ilmine (materyaller ve bunlardan çıkarım yolları) özgü olarak ele alınmıştır.	TTK'nun kurulması ve Zeki Velidi'nin görev alması tarihte yöntem konusunu öne çıkarmıştır. Çeviri için doğru bir seçimdir. Diğer disiplinler kitaptan kısmen yararlanabilir.
Langlois ve Seignobos, 1937	Kitabın içeriği, kapsamı oldukça dengeli, dili sade ve anlaşılırdır. Bernheim'inkiyle benzer içeriğe sahiptir ama farklı ekolleri (Alman, Fransız) temsil etmektedirler. Kitap felsefenin ve metafiziğin aşağılandığı bir dönemde yazıldığı için bu konulara değinmemiştir.	Kitap, tarihçiler ve 'tarih kurmaya çalışanlar' yöntembilimciler için önce tarih bilgisinin mahiyetine ilişkin genel koşulları ortaya koymaktadır. Tarih araştırması süreci özlü biçimde anlatmaktadır. Kitabın diğer disiplinler için katkısı sınırlıdır.
Lanson, 1937	Kitap üstekilere göre daha ağır bir dille çevrilmiştir. Edebiyat alanında usulün gerekliliği önemle vurgulanmıştır. Araştırmacının bireysel beğenilerinin onun yargılarını ve çıkarımları etkileyeceğini ve bunun yönetsel sakıncalar doğuracağını vurgulamaktadır. Ayrıca tekilden tümele ulaşmada yaşanabilecek sorunlara dikkat çekmektedir.	Kitabın yöntem vurgusu güçlüdür. Tarih yöntemiyle benzerlikleri fazladır. Edebiyatın bir sanat olması yanında araştırmacıların estetik eserleri incelemelerinden kaynaklı değerlendirme sakıncalarına dikkat çekmektedir. Yazar yönetsel çoğulculuktan yana olduğunu şu şekilde belirtmektedir: 'Her ilim kendine ait ve uygun' usullerle gelişebilir...'
Monod, 1938	Dili görece ağırdır. Çevirmen yer yer kavramların Fransızcasını da vermiştir. Üsttekilerden farkı, usul kısmına daha az, tarih felsefesine daha çok yer vermesidir.	Kitabın alana Bernheim (1936) ile Langlois ve Seignobos'tan (1937) öte katkısının olduğu söylenemez.
Durkheim, 1943	Ülken yazdığı Önsözde, Türkiye'de Spenserici, Marksçı ve Durkheimci akımların yöntem konusunda yeterli hassasiyeti göstermediklerini; Durkheim'in bu yapıtının çevrilmesinin bu boşluğu dolduracağını belirtmektedir. Ülken, kitapta önemli bir sosyoloji tarihi ve yöntem tartışması yapmaktadır.	Gökalp'in derslerinde bu kitaptan yararlandığı belirtilmektedir. Aynı kitap Akal (Durkheim, 1995) ve daha bir çok kişi tarafından çevrilmiştir. Ancak çeviri dillerinde bir olgunlaşmadan söz etmek güçtür.
Robbins vd. 1945	Kitabın niçin çevrildiği ve öncelendiği anlaşılammıştır. İngiltere, Almanya, Fransa, İspanya, Hollanda iktisat enstitüleri hakkında bilgi veren beş bildiriden oluşmuştur. İstatistik, tahmin ve nazariyenin gerekliliğini vurgulamaktadır.	Kitabın tercümesinde istatistiğe yaptığı özel vurgunun belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yöntem hakkında yeterli bilgi içermemektedir. Kitabın adı bu yönüyle yanıltıcıdır. Kitapta ABD ekolüne geçişin yollarının arandığı anlaşılmaktadır.

Muhtemelen dil devriminden ve 2. Dünya Savaşından da kaynaklı olarak kitap sayısı bakımından oldukça yoksul olan bu dönemde yöntemin merkezi bir kaygıya henüz dönüşmediği anlaşılmaktadır. Yine de tarih ve sosyoloji alanlarında kimi görgül yerli araştırmaların yapılması önemlidir.

II. Evrede (1950'ler) yazılmış yöntem kitapları

1950'lerin ilk yarısında ülke refahında ve altyapısında sıçrama yapılmış ve eğitimde ABD ekolüne geçilmiştir. Poincare'in (1951) 'Bilim ve Metot', Renan'ın (1951) 'Bilimin Geleceği' gibi bilim felsefesinin başat eserleri bu dönemde çevrilmiştir. Dilsel değişimin ipuçları ilim yerine bilim, usul yerine metot denmesiyle

belirginleşmiştir. Çeviriler bu dönemde de sürmüştür. Artık iktisat ve işletme iktisadi ile istatistikten daha fazla bahsedilmeye başlanmıştır. Ayrıca A.Ü. Veteriner Fakültesi öğretim üyeleri Pamukçu ve Dilmen (1956) fen bilimlerinde yöntem farkındalığını artırmışlardır.

Çizelge 3

1950'lerde Yazılan Kitapların İncelenmesi

Kitap	Bulgular	Değerlendirmeler
Togan, 1950	Türkiye'de tarih biliminde yöntemin öncüsü olan Togan, İ.Ü. Edebiyat Fakültesinde 1929'dan itibaren okuttuğu 'Tarihte Usul' dersinin notlarından bu kitabı yazmıştır. 2. Kısımda 'Metod Bilgisi' ele alınmış ve Bernheim (1936) ve Langlois ve Seignobos'a (1937) yakın bir içerik benimsenmiştir. Tarih Felsefesine daha geniş yer verilmiştir. Kitabın esas özgünlüğü ise Türk ve İslam tarihçiliğinin eşsiz kaynaklarını sunmasıdır.	Kitapta metot hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Doğal olarak bunlar tarih bilimine özgüdür. Bu nedenle kitabın diğer sosyal bilimciler için kısmi bir katkısı olabilir. Yazar Fransız, Alman ve Anglo-Sakson tarih ekollerinin yanı sıra Türk ve İslam tarihçiliğine de hakimdir. Alan araştırmaları çoktur. Kitap kapsamı ve özgünlüğüyle diğerlerinden farklıdır ve tarih yöntemi konusunda yazılmış ilk yerli eserdir.
Kornow, 1956	Lisans öğrencileri için yazılmış 35 sayfalık tipik el kitabıdır. Tercüme edilme nedeni niteliği değil, ABD yardımı ile A.Ü. SBF'ye yapılan desteklerdir. Konu belirleme ve kaynak toplayıp yazmaya ilişkin kısa bilgiler içermektedir. Tarih, sosyoloji ve edebiyat dışında ilk araştırma yazma kitabı olması bakımından önemlidir.	El kitabı Türk öğrenciler için yazılmış ve S. Aren'in katkısıyla kaynakçadaki bazı örnekler Türk yazarlardan verilmiştir. Kornow istatistik ve maliye konularında uzmandır. Kitabın adına 'araştırma' denmesine rağmen içeriğinde düzenli biçimde 'etüt' denmiştir. Dili anlaşılırdır.
Britanya Maliye Nez., 1958	Kitap kurumların teftişlerinde takip edilecek usullere ilişkin kısa bilgiler içermektedir. Örnekleme, mülakat ve rapor yazımı konusunda bilgiler öne çıkmaktadır.	Mihçioğlu (1966) kitabın 'idareyi daha verimli, süratli ve etkili hale getirmek üzere' yazdığını ve idareciler, kamu yönetimi ve işletmecilik konularında öğrencilere yardımcı olacağını belirtmektedir. Kitabın alana katkısı sınırlıdır.

1950'ler yöntemle ilgili kitaplar bakımından verimli değildir. Buna karşılık artık tarih, edebiyat ve sosyoloji dışındaki disiplinlerde de yönetime ilişkin kaygıların başladığı görülmektedir. Geleneksel Türkçe içerisine arı Türkçe sözcüklerin serpiştirildiği bu dönemde araştırma, örnekleme gibi kavramların yöntem alanyazınına girdiği anlaşılmaktadır.

III. Evrede (1960'lar ve 1970'ler) yöntem kitapları

Bu evrede yöntembilimle ilgili çeviri ve telif kitapların yanında tarih, edebiyat ve sosyoloji başı çekmektedir. Örneğin Fındıkoğlu İçtimaiyat (1961) kitabının ikinci cildini 'metodoloji nazariyelerine' ayırmıştır. Kendisi Zimmerman'ın 'Le Play ve Sosyal İlimler Metodolojisi' (1964) kitabını da çevirmiştir. Ancak artık diğer disiplin mensuplarınca da yöntem kitapları yazılmaya başlanmıştır.

Çizelge 4

1960'lar ve 1970'lerde Yazılan Kitapların İncelenmesi

Kitap	Bulgular	Değerlendirmeler
Pamukçu ve Dilmen, 1967	Fen bilimlerinde araştırma sürecini anlatmakla ve deneysel yöneme odaklanmakla birlikte araştırma sürecinin başlıca aşamalarını içermesi bakımından toplumsal bilimler araştırmaları için de kaynak olabilir. O zamana kadar yazılan araştırma kitaplarından kimi istatistiksel çözümlenmeleri içermesi nedeniyle daha kapsamlıdır.	Dili sorunludur. Başlık altı alıntılar doğrudan İngilizce veya Almanca yapılmıştır. Sistematığı kafa karıştırıcıdır. Yazarları önsözlerinde kitaplarının adını kapaktakinden farklı olarak 'Araştırma ve Bilimsel Yayınlarında Temel İlkeler' biçiminde yazmışlardır. Yazarların dil kurmakta ve dilsel tutarlılığı sağlamakta zorlandıkları anlaşılmaktadır. Verilen örnekler kitabın bir yabancı kitaptan esinlenilerek yazıldığı izlenimini güçlendirmektedir. 'Literatür' bölümünde verilen 'başvuru kaynaklarının' tamamı yabancıdır. İstatistikle ilgili bilgilerde sorunlar mevcuttur.
Young, 1968	Sosyal bilimlerin tamamının kullanabileceği ilk yöntem kitabıdır. Veri toplama ve çözümlenme teknikleri ayrıntılı olarak anlatılmıştır.	Kitabın temel sorunu ABD için yazılmasıdır. ABD toplumsal yaşamına ilişkin verilen örneklerin Türkiye için yararı sınırlıdır. Kitabın adı doğru çevrilmemiştir. Çeviri dili arı Türkçe ile eski Türkçe arasında gidip gelmektedir. Yine de günümüzde kullanılan (ölçek, geçerlik, güvenilirlik gibi) çok sayıda terim bu kitapta yer almıştır. Survey karşılığı olarak inceleme denmesi uygun değildir. Aslında survey karşılığı hala oturmamış olmakla birlikte yaygın olarak tarama araştırması denmektedir. Kavramlar savruk ve geçişken kullanılmıştır. Çeviri yalnızca terim karşılığı bulmak anlamında değil anlamı yeterince verememek bakımından da sorunludur. Yazar sosyal araştırmalarda yetkindir. Çevirmenlerden Bingöl eczacı-biyokimyacı; İşçil ise istatistikçidir.
Ataöv, 1969	Hacmi ve içeriği bakımından tipik bir el kitabıdır. Amacı lisans öğrencilerine 'rapor yazma' becerisi kazandırmaktır. İlk iki bölümü Kornow'un sadeleştirilmiş haline benzerken son bölümü yazım ve noktalama işaretlerine ayrılmıştır. Başlık ile içerik uyumludur. 'Tarafsız bilim kurallarına uygunluk' ilkeleriyle yazılmış 'araştırma yöntemleri ile ilgili bir genel müracaat kitabıdır' (s.V) denmesine karşın kitapta yöntem yoktur.	Yazarın yöntemle ilgili başka çalışması yoktur. Alana katkısı ilk telif el kitaplarından olmasıdır. Bunun dışında 'noktalamaya' özel bir bölüm ayıran başka bir kitaba rastlanmamıştır. Kitabın kaynakçasında yer verilen toplam 19 eserin 18'i İngilizcedir. Türkçe olanı da 'noktalama' konusundadır. Kaynakçada yer alan eserler çoğunlukla kılavuzdur. Bunlar arasında 1930 tarihli olanlar bile vardır.
Tütengil, 1969	Kitabın adı ve içeriği uyumludur. Başvuru kaynaklarına bir bölüm ayırmıştır. Yönteme ilişkin genel görüşler bölümünde Bacon, Mill, Descartes, Le Play, Comte, Marks ve Durkheim gibi anaakım düşünürlerin görüşlerinden alıntılar yapmıştır. Bunlar arasında bir örüntü yahut karşılaştırma arayışı yoktur. 'Yöntemler' başlığı altında örnekleme, monografi, istatistik ve diğer desen ve teknikler ele alınmıştır. Dördüncü bölümde araştırmanın yürütülmesi ve yazılması konusu günümüzdekilere yakın bir içerik ve anlayışla yazılmıştır.	Tarih ve sosyoloji disiplinleri dışında yazılmış ilk telif yöntem kitaplarından biridir. Kitabın içeriği ve mantığı bugünkülerin öncüsü olduğunu göstermektedir. Tamamıyla Türkiye koşulları gözetenilerek yazılmış ve örnekler yerli çalışmalardan seçilmiştir. O tarihe kadar yazılmış telif kitaplar arasında Togan'dan (1950) sonra en özgün olanı sayılabilir. Yazarın 'alan araştırması' niteliğinde çok sayıda çalışması vardır. Örnekleme ve istatistiğin ayrı 'yöntemler' olarak ele alınması sorunludur. Günümüzdeki 'örnek olay' mantığını yansıtan monografilere özel önem verilmiştir ancak onların sınıflandırılmasında tutarsızlıklar vardır (belde, kuruluş, birey) ki bunlar 'analiz birimleri' olsa gerektir. Bireysel olanlar için 'örnek olay' demektir ki aslında bu karşılık bütün monografi türleri için kullanılabilir.

Çizelge 4

1960'lar ve 1970'lerde Yazılan Kitapların İncelenmesi (Devamı)

Kitap	Bulgular	Değerlendirmeler
Kaptan, 1973	Kitabın adı içeriğini yansıtmamaktadır. Bilimsel Araştırma Teknikleri denmesine rağmen yöntem ve desenleri dizgesel biçimde ele almıştır. Eğitim Bilimleri öncelenecek yazılmıştır. Temel kavramlar, bilim ile araştırma ilişkisi, araştırmaların türleri, desenleri, modellerine yer verilmiştir.	Kitap dizgesel ve anlaşılabilir. Bazı kavramların (örneğin metodoloji) kullanımı muhtemelen eğitim disiplinine özgü nedenlerden dolayı sorunludur. Arı Türkçeyi benimsemesine karşın yeri geldiğinde yabancı karşılıkları (survey, metodoloji) kullanmıştır. Kitabın içeriğinde eğitim alanının etkisi görülür ancak diğer alanlar için de kullanılabilir. Bilim ve araştırma tanımlarında öncelendiği kavramlar pozitivist mantığı yansıtır. Kitap öncekilerden daha fazla yöntem kitabıdır. Yazar daha önce ve daha sonrasında bu alanda eserler vermeyi sürdürmüştür. Kaynakçası yabancı ve eğitim bilimleri ağırlıklıdır. Türkçe kaynaklara örneğin Karasar kadar ağırlık vermemiştir.
Karasar, 1976	Kitabın başlığında 'yöntem' geçmekte ama daha çok rapor hazırlama teknikleri anlatılmıştır. Bir raporun yazımında olması gerekenler bölümler halinde sıralanmış: giriş, içerik ve biçim, kaynak gösterme, çizelge ve şekiller, raporun yazılması, özet, yargı ve önerilere yer verilmiştir. . Kitabın diğer bölümleri herhangi bir 'el kitabı', 'yazım kılavuzu' gibidir.	Yapıt, Ataöv'ün (1969) kitabının geliştirilmiş biçimidir. Kitap bir araştırma yöntemi önerisinde bulunmadığı için yöntem yerine alt başlıkta kullandığı 'teknikler' sözcüğü daha uygun olurdu. Yazar da bazan 'yöntem ve teknikleri' (s. vii) diyerek bu karışıklığı çoğaltmaktadır. Yazarın bilimi 'ürün olarak kanıtlanmış düzenli bilgi', yöntemi ise 'bu tür bilgi elde etmek için izlenen yol' (s.1) olarak tanımlaması o dönem için de sorunludur ve daha çok doğa bilimleri için yapılan bir tanımlama çağrışırmaktadır. Bu bakış açısının toplumsal bilimlerde karşılığı pozitivistdir. Yazarın bilim için 'nesnel sağlamlığı olan bilgiler bütünü' (s.1) 'kanıtlanmış bilgi' tanımlamaları bunu göstermektedir. Yazarın uzmanlık alanı 'eğitim bilimleri' olduğundan bilimsel araştırmayı bu bağlamda ele aldığı görülmektedir. Kitabın yerli ve yabancı eserleri harmanladığı kaynakçası övgüye değerdir. Yabancı eserlerde ağırlığı eğitim bilimi kökenlilere vermiştir. Yazar bilimsel araştırma konusunda çok sayıda eser vermiştir. Bu nedenle alanda kitap yazma yetkinliği olan ve alanı biçimlendiren akademisyenlerdendir. Akademik yaşamında bilinçli olarak yöntem konusuna odaklanmıştır. Kitapları çok sayıda baskı yapmış ve daha sonraki birçok kitap için biçim ve içerik bakımından örnek olmuştur. Kitapta dipnot tekniği yerine o dönemde nadir görülen metin içinde yazar soyadı ve yayın tarihi gösterme biçiminde atıf tekniği kullanılmıştır.

Çizelge 4

1960'lar ve 1970'lerde Yazılan Kitapların İncelenmesi (Devamı)

Kitap	Bulgular	Değerlendirmeler
Keleş, 1976	Kitap öncelikle 'toplumsal olan bilimsel araştırmanın konusu olabilir mi, nasıl?' sorusunu irdelemiştir. Ayrıca kimi teknik konulara (geçerlik-güvenirlik, ölçme ve ölçekler, örnekleme, çözümlenme ve yorum ve kaynaklara erişim) da değinmiştir. Ardından çok sayıda disiplinde yöntem ve uygulama sorunları tartışılmış ve son bölümde 'yöntem eleştirisi' yapılmıştır.	Editörün kitaptan 'Türk toplumsal bilimcilerince yazılmış ilk yöntembilim yapıtı' (s. XII) olarak söz etmesinde haklılık payı vardır ancak kitap 'yöntembilim' değil, 'yöntem' kitabıdır. Kitabın bazı bölümleri (örneğin iktisatta yöntem) beklentileri karşılamaktan uzaktır. İlk bölümün yazarı hiçbir çalışmaya atıfta bulunmamıştır. İkinci bölümde yazar kendisinin iki eseri dışında yerli eserlere atıf yapmıştır. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde atıf yapılan yapıtların tamamı yabancıdır. Beşinci bölümün yazarı 35 esere atıfta bulunmuş bunlardan yalnızca kendisine ait bir tanesi Türkçedir. Tekrarların çokluğu (örneğin ölçüm düzeyleri, geçerlik ve güvenilirlik, araştırma süreci konularında), kavramsal bütünlüğün sağlanamaması (survey-tarama) ve kimi çelişkili durumlar (örneğin ölçüm düzeylerinin neler olduğu, yöntem ile yöntembilimin eşanlı kullanılması) olmakla birlikte kitap oldukça kapsamlı ve dizgeseldir. Kitap diğerlerinden kuram ve yöneme ilişkin temel tartışmaları dile getirmesi; toplumsal bilimlerde değer, tutum ve davranışlardan kaynaklı sorunlar nedeniyle bilimselliğin sorgulanması; nitel yöneme göndermelerde bulunması, örnek olay çalışması, içerik çözümlenme, küçük toplulukların incelenmesi ve yöneme yöneltilen eleştirilere kısmen yer vermesi bakımından ayrılmıştır. Günümüzde yazılan yöntem kitaplarına çok yakın bir içeriğe ve dile sahiptir. Kitapta dipnot tekniği yerine metin içinde yazar soyadı ve yayın tarihi gösterme biçiminde atıf tekniği kullanılması yeniliktir.
Kurtuluş, 1976	Kitap işletmenin alt dallarından pazarlamaya özel yazılmıştır ancak diğer disiplinlere de katkı sağlayabilir. Birinci bölümde araştırmanın ne olduğu, gerekliliği ve nasıl yapılabileceği özlü biçimde aktarılmıştır. İkinci ve üçüncü bölümde pazarlamada kararlar ve karar almada sınırlılıklar ve yapılabilecek analizler anlatılmıştır. Dördüncü bölümde hipotez testlerinden, beşinci bölümde örneklemeden, veri ve bilgi toplama tekniklerinden söz edilmiştir. Ölçme ve ölçekleme sonrasında değişik faktör ve kümeleme dahil değişik istatistiksel çözümlenme tekniklerine yer verilmiştir.	Pazarlama araştırmaları 1960'ların ABD'sine hayli yaygındı ve yazar bu alan yazınına oldukça hâkim gözükmektedir. Eserde dipnot biçiminde kaynak gösterildiği ve sonrasında da toplu bir kaynakça oluşturulmadığı için yerli ve yabancı kaynak ağırlıkları belli değildir. Yazar, kendi Türkçe eserleri dışında çoğunlukla yabancı yayınlara atıf yapmıştır. Yöntem ve teknik kavramlarını geçişken kullanmıştır. Örnekleme tekniklerini tesadüfî olanlar ve olmayanlar biçiminde sınıflandırması bakımından öncülerdendir. Ancak veri toplamada 'objektif ve subjektif görüşün ikisinin de pazarlamada uygulanabileceği düşüncesinin dayanaklarını açıklamamıştır. Kitap istatistik ağırlıklıdır. Dilde tutarlılık arayışı yoktur. Yazarın pazar araştırmalarına hâkim olduğu, bu bilim dalının kurucularından olduğu görülmektedir.

Çizelge 4

1960'lar ve 1970'lerde Yazılan Kitapların İncelenmesi (Devamı)

Kitap	Bulgular	Değerlendirmeler
Kurtkan Bilgiseven, 1978	Kitap özü bakımından bir yöntem bilim kitabı olması nedeniyle başlığında metod yerine metodoloji denmesi uygundur. Öyle ki 'birinci bahiste' metod bilgisinin özellikleri ve metodolojik bütünlük konusu ele alınmış ve girişte de metodoloji, 'metod bilgisi' olarak tanımlanmıştır. Dahası bu iki kavramın araştırmada kullanılan tekniklerle karıştırılmaması gereği vurgulanmıştır. İkinci bahiste teori ve faraziye ve ampirik araştırmaların güçlüklerinden söz edilmiştir. Teori, varsayım, yargılar ve kanunlar ampirik çalışma bağlamında ele alınmış ve gözlem, yorum, tümevarım ve tündengelim kaynaklı sorunlara değinilmiştir. Üçüncü bahiste ise 'bilgi toplama ve ölçme' konuları ele alınmış ve örnekleme teknikleri, belge inceleme, monografiler ve gözlemler, mülakatlar, ölçekler gibi teknikle anlatılmıştır. Son bahiste ise bulguların yorumlanması ve yazımı ele alınmıştır.	Diğer kitaplardan bazı yönleriyle farklıdır. Kavramsal tutarlılığı vardır. Metodoloji, metod ve teknik ayrımını gözetmiş ve yerinde kullanmıştır. Özgünlüğü, Batı bilim felsefesini Türk-İslam felsefesi ile bütünleşik olarak ele almasının yanında teori ve faraziye özel bir başlık açmasındandır. Dilinin karmaşık olduğunu söylemek gerekir. En eski Türkçe kelimelerden en yenilerine ve çok sayıda batılı terime aynı sayfada denk gelinebilmektedir. Kitabın içeriği de oldukça farklıdır. Yerli ve yabancı önemli eserlere atıf yapılmıştır. Yazarın kitap dışında bazı saha çalışmaları olmakla birlikte yöntemden çok yöntem bilimi öncelendiği söylenebilir.
Seyidoğlu, 1979	Tipik bir rapor yazım kılavuzudur. Kitabın adı ile içeriği uyumludur. Bilimsel araştırma sürecini kısaca ele almıştır. Süreci anlatırken 'konu belirlemek, hipotez kurmak, plan hazırlamak, kaynak toplamak, okumak ve not alma ve yazma' başlıklarına yer vermiştir. Araştırmayı 'var olan kaynaklardan yararlanmak' biçiminde tasarladığı için saha araştırmasına (veri toplama ve çözümleme) değinmemiştir.	Yazar bilimin özelliklerini doğruluk, nesnellik, genellik gibi kavramlar üzerinden pozitivist mantıkla açıklamıştır. Alana kattığı yenilik bilim ve araştırma ile ilgili tartışmalara ve araştırma sürecine yer vermesidir. Yazarın kitap dışında bir yöntem çalışmasına rastlanmamıştır. Kitabın kaynakçası zengin değildir ama başlıca Türkçe yapıtlardan yararlanılmıştır, yabancı kaynaklar oldukça azdır.

1960'larda İktisattan Tütengil'in (1969) Uluslararası İlişkilerden Ataöv'ün (1969) yöntem kitabı yazmaları bir çığırdır. Bu yolda 1970'lerde hızlı mesafe alınmıştır. ABD'de öğrenim gören Kaptanoğlu (1973) ile Karasar (1976) gibi eğitim bilimcilerin yanında Kurtuluş (1966) ve Keleş (1976) gibi farklı alanlardan akademisyenler yöntem kitabı yazmıştır. Bunların bazılarının tekniklerin yanında yönetime de değinmeleri bir yeniliktir. Artık kitaplar tipik el kitabının ötesine geçmeye başlamıştır. Özellikle Keleş'in (1976) yapıtı kimi eksikliklerine karşın tam bir yöntem kitabıdır ve alışlageldik kurgunun dışındadır. Yöntem kitaplarında başta ABD olmak üzere Anglo-Sakson tarzının egemenliği takip eden yıllarda da sürmüştür. Bu dönemde yazılan kitaplardan Keleş dışındakilerin oldukça fazla baskı yapmaları yönetime ilginin arttığını göstermektedir. Dahası bu eserlerin yöntem dilinin oluşmasında da katkılarının olduğu anlaşılmaktadır. Sonraki dönemlerde kalıcılaşan birçok terim ilk olarak bu eserlerde kullanılmıştır (nitel, nicel, örneklem, geçerlik, güvenilirlik gibi).

Yine bu dönemde benimsenen terimlerden (genelleme, objektiflik, kanıtlanmış bilgi gibi) bilim tanımında hâkim anlayışın pozitivism olduğu, matematik ve istatistiksel çözümlemelerin bu bakımdan diğer bilgilerden daha makbul ve meşru sayıldığı anlaşılmaktadır. Bilim felsefesine en çok yer veren Kurtkan-Bilgiseven bile

farklı ekollere (Durkheim, Le Play, Marks gibi) değinirken pozitivizm dışındaki bilim anlayışlarını ihmal etmiştir. Esasen eleştirel kuram, bilimsel gerçekçilik, post pozitivizm gibi akımlar 1990'lara dek ilgi çekememiştir. Bunlara Popper de eklenebilir.

IV. Evrede yazılmış yöntem kitapları

1970'lerde yükselmeye başlayan yerli akademisyenlerin yazdıkları araştırma yöntemleri yahut teknikleri kitap sayısı 1980'lerde artarak sürmüştür.

Çizelge 5

1980'ler ve 1990'larda Yazılan Kitapların İncelenmesi

Kitap	Bulgular	Değerlendirmeler
Türkbal, 1981	Başlık ile içerik uyumlu değildir. Bilime, istatistiğe ilişkin bilgilerden sonra veri toplama, birim belirleme, istatistiksel çözümlene ve istatistiksel verilerin yorumlanmasına ilişkin bilgiler verilmiştir.	Kitap istatistik ağırlıklıdır. Bu bakımdan 'Bilimsel Araştırma Metotları' adının içi tam olarak dolmuş değildir. Dil bakımından yeni ve çok eski sözcüklerin harmanlandığı görülmektedir. İçerik ve benimsenen terimler bakımından Cillov'un (1971) istatistik kitabını andırmaktadır. Bilime ilişkin yaklaşımı sorunludur. 'Araştırmaların bilimsel olabilmesi için toplumun refahına hizmet etmesi gerekir... eğer çalışmanın böyle bir amacı yoksa ona merak araştırması denilebilir' (s.1) yargısı kabul edilebilir değildir. Kitap istatistik bilgileri dışında disipline özeldir ve iktisat esas alınarak hazırlanmıştır. Kitabın kaynakçası sınırlıdır ve yerli ve yabancı istatistik kitapları çoğunluktadır. Alana özgün katkısı sınırlıdır.
Armay, 1981	Bilimin, araştırma ve yöntemin tartışıldığı ilk bölüm dışında tipik bir el kitabıdır. Konunun seçimi, plan yapılması kaynak toplama ve not alıp yazma aşamalarına kısaca yer verilmiştir.	Kitap bilim felsefesine tartışmalarına ve kaynakçasında Descartes, Poincare, Russell gibi klasiklere ve bilim felsefesi yazarlara atıfta bulunması ve ulusal bir araştırma yöntemi kaygısı taşıması bakımından özgündür.
Kurtuluş, 1982	Kitap istatistik ağırlıklıdır. Girişte genel açıklamalarla yöntembilim konusu, araştırmanın mahiyeti, planlaması ele alınmıştır. Dördüncü bölümünün başlığı 'araştırmanın yöntemi veya metodolojisi' olarak belirlenmiştir. Burada araştırma modellerinden, deneysel araştırmalardan, hipotez saptamadan veri toplama, hazırlama ve çözümlene tekniklerinden söz edilmiştir.	Kitabın adı dönemin kavram karmaşasına örnektir. Araştırma yöntembilimi ve araştırma yöntemleri adı içeriği istatistik ağırlıklı bir kitap için uygun değildir. İçerikte Bacon, Mill, Descartes, Comte, Le Play, Marks ve Durkheim'den kısaca söz ettikten sonra 'araştırma yöntemleri konusunda belli başlı düşünürlerin görüşleri özetlenmiştir' (s.10) denmesi kavramsal karışıklığa örnektir. Yine dördüncü bölümün başlığı 'araştırmanın yöntemi veya metodolojisi'dir. Burada sözü edilen model, deneysel araştırma, hipotez saptama, veri toplama, hazırlama ve çözümlene tekniklerinin yöntembilimle bağdaştırılması güçtür. Kitap Kurtuluş'un (1976) özeti gibidir. İşletme alanındaki ilk kitap olması bakımından önemlidir. Kitabın ekinde yer verilen 'bilgisayar kullanımına' ilişkin anket onu bilgisayardan ilk bahsedenlerden yapmaktadır. Kitabın dipnotları vardır ama kaynakçası yoktur.

Çizelge 5

1980'ler ve 1990'larda Yazılan Kitapların İncelenmesi (Devamı)

Kitap	Bulgular	Değerlendirmeler
Tokel, 1980	Pazarlama araştırmasının niteliği ve sürecine ilişkin veri toplama, örnekleme anket, gözlem, deney, istatistiksel deney, projeksiyon, ölçekleme, analiz, raporun hazırlanması ve denetimi konuları ele alınmıştır.	Pazarlamaya yönelik sade ve dizgesel bir yapıttır. İstatistiksel deney düzenleri ile projeksiyon gibi yeni konulara yer verilmiştir. Yöntemden kastın 'anket, deney, örnekleme yöntemleri' gibi aslında 'teknikler' olduğu anlaşılmaktadır. Yazar konuya hakimdir ve kavram karmaşasına karşın dili anlaşılırdır. Kaynakçanın çoğunluğu ABD'de yayınlanmış pazarlama, pazar araştırmaları ve istatistik kitaplarından oluşmuştur ve Türkçe yazın ihmal edilmiştir.
Armağan, 1983	İki cilt, Yöntembilim_1: Bilimsel Yöntem ve Yöntembilim_2: Bilimsel Araştırma Yöntemleri. 1. ciltte kavramsal tartışmanın ardından bilimsel araştırma süreci ele alınmaktadır. 2. ciltte 'bilimsel araştırma yöntemleri' başlığı altında bilim felsefesi konularına yer verilmiştir. 1. ciltte yöntembilimin toplumbilimsel bağlamda arkaplanı, yöntem ve ilgili kavramlar, bilimsel araştırma süreci ve kuram anlatılmıştır.	Kitap çığır açmıştır. Bilim felsefesini, yöntembilimi, yöntemi ve teknikleri ayrı ayrı incelemiştir. Yanısıra bilimsel düşünme yolları olarak tümevarımsal, tümdengelsel ve diyalektik uslama biçimlerini önermiştir ve bilimsel araştırmada kuramların yerini tartışmıştır. Kitap bu yönüyle yöntembilimsel tartışmalar ile yöntemi birleştirmiştir. Ancak kitabın iki ciltli oluşundan ve içerik karmaşasından kaynaklı sorunları vardır. Ciltlerin adları ile içerikleri örtüşmemektedir. 2.cilde 'bilimsel araştırma yöntemleri' denip sosyal teorinin sorunları; 1. cilde 'bilimsel yöntem' denip bilimsel araştırma süreci anlatılmıştır. Yazar kavram karmaşasının farkındadır ve konuya ilişkin önerilerde bulunmuştur. Bilim felsefesi ile ilgili tartışmalarda doğa-toplum bilimlerinin ayrımı; yöntem ile ilgili tartışmada yöntem-yöntemler ayrımı ilk bu yapıtta tartışılmıştır. Kitabın adlandırma, içerik oluşturma dışında da sorunları vardır. Yöntem ile teknik ayrımını gözetirken 'süreçleri' yöntem, sürecin her bir aşamasını 'teknik' olarak adlandırmıştır. Bu da örneğin 'örnekleme yöntemi ve örnekleme teknikleri'; 'anketler ve yöntembilimsel sorunlar' gibi ifadelerin yanında bir yandan 'tarihsel yöntem', 'işlevselci yöntem' diğer yandan 'örnekleme yöntemi', 'anket yöntemi' demek tuhaflığına yol açmıştır. Dahası ciltlerde tekrarlar vardır. Bilimin neliği üzerinde tartışmanın önemli taraflarından Russell, Viyana Çevresi, Frankfurt Okulu, Popper, Feyerabend, Lakatos bu ayrıntılı incelemede yer bulamamıştır. Kuhn'a ise 'bilimsel devrim' ve 'paradigma' kavramları üzerinden atıf yapılmıştır. Kitapta bilim felsefesinin başat Türkçe, Fransızca kaynakları ile az sayıda İngilizce kaynaklara atıfta bulunmuştur. Yazar Fransız ekolünden gelmektedir ve yöntem/bilim ve Bilgi Sosyolojisi gibi ilgili alanlarda çalışmalar yürütmüş yetkin bir araştırmacıdır.

Çizelge 5

1980'ler ve 1990'larda Yazılan Kitapların İncelenmesi (Devamı)

Kitap	Bulgular	Değerlendirmeler
Erkul, 1983	Araştırma ile ilgili kavramlar, konu seçimi, kaynak toplama ve yazıma ilişkin bilgiler verilmiştir. Yazım kısmına ağırlık verilmiştir.	El kitabıdır. Başlık içeriği yansıtmaktadır. Diğer el kitaplarıyla benzeri mantıkla yazılmıştır. Özgün katkısı yoktur. Az sayıda Türkçe eserden yararlanılmıştır ve zayıf bir kaynakçası var. Yazarın yöntem ile ilgili başka çalışmasına rastlanmamıştır.
Karataş, 1984	Tipik bir tez yazım kitabıdır. Araştırma teknikleri odaklıdır. Doküman araştırma, deney, 'survey', istatistik, vaka araştırmaları raporlama anlatılmıştır.	Başlık içeriği yansıtmaktadır. Ayırt edici özelliği lisansüstü öğrencilerin tez yazabilmeleri için 'araştırma tekniklerine' odaklanmasıdır. Araştırma sürecinin tamamını içermektedir. Karataş, kitabın kapağında yazar, iç kapağında derleyen, telif sayfasında ise çeviren olarak gözükmektedir. Çeviren alanın diline hâkim olmadığından yanlış anlaşılmağa açık ifadeler yer vermiştir. Çevirmenin alanla ilgili başka çalışmasına rastlanmamıştır.
Serper ve Gürsaka, 1984	Bilim, bilimsel yöntem ve araştırma sürecine ilişkin bilgi verilmiştir. Bilim felsefesi ve yöntembilim konularına kısmen değinilmiştir.	Tipik araştırma yöntemleri kitabıdır. Konular ve süreç özlü biçimde ele alınmıştır. Dilsel bütünlük gözetilmiş, yöntem ile teknik ayırımına dikkat edilmiştir. Bilim ve bilimsel araştırmaya ayrılan bölümler kısadır ve kaynak gösterilmeden ve özensizce yazılmıştır. Kavram karmaşası belirgindir. Örneğin 'bilim dünyasında bilim hakkında statik ve dinamik olmak üzere iki görüş vardır', (s. 15); 'felsefe tarihi incelendiğinde yeni bilgilere ulaşmada iki yaklaşımın söz konusu olduğu görülebilir. Birbiriyle sürekli sürekli çatışan bu iki yaklaşımdan biri rasyonalizm diğeri ampirizmdir' (s.28-9). Oysa büyük karşıtlık gerçekçilik ile idealizm arasındadır (Maree, 2020). Rasyonalizmin ampirizme yönelttiği başlıca eleştiri, bilme kaynağı olarak salt beş duyudan edinilen deneyimleri kabul edip insan zihninin bu süreçteki rolünü ihmal etmesidir (Moses ve Kuntsan, 2016). Kitapta atıf yapma konusunda ihmaller vardır. Kaynakçada çoğunlukla yabancı ve yerli araştırma yöntemleri kitaplarına yer verilmiştir. Yazarların yöntemden çok istatistik çalıştıkları belirlenmiştir.

Çizelge 5

1980'ler ve 1990'larda Yazılan Kitapların İncelenmesi (Devamı)

Kitap	Bulgular	Değerlendirmeler
Gökçe, 1988	<p>Toplumbilimlerinin neliği, kuram ve bilimsel yöntem, toplumsal araştırmaların sınıflandırılması, araştırma süreci, evren ve örneklem, çözümlenme ve yazım konularının ele alındığı kapsamlı bir çalışmadır. Kitabın ekler kısmında alan araştırması yapacaklar için Türkiye'de yapılmış çalışmaların bir dökümü verilmiştir.</p>	<p>Toplumsal araştırma kitaplarının öncülerindedir. Bilimsel araştırma süreci toplumbilim üzerinden anlatılırken bilim felsefesi konularına da değinilmiştir. Öyle ki Kuhn'un paradigma kavramından, Popper ve mantıksal pozitivizmden, Habermas'tan söz edilirken Gadamer ve Hermenötik yaklaşıma yani yorumlamacı bilim anlayışına da değinilmiştir. Ancak 'bilimsel etkinlik bir yorumlama ise onu pozitivistlerin koyduğu tanımlarla yürütmek nasıl olanaklı olabilir?' Yahut 'anlamın, özneliği dolayısıyla yorumun merkezde olduğu bir bilimsel etkinlik yeni tanım, kavram ve yöntemlere gerek duymaz mı?' gibi sorulardan uzak durulmuştur.</p> <p>Kitaptaki tanım ve sınıflandırmalar sorunludur. Bunların hangi kaynaklardan alındığı anlaşılamamaktadır. Örneğin bilimleri Matematik (matematik, mantık) ve Pozitif Bilimler (doğa bilimleri, insan bilimleri) biçiminde sınıflandırması hem yetersiz hem de hatalıdır. Sınıflandırma konusu tartışmalıdır, (bakınız örneğin Gulbenkian Komisyonu, 2011; Moed, 2005, s.19; OECD, 2007). Ancak Beşerî bilimler (edebiyat, felsefe, dil gibi) ile Toplumsal Bilimler (sosyoloji, siyaset bilimi, iktisat gibi) ayırımında tartışma yoktur. Dolayısıyla bunların eşanlı kullanılması (s.3-6) hatalıdır. Yazarın toplumsal bilimlerin gelişimini anlattığı dönemlendirmeler de tartışmaya açıktır. Özneliğin ve hatta metafiziğin merkezi olduğu beşerî bilimlerden 'müspet bilimler' diye söz edilmesi uygun değildir. Dahası doğa bilimleri ile pozitif bilimleri eşleştirmek nasıl mümkün olabilir? Pozitivizm temelde toplumsal olanın doğa bilimleri yöntemiyle araştırılabileceğine ilişkin görüştür.</p> <p>Yazarın kavramlara sıkça parantez içerisinde İngilizce karşılık vermesi o dönemde yöntem alanında görülen kavramsal olgunlaşmamaya yorulabilir. Kaynakçası ağırlıklı olarak Türkçedir. Bilim felsefesi ile ilgili başat yabancı eserlere referansta bulunmamıştır. Yazarın özel olarak kitap dışında yöntem konusuna eğildiği çalışmaları yoktur. Ancak kendisi sosyolog olduğu için değişik alan araştırmaları yapmıştır. Yazarın eklerde yer verdiği alan araştırması kaynakçası ve bazı araştırma örnekleri de oldukça yararlıdır.</p>

Çizelge 5

1980'ler ve 1990'larda Yazılan Kitapların İncelenmesi (Devamı)

Kitap	Bulgular	Değerlendirmeler
Yaggy 1989	Konu seçimi, kaynak toplama ve raporlama anlatılmıştır.	Bitirme ödevi yazım kılavuzudur. Ülkede ciddi yöntem ve teknik kitapları varken kitabın çevrilme nedeni anlaşılamamıştır. Özgün katkısı yoktur. Dili anlaşılırdır.
Aziz, 1990	Tipik bir araştırma yöntemleri ve teknikleri kitabıdır. Günümüzdeki yöntem kitaplarının öncülerindedir. İçerik ve söylem çözümlemesi gibi yenilikler getirmiştir. İlk bölümde toplum bilimleri, ikinci bölümde araştırma tasarımı ve kavramlara yer verilmiştir. Sonrasında araştırma süreci bazı yenilikler katılarak anlatılmıştır.	Kitabın başlığı 've iletişim' eklemesi dışında, içeriğini yansıtıyor. Birinci bölümdeki 'toplum bilimleri-toplumbilim' başlığı kafa karıştırıcıdır. Dahası bilimleri sınıflandırırken Gökçe'nin (1988) yaptığı hataya benzer biçimde toplumsal bilimleri insan bilimleri ile eşanlımlı kullanmıştır (s.5). Bu durum kitapların yanlış-eksik bilgiyi taşımaktaki işlevlerini göstermektedir. Yine benzeri bir hata olarak 'pozitivist bilim içerisinde yer alan doğa bilimleri ile toplum bilimleri' (s.5) ifadesi gösterilebilir. Zira pozitivism yalnızca toplum bilimleri ile ilgilidir ve amacı doğanın bilimsel sorulara verdiği cevaplardaki düzenliliklerin toplumu kuşatan işleyişte de mevcut olduğunu vurgulamaktır (bakınız Benton ve Craib, 2018, s. 38-44). Yazar, bilim hakkında kavramları tartışırken nadiren ve yalnızca genel kaynak göstermektedir (örneğin bakınız Durkheim, bakınız Keat ve Urry gibi). Oysa bilim felsefesi çok sorunlu bir alan olduğundan tanımlar ve sınıflandırmalar için kaynak gösterilmelidir. Ayrıca, araştırma kitaplarında atıf konusunda daha dikkat edilmesi gerekir. Yazar, yöntembilim, yöntem, teknik başta olmak üzere ana kavramları tanımlamaya özen göstermiştir. Ancak varsayımı hipotez ile eşanlımlı kullanması sorunludur. Yazarın bu hatayı Armağan'dan (1983, s. 31-32) alması olasıdır. Gerçi yazar açıklamasında varsayımın farklı anlamları olduğunu belirtmiştir ancak bu tartışma kafa karıştırmaktadır. Bunun için ilk basımı 1979'da yapılan Yıldırım'a (1998) bakılabilirdi. Kitabın 'araştırma tasarımı' bölümü bir yeniliktir ve özgünlüğünü artırmaktadır. Ancak burada yorumlamacı bilim mantığının ihmal edilmesi ve dolayısıyla nitel bir araştırma tasarımına yer verilmemesi, en azından böyle bir seçenek olduğunun belirtilmemesi eksikliklerdir. Yazar dile hassasiyet göstermesine ve sayfa 20-21'de yöntem ile teknik arasındaki farkı vurgulamasına karşın yine de 'örnekleme yöntemi' başlığı açmaktadır. Oysa örnekleme farklı türleri olan bir tekniktir. Olasılıklı ve olasılıksız örnekleme ayrımı ve belirtilen örnekleme türleri uygun biçimde ele alınmıştır. Anket karşılığı olarak 'sormaca tekniği' önerilmiş ancak yazık bu karşılık kalıcı olmamıştır.

Çizelge 5

1980'ler ve 1990'larda Yazılan Kitapların İncelenmesi (Devamı)

Kitap	Bulgular	Değerlendirmeler
Hyman, 1990	Psikoloji alanına özel yazılmıştır. İlk bölümde araştırmada metot ve içerik tartışması psikoloji biliminin mantığıyla yürütülmüştür. Araştırma sürecinin evreleri ve bunların birbiriyle etkileşimi anlatılmaktadır. Sonrasında çözümlene ve sunum konularında psikolojiye özgü yaklaşımların gerekliliği vurgulanmıştır. Deneysel ve bileşik veri edinme tekniklerine dikkat çekilmiş ve çözümlene ve yorumlamada psikolojiye özgü durum ve örnekler yer verilmiştir. Bu evrede kurama duyulan gereksinimin altı çizilmiştir.	Problemlerin belirlenmesi aşamasında araştırmacının nesnesinin benimsenen metodu da belirleyeceği iddia edilmektedir. Benimsenen ekole göre psikoloji bir toplum biliminden çok bir doğa bilimidir [oysa Popper (2005, bl.1) psikolojiye bilim statüsü vermez. O sözde bilimdir' (Tutar, 2014; s. 281)]. Kitap disipline özgü eserlere tipik örnektir. Başka alanlar için kullanımı sınırlıdır. Yazar çok sayıda analogi kullanarak alana hâkim olmayanların anlamasını kolaylaştırma çabasıdır. Yazar psikolojiyi bilim kategorisine sokabilmek için onun sağduyu ve sihirbazlıktan farklı olarak gözlemlenebilir, genellenebilir ve nesnel yanları olduğu iddiasındadır.
Arseven, 1994	Alan Araştırması Yöntemi 'Survey', yani tarama araştırması karşılığında kullanılmıştır. Tarama araştırmasına özel ilk bölümünde bilim, ikincide bilimsel araştırma, üçüncüde alan araştırması (survey) anlatılmıştır. Ardından konu seçiminden başlayarak sürecin diğer aşamaları dizgesel olmayan biçimde ele alınmıştır.	Kitabın adı sorunludur. Survey karşılığı olarak 'alan araştırması' denmesi yanıltıcıdır. Örneğin Gökçe (1988, s.70-78) doğru olarak Tarama ve Alan araştırmalarını 'Uygulamalı Araştırmalar' başlığı altında ayrı iki desen olarak ele almıştır. Kitabın benzerlerinden farkı özel bir nicel araştırma desenine odaklanmasıdır. Kitabın akışı sorunludur. Özellikle yöntem konusunun içerik çözümlene bölümlerinden sonra ele alınması uygun değildir. Ayrıca anket yöntemi, gözlem yöntemi vb. denirken örnekleme teknikleri, veri analizi teknikleri denmesi kavram karmaşasına yol açmaktadır. Yazara göre 'literatürde yöntem kavramı teknik kavramı ile aynı anlamda kullanılmaktadır' (s.13). Yazar bir başka yerde yöntemi metodoloji ile eşanlamlı kullanmıştır (s.89). Çalışmada ifadeler de sorunludur. Yazar çok yerde kavramların İngilizce karşılıklarını vermek gereği duymuştur. Yazarın kaynakçası Türkçe başat eserleri içermektedir. Yazarın konuyla ilgili başka çalışmasına rastlanmamıştır.
Arıkan, 1995	Bilimin mahiyeti, gelişimi ve ilgili kavramlar hakkında bilgi verildikten sonra araştırma süreci anlatılmıştır. İkinci kısımda ise rapor yazma ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.	Kitabın adı 'araştırma teknikleri ve rapor yazma' olmasına karşın içerik olarak nicel yöntem kitabıdır. Yazar beşinci bölüme 'araştırma yöntemleri' başlığını vermiştir. Ancak bu bölümde 'alan araştırma yöntemi' olarak yüz yüze görüşme, posta yoluyla araştırmalar, telefon görüşme yöntemi, gözleme dayalı araştırmalar ve örnek olay incelemesi sınıflandırması yapılırken yedinci bölümde bunların 'veri toplama yöntemleri' olduğu belirtilmektedir. Bu iki bölümde tekrarlar çoktur. Kitapta kavramsal tutarlılık gözetilmemiştir. Bilim ve bilgi bahsindeki ifadelerin çoğu sorunludur. Bilimin özellikleri olarak tanımlanan evrensellik, yöntemsellik, olgusalılık, mantıksallık, genelleycilik ve gerçeklik gibi hususlar pozitivist bilim anlayışını yansıtır. Evrensellik ve genelleme koşullarından söz ettikten sonra 'örnek olay incelemesi' bahsini açıp 'bir işletme, bir örgüt hatta bir insanın da' incelenebileceği belirtilmektedir. Bu 'tekillerden' nasıl genellemeler yapılabilir? Bölüm başlıklarının altına yerleştirilen 'plan mı, pilav mı?', 'bilgi paradır' türünden deyişlerin katkısı tartışmalıdır.

Çizelge 5

1980'ler ve 1990'larda Yazılan Kitapların İncelenmesi (Devamı)

Kitap	Bulgular	Değerlendirmeler
Sümbüloğlu ve Sümbüloğlu, 1998	Bilimsel yönetime ilişkin bilgi verilmiştir. Örnekler çoğunlukla Sağlık Bilimlerden seçilmiştir. Araştırma sürecinin her aşaması özlü biçimde ele alınmıştır. Doğal olarak deney ve klinik deneylere geniş yer verilmiştir. Raporlamaya ilişkin ayrıntılı ve güncel bilgiler verilmiştir.	Kitap sağlık bilimleri için hazırlanmakla birlikte toplumsal bilimlerde nicel çalışmalar yapmak isteyenlere yardımcı olabilir. Bilim ve bilimsel yönetime ilişkin tanımlamalar tartışmalıdır. Örneğin yöntemi 'bir olayın bilimsel özelliklere uygun biçimde çözülmesini sağlayan yollar ya da yöntemler kümesi' biçimde tanımlarken 'çözülmekten' kastın ne olduğu anlaşılmamaktadır. Örneğin başlıca ekonomik sorunların ne olduğunu araştıran bilimsel bir çalışma neyi çözmüş olur? Yine bilimsel tutum 'yan tutmamak ve duygusal davranmamak' olarak tanımlanırken (s.4) diğer yandan hipotezin 'araştırmacının öne sürdüğü önyargı' olduğu söylenmektedir (s.4). Önyargı varsa yansızlık mümkün müdür? Yine 'gerçekleme' (sınama olsa gerek) bahsinde 'bir hipotezin gerçekleşmesi için o hipoteze ters düşen hiçbir bulgu olmamalıdır' (s.5) denmektedir. Oysa istatistik hipoteze ters düşen bulguların varlığı olasılığı üzerinden işlemektedir. Bunun yanında yöntem, tasarım ve teknik kavramları geçişken kullanılmıştır. Alana özgü bazı yabancı terimlere (prevalans testi, insidans hızı gibi) okunuşlarıyla yer verilmiştir. Kitabın dengeli bir kaynakçası vardır. Toplumsal bilimlerle ilgili olanlar dahil yerli ve yabancı temel kaynaklardan yararlanılmıştır. Tırnak içinde tanımlar verilirken bile dipnot yahut metin içi atıf yapılmaması önemli bir sorundur. Kaynakçada kimi çalışmalarda 've diğerleri' denmesi uygun değildir.

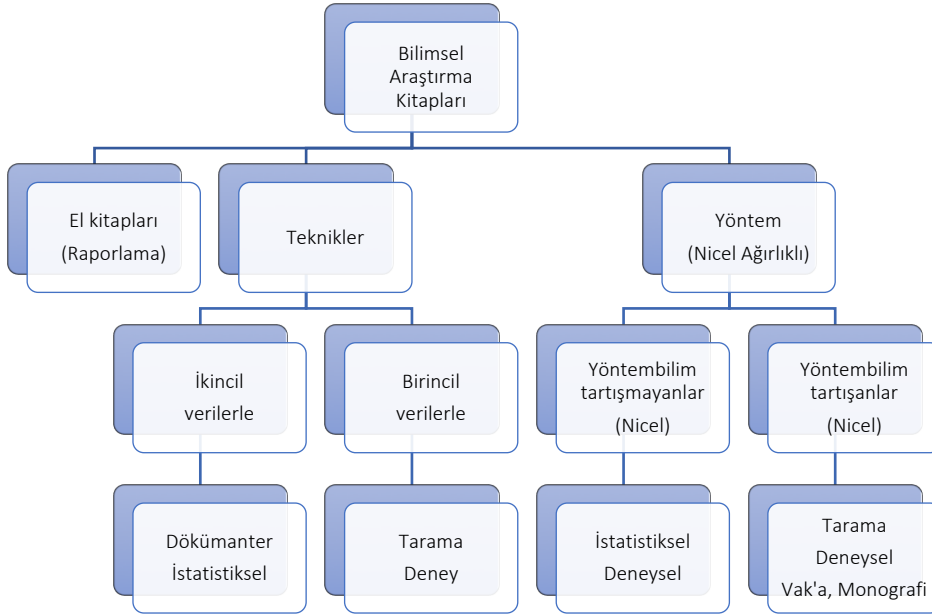
1980'lerde ve 1990'larda artık köy araştırmalarının, monografilerin geride kaldığı, yerine matematik, istatistik ve ekonometrik çalışmaların geçmeye başladığı söylenebilir. Bu dönemde uluslararası etkileşimin artışına bağlı olarak yeni disiplinlerden yeni kitaplar çevrilmiş ve yazılmıştır. Yeni terimlerle karşılaşıldıkça Türkçe karşılık bulma sorunu daha belirginleşmiştir. Bu dönemde de karşılık bulma arayışları kurumsaldan çok bireysel düzeyde yürütülmüştür. Bu durumda aynı terime aynı kitapta farklı karşılıklar vermek, terimleri geçişken kullanmak gibi tuhaflıklar olmuştur. Bunların sonucunda bazı kitapların farklı basımlarda adları değiştirilmiş (örneğin Karasar, 1976) yahut kitap adlarında dahi kavram karmaşası sürmüştür (örneğin Armağan 1983; Kurtuluş, 1982).

1980'lerde bilim felsefesinin yöntem kitaplarındaki yeri belirginleşmiştir. Kurtkan Bilgiseven'in (1978) ardından Armağan (1983) da kuramın gerekliliğini ve işlevini tartışmıştır. Dahası toplumsal olguların incelenmesine ilişkin Durkheimci, Le Playci ve özellikle 1940'lardan itibaren Behice Boran'ın çabalarıyla Marksçı bilgi kuramlarına ilişkin tartışmalar 1980'lerde yöntem kitaplarında yer almaya başlamıştır. Le Play'in monografilerinden kolayca vazgeçilmiştir. Pozitivist epistemolojinin egemenliğinden ve Marksist ideolojinin çekiciliğinden kopuş ise kolay olmamıştır. Özellikle Marks'a olan tutkulu bağlılık, kökeninde Marksizm olan Frankfurt Okulu ve Bilimsel Gerçekçilik akımlarının dahi görmezden gelinmesine neden olmuştur. Sonuçta Frankfurt Okulu, Popper, Feyerabend ve hatta Kuhn 1990'ların sonuna kadar pek önemsenmemiştir. 1980'lerde yalnızca Armağan'ın (1983 c.2, s. 162, 164) Kuhn'dan, Foucault ve Derrida'dan söz ettiği görülmüştür. Yine Gökçe'nin (1988) Habermas, Popper ve Kuhn'dan bahsettiği anlaşılmaktadır.

Ancak hermenötik ve yorumlamacılık hala tartışmanın dışında tutulmuştur. Bilgi kuramı, yöntembilim ve yöntem konularında Türk akademisyenlerin Marks'tan sonrasına geçmemek konusunda dirençli bir tutumları olmuştur (Örneğin Beşikçi, 1976; Tekeli, 1977). 1990'larda Sovyetler'in dağılmasıyla ve yorumlamacı, fenomenolojik ve post yapısalcı çalışmaların gündeme gelmesiyle bu tutum kısmen değişmiştir.

Sonuç

Yukarıdaki saptamalar ışığında ilk olarak incelenen kitapların Çizim 1'de belirtildiği gibi bir sınıflandırması yapılabilir.

Çizim 1. İncelenen Kitapların Sınıflandırması

İkincisi, bulgular bilimin tanımında nesnellik, genellenebilirlik, evrensellik, doğrulanmış-kanıtlanmış bilgi gibi pozitivist kavramların öne çıktığını göstermektedir. Monografi, örnek olay, vak'a çalışması, küçük sayılar araştırması gibi desenlerden söz eden az sayıdaki kitapta da bilim pozitivist kavramlarla tanımlanmıştır ve bu çelişkili durum yazarların ilgisini pek çekmemiştir. Zaten eleştirelilik hemen bütün çalışmalarda ihmal edilmiştir. Pozitivist kavramlardan en azından 'genellenebilirlik veya evrensellik' arayışının bu türden araştırmalar için uygun olamayacağını tartışan olmamıştır. Doğrulamaya çokça vurgu yapılmasına karşın yanlışlamanın üzerinde durulmamıştır. Oysa en azından metodolojik düzeyde tartışmalarda bu konuya değinilebilirdi.

Üçüncüsü, bilimler felsefesine değinen az sayıdaki kitapta önemli kavramsal karmaşa ve konuya hâkim olmama sorunu görülmüştür. Doğa bilimlerinin pozitivistizmle, toplum bilimlerinin beşerî bilimlerle eşleştirilmesi; pozitivistizm, natüralizme ilişkin eleştirilerin ihmal edilmesi, alternatif yöntem arayışlarına dokunulmaması, yorumlamacı bilim mantığından üstünkörü söz edilip onun talep ettiği yönetime ilişkin bir şey söylenmemesi özellikle 1980'lerde ve 1990'larda yazılan kitaplar için eksikliklerdir.

Dördüncüsü, akademik arka planlarından anlaşıldığı üzere kitap yazarlarının yönetime ilgileri genelde raslantısaldır. Birçok yazarın kitabı dışında bu alanda başka çalışması yoktur. Bu da onların alana raslantısal olarak girdiklerini göstermektedir. 1980'lerde hatta 1990'larda ve 2000'lerde bile bitirme ödevi yahut tez yazım

kılavuzu kitaplarının yayınlanmasının bir nedeni bu olsa gerektir. Burada her bilimsel araştırma yapan akademisyenin araştırma yöntemleri dersini verebileceği varsayımında haklılık payı olabilir. Ancak yöntemlerdeki çeşitliliğin artması, her yöntemin talep ettiği varlıkbilimsel, bilgibilimsel ve yöntembilimsel arkaplana ilişkin tartışmaların giderek yoğunlaşması bu alan için özel birikim ve donanım olan ihtiyacın giderek şiddetleneceğine işaret etmektedir. Kitap yazmaya niyetlenenlerin bu hususa dikkat etmeleri gerekir.

Beşincisi, kitapların yanlış bilgiyi yahut hatalı ifadeleri taşıma ve yeniden üretmede önemli rol oynadıklarını gösteren ipuçları vardır. Bu durum ders kitabı yazmak için birkaç kitabın harmanlanmasının yeterli olmayacağına, yazarın alana ve terminolojiye yüksek düzeyde hâkim olmasının kaçınılmazlığına işaret etmektedir.

Altıncısı, kitaplarda yaygın olarak kavramsal/dilsel hatalar, ad içerik uyumsuzluğu, içerik akışındaki uyumsuzluk ve kaynak gösterme sorunlarına rastlanmıştır. Özellikle kavramsal hataların yaygınlığı onları kalıcılaştırmaktadır.

Yedincisi, 'telif' kitapların ne denli 'telif' ve yerli oldukları tartışmalıdır. Birçok kitap aslında az sayıda yabancı ve yerli kitabın yeniden harmanlanmış halidir. Kitaplarda görülen dil, üslup ve içerik sorunlarının ana kaynaklarından birisi budur. Eğer yazar içeriğe ve dile yeterince hâkim değilse ortaya anlaşılması ve izlenmesi zor metinler çıkabilmektedir.

Sonuncusu, Türk sosyal bilimcilerin zihin dünyalarını biçimlendiren ve laik-dindar, Osmanlıcı-Cumhuriyetçi, ilerici-muhafazakâr gibi derin olmayan karşıtlıklar ve düşünsel bağlamlar üzerinden yapılan bilimsel değerlendirmelerin çok da sağlıklı olmadığına ilişkin bulguların hayli güçlü olduğunu söylemek gerekir. Bu karşıtlıkların kısmi mahiyet değişikliği ile 1930'lardan günümüze gelmesi bilimsel bilgi ile kurulan ünsiyeti ve hatta bilimin ne olduğuna ilişkin tanımını da etkilemekte hatta belirlemektedir.

Kısıtlar ve Öneriler

Konu oldukça uzun bir dönemi ve çok sayıda kitabı içerdiğinden yeterli derinlikte ele alınamamıştır. Çalışmanın en önemli kısıtı budur. Buna bağlı olarak ve bir perspektif arayışından kaynaklanan çok sayıda soruya cevap arama arzusu da çalışmanın bir diğer kısıtıdır. Bu nedenle benzeri çalışmalar yapacakların daha dar bir zaman aralığına odaklanması ve konuyu daraltmaları uygun olacaktır. Böylece biçimsel sorunlara, kavramsal tutarsızlıklara daha yakından bakmak ve daha derinlemesine çözümler ve değerlendirmeler yapmak mümkün olacaktır.

Kitaplar türlerine göre (yöntem, teknik, kılavuz gibi) sınıflandırılarak ele alınabilirler. Böylece örneğin 2000 yılından sonra bile ülkede niçin çok sayıda yazım kılavuzu niteliğinde kitap yazıldığı sorgulanabilir.

Alanın siyaset bağlamı ile dilsel gelişimi arasında koşutluk olup olmadığı da sorgulanabilir. Günümüzde artık oturmuş olan alana özgü kavramların (örnekleme, geçerlik, güvenilirlik, evren gibi) izleri sürülebilir ve bu karşılıkların nasıl bulunduğu araştırılabilir.

Toplumsal bilimlere yerine belli alan yahut disiplinlere odaklanılarak konu hem daha ayrıntılı hem de gerekirse disiplinler-arası karşılaştırmalı mantıkla araştırılabilir.

Kurumsal karşılaştırmalar da yapılabilir. Örneğin İstanbul İktisat veya Edebiyat ile Ankara SBF veya DTCE karşılaştırmalı bir mantıkla hangi konulara daha çok eğildikleri, hangi kaynaklardan beslendikleri yahut hangi desenleri kullandıkları, hangi bilgi kuramına dayandıkları gibi boyutlarıyla ele alınabilir.

Ayrıca, 2000’li yıllar Türkiye için bir kırılmaya; bilim felsefesi ile ilgili tartışmaların yoğunlaşmaya, nitel yöntemin revaç bulmaya, dergi ve kongre etkinliklerinin çoğalmaya, uluslararası bağlantıların çeşitlenmeye ve bilgisayar, internet ve dijital olguların araştırmacıların gündemine girmeye başladığı apayrı bir döneme işaret etmektedir. Yazık ki burada dile getirilen birçok sorun bu dönemde de sürmektedir (Coşkun, 2019). Bu dönemin çok daha ayrıntılı ve farklı boyutlarıyla incelenmesi gerekmektedir.

Son olarak, bu türden araştırmaların tek yanlı yürütülmemesi için kitap yazarlarıyla da görüşülen ve onların deneyim ve önerilerini içeren çalışmalar yararlı olacaktır.

Kaynakça

- Ahmed, J. (2010). Documentary research method: New dimensions, *Indus Journal of Management & Social Sciences*, 4(1), 1-14. Erişim adresi: <http://ideas.repec.org/s/iij/journal.html>
- Akkaya, M. (2008). Türk kitap basmacılığı tarihçesi ve beşik devri, *Bilgi ve Belge Araştırmaları*, 1(1), 55 -75. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/170862>
- Aksoy, M. (2013). *Bilimin mabedinde yöntem meselesi*, İstanbul: Yeni İnsan.
- Alaslan, F. ve Şimşek, A. (2013). Tarihyazımı, metodolojisi ve felsefesiyle ilgili Türkçe eserler bibliyografyası, *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 2(2), 129-191. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/164014>
- Alkın, R. C. (2016). Turkish modernity and epistemic communities in the social sciences: Transfer of intellectual knowledge among religion and science? *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6(10), 181-199. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/210737>
- Arıkan, R. (1995). *Araştırma teknikleri ve rapor yazma*, Ankara: Gazi Kitapevi.
- Armağan, İ. (1983). *Yöntembilim-1: Bilimsel yöntem*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.
- Armağan, İ. (1983). *Yöntembilim-2: Bilimsel araştırma yöntemleri*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.
- Armay, U. (1981). *Bilimsel araştırma ve teknikleri el kitabı*, İstanbul: Der Yayınları.
- Arseven, A. (1993). *Alan araştırma yöntemi*, Ankara: Gül Yayınevi.
- Ataöv, T. (1969). *Bilimsel araştırma el kitabı*, Ankara: Balkanoğlu Matbaacılık.
- Aziz, A. (1990). *Araştırma yöntemleri-teknikleri ve iletişim*, Ankara: Turhan Kitapevi.
- Balaman, A. R. (1977). Katılarak gözlem tekniği, içinde Karabaş, S. ve Yeşilçay, Y. (der.) *Türkiye’de toplumsal bilim araştırmalarında yaklaşımlar ve yöntemler*, Ankara: ODTÜ.
- Bayraktar, M. (2012). İdeal üniversite üzerine, içinde Bilgin, V. (der.), *Üniversite, bilim ve Türkiye*, Ankara: a Kitap.

- Batuhan, H. (2001). *İspanya'da bir şato: Bir düşünürün hatıraları*, İstanbul: Bulut Yayınları.
- Baysal, B. (2004). *Üniversitelerde altmış yıl*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Baysal, J. (2010). *Müteferrika'dan birinci meşrutiyete kadar Osmanlı Türklerinin bastıkları kitaplar: 1729-1875 (kitapların tam listesi ile)*,(2. bs.). İstanbul: Ada Ofset.
- Benton, T. ve Craib, I. (2018). *Sosyal bilim felsefesi*, (5. bs.). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Bernheim, E. (1936). *Tarih ilmine giriş: Tarih metodu ve felsefesi*, (çev. Ş. Akkaya), İstanbul: Devlet Matbaası.
- Beşikçi, İ. (1976). *Bilim yöntemi*, Ankara: Komal.
- Bilgin, V. (2012) *Üniversite, bilim ve Türkiye*, Ankara: a Kitap.
- Bohnsack, R. (2014) Documentary method, içinde Flick, U. (der.), *The Sage handbook of qualitative data analysis*, Thousand Oaxs, New York: Sage.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method, *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Cillov, H. (1971). *İstatistik tekniği ve uygulaması*, (2. Baskı), İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları.
- Coşkun, R. (2012). Bilimsel Göçebelik: Türkiye'de toplumsal bilimlerde araştırmanın doğası üzerine, *I Biznes İnzibatçılığın ve Korporativ Sosyal Məsuliyyət' Beynəlxalq Elmi Konfransı*, 21-23 Kasım, Bakü-Azerbaycan. doi:10.13140/RG.2.1.2497.2887
- Coşkun, R. (2018). Hakikat mi, belagat mı? Cemil Meriç ve İsmail Beşikçi örneklerinden Türk sağ ve sol düşüncesinde mantık sorunları üzerine, içinde, Akbolat, M. ve Unğan, M. C. (der.), *Prof. Dr. Gültekin Yıldız Anı Kitabı*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Coşkun, R. (2019). Bilim, düşünce ve üniversite: Modern Türk düşüncesinin sorunlu doğası üzerine okumalar, *The Journal of International Scientific Researches*, 4(1), 58-71. doi.org/10.23834/isrjournal.502458
- Coşkun, R. (2022). Nitel araştırmalarda sorunlar: Seçilmiş makalelerin eleştirel bir incelemesi ve bazı öneriler, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1),165-189. Doi: 10.17494/ogusbd.1101565
- Coşkun, R. (2023). 'Sevkiüldare ve teşkilat'tan 'yönetim ve organizasyon'a: Bir bilimsel disiplinin soyağacını oluşturma girişimi, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, (yayın aşamasında).
- Cüceloğlu, D. (1971). Türkiye'de yapılan sosyal-psikolojik araştırmaların metodolojik yönden bir tetkiki, içinde, Hacettepe Üniversitesi (der), *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi*. Ankara: Hacettepe Üniv. Yayınları.
- Çitçi, U. S. ve Öztürk, O. (2017). Araştırma yöntemleri kitapları araştırmacılara ne kadar yol gösteriyor?, 8. *Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi*, Köstence, Romanya, 14-26. Erişim adresi: <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/handle/20.500.12619/76080>
- Döven, M.S: Coşkun, R. (2005). Türk bilim cemaatinin bilimsel duruşu (yönetim organizasyon kongresi bildirileri örneği), 13. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Bildiriler Kitabı, 71-73. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/363316865_TURK_BILIM_CEMAATININ_BILIMSEL_DURUSU_YONETIM_ORGANIZASYON_KONGRE_BILDIRILERI_ORNEGI

- Durkheim, E. (1943). *İçtimaiyat usulünün kaideleri*, (çev. S. Evrim), İstanbul: Şirket-i Mürettibiye.
- Durkheim, E. (1995). *Toplumbilimsel yöntemin kuralları*, (çev. C. B. Akal), İstanbul: Engin Matbaacılık.
- Duverger, M. (2014) *Toplum bilimlerinde araştırma yöntem ve teknikleri*, (Çev. Ö. Ozankaya), İstanbul: Cem Yayınevi.
- Ergun, D. (1973). *Sosyoloji ve tarih: Sosyolojide yöntem sorunu*, İstanbul: Der Yayınları.
- Ergun, D. (1993). *Yöntemi bulmak (Türkiye’de toplumsal bilimlerin bunalımı)*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Erkul, İ. (1983). *Araştırma raporlarında tertip ve şekil meselesi*, İstanbul: Fatih Yayınevi.
- Erünsal, İ. E. (2007). Osmanlılarda sahhaflık ve sahhaflar: Yeni bazı belge ve bilgiler, *Osmanlı Araştırmaları*, XXIX, 99-146. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/112326>
- Ertuğrul, H. (2003) *Bilimsel çalışmalarda yeni teknikler*, 3. Baskı, İstanbul: Nesil Yayınları.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1938). *Türkiye’de ilmi ve felsefesi hayatın inkişafı şartları*, Ankara: Çığır Dergisi Neşriyatı.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1961). *İçtimaiyat* (3 cilt), İstanbul Üniversitesi.
- Fukuyama, F. (1992) *The end of history and the last man*, New York: Free Press.
- Geçikli, R. M. (2021). Demokrat Parti dönemi yükseköğretim politikası ve 1956 tarihli rapor, *Atatürk Üniversitesi, Atatürk Dergisi*, XI(2), 141-171. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2146029>
- Gulbenkian Komisyonu (2011). *Sosyal bilimleri açın: sosyal bilimlerin yeniden yapılanması üzerine rapor* (8.bs.). İstanbul: Metis.
- Gökçe, B. (1988). *Toplumsal bilimlerde araştırma*, Ankara: Savaş Yayınları.
- Günay, D. Ve Kılıç, M. (2011). Cumhuriyet dönemi Türk yükseköğretiminde rektör seçimi ve atamalar, *Yükseköğretim Dergisi*, 1(1), 34-44. Erişim adresi: dergipark.org.tr/tr/pub/yuksekokretim/issue/41253/498308
- Güvenç, B. (1971). Etnolojik ve sosyal (kültürel) antropolojik araştırmalar, içinde, Hacettepe Üniversitesi (der), *Türkiye’de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi*, Ankara: Hacettepe Üniv. Yayınları.
- Hacettepe Üniversitesi (1971). *Türkiye’de sosyal araştırmaların gelişmesi*, Ankara: Hacettepe Üniv. Yayınları
- Hyman, R. (1990). *Psikolojik araştırmanın neliği*, (Çev., Y. Özakpınar), Konya: Selçuk Üniv. Yayınları.
- İslamoğlu, A. H. (2008). Pazarlama araştırmalarının genel bir değerlendirilmesi, *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 2(Haziran), 55-61. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1672162>
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1971) Türkiye’de sosyal-psikolojik araştırmaların genel görünümü, gruplanması ve bazı problem sahaları, içinde, Hacettepe Üniversitesi (der) *Türkiye’de sosyal araştırmaların gelişmesi semineri*, Ankara: Hacettepe Üniv. Yayınları.

- Kaptan, S. (1973) *Bilimsel araştırma teknikleri ve istatistik yöntemleri*, Ankara: Tekışık Matbaası.
- Karabaş, S. ve Yeşilçay, Y. (1977). *Türkiye’de toplumsal bilim araştırmalarında yaklaşımlar ve yöntemler*, Ankara: ODTÜ.
- Karasar, N. (1976). *Araştırmalarda rapor hazırlama yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler*, Ankara: Torunoğlu Ofset.
- Karataş, B. (1984). *Araştırma teknikleri*, İstanbul: Çağlayan Basımevi.
- Karpuz, B. (2010). *Araştırma yöntem ve stratejileri*, (2. bs.). İstanbul: HiperLink.
- Keleş, R. (1976). *Toplum bilimlerinde araştırma ve yöntem*, Ankara: TODAİE.
- Kıray, M. (1971). *Sosyal değişme ve sosyal bilimler*, içinde, Hacettepe Üniv. (der), *Türkiye’de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi Semineri*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Kornow, E. (1956). *Araştırma el kitabı*, (Çev. S. Aren), Ankara: A.Ü. SBF Yayınları.
- Köktürk, G. V. (2005). Türkiye’de 1980-2003 yılları arasında sosyal bilimler alanında yayımlanmış yöntem ve araştırma teknikleri kitaplarının hedef kitleleri ve yazılma amaçları açısından değerlendirmesi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları* (HÜTAD), (2), 113-130. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/326959>
- Kösemihal, N. Ş. (1971). Sosyal-psikolojik araştırma tebliği üzerine, içinde, Hacettepe Üniv. (der), *Türkiye’de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi Semineri*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Kurtkan-Bilgiseven, A. (1978). *Sosyal ilimler metodolojisi*, İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Kurtuluş, K. (1976). *Pazarlama araştırmaları*, İstanbul: İ. Ü. İşletme Fak. Yayınları.
- Kurtuluş, K. (1983). *İşletmelerde araştırma yöntembilimi-araştırma yöntemleri*, İstanbul: İ.Ü., İşletme Fakültesi Yayınları.
- Lanson, G. (1937). *Edebiyat tarihi: İlimlerde usul*, (Çev. Y. Şerfif), İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Langlois, Ch. V. ve Seignobos, Ch. (1937). *Tarih tetkiklerine giriş*, (Çev. G. Ataç), İstanbul: Devlet Matbaası.
- Lincoln, Y. S. ve Guba, E. G. (2013). *The constructivist credo*, California: Left Coast Press.
- Mardin, Ş. (1971). Siyasal bilimlerde araştırmalar tebliğleri eleştirisi, içinde, Hacettepe Üniv. (der), *Türkiye’de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi Semineri*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Maree, D. J. F. (2020). *Realism and psychological science*, (e-book), N. York: Springer.
- Marini, M. M. ve Singer, B. (1988). Causality in the social sciences, *Sociological Methodology*, 18, 347-409. doi:10.2307/271053
- Moed, H. F. (2005). *Citation analysis in research evaluation*, N. York:Springer.
- Monod, G. (1938) *Tarihte usul*, (Çev. K. Ş.Derşen), İstanbul: Devlet Kitapevi.

- Moses J. W. ve Knutsen, T. L. (2020). *Bilmenin yolları*, İstanbul: Küre Yayınları.
- OECD (2007). *Revised field of science and technology (fos) classification in the Frascati manual*, OECD, <https://www.oecd.org/science/inno/38235147.pdf>
- Özen, Ş. (2001). Türk yönetim/organizasyon yazınında yöntem sorunu: Kongre bildirileri üzerine bir inceleme, *Doğu Akdeniz Üniversitesi Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 89-118. Erişim adresi: https://www.academia.edu/1035800/T%C3%9CRK_Y%C3%96NET%C4%B0M_ORGAN%C4%B0ZASYON_YAZININDA_Y%C3%96NTEM_SORUNU_KONGRE_B%C4%B0LD%C4%B0R%C4%B0LER_%C4%B0_%C3%9CZER%C4%B0NE_B%C4%B0R_%C4%B0NCELEME.
- Özen, Ş. (2002). Türkiye'deki örgütler/yönetim araştırmalarında törensel görgüçlülük sorunu. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 5-31. Erişim adresi: http://yad.baskent.edu.tr/files/2002_cilt_2_ekim_4.pdf
- Pamukçu, A. M. ve Dilmen, S. (1956). *Araştırma ve tez*, Ankara: A.Ü. Veteriner Fak. Yayını.
- Poincare, H. (1951). *Bilim ve metod*, İstanbul: MEB.
- Popper, K. R. (2005). *Bilimsel araştırmanın mantığı*, (3. bs.), (Çev. İ. Aka ve İ. Turan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Renan, E. (1951). *Bilimin geleceği I*, İstanbul: MEB.
- Robbins, L., Dupriez, L., Sola, J. A. Ve Stuart, O.M.V. (1945). *İktisadi araştırmalarda usuller hakkında beş konferans*, Ankara: Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yay.
- Saltık, E. (2007). *Osmanlı sosyal hayatında kitap* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Sayer, A. (2017). *Sosyal bilimde yöntem: Realist bir yaklaşım*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Scott, J. (1990). *A matter of record: Documentary sources in social research*, Cambridge: Polity Press.
- Sencer, M. ve Irmak, Y. (1984). *Toplumbilimlerinde yöntem*, İstanbul: Say Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (1979). *Bilimsel araştırma ve yazma el kitabı*, İstanbul: Olgaç Matbaası.
- Sümbüloğlu, K. (1977). Örnekleme teknikleri, içinde, Hacettepe Üniversitesi (Der), *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi*, Ankara: Hacettepe Üniv. Yayınları.
- Sümbüloğlu, V. ve Sümbüloğlu, K. (1998) *Sağlık bilimlerinde araştırma yöntemleri*, Ankara: Hatipoğlu Yayınları.
- Şahin, M. C. (2017). Türk sosyolojisinin kısa tarihi: dönemler, şahıslar ve ana yönelimler, *İslami İlimler Dergisi*, 12(1), 7-41. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/416913>
- Şatana, N. S. (2016). Uluslararası ilişkilerde bilimsellik, metodoloji ve yöntem. *Uluslararası İlişkiler*, 12(46), 11-33. doi.org/10.33458/uidergisi.463026
- Şimşek, Ü. (1985). *Araştırma teknikleri*, 2. Baskı, İstanbul: Yeni Asya Yayınları.

- Tandoğan, Z. (2008). Anthropology in Turkey: Impressions for an overview, içinde, Boskovic, A. (Ed.), *Other people's anthropologies: Ethnographic practice on the margins*, New York-Oxford: Berghahn Books.
- Tekeli, İ. (1977). Çevre ülkelerde toplumsal bilimlerin ideolojik sorunları, içinde. Karabaş, S. ve Yeşilçay, Y. (der.) *Türkiye'de toplumsal bilim araştırmalarında yaklaşımlar ve yöntemler*, Ankara: ODTÜ.
- Tekeli, İ. (2011). Sosyal bilimci ve siyasetçi olarak Behice Boran: Hesabı akılla verilen bir yaşam, *Sosyoloji Dergisi*, (23), 1-45. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/593681>
- Togan, Z. V. (1950). *Tarihte usul*, İstanbul: Enderun Kitapevi.
- Tokel, T. (1980). *Pazarlama araştırması*, Bursa: Bursa İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi
- Tutar, H. (2014). *Bilim ve sözde bilim*, Ankara: Seçkin.
- TÜBA (1997). Cumhuriyet döneminde Türkiye'de bilim: TÜBA (der), *Sosyal bilimler*, Ankara: TÜBA.
- Türkbal, A. (1981). *Bilimsel araştırma metodları ve uygulamalı istatistik*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Tütengil, C. O. (1969). *Sosyal ilimlerde araştırma ve metod*, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları.
- Vaismoradi, M., Turunen, H. ve Bondas, T. (2013). Content analysis and thematic analysis: Implications for conducting a qualitative descriptive study, *Nursing and Health Sciences*, 15, 398-405. doi: 10.1111/nhs.12048
- Yaggy, E. (1989). *Bilimsel çalışma nasıl hazırlanır*, (Çev., O. Aktan), İstanbul: Makro Yayınları.
- Yazıcı, E. (2012) Türkiye'de üniversite algısı; Sorunlu bir dönüşüm, içinde Bilgin, V. (der.), *Üniversite, bilim ve Türkiye*, Ankara: a Kitap.
- Yıldırım, E. (2000). İktidar, üniversite ve aydınlar. *Bilgi*, 2(1), 1-11. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal/issue/29146/311708>
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. bs.). Ankara: Seçkin.
- Young, P. V. (1968). *Bilimsel ve sosyal incelemeler ve araştırma*, (Çev. G. Bingöl, ve N. İşçil), Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları.

Extended Abstract

Purpose

The study has several interrelated purposes. First, to determine what kind of scientific heritage the republican social sciences received from the Ottoman Empire and what impact this heritage has on our time. Second, to determine what phases have been passed through by examining the main developments in higher education and social sciences from the 1930s, when the first University was founded, to the year 2000. Third, the aim is to identify the textbooks that have been written about the method in each phase and to provide information about their nature. Finally, the aim is to identify the common problems in these books and to show the phases of the books in terms of form and content. In this way, the question of the effect of the textbooks on the field of the method in terms of the systematics of scientific knowledge acquisition and whether they transfer the characteristics they have from the time of their publication to the next phases will be answered.

Method and Research Design

The study was conducted employing a qualitative method, as it deals with a narrowly defined phenomenon in its context and aims to uncover the specific characteristics of the phenomenon rather than aiming for generalization. Since the research material used was 34 textbooks on research methods published between the 1930s and 2000 in the field of social sciences, the pattern of 'document analysis' was used. Document analysis includes the phases of 'data collection, analysis, evaluations and conclusions'. By documents here we mean printed and electronic materials. These can be analyzed using both qualitative and quantitative logic. The qualitative method was used here because meaning and patterns were sought and the impact of context on the researchers' scholarly activities was questioned. Document analysis involves data collection, analysis, recognition, and interpretation of patterns and meanings. Unlike typical content or thematic analysis, it is appropriate for broader citations. The researcher uses direct quotations for his inferences, comments, and evaluations in accordance with the research questions of the study.

Using criterion sampling and looking for maximum variation, 34 method books were identified. Care was taken to ensure that these books represented every decades within the defined period of time. Again, differences in content and scope were considered. Care was taken to represent academics from different fields of social sciences and higher education institutions outside Istanbul and Ankara. Since few method books were published in the country until the late 1960s, all 13 accessible books published in this period were included in the sample. Two method books published in the 1970s but with popular content and 6 books with very similar content, mainly focused on marketing and statistics, were excluded from the evaluation. For the same reasons, 6 books from the 1980s and 4 from the 1990s were also excluded from the evaluation. Of the 52 books identified in this way, 34 were included in the sample. Taking these criteria into account, the content of the book was analyzed by considering dimensions such as the correspondence between title and content, conceptual consistency, and mastery of the subject and language.

Findings

It was noted that the books, which were mainly translations until the 1960s, have been indigenized with increasing momentum since the early 1970s. It was also found that the method books, which were primarily focused on history and sociology disciplines, later became specific to the sub-fields they covered such as marketing, anthropology, education science and information, alternatively, in some cases covering all branches of the social sciences without making a specific referance to a branch or field of social sciences. It has been shown that the books written in the first phase with the logic of a handbook or writing manual later on also adopted some techniques, not only in the form of a review of the existing literature, but also in the acquisition, processing, and analysis of primary data. Despite the increasing emphasis on statistics since the 1970s, it can

be observed that discussions of epistemology, methodology, and method have increased. At this stage, except for a small number of books, there were major errors, contradictions, and inconsistencies in the language of these books. Since almost all authors defined scientific knowledge with positivist logic, they used terms such as generalization, verification, objectivity, and proof, but they did not comment on how these were possible in the study of a social phenomenon, not a natural one. There were no studies that addressed how generalizations can be made from individual events or a small number of observations, and how the observations and findings of the researcher, who is a part of the society s/he is examining, can be objective. Apart from the positivist definition of scientific inquiry, no one discussed the possibility of an alternative method for understanding and interpreting social phenomena until the early 2000s. This attitude of lack of criticism and questioning and ignoring contradictions seems to have spread from book to book. Although the books reportedly increased in scope and quality over time, language problems, conceptual inconsistencies, inadequate inferences and conclusions, and some formal deficiencies seem to have persisted into the 2000s.

Even in a structural issue such as citation and the preparation of a bibliography, there were many errors and inadequacies. In the book describing how to footnote, the footnotes were not shown; the citations and bibliography were not proper. Some authors neglected domestic literature; others overcited or quoted block-by-block from certain foreign sources. The number of authors who made an effort to indigenize copyrighted local books by providing evidence and examples from Türkiye, is small. Copyrighted local books are mostly written by combining some foreign sources. Although it is beyond the scope of the study, it can be stated that the scholars of Istanbul and Ankara universities neglected the works of each other and differed in the language used (traditional Turkish - pure/arı Turkish) especially until the 1980s. In general, scholars at İstanbul University were attached to the research traditions of Durkheim and LePlay, while scholars at Ankara and METU were more Marxist prone.

Limitations

Since the study aims to create a time horizon, it covers a period of about 70 years. This is beyond the scope of an article and therefore the analyzes and assessments made about every decades lack necessary depth and length. Moreover, since the book covers the general social sciences, it is not possible to provide specific references to individual branches of science. In addition, the authors of the book were discussed only in terms of their work on the method, and it was not possible to consider their other works and therefore to adequately assess their scientific competencies.

Implications

Textbooks need to be written more carefully, considering that they can convey and reproduce the knowledge of the field. Due to language inconsistencies, it is not possible for the discipline to develop its own terminology and concepts. Care should be taken to develop a common language and conceptual consistency. It should be emphasized that the scientific logic behind the research methods should be created according to the logic of the social sciences, as it is difficult to imitate the methods of the natural sciences. If the author of the book is not competent in the fields of philosophy of science, s/he had better prefer not to participate in these discussions.

Araştırmacı Katkısı: Recai COŞKUN (%100).

Türkiye’de 100 Yıllık Sağlık Politikaları: Kontrol Düğmeleri Kapsamında Doküman Analizi Örneği ¹

Mustafa AMARAT ² - Deniz GÜNEŞ ³

Başvuru Tarihi: 19.06.2023

Kabul Tarihi: 19.09.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Sağlıklı olmanın koşulsuz olarak bir hak olduğu kabul edildiği günümüzde devletlerin vatandaşlarına sağlık hizmeti sunarken izlemiş olduğu politikalar toplum sağlığı için en belirleyici unsurlardan biridir. Geçmişten günümüze kadar hükümetlerin izlemiş olduğu sağlık politikaları toplumun ihtiyaçları ve konjonktürel değişkenler doğrultusunda dönemsel olarak değişiklik göstermiştir. Türkiye’de de Cumhuriyetin ilanı ile birlikte sağlık alanında birçok atılım yapılmış ve günümüze kadar izlenen sağlık politikaları dönemsel olarak farklı yaklaşımlar benimsenmiştir. Bu araştırmanın amacı, T.C. Sağlık Bakanlığının kuruluşundan günümüze kadar uygulanmış sağlık politikalarını analiz etmek ve sonuçlarını incelemektir. Araştırma kapsamında nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Türkiye’de 100 yıllık sağlık politikalarına ilişkin bilgileri Sağlık Bakanlığı internet sitesinde yer alan sağlık istatistik yıllıkları ile meclis tutanakları ve kürsü konuşmalarının yıllık yayınları analiz edilmiştir. 100 yıllık sağlık politikaları değerlendirilirken kontrol düğmeleri (finansman, ödeme, organizasyon, düzenlenme ve davranış) kapsamında değerlendirilmiştir. 100 yıllık süreç içerisinde izlenen politikalar genel olarak değerlendirildiğinde yatay örgütlenme ve kamu sağlığı uygulamalarının zaman içerisinde dikey örgütlenme ve bireysel sağlık politikalarına dönüştüğü görülmektedir. Sağlık çıktılarına bakıldığında ise her dönemin kendisine özgü birtakım sorunları (örgütlenme, finansman, erişim, bulaşıcı hastalıklar vs.) olmasına rağmen her dönem sağlık statüsünde önemli iyileşmelerin olduğu ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Politikaları, Kontrol Düğmeleri, Doküman Analizi, Türk Sağlık Sistemi

Atıf: Güneş, D. ve Amarat, M. (2023). Türkiye’de 100 yıllık sağlık politikaları: Kontrol düğmeleri kapsamında doküman analizi örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(Özel Sayı), 219-240.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Ordu Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık yönetimi Bölümü, mustafaamarat@odu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8954-6314

³ Ordu Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık yönetimi Bölümü, denizgunes@odu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1995-8142

100 Years of Health Policies in Turkey: An Example of Document Analysis in the Scope of Control Knobs

Mustafa AMARAT⁴ - Deniz GÜNEŞ⁵

Submitted by: 19.06.2023

Accepted by: 19.09.2023

Article Type: Research Article

Abstract

Today, when it is accepted that being healthy is an unconditional right, the policies followed by the states while providing health services to their citizens are one of the most determining factors for public health. From the past to the present, the government's health policies have changed periodically in line with the needs of society and cyclical variables. With the proclamation of the Republic in Turkey, many breakthroughs have been made in the field of health, and different approaches have been adopted periodically in the health policies followed until today. The aim of this research is to analyze the health policies that have been implemented since the establishment of the Republic of Türkiye Ministry of Health and to examine the results. Within the scope of the research, document analysis was used. The annual publications of health statistics yearbooks, parliamentary minutes, and lectern speeches on the website of the Ministry of Health, information on 100 years of health policies in Turkey were analyzed. While evaluating 100 years of health policies, it was evaluated within the scope of control knobs (financing, payment, organization, regulation and behavior). When the policies followed in the 100 years are evaluated in general, it is seen that horizontal organization and public health practices have turned into vertical organization and individual health policies over time. Considering the health outcomes, it can be stated that although each period has its problems (organization, financing, access, communicable diseases, etc.), there are significant improvements in health status in each period.

Keywords: Health Policies, Control Knobs, Document Analysis, Turkish Health System

⁴ Ordu University, Faculty of Health Sciences, Healthcare Management Department, mustafaamarat@odu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8954-6314

⁵ Ordu University, Faculty of Health Sciences, Healthcare Management Department, denizgunes@odu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1995-8142

Giriş

Sağlıklı olmanın koşulsuz olarak bir hak olduğu kabul edildiği günümüzde devletlerin vatandaşlarına sağlık hizmeti sunarken izlemiş olduğu politikalar toplum sağlığı için en belirleyici unsurdur. Geçmişten günümüze kadar hükümetlerin izlemiş olduğu sağlık politikaları toplumun ihtiyaçları ve konjonktürel değişkenler doğrultusunda dönemsel olarak değişiklik göstermiştir. Türkiye’de de Cumhuriyetin ilanı ile birlikte sağlık alanında birçok atılım yapılmış ve günümüze kadar izlenen sağlık politikaları dönemsel olarak farklı yaklaşımlar benimsenmiştir. Ülkelerin sağlık sistemleri yıllar içerisinde kendi süreçleri, zorlukları, perspektifleri ve politikaları ile şekillendikleri görülmektedir. Tabii ki bu politika ve sistemlere etki eden ulusal ve uluslararası olaylarda etki etmiş ve etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti’nin 100 yıldır devam sağlık sisteminde izlediği politikaları ve sağlık statüsünün yıllar içerisindeki gelişimi bu çalışmada incelenecektir. Böylece gelecek 100 yılımıza ışık tutacağı düşünülmektedir. Bir politik sürecin veya yıllar içerisinde izlenen stratejilerin tamamını ele almak neredeyse imkânsız bir süreç olarak kabul edilebilir. Bu sebeple Türkiye Cumhuriyeti’nin sağlık sistemine ilişkin 100 yıllık süreci, organizasyonu, finansmanı, ödeme sistemi, düzenlenmesi ve davranış boyutları ile ara ve nihai sonuçlar çerçevesinde ele alınmıştır.

Metodoloji

Araştırmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırma tekniklerinden doküman analizi tekniği tercih edilmiştir. Doküman analizleri ilgili konuya bağlı olarak oluşturulan külliyyatın incelenmesi içermektedir. Birçok çalışmada kullanılan bu yöntem çoğu zaman farklı nitel desenlerde çalışan araştırmacılar için güvenilirlik boyutu içerisinde ikincil verilerin analizinden oluşmaktadır. Bu manada doküman analizi basılı veya elektronik materyallerin sistematik incelemesi olarak yorumlanabilir (Corbin ve Strauss, 2008). Bu sebeple öncelikle sağlık bakanlığı internet sitesinde yer alan sağlık istatistik yıllıkları ile meclis tutanakları ve kürsü konuşmalarının yıllık yayınları amaca uygun bir şekilde elde edilmiştir.

Verilerin Analizi ve Güvenirliliği

Araştırma kapsamında 1920 ile 2023 yılları arasında yayınlanmış Sağlık Bakanlığında yer alan tüzük, yönetmelikler ile birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi dokümanları, meclis tutanakları ve OECD veri havuzundan yararlanılmıştır. Literatürde sağlık politikaları beş dönemde incelendiği görülmektedir. Bu dönemler sırası ile 1920-1938, 1938-1960, 1960-1980, 1980-2002 ve 2002 ve sonrası olarak belirlenmektedir (Emini, 2018; Tengilimoğlu, Işık ve Akbolat, 2019). Bu araştırma kapsamında da doküman incelemesi bu beş dönem çerçevesi altında gerçekleştirilmiştir. Bunun için öncelikle bir alan yazına dayalı bir çerçeve oluşturulmuştur. Veriler alan yazına uygun olarak sınıflanmış, tanımlanmış, yorumlanmış ve raporlaştırılmıştır. İzlenen politikalar ve sağlık sistemi değerlendirilmesinde beş kontrol düğmesi, ara sonuçlar ve nihai sonuçlara yer verilmiştir. Değerlendirme aracı olarak kullanılacak olan kontrol düğmeleri, ara ve nihai sonuçlar Roberts, Hsiao, Berman ve Reich (2008) tarafından ortaya konulmuştur. Kontrol düğmeleri sağlık sistem organizasyonu, finansmanı, ödeme sistemi, düzenlenmesi ve davranış boyutlarıdır. Ara sonuçlarda ise erişim, kalite, finansmanda eşitlik, kaynak tahsisinde verimlilik yer almaktadır. Modelin nihai sonuç göstergelerinde ise sağlık statüsü, finansal riskten koruma ve memnuniyet yer almaktadır.

İlk kontrol düğmesi sağlık sisteminin finansmanı ile ilişkilendirilmektedir. Bu düğme sağlık hizmetlerinin finansman yükünün kimin üstlendiğini, kimlerin kaynakları kontrol ettiğini ifade etmektedir. Finansmanı kimin sağladığı diğer düğmeler ile bağlantılı olarak sağlık hizmetinin kimlerin ne şekilde kullanacağını ortaya koyabilmektedir. Organizasyon hem bir bütün olarak sağlık hizmetleri sisteminin yapısını hem de sağlık hizmetlerini sunan kurumları kapsayabilir. Düzenleme, ister devlet isterse de devletin yetki devrettiği devlete ait olmayan kurumlar tarafından yapılan yasal düzenlemeleri (yasalar, yönetmelikler, yönergeler, genelgeler,

rehberler vs.) içermektedir. Bireylerin davranışı, sahip oldukları sağlık statüsünün önemli bir belirleyicisi olabilir (Roberts et al.,2008).

Nitel araştırmaların geçerliliğinin önemi, tanımı ve geçerlilik oluşturma sürecine ilişkin pek çok perspektif ile karşılaşılmaktadır (Creswell, 2019; Merriam, 2015). Bu araştırma kısmında ise bu perspektiflerden inanırlılık, güvenilebilirlik, onaylanabilirlik ve son olarak aktarılabilirlik kriterleri gözetilerek araştırma yürütülmüştür. İnanırlılık boyutunda araştırma kapsamında araştırmacı üçgenleme ve dış denetim stratejileri izlenmiştir. Araştırmacıları konu hakkında oluşturulan külliyatı dikkatlice incelemiş ve çıkan sonuçları karşılaştırmıştır. Ayrıca, yazarlar dışında konu hakkında uzman görüşü alınarak sonuçlar arası tutarlılık olmasına dikkat edilmiştir. Güvenilirlik boyutunda ise araştırmanın tasarım aşamasından analizlerin yorumlanmasına kadar olan kısım araştırmacılarca ve dış denetçi tarafından izlenmiştir. Onaylanabilirlik boyutunda izlenen strateji araştırma kapsamında incelenen tüm külliyatın kayıt altında alınması ve doğrudan alıntılama kullanılmasına dikkat edilmesi süreçlerinden oluşmaktadır. Son olarak aktarılabilirlik boyutunda araştırmacılar, amaçlı dokümanları belirlemişlerdir. Türkiye'nin 100 yılına ilişkin olarak resmi kurum ve kuruluşlarca yayınlanan istatistik tabloları, meclis kürsü konuşmaları ve uluslararası kurum dokümanları sadece Türkiye'yi ilgilendiren bilgilerden oluşmaktadır.

Bulgular

Araştırma da elde edilen bulgular metodoloji bölümünde ifade edildiği üzere dönemsel olarak ayrı ayrı incelenmiştir. Dönemde ortaya konulan politikalar, kontrol düğmeleri çerçevesinde incelenmiştir. Buna göre ilk dönem 1920 ile 1938 yılları arasında yer alan dönemdir.

1920-1938 Dönemi

Günümüzde Sağlık Bakanlığı olarak adlandırdığımız bakanlık, 3 Mayıs 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair 3 No'lu Kanun kapsamında "Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti" adı altında kurulmuştur⁶ (Aslan, 2001) Bakanlık çalışmalarına 11 Mayıs'ta Ankara Vilayet Konağı'nın bir odasında başlamıştır (Kâhya ve Erdemir, 2000). İlk sağlık bakanı Dr. Adnan Adıvar'dır. 1920-1938 yılları içerisinde Adıvar'dan sonra Dr. Refik Saydam, Dr. Rıza Nur ve Dr. Mazhar Germen sağlık bakanı olarak görev yapan isimlerdir. Dr. Refik Saydam en uzun süre bakanlık görevini ifa etmiştir⁷ (TBMM Kütüphanesi, 2023; Uzluk, 1958 s.339).

Finansman

Cumhuriyet dönemi öncesi incelendiğinde mevcut olan sağlık finansman sistemi "Ahilik" ve sonrasında "Lonca" sistemidir. Sosyal sigorta anlayışının köklerini oluşturan fakat kapsayıcılıktan uzak olan bu sistemler, üyelerinin ve yakınlarının hastalık, kaza ve ölüm gibi durumlarla karşılaştıkları zaman aynı ya da parasal nitelikte yardım sağlamaktadır⁸ (Altan, 2007, s. 64). Sağlık bakanlığının kurulması ve Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin daha kapsayıcı sağlık hizmeti ve finansman sistemine geçtiği görülmektedir. Dönemin sağlık hizmetleri finansmanı devlet bütçesinden karşılanmaktaydı. 1921 yılında Sağlık Bakanlığının bütçesi, Genel Bütçenin %0,9'unu oluşturmaktaydı (Ünüvar, 2020a). Yine aynı yıl içerisinde maden ocağı çalışanları için düzenlenen bir hastalık sigortasının mevcudiyeti görülmektedir. İlk

⁶ Bakanlığın isim babası dönemin dışişleri bakanı, eski tıbbiyeli Yusuf Kemal Tengirşek'tir. Günümüzde kullandığımız "bakanlık" kavramı bu dönemde "vekalet" olarak tanımlanmaktaydı.

⁷ Refik Saydam; 10 Mart 1921-16 Mayıs 1921 (2 ay 6 gün), 19 Mayıs 1921 – 20 Aralık 1921 (7 ay 1 gün), 30 Ekim 1923 – 4 Mart 1924 (4 ay 4 gün), 6 Mart 1924 – 21 Kasım 1924 (7 ay 15 gün) ve 4 Mart 1925 – 26 Ekim 1937 (12 yıl 7 ay 22 gün) tarihleri arasında yaklaşık olarak 15 yıl (14 yıl 4 ay 18 gün) sağlık bakanı olarak hizmet vermiştir.

⁸ Loncalar için daha fazla bilgi için bkz. Gürata (1975) Unutulan Adetlerimiz ve Loncalar. Ankara: Tisa Matbaacılık

kapsamlı iş yasası olarak da adlandırılan “Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun” ile kısıtlı da olsa ilk kez hastalık sigortası ortaya çıkmıştır (Ereğli Havza-i Fahmiyesi, 1921).

Ödeme

Dönem içerisinde kamuda yeterli sağlık personelinin olmaması nedeni ile ödemeler, kamuda çalışan sağlık personel sayısını arttırmak için teşvik edici öge olarak kullanılmıştır. 1921’de Adnan Adıvar ilk bütçeyi sunarken 290 doktora ihtiyacı olduğu hâlde sadece 180 doktorla hizmet görmeye çalıştığını ifade etmiştir. 1922’de Rıza Nur, meclis konuşmalarında doktor maaşını 12 liradan 15 liraya çıkartılması gerektiğini ifade etmektedir (Ünüvar, 2020a);

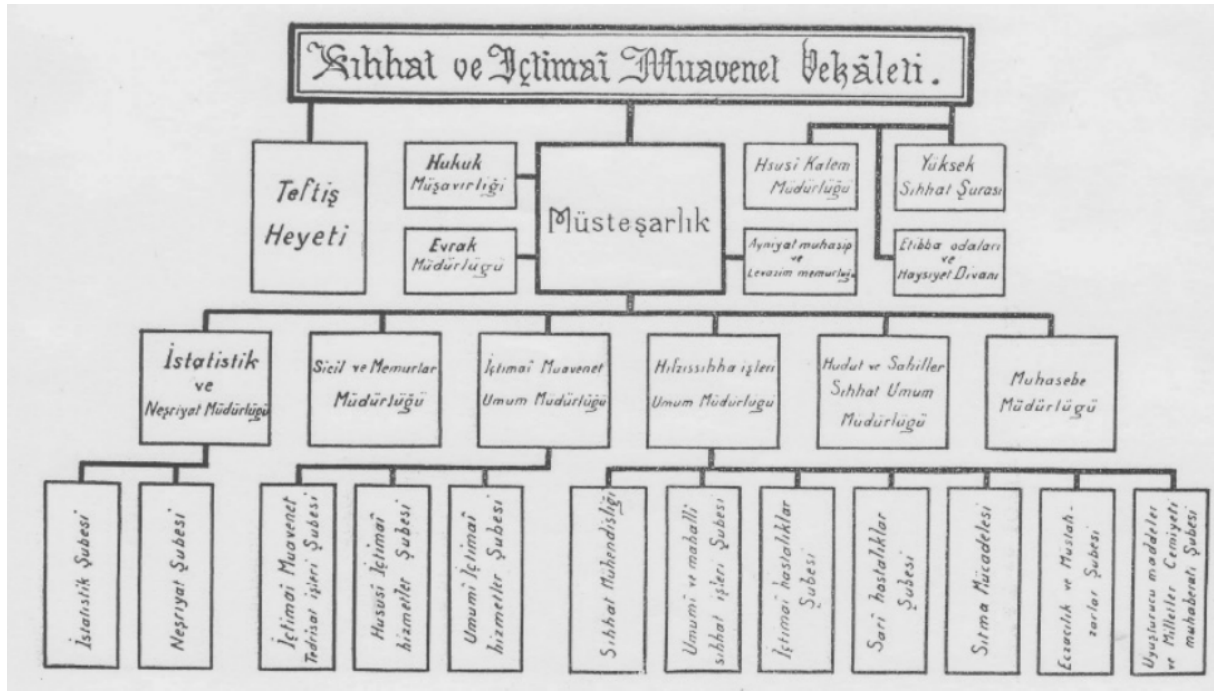
“Meselâ bir doktora on iki lira veriyorduk. Bizde doktorların maaşı pek azdır. Bir doktor maaşını on beş liraya çıkarıyoruz. Sonra daha yirmi beş lira vesaire vereceğiz. Onları arz edeceğim. Oralara gitmek için, doktorlara maaşı fazla vereceğim”

1924’te ise Refik Saydam; emekli bir doktorun 25 lira verilse bile yekûnunun 60-65 lira olacağını ve bunların da uzak yerlere gitmekten imtina ettiklerinden beyan ederek sağlık çalışanlarının mali hakları konusuna odaklandıklarını göstermişlerdir.

Ülke genelinde ücretlendirme hükümet tabiplerinin sınıfsal ayırımına dayandırılarak gerçekleştirilmektedir. Bu sınıflandırma da üç bölümden oluşmaktadır. Her grupta da hekimler en yüksek düzeyde maaş almaktadırlar. Bunun sebebi hekimliğin özendirilmesi ve özel muayeneleri olanların kamuya çekilmesi olduğu ifade edilebilir (Yalçınkaya, 2018).

Organizasyon

Türkiye Cumhuriyeti’nin 1923-1930 dönemi sağlık hizmetlerinde örgütlenme yapısının oluşturulmaya çalışıldığı dönem olmuştur. Bu dönem sağlık hizmetlerinin sunumu özel sektör ve yerel yönetimlere bırakılmıştır (Yalçınkaya, 2018). Daha çok teşkilatlanma ve koruyucu hekimlik faaliyetleri ön planda tutulmuştur. Dönemin organizasyon biçimi incelendiğinde; merkezi, hiyerarşik ve yalın bir yapıda olduğu görülmektedir. Ülke nüfusu çoğunluğunun kırsal bölgelerde yaşaması sebebi ile yerel teşkilatlanmalar ön plana alınırken Sağlık Bakanlığı tarafından kurulan Numune Hastaneleri ile yerel yönetimlere örnek olunmaya çalışılmıştır (Ünüvar, 2020a). Kamu sağlık hizmet sunumu ağırlıklı olarak koruyucu sağlık hizmetleri içerisinde şekillendiği görülmektedir. Yine bu dönemde kamu sağlık hizmetlerinin tedavi edici rolünde birtakım artışlar gündeme gelmiştir. Koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetlerini yaygınlaştırma amacıyla yatay ve dikey örgütlenme bir arada kullanıldığı görülmektedir. Özellikle toplumda yaygın olan sıtma, frengi, trahom gibi salgın hastalıklar ile mücadele edilmek için özel örgütler kurulduğu görülmektedir (Öztürk, 1999). Dönem içerisinde ağırlıklı olarak belediyelere, azınlıklara ve vakıflara ait hastanelerde sağlık hizmeti verilmekteydi.

Kaynak: "Atatürk Dönemi Sağlık Politikası", İ. Ağırbaş, Y. Akbulut ve Ö. R. Önder, 2011, Atatürk Yolu Dergisi, 12(48), s. 741 makalesinden aynen alınmıştır.

Şekil 1. Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti Organizasyon Şeması.

Düzenleme

Bu dönem içerisinde sağlıkla ilgili toplam 51 kanun ve 18 kararname çıkarılmıştır (Öztürk ve Günay, 1991). Çıkarılan kanun ve kararnamelerin genel olarak iki temel sorun ile başa çıkma adına yapıldığı görülmektedir; bulaşıcı hastalıklar ve yetersiz sağlık iş gücü. Yaygın olan hastalıklarla (verem, lepra, frengi, sıtma ve trahom) mücadele kapsamında mücadele kanunları çıkarılmıştır. Ayrıca bakanlığın temel kanunu olan Umumi Hafzısıhha Kanunu çıkarılmış ve yaygın olan hastalıklarla mücadele etmek, koruyucu sağlık hizmetleri kapsamında devletin görevi olarak yasallaşmıştır (Demirel, Yiğit, Gözenman ve Tuncay, 1969, s. 5).

Dönemin bir diğer ana problemi olan yetersiz sağlık iş gücünü arttırmaya yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin; tıp eğitimi gören öğrenciler için yurtlar yapıp temel masraflar devlet tarafından üstlenilmiştir (Bertan ve Güler, 1997). Ayrıca koruyucu sağlık hizmetlerinde görev alan sağlık çalışanlarına daha fazla ücret verilmesinin yanında koruyucu sağlık hizmetlerinde görev alan sağlık çalışanlarının serbest çalışmalarının yasaklanması, tıp fakültesi mezunlarına mecburi hizmet uygulaması ve ülkede görev alan tüm sağlık personelinin atanma ve yükselmelerinin bakanlıkça yapılması için yasal düzenleme yapılmıştır (Ünüvar, 2020a).

Davranış

Dönemin ana sorunu olan bulaşıcı hastalıklar ile başa çıkmak için halkın eğitilmesi gündeme gelmiştir. Halkın okuma yazma öğrenme sürecinde temizliğin önemi, içme suyunun nasıl olması gerektiği ve aşının ne olduğu aktarılmıştır. Ayrıca afiş ve broşürler dağıtılarak halk aşıya teşvik edilmiş, vitaminlerin yararları ve engellediği hastalıklar, güneş ışığının faydaları ve dönemin bulaşıcı hastalıkları hakkında halka sağlık bilgisi vermeye başlanmıştır (Tekir, 2019). Yine diğer basım ve yayın organları kullanılarak (dergi, broşür, afiş, sinema) halkın sağlık okuryazarlık düzeyi artırılmıştır (Göçmen ve Acımsı, 2007).

Kaynak: “Cumhuriyet (1928-1973) Döneminde Sürdürülen Sağlık Geliştirilmesi Mücadelesinde Halk Sağlığı Temaları” N. Meydan Acımiş, B. B. Kılıç, 2021, Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 11(1), s. 34 makalesinden aynen alınmıştır.

Şekil 2. Sağlık Konulu Film Gösterimi, Kars.

Kaynak: <https://www.gokcemuzayede.com/en/product/3140284/sihhiye-mecmuasi-sene-1-sayi-3-sitma-tayin-ve-tahlilleri-italya-da-sitma-mucad>

Şekil 3. Sihhiye Mecmuası (Sağlık Dergisi) “Gökçe Koleksiyon”

Ara Sonuçlar

Dönem içerisinde yataklı tedavi kurumu ve yatak sayısı, nüfus artış hızından daha yüksek olduğu görülmektedir. Dönem başında 86 yataklı tedavi kurumu, 6,437 hasta yatağı mevcut iken dönem sonunda 198 yataklı tedavi kurumu ve 14,383 hasta yağıının mevcut olduğu görülmektedir (Aksakal, 2011; Öztürk, 1999). Ayrıca dönem içerisinde özellikle bulaşıcı hastalıklar ile mücadele edildiği görülmektedir. Örneğin 1930'lu yıllarda verem ile mücadelede 2.060 muayene sayısı 1938 yılında 33.433 sayısına yükselmiştir. Bu gibi belirli hastalıklara ilgili müdahale sayılarının ilgili yıllar içerisinde arttığı görülmektedir. Bu durum sağlık hizmetlerine hem merkezi hem de taşra teşkilatlanmalarında erişimin arttığı şekillinde yorumlanabilir. Bu yorumu destekler şekilde bakanlığa bağlı olarak çalışan hekim ve sağlık çalışanı sayılarının arttığı ifade edilebilir. Cumhuriyetin başında 554 olan hekim ve 769 sağlık çalışanı sayısı 1935'te 1.625 hekim ve 2.276 sayıların ulaşmıştır. Böylece kişi başına düşen hekim sayısı 12.220 olarak tespit edilmiştir (Karabulut, 2007).

Nihai Sonuçlar

Dönem nihai sonuçları incelendiğinde sağlık statüsündeki farklılıklar ele alınabilir. Kısıtlı istatistikler ile birlikte özellikle mücadele ettiği önemli alanlarda (bulaşıcı hastalıklar) ilerlemeler kat etmiş olmasıdır. Bulaşıcı hastalıklar ile Dr. Refik Saydam'ın 1933 yılında yaptığı konuşma dönem içerisinde ne şekilde bir yol kat edildiğini göstermektedir (Ünüvar, 2020a); **“1930 senesi zarfındaki mesaimiz, bilûmum teşkilât dahilindeki mesaimiz; muayene edilenler adedi 60.600, tespit edilen trahomluların adedi 45.000 ayakta tedavi edilenlerin adedi mükerrerlerle beraber 1.139.665, yatırılarak tedavi edilenler adedi 1.560, yapılan ufak ve büyük ameliyat 15.189'dur.”**

1938-1960 Dönemi

1938-1960 dönemi içerisinde sırasıyla; Ahmet Hulusi Alataş, Sadi Konuk, Behçet Uz, Kemali Bayazıt, Nihan Reşat Belger, Ekrem Hayri Üstündağ, Nafiz Körez ve Lütfü Kırdar sağlık bakanlığı görevini üstlenmiştir. Bu dönemde öne çıkan isim Dr. Behçet Uz'dur. Uz 1946-1948 ile 1954-1955 dönemlerinde sağlık bakanlığı görevini üstlenmiştir.

Finansman

Dönem içerisinde önemli finansal değişikliklerin yaşandığı görülmektedir. Daha sonraları tek çatı altında birleştirilecek olan sigorta yapıları bu dönem başlamıştır. İlk olarak 1945 yılında işçi sigortaları kurulmuştur. Sadece yeni bir finansman sistemi olarak değil aynı zamanda ülkede sağlık hizmet sunumu ve sağlık personeli istihdamını da sağlamıştır. Söz konusu dönemde emekli memurlar ve kadınlar kapsamında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. 17.06.1949 tarihinde Emekli Sandığı kanunu kapsamında emekli memurlar sosyal ve sağlık güvencesi kazanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu, 1949; Güzel ve Okur, 2004). 10.01.1950 tarihinde ise sigortalı kadınların ve sigortası olmayıp eşi sigortalı olan kadınların gebelik muayenesi, emzirme parası ve doğumda gerekli sağlık yardımlarının alınması gibi güvenceler kazanmıştır (Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu, 1950).

Ödeme

Dönem içerisinde sağlık alanında önemli yer tutan ücretli kadrolar kaldırılarak genel bütçe kapsamına alındığı görülmektedir (Yalçınkaya, 2018). Fakat meclis konuşmaları incelendiğinde sağlık çalışanlarının maaşlarının tatmin edici düzeylerde olmadığı anlaşılmaktadır. 1956 yılında bütçe sunumu gerçekleştiren Dr. Nafiz Körez **“Asistan ücreti çok azdır. 150 lirayla çoluk çocuk sahibi olanlar için ihtisas yapmak imkânsızdır.”** ifadesiyle asistan ücretlerinin yetersiz olduğunu ifade etmiştir (Ünüvar, 2020a).

1945-1960 dönemi içerisinde kamunun sağlık hizmetlerindeki rolü farklılaşmış ve “sağlık hizmetlerinin üretilmesi ve satılması” rolü doğrultusunda döner sermaye ağırlıklı mevzuatlar çıkarılmıştır. Bu mevzuatlar çerçevesinde maaş rejimi özerk bir hal almış ve sözleşme ücretleri etkili olmuştur (Yalçınkaya, 2018).

Organizasyon

Dönem içerisinde oldukça önemli değişikliklerin olduğu ifade edilebilir. Bu dönemde koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetlerinin ağırlıklı olarak bakanlık çerçevesinde birleştiği görülmektedir. Özel idare ve belediyelere ait hastaneler Sağlık Bakanlığı'na bağlanmıştır (Akdur, 2008). Ayrıca Sağlık Bakanlığı bünyesinde 1952 yılında Ana Çocuk Sağlığı Şube Müdürlüğü kurulmuştur. Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) ve Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO) gibi milletlerarası teşekküllerden yardım temin edilerek, Ankara’da 1953’te bir Ana ve Çocuk Sağlığı Tekâmül Merkezi tesis olunmuştur (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2015). Bu gelişmeler neticesinde Ana ve Çocuk Sağlığı yeni bir dikey örgüt olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Organizasyon açısından bu dönemde ayrıca, birinci on yıllık sağlık planları, Milli Sağlık Planı ve Milli Sağlık Programı ve Sağlık Bankası Hakkında Etütler planlandığı görülmektedir. Milli sağlık planında ülkeyi yedi sağlık bölgesine ayrılması gündeme taşınmıştır. Milli sağlık programında ise 16 sağlık bölgesine ayrılması planlanmıştır. Dönem içerisinde yapılan program ve planlar tam neticesinde uygulanmasa da kısmen uygulandığı ifade edilebilir. Özellikle yerel yönetimlere bırakılan yataklı tedavi kurumları merkezi yönetime devri gerçekleşmiştir. Ayrıca her 40 köye bir olmak üzere 10 yataklı sağlık merkezleri oluşturulmuştur. Sağlık merkezlerinin sayısı 1960 yılına gelindiğinde 283’e ulaştığı görülmektedir. Dönemin bakanı Behçet UZ’un şu sözleri bu durumu açıklar niteliktedir (Ünüvar, 2020a); **“Her köyde bir doktor bulundurabilmek bizim için belki asırlarca bir hayal olarak kalacaktır, fakat her 40 köye bu işler için yetiştirilmiş hekimler vermek, her köye köy içinde yaşayan bir zaman ve hamleli bir çalışma işidir.”**

Ayrıca bu dönemde uluslararası örgütler ile iş birliğinin başlangıçları atıldığı görülmektedir. UNICEF ve DSÖ üyesi olması süreci yine bu dönemler ile ilişkilidir. Yine Behçet UZ’un meclis konuşmalarında bu durumdan bahsettiğini görmekteyiz; **“Önümüzdeki sene bahsettiğim UNICEF ile iş birliği yapacağız, o bize vasıtalarını gönderecek, biz de arkadaşlarımızla beraber bu mevzuda daha büyük; faaliyet göstereceğiz ve hız vereceğiz.”**

Düzenleme

Dönem içerisinde sivil toplum örgütlerinin ve bazı tıp mesleklerinin hukuki altyapılarını günümüze taşıyan mevzuatların yeniden oluşturulması [Türk Tabipleri Birliği Kanunu (1953), Hemşirelik Kanunu (1954) ve Türk Eczacıları Birliği Kanunu (1956)] dönem içerisinde önem arz eden gelişmelerdir. Bu dönem içerisinde Hıfzıssıhha Müessesesi, Hıfzıssıhha Enstitüsü ve Hıfzıssıhha Okulu şeklinde yeniden yapılandırılmıştır. Dönemin sağlık bakanı Dr. Hulusi Alataş, Hıfzıssıhha Enstitüsü’nün adını bir vefa örneği göstererek 1942 yılında Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü olarak değiştirmiştir (Ünüvar, 2020a).

Davranış

Dönem içerisinde bir önceki dönemde uygulanan faaliyetler (sinema, radyo, dergi vb.) devam etmiştir. Sağlık bakanlığı içerisinde halk sağlığı eğitimlerinde kullanılmak için sinema ekibi kurulmuştur. İstanbul’da hazırlanan “sıtma” filmi gösterime girmiştir. 1958 yılında İstanbul Sağlık Müzesinin alt katında bulunan salon sinema haline getirilerek haftanın belli günlerinde öğrencilere çeşitli eğitici filmler gösterilmiştir. Radyolarda ise halkın sağlığını koruma konusunda konuşmalar yapılmıştır. 1946’da uzman hekimlerce yapılan eğitimler 1960’a kadar devam etti. Ankara, İstanbul ve İzmir Radyolarından ayrı olarak, diğer il radyolarında da bölge ve sağlık otoritelerince çeşitli sağlık konularında konuşmalar yapılmıştır (Göçmen ve Meydan Acımış, 2017).

Ara Sonuçlar

1938-1960 yılları arasında uygulanan politikalar neticesinde sağlığa erişim kapsamında birtakım iyileşmeler söz konusudur. Bunlardan ilki hastaneler ve yatak sayılarıdır. Dönem içerisinde yurt genelindeki hastanelerin ve yatak sayılarının 4 kat arttığı görülmektedir. İkinci olarak özellikle sağlık iş gücü oranına baktığımızda sağlık personeli sayısının arttığı ve kişi başına düşen sağlık personeline yaşanan iyileşmeler göze çarpmaktadır. 1938 yılında toplam sağlık çalışanı sayısı 3.904 iken dönem sonunda 23.740 sağlık çalışanına ulaşıldığı görülmektedir (TÜİK, 2014). Sağlık personelindeki artış sayesinde dönem başında hekim başına 12 bin kişi düşerken dönem sonunda hekim başına 3.400 kişi düşmektedir. Hemşire ve ebe oranlarında da benzer gelişmeler görülmektedir (Öztürk, 1999).

Nihai Sonuç

Dönem içerisinde uygulanan politikalar ve iyileştirmeler sonucu birtakım nihai sonuçlar elde edilmiştir. Genel olarak bakıldığında 1938-1960 yılları arasında sağlık alanında meydana gelen bu gelişmelerle sağlık göstergelerinde ciddi ilerlemeler yaşanmış özellikle bulaşıcı bazı hastalıklardan kaynaklanan ölümler ile anne ve bebek ölümlerinde ciddi azalmalar görülmüştür (Altındağ ve Yıldız, 2020; İleri, Seçer ve Ertaş, 2016). 1950 yıllarında binde 233 bebek ölümü (yaklaşık her dört bebekten biri) gerçekleştirilirken 1960 yılına gelindiğinde 176'ya düşürüldüğü görülmüştür. Dönem içerisinde doğumdan beklenen yaşam süresinde de iyileşme söz konusudur. 1950-55 tarihleri arasında 43.6 yıl olarak kabul edilen değerler 1960-65 yılları arasında 52.1'e yükselmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, 2023).

1960-1980 Dönemi

27 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez ordu tarafından yönetime el konularak Milli Birlik Komitesi adıyla bir yönetim oluşturulmuş, bu dönemde atanmışlar tarafından Milli Birlik Hükümeti kurulmuştur. Bu dönemde Sağlık Bakanlarından çok Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Dr. Nusret Fişek etkili olmuştur. Köklü değişikliklerin yapıldığı bu dönemde sağlık bakanı olarak, Salih Ragıp Üner, Süleyman Suat Seren, Yusuf Azizoğlu, Fahrettin Kerim Gökay, Kemal Demir, Faruk Sükan, Edip Somunoğlu, Vedat Ali Özkan, Türkan Akyol, Cevdet Aykan, Vefa Tanır, Selahattin Cizreluoğlu, Celal Ertuğ, Cengiz Gökçek, Mete Tan, Münif İslamoğlu görev yapmıştır.

Finansman

Kontrol düğmelerinin ilk aşaması döneme ilişkin finansman sistemidir. Dönem içerisinde çıkartılan "Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu" finansman sistemi kapsamında önemli bir gelişmedir. Bu kanun ile birlikte sosyal sigortalar kapsamı dışında kalan herhangi bir işverene bağlı olmayan, kendi adına çalışanların sosyal sigorta güvence kapsamına alınması sağlanmıştır (Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar, 1971). Günümüzde kullanılan Genel Sağlık Sigortasının oluşturulması çabaları sürekli (1967, 1969, 1971 ve 1974'te) gündeme gelmişse de bir türlü gerçekleştirilememiştir. Bu sebeple mevcut finansman sistemi devam etmiştir.

1960 ile 1980'li yıllar içerisinde gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH)'dan Bakanlığa ayrılan paylar 3,4 ile 3,5 arasında değişmektedir. Sadece bu oranlar üzerinden ayrılan payları ifade etmek yanlış olabilmektedir. Sağlık hizmetleri çok boyutlu olduğundan, parçalı finansman ve hizmet sunumu politikaları izlendiğinden dönem içerisinde harcama oranları değişkenlik gösterebilir. Bunu 1977 yılında Dr. Kemal Demir'in meclis konuşmasında da görebilmekteyiz (Ünüvar, 2020b); **"Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bütçesine konmuş olan harcamaları, ülkemizdeki sağlık harcamalarının tümü olarak değerlendirmekte yanlıştır. Diğer bakanlıkların bünyelerinde de, bütçelerinde de sağlık harcamalarına ayrılmış paylar vardır, Sosyal Sigortalarda ve belediyelerde sağlık harcamalarına ayrılmış paylar vardır. Bunlar yan yana getirildiği ve**

değerlendirildiği zaman total bütçe, Genel Bütçe içerisindeki sağlık harcamalarının oranının 5,7'ye kadar yükseldiği görülmektedir.”

Ödeme

1960 sonrasında ödemeler; sağlık çalışanlarını kamuya kazandırmak, yurt dışına gitmelerini engellemek ve sosyalizasyon amacıyla sağlık personeli sayısının yetersiz olduğu bölgelerde görev almalarını için bir teşvik aracı olarak kullanılmıştır. Meclis konuşmaları incelendiğinde 1962 yılında dönemin sağlık bakanı Dr. Suat Seren'in; **“Hekimler dış memleketlere niçin gidiyor, bunu muhtelif konuşmalarında izah ettim. Hekimler dışarıya maddi zorluklar yüzünden veya mânen yükselmek lisan öğrenmek ve ihtisas yapmak için gidiyorlar. Biz, okuldan çıkan bir hekime 450 lira maaş veriyoruz. Bu para kazadaki bir şoförün maaşından azdır. Buna bir kanun tasarısı getirdiler imza etmedim. Tasarıda daktiloya 950, hekime ise 450 lira konmuş. Şu vaziyette bir hekimin bin daktilo kadar kıymetli olacağını takdir etmek icap eder... Bugün Bitlis'te hiç hekimimiz yoktur. Bingöl'de tek hekim vardır. Hakkâri'de bütün Devlet işlerini ve hastane işlerini gören tek bir hekimimiz vardır.”** sözleriyle hekim ücretlerinin artırılmasını ve sosyalleştirme bölgelerine teşvik verilmesine vurgu yapmıştır (Ünüvar, 2020a).

1977 bütçe sunumunda ise dönemim sağlık bakanı Dr. Kemal Demir sosyalleştirme bölgesinde görev yapacak hekimlere yapılan ödeme teşviğinden bahsetmiştir (Ünüvar, 2020b); **“Tıp fakültesinden bu sene mezun olmuş olan bir doktor, 8'nci derecenin 3'ncü kademesiyle tayin edilen yeni mezun bir hekim, eğer İstanbul'da, Ankara'da görev alıyorsa, eline geçen para 2.000 – 2.200 lira civarındadır. Normal 657 sayılı Kanun'un verdiği para, ama bu hekim sosyalleştirme bölgesinde birinci derecede mahrumiyet yerine göre ve gittiği zaman 13 bin liraya yakın net maaş alabilecektir; 12.700- 12.800 lira kadar net.”**

Artvin Milletvekili Ekrem Şadi Erdem'in “Sağlık Bakanlığı bünyesinde çalışan doktorlara 16 çeşit farklı ödeme yapıldığı belirtilmektedir. Bu doğru mudur? Doğru ise bu uygulama mahzurlu değil midir?” sorusuna cevaben dönemin sağlık bakanı Dr. Kemal Demir **“Gerek sosyalleşme bölgesinde gerekse sosyalleşme bölgesi dışında hekim bulunmayan ilçelerimiz vardır, sayılarını ve isimlerini yazılı olarak arz ederim; ama vardır. Şavşat Hastanesinin uzman kadrolarının boş olduğunu biliyorum; ama uzmanlar mecburî hizmette olmadıkları için, ancak bültenlerde ilân ediyorum. Bu ilânları görenler ancak kendileri talep ettikleri zaman verebiliyorum, bunun dışında bir yasal gücüm olamamaktadır. İhtiyacı kabul ediyorum. 16 çeşit değilse bile, birkaç çeşit farklı ödeme olduğu kuşkusuzdur. Değişik kuruluşlarda, değişik tipte ödemeler yapılmaktadır. O kuruluşların özelliği nedeniyle yapılmaktadır. Sosyalleştirme uygulamaları Türkiye'yi 1982 yılı sonunda tamamen kapsadığı zaman, Türkiye'de tek sağlık ile ilgili, tek ödeme uygulaması yapılacaktır. Bugün için bu değişik uygulamaların sakıncalı, fakat yararlı yönleri de vardır. Kısa süre içerisinde sunamayacağım; ama farklı uygulamalar olduğu bellidir.”** ifadelerini kullanmıştır.

Organizasyon

1960 yıllarda planlı dönem başlaması ile birlikte birinci beş yıllık kalkınma planı hazırlanmıştır. Bu plan içerisinde sağlık idaresinin temel amacı halkın sağlık düzeyinin yükseltilmesi ve halk sağlığının önceliklendirilmesi olmuştur. Bu kapsamda tedavi edici sağlık hizmetleri koruyucu sağlık hizmetlerinin tamamlayıcı olarak yer almıştır. Böylece sağlık hizmetleri az sayıda nüfusun yararlandığı ve pahalı bir hizmet olan hastanecilik yerine evde ve ayakta tedaviyi sağlayan, küçük topluluklara kadar yayılan bir sağlık örgütünün kurulması öngörülmüştür. Daha sonra 5 Ocak 1961 tarihinde “Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun” kabul edilmiş ve sağlık hizmetleri yeniden organize edilmiştir. “Sağlıkta sosyalleştirme dönemi” olarak da adlandırılan bu dönemde (Altındağ ve Yıldız, 2020) kanun kapsamında cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi vatandaşların sağlığını korumak ve tedavi etmek devlet görevidir anlayışını ön plana almaktadır (Pala, 2007: 11). 1963 yılında Muş ilinden başlanan sosyalleştirilmiş sağlık hizmetlerinin 1977

yılında tüm ülkeye yayılması hedeflenmiştir fakat ülkenin üçte birini kapsayabilmiştir. 1980’li yıllarda yapılan düzenleme ile tüm ülke sosyalleşme kapsamına alınmıştır. Bu sebeple, 1978 yılında 2162 sayılı “Sağlık Personelinin Tam Süre Çalışma Esasları Kanunu” çıkarılmıştır. Bu yasa ile Türkiye 16 bölgeye ayrılmış ve sağlık personelinin geri kalmış yörelerde görev almasını özendirilmiştir. Fakat 1980 yılında bu yasa uygulaması kaldırılmıştır.

Düzenleme

Verem ile verilen mücadelede kentlerde başarılı sonuçlar alınsa da köylerde bu başarı yakalanamamıştır. Bu sorunu çözmek adına 14 Haziran 1960 tarihinde 16996 sayılı Makam onayı ile Verem Savaşı Genel Müdürlüğü kurulmuştur, 3017 sayılı yasaya, 1963 yılında 225 sayılı yasa ile eklenen fıkra bu kuruluşu kesinleştirmiştir. 1965 yılında “Nüfus Planlaması Hakkında Kanun” çıkartılmıştır. Bu kanun kapsamında vatandaşların istedikleri zaman istedikleri sayıda çocuk sahibi olabilmeleri yasalaşmıştır. Bununla beraber gebeliği önleyici ilaç ve araçların temin edilmesi ve yürütülmesinin sorumluluğu Sağlık Bakanlığı’na verilmiştir. Dönem içerisinde diğer önemli gelişmeler; “İlaçlarla ilgili Fiyat Kararnamesi”, “Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanun” ve Tam Gün yasası olarak bilinen “Sağlık Personelinin Tam Süre Çalışma Esaslarına Dair Kanun” yürürlüğe girmiştir. Tam gün yasası çıkartılmadan önce 1977 yılında Dr. Kemal Demir’in aşağıda yer alan sözleri tam gün yasasına ilişkin olarak düşüncelerini yansıtmaktadır; **“Bakanlık olarak bizim çözüm olarak gördüğümüz, mahrumiyet yerine personel sağlamada nasıl özendirici önlemlere ihtiyaç varsa, bazı mahrumiyet hizmetleri için de özendirici önlemlere ihtiyaç vardır. Meclislerde müzakere edilmekte olan Tam Gün Çalışma Kanun Teklifi ve diğer bir teklif daha vardır, Meclis gündemine gelmiştir. Tam Gün Çalışma Kanun Teklifi’nde biz, mahrumiyet yer ve hizmetleri için ayrı bir özellik tanınmasını önermekteyiz, savunmayı da düşünmekteyiz.**

Davranış

1969 yılında taşra örgüt içinde her ilde Sağlık Eğitimi Üniteleri kurulmuştur. Bu üniteler aracılığıyla toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel durumları ve sorunlarına uygun sağlık eğitimleri planlanmıştır. Dönem içerisinde İran ve Irak’taki kolera salgınının yurda yayılmasının önlenmesi için illerde “Kolera Eğitimi Kampanyası” düzenlenmiştir. Sağlık Ocağı, Sağlık Evleri, Ana ve Çocuk Sağlığı Merkezleri şube ve istasyonlarında kullanılmak üzere anne adaylarına eğitim programları yapılmıştır. Geçmiş dönemlerdeki sinema, sergi ve radyo yayınları gibi iletişim araçları kullanılarak eğitimlere devam edilmiştir. 1970 yılında Millî Eğitim Bakanlığı ve TRT ile iş birliği ile ilkökul öğrencileri için ve yetişkin seviyesinde radyo ve televizyon programları geliştirilmeye başlanmıştır. Aynı zamanda Verem, Kanser, Dünya Sağlık Günü gibi özel sağlık hafta ve günlerini içeren ve aktüel konularla ilgili toplumu aydınlatan radyo ve televizyon programları hazırlanmıştır (T.C. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, 1973).

Ara sonuçlar

Dönem içerisinde erişim konusunda birtakım problemlerin çözüldüğü ifade edilebilir. Bu düzenleme kontrol düğmesinde ifade edilen tam gün yasası ile sağlanmıştır. Hekim başına düşen hasta sayısı 1960’larda 2.799 iken 1980 yılında 1.631 sayısına ulaştığı görülmüştür. Dönem içerisinde sağlık işgücündeki artış meclis konuşmalarına da yansımıştır. 1977 yılında dönemin sağlık bakanı Dr. Kemal Demir; **“Sağlık memuru, hemşire ve ebe bakımından gerçekten üst düzeyde bir gelişme içinde bulunmaktadır ülkemiz. Sağlık memuru ve teknisyen sayısı ülke ölçüsünde 12 bini aşmıştır. Hemşire ve ebe hemşire sayısı 15.680’e ulaşmıştır. Köy ebesi 13.443 olmuştur. Bugün belirtmem gerekir ki, 2.500 – 3.000 kişiye bir ebe standardı ile mevcut ebe kadrolarımızın ülke ölçüsünde %93’ü doludur. Sosyalleştirme bölgesinde ise bu oran %95’e ulaşmıştır.”** sözleriyle dönem içerisindeki durumu izah etmektedir.

Hastane sayılarına baktığımızda ise 1960'lı yıllarda Sağlık bakanlığına bağlı 548 hastane ile toplamda 664 hastane sayısına sahip iken 1980'de Sağlık bakanlığına bağlı 677 hastane ve toplamda 827 hastane sayısına ulaşılmıştır (TÜİK, 2014).

Nihai Sonuçlar

Sağlık statüsünde birtakım iyileşmeler söz konusudur. 1960'lı yıllarda doğumdan beklenen yaşam süresi 50,74 olarak kabul edilirken 1980 yılına gelindiğinde 62,50 olduğu görülmektedir. Nihai sonuçlar kapsamında finansal riskten koruma boyutunda sağlık güvencesi altındaki nüfus incelenebilir. 1960 yılında sağlık güvencesi altında olan nüfus oranı %5,8 iken dönem sonunda bu oranın %38,4 olduğu görülmektedir (TÜİK, 2014).

Finansal riskten koruma boyutu için dönem içerisinde parçalı yapının her bir sigorta kurumuna göre farklılık gösterdiği ifade edilebilir fakat kamunun özellikle koruyucu sağlık hizmetlerine olan yatırımları sayesinde erişimin arttığı ifade edilebilir.

1980-2002 Dönemi

12 Eylül 1980 yılında askeri darbe sonucunda Milli Güvenlik Konseyi dönemi başlamıştır. Milli Güvenlik Konseyi döneminde birtakım gelişmeler yaşansa da istenilen aşamaya gelinebilmiştir. 1983 yılında sivil hükümet yönetime geçmiş ve liberal politikaların sağlık sektöründe etkileri görülmüştür. Dönem içerisinde sağlık bakanı olarak, Necmi Ayanoğlu, Kaya Kılıçturğay, Mehmet Aydın, Mustafa Kalemlı, Bülent Akarcalı, Cemil Çiçek, Nihat Kitapçı, Halil Şıvgın, Yaşar Eryılmaz, Yıldırım Aktuna, Rıfat Serdaroğlu, Ecz. Kazım Dinç, Doğan Baran, Nafiz Kurt, İsmail Karakuyu, Halil İbrahim Özsoy, Mustafa Güven Karahan, Osman Durmuş görev almıştır. Ayrıca bakanlık, dönem içerisinde günümüzde kullanılan "Sağlık Bakanlığı" adını almıştır.⁹

Finansman

1980'li yıllarda sağlık sektörü kamu tarafından finanse edilmiş ancak sürekliliği sağlayamamıştır. 1984 yılında, Genel sağlık sigortası (GSS) tasarısı hazırlanmasına karşın hükümete sunulmamıştır. 1986 yılında ise sigortasız yoksulların sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanması olanağı sağlanmıştır (Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu, 1986). 1987 yılına gelindiğinde sağlık finansmanının öneminin artmış olması genel sağlık sigortası konusunu yeniden gündeme getirmiş ancak konu ile ilgili yasal düzenlemeler tamamlanamamıştır (Tengilimoğlu ve diğerleri, 2019). 1992 yılında hiçbir sosyal güvencesi olmayan Türk vatandaşlarının sağlık güvencesi kapsamına alınması sağlanmıştır (Ödeme Gücü Olmayan, 1992).

Ödeme

5 Nisan 1994 kararları ile kamu sağlık kurumlarına devlet katkısı sadece maaş ödemek düzeyine indirilmiş, özellikle devlet hastaneleri en basit harcamalarını bile kendi başlarına çözmek durumu ile baş başa bırakılmıştır. Sağlık ocakları, vatandaşlardan para alarak, hizmet vermek zorunda kalmışlardır. Bu süreçte bir adım daha atılmış, ülkemizdeki döner sermayesi en kârlı devlet hastaneleri arasında olan Yüksek İhtisas ve Koşuyolu Hastaneleri, 1987 tarihli 3359 sayılı yasaya dayanarak ve 11.1.1995 tarihli yönetmelikle işletme haline getirilmiştir (Kıray Vural ve Taşpınar, 2006).

Organizasyon

Milli Güvenlik Konseyi dönemi sonrasında "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesine Dair Kanun", 181 sayılı "Sağlık Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ile hükümsüz kılınmış ve Sağlık Bakanlığının yapısı tümüyle değişmiştir. Bu dönemde sağlık bakanlığının teşkilat yapısının dikey,

⁹ 14.03.1991 tarihinde kabul edilen, 23.03.1991 tarihli ve 20823 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 3703 sayılı 2828 Sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu, 3289 Sayılı Beden Terbiyesi ve Spor Genel Müdürlüğünün Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile 179 ve 181 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulüne Dair Kanun ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'ndan sosyal yardım görevi alınarak Sağlık Bakanlığı'na dönüştürülmüştür.

hijerarşik ve yalın olduğu görölmektedir. “Aktif Özelleştirme Dönemi” olarak anılan bu dönemde sosyal devlet anlayışından uzaklaştığı görölmektedir.1980’li yıllarda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde rastlanmaya başlanan neo-liberal politikalar ve ivme kazanan küreselleşme süreci, sağlık alanında radikal bir dönüşümü başlatmıştır (Erençin ve Yolcu, 2008). Sağlık hizmet sunumunda özel girişimler ve sivil toplum kuruluşlarının da rol almaya başladığı görölmektedir.

Düzenleme

Milli Güvenlik Konseyi (MGK) döneminde Tam Gün Yasası’nı iptal eden “Sağlık Personelinin Tazminat ve Çalışma Esaslarına Dair Kanun” ve hekimler için zorunlu hizmeti yeniden yürürlüğe sokan “Sağlık Personelinin Tazminat ve Çalışma Esaslarına Dair Kanun” çıkartılmıştır. Ayrıca “Adli Tıp Kurumu Kanunu”, “Nüfus Planlaması Hakkında Kanun”, “Kan ve Kan Ürünleri Kanunu” ve “Gülhane Askerî Tıp Akademisi Kanunu” MGK döneminde yürürlüğe giren kanunlardır (Ünüvar, 2020b). Dönem içerisinde belki de en önemli gelişme, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın yeniden düzenlenmesidir. 1982 Anayasası ile birlikte liberal politikalar, resmi politikalar haline getirilmiş ve sağlık hizmetlerinde özel sektörün önü açılmıştır (Tengilimoğlu ve diğerleri, 2019). Bu anayasa ile Cumhuriyet tarihinde ilk defa sağlık alanında özel sektörden söz edilmiştir. 1983 hükümet programında da sağlık alanındaki en önemli hedef olarak özel sağlık kuruluşlarının teşvik edilmesi ve sağlık alanında genel olarak rekabetin sağlanması gösterilmiştir. MGK dönemi sonrası sivil hükümet döneminde 1983 tarih ve 181 sayılı “Sağlık Bakanlığı’nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” ve 1987 tarih ve 3359 sayılı “Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu” gibi önemli yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. “Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu” ile sağlık işletmeleri, sözleşmeli personel ve genel sağlık sigortası kavramları getirilirken Bakanlar Kuruluna Genel Sağlık Sigortası kurma yetkisi veren çok önemli madde yasalaşmıştır. Ancak Genel Sağlık Sigortası bu dönemde kurulamamıştır (Ünüvar, 2020b).

Davranış

MGK döneminde sağlık çalışanlarının kamuda çalışmayı özendiren uygulamalardan uzaklaşarak, sağlık personelinin ihtiyaç duyulan alanlarda mecburi hizmet, rotasyon gibi zorlayıcı uygulamalar görölmektedir (Akdur, 2008).

Davranış kontrol düğmesinin bir diğer boyutu olan vatandaşların sağlık davranışları incelendiğinde tütün ve tütün ürünüle kapsamında bakanlığın adım attığı görölmektedir. Geçmiş dönemlere kıyasla tütün ürünlerinin zararları hakkında daha fazla bilgi sahibi olunması bu konuda bazı önlemler alınmasını sağlamıştır. 1996 yılında “Tütün Mamullerinin Zararlarının Önlenmesine Dair Kanun” ile sağlık, eğitim, kültür ve spor alanları gibi bazı kapalı mekanlarda ve toplu taşıma araçlarında sigara içme yasağı uygulanmaya başlamıştır (Ünüvar, 2020b).

Ara Sonuçlar

Önceki dönemlerdeki gibi bu dönemde de sağlık hizmetine erişim kapsamında iyileşmeler söz konusudur. Sağlık personeli sayısı 1980 yılında 101.838 iken 2002 yılına gelindiğinde 378.551 olduğu görölmektedir. Hekim ve hemşire başına düşen kişi sayısı yaklaşık olarak 2.5 kat düşmüştür. Sağlık kuruluşları incelendiğinde; 1980 yılında 827 sağlık kuruluşu mevcut iken 2002 yılına gelindiğinde 9.685 sağlık kuruluşunun mevcut olduğu görölmektedir. Ayrıca 1980 yılında 99.117 yatak sayısı mevcut iken 2022 yılına gelindiğinde bu rakam 164.471’e yükselmiştir (TÜİK, 2014).

Nihai Sonuçlar

1980 yılında doğumdan beklenen yaşam süresi ortalama 58.1 yıl iken 2000 yılında bu rakam 20 yıl artış göstererek ortalama 71.1'e yükselmiştir. Türkiye'de bebek ölüm oranları 1980 yılında bin bebek doğumundan 90,1'inin ölümünü ifade ederken bu oran, yıllar içinde hızla düşmüş olup 2000 yılında 30,9'a gerilemiştir.

2002 ve Sonrası

Dönem içerisinde sağlık bakanları Recep Akdağ, Mehmet Müezzinoğlu, Ahmet Demircan görev yapmıştır. Fahrettin Koca ise halen görevine devam etmektedir.

Finansman

Uzun yıllardır tartışılan gelen genel sağlık sigortası bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Genel sağlık sigortası ile beraber kapsayıcı ve zorunlu bir finansman sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Önceleri yeşil kart, SSK, Bağkur ve Emekli sandığı olarak işlem yapan finansman ve hizmet sunum işlemleri tek çatı altında toplanmıştır (Durmuş ve Durmuş, 2018). Fakat bu sistemin tek finansman modeli değildir. Ayrıca sistem içerisinde cepten ödemeler, özel sağlık sigortaları, tamamlayıcı sigorta sistemleri de yer almaktadır.

Recep Akdağ dönem başında meclis konuşmasında finansman hakkında (Ünüvar, 2020b);

“Bakanlığımın ilk icraatlarından biri, ücret ödeme problemlerinden dolayı insanımızın hastanelerde rehin tutulması ayıbını sonlandırmak olmuştur” diyerek finansman dolayısı yaşanan problemlerden bahsetmektedir.

“Vatandaşlarımızın herhangi bir ayırma tabii tutulmaksızın, tüm sağlık kurum ve kuruluşlarından yararlanmalarını sağlayan uygulamaları başlattık. Bildiğiniz gibi, 2003 yılı içerisinde 11 ilde bu uygulamaları başlatmıştık. 2004 yılının başlangıcından itibaren bu uygulamayı bütün yurttan yaygın hale getiriyoruz. Şunu yapmış oluyoruz; böylelikle, artık, kamuya ait sağlık kurum ve kuruluşlarında, Sosyal Sigortalar Kurumunun sağlık tesisleri de dahil olmak üzere, Bağ-Kur'lu, Yeşil Kart'lı, SSK'lı, emekli, devlet memuru ayırımı tamamen ortadan kalkmış olmaktadır.”

Ödeme

Ödeme sisteminde de bu dönem içerisinde farklılıkların görüldüğü ifade edilebilir. Öncelikle sağlık çalışanlarına ödeme farklı yöntemlerin izlendiği görülmektedir. Aile hekimlerinde kişi başına ödeme olabildiği gibi hastanelerde görev alan personelin performansına dayalı ödeme ve döner sermaye pay uygulamalarının varlığı rastlanmaktadır. Ayrıca tüm sağlık çalışanlarına sabit maaş ödemesi de yapılmaktadır (Aile Hekimliği Uygulama Yönetmeliği, 2013, Sağlık Bakanlığına Bağlı, 2020).

Organizasyon

Dönem içerisinde organizasyon biçimi değişken göstermiştir. Bu değişiklikler 663 sayılı Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (2011), 694 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (2017) ve 703 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (2018)'dir. Teşkilat yapılanmalarında yaşanan değişim müsteşar yardımcılarının ve bağlı kuruluşların sayılarında da değişiklikler yaşanmasına sebep olmuştur. Daha sonra müsteşara verilen görevler kaldırılmıştır. Ayrıca politika oluşturma konusunda Sağlık politikası kurulu kurulmuştur. Fakat bu kurul daha sonra Cumhurbaşkanlığı 1.nolu kararnameye göre “Sağlık ve Gıda Politikaları Kurulu” devredildiği görülmektedir. Güncel teşkilat yapılanmasında ise Sağlık Bakanına bağlı teftiş kurulu, hukuk hizmetleri, özel kalem müdürlüğü, iç denetim birimi, basın ve halkla ilişkiler müşavirliği, yönetim hizmetleri genel müdürlüğü ve 3 bakan yardımcısı yer almaktadır. Bakan yardımcılara bağlı olarak da genel müdürlükler ve başkanlıklar yer almaktadır (T. C. Sağlık Bakanlığı, 2023).

Düzenleme

Düzenleme açısından en yoğun dönemlerin birisi olarak tasvir edilebilir. 2002 yılından sonra gündeme gelen ve uygulanan Herkes için Sağlık projesi daha sonra Sağlıkta Dönüşüm Programı ile devam etmiştir. Bu program 2 fazdan oluşmaktadır. Genel çerçevede sağlık bakanlığının idari ve fonksiyonel olarak yeniden yapılandırılması, finansman sisteminin tek çatı altında toplanılması, hastanelerin özerk bir yapıya kavuşturulması, aile hekimliği uygulamalarının yaygınlaştırılması, özel sektörün sağlık alanında teşviki ve e-dönüşümü içermektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2015). Ayrıca düzenleme aşamasında sağlığın geliştirilmesi ve sağlıklı hayat programlarını, sektörler arası iş birliğini ve sınır ötesi sağlık hizmetlerini de kapsamaktadır. 2000'lerin başında bahsi geçen ve bir dizi politika izlenen Sağlık turizmi hareketleri bu dönem de ciddi ilerleyişler kat etmiştir. Fahrettin Koca (Ünüvar, 2020b) konu hakkında;

“USHAŞ adında kurulan bir şirketimiz oldu biliyorsunuz. Profesyonel anlamda sadece kamunun değil, üniversitelerimiz, özel sektör, şehir hastaneleri ve kamu dâhil olmak üzere bütün sağıktaki birikimimizi yurt dışına özellikle açan ve birçok hedeflediğimiz ülkede aktif ofisleri olan bir yapı hızla organizasyonunu yapmaya başladı. Türkiye'nin iddialı bir sağlık turizmi üssü olmasını sağlayacak adımlar atıyoruz. Yeni bir dinamizmle, harekete geçirdiğimiz TÜSEB'in aşı, yerli ilaç ve tıbbi cihaz geliştirilip üretilmesini destekleyen çağrılarıyla bu alanda bir ivme kazandırmayı umuyoruz.” diyerek açıklamıştır.

Davranış

Bu döneme ilişkin olarak farklı davranış biçimlerine yönlendiren çeşitli politikaların izlendiği görülmektedir. “Tütün Kontrolü Çerçeve, Tütün Ürünlerinin Zararlarının Önlenmesi ve Kontrolü Hakkında Kanun” I.Ulusal Sağlığı Geliştirme ve Sağlık Eğitimi Sempozyumu” gibi uygulamalar ile toplumunu bilinçlendirmeyi tercih etmişlerdir. Ayrıca vatandaşların daha sağlıklı yaşamalarına yardımcı olabilmek adına 2008 yılında “Sağlığın Teşviki ve Geliştirilmesi Daire Başkanlığı” kurulmuştur (Göçmen ve Meydan Acımış, 2017).

Davranış boyutunun ikinci süreci ise herkese sağlık verebilmek ve adına oluşturulan performansa dayalı ödeme sistemidir (Erkan, 2011). Böylece sağlık çalışanlarının daha çok hastaya bakması daha çok işlem yapmasını motive edecek bir ödeme sistemi tasarlandığı görülmektedir.

Ara Sonuçlar

Erişim bu dönem oldukça arttırıldığı ifade edilebilir. Bunun en önemli göstergelerin biri hekim başına düşen hasta sayısıdır. 2009 yılında hekim başına düşen kişi sayısı 612 iken 2021 yılında 421'e kadar düşmüştür (T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, 2023). Ayrıca parçalı hizmet sunumunun birleştirilmesi yani SSK hastanelerinin Sağlık bakanlığına devri bireylerin sağlık kullanımını arttırmaktadır.

Bu dönem içerisinde Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın bir parçası olan kalite “Nitelikli ve Etkili Sağlık Hizmetleri için Kalite ve Akreditasyon” bileşeni içerisinde kendisine yer bulmuştur. Tüm Türkiye'de sunulan hizmetler için kalite sistemi geliştirilmiştir. Sağlıkta kalite standartları belirlenmiş ve yıllar içerisinde geliştirilmiştir. Bu işlem hem sağlık hizmetlerinde kalite hem de klinik kalite olarak ayrılmaktadır. Bu gelişmeler daha kaliteli sağlık hizmetlerinin verilmesinde önemli yapı taşları olarak kabul edilmektedir.

Nihai Sonuçlar

TÜİK verilerine göre 2003 yılında devlet hastanelerinden memnuniyet oranı %46,7, üniversite hastanelerinden memnuniyet oranı %46,8 iken 2022 yılında bu oranlar %65,8 ve %64,7'ye yükseldiği görülmektedir. Geçmiş dönemlerde doğrudan sağlık hizmetlerin memnuniyete ilişkin olarak verilere rastlanmadığından bu kısa süre içerisinde dahi bu oranların arttırılması önemli kabul edilmektedir. Burada TÜİK verilerinden farklı olarak Recep Akdağ 2008 yılında (Ünüvar, 2020b) *“Sağlıkta dönüşüm programıyla sağlık hizmetlerinden vatandaş*

memnuniyeti yüzde 39'dan yüzde 67'ye ulaşmıştır.” ifade etmiştir. Her ne kadar oranlarda farklılıklar olsa da sağlık hizmetlerinden memnuniyet oranı ciddi oranlarda artış göstermiştir.

Bu dönemde yine sağlık statüsüne ilişkin olarak ciddi ilerlemeler kat edildiği ifade edilebilir. Öncelikle yaşam süresi ortalama 72,58 iken 2022 yılında 75,85 çıktığı görülmektedir. Aynı zamanda Fahrettin Koca'nın (Ünüvar, 2020b) sonuçlar hakkında, “ *Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın başında yüzde 6 olan nitelikli yatak oranımızı bugün itibarıyla yüzde 70'e çıkarmış bulunmaktayız. Hedefimiz, 2023'te tüm odalarımızın nitelikli olmasıdır*” şeklinde ifadesi ile nitelikli yatak sayısına dikkat çekmektedir.

Sonuç

Cumhuriyet tarihinden önce başlayan Sağlık Bakanlığı süreci zaman içerisinde düzenleme, organizasyon, finansman, ödeme ve davranış biçimlerine yönelik olarak çeşitli politikalar izlediği görülmektedir. Bakanlık önceleri koruyucu sağlık hizmetlerine öncelik vermiş ve en çok görülen rahatsızlıklar ve bulaşıcı rahatsızlıklar üzerine çalışmıştır. Bunu gerçekleştirirken aynı zamanda ülkenin ihtiyacı olan sağlık profesyonellerinin yetiştirilmesi, görevlendirilmesi hususunda önemli adımlar attığı görülmektedir. Daha sonraki dönemlerde özellikle sağlık hizmetlerinin finansmanı üzerine çeşitlilik görülmektedir. Bu çeşitlik ilerleyen dönemlerde farklı hizmet sunucularının varlığına işaret etmektedir. Örneğin SSK ya da Emekli sandığı mensubu vatandaşlar belirli hastanelerden ve belirli eczanelerden sağlık hizmeti alabiliyorlardı. Aynı zamanda finansmanda eşitlik veya adalet bu açıdan farklılık göstermekteydi. Bakanlık, hem meclis konuşmalarında hem de kendi bildirgelerinde durumun değiştirilmesi üzerine farklı tarihlerde girişimlerde bulunsa da çözüme kavuşturulması 2000'li yıllarda gerçekleşmiştir. Bu dönemler aynı zamanda rekabetin artırıldığı özel sektörün teşvik edildiği dönemler olarak karşımıza çıkmaktadır. 100 yıllık süreç içerisinde izlenen politikalar genel olarak değerlendirildiğinde ise yatay örgütlenme ve kamu sağlığı uygulamalarının zaman içerisinde dikey örgütlenme ve bireysel sağlık politikalarına dönüştüğünü daha eşitlikçi, hakkaniyetçi ve rekabete dayanan bir sağlık sistemi yaratıldığı ifade edilebilir. Sağlık çıktılarına bakıldığında ise her dönemin kendisine özgü birtakım sorunları (örgütlenme, finansman, erişim, bulaşıcı hastalıklar vs.) olmasına rağmen sağlık statüsünde önemli iyileşmelerin olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça

- Aile Hekimliği Uygulama Yönetmeliği (2013, 25 Ocak). Resmî Gazete (Sayı: 28539). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=17051&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>.
- Akdur, R. (2008, Ekim). *Cumhuriyetten günümüze Türkiye’de sağlık*. 12.Ulusal Halk Sağlığı Kongresinde sunulan bildiri, Ankara Üniversitesi, Ankara. Erişim adresi: <https://www.recepakdur.com/media/1372/04-akdur-r-cumhuriyetten-gu-nu-mu-ze-tu-rkiye-sag-lik-12ulusal-halk-sag-lig-i-kongresi-21-25-ekim-2008-ankara-kitabi-sayfa-45-71.pdf>
- Aksakal, H. İ. (2011). *Atatürk dönemi sağlık politikaları* (Yüksek Lisans Tezi). Erişim adresi: <https://openaccess.firat.edu.tr/xmlui/handle/11508/14901>
- Altan, Z.Ö. (Ed.). (2007) *Sosyal politika*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Altındağ, Ö. ve Yıldız, A. (2020). Türkiye’de Sağlık Politikalarının Dönüşümü. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), 157-184. doi: 10.20493/birtop.742637
- Aslan Y. (2001) *TBMM Hükümeti kuruluşu, evreleri, yetki ve sorumluluğu (23 Nisan 1920 – 30 Ekim 1923)*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Bertan, M. ve Güler, Ç. (Ed.). (1997) *Halk sağlığı genel bilgiler*. Ankara: Güneş kitabevi.
- Corbin, J. ve Strauss, A. (Ed.). (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (2018, 10 Temmuz). Resmî Gazete (Sayı: 30474). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/19.5.1.pdf>
- Demirel, N., Yiğit, İ., Gözenman, F., Tuncay, L. (1969) *Sağlık mevzuatımız*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Durmuş, A. ve Durmuş, M. N. (2019). Sağlık Bakanlığı Teşkilat Yapısı. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 5(2), 216-229. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/usaysad/issue/48364/612336#article_cite
- Emini, F. T. (2018). Tarihsel perspektiften Türkiye’de izlenen sağlık politikaları ve sağlıkta reform. Ö. Uysal Şahin ve B. Köleoğlu (Ed.), *Teoride ve uygulamada sağlık ekonomisi ve politikaları güncel sorunlar ve araştırmalar* (s. 1-25) içinde. Ankara: Uzun Dijital Matbaa.
- Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun (1921, 10 Eylül). Düstur (Tertip: 3) Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.151.pdf>
- Erençin, A. ve Yolcu, V. (2008), Türkiye’de sağlık hizmetlerinin dönüşümü ve yerinden yönetim, *Memleket Siyaset Yönetim*, 3(6), 118-136. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/msydergi/issue/75918/1254064#article_cite
- Erkan, A. (2011). Performansa dayalı ödeme: Sağlık Bakanlığı uygulaması. *Maliye Dergisi*, 160(1), 423. Erişim adresi: <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/021-1.pdf>

- Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu (1971, 2 Eylül). Resmî Gazete (Sayı: 13956). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1479.pdf>.
- Göçmen, L. ve Acımuş, N. (2017). Dünden günümüze Türkiye’de sağlığın geliştirilmesi serüveni. *Sağlık ve Toplum*, 27(3), 14-19. Erişim adresi: <https://ssyv.org.tr/wp-content/uploads/2018/05/D%C3%BCnden-G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze-T%C3%BCrkiye-de-Sa%C4%9Fl%C4%B1%C4%9F%C4%B1n-Geli%C5%9Ftirilmesi-Ser%C3%BCveni.pdf>
- Güzel A. ve Okur A. R. (2004) *Sosyal güvenlik hukuku*. İstanbul: Beta yayınları
- Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu (1950, 4 Ocak). Resmî Gazete (Sayı: 5502). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7402.pdf>
- Hemşirelik Kanunu (1954, 25 Şubat) Resmî Gazete (Sayı: 8647). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.6283.pdf>
- İleri, H., Seçer, B. ve Ertaş, H. (2016). Sağlık politikası kavramı ve Türkiye’de sağlık politikalarının incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, (12), 176-186. Erişim adresi: <http://sosyoteknik.selcuk.edu.tr/sustad/article/view/93/75>
- Kâhya, E. ve Erdemir A. D. (2000). *Bilimin ışığında Osmanlı’dan Cumhuriyet’e tıp ve sağlık kurumları*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karabulut, U. (2007). Cumhuriyet’in ilk yıllarında sağlık hizmetlerine toplu bir bakış, Dr. refik Saydam’ın sağlık bakanlığı ve hizmetleri (1925-1937). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6(15), 151-160. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ctad/issue/25238/266821>
- Kıray Vural, B. ve Taşpınar, A. (2006) Sağlık Politikaları. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 22(1), 305-318. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eghemshire/issue/49610/635831>
- Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (2017, 18 Ağustos). Resmî Gazete (Sayı: KHK/694). Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/08/20170825-13.pdf>.
- Ödeme Gücü Olmayan Vatandaşların Tedavi Giderlerinin Yeşil Kart Verilerek Devlet Tarafından Karşılansın Hakkında Kanun (1992, 3 Temmuz). Resmî Gazete (Sayı: 21273). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/file/generatepdf?mevzuatno=4846&mevzuattur=kurumvekurulusyonetmeligi&mevzuattertip=5>
- Öztürk, M. (1999). Cumhuriyet Dönemi’nde sağlık hizmetleri. *SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 6(1), 37-41. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/196380>
- Öztürk, Y. ve Günay, O. (1991) Atatürk Döneminin Sağlık Politikası. Erişim adresi: <https://www.halksagligiokulu.org/Kitap/DownloadEBook/b3becbe6-6a49-4d24-abb6-d5eaa9023ac2>
- Pala, K. (2007). Türkiye için nasıl bir sağlık reformu? Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/280230044>

Roberts, M. J., Hsiao, W., Berman, P. ve Reich, M. R. (Ed.) (2008). *Getting health reform right: a guide to improving performance and equity*. New York: Oxford University Press.

Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (2011, 2 Kasım). Resmî Gazete (Sayı: 28103). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/11/20111102M1-3.htm>

Sağlık Bakanlığına Bağlı Sağlık Tesislerinde Görevli Personele Ek Ödeme Yapılmasına Dair Yönetmelik (2020, 4 Mart). Resmî Gazete (Sayı: 31058). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/03/20200304-4.htm>.

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu. (1986, 14 Haziran) Resmî Gazete (Sayı: 19134). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.3294.pdf>.

T.C. Sağlık Bakanlığı (2015) Bakanlık Tarihçesi. Erişim adresi: <https://www.saglik.gov.tr/TR,11492/tarihce.html>

T.C. Sağlık Bakanlığı (2023). Teşkilat şeması. Erişim adresi: <https://www.saglik.gov.tr/TR,11444/teskilat-semasi.html>.

T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü (2023). Sağlık istatistikleri yıllığı (Yayın no: 1260) Erişim adresi: <https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/45316,siy2021-turkcepdf.pdf?0>.

T.C. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı (1973) Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl Ankara: Ayyıldız Matbaası A.Ş.

TBMM Kütüphanesi (2023) Hükümetler. Erişim adresi: https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukümetler.html

Tekir, S. (2019). Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930). *Belgi Dergisi*, 2(18), 1301-1326. doi: 10.33431/belgi.547721

Tengilimoğlu, D., Işık, O. ve Akbolat, M. (Ed.). (2019). *Sağlık işletmeleri yönetimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

TÜİK (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013 (Yayın No. 4361). Erişim Adresi: <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/demetozy/131408/%C4%B0statistik%20G%C3%B6stergeler%20T%C3%BCrkiye%201923-2013.pdf>

Türk Eczacıları Birliği Kanunu. (1956, 2 Şubat) Resmî Gazete (Sayı: 9223). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.6643.pdf>.

Türk Tabipleri Birliği Kanunu. (1953, 31 Ocak). Resmî Gazete (Sayı: 8323). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.6023.pdf>

Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu (1949, 8 Haziran). Resmî Gazete (Sayı: 7235). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.5434.pdf>

Uzluk, F. N. (1958) *Genel tıp tarihi*. Ankara: Güzel İstanbul Matbaası.

Ünüvar, N. (2020a) *Meclis kürsüsünden yüzyılın sağlık bakanları (Cilt 1)*. Ankara: Pelin Ofset Matbaacılık. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim adresi: <https://sggm.saglik.gov.tr/Eklenti/39631/0/cilt-1pdf.pdf>

Ünüvar, N. (2020b) *Meclis kürsüsünden yüzyılın sağlık bakanları (Cilt 2)*. Ankara: Pelin Ofset Matbaacılık. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim adresi: <https://sggm.saglik.gov.tr/Eklenti/39632/0/yuzyilin-saglik-bakanlari-kitabi-cilt-iipdf.pdf>

Yalçınkaya, K. (2018) Türkiye’de kamu sağlık hizmetlerinde 1923-1980 dönemi istihdam ve maaş rejimi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 21(2), 355-391. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hacettepesid/issue/39660/469605>

Extended Abstract

Purpose

Today, when it is accepted that being healthy is an unconditional right, the policies followed by the states while providing health services to their citizens are one of the most determining factors for public health. From the past to the present, the government's health policies have changed periodically in line with the needs of society and cyclical variables. With the proclamation of the Republic in Turkey, many breakthroughs have been made in the health field, and different approaches have been adopted periodically in the health policies followed until today. This research aims to analyze the health policies that have been implemented since the establishment of the Republic of Türkiye Ministry of Health and to examine the results.

Design and Methodology

Within the scope of the research, the statutes and regulations of the Ministry of Health published between 1920 and 2023, as well as the documents of the Grand National Assembly of Turkey, the parliamentary minutes, and the OECD data pool, were used. In the literature, it is seen that health policies are examined in five periods. These periods are determined as 1920-1938, 1938-1960, 1960-1980, 1980-2002, and 2002 and later, respectively. Within the scope of this research, the document review was carried out within the framework of these five periods. Content analysis was used to analyze the research data. For this purpose, a framework based on literature was created; Accordingly, the data were classified, defined, interpreted, and reported. It will include five control knobs, intermediate results, and final results in evaluating the policies followed and the health system. The control knobs, intermediate and final results to be presented in the evaluation were presented by Roberts et al. (2009). Control knobs are health system organization, financing, payment system, regulation, and behavior dimensions. Interim results include access, quality, equity in financing, and efficiency in resource allocation. The outcome indicators of the model include health status, hedging, and satisfaction. The first control knobs is associated with the financing of the health system. This knobs indicates who bears the financial burden of health services and who controls the resources. It can reveal who will use the health service and how, in conjunction with other knobs, who provides the financing. The organization may encompass both the structure of the health care system and the institutions providing health services. The regulation includes legal regulations (laws, directives, circulars, guides) made by the state or non-state institutions to which the state has delegated authority. The behavior of individuals can be an essential determinant of their health status. Many perspectives are encountered regarding qualitative research's

importance, definition, and validation process. In this part, the research was carried out by considering the criteria of credibility, reliability, confirmability, and finally transferability from these perspectives. In terms of credibility, researcher triangulation and external audit strategies were followed within the scope of the research. Its researchers carefully examined the corpus on the subject and compared the results. In addition, attention was paid to ensure consistency between the results by taking expert opinions on the subject, apart from the authors. In the reliability dimension, the part from the design phase of the research to the interpretation of the analyzes was monitored by the researchers and the external auditor. The strategy followed in the approvability dimension consists of recording all the corpus examined within the scope of the research and paying attention to the use of direct citations. Finally, in the dimension of transferability, the researchers determined a purposeful corpus. Statistical tables, parliamentary rostrum speeches, and international institution documents published by official institutions and organizations regarding Turkey's 100 years consist of information that only concerns Turkey. Here, care has been taken to make intense and detailed descriptions of each code and theme that emerged as a result of the analysis, remaining as true to the data's nature as possible.

Findings

When the policies followed in the 100 years are evaluated in general, it is seen that horizontal organization and public health practices have turned into vertical organization and individual health policies over time. It is understood that this transformation brings with it great and comprehensive improvements in both intermediate and final results.

Research Limitations

The first limitation of the study is the difficulty of accessing numerical data belonging to specific periods. Secondly, it is about the documents used in the research. Although the documents examined within the scope of the research were carefully examined, the comments of many different authors and researchers may have been ignored for 100 years.

Implications

This study examined 100 years of health policies within the scope of five themes. Although the intermediate and final result indicators are positive, many factors, such as the number of health workers per capita, must be improved. Researchers and policymakers can take future steps forward by using this study resource.

Originality/Value

Although various studies have been conducted in the literature on health policy and reform monitoring, this study has yet to be found that includes Turkey's 100-year health policy analysis and results. In this respect, we are trying to fill a significant gap.

Araştırmacı Katkısı: Mustafa AMARAT (%50), Deniz GÜNEŞ (%50).

Türkiye’de Deneysel Psikolojinin Tarihsel Gelişimi: Ulusal Yayın Örüntüleri (1929-1978) ¹

Aysu MUTLUTÜRK ²

Başvuru Tarihi: 18.06.2023

Kabul Tarihi: 29.09.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bir bilim alanının gelişimini anlamanın yollarından biri, o alandaki yayın örüntülerini incelemektir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de deneysel psikolojinin tarihsel gelişimini ulusal yayın örüntülerini inceleyerek betimlemektir. Çalışmada, önce küresel ve yerel düzeydeki olaylar bağlamında deneysel psikolojinin ve beraberinde genel olarak psikoloji alanının Türkiye’deki gelişimine ilişkin bir literatür incelemesi sunulmuştur. Ardından, 1929-1978 yılları arasında Türkiye’deki deneysel psikoloji yayınlarına ilişkin betimleyici istatistiklere odaklanılmıştır. Veri kaynağı olarak Türk Psikoloji Bibliyografyası kullanılmıştır. Analizlerin ilk adımında, Türkiye’de 1880-1928 ile 1929-1978 arası dönemlerde psikolojinin çeşitli alt alanlarındaki yayınların sayısal dağılımı çıkarılmıştır. Ardından deneysel psikolojinin onar yıllık iki ayrı zaman dilimindeki (1929-1938 ve 1969-1978) yayınlar sayı ve içerik bakımından incelenmiştir. Çalışmanın dikkat çekici bulgularından biri, 1929-1978 yılları arasındaki ulusal yayın sayısının 1880-1928 yılları arasındaki ulusal yayın sayısından yaklaşık 53 kat fazla olmasıdır. Bu yayınlar arasında en yüksek yüzdeleri dilimi, klinik psikoloji ve sosyal psikolojiyle ilişkili yayınlar oluşturmaktadır. Deneysel psikoloji alanındaki yayın sayılarında 1974 ile 1978 arasında kademeli bir düşüş gözlemlenmektedir. Deneysel psikoloji alanında 1970’lerde zekâ ve yetenek ölçümüyle ilgili çalışmaların diğer araştırma konularına göre daha fazla, hayvanlarla yapılan karşılaştırmalı çalışmaların ise az sayıda olduğu göze çarpmaktadır. Bu yayın örüntüleri Türkiye’nin tarihsel, sosyal ve toplumsal bağlamındaki değişimlerle birlikte değerlendirildiğinde, bir bilim alanındaki gelişimde o bilim alanını çevreleyen tarihsel ve toplumsal bağlamın önemli rolü olduğu görüşünü destekler niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Bibliyografya, Deneysel Psikoloji, Psikoloji, Psikoloji Tarihi, Yayın Örüntüsü

Atf: Mutlutürk, A. (2023). Türkiye’de deneysel psikolojinin tarihsel gelişimi: Ulusal yayın örüntüleri (1929-1978). *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(Özel Sayı), 241-260.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, amutluturk@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5217-3021

Historical Development of Experimental Psychology in Turkey: National Publication Patterns (1929-1978)

Aysu MUTLUTÜRK³

Submitted by: 18.06.2023

Accepted by: 29.09.2023

Article Type: Research Article

Abstract

Understanding the development of scientific fields involves studying publication patterns. This study aims to describe the development of experimental psychology in Turkey by analyzing the national publication patterns. The study first presents a literature review on the development of experimental psychology and the field of psychology in general in Turkey in the context of global and local events. Then, using the Turkish Psychology Bibliography as the data source, it focuses on the descriptive statistics of experimental psychology publications in Turkey between 1929 and 1978. In the analyses, the study first addressed the distribution of publications in various sub-fields of psychology in Turkey between the periods 1880-1928 and 1929-1978. Then, it examines publications in experimental psychology in two decades (1929-1938 and 1969-1978), considering both quantity and content. Remarkably, national publications between 1929-1978 exceeded those between 1880-1928 by approximately 53 times. Clinical and social psychology constituted the majority of these publications. There is a gradual decline in the number of publications in the field of experimental psychology between 1974 and 1978. Notably, studies focusing on intelligence and ability measurement outweighed investigations into other research subjects during the 1970s, while comparative studies involving animals were limited. Evaluating these publication patterns alongside changes in Turkey's historical and social context supports the view that the historical and social context surrounding a field of science plays an important role in its development.

Keywords: Bibliography, Experimental Psychology, History Of Psychology, Psychology, Publication Pattern

³ Anadolu University, Faculty of Humanities, Department of Psychology, amutluturk@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5217-3021

Giriş

İnsan zihninin ve davranışlarının işleyişine yönelik soruların başlangıcı insanlık tarihinin en erken dönemlerine kadar uzanabilir. Bu sorular, 19. yüzyılın ortalarına kadar felsefenin, ardından fizyolojinin bağlamı içinde ele alınmıştır. 19. yüzyılın sonunda, felsefe ve fizyolojiden bağımsız olarak, gözlem ve deneyi benimseyen modern psikoloji disiplini ortaya çıkmıştır. 1879 yılında Wilhelm Wundt'un Leipzig Üniversitesi'nde kurduğu ilk psikoloji laboratuvarı hem deneysel psikolojinin hem de genel olarak modern psikolojinin başlangıcı kabul edilir (Schultz ve Schultz, 2015). Türkiye özelinde psikoloji eğitiminin başlangıcı 1919 yılında Umumi Psikoloji Kürsüsü'nün kurulması olarak kabul edilebilir. Deneysel psikoloji çalışmalarının ise Nazi zulmünden kaçan Ordinaryüs Profesör Dr. Wilhelm Peters tarafından 1937 yılında İstanbul Üniversitesi'nde Tecrübi Psikoloji Kürsüsü'nün oluşturulmasıyla başladığı söylenebilir (Toğrol, 1972). Günümüzde Türkiye'de (KKTC dahil) 100'den fazla psikoloji lisans bölümü bulunmaktadır (Yükseköğretim Kurulu Program Atlası [YÖK Atlas], t.y.) ve çoğu bölüm faaliyetlerini deneysel psikoloji, sosyal psikoloji, klinik psikoloji ve gelişim psikolojisi alt alanlarını kapsayacak şekilde sürdürmektedir.

Bir bilim alanını ve o alanın tarihsel gelişimini anlamanın çeşitli yolları bulunabilir. Bunlardan biri, belirli bir dönemdeki olayları derlemek ya da bu olayları tarihsel ve sosyal bir bağlama oturarak eleştirel bir değerlendirme sunmak olabilir. Türkiye'deki psikoloji tarihine ilişkin bugüne kadar yapılmış çalışmaların çoğunlukla bu yolu takip ettiği söylenebilir (Batur, 2003; Gülerce, 2006). Bir bilim alanının gelişimini anlamanın bir diğer yolu da söz konusu alandaki yayınları inceleyerek bu yayınların bir örüntüsünü çıkarmak olabilir. Literatürde, Türkiye'deki bilimsel yayın örüntülerine yönelik çeşitli bibliyometrik çalışmalar olsa da bu çalışmalarda ortaya çıkan örüntüler tarihsel ve sosyal bağlamda tartışılmamaktadır (örn., Koca vd., 2016; Uzun, 1998). Öte yandan, uluslararası literatürde belirli bir ülke ya da bölgenin yayın örüntüleri ve bu örüntülerin tarihsel ve sosyal bağlamla ilişkisi üzerine çok sayıda betimleyici çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar, yayın örüntülerinin ülkedeki akademik işleyişin kendine özgü özelliklerinin (örn., araştırmacı değerlendirme sistemi ya da araştırma fonlarının dağılımı; Kulczycki, 2017) yanı sıra tarihsel ve sosyal bağlamdaki değişimlerle de ilişkili olabileceğini göstermektedir (Kozak, Bornmann ve Leydesdorff, 2015; Kulczycki vd., 2018). Örneğin, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki dönemde Avrupa Birliği (AB) ülkeleriyle görece hızlı etkileşime geçebilen Bulgaristan, Slovakya, Polonya gibi ülkelerde özellikle uluslararası ortak yazarlı yayınların sayısında bir artış gözlemlenirken (Teodorescu ve Andrei, 2011), Ukrayna, Belarus ve Moldova gibi AB ülkeleriyle etkileşimi görece sınırlı ülkelerde bu tür bir artış gözlemlenmemiştir (Kozak vd., 2015). Özetle, bir bilim alanının yayın bazında sayısal değişimini bağlamsal değişimlerle bir arada ele alan bir yaklaşım, o bilim alanının gelişimine daha geniş çerçeveden bir bakış açısı sunabilir. Bu doğrultuda, mevcut çalışma, psikoloji tarihinin incelenmesinde alandaki bilimsel yayınlara odaklı bir yaklaşımı benimsemiş ve Türkiye'de modern psikolojinin tarihsel gelişimini incelerken bu süreçteki yayın örüntülerine ve bu örüntülerin tarihsel ve sosyal değişimlerle ilişkilerine odaklanmıştır. Bugüne kadar sosyal bilimlerin çeşitli alanlarıyla birlikte psikoloji alanındaki yayın örüntülerini de içeren bilinen tek çalışmada, 1970-1999 yılları arasında sosyal bilimler atf dizinine (Social Sciences Citation Index/SSCI) girmiş Türkiye kaynaklı yayınlar derlenmiştir (Yurtsever, Gülgöz, Yedekçioğlu ve Tonta, 2001). Bu çalışmada elde edilen bulgular tarihsel değişim ve gelişmelerden bağımsız olarak raporlanmıştır. Türkiye'deki deneysel psikoloji çalışmaları özelinde ise bir tarihsel inceleme girişimi henüz olmamıştır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de deneysel psikolojinin tarihsel gelişimini alana ilişkin ulusal yayınların sayı ve içerik örüntülerini inceleyerek betimlemek, bu örüntüleri tarihsel ve sosyal bağlamı hesaba katarak değerlendirmektir. Böyle bir inceleme, tarihsel ve toplumsal bağlamın bir bilim dalının gelişimi üzerindeki etkileri somutlaştırması bakımından önemlidir. Bu sayede bilimsel politikalara yönelik argümanları somut bulgularla desteklemek, halihazırdaki ya da gelecekteki bağlamsal değişimlerin bir bilim dalı üzerinde yaratabileceği muhtemel etkiler konusunda öngöründe bulunmak mümkün olabilir.

Bu çalışmanın ilk bölümünde küresel ve yerel düzeydeki olaylar bağlamında psikolojinin Türkiye’deki tarihsel gelişimine ilişkin bir literatür incelemesi sunulmuştur. Türkiye’de modern psikoloji ile deneysel psikolojinin ilk yılları büyük ölçüde birlikte ilerlediğinden bu iki tarihsel süreçte örtüşmeler olması kaçınılmazdır. Dolayısıyla bu bölüm, Türkiye’de deneysel psikolojinin ortaya çıkış ve gelişim süreçlerini de kapsamaktadır. İkinci bölümde ise Türkiye’de deneysel psikoloji alanındaki yayın (makale ve kitap) örüntülerinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, ilk olarak psikolojinin tüm alt alanlarındaki yayınların dağılımı incelenerek deneysel psikolojinin alandaki genel durumu ele alınmıştır. Ardından, deneysel psikoloji alt alanındaki yayınların yıla göre dağılımına ve bu yayınların içeriklerine odaklanılmıştır. Çalışma, ülkede bir değişimin başlangıcını ve bunu izleyen yoğun değişim ve dönüşüm sürecini kapsayacak şekilde Cumhuriyet’in kurulmasından sonraki ilk 50 yıllık döneme odaklanmıştır. Bu yıllar, Türkiye’de deneysel psikolojinin de ilk adımlarının atıldığı döneme denk gelmektedir. Bu nedenle 1920’lerden 1970’lere kadar uzanan dönemin psikolojinin tarihsel ve sosyal bağlamdaki gelişimini izlemek için ideal bir dönem olabileceği düşünülmüştür. Veri kaynağı olarak Türk Psikoloji Bibliyografyası (Bilgin, 1979) kullanılmıştır. Bu bibliyografya, 1970’lerin sonlarına kadar yayımlanan çeşitli bibliyografyaları da kapsayan geniş çaplı bir çalışmadır. Bibliyografya, 1929-1978 arasındaki 50 yıllık dönemde Türkiye’de psikolojinin çeşitli alt alanlarında yayınlanan çalışmaların bir dökümünün yanı sıra 1880-1928 arasındaki (Harf Devrimi Öncesi) dönemin de kısa bir derlemesini içermektedir. Analizlerde ilk olarak Türkiye’de psikolojinin tarihsel gelişimine ilişkin genel görüntü sunmak amaçlanmış, bu nedenle 1880-1928 arasındaki 48 yıllık (Harf Devrimi Öncesi Dönem) ve 1929-1978 arasındaki 49 yıllık dönemdeki psikoloji yayınlarının sayısal dağılımı çıkarılmıştır. Ardından deneysel psikolojiye odaklanılmış, deneysel psikolojinin onar yıllık iki ayrı zaman dilimindeki (1929-1938 ve 1969-1978) yayınlar sayısı ve içerik bakımından incelenmiştir. Böylece Cumhuriyet sonrası dönemde psikolojinin ilerleyişine ve bu ilerleyiş içinde deneysel psikolojinin yeri ve gelişimine ilişkin bir betimleme sunulması hedeflenmiştir.

Literatür Taraması

Psikoloji Biliminin Gelişimine Genel Bir Bakış

Psikoloji biliminin kökenleri, insan doğasını anlama çabasının yansıması olan felsefi sorulardan fizyolojik deneylere kadar uzanmaktadır. René Descartes’dan John Locke’a kadar pek çok düşünür, insan zihni ve onun bedenle ilişkisi ya da bilginin ne kadarının doğuştan geldiği gibi bazı temel sorulara yanıt aramışlardır. 19. yüzyılın başlarında Hermann Von Helmholtz sinir sisteminin tepki süresini ölçmenin yollarını bulurken, Ernst Weber ve Gustav Theodor Fechner duyuşal eşikleri anlayabilmek amacıyla psikofizik deneyleri yapıyorlardı (Benjamin, 2019; Schultz ve Schultz, 2015). Bu fizyolojik çalışmalar, zihinsel süreçlerin laboratuvar ortamında yapılan deneyler yoluyla incelenebileceği görüşünü harekete geçirirken psikolojinin kuruluşuna da zemin hazırlamıştır. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde, psikoloji felsefe ve fizyoloji alt yapısının desteğiyle ama bunlardan bağımsız olarak ayrı bir bilimsel disiplin kimliği kazanmaya başlamıştır (Benjamin, 2019).

Wilhelm Wundt’un 1879’da Almanya’daki Leipzig Üniversitesi’nde ilk psikoloji laboratuvarını kurması hem deneysel psikolojinin hem de psikoloji biliminin başlangıcı kabul edilmektedir. Wundt, psikoloji araştırmalarının odak noktasının “bilinç” olması gerektiğini ileri sürmüştür. Wundt ve öğrencilerinin çalışmaları bilincin yapısını tanımlamaya yöneliktir ve bu yaklaşım Wundt’un öğrencisi Edward Titchener tarafından yapısalcılık olarak adlandırılmıştır. Almanya’da bu gelişmeler olurken, Amerika’da William James psikolojide yapısalcı yaklaşımı reddetmiştir. James, Charles Darwin’in evrim teorisinin de etkisiyle, zihinsel süreçlerin çevreye uyum sağlayarak hayatta kalmadaki rolüne, bir diğer deyişle zihinsel süreçlerin işlevlerine odaklanmıştır. Bu dönemde William James ve G. Stanley Hall’un farklı üniversitelerde Amerika’daki ilk psikoloji laboratuvarlarını kurdukları ileri sürülmektedir (Benjamin, 2019; Schultz ve Schultz, 2015).

1920’lerde John B. Watson psikolojinin bilinç, bellek, problem çözme gibi gözlemlenemeyen kavramlar yerine gözlemlenebilen, ölçülebilen, laboratuvar da kontrollü deneyler yoluyla araştırılabilir davranışlara odaklanması

gerektiğini ileri sürmüştür. Davranışçılık adı verilen bu akım 1960'lara kadar psikoloji biliminde baskın olmuştur (Schultz ve Schultz, 2015). Davranışçılık akımının bir diğer önemli figürü olan B. F. Skinner, bazı uyarıların (pekiştiricilerin) davranışta artışa, bazı uyarıların (cezalandırıcıların) ise davranışta azalmaya yol açabileceğini gösterdiği edimsel koşullama deneyleriyle ön plana çıkmıştır (Benjamin, 2019). Bu dönemde insanlar ve hayvanlar arasında bir evrimsel süreklilik olduğu ve hem insanların hem de hayvanların öğrenme süreci sonunda çevrelerine uyum sağladıkları görüşü, psikologları insan davranışlarını anlamak için hayvan davranışlarını incelemeye yöneltmiştir (Schultz ve Schultz, 2015).

1960'larda davranışçılığın insan psikolojisi için çok sınırlayıcı olduğu görüşü yaygınlık kazanmaya başlamış, zihinsel süreçlere olan ilgi yeniden artmıştır. Bu dönemde bilgisayar teknolojilerinin gelişmesi ile bilgisayarlar, yazılım dilleri, bilgiyi işleme ve depolama modelleri insan zihninin işleyişini kavramsallaştırmada önemli rol oynamıştır. Bilgisayar metaforu olarak bilinen bu bakış açısı, insan zihninin tam olarak bir bilgisayar gibi çalıştığını iddia etmese de bilişsel stratejilerin bilgisayar modellemesi ile test edilebileceği görüşünü benimsemiştir. Böylece psikolojide bilişsel psikoloji akımı başlamış ve günümüze kadar ulaşan bu çalışmalarda iletişim kuramları, yapay zekâ, robotlar ve dilbilim çalışmaları insan zihni ve davranışlarını anlama çabasının bir parçası olmuştur (Benjamin, 2019; Gardner, 1987; Nas ve Ünal, 2021). Modern psikoloji çalışmaları, bir yandan davranış ve bilişin temel mekanizmalarına odaklanırken diğer taraftan sosyal çevre ve kültürün etkisine yönelerek çok katmanlı bir yapıya bürünmüştür.

Psikoloji biliminin Türkiye'deki gelişimi

Cumhuriyet dönemi öncesinde psikoloji

Dünyada felsefe ve fizyolojiden bağımsız bir psikoloji kimliğinin oluşmaya başladığı dönemde Türkiye'de de bu yönde atılan ilk adımları gözlemlemek mümkündür. Türkiye'de psikolojinin başlangıcı olarak hangi tarihin esas alınması gerektiği konusunda bir görüş birliği bulunmasa da psikoloji alanına yönelik ilk dersin 1869 yılı sonunda Aziz Efendi'nin halka açık gece konferansları kapsamında verdiği Emcazi Ekalim (Mizaçlar ve İklim) adlı dersler (Batur, 2003), ilk kitabın ise 1878'de Yusuf Kemal Bey'in Gâyetü'l-Beyân fi Hakikati'l-İnsân yâhûd İlm-i Ahvâl-i Rûh (İnsanın Hakikati Hakkında En Son Açıklama yahut Psikoloji) adlı kitap olduğu (Demir, 2010) ileri sürülmektedir. Bu kitap, psikolojiyi felsefenin bir kısmı olarak ele alır ve bu bakımdan felsefeden ayrı bilimsel bir psikoloji anlayışını ortaya koymadığı söylenebilir (Demir, 2010). Psikoloji alanındaki ilk kitaplardan biri olarak anılan bir diğer çalışma, Hoca Tahsin Efendi'nin Psikoloji yâhûd İlm-i Ruh (Psikoloji yahut Ruh Bilimi) adlı kitabıdır (Basaran ve Sahin, 1990; Gülerce, 2006). Kitap, Hoca Tahsin Efendi'nin ölümünden sonra, 1892 yılında basılmışsa da 1873 yılı dolaylarında kaleme alındığı düşünülmektedir (Demir, 2010). Bu kitapta duyum, algı, uyarıcıların duyu organlarındaki alıcılar tarafından alınıp sinir sistemine aktarılması gibi fizyolojik psikoloji konularına ek olarak, algının organizasyonu, şema ve kategorilerin işleyişi, dil ve düşünme gibi konulara değinilmektedir (Tahsin, 2019). Hoca Tahsin, psikolojinin felsefeden bağımsız bir bilim olarak ele alınması gerekliliğini vurgularken psikoloji ve fizyoloji arasındaki sıkı bağlantılara da dikkat çeker. Bu bakımdan Hoca Tahsin'in Psikoloji yâhûd İlm-i Ruh adlı eseri, "batılı anlamda" ilk psikoloji kitabı olarak düşünülebilir (Gülerce, 2006, s. 78).

Yusuf Kemal Bey ve Hoca Tahsin'in eserleri, Cumhuriyet öncesinde psikolojinin ilk adımları arasında yer alsa da Türkiye'de psikolojinin başlangıç tarihi olarak genellikle 1915'te Alman psikolog Dr. Georg Anschütz'ün bazı deney malzemeleriyle birlikte İstanbul Üniversitesi'ne, o zamanki adıyla Darülfünun'a, gelişi esas alınmaktadır (Acar ve Şahin, 1990; Boratav, 2004; Gülerce, 2006; Kağıtçıbaşı, 1994; Toğrol, 1972). 1912'de hazırlanan Tedrisat-ı Aliye Kanunu ile bilimsel araştırma yapılması ve yayılması Darülfünun'un sorumluluğuna verilmiştir. 1915'te ise Alman Eğitim ve Kültür Enstitüsü iş birliği ile 20 Alman ve 1 Macar profesör İstanbul'a getirilerek Darülfünun'da bir yenilenme hareketine girişilmiştir (Özata, 2020). Bu dönemde, Anschütz Hamburg Üniversitesi'nden Darülfünun'a gelmiş ve 1918'de Mondros Antlaşması gereği Almanya'ya geri dönmüştür (Batur, 2003). Batur (2003), Anschütz'ün Türkiye'ye gelişinin Türkiye'de deneysel

psikolojinin başlangıcı olarak alınabileceğini, ancak bunu Türkiye’de psikolojinin başlangıç tarihi olarak esas almanın psikolojiyi deneysel psikolojiyle sınırlandırdığını belirtmektedir. Öte yandan, Anschütz’ün Türkiye’de 3 yıl gibi sınırlı bir süre kaldığı, bu süre içinde hiç öğrenci yetiştirmediği ve sadece bir makale yayınladığı hesaba katıldığında (Gülerce, 2006), deneysel psikolojinin gerçek anlamda faaliyete geçişi için de sonraki dönemi işaret etmek mümkündür. Yine de 1915 yılı ilk deneysel psikoloji laboratuvarının kurulduğu, Binet-Simon zekâ testinin (Amerikan uyarlamasından önce) Türkçe’ye uyarlandığı ve M. Şekip Tunç tarafından hazırlanan ilk psikoloji ders kitabının yayımlandığı yıl olarak psikolojide önemli gelişmelere sahne olmuştur (Kağıtçıbaşı, 1994; Toğrol, 1987). 1919 yılında Darülfünun’daki felsefe anabilim dalı altında M. Şekip Tunç önderliğinde psikoloji kürsüsü açılmış ve böylece Türkiye’de resmi olarak bilimsel bir psikoloji eğitiminin temelleri atılmıştır (Türkiye Bilimler Akademisi [TÜBA], 2007).

Cumhuriyet döneminde psikoloji

1933’te Türkiye’de yapılan üniversite reformu ile İstanbul Darülfünun’u kapanmış, İstanbul Üniversitesi açılmıştır. Yeni üniversitenin bilim insanı gereksinimini karşılamak için Almanya’daki Nazi rejiminden kaçan bilim insanları Türkiye’ye davet edilmiştir (Batur, 2003; Özata, 2020). Bu süreçte Almanya’yı terk ettikten sonra İngiltere’deki Jena Üniversitesi’nde çalışmaya başlayan Wilhelm Peters, 1937’de Türkiye’ye taşınmış ve aynı yıl İstanbul Üniversitesi’de ilk *Tecrübi⁴ Psikoloji Kürsüsü* oluşturulmuştur (Batur, 2003; Kılıç, 2015; Toğrol, 1987). Wilhelm Peters’in öncülüğünde geniş çaplı bir psikoloji laboratuvarı kurulmuştur. Öğrencilerin dersleri kapsamında bu laboratuvarda pratik yapmaları ve deneysel yöntemlere aşinalık kazanmaları desteklenmiştir. 1940’ta Türkiye’nin ilk psikoloji dergisi sayılan Psikoloji ve Pedagoji Çalışmaları dergisinin editörlüğünü de Peters üstlenmiştir. Bu derginin adı 1956’da *Tecrübi Psikoloji Çalışmaları* olarak değiştirilmiştir (Toğrol, 1987). Dergi, günümüzde Psikoloji Çalışmaları adıyla yayın hayatını sürdürmektedir. Bu dönemde, Almanya’da doktorasını tamamlayan Mümtaz Turhan da İstanbul Üniversitesi Tecrübi Psikoloji Kürsüsü’ne katılmış ve Türkiye’deki deneysel psikolojiye Gestalt perspektifinden katkı sunmuştur (Acar ve Şahin, 1990; Kağıtçıbaşı, 1994).

İstanbul Üniversitesi’nde bu gelişmeler olurken, Harvard ve Columbia üniversitelerinden yüksek lisans ve doktora derecelerini alan Muzaffer Şerif Başoğlu (Muzaffer Sherif), 1937’de psikoloji dersleri vermek üzere Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü’ne dönmüştür. Uzmanlık ve doktora derecelerini Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) alarak Türkiye’ye dönen ilk psikolog olan Muzaffer Şerif, 1939-1945 yılları arasında Ankara Üniversitesi Felsefe Bölümü Psikoloji Kürsüsü başkanlığını yapmıştır. 1944 yılında, siyasi gerekçelerle kovuşturmayla uğrayarak tutuklanmıştır. Serbest bırakıldıktan sonra Princeton Üniversitesi’nin çağrısına uyarak ABD’ye gitmiş ve yaşamının geri kalanında bilimsel çalışmalarını orada sürdürmüştür (Harvey, 1989; Kayaoğlu, Batur ve Aslıtürk, 2014). Muzaffer Şerif’in Türkiye’deki çalışmalarının odağında sosyal değişim yer alsa da ABD’deki çalışmaları deneysel sosyal psikoloji ağırlıklıdır (Kağıtçıbaşı, 1994; Kağıtçıbaşı, 2017). Bununla birlikte, Türkiye’de bulunduğu süre içinde de Ankara Üniversitesi’nde bir laboratuvar kurmuş ve bazı psikofizik deneyleri gerçekleştirmiş, E. G. Boring’in Deneysel Psikoloji Tarihi adlı eseri de dahil olmak üzere çeşitli kitapları Türkçe’ye çevirmiş, Terman-Merrill Army Beta Testi’nin Türkçe uyarlamasını ve standardizasyonunu gerçekleştirmiş, pek çok kitap ve dergide yayınlar yapmıştır (Acar ve Şahin, 1990; Boratav, 2004; Harvey, 1989; Kağıtçıbaşı, 1994; TÜBA, 2007). Bu çabalarıyla, sosyal psikoloji alanına sunduğu katkılarının yanı sıra Muzaffer Şerif’i Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde deneysel psikoloji çalışmalarının öncülerinden biri olarak anmak mümkündür.

II. Dünya Savaşı’nın ardından Türkiye’nin Truman Doktrini’ne ve NATO’ya dahil olmasıyla hayatın her alanında olduğu gibi akademik yaşamda da bazı değişimler olmuştur. 1950’li ve 1960’lı yılların psikoloji anlayışında Amerikan işlevselciliği etkili olmaya başlamıştır. Örneğin, bu yıllarda pek çok Amerikalı

⁴ Tecrübi: Deneysel

akademisyen ders vermek ve rehberlik ve psikolojik danışmanlık programlarını yapılandırmak üzere Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'ne gelmiş, Avrupa kaynaklı psikoloji ders kitaplarının yerini Amerikan ders kitapları almış, zekâ ve kişilik testi uygulamaları yaygınlaşmıştır (Gülerce, 2006). 1960'larda ODTÜ ve Hacettepe üniversitelerinde çoğunlukla ABD'de doktora yapmış öğretim üyeleri görev almaya başlamıştır (TÜBA, 2007).

1970'lerde ekonomik krizler ve politik iniş çıkışların bir sonucu olarak psikoloji araştırma programlarına yönelik destek azalmıştır. Psikoloji ders kitaplarının azlığı, bağımsız araştırma enstitülerinin olmaması, laboratuvarların yeterli maddi desteğe ve donanımına sahip olmaması gibi temel sorunlar araştırmalarda ilerleme kaydetmeyi güçleştirmiştir (Acar ve Şahin, 1990). Bu yıllarda psikoloji deneylerini yürütmek için bir laboratuvar kurmanın güçlükleri Reşit Canbeyli'nin otobiyografik çalışmasında da göze çarpmaktadır (Canbeyli, 2016). Reşit Canbeyli, 1976'da öğretim elemanı olarak Boğaziçi Üniversitesi'ndeki psikoloji bölümüne gelir gelmez laboratuvar kurma çalışmalarına başlamıştır. Canbeyli'nin, bu süreçte çeşitli engelleri aşması; örneğin, sosyal bilimler bünyesinde bir laboratuvar da deney yapma fikrini idarecilere kabul ettirmesi, laboratuvar için bir yer ve donanım, bu donanım ve malzemeler için para bulması gerekmiştir. Bu süreçteki belki de en ilginç olaylardan biri, laboratuvarın ilk fonunun "katır temrini" adı verilen ve geçmişte devlet dairelerinde ulaşım için kullanılan katırların eğitim ve bakımı için ayrılan cüzi miktardaki tahsisat olmasıdır (Canbeyli, 2016, s. 19). 1970'ler bir yandan bu tür zorlukları beraberinde getirirken, diğer yandan Boğaziçi, Hacettepe, Orta Doğu Teknik ve Ege üniversitelerinde psikoloji kürsülerinin ve yüksek lisans programlarının açıldığı bir dönem olmuştur.

Modern psikoloji başlangıçta deneysel psikoloji olarak yola çıksa da ilerleyen yıllarda hem dünyada hem de Türkiye'de psikolojinin ilgi alanları ve yöntemleri zenginleşmiştir. Türkiye'de 1950'lerden itibaren sosyal değişim, değişen aile yapısı ve dinamikleri, tutumlar ve değerler, cinsiyet rolleri gibi konularda yapılan çalışmalar ağırlık kazanmıştır. 1960'lar itibarıyla psikologlar eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlerden iş yaşamına kadar pek çok uygulama sahasında çalışmaya başlamışlardır (Boratav, 2004; Gülerce, 2006). 1976'da Türk Psikologlar Derneği (TPD) kurulmuştur. Derneğin öncelikli hedefleri arasında psikolojinin meslek olarak standart bir tanımını belirlemek, devlet dairelerinde psikolog pozisyonlarının sayısını artırmak ve Türk hukukunda psikologların statüsü konusunda bir anlaşmaya varmak bulunmaktadır. Psikoloji, 1982'den itibaren bir anabilim dalı olarak kabul edilmiştir (TÜBA, 2007). Günümüzde, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) düzenlemesine göre bir psikoloji bölümü deneysel, gelişimsel, sosyal, uygulamalı (klinik, örgütsel, eğitim) psikoloji ve psikometri olmak üzere 5 alt alan olacak şekilde tasarlanmaktadır.

Psikoloji Alanındaki Ulusal Yayın Örüntüleri (1928-1978)

Önceki bölümlerde, deneysel psikoloji ve beraberinde modern psikolojinin tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Bu bölümde, tarihsel ve sosyal bağlamdaki gelişmelerin bu süreçteki yayın örüntülerine yansıyor yansımadağı ele alınacaktır. Bir diğer deyişle, bağlamsal değişimlerle yayın örüntülerindeki değişimler arasında anlamlı örtüşmeler gözlemlenip gözlemlenmeyeceği incelenecektir. Bu bakış açısıyla, çalışmanın bu bölümünde, 1929-1978 yılları arasında Türkiye'deki psikoloji ve özellikle de deneysel psikoloji yayınları sayı ve içerik örüntüleri bakımından betimlenecektir.

Yöntem

Bu araştırma, betimsel tarama modeline dayanmaktadır. Araştırmanın ilk aşamasında incelenecek veri türü ve yıl aralıkları ile buna uygun veri kaynağı belirlenmiştir. Ardından verilerin yıl ve içerik bazında nasıl bir dağılım gösterdiği incelenmiştir. Her bir aşamanın detayları aşağıda sunulmaktadır.

Veri Seti

Veri kaynağı olarak Nuri Bilgin'in 1979'da hazırladığı Türk Psikoloji Bibliyografyası esas alınmıştır. Bibliyografya, psikoloji yayınlarının bulunduğu dergilerde ve kütüphanelerde yer alan eserlerin yanı sıra, Türkiye Bibliyografyası, Türkiye Makaleler Bibliyografyası, Sami Kayral'ın (1956) Türkçe Psikoloji Eserleri Bibliyografyası, İstanbul, Ankara ve Hacettepe üniversiteleri veya bu üniversitelerdeki psikoloji bölümlerinin hazırladığı bibliyografyaları kapsamaktadır. Bibliyografyadaki yayınlar, Dewey Decimal Classification (Dewey, 1971) ve National Register of Scientific and Technical Personnel (National Science Foundation [NSF], 1967) tasnif sistemlerinin bir sentezi yapılarak tasnif edilmiştir. Çalışmada kullanılan veri seti belirli kurallar doğrultusunda oluşturulmuştur ve farklı kaynaklardaki verileri kapsamaktadır. Bu bakımdan, veri setinin geçerlik ve güvenilirlik düzeyinin yüksek olduğu düşünülmektedir. Ayrıca araştırmada kullanılan veri setine kütüphane ya da internet üzerinden herkesin kolaylıkla erişilebilmesi ve hem veri setinin hem de bu çalışmada uygulanan analizlerin kontrol edilebilir olması da çalışmanın güvenilirliğine katkı sağlamaktadır.

Bibliyografyada, 1880'den 1928'e kadarki yayınlar (1928 dahil olmak üzere) "Harf Devrimi Öncesi Psikoloji Bibliyografyası" olarak sınıflandırılmıştır. Harf devrimi öncesi bibliyografyasında psikolojinin alt alanlarına ilişkin bir ayrıma gidilmemiştir. 1929'dan 1978'e kadarki yayınlar (1978 dahil olmak üzere) konuları itibariyle ilişkili oldukları psikoloji alt alanlarına göre sınıflandırılmıştır. Örneğin, kişilik bozuklukları ya da madde bağımlılığıyla ilgili yayınlar Klinik Psikoloji başlığı altında yer alırken, psikofizik ölçümler, bellek, öğrenme ve zekâ gibi konulardaki yayınlar Deneysel Psikoloji başlığı altında yer almıştır. Böylece bibliyografyanın harf devrimi sonrası dönemi kapsayan kısmı Genel Psikoloji, Fizyolojik, Deneysel ve Karşılaştırmalı Psikoloji, Gelişim Psikolojisi, Farklar Psikolojisi, Uygulamalı Psikoloji, Psikopatoloji ve Klinik Psikoloji, Sosyal Psikoloji, Endüstriye Psikoloji ve diğer olmak üzere 9 bölüme ayrılmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde betimleyici istatistikler (sıklık ve yüzde) kullanılmıştır. İlk olarak, Türkiye'de psikolojinin akademik yayınlar bazında gelişimine ilişkin genel bir görüntü sunabilmek amacıyla 1880-1928 arasındaki 48 yıllık (Harf Devrimi Öncesi) ve 1929-1978 arasındaki 49 yıllık dönemdeki yayınların sayısal bir dağılımı çıkarılmıştır. Orijinal veri kaynağında olduğu gibi, 1880-1928 arası dönemde psikolojinin alt alanlarına dayalı bir ayrıma gidilmemiştir. Çalışmanın odağındaki dönem olan 1929-1978 yıl aralığı için psikolojinin alt alanlarındaki yayınların bir dağılımı da çıkarılmıştır.

Analizlerin ikinci aşamasında bibliyografyanın Fizyolojik, Deneysel ve Karşılaştırmalı Psikoloji kategorisinde yer alan yayınlara odaklanılmıştır. Bu aşamada 1929-1938 ile 1969-1978 dönemlerindeki yayınların yıl ve içerik bazında bir dökümü çıkarılmıştır. Yıla dayalı ayırımın nedeni, yaklaşık elli yıllık bir dönemin başında ve sonunda olmak üzere onar yıllık iki farklı zaman diliminde yapılan yayınların karşılaştırmalı olarak incelenebilmesini mümkün kılmaktır. Bu doğrultuda, bibliyografyada alfabetik olarak sıralanmış yayınlar bir Excel dosyasına aktarılmıştır. Excel dosyasına yayının türü, yazarı, adı, yılı ve yayınlandığı yer bilgisi girilmiştir. Ardından yayınlar tarih sırasına göre dizilmiştir. Bu noktada ilk olarak 1929-1938 ve 1969-1978 yıl aralıklarında (her yıl için) kaç yayın olduğu hesaplanmıştır. Böylece iki farklı zaman dilimi için her yıl yapılan toplam yayın sayısını gösteren iki ayrı dağılım oluşturulmuştur.

Farklı zaman dilimlerindeki yayın içeriklerinin karşılaştırmalı bir dağılımını ortaya koyabilmek için yayınlar konularına göre sınıflandırılmıştır. Çalışmanın veri kaynağı olan bibliyografyada deneysel psikoloji alanında yapılan yayınların listesi ve bu listedeki çalışmaların ilişkili olduğu belirtilen bir konu başlığı listesi bulunmaktadır; ancak hangi yayının hangi konu başlığıyla ilişkilendirildiği belirtilmemiştir. Bu nedenle, bu çalışmada odağa alınan 1929-1938 ve 1969-1978 yıl aralıklarındaki yayınların yeniden sınıflandırılması gerekmiştir. Sınıflandırma yapılırken, belirtilen yıl aralıklarında yayınlanan toplam 15 kitabın 14'üne (%93), 71 makalenin 54'üne (%76) doğrudan erişilmiştir. Bu yayınların her birinin başlık ve özet ya da giriş bölümü, gerekli hallerde yayının tamamı tekrar incelenerek söz konusu yayın konusuna göre sınıflandırılmıştır.

Erişilemeyen eserlerde başlıkta kullanılan kavram ve terimlere göre sınıflandırma yapılmıştır. Örneğin, bibliyografyada “Kutlu, C: Tüm Örnekleriyle Zeka, Başarı Testleri İst. 1973, Yaylacık M., 123 s.” şeklinde listelenen esere erişilememiştir; ancak bu yayın, başlığındaki kavramlar çerçevesinde “zeka ve yetenek” konu başlığına dahil edilerek sınıflandırılmıştır. Erişilemeyen tüm yayınların başlıkları yayının konusuna ilişkin kavramları içermektedir. Bu nedenle erişilemeyen yayınlar arasında konu sınıflandırması yapılamayan bir yayın olmamıştır. Böylece belirtilen yıl aralıklarına ilişkin kaynak veri setinde yer alan tüm çalışmalar içerik bakımından sınıflandırılabilmiştir.

Sınıflandırma aşamasında, Bilgin’in (1979) Fizyolojik, Deneysel, Karşılaştırmalı Psikoloji bölümünün başında dökümünü sunduğu konu başlıklarına büyük ölçüde sadık kalınmıştır.⁵ Bu aşamada, yayın içeriklerinin dağılımına ilişkin daha detaylı bulgular elde edebilmek için bibliyografyada yer alan bazı genel konu başlıkları yerine daha özgül sınıflandırmalar yapılmıştır. Buna göre, örneğin bibliyografyadaki “Cognition” konu başlığı genel bir alana yönelik olduğundan sınıflandırma için kullanılmamış, bunun yerine örneğin “uyku ve rüya, duygular, nörobilim ve biyoloji, üst düzey bilişsel süreçler” gibi daha özgül konu başlıklarına göre sınıflandırma yapılmıştır. Bibliyografyada iki ayrı başlık olarak ele alınan “Duyumsal algı” ve “Algısal süreçler” günümüzde daha yaygın kullanılan haline uygun biçimde “Duyum ve algı” başlığı altında birleştirilmiştir. Ayrıca Bilgin’in orijinal bibliyografyasında 50 yıllık zaman dilimini kapsayacak biçimde oluşturulan bazı konu başlıkları, bu çalışmada odaklanılan ve toplamda 20 yılı kapsayan zaman dilimlerinde yer almadığından bu konu başlıkları (örn. “istem”) içerik sınıflandırmasının dışında bırakılmıştır. Böylece Türkiye’de 1929-1938 ile 1969-1978 yıllarında deneysel psikoloji alanında yapılan yayınlar şu 9 konu başlığına göre sınıflandırılmıştır: Duyum ve algı, hareket ve motor fonksiyonlar, duygular, bellek ve öğrenme, zekâ ve yetenek, üst düzey bilişsel süreçler (dil, düşünme, karar verme), nörobilim ve biyoloji, uyku ve rüya, karşılaştırmalı psikoloji (hayvan psikolojisi). Ardından 1929-1938 ve 1969-1978 yıl aralıklarında her bir konu başlığı altında yer alan yayınların sayısı hesaplanmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde ilk olarak psikoloji yayınlarının genel bir dağılımı sunulmaktadır. Bu aşamada, 1880-1928 arasındaki 48 yıllık (Harf Devrimi Öncesi Dönem) ve 1929-1978 arasındaki 49 yıllık dönemde psikoloji yayınlarının ortaya koyduğu genel örüntü ve bu örüntü içinde psikolojinin durumuna yönelik bulgular sunulmaktadır. İkinci aşamada ise deneysel psikoloji odağı alınmaktadır. Bu aşamada, belirtilen 49 yıllık dönemin başında ve sonunda yer alan onar yıllık iki zaman dilimindeki (1929-1938 ve 1969-1978) yayınların sayı ve içerik sınıflandırmasına dağılımları sunulmaktadır.

Psikoloji Yayınlarının Genel Dağılımı

Türkiye’de 1880-1928 ve 1929-1978 yılları arasındaki psikoloji yayınlarının sayısal dağılımı Tablo 1’de sunulmuştur. Buna göre, 1880-1928 yılları arasındaki toplam yayın sayısı 58’dir. 1929-1978 yılları arasındaki toplam yayın sayısı ise 3049’dur. Bir diğer deyişle, 1929-1978 arasındaki 49 yıllık dönemdeki yayın sayısının Cumhuriyet öncesi 48 yıllık dönemi kapsayan 1880-1928 arasındaki yayın sayısından yaklaşık 53 kat fazla olduğu görülmektedir. Bu farklılığın altında yatabilecek çeşitli yerel ve küresel faktörler arasında ilk akla gelenlerden biri, psikolojinin küresel gelişim süreci ve bunun Türkiye’deki yansımaları olabilir. 1800’lerin sonunda Almanya’da henüz modern psikolojinin ilk adımları atılırken, Osmanlı’da da psikoloji alanındaki bilimsel üretimin sınırlı olması şaşırtıcı değildir. 1920’ler ve sonrasında psikoloji ABD’de yükselişe geçmiş, uygulamada faydası görülebilecek gerçek dünya sorunlarına eğilen işlevselci yaklaşım nedeniyle zekâ testlerinden, eğitim ve endüstriyel faaliyetlere kadar pek çok alanda psikolojinin katkıları dikkat çekmiştir.

⁵ Türk Psikoloji Bibliyografyası, Fizyolojik, Deneysel, Karşılaştırmalı Psikoloji bölümündeki konu başlıkları sırasıyla şöyledir: Duyumsal algı, hareketler ve motor fonksiyonlar, heyecanlar ve duygular, güdüler, psikofizik yöntemler, bellek ve öğrenme, imgeleme, fikirlerin oluşumu, cognition, algısal süreçler, istem, zeka ve yetenekler, karşılaştırmalı psikoloji – hayvan psikolojisi.

Ayrıca tüm davranışların öğrenildiğine ve olumsuz davranışların yine öğrenme yoluyla değiştirilebileceğine vurgu yapan davranışçı yaklaşım, psikolojinin popülaritesini daha da arttırmıştır (Benjamin, 2019; Schultz ve Schultz, 2015). Psikolojinin başta ABD olmak üzere pek çok ülkede popüler bir bilimsel disiplin haline geldiği bu dönemde, Türkiye’de de bilimsel psikolojinin temelleri atılmıştır. Bu koşullar altında alandaki bilimsel üretimin bu yıllardan itibaren artmaya başlaması beklendik bir durum olarak düşünülebilir.

Psikolojide 1920’lerden sonra gözlemlenen yayın sayısı artışında bir diğer belirleyici gelişme, ülkenin bilimsel anlayışındaki değişim ve üniversitelerdeki reformlar olabilir. Cumhuriyet kurulduktan sonra Darülfünun’dan beklentiler artmış, ancak beklenen bilimsel ilerleme kaydedilememiş ve Darülfünun ağır eleştirilerle karşılaşmıştır (Dölen, 2009; Hatipoğlu, 2000). Böylece üniversite reformu için bir hazırlık olarak Türkiye’deki başarılı öğrencilerin yurt dışında doktora gitmeleri desteklenmiş, bu öğrencilerin yurt dışında yetişmelerini takiben üniversite reformu başlamıştır (Özata, 2020). Darülfünun’dan İstanbul Üniversitesi’ne geçişte üniversitenin öğretim elemanı kadrosu Darülfünun’dan seçilenler, yabancı akademisyenler ve yurt dışında doktora çalışmalarını tamamlayan öğrencilerden oluşmuştur (Özata, 2020). Psikoloji alanında da özellikle 1960’lardan sonra, yurt dışında psikoloji doktoralarını tamamlayıp dönen öğretim üyeleri, ODTÜ, Hacettepe, Boğaziçi gibi üniversitelerde görev alarak eğitimde olduğu kadar araştırmada da ön plana çıkmışlardır (TÜBA, 2007). Bu gelişmeler, 1929-1978 dönemindeki yayın sayısının önceki döneme kıyasla artış göstermesine katkı sağlamış olabilir.

Cumhuriyet’in kurulmasından sonra ülkenin bir savaşa dahil olmaması da 1928-1978 arasında bilimsel üretimin artmasına katkı sağlamış olabilir. Örneğin, 1900’de kurulan Darülfünun-ı Şahane’nin Cumhuriyet kurulduğunda 23 yıllık bir geçmişi bulunmaktadır ve bunun 10 yılı savaş dönemiyle geçmiştir (Dölen, 2009). Savaş döneminde sekteye uğrayan bilimsel üretim, ardından gelen durağan dönemde ihtiyacı olan ivmeyi yakalamış olabilir.

Tablo 1

Türkiye’de 1880-1928 ve 1929-1978 Arasındaki Psikoloji Yayınlarının Alt Alana Göre Dağılımı

Dönem	Alt Alan	N	%
1880-1928	-	58	-
1929-1978	Psikopatoloji ve Klinik Psikoloji	803	26,34
	Sosyal Psikoloji	672	22,04
	Gelişim Psikolojisi	313	10,27
	Genel Psikoloji	305	10,00
	Uygulamalı Psikoloji	238	7,81
	Endüstriyel Psikoloji	225	7,38
	Diğer	210	6,89
	Deneysel Psikoloji	198	6,49
	Farklar Psikolojisi	85	2,79

Tablo 1’de göze çarpan bir diğer bulgu, 1929-1978 arasındaki yayınların %26,34’ünün klinik psikoloji, %22,04’ünün sosyal psikoloji alt alanıyla, %6,49’unun ise deneysel psikoloji alt alanıyla ilişkili olmasıdır. Bir diğer deyişle, bu dönemde en fazla sayıda yayın klinik psikoloji ve sosyal psikoloji alanlarında gerçeklemiştir. Bilgin (1979), psikozlar, dil ve konuşma bozuklukları, madde bağımlılığı, kişilik bozuklukları, öğrenme güçlükleri, adli olaylar gibi konularda 1930’lardan itibaren üretilen yayınları klinik psikoloji başlığı altında toplamıştır. Aslında Türkiye’de klinik psikolojinin tanınırlığının 1960’lardan sonra artmaya başladığı belirtilmektedir (TÜBA, 2007). Bu alandaki ilk yüksek lisans programları ise 1970’lerde, çoğunlukla

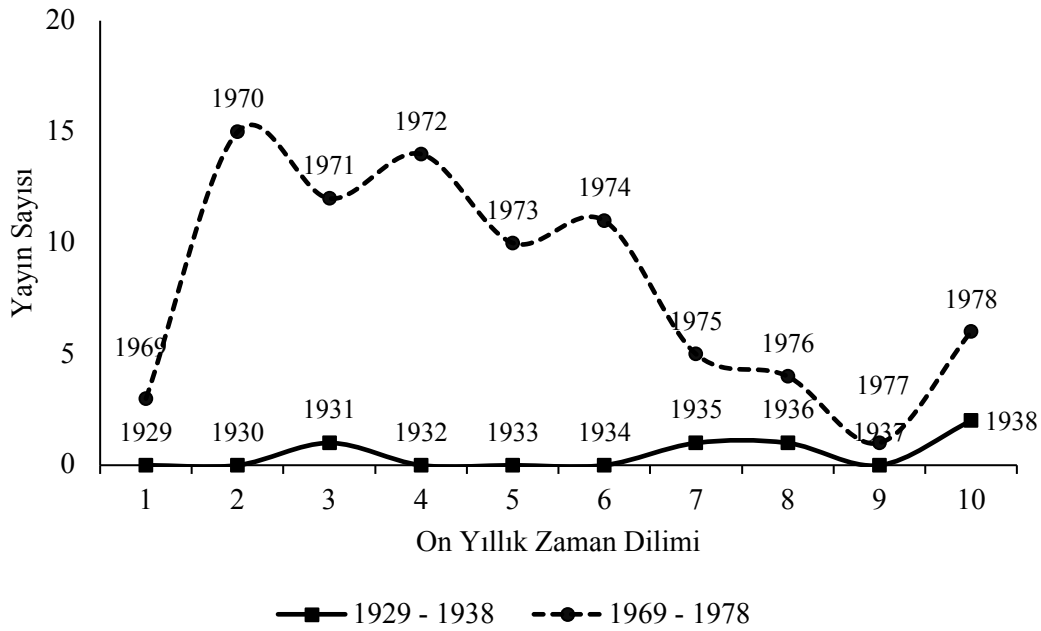
hastanelerin psikiyatri ya da nöroloji kliniklerinde ve psikiyatristlerin gözetiminde çalışmalarına başlamıştır (Şahin, 2006). Nitekim, Bilgin'in (1979) bibliyografyasındaki yayınların da önemli bir kısmı tıp ve psikiyatri dergilerinde (örn., Tıp Dünyası, Türk Hekimi, İstanbul Tabip Odası Dergisi) yayınlanmıştır. Bu disiplinler arası çalışma biçimi klinik psikoloji alanındaki bilimsel çalışmaların artmasını desteklemiş olabilir.

1928-1978 arasında psikoloji alanındaki yayınların önemli bir kısmını üreten bir diğer alt alan olarak sosyal psikoloji öne çıkmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren pek çok sosyal, kültürel, politik ve ekonomik dönüşümden geçen Türkiye, sosyal psikoloji için adeta bir doğal laboratuvar ortamı olarak görülebilir. 1940'lardan itibaren Muzaffer Şerif, Mümtaz Turhan ve sonraki yıllarda onların öğrencileri Türkiye'de sosyal değişim üzerine çalışmaların yoğunlaşmasına katkıda bulunmuşlardır. 1960'lardan itibaren ise Türk işçilerin başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerine göç etmeleri, kentleşme ve sanayileşmenin teşvik ettiği iç göç, bunlarla beraber değişen aile yapısı ve dinamikleri, tutum ve değerler, sosyalleşme ve toplumsal cinsiyet rolleri gibi konuların tümü sosyal psikoloji alanındaki çalışmalara konu olmuştur (Boratav, 2004; Kağıtçıbaşı, 1994). 1970'lerden sonra bilişsel tutarlılık kuramı gibi kuramların da etkisiyle sosyal biliş alanına yoğunlaşan sosyal psikoloji, kültürel psikoloji gibi yeni akımları da içinde barındırarak psikolojinin en geniş alt alanlarından biri haline gelmiştir (TÜBA, 2007). Bu ilerleyişin çok sayıda bilimsel yayınlara sonuçlandığı düşünülebilir.

Deneysel psikoloji alt alanındaki yayınların ise klinik psikoloji ve sosyal psikoloji alt alanlarındaki yayınlara kıyasla sayıca az olduğu göze çarpmaktadır. Deneysel psikoloji çalışmalarının hem dünyada hem de Türkiye'de bilimsel psikolojinin başlangıcı kabul edildiği ve ilk yıllarda alanın uygulamadan çok temel araştırmaya yönelik olduğu düşünüldüğünde bu bulgu şaşırtıcı görünebilir. Bununla birlikte, deneysel psikoloji başlığı altında ele aldığımız çalışmalar çoğunlukla gerekli ekipmanlarla donatılmış bir laboratuvar ve elbette bu ekipmanları kullanabilecek bilgi ve birikimle mümkün olmaktadır. Bu imkanların kısıtlılığı ve araştırmacıların bu imkanları elde edebilmek için sarf ettikleri zaman ve çabanın araştırmacının kendisine ayrılacak zaman ve çabayı kısıtlaması, deneysel psikoloji alanında beklenenden daha az bilimsel üretimin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmış olabilir. Türkiye'de psikolojinin neredeyse diğer ülkelerle aynı zamanda ortaya çıktığını, ancak 1960'lara kadar oldukça yavaş ilerlediğini vurgulayan Fred McKinney (1960) ise bu durumu modern psikolojinin kültürel nedenlerle yeterince benimsenmemiş olmasına, yabancı dergilerdeki yayınların tam anlamıyla sindirilmemesine, başarılı öğrenciler arasında psikolojiye olan talebin azlığına ve öğrenci ile akademisyen arasındaki etkileşimin sınırlı olmasına bağlamaktadır.

Deneysel Psikoloji Yayınlarının Dağılımı

Deneysel psikoloji özelinde, 1929-1938 ve 1969-1978 olacak şekilde onar yıllık iki farklı zaman diliminde yapılan yayınların zamana göre sayısal dağılımı Şekil 1'de gösterilmiştir. Buna göre, 1929-1938 arası dönemde toplam 5 yayın bulunmaktadır. Bu yayınlar, 1931, 1935, 1936 ve 1938 yıllarında gerçekleşmiştir. 1969-1978 arası dönemde ise 81 yayın bulunmaktadır. Bu yayınların 62'si (%77) 1970-1974 yılları arasında gerçekleşmiştir. 1974 yılı itibarıyla yayın sayısında bir düşüş gözlemlenmiştir. 1975-1978 arasındaki toplam yayın sayısı 16'dır ve bu, söz konusu on yıllık dönemdeki yayınların %20'sini oluşturmaktadır. Türkiye'de 1970'li yılları tanımlayan olaylar arasında 1973'te başlayan petrol krizi, 1974'teki Kıbrıs Harekâtı, ardından gelen Amerika ambargosu ve döviz krizi gibi ekonomik sorunlar (Mumyılmaz, 2019) ile 1975-1980 arası dönemde tırmanan şiddet olaylarının (Lüküslü, 2009) yer aldığı söylemek mümkündür. Ülkenin siyasi ve ekonomik iklimindeki bu iniş çıkışlar deneysel psikolojideki bilimsel üretimi de sınırlandırmış olabilir.

Not: Veri noktalarının üzerindeki etiketler, yayın sayısının hangi yıla ait olduğunu göstermektedir.

Şekil 1. Deneysel Psikoloji Yayınlarının 1929-1938 ve 1969-1978 Arasında Zamana Göre Dağılımı

1929-1938 ve 1969-1978 yıllarındaki yayınların içerik dağılımları Tablo 2’de sunulmuştur. 1929-1938 arası dönemdeki 5 yayından 1’i duygular, 3’ü üst düzey bilişsel beceriler (örn., dil, düşünme, karar verme), 1’i zekâ ve yetenek konularıyla ilgilidir. 1969-1978 arası dönemdeki yayınların yarısından fazlasını zekâ ve yetenek (%35,80) ile bellek ve öğrenme (%19,75) konulu çalışmalar oluşturmaktadır. Hayvanlarla yapılan çalışmalar (%1) görece az sıklıktadır.

Tablo 2

1929-1938 ve 1969-1978 Yıllarındaki Deneysel Psikoloji Yayınlarının İçeriğe Göre Dağılımı

İçerik	1929-1938		1969-1978	
	N	%	N	%
Zekâ ve yetenek	1	20	29	35,80
Bellek ve öğrenme	0	0	16	19,75
Üst düzey bilişsel beceriler	3	60	10	12,35
Duyum ve algı	0	0	7	8,64
Uyku ve rüya	0	0	6	7,41
Duygular	1	20	5	6,17
Nörobilim ve biyoloji	0	0	5	6,17
Hareket ve motor fonksiyon	0	0	2	2,47
Karşılaştırmalı psikoloji - Hayvan psikolojisi	0	0	1	1,24

Bulgular, deneysel psikoloji yayınları arasında zekâ ve yetenek ölçümüyle ilgili çalışmaların diğer araştırma konularına göre daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Ülkemizde zekâ ve yetenek testlerine yönelik çalışmaların Cumhuriyet döneminde başladığı söylenebilir (Baykul, 2011). 1925 yılında Türkçe'ye çevrilen Binet-Simon Zekâ Testi bu alandaki bilimsel çalışmaların başlangıcı olarak görülmektedir (Öner, 1997). Dolayısıyla, deneysel psikoloji çerçevesinde ele alınan duyum ve algı, hayvanlarla karşılaştırmalı davranış çalışmaları gibi diğer konulara kıyasla, zekâ ve yetenek konularına yönelik bilimsel çabaların Cumhuriyet'in ilk yıllarında başladığı, 1970'lere kadar olgunlaştığı ve yaygın bir araştırma konusu olarak karşımıza çıktığı düşünülebilir.

Bir bilim alanındaki yayın sayısının yanı sıra araştırma konularının dağılımı da o bilim alanının geliştiği ülkenin tarihsel, sosyal ve toplumsal bağlamdaki değişimlerini izleyebilir. 1970'lerde zekâ ve yetenek testlerine yönelik çalışmaların yaygınlığı bu bağlamsal ilişkinin bir örneği olarak kabul edilebilir. Türkiye'de, özellikle 1950'lerden sonra, zekâ ve yetenek testlerinin önemli yer edindiği alanlardan birinin askeri alan olduğu görülmektedir. Türkiye, 1950-1953 yılları arasında Kore Savaşı'na asker göndermiş, 1952'de NATO'ya üye olmuş ve ABD askeri güçleriyle iş birlikleri içine girmiştir. Bu dönemde ABD'nin I. Dünya Savaşı yıllarından beri kullandığı personel seçimi yöntemlerini örnek alan Millî Savunma Bakanlığı'nın bünyesinde Ordu Test Bürosu kurulmuştur (Özgül, 2004). 1950'lerden itibaren psikolojik testlerin önemli olduğu bir diğer uygulama alanı da eğitimidir. 1953 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından bir Test ve Araştırma Bürosu kurulması bu önemin göstergelerinden biri sayılabilir. Büronun amacı, özel ya da öğrenme güçlüğü çeken öğrencileri belirlemek, eğitimde sistematik ve nesnel değerlendirmeyi yaygınlaştırmak, insan gücü planlaması için başka kurumlara zekâ ve yetenek testleri konusunda danışmanlık sağlamaktır (Tan, 1972). 1974 yılında ise öğrenci seçme ve yerleştirme amacıyla akademik yeterlilik testlerinin sistematik biçimde hazırlanması ve uygulanması için Üniversitelere Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÜSYM) kurulmuştur (Baykul, 2011; Öner, 1997). Bu gelişmeler sırasında üniversitede psikoloji eğitimi müfredatı da yenilenmiş, öğrenme psikolojisi, endüstriyel psikoloji, psikolojik testler ve ölçümler, araştırma yöntemleri gibi pek çok ders üniversitedeki psikoloji eğitimi müfredatına girmiştir (Tan, 1972). Türkiye'de personel seçimi ve eğitim alanındaki bu gelişmeler zekâ ve yetenek testleriyle ilgili bilimsel çalışmalara yönelimi arttırmış olabilir.

Deneysel psikoloji alanındaki hayvan çalışmalarının ise oldukça az sayıda olduğu göze çarpmaktadır. Türk Psikoloji Bibliyografyası'nda 1969-1978 arasında sadece bir hayvan çalışması bulunmaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, hayvanlarla araştırma yapılacak bir laboratuvar ortamı oluşturmanın kendine özgü zorlukları olabilir (Bkz. Canbeyli, 2016). 1970'lerdeki ekonomik sıkıntılar ve siyasi istikrarsızlık da hesaba katıldığında, böyle bir laboratuvarın kurulup sürdürülmesinin zorlukları, o dönemdeki yayın sayılarına yansımış olabilir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde deneysel psikolojinin ve beraberinde bir bütün olarak psikolojinin tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Bu amaçla, önce psikoloji ve deneysel psikolojinin Türkiye'deki gelişimine ilişkin önemli olaylar derlenmiş, ardından alandaki yayınlara ilişkin betimleyici istatistikler sunulmuştur. Araştırmanın bulguları, tarihsel ve sosyal değişimlerin Türkiye'de deneysel psikoloji ve daha genel olarak psikoloji alanındaki yayın örüntülerine yansiyebileceğini göstermektedir. Buna göre, kentleşme, sanayileşme, göç, politik değişimler ve uluslararası ilişkiler gündemine kadar pek çok bağlamsal değişim hem bir bilim alanında üretilen yayın sayısına hem de bilimsel çalışmaların içeriğine yön verebilme potansiyeline sahip olabilir. Dolayısıyla, bir bilim alanındaki yayın örüntülerini betimlemek o alanın tarihsel ilerleyişiyle birlikte bağlamsal değişimlerin bu ilerleyişteki rolüne de ışık tutabilir.

Çalışmanın bulguları değerlendirilirken bazı kısıtlılıklar da göz önünde bulundurulmalıdır. İlk olarak, bu çalışmada Cumhuriyet'in kurulmasından sonraki ilk 50 yıllık döneme odaklanmıştır. Belirli bir döneme odaklanmak, o dönemdeki verilerin derinlemesine incelemeyi mümkün kılmasına da çalışmanın bulguları ağırlıklı olarak 1929-1978 aralığıyla sınırlı kalmıştır. Gelecekteki araştırmalarda yayın örüntülerinin daha geniş bir zaman diliminde incelenmesi daha kapsamlı bulgular elde edilmesini sağlayabilir. Bu çerçevede, örneğin, Türkiye'de deneysel psikolojinin geçmişteki ve güncel durumunu ele alan karşılaştırmalı değerlendirmeler literatüre katkı sunacaktır. Ayrıca bu çalışmada kullanılan veri setinin Türk Psikoloji Bibliyografyası ile sınırlı olduğu ve uluslararası yayınları içermediği akılda tutulmalıdır. Türk Psikoloji Bibliyografyası'nda deneysel psikoloji kapsamındaki yayınlar psikolojinin diğer bazı alt alanlarındaki yayınlara kıyasla sayıca az olsa da uluslararası yayınlarda farklı bir örüntü ortaya çıkabilir. Örneğin, Journal Citation Reports (JCR) 98 dergilerinde 1970-1999 yılları arasında yayınlanan Türkiye adresli makale sayıları incelendiğinde deneysel psikoloji alt alanındaki yayın sayısı 66 iken, klinik psikoloji ve sosyal psikoloji alt alanlarındaki yayın sayılarının sırasıyla 24 ve 52 olduğu görülmektedir (Yurtsever ve diğerleri, 2001). Bir diğer deyişle, 1970-1999 arasında JCR dergilerindeki deneysel psikoloji yayınları diğer alt alanlardan daha fazladır. Bu iki çalışma, kapsadıkları tarihsel dönem bakımından doğrudan karşılaştırılabilir olmasalar da örüntüler arasındaki farklılık, bir bilim alanının gelişimini incelemek için ulusal ve uluslararası yayınların birlikte ele alınmasının önemine işaret etmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'de ve uluslararası literatürde deneysel psikoloji alanındaki araştırma konularının karşılaştırmalı bir incelemesi de alandaki gelişmelerin küresel ölçekte izlenmesini sağlayabilir. Son olarak, psikolojinin farklı alt alanlarındaki çalışmaların daha detaylı biçimde incelenmesi alanın gelişimi hakkında daha bütünlüklü bir resim ortaya koymak bakımından faydalı olacaktır.

Sonuç olarak bu çalışmada, psikoloji ve özellikle de deneysel psikolojinin tarihsel gelişimi alana ilişkin ulusal yayınların bir örüntüsü çıkarılarak incelenmiştir. Bulgular, bir bilim alanındaki gelişimde o bilim alanına özgü dinamiklerin yanı sıra bilim alanını çevreleyen tarihsel ve toplumsal bağlamın da önemli rolü olduğu görüşünü destekler niteliktedir. Bulguların Türkiye'de psikolojinin tarihsel gelişimi ve araştırma yönelimleri konusunda yeni tartışmaları ve incelemeleri başlatması ümit edilmektedir.

Kaynakça

- Acar, G. ve Şahin, D. (1990). Psychology in Turkey. *Psychology and Developing Societies*, 2(2), 241–256. <https://doi.org/10.1177/097133369000200206>
- Basaran, F. ve Sahin, N. (1990). *Psychology in Turkey: Country status report*. Social and Human Sciences in Asia and the Pacific RUSHAP Series, 34. Bangkok: UNESCO.
- Batur, S. (2003). Türkiyede psikoloji tarihi yazımı üzerine. *Toplum ve Bilim*, 98, 255-264. Erişim adresi: https://www.academia.edu/464199/T%C3%BCrkiye_de_Psikoloji_Tarihi_Yaz%C4%B1m%C4%B1_%C3%9Czerine
- Baykul, Y. (2011). Ülkemizde ölçme ve değerlendirmenin dünü, bugünü ve yarını. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 2, 1-32. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/65977>
- Benjamin, L.T. (2007). *A brief history of modern psychology*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Bilgin, N. (1979). *Türk psikoloji bibliyografyası*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi.
- Boratav, H. (2004). Psychology at the cross-roads: The view from Turkey. M. J. Stevens ve D. Wedding (Eds.), *Handbook of international psychology* (s. 311-330) içinde. New York: Brunner-Routledge.
- Canbeyli, R. (2016). *YÖK'ün gölgesinde, bilim tarihi ışığında bir laboratuvar*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Demir, R. (2010). İlk psikoloji kitabımız: Gâyetü'l-beyân fi hakikati'l-insân. *Dört Öge*, 1, 47-72. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/567358>
- Dewey, M. (1971). *Dewey decimal classification*. New York: Forest Press.
- Dölen, E. (2009). *Türkiye üniversite tarihi* (Cilt: 1-5). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gardner, H. (1987). *The mind's new science: A history of the cognitive revolution*. New York, NY: Basic Books.
- Gülerce, A. (2006). History of psychology in turkey as a sign of diverse modernization and global psychologization. A. C. Brock (Ed.), *Internationalizing the History of Psychology* (s. 75-93) içinde. New York: New York University Press.
- Harvey, O. J. (1989). Muzafer Sherif (1906–1988). *American Psychologist*, 44, 1325–1326. <https://doi.org/10.1037/h0091637>
- Hatipoğlu, M. T. (1998). *Türkiye üniversite tarihi 1845-1997*. Ankara: Selvi Yayınları.
- Hoca Tahsin. (2019). *Psikoloji yahud İlm-i Ruh (Psikoloji veya Ruh İlm-i)*. İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi: 1892).

- Kağitçibaşı, Ç. (1994). Psychology in Turkey. *International Journal of Psychology*, 29(6), 729–738. <https://doi.org/10.1080/00207599408246562>
- Kagiticbasi, C. (2017). Sherif, Muzaffer. B. S. Turner (Ed.). The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social Theory (s. 1-2) içinde. NJ: John Wiley & Sons, Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781118430873.est0343>
- Kayaoğlu, A., Batur, S. ve Aslıtürk, E. (2014). The unknown Muzafer Sherif. *Psychologist*, 27(11), 830-833. Erişim adresi: https://www.academia.edu/17458579/The_Unknown_Muzafer_Sherif
- Kayral, S. (1953): *Türkçe psikoloji eserleri bibliyografyası*. İstanbul: Ahmet Sacit Matbaası.
- Kılıç, R. (2015). Türkiye’de modern psikolojinin tarihi: ‘İlm-i Ahvâl-i Ruh ‘İlmü’n-Nefs/Ruhiyyat. *Kebikeç*, 40, 21-36. Erişim adresi: <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/194057/turkiyede-modern-psikolojinin-tarihi-ilm-i-ahval-i-ruh-ilmun-nefsruhiyyat>
- Koca, K., Ekinçi, S., Akpancar, S., Gemci, M. H., Erşen, Ö. ve Akyıldız, F. (2016). An analysis of orthopaedic theses in Turkey: Evidence levels and publication rates. *Acta Orthopaedica et Traumatologica Turcica*, 50(5), 562-566. <https://doi.org/10.1016/j.aott.2016.03.001>
- Kozak, M., Bornmann, L., ve Leydesdorff, L. (2015). How have the Eastern European countries of the former Warsaw Pact developed since 1990? A bibliometric study. *Scientometrics*, 102, 1101-1117. <https://doi.org/10.1007/s11192-014-1439-8>
- Kulczycki, E. (2017). Assessing publications through a bibliometric indicator: The case of comprehensive evaluation of scientific units in Poland. *Research Evaluation*, 26(1), 41–52. <https://doi.org/10.1093/reseval/rvw023>.
- Kulczycki, E., Engels, T. C., Pölönen, J., Bruun, K., Dušková, M., Guns, R., ... ve Zuccala, A. (2018). Publication patterns in the social sciences and humanities: evidence from eight European countries. *Scientometrics*, 116, 463-486. <https://doi.org/10.1007/s11192-018-2711-0>
- Lüküslü, D. (2009) *Türkiye’de “gençlik miti”: 1980 sonrası Türkiye gençliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- McKinney, F. (1960). Psychology in Turkey: Speculation concerning psychology's growth and area cultures. *American Psychologist*, 15(11), 717. <http://dx.doi.org/10.1037/h0047572>
- Mumyakmaz, A. (2019). 24 Ocak ekonomik istikrar kararları ile 12 Eylül askeri darbesinin neoliberalizm ittifakı ve siyasal İslam'ın süreçteki rolü. *Third Sector Social Economic Review*, 54, 1899-1915. doi: 10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.19.12.1251
- Nas, O. ve Ünal, G. (2021). Deneysel Hayvan Çalışmalarında Robot Kullanımı. *Nesne Dergisi*, 9(19), 190-203. doi: 10.7816/nesne-09-19-14
- National Science Foundation. (1967). *American Science Manpower 1966: A Report of the National Register of Scientific and Technical Personnel*. (Rapor No. NSF 68-7). Erişim adresi: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED022700.pdf>

- Öner, N. (1997). *Türkiye’ de kullanılan psikolojik testler: Bir başvuru kaynağı*. 3. Baskı. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Özata, M. (2020). *Atatürk, bilim ve üniversite*. İstanbul: Efe Akademik Yayıncılık.
- Özgüven, E. (2004). *Psikolojik testler*. Ankara: Sistem Ofset.
- Şahin, N. H. (2006). Türkiye’de klinik psikoloji: Varolan durum, sorunlar, geleceğe yönelik öngörüler ve öneriler. *Türk Psikoloji Bülteni*, 12, 2-19. Erişim adresi: <https://www.psikolog.org.tr/tr/yayinlar/dergiler/1031828/tpb123904.pdf>
- Schultz, D. P. ve Schultz, S. E. (2015). *A history of modern psychology*. Boston, MA: Cengage Learning.
- Tan, H. (1972). Development of psychology and mental testing in Turkey. L. J. Cronbach ve P. J. Drenth (Ed.), *Mental Tests and Cultural Adaptation* (s. 3-12) içinde. The Hague: Mouton Publishers.
- Teodorescu, D., ve Andrei, T. (2011). The growth of international collaboration in East European scholarly communities: A bibliometric analysis of journal articles published between 1989 and 2009. *Scientometrics*, 89(2), 711-722. <https://doi.org/10.1007/s11192-011-0466-y>
- Toğrol, B. B. (1972). Psikoloji Bölümü ve Tecrübi Psikoloji Enstitüsü çalışmaları bibliyografyası. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/100004>
- Toğrol, B. (1987). History of Turkish psychology. *Tecrübi Psikoloji Çalışmaları*, 15, 1-7. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iupcd/issue/9418/118038>
- Türkiye Bilimler Akademisi. (2007). *Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Sosyal bilimler öngörü çalışması 2003-2023* (Rapor no: 18). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Uzun, A. (1998). A scientometric profile of social sciences research in Turkey. *The International Information and Library Review*, 30(3), 169-184. <https://doi.org/10.1080/10572317.1998.10762473>
- Yükseköğretim Kurulu Program Atlası. (t.y.). YÖK Lisans Atlası. Erişim adresi: <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-anasayfa.php>
- Yurtsever, E., Gülgöz, S., Yedekçioğlu, Ö. A. ve Tonta, M. (2001). *Sosyal Bilimler Atıf Dizini’nde (SSCI) Türkiye: 1970-1999*. Türkiye Bilimler Akademisi. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

Extended Abstract

Purpose

One way to understand the development of a scientific field is to examine the publication patterns in the field. While bibliometric studies have explored publication patterns in Turkey, they often lack historical and social contextualization. In contrast, international literature includes descriptive studies that link publication patterns to specific academic practices and historical and social dynamics in a country or region. The present study adopts this approach, which integrates numerical changes in scientific publications with contextual shifts to gain a comprehensive understanding of the development of a scientific field. Accordingly, the aim of this study is to describe the historical development of experimental psychology in Turkey by examining the number and content patterns of national publications in the field and to evaluate these patterns by taking into account the historical and social context.

Design and Methodology

This study is based on the descriptive survey model. The first part of the study presents a literature review on the development of psychology in Turkey within the context of global and local events. The second part focuses on descriptive statistics to uncover the publication patterns in the field of psychology in Turkey between 1929 and 1978. The Turkish Psychology Bibliography (Bilgin, 1979) serves as the data source, providing a detailed compilation of studies published in various subfields of psychology in Turkey from 1929 to 1978, as well as a brief overview of the period between 1880 and 1928. The publications after 1928 in the bibliography have been classified according to their respective subfields of psychology. For example, publications on topics such as psychophysical measurements, memory, learning, and intelligence are classified under the heading of experimental psychology. Based on this data source, the analysis consisted of two phases. Firstly, a numerical distribution of publications in the periods 1880–1928 and 1929–1978 was presented to provide a general overview of the historical development of psychology. Subsequently, the focus shifts to experimental psychology, examining the number and content of publications in two decades (1929–1938 and 1969–1978). To determine the distribution of publications by year, the alphabetically ordered entries in the bibliography were rearranged in chronological order. To examine the number of publications in the field of psychology, the number of publications for each year in the 1929–1938 and 1969–1978 time periods was calculated. Thus, two separate distributions showing the total number of publications in each year for two different time periods were created. When classifying the publications based on their content, significant adherence was maintained to the topic headings presented by Bilgin (1979) in the sections of Physiological, Experimental, and Comparative Psychology. The following topic headings were faithfully followed during the content-based classification: sensation and perception, movement and motor functions, emotions, memory and learning, intelligence and aptitude, higher-level cognitive processes, neuroscience and biology, sleep and dreaming, and comparative psychology (animal psychology). Then, the number of publications in each classification was calculated for two decades (1929–1938 and 1969–1978).

Findings

A striking finding shows that the number of publications between 1880 and 1928 was fifty-eight, while this number was 3049 between 1929 and 1978. This finding suggests that the number of national publications produced between 1929 and 1978 was approximately 53 times higher than the preceding 48-year period (1880–1928). Between 1929 and 1978, 26% of the publications were in the field of clinical psychology, 22% were in social psychology, 10% were in developmental psychology and general psychology, 8% were in applied psychology, 7% were in industrial psychology, 6% were in experimental psychology, and 3% were in the field of individual differences. Publications related to psychology outside of these areas accounted for 7% of the total. These findings indicate that clinical psychology and social psychology emerge as prominent areas within the corpus of publications. In terms of experimental psychology, there were a total of five publications between 1929 and 1938. In the period between 1969 and 1978, there were 81 publications. Out of these, 62 publications (77%) occurred between 1970 and 1974. There was a decline in the number of publications starting in 1974. The total number of publications between 1975 and 1978 was 16, which accounts for 20% of the publications during that decade. Out of the 5 publications between 1929 and 1938, 1 publication is related to emotions, 3 publications are related to higher-level cognitive skills (e.g., language, thinking, decision-making), and 1 publication is related to intelligence and abilities. Regarding the publications between 1969 and 1978, 55.6% of them are focused on topics of intelligence and abilities, as well as memory and learning. Studies involving animals (1%) are relatively infrequent. Notably, studies focusing on intelligence and ability measurement outweighed investigations into other research subjects during the 1970s, while comparative studies involving animals were limited.

Research Limitations

When interpreting the findings of this study, it is important to consider some limitations. Firstly, it should be noted that the data set used in this study is limited to the Turkish Psychology Bibliography and does not include international publications. In the future, including both national and international publications in the analysis would enable a more comprehensive evaluation. Secondly, the study focuses on the first 50 years after the establishment of the Republic, covering the beginning of a change in the country and the intense process of change and transformation that followed. This resulted in the data set used in this study being restricted to the period between 1928 and 1978. Examining the distribution of publications over a broader time span in future research could enhance the reliability of the findings. Lastly, this study provides a general overview of psychology publications and a breakdown of experimental psychology publications. However, analyzing studies from different subfields of psychology as a larger data set and comparing patterns across these subfields would be beneficial in creating a more holistic picture of the field's development.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

Overall, the observed publication patterns, when considered alongside the historical and societal context of Turkey, provide support for the notion that the historical and social context surrounding the scientific field plays a crucial role in its development, along with the specific dynamics inherent to the field. This study sheds light on the historical trajectory of psychology and experimental psychology in Turkey, contributing to a broader understanding of the development of scientific fields within specific cultural contexts.

Originality/Value

Previous studies on the history of psychology in Turkey have mainly consisted of a review of chronological events or critical evaluations that contextualize these events within a historical and social framework. On the other hand, examining the publications in a specific field is one way to understand the field itself and its development. To date, the only known study that aimed to uncover publication patterns in the field of psychology in Turkey focused on Turkish publications included in the Social Sciences Citation Index (SSCI) between 1970 and 1999 (Yurtsever, Gülgöz, Yedekçioğlu, & Tonta, 2001). The findings of this study are reported independently of historical changes and developments. In addition, there is a complete lack of systematic research on the historical development of experimental psychology. This study represents an initial and significant step towards tracing and understanding the establishment and progression of experimental psychology, focusing on publication patterns.

Araştırmacı Katkısı: Aysu MUTLUTÜRK (%100).

Küresel Yaşlanma Serüveninde Yaşlanan Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme ¹

Münevver ARI ²

Başvuru Tarihi: 17.06.2023

Kabul Tarihi: 29.09.2023

Makale Türü: Derleme

Öz

Nüfusun değişen yaş yapısıyla birlikte dünyayı etkisi altına alan küresel yaşlanma süreci Türkiye'yi de yakında etkilemektedir. Doğum oranları, ölüm oranları ve göç hareketleri gibi demografik özelliklerle birlikte bu değişim açıkça görülmekte ve toplumdaki yaş gruplarına bakıldığında da yaşlı nüfusun payının arttığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmada Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye'de yaşlanma olgusunun nasıl bir süreç yaşadığını, nüfus verileri ve literatürde yer alan çalışmalar üzerinden ele almakta ve toplumun yaşlanan topluma doğru nasıl bir dönüşüm yaşadığı, bu dönüşümün çeşitli toplumsal kurum ve yapıları nasıl dönüştürmeye başladığı yaşlılık konulu yapılmış sosyolojik ve sosyal gerontolojik çalışmalarla ilişkilendirilmesini konu edinmektedir. Çalışma yaşlanma konusunda Türkiye'nin 100 yıllık süreçteki değişimlerinin neler olduğunu tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu zaman zarfında yaşlılık olgusunun nasıl bir süreçten geçtiğine bakıldığında, yaşlılara yönelik bakım hizmetlerinin her ne kadar devlet ve aile ortaklaşmasıyla yürütüldüğü anlaşılrsa da bu konuda sorumluluğun ailenin üzerine yüklenmiş bir sorumluluk olduğu incelenen çalışmalardan da anlaşılmıştır. Türkiye için yaşlı toplum olmanın, yaşlı nüfusun getirilerinden özellikle birkaçı çarpıcıdır. Yaşlı nüfus içinde kadın nüfusun fazla olması yaşlılığın kadınlaşması beraberinde getirirken bir diğer konu ise yalnız yaşayan yaşlıların artmasıdır. Ayrıca kadın nüfusun erkek nüfusa göre daha yoksul olması da bir kesişimselliğin olduğunu göstermektedir. Yaşlı nüfus gruplarının yoksul olması, yalnız yaşayan birey olması, kırsalda yaşamaları, engelli olması, bir nüfus grubu olarak toplum içinde onları daha savunmasız bireyler haline getirmekte ve onları toplumsal hayat içinde dezavantajlı bir grup olarak bırakmaktadır. Yaşlılara yönelik tutumun negatif ayrımcı bir oluşum gösterdiği ve bu ayrımın sadece yaşlarından dolayı yapıldığı da bir diğer konudur.

Anahtar Kelimeler: Yaşlanma, Demografi, Nüfus, Türkiye

Atıf: Arı, M. (2023). Küresel yaşlanma serüveninde yaşlanan Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(Özel Sayı), 261-278.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, munevverari4@gmail.com / munevverari@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2589-9510

An Evaluation of Aging Türkiye in the Global Aging Adventure

Münevver ARI³

Submitted by: 17.06.2023

Accepted by: 29.09.2023

Article Type: Review

Abstract

Along with the changing age structure of the population, the global aging process is also affecting Turkey soon. This change is clearly seen with demographic characteristics such as birth rates, death rates and migration movements, and it is understood that the share of the elderly population has increased. In this study, the process of aging in Turkey in the 100th anniversary of the Republic has been examined through population data and studies in the literature, and how the society has transformed into an aging society, how this transformation has begun to transform various social institutions and structures. It is aimed to reveal it by associating it with sociological and social gerontological studies. When the findings are examined, it is seen that although the care services for the elderly are carried out in partnership with the state and the family, it is understood that the responsibility is on the family. Among the elderly population, the number of women and the elderly living alone is increasing. In addition, the fact that the female population is poorer than the male population indicates that there is an intersectionality. The fact that elderly population groups are poor, live alone, live in rural areas, and are disabled makes them more vulnerable individuals in society as a population group and leaves them as a disadvantaged group in social life. Another issue is that the attitude towards the elderly is negatively discriminatory and this discrimination is made only because of their age.

Keywords: Aging, Demographics, Population, Türkiye

³ Anadolu University, Faculty of Humanities, Department of Sociology, Sosyoloji Bölümü, munevverari4@gmail.com/munevverari@anadolu.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-2589-9510

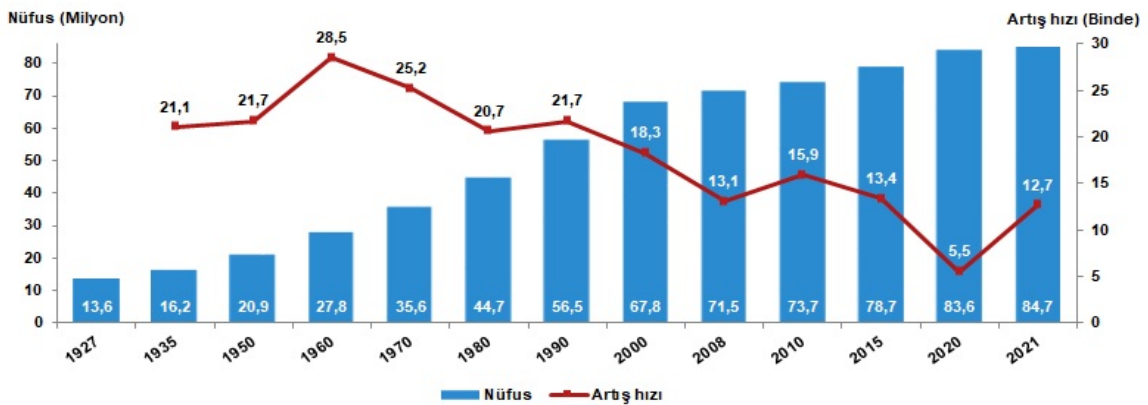
Giriş

Yaşlanma, dünyayı etkisi altına alan küresel bir olgudur. Bu süreçte yaşlanmayı tetikleyen temel zeminde ise demografik özellikler yer almaktadır. Doğum oranları, ölüm oranları ve göç gibi demografik parametreler yaşlanma fenomeninin anlaşılması adına önemlidir. Dünya’da ve Türkiye’de yaşlanma süreci birbirine paralel özellikler göstermektedir. Dolayısıyla yaşlanma olgusunun dünyada nasıl olduğu ve sonrasında Türkiye’de yaşlanma olgusunun hangi aşamalardan geçtiği, özellikle Cumhuriyet’in 100. Yılına kadar olan süreçte değerlendirilmesi yaşlılık ve yaşlanmanın son yüzyılda nasıl daha görünür olduğunun ve toplumsal kategori ve demografi içerisinde hiç de azımsanmayacak bir yer bulduğunun anlaşılmasını ortaya çıkaracaktır.

Demografik özellikler ve yaşlanma ilişkisi, yaşlanma olgusunun Türkiye’deki yansımalarına değinmeden önce kısaca yaş ve yaşlanmanın tanımları yapılması gerekmektedir. Öncelikle yaşlanma olgusunu oluşturan yaş tanımı en temelde şu şekilde yapılabilir; belirli bir yaştaki bir kişinin belirli şeyleri yapabileceği ve yapması gerektiğine dair inançları ifade etmektedir. Diğer bir deyişle yaşla ilgili kapasite ve sınırlamaların varsayılmasıdır (Hooyman ve Kiyak, 2018, s. 252). Doğum yaşı ya da takvim yaşı olarak ifade edilen kronolojik yaşlanma ise 65 yaş ve üzerindeki bireyleri tanımlamak için kullanılmaktadır (WHO, 1984, s. 8). Diğer yandan Birleşmiş Milletler (BM) ise 60 yaş ve üzerini yaşlı olarak kabul etmektedir (T. C. Kalkınma Bakanlığı, 2018, s. 4). Ancak bu varsayımlar bireyselliğin getirdiği süreçlerle harmanlandığında, her bir yaş kategorisindeki her bir bireyden aynı tutum, anlayış ve davranışları beklemenin doğru olmadığını da göstermektedir. Dolayısıyla yaşlılık üzerine genel geçer kabule sahip bir yaşın olmadığı, yaşlanmanın da belirli bir kalıpla ifade edilmekten fazlası olduğu anlaşılmaktadır.

Dünya ve Türkiye İçin Yaşlanma Nasıl Gerçekleşiyor?

Günümüzde dünya nüfusuna bakıldığında, yaşlı nüfusunun yirminci yüzyılda olduğundan üç kat daha fazla olduğu görülmektedir. Nüfusun beş milyarı geçmesi 1950 yılından itibaren 37 yıl sürmüştür. Bundan sonrası için küresel nüfusun 2059 yılı itibariyle 10 milyarı geçmesi için 70 yıldan fazla bir sürenin gerekli olacağı tahmin edilmektedir. Artan nüfus oranına rağmen diğer yanda nüfus artış hızına bakıldığında ise 1950 yılından itibaren ilk kez 2020 yılında nüfus artış hızı, yılda %1’in altına düşmüş ve izleyen yıllarda da bu düşüşün devam edeceği öngörülmüştür (UN, 2022, s. 3). Yaşlanmayla ilgili küresel bir eğilimin söz konusu olduğu düşünüldüğünde, demografik özelliklerden biri olan demografik eğilim belirtmek istenenin aslında nüfusun artmasından ziyade nüfusun artış hızındaki azalmasının yaşlanmaya etkisi olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle dünya nüfusu ve Türkiye nüfusu artmaktayken, nüfus artış hızındaki azalışların da bazı değişimlere yol açtığı anlaşılmaktadır. Cumhuriyet’in 100. Yılında bu seyrin nasıl olduğu ise aşağıdaki grafik üzerinden yorumlanmaya çalışılmıştır.

Şekil 1. Türkiye nüfus ve yıllık nüfus artış hızı, 1927-2021 (TÜİK, 2022).

Türkiye’de nüfusun ve yıllık nüfus artışının gösterildiği yukarıdaki tablo değerlendirildiğinde, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren günümüze gelen süreçte nüfusun dengeli bir şekilde artış gösterdiği ancak nüfus artış hızının ise 1950’lere kadar dengeli bir ivme kazanıldığı anlaşılmakta, özellikle 1960’lardan itibaren ise azalmanın olduğu görülmektedir. Burada bahsedilen nüfus hareketlerinin farklılık göstermesi, şüphesiz devletin izlemiş olduğu nüfus politikalarının bir yansıması olarak ele alınmalıdır. Cumhuriyet’in ilanından günümüze, geçen 100 yıllık süreçte izlenen politikalarından ilki 1950’li yıllara kadar nüfusun artırılmasına yönelik izlenen politikalarlardır. 1950’ler ve sonrasında ise nüfusun azaltılmasına yönelik daha planlı nüfus politikalarının uygulanmasıdır. Yakın geçmiş ve günümüzde ise yeniden nüfusun artırılmasına yönelik politikalar (Çuhadar ve Lordoğlu, 2016, s. 77). Nüfus artış hızının, Cumhuriyet’in özellikle ilk çeyreğinde büyük bir ivme yakaladığı ve yeni kurulan devletin ulus devlet olma yolundaki süreçte nüfusun artmasına yönelik adımlar atıldığı görülmektedir. Dolayısıyla izlenen politikaların nüfusun değişimi yönüne doğru büyük bir etkisi olduğu ve artış hızının geçmiş yıllarda olduğu kadar artış ivmesine sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Yaşlanmaya yönelik göstergelerinden biri olarak artış hızının görece eskisi kadar olmaması toplumun yaşlı topluma doğru ilerlemesine yol açmaktadır. Günümüzde Türkiye’nin yaşlanan toplum olma ile yaşlı toplum olma arasında bir konuma yerleşmiş olduğu söylenebilir. Bu bağlamda özellikle kalkınma planlarında yaş, yaşlı ve yaşlanma gibi toplumsal yaş kategorisinin devletin kalkınmasına yönelik planlarda hangi aşamalarda ve nasıl yer aldığı, bir 100 yıllık tarihsel süreçte nerede konumlandığı, Türkiye’nin yaşlanma serüveninin anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Demografik Dönüşümlerin Türkiye Yansıması

Bir ülkenin nüfus büyüklüğündeki değişiklikler, kademeli şekilde azalan ölüm ve doğurganlık düzeylerinin daha uzun yaşama ve kadın başına daha düşük ortalama doğum sayısına yol açtığı, demografik geçiş olarak bilinen bir sürecin doğrudan bir sonucu olmaktadır. Bu geçiş genellikle nüfus artışının önce hızlandığı ve sonra yavaşladığı bir süreç içinde ortaya çıkmaktadır. Bu geçişe beraberinde, nüfusun yaşa göre dağılımındaki değişiklikler ile yaşlı nüfus payında kademeli bir artış eşlik etmektedir. Geçişin orta kademesinde doğurganlığın düşmesi nedeniyle, ardışık doğum gruplarının görece boyutu azalmaya başlamaktadır (UN, 2022, s. 6). Diğer yandan demografik dönüşümde belirleyici olan asıl unsur gelişmişlik seviyesidir. Demografik dönüşüm, yüksek doğurganlık ve yüksek ölüm oranlarıyla tanımlanan demografik bir süreçten, doğurganlık ve ölümün düşük olduğu bir başka sürece geçiş olarak tanımlanmaktadır. Demografik dönüşümün ilk aşamasında doğum ve ölüm oranlarının her ikisi de yüksektir. Bu dönemde ortalama yaşam süresi kısa ve genç nüfuslu bir dönemdir. İkinci aşama ise önceki döneme göre gelişme seviyesinin görece yükseldiği, ölüm oranlarının düştüğü, doğum oranlarının yine yüksek olduğu ve dolayısıyla nüfusun büyüdüğü bir süreçtir. Ölüm oranlarıyla birlikte doğum oranlarının azalma eğilimi gösterdiği bir sonraki aşama ise üçüncü aşamadır. Bu aşamada dengeli bir nüfus artışı yaşanmakta ve gelişme aşamasında olan ülkelerin durumunu nitelemektedir. Dördüncü aşama ise doğum ve ölüm oranlarının çok düşük olduğu gelişmiş ve ekonomisi güçlü toplumları temsil etmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de demografik dönüşüm aşamalarından üçüncüsünü yaşamaktadır (Doğan, 2018, s. 29). Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye’nin nüfusu, yerel doğumlardan ziyade göç hareketlerinden artış göstermektedir. Bu aşamada dengeli bir nüfus artışı söz konusu olsa da göçün yoğunluğunun nüfusun artmasına ivme kazandırdığı söylenebilir.

Türkiye’nin yaşlanmayacak ve hep genç kalacak (Peter Pan Sendromu) bir ülke gibi gençliğe yaptığı vurgu, diğer yaş gruplarının göz ardı edilmesine neden olurken özellikle nüfus içerisinde payı artan yaşlı nüfusun da yapısal eşitsizliklere maruz kaldığı görülmektedir (Arun, 2013). Toplumsal değişimlerin hızlı yaşandığı ve yeni kurulan bir devletin ihtiyacı olan nüfus, devlet için önemli bir güç ifade etmektedir. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarını izleyen dönemlerde nüfus konusunda genç ve aktif bir nüfusa sahip olma vurgusu bulunmaktaydı ancak günümüzde nüfusun yaşlanması dönüşen bir nüfusun da habercisi olarak görülmektedir. Şimdi demografik parametreler çerçevesinde Türkiye’deki yaşlanma olgusuna bakılacaktır.

Doğum

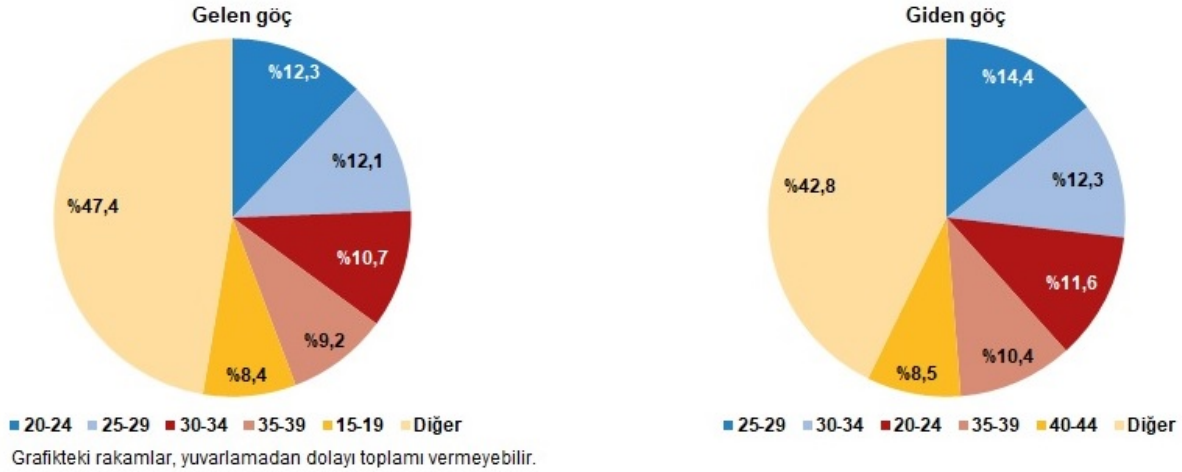
Türkiye'nin 100 yıllık sürecinde ele alınan yaşlanma olgusunu değerlendirmek için bu olguyu oluşturan parametrelerden biri olan doğum oranındaki değişimlere bakılmıştır. Bu kapsamda TÜİK'te yer Nüfus İstatistikleri Portalı'nda 1935 ile 2022 yılları arasındaki değişim temel alınarak doğum oranının azaldığı görülmektedir. (TÜİK, 2022). Türkiye'de doğum oranlarının eğilim yönü azalmaya yöneliktir. 1960'lı yıllarda toplam doğurganlık hızı 6-7 iken, günümüzde bu durum 1,9 seviyelerine kadar azalmıştır ((Doğan ve Bostan, 2019, s. 85). Neredeyse 100 yıllık gibi bir süreçte, toplumsal yaşam pratiklerindeki mekânsal değişimin ilk belirlenen yere göre zıt yönde değiştiği görülmektedir. Diğer bir deyişle Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki kır ve çevresine ait nüfus yoğunluğunun, demografik yapının tersine dönmesiyle günümüzde nüfus yoğunluğu kent ve merkezi alanlarda yoğunlaşmaktadır (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2018). Cumhuriyet döneminden günümüze gelen süreç göz önüne alındığında Türkiye'de kentleşme oranının artan bir ivmeye sahip olması, nüfus artış oranlarının azalması, yaşamdan beklenti süresinin artması, eğitimde okullaşma oranının artması, bebek ölüm oranlarının azalması, anne olma yaşının yükselmesi gibi parametreler nüfusun artış hızının azalmasıyla ilişkilendirilmektedir (Doğan ve Bostan, 2019, s. 63). Bahsedilen 100 yıllık süreçte kente dair gelişmelere koşut olarak ve geleneksel ailenin parçalanarak çekirdek aileye dönüşmesi ve diğer etmenlerle birlikte toplumsal yapıda değişmiştir.

Ölüm

Demografik dönüşümün parametrelerinden biri olan ölüm, yaşlanma olgusunu etkilemekte ve 100 yıllık süreçte uzayan yaşam süresi ve azalan ölüm oranlarıyla birlikte ele alınmalıdır. Ölüm istatistiklerine bakıldığında, TÜİK'te 2009 yılından sonra bu istatistiklere yer verildiği görülmekte ve son verilere göre ölüm oranının azaldığı belirlenmiştir (TÜİK, Ölüm ve Ölüm Nedeni İstatistikleri, 2023). Burada tanımlanması gereken doğuşta beklenen yaşam süresidir. Doğuşta beklenen yaşam süresi, yeni doğmuş bir bireyin mevcut ölümlülük risklerine maruz kalması durumunda beklenen ortalama yaşam yılı olarak tanımlanmaktadır. Doğumda beklenen yaşam süresi küresel olarak, 2019 yılında 72,8 yıl iken, 2050 yılında yaşam süresinin 77,2 olması beklenmektedir (UN, 2022, s. 16). Birleşmiş Milletler dünya nüfus tahminlerine göre de 2020-2025 dönemi için doğuşta beklenen yaşam süresinin dünya genelinde 73,2 yıl, erkekler için 70, 8 yıl ve kadınlar için 75,6 yıl olduğu belirlenmiştir (TÜİK, 2022). Türkiye'de de kadınların erkeklerden 5,5 yıl daha uzun yaşadığı görülmekle beraber, doğuşta beklenen yaşam süresi kadınlarda 81,1 iken erkeklerde 75,6'dır (TÜİK, 2023). Türkiye'de doğuşta beklenen yaşam süresinin dünya ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Ölüm riskinin azalmasıyla beraberinde yaşam süresinin uzunluğuna ve yaşın, yaş ortalamasının da yükselmesine yol açmıştır. Bu süreçte artan yaş ortalaması ve yaşam beklentisinin uzamasıyla nüfus yapısı içindeki yaşlı nüfusun payının artmasına neden olmaktadır.

Göç

Demografik dönüşümün önemli bir diğer konusu ise göçtür. Birçok ulusal hükümet, göç söz konusu olduğunda dikkatli davranmaya ve ev sahibi ülkeden farklı olan dil, din ve kültür nedeniyle uyum sağlama konusunda hem göçmenler hem de yerel halk adına endişelenebilmektedir (Hooyman ve Kiyak, 2018, s. 42). Göç pratikleri iç göç ve dış göç olarak kısaca iki farklı şekilde ifade edilebilir. Dünyanın bazı bölgelerinde uluslararası göç, nüfus değişiminin önemli bir parçasıdır. Türkiye hem göç alan hem de göç veren transit geçiş ülke konumunda olması, ülke nüfusunun yaş yapısının değişmesine de yol açmaktadır. 2020 yılı dünya çapında en fazla sayıda mülteci ve sığınmacıya ev sahipliği yapan ülke (yaklaşık 4 milyon) Türkiye'dir. Mülteci ve sığınmacıya ev sahipliği yapan diğer ülkeler ise sırayla Ürdün (3 milyon), Filistin Devleti (2 milyon) ve Kolombiya (1,8 milyon) olarak sıralanmaktadır (UN, 2022, s. 20). Dolayısıyla göç pratikleri konusunda Türkiye'nin aktif bir ülke olduğu, transit ülke konumunda olduğu ve göç hareketlerindeki akışkanlığın önemli parametrelerinden olduğu görülmektedir. Göç ile gelen grupların Türkiye'nin transit ülke olmasından ziyade Türkiye'yi bir yerleşim ve yaşam alanı olarak da değerlendirdiği ve kalıcı olarak yerleştiği söylenebilir.

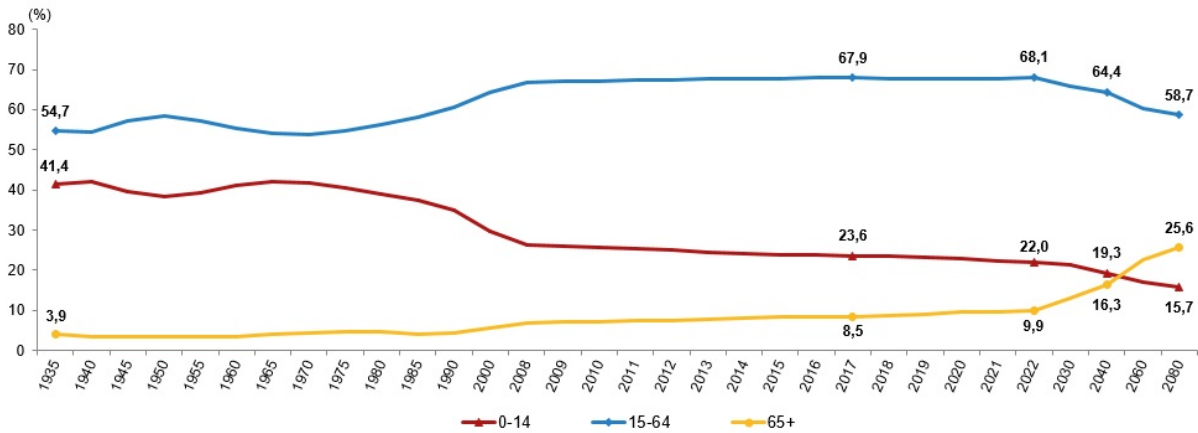

Şekil 3. Türkiye'ye Gelen ve Türkiye'den Giden Göçün En Fazla Olduğu İlk Beş Yaş Grubu, 2021 (TÜİK, 2023).

Göç katılan nüfus grupları, görece genç ve ortanca yaştan oluşan gruplar olduğu için Türkiye'nin yaş ortalamasını da etkilemektedir. Göç doğrultusunda göç edilen ve göç alan yerle ilgili olarak göçü yapan nüfus gruplarının yaşı önemlidir. Göç, göçmenlerin menşei oldukları toplumlarda yaşlanmayı artırma, göçleri alan toplumlarda ise yaşlanmayı azaltma durumunda olduğu bilinmektedir (An Aging World: 2020, 2020). Yukarıdaki şekilde, Türkiye'ye gelen nüfusun büyük çoğunluğu genç nüfustan oluştuğu, Türkiye'den giden göç grubunun da genç ve ortanca (medyan) yaş üzerinden olduğu görülmektedir. Ancak gelen göç grubunda yer alan grubun, giden göç grubuna görece daha küçük bir yaş grubunu da içerdiği anlaşılmaktadır. Bu durum Türkiye nüfusunun genç oranına bir yansıma da bulunmasına rağmen doğum oranındaki hızın azalması ve uzayan yaşam süresiyle yaşlı nüfusun payının giderek büyümesi, yaşlanmaya doğru giden bir sürecin göstergelerindedir. Dolayısıyla ortanca yaşın giderek yükseldiği bir nüfus yapısının olması beraberinde yaşlı grubun temsil ettiği, nüfus oranının da yüksek olacağına işaret etmektedir.

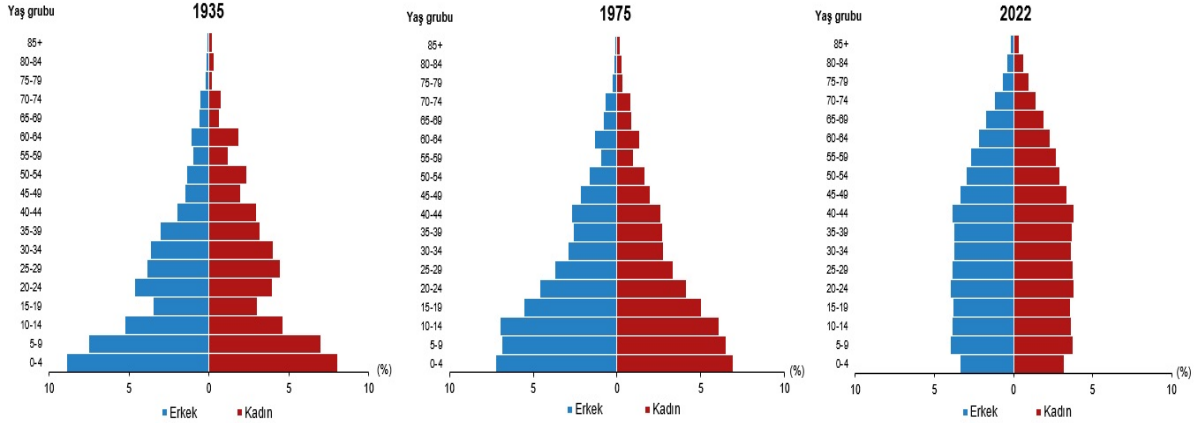
Türkiye'de Yaşlılık ve Yaşlılar

TÜİK'in de yaşlı nüfus olarak kabul ettiği 65 yaş ve üzeri nüfus, Türkiye nüfusunun 8.451.660'ını oluşturmaktadır. (TÜİK, 2023).

Şekil 4. Yaş Grubuna Göre Nüfus Oranı, 1935-2080 (TÜİK, 2023).

Yaş grubuna göre nüfus oranlarının yer aldığı yukarıdaki şekilde, Cumhuriyet'i izleyen yıllardan günümüze olan süreç değerlendirildiğinde aktif nüfusu kapsayan 15-64 yaş arası nüfusun 1935-1950 yıllar arasında artıp, 1950-1970 yıllar arasında azalan, 1970 yılından sonra ise tekrar artış eğilimine geçerek dalgalı bir yapı arz etmekteyken 2008-2022 arasında sabit olduğu ve 2022 yılından itibaren azaldığı görülmektedir. Diğer yandan 65 yaş ve üzeri kabul edilen yaşlı nüfusun ise 1935 yılında diğer yaş gruplarıyla değerlendirildiğinde en az nüfusa sahip grup olduğu görülürken günümüze doğru artan bir hıza sahip olduğu ve nüfus içindeki payının arttığı ve bu artışında devam edeceği anlaşılmaktadır.

Şekil 5. Nüfus Piramidi, 1935, 1975 ve 2022, İstatistiklerle Yaşlılar, 2022, (TÜİK, 2023)

Yukarıdaki şekil incelendiğinde, 1935 yılında tabana doğru yayılan bir görünüm olması nüfus yapısındaki doğum oranlarındaki yüksekliği yansıtmakta ve tepeye doğru küçülen şekil yapısı ise yaşla birlikte azalan bir nüfus yapısına sahip olduğunu ve yaşlıları oluşturan grubun az olduğunu göstermektedir. Doğumların yüksek, bebek ve çocuk nüfus grubunun yüksek olduğu ve diğer yıllarla karşılaştırıldığında görece düzensiz bir tabakalanma şeklinde bir yapı görülmektedir. 1975 yılındaki nüfus piramidi ise tabandan azalmaya başladığı doğum oranlarında artışın hızının bir miktar düştüğü, 2022 yılında ise tabanın oldukça dar ve tepeye doğru genişleyen bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. 2022 yılına ait nüfus piramidinde genç ve ortanca yaşın ortak bir büyüklüğe sahip olduğu ve yaşlı nüfusun payının artık gözle görülür olduğu ve geçmiş yıllara göre artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Özellikle Cumhuriyet ve onu izleyen yıllara dair yaş gruplarındaki değişimin geçmişten günümüze değiştiği ve yaşlı nüfusun payının artacağı açıkça anlaşılmaktadır Dolayısıyla doğum artış hızının azalması ve devamında nüfus içinde yaşlı nüfus grubunun çoğunluğu ve Türkiye'nin yaşlı ülke temsiline doğru ilerlediği öngörülebilir düzeydedir. Yönetim erkinin Türkiye'yi yaşlı bir ülke olarak adlandırılması ve buna yönelik bir bakış ve kavrayış geliştirmesi gerekmektedir.

Kalkınma Planlarında Yaşlı Temsilleri: 60 Yılda Ne Hedeflendi

Kalkınma Planları kısaca, ekonomik ve sosyal yaşamda keyfi ve dengeden uzak bir oluşuma karşı, insani koşullara sahip olabilmek için yaşam standartlarının eşit düzeyde ve herkes adına olması için yapılmış plan/programlardır. Nüfus içinde yapısı artan bir grup olan yaşlılık, daha görünür olmakla beraber birtakım ihtiyaçlara karşılık bulması sürecini ortaya çıkarmıştır. Bu başlık altında ise Kalkınma Planlarında yaş ve yaşlı kelimelerinden hareketle yaşlılık ile ilgili hangi planlamalara yer verildiği gösterilecektir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967 yıllarını kapsamaktayken, son kalkınma planı ise On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023 olmak üzere 60 yıllık süreçte 11 kalkınma planı hazırlanmıştır. Bu kalkınma planlarında yer alan yaşlılık ile ilgili vurgulamalara bakılarak günümüze doğru konuyla ilgili sürecin yorumlanması ve tartışılması amaçlanmaktadır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1963-1967), nüfusun artış hızının yüksek olduğu, doğum oranlarının yüksek, ölüm oranlarındaki azalmanın da yüksek olduğu ve bunun yanında yaşlı ölüm oranlarında bir azalma söz konusu olduğu belirtilmiştir. Bu dönem için demografik dönüşüm aşamalarından ikinci aşamanın yaşandığı söylenebilir. Diğer yandan yaşlı nüfus oranının çok az oranlarda bir değişim göstereceği varsayımı bulunmakta ve yaşlı bakımı konusunun ele alınması yer almaktadır (DPT, 1962).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), toplumdaki dezavantajlı gruplardan biri olarak yaşlıların karşılaştıkları sosyal güçlüklerle mücadele edebilmesi ve refah seviyelerinin artırılabilmesi amacıyla sosyal yardım ve bakım gibi konular öne çıkmıştır. Bakım ile ilgili konularda belediyeler ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının görev alanına girdiği belirtilmiştir (DPT, 1971).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1973-1977), tarım sektöründe çalışanlar içinde 65 yaş ve yukarısını oluşturan grubun önemli bir yere sahip olduğu belirtilmiştir. Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu kapsamında, sigortalılara yaşlılık ve ölüm sigortası sağlanacağına yer verilmiştir. 1970 yılında Sosyal Sigorta harcamalarında yaşlılık ve ölüm sigortasının toplam harcamalar içindeki payında sürekli bir artış olduğu ve yaşlılar için 11 ilde yaşlı bakım yurtlarının bulunduğu belirtilmiştir (DPT, 1972).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), sosyal sigorta ve sosyal hizmet programlarından yararlanarak yaşlılık aylığı alanların, toplumsal sigorta programlarına göre sınırlı olduğu belirtilmiş ve kamusal düzeydeki fonların yetersizliği ifade edilmiştir. Türkiye'de yaşlı bakım konusundaki çalışmalar, bu uygulamayı veren kurumların yetersizliği nedeniyle etkinliği beklenenin altında kalmıştır. Üçüncü Plan döneminde 65 yaşını doldurmuş yaşlılara maaş bağlanmasını öngören yasa 1977 yılında yürürlüğe girmesine rağmen uygulamaya geçilmesi sırasında bazı problemler yaşandığı belirtilmiştir. Modernleşme ile dönüşen ve teknolojik değişimlerin yaşandığı toplumsal hayata uyum sağlayabilmek ve buradan oluşabilecek sorunların giderilmesine yardımcı olmak üzere yardıma ihtiyacı olanlara -yaşlılara- yönelik bir toplumsal hizmet örgütlenmesi yapılması planlanmıştır (DPT, 1978).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989, bu planda yaşlı nüfusun payında önemli bir değişikliğin olmayacağı tekrar edilmiş ve Türkiye'nin diğer devletlerden daha uzun süreli yaşlı aylığı alma süresi olduğu, Türkiye'nin erken emeklilik ve emeklilik anında emekli aylığı almasının gelecekte bir finansman sorununu getireceği belirtilmiştir. Sosyal hizmet programlarının ihtiyaçlara yönelik düzenlenmesi ve yaygınlaştırılması, huzurevlerinin hem sayıca hem de nitelik olarak geliştirilmesi ve yaşlılara öncelik tanınması planlanmıştır (DPT, 1984).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994, üçüncü yaş turizmine yönelik teşvik politikaları, yaşlılara yönelik tedavi ve rehabilitasyon hizmetlerinin geliştirilmesi, boş zaman değerlendirilmesinde kullanılacak alan ve tesisler yaşlılar için devamlılığı olacak şekilde geliştirilmesi, yaşlılarla ilgili düzenlemeler yapılarak hizmetlerde öncelik tanınması, ödenen aylıklarda düzenlemeler yapılması, spor ve müzik faaliyetlerine aktif katılım sağlanması gibi hedefler belirlenmiştir (DPT, 1989).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996- 2000, bir önceki kalkınma planında olduğu gibi boş zaman değerlendirilmesi için kullanılacak alan ve tesisler yaşlıların kullanabileceği şekilde geliştirilmesi, yaşlı nüfusun payının arttığı, yaşlı bireylerin bakımı konusunun aileye bırakılması ve bu konuda ailenin eğitilmesi ve aynı zamanda da desteklenmesine yönelik kararlar alınması önerilmiştir. Yaşlı sağlığına yönelik programların geliştirilmesi, sosyal güvenlik kapsamında hem özel hem de devlet kurumlarının geliştirilmesi ve teşvik edilmesi ve emeklilik yaşının yükseltilmesine yönelik planlamaların yapıldığı görülmektedir (DPT, 1995).

Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005, yaşlıların yaşamsal faaliyetlerini yardım duymadan sürdürülmesi ve topluma katkılarının devamlılığının sağlanması öngörülmüştür. 65 ve yukarı yaş gruplarının payının artacağı, yaşlı sağlığına yönelik çalışmalar, yaşlıların bakımı konusunda ailenin eğitilerek desteklenmesi, aile ve ilgili kurumların beraber hareket edebilmesinin sağlanması, serbest zamanın etkili yaşanması, sosyal yardım ve bununla ilgili düzenlemelerin yapılması, yaşlı danışma merkezlerinin açılması gibi öneriler yer almaktadır (DPT, 2001).

Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, yaşlı nüfusun payının arttığı ve Türkiye'deki demografik yapının, doğurganlık düzeyi ve yaş yapısındaki gelişmelerle beraber gelişmiş ülkelerin yapısına benzemeye başladığı belirtilmiştir. Yaşlılara yönelik yoksulluk riskiyle karşılaşan dezavantajlı gruplara yönelik eğitim, kültür ve sağlık hizmetlerinin yaşam kalitesinin artıracağı, yaşlılara yönelik evde bakım hizmetinin destekleneceği, kurumsal bakım olanaklarının da sayı ve kalitesinin artırılacağına yönelik öneriler yapılmıştır (DPT, 2006).

Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, bu dönemde aynı zamanda ülke genelinde de nüfus politikası değişikliği yapılmış ve antinatalist politikalar terk edilerek II. pronatalist dönem başlamıştır. Yaşlı nüfusun payının toplam nüfus içinde artmasıyla birlikte üretim düşüşü, vergi gelirlerinin azalışı, sağlık harcamalarının arttığı gibi sorunların yaşanacağı ve kamunun sosyal hizmet sunma anlayışı üzerindeki baskıyı artıracacağı ifade edilmiştir. Yaşlıların ekonomik ve sosyal hayatta görünürlüğünün artmasına yönelik adımların atıldığı ve geri kalmış bölgelerde sosyal içermenin artırılmasına yönelik sosyal kalkınma programlarının uygulandığı belirtilmiştir. Bu kalkınma planında yaşlıların kendi çevrelerinde yaşamasına yönelik hizmet ve bakımların artırılacağına yer verilmiştir. Yaşlıların aktif bir hayat yaşamasının önemine yer verilmiş, mekânsal planlama ve kentsel tasarım uygulamalarının hayata geçirilmesi, yaşlıların ihtiyaçlarına yönelik konut ve çevrelerinin tasarlanmasının, yaşanabilir mekanlar ve sürdürülebilir çevrenin bir ihtiyaç olduğu ve kırsalda yaşayanlar için yerel düzeyde uygulamaların yapılacağı yenilikçi modellerin geliştirilmesi planlanmıştır. Yaşlı nüfusun payının yükselmesinin riski olduğu ve yaşlanan nüfusa yönelik politika geliştirilmesi belirtilmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013).

On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023, yaşlanma eğiliminin devam ettiği, yaşlı nüfusun artmasıyla bakım hizmetlerinin geliştirilmesi, yaşam boyu eğitimle beraber yaşlıların değişime uyum sağlaması, nüfusun yaşlanması sağlık hizmetlerine olan ihtiyacın artmasını ve finansal olarak sağlık yatırımlarının artışını da getirmekle beraber sağlık turizmi pazarındaki potansiyelin öne çıkarılması, sağlık ve sosyal güvenlik alanında yapısal tedbirlerin alınması üzerinde durulmuştur. Yaşlıların aktif yaşlanması adına sosyal çevre ile etkileşimini amaçlayan bakım modelleri geliştirilmiş, yaşlıların kendi tercihleriyle bağımsız, aktif ve sağlıklı yaşam sürdürdükleri, toplumla bütün olan bir hayatın içinde ve yaşam kalitesinin yükseltilmesine yönelik hedefler planlanmıştır. Evde sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, kırsaldaki yaşlıların sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması, medikal turizmin yaşlı ve rehabilitasyon turizmiyle olan entegrasyonu sağlanması, yaşlıların karşılaşabileceği düşme ve kazaların asgari düzeye indirilmesi için konut içi ve çevreye yönelik düzenleme yapılması, yalnız hissetmedikleri bir ortam oluşturulması, nesiller arası kültür paylaşımı ve dayanışmanın artırılması amacıyla yaşlıların aile içinde bakımının desteklenmesi, köylerde yoksullukla mücadeleyle yönelik yaşlıların yaşadığı hanelere öncelik tanınmasına yönelik görüşler yer almıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

Türkiye'de Yaşlılığın Mevcut Durumu ve Sorunlar Üzerine

Cumhuriyetten günümüze Türkiye'de nüfusun yapısındaki değişikliklerin ve yaşlı nüfusun payının artmasının nedenlerini anlayabilmek için öncelikle bu durumu oluşturan demografik özellikler üzerinde durulmuştur. Bu süreçte yaşlı nüfusun özellikle toplumsal yapıda görünürlüğünün de artmasıyla birlikte, toplumsal olarak nasıl bir karşılık bulduğu ve toplumdaki yerinin de aktif olarak öne çıktığı düşünülmektedir. Örneğin, toplumsal ve

kültürel olarak yaşlılara yönelik tutum değerlendirildiğinde Batı kültürünün aksine, Doğu toplumlarının daha olumlu bir bakış açısı benimsediği gibi bir algı bulunmakta ve yaşlılık farklı kültürel bağlamlarda yaşlılığa yönelik tutum ve yaklaşımı değiştirmektedir. Örneğin, Amerika ve Kore'nin yaşlılığa yönelik tutumlarının karşılaştırıldığı bir çalışmada yaşlılığa bakış açısının farklı kültürler açısından farklı olabileceğini gösteren örneklerden biridir (Yun ve Lachman, 2006). Doğu toplumlarının kökeni düşünüldüğünde geleneksel toplum modeline dayanması ve ailenin yapısal olarak belirleyici olması, kuşakların birbirleriyle ilişkisi bu konuda belirleyici olabilmektedir. Doğu toplumlarının yaşlanma ve yaşlılığa karşı olumlu bir tutuma sahip olması her ne kadar Batı toplumlarına görece iyi olsa da bu genel geçer bir kabul gördüğü gerçeğini yansıtmamalıdır.

Küresel düzeyde gerçekleşen bir olgu olmasına rağmen demografik dönüşümü bir sorun olarak tanımlayıp, sosyal ve ekonomik politika gündemi oluşturan yaklaşımlar, hükümetlere yerel seviyede nasıl önlemler alacaklarını, emeklilik yaşını yükseltmelerini, sağlık hizmetleri ve uygulamalarda kısıtlama yapmalarını önermektedir (Arun, 2015, s. 126). Gelişmiş ülkelere bakıldığında toplumun hem ekonomik hem de sosyal bakımdan bir refah seviyesi olduğu ve toplumun yaşlanmasının bu duruma uygun bir şekilde olduğu, dolayısıyla da yaşlı nüfusa yönelik yapılandırılma ve ihtiyaçların karşılanmasına hazırlıklı oldukları görülmektedir. Ancak Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ise henüz belirli bir refah seviyesine ulaşmadan nüfusun yaşlanması durumu ile karşılaşılması, sosyal politika ve sistemler gibi yapılandırılmaların hazırlıklı olmadığı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Dünyadaki beklentilere paralel olarak 21. yüzyılın Türkiye'de de yaşlı yüzyılı olacağı anlaşılmaktadır. Farklılaşan yaş yapısıyla birlikte özellikle 21. yüzyılın ikinci yarısında yaşlı nüfusun sosyal, demografik ve ekonomik açıdan Türkiye içinde önem kazanması beklenmektedir (DPT, 2007, s. 6-7). Bu bağlamda asıl sorun yaşlıların karşılaştıkları ve dezavantajlı oldukları durumlardan kaynaklanan sorunlardır. Diğer bir deyişle yaşlanma, bütünüyle yaşlıların farklı kesimsellikleri içerdiği toplumsal bağlamdaki bir olgudur. Cinsiyet, medeni durum, göç, eğitim durumu, sağlık, din, etnik köken gibi dezavantajlı özelliklerin getirdiği eşitsizlikler yaşlılar ve yaşlanan nüfus için toplumsal bir sorundur (Arun, 2013, s. 320). Ayrıca yaşlıların karşılaştığı diğer sorunlar ise yoksulluk ve gelir düşüklüğü, sosyal güvenceden yoksun olma, aile ve sosyal ilişkilerde yaşanan gerginlikler, ihmal ve istismar, yalnızlık ve güven sorunu gibi örnekler gösterilebilir (Baran, Günay, Bereketli ve Işık, 2020, s. 73). Yaşlıların bir problem olarak görülmesi yerine yaşlıların farklı değişkenler sebebiyle karşılaştığı ve yaşamak zorunda kaldığı problemlere yönelik düzenleme ve çalışmaların sorunun kökenine yönelik çözüm temelli olması, yaşlıların yaşam seyrinin rahat geçmesini sağlayacağı düşünülmektedir.

Diğer yandan yaşlılara yönelik yapılan hizmetlere kısaca bakıldığında 1930 yılında çıkarılan bir yasa ile ilk defa bir kamu kuruluşuna, belediyelere bakıma muhtaç kişilerin korunması adı altında yaşlı evleri yapmak ve yönetmeye yönelik kuruluşlar hizmet vermeye başlamıştır. 1963 yılında her türlü sosyal yardım ve güvenlik hizmetlerini sağlamak amacıyla Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü kurulmuştur. 1982 Anayasa'sında ise Sosyal Hizmetler alanına giren gruplar açık bir şekilde belirlenmiş ve devlet ve halkın gönüllü katılımıyla bir bütünlük sağlanması belirtilmiştir (DPT, 2007, s. 17-18). Kalkınma Planlarında ise yaşlılara yönelik yapılması hedeflenen hizmetler değerlendirildiğinde sağlık alanındaki yapılandırmaların öne çıktığı görülmektedir. Özellikle aile ve devlet iş birliğinin yürütülmesinin planlandığı ve yaşlıların görece ailenin sorumluluğuna bırakılmaya çalışılan bir izlenim görülmektedir. Aile ya da akrabaların yüklendiği bakım işini yürütenlerin kim olduğuna bakıldığında ise hemen her yerde yalnızca kadınlar olduğu ve bakım için nakdi yardım yapıldığı bilinmektedir. Bu yardım olumlu bir destek olmakla beraber kalıcı bir çözüm olmamakla beraber farklı sorunlara da neden olmaktadır. Örneğin, bakım yardımı alan kadınların istihdam edilmiş gibi gösterilmekte ve bu durum kadın işgücündeki istihdam oranını hatalı bir şekilde yükseltmek demektir. Paralel şekilde, bakım hizmetlerinin kadınlar tarafından yürütülmesini pekiştirirken kamusal alana çıkma durumuna ters düşen bir anlayıştır (Özbay, 2014, s. 87). Ancak sosyal destekler kısa vadeli rahatlamalar sağlayacak çalışmalar olarak ortaya çıkmaktadır ve uzun vadede bir getirisi yoktur. Kısa vadeli çözümler toplumun belirli bir kesimini belirli

bir süre için güçlendirme üzerinedir (Arun, 2014, s. 9). Bu bağlamda planlanan desteklerin aslında yaşlıların karşılaşacağı sorunları bir süreliğine çözüme kavuştururken diğer yandan bu sorunların devamlılığına neden olan bir sürece de yol açacağı anlaşılmaktadır. Sorunların kökenine ve ortadan kaldırılmasına yönelik olması gerekirken ertelenen ve yinelenen bir oluşumu da beraberinde getirdiği söylenebilir. Buna karşılık yaşlılara yönelik yapılan eleştiriler noktasında bir diğer konu sağlık hizmetleri sistemidir. Demografik geçiş sürecindeki bir ülke olan Türkiye, özellikle cinsiyet, medeni durum ve eğitim eşitsizliklerinin yaşla birlikte artması ve buna bağlı olarak sosyal ve sağlık hizmetleri riskleri ve ihtiyaçları açısından dezavantajlarla ilişkili olduğunu göstermiştir (Arun ve Holdsworth, 2020). Bu bağlamda sosyal devlet anlayışıyla birlikte hareket edilmesi önemli bir gerekliliktir.

Sağlıksız yaşlanma sonuçlarına yol açabilecek bir yaşam tarzının seçilmesinde özellikle bireysel failliğin vurgulanması ve bu noktada yoksulluk, eşitsizlik, hizmetlere erişim, ulaşım ve alt yapı yetersizliği gibi ana etmenleri dışarıda bırakarak, sağlıksız olma ve sağlıksız yaşam koşullarına sahip olma konusundaki tüm sorumluluğu bireye, yaşlıya yüklemesidir. Bunlara ek olarak yaşlıların ve sağlıksız yaşlıların, toplumda vergi mükellefleri ve hükümetler üzerinde özellikle sağlık sistemlerinde bir yük olarak görülmektedir (Rožanova, 2006, s. 127).

Ancak yaşlı nüfus içinde değerlendirildiğinde küresel düzeyde kadınların ortalama yaşam süresi erkeklerin yaşam süresinden daha uzundur. 2021 yılında kadınlar için doğumda beklenen yaşam süresi erkeklerden fazla olduğu, kadınların 73,8 iken erkeklerin 68,4'tür (UN, 2022, s. 18). Türkiye'de 2022 yılı itibarıyla ortanca yaş erkeklerde 32,8 iken kadınlarda 34,2 olarak belirlenmiştir. Nüfus projeksiyonları göre ortanca yaşın 2030 yılında 35,6, 2040 yılında 38,5, 2060 yılında 42,3 ve 2080 yılında 45,0 olması öngörülmektedir (TÜİK, 2023). Erkeklerin yüksek ölüm oranına sahip olmasının nedenlerinden biri olarak genetik farklılıklar gösterilmiştir (Austad, 2006). Diğer yandan da Türkiye'de kadınların daha çok hasta olduğu erkeklerinse daha erken hayatını kaybettiği söylenebilir (Arun, 2015, s. 129). Bu konuyu yaşlılığın kadınsallaşması ve yaşlılığın kadınlaşması olarak tanımlayan ifadeler görülmüştür (Artan ve Irmak, 2018 ve Baran, 2020). Kadınların erkeklerden daha uzun yaşamasına bağlı olarak yaşlılığın kadınsallaşması olgusu biyolojik açıdan bir avantaj olarak görülse de bu durum, toplumsal açıdan yaşlılığın özellikle kadınların problemi haline geldiğini ortaya koymaktadır (Artan ve Irmak, 2018).

65 yaş ve üzeri yaş grubunun yoksulluk ve sosyal dışlanma oranı %20,5 olarak belirlenmiştir (TÜİK, 2023). Türkiye'de yapılmış bir çalışmanın sonuçlarına göre de yaşlı dulların ve özellikle yaşlı dul kadınların en yoksul kesimi oluşturduğu belirtilmiştir (Arun ve Arun, 2011). Yine bu konuyla ilgili olarak, Türkiye'de yalnız yaşayan ileri yaştaki yaşlı kadınların yoksul ve gelir açısından dezavantajlı konumda olduğu belirtilmiştir (Baran, 2020). Tüm yaş kategorilerinde eklenerek şekillenen bir yaşam seyrinin toplamında bu özellikler yaşlı kadın gruplarında zirve yaparken bu durumun yaşlı kadın problemi olarak nitelendirilmesi gerçekçi görünmemektedir.

Yaşlanma olgusuyla ilgili olan öne çıkan konulardan birisi de yaşlılık ve dijitalleşmedir. Yaşlı bireylerin teknoloji ve dijitalleşme sürecine bakıldığında problem yaşlıların bu teknolojiyi kullanmaya istekli olmamaları değil, aksine yoksulluk gibi dezavantajlar olduğu anlaşılmaktadır (Baran, 2017, s. 79). Teknolojik cihaz kullanımı konusunda bilgi sahibi olamamaları ve bu durumun yaşlının aile hayatını olumsuz bir şekilde etkilediği ortaya konmuştur (Arıcı ve Bayram, 2021).

Yaşlılıkla ilgili bir diğer öne çıkan konu ise tek başına yaşayan yaşlı sayısı azımsanmayacak bir çoğunluğu temsil etmektedir. Kırdan kente göç ve beraberinde geleneksel aile yapısının çekirdek aileye dönüşümü, birlikte yaşayan birkaç haneli yapının küçülmesi, eş kaybı gibi nedenler yaşlıların tek başına yaşamasında etkili olmaktadır. Türkiye'de iki milyona yakın yaşlı tek başına yaşamaktadır. Diğer yandan çevrenin yaşlının

yaşamıyla uyumlu hale getirilmesi ve mekan tasarımının kalkınma planlarında yer almasına rağmen, temel düzeyde asansörlü olmayan haneler %60,1'ini oluşturmaktadır. Yaşlı nüfusta eğitim düzeyinin arttığı belirlense de yaşlı nüfusun %14,4'lük bir kısmı okuma yazma bilmemekte ve ayrıca tüm eğitim düzeylerinde yaşlı erkek nüfusu, yaşlı kadın nüfusundan daha fazladır. Bir diğer önemli nokta ise yaşlı kadın nüfusunun yaşlı erkek nüfusundan fazla olmasıdır. Yine cinsiyete göre değerlendirildiğinde yaşlı kadın yoksulluğu oranı %12,6 iken yaşlı erkeğin yoksulluk oranı %9,9 olarak belirlenmiştir. Yoksulluğun geçici bir çözümü olarak tercih edilen bir iş alanı olarak tarımın görüldüğü anlaşılmaktadır, yaşlı nüfusun %64,3'ü gibi büyük bir grubun tarım sektöründe çalıştığı belirlenmiştir. Yerinde yaşlanma konusu kalkınma planlarında da yer almakta ve bu konuda yaşlıların yaşadığı çevrede yaşlanması için sağlık ve bakım hizmetlerinin geliştirilmesi planlanmaktaydı. Yaşlıların da bu konuda yerinde yaşlanmayı tercih ettikleri ve %31,6'sının evde bakım hizmeti alarak yaşamak istediği anlaşılmaktadır (TÜİK, 2023). Pandemi dönemleri ve hastalıkların yaşandığı dönemlerde, özellikle tek başına yaşayan yaşlılarda yalnızlık duygusunun yarattığı bazı değişimler görülebilmektedir. Örneğin COVID-19 hastalığı olan yaşlılar hastalığın getireceği ciddi sonuçlardan korkabilir ve bu durum yeni ya da artan kaygı ya da depresyona yol açabilir (Yang and Gu, 2020, s. 2). Özellikle Türkiye'de tek başına yaşayan yaşlılar göz önüne alındığında, olası salgın durumlarında tek başına yaşayan yaşlılar için süreç zor olabilmektedir. Ayrıca tek başına yaşayan yaşlıların sadece sağlık ve hastalık dönemlerinde değil, gündelik yaşam pratiklerinde de sorunlarla karşılaşabileceği unutulmamalıdır. Örneğin, Türkiye'de 2022 yılında il ve ilçede yaşayan nüfus oranı %93,4 iken kırsalda yaşayan nüfus oranı %6,6'e düşmüştür (TÜİK, 2023). Yaşlılık olgusu kırsal ve kentsel alanlarda farklılaşabileceği gibi bu alanların sağladığı sosyal çevre, ekonomik koşullar, hizmet ve ihtiyaçlara ulaşım gibi olanakların varlığı ya da yokluğu yaşam şartlarını ve seyrini şekillendirmektedir (Buffel vd., 2012, s. 605). Yaşlılığın yaşandığı yerin kır ya da kent olması yaşlının hayatına yönelik belirli fikirler de vermektedir. Bu birçok açıdan tartışılabileceği gibi ulaşım koşullarından yaşam standartlarına, sağlık hizmetlerinden sosyal ve kültürel çevreye, yaşam biçimine, ekonomik durumuna, çevrenin sahip olduğu mekan tasarımına dair birçok konuda farklılık göstermekte ve yaşlının yaşam seyrinde etkili olmaktadır.

Son olarak gelişen ve çeşitlenen medya temsillerinin de yaşlılara yönelik ayrımcılığın (ageism) görünür olmasında yardımcı olduğu söylenebilir. Örneğin Türkiye'de yaşlılara ilişkin temsillerin incelendiği bir çalışmaya göre 1930 yılından itibaren yaşlılık temsillerinin olumludan olumsuz doğru bir profil çizdiği belirlenmiştir (Apak ve Aka, 2020, s. 24). Covid-19 sürecinde yaşlılara yönelik yasaklara ilişki oluşturulan söylemin incelendiği bir diğer çalışma da yaşlı, talepkâr olmayan, edilgen ve himayeye muhtaç bireyler olarak kalıplaştırıldığı belirlenmiştir (Yaylagül ve Bulut). Televizyon dizilerinde yaşlılığın nasıl temsil edildiği ile ilgili bir başka çalışma da bunu destekler niteliktedir. Bu çalışmada yaşlanma ile eşleştirilen kategorilere bakıldığında hastalık ve engellilik, depresyon, yalnızlık ve huysuzluk kategorileri ön plana çıkmaktadır (Kılınc ve Uztuğ, 2016, s. 501). Bu bağlamda televizyon gibi kitlesel bir medya organında yaşlılığın nasıl bir yansıma bulduğu ve bu yansımayı nasıl bir dolaşıma koyduğu toplumsal algılama ve yorumlama noktasında göz ardı edilmemelidir. Son olarak literatüre bakıldığında yaşlanma ve yaşlılıkla ilgili, toplumsal cinsiyet, yaşlı erkeklik, kırsal yaşlanma, göç ve yaşlılık, yaşlılara yönelik mekan dostu uygulamalar, insan hakları kapsamında yaşlanma konularının görece az çalışıldığı gözlemlenmiştir.

Sonuç

Yaşlanma olgusu Türkiye'yi de yakından etkileyen bir olgudur. Cumhuriyet'in ilk 100 yılında yaşlanmanın olgusal bir gerçeklik olarak nerede ve nasıl konumlandığı gösterilmeye çalışılmıştır. Bu olguya neden olan doğum, ölüm ve göç hareketleri gibi demografik özellikler yaşlanmanın nasıl gerçekleştiğini, özellikle Cumhuriyet döneminden itibaren 100. yıla kadar olan nüfus verileriyle birlikte gösterilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyetin ilk yılları ve izleyen süreçlerde genç nüfusa, gençliğe yapılan vurgu, 100. yılı ile yaşlılık ve

yaşlanmanın da konuşulduğu yapısal değişikliklere ihtiyaç duyan planlamalara bırakmaktadır. Öncelikle yaşlı nüfusun hangi problemlerle karşılaştığının saptanması, yaşlıların bireysel ve sosyal olarak kurduğu etkileşimler temelinde, çevre, sağlık, yaşam kalitesi, tek başlılık, toplumsal cinsiyet, ayrımcılık gibi konuların ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Geçici ve ertelenebilir çözümler yerine sürdürülebilir yaşlanma politikaları gerekmektedir. Türkiye'nin yaşlanması ve nüfus projeksiyonlarından da anlaşılacağı üzere yaşlanmanın devam edeceği öngörülmektedir. Bu kapsamda nüfusun yaşlanmasına ve yaşlılara yönelik çözümlerin üretilmesinde hizmet temelli hizmet politikaların ve hak temelli uygulamaların yapılması büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- An Aging World: 2020. (2020). *Demographic Trends of Global Aging*. <https://mtgis-portal.geo.census.gov/arcgis/apps/MapSeries/index.html?appid=3d832796999042daae7982ff36835e2e>.
- Apak, E. ve Aka, V. (2020). Medyada yaşlı temsillerinin 87 yıllık dönüşümü: Cumhuriyet Gazetesi örneği 1930-2017. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi (YSAD)*, 13(1), 19-26. doi: 10.46414/yasad.644320
- Arıcı, A. ve Bayram, M. N. (2021). Yaşlılıkta dijital çağı yakalamak. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 21(2), 367-390. doi: 10.54961/uobild.1038116
- Artan, T. ve Irmak, H. S. (2018). Feminist gerontoloji bağlamında yaşlılığın kadınsallaşması. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 5(2), 236-243. Doi: <https://doi.org/10.17681/hsp.370597>
- Arun, Ö. (2013). Ageing in Turkey: The Peter Pan Syndrome? J. Troisi and H. J. Kondratowitz (Ed.). *Ageing in the Mediterranean* içinde (297- 324). Bristol: Policy Press.
- Arun, Ö. (2014). 'Que Vadis' Türkiye? 2050'ye Doğru Yaşlanan Türkiye'yi bekleyen riskler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 1-12. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbed/issue/61812/924668>
- Arun, Ö. (2015). Eşitsizliklerin kavşağında: Çağdaş Türkiye'de yaşlılık ve sağlık. Alptekin, D. (Ed.). *Hasta Toplum Cinsiyetçilik, Tubbileştirme ve Tüketime Dair Sağlık Çözümlemeleri* içinde (s. 125-144). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Arun, Ö. ve Arun, B. K. (2011). Türkiye'de yaşlı kadının en büyük sorunu: Dulluk. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(4), 1515-1527. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/223368>
- Arun, Ö. ve Holdsworth, J. K. (2020). Integrated Social and Health Care Services Among Societies in Transition: Insight from Turkey. *Journal of Aging Studies*, 53, 1-7. Erişim Adresi: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0890406520300207>
- Austad, S. T. (2006). Why Women Live Longer Than Men: Sex Differences in Longevity. *Gender Medicine*, 3(2), 79-92. Doi: 10.1016/S1550-8579(06)80198-1

- Baran, A. G. (2017). Yaşlanma ve modern toplum: Küreselleşme, kentleşme ve dijital yaşam. Akçakaya, İ. B. ve Özmete, E. (Ed.). *Türkiye Aktif ve Sağlıklı Yaşlanma Zirvesi 2017* içinde (s. 69- 81). Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları.
- Baran, A.G. (2020). Türkiye’de yaşlanmanın kadınlaşması ve yaşanan dezavantajlar. Arık, F. ve Taş, L. (Ed.). *Dezavantajlılar ve Dezavantajlılık Sosyolojisi* içinde (s. 51-83). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Baran, A. G., Günay, B., Bereketli, B. ve Işık, I. (2020). *Sosyal Sermaye, Güven ve Yalnızlık Açısından Yaşlıların Yaşam Deneyimleri Üzerine Nitel Bir Araştırma. Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi (YSAD)*, 13(2), 72-89. doi: 10.46414/yasad.775885
- Buffel, T., Phillipson, C. ve Scharf, T. (2012). *Ageing in Urban Environments: Developing ‘Age-Friendly’ Cities. Critical Social Policy*, 32(4), 597-617. Doi: 10.1177/0261018311430457
- Çuhadar, S. G. ve Lordoğlu, K. (2016). *Demografik Dönüşüm Sürecinde Türkiye’de Yaşlanma ve Sorunlar. İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 54, 63-80. Erişim adresi: <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/204553/>
- Doğan, Ö. S. (2018). Türkiye’de 2040 ve 2060 Nüfus Projeksiyonlarına Göre Demografik Fırsatlar. *TİDSAD*, 5(18), 26-42. doi: 10.16989/TİDSAD.1578
- Doğan, Ö. S. ve Bostan, H. (2019). Türkiye’nin Demografik Dönüşümü ve Nüfus Projeksiyonlarına Göre Fırsatlar. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 41(24), 61-90. <https://doi.org/10.17295/ataunidcd.535018>
- DPT. (1962). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT. (1971). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT. (1972). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT. (1978). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT. (1984). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT. (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT. (1995). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT. (2000). *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Kalkınma Planı (2001-2005)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT. (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT. (2007). *Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı*. Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.

- Hooyman, N. R. ve Kiyak, H. A. (2018). *Social Gerontology: A Multidisciplinary Perspective* (10. bs). USA: Pearson.
- Kılınç, Ö. ve Uztuğ, F. (2016). Televizyon Dizilerinde Yaşlılığın Temsili. *Sosyoloji Dergisi*, 36(2), 477-506. doi: 10.16917/iusosyoloji.284522
- Özbay, F. (2014). Akrabalık ve komşuluk ilişkileri. Turğut, M. ve Feyzioğlu, S. (Ed.). *Türkiye Aile Yapısı Araştırması: Tespitler, Öneriler* içinde (s. 56- 87). İstanbul: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Rozanova, J. (2006). Newspaper Portrayals of Health and İllness among Canadian Seniors: Who Ages Healthily and at What Cost?. *International Journal of Ageing and Later Life*, 1(2), 111-139. Erişim adresi: <https://ijal.se/article/download/1115/466>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*. Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2018). <https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/kentsel---kirsal-nufus-orani-i-85670>. Erişim Tarihi: 19.09.2023.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2013). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*. Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.
- TÜİK. (2022). *Nüfus ve Konut Sayımı, 2021*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, 45866. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Population-and-Housing-Census-2021-45866>.
- TÜİK. (2022). *Dünya Nüfus Günü, 2022*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, 45552. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dunya-Nufus-Gunu-2022-45552>.
- TÜİK. (2022). *Yaş Grubuna Göre Nüfus*. Erişim Adresi: <https://nip.tuik.gov.tr/?value=YasGrubunaGoreNufus>.
- TÜİK. (2023). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2022*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, 49685. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=49685>
- TÜİK. (2023). *Hayat Tabloları, 2018-2020*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, 37226. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hayat-Tablolari-2018-2020-37226>.
- TÜİK. (2023). *Ölüm ve Ölüm Nedeni İstatistikleri, 2022*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, 49679. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Olum-ve-Olum-Nedeni-Istatistikleri-2022-49679>.
- TÜİK. (2023). *Uluslararası Göç İstatistikleri, 2021*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, 45814. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Goc-Istatistikleri-2021-45814>.
- TÜİK. (2023). *Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri, 2022*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, 49746. Erişim Adresi: data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Poverty-and-Living-Conditions-Statistics-2022-49746.

- TÜİK. (2023). *İstatistiklerle Yaşlılar, 2022*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, 49667. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2022-49667>.
- UN. (2022). *World Population Prospects 2022*. s. 3.
- WHO (World Health Organization). (1984). *The Uses of Epidemiology in the Study of the Elderly: Report of a Who Scientific Group on the Epidemiology of Aging*. Geneva. Erişim adresi: <https://www.who.int/>
- Yaylagül, N. K. ve Bulut, S. (2023). Neoliberalizm, Pandemi ve Yaş Ayrımcılığı: Medya Söylemi. *Toplum ve Hekim*, 38(4), 284-294. Erişim adresi: <https://eds.p.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=4c98e499-7433-48c9-900b-29dfb1d5b64d%40redis>
- Yun, R. J. ve Lachman, M. E. (2006). Perceptions of Aging in Two Cultures: Korean and American Views on Old Age. *J Cross Cult Gerontol*, 21(1-2), 55-70. doi: 10.1007/s10823-006-9018-y
- Yang, F. And Gu, D. (2020). Loneliness. D. Gu and M. E. Dupre (Ed.), *Encyclopedia of Gerontology and Population Aging*. New York: Springer.

Extended Abstract

Purpose

The global aging process, which affects the world together with the changing age structure of the population, is also affecting Turkey soon. This change is clearly seen with demographic characteristics such as birth rates, death rates and migration movements, and when the age groups in the society are examined, it is understood that the share of the elderly population has increased. In this study, the process of aging in Turkey in the 100th anniversary of the Republic is discussed through population data and studies in the literature, and how the society transforms into an aging society, how this transformation begins to transform various social institutions and structures. and social gerontological studies.

Design and Methodology

When we look at the method of this study, literature review has been done and studies that are thought to be relevant to the subject have been reached and analysis has been made on the data of TUIK. This study is designed to show a background of the aging phenomenon based on the changes in the population structure of Turkey, birth rates, death rates and migration practices in the centennial of the Republic. Although the emphasis on the young population and youth in the first years of the Republic and the following years continued, it was seen that it was a new phenomenon that was added to it. This phenomenon is the phenomenon of aging. As a developing country, Turkey's population is aging and it is thought that Turkey will begin to be shown among the older countries. However, it is a study on what is done for the elderly despite aging, what service policies are applied, how the development of the aging phenomenon has progressed in a century and Turkey will be among the elderly countries. As a process that affects the world globally in general,

the aging adventure may encounter some problems in terms of accelerating the aging process of Turkey in a century and aging before it is in the category of developed countries. therefore, it has been tried to show the stages of the aging adventure of Turkey in a century and the steps towards the aging country. In addition, the effects of Turkey's aging process on both social structures and individual levels have been tried to be revealed from a sociological perspective.

Findings

As a result of the study, it has been understood that Turkey can now be defined as an elderly society and will be among the countries that are accepted as an elderly society in the world. However, due to the fact that reaching the level of the elderly society is faster when evaluated with other elderly countries, it is understood that it brings with it deficiencies in social practices, and therefore, the necessity of interest in this field has emerged. On the other hand, although it is understood that the care services for the elderly are carried out by the partnership of the state and the family, it has also been understood from the studies examined that the responsibility in this regard is a responsibility placed on the family and that it is mostly carried out by women - daughters, daughter-in-laws. For Turkey, a few of the benefits of being an elderly population and the elderly population are particularly striking. The fact that the female population is high in the elderly population brings the feminization of old age, while another issue is the increase in the elderly living alone. In addition, the fact that the female population is poorer than the male population indicates that there is an intersectionality. The fact that the elderly population groups are poor, women, and disabled makes them more vulnerable in the society, but also leaves them powerless in the social life. Another issue is that there are discriminatory attitudes towards the elderly and this distinction is made because of their age.

Research Limitations

In this study, the phenomenon of old age is discussed over demographic variables such as birth rates, death rates and migration movements in Turkey. In addition, although this study is on the basis of a general aging phenomenon, its scope has been evaluated over the demographic parameters of a century from the Republic to the present. Studies on aging that are thought to be relevant to the subject have been tried to be included, but there are also sources that could not be included due to the difficulty of accessing some sources. It is limited to TÜİK data and available resources.

Implications

The studies carried out at this point should be taken into account, and while it shows the necessity of a structuring and practices according to the understanding of institutionalization and social state, it is of great importance that the mentioned structuring and practices for the elderly are carried out without leaving time for institutionalization, considering that the society will continue to age. It is clear that the emphasis on the young population and youth in the proclamation of the Republic and the following years, and the service policies for the youth now require a service policy for the elderly. In this context, it is necessary to determine the problems of the elderly both individually and socially. After these problems are identified, solutions and rights-based practices for the elderly should be structured, and the problems should be focused on definite solutions, not delays. It is understood from the data that the population is aging in a century. Therefore, it is important to implement service policies for the aging population, to increase its contact with the environment and to introduce practices that involve participation in life in order to ensure healthy aging stages in the future.

Originality/Value

This study, in terms of forming a historical framework about aging in Turkey, provides a contribution to understanding the transformation into an aging society and how social structures are transformed in this process. It should also be taken into account that the phenomenon of aging will respond in the form of new mechanisms in social life, and that each of the different studies on old age will add a different perspective to the applications for old age. In this way, it is thought that it will help to give an idea about the steps to be followed by Turkey as an elderly society or to understand the process.

Araştırmacı Katkısı: Münevver ARI (%100).

Oscar Wilde'in Lady Windermere's Fan Adlı Oyununun Hadiye Sayron İmzalı Türkçe Çevirisi Aracılığıyla Cumhuriyetin 100. Yılında Tercüme Bürosu'na Yeniden Bakmak ¹

Volga YILMAZ-GÜMÜŞ ²

Başvuru Tarihi: 15.06.2023

Kabul Tarihi: 05.10.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmada, bir eser örneğinde çevirmen kararlarının bağlamdan nasıl etkilendiğini incelemek için yola çıkılsa da, daha geniş bir çerçeveden bakıldığında, 1940-1966 yılları arasında faaliyet gösteren Tercüme Bürosu'nun ve benimsediği çeviri normlarının Türkiye Cumhuriyeti'nin Batılılaşma yolculuğundaki rolüne bir uygulama aracılığıyla ışık tutmak amaçlanmaktadır. Çalışma kapsamında incelenmek üzere seçilen eser Oscar Wilde tarafından kaleme alınan ve Hadiye Sayron tarafından İngilizceden Türkçeye çevrilip Lady Windermere'in Yelpezesi adıyla 1960 yılında Tercüme Bürosu'na yayımlanan Lady Windermere's Fan adlı tiyatro oyunudur. Çeviri normları, skopos kuramı ve bağlılık kavramı çerçevesinde yapılan çeviri incelemesi Hadiye Sayron'un makro düzeyde kaynak odaklılık veya erek odaklılık eğilimlerinden birinin ağır bastığı bir seçim yapmadığını ortaya koymaktadır. Sayron'un özellikle kültürel öğelerin erek kültüre aktarımıyla ilgili çeviri kararlarının önemli bir kısmında, kaynak normlara uyum çabası içinde olduğu, diğer bir deyişle yeterlilik anlayışını benimsediği; diğer taraftan, metne ve diyaloglara "akıcılık" kazandırmak ve erek kültür okuru için daha "tanıdık" bir ortam yaratmak amacıyla kaynak metinde düz anlamıyla kullanılmış fiilleri ve kalıp ifadeleri erek metne yan anlam taşıyan deyimler veya sözlerle aktararak bu kısımların çevirisinde erek normları öne çıkardığı görülmektedir. Çevirmenin, erek metin okurunu Batı kültürüne yaklaştırmak için kültürel öğelerin çevirisinde kaynak odaklı bir yaklaşım benimsemek, yeni bir alfabeye tanışan erek metin okurunu bu yeni alfabede yazılmış metinlere alıştırmak için "akıcı" bir metin yaratmak ve aynı zamanda Türkçenin gelişmesine katkıda bulunmak için erek dil ve kültür odaklı bir yaklaşımı da çeviri sürecine dahil etmek olarak özetlenebilecek Tercüme Bürosu skoposlarına uyduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Oscar Wilde, Hadiye Sayron, Tercüme Bürosu, Tiyatro Oyunu Çevirisi, Çeviri Normları

Atıf: Yılmaz Gümüş, V. (2023). Oscar Wilde'in Lady Windermere's Fan adlı oyununun Hadiye Sayron imzalı Türkçe çevirisi aracılığıyla Cumhuriyetin 100. yılında Tercüme Bürosu'na yeniden bakmak. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(Özel Sayı), 279-302.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, vygumus@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9075-6634

Revisiting the Translation Bureau on the 100th Anniversary of the Turkish Republic: Hadiye Sayron's Turkish Translation of Oscar Wilde's Play *Lady Windermere's Fan* as a Case in Point

Volga YILMAZ-GÜMÜŞ³

Submitted by: 15.06.2023

Accepted by: 05.10.2023

Article Type: Research Article

Abstract

*This study sets out to explore the influence of context on translators' decisions by examining a case study within the broader context of the Westernization movement in the Republic of Turkey. The focus is on the Translation Bureau, which played a significant role in this movement between the years 1940 and 1966. The study specifically analyzes the translation of Oscar Wilde's *Lady Windermere's Fan*, translated into Turkish by Hadiye Sayron and published by the Translation Bureau in 1960. The analysis, drawing upon translation norms, skopos theory, and the concept of loyalty to investigate Sayron's translation choices, shows that Sayron did not adopt a strict source- or target-oriented approach at the macro level. On the one hand, Sayron aimed for adequacy by adhering to source norms, particularly in the translation of culture-specific items. On the other hand, in order to enhance the "fluency" and "familiarity" of the target text for the reader, she embraced target norms by replacing verbs or phrases without any connotation in the source text with idioms or phrases carrying connotative meaning in the target language. In her translation decisions, Hadiye Sayron followed the dual skopos of the Translation Bureau, which can be summarized as adopting a source-text-oriented approach that brings the target-text readership closer to the source culture and familiarizes them with Western culture, while also incorporating target-culture norms into the translation process to contribute to the development of the Turkish language.*

Keywords: Oscar Wilde, Hadiye Sayron, Translation Bureau, Drama Translation, Translation Norms

³ Anadolu University, Faculty of Humanities, Department of Translation and Interpretation, vygumus@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9075-6634

Giriş

Çeviri etkinliği, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Türkiye’inde yoğunlaşan Batılılaşma eğilimini desteklemiştir. Ardından Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla daha büyük bir ivme kazanan Batılılaşma hareketinde de çeviri önemli bir rol üstlenmiştir. Türkiye’de çeviri tarihi dendiğinde akla gelen ilk kurumlardan biri 1940 yılında kurulup 1966’ya kadar faaliyet gösteren Tercüme Bürosu’dur. Genç Türkiye Cumhuriyeti’nin Batılılaşma odaklı dil ve kültür politikasını desteklemek, Harf Devrimi’nin çabalarını pekiştirmek amacıyla Maarif Vekaleti çatısı altında kurulan Tercüme Bürosu sayesinde özellikle Batı dillerinden çok sayıda klasik eser Türkçeye çevrilmiştir. Bu dönemde çeviriden beklentiler Türk dilini zenginleştirilmesi ve Batı kültürünü ülkemize aktarmasıydı (Tahir Gürçağlar, 2003, s. 51). Tercüme Bürosu’ndan beklenen ise çeviri faaliyetlerinin belirlenen bu ideolojik kültürel planlama doğrultusunda gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Çevirilerin aynı zamanda, Bozkurt’un (2019, s. 76) belirttiği gibi, “çağdaş Türk kültürü ve edebiyatının oluşmasına ve gelişmesine” katkıda bulunduğu bir gerçektir. Dolayısıyla Tercüme Bürosu’nun genç Türkiye Cumhuriyeti’nin kültür hayatını şekillendiren kurumlardan biri olduğu sonucuna varılabilir.

Tercüme Bürosu’nun kültürel planlamadaki rolü ve Tercüme Bürosu dönemi çevirileri hakkında çeviribilim alanında birçok çalışma yapılmıştır (örnekler için bkz. Berk, 1999; Kurultay, 1999; Arusoğlu, 2003; Yücel, 2006; Tahir-Gürçağlar, 2002, 2003, 2018; Barut, 2020; Uzunköprü, 2021). Tahir Gürçağlar (2018, s. 16) metin çözümlemeleri aracılığıyla dönemin egemen normlarının ne olduğu sorusuna yanıt bulunmasını önermektedir. Bu öneri doğrultusunda bu çalışmada Tercüme Bürosu döneminde çevrilen bir eser ele alınmaktadır. Hadiye Sayron tarafından İngilizceden Türkçeye çevrilip 1960 yılında yayımlanan Oscar Wilde’ın *Lady Windermere’s Fan. A Play About a Good Woman* adlı oyunu incelenmektedir. Bu mikro çeviri tarihi çalışması, bir taraftan söz konusu eserde kullanılan çeviri stratejilerini, dönemin sosyo-kültürel ortamı ve Tercüme Bürosu’nun öngördüğü çeviri normları ışığında değerlendirmeyi, diğer taraftan bir kadın çevirmenin Cumhuriyet Döneminde kültürel aydınlanmada oynadığı role dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Böylelikle gerek bir çeviri metin temel alınarak (birincil veriye dayanarak) gerekse ikincil kaynaklardan faydalanılarak Tercüme Bürosu’nun normlarından ve dolayısıyla dönemin sosyal, kültürel ve siyasi ortamından etkilenen çeviri politikalarının çevirmenin kararlarını nasıl etkilediği ele alınmaktadır. Tercüme Bürosu çatısı altında yapılan çeviriler için benimsenen normların çevirmen kararlarındaki etkisi örneklerle incelenerek küçük ölçekli sayılabilecek bu kararların Cumhuriyet döneminde kültürel ve sosyal hayat üzerindeki olası etkilerine dair sonuçlara varılmaktadır.

Bu çalışma, her ne kadar tek bir çevirmene odaklanarak çevirmen kararlarının bağlamdan nasıl etkilendiğini incelemek üzere kaleme alınsa da, daha geniş bir çerçeveden bakıldığında, Tercüme Bürosu’nun ve benimsediği çeviri normlarının Türkiye Cumhuriyeti’nin Batılılaşma yolculuğundaki rolüne bir uygulama aracılığıyla ışık tutmayı amaçlamaktadır. Makalede öncelikle Tercüme Bürosu’nun tarihi ve öngördüğü çeviri normları kısaca açıklanmaktadır. Ardından Hadiye Sayron’un Oscar Wilde’ın *Lady Windermere’s Fan* adlı tiyatro eserinin çevirisi üzerinden söz konusu normlar tartışılmaktadır.

Tercüme Bürosu (1940-1966)

Tercüme Bürosu’nun Tarihi ve Faaliyetleri

Türkiye’de 1923 yılında Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde hayatın her alanına yansıyan yoğun bir Batılılaşma ve dönüşüm hareketi başlamıştır. Bir siyasi dönüşüm olan Cumhuriyet’in kurulmasını takiben eğitim, kültür ve toplum alanlarında da önemli reformlar planlanmış ve uygulanmıştır. Bozkurt’un (2021) da belirttiği gibi, bu dönemin en önemli hedeflerinden biri “Batı uygarlığının bir parçası hâline gelecek modern bir Türk ulusu inşa etmektir” (Bozkurt, 2021). Bu hedef doğrultusunda

gerçekleştirilen reformların başında Harf Devrimi (1928), onu takip eden Dil Devrimi (1932) ve ardından Latin harflerinin kabulü ve toplumsal ve kültürel dönüşümü desteklemek amacıyla yürütülen yayıncılık faaliyetleri gelmektedir.

Ayrıca, 1930'larda Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşar Nabi Nayır ve İsmail Habib Sevük gibi yazarlar çeviri faaliyetlerinin yetersizliğini ve düzensizliğini dile getirmişlerdir (Bozkurt, 2021). 1938-1946 yılları arasında genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Maarif Vekilliğini yürüten Hasan-Âli Yücel, 1939'da Birinci Türk Neşriyat Kongresini (BTNK) toplayarak yayıncılık alanında önemli adımlar atmıştır. Sadece öğretmen ve bürokrat kimliğiyle değil, yazar, çevirmen ve edebiyatçı kimliğiyle (Tahir-Gürçağlar, 2009, s. 172) de dikkat çeken Hasan-Âli Yücel, bu kongrede de çeviri konusunun gündeme gelmesini ve "devlet politikası kapsamında ele alınmaya" başlamasını (Yazıcı, 2004, s. 183) sağlamıştır. Kongrenin açılış konuşmasında şunları dile getiren Yücel'in yukarıda adı geçen yazarların kaygılarına dikkat çektiği görülmektedir:

Garp kültür ve tefekkür camiasının seçkin bir uzvu olmak dileğinde ve azminde bulunan Cumhuriyetçi Türkiye, medeni dünyanın eski ve yeni fikir mahsullerini kendi diline çevirmek ve âlemin duyuş ve düşünüşü ile benliğini kuvvetlendirmek mecburiyetindedir. Bu mecburiyet, bizi geniş bir tercüme seferberliğine davet ediyor. Bunu nasıl yapacağız? Neleri tercüme etmeliyiz ve hangi sıra ile, nasıl bir yoldan bu işleri başarmalıyız? Bugün, iyi niyetlere rağmen, elde muayyen bir program bulunmayışı yüzünden bu yolda hebâ olan emeklere ve paralara acımıyor muyuz? (Tuncel, 2003 içinde, s. 44)

Kongrede kurulan Tercüme Encümeni'nin hazırladığı rapor, Encümen üyelerinden biri olan Tuncel'in (2003, s. 44-45) de belirttiği gibi, büyük ilgi görmüş ve 1940 yılında kurulacak Tercüme Bürosu'nun çalışmalarının temelini oluşturmuştur. Encümen, bu raporda Türkçeye çevrilmesi için büyük ölçüde Batı klasiklerinden oluşan bir liste hazırlamış ve bu kitapların çeviri sürecini yönetmek üzere bir Tercüme Bürosu kurulmasını önermiştir (Tahir Gürçağlar, 2003, s. 51). Bu öneri doğrultusunda, 1940 yılında kurulan Tercüme Bürosu'nun üyeleri Nurullah Ataç, Saffet Pala, Sabahattin Eyüboğlu, Sabahattin Ali, Bedrettin Tuncel, Enver Ziya Karal ve Nusret Hızır'dı (Tuncel, 2003, s. 47). Tercüme Bürosu'nda görev alan yönetici ve çevirmenlerin aynı zamanda dönemin kültürel yaşamını biçimlendiren aydınlar olduğu dikkat çekmektedir. Tercüme Encümeni'nin 1940 yılında yaptığı toplantılarda çevrilmesini önerdiği kitapların "Türk Hümanizmi'ni inşa etme ve Batıcılık yaklaşımını net bir şekilde yansıttığı söylenebilir" (Uzunköprü ve Demez, 2022, s. 96).

Tercüme Bürosu'nun faaliyetlerini özetleyen Tahir Gürçağlar (2018, s. 193), 1940 ve 1966 yılları arasında, bir kısmı ikinci baskı olmak üzere, Büronun toplam 1247 kitap yayımladığını, en üretken dönemin ilk yedi yıl olduğunu belirtmektedir. Ağırlıklı olarak edebi eserler çıkaran Tercüme Bürosu "Dünya Edebiyatından Tercüme" başlıklı dizisiyle ön plana çıkmış ve 26 yılda en fazla ilgiyi Fransız klasiklerine (308 kitap) göstermiştir; Fransız klasiklerini, Alman (113), Yunan (94), Rus (88) ve İngiliz (80) klasikleri takip etmiştir (Tahir Gürçağlar, 2018, 196-98). Cumhuriyetin ilanından sonra ulus ve kültür inşasında izlenen Batılılaşma politikası, dönemin çeviri faaliyetlerine de yansımış ve Tercüme Bürosu'nun özellikle ilk yıllarında Batı klasikleri Türkçeye çevrilmiştir. Tercüme Bürosu'nun o dönemdeki işlevini Erhat (2003) şöyle açıklamaktadır:

Klasik olanı, olabilecek değerinde olanı, evrensel insan değerlerini ve bunları dile getirmiş olan yapıtları gözden geçirdi ilk iş olarak, hep bilirsiniz, listeler oluşturdu. Dilimize çevrilmesi, bu yoldan da toplumumuza yayılması, kazandırılması elverişli olan uluslararası yazın yapıtlarını, kendi beğenisine göre değil, artık dünyada tutunmuş, tartışma konusu olmayan yapıtları buldu çıkardı ... (s. 61).

Tercüme Bürosu'ndan söz ederken *Tercüme* dergisini anmamak mümkün değildir. Tercüme Bürosu'nun yayın organı *Tercüme* dergisinin 1940-1966 yılları arasında 87 sayısı yayımlanmıştır. Dergi, tamamı çevrilmek

istenmeyen eserlerin bir kısmını çevirerek kaynak metinleriyle birlikte burada yer vermek ve böylece çeviriyle ilgili tartışmalar yürütmek, Türkçenin sözcük dağarcığının gelişmesine katkıda bulunmak ve yabancı sözcükler için önerilen Türkçe karşılıkları paylaşarak hedef kitleye tanıtmak, yabancı dergilerdeki çeviriyle ilgili yayınları çevirerek burada yer vermek ve çeviri eleştirileri⁴ yayımlamak amacıyla çıkarılmıştır (Korucu, 2007, s. 132). Böylelikle *Tercüme*, Hasan-Âli Yücel'in (1940) de ilk sayının ön sözünde belirttiği gibi, "bizzat tercümenin ne olduğu ve nasıl olması lazım geleceği hakkında bizden başka milletlerin bu hususta neler yaptıklarını da görüp göstererek tercüme işine bir istikamet ve hız vermeyi" (s. 2) sağlamak ve çeviri hakkında tartışmalar yürütmek için uygun bir ortam yaratmıştır.

Bu makale ve içinde yer aldığı *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi "Cumhuriyetimizin 100. Yılında Sosyal Bilimler Özel Sayısı"* açısından önemli olan okurun Tercüme Bürosu'nun Türkiye'nin kültürel ve toplumsal hayatı açısından oynadığı role dikkat çekmek ve ülkenin bu alanlardaki dönüşümüne katkılarını bir kez daha dile getirmektir. Kurulduğu dönemde ülkenin içinde bulunduğu siyasi, kültürel ve toplumsal bağlamın yanı sıra, ülkede yazı dilinin ve yeni alfabenin henüz tam anlamıyla yerleşmemiş olduğu da göz önünde bulundurulduğunda Tercüme Bürosu'nun faaliyetleri daha iyi bir şekilde anlaşılacaktır.

Tercüme Bürosu Çeviri Normları

2-5 Mayıs 1939'da toplanan BTNK ve Kongreyle birlikte çalışmalarına başlayan Tercüme Encümeni'nin raporu söz konusu dönemde yapılan çeviriler için temel normları belirlemiştir. Tercüme Encümeninin raporu özetle şu maddelerden oluşmuştur (BTNK, 1939, s. 125-127):

- 1) Dilimize çevrilmesi "lüzum görülen" klasik eserlerin listesi sunulmuş ve listedeki eserlerin çevirisinin hızlı ve ciddi bir şekilde yapılması için sürecin Maarif Vekilliği tarafından düzenlenmesi önerilmiştir.
- 2) Özel yayınevlerinin yürüteceği çeviriler için parasal destek sağlanması, bu yayınevlerinin "tercüme neşriyatın mahiyet ve keyfiyetine itina" göstermesi, ayrıca aynı eserlerin çevirisinin önüne geçilerek emek ve masraf israfının önüne geçilmesi öngörülmüştür.
- 3) Gerek önerilen listedeki gerekse özel yayınevlerinin yapacağı çevirilerin düzenlenmesi için Maarif Vekilliği bünyesinde daimi bir tercüme bürosu kurulması gerekli görülmüştür.
- 4) Kurulması önerilen büro yeni lügat oluşturmak için de malzeme toplamakla sorumlu olabilir.
- 5) Bir tercüme dergisinin de "tercüme davası" nı destekleyeceği ifade edilmiştir.
- 6) Çocuk edebiyatı ve halk edebiyatı çevirilerinin de yukarıda önerilen büro tarafından düzenlenmesi önerilmiştir.

Bu dönemde çeviriden beklentiler, yukarıda da ifade edildiği gibi, Türk dilini zenginleştirmesi ve Batı hümanizmi ve aydınlanmasını ülkemize aktarmasıydı (Tahir Gürçağlar, 2003, s. 51). Tercüme Bürosu'ndan beklenen ise çeviri faaliyetlerinin bu beklentiler doğrultusunda gerçekleştirilmesini sağlamaktı. Dolayısıyla seçilen eserler de çeviri için belirlenen normlar da bu beklentileri yansıtmaktadır. Dönemin sosyo-kültürel arka planı doğrultusunda çevrilecek eserlerin seçimi ve çeviri süreçleri konusunda ölçütler belirlenerek gerek süreç öncesi çeviri normları gerekse çeviri süreci normları tanımlanmıştır.

Tercüme Bürosu dönemi normlarını özetlemeden önce, betimleyici çeviribilimin öncülerinden Toury'nin tanımladığı normlara kısaca değinmek gerekmektedir. Toury, çeviriyi normların yönlendirdiği bir etkinlik olarak tanımlar. Çevirmenin metinle ilişkisine de normlar yön verir. "Öncül normlar" (*initial norms*) çeviriyi "yeterlilik" (*adequacy*) ve "kabul edilebilirlik" (*acceptability*) olmak üzere iki uca konumlandırmakta, yeterliliği kaynak metin ve kültür normlarına yakınlık, kabul edilebilirliği ise erek dil ve kültür normlarına uygunluk olarak tanımlamaktadır. Her ne kadar çeviribilim son yıllarda bu ikiliklere daha eleştirel yaklaşıp da özellikle

⁴ Tercüme dergisinde Melahat Özgü tarafından yapılan çeviri eleştirilerine dair bir inceleme için bkz. Küçük, Işıklar Koçak ve Erkul Yağcı, 2022.

çeviri eleştirilerinde bunların hala sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. “Süreç öncesi normlar” (*preliminary norms*), metin seçimine (çeviri politikası) ve seçilen metinlerin kaynak dilden mi yoksa bir ara dilden mi çevrileceğine (çevirinin doğrudanlığı) ilişkin kararlara yöneliktir. “Çeviri süreci normları” (*operational norms*) ise çeviri esnasında verilen kararları yönlendirerek erek metnin oluşturulmasını sağlayan normlardır (normların ayrıntılı tanımı için bkz. Toury, 1995).

Tahir Gürçağlar (2018) çeviribilim literatüründe Tercüme Bürosu dönemi öncül normlarına ilişkin görüş birliği olmadığına, özellikle Berk (1999, 2001) ve Karantay (2003) arasındaki karşıtlığa dikkat çekmektedir. Berk, Tercüme Bürosu dönemindeki egemen normun kabul edilebilirlik ve dolayısıyla yerelleştirme⁵ olduğunu ve bu normun dönemin Batılılaşma hedefine dönük bir seçim olduğunu belirtmiştir:

Çok önem verilen Antik Yunan ve Latin eserlerinin aktarılmasında uygulanan yöntem bir yandan bu eserlerin, özellikle Ataç’ın çevirilerinde görüldüğü gibi, erek dilin ve kültürün özellikleriyle donanarak yerleştirilmesi, öte yandan da Eyuboğlu’nun hümanizma (ya da Anadoluçuluk) anlayışına uygun olarak, bu uygarlıkların kökenine Anadolu uygarlığının konulması olmuştur. Böylece üstün kültür olarak algılanan ve aslında okuyuculara çok da yabancı görünmeyen kültürel bir “öteki” olarak bir Batı yaratmak amaçlanmıştır. Çeviride akıcılık ve konuşma dili kullanımı Batı kültürünün ‘doğallaştırılması’ sonucunu yaratmıştır. Kabul edilebilir çeviriler üretmekle çevirmenler Batı’yı erek kültürle tanış ve öğrenilebilir, ve nihayet Türk toplumunu “medeni dünyaya” sokacak birşey olarak sunmayı istemişlerdir. Böylece çeviriler, Türk dilinin sözcükbilim ve dilbilgisi açısından gelişmesine yardım ettikleri gibi kitlelerin “Batılılaşma”sında da dönüştürücü bir rol üstlenmişlerdir (Berk, 2001, para. 21).

Karantay (2003, s. 68) ise bu dönemde benimsenen öncül normun yeterlilik olduğunu, çevirmenlerin artık “kaynak metinleri istedikleri gibi, serbestçe” kullanamayacaklarını ifade etmiştir. Benzer şekilde, Gülmüş (2006, s. 119-120) de görüş birliği olmadığına dikkat çekerek bu durumu Vermeer’in *skopos* kavramıyla açıklamış ve bu dönemde yapılan çeviriler için birbiriyle çelişen iki *skopos* belirlendiğini belirtmiştir: Çevirilerin bir taraftan olabildiğince akıcı olması, kolay okunması (dolayısıyla Tahir Gürçağlar’ın [2003, s. 55] deyişiyle “erek dilde yadırganma”ması) beklenirken diğer taraftan okuru Batı kültürü ve felsefesine yaklaştırması, diğer bir deyişle kaynak kültüre ağırlık vermesi istenmiştir.

Süreç öncesi normları konusundaki tavır, Büro henüz kurulmadan Tercüme Encümeni’nin raporunda açık bir şekilde ortaya koyulmuştur: “Dilimize çevrilmesi lüzumlu görülen klasik eserlerin listesi ilişik olarak sunulmuştur. ... Listedeki eserler arasında, ümanist kültüre taalluku olanlara bilhassa ehemmiyet verilmesi, umumiyetle eserin tam olarak ve mümkün oldukça aslından tercüme ettirilmesi tavsiye olunur” (BTNK, 1939, s. 126). Metin türlerinin ve metinlerin seçimi ve metnin hangi dilden (asıl kaynak dilden) çevrileceğiyle ilgili temel ilkeler bu raporda yer almıştır. Bu ilk liste büyük ölçüde Yunan ve Latin klasikleri ile Alman, İngiliz ve Fransız yazarlarının eserlerini içermiştir; bunun nedeni de Batı kültürünün temelinde yer alan hümanizmin Batı klasiklerinin çevirisi aracılığıyla Türk kültürüne dahil edilmek istenmesidir. Bu çalışma açısından dikkate değer bir nokta, özellikle Tercüme Bürosu’nun ilk yıllarında tiyatro eserlerinin Türkçeye en çok çevrilen metin türleri arasında yer almasıdır. Bunun amacı, Tanzimat ile başlayan tiyatroyu yaygınlaştırma ve geliştirme çabalarını devam ettirmektir (Yücel ve Tuzcu, 2021, s. 247). Hasan-Âli Yücel ayrıldıktan sonra Milli Eğitim Bakanı olan Şemsettin Sirer başkanlığında 1947’de yapılan toplantıdan sonra edebi eserlere ek olarak felsefe,

⁵ Türkçe çeviribilim alan yazınında “yerelleştirme” ve “yerileştirme” kavramlarının kullanımıyla ilgili zaman zaman karışıklık yaşanmaktadır. Günümüzde genel eğilim “localization” kavramının karşılığı olarak “yerelleştirme” (Tahir Gürçağlar, 2011a, s. 64), “domestication” içinse “yerileştirme” kullanmak yönündedir. Berk burada “yerelleştirme” sözcüğünü “domestication” kavramının karşılığı olarak tercih etmektedir. Makalenin bu kısmında Berk’in tercihine sadık kalınarak doğrudan alıntı olmamasına rağmen “yerelleştirme” kavramı kullanılmıştır.

tarikh ve bilim alanlarında da kitapların çevrilip yayımlanması ve Çince, Hintçe, İspanyolca, Portekizce gibi birtakım dillerde yetkin çevirmen sayısı az olduğu için bu dillerde yazılmış klasiklerin ikinci dilden çevrilmesi gibi kararlar alınarak süreç öncesi normlarda değişikliğe gidilmiştir (Karantay, 2003, s. 69).

Çeviri süreci normlarından bahsederken öncelikle matriks normları bağlamında çevirinin tam yapıp yapılmadığını ele almak gerekmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında metinlerin çoğunlukla tamamı çevrilmezken (Karantay, 2003, s. 66) Tercüme Encümeni raporunda “umumiyetle eserin tam olarak” çevrilmesi öngörülmüştür. Bu norm elbette metinde olabildiğince atlama, ekleme ve yer değiştirme yapılmamasını gerekli kılmaktadır. Bu norma ne kadar uyulduğunu tespit etmek içinse Tercüme Bürosu döneminde yapılmış olabildiğince çok sayıda çeviriyi incelemekte fayda vardır. Benzer durum, çeviri süreci normlarının ikincisi olan metinsel-dilsel normlar için de geçerlidir. Tercüme Bürosu’nun Türk dilini zenginleştirme ve Batı hümanizmini Türk kültürüne yansıtma *skopos*larının çevirmenin metinsel-dilsel kararlarını önemli ölçüde etkilemesi beklenmektedir. Gerek çeviri metinleri inceleyerek gerekse o dönemde çevirmenlerden özellikle yazmaları talep edilen ön sözleri (yan metinleri)⁶ inceleyerek bu konuda daha derinlemesine sonuçlara varmak mümkündür.

Oscar Wilde ve *Lady Windermere’s Fan*

Yukarıda da değinildiği gibi, Tercüme Bürosu döneminin çevirilerine daha yakından bakabilmek için bu çalışmada Hadiye Sayron tarafından çevrilip 1960 yılında yayımlanan Oscar Wilde’in *Lady Windermere’s Fan* adlı tiyatro oyunundan örnekler verilecektir. Bu kısım, aşağıda çeviri incelemesi yapılırken kullanılan örnekleri okurun daha iyi anlayabilmesi ve bağlamsal değerlendirme yapabilmesi için seçilen eserin yazarı Oscar Wilde ve ayrıca eserin olay örgüsü ve öne çıkan edebi özellikleri hakkında kısa bilgi içermektedir.

Oscar Wilde

Tam adı Oscar Fingal O’Flahertie Wills Wilde olan İrlandalı yazar, şair ve eleştirmen Oscar Wilde, 1854 ve 1900 yılları arasında yaşamıştır. Viktorya Döneminin en tanınmış oyun yazarlarından biridir. Oscar Wilde, Trinity College Dublin’de ve Oxford Üniversitesi Magdalen College’da eğitim almıştır. Oxford’dayken estetik harekete katılmıştır, “sanat için sanat” anlayışını desteklemiş; mezun olduktan sonra edebi kariyeri için Londra’ya taşınmıştır (1879) (Beckson, 2023).

Wilde’in ilk şiir kitabı *Şiirler (Poems)* 1881’de yayımlanmıştır. Oscar Wilde bir süre Amerika Birleşik Devletleri ile Kanada’da (1882), daha sonra Paris’te (1883) yaşamıştır. 1888’de yayımlanan *Mutlu Prenses ve Diğer Hikayeler (The Happy Prince and Other Tales)* Wilde’in yaratıcılığının başlangıcı kabul edilir (Winterson, 2013). 1891’de tek romanı *Dorian Gray’in Portresi (The Picture of Dorian Gray)* yayımlanmıştır. Wilde, edebiyat dünyasına şiirleriyle adım atsa da asıl tanınırlığını sağlayan tiyatro oyunları olmuştur. *Lady Windermere’in Yelpazesi (Lady Windermere’s Fan, 1892)*, *Önemsiz Bir Kadın (A Woman of No Importance, 1893)*, *İdeal Bir Koca (An Ideal Husband, 1895)* ve *Ciddi Olmanın Önemi (The Importance of Being Ernest, 1895)* gibi komedi oyunları ile oyun yazarlığı kariyerini kurmuştur.

1895 yılında, Wilde, eşcinsel ilişkileri nedeniyle ahlaki sapkınlık suçlamasıyla yargılanmış ve hapse mahkum edilmiştir. Bu dava Wilde’in kariyerini ve yaşamını derinden etkilemiştir. 1897 yılında serbest bırakıldıktan sonra, Paris’e sürgün edilmiş ve orada hayatının geri kalanını yoksulluk içinde geçirmiştir. Hapishanedeki deneyimleri ve sürgün hayatı, onu fiziksel ve duygusal olarak zorlamıştır. 1900 yılında Paris’te hayatını kaybetmiştir.

⁶ Ön sözlerin incelenmesine dayalı bir çalışma için bkz. Kanıdınç, 2020.

Wilde'in eserlerinde, özellikle oyunlarında toplumsal eleştiri ve mizah ön plana çıkmaktadır. Oyunları, Viktorya Döneminde (1820-1914) toplumun ahlaki değerlerini sorgulamaktadır. Viktorya Dönemi, ekonominin büyümesiyle birlikte Britanya'nın güçlü ve refah bir ulus olarak kendini ortaya koyduğu, ancak aynı zamanda toplumda cinsiyet ve sınıfa dayalı ayrımcılığın hâkim olduğu bir çağ olarak tanımlanabilir (genel bilgi için bkz. Steinbach, 2023). Dönemin bu özellikleri, yazarların eserlerine de konu olmuş, eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Oscar Wilde da mizahı ve dilin inceliklerini kullanarak toplumsal normlara yönelik ciddi eleştirilerde bulunmuştur. Eserlerindeki zengin diyaloglar ile eleştirel ve mizahi bakış açısını destekleyen biçemi, sanatın gücünü vurgulaması ve toplumsal normları sorgulaması Wilde'in döneminin en tanınmış yazarlarından biri olmasına katkıda bulunmuştur.

Lady Windermere's Fan. A Play About a Good Woman

Oscar Wilde'in dört perdeden oluşan komedi oyunu *Lady Windermere's Fan. A Play About a Good Woman* 1892 yılında sahnelenmiş, 1893 yılında ise Methuen & Co. tarafından yayımlanmıştır. Wilde, 1891 yazını geçirdiği Lake District'te bu eser üzerinde çalışmaya başlamış ve eserde yer alan karakterlerin adlarının bir kısmında, Windermere Gölü ve Darlington şehri gibi, bu bölgedeki yer adlarından esinlenmiştir (Dickson, 2018). Oyun ertesi yıl Londra'da St. James's Tiyatrosunda sahnelendiğinde eleştirmenlerden olumlu yorumlar almıştır.

24 saatlik bir süreyi kapsayan oyun, Viktorya Döneminde İngiliz yüksek sosyetesinin anlayış ve değerlerini eleştirel bir bakış açısıyla ele almaktadır. Kitaba adını da veren Lady Windermere 21. yaş gününü kutlamak için hazırlık yaparken Lord Darlington ziyaretine gelir. Lady Windermere ve Lord Darlington arasındaki sohbetin odağında iyi insan olmak, ahlaksızlık ve ikiyüzlülük yer almaktadır. Bu perdede Lady Windermere kocasının güzel ve gizemli bir yaşlı kadını, Mrs. Erlynne'i, sık sık ziyaret edip ona para verdiğini öğrenir. Lord Windermere ise bir ilişkisi olduğunu reddedip eşinin Mrs. Erlynne'i doğum günü kutlamasına davet etmesi için ısrar eder. Mrs. Erlynne baloya geldiğinde aşağılanmış hisseden Lady Windermere kocasına bir mektup bırakıp onu terk ederek kendisine aşkını ilan eden Lord Darlington'a gider. Lady Windermere'in kocasını terk ettiğini öğrenen Mrs. Erlynne onun peşine düşer ve evine dönmesi gerektiği konusunda ısrar eder. Kendisini zor duruma düşürmek pahasına, Lady Windermere'in hiç kimse fark etmeden evine dönmesini sağlar. Mrs. Erlynne, Windermere'lerin evine ziyarete geldiğinde okur veya izleyiciler, Mrs. Erlynne'in aslında Lady Windermere'in annesi olduğunu, onu çocukken terk edip başka bir adamla gittiğini öğrenirler. Lord Windermere'in onu ısrarla baloya davet etmesinin nedeni de tekrar topluluğa girmesine olanak sağlamaktır. Bu esnada Lady Windermere odanın dışındadır ve kocası evliliklerinin mutluluğunu korumak için bu sırrı ondan saklamaya karar verir. Mrs. Erlynne ise Lord Augustus ile evlenerek İngiltere dışında yaşayacaktır ve Lady Windermere, Lord Augustus'a "çok iyi bir kadın"la evlendiğini söyleyerek oyunu bitirir.

Dickson'ın (2018) incelikli bir toplumsal hiciv olarak tanımladığı bu eserde öne çıkan temalar ahlak, iyi ve kötü olmak ve bu kavramların aslında toplumsal normlarda öngörüldüğü gibi açık ve net tanımları olmadığı ve toplumda özellikle kadınlara yönelik çifte standarttır. Her ne kadar Wilde estetik hareket içinde yer almış ve sanat için sanat görüşünü savunmuş olsa da *Lady Windermere'in Yelpazesini*nde sanatı toplumsal eleştiri için kullandığı açıkça görülmektedir. Lady Windermere'in doğum günü balosu hazırlıkları ve balo esnasında yapılan konuşmalarda her biri üst sınıfı temsil eden topluluk üyelerinin iyi ve ahlaklı olmaya dair çok kesin ve tartışmaya açık olmayan görüşleri vardır. Oysa 24 saat gibi kısa bir zaman diliminde dahi bu görüşlerin değişebildiğine tanıklık edilmektedir. Erkeklerle ilişkileri nedeniyle, topluluk üyeleri ve özellikle Lady Windermere tarafından ahlaklı ve "iyi" olup olmadığı sorgulanan Mrs. Erlynne, daha sonra yaptığı fedakârlık nedeniyle, oyunun sonunda yine Lady Windermere tarafından "çok iyi bir kadın" olarak tanımlanır. Kendisini ahlaklı ve püriten olarak tanımlayan Lady Windermere ise kocasını terk edip başka bir erkekle ilişki kurma girişiminde bulunur, ancak son anda evine dönerek "kötü" bir kadın olmaktan vazgeçip evliliğini devam ettirir.

Bu durumda, Lady Windermere iyi bir kadın mı yoksa kötü bir kadın mı sorusunun yanıtının aslında ne kadar belirsiz, toplumda özellikle kadınlar üzerinden yürütülen iyi ve kötü veya ahlaklı veya ahlaksız olma tartışmalarının da mesnetsiz olduğu ortaya konmaktadır. Ahlak odaklı ana temanın başlık başta olmak üzere, metnin farklı kısımlarının çevirisine yönelik kararları da etkilediği bir sonraki bölümde görülecektir.

Bir Tercüme Bürosu Dönemi Çevirisi Olarak *Lady Windermere*'in Yelpazesi

Bu bölümde öncelikle edebi çeviri ve oyun çevirisi hakkında, ardından *Lady Windermere's Fan*'i Tercüme Bürosu döneminde çeviren Hadiye Sayron hakkında kısaca bilgi verilmektedir.

Edebi Çeviri ve Tiyatro Oyunları Çevirisi

Çeviribilim alanında geliştirilen birçok kuram için kaynak işlevi gören edebi metin çevirisi, birtakım özellikleriyle edebi olmayan metin türlerinin çevirisinden ayrılmaktadır. Edebi çeviri; eşdeğerlik, çeviri sorunları, yaratıcılık ve yeniden yazım, çevirmenin *habitusu*, vb. çok farklı açılardan ele alınmış, neredeyse yüzyıllardır çeviriyle ilgilenen bilim insanlarının üzerine yazdığı konulardan biri olmuştur. Reiss'ın (1981, s. 124) iletişime işlevini temel alan metin türleri sınıflamasına göre, yaratıcı üretime dayalı "anlatımcı metinler" arasında yer alan edebi metinlerin çevirisinde önemli olan metnin bütünü göz önünde bulundurup her bir edebi ögenin metne katkısını dikkate alarak erek metni oluşturmaktır. Burada, işlevden söz etmişken Nord'a da değinmekte fayda vardır. Nord'un çeviriye yaklaşımına göre, çevirinin iletişim etkisini yerine getirebilmesi için "işlevsellik" (*functionality*) ve "bağlılık" (*loyalty*) gerekmektedir. "İşlevsellik" kaynak metnin *skopos* doğrultusunda çevrilmesi ve erek metin olarak hedef okur ile buluşması şeklinde tanımlanırken "bağlılık" iletişim sürecinde paydaşların tamamının niyet ve beklentilerinin dikkate alınması anlamına gelmektedir (Nord, 2001, p. 195). Dolayısıyla "bağlılık" kavramı kaynak metni oluşturan kişinin (edebi metin yazarının) tercihlerinin çeviri açısından önemine işaret ederken kaynak ve erek arasında da bir aracı işlevi görmektedir. Özellikle yazarın biçeminin ve nesnel dil tercihlerinin ön plana çıktığı edebi metinlerin çevirilerinde "bağlılık" kavramının daha önemli olduğu açıktır.

Edebi çeviriyle ilgili tartışmaların büyük bir kısmı biçem üzerinden yürütülmektedir. Biçem çevirisi iki açıdan önemlidir: Yazıldığı kültürel uzam ve zamana dair bilgi içerir ve yazarın kasıtlı olarak yer verdiği standart olmayan dil kullanımlarını içerebilir (Jones, 2011, s. 153). Çevirmenlerden çoğunlukla bu unsurların her ikisini de fark edip çeşitli stratejiler kullanarak erek metne ve dolayısıyla erek okura bunları aktarması beklenmektedir. Çevirmenler bir dizi anlatımcı seçenek arasından en uygun olanı seçmek için hayal gücüne gereksinim duyarlar (Levy, 2011, s. 55).

Tiyatro oyunları çevirisinde farklı unsurlar da sürece dahil olmaktadır. Oyun çevirisi literatürüne bakıldığında sahnelenebilirlik ve (oyuncu, yönetmen, vb.) diğer paydaşlarla iş birliğinin önem kazandığı görülmektedir (bkz. Yılmaz-Gümüş, 2020, s. 229). Çalışmaların büyük ölçüde oyunun sahnelenebilirliği ve oyuncular tarafından seslendirilebilirliği üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Dolayısıyla oyun metinleri Reiss'ın "görsel-işitsel metin" olarak tanımladığı türe de dahil olmakta ve dil ve biçimin ötesinde birtakım unsurlar çevirmen kararlarını etkilemektedir. Her ne kadar çevirmenin asıl sorumluluğu, anlam ve biçime odaklanarak çeviri sorunlarına çözüm getirmek olsa da metnin sahneleneyeceği ve sahneye koyulan metnin izleyici tarafından o anda anlaşılması gerektiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Seslendirilebilirlik ve doğallık uğruna, kimi zaman çevirmenin anlam, sadakat ve biçemden dahi ödün vermesi beklenmektedir (Landers, 2001, s. 104). Ayrıca sahnelenen oyunun izleyicisinin, bir öykü veya roman okurundan farklı olarak, diyalogu hemen anlaması gerekmektedir (Zatlin, 2005, s. 13). İzleyiciler, özellikle kültürel göndermeler hakkında dipnot gibi yan metinlerden faydalanamayacağı veya bunlar hakkında oyunu izleme anında araştırma yapamayacağı için de çevirmenin bazı ödünler vermesi ve bunların anlam kaybına yol açması söz konusu olabilir. Ne var ki,

yukarıda da belirtildiği gibi, Tercüme Bürosu döneminde yapılan oyun çevirilerinin asıl amacı sahnelenmekten ziyade, tiyatronun edebi bir tür olarak Türk edebiyat ve kültüründe yerleşmesini sağlamaktır. Dolayısıyla sahnelenme, seslendirme, izleyicinin anında oyundaki tüm referansları anlaması gibi amaçların geri planda kalabileceği düşünülmektedir. Bu durumda *Lady Windermere's Fan*'in çevirisinin *skoposu* hedef kitlenin bir edebi türe yakınlaşmasını sağlamak ve – Tercüme Bürosu'nun genel hedefiyle bağlantılı olarak – Batı kültürü ve hümanizmini Türk kültüründe tanınmasına katkıda bulunmak şeklinde tanımlanabilir. Çevirmenin bu *skopoları* ne ölçüde dikkate alarak karar verdiğini aşağıda yapılan çeviri incelemesi gösterecektir.

Hadiye Sayron (1910-1990): Cumhuriyet Aydın Bir Çevirmen

Çeviri incelemesine geçmeden önce, son olarak, incelenecek eserin çevirmeni Hadiye Sayron hakkında kısaca bilgi paylaşmakta fayda vardır. Özellikle ele alınan dönem söz konusu olduğunda çevirmen seçimlerinin keyfi olmadığı, seçimlerin Büro tarafından yapıldığı ve Tercüme Bürosu normlarını benimseyen çevirmenlerin tercih edildiği (Karantay, 2003, s. 70) dikkate alınırsa çevirmen hakkında bilgi vermenin daha önemli olduğu anlaşılmaktadır. Ancak makale yazarının yaptığı araştırma sonucunda, çevirmen Hadiye Sayron hakkında yazılı ve basılı kaynaklarda çok az bilgi bulunduğu görülmüştür. Burada aktarılan sınırlı bilgi, büyük ölçüde, çevirmenin kızı, akademisyen ve yazar Erendiz Atasü'nün Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesinin Salı Konferansları kapsamında 17 Mayıs 2022'de verdiği *Oxford Mezunu Bir Cumhuriyet Kızı: Hadiye Sayron* başlıklı çevrimiçi seminerin kaydından alınmıştır.

1910 yılında Selanik'te doğan Hadiye Sayron, Elmas Hanım ve Hayrettin Bey'in kızıdır. Balkan Savaşlarından sonra aile Selanik'ten göç ederek Bursa'ya yerleşmiştir. Hadiye Sayron 11 yaşındayken Osmanlı zabiti babasını kaybetmiş, bunun üzerine kardeşleri ve annesiyle birlikte İstanbul'a taşınmıştır. İstanbul'da yatılı bir okul olan Çapa Kız Muallim Mektebine devam etmiş, 1929'da buradan mezun olmuştur. Mezun olduğu yıl genç Türkiye Cumhuriyeti'nin "ulus inşası" hedefi çerçevesinde Avrupa'ya öğrenci göndermek amacıyla yaptığı sınavı kazanmış, İngiltere'ye gitmiştir. 1931'de Croydon High School'dan mezun olup Oxford Üniversitesine başlamış, 1934'te üniversiteden mezun olup Türkiye'ye dönmüştür. Gazi Eğitim Enstitüsünde İngilizce öğretmeni olarak çalışmıştır (1935-1972). 1936'da fizik öğretmeni Faik Sayron ile evlenmiş, 1947'de kızları Erendiz dünyaya gelmiştir. 1944'te İngilizce öğretmeni yetiştirmek üzere Gazi Eğitim Enstitüsünde Edward V. Gatenby ile birlikte İngilizce bölümünü kurmuştur. *İngiliz Edebiyatı Üstüne Denemeler* adlı bir kitabı vardır ve ayrıca beş kitap çevirisi bulunmaktadır. *Lady Windermere'in Yelpersesi*'nin yanı sıra, John Webster'ın *Amalfi Düşesi* ve Christopher Marlowe'un *İkinci Edward* adlı eserlerin çevirileri Tercüme Bürosu'nca basılmıştır. Hadiye Sayron 1972 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü'nden emekli olmuştur.

Hadiye Sayron'un yaşam yolculuğu, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında "ulus inşası"nın eğitim ayağının nasıl yapılandırıldığına dair de bilgi sunmaktadır. Batı hümanizmi ve uygarlığını Türkiye'ye yansıtmak için gençlerin, özellikle genç kadınların, eğitim almak üzere yurt dışına gönderilmeleri önemli bir adımdır. Bu eğitim sonucunda Hadiye Sayron Gazi Eğitim Enstitüsünde İngilizce bölümünün kurulmasında etkin bir rol oynamış, unutulmaz bir eğitimci olarak iz bırakmıştır. İngilizce öğretmeni, çevirmen ve Gazi Eğitim Enstitüsündeki İngilizce bölümünün kurucusu olarak, gelecekteki eğitimcilere rol model olmuştur.

***Lady Windermere's Fan*'in Türkçeye Çevirisi**

Lady Windermere's Fan, İngilizceden Türkçeye ilk olarak İrfan Konur Gürgeç tarafından çevrilip 1938'de Hilmi Kitabevi tarafından yayımlanmıştır (Wilde, 1938). Ardından Hadiye Sayron tarafından yapılan çeviri 1960 yılında yayımlanmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi, dönemin çevirilerinin bir özelliği de çevirmenin esere bir ön söz eklemesiydi. Tercüme Bürosu döneminde yapılan diğer birçok çevirinin aksine bu erek metinde çevirmenin ön sözünün bulunmadığını buraya not düşmekte fayda vardır. Hadiye Sayron'un Tercüme Bürosu

döneminde Millî Eğitim Bakanlığınca *Lady Windermere'in Yelpazesi. İyi Bir Kadın Üstüne Bir Oyun* adıyla yayımlanan çevirisinin erek metin olarak inceleneceği bu çalışmada kaynak metin olarak Methuen & Co. tarafından 1919'da yayımlanan 18. baskı kullanılmıştır.

Bu kısımda eserin bütünlüğü açısından önemli olan ve eserin edebi nitelik kazanmasına katkıda bulunan birtakım dilsel ve biçimsel öğelerin çevirisi üzerinde durulmaktadır. İnceleme sonuçları sadece burada yer verilen temsili örneklere dayalı değildir. Eserin tamamı ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve her bir alt başlığı temsil eden çarpıcı örnekler seçilmiştir. İlk olarak eser adının çevirisi ele alınmış, ardından edebi eserlerin çoğunda çeviri zorluğu veya sorununa neden olan kültürel öğelerden seçilen örneklerin çevirisi incelenmiş ve son olarak birkaç deyim ve kalıp ifade çevirisi örneğiyle inceleme tamamlanmıştır. Bu inceleme çevirmenin tercih ettiği çeviri stratejilerinin Tercüme Bürosu normlarıyla uyumlu olup olmadığına, çeviri kararlarını hangi etkenler doğrultusunda almış olabileceğine ışık tutmaktadır.

Çeviri sorunlarına çözümleri, kaynak kültür/dil odaklılık ile erek kültür/dil odaklılık arasında farklı konumlara yerleştirip çeviribilim literatüründe çeviri yöntemi, tekniği, stratejisi, işlemi, vb. adlarla anılan taksonomiler (Pym, 2016) yer almaktadır. Bu taksonomiler arasında Vinay ve Darbelnet'nin sıkça alıntılanan eseri *Stylistique comparée du français et de l'anglais'nin* (1958) yanı sıra, Newmark (1988), Franco Aixelá (1996), Molina ve Hurtado Albir (2002), Levý (2011), Pym (2016) ve Baker (2017) bulunmaktadır. Bu çalışmada yapılan inceleme kültürel öğelerin çevirisine yoğunlaştığı için Franco Aixelá (1996, s. 61-65) tarafından özellikle bu çeviri sorunlarının çözümü için tanımlanan “çeviri prosedürleri” (*translation procedures*) kullanılmıştır. Buna göre, çevirmen kaynak metindeki öğeleri olabildiğince korumayı (*conservation*) veya değiştirmeyi (*substitution*) tercih edebilir. Korumayı tercih ettiğinde özgün referansı aynı şekilde aktarabilir (tekrarlama), ortografik uyarılama tercih edebilir, dilsel (kültürel olmayan) çeviriye başvurabilir, dipnot, sonnot, parantez içi açıklama vb. araçlar kullanarak metin dışı açıklama yapabilir veya okurun dikkatini dağıtmamak için söz konusu kültürel öğeyi metin içinde kullanıldığı yerde açımlayabilir. Daha erek odaklı bir çeviri yapmak isteyen çevirmense kültürel öğeyi erek kültürdeki “paralel” bir referansla değiştirmeyi (anlamdaşlık), kısmen veya tamamen genelleştirmeyi (erek metin okurlarına yönelik daha nötr referanslar kullanmayı), uyarılama yapmayı, farklı nedenlerle kültürel öğeye erek metinde hiç yer vermemeyi veya kaynak metinde yer almayan kültürel referansları erek metne eklemeyi tercih edebilir.

Eserin adı

Genette (1997, s. 55) tarafından yan metin olarak tanımlanan eser adları, bir eser veya yazarla okuru arasında farklı iletişim işlevleri (Nord, 1995) üstlenen önemli öğeler arasında yer almaktadır. Bu işlev kimi zaman bilgilendirme kimi zaman dikkat çekme olabilir – hatta eserin adı hedef kişi veya kitlenin eseri okuyup okumamaya karar vermesinde de rol oynayabilir. Dolayısıyla bunların çevirisi edebi eserlerin çevirisinde önemli bir unsurdur. Eser adlarının çevirisi; yorumlama zorluğu, kültürel göndermeler, dil oyunları, kaynak ve erek metni yayımlayan yayınevi politikaları, vb. birçok etkene bağlı olarak çeşitli zorluklar barındırabilmektedir. Çevirmenin farklı stratejiler kullanmasını gerektirdiği gibi, çeviri sürecine editör ve yayınevinin dahil olması nedeniyle daha karmaşık bir hal alabilir.

Wilde'in *Lady Windermere's Fan. A Play About a Good Woman* eserinin adında, Türkçeye çevrilirken çeviri sorununa yol açacak herhangi bir öge bulunmamaktadır. Oyuna adını da veren ve önce *Lady Windermere'in suçluluğunun*, daha sonra Mrs. Erlynne'in fedakarlığının simgesi haline gelen “yelpaze” (Levitt, 2015, s. 64), *Lady Windermere'in Yelpazesi* şeklinde eserin Türkçe adında da yerini koruyarak işlevini yerine getirmektedir. Eserin genelindeki hitap biçimleriyle birlikte “Lady”nin çevirisi dikkate alınabilir, ancak buna bir sonraki bölümde değinilecektir. Burada asıl üzerinde durulması gereken, Sayron'un *İyi Bir Kadın Üstüne Bir Oyun* olarak çevirdiği alt başlıktır. Bu çeviri de eserin genelinde özellikle kadınlar hakkında yürütülen “iyi” ve “kötü”

olma tartışmalarını başlığa taşımakta ve eseri Türkçeden okuyanlar için dikkat çekme, merak uyandırma ve hatta bilgi verme gibi işlevleri yerine getirmektedir. Eserin tamamına yayılmış “iyi kadın” tanımlamaları ve “iyi” ve “kötü” tartışmalarıyla Oscar Wilde, Viktorya dönemi yüksek sosyetesince kabul edilen normlara, özellikle bir kadının toplumsal statüsünü koruyabilmesi için “iyi” olması gerektiği düşüncesine eleştirel bir bakış açısı getirmektedir. Burada Wilde’ın anlatmak istediği Lady Windermere ve diğer bazı karakterlerin düşündüğü gibi, kişilerin “iyi” ve “kötü” olarak net çizgilerle birbirinden ayrılmadığı, “iyi” olarak tanımlanan bir insanın (Lady Windermere) toplumca “kötü” olarak tanımlanmış eylemlere girişebileceği, toplumca hakkında “kötü” olduğuna dair yargıya varılmış bir insanın (Mrs. Erlynne) “iyi”lik yapabileceğidir. Başlıktaki “iyi kadın”, davranışsal boyutta “kötü” olmanın eşliğinden dönüp toplumca “iyi bir kadın” olarak kabul edilmeye devam eden Lady Windermere de olabilir, kızı için fedakârlık yapıp damadına şantaj yapmaktan vazgeçen Mrs. Erlynne de olabilir. Bu açıdan bakıldığında, eserin genelinde ele alınan ve son cümlede vurgulanan “iyi kadın” kavramının başlığa taşınmış ve Türkçe başlığa da yansımış olması önemlidir. Bununla birlikte, başlığa yansımış bu çevirinin, eserin Türkçesinin son cümlesinde kaynak metindeki farklı olarak “iyi bir kadın” yerine “melek bir kadın” (Wilde, 1960, s. 116) ifadesiyle yer alması, yazarın metnin iletisini pekiştirmek için kullandığı sözcük tekrarlarını, yani metnin biçimsel özelliğini dikkate almadığı için bir kayma ve kayıp olarak düşünülebilir ve bu, çevirmenin seçeneksizlikten dolayı başvurduğu zorunlu bir kayma değildir. Her ne kadar “melek gibi bir kadın” erek kültürde etkileyici ve kabul edilebilir olsa ve sahnelenebilirlik açısından herhangi bir sorun yaratmasa da oyununun bütününe yansımış ana temanın son cümleyle pekiştirilmesi işlevine ters düşmektedir.

Kültürel öğeler

Franco Aixelá (1996, s. 58), kültürel öğeleri kaynak kültürdeki işlevleri ve yan anlamları nedeniyle erek metne aktarılırken çeviri sorunu oluşturabilecek unsurlar olarak tanımlayıp bu sorunun söz konusu unsurun erek kültürde bulunmaması veya erek metin okurunun kültürel sistemi içinde farklı bir metinlerarası konuma yerleşmesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Bu tanıma dayanarak Franco Aixelá (1996, s. 59) kültüre özgü unsurları özel adlar ve özel adlara dahil edilmeyecek kültüre özgü nesnelere, kurumlar, alışkanlıklar, düşünceler ve benzerlerini içeren diğer ifadeler olarak ikiye ayırmaktadır. Kimi zaman *realia* adı altında da karşımıza çıkan kültürel öğelerin bir çeviri sorunu olabileceği kabul edilmektedir (Franco Aixelá, 1996, s. 58; González Davies ve Scott-Tennent, 2005, s. 166). Çalışmanın bu bölümünde Wilde’ın *Lady Windermere’s Fan* adlı oyununda kültürel öğelerin çevirisini incelemek için gerek metin gerekse yansıttığı dönem açısından önem taşıdığı düşünülen hitaplar, özel adlar ve dini unsurların çevirisi ele alınacaktır.

Hitap biçimleri

Oyunun yansıttığı dönem ve topluluk – Viktorya Dönemi yüksek sosyetesine – gereği oyunda “Lord”, “Lady” ve “Duchess” gibi saygı sözlere ve unvanlar, kişi adlarının başına gelerek sıklıkla kullanılmaktadır (örneğin Lady Windermere, Lord Windermere, Duchess of Berwick). Bunlar Türk kültüründe yer almayan hitap biçimleridir. Çevirmen Sayron’un bu hitap sözlerinin çevirisinde kaynak kültür odaklı, ancak birbirinden farklı stratejiler kullandığı görülmektedir. Bunların tamamı için benimsediği genel anlayış tekrarlama veya – çeviribilimde daha sık kullanılan şekliyle – ödünçleme olsa da “Lord”un Türkçe okunuşu gereği herhangi bir değişime maruz kalmadığı, “Duchess”ın halihazırda Fransızca okunuşuyla Türkçeye girdiği için “Düşes” olarak çevrildiği, “Lady”nin ise Franco Aixelá’nın tanımıyla ortografik uyarılma yapılmadan (“Leydi” şeklinde aktarılmadan) aynen alındığı görülmektedir. Dolayısıyla ortografik fark göstermeyen sözcüğün aynen alındığı, ortografik değişikliği halihazırda erek kültürde kabul görmüş sözcüğün erek dildeki okunuşuyla aktarıldığı ve diğer bir sözcüğün ise iki dilde ortografik farklı olmasına rağmen erek metne aynen aktarıldığı görülmektedir. “Lady” ve “Lord” örneklerine benzer şekilde, “Mrs.”, “Miss” ve “Mr.” da ödünçleme kullanılarak erek metinde yer almıştır.

Wilde, 1960, s. 30

LORD WINDERMERE – Margaret, Mrs. Erlynne hakkında böyle konuşma. Bunun ne kadar haksız olduğunu bilmiyorsun.

Wilde, 1960, s. 40

PARKER – Mrs. Cowper-Cowper. Lady Stutfield. Sir James Royston. Mr. Guy Berkeley. (Bu şahıslar adları söylendikçe girerler.)

Bu hitap biçimlerinin kaynak kültürü yansıtacak şekilde ödünçleme stratejisiyle çevrilmiş olması Tercüme Bürosu'nun normlarıyla uyumludur. Hatta başlıkta da yer alarak Batı'ya özgülük ve belki yabancılık hissini henüz kitabı okumadan erek okura geçirmiş olması da dikkate değerdir. Muhtemelen Tanzimat döneminde Fransızcanın yabancı dil olarak öne çıkması ve dönemin Türk edebiyatında da sıkça yer alması nedeniyle dile halihazırda girmiş “Düşes” (Fr. *Duchesse*) dışındaki tüm hitap biçimleri erek metne aynen aktarılmıştır. 20. yüzyılın ortalarında erek okur İngilizce hitap sözcüklerine göreceli olarak daha yabancıdır. *Lady Windermere's Fan*'ın Türkçe çevirisinde İngilizce hitap sözcükleri Sayron tarafından yabancılık unsurunu pekiştirecek ve aynı zamanda okuru İngiliz kültürüne ait bu hitap biçimleri ve unvanlarla tanıştıracak şekilde aktarılmıştır. Bununla ilişkili olarak çeviri açısından önemli diğer bir örnek de Windemerelerin evinin uşağı Parker'ın Lord Windermere ve Lady Windermere'e hitaben kullandığı “Yes, my lord” (Wilde, 1918, s. 36) ve “Yes, my lady” (Wilde, 1918, s. 38) ifadeleridir. Bunların çevirisinde Sayron daha erek kültür odaklı bir çeviri benimseyerek “lord” ve “lady”yi “efendim” (Wilde, 1960, s. 36) şeklinde genelleştirerek daha nötr bir referans kullanmış, “yes”i ise “buyurun” (Wilde, 1960, s. 37) diye çevirerek erek kültürde paralel bir referans kullanmakla kalmamış aynı zamanda konuşmanın akıcılığını da çeviride sağlamıştır. Diğer bir deyişle, Sayron'un bu çeviri prosedürünü kullanması, Tercüme Bürosu çevirilerinin diğer bir *skoposu* olan “akıcı” metinler yaratma işlevine hizmet etmiştir. Görüldüğü üzere, çevirmen aynı sözcüklerin aynı metinde ancak farklı bağlamlarda kullanımında dahi kaynak odaklılık ve erek odaklılık gibi iki ayrı yaklaşım benimseyebilmektedir.

Özel adlar

Yukarıda bahsedilen hitap biçimlerinin yanı sıra farklı alanlardan özel adlara da eserde yer verilmiştir. Bu bölümde özel adların çevirisinde farklı prosedürleri yansıtan birkaç örnek ele alınmaktadır.

ÖRNEK 1:**Wilde, 1918, s. 27**

LADY WINDERMERE – [...] ‘Mrs. Erlynne – £600 – Mrs. Erlynne – £700 – Mrs. Erlynne – £400’ Oh! it is true! It is true! How horrible!

Wilde, 1960, s. 29

LADY WINDERMERE – [...] ‘Mrs. Erlynne **600 İngiliz lirası**, Mrs. Erlynne **700 İngiliz lirası**, Mrs. Erlynne **400 İngiliz lirası**.’ Ah doğru imiş! Doğru! Ne korkunç!

İlk örnekte, kaynak metinde sadece sembolüyle verilen İngiliz para birimi “pound sterling” erek kültürde söz konusu dönemdeki yaygın kullanım benimsenerek “İngiliz lirası” olarak aktarılmıştır. Para biriminin erek metne aktarımını bir sorun olarak adlandırmamıza gerek olmasa bile çeviribilim açısından kısa bir değerlendirme yapmakta fayda vardır. Bugün resmi bağlamlarda “İngiliz Sterlini” olarak adlandırılan para biriminin Osmanlı'ya ait ve Cumhuriyetin ilk zamanlarına ait belgelerde “İngiliz lirası” olarak geçtiği görülmektedir. Dolayısıyla burada açıklama ve uyarlamayı bir araya getiren bir çeviri stratejisinden söz etmek mümkündür. Bununla birlikte yaratıcılık gerektiren bir uyarlama değil, halihazırda dilde ve kültürel-ekonomik bağlamda benimsenmiş bir uyarlama söz konusudur. Çevirmen, sembolü yazıya dökerek erek metin okuru için daha anlaşılır bir hale getirmekte, sadece “lira” demeyi tercih etmeyip “İngiliz lirası” diyerek – yukarıda hitap biçimleriyle ilgili tartışmada da açıklandığı gibi – yabancılık unsurunu korumaya devam etmektedir.

İkinci örnekte çevirmen Hadiye Sayron'un dipnot kullandığı tek kısım açıklanacaktır. Genel uygulamaya baktığımızda Tercüme Bürosu çevirilerinde çevirmenlerin eklediği dipnotların önemli bir yer tuttuğu

görülmemektedir.⁷ Bunun nedeni de metin içinde yabancılık unsurunu ve metnin akıcılığını korurken yan metinler ekleyerek kaynak kültür hakkında okura bilgi vermektir. Sayron aynı yerde geçen iki kavramın açıklaması dışında dipnotlara hiç başvurmamıştır. Bu, Wilde’in dili ve anlatımı nedeniyle okura yabancı gelecek kavram ve öğelerin metinde pek yer almaması, çevirmenin eserin sahnelenme amacını dikkate almış olması ve metnin akıcılığına önem vermesiyle açıklanabilir.

ÖRNEK 2:

Wilde, 1918, s. 57

MRS. ERLYNNE – [...] I am so much interested in his political career. I think he’s sure to be a wonderful success. He thinks like a **Tory**, and talks like a **Radical**, and that’s so important nowadays. [...]

Wilde, 1960, s. 49

MRS. ERLYNNE – [...] Onun siyasi mesleğine karşı derin bir ilgi duyuyorum. Eminim, hayatta çok başarı gösterecek. Bir **Tory** (1) gibi düşünüp bir **Radikal** (2) gibi konuşur. Bunun da zamanımızda büyük bir önemi var. [...]

(1) İngiltere’de muhafazakâr parti üyesi.

(2) Geniş ölçüde ıslahat isteyen “Radical Party” üyesi.

Sayron, bu politik göndermeleri metin içinde açıklamak yerine, metin dışı bir açıklama ekleyerek hem bu kavramların dönemin iki politik partisine üyelik anlamına geldiğini hem de çok kısa bir şekilde bu iki partinin birbirlerine karşıt görüşleri temsil ettiğini ve bu kısımda aslında Wilde’in o dönemde söz konusu topluluğun ikiyüzlülüğüne de işaret etmek istediğini çeviriye yansıtmıştır. Bu açıklamalar, oyunun sahnelenmesi durumunda kayba yol açabileceği için muhtemelen daha kısa bir şekilde metinle bütünleştirilerek verilebilir. Ancak Sayron’un okunma amaçlı yaptığı çeviride, söz konusu referanslar akıcılığa zarar vermeden ve bu kez Batı’nın politik kültürüne dair bilgi vererek erek metinde yer almıştır.

Bu başlık altında son olarak yer adlarının çevirisi kısaca ele alınacaktır. Kaynak metinde yer alan Windermere’lerin yaşadığı “Carlton House Terrace” (Wilde, 1918, s. 1), Mrs. Erlynne’in sonradan yaşamaya başladığı “Curzon Street” (Wilde, 1918, s. 21), ayrıca “Mayfair” (Wilde, 1918, s. 22) ve “Park”⁸ (Wilde, 1918, s. 22) gibi öğeler Londra’daki gerçek yer adlarını ifade etmektedir. Bunlar, dönemin yüksek sosyetesinin yaşadığı ve zaman geçirdiği yerler olduğu ve eserde tasvir edilen toplumsal ve kültürel yaşamı destekleyici nitelikte olduğu için eser açısından önem taşımaktadır. Bu yer adları erek metinde “Carlton Terrace House” (Wilde, 1918, s. 9), “Curzon sokağı” (Wilde, 1918, s. 24), “Mayfair” (Wilde, 1918, s. 24) ve “Park” (Wilde, 1918, s. 25) şeklinde yer almıştır. Kaynak kültürü tanımayan bir okur için bu çeviriler coğrafi ve tarihi referanslarını kaybetmektedir. Benzer bir durumla özellikle edebi nitelik taşıyan birçok metnin çevirisinde karşılaşılmaktadır. Dolayısıyla bunlar da birer çeviri sorunu olarak tanımlanmasa da çevirmenin kaynak odaklı çeviriyi tercih edip ödünçleme yapması, kültürel göndermeleri yansıtmak için metin içi veya metin dışı açıklama yoluna gitmemiş olması önemlidir. Sayron, meraklı okuru bu yerler hakkında araştırma yapma seçeneğiyle baş başa bırakmıştır.

Dini referanslar

Metinde yer alan din ve ahlakla ilgili öğeler hem kaynak hem de erek kültür açısından önemlidir. Kaynak kültür tarafından bakılırsa, Wilde’in yaşadığı ve eserlerinde yansıttığı Viktorya Dönemi ve 19. yüzyıl, din ve ahlakın toplumsal ve kültürel yaşamın önemli bir parçası olmasıyla, birçok alana ahlaki normların yön vermesiyle bilinmektedir. İnsanlık tarihinin başından beri dinin en hassas konulardan biri olduğu dikkate alınır, erek

⁷ Örnekleri için bkz. Araboğlu, 2019; Erenoğlu, 2019; Küçük, Işıklar Koçak ve Erkul Yağcı, 2022.

⁸ Londra’daki Hyde Park’ı ifade etmek için kullanılmaktadır.

kültür tarafından bakıldığında, Cumhuriyet ve Tercüme Bürosu'nun, Batı hümanizmini benimseme ve ülkenin toplumsal ve kültürel hayatına dahil etme çabalarında Hıristiyanlık dinine ve kültürüne ilişkin referansları nasıl ele aldığı, eserlerdeki dini referansların çevirisinde nasıl bir yol izlendiği soruları önem kazanmaktadır. *Lady Windermere's Fan*'in çevirisinde bu konudaki çevirmen kararları "God" sözcüğünün farklı bağlamlardaki çevirisi örneğinde incelenebilir. Burada yer alan örnekler, kültürel öge ve deyişlerin çevirisi bağlamında da ele alınabilir. Bununla birlikte, söz konusu ifadelerin temelinde dini bir gönderme yer aldığı için çalışmada bunların "dini referanslar" başlığı altında incelenmesi uygun görülmüştür.

ÖRNEK 1:

Wilde, 1918, s. 36

LORD WINDERMERE – [...] But don't make chasm after chasm between us. **God knows** the last few minutes have thrust us wide enough apart. [...]

Wilde, 1960, s. 35

LORD WINDERMERE – [...] Fakat aramızda uçurum üstüne uçurum açma artık. **Tanrı biliyor ki** şu son birkaç dakika, bizi birbirimizden ayıracağı kadar ayırdı. [...]

İlk örnek, *Lady Windermere* ve *Lond Windermere* arasında Mrs. Erylne hakkındaki diyalogdan alınmıştır. Lord Windermere'in dinine bağlı eşini ikna etmek için ve biraz da lafin gelişi, konuşmaya akıcılık kazandırmak için kullandığı "God knows" ifadesi "Tanrı biliyor ki" olarak çevrilmiştir. Aslında bir sonraki örneğe bakıldığında ve erek metnin geneline yayılmış "İnşallah", "Allah Allah", "Aman Allahım", "Eyvallah" gibi çevirmen seçimlerine bakıldığında çevirmenin buradaki "God knows" deyişini de erek kültürde daha yerleşik bir deyişle karşılayıp "Allah biliyor ya" gibi bir tercih yapması beklenebilirdi. Bununla birlikte, çevirmen metnin bu kısmında tercihini yabancılık unsurunu korumaktan yana kullanmıştır.

ÖRNEK 2:

Wilde, 1918, s. 98

MRS. ERLYNNE – [...] **God** gave you that child. He will require from you that you make his life fine, that you watch over him. What answer will you make to **God** if his life is ruined through you? [...]

Wilde, 1960, s. 76-77

MRS. ERLYNNE – [...] **Allah** size o çocuğu verdi. Sizden onun hayatına güzel bir yön vermenizi, üzerine kol kanat germenizi isteyecektir. Sizin yüzünüzden hayatı mahvolursa, **Allah'a** karşı ne cevap vereceksiniz? [...]

İkinci örneğin alındığı diyalogda evini terk ederek Lord Darlington'ın dairesine gelen *Lady Windermere*'i, Mrs. Erylne evine dönmeye ikna etmeye çalışmaktadır. Bu çabasına *Lady Windermere*'in bebeğini de dahil ederek "God" sözcüğünü doğrudan "Yaratıcı" anlamında kullanmaktadır. Burada çevirmen Hıristiyanlık referansını tamamen kaldırıp sözcüğü yerel kültüre uyarlayarak "Allah" karşılığını tercih etmiştir. Oysa, *Lady Windermere's Fan* örneğinde olduğu gibi, karakterlerin İslam dinine mensup olmamalarına rağmen, İslami ifadeler kullanmaları doğal olmayan bir durum oluşturduğu için edebi eserdeki dini unsurların yerleştirilmesi çeviribilimde tavsiye edilmemektedir.

ÖRNEK 3:

Wilde, 1918, s. 118

CECIL GRAHAM – Darlington has got a woman here in his rooms. Here is her fan. Amusing, isn't it? [A pause.]
LORD WINDERMERE: **Good God!**

Wilde, 1960, s. 89

CECIL GRAHAM – Darlington bir kadın kapatmış buraya dairesine. İşte yelpazesi. Ne tuhaf değil mi? (Bir duraklama.)
LORD WINDERMERE: **Aman Yarabbi!**

Üçüncü örnekte ise Lady Windermere'in yelpazesini Lord Darlington'ın dairesinde gören Lord Windermere şaşkınlık ifadesi olarak "Good God!"ı kullanmaktadır. Çevirmen, "Good God"ın çevirisi için "Aman Allah'ım" gibi erek odaklı veya "Aman Tanrı'm" gibi daha kaynak odaklı bir çeviri yerine, daha nötr bir ifade olan "Aman Yarabbi"de karar kılmıştır. Arapça kökenli bir sözcük olan "Rab" gerek İslam dinine inananların "Allah" için kullandığı gerekse Türkçe konuşan Hıristiyanların "Tanrı" için kullandığı bir sözcüktür.

"God" örneği üzerinden yapılan bu çeviri incelemesi, çevirmenin bu dini referansın çevirisinde farklı çeviri prosedürleri benimsediğini ortaya koymaktadır ve bu alandaki çeviri kararlarının sağlam bir temele dayanmadığı görülmektedir. Hıristiyan olduğunu bildiğimiz karakterlerin konuşmada akıcılık sağlamak için kullandıkları bir ifade "God" sözcüğünün "Tanrı" ile karşılandığı, diğer taraftan doğrudan "Yaratıcı"ya göndermede bulunmak için kullandıkları "God" sözcüğünün "Allah" ile karşılandığını görülmektedir. Bu son örnekteki erek odaklı yaklaşım çevirmenin diğer kültürel öğeler için tercih ettiği çeviri prosedürlerinden de farklıdır; çevirmen burada yabancılaşma unsurunu korumamayı tercih etmiştir.

Deyimler ve kalıp ifadeler

Bu alt başlıkta yer alan dilsel öğeler, kaynak metinden erek metne aktarımları bakımından değil, farklı bir açıdan ele alınacaktır. *Lady Windermere's Fan*'in Türkçe çevirisini okurken deyim ve kalıp ifade olarak tanımlanabilecek dilsel öğeler kaynak metindeki öğelerle karşılaştırıldığında, bunların bir kısmının kaynak dildeki öz anlamından ayrı bir anlam üstlenen retorik biçim araçları değil, daha yalın ifadeler olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla çevirmen yaratıcılığını ve erek dilin sunduğu olanakları kullanarak erek metin okuru için daha akıcı, kimi zaman daha tanıdık, belki daha edebi keyifle okunabilir bir metin yaratmıştır. Bununla birlikte yazarın yalın biçeminden uzaklaşmıştır.

ÖRNEK 1:

Wilde, 1918, s. 28-29

LADY WINDERMERE – You think it wrong that **you are found out**, don't you?

[...]

LADY WINDERMERE – [...] your daily visits to Curzon Street, your mad infatuation, the monstrous sums of money you **squander** on this infamous woman!

[...]

LADY WINDERMERE – [...] Oh, don't imagine I mind about the money. As far as I am concerned, you may **squander everything we have**. [...]

Wilde, 1960, s. 30

LADY WINDERMERE – **Foyanın meydana çıkmasını** doğru bulmuyorsun, değil mi?

[...]

LADY WINDERMERE – [...] Curzon Sokağına her gün yaptığın ziyaretleri, çılginca tutkunluğunu, bu aşağılık kadın uğruna **su gibi harcadığın** o bir yığın parayı.

[...]

LADY WINDERMERE – [...] Ah sanma ki paraya değer verdiğim var. Bana kalırsa, **varımızı yoğunuzu har vurup harman savurabilirsin**. [...]

Bu sahnede Lady Windermere, Lord Windermere'in Mrs. Erlynne'e düzenli olarak para verdiğini öğrenmiştir. Kaynak metinde geçen "find out", "bir şeyi ilk kez bulmak, öğrenmek, keşfetmek" anlamına gelen bir öbeksi fiildir. "Find" fiilinin öz anlamından çok farklı bir anlam üstlenmemiştir. Çevirmen Hadiye Sayron bu fiili "bir olay dolayısıyla bir kimsenin kötü niteliği ortaya çıkmak" (Türk Dil Kurumu, t.y.) anlamına gelen "foyası meydana çıkmak" deyimiyile erek metne aktarmış, tamamen erek kültür odaklı bir ifadeyi tercih etmiştir. Konuşmaya akıcılık ve aynı zamanda yerellik katarken kaynak metnin biçeminden oldukça uzaklaşmıştır. Benzer bir durum, aynı bağlamda iki kez karşımıza çıkan "squander" fiili için de geçerlidir. Kaynak dilde "parayı veya kaynakları kendi faydasına kullanmayarak boşa harcamak" anlamına gelen, yan anlam taşımayan bu fiil, çevirmen tarafından önce "su gibi harcamak", daha sonra ise "har vurup harman savurmak" şeklinde

erek dil deyimleriyle çevrilmiştir. Herhangi bir anlam kaybına uğramayan, erek metne akıcılık kazandıran, oyunun sahnelenmesi durumunda oyunculara konuşma kolaylığı sağlayan bu ifadelerin, aynı zamanda erek okur veya dinleyiciyi kaynak kültürden uzaklaştırdığı söylenebilir.

ÖRNEK 2:

Wilde, 1918, s. 63

LADY WINDERMERE – I didn't ask her. He insisted on her coming —against my entreaties—against my commands. Oh! The house is **tainted** for me! [...]

Wilde, 1960, s. 53

LADY WINDERMERE – Onu ben davet etmedim. Yalvarmalarına rağmen, emirlerime rağmen, gelmesinde ısrar etti. Ah, bu ev benim için **haramdır** artık. [...]

İkinci örneğin geçtiği sahnede Mrs. Erlynne, Lady Windermere'in itirazlarına rağmen, Lord Windermere'in daveti üzerine doğum günü balosuna gelmiştir. Lady Windermere, bu nedenle, evinin kendisi için artık "tainted" olduğunu ifade etmektedir. Sayron'un "haram olmak" şeklinde erek metne aktardığı "tainted" sıfatı gerek düz anlamı gerekse yan anlamıyla bir şeyin "zarar görmüş, lekeli, bozuk" olduğunu ifade etmektedir. "Haram", "dini (İslami) düzenlemelerle yasaklanmış" anlamına gelse de "haram olmak" Türkçede günlük dilde kullanılan bir deyim haline gelerek "o şeyden gerektiği gibi yararlanamamak, o şey eline geçmez olmak" (Püsküllüoğlu, 1998, s. 427) anlamını üstlenmiş, dini referansını kaybederek daha çok kültürel bir işlev taşımaya başlamıştır. "Tainted" sözcüğünün "haram" ile karşılanması gerek semantik gerekse akıcılık ve sahnelenebilirlik açısından uygun bir tercih olsa da bu dil kullanımının İngiliz yüksek sosyetesinden bir karaktere uygun olup olmadığı soru işaretleri uyandırmaktadır.

ÖRNEK 3:

Wilde, 1918, s. 66

LORD DARLINGTON – [...] There may be six months of pain, of **disgrace** even, but when you no longer bear his name, when you bear mine, all will be well. [...]

Wilde, 1960, s. 55

LORD DARLINGTON – [...] Belki altı aylık bir ıstıraba, hatta **yüz karasına mal olacak** bu sizin için. Ama artık onun adını değil de, benimkini taşıdığınız zaman, her şey düzelecek. [...]

Wilde, 1918, s. 127

LORD DARLINGTON – [...] I would have **publicly disgraced** her in my own house. She accepts **public disgrace** in the house of another to save me. ... [...]

Wilde, 1960, s. 93

LADY WINDERMERE – [...] Ben onu kendi evimde **herkese karşı çok utanacak güç bir duruma** sokacaktım. Oysaki o, beni kurtarmak için, başkasının evinde **elegüne karşı utanacak bir duruma** girmeyi kabul ediyor... [...]

Son örnekte yer alan, "rezil olma, itibar kaybetme" anlamlarına gelebilecek "disgrace" sözcüğü, ilk cümlede "yüz karası", sonraki iki cümlede "başkalarının bulunduğu ortamda" anlamı veren "public" ve "publicly" ile bir araya gelerek, "herkese karşı utanacak güç durum" ve "ele güne karşı utanacak bir durum" şeklinde erek metinde yer almıştır. Kaynak metindeki ahlak vurgusu dikkate alındığında, "disgrace" in kullanıldığı kısımlar, söz konusu toplumda "ahlaksız" olarak damgalanma sonucunu da beraberinde getirmektedir. Sayron'un seçimleri, bu örneklerde de, metnin okunabilirliğine büyük ölçüde katkıda bulunup erek kültür okuru için çok tanıdık referanslar içerse de sözcüğün her bir bağlamda farklı bir şekilde çevrilmesi ve erek kültüre özgü "yüz karası" ile "elegüne karşı" gibi yan anlamlı kalıp ifadelerle çevrilmesi erek metni yazarın dil ve biçim tercihlerinden uzaklaştırmaktadır.⁹

⁹ Eserin Türkçeye ilk çevirilerinden biri olan Sayron çevirisinin, Berman'ın "yeniden çeviri hipotezi"ni doğruladığı da düşünülebilir. Bu hipoteze göre, çeviri tamamlanmamış bir eylemdir ve ancak yeniden çevirilerle tamamlanabilir; ilk çeviriler eseri erek kültürde tanıtmayı amaçladığı için erek kültüre daha yakındır ve yeniden çeviriler yapıldıkça eser kaynak metne yaklaşır (bkz. Tahir Gürçavaşlar, 2011b, s. 233). Bu çevirinin Berman'ın hipotezini

Sonuç

Bu çalışmada Oscar Wilde'ın 1893 yılında yayımlanan *Lady Windermere's Fan. A Story About a Good Woman* adlı tiyatro oyununun 1960 tarihli Hadiye Sayron çevirisi ele alınmıştır. Bu kısımda gerek Toury'nin betimleyici çeviri kuramı bağlamında tanımladığı normlar gerekse *skopos* ve bağlılık kavramlarına dayanarak genel bir sonuca varılacaktır.

“Süreç öncesi çeviri normları” içinde yer alan “çeviri politikası” açısından bakıldığında Tercüme Bürosu'nun bu konuda liste yayımlayarak veya bir karara bağlayarak metin seçimi yaptığı bilinmektedir. Zira *Lady Windermere'in Yelpazesi* adlı eserde de bu konuda bir ibare bulunmaktadır.¹⁰ Dolayısıyla eser Tercüme Bürosu'nun Batılılaşma ve hümanizm odaklı çeviri politikası doğrultusunda seçilip yayımlanmıştır. Yine Tercüme Bürosu'nun eserlerin “mümkün oldukça aslından tercüme ettirilmesi” tavsiyesine uygun olarak çeviri, metnin asıl kaynak dili İngilizceden Türkçeye yapılmıştır. Kitapta “çevirinin doğrudanlığı” konusunda bilgi bulunmasa da çevirmenin yaşam öyküsüne bakıldığında İngilizceden çeviriler yaptığı görülmektedir.

“Çeviri süreci normları”ndan “matriks normları” dikkate alındığında, erek dil malzemesinin kaynak dil malzemesinin yerini aldığı; dört perdeden oluşan oyunun bölümlendirilmesinde kaynak metindeki farklı bir yol izlenmediği, atlama, ekleme veya yer değiştirme yapılmadığı tespit edilmiştir. Ekleme olarak kabul edilebilecek tek unsur, aynı cümlede geçen iki politik kavramın dipnotlarla açıklanmasıdır ve bu açıklama Tercüme Bürosu normlarına uygun bir çevirmen kararı olmuştur. Mikro düzeyde çevirmen kararlarını belirleyen “metinsel-dilsel normlar”la ilgili bulgular, aşağıda “öncül normlar”la ilişkilendirilerek açıklanmıştır.

Hadiye Sayron'un çeviri kararları, incelemenin temelini oluşturan “öncül normlar” açısından ele alındığında, makro düzeyde kaynak odaklılık veya erek odaklılığa yönelik tek bir eğilimden söz etmenin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Kişi adlarının önüne gelen hitap biçimleri, siyasi parti göndermelerinin metinde aynı şekilde bırakılıp dipnotta açıklanması, yer adlarının değiştirilmeden veya açıklanmadan bırakılması, kimi yerlerde “God” sözcüğünün “Tanrı” veya “Rab” olarak çevrilmesi, özellikle kültürel öğelerin erek kültüre aktarımıyla ilgili çeviri kararlarının önemli bir kısmında, Hadiye Sayron'un kaynak metin ve kültür normlarına uyum çabası içinde olduğunu göstermekte, diğer bir deyişle yeterlilik anlayışını benimsediğine işaret etmektedir. Diğer taraftan, çevirmenin metne ve diyaloglara “akıcılık” kazandırmak ve erek kültür okuruna daha “tanıdık” gelecek bir ortam yaratmak amacıyla kaynak metinde yan anlam taşımayan, düz anlamıyla kullanılmış fiilleri veya kalıp ifadeleri erek metne yan anlam taşıyan deyimler veya kalıp ifadelerle aktararak, yine aynı amaçlarla “eyvallah, inşallah, hayhay, hele, of aman” gibi seslenme sözleri, ünlemler ve ifadeler kullanarak, diyaloglara çokça yerellik ekleyerek bu kısımların çevirisinde erek normları öne çıkardığı görülmektedir. Aslında bu durum bir karşıtlık gibi görünse de, yukarıda değinilen, Tercüme Bürosu çevirilerinin iki *skoposu* bulunduğu dair iddiaları da kanıtlamaktadır. Erek metin okurunu Batı kültürüne yaklaştırmak için kültürel öğelerin çevirisinde kaynak odaklı bir yaklaşım benimsemek ve yeni bir alfabeyle tanışan erek metin okurunu bu yeni alfabede yazılmış metinlere alıştırmak için “akıcı” bir metin yaratmak ve aynı zamanda Türkçenin gelişmesine katkıda bulunmak için erek odaklı bir yaklaşımı da çeviri sürecine dahil etmek olarak tanımlanabilecek bu *skoposlara* çevirmenin uyduğu görülmektedir.

Özellikle “akıcılık” kazandırmaya yönelik çevirmen kararlarına bakıldığında bu kararların Nord'un “bağlılık” kavramı kapsamında yer alan, çevirmenin kaynak metnin yazarına karşı sorumluluklarını yerine getirmedeği

doğrulamayı doğrulamadığını anlamak için eserin daha sonraki Türkçe çevirileriyle karşılaştırmalı bir çalışma yapılması ve Sayron'dan önceki ilk çevirinin de incelenmesi gerekmektedir.

¹⁰ “Milli Eğitim Bakanlığı Tercüme Bürosu Başkanlığının 15/6/1959 tarih ve 5 sayılı kararı ile İngiliz Klasikleri Serisinde yayımlanması uygun görülmüş ve Yayın Müdürlüğününün 20 Haziran 1959 tarih ve 9694 sayılı emirleriyle birinci defa olarak 3000 sayı bastırılmıştır.” (Wilde, 1960, s. 2)

söylenebilir. Çevirmen, yazarın diyaloglarını erek okur için daha okunabilir ve tanıdık kılmaya çalışırken yazarın biçeminden uzaklaşmaktadır. Bunu da yine Tercüme Bürosu normlarıyla açıklamak mümkündür: Çevirmen mikro düzeyde aldığı çeviri kararlarıyla Türk okuru eseri okumaya teşvik etmekle kalmayıp birtakım yabancı kavramları metinde koruyarak okuru araştırmaya yönlendirirken sözcük ve dil kullanımını seçimlerini yabancılıktan arındırarak Türk okura aşina olduğu diyaloglar da yaratmaktadır.

Tek bir eser üzerinden yapılan bu incelemeyle Tercüme Bürosu'nun günümüze etkileri konusunda genelleme yapmak mümkün olmasa da birtakım çıkarımlarda bulunulabilir. Tercüme Bürosu, bir "tercüme seferberliği" yaratarak Batı edebiyatı, kültürü ve özellikle hümanizminin Türk edebiyatı ve kültürünün beslenebileceği bir kaynak yaratmayı ve bu kaynakların Türk ulusunun inşasında rol oynamasını hedeflemiştir. Bu temel hedef kendi içinde Türk toplumunda okuryazarlık oranını artırmak, Türk dilini zenginleştirmek ve yeni edebi türleri Türk edebiyatında yaygınlaştırmak gibi alt hedefler de barındırıyordu. Tercüme Bürosu, böylelikle, Türk dilinin ve edebiyatının gelişmesine, eğitim ve kültür düzeyinin yükselmesine, daha bilinçli bir okur kitlesi oluşmasına ve Batı uygarlığının değerlerini benimsemiş bir Türk kültürünün inşasına katkı sağlayarak günümüz Türkiye'si için de önemli bir kurum olmuştur. Oscar Wilde'ın *Lady Windermere's Fan* adlı tiyatro eserinin çevirmeni Hediye Sayron, Batılı bir oyun yazarını Türk okurun edebi keyif alacağı şekilde çevirip onun eserlerinin Türk kültüründe tanınmasını sağlayarak, çeviri kararlarında erek odaklılık ve kaynak odaklılık arasında denge kurarak Tercüme Bürosu'nun Batı edebiyatından beslenen edebi bir kanon oluşturma çabalarına önemli bir katkıda bulunmuştur. Ayrıca Sayron'un, kadınların rollerinin ve görünürlüğünün sınırlı olduğu bir toplumda, kadın bir aydın kimliğiyle kültürel alanda çalışması ve "tercüme seferberliği"ne katkıda bulunması genç Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme çabalarının bir göstergesi kabul edilebilir. Sayron'un "kadın aydın" kimliği daha sonra yürütülecek bir çalışmada ayrıntılı bir şekilde ele alınabilir.

Kaynakça

- Araboğlu, A. (2019). Halide Edib'in "Hamlet": İngiliz Edebiyatı Seminer mesaisinden Shakespeare külliyatı. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 990-1003. doi: 10.21547/jss.490511
- Arusoğlu, S. (2003). *Tercüme bürosu ve tercüme dergisi: Bir metin sorunsalından kültürel ve entellektüel bir olgu olarak çeviriye/çevirinin modern Türkiye'nin yeniden yapılanmasına katkısı üzerine bir çalışma* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Atasü, E. (2022). *Gazi Eğitim Fakültesi Salı Konferansları – 26: Oxford mezunu bir Cumhuriyet kızı "Hediye Sayron"* [Webinar]. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=W-38qhWJ55o>
- Baker, M. (2017). *In other words: A coursebook on translation*. Londra ve New York: Routledge.
- Barut, E. (2020). *Ulus-devlet inşasında çeviri ve ideolojinin rolü çerçevesinde 'Tercüme Bürosu' ve 'Tercüme' dergisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Beckson, K. (2023). Oscar Wilde. Irish author. *Encyclopaedia Britannica*. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/biography/Oscar-Wilde>
- Berk, Ö. (1999). *Translation and Westernisation in Turkey (from the 1840s to the 1980s)*. [Doktora tezi, University of Warwick]. WRAP. <http://wrap.warwick.ac.uk/4362/>

- Berk, Ö. (2001). Ulusların ve ulusal kimliklerin oluşturulmasında çeviri yöntemlerinin rol ve işlevi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 49-66. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/musbed/issue/23533/250726>
- Birinci Türk Neşriyat Kongresi. (1939). *Raporlar, teklifler, müzakere zabıtları*. Ankara: Maarif Vekilliği.
- Bozkurt, S. (2019). Bir kültür fabrikası: Tercüme Bürosu. *Eğitim YA DA Eğitim*, 1, 72-76.
- Bozkurt, S. (2021). Tercüme Bürosu ve Batı klasiklerinin çeviri hikayesi. *Maarifin sesi*, 0(0), 0-0. Erişim adresi: <https://www.maarifinsesi.com/tercume-buros-u-ve-bati-klasiklerinin-ceviri-hikayesi/>
- Dickson, A. (2018). An introduction to Lady Windermere's Fan. *The British Library*. Erişim adresi: <https://www.bl.uk/romantics-and-victorians/articles/an-introduction-to-lady-windermere-s-fan>
- Erenoğlu, B. (2019). *Übersetzung als eine kulturelle Konstruktion: Zur türkischen Kanon- und Nationenbildung anhand der Übersetzungszeitschrift Tercüme (1940-1966)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Erhat, A. (2008). Tercüme Bürosu ve Tercüme dergisi üstüne. M. Rifat (Ed.), *Çeviri seçkisi I. Çeviriyi düşünenler* (s. 59-64) içinde. İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Franco Aixelá, J. (1996). Culture-specific items in translation. R. Álvarez ve M.C. África Vidal (Ed.), *Translation, power, subversion* (52-78) içinde. Clevedon: Multilingual Matters.
- Genette, G. (1997). *Paratexts: Thresholds of interpretation* (J. E. Lewin, Çev.). Cambridge: Cambridge University Press.
- González Davies, M. ve Scott-Tennent, C. (2005). A problem-solving and student-centered approach to the translation of cultural references. *Meta*, 50(1), 160-79. doi: 10.7202/010666ar
- Gülmüş, Z. (2006). Funktionales und literarisches Übersetzen. Eine Untersuchung zur türkischen Übersetzung von Friedrich Hebbels bürgerlichem Trauerspiel "Maria Magdalena". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23(2), 115-136. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/huefd/issue/41227/497787>
- Jones, F. R. (2011). Literary translation. M. Baker ve G. Saldanha (Ed.), *Routledge encyclopedia of translation studies* (2. bs.) (s. 152-157) içinde. Londra ve New York: Routledge.
- Karantay, S. (2003). Tercüme Bürosu: Normlar ve işlevler. M. Rifat (Ed.), *Çeviri seçkisi I. Çeviriyi düşünenler* (s. 65-73) içinde. İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Korucu, B. (2007). "Türk Hümanizmi"nin çeviri boyutu: Tercüme Bürosu ve Tercüme Dergisi (1940-1946) (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kurultay, T. (1999). Cumhuriyet Türkiye'sinde çevirinin ağır yükü ve Türk hümanizması. *İstanbul Üniversitesi Alman Dili Edebiyatı Dergisi*, 9, 71-82. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuaded/issue/1043/11784>
- Küçük, A., Işıklar Koçak, M., Erkul Yağcı, A. S. (2022). Tercüme dergisinde üretken bir eleştirmen: Melâhat Özgü. *DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 30-51. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuefad/issue/69729/1064408>

- Landers, C. E. (2001). *Literary translation: A practical guide*. Clevedon, Buffalo, Toronto ve Sydney: Multilingual Matters.
- Levitt, P. M. (2015). *A structural approach to the analysis of drama*. The Hague: De Gruyter.
- Levy, J. (2011). *The art of translation*. Amsterdam ve Philadelphia: John Benjamins.
- Molina, L. ve Hurtado Albir, A. (2002). Translation techniques revisited: A dynamic and functionalist approach. *Meta*, 47(4), 498-512. doi: 10.7202/008033ar
- Newmark, P. (1988). *A textbook of translation*. New York ve Londra: Prentice Hall.
- Nord, C. (1991). *Text analysis in translation: Theory, method, and didactic application of a model for translation-oriented text analysis*. Amsterdam ve Atlanta: Rodopi.
- Nord, C. (1995). Text-functions in translation: Titles and headings as a case in point. *Target*, 7(2), 261-284. doi: doi.org/10.1075/target.7.2.05nor
- Nord, C. (2001). Loyalty revisited: Bible translation as a case in point. *The Translator*, 7(2), 185-202. doi: 10.1080/13556509.2001.10799100
- Püsküllüoğlu, A. (1998). *Türkçe deyimler sözlüğü*. İstanbul: Arkadaş.
- Pym, A. (2016). *Translation solutions for many languages: Histories of a flawed dream*. Londra ve New York: Bloomsbury.
- Reiss, K. (1981). Type, kind and individuality of text: Decision making in translation. *Poetics today*, 2(4), 121-131. doi: 10.2307/1772491
- Steinbach, Susie. (2023). Victorian era. *Encyclopaedia Britannica*. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/event/Victorian-era>
- Tahir Gürçağlar, Ş. (2002). *The politics and poetics of translation in Turkey 1923-1960* (Yayımlanmamış doktora tezi). Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tahir Gürçağlar, Ş. (2003). Tercüme Bürosu nasıl doğdu: Birinci Türk Neşriyat Kongresi ve çeviri planlaması. M. Rifat (Ed.), *Çeviri seçkisi I: Çeviriyi düşünenler* (s. 48-58) içinde. İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Tahir-Gürçağlar, Ş. (2009). A cultural agent against the forces of culture: Hasan-Ali Yücel. J. Milton ve P. Bandia (Ed.), *Agents of translation* (s. 161-188) içinde. Amsterdam ve Philadelphia: John Benjamins. doi: 10.1075/btl.81.08tah
- Tahir Gürçağlar, Ş. (2011a). *Çevirinin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.
- Tahir Gürçağlar, Ş. (2011b). Retranslation. M. Baker ve G. Saldanha (Ed.), *Routledge encyclopedia of Translation Studies* (2. bs.) (s. 233-236) içinde. Londra ve New York: Routledge.
- Tahir Gürçağlar, Ş. (2018). *Türkiye'de çevirinin politikası ve poetikası, 1923-1960* (T. Demirel, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Toury, G. (1995). *Descriptive translation studies and beyond*. Amsterdam ve Philadelphia: John Benjamins.

- Tuncel, B. (2003). Hasan Âli Yücel ve tercüme. M. Rifat (Ed.), *Çeviri seçkisi I. Çeviriyi düşünenler* (s. 43-47) içinde. İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Uzunköprü, B. ve Demez, N. (2022). Tanzimat ve erken Cumhuriyet dönemlerinde girilen modernleşme çabalarını çeviri kurumları üzerinden değerlendirmek: Encümen-İ Daniş ve Tercüme Bürosu örnekleri. *İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Dergisi*, 16, 71-103. doi: 10.26650/iujts.2022.1032466
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Foyası meydana (veya ortaya) çıkmak. *Güncel Türkçe Sözlük* içinde. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Uzunköprü, B. (2021). *Tanzimat ve erken Cumhuriyet dönemlerinde çeviri faaliyetleri ve modernleşme: Encümen-i Daniş ve Tercüme Bürosu örneklerinde modernleşme ve çeviri ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Vermeer, H. J. (1996). *A Skopos theory of translation (some arguments for and against)*. Heidelberg: TEXTconTEXT.
- Vinay, J. P. ve Darbelnet, J. (1958). *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. Paris: Didier.
- Wilde, O. (1919). *Lady Windermere's fan. A play about a good woman* (18. baskı). Londra: Methuen & Co.
- Wilde, O. (1938). *Lady Windermere'in yelpazesi* (İ. K. Gürgen, Çev.). İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- Wilde, O. (1960). *Lady Windermere'in yelpazesi. İyi bir kadın üstüne bir oyun* (H. Sayron, Çev.). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Williams, J. ve Chesterman, A. (2002). *The map: A beginner's guide to doing research in translation studies*. Manchester: St. Jerome.
- Winterson, J. (2013, 16 Ekim). Why we need fairytales: Jeanette Winterson on Oscar Wilde. *The Guardian*. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/books/2013/oct/16/jeanette-winterson-fairytales-oscar-wilde>
- Yazıcı, M. (2004). *Çeviri etkinliği*. İstanbul: Multilingual.
- Yılmaz-Gümüş, V. (2020). Hasan Erkek'in Eşik adlı oyunundaki deyim ve eğretilmelerin çevirisi: Zorluklar ve çözüm önerileri. *Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi*, 29, 227-243. doi: 10.37599/ceviri.809058
- Yücel, F. (2006). Türkiye'nin aydınlanma sürecinde çevirinin rolü. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23(2), 207-220. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/huefd/issue/41227/497799>
- Yücel, F. ve Tuzcu, N. (2021). Yazınsal çeviri bağlamında toplumsal değişimin temelleri: "Tercüme Odası" ve "Tercüme Bürosu". A. Şeker ve E. Özcan (Ed.), *Edebiyat sosyolojisini güncel kılmak: Temel yaklaşımlar, toplumsal-politik dönüşümler, incelemeler* (s. 233-253) içinde. Ankara: Nika.
- Yücel, H.-Â. (1940). Önsöz. *Tercüme*, 1(1), 1-2. Erişim adresi: <https://archive.org/details/MEBTercmeSayy11940/mode/2up>
- Zatlin, P. (2005). *Drama translation and film adaptation: A practitioner's view*. Clevedon, New York ve Ontario: Multilingual Matters.

Extended Abstract

Purpose

Translation activity played an important role in the Westernization movement that accelerated in the Ottoman State, particularly in the second half of the 19th century. The Translation Bureau (1940-1966) emerged as a key player in advancing the Westernization movement that gained further momentum with the establishment of the Republic of Turkey. This study sets out to explore the influence of context on translators' decisions, focusing on a selected work, while also providing a broader perspective on the Translation Bureau's role and norms during Turkey's Westernization journey. By examining these aspects, the study seeks to shed light on the significant impact of translation in facilitating the cultural transformation of the Republic of Turkey.

Design and Methodology

This study adopts a descriptive approach by conducting a translation analysis of a selected work. By comparing the target and source texts in relation to specific aspects, the research aims to examine how certain elements are translated under particular conditions (Williams & Chesterman, 2002, p. 7-8). Building upon this framework, the current descriptive study specifically focuses on the translation of culture-specific items and selected words and phrases that hold significant importance according to the norms established by the Translation Bureau. To analyze these translations, the study draws upon the translation norms defined by Toury (bkz. 1995), the *skopos* theory developed by Vermeer (bkz. 1996), and the concept of loyalty introduced by Nord (bkz. 1991).

The work selected for analysis is Oscar Wilde's *Lady Windermere's Fan*, which was translated from English to Turkish by Hadiye Sayron and published by the Translation Bureau in 1960. This work serves as the basis for examining the translation decisions made by Sayron and their alignment with the translation norms, and the concept of loyalty. By exploring these aspects, the study aims to provide a comprehensive understanding of the translation process and its implications within the context of the selected work and the Translation Bureau's established norms.

Findings

The analysis has shown that Sayron did not adopt a strict source- or target-oriented approach at the macro level. On the one hand, Sayron aimed for adequacy by adhering to source norms, particularly in the translation of culture-specific items. On the other hand, in order to enhance the "fluency" and "familiarity" of the target text for the reader, she embraced target norms by replacing verbs or phrases without any connotation in the source text with idioms or phrases carrying connotative meaning in the target language. In her translation decisions, Hadiye Sayron followed the dual *skopos* of the Translation Bureau, which can be summarized as adopting a source-text-oriented approach brings the target-text readership closer to the source culture and familiarizes them with Western culture, while also incorporating target-culture norms into the translation process to contribute to the development of the Turkish language.

While this analysis of a single work does not allow for generalizations about the effects of the Translation Bureau on the present day, some observations can be made. The Translation Bureau aimed to create a "translation mobilization" that would nourish Turkish literature and culture with Western literature, culture, and humanism. This initiative aimed to contribute to the construction of the Turkish nation. The Translation Bureau had various objectives, including increasing literacy rates, enriching the Turkish language, and popularizing new literary genres. It played a crucial role in the development of the Turkish language and literature, education, and cultural elevation, fostering an informed readership and a Turkish culture embracing Western values.

Hadiye Sayron, the translator of Oscar Wilde's *Lady Windermere's Fan*, made a significant contribution to the Translation Bureau's efforts. By translating a Western playwright in a way that resonated with Turkish readers,

she facilitated the integration of his works into Turkish culture. Furthermore, her work as a female intellectual in a society where women's roles and visibility were limited, and her participation in the "translation mobilization" exemplified the modernization efforts of the young Turkish Republic.

Research Limitations

Translation analysis is a valuable method that provides insight into translation norms and processes in a certain context. However, it also presents several limitations. First of all, focusing on the translation analysis of a single work may definitely limit the generalizability of the findings. A larger sample size would provide a more comprehensive understanding of translation practices within the Translation Bureau. The study examines how translators' decisions are influenced by context, but it may not account for all contextual variables that can impact translation choices. Factors such as audience expectations, publishing constraints, or specific historical events may not be fully explored. The study utilizes a descriptive approach based on translation analysis. While this provides valuable insights, it may not capture the full complexity of translators' decision-making processes. Additional research methods, such as interviews or surveys, could complement the findings.

Implications

The analysis sheds light on the translation norms adopted by the Translation Bureau and the decision-making processes of translators. This understanding can contribute to the broader field of translation studies by providing insights into the dynamics of translation in the context of cultural transformation and Westernization. The study highlights the role of translation in the development of the Turkish language and literature. By incorporating Western works into Turkish culture, the Translation Bureau aimed to enrich the literary canon and promote the growth of the Turkish language. These insights can be valuable for scholars and policymakers interested in language development and literary expansion.

The study further examines the Translation Bureau's efforts to create a bridge between Turkish and Western cultures, contributing to the modernization of the young Turkish Republic. This historical perspective provides a deeper understanding of the cultural and intellectual context of that era, offering insights into the social, political, and cultural dynamics of the time.

The study acknowledges the significant role played by Hadiye Sayron as a female intellectual and translator in a society with limited visibility and opportunities for women. It highlights her contribution to the "translation mobilization" and her efforts to bring Western literary works to Turkish readers. This aspect can contribute to discussions on gender roles, representation, and the impact of female translators in shaping cultural and intellectual landscapes.

Original Value

Translation is not a neutral process but is influenced by power dynamics, politics, and social contexts. By studying translation history, we can uncover how translations were shaped by socio-political factors. It helps us understand the role of translation in shaping narratives, representation, and the dissemination of knowledge. This study's original value lies in its exploration of a specific historical context, its detailed analysis of translation decisions, and its contribution to our understanding of the broader implications of translation in the Westernization process of the Republic of Turkey. By focusing on the translation analysis of a selected work, namely Oscar Wilde's *Lady Windermere's Fan* translated by Hadiye Sayron, the study provides insights into the decision-making processes of translators and the influence of contextual factors. The role of Sayron as a female intellectual and translator adds another layer of originality, showcasing the contributions of women in the "translation mobilization" and their role in shaping Turkish cultural and intellectual landscapes.

Araştırmacı Katkısı: Volga YILMAZ-GÜMÜŞ (%100).

Cumhuriyet Döneminde Muhasebe Eğitimindeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi ¹

Ergün KAYA ²

Başvuru Tarihi: 19.06.2023

Kabul Tarihi: 06.10.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yıllık geçmişinde muhasebe lisans eğitiminde yaşanan gelişmeleri değerlendirmektir. Çalışmada şu sorulara yanıt aranmaktadır: "Cumhuriyetin farklı dönemlerinde kurulan üniversitelerde muhasebe eğitiminin durumu nasıldır? Mevcut lisans programlarındaki dersler ile muhasebe mesleği giriş sınavlarındaki konular arasında nasıl bir ilişki vardır?" Makalede nitel araştırma türü olan arşiv-doküman tarama yönteminden yararlanılmıştır. Dokümanlar, nitel araştırmalarda etkili bir şekilde kullanılması gereken önemli bilgi kaynaklarıdır. Cumhuriyet dönemindeki muhasebe eğitimi, farklı olgu ve etkenlere göre dört bölümde ele alınmıştır. Türkiye'deki üniversitelerde yer alan işletme ve muhasebe lisans programlarında verilen muhasebe dersleri taranmıştır. YÖK-Atlas ve üniversite web sayfalarından, 44 üniversitenin 52 akademik biriminde yürütülen 70 lisans programı (44 işletme, 15 muhasebe ve finans yönetimi, 11 diğer) hakkında elde edilen bilgiler, devlet ve vakıf üniversiteleri ile açık öğretim programları bakımından ele alınmıştır. Elde edilen bulgular, günümüzde her alanda yaşanan dijital dönüşüm ve davranışsal değişim zorunluluğu ile yaşam boyu öğrenme gereksinimi dikkate alınarak, mesleki uygulamalar, eğitim yöntem ve süreçleri ile kurumsal yapı gibi çeşitli yönleriyle değerlendirilmektedir. Sonuçta Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci yüzyılında muhasebe eğitiminden beklentilerin karşılanması amacıyla, yapılabilecek iyileştirmelere katkı sağlaması beklenen öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Eğitimi, Muhasebe Mesleği, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı

Atıf: Kaya, E. (2023). Cumhuriyet döneminde muhasebe eğitimindeki gelişmelerin değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(Özel Sayı), 303-330.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Muhasebe ve Finansman Bölümü, ergunk@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3676-3811

Evaluation of Developments in Accounting Education in the Republic Period

Ergün KAYA ³

Submitted by: 19.06.2023

Accepted by: 06.10.2023

Article Type: Research Article

Abstract

This study evaluates the development course of accounting undergraduate education in the 100-year history of the Republic of Türkiye. The study answers the following questions: “What is the status of accounting education in universities established in different periods of the Republic? What is the relationship between the courses in the current undergraduate programs and the subjects in the accounting profession entrance exams?” The document review method, a type of qualitative research, was used in the study. Documents are crucial sources of information that need to be effectively utilized in qualitative research. Accounting education in the 100-year of the Republic period is discussed in four sections according to different facts and factors. Accounting courses in undergraduate programs such as business administration and accounting in universities in Türkiye were searched. The information about 70 undergraduate programs of 52 academic units in 44 universities (44 business administration, 15 accounting and finance management, and 11 others) obtained from YÖK-Atlas and university web pages has been discussed regarding state and foundation universities and open education programs. The findings are evaluated in various aspects, such as professional practices, educational methods and processes, and institutional structure, considering the necessity of digital transformation and behavioral change in every field today and the need for lifelong learning. As a result, suggestions that are expected to contribute to the improvements that can be made in order to meet the expectations from accounting education in the second century of the Republic of Türkiye are presented.

Keywords: Accounting Education, Accounting Profession, 100th Anniversary of the Republic of Türkiye

³ Anadolu University, Faculty of Business Administration, Department of Accounting and Finance, ergunk@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3676-3811

*Planınız 1 yıllık ise pirinç ekin
Planınız 10 yıllık ise kavak dikin
Planınız 100 yıllık ise insan yetiştirin...*

Giriş

Uzak doğulu atalara atfedilen yukarıdaki sözde olduğu gibi, yüz yıllık hedefler için en sağlam yatırım insana yapılan yatırımdır. İnsana yatırımın en somut ve sürdürülebilir şekli ise eğitimle gerçekleşmektedir. Milletçe olağanüstü zorluk ve yokluk içinde şanlı bir mücadele sonunda, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün öngörülü ve kararlı önderliği ile beraber kazanılan zaferlerle, 1920'de kurulan yeni Türkiye Devletinin adı Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti olarak belirlenmiştir. Çağdaş ve demokratik bir yönetim anlayışıyla “*Yurtta Sulh Cihanda Sulh*” ilkesine dayalı olarak bir asırlık geçmiş geride bırakan devletimiz, 2023 yılında ikinci yüzyılı yaşamaya başlamıştır. Yüzyıllık mazide sanayi, ticaret, ulaştırma, sağlık ve eğitim gibi çeşitli alanlarda önemli gelişmeler yaşanmıştır.

1071 Türklerin Anadolu'ya geçişi, 1839 ise Osmanlı'da batılılaşma hareketinin başladığı tarih olarak kabul edilir (Güvemli, 1995, s.13). Türklerde muhasebe tarihinin yazılı izlerini sürmek zor olmakla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yüzyılında muhasebe düşüncesinin vergiciliğe dayalı olarak gelişmesi kabul görmektedir (Güvemli ve Aslan, 2019, s.62). Ülkemizde muhasebenin gelişmesindeki gecikmenin bir nedeni de “*çift taraflı kayıt tekniği*” ile ancak 1839 Tanzimat Fermanı sonrası tanıtılmış olmasıdır (Aslan, vd. 2023, s.3).

*Günümüz muhasebe sistemlerinde kullanılmaya devam eden çift taraflı kayıt tekniği, Abdullah püser Mohammed bin Kiyâ el-Mazenderâni tarafından 1363'te kaleme alınan ve 1930'da Prof.Dr. Zeki Velidi Togan tarafından Tahran Meclis Kütüphanesinde tam metnine rastlanan ve İsmail Otari tarafından Türkçeye çevrilen, bir nüshası İstanbul Ayasofya Kütüphanesinde bulunan **Risâle-i Felekiyye** “Kitab-us-Siyaqat” hakkında adli esere dayandırılmaktadır. İtalyan Matematikçi Luca Pacioli'nin 1494'te yazdığı *Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proportionalita* adlı eserin bir bölümünde bu tekniğe yer vermesi, bu kayıt tekniğinin Avrupa'da ve devamında dünya çapında yaygınlaşmasında etkili olmuştur.*

Alman şair ve filozof Goethe'nin “*insan dimağının en mükemmel icatlarından biri*” övgüsüne mazhar olan çift taraflı kayıt tekniğinin, tarihçesi hakkında tarihçiler ve muhasebeciler arasında derin tartışmalar olsa da (Can, 2007, s.2), yüzyıllardır dünyanın her yerinde uygulanmakta olan bu yöntemin her türlü övgüyü hak ettiği söylenebilir (Otar, 1984).

Muhasebe mesleği, ekonomik faaliyetleri kayıt altına alma, raporlama ve denetleme gibi işlevleri yerine getirir. Muhasebe eğitimi, hedef kitleye muhasebe ile ilgili işlevleri akademik, araştırma, uygulama, raporlama, analiz ve denetim gibi çeşitli boyutlarıyla doğru, tam ve iyi nitelikte yerine getirmesi için gerekli yetkinliklerin kazandırılması olarak tanımlanabilir.

Ülkemizde verilen muhasebe eğitiminde, kökleri Cumhuriyet öncesi döneme dayanan yüksek iktisat ve ticaret okullarından, iktisadi ve ticari ilimler akademilerine ve günümüzde işletme, iktisat, siyasal bilgiler, iktisadi ve idari bilimler, uygulamalı bilimler fakülteleri ve yüksekokullarında yürütülen programlara kadar hem isim hem de öğrenme yöntem ve içerikleri bakımından önemli değişimler yaşanmıştır.

Muhasebe eğitiminin Cumhuriyet dönemindeki gelişme seyri incelenirken, üniversite yapılanması bakımından 1982 öncesi ve sonrası dönemin ayrı ele alınması gerekmektedir. Bu süreçte muhasebe mesleğinin yasal olarak belirlenmediği 1990 öncesi ile sonraki gelişmeleri de ayrı değerlendirmek yerinde olacaktır.

Muhasebe eğitimi sosyal, beşerî ve idari bilimler temel alanında farklı fakülte, yüksekokul, bölüm, program adı altında ve farklı düzeylerde verilebilmektedir. Bu çalışmada muhasebe mesleğine insan kaynağı yetiştiren temel

bölümler olan muhasebe ve finans yönetimi ile işletme lisans programlarından seçilmiş örnekler incelenmiş, yeri geldikçe muhasebe meslek sınavlarına giriş olanağı sağlayan diğer lisans programlarından örneklere de yer verilmiştir. Elde edilen sonuçlar çeşitli yönlerden analiz ve değerlendirmeler yapılarak açıklanmaktadır.

Yazın İncelemesi

100 yıllık dönemde muhasebe eğitimini araştırmak, çok geniş bir literatürü incelemeyi gerektirmektedir. Çalışma sınırları içinde başa çıkılmaz gibi görünen bu sorunu aşmak için, doğrudan çalışma başlığı ile ilişkilendirilebilen makalelerden yakın tarihli örnekler alınmıştır.

Akdoğan ve Doğan (2022) Türkiye’de Muhasebe Eğitiminin Dünü Bugünü ve Geleceği adlı çalışmada, muhasebe eğitimi geçmişte nasıldı, nasıl değişti ve geleceğin muhasebe eğitimi nasıl olmalı sorusuna yanıt aramıştır. YÖK Atlas üzerinden seçilen 15 işletme, 6 muhasebe ve finans yönetimi, 2 işletme mühendisliği programı incelenmiş, ABD, Kanada ve İngiltere’den 6 programdaki muhasebe dersleri de çalışmaya dahil edilmiştir. Muhasebe ders kitaplarından örnekler verilmiş ve sempozyumlara ilişkin değerlendirme yapılmıştır. Geleceğin muhasebe sistemleri yapay zekâ ile desteklenmiş “akıllı muhasebe” şeklinde olacağı vurgulanmıştır.

Gücenme ve Arsoy (2006) Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Muhasebe Eğitimi adlı çalışmada, 1923-1950 dönemi ve 1950 sonrası gelişmeler irdelenerek, akademik eğitim ve meslek mensuplarının eğitimi ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Devlet ve vakıf üniversitelerinden 60 lisans, 33 yüksek lisans ve 37 doktora programındaki dersler taranarak, lisans düzeyinde en çok tekrar eden derslerin genel muhasebe, maliyet muhasebesi, yönetim muhasebesi, muhasebe denetimi, finansal tablolar analizi ve şirketler muhasebesi olduğu tespit edilmiştir.

Chambers ve Chambers (2020) çalışmasında, iktisadi ve ticari bilimler alanında 1959-1982 döneminde üniversitelerin, kalifiye muhasebe elemanı yetiştirmedeki dönüştürücü etkisini ortaya koymayı amaçlamıştır. 1959’daki 7 iktisat ve ticaret eğitimi veren okula 1970 sonrası kurulan 3 akademi dahil edilerek çalışan ve mezun sayısı, muhasebe derslerinin dağılımı gibi çeşitli açılardan değerlendirilmiştir. Bu okulların muhasebe eğitimi ve ekonomiye katkısı yanında 1982’de yapılan yükseköğretim reformuna hızlı uyum sağladıkları da vurgulanmıştır.

Kızıyalçın (2020) Türkiye’deki 156 üniversitede (103 devlet, 53 vakıf) bulunan 169 fakültenin işletme lisans programlarını incelemiş, bunlardan 92 programı çalışmasına almıştır. Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (IFAC) tarafından, muhasebe eğitiminin yeknesaklaştırılması ve kalitesinin artırılması amacıyla, 2003 yılından beri yayımlanmakta olan 8 adet eğitim standardından biri olan Uluslararası Muhasebe Eğitim Standardı UMES-2/IES-2: “muhasebe eğitim programlarının içeriği” standardı ile üniversitelerin işletme ders programlarının uyumu araştırılmıştır. İşletme programlarında derslerin IES 2 ile kısmen uyumlu olduğu tespit edilmiş, daha çok teknoloji tabanlı ders içeriklerinin geliştirilmesi ve meslek kurumları ile iş birliğinin güçlendirilmesi gereği üzerinde durulmuştur.

Özbirecikli ve Şen (2018) Türkiye’de muhasebe eğitimi ile ilgili gelişmeleri uluslararası eğitim standartları ile mukayeseli şekilde ele aldıkları çalışmada, 1992-2018 yılları arasındaki durumu incelemiştir. Bu dönemde TÜRMOB bünyesinde muhasebe meslek mensuplarına verilen eğitimin 8 adet IES içeriklerini karşılama düzeyi tek tek açıklanmıştır. Verilen eğitimin IES içeriklerini karşılama düzeyinin yeterli olmadığı vurgulanarak, bağımsız denetim mesleğinin rekabetçi yapıya kavuşması için IES’e uyumlu eğitimin önemine işaret edilmiştir.

Gül ve Aksu (2022), dünyada işletmecilik eğitimi veren en iyi okullar sıralamasında ilk 100’de (Quacquarelli Symonds – QS) yer alan üniversitelerin muhasebe dersleri ile Türkiye’de işletme eğitimi veren en tecrübeli, en iyi, vakıf ve yeni kurulan şeklinde ayrılan toplam 40 üniversitenin muhasebe derslerini incelemiştir. “İyi muhasebe eğitimi, muhasebe bilgilerinin oluşturulmasının altında yatan kavram ve varsayımları anlamaya

odaklanmalıdır” önerisiyle, işletme programlarında en çok Finansal Muhasebe/ Financial Accounting ve Yönetim Muhasebesi/ Management Accounting derslerinin yer aldığı belirtilmiş, uygulamalı eğitimin önemi vurgulanmış, ders yükü/AKTS uyumsuzluklarının düzeltilmesi gereğine değinilmiştir.

Özdoğan ve Mollaoğulları (2019) çalışmasında, UMES 2 kapsamında teknik yetkinlikler ve öğrenme çıktuları karşısında, Ege Bölgesindeki devlet üniversitelerinde verilen muhasebe eğitiminin uyum durumunu incelemiştir. Adı geçen üniversitelerdeki programlarda; IES 2’de 41 öğrenme çıktısı şeklinde belirlenen yetkinliklerin, %40’ının zorunlu derslerle, %26’sının seçimlik derslerle karşılanabildiği, %34’ü ise karşılanamadığı sonucuna varılmıştır. Finansal/ sayısal nitelikli olmayan yetkinliklerin karşılanmasında sorun yaşandığı saptanmıştır. IFAC eğitim standartlarını karşılayacak programların geliştirilebilmesi için, üniversitelerle TÜRMOB, MÖDAV, MUFAD, TİDE vb. meslek örgütleri iş birliğinin önemi vurgulanmıştır.

Önce ve Çavuş (2022), profesyonel muhasebeci olmak için gerekli yetkinlikler çerçevesinde, 177 üniversitede 1066 lisans programını tarayarak, Nvivo12 programı yardımıyla içerik analizi uygulamıştır. Profesyonel muhasebeci için gerekli yetkinlikleri kazandıran programlar; 3568 sayılı yasada sayılan bankacılık, hukuk, iktisat, işletme, maliye, muhasebe, kamu yönetimi ve siyaset bilimleri ile bunlara denkliği kabul edilen; ekonomi, ekonometri, siyaset bilimi ve kamu yönetimi, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, uluslararası ilişkiler, muhasebe ve denetim, bankacılık ve finans, uluslararası finans, bankacılık ve sermaye piyasası, pazarlama, pazarlama yönetimi, turizm işletmeciliği, turizm ve otel işletmeciliği programları şeklinde sıralanmıştır.

Amaç, Kapsam ve Yöntem

Çalışmanın amacı, Türkiye Cumhuriyeti’nin 100 yıllık geçmişinde muhasebe eğitiminde yaşanan gelişmeleri değerlendirmektir. Araştırma soruları; “Cumhuriyetin farklı dönemlerinde kurulan üniversitelerde muhasebe eğitiminin durumu nasıldır? Mevcut lisans programlarında yer alan dersler ile meslekî sınav konuları arasındaki ilişki nasıldır?” şeklinde belirlenmiştir.

Makalede nitel araştırma türü arşiv-doküman tarama yönteminden yararlanılmıştır. Nitel araştırmalar bir olgunun ne, nasıl, ne zaman, nerede, niçin gibi sorularla özünün ve derinliğinin anlaşılmasına yardımcı olur (Berg ve Lune, 2015, s.19). Dokümanlar, nitel araştırmalarda etkili bir şekilde kullanılması gereken önemli bilgi kaynaklarıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2019, s.190). Arşiv ve doküman incelemesi yöntemiyle yapılan araştırmalar, deneyimlerin perde arkasında kalan bazı faaliyetlerinin görünür kılınmasına yardımcı olur (Bedard ve Gendron, 2004, s.191). Günümüzün gelişen bilgi teknolojileri ortamında, adeta bir tıkla erişimi olanaklı hale gelen (Sangster ve Tyrrall, 2004, s.309) arşiv-doküman taramasının önemi ve uygulanabilirliği artmakta, böylece elde edilen bilgilerle konunun geçmişe dönük derinlemesine araştırılması ve dönem içindeki değişimin değerlendirilmesi olanaklı hale gelmektedir (Kozak, 2021, s.88). Çalışmanın amacına uygun olduğu için bu yöntem tercih edilmiştir.

Cumhuriyet döneminde muhasebe eğitimindeki gelişme seyrini belli köşe taşları itibarıyla ortaya koyabilmek için mevcut üniversitelerdeki muhasebe, işletme, iktisat, maliye, siyaset bilimi ve kamu yönetimi gibi programlardan seçim yapılarak, muhasebe dersleri tarama yöntemiyle incelenmiştir. Üniversite ve lisans programlarının seçiminde kuruluş tarihi, coğrafi yerleşim, tanınırlık, kapasite, tercih edilme durumu gibi özellikler dikkate alınmıştır. Gerekli bilgiler, YÖK Atlas verileri ile üniversitelerin web sayfaları taranarak elde edilmiştir.

Araştırma kapsamında toplam 44 üniversitede 52 akademik birim ve 44 işletme, 15 muhasebe ve finans yönetimi, 11 diğer olmak üzere 70 lisans programına ait bilgiler Microsoft Excel programı yardımıyla değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar, programlar ve öğretim yöntemleri bakımından farklılıklar hakkında çarpıcı ipuçları vermektedir.

Kuruluş tarihi Cumhuriyet öncesine dayanan üniversiteler ile YÖK öncesi ve sonrası dönemde kurulmuş devlet ve vakıf üniversitelerinden seçilmiş örnekler, muhasebe ve finans yönetimi programını uygulayan fakülte ve yüksekokulların yer aldığı üniversiteler ve açıköğretim uygulayan üniversitelerin ilgili programları üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Muhasebe meslek adayları için verilen eğitimle kazandırılması amaçlanan yeterlikler, ders içerikleri ve uygulama ayrıntısına girmeksizin, ders isimleri ve Avrupa Kredi Transfer Sistemi (AKTS) ders yükleri itibariyle karşılaştırmalı şekilde ele alınmıştır.

Mevcut kaynak ve olanakların değerinin daha iyi anlaşılmasının en iyi yollarından biri onlara nasıl sahip olunduğu hakkında bilgi sahibi olmaktır. İşletme kurum hafızasının finansal anahtarı durumundaki muhasebenin işlevsel değerinin anlaşılmasında eğitimin rolü yadsınamaz. Muhasebe eğitim tarihini araştırmak isteyenler için yararlı olacağı düşünülen bu çalışmanın, kısıtlı bir zamanda ve erişilebilen kaynaklar çerçevesinde yapıldığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bütüncül bir yaklaşımla gerçekleştirilen araştırma sonuçlarının ve yapılan değerlendirmenin yazındaki boşluğu doldurmada yararlı olması beklenmektedir.

Bu çalışma, kapsamı gereği etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Bulgular ve Tartışma

Cumhuriyet dönemindeki muhasebe eğitimi, farklı olgu ve etkenlere göre dört bölümde ele alınmıştır. Bunlar; Cumhuriyet öncesinden gelen üniversitelerde muhasebe eğitimi, 1950'den itibaren YÖK öncesi dönemde kurulan üniversitelerde muhasebe eğitimi, 1982'den itibaren YÖK sonrası yeni üniversite oluşumu ile birlikte 3568 sayılı muhasebe meslek yasası ve Tekdüzen Muhasebe Sisteminin uygulandığı dönem ve 2011 sonrası Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartlarının etkisindeki dönem şeklindedir.

Şekil 1. Cumhuriyet Döneminde Muhasebe Eğitiminde Değişim Dönemleri

Kuruluş Dönemi (1923-1949)

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkemizde üniversite düzeyinde işletme ve muhasebe eğitiminden söz etmek pek mümkün değildir. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'a kadar ortaöğretim düzeyinde "Usulü Defter", Tanzimat sonrası da yükseköğretimde "İlmi Muhasebe" dersi gibi örneklerle rastlanmaktadır (Gücenme ve Arsoy, 2006, s.309). 1950 yılına kadar muhasebe dersleri verilen yalnızca dört yükseköğretim kurumu; İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İzmir Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi mevcuttur (Güvemli, 2001, s.389).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarındaki öncelikleri arasında sanayiye dayalı kalkınma hedefleri ile iktisadi devlet teşekkülleri kurulmuştur. Bu dönemde devlet muhasebesi, finansal yönetim, denetim, muhasebe organizasyonu, banka muhasebesi, mali tablolar tahlili, maliyet muhasebesi gibi mesleki uygulamalara ve eğitime gereksinim artırmıştır. Ancak 2. Dünya Savaşı gölgesinde eğitim altyapısı için gerekli kaynak ve girişimler gerçekleşmemiştir.

Muhasebe eğitimini içine alan işletme eğitiminin temel köşe taşları olarak; 1883'te kurulan Hamidiye Ticaret Mektebi, 1936'da Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu adı ile 1859'da kurulan Mekteb-i Fünun-i Mülkiye (Mekteb-i Mülkiye-i Şahane – 1877)'nin devamı Siyasal Bilgiler Fakültesi ve 1944'te İzmir Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu ilk akla gelenlerdir.

Araştırma kapsamında kökleri Cumhuriyet öncesine dayanan ve günümüzde eğitime devam eden altı üniversite tespit edilmiştir. 1944'te İstanbul Teknik Üniversitesi - İTÜ adıyla kurulan üniversitede İşletme Fakültesi bünyesinde Ekonomi (ing.) programı bulunmaktadır. Bu üniversitenin kuruluşu (Mühendishane-i Bahri Hümayun) 1773 tarihine dayanmaktadır. 1992'de Yıldız Teknik Üniversitesi - YTÜ adını alan diğer kurumun kökeni, 1911 kuruluş tarihli Kondüktör Mekteb-i Alisi adlı "teknik okul"a dayanmaktadır. Bu üniversitede İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde (İİBF) İktisat ve İşletme programları bulunmaktadır. 1994'te Galatasaray Üniversitesi adını alan kurumun kökeni ise 1481 tarihli Galata Sarayı – Enderun'a dayanmaktadır. Fransızca ağırlıklı eğitim verilen bu Üniversitede İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde İktisat ve İşletme programları bulunmaktadır.

Kuruluştan itibaren iktisadi ve idari bilimler alanında lisans programı bulunan diğer üç üniversitenin işletme programlarındaki muhasebe derslerine Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1

Cumhuriyet Öncesi Dönemden Gelen Üniversitelerde Muhasebe Eğitimi

	Üni.	Fklt	Blm	Ders 1. Yıl	Ders 2. Yıl	Ders 3. Yıl	Ders 4. Yıl
1	İstanbul Üniversitesi 1933 (Sahn-1 Seman Medreseleri- 1453/ Darülfünun - 1900)	İşletme Fakültesi	İşletme ve İşletme (İng)	Muhas. Giriş,7 M. Değerleme,6	Finansal Raporlama,6	Maliyet Muhas.,4 Yönetim Muhas.,4	Denetim,5
				<i>Seçimlik Ders (5,0): Finansal Muhasebede Vak'a Etüdüleri; Tekdüzen Muhasebe Sis.; Finansal Tablolar Analizi; Muhasebe Bilgi Sis.; Bilgisayar Destekli Muhasebe Uyg.; Bilgisayar Destekli Maliyet Muhasebesi Uyg.; Finansal Kurumlar Muhasebesi; Uyg. Vergi Muhasebesi; Finansal Kur. Raporlama ve Analiz; Adli Muhasebe ve Hile Denetimi; Finansal Tablo Denetimi; İç Denetim; Uluslararası Finansal Raporlama Kavram ve Teknikleri; Yıllık Faaliyet Raporları Analizi; Case Studies in Financial Accounting; Accounting Information Systems; Case S. in Managerial Accounting</i>			
		İktisat Fak.	İşletme (İng)	-	Finansal Muh.,5 Değerleme ve D.S. İşlemleri,4	Finansal Analiz,5 Maliyet Muhas.,5	Yönetim Muhas.,5 Auditing,5
				<i>Seçimlik Ders (5,0): Muhasebe Uyg.; Finansal Kurumlarda Finansal Analiz; Vergi Muhasebesi; TİDE İç Denetim Seminerleri; Türkiye Finansal Raporl. Standartları</i>			
Siyasal Bilgiler	İşletme	-	Muhasebe,5 D.S. Muhasebe Uyg. ve Değ.,5	Maliyet Muhasebesi,5	Mali Analiz Tekn.,5 Ulusl. Muhasebe ve Fin.Rap. Standart.,5		
		<i>Seçimlik Ders (5,0): Yönetim Muhasebesi; İç Denetim ve Hile Denetimi; Özel Muhasebe Uygulamaları; Finansal Kurumlarda Finansal Analiz; Vergi Muhasebesi</i>					
2	Ankara Ü.* 1946 (1859)	Siyasal Bilgiler	İşletme	-	Genel Muh. I,5 Gen. Muh. II,5	Mali Analiz Teknikleri,3	Maliyet Muhas.,4 Denetim,4
				<i>Seçimlik Ders: Genel Muhasebe,3; Şirketler Muhasebesi,9; Yönetim Muhasebesi,18</i>			
3	Marmara Üniversitesi 1982 (Hamidiye Ticaret Mektebi - 1883/ İstanbul İTİA - 1959)	İşletme Fakültesi	İşletme	Finansal Muhasebe I,5 Finansal Muhasebe II,5	Envanter ve Finansal Tablolar I,5 Envanter ve Finansal Tablolar II,5	<u>Muhasebe Denetimi</u> Maliyet Muhas.,5 Yönetim Muhas.,5 <u>Muhasebe v Finans</u> Maliyet Muh.,5 Yönetim Muh.,5	<u>Muhasebe Denetimi</u> Muh. Denetimi,5 İç Kontrol,5 Hile Denetimi,5 İç Denetim,5 <u>Muhasebe ve Finans</u> Ulusl. Finansal Raporlama Std.5 Fin.Tabl. Analizi,5
				<i>Seçimlik Ders (5,0): İşletme Bütçeleri; Muhasebe Bilgi Sistemi; Kurumsal Yönetim ve Muhasebe; Finansal Muhasebe Uyg.; Dijital Muhasebe Uyg.; Ulusl. Finansal Raporlama Standartları; Yaratıcı Muhasebe Uyg.; Maliyet Muhasebesi Uyg.; Muhasebede Vak'a Analizi; Sürdürülebilirlik ve Kurumsal Raporlama; Ulusl. Denetim Standartları; Şirketler Muhasebesi; Muhasebe Denetimi Uyg.; Finansal Tablolar Analizi; Hile Denetimi; İç Denetim</i>			
		İşletme (İng)	Intr. to Acc.,5 Financial Accounting,5	-	Cost Accounting,5 Intermediate Acc.I, Managerial Acc.,5	Interm. Acc. II,5 Auditing,5 Fin. State. Analysis,5	
<i>Concentration Elective Courses (5,0): Acc. for Multinationals; Tax Accounting; Accounting for Business Combinations; Selected Topics in Accounting; Auditing Practices; Turkish Uniform Accounting System; Internal Audit; Accounting Info.Sys.</i>							

*Ankara SBF, Mekteb-i Mülkiye adıyla 1859'da İstanbul'da kurulmuş, 1948'de Ankara'ya taşınmıştır.

Tablo 1 incelendiğinde İstanbul Üniversitesi'nin farklı fakültelerindeki İşletme lisans programlarında 5-6 zorunlu muhasebe dersi (25-30 AKTS) ile seçimlik muhasebe derslerinin bulunduğu görülmektedir. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İşletme programında 3. yarıyıldan itibaren 5 zorunlu muhasebe dersi (21 AKTS) ve seçimlik dersler bulunmaktadır.

Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme lisans programında ise 3. ve 4. sınıflarda iki *uzlanım programı* seçeneği sunulmaktadır. *Muhasebe Denetimi uzlanım programında* 10 zorunlu muhasebe dersi (50 AKTS), *Muhasebe ve Finans uzlanım programında* 8 zorunlu muhasebe dersi (40 AKTS) bulunmaktadır. İşletme İngilizce programında da 8 zorunlu statüde muhasebe dersi (40 AKTS) yer aldığı görülmektedir.

İkinci Dönem (1950-1981): YÖK Öncesi Üniversitelerde Muhasebe Eğitimi

1949 yılı vergi reformlarının başladığı dönemdir. Vergi Usul Kanunu çatısı altında Kurumlar Vergisi ve Gelir Vergisi gibi beyan usulüne dayalı vergi mevzuatının yürürlüğe girmesiyle, vergi kontrolü ve denetimi ön plana çıkmıştır. 1950-60 döneminde bir yandan kamu yatırımları hız kazanmış diğer yandan özel teşebbüs ekonomide etkin duruma gelmiştir. Vergi reformu ile birlikte Ticaret Kanunu (1956) yenilenmiştir. Ekonomik düzenlemelerde ve eğitimde 1950 öncesi yoğun Fransız ve Alman etkilenmesi, 1950'den sonra Avrupa'dan Amerika yönüne dönmüştür. Bu süreçteki gelişmelerden, muhasebe eğitimi de etkilenmiştir.

Bu dönemde özel sektördeki gelişme karşısında, danışmanlık ve denetim gibi hizmetleri daha sistematik şekilde karşılayabilmek için muhasebe mesleğinin örgütlenme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Söz konusu ihtiyacı karşılamak ve denetim mesleğinin icrasını kolaylaştırmak amacıyla Türkiye Eksper Muhasipler ve İşletme Organizatörleri Derneği (1967'de Türkiye Muhasebe Uzmanları Derneği adını almış) 1942 yılında kurulmuştur ("1923 den 1942 ye", 2023). 1976 yılında da Mali Müşavirler ve Muhasebeciler Birliği Derneği kurulmuştur.

1950'li yılların ikinci yarısında İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi (İTİA) adıyla kurulan veya dönüştürülen ve 1982 sonrası dönemde İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (İİBF) adıyla faaliyetini sürdüren akademik birimlerin güncel işletme programları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2

İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Kökenli Programlarda Muhasebe Eğitimi

	Üni.	Fkl.	Blm	Ders 1. Yıl	Ders 2. Yıl	Ders 3. Yıl	Ders 4. Yıl
1	Anadolu 1982 – (Eskişehir İTİA-1958)	İİBF	İşletme	Finansal Muh. I,6 Finans. Muh. II,6	Maliyet Muhasebesi,6	-	Fin. Tab. Analizi,5 Denetim,5
				<i>Seçimlik Ders (5,0): Yönetim Muhasebesi; Muhasebe Sis. ve Uyg.; Şirketler Muh.; Muhasebe Bilgi Sistemi; Devlet Muhasebesi; İç Denetimin Temelleri; İç Denetim Seminerleri; T. Finansal Raporlama Standartlarına Giriş</i>			
2	Dokuz Eylül 1982 – (Yüksek Ekonomi ve Ticaret O. 1944/ İzmir İTİA 1959/ Ege Ü. İTİA-1958)	İİBF	İşletme	Finansal Muh. I,4 Finans. Muh. II,4	Maliyet Muhasebesi,5	Finansal Tablolar Analizi,5	Yönetim Muh.,6 Muh. Denetimi,4
				<i>Seçimlik Ders: Muhasebede D.S. İşlemleri,5; Muhasebede Bilgisayar Uyg.,4; İşletme Bütçeleri,5; Muhasebe Organizasyonu,5; Finansal Hizmetler Sektöründe Muhasebe Uyg.,5; Muhasebede Vergi Uyg.,5; Uluslararası Muhasebe,4</i>			
3	Çukurova 1973 (Adana İTİA-1973)	İİBF	İşletme	-	Finansal Muhasebe,5	Maliyet ve Yönet. Muhasebesi,5	-
				<i>Seçimlik Ders: Orta Düzey Muhasebe,4; Muhasebe Bilgi Sistemleri,5; Denetim,5; Finansal Tablolar Analizi,5; Muhasebede Güncel Konular,5; Ulusl. Finansal Raporlama I, 5; U. Finansal Raporlama II, 5; Muhasebe ve Finansmanda Etik,5; Risk Odaklı İç Denetim,5; Entegre Raporlama ve İleri Performans Yönetimi,5; Finansal Veri Analizi,4; Vergi Hukuku ve Muhasebe,5; Finansal Öngörümleme,4</i>			
4	Bursa Uludağ 1982 – (Bursa Üni.1975/ Bursa İTİA 1971)	İİBF	İşletme	Muhasebe I,5 Muhasebe II,5	Envanter İşlemleri,5	Maliyet Muh.,5 Yönetim Muh.,5	-
				<i>Seçimlik Ders (5,0): Şirketler Muh.; Muhasebe Mesleği ve Etiği; Mali Tab. Analizi; Bankacılık ve Muhasebesi; Katılım Bank. ve Muh.; Muhasebe Bilgi Sistemleri; Muhasebe Denetimi; Muhasebe Standartları</i>			
5	Ankara Hacı Bayram Veli 2018 – (Ankara İTİA-1977/Çanakkale İTİA-1977)	İİBF	İşletme	Intr. to Acc. I,5 Intr. to Acc. II,5	Fin. Reporting,5 Fin. Statement Analysis,5	Cost Acc.,5 Management Accounting,5	-
				<i>Seçimlik Ders (5,0): Accounting Ethics; Corporate Acc.; Auditing; Acc. Standards</i>			
5	Ankara Hacı Bayram Veli 2018 – (Ankara İTİA-1977/Çanakkale İTİA-1977)	İİBF	İşletme	Muhasebe I,5 Muhasebe II,5	Muh. Bil. Sist.,7 T.Muh. Stand.6 Maliyet Muh.,5	Mali Tablolar Analizi,7 Meslek Etiği,5	Yönetim Muh.,3 Muhasebe Denetimi,3
				<i>Seçimlik Ders: Şirketler Muh.,4; Envanter Bilanço,6; Dış Tic. İşl. Muhasebesi,6</i>			
5	Ankara Hacı Bayram Veli 2018 – (Ankara İTİA-1977/Çanakkale İTİA-1977)	İİBF	İşletme	Finansal Muh. I,5 Finans. Muh. II,5	D.S. Muhasebe Uygulamaları,5	Maliyet Muh.I,6 Yönetim Muh.I,7	Fin.Tabl. Analizi,5 Muh. Denetimi,5
				<i>Seçimlik Ders (5,0): Envanter Bil.; Muhasebe II; Genel Muh.; Ulusl. Muh. ve Fin. Raporlama Stand.; Maliyet Muh. II; Vergi Sistemi ve Vergi Muh.; Sağlık İşl. Finansal Tabl. ve Analizi; Stratejik Yönetim Muh.; Ortaklıklar Muh.; Büyük ve Orta Boy İşl. Finansal Rap.; Sağlık İşl. Yönetim Muhasebesi; İleri Muhasebe</i>			

Tablo 2 incelendiğinde, 7 programda zorunlu ders sayıları 2’den 9’a kadar değişmektedir. Seçimlik derslerde 3’ten 13’e kadar çeşitlilik bulunmaktadır. İngilizce eğitim verilen bir programda 5 zorunlu, 1 seçimlik ders, diğerinde ise 6 zorunlu 4 seçimlik ders bulunmaktadır.

Akademik camiaya ve muhasebe meslek mensuplarına öğretim yöntem ve teknikleri, görgü ve sosyal-kültürel etkinlik anlamında değer katan ve muhasebe eğitime katkı açısından önemli bir yeri olan kongre ve sempozyumlar bu dönemde başlatılmıştır. 1957’de Muhasebe Uzmanları Derneği uhdesinde ilk Türkiye Muhasebe Kongresi yapılmıştır. Genellikle beş yılda bir tekrarlanan ve 1990 yılından itibaren TÜRMOB ev sahipliğindeki bu kongrenin 21’incisi Eylül 2022’de İstanbul’da (“21.Türkiye Muhasebe Kongresi Yaklaşıyor”, 2022) gerçekleşmiştir.

Aslında muhasebe eğitimi konusunda Muhasebe Eğitimi Sempozyumlarında sunulan tebliğlere geniş yer ayırmak gerekir. 1979 yılında başlatılan ve 41’incisi Cumhuriyetin 100. yılı münasebetiyle Eylül 2023’te Ankara’da yapılması planlanan ve bugüne kadar gerçekleştirilen 40 sempozyumda yaklaşık 500 tebliğ/bildiri sunulan sempozyumların ana teması hep “muhasebe eğitimi” olmuştur. Sempozyum bildirimleri ile panellerde yapılan konuşma ve tartışmaları tek tek ele almak bu çalışmanın amacı ve kapsamını aşmakla birlikte burada birkaç çarpıcı örneğe değinmekte yarar görülmektedir.

I. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Muhasebe Enstitüsü ev sahipliğinde, 12 üniversiteden öğretim elemanlarının katılımıyla, 20-21 Nisan 1979’da Marmaris’te gerçekleştirilmiştir (Fırat, vd., 1979). I. Sempozyumda “Türkiye’de Muhasebe Eğitiminin Bugünkü Durumu”, “Yabancı Ülkelerde Muhasebe Eğitimi”, “Türkiye’de Muhasebe Eğitiminin Gelişmiş Ülkelerdeki Muhasebe Eğitimi ile Karşılaştırılması”, “Türkiye’de Muhasebe Eğitimi Nasıl Yapılmalıdır?”, “Muhasebe Eğitiminde Kullanılması Gereken Ders Araç ve Gereçleri” ve “Türkiye’de Muhasebe Eğitiminin Etkinleştirilmesi İçin Alınması Gereken Önlemler” konuları değerlendirilmiştir. Tablo 2’de güncel ders programları yer alan üniversitelerde 1979’daki durum nasıldı, bunu da Tablo 3’teki bilgilerden izleyebiliriz.

Tablo 3

I. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu Katılımcı Üniversitelerinde Muhasebe Dersleri

	Üniv.	Fklt	Blm	Dersler
1	Ankara Üni.	Siyasal Bilgiler	İşletme	Muhasebe (4); Maliyet Muhasebesi (3); Mali Denetim (Revizyon) (3); Mali Analiz Teknikleri (3); Şirketler Muhasebesi (3). (Muhasebe derslerinin oranı %28) <i>Seçimlik Ders: Envanter Bilanço (2); Banka Muh. (3); Yöneticiler İçin Muhasebe</i>
2	Atatürk Üni.	İşletme	İşletme	Genel Muhasebe I ve II; Mali Analiz Teknikleri; Şirketler Muhasebesi; Banka Muhasebesi; Maliyet Muhasebesi; Yönetim Muhasebesi; Muhasebe Uygulamaları.
3	Bursa İTİA	-	İşletme + Uzmanlık	Genel Muhasebe I-II-III-IV; Şirketler Muh. I-II; Maliyet Muh. I-II; Mali Tab. Ana. I-II; Muhasebe Vergi Uyg.; Yönetim Muh.; Muhasebe Organizasyonu I-II; İhtisas Muh./ Sigorta İşletmeleri Muh.; Banka Muh.; Muhasebe Denetimi; İhtisas Muh./ Hizmet ve Tarım İşletmeleri Muhasebesi. (Muhasebe derslerinin oranı %18)
4	Ege Üni. - İTİA/ Yük.Eko.Tic.Oku.	İşletme (1978)	İşletme	Muhasebe I ve II (4+4); Envanter-Bilanço (4); Muhasebenin Örgütlenmesi (4); Devlet Muhasebesi (3); Şirketler Muh. (4); Mali Tablo Düzenleme ve Yorum Teknikleri (4); Maliyet Muhasebesi I (4) ve II (3); Yönetim Muh. I-II (3 + 3); Vergi Muhasebesi (3); Denetim I (3); Banka ve Sigorta İşletmeleri Muh. (3); Turizm İşletmeleri Muh. (3); Muhasebede Makineleşme ve Computer Sistemleri (3). (Muhasebe derslerinin oranı %20)
5	Eskişehir İTİA	İİBF (1978)	İşletme	Muhasebeye Giriş (5); Muhasebe I (5); Muhasebe II (3); Maliyet Muh. (4); Yönetim Muh. (4); Mali Raporlar Analizi (4); Muhasebe Denetimi I-II (4+4) (Muhasebe derslerinin oranı %20) <i>Seçimlik Ders: Muhasebe Sistemleri ve Organizasyonu, İhtisas Muhasebeleri</i>
6	İstanbul Üni.	İşletme. (1968)	İşletme	Muhasebe I (Muhasebe İlkeleri); Muhasebe II (Bilanço ve G. Tab. Değerlemesi); Maliyet Muh.; Muhasebe Denetimi; Denetim II (İşletme Analizleri ve Rapor Yazma); Banka ve Sigorta Muh.; Yönetim Muh.; Muhasebe Organizasyonu
7	İstanbul İTİA	Yük.İkt. Tic.O.	İşletme - Muhasebe	Genel Muhasebe I, II (4+4 s); Bilanço Teorileri ve Tahlili (2 s); Sanayi ve Maliyet Muhasebesi (3 s); İhtisas Muhasebesi (3 s). <i>Seçimlik Ders: Muhasebe Sistemleri ve Organizasyonu; Muhasebe Denetimi</i>
8	ODTÜ	İdari İlimler	İşletmecilik (İng.)	Finansal Muhasebe I ve II; Maliyet Muhasebesi. <i>Seçimlik Ders: İleri Muhasebe; Maliyet Muhasebesi Sistem Tasarımı; Bilgisayarlı Muhasebe Sistemleri</i>

Kaynak: I. TMES (1979). Tabloda ders adının devamındaki (rakamlar) haftalık ders saatinin göstermektedir. Programdaki muhasebe dersleri oranı bilgisi, tebliğ sahipleri tarafından belirtilen oranlardır.

Tablo 3 incelendiğinde işletme lisans programlarında %15-25 aralığında muhasebe dersi yoğunluğu olduğu görülmektedir. Seçimlik derslere sınırlı sayıda yer verilen programların yerel kredileri AKTS'ye uyarlandığında, 240 AKTS lisans programında bu oranın 30-35 krediye karşılık geldiği söylenebilir.

Muhasebe eğitim programları ile uygulama arasında eşgüdüm sağlanması ana temalı III. Muhasebe Eğitimi Sempozyumunda sunulan “*Etkili Muhasebe Eğitimi İçin Bir Öneri: Muhasebe Fakültesi*” (Lalick, Uslu ve Büyükmirza, 1981) tebliği ilgi çeken bir çalışmadır. Tebliğde muhasebe fakültesi kurulması zaruretini ifade eden Edward L. Summers'in; “*Biz bugünün muhasebecileri zamanımızı, kaynaklarımızı, enerjimizi ve desteğimizi bağımsız muhasebe okulları kurmaya yönelttiğimiz zaman, bu okulları mirasımız olarak bizden sonraki genç muhasebecilere bırakabiliriz. Bu işi bizden başka bizim için kimse yapmayacaktır*” sözüne yer verilmiştir. Muhasebe fakültesi ile ilgili standartlar “Board on Standards for Programs and Schools of Professional Accounting”, *The Journal of Accountancy*, October 1977'den yararlanarak belirlenmiş ve açıklanmıştır. ABD'de yapılan bir araştırmanın sonuçları ile Türkiye'de yazarların yaptığı anketten elde edilen

sonuçlar paylaşılmıştır. Sonuçta, muhasebe fakültesi için bir program önerilmiştir. Bu, yalnızca muhasebe dersleri ile sınırlı bir program olmayıp, bütün bir akademik eğitim programı şeklindedir. O dönemin çalkantılı siyasi ortamı ve devamında gelen yükseköğretim mevzuatı ile birlikte bu tür öneriler gündemin oldukça uzağına düşmüştür.

Üçüncü Dönem (1982-2010): Yeni Üniversiteler ve Mesleki Düzenlemeler Dönemi

1980'li yıllar Türk yükseköğretiminde yeniden inşa dönemi olmuştur. 1981'de çıkarılan Yükseköğretim Kanunu (2547 s.) ile mevcut akademi ve fakülteler bir araya getirilerek ya da yeni kurulan birimlerle üniversite sistemi yeniden düzenlenmiştir. 1950 öncesi 4 olan üniversite sayısı 1980'de 19'a ulaşmış, YÖK yasasıyla birlikte bunlara yenileri eklenmiştir.

“Türk yükseköğretim sistemi 1982 yılı itibarıyla yirmiyedi üniversite ile bunlara bağlı fakülte, enstitü, yüksekokul, konservatuvar ve yüksekokullarından oluşan birleşik bir yapıya dönüştürülmüştür. Bu meyanda, YAYKUR'un işlevleri Anadolu Üniversitesi'ne devredilerek uzaktan öğretimin ülkemizde yaygınlaşması hızlandırılmıştır. Anayasa'da yer alan hükümlere uygun olarak getirilen yeni yasal düzenleme ile kâr amacı gütmeyen vakıfların özel yükseköğretim kurmalarına imkân sağlanmıştır” (YÖK, t.y.).

1980 öncesinde ekonomi Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) yapısındaki kuruluşlarla ağırlıklı olarak devlet mülkiyetinde olduğu için, kamuoyuna açıklanacak finansal bilgiye ve muhasebe meslek mensubuna pek ihtiyaç duyulmamış olabilir. 1980 sonrası dışa açılma politikalarıyla birlikte sermaye piyasası (1981) ve borsa işlemleri (1985), Katma Değer Vergisi (1985) gibi yeni uygulamaların hayata geçirilmesiyle finansal raporlama ve denetim ihtiyacı artmıştır. Söz konusu gelişmeler muhasebe mesleğinin önemini artırmıştır.

1989 yılı 3568 sayılı yasa ile muhasebe mesleğinin üç farklı unvan altında yasal statüye kavuştuğu yıl olması bakımından önem taşır. 1990'lı yıllar muhasebe mesleği için hem örgütlenme hem de uygulama bakımından önemli olayların yaşandığı dönemdir (Aysan, 1990). 1994 yılından itibaren de Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSUGT, 1992), hesap sistemi uygulama zorunluluğu nedeniyle, muhasebe uygulamaları ve eğitimini büyük ölçüde etkilemiştir. Bu dönemde muhasebe temel kavram ve ilkeleri, tip mali tablolar ve hesap planı uygulamaları ders içeriklerinde, Tekdüzen Muhasebe Sistemi adıyla yer almış, meslek mensuplarına yoğun eğitim programları uygulanmıştır.

2008 yılında 5786 sayılı yasa ile serbest muhasebecilik sonlandırılmış, eğitim ve staj koşullarında bazı yenilikler getirilmiştir. Türkiye'de muhasebe kayıt ve raporlaması, muhasebe bilgi sistemi kurma, belge ve mali tabloların hazırlanması ve denetimi ile finansal danışmanlık hizmetleri Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler (SMMM) tarafından gerçekleştirilmektedir. SMMM olabilmek için genel şartlara uygun, lisans programından mezun ve meslek stajını tamamlamış olmanın yanında giriş sınavlarından yeterli puanı almış olmak gerekmektedir. Söz konusu kurallar ve sınav konuları 3568 sayılı yasa ve ilgili yönetmelikte belirlenmiştir.

Tablo 4
Muhasebe Meslek Sınavı Konuları

<i>SMMM Sınavı</i>	<i>YMM Sınavı</i>	<i>Bağımsız Denetçilik Sınavı</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Finansal Muhasebe • Finansal Tablolar Analizi • Maliyet Muhasebesi • Muhasebe Denetimi • Hukuk (Ticaret Huk., Borçlar Huk., İş, SSK, Bağ-Kur Mevzuatı, İdari Yargılama Hukuku) • Muhasebecilik ve Mali Müşavirlik Meslek Hukuku • Sermaye Piyasası Mevzuatı • Vergi Mevzuatı ve Uygulaması 	<ul style="list-style-type: none"> • İleri Düzeyde Finansal Muhasebe • Yönetim Muhasebesi • Finansal Yönetim • Denetim, Raporlama ve Meslek Huk. • Revizyon • Dış Ticaret ve Kambiyo Mevzuatı • Sermaye Piyasası Mevzuatı • Vergi Tekniği • Gelir Üzerinden Alınan Vergiler • Harcama ve Servet Üzerinden Alınan Vergiler 	<ul style="list-style-type: none"> • Denetim • Muhasebe Standartları • Kurumsal Yönetim İlkeleri ve Finansal Yönetim • Sermaye Piyasası, Bankacılık, Sigortacılık ve Özel Emeklilik Mevzuatı

Tablo 4'teki sınavlar ile ilgili işlemler TÜRMOB-TESMER (TÜRMOB Temel Eğitim ve Staj Merkezi, 2023) eliyle gerçekleştirilmekte, 2011 yılında yapılan düzenleme ile bağımsız denetim mesleği sınav işlemleri ise Kamu Gözetimi Kurumu tarafından yürütülmektedir (Kamu Gözetimi Kurumu, 2023).

Bu dönemdeki üniversitelerden örneklere Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5

Üçüncü Dönemde Kurulan Devlet Üniversitelerinde Muhasebe Eğitimi

	Üni.	Fkltte	Blm	Ders 1. Yıl	Ders 2. Yıl	Ders 3. Yıl	Ders 4. Yıl
1	Afyon Kocatepe 1992	İİBF	İşletme	Genel Muh. I Genel Muh. II	Envanter Bilanço	Maliyet Muhasebesi	
				<i>Seçimlik Ders: Şirketler Muh.; Muhasebe Den.; Mali Tab. Ana.; Muhasebe Org.; Muhasebe Meslek Huk. ve Etik; Dış T.İ. Muh.i; Muh. Paket Prog.; Yönetim Muh.</i>			
			İşletme (ing)	Financial Acc.I,5 Financial Ac.II,5	Financial Reporting,5	Cost Accounting,5 Man. Accounting,5	
				<i>Elective Courses (5,0): Corporate Accounting; Auditing; Accounting System App.; Forensic Accounting; Fin. Sta. Analysis; Computer-aided Accounting</i>			
2	Çanakkale Onsekiz Mart 1992	Büyük İİBF	İşletme	Genel Muh. I,5 Genel Muh. II,5	-	Maliyet Muhasebesi,6	Muhasebe Denetimi,6
				<i>Seçimlik Ders (4,0): Envanter Bil.; Şirketler Muh.; Dış T.İ. Muh.; Bil. Muhasebe; Yönetim Muh.; Finansal Tab. Analizi; Muhasebe Stand.; Kooperatif Muhasebesi</i>			
		Siyasal Bilgiler	İşletme	Finansal Muh I,5 Fin. Muh. II,5	Envanter Bil.,7 Fin.Tab. Anali,7	Maliyet Muhasebesi,7	Muhasebe Denetimi,7
				<i>Seçimlik Ders: Muhasebe Bilgi Sistemi,3</i>			
3	Gaziantep 1987 (1973)	İİBF	İşletme	Muhasebe I,4 Muhasebe II,4	Envanter Bil.,5 Şirketler Muh,4	Maliyet Muh. I,5 Maliyet Muh. II,5	Mali Tabl. Ana,5 Yönetim Muh.,5
				<i>Seçimlik Ders (5,0): Vergi Muh. ve Uyg.; Bil. Des. Muhasebe Uyg.; İşletme Bütçeleri; Muh. Paket Prog.; Banka Muh.; Muh. Denetimi; Enflasyon Muh.</i>			
		İslahiye İİBF	İşletme	Muhasebe I,3 Muhasebe II,3	Envanter Bil.,4 Şirketler Muh.,3	Maliyet Muh. I,4 Maliyet Muh. II,4	Mali Tablolar Analizi,5
				<i>Seçimlik muhasebe dersi yok.</i>			
4	Hatay M. Kemal 1992	İİBF	İşletme	Muhasebe İlke.,4 Envanter Bil.,4	Şirketler Muhasebesi,4	Maliyet Muh. I,5 Maliyet Muh. II,5	Denetim,6
				<i>Seçimlik Ders: Yönetim Muhasebesi,4</i>			
5	Kahramanmaraş Sütçü İ. 1992	İİBF	İşletme	Genel Muh. I,6 Genel Muh. II,5	Envanter Bil.,4 Şirketler Muh,4	Maliyet Muh. I,4 Maliyet Muh. II,4	Finansal Tablolar Analizi,4
				<i>Seçimlik Ders (4,0): Muhasebe Standartları; Muhasebe Meslek Hukuku; Muhasebede Örnek Uyg.; Muhasebe Denetimi; Bil. Muhasebe; Banka Muh.; Yönetim Muhasebesi</i>			
6	Kütahya Dumlupınar 1992	İİBF	İşletme	Muhaseb. Giriş,5 Envanter Bil.,4	Fin. Muhas.,4 Bil.P.Prog.Kul.3	Maliyet Muh.,4 Yönetim Muh.,5	Mali Tabl. Ana,4 Muhasebe Den,4
				<i>Seçimlik Ders (4,0): Şirketler Muhasebesi; Uzmanlık Muhasebesi</i>			
			İşletme (ing)	Accounting I,4 Accounting II,5			
				<i>Elective Courses (5,0): Cost Acc.; Fin. Sta. Analysis; Specialized Accounting</i>			
7	Van Yüzüncü Yıl 1982	Erciş İİBF	İşletme	Muhasebe I,5 Muhasebe II,5	D.S.İşl. Muh.5 Şirketler Muh.5 Mali Tab.Ana.,5	Maliyet Muhasebesi I,5	Muhasebe Denetimi,5
				<i>Seçimlik Ders (5,0): Maliyet Muhasebesi II; Bilgisayarlı Muhasebe; Uluslararası Finansal Raporlama Standartları</i>			
		İİBF	İşletme	Muhasebe I,5 Muhasebe II,5	D.S.İşl.Muh.I,3 D.S.İşl.Muh.II,3	Maliyet Muh. I,5 Maliyet Muh. II,5	-
				<i>Seçimlik Ders (5,0): Denetim ve Meslek Hukuku</i>			

Not: Tablodaki güncel bilgiler üniversite web sayfaları ve <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10117> adresinden derlenmiştir (Haziran 2023).

Tablo 5'te yedi üniversite bünyesindeki 9 İİBF ve 1 Siyasal Bilgiler olmak üzere on fakülte'deki 12 İşletme (2'si İngilizce) programına ait bilgiler bulunmaktadır. Bu programlar incelendiğinde 2'den 8'e kadar zorunlu derse yer verilen, hiç seçmlik dersi bulunmayan veya 8 adet seçmlik ders olanağı sunan program çeşitliliği bulunmaktadır. Tüm programların ortalaması alındığında, program başına 6 zorunlu ders (30 AKTS) bulunduğu söylenebilir. 240 kredilik işletme lisans programında zorunlu muhasebe dersi yoğunluğu %12,5 civarındadır.

Yükseköğretim sisteminde ilki 1984'te kurulan, 1990 sonrası çoğalan vakıf üniversiteleri de yerini almıştır. Tablo 6'da vakıf üniversitelerinden seçilmiş örnekler yer almaktadır.

Tablo 6
Vakıf Üniversitelerinde Muhasebe Eğitiminden Örnekler

	Üni.	Fklt	Blm	Ders 1. Yıl	Ders 2. Yıl	Ders 3. Yıl	Ders 4. Yıl
1	İ.D. Bilkent 1984 Ankara	İşletme F.	İşletme (ing)	-	Principle of Financial Accounting 6,5	Managerial Accounting, 5	-
				<i>Elective Courses (5,0): Accounting; Managerial Accounting; Financial Reporting; Auditing; Financial Statement Analysis</i>			
2	Koç 1993 İstanbul	İİBF	İşletme	-	Finansal Muh.,3 Yönetim Muh.,3	-	-
				<i>Seçimlik Ders (3,0): Maliyet Muhasebesi; Finansal Tablolar Analizi; Denetim; Türkiye'de Muhasebe ve Vergi Sistemi; Muhasebeden Seçilmiş Konular (10 ders)</i>			
3	Başkent 1994 Ankara	İİBF	İşletme	-	Muhasebe İlkeleri I,5 Muhasebe İlke. II,5	Maliyet Muhasebesi,5	Fin. Tablolar Analizi,5
				<i>Seçimlik Ders (5,0): Şirketler Muh.; Sürdürülebilirlik Muh ve Entegre Raporlama; Muh. Denetimi; Yönetim Muh.; Ulusl. Finansal Rap. Stand.; İleri Muhasebe Uyg.</i>			
			İşletme (ing)	-	Principle of Acc.,5 Principle of Acc.,5	Financial State. Analysis,5	-
				<i>Elective Courses (5,0): Corporate Acc.; Cost Acc.; Sustainability Acc and Integr. Reporting; Managerial Acc.; Int. Financial Rep. Stand.; Advanced Acc. Appl.</i>			
4	Yeditepe 1996 İst.	İİBF	İşletme	-	Fin. Muh. Temelleri Finansal Muhasebe	Maliyet Muhasebesi	Yönetim Muhasebesi
				<i>Seçimlik Ders: Finansal Tablolar Analizi; Denetim; TİDE İç Denetim Seminerleri; Uluslararası Muhasebe</i>			
5	Atılım' 97 Ankara	İşletme F.	İşletme	-	Muhasebe İlkeleri I,6 Muhasebe İlke. II,6	D.S. Muh. Uyg.5 Fin Tab Analizi,5 Maliyet Muh.,6	Yönetim Muhasebesi,7
				<i>Seçimlik Ders (5,0): Denetim; Elektronik Tablo ve Bilgisayarlı Muhasebe Uyg.</i>			
6	Bahçeşehir 1998 İst.	İktisadi, İdari ve Sosyal Bil.	İşletme	-	Muh. Temel İlke. I,6 Muh. Temel İlke. II,6	-	-
				<i>Seçimlik Dersler: Muhasebe Teorisi,10; Mühendisler İçin Muhasebe,7; Mühendisler İçin Maliyet Muhasebesi,6; Yönetim Muhasebesi,6; Muhasebe Denetimi,6</i>			
7	Yaşar 2001 İzmir	İşletme F.	İşletme	-	Muh. Temelleri,6 Orta Düz. Muh.,6	Maliyet Yönetimi,8	-
				<i>Seçimlik Ders (6,0): Muhasebe Etiği; Muh. Bilgi Sist.; İç Kontrol ve İç Denetim; Stratejik Yönetim Muh.; Ulusl. Muhasebe Stand.; Türk Muhasebe Sistemi; Denetim; Uluslararası Muhasebe</i>			

Not: Tablodaki bilgiler YÖK Atlas: <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10117> ile İşletme lisans programı bulunan Vakıf üniversiteleri web sayfalarından derlenen güncel program bilgileridir (Haziran 2023).

Vakıf üniversitelerinden 7'sindeki 3 İİBF, 3 İşletme ve 1 İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler fakültesindeki İşletme programlarından oluşturulan Tablo 6'daki dersler incelendiğinde, muhasebe derslerinin 3. yarıyıldan itibaren başlatıldığı görülmektedir. Zorunlu dersler 2'den 6'ya kadar (ortalama 20 AKTS), seçimlik ders sayısı da 2'den 8'e kadar değişmektedir. Ders adı ve içeriklerinin Muhasebe Seçilmiş Konular, Sürdürülebilirlik Muhasebesi ve Entegre Raporlama, Muhasebe Teorisi, Uluslararası Muhasebe gibi seçimlik derslerle devlet üniversitesi programlarından az da olsa farklılaştığı söylenebilir.

Yükseköğretimde 1982 sonrası varlığı hissedilen diğer bir kurum örneği ise açık öğretim sistemidir. 1982'de Anadolu Üniversitesinde başlayan açık öğretim, 2010'dan itibaren Atatürk Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi, 2020 yılından itibaren de Ankara Üniversitesi bünyesinde kurulan fakültelerle devam etmektedir. İlgili program bilgileri Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7
Açıköğretim Programlarında Muhasebe Dersleri

	Üni.	Fakülte	Program	Ders 1. Yıl	Ders 2. Yıl	Ders 3. Yıl	Ders 4. Yıl
1	Anadolu 1982 Eskişehir	İktisat Fakültesi	İktisat	Genel Muh.I,5 Genel Muh.II,5	-	-	-
			İktisat (ing)	-	Accounting I,6 Accounting II,6	-	-
			Maliye	Genel Muh.I,6 Genel Muh.II,6	-	Maliyet Muhasebesi,5	Muhasebe Denetimi,7
			Siyaset Bil. v Kamu Y.	Genel Muh.I,6 Genel Muh.II,6	-	-	-
			Siy.Bil.Kam. Yön. (ing.)	-	-	-	-
		İşletme Fakültesi	İşletme	Finansal Muhasebe,5	Dönemsonu İşlemleri,6	Maliyet ve Yön. Muh.,6	Denetim,6 Fin.Tab. Ana.,6
			İşletme (ing)	-	Accounting I,6 Accounting II,6	Cost and Man. Accounting,6	Fin. Sta. Ana,6 Auditing,6
2	Atatürk 2010 Erzurum	Açık ve Uzaktan Öğretim	İşletme	Genel Muh.,5 D.S. Muhasebe İşlemleri,4	Şirketler Muhasebesi,4	Mal. Muh I,8 Mal. Muh. II,5	M.Tabl. Analı,6 Muh. Denet.,6
			Kamu Yönetimi	Genel Muhasebe,5	-	-	-
3	İstanbul 2010	Açık ve Uzaktan Eğitim	İktisat	-	Fin.Muhasebe,5 Değerlendirme ve D.S. İşleml.5	Maliyet Muhasebesi,5	-
			İşletme	Muhasebeye Giriş,6	Muhasebe,5 Maliyet Muh.,6	Yönetim Muhasebesi,5	Denetim,5
			Siyaset Bil. v Kamu Y.	-	-	-	-

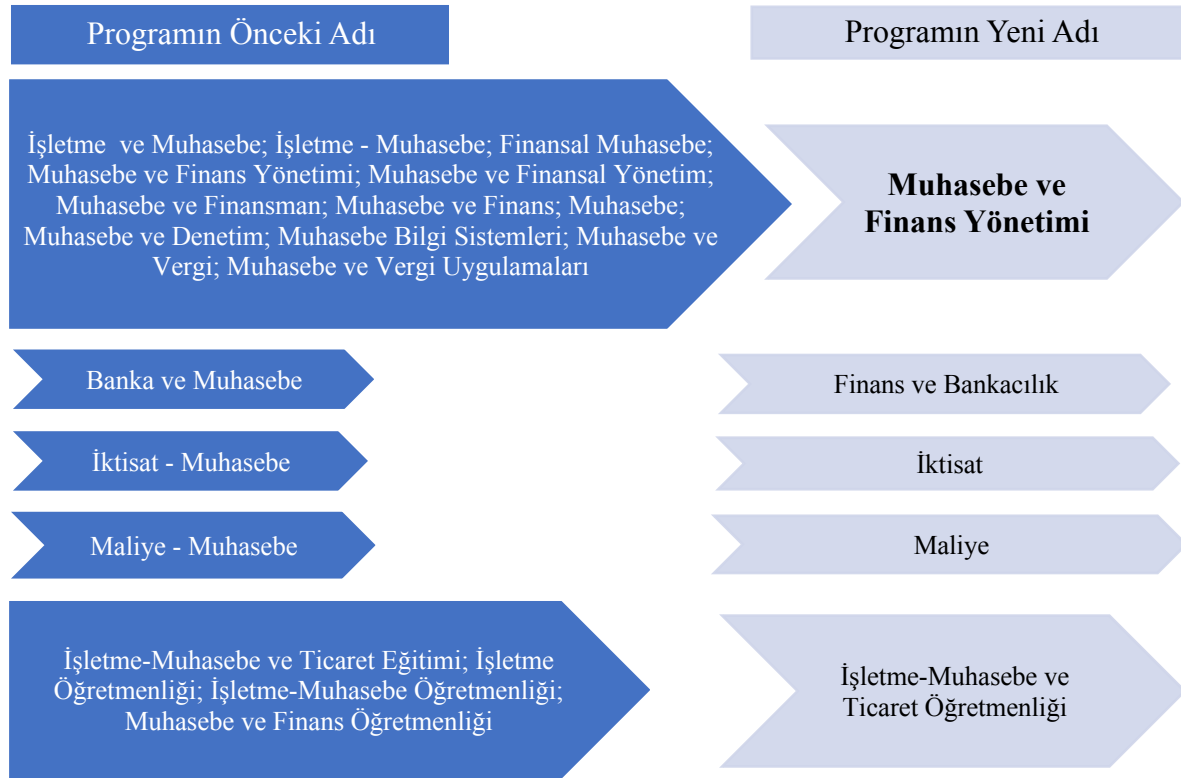
4 Ankara Üni. (2020) Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi İşletme (İng) program bilgisine erişilememiştir.

Kaynak: Üniversite kurumsal web sayfaları ve <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=49005> bağlantısı.

Tablo 7 incelendiğinde, İşletme lisans programlarında 5-7 muhasebe dersi (30 AKTS), diğer programlarda ise hiç muhasebe dersi bulunmayandan 4 muhasebe dersine kadar çeşitlilik sunan programlar mevcuttur. Programlardaki tüm dersler zorunlu statüdedir.

Dördüncü Dönem (2011-2022): Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları Dönemi

2011 yılında muhasebe eğitimini etkileyen iki önemli gelişme yaşanmıştır. Birincisi 1956 yılından beri yeni ekonomik koşullara uyarlanması beklenen Ticaret Kanunu'nun yürürlüğe girmesi, diğeri de Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumunun (660 sayılı KHK, R.G. 2/11/2011-28103) ihdasıdır. Bu dönemde muhasebe ve finansal raporlama standartları ve denetim standartları yeniden ele alınarak gelişmiş dünya ekonomileriyle uyumlaştırılması çalışmaları hızlandırılmış, böylece gerek program güncellenmesi gerekse uygulamaları yeni duruma hazırlamaya yönelik eğitimler akademiye hareket getirmiştir.

Kaynak: 26/03/2020 – E.23969 ve 20/03/2020 – E.20993 YÖK Genel Kurulu Kararı

Şekil 2. YÖK Kararıyla İsim Değişikliği Yapılan Muhasebe Lisans Programları

Hem devlet hem de vakıf üniversitelerinin sayısı hızla artarken, üniversitelerde gerek fakülte ve yükseköğretim kurumlarında gerekse bölüm ve programlarda epeyce çeşitlenme meydana gelmiştir. Farklı isimler altında benzer içerikte eğitim veren programlar zaman zaman gözden geçirilerek düzenlenmektedir. YÖK Genel Kurulu tarafından 2020 yılında alınan kararlar, pek çok lisans ve önlisans programında isim değişikliği yapılmıştır. Şekil 2'de görüldüğü üzere, daha önce 12 farklı isimle açılmış program Muhasebe ve Finans Yönetimi olarak değişmiştir. "Muhasebe Fakültesi" henüz kurulmasa da muhasebe lisans programları açılmaya başlamıştır. YÖK Atlas'ta bilgileri yer alan 15 Muhasebe ve Finans Yönetimi programı, üniversite kurumsal web sayfalarında yer alan Ders Bilgi Paketlerinden taranarak Tablo 8 oluşturulmuştur.

Tablo 8

Muhasebe ve Finans Yönetimi Programında Muhasebe Dersleri

Ü.	Fklt	Ders 1. Yıl	Ders 2. Yıl	Ders 3. Yıl	Ders 4. Yıl
1	Afyon Kocatepe Bolvadin UBF	Gen. Muh. I,6 Gen. Muh. II,6	Envanter Bil.5 Maliyet Muh.I,6 Maliyet Muh.II,6 Şirketler Muh.,5	Bil. Muhasebe I,4 Dış T.İ.ve Muh.,3 Mali Tabl. Analizi,5 Bil. Muhasebe II,4 T. Muhasebe ve Fin. Rap. Standartları,3	Muhasebe Denetimi,5
		<i>Seçimlik Ders (5,0): İşletme Bütçeleri; Muhasebede Deneysel Uyg.; Mesleki Sınavlara Hazırlık; İhtisas Muhasebeleri; Meslek Mev. ve İş Etiği; E-Muhasebe Uyg.; Muhasebe Org</i>			
2	Başkent Üni. Ticari Bilimler Fakültesi	Muhasebe Meslek Mevz. ve Etiği,4	Muhasebe İlkeleri I,6 Muhasebe İlkeleri II,6	Muhasebe Pak.Prog.5 Maliyet Muh. I,5 Maliyet Muh. II,5 Fin. Tabl. Analizi,5	Yönetim Muh.,5 Vergi Muhasebesi,5 Muh. Denetimi,5 Muh. Standartları,5
		<i>Seçimlik Ders (5,0): Finansal ve F.O. Bilgilerin Rap.; Banka Muh.; Sigorta Muh.; İhtisas Muh.; Şirket. Muh.; İleri Muh. Uyg.; Devlet Muh. Sis; Muhasebe ve Finansta Örnek Olaylar</i>			
3	Bilecik Şeyh Edebali UBF	Finansal Muhasebe I,5 Finansal Muhasebe II,5	Şirketler Muhasebesi,4	Maliyet Muh.,3 Muhasebe Denetimi,4 Ul. Muhasebe Sta.,4 Muh. Paket Prog. I,4 Yönetim Muh.,4 Fin. Tab. Analizi,4 Dış T. İ. Muh.,4 Muh. Paket Prog. II,4	Muh. Bilgi Sist.,4 Banka İşlemleri ve Muhasebesi,5 Muh. Güncel Konular,4 Muhasebe ve Finans Bitirme Projesi,7
		<i>Seçimlik Ders (3,0): Ulusl. Denetim Stand.; Muhasebe ve Denetim A; İç Kontrol ve Denetim</i>			
4	Burdur M. Akif Ersoy Bucak Zelifa Tolunay Uyg.Tekn. İşl. Y.O.	Genel Muhasebe I,4 Genel Muhasebe II,4	Muhasebe Uyg4 Şirketler Muh.,4 Fin. Tablolar Analizi,4 Muh. Mes. Huk. ve İş Etiği,4	Muhasebe Bilgi Sis,5 Bil. Muh. Prog. I,4 Maliyet Muh. I,5 Bil. Muh. Prog. II,4 Maliyet Muh. II,5 Vergi Muhasebesi,4 İhtisas Muh.,5	Muhasebe Denetimi,4 Yönetim Muh.,4 Dış Tic. İşl. Muhasebesi,4 Muhasebe Stand.,4 İşbaşında Eğitim
		<i>Seçimlik Ders (3,0): Muhasebede Seçilmiş Konular ve Örnek Uyg.r; İşletme Bütçeleri</i>			
5	Isparta Uyg. Bilimler Büyüköğütlu UBF	Finansal Muhasebe I,5 Finansal Muhasebe II,5	Şirketler Muh.,5 Fin. Tab. Ana.,4 Muh. Paket Prog. 6 Muh. Meslek Mevz. ve Etiği,4	Maliyet Muh. I,6 Maliyet Muh.II,6 İhtisas Muhasebesi,4	Banka v Sig. Muh,5 Muh. Denetimi,5 Muh. Standartları,4 Yönetim Muh.,4 Muh. Bilgi Sis.,4 İşletme Bütçeleri,4 Dış T. İ. Muh.,4 Maliyet Yönetimi,4
		<i>Seçimlik Ders (3,0): Muhasebede Seçilmiş Konular ve Örnek Uyg.r; İşletme Bütçeleri</i>			
6	İstanbul Arel Üni. İİBF	Finansal Muhasebe I, 5 Finansal Muhasebe II,5	Maliyet Muh, 6 Bil. Muh. Uyg.5 Muhasebe Bilgi Sistemleri,4	Muhasebe Stand. I,4 Fin. Tab. Analizi,6 Muhasebe Stand. II,4	Fin. Muhasebe U,6 Muh. Denetimi,7 Yönetim Muh.,6 Maliyet Muh.Uyg,4 Muh. Mes. Huk.,3
		<i>Seçimlik Ders (5,0): Banka Muhasebesi ve Raporlama; Dış T. İ. Muhasebesi; Şirketler Muh.; Konaklama Muhasebesi; İnşaat ve Gayrimenkul Muhasebesi</i>			

7	İstanbul Aydın Üni.	İİBF	Finansal Muhasebe I, 6	Dönem Sonu İşlemleri,5	Maliyet Muh.,7 Muhasebe Standart. 7 Yerinde UygulamaI,4 Yönetim Muh.,7 Mali Tab. Analizi,7 Yerinde Uygula. II,4	Muh. Denetimi,6 Muh.Fin.Y.İ.Uyg.A.I,4 Şirketler Muh.,6 Bil.. Muhasebe,8 Muh.Fin.Y.İ.Uyg.A.II,6
			<i>Seçimlik Ders (4,0): Banka İşlemleri Muh.; Vergilendirme ve Muhasebe Uyg.</i>			
8	Kayseri Üni.	UBF	Finansal Muhasebe I, 5	Envanter Bilanço,5	Maliyet Muh. I,5 İhtisas Muh. I,5 Maliyet Muh. II,5 İhtisas Muh. II,5	Bağımsız Denet.,5 Yönetim Muh.,5 Muhasebe ve Fin. Yön. Uyg., 30
			<i>Seçimlik Ders (5,0): Finansal Tablolar Analizi; Bil. Muhasebe I; Bil. Muhasebe II</i>			
9	Kırklareli Üni.	UBF	Genel Muh.I,6 Gen. Muh. II,6 Denetim Gir. ve Den. Sta.,6	Env. ve Finansal Raporlama,5 D.S. İşl. Değ.,4 Şirketler Muh.,4 Fin.Tab. Ana.,4	Muh. Meslek Huk,5 Bil. Muhasebe,4 Ulusl. Fin. Rap. Sta. I,5 Maliyet Muh.,4 Tasfiye ve İflas İ. Muh.,4	Yönetim Muh.,6 Denetim Uyg.,6 Ulusl.Fin. Rap. Sta. II,5 İşletmelerde Mesleki Eğitim Uygulaması,20
			<i>Seçimlik Ders (4,0): Muhasebe Uyg.; Dış Tic.İşl. Muh; Kâr Amacı Olm. Örgütlerde Muhasebe; Tarım Muh.; Vergi Muh., Banka ve Sigorta Muh.; Adli Muhasebe</i>			
10	Kütahya Dumlupınar	Kütahya UBF	Genel Muhasebe I,5 Genel Muhasebe II,5	D.S.İşl.Muh,5 Mal. Muh. I,5 Mal. Muh. II,4 Şirketler Muh.,5 Muh. Sis. Org,4	Fin. Tab. Analizi,5 Muh. Paket Prog.I,5 Muh. Paket Prog.II,5 Yönetim Muh.,5	Muhasebe Stand.,5 Muhasebe Denet.,5 Vergi Muhasebesi,5 İleri Muh. Uyg.,5
			<i>Seçimlik Ders: Çevre Muh.i,4; Dış T.İ.Muh.,5; Aracı Kur. Muh.,5; Kurumsal Raporlama,3; İhtisas Muh. I,4; Muh. Örnek Olaylar,4; Muh. İçin İng.I,4; İç Kontrol,4; Muhasebe Uyg.I,4; Muh. İçin İng.II,4; Muhasebe Uyg.II,5; Str. Maliyet Yön.,5; İhtisas Muh. II,5; Türev Ürün. Muh., 5; Risk Yön. ve İç Denetim,5; Sigorta Muh.,5; Sağlık İşl. Muh.,5; Denetim Uyg.,5</i>			
11	Malatya Turgut Özal	Sosyal ve Beşeri Bilimler F. Y.O.	Muhasebe I,5 Muhasebe II,5	Ticari Belgeler ve Beyanlar,4	Maliyet Muh.,6 Mali Tab. Analizi,4 Muh. Örn. Olaylar,2 Muh. Paket Prog.5 Yönetim Muh.,5	Muhasebe Stand.,6 Muh. Denetimi,5 E-Muhasebe,4 Proje Çalışması,4
			<i>Seçimlik Ders (4,0): Çevre Muhasebesi; Dış T. İ. Muh.; Şirketler Muh.; Muhasebe Tarihi; Turizm Muhasebesi; İşletme Bütçeleri; Adli Muhasebe; Banka Muh.; Sigorta Muh.; Stratejik Maliyet Yönetimi; Finansal Planlama ve Kontrol; Devlet Muhasebe Sistemi</i>			
12	Muğla S. Koçman	Seydikemer U.B. Y.O.	Finansal Muhasebe I, 5	Envanter Bilanço,6	Maliyet Muh.,6 Bil. Muhasebe I,4 Yönetim Muh.,6 Bil. Muhasebe II,4	Finansal Analiz,5 Muh.Pak.Prog.Kul4 Bağımsız Denet.,5 Muhasebe Stand.,5
			<i>Seçimlik Ders (4,0): Muhasebe Bilgi Sistemleri; Muhasebe Meslek Hukuku</i>			
13	Necmettin Erbakan	UBF	Finansal Muhasebe I, 5	Envanter Bil.,5 Şirketler Muh.,5	Finansal Rap. Sta. I,5 Maliyet Muh.,5 Bil. Muhasebe I,5 Dış Ticaret Muhasebesi,3	Bil. Muhasebe II,5 Yönetim Muh.,4 Muhasebe Denet.,4 Fin.Tab. Analizi,4 İşbaşı Eğitimi,30
			<i>Seçimlik Ders (4,0): İhtisas Muhasebesi; Finansal Raporlama Standartları II; Muhasebe Meslek Hukuku ve İş Etiği; İleri Muhasebe Uygulamaları</i>			

14	Trakya Üniversitesi	Uzunköprü U.B.Y.O.	Finansal Muhasebe I, 5	D.S. Muhasebe İşlemleri I,6	Maliyet Muh. I,7	Ulusl.Finansal Rap. Standartları I,6
			Finansal Muhasebe II,5	D.S. Muhasebe İşlemleri II,6	Muh. Paket Prog. I,4 Maliyet Muh. II,7 Muh. Paket Prog.II,4	Yönetim Muh.,4 Muhasebe Denet.,4 Ulusl.Finansal Rap. Standartları II,6
<i>Seçimlik Ders (5,0): Ticari Belgeler; Muhasebe Sist. ve Org.; Şirketler Muh.; Konaklama İşl. Muh.; Banka Muh.; İç Kontrol; Sağlık Kurum. Maliyet; Finansal Tab. Analizi; Dış T.İ. Muh.; Sigorta Muh.; İleri Muhasebe Uyg.; Muhasebe Hileleri; Muhasebe Denetimi Uyg.</i>						
15	Uşak Üniversitesi	UBF	Gen. Muh. I, 4	D.S. Muhasebe İşlemleri,4	Muhasebe Stand.I,4	Denetim Stand. II,4
			Gen. Muh. II,4	Mal. Muh. I,4	Şirketler Muh.,4	Dış T.İ. Muh. ve Finansmanı,5
<i>Seçimlik Ders (4,0): Banka ve Sigorta İşl. Muh.; Çevre Muh.; Lojistik Maliyet Analizi ve Yönetimi; İşl. Veri Analizi ve Raporlama; Güncel Muhasebe Sorunları; Türev Ürünler ve Muh.; İhtisas Muh. I; İhtisas Muh. II; Mesleki Uyg. I; Mesleki Uyg. II; Adli Muhasebe ve Uyg.; Stratejik Maliyet Yön.; İç Kontrol ve Denetim; Kamu Kurumlarında Muhasebe Uyg.</i>						
Gen. Muh. I,4 Muh. Mes. Mevz. ve Mes Etiği,4						
Mal. Muh. II,4 Fin.Tab. Analizi,4						
Muh. Paket Prog. I,4 Muh. Paket Prog.II,4 Muhasebe Stand. II,4 Denetim Stand. I,4						
İşl. Mesl Eğitim,30						

Kaynak: Üniversitelerin kurumsal web sayfaları ile <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10410> ve <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=29010> adresinden derlenen program bilgileridir (Haziran 2023).

Tablo 8 incelendiğinde, muhasebe ve finans yönetimi programları en yoğun muhasebe dersi bulunan lisans programları olarak dikkat çekmektedir. İşletme programlarında olduğu gibi Muhasebe I-II, Dönem Sonu İşlemleri ve Değerleme, Maliyet Muhasebesi, Yönetim Muhasebesi, Finansal Tablolar Analizi, Muhasebe Denetimi gibi derslere yer verilmektedir. Farklı olarak Bilgisayarlı Muhasebe Uygulamaları, Muhasebede Paket Program Kullanımı, Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları, İşbaşı Eğitimi gibi dersler pek çok programda zorunlu ders olarak yer almaktadır. Dış Ticaret İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi ve Şirketler Muhasebesi dersleri genellikle zorunlu, kısmen de seçimlik ders olarak yer almaktadır.

Programlarda en az 11 ders (55 AKTS) ve en çok 18 ders (98 AKTS) zorunlu statüde bulunmaktadır. 15 programda ortalama 14 zorunlu (74 AKTS) muhasebe dersi bulunduğu tespit edilmiştir. Böylece bir programda yaklaşık %30 zorunlu %20 seçimlik muhasebe dersinin bulunduğu söylenebilir. Muhasebe ve finans yönetimi programında seçimlik dersler 2-18 arası değişebilmektedir. Muhasebe Bilgi Sistemi, Uzmanlık Muhasebeleri, İç Kontrol ve Denetim, Hile Denetimi, Denetim Standartları ve Uygulamaları, Meslek Etiği, Güncel Muhasebe Konuları, Çevre Muhasebesi gibi çok çeşitli seçimlik dersler bulunmaktadır.

Sonuç

Çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yıllık geçmişinde muhasebe eğitiminde yaşanan gelişme seyri izlenerek farklı dönemlerde kurulan üniversitelerdeki programlar incelenmiştir. Bilgiler, YÖK Atlas ve üniversite web sayfalarından derlenmiştir. Araştırma döneminde Ülkemizde 129'u devlet, 75'i vakıf üniversitesi ve 4 Vakıf MYO olmak üzere toplam 208 üniversite bulunmaktadır (YÖK Atlas, 2023). Bunun 90'ı İİBF, 22'si İşletme, 9'u Siyasal Bilgiler ve altısı diğer olmak üzere devlet üniversitelerine bağlı 127 işletme (28'i İng., 2'si Alm., 1'i Fra.) lisans programı bulunmaktadır. Üç devlet üniversitesine bağlı fakültelerde açık öğretim sistemiyle öğretim yapan 4 işletme (1'i İng.) lisans programı mevcuttur. Vakıf üniversitelerinde 23'ü İİBF, 13'ü İşletme, 19'u İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler, 9'u İşletme ve Yönetim Bilimleri, ikisi İnsan ve Toplum Bilimleri fakültesinde olmak üzere 66 işletme lisans programı bulunmaktadır. Otuz dokuz programda İngilizce eğitim verilmektedir. Araştırma kapsamında toplam 44 üniversitede 52 akademik birimde 44 işletme, 15 muhasebe ve finans yönetimi, 11 diğer olmak üzere 70 lisans programına ait bilgiler değerlendirilmiştir.

Araştırmada Cumhuriyetin farklı dönemlerinde kurulan üniversitelerde muhasebe eğitiminin durumu ortaya konulmaktadır. Cumhuriyet dönemindeki muhasebe eğitimi dört bölümde ele alınmıştır. Bunlar; Kuruluş Dönemi (1923 – 1949), YÖK Öncesi Dönem (1950-1981), Yeni Üniversite ve Mesleki Düzenlemeler Dönemi (1982-2010), Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları Dönemi (2011-2022) şeklindedir.

Birinci dönemde (1923-1949) Cumhuriyet öncesinden gelen üç üniversiteye bağlı 5 fakülteye bağlı 5 işletme lisans programı incelenmiştir. Zorunlu muhasebe dersleri 3 programda ilk dönemden, diğer 3 programda 3. yarıyıldan itibaren verilmektedir. Her programda 5-6 zorunlu ders ve farklı sayıda seçimlik ders bulunmaktadır. Bir program muhasebe denetimi ile muhasebe ve finans uzmanlık programları ile diğerlerinden ayrılmaktadır.

İkinci dönemde (1950-1981) İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi kökenli beş üniversitede 7 fakülteye bağlı 9 işletme lisans programı ele alınmıştır. Programlardaki zorunlu muhasebe dersleri 2'den 9'a, seçimlik muhasebe dersleri de 1'den 13'e kadar çeşitlenmektedir. İki programda zorunlu muhasebe dersleri 3. yarıyıldan itibaren başlamaktadır. İktisadi ve Ticari İlimler Akademilerinin o dönemde ekonomik gelişmeye ve eğitime çok önemli katkı sağladığı (Chambers ve Chambers, 2020) bilinmektedir. 1979'da İTİA ve işletme fakülteleri öğretim elemanlarının katılımı ile gerçekleşen I. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu bildirilerinden yararlanarak o dönemdeki programlar hakkında da bilgi verilmiştir.

Üçüncü dönemde (1982-2010), YÖK yasası ile üniversite sistemi düzenlenmiş ve İTİA yapısındaki birimler İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerine (İİBF) dönüşmüştür. Bu dönemde kurulan 7 devlet üniversitesi bünyesindeki 10 fakülteye bağlı 12 işletme programı incelenmiştir. Bunların tamamında zorunlu muhasebe dersleri ilk yarıyıldan başlamakta ve 2'den 8'e kadar değişmektedir. Seçimlik ders sayısında da farklı bir dağılım mevcuttur. Genellikle tekrar eden dersler Genel Muhasebe I-II, Envanter Bilanço/ Dönemsonu İşlemleri, Maliyet ve Yönetim Muhasebesi, Finansal Tablolar Analizi ve Muhasebe Denetimi şeklinde olup, diğer bir araştırma (Gücenme ve Arsoy, 2006) sonuçlarıyla örtüşmektedir. Bu dönemde kurulan vakıf üniversitelerinden 7'sine ait sekiz işletme programı incelendiğinde, tüm programlarda zorunlu muhasebe derslerinin 3. yarıyıldan başlatıldığı ve genellikle az sayıda (2 - 6) muhasebe dersine yer verildiği tespit edilmiştir. Yine bu dönemde başlayan açık öğretim sistemiyle eğitim veren işletme programları incelendiğinde, örgün programlarda tekrar eden derslere yakın sayıda (5 - 7) muhasebe dersinin bulunduğu ve seçimlik derslere yer verilmediği belirlenmiştir.

Dördüncü dönemde (2011-2022) diğer dönemlerden farklı olarak muhasebe ve finans yönetimi lisans programı bulunan 12 devlet, 3 vakıf üniversitesinin programları incelenmiştir. Daha önce incelenen işletme programlarında gelenekselleşen derslere ilave olarak, muhasebe bilgi sistemi, muhasebede paket program kullanımı, dış ticaret işlemleri muhasebesi gibi dersler ve yine bu dönemde yapılan düzenlemeler ve kurumsal gelişim ekseninde, muhasebe ve finansal raporlama standartları, iç denetim, sürdürülebilirlik ve entegre raporlama gibi derslerle zorunlu ders yelpazesinin genişlediği görülmektedir. Program başına ortalama 11-18 zorunlu muhasebe dersi, en az o kadar da seçimlik muhasebe dersi bulunmaktadır. Böylece 240 AKTS lisans programının %30'u zorunlu muhasebe dersleriyle, bazı programlarda seçimlik derslerle birlikte programın %50'sinin muhasebe dersleriyle karşılandığı tespit edilmiştir.

Tarihsel süreç içinde programlarda yer alan dersler incelendiğinde gerek nicel özellikler gerekse öğretim nitelikleri bakımından önemli ilerlemenin yaşandığı söylenebilir. Özellikle işletme fakülteleri ile İTİA kökenli üniversitelerin (İİBF) işletme lisans programlarında, 2000'li yıllara kadar muhasebe derslerinin daha yoğun şekilde yer aldığı, kredili sisteme geçiş ve Bologna sürecine uyum döneminde muhasebe derslerinin çeşit ve süre olarak azaldığı belirlenmiştir. Programlar arasında fakülte ve program isimlerinden ders isim ve içeriklerine, öğrenme çıktılarının ulusal/uluslararası yeterlilikler çerçevesi hedeflerini karşılama düzeyine kadar çeşitli yönlerden bariz farklılıkların olduğu (Gül ve Aksu, 2022) da teyit edilmektedir.

Özetle, elde edilen sonuçlara göre hem devlet hem de vakıf üniversitelerinde **işletme** lisans programlarında genellikle zorunlu ders statüsünde ortalama 5 muhasebe dersi (20-25 AKTS), ayrıca hiç seçimlik dersi bulunmayan ve 12 derse kadar seçimlik ders havuzu bulunan programlara rastlanmaktadır. İşletme programlarında muhasebe dersleri %10-15 oranındadır. Araştırma kapsamında incelenen **muhasebe ve finans yönetimi** programlarında ise ortalama 14 zorunlu muhasebe dersi (74 AKTS) yer almaktadır. Bu programların %30 ila 50'si muhasebe derslerinden oluşmaktadır.

Üniversiteler öğrencilerini mesleğe ve hayata hazırlamakla (Pekdemir, 2000), meslek örgütleri de mensuplarını yaşam boyu öğrenenler olarak sürekli güncel tutmakla sorumludurlar. "Muhasebe eğitimi alan lisans mezunlarımız ulusal ve uluslararası alanlarda iş bulmak, değer yaratmak ve rekabet etmek zorundadır" (Hacırüstemoğlu, 2009, s.20). Farklı olmak iyidir ama karışıklığa varacak düzeyde çeşitlilik sorun olabilir.

Gerek işletme gerekse muhasebe ve finans yönetimi programlarında, giriş dersi olan temel muhasebe bilgisi yanında genellikle mevzuat tabanlı derslere zorunlu statüde yer verildiği görülmektedir. Bununla birlikte Muhasebe Bilgi Sistemi, Blok Zinciri ve Kripto Varlıkların Muhasebeleştirilmesi, Muhasebe Uygulamalarında Yapay Zekâ Kullanımı gibi teknoloji tabanlı dersler ve Sürdürülebilirlik, Entegre Raporlama, Etik ile ilgili konuları kapsayacak şekilde programların güncellenmesi, geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi önemlidir.

Araştırmada mevcut lisans programlarındaki dersler ile muhasebe mesleği giriş sınavlarındaki konular arasındaki ilişki de belirlenmeye çalışılmıştır. 1990'lardan itibaren SMMM ve YMM için muhasebe meslek yasasındaki gereklilikler yanında bağımsız denetim uzmanlığı için gereklilikler dikkate alındığında, işletme programları ile muhasebe ve finans yönetimi programlarında verilen muhasebe eğitiminin, muhasebe meslek sınavları ve bağımsız denetçilik sınavları bakımından yeterli düzeyde olduğu söylenebilir. Muhasebe eğitimi verilen programlarda mesleki teknik yetkinliği kazandırmanın yanında kişisel ve etik becerileri geliştirmeye yönelik derslerin çoğaltılması, muhasebe derslerinin diğer alanlarla ilişkisinin güçlendirilmesi ve uygulamalı ders içeriklerinin zenginleştirilmesi önerilebilir.

Mesleki eğitimin niteliği bakımından uygulamalı eğitimin/ stajın nasıl gerçekleştiği de son derece önemlidir. Buna karşılık literatür incelemesinde değinildiği üzere, Türkiye'de uygulanan muhasebe ve ilişkili programlardaki müfredat ile Uluslararası Muhasebe Eğitim Standartları çerçevesinde belirlenen yetkinliklerin tam olarak karşılanabildiğini söylemek mümkün değildir (Özbirecikli ve Şen, 2018; Özdoğan ve Molloağulları, 2019; Kızılyalçın, 2020). Bir araştırmada, Türkiye'deki programlarda en yüksek mesleki yetkinlik kazanımı %52 ile kişisel yetkinlik, en düşük %10 ile etik yetkinlik grubunda saptanmış (Önce ve Çavuş, 2022) olması, program güncellemesinin ne yönde olacağı konusunda yeterli ipucu vermektedir.

Yükseköğretim yetkili kurullarında alınan kararlarla belli standartlar sağlanmakla birlikte, muhasebe eğitimi verilen okullarda program, ders ismi, içerik, kredi yükleri gibi yapılması gereken pek çok çalışma bulunmaktadır. Bunun için referans IFAC tarafından belirlenen Uluslararası Eğitim Standartları olmalıdır. İş dünyasının gereksinim ve taleplerini karşılayacak şekilde meslek örgütleri ile eğitim kurumlarının işbirliği bu noktada önem arz etmektedir. Söz konusu yetkinlikler, fakülte, program ve ders isimlerinden ziyade verilen ders içerikleri, ders saati/ kredi yeterliliği ve öğrenme ortam ve yönteminin etkin ve uygun olması ile karşılanabilecektir.

Muhasebe eğitimi hakkında bilgi sahibi olmak isteyenlere bir nebze de olsa yararlı olacağı düşünülen bu çalışmanın, kısıtlı bir zamanda ve erişilebilen kaynaklar çerçevesinde yapıldığı göz önünde bulundurulmalıdır. Yapılan değerlendirmenin, yazındaki boşluğu doldurmada yararlı olması, lisansüstü programlar incelenerek yapılacak araştırmalara da ışık tutması umularak, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci yüzyılında muhasebe eğitimine katkı sağlaması beklenmektedir.

Kaynakça

- Akdoğan, N. ve Doğan, D. U. (2022). Türkiye’de muhasebe eğitiminin dünü bugünü ve geleceği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi*, 25(25. Yıl Özel Sayısı), 390-414. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.1140497>
- Aslan, M., Apak, S., Erol, M. ve Ayboğa, H. (2023). Türk muhasebe mesleği üzerine kronolojik bir inceleme (1839-2020). *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (24), 1-16. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2270286>
- Aysan, M. A. (1990). Türkiye’de muhasebe mesleğinin gelişimi. 15. *Türkiye Muhasebe Kongresi*, (28 Şubat-1 Mart), Ankara.
- Bedard, J. ve Gendron, Y. (2004). Qualitative research on accounting: some thoughts on what occurs behind the scene. In Humphrey, C. ve Lee, B. (Eds). *The real life guide to accounting research: A behind – the scenes view of using qualitative methods*. (pp.191-204). United Kingdom: Elsevier.
- Berg, B. L. ve Lune, H. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Aydın, H. (Çev. Ed). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Can, A. V. (2007). Luca Pacioli muhasebenin babası mıdır? *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, (12), 1-15. Erişim adresi: <https://www.arastirmax.com/en/publication/akademik-bakis/12/luca-pacioli-muhasebenin-babasi-midir/arid/d4b70eee-f232-473d-b107-c6ec505583b6>
- Chambers, N. ve Chambers, G. (2020). Development of accounting education in the republic of Turkey: The economic and commercial sciences academies (1959-1982). *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (19), 59-80. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1200977>
- Fırat, A., Ünal, H. ve Yücel, G. (1979). *I. Türkiye muhasebe eğitimi sempozyumu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Muhasebe Enstitüsü Yayını.
- Hacırustemoğlu, R. (2009). Türkiye’de muhasebe eğitimi için on yıllık hedefler. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 11(3), 19-31. Erişim adresi: <https://eds.s.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=67128313-9840-4fed-9d0f-75beeaacb6f3%40redis>
- Gücenme, Ü. ve Arsoy, A. P. (2006). Türkiye’de cumhuriyet döneminde muhasebe eğitimi. *Mali Çözüm Dergisi*, (76), 308-328. Erişim adresi: https://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/malicozum_kongreozel/17%20umitgucenme_aylinpo_royarsoy.pdf
- Gül, M. ve Aksu, İ. (2022). Analysis of accounting education at the world’s leading universities and its comparison with Turkish universities. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (94), 207-222. doi: 1025095/mufad.1018617
- Güvemli, O. (1995). *Türk devletlerinde muhasebe tarihi-1*. İstanbul: Avcıol Basım-Yayın.
- Güvemli, O. (2001). *Türk devletlerinde muhasebe tarihi-4*. İstanbul: Avcıol Basım-Yayın.

- Güvemli, O. ve Aslan, M. (2019). Cumhuriyet'in muhasebesi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (17), 61-72. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/757006>
- Kamu Gözetimi Kurumu. (2023). Bağımsız Denetçilik Sınavı. Erişim adresi: <https://kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/5212/Bag%CC%86%C4%B1ms%C4%B1z-Denetc%CC%A7ilik-S%C4%B1nav%C4%B1>
- Kızıyalçın, A. (2020). Türkiye'deki üniversitelerde bulunan işletme bölümleri ders programlarının uluslararası muhasebe eğitim standardı (UMES-2) bağlamında incelenmesi ve uyumlaştırılması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (85), 129-152. doi: 10.25095/mufad.673714
- Kozak, M. (2021). *Bilimsel araştırma: Tasarım, yazım, yayım teknikleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Lalik, Ö., Uslu, S. ve Büyükmirza, H. K. (1981). Etkili muhasebe eğitimi için bir öneri: Muhasebe fakültesi. *III. Muhasebe eğitimi sempozyumu*, Abant-Bolu.
- Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği. (1992, 26 Aralık). Resmi Gazete. (Sayı: 21447 (mükerrer)). Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21447_1.pdf
- Otar, İ. (1984). *Risale-i felekiyye "Kitab-us-Siyaqat" hakkında*. İstanbul: Formül Matbaası.
- Önce, S. ve Çavuş, G. (2022). Geleceğin muhasebe profesyonellerinin sahip olması gereken yetkinlikler: Muhasebe profesyoneli olabilmek için mezun olunması gereken yükseköğretim program çıktılarının analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi*, 25(25.Yıl Özel Sayı), 497-510. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.1137721>
- Özbirecikli, M. ve Şen, İ. K. (2018). The education - related developments in accounting profession in Turkey: A comparative review with international education standards. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, (20. Özel Sayı), 266-293. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/633992>
- Özdoğan, B. ve Mollaoğulları, B. F. (2019). Devlet üniversitelerinde verilen muhasebe eğitimi ile uluslararası muhasebe eğitimi standartları üzerine mukayeseli bir inceleme: Ege Bölgesi örneği. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 21(4), 1037-1060. <http://dx.doi.org/10.31460/mbdd.584982>
- Pekdemir, R. (2000). *Gelecek yüzyılda muhasebe eğitimi*. Ankara: Türmob Yayınları.
- Sangster, A. ve Tyrrall, D. E. (2004). Insights from internet-based research: Realising a qualitative understanding from a quantitative search proces. In Humphrey, C. ve Lee, B. (Eds). *The real life guide to accounting research: A behind – the scenes view of using qualitative methods*. (pp.309-324). United Kingdom: Elsevier.
- Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu. (1989, 13 Haziran). (3568 sayılı Kanun). Resmi Gazete. (Sayı: 20194). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.3568.pdf>

Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. (2008, 26 Temmuz). (5786 sayılı Kanun). Resmi Gazete. (Sayı: 26948). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/07/20080726-2.htm>

Türkiye Muhasebe Uzmanları Derneği. (2023). 1923 den 1942 ye. Erişim adresi: <https://www.tmud.org.tr/tr/hakkimizda/tarihce>

Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği – TÜRMOB. (2022). 21.Türkiye Muhasebe Kongresi Yaklaşıyor. Erişim adresi: <https://www.turmob.org.tr/haberler/05b5cff4-2c51-4df6-8ff1-f3bfa09a5fb3/>

TÜRMOB Temel Eğitim ve Staj Merkezi. (2023). TESMER Staj ve Sınavlara İlişkin Uygulama Yönergesi ve Ekleri. Erişim adresi: <https://www.tesmer.org.tr/?p=1457>

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2019). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (10.Baskı) Ankara: Seçkin Yayıncılık.

YÖK (t.y.). *Tarihçe*. Erişim adresi: <https://www.yok.gov.tr/kurumsal/tarihce>

YÖK Atlas (Haziran, 2023). Erişim adresi: <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10117>

Extended Abstract

Purpose

This study evaluates the development course of accounting undergraduate education in the 100-year history of the Republic of Türkiye. The study tries to answer the following questions: “What is the status of accounting education in universities established in different periods of the Republic?” “What is the relationship between the courses in the current undergraduate programs and the subjects in the accounting profession entrance exams?” For this purpose, 70 undergraduate programs related to business and accounting were examined.

Design and Methodology

This study is based on situation analysis aiming to determine the state of undergraduate accounting education. The document review method was used in the study, a type of qualitative research. Documents are crucial sources of information that need to be effectively utilized in qualitative research. Accounting courses in undergraduate programs such as business administration and accounting in universities in Türkiye were searched. In the research, literature such as periodical studies on accounting education (Akdoğan ve Doğan, 2022; Chambers ve Chambers, 2020; Gücenme ve Arsoy, 2006), International Education Standards-IES (Kızıyalçın, 2020; Özdoğan ve Mollaoğulları, 2019; Özbirecikli ve Şen, 2018) and international competences that should be brought to graduates (Gül ve Aksu, 2022; Önce ve Çavuş, 2022) were used. Accounting undergraduate education in the 100-year Republic period is discussed in four sections: The established period (1923-1949), the Pre-YÖK period (1950-1981), the New University and profession regulation period (1982-2010), Accounting and Financial Reporting Standards period (2011-2022). The information about 70 undergraduate programs of 52 academic units in 44 universities (44 business administration, 15 accounting and finance management, and 11 others) obtained from YÖK-Atlas (YÖK Atlas, 2023) and university web pages has been discussed in terms of state and foundation universities and also open education programs. With the YÖK law enacted in 1981, universities gained a new structure. With the professional law of 1989, the legal framework of the accounting profession was determined. In the research undergraduate programs known to have intensive accounting teaching were examined.

Findings

The findings are evaluated in various aspects, such as compulsory and elective courses, credit loads, professional practices, educational methods and processes, and institutional structure considering the necessity of digital transformation and lifelong learning. In the first period (1923-1949), six business administration undergraduate programs in 5 faculties of 3 universities from the pre-Republic period were examined. In the second period (1950-1981), nine business administration undergraduate programs from 7 faculties of 5 ITIA-based universities were discussed. The compulsory accounting courses in the programs range from 2 to 9, and elective accounting courses range from 1 to 13. In addition, Turkish Accounting Education Symposiums were also mentioned. In the third period (1982-2010), the university system was transformed with the law of YÖK. In this period, 12 business administration undergraduate programs affiliated to ten faculties within seven state universities were examined. Eight business administration undergraduate programs from seven foundation universities established in this period are examined. It has been determined that compulsory accounting courses are started in the 3rd semester in all programs. When the business administration undergraduate programs that provide education with the open education system that started in this period were examined, it was determined that there were no elective courses. In the fourth period (2011-2022), unlike the other periods, the programs of 12 state and three foundation universities, which have accounting and finance management undergraduate programs, were examined. With an average of 14

compulsory and eight elective accounting courses per program, it was determined that the programs with the most intensive accounting courses were found. Accounting education in business administration and accounting and finance management programs is sufficient for professional accounting exams and independent auditing exam subjects.

Research Limitations

The result of this study is limited to the evaluation made by the author about the course information available from YÖK Atlas and university websites.

Implications

In the programs that provide professional education, specific standards should be provided in terms of both the name and the course content. It is also essential to constructively develop inter-institutional communication and cooperation. In addition to gaining professional technical competence in accounting education programs, it can be recommended to increase the courses aimed at developing personal and ethical skills, to establish a relationship between accounting courses with other fields, and to enrich the content of practical courses such as crypto money and blockchain technologies, artificial intelligence and sustainability.

Originality/Value

Accounting education research in the 100-year history of the Republic of Türkiye deals with undergraduate accounting and finance management and business administration programs (including open education) with a holistic approach in all higher education institutions. Thus, it offers suggestions that may be useful in the second century of the Republic of Türkiye.

Araştırmacı Katkısı: Ergün KAYA (%100).

Educational Development Initiatives of German-Speaking Émigré Professors in Türkiye ¹

Alev ELÇİ ² - Pelin TELSEREN KADERCAN ³

Submitted by: 19.06.2023

Accepted by: 09.10.2023

Article Type: Research Article

Abstract

Educational development in the context of higher education is a field that enhances the overall effectiveness and quality of teaching and learning. As full-fledged modernization was taking place with Mustafa Kemal Atatürk's leadership in Türkiye to transform the higher education system, the Turkish government invited German-speaking academics who fled their country for political reasons. The University Reform has often been studied from a historical perspective, but no attention has been paid to the field of educational development. This study aims to examine the educational development initiatives of German-speaking émigré professors in higher education in Türkiye between 1923 and 1946. The systematic review research methodology was used by reviewing publications containing the diverse activities and methods carried out during the implementation of University Reform. The professors were given a strict time frame to learn Turkish, teach their courses in Turkish, and be fully responsible for sharing their knowledge with faculty members. These efforts helped establish the bases for long-term continuity in faculty development in Türkiye. This development was not always smooth for either party, but proved to be very beneficial in terms of educational development for newcomers and native faculty members both. The findings show six areas of educational development were implemented in the early Republican era that had a tremendous impact on the higher education system: scholarship of teaching and learning; establishment (recruitment) and retention of new faculty; scholarly writing, libraries, and publications; mentoring; community services; and faculty learning communities.

Keywords:

Citation: Elçi, A. and Telsere Kadercan, P. (2023). Educational development initiatives of German-speaking émigré professors in Türkiye. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(Özel Sayı), 331-356.

¹ This study does not require ethics committee permission.

² YÖMEGA (Higher Education Professional Development Network), dr.alevelci@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9243-2104

³ Massasoit Community College, Massachusetts & New York Institute for the Humanities and Social Studies, Department of History and Government, New York, The United States, pkadercan@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7154-2884

Türkiye'de Almanca Konuşan Göçmen Profesörlerin Eğitim Gelişimi Girişimleri

Alev ELÇİ⁴ - Pelin TELSEREN KADERCAN⁵

Başvuru Tarihi: 19.06.2023

Kabul Tarihi: 09.10.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Yükseköğretim bağlamında eğitim gelişimi, öğretme ve öğrenmenin genel etkinliğini ve kalitesini artıran bir alandır. Türkiye'de yükseköğretim sistemini dönüştürmek amacıyla Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde tam donanımlı bir modernleşme yaşandığı bir süreçte, Türk hükümeti siyasi nedenlerle ülkelerinden kaçan Almanca konuşan akademisyenleri ve bilim adamlarını davet etti. O dönemde yapılan Üniversite Reformu sıklıkla tarihsel bir perspektiften incelenmiş, ancak özellikle eğitim gelişimi alanı çok ele alınmamıştır. Bu çalışma, 1923-1946 yılları arasında Türkiye'de yükseköğretimde Almanca konuşan göçmen profesörlerin eğitim gelişimi girişimlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Sistemik derleme araştırma metodolojisi kullanılarak, eğitim gelişimi yöntemlerinin ve etkinliklerinin farklı yaklaşım ve türlerini araştırmak için Üniversite Reformu sürecinde gerçekleştirilen çalışmaları içeren yayınlar incelendi. Profesörlere Türkçe öğrenmeleri, derslerini Türkçe öğretilmeleri ve bilgilerini öğretim elemanlarına aktarma ve onlarla paylaşımları konusunda tam sorumluluk sahibi olmaları için katı bir zaman çerçevesi verildi. Bu çabalar, Türkiye'de öğretim elemanı gelişiminde uzun vadeli sürekliliğin temellerinin oluşturulmasına yardımcı oldu. Bu gelişmelerin her iki taraf için de her zaman sorunsuz bir geçiş olmadığı söylenebilir, ancak hem yeni gelenler hem diğer Türk öğretim üyeleri için eğitim gelişimi açısından oldukça faydalı olduğu ortaya çıktı. Bulgular, erken Cumhuriyet döneminde yükseköğretim sistemi üzerinde çok büyük bir etki yaratan altı eğitim gelişimi alanının mevcut olduğunu gösterdi: öğretme ve öğrenme bilimi; yeni öğretim elemanlarının gelişimi (işe alınması) ve tutulması; bilimsel yazılar, kütüphaneler ve yayınlar; mentorluk; toplum hizmetleri; ve fakülte öğrenme toplulukları.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Yükseköğretim, Üniversite Reformları, Eğitim Gelişimi, Göçmen Profesörler

⁴ YÖMEGA (Yükseköğretim Mesleki Gelişim Ağı), dr.alevelci@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9243-2104

⁵ Massasoit Community College, Massachusetts & New York Institute for the Humanities and Social Studies, Department of History and Government, New York, The United States, pkadercan@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7154-2884

Introduction

There have been numerous turning points in the history of education due to political changes, social transformations, and technological innovations. Higher education, with its prominent functionality being education, has been tremendously impacted by this transformation over its long duration. Historically, universities have come to provide innovative scientific studies, raise education levels and teach people, create knowledge supply and demand in society, and disseminate and announce scientific information (Kahraman, 2007). The prominent functionality of universities has always been education.

When the situation of faculty members (lecturers, instructors) who teach in the Republic of Türkiye is taken into consideration, multiple methods are used to prepare them for teaching. These methods include sending those aspiring to be faculty members abroad, inviting international faculty members as visiting professors and providing faculty training in other higher education institutions (Kahraman, 2007). The method of inviting foreign instructors was also used during the Ottoman Empire period.

Nazis' coming to power in Germany created an exodus of intellectuals and professors from Germany to elsewhere, but especially to the United States and Britain. Aware of this exodus from the Nazi regime, Atatürk saw a window of opportunity to create a new higher education system in Türkiye and initiated the invitation of many German-speaking Jewish academics and scientists to contribute to educational development in the newly founded Republic.

Although there is a great number of studies related to education before, during, and after the proclamation of the Republic, not much research has been conducted solely focusing on educational development in higher education. This study aims to fill that gap by uncovering initiatives and actions taken in the field of educational development by the invited faculty members.

Coming from two different disciplines, history, and educational sciences, the authors of this study bring in their expertise, insights, and experiences from their fields to help build a multidisciplinary framework. To that end, this study consolidates historical research with educational sciences data and analysis.

The research methodology is historical research consolidated with a systematic review of over a hundred books, journal articles, and other resources. The review demonstrated that the impact of the German-speaking émigrés was tremendously high on Turkish higher education and faculty development. A new generation of scholars, scientists, librarians, and artists were trained and educated thanks to the knowledge transfer that involved mentoring, preparing Turkish educational materials, organizing interdisciplinary conferences, and creating new institutions in almost all disciplines in higher education, clinics, and laboratories in every field. This study aims to discuss these fields against the background of historical circumstances.

Literature Review

Faculty Development Methods To Empower Educational Development

Educational development is a broad term that encompasses the enhancement of the overall effectiveness and quality of teaching and learning in higher education. It involves a range of activities such as curriculum and instructional design, assessment and evaluation, and the use of technology. Supporting and empowering faculty members in engaging in such educational development activities helps to achieve faculty excellence, which leads to higher education institutions recruiting and retaining outstanding scholars and educators. The educational development of faculty members can have a meaningful impact on student learning by contributing to their cognitive, linguistic, social, emotional, and physical development through their engagement in these activities. As educators, it is essential to consider these factors and provide support accordingly. In this section, summarizing the historical perspective in faculty development will be followed by

emphasizing a few methods for the development of faculty members, which is a means to empower educational development. These are Mentoring, Learning Communities, Scholarship of Teaching and Learning, Scholarship of Educational Development, and Scholarly Writing.

A historical perspective of faculty development is given by Park (1979). She notes that, in the past, there was no concept of faculty development but “little concern on the institution’s or on the profession’s for the growth and the continuing vitality of the teaching staff”. She narrated the case of Harvard University established in 1636, there were only three faculty members, one master, and two assistants called tutors at that time. The tutors who had no special training were entering a class, in which they taught all the subjects in the curriculum and were responsible for the students learning the materials. Those days in the 17th century “college teaching was not yet a profession in which levels of distinction could be attained and recognized” (p. 27). In the early 19th century, German universities introduced specialization, in which their educational programs were based on research and specialization in specific fields. German higher education was considered the best in Europe in the nineteenth and twentieth centuries so a lot of European institutions followed the example of the German model in higher education (Sherman & Salisbury, 2010).

In the US, dominance of subject matter prevailed, until the student generation of the late 60s accused and protested the universities for reform. Until that time, all required for successful teaching was a robust knowledge of the subject matter. However the change in students’ demographics “challenged the traditional ways of teaching and innovative methods had to be developed to keep the students” (Lewis, 1996). Park (1979) argued that there was no potential faculty development to meet the changing needs of society and higher education at that time.

As with understanding of successful teaching in the past, faculty development of those days was shaped by the context of the knowledge base in the field. Tiberius (2002) calls it “content mastery.” In other words, “faculty development in higher education meant developing expertise in one’s discipline.” (Lewis, 1996). So Lewis mentioned the ways to update their knowledge base in their field, such as *sabbatical leave, professional meetings, research, getting an advanced degree, and guest speakers* (Lewis, 1996; Tiberius, 2002). Harvard University was the first, in 1880 to introduce faculty sabbatical leave, the oldest form of faculty development, and it was accepted by many higher education institutions later (Gardner, 2022; Lewis, 1996). The real uprising started in the US in the 1960s and caused the establishment of teaching and learning centers (Sorcinelli, 2023; Sorcinelli, Austin, Eddy & Beach, 2006). According to Graf, Albright, and Wheeler (1992), the emergency topics to address faculty development then were the *Establishment and Retention of New Faculty, Multicultural Sensitivity, Leadership and Support of Department Chairs, Preparation of Teaching Assistants, Assessment, Holistic or Enhanced Faculty Development, Distance Education, Preparation of Part-Time Faculty, and Curriculum Development*.

The theoretical perspectives of some frequently used faculty development methods will be given in this section. Throughout human history, *natural mentoring* can be classified as an often-used development approach. The practices of apprenticeship used to have some mentoring techniques in various permutations that involve forms of tutoring. One of the traditional mentoring originates from an ancient historical event with the character of “Mentor” in the Ancient Greek epic poem Homer’s *Odyssey* 3000 years ago. When Odysseus goes to fight in the Trojan War, he entrusts his young son Telemachus to the care of Mentor, his trusted friend, where Mentor cares for the young boy (NASEM, 2019). This historical phenomenon is also reflected in the Turkish culture’s traditional approach to human development.

“Although the literature foundations of mentoring are based on ancient Greek mythology, traces of mentoring are frequently encountered in the Turkish cultural texture. In this context, *lala* [tutor] acted as mentors to *şehzade* [Ottoman prince], *şeyh* [sheikh] to their *mürüt* [follower], *usta* [master] to *çırak* [apprentice], *üstad* [masters] to *çömez* [apprentice]” (Seçkin, Elçi and Doğan, 2022, p.130).

The mentoring process is where the mentor conveys the *social capital* and gives *psycho-social* support to the mentee (protégé, protégée), and is a *teaching scholarship* in higher education (Bozeman and Feeney, 2008; Cordie, Lin, Brecke, and Wooten, 2020). Although mentoring frequently involves one-way training, Learning Communities foster a small-group of learning communities, called Faculty Learning Communities (FLC) “specifically structured” in academic environments and are considered to activate deep learning about any significant problem or opportunity (Bickford and Wright, 2006; Cox, 2023). A more iterative process of inquiry, analysis, and change for teaching and learning in a cultural context focusing on faculty members as inquirers and learners is provided by the Scholarship of Teaching and Learning (SoTL) (Cruz, 2014; Felten and Chick, 2018). And response to today's teaching and learning environment, Scholarship of Educational Development (SoED) as a field of study allows a more inclusive scholarly community to explore students and faculty as learners (Cruz, Dickens, Bostwick Flaming and Wheeler, 2022). Besides these, scholarly writing and publishing are also considered to trigger faculty development. Ahern-Dodson and Dufour (2021) claim that by developing their writing skills, they are more connected to learning and finally they reflect on their teaching, so faculty writing initiatives should be widespread and supported by higher management and centers of teaching and learning.

Higher Education in the Ottoman Period: Continuity and Change

History shapes the educational system of a country by various means, such as imparting knowledge and skills indicating experiences of different people, cultures, and events developing the ability to avoid mistakes; and, creating better milestones and paths for our societies. There was a continuity in the realm of secularization and how that impacted the education system in Türkiye. Benjamin Fortna, in his book “Imperial Classroom: Islam, the State and Education in the Late Ottoman Empire,” writes, “by turning a blind eye to the continuities in the relationship between Islam and modern learning, histories of the region have perpetuated the belief that the two are mutually exclusive.” (Fortna, 2003, p. 1)

Another continuity was in the realm of the German-Turkish alliance in education. Starting from the 19th century, Britain's influence in İstanbul was taken over to a large extent by the growing influence of Germany, which the Ottomans saw as the least threatening of the European imperialist powers (Zürcher, 2004). The German economic, military, and diplomatic soft power increasingly grew in the Ottoman Empire. The Ottoman authorities appreciated the Germans' support of the Pan-Islamic policies of the Sultan in particular.

Despite the empire's desolate situation toward the end of the nineteenth century, education in the abstract offered a semi-miraculous promise of deliverance in the late Ottoman period. The Ottoman state succeeded in fusing the new pedagogy that involved Western education with Ottoman and Islamic elements that informed educational developments on the ground (Fortna, 2003).

Fortna (2003)'s book shows that the late Ottoman state assigned education, the conflicted task of attempting to ward off Western encroachment, by adapting Western-style education to suit Ottoman needs. He shows that in the field of education, the continuities between the Ottoman and Republican periods were stronger than usually perceived. “The Westernization process before the Republic prepared the Republican period.” (Kurtdaş, 2016, p. 187).

The reform policies adopted after the proclamation of the Republic in 1923 were a continuation of the reform policies of the CUP (Committee of Union and Progress) which was in complete control of the internal situation after the 1913 coup d'état. In the realm of education, this translated into further secularization of the educational system and further undermining of the position of the *ulema* (Zürcher, 2004). In 1917, the religious *medreses* [colleges] were brought under the Ministry of Education and a new Ministry of Religious Foundations was created to administer the *evkaf* [charitable foundations]. In this year, the curriculum of the higher *medreses* was modernized, and even the study of European languages was made compulsory (Zürcher, 2004).

It is important to note that partly due to the policies of the CUP and partly as a result of the impact of World War I, the position of women changed significantly. Change in the judicial system relating to women on family law went hand in hand with those in the educational system. The Young Turks encouraged women to take part in social life and middle and upper-class women began to appear in public with their husbands and to go to theaters and musical performances (Zürcher, 2004). While girls profited from the number of schools on different levels, primary education was made compulsory for girls in 1913. Concerning higher education, from 1914 onwards several courses were opened to women at Darülfünun (later İstanbul University). These events triggered the womens' gaining education rights in Türkiye.

Higher education in Türkiye

A snapshot of the period before the Proclamation of the Republic is provided to give insights into historical perspectives in the ancient history timeline in Türkiye. Recent findings indicate that in the field of education, the continuities between the late Ottoman and Republican periods are stronger than usually perceived.

Zaim (1987) claims that the modernization of education started at the beginning of the 17th century, and finally became secularized in the Republican period. He divides this period embracing educational and cultural factors of the last two centuries into five: the Tanzimat Era, the Constitutional Period, the Revolutionary Movements of the Republican Era (Atatürk Revolutions), Democrat Party Period, Pluralistic Society having a Planning Development.

Kahraman (2007) states that since Darülfünun, different methods have been used to develop academics and scientists in Türkiye. The most popular approach to educational development was to bring academicians from contemporary Western countries. This started from the Ottoman Empire era of 1798 onwards, and instructors were employed in the administration and teaching of almost all higher education, especially military schools; accepting scholars and experts first from Europe, mainly France and the United States, and after the First World War from Germany (Kahraman, 2007). The French professors came in the 1920s, stayed for an average of five years, and most of them left Türkiye before the 1933 University Reform (Demirtaş, 2018).

It was inevitable that first the Ottoman Empire's and then the Republic's historical trajectories impacted and shaped the educational developments in the region. During all times, before and after the foundation of the Republic, a homogenous course in higher education cannot be pronounced. Standardizing and denying perpetrator to its Ottoman predecessors hides the contradictions, subtleties, and complexities of the higher education system and the intervention of the people who created it. The East-West rift that was alive in the debates of the late Ottoman period continued through the early Republican period. Despite the Kemalist single-party rule that was centralized, there were fierce debates developed against Westernization and a willingness to challenge Westernization in culture. So this study has immense cultural implications.

Since the establishment of the Republic of Türkiye, the universities have experienced significant reform movements, the first in 1933, the second in 1946, and the third in 1981, all of which were based on the principles of science and democracy (Yazar and Averbek, 2018). In the first one, the German, Austrian, and Hungarian émigré scientists and professors were invited. Dr. Reşit Galip, then the Minister of National Education, in a speech he delivered while the agreement was being signed with the mentioned foreign professors on 6 July 1933, he openly said that the state is expecting from them important contributions such as modernization and scientificity to the universities via the University reform (Namal, 2012). As Uymaz (2019) stated they came to Türkiye not only to transform Türkiye's higher education system but also to develop the entire infrastructure of the new Türkiye ["Yeni Türkiye"]. The term "new Türkiye" is often used by the émigré professors in their writings and speeches. This is important because this implies that they perceived these reforms as dramatic and causing a radical change.

The Significance of This Study

There is a vast amount of research work, both published and unpublished, on Atatürk's reforms, on education in general and higher education in particular, in Türkiye. Although there are studies on University Reforms no scholarly work was found that addressed specifically educational development. This study aims to perform a systematic review to identify and appraise educational development initiatives of German-speaking émigré professors in higher education in Türkiye between 1923 and 1946 which is known as the era of single-party rule in Turkish history.

This systematic review of the literature will give the readers the knowledge base of how the educational development by faculty members was accomplished in times of crises, such as wars and lack of opportunities and technologies. Also from the cultural viewpoint, this study aims to inquire about diverse approaches and types of educational development methods and activities used by émigré scientists in their collaboration with their Turkish colleagues in higher education.

Research Questions

This study explores the following research questions in the higher education system in Türkiye during the Republican era (1923 – 1946):

- a) What are the initiatives and the contributions of German émigré Professors on educational development?
- b) What educational methods, practices, and development activities are used to enhance faculty members' teaching and research skills?

Design and Methodology

A phased research design is used to respond to research questions: 1. Dimensions related to educational development were determined from the History of Turkish higher education and Educational Sciences literature review. 2. A systematic review was conducted with inclusion criteria, to identify matching themes with the various dimensions of educational development methods the immigrant German professors used at that time.

A blend of historical research methods and a systematic review research design is used in this study. A systematic review is a type of research design that answers a given research question by collecting primary research studies. It aims to summarize all empirical evidence that fits the pre-specified eligibility criteria (Khan, Kunz, Kleijnen and Antes, 2003). Systematic reviews, which have eight stages, are considered the highest level of evidence for a particular research question: formulate the review question, define inclusion and exclusion criteria, execute a demanding and systematic search of the literature and locate studies, do a critical appraisal of included studies, perform data extraction and management, assess study quality, analyze and interpret the results, and finally, report for publication (Uman, 2011). Historical research methods additionally use documentaries, biographies, oral histories, and archives.

An important reason for using Systematic Reviews and Meta-analysis research as the best source of evidence is to respond to the researchers' inquiries and provide guidelines for their practices (Gopalakrishnan and Ganeshkumar, 2013). Linnenluecke, Marrone, and Singh (2020) claim that this type of research is well-established among others. They also add that systematic reviews aim to inform and facilitate this difficult process through research, synthesizing multiple studies, that enables increased and efficient access to evidence for decision-makers. There are two essential research categories, primary research and secondary research. Primary research refers to collecting data directly from the population, secondary research analyzes data previously collected using primary research. Systematic reviews which are also called overviews, summarize a group of literature (primary research) and synthesize the results and conclusions. A qualitative synthesis is a

narrative, textual approach to summarizing, analyzing, and assessing the body of evidence included in your review. It is a necessary part of all systematic reviews, even those with a focus on quantitative data. So it combines both qualitative and quantitative analysis which enables us to have a more encompassing perspective. “In other words, meta-synthesis, which is the qualitative synthesis of mostly qualitative studies implemented in a particular research topic, appears comparatively to their similarities and differences. Therefore, the number of studies (sample size) included in a meta-synthesis is generally limited as compared with those of meta-analysis and descriptive content analysis.” (Çalık and Sözbilir, 2014, p. 34)

Based on the purpose of this study, the literature review is conducted both in Turkish and English and on printed and digital materials. First, the books and journals related to these research questions were reviewed. Then the Turkish Index databases, which are created by the Scientific and Technological Research Council of Türkiye (TÜBİTAK) and the National Academic Network and Information Center (ULAKBİM) were searched with (AND/OR) a total of 9 keywords (1933, *Atatürk, üniversite, reform, yükseköğretim, öğretim elemanı, öğretim üyesi, öğretim, yetiştirme*). The same procedure was repeated with corresponding keywords in English (1933, *Atatürk, university, reform, higher education, faculty member, professor, teaching, development*) on bibliographic databases via Google Scholar search. The reference lists in the accessed books and articles were also checked. As a result of the first literature searches using keywords, a total of 110 books and articles were found to satisfy the inclusion criteria. The literature is selected by both researchers by narrowing the search leaving out irrelevant studies. Some were excluded from the study since their content could not be evaluated under educational development. Some printed materials could not be easily accessed. As a result, a total of 52 articles and books were included in the systematic research review as listed in Appendix 1.

As suggested by Uman (2011) a table is created to organize the information extracted from each study that is reviewed. The author and year of publication, the link/ doi, the language, and the educational development themes are listed in this table. The data in the final table is cross-checked by an expert proving inter-rater reliability and avoiding data entry errors. Later the results are analyzed and interpreted by both authors separately and checked and confirmed to avoid misinterpretation.

The qualitative underpinnings of triangulation prioritize completeness and comprehensiveness over mere confirmation (Greene, 2007; Greene et al., 1989). In this study, the validity and reliability of this research approach is established through two distinct avenues: data and investigator triangulation (Guion et al., 2011). The former, data triangulation, encompasses the collection of data from diverse sources, to offer multiple perspectives and validate both the data and the topic of interest (Flick, 2004; Guion et al., 2011). The latter, investigator triangulation fortified this study's depth and breadth, by engaging multiple researchers in the examination of the phenomenon under scrutiny. This collaborative effort not only validated this research findings but also provided diverse perspectives (Denzin, 1978; Flick, 2004; Guion et al., 2011). In our investigation, we diligently sourced data from both local outlets, such as TÜBİTAK and ULAKBİM at the national level, and international sources like Google Scholar. Furthermore, to ensure the integrity of our research and minimize the influence of any unconscious biases, the researchers independently reviewed the data and literature. This concerted effort aimed to prioritize comprehensiveness and cohesion while guarding against confirmation bias.

Findings

In this section, aiming to respond to both research questions, the systematic review results' will be explored. The qualitative analysis of the systematic review has been synthesized and categorized by combining and analyzing data from different studies. The initiatives taken and the contributions achieved by German émigrés on educational development in the higher education system in Türkiye between 1923 and 1946 are presented below.

Higher education and the role of German Émigrés during the Republican Era

University reform as a cornerstone of modernization in higher education in Türkiye started with the establishment of the Turkish Republic under the leadership of Atatürk in 1923. Starting from the years of the National Struggle, Atatürk emphasized the need to attach great importance to primary and secondary education including higher education which will raise the national culture to the contemporary level and will train a workforce for professions that require a high level of education (Bayşu, 1998).

During Atatürk's leadership period, four scientists were invited from the United States and Europe to help improve the education system: *John Dewey*, one of the most important names of pragmatic philosophy, was invited in 1924. *Alfred Kühne* was invited from Germany in 1925 to contribute to the field of vocational-technical education, and *Ömer Buyse* was invited from Belgium in 1927 in the field of vocational-technical education. *Albert Malche* was invited from Switzerland in 1932 to help with the transformation of Darülfünun into İstanbul University (Buyse, 1939; Yıldırım, 2012).

Atatürk's understanding of education reported by Yıldırım (2012) includes three main philosophical approaches: the first is that education should be *secular* and based on science and scientific approach, the second is the *pragmatic* value and *practical* in education, and the third is Atatürk's *humanist* philosophical approach to education.

Atatürk emphasized that the university should support graduates' self-employment, and for this purpose, he proudly mentioned the existence of a university administrative board with contemporary thinking and understanding, and the existence of many professionals and intellectuals (Arslan, 2005). This may have shown to be his expectations for the autonomous administration. As a result, a consensus was reached on granting autonomy to the university in 1946 and the draft law was completed in February of the same year. This proposal was submitted to the Grand National Assembly of Türkiye under the title of "The Autonomy of Universities and their Affiliated Faculties and Institutions and Members of University Teaching Profession," enacted on 13 June 1946 under the name of *Universities Law*. The Interuniversity Board was established by law and the Minister of National Education was accepted as the head of this board. In addition, the working hours of the faculty members were also regulated. Unlike the 1933 reform, not only İstanbul University but also İstanbul Technical University (İTÜ) and Ankara University were included in the scope of the regulation (Arslan, 2005).

The first thing that was done in this period was the closing of Darülfünun and the opening of İstanbul University. In spite of major socio-economic reforms that were in the process of being realized in Türkiye, Darülfünun tried to hinder this revolution with a negative attitude so that serious and beneficial scientific studies could not be carried out (Namal, 2012). Akbaba (2019) explored the democratic approach in higher education administration and stated that in 1933 only the emeritus and professors at the top of the academic hierarchy were in charge and effective in academic boards and decisions, in 1946 associate professors and in 1981 assistant professors also took part in decision bodies to a certain extent.

To identify the challenges and precautions to be taken, the first move was to invite an academic expert in teaching and learning in higher education. Pedagogy Professor at the Switzerland Gelf University as well as a previous rector and a well-known name in the contemporary Western pedagogy world, *Albert Malche* was invited to Türkiye in 1932 to write the "Report on İstanbul University" that was published by the Ministry of National Education. This work was appreciated by the Turkish authorities and under the guidance of this report, new initiatives were introduced and new changes were implemented (Erdem, 2012; Demirtaş, 2018).

Thereupon, the families of German professors and their assistants started to come to Türkiye (Arslan, 2005). In 1933, the faculty members consisted of 45 Turkish professors, 93 associate professors, and 42 foreign professors; within 10 years, this number had tripled; 38 of the chairmen were foreign scientists, 27 chairmen were Turkish (Demirtaş, 2018). Zaim (1987) quantified the existing higher education institutions from 1923

to 1953, finding out the number of institutions increased from 9 to 34, and the number of faculty members increased from 9 to 1852. By the end of 1933, there were 237 Turkish (27 Emeritus Prof., 18 Prof.), and 85 foreign (38 Emeritus Prof., 4 Prof.) faculty members from Germany, Hungary, and Austria (Erdem, 2012; Namal, 2012).

The expectations of the government from the new university and its professors were expressed as if they would open a new Renaissance era (Arslan, 2005). These émigrés transformed and improved the academic standards in higher education institutions (Uymaz, 2019). In 1928, the young republic renamed the *Sanayi-i Nefise Mektebi*, (the School of Fine Arts in Arabic) the major art institute, *Güzel Sanatlar Akademisi* [School of Fine Arts], and new developments were introduced like in İstanbul University that would be established five years later (Kadercan, 2012).

Both sides were ardent believers in the reform goals introduced in the higher education system in Türkiye. This can be also recognized in attitude change. To be more precise, after Cemil Bilsen became the rector (president) of İstanbul University, workplace norms were changed at İstanbul University. Under his leadership, the university administration created an attendance list for faculty members to make sure they showed up for their classes and arrived on time. Neumark (2000) remarked that the change may have made some faculty members uncomfortable. He added that this attitude was a dramatic change in norms because there was no routine in the Darülfünun and there were many faculty members who were not showing up to class so this novelty brought discipline to the institution. This is not usually considered as educational development but it is an important attitude change in the administration that impacted faculty devotion. After all, one cannot talk about development in absentia.

Educational Development Activities

The global historic faculty development approaches are listed in the literature (Graf et al., 1992; Lewis, 1996; Tiberius, 2002). In this national context, Fritz Neumark (2000) in his memoirs highlighted the faculty development initiatives after 1934. The initiatives taken on with the collaboration and incentive of German émigré professors are listed as recruiting [new] faculty members and staff [Kadro kurmak], founding new institutions and clinics and/or expanding and developing those that exist, holding national/international conferences or attending them, university weeks devoted to teach-ins in small towns outside of İstanbul and Ankara [Üniversite Haftaları], news/journal publications, knowledge transfer that involves mentoring, publishing expert opinions on current issues and problems facing the new nation [Bilir kişi raporu] (Neumark, 2000; Kadercan, 2012; Kıcıroğlu and Komsuoğlu, 2022). This study will incorporate the above mentioned dimensions retrieved from Neumark's memoirs.

The dimensions related to educational development activities provided from the literature and the themes explored from systematic review study in the context of the Republic of Türkiye provided the following six themes:

- I. Establishment (recruitment) and retention of new faculty
- II. Mentoring
- III. Faculty learning communities
- IV. Community services
- V. Scholarly writing, libraries, and publications
- VI. Teaching and Learning

As a result of the qualitative synthesis, the most highlighted and emphasized educational development activities discussed in the literature are explored in a descending order as: teaching and learning; the recruitment and development of faculty members, the training of new faculty; scholarly writing, libraries, and publications; mentoring services; community services; and to create faculty learning communities.

Establishment and retention of new faculty

The tradition of the development of faculty members in classical systems in higher education is explained by Güçlüoğlu (1988) as an expression of the effort of being a scientist under the supervision and control of a professor, a kind of master-apprentice and master-follower relationship. Adding that in Europe and the United States in higher education there is a “formal” preparation on the way to teaching, as a pre-service education at the graduate level during master’s and doctorate education.

When the situation of teaching staff in the Republic of Türkiye is examined, it is seen that the need for teaching staff is met by the methods of sending abroad to receive education and bringing teaching staff from abroad, which were also applied in the Ottoman Empire, and by training teaching staff in existing higher education institutions (Kahraman, 2007).

Primary faculty members are mainly those who have studied abroad and have been trained in modern schools (Demirtaş, 2018). From the establishment of the Republic to the 1933 University Reform, thousands of Turkish youth, who were sent to Western European countries and the United States to pursue undergraduate and doctoral degrees as a result of the exams opened by the Ministry of National Education every year, which took part in the teaching staff of İstanbul University established by the order of Atatürk (Kahraman, 2007).

Demirtaş (2018) informs that as one of the changes regarding the teachers Malche suggested that the institutions should train its faculty members; but since he saw that they were not ready for this, he was in favor of bringing foreign instructors. He seemed not to approve of sending faculty members to study abroad, as it was practiced for years even before the Republic.

Later, scientists who were fleeing from Nazi Germany were invited to Türkiye to teach at various faculties. Atatürk had a great contribution to the establishment of a university based on scientific and contemporary democratic principles in the country, mostly with Jewish scientists who came to Türkiye from Germany to escape from the Nazi Regime (Akbaba, 2019; Erdem, 2012). Although they were mostly German, almost all of those who were at İstanbul University were scientists who were dismissed from their positions at the university because they were of Jewish origin and/or opposed to Hitler's practices in Germany at that time. On the other hand, some scientists were officially appointed by the German government to work at the Ankara Higher Institute of Agriculture (Erdem, 2012; Demirtaş, 2018).

German and Austrian scholars and scientists established the core of science and new higher education institutions in Türkiye. They took administrator or department head positions and act as a leader for proper and efficient management of universities that develop the credibility and quality of educational standards (Uymaz, 2019).

Namal (2012) claims that the renewal of higher education in terms of *education* and *administration* has been the hard work of these scientists working at İstanbul University. He also quoted that in the very beginning, a commission of the Ministry of National Education was assigned to form a temporary list of the teaching staff of the new university by choosing from the professors of Darülfünun, foreign professors, and people who have studied in Europe during the Republican period and returned. An agreement was made with the foreign professors so that they would learn Turkish, and start giving their lectures in Turkish within 5 years. They were instrumental in setting up many new institutes, clinics, laboratories, and departments to establish the core of scientific studies (Erdem, 2012; Uymaz, 2019). They were given the right to bring their colleagues to Türkiye

and assign them responsibility (Erdem, 2012). All of these decisions seemed to be that the government wanted to calm and integrate these displaced people into the local culture and give them more opportunities in return for all their efforts.

The İstanbul University became completely independent, composed of four faculties of Law, Science, Medicine, and Literature (Zaim, 1978; Uymaz, 2019) Many science and medical faculties, and institutions were established and new medical concepts and procedures were introduced to improve the health foundation of the country and finally opened Ankara Medical University (Uymaz, 2019). The need for English language teachers in 1923-1950s was partially met by using teaching assistants (Güçlü and Şahan, 2018).

At the beginning of the Republic 1925-1931 more emphasis was given to increasing the number of women students in higher education. As a result of these efforts, more women started studying in the faculties of science, medicine, and nursing. During these periods, there were few female faculty members in faculties, for example, Fahire Battalgazi and Halide Edip Adivar (Cumbur, 1992; Demirtaş, 2018). Cumbur mentioned that later, in the 1950s, a total of 24 women faculty members were working at İstanbul University. Not only the faculty members were increasing in number but also in gender variety.

Mentoring

Mentoring, one of the traditional ways for faculty development was often used. According to the contract they have signed, the foreign professors should train the personnel in the department they were assigned (Erdem, 2012).

In five or ten years, foreign professors contributed to the training of many faculty members and Turkish associate professors would take over the faculty positions (Namal, 2012; Erdem, 2012). In the years 1930-34, there were the first few science doctorates earned by Turkish students (Reed, 1975). As a result, 50 doctorates successfully graduated in the first ten years of University Reform. These doctors sowed the seeds of the new faculty members. In the first three years, the focus of the collaboration of foreign professors and Turkish associate professors and assistants was translating the lectures and lecture notes into Turkish. After three years, foreign professors focused more on scientific research and began to train higher-achieving students as assistants.

Many Turkish scientists in different fields of study were trained by the émigré professors (Arslan, 2005; Demirtaş 2018; Kalaycıoğulları, 2009; Uymaz, 2019). A large number of students of foreign professors have served as instructors at other Turkish universities. The foreign professors even continued to work with their assistants after they left Türkiye and the other faculty members sent their students abroad to work with them (Namal, 2012). So there was continuing faculty development and collaboration which provided mentoring and reverse mentoring.

In addition, Atatürk, who believed that contemporary Western civilizations were important for science and technology to reach their true nature, said that the Republic of Türkiye was obliged to send talented students to Europe, the United States, and other countries to be equipped with scientific knowledge and to receive education (Bayşu, 1998). Between 1927-1930 a total of 500 students were sent abroad (Erdem, 2012). The administrators established programs to train young Turkish students to become competent professors in the country. Even more, they influenced the quality and diversity of higher learning in the country through the introduction of new faculties. The existence of numerous varieties of faculties ensures learners gain relevant knowledge (Uymaz, 2019).

Faculty Learning Communities

The importance of forming communities for changing organizations for the development of faculty has been emphasized for decades (Cox, 2001). Demirtaş (2018) in his doctoral dissertation, made a sociological study in the sense that he evaluated the faculty members in their social position and social relations. He asserted, although faculty members form a status group by sharing a worldview, lifestyle, discourse, norms, and values, often some opinions are formed: a social atmosphere that allows scientific products to flourish is not being created; establishing a scientific community with certain traditions and a high level of interaction lacks; faculty members were not feeling as a part of an active scientific community. As cited in Demirtaş (2018) Malche reported that, as long as Higher Education faculty positions are filled with those who studied in France, Germany, the United States, etc.; a university tradition would not emerge, and university professors would not be able to become a community with meaningful ties among them, and the university would not gain a corporate identity that was not affected by personal savings. For these reasons, efforts were made to establish faculty learning communities despite some difficulties.

It is important to highlight that many new methods of faculty development were introduced after 1933 under the arrival of émigré professors in Türkiye. One thing that is not mentioned in secondary sources is the harmony of the relationship between Turkish officials and the newly arrived émigré professors. The friction between the Turkish native faculty members and the émigré professors can be narrated because of language barriers, the higher salaries of the newcomers, or other benefits given to them. This inevitably created initial discontent and introduced hostile feelings (Demirtaş, 2018). At that time, university faculty members had conflicts among themselves and claimed that there were mistakes in each other's work, which caused great repercussions in the parliament, and later on, universities did not sufficiently support the cultural policy carried out by the government (Güven, 2018). Although these are some challenges in forming a faculty learning community, it may have also created the seeds of a community structure that will grow in a later period.

Community services

Atatürk's educational reforms made education much more accessible (Uymaz, 2019). Atatürk planned the new university reform to cover the whole of Türkiye (İstanbul, Ankara, Van) (Erdem, 2012). Thus, these émigré professors did not only work on science, but as European authorities, they were also influential in the course and perception of modernization (Demirtaş, 2018). The University Reform of 1933 is one of the contributions that will have a lasting impact on the field of science and culture (Erdem, 2012).

Conferences and congresses are a way of establishing communities. There were some congresses held even during the independence war. The First Educational Congress (July 15-August 15, 1923) of this period was held in Ankara, and it was inaugurated by Mustafa Kemal Paşa on July 16, 1921.

Namal (2012) marked 1935 as the beginning of university conferences and the publication of the first scientific journals. To connect the university with society, live conferences, art exhibits, and concerts were organized. Public university conferences selected from contemporary issues and a *University Week* in different locations in the country during the summer holidays were initiated. Foreign scientists took an active part in these scientific and cultural activities for the enlightenment of the community and also to get to know the places and people outside the metropolitan cities they live in (Erdem, 2012; Demirtaş, 2018; Namal, 2012). Neumark also highlighted the importance of *University Week* in his memoirs. The most important contribution of this endeavor was to disseminate urban studies to cities and towns outside of big cities such as İstanbul and Ankara. Kıcıroğlu and Komsuoğlu (2023)'s study investigates University Week, to provide a favorable backdrop for examining how the new higher education institutions outwardly display their new missions and new mindset, commenting that the mission of the universities is far more than teaching.

Scholarly writing, libraries, and publications

Librarians represented a small set of émigrés of the refugee community, itself composed of experts in many fields. Like professors and researchers or artists and musicians, they left Germany either because of persecution for their Jewish background or because of dissent from the Nazi regime's policies, or because being non-Aryan in terms of their racial background since Nazi Germany aimed to establish a country based on Aryan racism.⁶ (Elsner & Hills-Nova, 2013). This exodus from Germany was an immeasurable gain to many countries not only for the United States and England, but also Türkiye. In a report he wrote to the Turkish government, Albert Malche made suggestions highlighting the need for the "centralization of the library administration" and he praised its German librarians who immigrated to Türkiye (Müller, 1998, p. 299). In 1935 Helmut Ritter, professor of Orientalism, at the University of İstanbul, set up a "library expertise" in his function as president of a reform commission. The Austrian Dr. Joseph Stummvoll contributed an article about the "Library System in Modern Turkey." (Müller, 1998; Stummvoll, 1935). Dr. William Gottschalk (1891 - 1974), for example, was another very important professor of Orientalism and history and a librarian who set up the Oriental Department at the Prussian State Library in 1919. He came to Türkiye as an emigrant in 1941, where he was given instructions to work for İstanbul University as an expert on library matters (Müller, 1998). He later supervised all the libraries of the institutes of the university. Living until his retirement in 1954, Gottschalk held a chair of library science at İstanbul University and played a prominent part in the development of the Turkish library system (Müller, 1998). Many other émigrés were impactful on the new library system and the arrival of these émigré library scientists has had a tremendous positive impact on the knowledge transfer to this day. German professors, by the provision in their contracts, prepared their educational materials in Turkish which in turn provided the basis for the literature necessary for the development of academics and scientists (Grothusen, 1981). Also, many foreign literature is translated into Turkish (Akbaba, 2019; Namal, 2012).

According to Jennifer A. Moon (2010), "Story can be called narrative, case study, critical incident, life history, anecdote, scenario, illustration or example, creative writing, storytelling" which can be used to enrich and enliven teaching, learning, and research processes. The memoirs of many of these professors were written either by themselves or by others (Göksoy, 2001; Göksoy, 2006; Hänlein, 2006; Hirsch, 2005; Ulutin, 2007; Widmann, 2000). The storytelling is also accepted as a faculty development method, which in this way gives the faculty an example of what can be done for their educational development.

Teaching and learning

In this section, the teaching and learning-related activities such as pedagogy, curriculum, and methods will be evaluated. There was a lot of guidance and support from Western countries in the name of modernization in education. Although Atatürk in his talk stated that our education will not be influenced by either the West or the East, and will consist of the processes we have developed within our resources and history. Higher education was criticized since the students were not sufficiently equipped for specialization in professional life (Zaim, 1987). Uymaz (2019) emphasized that the government aimed to hire experienced scholars to implement the Westernization program on higher education and influence the teaching of sciences so that realization of the development and innovations in the scientific arena would be possible.

According to Kahraman (2007), while establishing the nation-state, the university was given the mission of creating "citizens" for the Republic of Türkiye by prioritizing teaching and learning, in which some basic national values were adopted. To accomplish this, the 1933 University Reform aimed to bring the administration and education style of Western universities to the country (Akbaba, 2019).

⁶ When the Law for the Restoration of the Professional Civil Service or the Civil Service Law was introduced in April 1933 by the Nazi regime in Germany, all non-Aryan individuals, especially those of Jewish descent, who were tenured civil servants were dismissed from their jobs. Non-Aryans were defined as someone descending from Jewish parents, or grandparents. Members of the Communist Party or affiliated organizations were also forced to retire from their positions as civil servants.

Foreign professors signed a contract while coming to Türkiye, accordingly, they were obliged to learn Turkish and to be able to give their lessons in Turkish after the third year; and also to carry out teaching activities such as giving lectures, and holding seminars (Erdem, 2012). Pathologist Dr. Phillip Schwartz was transferring his knowledge and skills to the students at Ankara University and improving the teaching standards (Uymaz, 2019).

The émigré scientists' (38 Emeritus, 4 Professor, 43 Assistants) hard work resulted in using modern teaching and learning techniques and updating the curricula and methods (Namal, 2012). In the first years, it shows that foundation studies and teaching activities are dominant. In this established new institution, a university based on modern science and technology, its programs were renewed (Bayşu, 1998).

These professors played a pioneering role in using a method that enables both the teacher and the student to be active by giving examples from daily life in the lessons, asking questions to the students, and also encouraging the students to ask questions to them, in line with Malche's recommendations (Erdem, 2012; Yıldırım, 2012). Again, professors have been of great service in the effective implementation of practical work and seminar studies, which are important elements of the modern active teaching method, which accustoms students to speaking, thinking, researching, and doing, and establishing it as a teaching method (Erdem, 2012).

Before the Republic, the higher education institution was established by taking the example of France, to provide science-based education and to train intellectuals (Hesapcioğlu, 2009). The curriculum was criticized since there was no harmony among courses taught in different stages of education (Zaim, 1987). The literature claims that there was a conflict between the French system used before and the German system they would like to apply according to Malche's report (Demirtaş, 2018). Since there were differences in the way Turkish history is handled and taught, studies have started to increase with the support of Mustafa Kemal Atatürk since 1929 to eliminate this confusion (Arslan, 2005).

Foreign scientists have shown great effort so that the curricula have been adapted to the times. The students were trained and equipped with relevant skills and knowledge as competent and diverse persons ready to work for the corporate sector (Uymaz, 2019). In 1946 legislation the aim of raising citizens who are loyal to the ideals of the Turkish Revolution stands out (Arslan, 2005). During the reform in which İstanbul University was opened, not only were changes made in the course curriculum but also the Faculty of Theology [İlahiyat Fakültesi] was abolished and the Institute of Islamic Studies was opened (Demirtaş, 2018).

According to Arslan (2005), before the proclamation of the Republic, in higher education, the provision of course contents, books, and financial resources was realized by the state. Foreign professors frequently wrote reports and articles to bring a list of books and periodicals from Europe. The Turkish government and university administrators have fulfilled their requests without any difficulty. During the Republic period, the number of books and periodicals in the libraries (university, faculty, and institute) in English, German, and French increased. Before the University reform, it was really hard for students to get access to the course reference books and make the most out of them. Since they were either written in Arabic script or a foreign language. But later, things changed and students were able to benefit from the course materials in a much easier way. Besides, the number and quality of university textbooks written in Turkish have increased with the efforts of Turkish and foreign faculty members (Namal, 2012). According to their contract foreign professors would prepare Turkish textbooks for students as soon as possible with the help of translators (Erdem, 2012). In addition, in higher education within nine years, books in German and French were translated (42) and copyrighted books (100) were realized by these émigré scientists (Namal, 2012).

Conclusion

Consolidating historical research in social sciences and systematic review in educational sciences, this study sheds light on the range of activities surrounding the educational development of faculty members in higher education in Türkiye from 1923 until 1946.

It is without a doubt that Atatürk was a visionary who saw the availability of German émigré professors, scientists, and humanists as a window of opportunity to create a new system of higher education in Türkiye. While the exodus from Nazi Germany created a big change around the globe, in countries such as Britain, the United States, Argentina, and even Kenya; German-speaking émigrés had immensely positive effect on the Turkish faculty development. A new generation of scholars, scientists, librarians, and artists were trained and educated because of the knowledge transfer that involved mentoring, preparing Turkish educational materials, arranging interdisciplinary conferences, and creating new institutions, clinics, and laboratories in every field from medicine to chemistry.

As a result of researching accessible newspapers, journals, and memoirs from the 1920s until 1946 and secondary sources that involve systematic review so far, this study concludes that six themes of educational development made a huge difference in the higher education system: establishment (recruitment) and retention of new faculty; mentoring, faculty learning communities; community services; scholarly writing, libraries, and publications; and scholarship of teaching and learning. An extensive discussion of all these fields in the context of historical circumstances was handled and listed in a detailed manner.

As seen in Appendix 1, the most stressed and emphasized educational development themes discussed in the literature are synthesized as the modernization and updating of curriculum and methods related to teaching and learning and the recruitment and development of faculty members, the training of new faculty. These two themes being in the first rows show that for a radical educational change these were the top priorities of the German professors, changing the teaching and learning methods and getting faculty members that are going to perform the instruction to change.

Other than these, the most frequently mentioned ones consequently are the efforts to increase scientific writings and publications, strengthen libraries, provide mentoring among academic staff, provide university-public cohesion to serve society, and create faculty learning communities such as attending conferences to ensure development.

The positive aspects of the university reform and the negative situations it caused were discussed by a plethora of studies. While considering this dramatic shift in higher education, we argue that the transition to the university reforms was neither smooth nor without contention in the new nation. This has many historical and cultural implications. There was some form of contention toward the German-speaking professors whose jobs replaced many Turkish professors, in Darülfünun in particular. Nevertheless, there was tremendous harmony between the Turkish officials and German-speaking professors, their colleagues, and assistants. And they were most welcomed and respected all over Türkiye.

Today diversity and inclusion has become important topic in the field of education across the globe. The dynamics of multicultural teaching and learning have come to dominate the field of educational development in the last two decades. This is due to the changes in the student population in the 1960s in the United States (Lupton and O'Sullivan, 2020; Marchesani and Adams, 1992). However, the importance of diversity has come to dominate our field in Türkiye as well. Atatürk used the potential of existing faculty members at the time of the Republic and also didn't hesitate to get human resources support from Western nations (Elçi, 2023).

Thanks to these transnational encounters between German-speaking nationals and Turkish officials, a significant change in the diversity of faculty occurred. This did not only translate into numbers but also created a huge impact on the perceptions of faculty toward new faculty and staff. These newly arrived German-

speaking émigrés were referred to as “foreign professors”. Considering recent literature on the benefits of diversity in teaching and learning, this interaction was useful in itself and paved the way for a novel form of learning in Türkiye. In this particular case, it went both ways as both the learner and the teacher were getting outside of their comfort zones and creating an environment that was conducive to a growth mindset (Dweck, 2017).

The tracks of educational development from those days to the present bring the faculty members a resilience factor working in a multicultural education environment where Türkiye is known to be the cradle of civilizations, a melting pot of different cultures connecting Asia and Europe. It will be beneficial to recognize how and how far Türkiye has come from those days.

The findings of this study can be used to further improve methods of educational development in higher education institutions. Theoretically, a Meta-Analysis can be done by expanding the literature database and going through the themes in more detail. The findings of this study can be used to further adapt and improve the educational development methods in higher education institutions. In the age of Artificial Intelligence (AI), everyone in the education world is talking about transformations that have already been in place and how this new technology will possibly alter the field of education. Especially, as a result of this systematic review, it is expected that the most mentioned faculty development and teaching and learning will be taken to a different platform today with the use of AI as a support for education. Policymakers, higher education administrators, and faculty members can benefit from our findings to work with new faculty visiting from abroad and/or who are migrating to teach and do research in Türkiye. In addition, it may be possible to carry educational development to another dimension by providing the intersection of research and application areas by organizing University Days, which may provide university-public cooperation at that time.

Despite all the meticulous research efforts research limitations exist. There may still be primary sources that are not accessible, or other studies on educational development that have been accessed but have been overlooked. Authors did this study in a limited time frame to prepare it for this special issue. More historical primary research can be used to extend the systematic review. A future study in a more relaxed timeframe that extends the number of researched literature and specifically exemplifies in details how incoming immigrant professors contributed to educational development through their work can be recommended.

References

- Ahern-Dodson, J. and Dufour, M. (2021). Supporting faculty as writers and teachers: An integrative approach to educational development. *To Improve the Academy: A Journal of Educational Development*, 40(1), 209-227. doi: <https://doi.org/10.3998/tia.964>
- Akbaba, Y. (2019). Cumhuriyet döneminde üniversite reformları ve tasfiyeler. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Çağdaş Düşünce Hayatı Dergisi*, 2(1), 24-38. Retrieved from <http://estudamdergi.org/index.php/cagdasdusunce/article/view/173>
- Arslan, M. (2005). Cumhuriyet dönemi üniversite reformları bağlamında üniversitelerimizde demokratiklik tartışmaları. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(18), 23-49. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/219>
- Atatürk Ansiklopedisi (2021). T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu - Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı. Albert Malche (1876-1956) - Atatürk Ansiklopedisi (Atatürkansiklopedisi.gov.tr) 1933 Üniversite Reformu - Atatürk Ansiklopedisi (Atatürkansiklopedisi.gov.tr)
- Aydemir, Ş. S. (1933). Darülfunun ve İnkılap Hassasiyeti. *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, (14).
- Bayşu, N. (1998). Atatürk, cumhuriyet, bilim ve teknoloji. *Erdem*, 32, 409-438. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erdem/issue/44373/548757>
- Bickford, D. J. and Wright, D. J. (2006). Community: The hidden context for learning. In D. G. Oblinger (Ed.), *Learning Spaces* (pp. 4.1-21). EDUCAUSE. Retrieved from <https://www.educause.edu/research-and-publications/books/learning-spaces/chapter-4-community-hidden-context-learning>
- Bolat, M. (2011). *Tarihçesi, derlenmesi ve diziniyle Atatürk'ün söylev ve demeçleri*. [Doctoral dissertation, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü]. AÜ Akademik Arşiv Sistemi.
- Bozeman, B. and Feeney, M. K. (2007). Toward a useful theory of mentoring: A conceptual analysis and critique. *Administration & Society*, 39(6), 719-739. doi: <https://doi.org/10.1177/0095399707304119>
- Buyse, Ö. (1939). *Teknik öğretim hakkında rapor*. Maarif vekaleti ana programına hazırlıklar serisi. İstanbul: Maarif Vekilliği Devlet Basımevi.
- Cordie, L. A., Lin, Xi, Brecke, T. and Wooten, M. C. (2020). Co-Teaching in higher education: Mentoring as faculty development. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 32(1), 149-158. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1259487.pdf>
- Cox, M. D. (2001). Faculty learning communities: Change agents for transforming institutions into learning organizations. *To Improve the Academy*, 19, 69-93. doi: <https://doi.org/10.1002/j.2334-4822.2001.tb00525.x>
- Cox, M. D. (2023). The role of learning communities in teaching, learning, and faculty development. In A. Elçi (Ed.), *Öğretim Elemanlarının Kriz Sırası ve Sonrasında Mesleki Gelişimi. Professional Development of Faculty Members During- and Post-Crisis State* (pp. 45-48). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınevi.

- Cruz, L. (2014). Opposing forces: Institutional theory and second-generation SoTL. *International Journal for the Scholarship of Teaching and Learning*, 8(1), 1-9. doi: <https://doi.org/10.20429/ijstl.2014.080101>
- Cruz, L., Dickens, E., Bostwick Flaming, A. L. and Wheeler, L. B. (2022). Embracing complexity: An inclusive framework for the scholarship of educational development. *International Journal for Academic Development*, 27(1), 45-57. doi: 10.1080/1360144X.2021.1901102
- Çalık, M. and Sözbilir, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39(174), 33-38. doi: <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2014.3412>
- Demirtaş, A. (2018). *Darülfünundan üniversiteye öğretim üyelerinin toplumsal profilleri (1900-1946)*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Denzin, N. K. (1978). *Sociological methods: A sourcebook*. New York: McGraw-Hill
- Dweck, C. (2017). *Mindset: Changing the way you think to fulfill your potential*. Boston: Little Brown Book Group.
- Elçi, A. (2023). Atatürk: Education, higher education, and faculty professional development. In A. Elçi (Ed.), *Öğretim Elemanlarının Kriz Sırası ve Sonrasında Mesleki Gelişimi. Professional Development of Faculty Members During- and Post-Crisis State* (pp. 278-293). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınevi. Retrieved from <https://ekitap.atauni.edu.tr/index.php/product/ogretim-elemanlarinin-kriz-sirasi-ve-sonrasinda-mesleki-gelisimi/>
- Elsner, J. and Hills-Nova, C. (2013). Viewpoint: Exiles and émigrés, libraries and image collections: The intellectual legacy. *Art Libraries Journal*, 38(4), 3-6. doi: 10.1017/S0307472200018733
- Enferm, P. (2007). Systematic Literature Review vs Narrative Review. *ACTA Editorial*, 20(2), vii. Retrieved from <https://www.scielo.br/j/ape/a/z7zZ4Z4GwYV6FR7S9FHTByr/?format=pdf&lang=en>
- Eraslan, C. (2005). Önsöz. Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu, 07-09 Aralık 2005. AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi.
- Erdem, A. R. (2012). Atatürk'ün liderliğinde üniversite reformu: Yükseköğretim ve bilim tarihimizde dönüm noktası. *Belgi Dergisi*, (4), 376-388. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/417283>
- Felten, P. and Chick, N. (2018). Is SoTL a signature pedagogy of educational development? *To Improve the Academy*, 37, 4-16. doi: <https://doi.org/10.1002/tia2.20077>
- Flick, U. (2004). Triangulation in qualitative research. In U. Flick, E. von Kardorff, I. Steinke (Eds.), *A Companion to Qualitative Research*. (pp. 178-183). London: SAGE Publications. <https://www.ascdegrecollege.ac.in/wp-content/uploads/2020/12/A-companion-to-qualitative-research.pdf#page=193>
- Fortna, B. C. (2003). *Imperial classroom: Islam, state, and education in the late Ottoman Empire*. Oxford: Oxford University Press.

- Fuchs, T. (1986). The way leading to Hıdırlık. In S. Artemel (Ed.), *Çorum and Anatolian pictures*. İstanbul: Boğaziçi University Cultural Heritage Museum Publications.
- Gardner, S. K. (2022). Faculty learning and professional growth in the sabbatical leave. *Innov High Educ*, 47, 435-45. doi: <https://doi.org/10.1007/s10755-021-09584-4>
- Gopalakrishnan, S. and Ganeshkumar, P. (2013). Systematic reviews and meta-analysis: Understanding the best evidence in primary healthcare. *Journal of Family Medicine and Primary Care*, 2(1), 9-14. doi: <https://doi.org/10.4103/2249-4863.109934>
- Göksoy, E. (2001). Antireflü Cerrahisinin Tarihi Gelişimi ve Rudolf Nissen, In E. Göksoy, H. Uzunismail (Eds.), *Gastrointestinal Sistem Hastalıkları*. İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri Sempozyum Dizisi, No:23. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi STE Komisyonu (pp. 143-147).
- Göksoy, E. (2006). Rudolf Nissen: Cerrahpaşa cerrahi kliniği'ndeki çalışmaları ve Türk cerrahisine katkıları. *Ulusal Cerrahi Dergisi*, 22(2), 85-91. Retrieved from <https://turkjsurg.com/abstract/72/tur>
- Graf, D. L., Albright, M. J. and Wheeler, D. W. (1992). Faculty development's role in improving undergraduate education. In M. J. Albright & D. L. Graf (Eds.), *Teaching in the information age: The role of educational technology* (pp. 101-109). New directions for teaching and learning (Vol. 51). San Francisco: Jossey-Bass.
- Greene J. (2007). *Mixed methods in social inquiry*. San Francisco: Wiley.
- Greene J., Caracelli V. and Graham W. (1989). Toward a conceptual framework for mixed-method evaluation designs. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 11, 255-274. <https://doi.org/10.3102/01623737011003255>
- Grothusen, K. (1981). 1933 yılından sonra Alman bilim adamlarının Türkiye'ye göçü. *BELLETEREN*, 45/2(180), 537-550. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ttkbelleten/issue/70722/1138192>
- Guion, L. A., Diehl, D. C. and McDonald, D. (2011). Triangulation: Establishing the validity of qualitative studies: FCS6014/FY394, 9/2002. Rev. 8/2011. *EDIS*, 2002(6). <https://doi.org/10.32473/edis-fy394-2002>
- Güçlü, M. and Şahan, A. (2018). An evaluation of English language teacher training in the Republic Period in Turkey from the viewpoint of historical development. *OPUS International Journal of Society Researches*, 9 (16), 1883-1902. doi: 10.26466/opus.474395
- Güçlüol, K. (1988). Yükseköğretimde öğretim elemanlarının yetiştirilmesi. *Yüksek Öğretimde Değişmeler*. Türk Eğitim Derneği Yayınları, 227-254. Türk Eğitim Derneği XII. Eğitim Toplantısı, 17-18 Kasım 1988.
- Güleryüz, N. A. (9 Ocak 2008). Türkiye'ye gelen çoğu Yahudi Kökenli Alman profesörler ve Albert Einstein | Şalom Gazetesi. Retrieved from <https://www.salom.com.tr/>
- Güven, İ. (2018). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi.

- Hänlein, A. (2006). Gerhard Kessler: Türkiye’de sürgün bir Alman sosyal politikacı, (A. Hekimler, Translator). *Çalışma ve Toplum*, 2, 39. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ct/issue/71808/1155286>
- Hesapcıoğlu, M. (2009). Türkiye’de Cumhuriyet döneminde eğitim politikası ve felsefesi. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, (29), 121-138. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruaebd/issue/370/2124>
- Hirsch, E. (2005). *Anılarım Kayzer Dönemi Weimar Cumhuriyeti Atatürk Ülkesi*. Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Kadercan, P. (2012). *The Unlikely Architects of Modern Turkish National Identity: The Case of German Refugees from the Third Reich (1933 - 1972)*. [Doctoral dissertation, University of Rochester]. UR Research.
- Kahraman, L. (2007). Türkiye’de öğretim üyesi yetiştirme politikası bağlamında "35. Madde" Uygulaması. *Mülkiye*, 31(256), 187-218. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/256/1144>
- Kalaycıoğulları, İ. (2009). Darülfünun’dan üniversite’ye gelenek’ten araştırma’ya. *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 48(1), 43-59.
- Khan, K. S., Kunz, R., Kleijnen, J. and Antes, G. (2003). Five steps to conducting a systematic review. *J R Soc Med.*, 96, 118–121. Retrieved from <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/014107680309600304>
- Kıcıroğlu, N. F. and Komsuoğlu, A. (2022). Türk yükseköğretiminde üniversite yeniden yapılıyor “İlmi Yurda Götürmek”: Üniversite haftaları örneği. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (41), 1-29. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuydta/issue/70864/1091301>
- Korkmaz, A. H. (2021). Darülfünun dönüm noktası: 1930 Hitler Almanyası’ndan Türkiye’ye gelen bilim insanlarının iktisat bilimine katkıları üzerine bir inceleme. 4. International Izmir Economics Congress, September 11-12, 2021, Izmir, Türkiye
- Kurtdaş, E. M. Ö. (2016). Osmanlı’nın modernleşme sürecinde eğitimin rolü. *Hikmet Yurdu*, 9(18), 77-191. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/306084828_OSMANLI_NIN_MODERN_LESME_SURECINDE_EGITIMIN_ROLU
- Lewis, K. G. (1996). Faculty development in the United States: A brief history. *International Journal for Academic Development*, 1(2), 26-33. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/1360144960010204>
- Linnenluecke, M. K., Marrone, M. and Singh, A. K. (2020). Conducting systematic literature reviews and bibliometric analyses. *Australian Journal of Management*, 45(2), 175–194. doi: <https://doi.org/10.1177/0312896219877678>
- Lupton, K. L. and O’Sullivan, P. S. (2020). How medical educators can foster equity and inclusion in their teaching: A faculty development workshop series. *Academic Medicine*, 95(12), 71-76. doi: [10.1097/ACM.0000000000003687](https://doi.org/10.1097/ACM.0000000000003687)

- Marchesani, L. S. and Adams, M. (1992). Dynamics of diversity in the teaching-learning process: A faculty development model for analysis and action. *New directions for teaching and learning*, 52(Winter), 9-20. Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/tl.37219925203>
- Mcdowell, B. (2013). *Historical research: A guide for writers of dissertations, theses, articles and books*. New York: Routledge.
- Moon, J. A. (2010). *Using Story: In Higher Education and Professional Development*. New York: Routledge.
- Müller, H. (1998). German librarians in exile in Turkey, 1933-1945. *Libraries & Culture*, 33(3), 294-305. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/25548642>
- Namal, Y. (2012). Türkiye'de 1933–1950 yılları arasında yükseköğretime yabancı bilim adamlarının katkıları. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (1), 14-19. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/higheredusci/issue/61477/917985>
- Neumark, F. (2000). *Boğaziçine sığınanlar*. İstanbul: Kopernik Kitap.
- Ouellett, M. L. (2010). Overview of faculty development: History and Choices. In K. J. Gillespie and D. L. Robertson (Eds.), *A guide to faculty development*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Öncü, A. (2002). Akademisyenler: Üniversite reformu söyleminde batı. In U. Kocabaşoğlu (Ed.), *Modernleşme ve Batıcılık* (pp. 521-536). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Park, R. (1979). Faculty Development: An historical perspective. *POD Quarterly: The Journal of the Professional and Organizational Development Network in Higher Education*. 7. Retrieved from <https://digitalcommons.unl.edu/podqtrly/7>
- Reed, H. A. (1975). Hacettepe and Middle East Technical Universities: New universities in Turkey. *JSTOR Minerva*, 13(2), 200–35. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/41820228>
- Sağlam, M. (2005). Avrupa birliğine giriş sürecinde Türk yükseköğretiminin kısaca değerlendirilmesi. Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu, 07-09 Aralık 2005. AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi.
- Seçkin, Z., Elçi, A. and Doğan, O. (2022). Digital mentoring via emerging technologies: A case study on graduate students. In M. Loureiro, A. Loureiro, & H. Gerber (Eds.), *Handbook of Research on Global Education and the Impact of Institutional Policies on Educational Technologies* (pp. 130-153). IGI Global. doi: <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-8193-3.ch007>
- Sherman, D. and Salisbury, J. (2010). *The West in the World, Renaissance to Present* (Vol. 3). New York: McGraw-Hill Higher Education.

- Sorcinelli, M. D. (2023). Evaluating the impact and outcomes of faculty development: A 50-Year retrospective. In A. Elçi (Ed.), *Öğretim Elemanlarının Kriz Sırası ve Sonrasında Mesleki Gelişimi. Professional Development of Faculty Members During- and Post-Crisis State* (pp. 45-48). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınevi.
- Sorcinelli, M.D., Austin, A.E., Eddy, P.L. and Beach, A.L. (2006). *Creating the future of faculty development: Learning from the past, understanding the present*. Bolton: Anker Publishing Company.
- Stummvoll, J. (1935). Yeni Türkiye'de kütüphanecilik. *Ayın Tarihi*, 23, 325-329.
- Tiberius, R. G. (2002). A brief history of educational development: Implications for teachers and developers. *POD To Improve Academy*, 20(1), 20-37. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.3998/tia.17063888.0020.004>
- Türk Tarih Kurumu (1932). *Birinci Türk Tarih Kongresi*. Ankara: T.C. Maarif Vekaleti, 1932. <https://www.ttk.gov.tr/kongreler/i-turk-tarih-kongresi-02-11-temmuz-1932-ankara/>
- Ulutin, O. N. (2007). *Ord. Prof. Dr. Erich Frank'ın Dünya Tıbbındaki Yeri ve Türk Tıbbına Katkıları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi.
- Uman L. S. (2011). Systematic reviews and meta-analyses. *Journal of the Canadian Academy of Child and Adolescent Psychiatry = Journal de l'Academie canadienne de psychiatrie de l'enfant et de l'adolescent*, 20(1), 57-59. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3024725/>
- Uymaz, T. (2019). Epistemic Migration after 1933 and Conflicts of Communities: An Evaluation in Terms of Ankara University and Vienna University. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 377- 392. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/720866>
- Widmann, H. (2000). *Atatürk ve üniversite reformu*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Yazar, T. and Averbek, E. (2018). 1933 üniversite reformundan günümüze Türkiye'de üniversitelerin tarihsel gelişimi. *Turkish Studies*, 13(4), 1341-1360. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12711>
- Yıldıran, G. (2012). Cumhuriyet Döneminde Eğitim ve Eğitim Kurumları. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 29(2), 1-26. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/buje/issue/3836/614092>
- Zaim, S. (1987). The development of educational system in Türkiye (The impact of westernization on the education). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 45(1-4), 490-518. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/835/9197>
- Zürcher, E. J. (2004). *Türkiye: A modern history*. New York: I.B.Tauris.
- _____ (1933). "Ecnebi profesörler için dün üniversitemizde tanışma merasimi yapıldı." *Milliyet*, November 5.
- _____ (1946). *Cumhurbaşkanları, Başbakan ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle ilgili söylev ve demeçleri*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Appendix 1. Data Resources used in Systematic Review

N o	Author(s) and year	Language	New Faculty	Mentoring	FLC	Community Services	Scholarly Writing	T&L
1	<u>Akbaba, Y. (2019).</u>	Turkish	X				X	X
2	<u>Arslan, A. (2005).</u>	Turkish	X					X
3	<u>Arslan, M. (2005).</u>	Turkish						X
4	<u>Aslan, R. (2016).</u>	Turkish	X			X		X
5	<u>Ata, B. (2001).</u>	Turkish				X		X
6	<u>Bayşu, N. (1998).</u>	Turkish	X		X			X
7	<u>Buyse, Ö. (1939).</u>	Turkish	X			X		X
8	<u>Cunbur, M. (1992).</u>	Turkish	X				X	
9	<u>Demirci, S. (2022).</u>	Turkish	X	X	X	X	X	X
10	<u>Demirtaş, A. (2018).</u>	Turkish	X			X		X
11	<u>Doğramacı, İ. (1985).</u>	Turkish	X	X	X	X	X	X
12	<u>Elçi, A. (2023).</u>	Tr & Eng	X	X				X
13	Milliyet Editorial (1933).	Turkish	X					
14	<u>Erdem, A. R. (2012).</u>	Turkish	X					X
15	Fortna, B. C. (2003).	English	X					
16	Fuchs, T. (1986)	English	X	X	X	X	X	X
17	<u>Gökmenoğlu, T. and Kondakçı, Y. (2015).</u>	Turkish						X
18	<u>Grothusen, K. D. (1981).</u>	Turkish		X			X	X
19	<u>Güçlü, M. & Şahan, A. (2018).</u>	English	X	X			X	
20	<u>Güçlüol, K. (1988).</u>	Turkish	X	X				
21	<u>Hänlein, A. (2006).</u>	Turkish	X	X				X
22	<u>Hesapcioğlu, M. (2009).</u>							X
23	<u>İçke, A. (2013).</u>	Turkish	X	X				
24	İnan, Afet. (1981)	Turkish						
25	<u>Kadercan, P. (2012).</u>	English	X	X	X	X	X	X
26	<u>Kahraman, L. (2007).</u>	Turkish	X	X		X		X
27	<u>Kalaycioğulları, İ. (2009).</u>	Turkish						
28	<u>Kemal, G. M. (1963).</u>	Turkish						
29	<u>Kıcıroğlu, N. F. and Komsuoğlu, A. (2022).</u>	Turkish				X		X
30	<u>Konuk, K. (2010)</u>	English	X	X	X		X	X
31	<u>Kurt, K., Keser, A. and Ataç, A. (2013)</u>	English	X			X	X	X
32	<u>Linnenluecke, M. K., Marrone, M. and Singh, A. K. (2020).</u>	English						
33	<u>Malche, A. (1939)</u>	Turkish						
34	<u>Müller, H. (1998).</u>	English						
35	<u>Namal, Y. and Karakök, T. (2011).</u>	Turkish	X				X	X
36	<u>Namal, Y. (2012).</u>	Turkish					X	X
37	<u>Neumark, F. (2000).</u>	Tr Trans	X	X	X	X	X	X
38	<u>Okçu, A. (1999).</u>	Turkish	X			X		X
39	<u>Okur, M. (2005).</u>	Turkish			X			X
40	<u>Öz, İ. and Laloğlu, P. (2018).</u>	Turkish	X	X		X	X	
41	<u>Özteke, F. (2019).</u>	Turkish		X		X	X	
42	<u>Reed, H. A. (1975).</u>	English	X	X				X
43	<u>Soysal, Ö. (2018).</u>	English					X	
44	<u>Spitzer, L. (1934).</u>	Turkish	X	X	X		X	X

Appendix 1. Data Resources used in Systematic Review (continues)

No	Author(s) and year	Language	New Faculty	Mentoring	FLC	Community Services	Scholarly Writing	T&L
45	<u>Spitzer, L. and Atak, T. (2011).</u>	English	X	X	X		X	X
46	<u>Uymaz, T. (2019).</u>	English				X		X
47	<u>Üstün, C. and Özçiftci, S. (2023).</u>	Turkish	X					X
48	<u>Taşdemirci, E. (1999).</u>	Turkish	X			X		X
49	<u>Yavuz, E. and Mehmet, G. (2021).</u>	Turkish	X	X	X	X	X	X
50	<u>Yazar, T. and Averbek, E. (2018).</u>	Turkish	X			X	X	X
51	<u>Yıldırım, G. (2012).</u>	Turkish	X					X
52	<u>Zaim, S. (1987).</u>	English						X
53	<u>Zurcher, E. J. (2004).</u>	English	X				X	X
			35	19	11	19	21	38

Genişletilmiş Özet

Amaç

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunda yükseköğretimde eğitim gelişimine verilen önem, Atatürk önderliğinde tam teşekküllü bir modernleşme hareketi kapsamında üniversitelerde başlattığı reformlarda görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, 1923-1946 yılları arasında Üniversite Reformu sürecinde yükseköğretim sisteminde dönüşümü gerçekleştirme misyonu verilen, siyasi nedenlerle ülkelerinden kaçan Almanca konuşan göçmen profesörlerin eğitim gelişimi girişimlerini incelemektir.

Tasarım ve Yöntem

Tarihsel araştırma yöntemleri ve sistematik derleme araştırma tasarımı birlikte kullanılmıştır. Sistematik derleme, araştırma sorusunu yanıtlayan ve uygunluk kriterlerine uyan çalışmaları içerir. Tarihsel araştırmalarda belgeseller/biyografiler/sözlü-tarihler/arşivler kullanır. Anahtar kelimeler kullanılarak yapılan alan yazın taramaları sonucunda bulunan 110 yayından eğitimsel gelişimi kapsamında değerlendirilebilen 52 yayın araştırmaya dahil edilmiştir.

Bulgular

Ele alınan alan yazında vurgulanan eğitim gelişimi çalışmaları: öğrenme/öğretmeye ilişkin programlar/yöntemlerin güncelleştirilmesi; öğretim elemanlarının işe alınması, geliştirilmesi/yetiştirilmesi; bilimsel yayınların artırılması, kütüphanelerin güçlendirilmesi; öğretim elemanları arasında mentörlük hizmetinin yapılması; topluma hizmet amacıyla yapılan konferanslar ve öğretim elemanları topluluk oluşturma çabalarıdır.

Sınırlılıklar

Cumhuriyet döneminden başlayarak yapılan eğitim reformlarını ele alan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Erişilemeyen birincil kaynaklar veya erişildiği halde gözden kaçan eğitim gelişimine ilişkin başka çalışmalar olabilir.

Öneriler (Kuramsal, Uygulama ve Sosyal)

Bulgular, yüksek öğretim kurumlarında eğitim gelişimi yöntemlerini günümüze uyarlayarak Yapay Zekanın eğitime destek olarak kullanılması ile birlikte farklı bir boyuta geliştirmek için kullanılabilir. Yükseköğretim politika yapıcıları ve yöneticileri, Türkiye'de çalışmak ve araştırma yapmak için yurt dışından göçen akademisyenlerin çalışmalarını daha etkin hale getirebilir. Sosyal açıdan, o dönemde üniversite-halk işbirliğini sağlayan Üniversite Günleri yapılarak araştırma ve uygulama alanlarının kesişimini sağlayarak eğitim gelişimini başka bir boyuta taşımak mümkün olabilir.

Özgün Değer

Üniversite Reformu genelde eğitim, özelde ise yükseköğretim alanında yapılan çok sayıda araştırmada değerlendirildiği halde, tarihsel çizgide eğitimsel gelişim alanına çok daha az önem verilmiştir.

Araştırmacı Katkısı: Alev ELÇİ (%50), Pelin TELSEREN KADERCAN (%50).

Acknowledgment: We appreciate the time and effort expanded by our editors and reviewers. The authors would like to extend their heartfelt gratitude to the Editor and Anonymous reviewer(s) for their invaluable contributions. The offered thoughtful insights, and constructive critiques have significantly enriched the content and rigor of our work. Thank you!

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında Sosyal Bilimlerde Kalite: Açık ve Uzaktan Öğrenmeye Bir Bakış ¹

Emin ÖZEN ²

Başvuru Tarihi: 30.05.2023

Kabul Tarihi: 11.10.2023

Makale Türü: Derleme

Öz

Cumhuriyetimizin 100. yılına girdiğimiz 2023 yılında açık ve uzaktan öğrenmeye ilgi ve talebin artarak devam ettiği görülmektedir. Global Covid-19 salgınıyla birlikte, eğitimin tüm (yükseköğretim ve K12) kademelerinde açık ve uzaktan öğrenme yöntemi aracılığıyla eğitim sağlayan okul/kurumların ve bu öğretim kurumlarında öğrenim gören öğrenenlerin sayısındaki hızlı artış, Türkiye'de olduğu gibi diğer ülkelerde de açık ve uzaktan öğrenmede kalite konusunun önemini ortaya çıkarmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin açık ve uzaktan öğrenmenin kalitesi konusunda bölgesel ve uluslararası sistem içerisindeki geçmiş yüzyılına dair değerlendirmelerin yanı sıra gelecek yıllara yönelik eğilimlerin de araştırma konusu yapılması önemli görülmektedir. Bu bağlamda çalışma; Cumhuriyetimizin 100. yılı itibarıyla ülkemizin açık ve uzaktan öğrenmenin kalitesi üzerine mevcut durumunun tespit edilerek sonraki dönemde yapılacak çeşitli iyileştirmeler aracılığıyla ülkemizin bu alanda daha rekabet edebilir duruma gelmesini sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma; nitel araştırma yönteminin anlatsal inceleme modelinde desenlenen bir derleme çalışmasıdır. Çalışma kapsamında kalite kavramları, yükseköğretimde/sosyal bilimlerde kalite çalışmaları, açık ve uzaktan öğrenmede kalite süreçleri üzerine değerlendirmeler ve bilgilendirmelere yer verilmektedir. Çalışmanın sonucunda, Cumhuriyetimizin 100 yıllık döneminde yükseköğretimde sosyal bilimlerin alt alanı olan açık ve uzaktan öğrenmede kalite üzerine gerçekleştirilen çalışmalar, tanımlar, geliştirilen standartlar vb. ışığında; öğrencilere nitelikli açık ve uzaktan öğrenme ortamları sunmanın önemli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. İlaveten ülkemizin bu alanda uluslararası arenada rekabet edebilirliğini artırmak amacıyla öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Açık ve Uzaktan Öğrenme, Kalite ve Akreditasyon, Açık ve Uzaktan Öğrenmede Kalite, Sosyal Bilimlerde Kalite, Kalite Güvencesi

Atf: Özen, E. (2023). Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılında sosyal bilimlerde kalite: Açık ve uzaktan öğrenmeye bir bakış. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(Özel Sayı), 357-374.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Milli Eğitim Bakanlığı, Ölçme ve Değerlendirme Birimi, eminozen@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7026-1503

Quality in Social Sciences in the 100th Year of the Republic of Turkey: A Look at Open and Distance Learning

Emin ÖZEN³

Submitted by: 30.05.2023

Accepted by: 11.10.2023

Article Type: Review

Abstract

As we enter 2023, the 100th anniversary of our Republic, it is seen that the interest and demand for open and distance learning continues to increase. With the global Covid-19 pandemic, the rapid increase in the number of schools/institutions providing education through open and distance learning at all levels of education (higher education and K12) and the number of learners studying in these educational institutions reveals the importance of quality in open and distance learning in other countries as well as in Turkey. In addition to evaluating the past century in the regional and international system regarding the quality of open and distance learning in the Republic of Turkey, it is also important to investigate the trends for the coming years. In this context, this study was carried out in order to determine the current situation of our country in terms of quality in open and distance learning as of the 100th anniversary of our Republic and to ensure that our country becomes more competitive in this field with various improvements to be made in the coming period. This study is a compilation study designed with the narrative analysis technique of qualitative research method. As a result of the study, it was concluded that it is important to provide qualified open and distance learning environments for students. In addition, suggestions were made to increase the competitiveness of our country in the international arena in this field.

Keywords: *Open and Distance Learning, Quality and Accreditation, Quality in Open and Distance Learning, Quality in Social Sciences, Quality Assurance*

³ Milli Eğitim Bakanlığı, Ölçme ve Değerlendirme Birimi, eminozen@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7026-1503

Giriş

Cumhuriyetimizin 100. yılına girdiğimiz 2023 yılında sosyal bilimlerin alt alanı olan açık ve uzaktan öğrenmeye ilgi ve talebin artarak devam ettiği görülmektedir. Eğitimdeki teknolojik gelişmeler, özellikle web tabanlı teknolojilerin kullanımı, esnek öğrenme ortamlarının oluşumu ve çevrimiçi öğrenme platformlarının yaygınlaşması, açık ve uzaktan öğrenmenin popülerliğinin artmasının sebepleri arasında gösterilebilir. Ayrıca açık ve uzaktan öğrenme yönteminin öğrenenlerin kendi öğrenme hızlarını ve stillerini kontrol etmelerine olanak tanıdığı ve bu nedenle öğrenme deneyimlerini daha etkili hale getirdiği söylenebilir (Johnson ve Aragon, 2003, s. 3). 2020 yılında dünya çapında başlayan global Covid-19 salgınıyla birlikte, eğitimin tüm kademelerinde (yükseköğretim ve K12) açık ve uzaktan öğrenme yöntemi aracılığıyla eğitim sağlayan okul/kurumların ve bu öğretim kurumlarında öğrenim gören öğrenenlerin sayısındaki hızlı artış, Türkiye’de olduğu gibi diğer ülkelerde de açık ve uzaktan öğrenmede kalite konusunun önemini ortaya koymaktadır (Özen, 2022, s. 17). Açık ve uzaktan öğrenmenin sürekli ve sürdürülebilir olması için, kalitenin standartlar bağlamında geliştirilmesi ayrıca da kalitenin temel boyutlarının belirlenmesi gerektiği düşünülmektedir (Liber ve Olivier, 2003, s. 15). Araştırmalara göre, Cumhuriyetimizin kuruluşundan 100. yılına açık ve uzaktan öğrenmede kalite konusu farklı perspektiflerle ele alınmaktadır. Bu perspektiflerden bazıları; pedagojik sunum, öğretim planlaması, uzaktan eğitimin felsefi ve teorik temelleri ile tarihi, öğrenenlerin durumu ve motivasyonları, içeriğin aktarımı, öğrenen destek hizmet birimleri içerisindeki iletişim süreçleri, yönetsel süreçler, finans hesapları, sistem yapıları ve uzaktan öğretimin gelişim durumu olarak ifade edilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti’nde açık ve uzaktan öğrenmenin kalitesi konusunda bölgesel ve uluslararası sistem içerisindeki 21. yüzyıla dair değerlendirmelerin yanı sıra gelecek yıllara yönelik eğilimlerin de araştırma konusu yapılması önemli görülmektedir. İlaveten Cumhuriyetimizin 100. yılı itibarıyla ülkemizin açık ve uzaktan öğrenmenin kalitesi üzerine mevcut durumunun tespit edilerek, bu alanda sonraki dönemde yapılacak çeşitli iyileştirmeler aracılığıyla ülkemizin küresel dünyada daha rekabet edebilir duruma gelmesini sağlamak önem arz etmektedir.

Tüm bu ifadeler bağlamında çalışmanın amacını; Cumhuriyetimizin 100. yılı itibarıyla ülkemizin açık ve uzaktan öğrenmenin kalitesi üzerine mevcut durumunun tespit edilerek sonraki süreçlerde ilgili alanda kalitenin geliştirilmesine yönelik öneriler getirmek oluşturmaktadır. Ayrıca sosyal bilimlerde ve uzaktan öğrenme alanında kalite üzerine yayınlanmış bilimsel çalışmaların taranması aracılığıyla elde edilen verilerden açık ve uzaktan öğrenmenin kalitesine ilişkin durum tespitini gerçekleştirmenin ve ülkemizde eğitim kalitesinin yükselmesi adına gelecekteki çalışmaların nasıl olması gerektiğine ilişkin ipuçları sunmanın gerekli olduğu düşünülmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Kalite Kavramları

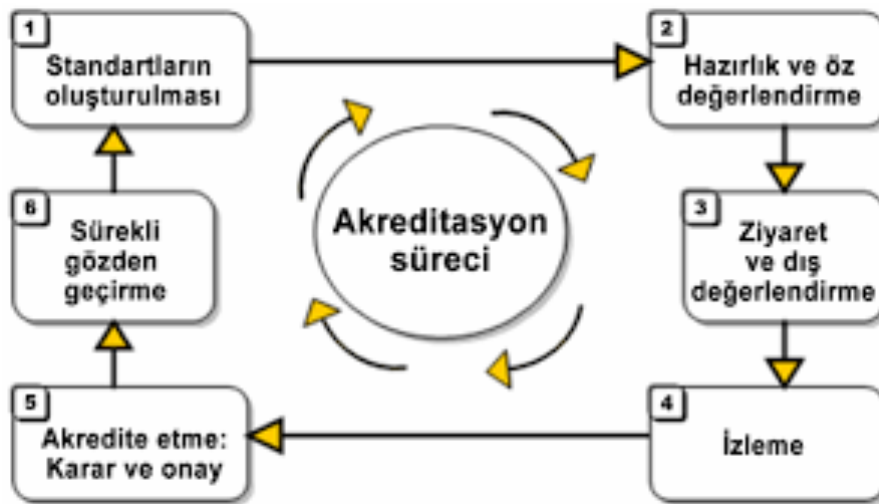
Sanayileşmenin etkisiyle gerçekleşen bilimsel ilerlemeler, teknolojik yenilikleri beraberinde getirerek hayatımıza dinamizm katmaktadır. Bu gelişmeler, kalite, güvenilirlik ve standartların önemini arttırmıştır (Bayburt ve Eğin, 2021, s. 26). Teknolojinin hızlı gelişimi, ülkeleri yenilik yapmaya ve kalite araştırmalarına teşvik etmektedir (Cansoy, 2018, s. 18). Kavram olarak kalite, "nasıl niteliksel olmakta" anlamına gelir ve kullanım amacına göre çeşitli şekillerde ifade edilebilir (Şimşek, 2004, s. 66). Bu ifadelerden hareketle, kalitenin birden fazla yönü ve farklı kullanım alanları olduğu görülmektedir (Mahiroğlu ve Buluç, 1999, s. 29).

Alanyazındaki kalite tanımlarına bakıldığında, kaliteyi "bir amaca hizmet etmek, farklılığı ve üstünlüğü ifade etmek, memnuniyet verici bir hizmet sağlamak ve onaylanmış sorumlulukları gerçekleştirmek" şeklinde tanımlamak mümkündür (Efil, 1996, s. 38; Özen, 2022, s. 45). Bu özellikler, bir eğitim sistemi veya programında da aranan nitelikler olarak ifade edilmektedir.

Gelişen teknoloji ile birlikte ürünlerdeki artan farklılık ve çeşitlilik, kalitenin tek başına yeterli olmadığı anlamına gelmektedir. Bu durumda ürünlerin amaca uygunluğu, kaliteyi, dayanıklılığı ve teknik güvenliği garanti altına almak için akreditasyon ihtiyacı doğmuştur. (Eurocons, 2020). Bu sebeple, akreditasyon kavramı, ürünlerin istenilen standartları karşılamasını sağlamak için giderek daha önemli hale gelmektedir.

Kalite güvencesi, yükseköğretim kurumlarının veya programlarının belirlenmiş kriterlere göre sürekli değerlendirilmesiyle gerçekleştirilir ve bunun için akreditasyon gibi araçlar kullanılır (Güler ve Soyer, 2021, s. 121). Akreditasyon, bir program, tesis veya organizasyonun kalitesini belirli standartlara göre değerlendiren bir süreçtir (Oakes vd. 1999, s. 59). Kalite güvencesi de yükseköğretim kurumlarının belirlenmiş kriterlere göre sürekli olarak değerlendirilmesiyle gerçekleştirilir. Akreditasyon ve kalite güvencesi birlikte çalışarak, yükseköğretim programlarının ve üniversitelerin kalitesini artırmayı hedefler (Bakioğlu ve Ülker, 2015, s. 166). Akreditasyon sisteminin başarısı, sürece girdilerin ve tahsis edilen kaynakların kalitesine bağlıdır.

Tüm bu ifadeler bağlamında; bir ürün/hizmetin kalitesinin kontrol edilmesi, belirli bir kalite standardına göre belgelendirilmesi ve sürdürülebilmesi için kalite standartlarının belirlenmesi ve uygulanması gerekmektedir. Akreditasyon, belirli bir kalite standardına uygunluğun doğrulanması ve kabul edilmesi olarak ifade edilebilir. Akreditasyon süreci Şekil 1’de ayrıntılı bir biçimde gösterilmiştir.

Şekil 1. Akreditasyon Süreci (Aktan ve Gencel, 2010)

Şekil 1’de görüldüğü üzere akreditasyon süreci standartların oluşturulması ile başlayan, altı basamaktan oluşan döngüsel bir süreçtir. Sonuç olarak kalite ile ilgili kavramlar toparlanacak olursa; herhangi bir programın, ürünün, hizmetin hangi niteliklere sahip olması gerektiği kalite standardı, belirlenen standartların sağlanıp sağlanmadığı üzerine gerçekleştirilen değerlendirmeler akreditasyon ve bu standart belirlemeden başlayıp tüm akreditasyon süreçlerini de içine alan sistem kalite güvence sistemi olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda kalite güvence sisteminin bileşenleri Şekil 2’de yer almaktadır.

Şekil 2. Kalite Güvence Sisteminin Bileşenleri

Yükseköğretimde Kalite Çalışmaları

Türkiye Cumhuriyeti'nde eğitimin genel sisteminin yapılandırılması ve sisteme yön verilmesi T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) ortak çalışmaları ve kordinesi aracılığıyla gerçekleştirilmektedir (Şişman, 2005, s. 16). Yükseköğretimde 21. yüzyılın gerektirdiği kaliteli eğitim-öğretim seviyesini yakalamak, değişimlere ve kayıtsız kalmamak amacıyla kalite güvence ve akreditasyon sistemleri işe koşulmaktadır (Bakioğlu, 2009, s. 25). Cumhuriyet tarihimizde yükseköğretimde kalite, kalite güvence sistemleri, akreditasyon vb. bir dizi çalışma gerçekleştirilmiş ve eğitimde kalitenin artırılmasına yönelik farklı oluşumların kurulduğu görülmüştür. Bu oluşumlar aşağıda detaylandırılmaktadır.

Ülkemizde 1981 yılında kabul edilen 2547 Sayılı Kanun (Yükseköğretim) ile kurulan Yükseköğretim Kurulu (YÖK), yükseköğretimde planlama ve yönetim merkezi olarak görevlendirilmiştir. Bu görevler çerçevesinde, dünya genelinde üniversitelere bırakılan bazı yetkilerin (örn. öğretim planlaması, düzenlemesi, denetlemesi vb.) YÖK tarafından merkezi olarak yürütülmesiyle, merkezi bir yapı oluşturulmuştur. YÖK, kalite denetimi amacıyla kullanılan en önemli araç olarak bölüm ve program açma ile öğrenci alımına ilişkin kararların YÖK onayına tabi tutulmasını benimsemektedir. 1997 yılında YÖK ve İngiltere Konsolosluğu işbirliğiyle başlatılan "Türk Üniversiteleri Kalite Belirleme Projesi", Türk üniversitelerinin kalitesini artırmayı, akreditasyonu yaygınlaştırmayı, kurum içi değerlendirme, akran denetimi, performans değerlendirmesi, sonuçların raporlanması ve ulusal kalite ofisi kurulumunu hedefleyen bir kalite güvence sistemi oluşturma amacı taşımaktaydı. Ne yazık ki, bu proje hayata geçirilememiştir.

Öğretmen yetiştiren fakültelerde kalite artırıcı iyileştirmeler kapsamında, öğretmenlerin eğitimine ilişkin akreditasyonu çalışmaları 1998-99 öğretim yılından itibaren gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, 1990'lı yılların başlarında, ilgili mühendislik programlarında uluslararası kalite güvencesi sağlamak amacıyla Accreditation Board for Engineering and Technology (ABET) değerlendirme süreci uygulanmıştır. Bu süreçlerin ardından, 2002 yılında Mühendislik Eğitim Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Kurulu (MÜDEK) kurularak ulusal kalite güvencesi sağlanmıştır. Yükseköğretim kurumlarının kalite kültürünü geliştirme çalışmaları arasında Avrupa Üniversiteler Birliği'nin (EUA) "Kurumsal Değerlendirme Programı" ve "Kalite Kültürü Projesi" önemli bir yere sahiptir. Ayrıca, Yükseköğretim Kurumlarında Akademik Değerlendirme ve Kalite Geliştirme Yönetmeliği'nin kabul edildiği 2005 yılında, bu yönetmelik çerçevesinde Yükseköğretim Kurumlarında Akademik Değerlendirme ve Kalite Geliştirme Komisyonu (YÖDEK) kurulmuştur. Bu yönetmelik, kurumların kalite düzeylerini geliştirmek, onaylamak ve tanımak amacıyla hazırlanmıştır (Tezsürücü ve Bursalıoğlu, 2013, s. 43).

YÖDEK, kalite güvence süreçlerini temel alarak kurumların her sene "iç değerlendirme" çalışmalarını yapmalarını ve kurumsal olarak stratejik planlarını oluşturmalarını teşvik etmektedir. Bu süreçte, kurumlar sürekli iyileştirme çalışmalarını gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Ayrıca, YÖDEK bunun yanında beş senede bir olacak şekilde kurumların "dış değerlendirme" süreçlerini gerçekleştirmelerini de öngörmektedir. Bu değerlendirme süreci, kurumların kalitesini dışarıdan bağımsız bir şekilde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu sayede, yükseköğretim kurumları sürekli olarak kalite standartlarını gözden geçirerek gelişmeye devam etmektedir.

Türkiye'deki yükseköğretim sisteminde kalite konusu, özellikle son yıllarda giderek artan bir önem kazanmıştır. Bu bağlamda Cumhuriyetimizin 100. yılında Türkiye'nin eğitim basamaklarında önceliklerinin ve mevcut durumunun bilinmesi, kalite güvencesi konusunda atılacak adımların belirlenmesi önemli görülmektedir. Bu süreçte, çeşitli yasal düzenlemeler, kurumsal yapılanmalar ve uluslararası standartlara uyum sağlamaya yönelik çabalar yer almıştır.

1961 yılında yürürlüğe giren ve yükseköğretimde önemli bir dönüm noktası olan "Yükseköğretim Kanunu" ile, üniversitelerin akademik özerkliği ve bilimsel özgürlüğü koruma altına alınmıştır. Ancak, yükseköğretimde kalite yönetimi ve akreditasyon gibi kavramlar o dönemde henüz gündeme gelmediği görülmektedir.

1990'larda Türkiye'de yükseköğretim sistemi hızla genişlemiş, yeni üniversiteler kurulmuş ve öğrenci sayısı artmıştır. Bu dönemde, üniversitelerin eğitim kalitesini artırmak ve uluslararası standartlara uyum sağlamak için akreditasyon çalışmaları başlatılmıştır.

2005 yılında yürürlüğe giren "Yükseköğretim Kanunu" ile, yükseköğretimde kalite güvencesi ve akreditasyonun önemi vurgulanmıştır. Bu kanunla birlikte, Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK) kurulmuş ve üniversitelerin kalite güvencesi ve akreditasyon süreçleri daha sistemli hale getirilmiştir.

2011 yılında ise, "Yükseköğretim Kalite Güvencesi Yönetmeliği" yayınlanarak, üniversitelerin kalite güvencesi ve akreditasyon süreçleri daha da detaylı bir şekilde belirlenmiştir. Bu yönetmelikle, ulusal ve uluslararası standartlara uyumlu bir şekilde kalite güvencesi ve akreditasyon süreçleri yürütülmesi hedeflenmiştir.

Son yıllarda, Türkiye'deki yükseköğretim sistemi uluslararası standartlara uyumlu hale getirilmeye çalışılmaktadır. Özellikle, Avrupa Yükseköğretim Alanı'na uyum sağlamak için çeşitli çalışmalar yürütülmekte ve üniversitelerin akreditasyon süreçleri daha da güçlendirilmektedir (Sağlam, Özüdoğru ve Çıray, 2011, s. 92).

Cumhuriyetimizin 100.yılında Türkiye'deki yükseköğretim sistemi kalite güvencesi ve akreditasyon süreçleri açısından oldukça gelişmiş durumdadır. Üniversiteler, ulusal ve uluslararası standartlara uygun bir şekilde kalite güvencesi ve akreditasyon süreçlerini yürütmektedirler.

Açık ve Uzaktan Öğrenmede Kalite

Kalite güvencesi ve akreditasyon, yükseköğretim gündeminde örgün eğitimin yanı sıra açık ve uzaktan öğrenme alanında da önemli bir yer tutmaktadır (YÖK, 2004, s. 21). Öğrenenlerin sınır ötesi değişimleri, uluslararası üniversiteler ve globalleşen dünya, eğitim hizmetinin serbest dolaşımıyla birlikte açık ve uzaktan eğitimde diploma geçerliliği, kalite güvencesi ve akreditasyon uygulamalarının ülkeler arası ilişkilerde önemli bir gündem maddesi haline gelmesine neden olmuştur (YÖK, 2007, s. 25). Bu bağlamda, açık ve uzaktan öğrenme sağlayan kurumlarının ve bu kurumlarda eğitim alan öğrenci sayısının hızla artması, kalite konusunda kaygılara sebep olmaktadır (Belawati, 2010, s. 19).

Açık ve uzaktan öğrenme yöntemiyle öğretim sağlayan oluşumların, kuruluşların/kurumların ve programlarının akreditasyonu ile ilgili çeşitli uygulamalar gözlenmektedir (Jung ve Latchem, 2012, s. 17). Bazı ülkelerde, açık ve uzaktan öğrenme kurumları ve programları, örgün eğitimde akreditasyon çalışmaları yürüten kuruluşları tarafından akredite edilmektedir. Bu durumda, belli başlı kuruluşlar açık ve uzaktan öğrenmeyi farklı değerlendirme yöntemleriyle akredite ederken, diğerleri ise açık ve uzaktan öğrenme program ve uygulamalarını örgün eğitimle benzer şekilde değerlendirmektedir (Jung ve Latchem, 2012, s. 17).

Avustralya, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Hindistan gibi ülkelerde açık üniversitelerin varlıklarından dolayı özellikle açık ve uzaktan öğrenme kurumları veya programlarının akreditasyonu ile ilgilenen özel akreditasyon kuruluşları bulunmaktadır. Bu kuruluşlardan bazıları; Amerika Yükseköğretim ve Akreditasyon Derneği (AAHEA), Amerikan Uzaktan Eğitim Konsorsiyumu (ADEC), Amerikan Öğretmenler Federasyonu (AFT) Yükseköğretim Akreditasyon Konseyi (CHEA), Yükseköğretim Politikaları Enstitüsü (IHEP) Maryland Çevrimiçi Konsorsiyumu (MOL), Kuzey Amerika Online Eğitim Komisyonu (NACOL), Güney Bölge Eğitim Kurulu (SREB), Sloan Konsorsiyumu (Sloan-C), Batı Eyaletlerarası Yükseköğretim Komisyonu (WICHE) olarak ifade edilebilir. Ülkemizde ise AUDAK (Açık ve Uzaktan Öğretim Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği) adında bir kuruluş 2017 yılında faaliyete geçmiştir. AUDAK, açık ve uzaktan öğretim veren kurumlara yönetim ve organizasyon konularında bilgilendirme yapmak, kurumları/programları incelemek, değerlemek ve akreditasyon süreçlerini yürütmek amacıyla kurulmuştur (AUDAK, 2017). Ancak Açık ve Uzaktan Öğretim Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği-AUDAK'ın Kalite Değerlendirme Tescil Belgesi 21 Nisan 2021 tarihli Yükseköğretim Kalite Kurulu toplantısında iptal edilmiştir.

Akreditasyon sistemlerinin oluşturulmasında ulusal bağlam ve kuruluş amacının önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Bu nedenle, bir ülkedeki akreditasyon sistemlerinin özellikleri, o ülkenin kültürü, altyapısı ve eğitim sistemi gibi faktörlere bağlı olarak farklılık göstermektedir (Jung vd., 2011, s. 127).

2000'li yılların başında küresel trende uygun olarak Türkiye Cumhuriyeti'nde açık öğretim programları ve uzaktan öğretim yöntemi ile eğitim veren kurumların sayısı yüksek bir ivme hızıyla artmıştır. Bununla birlikte, açık ve uzaktan eğitimde ülkemizde mevcut bir akreditasyon süreci ve değerlendirme mekanizması bulunmamaktadır. Yükseköğretim Kurulu (YÖK) uzaktan eğitim komisyonu tarafından sadece yeni açılacak programlar değerlendirilmekte ve bu inceleme sonucunda programların açılması ya da açılmamasına karar verilmektedir (YÖK, 2014, s. 20). Tüm bu ifadeler, açık ve uzaktan eğitimde kalite güvencesi ve akreditasyonun eksikliğini ve önemini vurgulamaktadır.

2020 yılında, Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK) tarafından Covid-19 pandemisiyle paralel olarak hız kazanan uzaktan ve karma eğitim uygulamalarının kalite güvencesi süreçlerini değerlendirmek hedefiyle 2020 yılında uzaktan eğitime kalite güvencesine ilişkin değerlendirme ölçütleri rehberi yayınlanmıştır. Yeni süreçte, karma eğitim olarak da adlandırılan modelin beraberinde bazı gereklilikleri getirdiği vurgulanmaktadır (YÖKAK, 2020, s. 13).

Bu rehberde belirtilen gereklilikler şöyle ifade edilebilir (YÖKAK, 2020):

1. Teknolojik Altyapı: Uzaktan eğitimde etkili bir şekilde kullanılacak uygun teknolojik altyapının sağlanması gerekmektedir. İnternet bağlantısı, uygun yazılımlar ve diğer teknolojik araçlar öğrencilerin eğitime erişimini ve katılımını kolaylaştırmalıdır.
2. İçerik ve Materyaller: Uzaktan eğitimde kullanılacak içerik ve materyallerin kaliteli, güncel ve öğrenci odaklı olması önemlidir. İçeriklerin öğrenme hedeflerini desteklemesi ve farklı öğrenme stillerine uygun olması sağlanmalıdır.

3. Öğretim Süreci: Uzaktan eğitimde öğretim süreci etkili bir şekilde planlanmalı ve yönetilmelidir. İyi tasarlanmış ders planları, etkileşimli öğrenme ortamları ve öğrenci-öğretim elemanı etkileşimi sağlayacak yöntemler kullanılmalıdır.
4. Değerlendirme ve Geribildirim: Uzaktan eğitimde öğrencilerin değerlendirilmesi ve geribildirim süreçleri önemlidir. Etkili değerlendirme araçları ve süreçleri kullanılarak öğrencilerin öğrenme düzeyleri değerlendirilmeli ve gelişimlerine yönelik geribildirim verilmelidir.
5. Destek Hizmetleri: Uzaktan eğitimde öğrencilere yönelik destek hizmetlerinin sağlanması gerekmektedir. Öğrencilerin teknik sorunlarına yardımcı olacak destek birimleri, öğrenci danışmanlığı ve akademik destek gibi hizmetler sunulmalıdır.

YÖKAK tarafından yayınlanan bu gerekliliklerin dikkate alınması, uzaktan eğitimde kalite güvencesinin sağlanması ve öğrencilerin başarılı bir şekilde eğitim almalarının desteklenmesi açısından önemli görülmektedir. YÖKAK 'ın yayınladığı rehber, eğitim kurumları ve öğretim elemanları için bir yol haritası niteliği taşımaktadır. Rehberde yer alan kalite güvencesi ölçütleri ve değerlendirme süreçleri, açık ve uzaktan eğitimin standartlarının belirlenmesine ve sürekli iyileştirmenin sağlanmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

İlgili Araştırmalar

Cumhuriyetimizin 100. yılı perspektifinde bu döneme kadar açık ve uzaktan öğrenme alanında kalite üzerine gerçekleştirilen çalışmalar bu bölümde detaylandırılmakta ve literatürün analizi sunulmaktadır.

Türkiye'de uzaktan eğitimde işleyiş ve üzerine yapılan ilk çalışmanın, Demiray (1995) tarafından kaleme alınana "İlkeler İşleyişi ve Örnekleriyle Açıköğretim" isimli çalışma olduğu göze çarpmaktadır. Türkiye'deki açık öğretim sisteminin kalitesini değerlendirmektedir. Bu çalışma, uzaktan eğitimde kalite konusunda farkındalık yaratma ve önemli sorunlara dikkat çekme amacı taşımaktadır. Çalışmada, açık öğretim sisteminin özellikleri, kalite sorunları ve çözüm önerileri ele alınmaktadır. Bu makale, Türkiye'de uzaktan eğitimde kalite üzerine yapılan erken dönem çalışmalardan biri olarak kabul edilmektedir. Sonraki dönemlerde uzaktan eğitimde kalite üzerine gerçekleştirilen çalışmaların 2010'lu yıllardan sonra yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çalışmalardan bazıları şöyledir:

Koçdar (2011), doktora tezi çalışmasında, uzmanların görüşüne dayanarak ülkemizde açık ve uzaktan eğitimin akreditasyonu için bir model önerisi sunmuştur. Açık ve uzaktan eğitim alanında akreditasyon ve kalite güvence sistemlerinin kurulması ve geliştirilmesinin önemine vurgu yapmaktadır. Ayrıca, çalışmanın amacı bu sistemlerin geliştirilmesine yönelik öneriler sunmaktır. Aynı zamanda, Türkiye için bir model önerisi de çalışmanın kapsamında sunulmaktadır.

Uysal (2011) doktora tezi çalışmasında, çevrimiçi eğitimin kalitesini meslek yüksekokulları ekseninde değerlendirmiş ve mesleki yükseköğretim kurumlarındaki çevrimiçi derslerin kalite standartları üzerine bir çalışma yürütmüştür. Çalışma bir referans çerçevesi geliştirmiş ve mesleki yükseköğretim kurumlarında çevrimiçi kursların kalitesinin incelenmesi ve çevrimiçi eğitimin iyileştirilmesi için öneriler sunmuştur.

Can (2012), çalışmasında; akreditasyon düzeylerinin yeterliğini uzaktan eğitim bağlamında incelenmiştir. Buna istinaden çalışmasında öğretmen, öğrenci, idareci, personel ve öğretim elemanlarının görüşlerine dayalı olarak Türk yükseköğretiminde açık ve uzaktan eğitimin akreditasyon düzeyini belirlemek ve alandaki eksiklikleri gidermeye yönelik öneriler geliştirmeyi amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda; Açık ve uzaktan eğitim kurumlarının belirli standartlardan uzak olduğu ve bu alana yönelik yasal (bilimsel, idari, mali) düzenlemelerin yapılması gerektiği sonucuna varmıştır.

Şimşek (2012), “*Uzaktan Eğitimde Kalite Göstergeleri ve Teknoloji Temelli Uzaktan Eğitimin Bu Göstergeler Açısından Değerlendirmesi*” isimli çalışmada; teknolojiye dayalı uzaktan eğitimin kalitesini değerlendirmek için kullanılacak kalite göstergeleri geliştirmek ve literatürden kalite değerlendirme yöntem ve kriterlerine dayalı kalite göstergelerini içeren bir veri toplama aracı oluşturmayı amaçlamıştır. Çalışma sonucunda; teknoloji temelli uzaktan eğitimde kalitenin eğitsel etkililik, mali verimlilik, erişilebilirlik, öğretim elemanı doyumu ve öğrenci doyumu olmak üzere beş boyutta ele alınabileceğini göstermiştir.

Kaban ve Çakmak (2015), çalışmalarında; uzaktan eğitimin kalite boyutlarını ve standartlarını belirlemek için, kapsamlı bir alanyazın taraması ve doküman incelemesi yapılarak elde edilen verilere dayanarak uzman görüşlerine başvurulmuştur. Bu çalışma, uzaktan eğitimin kalite boyutlarının ve standartlarının belirlenmesinin önemini ve kullanılabilirliğini açıklamayı ayrıca uzaktan eğitim çalışanlarının görüşlerini ortaya koymayı hedeflemiştir. Araştırmanın sonucunda, belirlenen uzaktan eğitimde kalite standartları belirlemenin yararlı ve önemli olduğu sonucuna varılmıştır.

Tonbuloğlu ve Aydın (2015) tarafından gerçekleştirilen “*Uzaktan Eğitimde Kalite Standartları*” isimli akreditasyon kuruluşlarının uzaktan eğitimle ilgili yayınladıkları standartları inceleyen bu çalışma, aynı zamanda uzaktan eğitim veren üniversitelerin eğitim kalitesini belirleme ve geliştirme çalışmalarına dair öneriler sunmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda, akreditasyon kuruluşlarının uzaktan eğitim standartlarının incelenmesi yapılmıştır. Bunun yanı sıra, uzaktan eğitim sunan üniversitelerin eğitim kalitesini değerlendirmek ve geliştirmek için nasıl bir yaklaşım izlemeleri gerektiği konusunda öneriler sunulmuştur.

Can (2016), “*Açık ve Uzaktan Yükseköğretimde Akreditasyon*” isimli çalışmada; açık ve uzaktan yükseköğretimde akreditasyon uygulamalarını inceleyerek Türkiye’de bu uygulamaların uygulanabilirliğine yönelik öneriler geliştirmeyi hedeflemiştir. Alanyazın tarama tekniği kullanılarak gerçekleştirilen bu çalışmanın sonucunda, Türkiye’de açık ve uzaktan yükseköğretimde yasal ve pedagojik düzenlemelerin yanı sıra bağımsız akreditasyon kuruluşlarının oluşturulmasının önemli olduğu ve uluslararası deneyimlerden ve bilimsel araştırma bulgularından faydalanmanın sağlayabileceği önemli katkılar olduğu belirtilmiştir.

Demirel (2016), “*Uzaktan Eğitimin Akreditasyonu*” isimli araştırmasında akreditasyon süreçlerinin açık ve uzaktan eğitim programlarına hangi bağlamda uygulanabileceği ve belirlenen alanlarda nasıl kullanıldığı üzerine bir değerlendirme sunmaktadır. Araştırma, mevcut akreditasyon sistemlerinin belirlenmesine yönelik çalışmalara dayanarak, sorunlu alanların belirlenmesi ve bu sistemler için akreditasyonun kolaylaştırılmasına yönelik öneriler sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada, akredite bir uzaktan öğrenme sisteminin kurulmasının önemli ve gereklilikleri belirtilmektedir. İlâveten, bu program ve uygulamaların kalite güvence sistemleriyle sürekli olarak geliştirilmesinin önemine vurgu yapılmaktadır.

Aksaraylı ve Pala (2019), çalışmalarında; uzaktan eğitimde kalitenin iyileştirme parametrelerini değerlendirmek amacıyla, SMART-AHP tabanlı SERVQUAL yaklaşımı temel olarak bir değerlendirme gerçekleştirmişlerdir. Bu bağlamda öğrencilerin aldıkları hizmetin kalitesine dair algı ve beklentilerini ölçmek amacıyla uzaktan eğitime uyarlanmış SERVQUAL ölçeği kullanmayı hedeflemiştir. Araştırmanın sonucunda, alanyazında ilk defa SERVQUAL ve SMART-AHP yöntemlerinin birlikte kullanıldığı ve kurumun hangi kalite boyutunda yapılacak iyileştirmelerin öğrencilerin algıladıkları hizmet kalitesini en çok artıracakını belirlemek için bütünleşik bir değerlendirme yapıldığı görülmüştür. Bu çalışmanın, uzaktan eğitim hizmeti sunan kurumların yöneticilerine kalite iyileştirme stratejileri oluşturma konusunda rehberlik edebileceği düşünülmekte ve hizmet sunan ve alan tarafının birlikte ele alındığından gelecek çalışmalara yön verebilecek önemli bir çalışma olduğu ifade edilmektedir.

Yılmaz (2021), “*Fen Bilimleri Eğitimi Kapsamında Uzaktan Eğitimde Kalite Standartları ve Paydaş Görüşleri*” isimli çalışmasında; fen ve teknoloji eğitimi bağlamında uzaktan eğitime ilişkin kalitenin standartlarını ortaya koyma amacıyla tüm paydaşların görüşlerini belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışmanın sonucunda, tüm paydaşların uzaktan eğitim süreçlerinde uyum sağlama konusunda zamana ihtiyaç duydukları ve başlangıçta içerik tasarlama kısmında problemler yaşadıkları sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte, devam eden süreçlerde uzaktan eğitimin, öğretim hayatında önemli bir yer aldığı ve uzaktan eğitimde acil olarak uygulamaya koşulan zorunlu uygulamalarının daha nitelikli bir seviyeye ulaştığı görülmüştür.

Özen (2022), “*Yükseköğretimde Kalite Güvencesi ve Akreditasyon: Açık ve Uzaktan Eğitim*” isimli çalışmasında Türkiye'deki yükseköğretimin kalite güvence ve akreditasyon çalışmalarına ilişkin uzaktan eğitime yansımaları değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın sonucunda, açık ve uzaktan eğitim kurumlarının belli başlı standartlarına sahip olmaları ve bu standartları akreditasyon süreciyle güvence altına almaları gerektiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca açık ve uzaktan eğitimde kalite güvence sistemleri ve akreditasyona ilişkin amaçlar ve faydaları gösteren bir tablo oluşturmuştur.

Yöntem

Bu çalışma, sosyal bilimlerin alt alanı olan açık ve uzaktan öğrenme bağlamında kalite, akreditasyon ve kalite standartları üzerine seçilmiş makalelerin nitel yöntemin anlatsal inceleme modelinde desenlenerek gerçekleştirilen bir derlemedir. Anlatsal inceleme, daha önce yayınlanmış çalışmaları tanımlamayı ve özetlemeyi amaçlamaktadır (Creswell, 2013, s. 45). Ayrıca anlatsal literatür tarama çalışmaları, belirli bir konu veya temanın bilimsel durumunu teorik ve bağlamsal bir bakış açısıyla tanımlayan ve tartışan yayınlardır. Bu tür inceleme makaleleri, incelemeyi yürütmek için kullanılan veri tabanı türlerini ve metodolojik yaklaşımları veya veri tabanları taraması sırasında alınan makalelerin dahil edilmesi için değerlendirme kriterlerini listelemez (Bernardo vd., 2007, s. 7). Anlatı incelemesi, kitaplarda ve elektronik veya kağıt tabanlı dergi makalelerinde yayınlanan literatürün eleştirel analizinden oluşur (Ferrari, 2015, s. 233). Anlatsal literatür incelemesi makaleleri, okuyuculara belirli bir konu veya tema hakkında güncel bilgi sağladıkları için sürekli eğitimde önemli bir role sahiptir. Ancak bu tür incelemeler, sistematik incelemelere kıyasla daha az odaklı olduğu için verilerin yeniden üretilmesine veya belirli araştırma sorularına yanıt verilmesine olanak tanıyacak metodolojik yaklaşımı tanımlamaz (Toker, 2022, s. 321). Bu derleme makaleleri normalde aşağıdaki başlıkları kullanarak nitel bir yaklaşım kullanır: Giriş, Gelişme (konuyu uygun şekilde bölmek ve tartışmak için gerekli alt başlıklar kullanılarak), Tartışma ve Kaynaklar (Ferrari, 2015). Bu bağlamda, çalışmada öğrenen kalite güvencesi, akreditasyon, kalite standartları kavramları ile ilgili çalışmalar incelenmekte, açık ve uzaktan öğrenme bağlamında sosyal bilimlerde kalite değerlendirilmektedir.

Bulgular

Cumhuriyetimizin 100 yılında ilgili literatür incelendiğinde; Türkiye'de uzaktan eğitimde kalite üzerine yapılan çalışmaların 2000'li yılların başından itibaren hız kazandığı özellikle 2010-2020 yılları arasında, Türkiye'de uzaktan eğitimde kalite konusunda çok sayıda çalışmanın gerçekleştirildiği görülmektedir. Ancak 2020'li yıllarda mevcut alanda bilimsel yayınların azaldığı ilgili literatürün analizinde göze çarpmaktadır. Ayrıca ilgili literatürün analizinde kalite kapsamında gerçekleştirilen çalışmalara yönelik bir sınıflamanın Şekil 3 'teki gibi olduğu görülmektedir.

Şekil 3. Kalite Çalışmalarına İlişkin Sınıflama

Şekil 3'te belirtilen bu çalışma kapsamındaki sınıflama bağlamında; açık ve uzaktan öğrenmede kalite alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde özellikle kalite standartlarının belirlenmesinde standart koyan bağımsız kuruluşlar, uzaktan eğitim birlikleri, kurumsal düzeyde standart belirleyen üniversiteler, kurumlar ve alanyazına bireysel olarak katkı sağlayan araştırmacıların çalışmalarını olarak ayırım yapılabileceği görülmektedir. Ayrıca çalışma kapsamında Türkiye'de açık ve uzaktan öğrenmede kaliteyi inceleyen çalışmaların anahtar kavramlarına ve yazım diline göre dağılımı Tablo 1 'de sunulmaktadır.

Tablo 1.

Türkiye'de Açık ve Uzaktan Öğrenmenin Kalitesi Üzerine İncelenen Çalışmalara İlişkin Sayılar, Yayın Dilleri ve Anahtar Kavramlar

Dil	Anahtar Kavram	(n)
Türkçe	Kalite Güvencesi, Yönetimi	5
	Akreditasyon	4
	Kalite Standartları	3
	Toplam	12
İngilizce	Kalite Güvencesi, Yönetimi	3
	Akreditasyon	2
	Kalite Standartları	2
	Toplam	7
Toplam		19

İlgili tablo incelendiğinde Türkiye'de açık ve uzaktan öğrenmenin kalitesi üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda belirli anahtar kavramlar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu kavramlar; kalite güvencesi ve yönetimi, kalite standartları ve akreditasyon olarak ifade edilebilir. Ayrıca ilgili tabloda Türkçe dilinde yayımlanan çalışmaların İngilizce çalışmalara göre daha fazla olduğu da gözlemlenmektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Türkiye'de uzaktan eğitimde kalite üzerine yapılan çalışmaların 2000'li yılların başından itibaren hız kazandığı özellikle 2010-2020 yılları arasında, Türkiye'de uzaktan eğitimde kalite konusunda çok sayıda çalışmanın gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu bulgular Demirel (2016) ve Özen (2022)'in çalışmaları ile paralellik göstermektedir. Ayrıca Türkiye'de açık ve uzaktan öğrenmenin kalitesi üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda kalite güvencesi ve yönetimi, kalite standartları ve akreditasyon gibi belirli anahtar kavramlar üzerinde yoğunlaşıldığı ve uzaktan eğitimde kalite alanında standart belirleme işinin belirli kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu doğrultuda Yılmaz (2021), Tonbuluğlu ve Aydın (2015), Kaban ve Çakmak (2015)'in çalışmalarından elde ettikleri sonuçların mevcut çalışmanın bulguları ile örtüştüğü görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de açık ve uzaktan öğrenme alanında kalite çalışmalarının kalite güvence sistemleri ve akreditasyon kavramları ekseninde değerlendirildiği sonucuna varılmaktadır.

Açık ve uzaktan öğrenme, geleneksel sınıf ortamının dışında, öğrencilerin coğrafi ve zamansal kısıtlamaları aşarak bilgi ve becerileri edinmelerini sağlayan bir eğitim yöntemidir (Simonson vd., 2012, s. 19). Bu yöntemde, eğitim materyalleri ve etkileşimli öğrenme deneyimleri genellikle internet tabanlı teknolojiler aracılığıyla sunulur ve öğrenciler, kendilerine en uygun zamanda ve mekanda derslerini takip ederler. İlgili çalışma kapsamında Cumhuriyetimizin 100 yıllık sürecinde açık ve uzaktan öğrenme sistemindeki öğrenci sayılarının sürekli artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda da Cumhuriyetimizin 100 yıllık sürecinin son çeyreğinde açık ve uzaktan öğrenme sistemimizde kalitenin önemli bir konu haline geldiği görülmektedir. Cumhuriyetimizin 100. yılında açık ve uzaktan öğrenmenin kalitesi, önemli bir değerlendirme konusudur. Açık ve uzaktan öğrenme, teknolojinin hızlı gelişimiyle nitelik ve nicelik olarak büyük bir ivme kazanmakta ve giderek daha fazla öğrenciye eğitim fırsatları sunmaktadır.

Bu süreçte, açık ve uzaktan öğrenmenin kalitesi ile ilgili yapılacak çalışmalar ve gelişmeler büyük bir önem taşımaktadır. Kaliteli açık ve uzaktan öğrenme, öğrencilerin etkili bir şekilde öğrenmelerini sağlayan, öğrenme çıktılarına destekleyen ve eğitim standartlarını karşılayan bir süreç olarak tanımlanabilir. Açık ve uzaktan öğrenmede kalite, öğrencilerin en iyi eğitim deneyimini elde etmeleri ve hedeflenen öğrenme çıktılarına ulaşmaları için önemli bir faktör olarak görülmektedir (Dziuban vd., 2015, s. 31). Kaliteli bir açık ve uzaktan öğrenme programı, öğrencilere etkili öğrenme materyalleri, öğretim yöntemleri ve destekleyici bir öğrenme ortamı sunmaktadır. Ayrıca kaliteli bir açık ve uzaktan öğrenme programı, öğrencilerin öğrenme sürecinde etkileşime geçmelerini, aktif katılımlarını teşvik etmelerini ve geri bildirim almalarını sağlamaktadır (Okur vd., 2019, s. 230). İyi tasarlanmış bir açık ve uzaktan öğrenme programı, öğrencilerin öğrenme gereksinimlerini karşılayacak çeşitli öğrenme materyalleri sunar, interaktif öğrenme araçları ve simülasyonlar aracılığıyla öğrenme deneyimlerini zenginleştirir.

Kaliteli bir açık ve uzaktan öğrenme programı, öğrencilerin eğitimlerine erişimde eşitlik sağlamaktadır (Taşkıran, 2017, s. 99). Ayrıca coğrafi veya zaman kısıtlamaları olan öğrencilerin eğitim fırsatlarından tam olarak yararlanmalarına olanak tanımaktadır. Bu sayede, farklı bölgelerden gelen öğrenciler aynı kaliteli eğitimi alabilir ve eğitim fırsatları daha geniş bir kitleye ulaşır. Kaliteli açık ve uzaktan öğrenme programları öğrenci başarısını da artırabilir ve öğrenci memnuniyetini yükseltebilir (Çengel, 2014, s. 23). Bu süreçte etkili bir öğretim ve değerlendirme süreci, öğrencilerin öğrenme hedeflerine ulaşmalarını destekleyebilir. Aynı zamanda, öğrencilere ihtiyaç duydukları destek ve rehberlik sağlanır, böylece öğrenciler motivasyonlarını korurlar ve başarılarını sürdürebilirler.

Sonuç olarak; açık ve uzaktan eğitim veren kurumların belirli kalite standartlarına sahip olması ve akredite olarak bunu güvence altına alması gerektiği düşünülmektedir. Kaliteli açık ve uzaktan eğitim hizmeti sunmak için akreditasyonun ciddi yararlar sağlayacağı öngörülmektedir. Bu sayede ilgili kurumun ya da programın ulusal ve uluslararası tanınırlığının artacağı, öğrenenler, öğretim elemanları ve diğer paydaşlar tarafından tercih edilen öncelikli kurumlar olacağı düşünülmektedir.

Tüm bu ifadeler bağlamında; Cumhuriyetimizin 100 yıllık döneminde yükseköğretimde sosyal bilimlerin alt alanı olan açık ve uzaktan öğrenmede kalite üzerine gerçekleştirilen çalışmalar, tanımlar, geliştirilen standartlar vb. ışığında; öğrencilere nitelikli açık ve uzaktan öğrenme ortamları sunmak, ülkemizin bu alanda uluslararası arenada rekabet edebilirliğini artırmak amacıyla şu öneriler sunulmaktadır:

- **Teknolojik Altyapının Güçlendirilmesi:** Açık ve uzaktan öğrenme için gerekli olan teknolojik altyapının güçlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Hızlı ve güvenilir internet erişimi, uygun donanım ve yazılımların sağlanması, öğrencilerin kesintisiz bir şekilde eğitim almasını destekler.
- **Öğretim Materyallerinin Çeşitlendirilmesi:** Kaliteli açık ve uzaktan öğrenme için çeşitli öğretim materyallerinin kullanılması önemlidir. Metinler, videolar, interaktif simülasyonlar, sesli sunumlar gibi farklı formatlardaki materyaller öğrenme deneyimini zenginleştirir ve öğrencilerin farklı öğrenme stillerine hitap edebilir.
- **Etkileşimi Artıran Öğrenme Ortamları Oluşturulması:** Kaliteli açık ve uzaktan öğrenme için etkileşimi artıran öğrenme ortamlarının oluşturulması önemlidir. Öğrencilerin birbirleriyle, öğretim elemanlarıyla ve içerikle etkileşime geçmelerini sağlayan forumlar, tartışma panoları, sanal sınıflar gibi araçlar kullanılabilir. Bu sayede öğrenciler aktif katılım sağlar ve öğrenme sürecine daha fazla dahil olurlar.
- **Öğrenci Desteğinin Sağlanması:** Kaliteli açık ve uzaktan öğrenme için öğrencilere gerekli desteğin sağlanması önemlidir. Öğrencilere rehberlik hizmetleri, teknik destek, akademik danışmanlık gibi imkanlar sunulmalıdır. Öğrencilerin sorularına hızlı cevap alabilmeleri ve gerektiğinde destek alabilmeleri, motivasyonlarını ve başarılarını artırabilir.
- **Değerlendirme ve Geri Bildirim Süreçlerinin Etkin Kullanılması:** Kaliteli açık ve uzaktan öğrenme için etkili değerlendirme ve geri bildirim süreçlerinin kullanılması önemlidir. Öğrencilerin çalışmalarının düzenli olarak değerlendirilmesi, hedeflenen öğrenme çıktularına ulaşıp ulaşılmadığının izlenmesini sağlar. Aynı zamanda, öğrencilere düzenli geri bildirim verilmesi, gelişimlerini destekler ve motivasyonlarını artırabilir.
- **Öğretim Elemanlarının Geliştirilmesi:** Kaliteli açık ve uzaktan öğrenme için öğretim elemanlarının geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Öğretim elemanları, açık ve uzaktan öğrenme ortamında etkin bir şekilde öğretim yapabilmek için gerekli beceri ve bilgiye sahip olmalıdır.

Son olarak, Cumhuriyetimizin 100. yılında açık ve uzaktan öğrenmenin kalitesi, eğitimde eşitlik, erişim ve fırsat eşitliği açısından büyük bir öneme sahip olduğu düşünülmektedir. Açık ve uzaktan öğrenme, coğrafi, ekonomik veya sosyal engelleri aşarak herkese eğitim imkanı sunma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle, Cumhuriyetimizin 100. yılında açık ve uzaktan öğrenmenin kalitesi üzerindeki çalışmalara odaklanarak, eğitimde eşitlik ve erişim konularını güçlendirmenin önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Türkiye'nin gelişmiş ülkeler düzeyine ulaşabilmesi adına açık ve uzaktan öğrenmenin kalitesi üzerindeki çalışmaların sürekli olarak devam etmesi ve yeniliklere açık olunması gerekmektedir. Teknolojik gelişmeler, pedagojik yaklaşımlar ve öğrenci ihtiyaçları da dikkate alınarak, açık ve uzaktan öğrenme süreçleri sürekli olarak iyileştirilmelidir.

Kaynakça

- Aktan, C. C. ve Gencel, U. (2010). Yükseköğretimde akreditasyon. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 137-146. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/oybd/issue/16336/333501>
- AUDAK, (2017). *Açık ve uzaktan öğretim programları değerlendirme ve akreditasyon derneği uygulama esasları*. Erişim Adresi: <https://docplayer.biz.tr/208543992-Audak-degerlendirme-ve-akreditasyon-uygulama-esaslari-yonergesi.html>
- Bakioğlu, A. (2009). *Çağdaş sınıf yönetimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Bayburt, B. ve Eğin, F. (2021). Teknoloji ve sanayideki gelişmelerin yansımaları olarak eğitim 4.0. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 16(2), 137-154. doi: 1 0.54860/beyder.1010372
- Belawati, T. (2010). Quality assurance. T.Belawati ve J.Baggaley (Eds.), *Policy and practice in Asian distance education* içinde (s. 49-60). New Delhi: SAGE.
- Bernardo W.M., Nobre M.R.C. ve Jatene F.B. (2004). A prática clinica baseada em evidências. Parte II: buscando as evidências em fontes de informação. *Rev Assoc Med Bras*. 50(1), 1-9. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/12961982/A_pr%C3%A1tica_cl%C3%ADnica_baseada_em_evid%C3%AAncias_parte_II_buscando_as_Evid%C3%AAncias_em_Fontes_de_Informa%C3%A7%C3%A3o
- Can, E. (2012). *Açık ve uzaktan eğitimde akreditasyon yeterlilik düzeyinin incelenmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Can, E. (2016). Açık ve uzaktan yükseköğretimde akreditasyon. A. Metin Ger (Ed.), *Uluslararası Yükseköğretimde Yeni Eğilimler Kongresi: Değişime Ayak Uydurmak* içinde (s. 72-88). İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yay. Erişim Adresi: <https://www.aydin.edu.tr/tr/akademik/fakulteler/egitim/Documents/Uluslararası%20Yüksek%20Öğretimde%20Yeni%20Eğilimler%20Kongresi-Değişime%20Ayak%20Uydurmak-2.pdf>
- Cansoy, R. (2018). Uluslararası çerçevelere göre 21.yüzyıl becerileri ve eğitim sisteminde kazandırılması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 3112-3134. Erişim Adresi: <http://www.itobiad.com/issue/39481/494286>.
- Çengel, M. (2014). *Uzaktan eğitimde öğrenci başarı ve memnuniyetini etkileyen faktörlerin incelenmesi: Sakarya Üniversitesi örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Creswell, J. W. (2013). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Demirel, E. (2016). Accreditation of distance learning. *Universal Journal of Educational Research*, 4(10), 2469-2476. doi: 10.13189/ujer.2016.041026.

- Dziuban, C., Moskal, P., Thompson, J., Kramer, L., DeCantis, G. ve Hermsdorfer, A. (2015). Student satisfaction with online learning: Is it a psychological contract?. *Journal of Asynchronous Learning Network*, 19(2), 1-15. Erişim adresi: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1062943.pdf>
- Efil, İ. (1996). *TKY ve toplam kaliteye ulaşmada önemli bir araç ISO 9000 kalite güvence E sistemi*, (2. bs.). Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları.
- Eurocons, (2020). *Akreditasyonun Uluslararası Boyutu*. Erişim Adresi: http://www.eurocons.com.tr/akreditasyon-bilgi_bankasiAKRED%C4%B0TASY%AOBOYUTU.html.
- Ferrari, M. (2015). Writing narrative style literature reviews. *Medical Writ.* 24, 230-235. doi: 10.1179/2047480615Z.000000000329
- Güler, M. ve Soyer, B. (2021). Yükseköğretimde yeniden yapılanma: Türk yükseköğretimde kalite güvence sisteminin gelişimi. *Kalite ve Strateji Yönetimi Dergisi*, 1(1), 45-89. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksydergi/issue/64787/990878>
- Johnson, S. D. ve Aragon, S. R. (2003). An instructional strategy framework for online learning environments. *New Directions for Adult and Continuing Education*, 100, 31-43. Erişim Adresi: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/ace.117>
- Jung, I. ve Latchem, C. (2012). Quality assurance and accreditation in open and distance learning. In I. Jung ve C. Latchem (Eds.), *Quality assurance and accreditation in distance education and e-learning: models, policies and research* içinde (s. 13-22). Newyork, NY: Routledge.
- Jung, I., Wong, T. M., Li, C., Baigaltugs, S., ve Belawati, T. (2011). Quality assurance in Asian distance education: diverse approaches and common culture. *International Review of Research in Open and Distance Learning*, 12(6), 63-83. doi: <https://doi.org/10.19173/irrodl.v12i6.991>
- Kaban, A. ve Çakmak, E. K. (2016). Uzaktan eğitim kalite standartlarının belirlenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(2), 719-736. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefdergi/issue/22590/241286>
- Koçdar, S. (2011), *Uzman görüşlerine göre Türkiye’de uzaktan eğitim programlarının akreditasyonu* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Liber, O. ve Olivier, B. (2003). Learning content interoperability standards. A. Littlejohn (Ed.), *Reusing onlineresources: A sustainable approach to eLearning* içinde (s. 144-175). London: Kogan Page
- Mahiroğlu, A. ve Buluç, B. (1999). Eğitimde toplam kalite yönetimi ve kalite yönetiminin araçları. *Politeknik Dergisi*, 2(1), 1-23. Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/314280824_Egitimde_toplam_kalite_yonetimi_ve_kalite_yonetiminin_araclari
- Oakes, P. J., Haslam, S. A. ve Reynolds, K. J. (1999). Social categorization and social context: Is stereotype change a matter of information or of meaning? D. Abrams ve M. A. Hogg (Eds.), *Social identity and social cognition* içinde (s. 55-79). Blackwell Publishing.

- Okur, M. R. , Paşaoğlu Baş, D. ve Uça Güneş, E. P. (2019). Açık ve uzaktan öğrenmede öğrenimi bırakma sebeplerinin incelenmesi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (2), 225-235. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/higheredusci/issue/61509/918469>
- Özen, E. (2022). *Çevrimiçi eğitimde öğrenen destek hizmetleri kalite boyutları ve ölçümü: Bir ölçek geliştirme çalışması* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Özen, E. (2022). Yükseköğretimde kalite güvencesi ve akreditasyon: Açık ve uzaktan eğitim. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 87-93. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auad/issue/68353/1036014>
- Sağlam, P. D. M., Özüdoğru, F. ve Çıray, F. (2011). Avrupa Birliği eğitim politikaları ve Türk eğitim sistemine etkileri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 87-109. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yyuefd/issue/13707/165953>
- Simonson, M., Smaldino, S., Albright, M. ve Zvacek, S. (2012). *Teaching and learning at a distance: Foundations of distance education (5th ed.)*. Boston, MA: Pearson Education.
- Şimşek, M. (2004). *Toplam Kalite Yönetimi*. 4. Baskı. İstanbul: Alfa.
- Şimşek, N. (2012). Uzaktan eğitimde kalite göstergeleri ve teknoloji temelli uzaktan eğitimin bu göstergeler açısından değerlendirilmesi. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 11(21), 1-24. Erişim Adresi: http://www.ebuline.com/pdfs/21sayi/ebu21_1.pdf
- Şişman, M. (2005). *Eğitim bilimlerine giriş*, Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Taşkıran, A. (2017). Dijital çağda yükseköğretim. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 96-109. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auad/issue/34114/377387>
- Tezsürücü, D. ve Bursalıoğlu, S. A. (2013). Yükseköğretimde değişim: Kalite arayışları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 97-108. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksusbd/issue/10273/126042>
- Toker, A. (2022). Bir Araştırma Metodolojisi Olarak Sistemik Literatür İncelemesi: Meta-Sentez Yöntemi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, AÜSBD Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Özel sayısı*, 313-340. DOI: 10.18037/ausbd.1227360
- Uysal, Ö. (2011). *Meslek yüksekokullarında çevrimiçi derslerin kalite standartlarına yönelik bir araştırma*, (Yayımlanmış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Yılmaz, A. (2021). Fen bilimleri eğitim kapsamında uzaktan eğitimde kalite standartları ve paydaş görüşleri. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (42), 26-50. doi: 10.33418/ataunikkefd.850063
- YÖK, (2007). *Türkiye'nin yükseköğretim stratejisi*. Erişim Adresi: <https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/Turkiyenin-yuksekogretim-stratejisi.pdf>

- YÖK, (2004). *Türk yükseköğretiminin bugünkü durumu*. Erişim Adresi: <https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/Turk-yuksekogretiminin-bugunku-durumu-kasim-2004.pdf>
- YÖK, (2014). *Yükseköğretim kurumlarında uzaktan eğitime ilişkin usul ve esaslar*. Erişim Adresi: https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/egitim_ogretim_dairesi/Uzaktan_ogretim/yuksekogretim-kurumlarinda-uzaktan-ogretime-iliskin-usul-ve-esaslar.pdf.
- YÖKAK, (2020). *Uzaktan eğitimde kalite güvencesi ölçütleri ve değerlendirme rehberi*. Erişim Adresi: <https://yokak.gov.tr/uzaktan-egitimde-kalite-guvenesi-olcutleri-ve-degerlendirme-rehberi-2020-156>.

Extended Abstract

Purpose

As we enter the 100th anniversary of our Republic in 2023, it is seen that the interest and demand for open and distance learning continues to increase. The increasing use of web-based technologies in education, the rise of flexible learning environments, and the widespread adoption of online learning have all contributed to the growing importance of quality in open and distance learning (ODL). The COVID-19 pandemic has further accelerated this trend, as many educational institutions have been forced to move their courses online. As a result, the issue of quality in ODL is now on the agenda in Turkey, as it is in many other countries. In addition to evaluating Turkey's past performance in ODL, it is also important to research the trends for the coming years. This will help to ensure that Turkey is well-positioned to meet the challenges and opportunities of the digital age. In addition, it is important to determine the current situation of our country on the quality of open and distance learning by the 100th anniversary of our Republic and to ensure that our country becomes more competitive in this field through various improvements to be made in the following period. In the context of all these statements; it is aimed to make a situational determination of the quality of open and distance learning from the data obtained through the review of scientific studies published on quality in social sciences and distance learning, and to provide clues about how future studies should be conducted in order to increase the quality of education in our country.

Design and Methodology

The study is designed with the narrative analysis model of the qualitative research method. Narrative review consists of critical analysis of literature published in books and electronic or paper-based journal articles. Narrative literature review articles have an important role in continuing education as they provide readers with up-to-date information on a particular topic or theme. However, such reviews do not define the methodological approach that would allow reproducing data or answering specific quantitative research questions. In this context, this study examines studies related to the concepts of learner quality assurance, accreditation, quality standards and evaluates quality in social sciences on the axis of open and distance education.

Findings

When the literature on the 100th anniversary of our Republic is analysed; it is seen that the studies on quality in distance education in Turkey have gained momentum since the beginning of the 2000s, especially between 2010-2020, and many studies on quality in distance education in Turkey have been realized. However, it is noticeable in the analysis of the relevant literature that scientific publications in the current field decreased in the 2020s. In this process, studies and developments related to the quality of open and distance learning are of great importance. Quality open and distance learning can be defined as a process that enables students to learn

effectively, supports learning outcomes and meets educational standards. Quality in open and distance learning is seen as an important factor for students to get the best educational experience and achieve the targeted learning outcomes. A quality open and distance learning program provides students with effective learning materials, teaching methods and a supportive learning environment. In addition, a quality open and distance learning program enables students to interact in the learning process, encourage their active participation and receive feedback. A well-designed open and distance learning program offers a variety of learning materials to meet students' learning needs and enriches their learning experience through interactive learning tools and simulations.

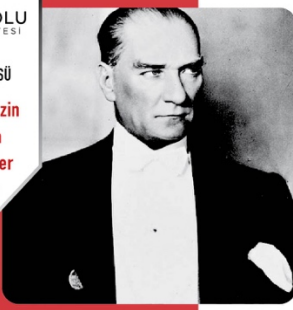
Implications

In the light of the studies, definitions, developed standards, etc. on quality in open and distance learning, which is a sub-field of social sciences in higher education in the 100-year process of our Republic; open and distance learning processes need to be continuously improved by taking into account technological developments, pedagogical approaches and student needs in order to provide students with qualified open and distance learning environments and to increase the competitiveness of our country in the international arena in this field. An effective teaching and assessment process can support students to achieve their learning goals. At the same time, students are provided with the support and guidance they need so that they can stay motivated and sustain their success. In addition, in order for Turkey to reach the level of developed countries, it is recommended that studies on the quality of open and distance learning should continue continuously and be open to innovations.

Originality

The fact that there is no other study in the glorious 100-year history of the Republic of Turkey that determines the current status of quality processes and studies in open and distance learning and provides recommendations shows the originality of the study. In addition, the fact that the study focuses on studies on the quality of open and distance learning and states that it is important to strengthen equality and access issues in education can be stated as an indicator of its originality.

Araştırmacı Katkısı: Emin ÖZEN (%100).

Değişen Kurumsal Mantık Çerçevesinde Vergi Afları ile İlgili Popülist Söylemlerin 100 Yıllık Süreçte İncelenmesi: 1923-2023^{1 2}

Güliz Lerzan AVŞAROĞLU³ - İrge ŞENER⁴

Başvuru Tarihi: 31.05.2023

Kabul Tarihi: 11.10.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde vergi kanunları ekonomik ve siyasi duruma göre yenilenirken zaman içerisinde devletin veya mükelleflerin karşılaştıkları zorlukların aşılması amaçlanmıştır. Cumhuriyet tarihi boyunca farklı alanlarda faaliyet gösteren mükelleflerin vergi cezalarının vergi afları müessesesi ile ödemesinin kolaylaştırıldığı veya azaltıldığı görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, vergi aflarının kapsamlarının kurumsal rasyonalizm veya popülizm nedeni ile mi ortaya çıktığının tespit edilmesidir. Bu amaç doğrultusunda, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin 1923-2023 yılları arasında sahip olduğu kurumsal mantık dönemlerinde, çıkartılan 40 vergi affının kanunlaşması sırasında kayda alınan meclis tutanakları, hükümetlerin vergi aflarına ilişkin popülist söylemlerinin belirlenmesi için içerik analizine tabi tutularak incelenmiş; vergi aflarının ait olduğu dönemin mantığını taşıyan popülist politikalar doğrultusunda çıkartıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, devletçi mantık, liberal mantık ve serbest piyasa mantığı dönemlerinin her birinde üç farklı popülizm türü belirlenmiştir. Bu dönemlere ek olarak, mükellef odaklı piyasa mantığı olarak tanımlanan 2002 yılından sonraki dönemde çoğunlukla milli irade popülizmini yansıtan ifadelerin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergi Affı, Kurumsal Kuram, Kurumsal Mantık, Popülizm

Atıf: AVŞAROĞLU, G. L. ve Şener, İ. (2023). Değişen kurumsal mantık çerçevesinde vergi afları ile ilgili popülist söylemlerin 100 yıllık süreçte incelenmesi: 1923-2023. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(Özel Sayı), 375-408.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Bu çalışma, Güliz Lerzan AVŞAROĞLU tarafından Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana bilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı'nda yapılmakta olan "Değişen Kurumsal Mantık Çerçevesinde Vergi Aflarının İncelenmesi" başlıklı doktora tezi çalışmasından üretilmiştir.

³ Çankaya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, lerzan.avsar@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6804-8738

⁴ Çankaya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, irge@cankaya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1876-9411

Examination of Populist Discourses on Tax Amnesty within the Framework of Changing Institutional Logic over a 100-year Period: 1923-2023

Güliz Lerzan AVŞAROĞLU⁵ - İrge ŞENER⁶

Submitted by: 31.05.2023

Accepted by: 11.10.2023

Article Type: Research Article

Abstract

When evaluated within the historical process, tax laws were renewed according to the economic and political situation, with the aim of overcoming the difficulties faced by the state or taxpayers over time. Throughout the history of the Republic, it has been observed that the payment of tax penalties for taxpayers operating in different fields has been facilitated or reduced through tax amnesties. The aim of this study is to determine whether the scope of tax amnesties arises due to institutional rationalism or populism. For this purpose, parliamentary minutes recorded during the enactment of 40 tax amnesties in accordance to institutional logic periods of the Republic of Turkey between 1923 and 2023 were examined by content analysis to determine the populist discourses of the governments regarding tax amnesties. It has been concluded that tax amnesties were issued in line with populist policies that bear the logic of the period to which they belong. Besides, three different types of populism have been identified in each of the periods of statist logic, liberal logic and free market logic. In addition to these periods, it has been determined that there were expressions mostly reflecting national will populism in the period after 2002, which was defined as taxpayer-oriented market logic.

Keywords: Tax Amnesty, Institutional Theory, Institutional Logic, Populism

⁵ Cankaya University Graduate School of Social Science, Business Administration, Organization and Management Field, lerzan.avsar@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6804-8738

⁶ Cankaya University Faculty of Economics and Administrative Science Department of Management, irge@cankaya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1876-9411

Giriş

Kamu otoritesinin kendi yetkisine dayanarak, ekonomide faaliyet gösteren gerçek ve tüzel kişilerden cebren ve karşılıksız olarak iktisadi güçlerine göre aldığı ve kamuya aktardığı ekonomik birim veya değer olarak adlandırılan ve devletin elinde bulundurduğu bir güç olan vergi (Arslan, 2002, s. 3; Kayan, 2000, s. 80), tarihi gelişimi içerisinde yönetimler zaman içerisinde mutlakiyetten demokrasiye geçtikçe (Uluatam, 1995, s. 21), Anayasalarda yer alarak kanunlarla korunmaya başlanmıştır (Güneş, 1998, s. 1-2). Kendinden önce gelen diğer Türk devletleri gibi İslamiyet yönetimini Türk örfleriyle harmanlayan Osmanlılar, vergi sistemini oluştururken, İslamiyet'e dayanan bir şekilde Şer'i (İslam dinine göre) vergi hukukunu esas almışlar, bunun yanında kendilerinden önceki hiçbir İslam-Türk devletinde olmadığı kadar örfi (örf ve geleneklere göre) vergi hukukunu da geliştirmişlerdir. Elbette örfi vergi hukukunun gelişmesinde yeni fetihlerle elde edilen yerlerde – özellikle Avrupa'da – karşılaştıkları vergi uygulamalarından da şer'i meşruiyet çerçevesinde yararlanmışlardır (Kazıcı, 2005, s. 62-63). Dolayısıyla, Osmanlı vergi sistemi asla değişiklik göstermeyen Tekâlif-i Şer'iyye (Şer'i vergiler) ve çeşitli değişiklikler yapılmasına izin veren Tekâlif-i Örfiyye (örfi vergiler) olarak iki ana kolda işlemektedir (Ortaylı, 2008, s. 139). Vergi adaletinin önemli unsurlarından biri olan yasallık ilkesi kısaca, vergi yükümlüsünün ödemekle yükümlü olduğu verginin miktarını, tahsilatın kim tarafından, nasıl ve ne zaman yapılacağını bilmesi, (Demir, 2012, s. 132), vergiden doğan ödev ve yöntem ilişkilerinin de kanunla düzenlenmesi, isteğe bağlı ve gelişigüze yere verilmemesidir (Buyrukoğlu ve Bozdoğan, 2015, s. 270). Osmanlı İmparatorluğunda vergilendirme müessesesi de, hem Şer'i ilkelere göre hem de örfi kanunlara göre düzenlendiği için vergide yasallık ilkesine önemli ölçüde uyulmuştur. Dini ve kanuni anlamda korunan yasallık ilkesi sayesinde belirlenen vergiler, oranları uzun zaman değişmeden yürürlükte kalmış ve yüzyıllar boyunca uygulanmıştır (Altundağ, 1947, s. 192-193). Osmanlı dönemindeki vergi kanunlarının uygulamasında yer alan yasallık ilkesi Cumhuriyet tarihinde çıkartılan Anayasalarda, olağanüstü dönemde oluşturulmuş olan 1921 Anayasası hariç olmak üzere diğer tüm Anayasalarda (1924, 1961 ve 1982) yerini almıştır.

Devletin, egemen olduğu ülkede faaliyet gösteren ekonomik birimlerden zorla aldığı vergi, resim ve harçların yine devletin kendisi tarafından devlete karşı bu denli güven altına alınması bahse konu ekonomik birimlerin dış çevrelerinde yer alan devletin vergi koyma, kaldırma, vergi oranlarında değişiklik yapma, vergi affı getirme konusunda atacağı adımların tutarlılığı açısından önem arz etmektedir. Devletin tek taraflı olarak alacağı vergiden vazgeçmesi olarak tanımlanan aflar, genellikle vergi cezalarına yönelik çıkarılırken bazen verginin aslının bir kısmına yönelik olarak da çıkarılmaktadır (Öncel, Kumrulu ve Çağan, 2018, s. 157). Dünya üzerinde tarihsel konjonktür incelendiğinde; özellikle milli savunma giderlerinin arttığı dönemlerde yaşanan bütçe açıklarından sonra çözüm olarak görülen harcamaların kısılması ve vergi oranlarının artırılması hükümetlerin yeniden seçilebilme şansını azaltmasından dolayı, aflar yönetimdeki politikacılar için alternatif politika aracı haline gelmiştir (Luitel ve Sobel, 2007, s. 19). Bu şekilde özetlenen siyasi nedenlerin yanı sıra, ekonomik kriz veya durgunluk dönemlerinde de vergi afları vasıtasıyla bütçe gelirlerinin artırılması yoluna gidilmektedir (Bülbül ve Karadeniz, 2004, s. 879).

Cumhuriyetin başlangıcından günümüze kadar çıkarılan vergi aflarının gerekçeleri incelendiğinde temel amaç kamu yararını gözeterek tahsil edilemeyen kamu gelirlerinin tahsil edilmesini hızlandırmak ve Hazineye gelir sağlamak olarak sıralanmaktadır (Özbek, 2014, s. 101). 1924 yılında başlayan süreç günümüze gelinceye kadar çıkartılan toplam 40 adet vergi affıyla devam etmiştir (Gelir İdaresi Başkanlığı). Hedeflenen amaçlara ulaşılması ve vergi aflarının başarılı olabilmesi için af müessesesinin bazı kısıtlara sahip olması gerekmektedir. Bunların en önemlisi, "bir kereye mahsus olması" ifadesidir. Sıkça çıkartılan aflar; devlete duyulan güven duygusunu zedeleme, mükelleflerin ödevlerini ifa etme konusunda geciktirme ile sonuçlanabilmektedir (Dönmez, 1992, s. 54). Türkiye gibi iş sistemi devlete bağımlı olan ülkelerde (Buğra, 1994; Gökşen ve Üsdiken, 2001) örgütlerin dış çevresinin önemli iki başlığı olan politik ve yasal çevrenin ana unsuru olan devlet, sıklıkla vergi aflarını kanunlaştırmaktadır. Devlet; bu faaliyetleriyle örgütlerin ekonomiye kattığı para akışına da müdahale ederken bir taraftan da ekonomide belirli alanlarda yer alan mükellef gruplarını farklı kurumsal mantıklarla veya popülizm politikalarıyla desteklemekte veya korumaktadır.

Bu çerçevede bu çalışmanın amacı da Cumhuriyetin 100 yıllık tarihinde farklı yönetim anlayışına sahip olan hükümetler tarafından oluşturulan ve yasama organı tarafından kanunlaştırılan vergi aflarının kurumsal kuram ışığı altında siyasal popülizme dayanılarak mı yoksa dönemin ekonomik koşullarının getirdiği kurumsal mantıklar çevresinde şekillenen kurumsal rasyonalizm nedeniyle mi kanunlaştırıldığının tespit edilmesidir. Bu itibarla çalışmanın kapsamını oluşturan Meclis tutanakları kapsamlı bir incelemeye tabi tutulmakta ve kurumsal mantıklar ile popülizm söylemlerinin değişimi tespit edilmeye çalışılmaktadır. Çalışmada kurumsal kuram yaklaşımı içerisinde kurumsal mantık çalışmalarında sıklıkla kullanılan nitel yöntem tercih edilerek içerik analizi yapılmıştır. Bu kapsamda, çalışmanın bundan sonraki bölümünde kurumsal mantıklar ve bu mantıkların değişimi çalışmanın kuramsal altyapısı çerçevesinde incelenmiş ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde hükümetlerin sahip olduğu kurumsal mantıklar değerlendirilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde, araştırma yönteminden ve verilerin bulunduğu ikincil kaynaklardan bahsedilmiş, dördüncü bölüm olan bulgular ve tartışma bölümünde 1923-2023 yılları arasında devletin sahip olduğu mantık ile meclis tutanakları ile meclis gerekçelerinin içerik analizi neticesinde af kanunlarının kapsadığı vergi türlerine göre sahip olan popülist mantık analizi yapılmış, çalışmanın son kısmında ise 100 yıllık Cumhuriyet tarihi boyunca çıkarılan af kanunlarının popülizm–kurumsal mantık/rasyonalizm ilişkisi irdelenmiştir.

Kurumsal Kuram ile İlgili Teorik Çerçeve

Diğer örgüt kuramlarından farklı şekilde yapılanmayı seçen kurumsal kuram (Üsdiken ve Leblebici, 2001), örgütün çevre ile ilişkilerini açıklayan, kurumları farklı bir perspektiften (varoluşu, gelişimi ve ölümü) inceleyebilen, karar vermede ve biçimsel yapılarda kültürel etkileri vurgulayan, birey ve örgütsel eylemleri açıklamada güçlü, birçok kuramla ilişkilendirilebilen veya ayrıcalıklı olabilen bir kuram olmuştur (Barley ve Tolbert, 1997, s. 93; Dacin, Goodstein ve Scott, 2002, s. 45). Kurumsal kurama dair ilk çalışmalar Durkheim, Weber, Merton, Cooley, Hughes, Parsons ile başlamıştır (Çakar ve Danışman, 2012). Bu sosyologların kurumsal kuram analizlerinin başlangıcına esas teşkil eden hareket noktası; sosyal dünyaya rasyonel açıklamalar getirmek yerine sosyal ve ekonomik eylemlerin aracılığı ile oluşan mekanizmalara odaklanarak kültürel kurallar, inanç sistemleri ve sembolik sistemlerle, kısacası sosyal kurumlarla açıklama gayreti olmuştur (Özen 2007).

Eski kurumsal kuram adıyla örgüt kuramları literatüründe yer alan çalışmalar (Merton, 1938; 1949; Selznick, 1948, 1949, 1957; Stinchcombe, 1965), kurumların mikro kurumsal çevre düzeyinde (örneğin örgütsel düzey) örgütlerin davranışları üzerindeki etkisine büyük önem vermişlerdir. Örgütün çevresindeki sosyal baskılara yanıt olarak kurumsallaştığına dikkat çeken eski kurumsal kuramcılar, kurumsallaşmayı sosyal anlamla dolu hale gelen ve eldeki görevin teknik gereksinimlerinin ötesinde bir değerle aşılana görevleri içerdiğini ifade etmektedir (Selznick, 1957). Bu nedenle öncelikle “kurumsallaşma” süreci olarak bilinen kurumların inşa sürecine odaklanılmaktadır. Çevre, “örgüt dışı roller”den gelen tepkiler ve eylemlerle bir bütün olarak hareket eden liderler aracılığıyla davranışları etkiler (Selznick, 1948). Aktörlerin rolünün, işçi sendikaları (Lipset, Trow ve Coleman, 1956) ve devlet kurumları (Selznick, 1949) gibi kurumların (Selznick, 1948, 1957; Stinchcombe, 1965) kurulmasında ve sürdürülmesinde amaca yönelik olduğu kabul edilir.

Kültürel ve toplumsal açıklamalara doğru bir dönüş ile örgütlerin davranışlarındaki değişiklikleri makro düzeyde inceleyen kurumsal kuram (Deephouse, 1996; Tolbert ve Zucker, 1983); kurumsal çevreyi örgüt uygulamalarına dâhil ettiğinden, belirli bir ortamda (örneğin; hastaneler, askeri birimler, üniversiteler veya muhasebe firmaları) örgütlerin davranışları tanımlanmıştır (Baum ve Oliver, 1992; 1996; DiMaggio ve Powell, 1983; Mizruchi ve Fein, 1999, Oliver, 1993, 1997; Slack ve Hinings, 1994). 1980’li yıllardan sonra en çok tartışılan kuram haline gelen (Özen, 2007) yeni kurumsal kuramın temellerini, Meyer ve Rowan (1977), Zucker (1977), DiMaggio ve Powell (1983) ile Meyer ve Scott’ın (1983) çalışmaları oluşturmuştur. Kuram, insan varlığından ve onun düşünüşünden bağımsız bir gerçeklik olamayacağını, gerçekliğin insanlar tarafından sosyal olarak inşa edildiği tezini savunan sosyal inşa geleneği üzerine temellendirilmiştir (Yalçınkaya ve Taşçı, 2017, s. 72).

Kurumsal kuram kapsamında koşul bağımlılık kuramının içerisinde yer alan teknik çevre kavramına kurumsal çevre kavramı da eklenmiştir (Tayşir, 2010, s. 8). Tam rekabet piyasası özelliklerini taşıyan çevreleri ile örgütlerin söz konusu mal ve hizmet üretiminde buldukları sistemlerin verimli ve etkin performansla sahip olmaları sayesinde ödüllendirildikleri çevre, teknik çevre olarak tanımlanmaktadır (Scott ve Meyer, 1991; Scott, 1992). Örgütler; güçlü bir teknik çevre karşısında daha güçsüz bir kurumsal çevre ile karşılaşabilirken tam aksine zayıf teknik çevreye sahip iken rekabetçi yapıya sahip kurumsal çevre ile de karşılaşabilirler (Scott, 1992; Tolbert, 1985). Kurumsal çevre; teknik çevrenin sahip olduğu yapıdan farklı olarak, örgütlerin meşruiyet kazanmak adına uymakla yükümlü oldukları detaylı kural ve gereklilikler ile donatılmış çevreleri tanımlamakta olup örgütlerin kendilerini bu çevrede meşrulaştırmaları gerekir (Scott, 1992). Kural ve gereklilik ifadesi devlet, meslek örgütleri, yerleşik inanç sistemleri kaynaklı olabilmektedir. Kaynağının ne olduğuna bakılmaksızın örgütler bu detaylı kural ve gerekliliklere uyum sağladıkları takdirde meşruiyet kazanımı ile ödüllendirilmektedirler. Her ne kadar bu iki çevre birbirinden aykırı özelliklere sahip bir görünüm çizse de örgütün faaliyette bulunduğu alanda birbirine çok yakın olarak yer alırlar (Scott ve Meyer, 1991).

Kurumsal Mantıklar

Kurumsal mantık yaklaşımı; kurumsal kuram ve kurumsal analizin 1970'li yıllarda gelişmeye başlayan temel konularından biridir. Yeni kurumsal kuram çalışmalarının, kendisinden önce gelen eski kurumsal kuramdan farklılaştırma çabası içerisinde meşrulaşma ve yeniden üretim süreçlerine yönelmesi sonucunda kurumsal mantık yaklaşımının; kurumların yaratma-sürdürme-değiştirmeye dönük eylemlerinin incelenmeyen yönüne odaklanması ile söz konusu eksikliklerin giderilerek kuramı geliştirme çabası içerisinde olduğu vurgulanmıştır (Özen, 2007, s. 284-289). Bu eksende yapılan çalışmalar sayesinde aktörlerin anlam dünyaları, inanç sistemleri ve bilişsel düşünce yapılarının kurumsal çevreye nasıl yansıdığı ile kurumsal çevrenin aktörünün düşünce sistemini ve anlam dünyasını şekillendirmedeki rolü, başka bir ifadeyle aralarındaki karşılıklı ilişkiyi anlamak mümkün hale gelmiştir. Böylece araştırmacıların ilgi ve dikkatleri, Alford ve Friedland (1985) tarafından belirli bir örgütsel alan içerisindeki birbiri ile çelişen çoklu uygulamaları ve inançları açıklamak için ortaya attığı kurumsal mantık kavramına çevrilmiştir.

İlk adımlarının Alford ve Friedland (1985) tarafından "Teorinin Güçleri: Kapitalizm, Devlet ve Demokrasi" isimli çalışmalarıyla atıldığı ve modern batılı toplumların kurumlarına özgü çelişen uygulamaları ve inançları tanımlamak için kullanılan kurumsal mantık kavramı; yazarlar tarafından "sosyal gerçeklikleri anlamlandırmak için bireyler tarafından üretilmiş varsayımlar, tarihsel örüntüler, değerler, inançlar ve kurallar" olarak tanımlanmıştır. Çalışmada, kapitalizmin, devlet bürokrasisi ve politik demokrasinin birbiriyle çelişen kurumsal düzen olduğunu ve bu kavramların bireylerin politik mücadelelerle nasıl uğraşacaklarını biçimlendiren farklı uygulamaları ve inançları kapsadığı ifade edilmiş; kurumsal mantık kavramı geliştirilerek bireyler, örgütler ve toplumlar arasındaki karşılıklı ilişki incelenmiştir (Friedland ve Alford, 1991, s. 243). Kurumlar ise somut uygulamalara ve sembolik sistemlere köklenmiş örgütler üstü eylem desenleri olarak tanımlanmış ve bu köklenmelerin bireylerin ve örgütlerin kendi somut yaşamlarını üretmeleri, çoğaltmaları ve kendi deneyimlerini anlamlı hale getirmeleri sonucunda oluştukları ifade edilmiştir (Thornton ve Ocasio, 2008, s. 101).

Friedland ve Alford (1991), kurumsal değerlerin hem bireylerin hem de örgütlerin davranışlarını etkilediği için 'toplumdan geri çekilen' kuramların bireylerin davranışlarını ve örgütlerin yapısını açıklayamadığını iddia etmişlerdir. Bu nedenle, çıkarların kurumsal olarak nasıl şekillendiğini açıklamak için aktörler kendi sosyal bağlamlarında tanınmalıdır. Kurumsal mantık kavramını sunarken, Friedland ve Alford makro yapısal perspektiflerin kullanımını ve rasyonel seçim teorilerinin kullanımını reddetmiştir. Batı toplumunu "kapitalist piyasa, bürokratik devlet, demokrasi, çekirdek aile ve Hıristiyan dininden" oluşan kurumlar arası bir sistem olarak kavramsallaştıran yazarlar toplumun, "birbirine bağımlı ve aynı zamanda çelişkili" birkaç kurumsal mantıktan oluştuğunu, yani birkaç kurumsal mantığın "mevcut" olduğunu ve muhtemelen çoğu zaman çatıştığını ileri sürmüşlerdir.

Friedland ve Alford (1991) tarafından yapılan öncü çalışmaları takiben daha sonraki yıllarda Thornton ve Ocasio (1999) kurumsal mantığı, “*bireylerin maddi varlıklarını ürettikleri ve yeniden ürettikleri, zaman ve mekânı düzenledikleri ve onlara anlam kattıkları maddi pratiklerin, varsayımların, değerlerin, inançların ve kuralların sosyal olarak inşa edilmiş tarihsel kalıpları*” olarak tanımlamıştır. Kurumsal mantık perspektifiyle daha önceki araştırmalarda, belirli bir alanın sınırları içinde 'örgütsel gerçekliğin nasıl yorumlanacağı, uygun davranışı neyin oluşturduğu ve nasıl başarılı olunacağı' (Thornton: 2004, s. 70) analiz edilmiştir. Takip eden dönemlerde yapılan çalışmalar farklı mantıkların bir arada var olduğunu vurgulamış ve kurumsal değişim genellikle bir baskın mantıktan diğerine hareket olarak açıklanmıştır (örneğin; Dunn ve Jones 2010; Fincham ve Forbes, 2015; Purdy ve Gray 2009). Lindberg (2014), Pache ve Santos (2010) ve Reay ve Hinings (2009) gibi araştırmacılar da örgütleri, bir arada var olan kurumsal mantıkların – yerel, gömülü anlamlarla birlikte – çeşitli yerel pratikler ürettiği yerler olarak tanımlamışlardır.

Kurumsal mantık ile ilgili mevcut literatür, araştırmacıların farklı seviyelere odaklanmaları ve ilgileri açısından farklılık gösterse de kurumsal mantık üzerine ampirik literatür öncelikle alan düzeyine odaklanmaktadır (Cloutier ve Langley, 2013). Bu çalışmalar çoğunlukla kurumsal değişim süreciyle ilgilenir, alan düzeyindeki kurumların temeli olarak hizmet eden mantıkları belirlemeye çalışır ve bu mantıkların tarihsel olarak nasıl değiştiğini araştırır. Araştırmalar, kurumsal mantığın sabit olmadığını, daha çok değişime açık olduğunu ortaya koymuştur (örneğin, Gawer ve Phillips, 2013; Reay ve Hinings, 2009; Thornton ve Ocasio, 2008). Bu nedenle, oldukça meşrulaştırılmış kurumsal mantıklar bile, onları destekleyen uygulamaların ve kimliklerin değişkenliği nedeniyle değişebilir (Lok, 2010; Thornton ve Ocasio, 2008).

Mevcut araştırmalar, baskın kurumsal mantıkta meydana gelen değişiklikler için üç farklı açıklama belirlemiştir; bunlar, rekabet eden mantıklar, sosyal hareket girişimleri ve ilgili alan değişiklikleri ile güçlü aktörlerin etkisidir. Kurumsal değişimi tek egemen mantıktan diğerine geçiş olarak tanımlayan kurumsal değişimde rekabet eden mantıklar üzerine çok sayıda araştırma vardır (örneğin, Kraatz ve Block, 2008; Marquis ve Lounsbury, 2007; Reay ve Hinings, 2009). Genellikle bu süreç, çoklu kurumsal mantıklar arasındaki çekişme (Scott, 1994), rekabet (Hoffman, 1999) veya çatışma (Kraatz ve Block, 2008) ile karakterize edilir. Diğer çalışmalar, sosyal hareket girişimlerinin ve ilgili alan değişikliklerinin rolünü vurgulamaktadır (örneğin, Berman, 2012; Schneiberg ve Lounsbury, 2008). Toplumsal hareketler, ya kurumsal alanda değişiklikler yaratarak mevcut düzenlemeleri anlamlandırmayı ve diğer kurumsal süreçleri bozan olarak ya da egemen mantıkta bir değişikliğe yol açan yeni yollar kuran alanlar içinde kurumsal güçler olarak görülür (Schneiberg ve Lounsbury, 2008). Ayrıca, güçlü aktörler, kurumsal mantığın değişim süreçlerinde önemli bir itici güç olarak kabul edilir, çünkü bu aktörlerin değerleri ve inançları baskın kurumsal mantıklar tarafından yansıtılır (DiMaggio ve Powell, 1983). Bu nedenle, kurumsal değişim, bağlam hakkındaki bilgilerini değişim stratejileri geliştirmek için kullanan örgütler içindeki aktörler tarafından (Battilana, De Constance, Greenwood, Ibarra, Leca, Simon ve Thoenig, 2006) ve baskın kurumsal değişimin gerçekleştirilmesini kolaylaştıran dış aktörler tarafından yönlendirilebilir (Greenwood ve Suddaby, 2006; Tan ve Wang, 2011). Ek olarak, kurumsal girişimciler, kendi çıkarlarını destekleyen kaynaklara erişimi olan ajanlar olarak, baskın kurumsal mantığı değiştirebilirler (Thornton ve Ocasio, 2008). Bu çalışmalar kurumsal mantıktaki değişikliklere (ve dolayısıyla ilgili örgütsel değişime) katkıda bulunan çeşitli faktörleri vurgulasa da baskın kurumsal mantığın dönüşüm süreçlerine ilişkin mevcut araştırmalar yeterince gelişmemiştir (Lok, 2010).

Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Hükümetlerin Sahip Olduğu Kurumsal Mantıklar

Üsdiken ve Pasadeos, 1993 yılında yaptıkları çalışmada; bir ülkede bir bilim dalıyla ilgili belirli zaman aralıklarıyla yapılan çalışmaların eğilimlerinin ölçülmesinin ülke ve ilgili bilim dalı hakkında bir “stok tespiti” yerine geçeceğini belirtmişlerdir. Yazarlar, bu yolla erişilen bilgileri, hangi konu ve kuramsal bakış açılarının egemen olduğunu ve bunlarda zaman içinde ne tür değişmelerin meydana geldiğini ortaya çıkarmakta faydalı olabileceği temeline dayandırmışlardır. Dolayısıyla bu bölümde, Türkiye’de devletin

kurumsal alanlara etkisinin ne şekilde olduğuna ilişkin yapılan çalışmalar derlenmiştir. Türkiye hakkında yapılan çalışmalara ilişkin literatür taramasının amacı, genellikle Amerika ve Avrupa temelli yapılan kurumsal mantık çalışmalarında devlet geleneğinin, ülkelerin tarihsel süreçlerinin, ekonomilerinin, siyasi yapılarının, kültürlerinin Türkiye’den farklı olması nedeniyle kurumsal mantık kavramının Türkiye bağlamındaki portresinin yapılan çalışmalar ile gözler önüne serilmeye çalışılmasıdır.

Ulusal literatürde kurumsal mantık kavramını içeren yayın sayısı, alanda çalışan bilim insanlarına yön gösterecek seviyede yer almaktadır. Yapılan araştırma sonucunda 563 adet çalışmaya ulaşılmış (161 Tez, 397 makale, 5 kitap), bu çalışmalar arasından 57 çalışma (21 tez, 31 makale, 5 kitap) değerlendirilmeye alınmıştır. Değerlendirilmeye alınmayan Türkiye’de kurumsal mantığa ilişkin çalışmalar, söz konusu çalışmanın açık bir şekilde devletin veya devletle ilişkili olan sektörün sahip olduğu kurumsal mantıkları içermesi ile tarihsel süreçte devlete ve onun etkilerine ilişkin çıkarımlarda bulunması kıstaslarını içermemesi nedeniyle elenmiştir.

Bu çalışmalar temelinde yapılan değerlendirme neticesinde, 1923-2023 yılları arasında devletin sahip olduğu üç mantık dönemi ortaya çıkmıştır:

- Cumhuriyetin ilanından itibaren 1950’li yıllara kadar geçen dönemde görülen; aslında temel hedefi ekonomik kalkınmaya öncülük eden ulusal bir burjuvazi yaratmak iken ortaya çıkan ve dünyayı etkileyen ekonomik kriz ve II. Dünya Savaşı nedeniyle özel sektör tarafından fazla sorgulanmadan kabul edilen devletin ekonomiye düzenleyici müdahalesi sonucu oluşan (Buğra, 1994) **devletçi mantık**,
- 1950’den 1980’li yıllara kadar görülen, askeri müdahalelerin diktatörlüklerle sonuçlandığı birçok ülkenin aksine, liberal anayasanın getirildiği; ekonomi politikasının ise liberal piyasa güdümlü bir politikadan planlı, içe dönük, devletin ve özel sektörün birlikte hareket etmesiyle 'ithal ikamesi' bir politikaya dönüşen Cumhuriyetin orijinal “kendi kendine yeterli bir ulusal ekonomi” yaratma hedefini benimsendiği (Buğra, 1994) **liberal mantık**,
- 1980’li yıllardan günümüze kadar olan dönemde görülen IMF destekli ihracata yönelik bir politikaya (Kepenek ve Yentürk, 2000) doğru geçişin yapılmaya başlandığı, devletin hem ekonomik bir aktör hem de düzenleyici rol üstlendiği, yatırımları ve özel sektörün ihracatı teşvikle desteklediği dönem olan (Buğra, 1994) **piyasa mantığı**.

Popülizm ve Türkiye Tarihi Boyunca Ekonomi ve Popülizm

XXI. yüzyılın popüler sözcüklerinden olan popülizmin tanımında, sosyal bilimler alanında diğer birçok kavramda olduğu gibi tartışmalar devam etmektedir. Bu tartışmaların nedeni ise milliyetçilik, neo-liberalizm, sosyalizm gibi farklı ideolojilerle birleştiğinde farklı güçte popülist politikaların ortaya çıkmasında yatmaktadır (Mudde ve Kaltwasser, 2018, s. 1670). Örneğin, Avrupa bağlamında popülizm genellikle göçmenlik karşıtlığına ve yabancı düşmanlığına atıfta bulunurken, Latin Amerika’da sıklıkla kayırmacılık ve kötü ekonomik yönetimi ifade eder. Latin Amerika’da solcu başkanları, Avrupa’da sağ partileri, Amerika’da ise hem solcu hem de sağcı başkan adayları için kullanılır (Mudde ve Kaltwasser, 2017, s. 3-4).

Popülizm kavramı, Amerikan ve Fransız Devrimlerinin etkisiyle modern siyasetin önemli unsurlarından biri olan halk kavramının ve meşru siyasi eylemin halk adına yapılması anlayışının bir uzantısı olarak, XIX. yüzyılın ikinci yarısında iki farklı coğrafyada ortaya çıkmıştır (Houwen, 2011, s. 8). 1870’lerdeki Çarlık Rusya’sında ortaya çıkan popülizm “halka gitme” terimi olarak kullanılmış ve böylelikle Rus halkçılığı kavramı oluşturulmuştur (Haspolat, 2011, s. 558). Bunun dışında, popülizmin çok çeşitli, ülkeden ülkeye değişen tanımları yer almaktadır. Amerikalı sosyolog Shils’e (1996, s. 100) göre “her türlü siyasal oluşumun üstünde olan "halkın iradesi", liderlerin kitleyle doğrudan teması”dır. Laclau’ya (2011, s. 5) göre, “tüm demokratik siyasal süreç”; Müller’e (2017, s. 13) göre, “siyasal dünyanın ahlaken saf ve bütünlüğe ulaşmış halk ile ahlaken aşağı olan yozlaşmış elitler arasındaki ayrımı”dır.

İdeolojik yaklaşımı ne olursa olsun, politikacıların çoğu “kamu çıkarı” olgusuna dayalı söylem kullanmaktadır. Temsili demokrasilerde seçimle iktidara gelen partilerin kamu çıkarını koruyacak mekanizmaları halkoyuna sunup buradan başarılı çıkmaları ise tartışılır. Örneğin, kamu kaynaklarının vergi ödeme gücü en düşük olan kesim için cömertçe harcanmasını öngören bir politika oy birliği ile desteklenir ancak sürdürülebilirliği konusunda uzun ömürlü olmayacağı açıktır. Bu doğrultuda, “belirli politikaların (vergi affı gibi) arzu edilebilirliği konusunda uzlaşan geniş seçmen kesiminin varlığı halinde farklı ideolojilere sahip olan siyasi partiler popülist politika güderek kendilerine yakın olan kesimleri mi dinlerler yoksa rasyonel davranarak geniş açıdan düşünerek ekonomik anlamda ne ihtiyaç varsa gerekeni mi yaparlar?” sorusu önemlidir. Bu soruya cevap arayan bu çalışmada; Türkiye açısından popülizm kavramı irdelenirken bir önceki bölümde bahsedilen farklı kurumsal mantıklara sahip olan 3 dönem (*Cumhuriyetin erken yıllarında (1923-1960) popülizm, çok partili ve ithal ikameci dönemde (1960-1980) popülizm ve merkez sağın öne çıktığı günümüz döneminde (1980-2023) popülizm*) itibarıyla konu açıklanacaktır.

Cumhuriyetin erken yıllarında popülizm; Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde filizlenen İttihat ve Terakkicilerin geliştirdiği halka doğru hareketinin siyasal uzantısı Cumhuriyet Halk Partisinin “Halkçılık” ilkesinde vücut bulmuştur. Bu ilke ile amaçlanan toplumsal sınırları olmayan bir ulus yaratma projesidir (Toprak, 1977, s. 41). Ancak zaman içerisinde Türkiye'nin elitlerinin toplandığı bir parti konumuna gelen Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) Halkçılık ilkesi, “halka rağmen halk için” düşüncesine doğru şekil değiştirmiştir (Tekeli ve Şaylan, 1978, s. 57). Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye ekonomisi, öncelikle uzun süren savaşlar ve ardından bu savaşlara kaynak olan askere alınma nedeniyle tarım alanında çalışan iş gücünde önemli ölçüde azalma nedeniyle harap haldeydi. Savaşta hayatını kaybeden genç nüfusun yanı sıra yine tarımla uğraşan Rum nüfusu da savaş sonrası yaşadığı bölgeyi terk etmişti. Önemli bir tarım nüfusuna sahip olan Çukurova'da da Ermeni nüfusun savaş sırasında Suriye'ye kaçıp savaş sonrasında geri dönüşlerini takiben yerel milislerin direnişleri ile karşılaşmaları sonucunda varlıkları zamanla Türklere devredilmiştir (Buell, 1923, s. 76). Osmanlı döneminde gayrimüslim tüccarlardan sonra gelen Türk tüccarlar, Ermeni ve Rumların ülkeden ayrılmasından sonra ortaya çıkan boşluğu oldukça iyi değerlendirmiş ve ayrıcalıklı konumlarını yaratmaya başlamışlardır. Ancak her ne kadar ticaret gelişse de ekonominin tarıma dayalı oluşu 1926-1928-1929'da ard arda tarım alanında yaşanan krizler nedeniyle iktisadi kargaşa ortamını yaratmıştır (Başar, 1981).

1929'daki büyük krizin ardından hükümetin tepkisi yasaklar ve kısıtlamalar koymak, dışarıdan büyük ölçüde etkilenen ülkeyi dışa karşı korumak olmuştur. Ancak her ne kadar önlem alınmaya çalışılsa da tarım üretiminin ve ticaretin pazarı oldukça daralmıştır. Küresel çapta etkili olan kriz neticesinde tüm pazar ekonomilerinde daralma yaşanmış, küresel krizin ardından Türkiye'de kamu hizmeti veren tüm yabancı kurumlar kamulaştırılmaya başlanmıştır. Devlet, bu alanlardaki faaliyet ve yatırımlarını 1934 tarihli Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile programlamış ve sanayi yatırımlarının çoğunu II. Dünya Savaşı öncesinde tamamlamıştır. Sanayileşme nedeni ile köylü ve işçi sınıftan devletin bir beklentisi kalmamaya başlamıştır (Bulutay, Tezel ve Yıldırım, 1974, s. 201). II. Dünya Savaşı sırasında devlet gelirlerinin vergiler nedeniyle artırıldığı bir dönem yaşanmıştır. Savaş nedeniyle orduya alınan işgücünün çoğu yine tarım kesiminden olmuş, hayvanlarına el konulması gibi politikalar küçük köylünün iktidar partisinden uzaklaşmaya başlamasına yol açmıştır. Böylece, tarım sektörünün neredeyse nefes alamamasına sebep olunmuşken tam aksine ticaret sektörü savaş ortamında karaborsada vurgunlar yapmaya başlamıştır. Bu ortam, kısa zamanda hükümet aleyhine dönmüş ve azınlık aleyhine duyguları körüklemek çözüm olarak görülmüştür. Bir diğer çözüm yolu olarak görülen ve 1942 yılında çıkartılan varlık vergisi, iş hayatı ile hükümet arasındaki bağları oldukça zedelediği gibi, (Birtek ve Keyder, 1976, s. 37) 1943 yılında yasalaşan ve varlık vergisinin uzantısı olarak tanımlanan toprak mahsulleri vergisi ile köylünün üzerindeki ekonomik yük artırılmıştır (Ertan, 2018, s: 260). 1946-1950 yılları arasında ise daha ılımlı politikalar izlenmiş, kamuoyu dinlenmiş ve yeni iktisadi politikalar hazırlanmıştır. Ancak 1950 yılında yapılan seçimler Türk tarihi için bir dönüm noktası olmuştur. İktidara gelen Demokrat Parti, kitleleri peşinden sürükleyerek yeni bir popülizm oluşturmuştur.

Türkiye’de merkez-sağ popülizminin asıl başlatıcısı olarak Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti (DP) kabul edilmiştir. Siyasi popülizm genellikle belirli bir olaydan (örneğin bir siyasi kriz veya ekonomik felaketten) yararlanır ve bu yaklaşım popülist liderlerin ortaya çıkışını açıklamaktadır (Mudde, 2004, s. 546). DP’de aynen bahsedildiği gibi süregelen siyasi ve iktisadi krizleri iyi değerlendirerek iktidara gelmiş ve yeni bir dönem başlatmıştır. Devlet tekellerinden ve tek amacı vergi toplamak olan devletten kurtulmayı vaat eden partinin (Takım ve Esen: 2011: 10-14) en büyük destekçileri küçük çiftçi ve işçiler olmuştur. Ayrıca bu dönemde dünya sahnesinde yavaş yavaş etkisini gösteren ABD, ülkeyi fonlamaya başlamış ve fonlarının tutarı neredeyse gayrisafi milli hasılanın %3’üne denk gelmeye başlamıştır. ABD tarafından kalkınma için sunulan reçetede hükümetin kamu kaynaklarının karayollarına ve diğer altyapı projelerine aktarılması, tarımın makineleşmesi başlıkları göze çarpıyordu. Devletçi politikalarından en çok etkilenen yoksul köylülerin gönlünü almak için 1945’te “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” görüşmeleri sırasında bu reforma muhalif hareket ile CHP kanadı içerisinde ayrılanlarla kurulmuş olan DP, iktidar olduğu dönemde yeniden toprak reformu hareketlerini başlatarak çiftçileri toprak sahibi yapmaya devam etmiştir (Zürcher, 2018, s. 146).

1950’lerin ilk yıllarında dış yardımlarla birleşen iktisadi büyüme, liberal ekonomide bahar havasını yaşatmasına rağmen Kore Savaşını takip eden dönemde hibe, kredi ve yardımların fazlalığı enflasyonu tetiklemeye başlamıştır. Menderes, tam anlamıyla popülist bir siyasetçi olduğu için sistemi toplumun var olan beklentilerine göre şekillendirmiş ve çok kısa bir dönem süren liberal görünümlü ekonomik yapıda kamu yatırımlarını hızla artırmaya başlamıştır. Bu tür hamlelerle zaman içerisinde liberal dış ticaret politikasından vazgeçilerek devletçi kontrol tedbirleri yavaş yavaş alınmaya başlanmıştır. Devlet mekanizmasının kontrol kapsamının genişlemesinin politik istikrarı doğurduğu sonucunun anlaşılması üzerine tekrardan bürokrasi ayrıcalıklı konuma getirilmiş; Devletçiliğin aslında kalkınmacılık ile eşdeğer anlama geldiği ve kapitalizmin serbestçe hüküm sürmemesi gerektiği görülmüş ve 1960 darbesi ile devletçi sanayileşme dönemine girilmiştir (Keyder, 2003, s. 181).

1962-1976 yılları, Boratav’ın 1983 yılında kaleme almış olduğu makalesinde popülizmin tüm unsurlarıyla yaşandığı bir dönem olarak ifade edilmiş, iç piyasada fiyatların serbest bırakıldığı, aşırı değerli bir döviz kuru sayesinde ithal malı girdilerin, düşük KİT fiyatları sayesinde de yerli girdilerin ucuz tutulduğu, düşük faizler ve geniş kredi imkânları ile ucuz ve rahat finansman imkânlarının sürdürülmesini sağlamanın peşinde olduğu belirtilmiştir. İlgili dönemde temelleri atılan Devlet Planlama Teşkilatının kamu sektörü için emredici, özel sektör için yol gösterici olduğu kabul edilmekteydi. İthal ikameci sanayileşme stratejisi tüm sektör politikalarını yönlendirirken kamu kesimini özel sektörü destekleyen bir konuma getirmiştir. Bu nedenle KİT’lerin fiyat politikası çok önemli bölüşüm ve kaynak tahsisi sonuçları yaratan bir alan haline gelmiştir (Boratav, 2019a, s. 141). 1973 genel seçimleri sırasında yeşeren “ortanın solu” fikri işçilere, köylülere, gecekonduculara sosyal adaleti ve eşitliği getirme amacındaydı. Bu, 1920’lerde tek parti döneminde CHP’nin “halka rağmen halk için” hareketinin artık “halkla beraber halk için” hareketinin başlangıcı olmuştur (Esmer, 2008, s. 80; Toprak, 1992, s. 58).

Yine popülist politikalar gereği önceki dönemlerde işçilere daha önce verilmemiş olan grev, sendika kurma ve toplu sözleşme hakları Anayasal güvence altına alınmış, böylece “egemen sınıflarla çıkar birliği” yanılığının yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Bütün sosyal grupları hoşnut kılan bu modelin istikrarı, yüksek büyüme hızlarının sürebilmesine ve emekçi sınıfların ekonomik ve siyasi isteklerinin popülizmin sınırlarını etkili bir biçimde zorlamamasına bağlıdır. 1974 yılında dünya genelinde petrol fiyatlarının yükselmesini takiben ülkeler yavaş yavaş krize karşı önlemlerini alırken, siyasi istikrarın hiçbir zaman sağlanamadığı ülkemizde popülizm sayesinde bunalıma karşı herhangi bir politika izlenmesi imkânsızlaşmış ve dünyanın aksine ekonomide büyüme devam etmiştir. Krizin etkilerini örtbas etme çabaları 1977 yılına gelindiğinde artık imkânsız hale gelmiştir. Çünkü, siyasi karar alma sürecinin dışında olan, ancak seçmenler olarak bu süreci sadece etkileyen emekçi sınıflarını, fedakârlıkların paylaşılmasına dayalı bir kriz-yönetimi modelinin esasları üzerinde

uzlaşmaya çağırmanın kurumsal-siyasi mekanizmaları bulunmamaktadır. Dahası işçi hareketlerinin giderek yön değiştirmesi sonucu işyerlerinde çıkan sıkıntılar nedeniyle kontrol sorunları ciddi boyutlara varmıştır (Boratav, 1983, s. 15, 2019a, s. 157).

1979 yılının sonlarına gelindiğinde artık ekonomik bunalım kendisini iyiden iyiye hissettirmeye başlamış, aynı II. Dünya Savaşı döneminde görülen karaborsacılık yeniden hortlamıştır. Bu “farklı” alanda faaliyet gösteren “iş adamları”nın taleplerine uygun olarak çıkartılan 24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe konan programda devalüasyon, KİT zamları, fiyat denetimlerinin kaldırılması, bu zamana kadar gelen emeğin 12 Eylül darbesi ile denetim altına alınması ve tam anlamıyla sermayenin “baş kaldırışı” olan neo-liberal sistem kamuoyuna tanıtılmıştır (Boratav, 2019 a, s. 164). Söz konusu dönem, “emekçi insanların popülizm dönemindeki tüm edinimlerinin tasfiyesini hedefleyen baskıcı bir sermaye tahakkümü” olarak adlandırılmaktadır (Boratav, 1998). Özellikle Anavatan Partisi’nin genişleme döneminde uygulanan ve Boratav tarafından “yoz popülizm” olarak isimlendirilen; bölüşümü emek aleyhine çevirirken onları gecekondu sakini ve tüketici olarak kazanmayı hedefleyen dönemin ardından 1989-1993 dönemi, sıcak para hareketlerine dayanan “popülizm” ile 32 sayılı Kararname ile sermaye hareketlerinin serbest bırakıldığı neo-liberal dönem olarak ifade edilmektedir. Bu neo-liberal dönemde Özal’ın popülist yaklaşımları daha çok muhafazakâr popülizm üzerinedir. Dönemin elit kesimi Özal’a göre “laik Kemalist bürokrasi”ydi. Kendini halktan biri olarak gösteren Özal, aynı Erbakan’ın “Milli Görüş” kavramındaki gibi birliktelik içerisindeki Müslüman ama Türk-Müslüman kavramını halk kavramının içine enjekte etmişti (Aslandaş ve Bıçakçı, 2006, s. 154; Bora ve Erdoğan, 2003, s. 664). İlgili dönemde kamu maliyesi adına yapılan en önemli değişiklik vergi sisteminde gerçekleşmiştir. Kurumlar Vergisinde sermaye şirketlerinin lehine istisna ve muafiyetler getirilmiş, 1985 yılında Katma Değer Vergisinin getirilmesiyle dolaylı vergilerin ağırlığı artırılarak ücretli ve tüketicilerin yükü zamanla artırılmaya başlanmıştır. Bu çarpık popülist uygulamalar kendisini 1994 yılına kadar idare etmiştir (Boratav, 2019a, s. 180).

1990’lı yıllarda Dünya ekonomisinin yükseldiği dönemde sert krizlerle boğuşan iki ülke vardı: Türkiye ve Meksika. Çok geçmeden 1998-2001 yılları arasında tüm çevre ekonomileri sarsacak kriz Türkiye’de 1994, Meksika’da 1995 yılında başlamıştı. Ancak ilginçtir ki, genelde dağılım eşitsizliği artıran kriz politikalarına istisna oluşturan üç uygulama yürürlüğe konulmuştur. Bunlar: Bir tür servet vergisi olan net aktif vergisi, gelir vergisine ek olarak alınan ekonomik denge vergisi, 2000 yılında vadesi gelecek olan iç borç senetlerine uygulanacak ve finans sektörünün baskılarıyla devamlılığı engellenen ve sadece bir kerelik alınabilen ek faiz vergisidir. Yine de bir ölçüde emekçi sınıf lehine yapılan geçici düzenlemeler ile popülizmin almadan vermek mantığına uygun davranılan bu yıllar sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sayesinde dış kaynaklarla beslenen iç borçlanma ile devlet kendisini finanse etmiştir (Boratav, 2019a, s. 191-195).

1994 krizini izleyen 1998-2002 yıllarının koalisyon döneminde geçmesi ve koalisyonların bölüşüm ilişkilerinde sıkça görülen popülizme teslimiyet hareketleri Türkiye’de yer alan sermaye grupları için risk yaratmaktaydı. Bölüşüm ilişkilerini siyasi iktidarın söz sahibi olduğu alanlardan başka alanlara kaydırma çabalarına giren sermaye grupları, 1998 yılında hükümetin IMF ile imzaladığı anlaşma ile hedefine ulaşmıştır. 10 yıl boyunca IMF ile “yakın ilişkiler”in doğmasına yol açan süreç devletin ekonomiden tamamen çekilmesi sloganı ile pazarlandı. Yine popülizm düşüncesi ile hareket edilmesi neticesinde sermaye üzerinde yük oluşturan ücret, tarımsal ürün ve girdi fiyatları tamamen piyasa mekanizmasına teslim edilmeydi. Bu nedenle krizden çıkarken ücretler düştü ve işsizlik tırmandı. Kasım 2002’deki erken seçime girilirken Türkiye’deki tablo bu şekildeydi (Boratav, 2019a).

Refah Partisinin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasından sonra kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), iktidara geldiği ilk yıllarda kendinden önceki Ecevit Hükümetinden kalan IMF anlaşmalarını uygulamaya devam etti, AB’ye üyelik için hazırlıklara başladı, tüm dünya ile ilişkiler gayet düzgün olarak kurulmuştu. Dolayısıyla Türkiye’nin alttan yukarıya doğru tüm katmanları partiye tam destek vermişti (Boratav, 2019a, s. 243). AKP’nin bu dönemdeki başarısının kaynağını bulmaya yönelik çalışmalar iki kutupta

yer almaktaydı. Bir taraf popülizmden bağımsız bir siyaset geliştirmeye çalıştığını belirtirken diğer taraf ise popülizmi partinin başarısına bağlamaktadır. Popülizmden bağımsız olduğu iddia eden çalışmalar insan hakları, demokrasi, hukuk devleti gibi evrensel değerleri baz alırken (Çınar, 2011; Çınar ve Duran, 2008; Dağı, 2006; Yavuz, 2009; Yıldız, 2008); partiyi popülist bir siyasi oluşum içerisinde değerlendiren çalışmalar ise iddialarını İslam'ı temel alan muhafazakâr ahlak anlayışına, ezilen Müslümanların yanında oluşuna dayandırmaktadır (Hadiz, 2014; Park, 2018; Yabancı ve Taleski, 2018; Yılmaz ve Bashirov, 2018).

2002'den 2008 yılına kadar olan dönemdeki iktisat politikaları IMF ve Dünya Bankası'nın denetimi altında neo-liberal ilkelerin korunmasına yöneliktir. 2008 sonrasında ise hızla artan özelleştirme gelirlerinin yanı sıra yerel yönetimlere, merkezi devlete, kamu kuruluşlarına ait gayrimenkullerin özel mülkiyete devredilmesi eklenmiştir. Altyapı yatırımlarında “Kamu-Özel Ortaklığı” devri başlamış, böylece yatırım finansmanı devlet bütçesi dışına taşınmıştır. 1998 yılından itibaren büyük sermaye gruplarının dilinde olan temel bölüşüm ilişkilerinin siyasetten arındırılıp piyasaya devredilmesi fikri artık hayata geçmiş ve çiftçi aileleri desteklemeyi hedefleyen popülist politikalar 2015'e gelindiğinde yavaş yavaş bırakılmıştır (Boratav, 2019a, s. 252). 2016 ve sonrasındaki dönemde Boratav, köşe yazılarında servet mülkiyetindeki yabancılaşma konusuna dikkat çekmeye başlamıştır. “Ekonomiyi yönlendiren manivelaların bir bölümünü ülke dışına, emperyalizme devredildiğinden”, dış kırılğanlıkların krizlere dönüşmesi ihtimali bulunmaktadır (Boratav, 2018). Bu şekilde süregelen neo-liberal politika ile, bölüşüm ve büyüme süreçleri tümüyle şirketlere devredildiği için (Boratav, 2019b), bir sınıf olarak Türkiye burjuvazisi AKP iktidarı ile uzun süre barışık kılınmıştır (Boratav, 2015).

Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada; kurumsal mantık ışığında devletin 1923-2023 yılları arasında sahip olduğu mantıkların incelenmesi sırasında ortaya çıkan mantıklarla ilgili dönemde çıkartılan vergi aflarının içeriklerinden hareketle, devletin sahip olduğu kurumsal mantık değişiminin popülizm nedeni ile mi yoksa kurumsal rasyonalizm nedeni ile mi ortaya çıktığı sorusuna cevap aranılmaktadır. Araştırma sorusunun gerekli verilerine ulaşılması açısından, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi çalışmanın mantığına en uygun çalışma yöntemi olarak seçilmiş olup kavramın tanımı hem basılı hem de elektronik materyalleri gözden geçirmek veya değerlendirmek için sistematik bir prosedür olarak yapılmıştır.

Araştırmacılar içerik analizi tekniğini kullanarak belirlenen metinlerin, belgelerin, dokümanların, temaların içeriklerini belli kurallar dâhilinde nesnel bir şekilde analiz edebilmektedir. İçerik analizi, “iletlerin açık olan içeriğinin nesnel ölçülebilir ve doğrulanabilir bir açıklamasını yapabilmek amacıyla kullanılmaktadır” (Fiske, 1996, s. 176). Bu teknik sosyal gerçekliğin niteliğinin belirlenerek analiz edilmesi açısından da oldukça elverişlidir. İçerik analizi için bir tanım yapmak gerekirse; bu metodoloji, nesnel, sistematik ve tümdengelim dayalı bir okuma aracı olarak tanımlanır. Araştırmacılar, önceden belirlenen ölçütler doğrultusunda kavramlardan, metinlerden, sözlü veya yazılı materyallerden anlamlar çıkarmayı hedefler. İçerik analizi, ile nicel verilerin nitelenebilmesi mümkündür, yani sayısal veriler açıklamalar ve anlamlarla zenginleştirilebilir. Ayrıca, yazılı metinlerden hareketle yazılı olmayan mesajlara da ulaşma olanağı vardır. İçerik analizi, araştırmacılara sosyal gerçekliği derinlemesine anlama ve açıklamada yardımcı olan güçlü bir araçtır (Tavşancıl ve Aslan, 2001, s. 21-22).

Bu çalışmada devletin sahip olduğu mantık dönemleri incelenirken Buğra (1994) tarafından belirlenen devletçi mantık, liberal mantık ve serbest piyasa mantığı temel alınmıştır. Bu dönemlere ait olan ikincil verilerin incelenmesinde 1923-2023 yılları arasında Türkiye Büyük Millet Meclisinin Genel Kurul Tutanaklarından yararlanılmıştır. Meclisin internet adresinde kamuya açık olan tutanaklar, ilgili af kanunlarının ait olduğu dönemlere ait tutanakların içerik analizi, kanun görüşmelerinin iktidar ve muhalefet partilerinin milletvekillerinin yaklaşık 20.000 sayfadan oluşan 140 tutanak taranarak elde edilen vergi aflarına ilişkin sözlü konuşmalarının incelenmesi şeklinde yapılmıştır.

Araştırmada, içerik analizi sürecinde kuramsal önerilerden kaçınılarak, olayların bütüncül şekilde anlaşılması ve yorumlanması hedeflenmiş, verilerin analizi için devletin sahip olduğu kurumsal mantık dönemleri kapsamında popülizm söylemlerini içeren kodlamalar yapılmış ve belirli anlamlar içeren kodlar oluşturulmuştur. Kodlama sürecinde, veriyi en iyi şekilde temsil eden anlamlı parçalara odaklanılmış, daha sonra kodlar bir arada değerlendirilmiş ve tümevarımcı bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu süreçte, kurumsal mantık kavramının özelliklerine odaklanılarak kodlar gruplandırılmış ve bütüncül açıklamalar getirecek temalar belirlenmiştir. Sonuç olarak, içerik analizi ile elde edilen temalar, devletin vergi aflarıyla ilgili mantıklarına odaklanmaktadır. Bu temalar ve kodlama örnekleri ilgili dönemlerin Tablolarına eklenmiştir. Bu çalışma, devletin kurumsal mantığının değişimini anlamak için içerik analizini kullanarak önemli bir değerlendirme sunmaktadır.

Bulgular ve Tartışma

1923-2023 yılları arasında, çıkartılan vergi aflarının sayısı çalışmanın yapıldığı tarih itibariyle 40 adet olup, afların kanunlaştığı dönemler itibariyle ait oldukları devlet mantıkları ve hangi mantık ışığında çıkartıldığına dair oluşturulan Tablo 1 aşağıdaki gibidir. Tablo 1 oluşturulurken devletin sahip olduğu mantıklar, ulusal kurumsal mantık literatüründe yer alan önceki çalışmalardan derlenmiş olup kurumsal mantıklar yapılan çalışmalardan elde edilen veriler ile desteklenmiştir. Devletin sahip olduğu kurumsal mantık dönemleri önceki çalışmalardan elde edilen analizlerdeki anahtar sözcüklerle benzer ifadeler taşımaya özen gösterilmiştir. Daha önceki çalışmalardan farklı olarak serbest piyasa mantığı dönemi olarak belirlenen 1980 sonrasında 2002 yılından itibaren vergi affından yararlanması muhtemel mükellef gruplarının özgürce düşüncelerini ifade etmeleri dikkate alınarak ortaya çıkan kodlamalar neticesinde 2002'den sonraki dönem “*mükellef odaklı piyasa mantığı*” olarak tanımlanmıştır.

Tablo 1

Devletin Sahip Olduğu Mantığın Dönemler İtibariyle Vergi Affı Kanunlarına Yansıması

Devletin Sahip Olduğu Mantık	Mantığın Ait Olduğu Dönem	İlgili Dönemde Çıkan Af Kanunu Sayısı	Af Kanununun Kapsadığı Alanlar
Devletçi Mantık	1923–1950	7	<ul style="list-style-type: none"> ● Ticari Kazanca Dair 3 Af Kanunu (1934, 1944, 1946) ● Zirai Kazanca Dair 4 Af Kanunu (1934, 1939, 1947, 1948)
Liberal Mantık	1950–1980	8	<ul style="list-style-type: none"> ● Elde edilen tüm gelir unsurlarına bağlı vergi ve cezalarda indirimine dair 4 Af Kanunu (1961, 1963, 1966,1974) ● Spor Kulüplerine ilişkin hükümler içeren 1 af kanunu (1963) ● Kamu İktisadi Teşebbüslerini (KİT) ve Belediye ve bağlı müesseseleri kapsayan 2 af Kanunu (1963, 1965) ● Servet vergisi olan Emlak vergisine dair 1 af kanunu (1970)
Piyasa Mantığı	1980–2002	14	<ul style="list-style-type: none"> ● Elde edilen gelir unsurlarının bağlı olduğu vergi ve cezalarda indirimi kapsayan 9 vergi affı (1981, 1981, 1982, 1983, 1985 1988, 1990, 1992, 1998) ● Vergi Usul Kanunu kapsamındaki vergi ve cezaları kapsayan 2 af (tebliğler, 1997, 2001) ● Belediye ve kamuya yararlı dernekleri kapsayan 2 vergi affı (1988,1989) ● Emlak vergisine dair tek maddelik af (2002)
Mükellef Odaklı Piyasa Mantığı	2002–2023	11	<ul style="list-style-type: none"> ● Beyana dayalı tüm vergi aslına bağlı cezalar, davalar ve sigorta primleri, beyan dışı bırakılan tüm menkul ve gayrimenkul kıymetler (2003, 2008, 2011, 2013, 2014, 2016, 2017, 2018, 2020, 2021, 2023)

Kaynak: TBMM Meclis Tutanaklarından derlenerek hazırlanmıştır.

Devletçi mantık döneminde af kanunlarının kapsadığı vergi türlerine göre popülizm

İlgili zaman aralığında çıkartılan af kanunları, tek partili dönemde kabul edilmesi nedeniyle kanun görüşmelerinde Mecliste muhalefet partisinin olmaması, karşıt görüşün yer almayışı kanun maddelerinin milletvekilleri tarafından söz alınmadan hızlı onaylanması ile gerçekleşmiştir. İlgili dönemde ticari alana yönelik af çıkarılmasının temeli gayrimüslim tüccarların çekilmesiyle Türk tüccarların doldurduğu bu alanın desteklenmesidir. Ziraî kazançlara yönelik vergi aflarının temelinde ise tarım ekonomisine dayalı olan Türkiye'nin Büyük Buhran nedeniyle yaşadığı krizlerin bir nebze olsun hafifletilmesi yatmaktadır. Özellikle de aşar vergisinin kaldırılmasından sonra toplanan ilk dolaysız tarım gelirleri vergisi olma özelliği taşıyan Toprak Mahsulleri Vergisinin kaldırılması, II. Dünya Savaşı yıllarında orduya dâhil edilen ve bu yüzden hükümetle arası açılan köylü üzerine izlenen ılımlı politikaların yansımasıdır. Her ne kadar yeni cumhuriyetin sahip olduğu ekonominin gelişmesi için sanayi hamleleri atılmakta olsa da "halkçılık" düşüncesinden asla vazgeçilmemiş ve sanayinin yanı sıra ülkenin gerçek geçim kaynağı tarım 1923-1950 arası dönemde unutulmamıştır (Tablo 2).

Devletçi mantık döneminde vergi aflarına dair tutanaklarda yer alan ifadelerin kodlanarak kategorilere ayrılması sonucunda, halkçılık düşüncesini destekleyen biçimde, ortaya çıkan popülizm halkçılık, sosyal devlet ve vatanseverlik olarak 3 kategoride sınıflandırılmıştır. Bunlardan en fazla ortaya çıkan halkçılık popülizmi, bu dönemde devlet organlarının halkın yararına ve toplumsal gelişim amacı ile kullanılması anlamı taşımaktadır. Sosyal devlet popülizmi, ekonomik kaynakların yeniden dağıtılması amacıyla hareket eden devlet olarak açıklanabilir. Vatanseverlik popülizmi ise, toprağını koruduğu gibi ormanını koruyan devletin yaklaşımını ifade etmek için kullanılmıştır.

Tablo 2

1923-1950 Döneminde Çıkan Af Kanunlarına İlişkin İfadeler

Popülizm Kategorisi	Vergi Affına İlişkin Kanunun Yılı	Meclis Tutanaklarında ve Gerekçelerinde Yer Alan İfadeler
-	1934 (Ticari)	Popülizm içeren ifadeler yer almamaktadır.
Halkçılık	1934 (Zirai)	Anadolu'dan gelen şikâyetlere değinilerek " arazi sahiplerine kolay ödeme imkânı"
Halkçılık	1939	"Tahsil güçlüğünden bahisle ödeme gücünü kaybeden arazi sahiplerine yönelik kolaylık"
Sosyal Devlet	1944	" Zor durumda kalan mükelleflerin düşünülüşü"
Vatanseverlik	1946	Ormanların önemine değinilerek "Devlet Orman İşletmelerinin sermaye ihtiyacı"
Halkçılık	1947	"Fedakâr, yoksul ve muhtaç köylüler ifadesi ile onların feraha kavuşturulması"
Halkçılık	1948	" Köylünün elinde bulunan verimsiz tarım araçları nedeniyle yükümlülüklerine yerine getiremedikleri, bu yüzden zorda kalan çiftçilerin yükümlülüklerinin azaltılması"

Kaynak: TBMM Meclis Tutanaklarından derlenerek hazırlanmıştır.

Liberal mantık döneminde af kanunlarının kapsadığı vergi türlerine göre popülizm

30 yılı kapsayan bu dönem Türk siyasi tarihinin en karmaşık dönemi olarak tanımlanabilir. Tek partili dönemin sona ermesinin ardından gelen merkez sağ partisi olan Demokrat Parti iktidarı 1960 ihtilali ile sonlanmıştır. İlgili dönemde iç piyasada fiyatların serbest bırakılmaya başladığı yıllar olduğu için kendinden önceki dönemde baskın olan devletçi mantık yerini liberal mantığa ve halkçılık yerini sağ popülizme bırakmıştır. Dolayısıyla, siyasi anlamda gerginliklerin hüküm sürdüğü bir ortamda çıkartılan ve kapsamı geniş tutularak ilgili dönemde çıkartılan 4 vergi affı kanunu, kanunun çıkarılması için oluşan kamuoyu baskısı göz

ardı edilmeyerek ekonomik hayatı kapsayan, mükelleflerin rahatlamasına yol açması amacıyla kabul edilmiştir. İşte bu popülizm türü, arka planında kişilerin en duyarlı olduğu para konularında bazı kolaylıklar sağlayarak işlenmiştir ancak günümüzde affedilmeyen hatta hapis cezası ile cezalandırılan kaçakçılık suçlarına ilişkin cezaları dâhil olmak üzere affetmiştir. Kanun gerekçesinde ifade edildiği gibi "küçük imalâthanesini bırakıp başka işler aramaya gidenlerin" sayısının fazlalığı nedeniyle kaçakçılığın dahi affedilmesi, ithal ikameci sanayileşme stratejisine bağlı olarak özel sektörü destekleyen bir devlet olmanın da şartı olarak tanımlanabilir. Bunun yanı sıra, ekonomik sistemin toplumun beklentilerine göre şekillendirilmesi neticesinde, "göğüs kabartan zaferler" ve "milli gurur meselesi" ifadeleri ile spor kulüplerinin desteklenmesi amacıyla; spor kulüplerince oyunculara ve karşı kulüplere ödenmiş transfer ücretleriyle teşvik primleri üzerine tarh edilen gelir vergisine bağlı cezalar bir kereye mahsus affedilmiştir.

1962 yılından itibaren yaşanan dönemde izlenen ithal ikameci hamle ile KİT'ler özel sektöre kaynak sağlayan bir konumda yer almaktaydı. Hükümetin kaynaklarını özel sektörü desteklemek üzere kullanması sonucunda KİT'ler görev zararları yaşarken, aynı dönemde sanayinin ve ticaretin gelişimini destekleyici politikalarla köyden kente doğru genişlemenin yaşanması sonucu şehirlerin büyümesi, belediyelerin mali yapılarının zayıflamasına yol açmış, borçlarını daha kolay ödemelerine yönelik çıkartılan af kanunları ile uzun vadeli taksitler ile ödeme kolaylığı getirilmiştir. 1974 yılında çıkartılan af kanununun kapsamına alınan sigorta primlerinin affı, Bülent Ecevit hükümetinin sahip olduğu "halkla beraber, halk için" politikasının izlerini taşıdığı söylenebilir. O dönemde geniş halk kitlelerinin siyaset sahnesinde rol almaya başlaması, çok partili parlamenter rejime git gide alışılması, gelişen hizmet sektörü, hâkim popülizm olgusunun sosyal politikalara etkisi ve emekçi sınıfların ekonomik ve siyasi isteklerinin dikkate alınması sonucu çıkartılmıştır (Tablo 3).

Liberal mantık döneminde vergi aflarına dair tutanaklarda yer alan ifadelerin kodlanarak kategorilere ayrılması sonucunda, ilgili dönemde etkin olarak görülen sağ popülizmin etkisinde kalınarak ortaya çıkan popülizm söylemleri kategoriler mali muhafazakârlık popülizmi, ulusal popülizm, ekonomik milliyetçilik olarak 3 kategoride sınıflandırılmıştır. Bunlardan en fazla ortaya çıkan mali muhafazakârlık popülizmi, sağ popülist yaklaşımın en çok dayandığı kavramlardan olup ithal ikameci sanayi hamlelerini destekler şekilde serbest piyasa ve serbest ticaretin desteklendiği adımlardan oluşmaktadır. Ulusal popülizm, halkı yücelten duyguları öne çıkararak yapılan popülizm olarak kategorilendirilmiştir. Son kavram olan ekonomik milliyetçilik ise, KİT ve Belediyelerin fiyatlama politikalarının sanayiye geliştirme söylemlerine uygun olarak geliştirilen ve kategorileştirilen bir popülist politikadır.

Tablo 3

1950-1980 Döneminde Çıkan Af Kanunlarına İlişkin İfadeler

Popülizm Kategorisi	Vergi Affına İlişkin Kanunun Yılı	Meclis Tutanaklarında ve Gerekçelerinde Yer Alan İfadeler
Mali muhafazakârlık	1961	"Memur maaşlarına yapılan iyileştirme sonrası vatandaşlara (İşletmeler kastediliyor) sıra geldiği"
Mali muhafazakârlık	1963 (kazançlara ilişkin)	"Kanunların manasını tam olarak kavrayamayan küçük işletmelerin bu bilgisizlikleri nedeniyle karşılaştığı ve onları mali açıdan zor durumda bırakan kaçakçılık cezalarının kaldırılması"
Ulusal	1963 (Spor kulüpleri)	"Kulüplerin başarılarının milli gurur meselesi olduğu, bu nedenle mali sıkıntı çekmemeleri gerektiği ifadesi ile affın çıkarıldığı"
Ekonomik Milliyetçilik	1963 ve 1965 (KİT ve Belediyeler)	"Yaşanılan iktisadi durgunluk nedeniyle KİT ve Belediyelerin borç ödemede zorlanmalarının önüne geçilmesi"
Mali muhafazakârlık	1966	" Mükelleflerin bilgisizlikleri nedeniyle karşılaştığı vergi cezalarının affedilerek feraha kavuşturulması"
Mali muhafazakârlık	1970	Arazi ve Bina Vergisinin birleştirilmesi ile Emlak vergisine dönüşmesinin sonucunda yürürlükten kaldırılan iki kanuna ilişkin bu affın amacı " teşvik , hazinenin menfaati" olarak nitelendirilmiştir.
	1974	Herhangi bir karşıt görüş olmaksızın kabul edilmiştir.

Kaynak: TBMM Meclis Tutanaklarından derlenerek hazırlanmıştır.

Piyasa mantığı döneminde af kanunlarının kapsadığı vergi türlerine göre popülizm

1980'lerden itibaren piyasa mantığına doğru dönüşen devletin mantık yapısı günümüzde de devam etmektedir. Dönemin 2001 yılından sonra ayrılmasının nedeni, 2002 yılından itibaren tek parti iktidarının başlamış olmasıdır; bu nedenle, ayrı analiz yapılmıştır (Tablo 4). Bu dönemin başlangıcı da yine 1960 yılındaki gibi bir başka ihtilaldir. 1960'tan farklı olarak daha özgür anayasa yerine bir takım hak ve özgürlüklerin biraz daha kısıtlı olarak sosyal alana yansıtıldığı bir dönem olan 1980'lerin başında çıkarılan af kanunları ile gerginleşen halk-devlet ilişkileri bir nebze olsun yumuşatılmaya çalışılmıştır. Ekonomik olarak sıkıntılı geçen ve karaborsa faaliyetlerinin arttığı bir dönemi takip eden dönemde kayıt dışı bırakılan ekonomik ve vergilendirilebilir unsurların kayda alınması açısından önemli bir adım olmuştur. İlgili dönemde kesintiye uğrasa da yavaş yavaş ekonomik hayatta yer almaya başlayan neo-liberal politikalar Milli Güvenlik Konseyinin yerini Türkiye Büyük Millet Meclisine bırakmasıyla iyiden iyiye hissedilmiştir. Geçiş dönemi olan ve askeri yönetimin etkileri görülse de kamuoyunun sesine kulak vererek ticari hayatın karaborsacılıktan uzaklaşarak normal seyrine dönmesi için atılan adımlardan biri olarak nitelendirilebilen af kanunlarının (1981, 1981, 1982, 1983) kapsamının geniş olmasının nedenlerinden biri de ekonomiye kaynak sağlanmasıdır. Piyasa mantığının yavaş yavaş hissedildiği ve dolayısıyla daha önceleri bahsedilmeyen ve kendine bu kanunda yer bulan turizm sektörüne ayrıcalık tanınarak ticari ve serbest meslek kazançları için tespit edilmiş bulunan peşin ödeme esasları içinde vergilendirilmesi bu sektörü zor durumda bırakacağından bahsedilmiş ve peşin ödeme kapsamı dışında bırakılmıştır. Yine de ağırlıklı olarak gelir ve kurumlar vergisi mükellefleri ile servet vergisi mükelleflerinin beyanları ekseninde hareket eden kanun, elinde kayıtsız menkul bulunduran kesim lehine çalışmıştır.

İlerleyen dönemler (1985, 1989), Boratav tarafından Özal iktidarının parlak dönemi olarak nitelendirilirken ilgili dönem için ayrıca, "emekçi insanların popülizm dönemindeki tüm edinimlerinin tasfiyesini hedefleyen baskıcı bir sermaye tahakkümü" olarak adlandırılmaktadır. "Bu tür yoz popülizmin amacı, farklı bölüşüm mekanizmalarını ekonomik sisteme entegre etmektir" şeklinde açıklanan döneme ilişkin Meclis konuşmalarının analizinde, 1980'lerden sonra milletvekillerinin kanun görüşmeleri sırasında söz alarak düşüncelerini sıkça dile getirdiği görülmüştür. Özetle, bazı kesimler lehine büyük ayrıcalıklar tanındığı, küçüğün ezilerek büyüğü güçlendirme ve sermayenin belli ellerde birikmesi amacıyla yönelik bir politika olduğu, iktidarın (ANAP) kimden yana olduğunun çok açık bir göstergesi olduğu belirtilmiştir. İfadelerden ve o dönemin ekonomi politikalarından anlaşılacağı üzere, af kanunu sermayenin yanında yer alan bir tablo çizmiş, işçi ve memur kesime ilişkin düzenlemelerden uzak durmuştur. Bu da "hür teşebbüs" ve "orta direk" kavramları çıkaran hükümetin etrafında yer alan sermaye gruplarının gelişmesine yol açmıştır.

1980'li yıllarda gelirin tüm unsurlarını kapsayan vergi aflarının yanı sıra belediyelere ve kamuya yararlı derneklere yönelik 2 adet af yasasının da onaylandığı görülmektedir. Konuyla ilgili yapılan meclis görüşmeleri tutanaklarında herhangi bir sözlü ifadeye rastlanılmamıştır. 1990'lı yıllar; emeğin değerinin silindiği ve ANAP popülizminin sağ eksenli iş kesimlerine yakınlığının yarattığı ortamdan bir kısım uzaklaşarak sol eksenli parti yönetimine geçildiği yıllardır (Boratav, 2019a, s. 182, 195). Bu dönemde de izlenen neo-liberal politikalar ile servet dağılımını eşitlemeye yönelik adımlar atılmıştır. İlgili dönemde koalisyon hükümetinin oluşu, koalisyonların bölüşüm ilişkilerinde sıkça görülen popülizme teslimiyet hareketleri Türkiye'de yer alan sermaye grupları için risk yaratması göz önüne alındığında, sermayeyi elinde bulunduran kesim lehine çıkarılan ve özellikle çiftçilikle uğraşan kesime daha az yer verildiğinin ifadesi sermayenin koalisyon iktidarını etkilediği sonucunu çıkarmaktadır. 1997 ve 2001 yılında çıkarılan Tahsilat Genel Tebliği Gelirler Genel Müdürlüğü (Gelir İdaresi Başkanlığı) tarafından yayımlanması nedeniyle Meclis onayına sunulmamıştır.

2000'lere gelindiği dönemde yine koalisyonla yönetilen Türkiye, AKP öncesi son büyük vergi affını çıkarmıştır (1998). 2000'li yıllara gelirken sadece sanayi kesimi-hükümet ilişkileri değil aynı zamanda ekonominin geri kalanında katma değer yaratan kesimlerle de görüşülerek politika üretildiği vurgusu yapılmıştır. Bu ifadeden yola çıkılarak, 2000'li yıllara kadar iktidar partisinin toplumun diğer kesimleri ile iletişimde bulunmadan kanunlaştırma çalışmalarında bulunduğu, 2000'li yıllarda atılan adımlar ile kanun metni hazırlanırken kamuoyunun nabzını yoklayarak rasyonalist davranmaya başladığı gözlemlenebilir (Tablo 4).

Piyasa mantığı döneminde vergi aflarına dair tutanaklarda yer alan ifadelerin kodlanarak kategorilere ayrılması sonucunda, ilgili dönemde devlet ve halk arasında gerginliğin yumuşatılması amacıyla güdülen daha ılımlı neo-liberal politikaların etkisi gözlemlenmiştir. Dolayısıyla ortaya çıkan kategoriler neo-liberalizm, sosyal liberalizm, faydacı siyasal popülizm, olarak 3 kategoride sınıflandırılmıştır. Bunlardan en fazla ortaya çıkan neo-liberalizm, devletlerin sermaye kesiminin haklarını genişlettiği bir popülizm politikası olarak tanımlanmıştır. Sosyal liberalizm ise hükümetin kendi iradesi ile ülkenin refahına ilişkin politika gütmemesinin beklenmesi neticesinde büründüğü kimlik olarak; son olarak faydacı siyasal popülizm ise, hükümetin çoğunluğun desteğini almak amacıyla halka yönelik söylemleri olarak ifade edilmektedir.

Tablo 4

1980-2002 Döneminde Çıkan Af Kanunlarına İlişkin İfadeler

Popülizm Kategorisi	Vergi Affına İlişkin Kanunun Yılı	Meclis Tutanaklarında ve Gerekçelerinde Yer Alan İfadeler
-	1981, 1981 (Ek), 1982 (Ek)	Darbe sonrası çıkarılan af kanunu olması nedeniyle mükellef ile olan ilişkileri yumuşatma amacı ile, herhangi bir karşıt görüş olmaksızın kabul edilmiştir.
-	1983	Milli Güvenlik Konseyi döneminde çıkarılması nedeniyle Kanun görüşmeleri sırasında muhalefet veya karşıt görüş yer almamıştır.
Neo Liberalizm	1985	Adaletle uygun ifadeleri ile iktidar partisi tarafından savunulan Kanun, muhalefet tarafından dar ve sabit gelirli haric diğer kesim (sermaye) lehine ayrıcalık getirdiği şeklinde eleştirilmiştir.
Neo Liberalizm	1988	Muhalefet tarafından sermayenin korunduğu ifadesi ile eleştirilen Kanun, iktidar partisi tarafından KOBİ'lerin korunduğu sözleri ile savunulmuştur.
Sosyal Liberalizm	1988, 1989 (Belediye ve Kamuya Yararlı Dernekler)	Belediyeler ile ilgili tasarı görüşmelerinde herhangi bir söz alınmamış, Kamuya Yararlı Dernekler ile ilgili olarak da sosyal yönü ağır basan kuruluşlar olması nedeniyle bu kuruluşların vergi borçlarının faaliyetlerinde aksamalara yol açtığı belirtilerek neden af getirildiğine sosyal devlet açısından yaklaşılarak anlatılmaya çalışılmıştır.
Faydacı Siyasal Popülizm	1990	“Mükellefler tarafından tam olarak anlaşılabilmesi ve intibak edilememesi sebepleriyle asıl addolunan bu borçlar kanun kapsamına dâhil edilerek mükelleflerin bu borçları için de kanundan yararlandırılması imkânı getirilmiştir” şeklinde gerekçesinde belirtilen af kanununa ilişkin muhalefet veya iktidar kanadından sözlü herhangi bir eleştiri veya açıklama gelmemiştir.
Neo Liberalizm	1992	Muhalefetin yüksek gelir gruplarının düşünülerek çıkarıldığı, küçük çiftçinin görmezden gelindiği şeklinde eleştirdiği af kanunu; iktidar tarafından orta ve dar gelir grubunda yer alan tüm mükelleflerin ekonomik sorunlarına çözüm getirildiği şeklinde savunulmuştur.
-	1997, 2001	Tebliğ olması nedeniyle Mecliste herhangi bir sözlü veya yazılı görüşme yapılmamıştır.
Neo Liberalizm	1998	Muhalefetin söz konusu af kanununun sadece büyük sermayeyi koruduğu sözlerine karşı iktidar tüm kesimlerden gelen temsilciler ile görüşülmesi sayesinde Kanunun toplumdaki tüm mükellef gruplarını kapsadığını belirtmiştir.
-	2002	Emlak Vergisine dair tek maddelik af olması nedeniyle Mecliste ilgili madde hakkında herhangi bir sözlü savunma veya eleştiri yapılmamıştır.

Kaynak: TBMM Meclis Tutanaklarından derlenerek hazırlanmıştır.

Mükellef odaklı piyasa mantığı döneminde af kanunlarının kapsadığı vergi türlerine göre popülizm

Piyasa mantığının süregeldiği 2002 yılından sonraki dönem, bu çalışmada mükellef odaklı piyasa mantığı olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde görüşülen af kanunları muhalefet tarafından derinlemesine irdelenmiş, tasarıda yer alan hemen her kanun maddesine alternatif kanun metinleri sunulmuş ve meclis çoğunluğunu elinde bulunduran iktidar partisi tarafından gelen madde teklifleri reddedilmiştir. Uzun konuşmalara sahne olan af kanunlarının Mecliste yapılan görüşmeler sonucunda tutanaklardan tespit edilen muhalefetin ve iktidarın söylemleri Tablo 5’te özetlenmiştir.

İlgili dönemde vergi aflarına dair tutanaklarda yer alan ifadelerin kodlanarak kategorilere ayrılması sonucunda, ortaya çıkan kategoriler ağırlıklı olarak milli irade popülizmi etrafında şekillenmiştir. Milli irade popülizmi, farklı toplumsal kesimlerin kutuplaştırılmadan katılımı olarak kodlandığı bir yaklaşım olmuştur. Her kesimin katılımının temsili demokrasi kavramının altında yer aldığı göz önüne alındığında vergi afları açısından da toplumu oluşturan tüm ekonomik birimlerin fayda ve çıkarları gözetilmesi nedeniyle ilgili dönem mantığı mükellef odaklı yaklaşım olarak adlandırılmıştır.

Tablo 5

2002-2023 Döneminde Çıkan Af Kanunlarına İlişkin İktidar ve Muhalefet Söylemleri

Popülizm Kategorisi	Vergi Affına İlişkin Kanunun Yılı	Meclis Tutanaklarında ve Gerekçelerinde Yer Alan İfadeler	
		Muhalefet	İktidar
Milli irade popülizmi	2003	“Kanundan büyüklerin yararlanacağı”	“Amacın, devlet ile iş dünyasının, kamu idaresi ile vatandaşın barıştırılması olduğu, esnafın yaralarını sarma amacıyla bulunduğu”
Milli irade popülizmi	2008	“Kanun tasarısının komisyonlarda STK’ları dinleyerek oluşturulması gerekliliği, ancak STK’larla görüşme yapılmadığı, amacın yandaşlara yönelik olduğu”	“bütün sektörleriyle iş hayatının ve kamuoyunun ciddi bir beklentisi olduğu”
Milli irade popülizmi	2011	“Kanunun esnaf ve çiftçi borçlarını kapsamadığı, aksine büyük sermaye gruplarının , patronların her istediğini harfiyen yerine getirdiği”	“Sadece vergi ve sigorta borçları, primleri, vergi taksitlendirmesi yapılmadığı, aynı zamanda çiftçi ve esnafı da kapsadığı , iş camiasından ciddi anlamda herhangi bir tepki gelmediği”
Neo Liberal popülizm	2013	“ Sermayeye büyük imtiyaz tanındığı”	“Varlık barışı düzenlemesinin asıl maksadının vergi toplanması değil, yurt dışında bulunan varlıkların millî ekonomiye kazandırılması olup kara paranın aklanması anlamına gelmediği”

Kaynak: TBMM Meclis Tutanaklarından derlenerek hazırlanmıştır.

Tablo 5

2002-2023 Döneminde Çıkan Af Kanunlarına İlişkin İktidar ve Muhalefet Söylemleri (Devamı)

Popülizm Kategorisi	Vergi Affına İlişkin Kanunun Yılı	Meclis Tutanaklarında ve Gerekçelerinde Yer Alan İfadeler	
		Muhalefet	İktidar
Milli irade popülizmi	2014 (Soma maden faciası sonrası)	“Tasarıda yer altı iş kolunda çalışan insanların can güvenliğini teminat altına alabilecek bir tek düzenleme olmadığı”	“Tasarıda pek çok kurumla ilgili olarak, vatandaşların beklentisine yönelik olduğu, Soma’da hayatını kaybeden bütün madencilerin SGK’ya olan her türlü borçlarının silindiği, esnaf-sanatkâr-sanayiciyi bekleyen vergi ve SGK borçlarına ilişkin bir yapılandırma imkânı tanındığı, köylüler ile çiftçilerin sulama birliklerine olan borçlarının da Kanuna dâhil edildiği”
Milli irade popülizmi	2016	“ Büyük sermaye sahiplerinin yanında durulduğu, çiftçinin şikâyetçi olduğu”	“Esnaf ve sanatkâr, iş adamlarının çeşitli nedenlerle vergi, SGK primleri, belediyelere olan borçları başta olmak üzere birçok konuda geniş bir kitleye ciddi bir rahatlama sağlayacağı, çiftçiler ve orman işçileri için de bir çalışma yapıldığı”
Milli irade popülizmi	2017	“af paketlerinin yoksul halkı değil, sermaye sahiplerini ilgilendirdiği, faydalanan ya da ihya edilenlerin üst sermaye grupları olduğu”	“tüm düzenlemelerin zaman içerisinde ortaya çıkan ihtiyaçlardan kaynaklanan düzenlemeler olup hepsinin vatandaşın lehine olan düzenlemeler olduğu”
Milli irade popülizmi	2018	“KOBİ’lerin zor durumda olduğu, onlara yardımcı olmak gerektiği ancak aksine büyük sermayeye kaynak aktarımı yapıldığı”	“Bağ-Kur primleri ile ilgili önemli düzenlemelerin olduğu, Hazineye ait taşınmazları kullanan çiftçilerin müracaatları hâlinde on yıllık doğrudan kiralama imkânı getirildiği, süre bitiminde isterlerse buraları satın alabileceği”
Milli irade popülizmi	2020	“En zengin yüzde 1 için servet affı olduğu; küçük KOBİ’lerin desteklenmesi gerekliliği”	“Yapılacak vergi affı ve matrah artırımlarının ülkemizdeki işletmelerin sigortası olacağı”
Milli irade popülizmi	2021	“af paketinin kooperatiflerin borçlarını silmek, güvencesizlere, işsizlere, ev kadınlarına, yoksullara doğrudan destekler yapılması gerekirken tekrar zenginler daha da zenginleşsin diye bu kanun tekliflerinin geldiği; yapılandırmada yine köylü ve çiftçiye yer verilmediği”	“Meslek kuruluşlarıyla ilgili hususların tamamen kendilerinin talepleriyle oluştuğu, herhangi bir dayatma yapılmadığı, STK’ların müracaatları neticesinde tasarının birlikte ele alındığı ”

Kaynak: TBMM Meclis Tutanaklarından derlenerek hazırlanmıştır.

2002'den sonra getirilen af kanunları içerikleri piyasayı memnun edecek biçimde geniş kapsamlı olmuş; gelir, kurumlar, katma değer, 6183, vergi usul, damga, harç, belediye ve il özel idareleri, sigorta primleri gibi devletin vergi gelirleri içerisinde en büyük paya sahip olan vergi türleri ve bu vergi türlerine ilişkin vergi asıllarının bağlı olduğu cezaları kapsayacak biçiminde çıkartılmışlardır. Piyasa mantığı çerçevesinde sürdürülen ekonomik ilişkiler her defasında muhalefet tarafından belirli bir kesimin, özellikle sermaye kesiminde “yandaş” olarak adlandırılan kesimin lehine yürütüldüğü ve bu dönemde çıkarılan 11 adet vergi affının genel olarak yine aynı topluluk için çıkartıldığı belirtilse de kanunların metni incelendiğinde az önce belirtildiği gibi geniş kapsamlı olduğu ve çoğu alanda faaliyet gösteren mükellef gruplarını kapsadığı görülmektedir.

Özellikle 1998 yılından itibaren büyük sermaye gruplarının dilinde olan temel bölüşüm ilişkilerinin siyasetten arındırılıp piyasaya devredilmesi fikrini destekler biçimde piyasayı canlandırmaya yönelik önlemler alınmıştır. 2016'dan itibaren yaşanan darbe girişimi, Covid-19 salgını gibi iç ve dış olayların etkilerinin bir nebze olsun silinmesi için de af kanunlarının çıkarıldığı görülmektedir (2016 yılında kanunlaşan 6736 Sayılı Kanun ile 2017 yılında kanunlaşan 7143 sayılı Kanun darbe girişiminin ekonomiye olumsuz etkileri silme amacı ile; 2020 yılında kanunlaşan 7256 sayılı Kanun Covid-19 salgınında zor duruma düşen piyasayı canlandırmak için çıkarılmıştır).

Sonuç

Friedland ve Alford (1991) tarafından tanımlaması yapılan bürokratik devlet mantığında meşruiyetin kaynağı demokratik katılım, yetkinin kaynağı partiler arası bürokratik üstünlük ve kimliğin kaynağı sosyal ve ekonomik sınıflar olarak ifade edilmektedir. Ancak her ne kadar meşrulaştırılmış bir kavram olsa bile bürokratik devlet mantığı, kendisini destekleyen uygulamaların ve kimliklerin değişkenliği nedeniyle değişebilir ve söz konusu mantıklar değiştikçe, devletin de dâhil olduğu örgütler meşruiyetlerinin devamı için bu değişikliklere cevap vermelidir (Gawer ve Phillips, 2013; Greenwood, Díaz, Li ve Lorente, 2010). Bu savı doğrular bir biçimde Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yıllık tarihinde mantığının devletçi mantıktan liberal mantığa, oradan da piyasa mantığına doğru değişimi Türkiye'de kurumsal mantık değişimi çalışmalarında tespit edilmiştir (Buğra, 1994).

1923-1950, 1950-1980, 1980 ve günümüz olarak 3 bölüme ayrılan devletin sahip olduğu mantık değişimlerinin, ilgili dönemlerde iktidarda olan hükümetlerin parlamentoya getirdikleri af kanunlarının içeriğinin değişiminde de ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. 1923-1950 yılları arasında devletin sahip olduğu “devletçilik” mantığı, Cumhuriyetin ilk yıllarında “halkçılık” olarak nitelendirilen popülizm politikaları ile birleştiğinde sanayi, ticari ve zirai alanların hepsinde kendisini göstermiş, sanayi alanında af kanunu çıkarılmasa bile devlet tarafından desteklenen sektör haline gelmiştir. Ticari ve zirai alanlar ise o dönemde çıkarılan af kanunları ile desteklenmiş, özellikle çiftçinin zor durumu göz ardı edilmeyerek her ne kadar sanayi alanında hamle yapılırsa da hâlâ bir tarım toplumu olan ülkenin çiftçisinin vergiler karşısında zorda kalma haline karşı rahatlatıcı adımlar atılmıştır (Candan, 2011, s. 9).

1950-1980 yılları Türk siyasi tarihinin en dalgalı ve anlayış açısından en çok çeşitlilik gösteren dönemi olmuştur. Darbe, sağ popülizm ve sol popülizm yelpazesinde ilerleyen dönem (Boratav, 1983, s. 10-11) elde edilen tüm gelir unsurlarını kapsayan aflardan spor kulüplerinin affına, oradan KİT ve belediyelerin borçlarının uzun dönemli borçlara çevrilmesine kadar çeşitlilik içermektedir. Devlet, özel sektörün vergi aslına bağlı cezalarının büyük kısmını affederken, kendisine bağlı olan kuruluşlardan olan ve politikalarının yine hükümet tarafından belirlendiği KİT'lerin ve halka yerel hizmetleri sunan belediye ve belediyelere bağlı kuruluşların vergi borçlarını ise affetmeden ödeme sürelerini uzatma yoluna gitmiştir. Özel sektörü kapsayan aflarda ise kamu vicdanını rencide eden kaçakçılık suçlarının affedilmesi, afların kanunlaşması süresince meclis tutanaklarında üretici herhangi bir kesim ile görüşüldüğüne ilişkin ifadelerin yer almaması, servet üzerinden alınan vergi türlerinden biri olan emlak vergisinin affa dâhil edilmesi tamamen güdülen sağ eksenli popülist politikalar nedeniyle olduğu düşünülmektedir.

1980-2002 dönemleri devlette piyasa mantığının yavaş yavaş hâkimiyetinin gözlemlendiği bir dönem olmuştur. Söz konusu dönemde çıkarılan aflar ağırlıklı olarak özel sektöre yöneliktir ve diğer dönemlere kıyasla en fazla af bu dönemde çıkarılmıştır. Her ne kadar izlenen neo-liberal ekonomi politikalarına uygun davranıldığı gibi bir izlenim yaratsa da bu dönem hükümetin kendine yakın iş adamlarını kolladığı, özellikle sabit geliri üzerinde yükün daha çok hissedildiği dolaylı vergilerin de getirilmesi ile yükselmesi muhtemel tepkileri Türk-Müslüman iş adamları kavramı ile yumuşatmaya çalışan bir yönetim anlayışının hâkim olduğu dönemdir (Özdemir, 2006, s. 163). Meclis tutanakları incelendiğinde muhalefet tarafından, özellikle kendi gruplarında olan holdinglerin daha çok kayırıldığı ancak çiftçilerin borçları söz konusu olduğunda aynı cömert davranışın sergilenmediği ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde de meclis tutanaklarının incelenmesi neticesinde sivil toplum kuruluşları gibi halkı temsil eden herhangi bir kurum veya kuruluş ile karşılıklı iletişime geçildiğine dair ibarenin yer almaması, çıkarılan afların yine sağ eksensli popülist politikalar nedeniyle olduğu düşünülmektedir.

2002-2023 yılları da yine piyasa mantığının hâkim olduğu bir dönemdir. Kendinden önceki dönemler kadar sık vergi affının çıktığı bu dönemin özelliği beyana dayalı tüm gelir unsurlarının yanı sıra sigorta primlerini de kapsamıdır. Böylelikle hem esnafın hem de üretim ve hizmet sektöründe çalışan kesimin borçları yapılandırılma yoluna gidilmiştir. Hem vergi aslına bağlı cezaların indiriminin yanı sıra mükellef tarafından istenildiği takdirde peşin ödenmesi veya taksitle bağlanması seçenekleri, uyumsuzluk sürecinde olan davaların sona erdirilmesi, hem de iktidar partisinin meclis görüşmelerinde tutanaklara geçen “vatandaşın ihtiyacı neyi gerektiriyorsa ona yönelik kapsamın hazırlandığı; Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu, Türkiye Barolar Birliği gibi kurum ve kuruluşlarının müracaatları neticesinde tasarının birlikte ele alındığı” ifadeleri, ilgili dönemde çıkarılan af kanunlarının popülist politikalarla ziyade “paydaşların dinlenmesi” olarak adlandırılan halkın ve mükelleflerin dinlenmesi neticesinde oluşan kamusal vicdan ve rasyonel hareketler çerçevesinde oluşturulan “mükellef odaklı piyasa mantığına” işarettir. Böylelikle ekonomik kırılmalıkların yarattığı mükelleflerin varlıklarında meydana gelen azalışlar, vergi kanunları kapsamında düzeltilmeye çalışılmıştır.

Kamu alanında kurumsal mantıkların incelendiği bazı geçmiş çalışmalarda da, bu çalışmanın bulgularına benzer sonuçlar elde edilmiştir. Türk sosyal güvenlik alanında hayata geçirilen uygulamaların değişiminin incelendiği çalışmalarda (Gökoğlu, 2012, Özseven, 2017); ilk zamanlarda devletçi mantık anlayışının daha baskın olduğu Türk sosyal güvenlik alanının oluştuğu belirlenmiştir. Ancak ilerleyen dönemlerinde devletin karşılaşması muhtemel finansal risklerin hesaplanması ile ortaya çıkan aktüeryal kaygılar nedeniyle uygulamalarda değişimler yaşanmaya başlanmıştır (Özseven, 2017). Bir diğer kamusal alan olan sağlık sektöründe yapılan çalışmada da (Gürses, 2017), ilk olarak örgütsel alanda devletçi mantığın bariz olarak etkin olduğu belirlenmiştir. Ancak zaman içerisinde alan seviyesinde bu mantığın etkisini nispeten kaybettiği ve alanda piyasa mantığının ya da onun bir türevi olan işletme-benzeri mantığın etkisinin daha fazla hissedilmeye başlandığı tespit edilmiştir (Gürses, 2017). Sağlık alanında yapılan bir diğer çalışmada Türkiye’de kamu hastanelerinin yönetimini şekillendiren ve geleneksel olarak varlığını sürdüren kamu hizmeti mantığının 2003 sonrası yapılan düzenleme ve uygulamalarla yeni bir kurumsal mantığa dönüştüğü ileri sürülmüştür (Özseven, Danışman ve Bingöl, 2014). Araştırma bulguları, bu dönüşümün, hem geleneksel olarak alanda hakim kamu hizmeti mantığından hem de 2003 sonrası güçlenen piyasa mantığından unsurlar taşınarak gerçekleştiğini, bu şekilde Thornton vd. (2012)’nin tanımlamasıyla karışım şeklinde kurumsal mantık oluşumuna uygun nitelik taşıdığını göstermektedir.

Bu çalışmaların yanı sıra, Türkiye’nin idari yapısında ve kamu yönetiminin işlevlerinde köklü değişikliklere yol açan bir dönüşüm ile bağdaştıran diğer bir çalışmada, ülkemizde yaşanan “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi” dönüşümünü belli bir kurumsal mantık ekseninde yapılandırılmış ve bu mantık sisteminin kurumlarına da yansıtıldığını Devlet Personel Başkanlığı örneği ile irdelenmiştir (Saylam ve Arslan, 2019).

Çalışmada 2000 yılından sonraki dönem, doğrudan vatandaşa hitap eden ve icracı bir kamu hizmeti kurumuna doğru ilerleyen bir dönüşüm (piyasa benzeri, katılımcı bir kurumsal mantık) ile nitelendirilmiştir. Bu sonuç, bu çalışmada belirlenen mükellef-odaklı piyasa mantığına benzer bir mantığı tanımlamaktadır.

Bu çalışma ile Cumhuriyet tarihimizin mali politikalarının gelişim sürecinde önemli bir yeri olan vergi afları ile ilgili değerlendirmeler kurumsal mantık ve popülizm kavramları kapsamında ele alınmış 1923-1950 yıllarını kapsayan ve devletçi mantık olarak tanımlanan dönemde 3 kategori tespit edilmiş olup vergi aflarının kanunlaştırılması sırasında en çok yinelenen popülizm türü “halkçılık” olarak belirlenmiştir. 1950-1980 yıllarını kapsayan ve liberal mantık olarak tanımlanan dönemde de yine 3 kategori ortaya çıkmıştır. Söz konusu döneme dair vergi afları çıkartılırken dayanan popülizm türü en fazla “mali muhafazakârlık” popülizmi olmuştur. 1980-2002 yıllarını tanımlarken kullanılan serbest piyasa mantığı döneminde ise yine benzer şekilde 3 kategori bulunmakta ve ağırlıklı olarak neo-liberal popülizm etrafında vergi aflarının kanunlaştırıldığı tespit edilmiştir. Son dönem olan ve 2002-2023 yıllarını kapsayan dönemde kanunlaştırılan vergi afları ise 2 kategoriye ayrılmış ve ağırlıklı olarak milli irade popülizmini yansıtan ifadeler ile yürürlüğe girmiştir. Cumhuriyet tarihi boyunca Meclis tutanaklarında yer alan vergi aflarına ilişkin sözlü ifadelerin 4 ayrı döneme ayrılarak içerik analizine tabi tutulması sonucunda vergi aflarının ait olduğu dönemin mantığını taşıyan popülist politikalar doğrultusunda çıkarıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde kurumsal mantıklar çerçevesinde popülizmin değerlendirildiği benzer çalışmaların olmaması çalışmanın özgün yönünü oluşturmaktadır. Diğer taraftan, yapılan değerlendirmelerin sadece Meclis tutanaklarına dayandırılması, gazete haberlerinin dâhil edilmemesi ise çalışmanın sınırlılığdır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda, siyasi partilerin ve af kapsamında yer alan kesimlerin temsilcilerinin söylemlerinin dâhil edilmesinin, bu sınırlılığının aşılmasında önemli olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Alford, R. R. ve Friedland, R. (1985). *Powers of theory: capitalism, the state, and democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Altundağ, Ş. (1947). Osmanlı İmparatorluğu'nun vergi sistemi hakkında kısa bir araştırma. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5(2). doi:10.1501/Dtcfder_0000000329
- Arslan, M. (2002). *Vergi Hukuku*, Ankara: Alfa Yayınevi.
- Aslandaş, A. S. ve Bıçakçı, B. (2006). *Popüler siyasi deyimler sözlüğü*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Barley, R. B. ve Tolbert, B. S. (1997). Institutionalization and structuration: studying the links between action and institution. *Organization Studies*, 18(1), 93- 117. doi: 10.1177/017084069701800106
- Başar, A. H. (1981). *Atatürk'le üç ay ve 1930'dan sonra Türkiye*, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi.
- Battilana, J., De Constance, B., Greenwood, R., Ibarra, H., Leca, B., Simon, A. ve Thoenig, J.-C. (2006). Agency and institutions: the enabling role of individual's social position. *Organization*, 13(5), 653-676. doi:10.1177/1350508406067008
- Baum, J. A. C. ve Oliver, C. (1992). Institutional embeddedness and the dynamics of organizational populations. *American Sociological Review*, 57, 540-559. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/pdf/2096100.pdf>

- Baum, J. A. C. ve Oliver, C. (1996). Toward an institutional ecology of organizational founding. *The Academy of Management Journal*, 39(5), 1378-1427. doi: 10.2307/257003
- Berman, E. P. (2012). Explaining the move toward the market in us academic science: how institutional logics can change without institutional entrepreneurs. *Theory and Society*, 41(3), 261–299. doi:10.1007/s11186-012-9167-7
- Besharov, M. L. ve Smith, W. K. (2014). Multiple institutional logics in organizations: explaining their varied nature and implications. *Academy of Management Review*, 39(3), 364–381. doi: /10.5465/amr.2011.0431
- Birtek, F. ve Keyder, Ç. (1976). Türkiye’de devlet-tarım ilişkileri, *Birikim Dergisi*, 22, 31-40. Erişim adresi: https://birikimdergisi.com/Images/UserFiles/Images/Spot/70/22/turkiye039de_devlet_tarim_iliskileri_1923-1950_caglar_keyder.pdf
- Bora, T. ve Erdoğan, N. (2003). Biz Anadolu’nun bağı yanık çocukları..., muhafazakar popülizm. T. Bora (Ed.) ve M. Gültekin (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* içinde (s.632-644). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boratav, K. (1983). Türkiye’de popülizm: 1962-1976 dönemi üzerine bazı notlar. *Yapıt*, 1, 7-18. Erişim adresi: <https://filedn.eu/lpwTKmJuSKCLNjzDCWvh2dm/yapit/yapit-01.pdf>
- Boratav, K. (1998). 2000’e doğru Türkiye’de popülizm. *Mürekkep*, 10-11.
- Boratav, K. (2015). AKP ekonomisi ve öncesi. *Toplum ve Hekim*, 30(2), 86-95.
- Boratav, K. (2018, 2 Şubat). Servet mülkiyetinde 'gayri millilik' artıyor. Erişim adresi: <https://haber.sol.org.tr/>
- Boratav, K. (2019 a). *Türkiye iktisat tarihi 1908-2015*, Ankara: İmge Yayınevi.
- Boratav, K. (2019 b, 24 Mayıs). *Ekonomik panorama*. Erişim adresi: <https://haber.sol.org.tr/>
- Boratav, K. (2022, 4 Mart). 2016-2021’in bölüşüm göstergeleri. Erişim adresi: <https://haber.sol.org.tr/>
- Brookes, M., Brewster, C. ve Wood, G. (2005). Social relations, firms and societies: a study of Institutional embeddedness. *International Sociology*, 20(4), 403–426. doi: 10.1177/0268580905058322
- Brown, T.J., ve Dacin, P.A. (1997). The company and the product: corporate associations and consumer product responses. *Journal of Marketing*, 61, 68-84. doi: 10.2307/1252190
- Buell, R. L. (1923). Review of the western question in Greece and Turkey: a study in the contact of civilisations; wise men from the east and from the west; western races and the world, by A. J. Toynbee, A. M. Rihbany ve F. S. Marvin. *The american political science review*, 17(3), 496–498. doi: 10.2307/1944073
- Bulutay, T., Tezel, Y. S. ve Yıldırım, N. (1974). *Türkiye milli geliri (1923-1948)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Buğra, A. (1994). *State and business in Turkey*. Albany: State University of New York Press (Çeviri: Devlet ve İşadamları. İstanbul: İletişim Yayınları).
- Buyrukoğlu, S. ve Bozdoğan, D. (2015). Danıştay içtihatlarında vergilendirmede kanunilik. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 263-282. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/803036>

- Bülbül, D. ve Karadeniz, H. (2004, Mayıs). *Vergi ve sigorta prim aflarının kayıt dışı ekonomi üzerine etkisi*, 19. Türkiye Maliye Sempozyumunda sunulan bildiri, Antalya, Türkiye, Mayıs. Erişim adresi: https://ipfctr.org/yenisite/wp-content/uploads/2023/02/Maliye-Sempozyumu_19.pdf
- Candan, H. (2011). *Türkiye’de iş dünyası ve bürokrasi: girişimcilerin kamu bürokrasis* Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Karaman.
- Cloutier, C ve Langley A. (2013). The logic of institutional logics: insights from French pragmatist sociology. *Journal of Management Inquiry*, 22(4), 360-380. doi:10.1177/1056492612469057
- Corbin, J. ve Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks: Sage.
- Çakar, M. ve Danışman, A. (2012). Kurumsal kuram. A. C. Sözen (Ed.) ve H. N. Basım. (Ed.). *Örgüt Kuramları* içinde (s. 241- 271). Ankara: Beta Yayınları.
- Çınar, M. (2011). Turkey’s present ancien régime and the Justice and Development Party. Casier, M. vd. (Ed.), *Nationalisms and Politics in Turkey* içinde (s.13-28).UK: Routledge.
- Çınar, M. ve Duran, B. (2008). The specific evolution of contemporary political Islam in Turkey and its difference. Cizre, Ü. (Ed.). *Secular and Islamic Politics in Turkey. The making of the Justice and Development Party* içinde (s.17-41). UK: Routledge.
- Dacin, T. N., Goodstein J. ve Scott, W. R. (2002). Institutional theory and institutional change. *The Academy of Management Journal*, 45(1), 43- 56. doi:10.2307/3069284
- Dağı, I. D. (2006). The justice and development party. identity, politics, and human rights discourse in the search for security and legitimacy. M. H. Yavuz (Ed.). *The Emergence Of A New Turkey. Democracy and the AK Parti* içinde (s.88-106). Utah: University of Utah Press.
- Davis, G. F., McAdam, D., Richard, W., Scott, M. ve Zald, N. (2005). *Social movements and organizational theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Deephouse, D. L. (1996). Does isomorphism legitimate?. *The Academy of Management Journal*, 39(4), 1024-1039. doi:10.2307/256722
- Demir, A. (2012). *Günümüze mesajlarıyla Osmanlı adaleti karınca hakkını arayınca*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- DiMaggio, P. J. ve Powell, W.W. (1983). The iron cage revisited: institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*, 48, 147-160. doi:10.2307/2095101
- Dönmez, R. (1992). *Teoride ve uygulamada vergi afları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Dunn, M. R. ve Jones, C. (2010). Institutional logics and institutional pluralism: the contestation of care and science logics in medical education, 1967—2005. *Administrative Science Quarterly*, 55(1), 114–149. doi:10.2189/asqu.2010.55.1.114.
- Ertan, M. (2018). Toprak mahsulleri vergisinin esasları ve sonuçları: toprak mahsulleri vergisi II. aşar mıydı?. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(2), 239-256. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esad/issue/41569/538632>

- Esmer, G.T. (2008). Propaganda, söylem ve sloganlarla ortanın solu, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(3), 69-85. Erişim adresi: <http://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423876255.pdf>
- Fiske, J. (1996). *İletişim çalışmalarına giriş*. (S. İrvan, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Forbes, R. ve Fincham, T. (2015). Three's a crowd: the role of inter-logic relationships in highly complex institutional fields. *British Journal of Management*, 26(4), 657-670. doi: 10.1111/1467-8551.12102
- Friedland, R. ve R. R. Alford. (1991). Bringing society back in: symbols, practices, and institutional contradictions, Powell W. W. (Ed.) ve P.J. DiMaggio (Ed.). *The New Institutionalism in Organizational Analysis* içinde (s. 232-263). Chicago: The University of Chicago Press.
- Gawer, A. ve Phillips, N. (2013). Institutional work as logics shift: the case of intel's transformation to platform leader. *Organization Studies*, 34(8), 1035-1071. doi:10.1177/0170840613492071
- Gelir İdaresi Başkanlığı. Erişim adresi: www.gib.gov.tr
- Gökoğlu, M. M. (2012). *Çalışanların gelecek güvencesi: Türkiye'de sosyal sigorta mantığının oluşumu, 1921-1950'ler* Enstitüsü, Ankara.
- Gökşen, N. S. ve Üsdiken, B. (2001). Uniformity and diversity in Turkish business groups: effects of scale and time of founding. *British Journal of Management*, 12(4), 325-340. doi:10.1111/1467-8551.00213
- Greenwood, R., Díaz, A. M., Li, S. X. ve Lorente, J. C. (2010). The multiplicity of institutional logics and the heterogeneity of organizational responses. *Organization Science*, 21(2), 521-539. doi:10.1287/orsc.1090.0453
- Greenwood, R., Raynard, M., Kodeih, F., Micelotta, E. R. ve Lounsbury, M. (2011). Institutional complexity and organizational responses. *Annals*, 5, 317-371. doi:10.5465/19416520.2011.590299
- Güneş, G. (1998). *Verginin yasallığı ilkesi*, İstanbul: Alfa yayınları.
- Gürses, S. (2017). Micro-level interactions of institutional logics: a research study in the Turkish healthcare field. (Doktora Tezi). Çukurova University, Institute of Social Sciences Department of Business Administration, Adana.
- Hadiz, V. R. (2014). A new Islamic populism and the contradictions of development. *Journal of Contemporary Asia*, 44(1), 125-143. doi:10.1080/00472336.2013.832790
- Haspolat, E. (2011). Meşruiyetin üç halkçılığı ve Kemalist halkçılığa etkileri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 47, 557-584. doi:10.1501/Tite_0000000336
- Haveman, H. A. (1993). Follow the leader: mimetic isomorphism and entry into new markets. *Administrative Science Quarterly*, 38(4), 593-627. doi:10.2307/2393338
- Hoffman, A. J. (1999). Institutional evolution and change: environmentalism and the U.S. chemical industry. *Academy of Management Journal*, 42(4), 351-371. doi:10.5465/257008
- Houwen, T. (2011). The Non-European roots of the concept of populism, Working Paper No:120, Sussex: Sussex European Institute, University of Sussex and Radboud Universiteit Nijmegen
- Howard-Grenville, J., Buckle, S. J., Hoskins, B. J. ve George, G. (2014). Climate change and management: from the editors. *Academy of Management Journal*, 57(3), 615-623. doi:10.5465/amj.2014.4003

- Kayan, A. (2000), Verginin tarihsel gelişimi ve sebep olduğu bazı önemli olaylar. *Maliye Dergisi*, 135, 80-87. Erişim adresi: <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/AhmetKAYAN.pdf>
- Kazıcı, Z. (2003), *Osmanlı'da vergi sistemi*. İstanbul: Bilge Yayıncılık.
- Kepek Y. ve Yentürk, N. (2000). *Türkiye ekonomisi* (11. bs). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keyder, Ç. (2003). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kraatz, M. ve Block, E. (2008). Organizational implications of institutional pluralism. R. Greenwood (Ed.), C. Oliver (Ed.), R. Suddaby (Ed.) ve K. Sahlin (Ed.), *The Sage handbook of organizational institutionalism* içinde (s.243–275). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Laclau, E. (2011). Popülizm: bir ad ne içerir?. (H.Özen, Çev.). *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 135-146. Erişim adresi: https://www.academia.edu/3036557/Pop%C3%BClizm_Bir_Ad_
- Liebowitz Lindberg, K. (2014). Performing multiple logics in practice. *Scandinavian Journal of Management*, 30 (4), 485–497. doi:10.1016/j.scaman.2013.12.007.
- Lipset, S. M., Trow, M.A. ve Coleman J.S. (1957). Union democracy: the internal politics of the international typographical union. (Glencoe, Ill.: The Free Press. Pp. xxviii, 455). *American Political Science Review*, 51(3), 854-854. doi:10.1017/S0003055400277010
- Lok, J. (2010). Institutional logics as identity projects. *Academy of Management Journal*. 53(6), 1305-1335. doi:10.5465/amj.2010.57317866
- Luitel, H. S. ve Sobel, R. S. (2007). The revenue impact of repeated tax amnesties. *Public Budgeting & Finance*, 27(3), 19-38. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/29780261>
- Marquis, C. ve Lounsbury, M. (2007). Vive la resistance: competing logics and the consolidation of US community banking. *Academy of Management Journal*, 50, 799-820. doi:10.5465/AMJ.2007.26279172.
- Merton, R. K. (1938). Social structure and anomie. *American Sociological Review*, 3(5), 672–682. doi:10.2307/2084686
- Merton R. K. (1949). *Social theory and social structure*. New York: Free Press.
- Meyer, J. W. ve Rowan, B. (1977). Institutionalized organizations: formal structure as myth and ceremony. *American Journal Of Sociology*, 83: 340-363. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2778293>
- Meyer, J. W. ve Scott, W. R. (1983). Centralization and the legitimacy problems of local government. J. W. Meyer (Ed.) and W. R. Scott (Ed.). *Organizational Environments: Ritual and Rationality* içinde (s.199-215). Beverly Hills, CA: Sage.
- Mizruchi, M. S. ve Fein, L. C. (1999). The social construction of organizational knowledge: a study of the uses of coercive, mimetic, and normative isomorphism. *Administrative Science Quarterly*, 44(4), 653-683. doi:10.2307/2667051
- Mudde, C. (2004). The populist zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541-563. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x>
- Mudde, C. ve Rovira Kaltwasser, C. (2017). *Populism: a very short introduction*. Oxford: Oxford University Press. doi:10.1093/acrade/9780190234874.001.0001

- Mudde, C., ve Rovira Kaltwasser, C. (2018). Studying populism in comparative perspective: reflections on the contemporary and future research agenda. *Comparative Political Studies*, 51(13), 1667–1693. doi:10.1177/0010414018789490
- Müller, J.W. (2017). *Popülizm nedir?*. (O. Yıldız, Çev.), İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Oliver, C. (1993). Organizational boundaries: definitions, functions and properties. *Canadian Journal of Administrative Sciences / Revue Canadienne des Sciences de l'Administration*, 10(1), 1-17. doi:10.1111/j.1936-4490.1993.tb00010.x
- Oliver, C. (1997). The influence of institutional and task environment relationships on organizational performance: the Canadian construction industry. *Journal of Management Studies*, 34(1), 99-124. doi:10.1111/1467-6486.00044
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat.
- Öncel, M., Kumrulu, A. ve Çağan, N.(2018). *Vergi hukuku* (27. bs). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Özbek, F. R. (2014). Vergi afları ve yansımaları, *Vergi Sorunları Dergisi*, 310, 99-108.
- Özen, Ş. (2007). Yeni kurumsal kuram: örgütleri çözümlemede yeni ufuklar yeni sorunlar. A. S. Sargut (Ed.) ve Ş. Özen (Ed.). *Örgüt Kuramları içinde* (s.237-330). Ankara: İmge Kitabevi.
- Özbudun, E. (2007). State and religion in Turkey. Peter, M. (Ed.) ve Helga, D. (Ed.). *Kulturen und Konflikte im Vergleich. Comparing Cultures and Conflicts içinde* (s. 339- 346). Baden- Baden: Nomos.
- Özdemir, Ş. (2006). *MÜSİAD: Anadolu sermayesinin dönüşümü ve Türk modernleşmesinin derinleşmesi*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Özseven, M., Danışman, A. ve Bingöl, A. S. (2014). Dönüşüm mü, gelişim mi? kamu hastanelerinin yönetiminde yeni bir kurumsal mantığa doğru. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 41, 119-150. Erişim adresi: <https://open.metu.edu.tr/bitstream/handle/11511/58312/673-4054-1-PB.pdf>
- Özseven, M. (2017). Kurumsal mantıkların kafesi: Türk sosyal güvenlik alanı örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 18(2), 139-186 . doi: 10.24889/ifede.328866
- Pache, A. C. ve Santos, F. (2010). When worlds collide: the internal dynamics of organizational responses. *Academy of Management Journal*, 35(3), 455–476. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/25682424>
- Pache, A. C. ve Santos, F. (2013). Inside the hybrid organization: selective coupling as a response to competing institutional logics. *Academy of Management Journal*, 56(4), 972–1001. doi:10.5465/amj.2011.0405
- Park, B. (2018). Populism and islamism in Turkey. *Turkish Studies*, 19(2), 169-175. doi:10.1080/14683849.2017.1407651
- Purdy, J. ve Gray, B. (2009). Conflicting logics, mechanisms of diffusion, and multilevel dynamics in emerging institutional fields. *Academy of Management Journal*, 52(2), 355–380. doi:10.5465/amj.2009.37308255.
- Rapley, T. (2007). *Doing conversation, discourse and document analysis*. London: Sage.
- Reay, T. ve Hinings, C. R. (2009). Managing the rivalry of competing institutional logics. *Organisation Studies*, 30(06), 629-652. doi:10.1177/0170840609104803

- Rourke, L., Anderson, T., Garrison, D. R. ve Archer, W. (2001). Assessing social presence in asynchronous, text-based computer conferencing. *Journal of Distance Education*, 14(3), 51-70. Erişim adresi: <https://core.ac.uk/download/pdf/58774853.pdf>
- Saylam, A. ve Arslan, Ü. (2019). *Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemindeki yapılanmanın kurumsal mantığının kurumlara etkisi: Devlet Personel Başkanlığı örneği*, 17. Kamu Yönetimi Forumunda sunulan bildiri, Karaman, Türkiye, Ekim. Erişim adresi: https://kayfor.kmu.edu.tr/userfiles/files/_Kayfor17%20Bildiri%20C3%96zetleri%20Kitab%C4%B1.pdf
- Schneiberg, M. ve Lounsbury, M. (2008). Social movements and institutional analysis. R. Greenwood (Ed.), C., Oliver (Ed.), R., Suddaby (Ed.) ve S., Sahlin (Ed.), *The Sage handbook of organizational institutionalism* içinde (s. 650–672). Thousand Oaks, CA: Sage. doi: 10.4135/9781849200387.n28
- Scott, W. R. ve Meyer, J.W. (1991). The organization of societal sectors: propositions and early evidence. W.W. Powell (Ed.) ve P.J. DiMaggio (Ed.). *The New Institutionalism in Organizational Analysis* içinde (s.108-140). Chicago: The University of Chicago Press.
- Scott, W. R. (1992). *Organizations rational natural and open systems*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Selznick, P. (1948). Foundations of the theory of organization. *American Sociological Review*, 13(1), 25–35. doi:10.2307/2086752
- Selznick, P. (1949). TVA and the grass roots; a study in the sociology of formal organization. *American Political Science Review*, 43(5),1031-1033. doi:10.2307/1950244
- Selznick, P. (1957). *Leadership in administration*. New York: Row, Peterson.
- Shils, E. (1996). *The torment of secretary: the background and consequences of American security policies*. Chicago: Elephant Paperback.
- Slack, T. ve Hinings, B. (1994). Institutional pressures and isomorphic change: an empirical test. *Organization Studies*, 15(6), 803-827. doi:10.1177/017084069401500602
- Strauss, A. ve Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research: techniques and procedures for developing grounded theory*. London: Sage.
- Stinchcombe, A. L. (1965). On the virtues of the old institutionalism. *Annual Review of Sociology*, 23, 1. Erişim adresi: <https://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.soc.23.1.1>
- Suddaby, R. ve Greenwood, R. (2006). Rhetorical strategies of legitimacy. *Administrative Science Quarterly*, 50(1), 35-67. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/30037175>
- Tan, J. ve Wang, L. (2011). MNC strategic responses to ethical pressure: an institutional logic perspective. *Journal of Business Ethics*, 98(3), 373–390. doi:10.1007/s10551-010-0553-7
- Takım, A. ve Esen, Ş. (2011). *Türkiye’de siyasi parti programlarında ekonomik görüşler*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, E. A. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon
- Tayşir, E. A. (2010). *Kritik karar alıcıların kurumsal baskıya ilişkin tehdit/fırsat algısının kurumsal baskıya verilen örgütsel yanıt üzerindeki etkisi* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Tekeli, İ. ve Şaylan, G. (1978). Türkiye’de halkçılık ideolojisinin evrimi. *Toplum ve Bilim*, 6-7, 44-110.
- Thornton, P. H. ve Ocasio, W. (1999). Institutional logics and the historical contingency of power in organizations: executive succession in the higher education publishing industry, 1958-1990. *American Journal of Sociology*, 105, 801-843. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/10.1086/210361>
- Thornton, P. H. (2004). *Markets from culture: institutional logics and organizational decisions in higher education publishing*. Kaliforniya, ABD: Stanford University Press.
- Thornton, P. H. ve Ocasio, W. (2008). Institutional logics. R. Greenwood (Ed.), K. Sahlin (Ed.), R. Suddaby (Ed.). *The Sage Handbook Of Organizational Institutionalism*, 99-129. Thousand Oaks, CA: Sage. doi: 10.4135/9781849200387.n4
- Thornton, P., Occasio, W. ve Lounsbury, M. (2012). *The institutional logics perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Tolbert, P. S. ve Zucker, L.G. (1983). Institutional sources of change in the formal structure of organizations: the diffusion of civil service reform, 1880-1935. *Administrative Science Quarterly*, 28, 22-39. doi:10.2307/2392383
- Tolbert, P. S. (1985). Institutional environments and resource dependence: sources of administrative structure in institutions of higher education. *Administrative Science Quarterly*, 30(1), 1–13. doi:10.2307/2392808
- Toprak, Z. (1977). Halkçılık ideolojisinin oluşumu. A. Aksay ve M. Pirili (Derl.), Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu, İstanbul.
- Toprak, Z. (1992). *Popülizm ve Türkiye’deki boyutları, tarih ve demokrasi - Tarık Zafer Tuna’ya armağan içinde* (s.41-65), İstanbul: Cem Yayınları; Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. (1934). Erişim adresi:
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c020/tbmm04020028.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c020/tbmm04020029.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c020/tbmm04020030.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c020/tbmm04020031.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c020/tbmm04020032.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c023/tbmm04023077.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanağı. (1939). Erişim adresi:
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c029/tbmm05029027.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanağı. (1944). Erişim adresi:
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c008/tbmm07008029.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanağı. (1946). Erişim adresi:
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c024/tbmm07024059.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanağı. (1947). Erişim adresi:
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c005/tbmm08005062.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanağı. (1948). Erişim adresi:
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c012/tbmm08012083.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanağı. (1961). Erişim adresi:
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TM_/d00/c001/tm__00001021.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. (1963). Erişim adresi:

- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t02/c010/cs__02010049.pdf
- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c013/mm__01013055.pdf
- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c014/mm__01014058.pdf
- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t02/c011/cs__02011073.pdf
- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c017/mm__01017082.pdf
- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c016/mm__01016078.pdf
- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c016/mm__01016079.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. (1965). Erişim adresi:

- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c042/mm__01042133.pdf
- http://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c042/mm__01042136.pdf
- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c042/mm__01042137.pdf
- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c042/mm__01042138.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. (1966). Erişim adresi:

- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c007/mm__02007108.pdf
- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t05/c036/cs__05036097.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. (1970). Erişim adresi:

- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c007/mm__03007111.pdf
- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c007/mm__03007113.pdf
- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c007/mm__03007114.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. (1974). Erişim adresi:

- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d04/c003/mm__04003074.pdf
- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d04/c003/mm__04003075.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. (1981). Erişim adresi:

- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c003/mgk_01003044.pdf
- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c003/mgk_01003045.pdf
- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c005/mgk_01005077.pdf
- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c005/mgk_01005078.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. (1982). Erişim adresi:

- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c005/mgk_01005090.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. (1983). Erişim adresi:

- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/DM_/d02/c014/dm__02014049.pdf
- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c008/mgk_01008131.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. (1985). Erişim adresi:

- <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c020/tbmm17020027.pdf>
- <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c020/tbmm17020028.pdf>
- <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c020/tbmm17020029.pdf>
- <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c020/tbmm17020030.pdf>
- <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c020/tbmm17020031.pdf>
- <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c020/tbmm17020032.pdf>
- <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c021/tbmm17021033.pdf>
- <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c021/tbmm17021034.pdf>
- <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c021/tbmm17021035.pdf>
- <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c021/tbmm17021036.pdf>
- <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c021/tbmm17021037.pdf>

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. (1988). Erişim adresi:

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c017/tbmm18017027.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c018/tbmm18018029.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c018/tbmm18018030.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c018/tbmm18018032.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c018/tbmm18018033.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c018/tbmm18018034.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c021/tbmm18021048.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c021/tbmm18021050.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c021/tbmm18021051.pdf>

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. (1989). Erişim adresi:

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c028/tbmm18028096.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c029/tbmm18029101.pdf>

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanağı. (1990). Erişim adresi:

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c053/tbmm18053049.pdf>

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. (1992). Erişim adresi:

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c003/tbmm19003032.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c003/tbmm19003033.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c003/tbmm19003035.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c004/tbmm19004036.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c004/tbmm19004038.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c004/tbmm19004039.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c005/tbmm19005047.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c005/tbmm19005048.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c006/tbmm19006050.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c006/tbmm19006051.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c006/tbmm19006052.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c007/tbmm19007054.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c007/tbmm19007056.pdf>

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. (1998). Erişim adresi:

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c055/tbmm20055103.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c055/tbmm20055104.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c055/tbmm20055105.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c055/tbmm20055106.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c056/tbmm20056107.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c056/tbmm20056108.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c056/tbmm20056109.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c056/tbmm20056111.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c057/tbmm20057112.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c057/tbmm20057113.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c057/tbmm20057114.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c057/tbmm20057115.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c057/tbmm20057116.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c058/tbmm20058117.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c058/tbmm20058118.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c058/tbmm20058119.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c058/tbmm20058120.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c059/tbmm20059123.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c059/tbmm20059124.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c060/tbmm20060126.pdf>

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. (2002). Erişim adresi:

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c087/tbmm21087069.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c088/tbmm21088070.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c088/tbmm21088071.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c089/tbmm21089075.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c091/tbmm21091082.pdf>

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. (2003). Erişim adresi:

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c002/tbmm22002018.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c003/tbmm22003023.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c004/tbmm22004029.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c005/tbmm22005035.pdf>

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. (2008). Erişim adresi:

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c030/tbmm23030012.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c030/tbmm23030013.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c030/tbmm23030014.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c030/tbmm23030016.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c031/tbmm23031017.pdf>

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. (2011). Erişim adresi:

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c090/tbmm23090052.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c090/tbmm23090053.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c091/tbmm23091054.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c091/tbmm23091055.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c091/tbmm23091056.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c091/tbmm23091057.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c091/tbmm23091058.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c091/tbmm23091059.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c092/tbmm23092060.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c092/tbmm23092061.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c092/tbmm23092062.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c092/tbmm23092063.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c092/tbmm23092064.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c093/tbmm23093065.pdf>

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. (2013). Erişim adresi:

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d24/c051/tbmm24051104.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d24/c051/tbmm24051105.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d24/c051/tbmm24051107.pdf>

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. (2014). Erişim adresi:

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d24/c086/tbmm24086137.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d24/c086/tbmm24086138.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d24/c086/tbmm24086139.pdf>

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. (2016). Erişim adresi:

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d26/c022/tbmm26022121.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d26/c022/tbmm26022122.pdf>

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. (2017). Erişim adresi:

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d26/c046/tbmm26046092.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d26/c046/tbmm26046093.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d26/c046/tbmm26046094.pdf>

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. (2018). Erişim adresi:

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d26/c072/tbmm26072095.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d26/c073/tbmm26073096.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d26/c073/tbmm26073097.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d26/c073/tbmm26073098.pdf>

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. (2020). Erişim adresi:

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d27/c052/tbmm27052013.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d27/c052/tbmm27052014.pdf>
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d27/c052/tbmm27052015.pdf>

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanağı. (2021). Erişim adresi:

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d27/c072/tbmm27072087.pdf>

Uluatam, Ö. (1995). *Vergi hukuku genel esasları ve vergiler*, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Üsdiken, B. ve Pasedos Y. (1993). Türkiye’de örgütler ve yönetim yazını, *Amme İdaresi Dergisi*, 26(2),74-93.
 Erişim adresi: <https://docplayer.biz.tr/15791801-Turkiye-de-orgutler-ve-yonetim-yazini.html>

Üsdiken, B. ve Leblebici, H. (2001). Organization theory. Anderson, N. (Ed.), Ones, D. S. (Ed.), Sinangil, H. K. (Ed.), ve Viswesvaran, C. (Ed.). *Handbook of Industrial, Work & Organizational Psychology* içinde (s. 377-397). Newbury Park, CA: Sage.

Yabancı, B. ve Taleski, D. (2018). Co-opting religion: how ruling populists in Turkey and Macedonia sacralise the majority. *Religion, State & Society*, 46(3), 283-304. doi:10.1080/09637494.2017.1411088

Yalçinkaya, A. ve Taşçı, D. (2017). Bir kurumsal girişimci olarak devlet: yeni kurumsal kuram bağlamında bir değerlendirme. *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 71-90. Erişim adresi: <https://betadergi.com/yoad/yonetim/icerik/makaleler/25-published.pdf>

Yavuz, M. Hakan (2009). *Secularism and muslim democracy in Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press.

Yıldız, A. (2008), Problematizing the intellectual and political vestiges: from welfare to justice and development (Cizre, Ü. Ed.). *Secular and Islamic Politics in Turkey. The making of the Justice and Development Party* içinde (s.41-62), Oxon: Routledge.

Yılmaz, I. ve Bashirov, G. (2018). The AKP after 15 years: emergence of Erdoganism in Turkey. *Third World Quarterly*, 39(9), 1812-1830. doi:10.1080/01436597.2018.1447371

Zucker, L. G. (1977). The role of institutionalization in cultural persistence. *American Sociological Review*, 726-743. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/pdf/2094862.pdf>

Zürcher, E. J. (2018). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi* (4.bs),(Y.Saner, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Extended Abstract

Purpose

Throughout the history of the Republic, it is seen that tax penalties of taxpayers operating in different fields have been facilitated or reduced by tax amnesties. The purpose of this study is to determine whether the scope of tax amnesties is due to institutional rationalism or populism. For this purpose, the parliamentary minutes recorded during the enactment of 40 tax amnesties enacted during the periods of institutional logic of the Republic of Turkey between 1923 and 2023 were analyzed through content analysis to determine the populist discourses of the governments regarding tax amnesties; and it was concluded that tax amnesties were enacted in line with populist policies that carry the logic of the period to which they belong. In addition, three different types of populism were identified in each of the periods of statist logic, liberal logic and free market logic. In addition to these periods, in the period after 2002, which is defined as taxpayer-oriented market logic, it has been determined that there are mostly expressions reflecting national will populism.

Design and Methodology

This study seeks to answer the question of whether the change in the institutional logic of the state is due to populism or institutional rationalism, based on the contents of the tax amnesties enacted in the relevant period with the logics that emerged during the examination of the logics of the state between 1923 and 2023 in the light of institutional logic. In terms of obtaining the necessary data for the research question, content analysis, one of the qualitative research methods, was chosen as the most appropriate study method for the logic of the study, and the definition of the concept was made as a systematic procedure for reviewing or evaluating both printed and electronic materials. In the study, throughout the history of the Republic, it is aimed to evaluate the change of the institutional logics, which tax amnesties are based by making use of secondary data analysis including law justifications for tax amnesties and parliamentary minutes.

In the study, the General Assembly Minutes of the Turkish Grand National Assembly between the years 1923-2023 were used as secondary data. The minutes, which are open to the public on the parliament's website, were reviewed in the form of researching the minutes of the relevant amnesty codes, and examining the oral speeches of the deputies of the ruling and opposition parties. Over a 100-year period, 140 minutes of approximately 20.000 pages were reviewed.

Findings

In this study, first of all, the macroeconomic policies followed by the governments were categorized into time periods as 1924-1950 (Statist Logic), 1950-1980 (Liberal Logic), 1980-2002 (Free Market Logic), 2002-2023 (Taxpayer Oriented Free Market Logic); and it has been analyzed whether the scope covered by the tax amnesties applied in the same period be consistent with the relevant periods, and whether the said consistency is due to populism or institutional rationalism.

As a result of the coding and categorization of the statements in the minutes on tax amnesties during the statist logic period, the populism that emerged in support of the idea of populism was classified into 3 categories: populism, welfare state and patriotism.

As a result of the coding and categorization of the statements in the minutes on tax amnesties during the liberal logic period, the populist discourses that emerged under the influence of the right-wing populism that was effective in the relevant period were classified into 3 categories: fiscal conservatism populism, national populism and economic nationalism.

As a result of the coding and categorization of the statements in the minutes on tax amnesties during the market logic period, the effect of more moderate neo-liberal policies aimed at easing the tension between the state and the public in the relevant period was observed.

As a result of the coding and categorization of the statements in the minutes on tax amnesties in the 2002-2023 period, the categories that emerged were predominantly shaped around national will populism.

Research Limitations:

The findings of the study are based on secondary data which only covers the minutes of the Assembly, including oral statements of the deputies and the Ministers who took the floor during the parliamentary meetings, and the justifications of the relevant laws. The discourses of the representatives of the political parties and the parties that are within the scope of the amnesty, were not included in the analysis. This issue forms the main limitation of the study.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

The findings of the study are the reflection of the social and economic conditions in the determined periods and express the institutional logic of the state in the relevant years. Throughout its 100-year history, the legal justifications of the tax amnesties, the taxpayer groups it covers, and the characteristics of the amnesty have been shaped according to the institutional logics of the State, the change in economic policies, populist policies including the perspective of the Governments of the period, and collective goals. Therefore, the tax amnesty issued in each period differs from the amnesty issued in other periods according to many factors. This study implies that populism discourses effect institutional logics.

Originality/Value

In the study, tax amnesties enacted in the period covering the years 1923-2023 were examined together in relation to economic policies and government policies. Therefore, the institutional logics developed by the governments since the single-party period are divided as “Statist Logic”, “Liberal Logic”, “Free Market Logic”; and whether the logics overlap with economic policies, whether the basis of the logic changes is based on populist policies or institutional rationalism has been examined.

Araştırmacı Katkısı: Güliz Lerzan AVŞAROĞLU (%60), İrge ŞENER (%40).

100. Yılında Türk Devlet Geleneğinde Cumhuriyet Felsefesinin Epistemo-Ontolojik Temelleri ve Analizi: Kuramdan Uygulamaya Tarihsel Evrim ¹

Emir Hasan ÜLGER ²

Başvuru Tarihi: 18.06.2023

Kabul Tarihi: 11.10.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Türk düşünce tarihine baktığımızda, son derece önemli bir felsefi birikimin, askeri, ideolojik, entelektüel ve devlet kuramında kullanıldığını ve Osmanlı'nın, geçirmiş olduğu diyalektik- kültürel evrim sonucunda zorunlu olarak "modern-seküler-akılcıl" bir siyaset ve toplum felsefesine doğru evrim geçirdiğini görürüz. Osmanlı siyasal felsefesinin gelişiminde, modern batı kökenli sözleşmeci (yapay) ve çatışmacı devlet kuramlarının hem Osmanlı hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal-düşünsel gelişiminde derin bir etkide bulunduğunu görürüz. Fakat bu gelişimin tarihsel ve diyalektik olarak zorlukları ve aşılması güç çelişkileri de vardır. Bu çözülmesi güç olan felsefi, tarihsel, sosyo-ekonomik çelişkilerin aşılması nerdeyse iki yüzyıl sürmüştür. Osmanlı modernleşme hamleleri pek çok Padişah'ın otoritesini derinden sarsmış olmasına rağmen, bu değişim dinamiği kendisini sürekli dayatmıştır. Bu arayışın felsefi metodoloji içinde gelişiminin modern Türkiye Cumhuriyeti felsefesine evrildiğini de ayrıca görürüz. Bu amaçla bu incelemede, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100 yılında, bu yüzyılın, kendi içinde çeşitli felsefi-ekonomik doktrinlerin çarpışmasını ve bunların aşılması süreci incelenecektir. Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesi, İngiliz, Fransız, Alman Aydınlanmasından etkiler taşıdığı gibi aynı zamanda Türk düşünce tarihinden de etkiler almıştır. Bu etkiyi yapılan Üniversite reformunda, Modern Cumhuriyetin bilimsel, askeri, ekonomi, kültür, sanat ve toplumsal alanda yapmış olduğu modern devrimlerde ve kurmuş olduğu yeni modern "ulus devletinde" görebiliriz. Bu amaçla bu incelemede 100. yılında Cumhuriyet felsefesinin köklerinde var olan temel düşünsel paradigmlar, epistemolojik ve ontolojik kökenleri bağlamında, açık kılınmaya çalışılmıştır. Bu amaçla yaptığımız bu incelemede, yeni yüzyıla girerken, siyasal ve entelektüel öz bilincin artık, yeni bir seviyeye ulaştığını; Osmanlı'dan beri var olan iki yüzyıllık çatışmanın çözülerek, kendisini aştığını ve diyalektik olarak yeni bir paradigmaya dönüştüğünü de görebilmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Felsefesi, 100. Yıl, Osmanlı Modernizmi, Siyaset Felsefesi, Toplum Felsefesi

Atıf: Ülger, E. H. (2023). 100 yılında Türk devlet geleneğinde Cumhuriyet felsefesinin epistemo-ontolojik temelleri ve analizi: Kuramdan uygulamaya tarihsel evrim. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(Özel Sayı), 409-430.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Grafik Tasarım Bölümü, ulger@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2744-5443

Epistemo-Ontological Foundations and Analysis of Republic Philosophy in the Turkish State Tradition in 100th Years: From Theory to Practice – Historical Evolution

Emir Hasan ÜLGER³

Submitted by: 18.06.2023

Accepted by: 11.10.2023

Article Type: Research Article

Abstract

It can be observed in the history of Turkish thought that an essential philosophical background is used in military, ideological, intellectual, and state theory. The Ottoman Empire necessarily evolved toward a more secular and rational political and social philosophy as a result of the dialectical-cultural evolution it had undergone. Modern Western-origin contractarian and conflicting state theories extensively impacted the political-intellectual development of the Ottomans and the Turkish Republic at many points in the development of Ottoman political philosophy. The philosophical resolution of these difficult-to-solve philosophical, historical, and socio-economic factors took only two centuries. In this respect, the collision of various philosophical-economic doctrines within the 100 years of the founding of the Turkish Republic in this century undoubtedly emerges in this study. The founding philosophy of the modern Turkish Republic, the impacts of the British, French, and German Enlightenment, the university reform, and the modernistic revolutions in the culture, art, and social structure brought about the construction of a new "nation-state." To this end, this study sought to explain the basic intellectual paradigms that exist in the roots of the Republican philosophy in its 100th year. The analysis we made in this regard demonstrated that as we enter the new century, political and intellectual self-consciousness reached a new level, that the two-century conflict that has existed since the Ottoman Empire was resolved and transcended itself and dialectically transformed into a new paradigm.

Keywords: Republican Philosophy, 100th Year, Ottoman Modernism, Political Philosophy, Social Philosophy

³ Başkent University, Faculty of Fine Arts Design, and Architecture, ulger@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2744-5443

Giriş

Türk düşünce tarihi içinde son derece önemli olan bir gelenek askeri-devlet idaresinde var olan ilgi ve yeteneğin yanı sıra; düşünsel ve değerler dünyası açısından da yeni bir kültür ve uygarlık yaratma idealinin bütünleşmiş halini, bütün Türk devletlerinde ve felsefi sistemlerinde görebilmek mümkündür. Türk tefekkür tarihine felsefi bir gözle baktığımızda dikkatimizi çeken temel öge, kuram kadar uygulamanın da ön planda olduğu fakat düşünsel olarak yaşamın içinden çıkan pratik ile aynı zamanda idealist bir felsefi sistemin bütünlüğüdür. Türk düşünce tarihine baktığımızda karşımıza ilk çıkan en önemli kaynaklardan birisi Orta Asya Türk devlet geleneğinin de özünü oluşturan “değerler ve ahlaksal” yapının toplumsal-nesnel birikimdir. Bu kökenlerde ilkin “*kılıç, kalem ve gönül*” üçlüsünü (Bozatl, 1996, s. 153) görürüz. Ayrıca Osmanlı, İslam dünyasının hamiliği görevini de yerine getirmek durumunda kaldığı için, zorunlu olarak İslam skolastisizmine de bağımlı olmuştur. İslami epistemoloji ve ontoloji içinde gelişen yeni devlet ideolojisi, İslam epistemolojisi ve ontolojisi bağlamında gelişen metafizik ontoloji içinde yapılaşan, “Türk-İslam” sentezi ve ideolojisi olarak nesnelleşmiştir. Ayrıca Osmanlı’nın geçirmiş olduğu diyalektik-kültürel evrim, onu zorunlu olarak felsefi bir modernizasyon sürecine sokmuş ve bu değişim sonucunda Osmanlı devleti, diyalektik olarak kendisini açacak felsefi yeni argümanlara daha seküler-akılcı bir düzlemde ulaşmaya çalışmıştır. Bu noktada dikkatimizi Osmanlı’nın, siyasal olarak kuruluş felsefesine yönelttiğimizde Osmanlı’nın siyasi ve kültürel kaderinin iki yönde ilerlediğini görürüz. Ülken’e (2011, s.24) göre, Osmanlı’nın karşısına iki yol ayrımı çıkmıştır: 1. Doğu Roma’yı (Osmanlı’yı), eski kanun ve geleneklere uygun bir tarzda imparatorluğu yönetmek 2. Abbasi halifeliğinin yıkılışından beri açıkta kalan İslam hegemonyasını ele geçirmek. Osmanlı padişahlarının “*Sultan-ı İklîm-i Rum*” ve “*Halife-i Ru-yi Zemin*” unvanları bu anlamda kullanılmıştı. Anlaşıldığı gibi Osmanlı hem batılı, Romanın devamı niteliğinde egemen bir “imparatorluk” hem de İslam ideolojisi bağlamında bütün müslümanların siyasi lideri konumundaydı. Yaşanan pek çok sorun ve İslam felsefesinin yaşamış olduğu 12. ve 13. yüzyıllarda ortaya çıkan bilim ve felsefe geleneğinin gerilemesi, hatta durması sürecinin epistemik analizi daha yapılmadan, bu kültürel miras aynen devralınmış ve bu çatışmalarının aşılabilmesi ise yaklaşık yedi asır sürmüştür.

Osmanlı entellektüelleri, eğitimcileri ve uleması, kuşkusuz içinde buldukları üst yapısal kurumların belirleniminden bağımsız bir gelişme gösterememişlerdir. Bu gelişmeye bağlı olarak ortaya çıkan temel kültürel fenomenler: “*eylemsizlik ilkesi, nihilizm (tekkeler), yaşamdan maddesel dünyadan vazgeçme (budistik feragat-olumsuzlama), anti kapitalist tepki-çalışmamak, anti-emperyalizm, öte dünya için çalışmak, maddesel dünyayı reddetmek, mutlak idealizm, İslam skolastisizminin eleştirilemez dogmatik yapısı, sınıfsız toplum, ulus bilincinden yoksunluk, Asya tipi üretim sistemi, feodalizme ve kapitalizme evrilmeyen bir ekonomi politığın belirlenim,*” olmuştur. Ayrıca bunlara ek olarak: “İlerleme kavramını reddetmek, tarih ve zaman dışılık, kâinatın mükemmelliği, yaratılış ve kâinatın oluş sürecinin bitmesi (değişmemesi), mükemmel kâinatın sadece seyredilmesi, İnsanın evrene müdahale etmemesi, estetik haz odaklı eylemler, ekonomik-kar amaçlı üretime girmemek, çalışmamak, gereğinden fazla üretmemek, irade ve isteğe karşı koymak, yenilik karşıtlığı, sınıfsız bir toplum ideali, aristokrasi üretmemek, geleneği ve var olanı korumak, değişime karşıt olmak, yeni olana düşmanlık, eleştirel-sorgulayıcı ve merak güdüsüne ihtiyaç duymamak; toplumsal düzen, disiplin, denge, otorite ve itaat” kavramları bu gelişmelerin içinde kendisini gösteren temel kavramlar olacaktır. Osmanlı’da monarşiden modern Cumhuriyete geçiş döneminde, bu sayılan bin yıllık tarihsel-sosyal belirlenimler, kökleşmiş “ontolojik ve epistemolojik” dogmaların zorunlu olarak dönüştürülmesi gerektirmiştir.

18.yy.’da öncelikle İngiltere, Fransa ve Almanya’da etkisini gösteren Aydınlanma çok geçmeden Osmanlı askeri, siyasi, eğitim ve toplumsal yapısında etki göstermeye başlamıştır. Osmanlıda, batıdaki gibi benzer şekilde gerçekleşen Aydınlanmanın var olup olmadığı net değildir. Bu fikir cereyanının kendi bünyemizden doğabilmesi için Hilmi Ziya Ülken’e göre: “*Ondan önce bu fikirleri hazırlayan empirist ve akılcılık çıgırlarının, Rönesans ile başlayan Descartes, Locke ile gelişen bütün modern felsefenin Türkiye’de yaşanmış olması gerekir*”. (2017, s. 61) Bu gelişme sadece aydınlanmanın gelişmemesinde değil “sosyal ve tarihsel” belirlenim içinde

“yönetmel-entelektüel” bir aklın gelişmesini de engellemiştir. Tanzimat Fermanı, Meclisi Mebusan’ın açılması, İslahat Fermanı ve Meşrutiyet ilanı, eğitim ve askeri reformlar bu etkinin doğal bir sonucuydu. Ayrıca kurulan askeri mühendishaneler, tıbbiye, mülkiye gibi modern eğitim kurumlarını da bu arayışa eklemek yerinde olur. Ayrıca Osmanlı’da aydınlanma, doğrudan gelişmeye de yapılan bilimsel-askeri, eğitim reformlarında Aydınlanma etkisi yadsınamaz. Tarihsel diyalektik evrim, Osmanlı’yı zorunlu bir “moderne” itmiş ve bu arayış, Osmanlı açısından, Türkiye Cumhuriyeti felsefesine ulaşacak olan felsefi Cumhuriyet ideolojisine doğru evrimleşerek, Cumhuriyet felsefesinde ancak kendisine vücut bulabilmiştir. Bugün yaşadığımız 100. yılda bu kökenlerin ve tarihsel evrimin bilincinde olmamız gerekir.

Osmanlı öncelikle kuruluş felsefesinde epistemolojik ve ontolojik olarak daha başlangıçta kendisini sınırlandırmıştı. İslam bilim-felsefe ve sanatının 13. yy.’da yaşamış olduğu durağanlaşmanın doğal sonuçları Osmanlı’ya aynen aktarılmıştı. Osmanlı İslam dünyasından bilim ve felsefe adına ne yazık ki “ölü bir medeniyet” devralmıştı. Bilim, felsefe ve sanatta bütün “bilimsel ve akılsal” çalışmaların ışığının sönmemesinin ardından yaşanan Moğol istilaları bu epistemik kopuşun etkisini daha da arttırmaktaydı. Bu noktada ortaya çıkan siyasi, askeri, epistemik ve ontolojik boşluk zorunlu olarak Türkler tarafından doldurulacaktı. İbn-i Haldun’a göre “*Araplar kötü fatihlerdir ve “bir imparatorluğu idareye pek az kabiliyetlidirler”* (Ülken, 2013, s. 243). İbn-i Haldun diğer kavimlerin içinde, *Türkler’in, Araplarla karşılaştırınca meziyetlerini övmektedir* (Ülken, 2013, s. 243) Türklerin, İslam dünyasının hamiliğine “askeri, bürokratik ve devlet” geleneğindeki üstünlükleriyle taşındığını görürüz.

İslam’dan aktarılan kültürel ve siyasi miras, Osmanlıda “eğitim, siyaset, kültür, askeri” bütün aşamalarında “düzen, otorite ve disiplin” bağlamında kendisini göstermiştir. Bir tarafta akılcı, empirist, bilimsel, askeri ve teknik arayışlar diğer taraftan “İslami dogmalar ve şeriatın değişim karşıtı, “denge, koruma, ilerlememe ve tarih dışılık” yasaları bulunmaktaydı. Osmanlı yönetmel aklı ve İdeolojik aygıtı, çok geçmeden yapılması gereken müdahaleleri anlamış ve reformlar yapmaya başladığında, yıkmak istediği sistemin, aslında kendisini var eden sistem olduğunu çok geç fark etmişti. Fakat bunu tarihsel ve sosyal olarak yapmak zorunluluğu vardı. Başka bir deyişle, kendi yarattığı sistemi yok etmek için, “kendisiyle savaştan”, bir “ironik” durum başlatmıştı. Yani Osmanlı hem metafizik (idealist-uhrevi) bir dünyaya göre tasarlanmış ontoloji üzerine inşa edilmiş değerler dünyası (ahlak) içinde yaşamakta hem de “düzen, otorite, disiplin, İslam skolastisizmi, irrasyonelizm, içe dönüklük, anti-kapitalizm” gibi, üst yapısal kurumlar tarafından belirlenmekte hem de Batıcı, modern, akılsal ve empirist bir dönüşüm yapmayı istemekteydi. Osmanlı’nın 18. yy.’dan itibaren yapmak istediği bütün yenilik hareketlerinde bu çelişki belirgin olacaktı. Cumhuriyet felsefesinin, askeri ve idari kadrolarının gelişmesi, zaten bu arayışların içerisinde gelişebilmişti. Fakat çelişkilerin çözülmesi ve cumhuriyet fikrine doğru gelişmesi ve yeni bir devimle yeni bir “devlet, toplum ve birey” idealine ancak Kemalizm’in devrimsel müdahaleleriyle ulaşacaktı. Atatürk ve Cumhuriyet felsefesinin, kökeninde Hobbes, Montesquieu, Locke, Fransız devrim teorisi, Rousseau, Kant, Hegel, Marx, ayrıca epistemolojik olarak “pozitivizm, neo-pozitivizm, pragmatizm ve rasyonalizmin”, etki ve belirlenimleri açık bir şekilde görülecekti. Ayrıca Türk düşünce tarihinin ve İslam filozoflarının da bu gelişmede etkisi yadsınamaz. İbn-i Sina, Farabi, İbn-i Rüşd, İbn-i Haldun, Ahmet Yesevi, Prens Sebahaattin, Ziya Gökalp gibi. Yeni kurulan Cumhuriyet’in eğitim felsefesi, üniversite reformu, askeri, idari bürokratik yapısı, modern hukuk ve ekonomik yapısı, kültür ve sanat politikası, batı tarzı bir yönsemeye sahip olsa da, kültürel ve geleneksel kodlardan bağımsız olmayıp, ulusal bir kültür oluşturma idealiyle “burjuva-ulus devlet” teorisi sahip olmuştu.

Osmanlı eğitim sisteminin temel dayanağı öncelikle “*devlete sadık bireyler yetiştirmeye odaklanmıştı*. (Akşin, 2015, s. 31) Bu sadakat hiçbir zaman sorgulanmamış, eleştirilmemiş, hatta bunun temel çelişkisi fark edilmemişti. Bu çelişki ve çok açık olan zıtlığın gelişimiyle ilgili olarak Arnold Toynbee, Osmanlı dünyasında, modernleşme çalışmalarını bekleyen iki olumsuz tavrın olası sonuçlarını farklı bir benzetme kullanarak açıklıyordu. III. Selim ve Mısırlı Mehmet Ali’de örneklerini bulduğu birinciye, kendi peygamberinin kafasını

kesen Kral Herode'e benzeterek "Herodiete" diyordu. Bu hareket, modernleşme hareketi olarak içeriği olmayan düşünsel bilgisel kökleri olmayan bir yüzeysel modernizasyon olduğu ve aynı zamanda zor bir şeyi, tepeden yapmak istediği ve "kutsal kurumları yıkarak" işe başlıyor görüldüğü için, başarısızlığa mahkûm görüyordu. İkinci olarak, "Sunusiler ve Vehabiler"de örneğini bulduğu durum ise, fanatik inançlılığından dolayı "Zelote" diyordu. Bu hareket de, "çölde avcının elinden kurtulmak için kafasını kuma sokan devekuşu" gibi, sonuçsuz kalmak durumundaydı. Çünkü batı dünyası er geç onu ortadan kaldıracaktır (Toynbee, 1965, s.23) Osmanlı modernleşme hareketleri gerçekten de bu iki dikatomik çelişkiye mi indirgenmelidir? Kuşkusuz hayır. Çünkü bütün bu iki yüz yıla yayılan, görece başarısız görülen siyasi müdahalelerde ortaya çıkan yetersizlik durumu, her seferinde toplumsal alanda yeni bir hakikatin açığa çıkmasını da sağlamıştı. Osmanlı aslında 800 yıllık bir İslami Orta Çağını, tek başına aşma süreci içindeydi ve geride bırakılan-görece- başarısızlık denemelerini bu yönde bir bilinç gelişiminin aşamaları olarak görmek daha yerinde olur. Cumhuriyet devriminin değeri, büyüklüğü, kökleri, işte bu tarihsel diyalektik evrimin içinde gizlidir.

Bütün bu değerlendirmelerin ışığında, bu incelemede, öncelikle Cumhuriyetin 100 yılında, bu felsefi fikrin kökenlerine, bu devrimi hazırlayan iki yüzyıllık arka planına odaklanmaktır. Günümüzde hala var olan düalist "gelenek-modern", "laik-muhafazakar", "batıcı-doğulu" gibi ayrımlardaki ideolojik çatışmaları bu bağlamda değerlendirmek daha doğru olacaktır. Bu amaçla bu incelemede, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yılında, "eğitim, kültür, ideoloji, bilim ve sanatta" yaşanan gelişimlerin felsefi olarak kökenlerine inilerek, devrimsel sürecin evrimi anlaşılmasına çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışma Cumhuriyet felsefesinin ideolojik olarak gelişiminin felsefi kökenini, Osmanlı'nın son iki yüzyıllık modernleşme hareketlerine götürerek değerlendirmek ister. Osmanlı'ya tarihsel olarak miras kalan İslam felsefesi doktrinlerinin, onun üst yapısal kurumlarına olan dogmatik etkisi, özellikle ele alınmış, literatür bu bağlamda geniş tutulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılında, tarihsel ve diyalektik olarak var olan gelişmenin derin köklerini ele almak amacıyla, İslam medeniyetinden miras kalan İslami ontoloji ve epistemoloji bağlamında, ideolojik evrimin analizine odaklanılmıştır. Geniş bir kuramsal, tarihsel ve kavramsal çerçeve bu anlamda incelemeye dahil edilmiştir.

Yöntem

Bu çalışmada felsefi bir inceleme yapılmıştır. Kuramsal olarak Osmanlı modernleşmesi sürecinin doruğu ve diyalektik gelişiminin sonucu olarak ortaya çıkan Cumhuriyet felsefesi ideolojisinin kökensel analizi yapılmıştır. Bu incelemede, felsefi çerçevede kavramsal, diyalektik ve kuramsal bir inceleme yapılmıştır. Felsefi bir metodoloji içinde, anolojik bir bağlantıyla, sistematik bir felsefi analiz yapılmıştır.

Bu çalışma, kapsamı gereği etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Bulgular ve Tartışma

Türk İslam Düşüncesinde Metafizik Köken- Ontolojik- Epistemolojik Belirlenim

Osmanlı, kendisini, ontolojik açıdan "idealist-spiritüalist" epistemolojik açıdan "entüisyonist" siyaset felsefesi açısından monarşik-teokratik bir kurama dayandırmıştı. Bu düşünce eğilimi, gerçeklik alanını *görüntü (zahiri) ve idea (batini)* olarak ikiye ayırmaktaydı. Bu düşünce eğilimi, Selçuklu'dan Osmanlı'ya medreselerindeki temel spiritüalist eğitim geleneğinin gelişimine temel dayanak olmuş; İslam'dan, Osmanlı'ya oradan da dinsel skolastisizmin etkisiyle, Türkiye Cumhuriyetinin karşısına çıkmıştır.

Hegel (1977, s.123) “*Dini, uyuyan bilinç*” olarak tanımlamaktaydı. Hegel’in belirttiği gibi dinin, “uyuyan bilinç” olması durumu, aslında bütün “evren, yaşam, bilgi, değer ve varlığın” din üzerinden anlaşıldığı dönemi ifade eder. Dinin bu “uyuyan bilinç olması” durumuna en güzel örnek kuşkusuz Gazali’nin “*göz görür, ama asıl mesele nesnelere ya da görünüşün ardını anlayacak kalbin işlevidir*” (Leaman, 2012, s.46) cümlesindeki mantıksal temellendirmeden de anlaşılabilir. Hegel’in düşüncesine göre dinin, bütün hakikat tasarımını belirlemesi, belli bir dönemi kapsar ve bu diyalektik süreç aşılacak bir durumu ifade eder. Fakat bu diyalektik aşma süreci için gerekli olacak zihinsel formasyona (özbilinç-felsefe) kolay gelişmeyecekti. Bu sürecin etkisi Osmanlı’da sürekli bir “erteleme, aşılama” durumunun getirdiği çelişkide daha da net görülmektedir. Yaklaşık sekiz asır süren İslami skolastisizminin aşılabilmesi Aydınlanma yaşamayan bir toplumda neredeyse imkansızdı. Hegelci “uyuyan bilinç”, İslam düşüncesinin varlık, zaman ve mekan kavramlarını algılama biçimlerini de kökten bir şekilde etkilemişti. İslam düşüncesinden aktarılan epistemik (bilgi) ve ontolojik (varlık) gelenek içinde gelişen belirleyici bir diğer önemli kavram da “*zaman*” kavramıydı.”

“Zaman” kavramının, batı düşünce geleneğindeki zaman kavrayışından son derece farklı bir şekilde düşünüldüğünü görürüz. Kuşkusuz bu zaman kavramı, metafizik -ontolojik bir evren kavrayışına dayanmaktaydı. İslam felsefesinde ortaya çıkan “*zaman kavrayışı*” batı felsefesinde var olan “*zaman*” kavrayışından temelde farklıydı. Batıda “zaman” kavrayışı, Aristoteles ve Augustine’den beri, “değişim, hareket halinde olma, devinim içinde olma ve dolaylı olarak da “tarih içinde olmayı” içeriyordu. İslam’da ise zaman, “değişmeyen, sabit, statik, ilerlemeyen, tarih dışı ve hatta insanın, deneyimsel olarak da “içinde yer almadığı bir duyarlılık formunu” (Gazali-Sufizm) ifade etmekteydi. Bu eğilimde zaman kavramı, temelde zaman dışı bir kavrayışa yönelerek bilgi oluşturucu bütün öğeleri belirlemektedir.

Ayrıca zaman kavramına karşıt olarak mekan kavramı da farklıdır. İslam ve Osmanlı’da, Camiler, sembolik bir anlama sahiptirler. Bu noktada Türk-İslam geleneğinde Camilerinin mekânsal bölünmelerinde karşımıza iki farklı mekan kavramlaştırması çıkar. Birincisi, Camilerin dış görünüşlerini içeren mikro kozmos sembolizmini, diğeri ise iç mekan tasarımında kendisini gösteren “ezoterik sembolizmi” içermektedir. İslam düşüncesi, batıdaki Gotik gibi, dış görünüşü, gösterişi değil, iç dünyanın zenginliğini, derinliğini yüceltmek ister. Dış görünüşün değil, iç dünyanın derinliğinin önemsizmesi; estetikten siyasal alana, estetik bir stratejik geri çekilme olanağı olarak görülmeli ve bu onto-epistemolojik anlayışın derinlik fikrinin, politik alanda da görülmesini sağlanmaktaydı. Buna en güzel örnek Topkapı Sarayı, Süleymaniye Camii ve Selimiye’nin taşımış olduğu sembolik dil, gösterge ve anlam katmanlarında dahi iyi görülebilir.⁴

Osmanlı toplumsal-siyasal yapısını belirleyen en temel öge bilindiği gibi şeriattır. Fakat bu şeriat gerçekte, ne kadar şeriata uygundur? Şeriat, çoğu zaman tarihsel bir zorunluluk içinde, üst yapısal bir müdahale aygıtı olarak gelişmiştir. Hazır bulunan ve değerler dünyasını, ahlak metafiziğinin içinde eriten, *zahiri-batini* dünya kavrayışının düalizmi içinde şeriat, kendisine yer bulabiliyordu. Ayrıca yaratılma sürecini tamamlanmış olarak gören “*zaman-mekan*” ve kavramlarında “tarih içinde olmayı reddetmeyi” en iyi şekilde şeriat ile sağlayabiliyordu. Ayrıca Osmanlı’nın kendisine özgü geliştirdiği askeri-eğitimsel devşirme yönteminin, İslam ve şeriata uygun olmadığı da görülür. Çünkü Osmanlı ordusunun dayandığı devşirme sistemi, şeriata, yöntemsel ve uygulama açısından tamamen aykırıdır (Sencer, 1969, s. 116). Osmanlı genel eğitim sisteminin temel dayanağı “düzen, otorite ve disiplin” bağlamında ahlaksal bir temelde gelişmiştir. Müslüman “bilge-otoritelerde ve Osmanlı’da “*education*” her zaman “*davranışları terbiye etmek*” olarak anlaşılmıştır. Fakat burada eğitimin zihinsel aşaması ve eğitimin tamamlayıcı asıl ögesi olan “*zihinsel formasyon*” her zaman eksik bırakılmıştır. Dinsel dersler, medreselerdeki eğitimin ana gövdesini oluşturur. Bunlar: Kur’an okuma, tefsir,

⁴ Bu noktada Türk-İslam geleneği içinde Anadolu, balkanlar, orta doğuda pek çok üst düzey camiler hanlar, kervansaraylar, hamamlar vb. yapıldığını görürüz. Osmanlı’nın yapmış olduğu üst düzey estetik değere sahip Camilerin mekânsal bölünmelerinde bu ayrımı çok kolay görebiliriz. Cumhuriyet döneminde ise ne yazık ki bu estetik değere sahip mimari gelenek, bu ontolojik kökenden kopmaya bağlı olarak gelişmemiştir.

hadis, kelimeler dersleridir. Dil ve edebiyat derslerinde ise “*dil bilgisi, Arap ve Fars edebiyatı, şiir, hitabet sanatı, edep ve tarih*” öğretilir. Felsefe derslerinin ise, eleştirel, rasyonel, sorgulayıcı, mantıksal ve bilimsel içerikten tamamen uzak, batı orta çağ dönemindeki gibi, sadece “*kıyas, kelam, basit akıl yürütme*” eğitimine indirgenmiş, modern bir bilgi gelişimine imkan sağlamamıştır.

İslam ideolojinden kaynaklı olarak Osmanlıda “ulus” bilinci de çok geç gelişecekti. Bu gelişme, ulus karşısında, ümmet bilincini ortaya koyar. Ayrıca bütün Müslümanlar, din kardeşidir ve eşit statüdedir. Herhangi bir sınıfa ya da aileye üstünlük verilmemiştir. Bu etkiyi Osmanlı kurucu ilkelerinde de aynen görürüz. Siyasal ve idari yapılanmada bu “ulus” üstü gelişen etki, aynı zamanda, ulusal bir sınıf, toplum ya da sermaye birikimi düşüncesinin de önünde büyük bir engel olacaktı. Bu engelin oluşmasının temel nedeni Osmanlı'nın, “ekonomik, sosyal ve toprak sistemiyle” yakından ilgilidir. Çok sıkı bir şekilde kontrol edilen bir toprak sistemi vardır ve bu sistem batıdaki gibi feodalizme ve oradan da sermaye birikimine uygun (kapitalist) gelişmemiştir. Hem Osmanlı hem de İslam felsefesinde sınıfsal farklılık bulunmadığı ve sınıfsal çatışmaya bağlı olarak sosyal, ekonomik çıkar çatışmaları ve bunun toplumsal değiştirici itici gücü, “cesareti-atılım ya da girişimci ruh,” ortaya çıkmadığı için; ekonomik ve siyasal statüler de hiçbir zaman değişmiyordu. Birey, toplum içinde sıkı bir şekilde eritilmişti. “*Birey yok, cemiyet var*”, sözü bu durumu özetler niteliktedir. Ayrıca bireylerde, özel girişim, teşebbüs amacıyla yeterli olacak bir sermaye birikimi de gelişmiyordu. Türkler ya devlet memuru, asker ya da çiftçiydi, tüccar değildi! Çünkü, batı'daki gibi “girişimci-birey” söz konusu değildi ve katı yasalar bunu kesin olarak engelliyordu. “Bireyin kendisini aşması, kapitalist girişim, sermayenin, belli kişi ya da ailelerde toplanması, mülkiyet, eğitilmiş iş gücü, rekabet ve çalışma serbestliği” gibi, pek çok ekonomik temelli davranış bir değer olarak geliştirilip, teşvik de edilmiyordu. Aslında bu her şeyi devletten bekleyen tutum, günümüzde de değişmemiştir.

Toprağa bağlı olan köylü sınıfı, yüzlerce yıldır aynı geleneksel yöntemle, “bilim ve teknoloji” dışı bir şekilde üretmekte ve bu ürettiğini de çok ucuza satmaktaydı. Ayrıca ektiği toprak ta kendisinin değil devletindi. Yani köylünün toprağı (mülkiyeti) yoktu. Köylü, bağlı olduğu toprağı, kendi iradesiyle de değiştiremiyordu. Ekonominin belirleyiciliğı Osmanlı üst yapısal kurumlarının değişimine büyük bir etki yapmıştı. Sermayenin toplandığı büyük aileler ve burjuva sınıfı oluşmamış, şehirlerde “eğitilmiş iş gücüne olan ihtiyaç” batıdaki gibi ortaya çıkmamış, bu anlamda batıdaki gibi (özellikle İngiltere) rasyonel, mesleki bir eğitime ihtiyaç da gelişmemişti. Ayrıca temelde İslam düşüncesine ters bir şekilde “*çalışkanlık*” değil, “*tembellik-eylemsizlik*” övülmekte ve çalışma karşıtlığı, dinsel bir karaktere dayandırılmaktaydı. Benzer şekilde Osmanlı'daki modernist arayışlar Çin ve Japonya'da da başlamıştı. Japonlar, Budizme dayanan Shiogun'ların elinden siyasi gücü alarak resmi hiçbir rolü olmayan eski payan dini *Shintoism*'i, *milli din ve bu dinin başkanı Mikado'yu imparator yaparak kısa zamanda modernleşmede büyük bir başarı göstermişlerdi*. (Ülken, 2013, s. 21) 19. yy.'da. Japonlar, modernleşme ve batıyı yakalamak için öncelikle “dinlerini” değiştirmişlerdi. Budizm'den, Shintoism'e geçiş, Osmanlı'daki gibi çalışmayı reddeden Budistlik bir olumsuzlama düşüncesine karşı, “*çalışmayı ve üretmeyi*” bir erdem olarak gören dine, dönüş yapmış ve ontolojik-epistemolojik sorunlarını bu reformla çözebilmişlerdi. Fakat Japonların sahip oldukları her iki din de semavi ve monoteist bir din değildi. Allah'ın ontolojik olarak varlığına dayanan birer din değillerdi. Bu yüzden din değişimi, bu yapı içerisinde çok da zor olmamıştı. Osmanlı'nın bu değişimi dinini değiştirerek yapamayacağı açıktı. Bu yüzden zorunlu olarak, her türlü değişimin temel belirleyici gücü olan dinini, sekülerize etmek zorundaydı. Osmanlı, İslam medeniyetinden miras kalan sekiz yüzyıllık katı-dogmatik sistemi değiştirmek zorundaydı.

Emperyalist Kuşatma, Epistemik Saldırı: Tarihselciliğın Savları

19. yy.'da batı düşüncesinde ortaya çıkan felsefi bir akım, son derece önemli bir değişimin itici gücü olacaktı. Bu akımın adı, “*tarihselciliği*”. Bu akım, antik kültürel, bilimsel ve felsefi mirasının üzerinde yükselen ve günümüze kadar gelen çeşitli batılı toplumlarda devam eden ve 19.yy'da gelindiğinde doruğa çıkan felsefi bir

yaklaşımı. Bu akımın köklerinde, kuşkusuz emperyalist ideolojiyle yakın bir ilişkisi vardı. Ayrıca gelişen antropoloji biliminin ve kültür felsefesinin de etkileriyle yeni bir “kültür ve medeniyet” tasarımı ortaya çıkmıştı. Bu düşünceye göre batı medeniyetinin temelinde: “Grek-Mısır ve Latin” kültürleri vardı. Ayrıca evrensel “*bilim, sanat ve felsefeyle*” sadece batı medeniyeti ilgilenmekteydi ve geçmiş, antik mirasa da, doğal olarak sadece o sahip olmalıydı. Batı dışında hiçbir uygarlık, düşünce, bilim, sanat ve felsefe üretmiyor; insanlığa ve evrensel kültüre hiçbir katkı sağlamıyordu.⁵ 19. yy.’da Avrupa kültüründe en büyük tartışma konusu da hangi toplumun geçmiş kültürel mirasın taşıyıcısı olacağı üzerineydi ve bunun doğal bir sonucu “Sömürgecilik, emperyalizm ve kölecilik” olacaktı.⁶ Batıda gelişen “tarihselcilik” adı altındaki bu yarı eğiliminin gelişimi üzerine Mübahat Türker Küyel şöyle düşünmekteydi: “*Her Ulus, düşünürleri aracılığıyla, insanlığa yapmış oldukları katkıları sayıp, dökme yarışı şekline dönüşmekte olduğu, bunu yasal (yaşam kavgasına uygun) bir saldırma-savunma silahı olarak bile kullanılabildiği görülmekteydi.* (Küyel, 1976, 58) Bu emperyalist düşüncenin gelişimi, en sonunda Adorno’nun belirttiği gibi ancak barbarlığa ve faşizme ulaşacaktı. (Adorno, 1973, s. 35)

İngiltere’nin felsefeci, antropolog, siyasal antropolog, dilbilimci, sosyolog ve psikoloğunun” düşünsel olarak geliştirdikleri yeni bir politik kuram vardı. Bu kuramda amaçladıkları şey ise, düşünce ve devletler tarihinde bir ilkti. Bu kuram ilk defa, tarihte yaşamış ve yok olmuş bir uygarlığı yeniden, aynı coğrafyada yaratmak düşüncesi, “ölü uygarlıkları yeniden yaratmak”, düşüncesine dayanmaktaydı.⁷ Emperyalist kuşatma ve tarihselcilik akımlarının etkisiyle hala Osmanlı toprağı olan Yunanistan ve Mısır bu projenin uygulama yeri olacaktı. Ayrıca bu düşünceyle, öncelikle Fransızlar, ardından İngilizler bütün Orta doğudaki kültürel mirası kendi ülkelerine kaçıracaktı. Ortadoğu’daki bütün tarihsel-kültürel, arkeolojik miras ait olduğu topraklardan sökülüp, ait olmadığı uzak Batı diyarlarının (müzelerine) götürülerek, kültür emperyalizminin en vahşi yağmalamasına sahne olacaktı. Ayrıca bu eylemin siyasal olarak ikinci belki de en etkili düşünsel hedefi buralarda yaşayan yerli halkların hafızaları silinerek, geçmişlerinden kopartılacak, emperyalizmin zevklerine hayran, “bilgisiz, cahil, medeniyet düşmanı” oldukları düşüncesine ikna edileceklerdi (Said, 1994, s. 37) Said’in “Kültür Emperyalizmi” adlı eserinde dile getirdiği “*Milletlere ve geleneklere pes ettirmek*” (Said, 1994, s. 37) bölümünde dile getirdiği gibi batı tarzı kültür, medeniyet olma hayranlığıyla gerekli ön kabuller oluşturulacak; psikolojik operasyon, sömürge olacak yeni toplum ve devletlere, yeni kurulacak dünya düzenine, gönüllü katılmaları ve bundan da aşırı zevk almaları sağlanacaktı. (Said, 1994, s. 181-216)

Avrupa’da Yakın Doğu’nun kadim uygarlıklarının mirasçılarının Araplar değil Avrupa’lılar olduğu şeklinde tarih tezleri üretildi. Bölgenin Müslüman olmayan iki halkı Yunanlılar ve Yahudiler üzerinden bölgenin geçmişi Avrupa ile bütünleştirildi. İslam dünyası bu kurgunun dışında bırakıldı. Avrupa’da “Almanya, Yunan kültürünü içsel olarak benimsedi”, “İngiltere’nin yeniden doğmuş kadim Yunan olabileceği” ve Fransa’nın, kadim uygarlığın cisimleşmiş hali...” olduğu görüşleri dile getirildi. Helenizmin doğuşu, oryantlizmin ortaya çıkışı ile eş zamanlı oldu. Üstün bir Batı’ya karşı, şehvet düşkünü, yönetilmeye muhtaç bir Doğu vardı (Çal, 2009, s.324).

Modernist Hamleler ve Felsefi Arayış Dönemi

II. Mahmut zamanında karşımıza çıkan ilk resmî ideoloji *İslamcılıktı*. Hatta, “*Panislamizm*”, II. Abdülhamit döneminde resmî bir ideolojydi. Cemaladdin Afgani’nin fikri olarak temellerini attığı bu düşünce yaklaşımı,

⁵ 19.yy. sonunda gelişmeye başlamış olan ve her ulusun insanlığa yapmış olduğu katkıları meydana çıkartmaktan başka bir şey olmayan “*Historisisme*”(tarihçilik) akımı, Nietzsche’nin “*Koruyucu, Antisal, Eleştirici, ve Yaratici*” olarak betimlediği, çeşitli tarih açıları gözden kaçırılmamakla birlikte, yüzyılımızda da geçerli ve etkindir. Her Ulus, düşünürleri aracılığıyla, insanlığa yapmış oldukları katkıları sayıp, dökme yarışı şekline dönüşmekte olduğu, bunu yasal (yaşam kavgasına uygun) bir saldırma-savunma silahı olarak bile kullanılabildiği görülmektedir. M.Türker Küyel, *Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Felsefe Eylemi*, (1976) Ankara Üniversitesi Yayınevi, s. 58.

⁶ Bu kavram, ilerleme ve gelişmeyi sadece Yunan, Roma ve Batı kökenli toplumlarla sınırlı açıklayan modern Avrupa merkezli tarih tezini ifade etmek için kullanılmıştır, ayrıntılı tartışma için bakınız, C.L.Straus, (2007), Strauss (1984), Nietzsche (2022), E.Said, (2016).

⁷ Bu konuda ayrıntılı tartışma için bakınız, W.Kaufmann , Nietzsche(1974) *The Master Race*, (284, 306), G.Balandier, *Siyasal Antropoloji* (2007), E. Said, *Kültür ve Emperyalizm* (2016)

İslam ülkelerinin “tek tek özgürlüklerini elde ettikten sonra, İslam birliğinin kurulabileceğini düşünüyordu” (Ülken, 2017, s. 543). Oysaki aynı dönemde batıda, Aydınlanma, sanayi devrimi, modern bilimsel-teknolojik keşifler yaşanırken Osmanlı hala ahlak metazifiziği içinde, skolastik bir alana sıkışıp kalmıştı. Osmanlılar döneminde “*ahlak mı yoksa fen mi daha önemlidir?*” ve daha sonraları “*fert mi, cemiyet mi? ya da “Sanat, cemiyet için midir, yoksa sanat için midir?”* gibi akıl yürütmelerin çemberinden çıkamayan düşünce, skolastik bir havaya bürünüyor ve toplumsal, siyasal hiçbir soruna da çözüm bulamıyordu. (Hilav, 2020, s. 393)

Osmanlı modernleşmesi-aydınlanması 19.yy.’da doruğa çıkar ve bu yüzyıl, Osmanlı açısından önemli bir paradigma değişimini ifade eder. Aslında yaşanan krizin temel nedeni, felsefi olarak yeni bir paradigmaya geçiş ve bu dönüşümün yarattığı ideolojik ve epistemolojik üst yapısal kurumların eksikliğinden kaynaklanan çatışmadır. Lale Devri’nde batılılaşma arayışının en önemli göstergesi, İbrahim Müteferrika ve Mehmet Efendi’nin çalışmaları sonucu 5 Temmuz 1727’de açılan ilk Türk matbaasıdır. Mühendishanelerin açılmasıyla birlikte Osmanlı’ya dolaylı da olsa ilk defa Descartesçi “*cogito ve analitik geometri*” düşüncesinin girmesi de hızlanmıştır. Bu noktada öncelikle 1775 yılında “*Mühendishane-i Bahr-i Hümayun*; 1795 yılında “*Mühendishane-i Berr-i Hümayun*” açılır. Bu dönemde padişah III. Mustafa, Prusya Kralı Friedrich’e mektup yazarak, “*nasıl bu kadar kalkındıklarını*” sormuştu. Prusya Kralı, ülkesinin kalkınmış olmasının nedenlerinin “*ordusunun güçlü, hazinesinin dolu ve halkının refah içerisinde olmasından dolayı olduğu*” şeklinde cevaplamıştır (Kaçar, 1998, s. 5). Ordunun modernize edilmesi amacıyla ilk olarak müdahale edilen yapı, artık bozulma başlayan ve bundan ötürü kapatılan Yeniçeri Ocağı yerine Nizami Cedit Ordusu kurulmuş ve İradi Cedit adında yeni bir hazine kurulmuş ve yeni bir vergi sistemi getirilmişti. Bunu hemen Mektebi Tıbbiye’nin açılması (1827) takip etmiştir. Osmanlılarda tıp eğitim öğretimi yapılan ilk kurum Süleymaniye Medreseleri içinde açılan Tıp Medresesi’dir (Ergin, 1939, s. 145). Tıp fakültesinde öğrenim dili Fransızcadır. Osmanlı ve Modern Türkiye arasındaki benzer tarihsel ortak nokta tıp eğitimindeki başarıda görülür. Bu durum için Szliawics şöyle demektedir: *Tıbbiye+mülkiye: Türkiye* (Ergin, 1939, s. 145). Ayrıca Tıp fakültesinin hemen ardından Batı tarzı müzik eğitimi yapan Musika-i Hümayun’un (1831) açıldığını görürüz.

Tanzimat, 2. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde yaşam düzeni ve maneviyat, kabuk değiştirerek devam etmiş ve ne yazık ki toplumsal, bireysel ahlak, felsefi bir düzlemde toplumsallaşamamıştı. Düşüncede köklü bir devrim yapılamamış, dünya algısı kökten değiştirilememişti. *Eski içerik, yeni bir form altında kıyafet değiştirmiş olarak varlığını korumuştur.* (Hilav, 2020, s. 407) Meşrutiyet döneminde baskın olan siyasal-ideolojik doktrinler; *İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük’tü.* Anlaşıldığı gibi bu düşüncelerin geneli, politik bir ideolojiye dayanırlar. Örneğin, bir rasyonalizm, pozitivizm, pragmatizm, liberalizm gibi siyaset felsefesi, etik kuram ya da epistemolojik bir bilgi-bilim kuramına bağlı bir akım ya da ahlaki model gelişmiyordu. H.Z.Ülken, bu konuya yakın bir şekilde, İslam açısından değil, ama felsefi tahlil yapacak kadronun zayıflığı yönünden kaçınılmaz bir şekilde imparatorluğun nasıl adım adım yıkıma gittiğine değiniyordu: “*Yüzyıllar boyu, savaş halinde bulunduğumuz bir dünya karşısında mukavemetler ve devimler, sonunda imparatorluğun yıkılmasıyla yeni bir siyasi bünyenin ortaya çıkışı, bu bir asırlık fikir hayatını, çoğu, ihtiraslı günlük siyasi eyleme bağlı ve derin olmaktan uzak bırakmış; batının fikir köklerine nüfus etmek ve yeni fikirleri geniş buluntularıyla kavramak imkanı bırakmamıştır.* (Ülken, 2011, s. 344) Yapılması gerek şey, Batının üstünlüğünü kabul etmek olarak düşünülmemeliydi. Fakat aslında yapılması gerek şey, İslam ve Türk imparatorluğunun kurucu felsefelerinin temel rasyonel doktrinlerine geri dönmekten geçiyordu. Bu arayışlarla ilgili olarak 19.yy.’da önemli bir entelektüel olan *Prens Sebahattin çok önemli bir figür olarak karşımıza çıkar.* Prens Sebahattin (1877- 1948) yayınlanan iki yapıtında *İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar (1911) ve Türkiye Nasıl Kurtulabilir (1918)* adlı metinlerinde, yüzeysel tedbirlerle ya da II. Abdülhamit’in yönetimden uzaklaştırarak kalıcı bir çözüm bulunamayacağını dile getirmişti. Sebahattin’e göre Türk toplumu, “*kendisine güvenen, girişimci ve yaratıcı*” bireylerden değil “*aileye, zümreye, resmi makamlara bağlı bireylerden*” oluştuğu için batıdaki gibi “*bireyci, girişimci ve değiştirici bir cesarete*” sahip olmayan bir toplumu ifade ediyordu. Bu sosyal belirlenim, toplumun değiştirici dinamiklerinin önüne sürekli set çekecek ve yapılacak değişimleri daha baştan yıkıma mahkum edilecekti.

20. yy. başlarında en sonunda İstibdat bitmiş, II. Abdülhamit'in baskı dönemi sona ermişti. Şimdi toplum daha özgürdü, fakat yerine ne konulacağı net değildi. Bu dönemde yetişen okumuş yazmış kuşağın çoğunun yetiştiği eğitim kurumlarını kuran da ironik bir şekilde II. Abdülhamit'ti. Çoğu II. Abdülhamit zamanında yapılan reformlar, en sonunda diyalektik olarak bu padişahın, mutlak iktidarının sonunu getirecek düşüncelere dönüşmüştü. Fakat ortaya çıkan yeni dönemde de "özgür ve fikri" bir gelişme modeli ne yazık ki ortada yoktu. Rejime karşı ilk tepkiler, Tıbbiye ve Harbiye'de patlak vermişti. (Berkes, 2019, s. 367) Bu dönemde, kaçınılmaz kurtuluş reçeteleri üzerinde düşünülüyordu. İslamcılık, Osmanlıcılık ve en sonunda Türkçülük fikir hareketleri, kendisine zemin buluyordu. Türkçülük akımına karşı Ümmetçiler, Türk birliğine karşı saldırıyordu. Türk milliyetçiliğinin yükselişine karşı, İslamcılar güdümüyle 1913 yılında, II. Abdülhamit zamanını da aşan bir "Arapçılık modası" başlatılmıştı. Demek ki Araplaşma düşüncesi sadece II. Abdülhamit'le sınırlı değildi. Onlara göre Türklük, sembolik bir şeydi. O dönem yaygın olan bir Hadis peygamberin ağzından şöyle der: "Ben Arabım, Kur'an Arapçadır. "Cennet ehlinin dili Arapçadır." Başka bir hadis "Arabı sevmek imandandır; sevmemek imandan ayrılmaktır", başka bir hadis, "Araba söven kafirdir" der. (Berkes: 2019, s. 437) Bu noktada Türkçülüğün temsilcisi olan Gökalp'in ise asıl sorunu: "özgür Türk ulusu kültürüyle, Türk fakat uygarlığıyla İslam uygarlığına mı yoksa Batı uygarlığına mı bağlanacağına odaklanmıştı (Berkes: 2019, s. 439).

Osmanlı'nın 19. yy.'dan itibaren karşısına çıkan "İslamlaşmak, Batılılaşmak ve Türkleşmek" diyalektik olarak gelişecek kavramlar olmaktadır. İlginç bir şekilde bu kavramların hiç birisi de Osmanlı entelektüelleri tarafından bilinçli bir şekilde geliştirilmemişti. 1908'lerde Batılılaşmak düşüncesinde İslamcı çağdaşların en çok kullandığı argüman, çağdaş uygarlığın iyi yanlarını almakla sınırlıydı. Bu dönemde İslamcılarının en çok kullandığı argüman Japonya örneğiydi. Onlara göre Japonlar, çok dikkatli bir şekilde özlerini kaybetmeden modernleştiler ve batının "yoz" özelliklerini almaktan imtina etmişlerdi. Fakat sosyolojik gerçek, hiç de öyle değildi. Japonya gelişimi de temelde emperyalist bir nitelik taşımış ve Çin ile Kore'ye yönelmiş, emperyalist ırkçı bir saldırganlıkla sonuçlanmıştır. 19. yy. sonlarından itibaren 20. yy. başında Japon emperyalizmi dikkat çekici hamleler yapar. Bu emperyal saldırganlığı, 2. Dünya Savaşında, doruk noktasına ulaşır. Japonya, Çin ve Kore'de büyük katliamlar ve ahlaki olmayan pek çok uluslararası savaş suçu da işler. Bu savaş suçları ise, Japonya tarafından daha yeni kabul edilmiştir.⁸ Japonya'nın 2019 yılında, 200 bin Koreli kadına tecavüz suçunu kabul etmesi bu mitin çöküşünü sağlıyordu. Geleneğini tamamen yitirip, dinsel olarak Budizmden, Şintoizme geçen, hatta geleneksel askeri sistemini de değiştirip Amerikan tazi bir modernizasyon süreci başlatan, Hitler ile emperyalist-ırkçı planlar kuran Japonya, tarihin en vahşi emperyalist saldırganlığının suç ortağı olmuştu. Dolayısıyla İslamcılarının Japonya modernleşmesinin üstünlüğü kuramı da böylece çöküyordu.

Peki Osmanlı ne yapmalıydı, bu konuda kafa yoran bir isim olan Sebahattin, reformların başarılı olmamasının asıl nedenini, batılı değil, doğulu toplum tipinin geliştirilmesi olarak görüyordu. *Tanzimat, büyük bir memur ordusu getirmiştir* (Berkes: 2019, s. 397) Türk insanı ya memur ya askerdi. Kentli ve burjuva olan Türk çok azdı ve ne yazık ki Türk sınıfının elinde de yeterli sermaye birikmiyor ve iyi bir eğitim de alamıyorlardı. Bu noktada Osmanlı'da hala Türkçülüğün, felsefi bir sistem olarak da oluşturulamadığını görürüz. Ayrıca ilginç bir fenomen daha vardır: Türk halkı, kendilerini doğrudan Türk olarak da görmüyorlardı. Onların Türklükleri, yabancıların onlara "Türk" demesinden ileri geliyordu. "Yoksa aydın ve yüksek tabakanın üyeleri hala "Türk" değil, "Osmanlıydı". (Berkes: 2019, s. 405) Bu durumda ulusal bir bilinç oluşumunu uzunca bir süre engellemiş devrimsel bir dönüşümün önüne her zaman bir set çekmekteydi.

⁸ Yaklaşık 200 Bin Kadın, 1910-1945 yıllarında Kore Yarımadasını İşgal eden Japon askerilerin tecavüzü ve cinsel istismarına uğramıştı. Japonya bu iddiaları kabul ederek, doğruladı. 08 Aralık 2019, 18:37, *Independent*, <https://www.indyturk.com/node/101221>

Atatürk ve Cumhuriyet Dönemine Geçiş Etkileyen Felsefi Düşünceler

İslam coğrafyasının skolastik mirasını devralan Osmanlı, ne yazık ki orijinal hiçbir felsefi bilgi birikimi ve bilimsel (kuramsal) gelenek geliştirememişti. Tanzimat'tan beri felsefeye karşı bir ilgi doğmuş olmakla birlikte o zamana değin, hiçbir yerde felsefe okutulmuyordu. II. Abdülhamit döneminde felsefeye ilgilenmek “*materyalistlik, dehrilik, zındıklık, conluk*” sayılırdı. Mülkiye okullarına felsefe konması girişimine karşı gençlerin inançlarını sarsacağı iddiasıyla karşı gelinmişti. Dar'ül Fünun ve öteki Yüksek Okullarda psikoloji, felsefe, matematik, pedagoji, fizik, kimya, tıp alanlarında yetişecek öğretmen ve profesörleri yetiştirmek üzere İsviçre ve Fransa'ya öğrenciler gönderildi (Berkes: 2019, s. 461) Osmanlıda 19. yy.'da gelişen fikir hareketlerinin arka planında “aydınlanma, pozitivism, maddecilik ve evrimcilik” bulunuyordu. Ayrıca Prens Sebahattin'in izinden giden Mehmet Ali Şevki (1881-1963), Abdullah Cevdet (1869-1931), İsmail Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978), Mehmet Emin Erişgil (1891- 1965) ile birlikte Osmanlıda açık bir şekilde batı felsefesi etkisi görülemeye başlamıştı. İlk defa, “pozitivism, Bergsonculuk, Pragmatizm, Marxism” etkisi görülür. Ayrıca buna Naci Fikret (1891-1945) Namdar Rahmi Karatay'ın (1896-1944) temsil ettiği “Enerjetizm” akımını da ekleyebiliriz. Pragmatizm'i, Emin Erişgil ve Awni Başman (1887-1964) temsil ediyordu. Pozitivist etkinin en kuvvetli etkisi ise, Ankara Üniversitesine gelen Alman bilim filozofu Reichenbach ile doruğa çıkmaktaydı. Onun asistanlığını yapan Nusret Hızır (1899-1980) bu geleneğin devam ettiricisiydi. Pozitivism'in Atatürk'ün üzerinde de çok büyük bir etkisi vardı. Modern bilimin ve teknolojinin gelişimini analiz eden Atatürk'e göre de tek çıkış yolu, bilimsel bir toplumsal-hukuksal düzene geçişle ancak mümkün olacaktı. Atatürk'ün emriyle, Alman Mimar Bruno Taut⁹ tarafından yapılan Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin, dış cephesine “*Hayatta en hakiki mürşit ilimdir*” sözünün yazılması, Atatürk'ün üzerinde görülen pozitivismin etkisiyle oluşmuştur.

19. yy. sonları 20. yy. başları bütün dünya dengeleri açısından son derece buhranlı ve sancılı geçiyordu. Bu dönemde Osmanlı'da da yaşayan dikkat çeken bir isim vardı. Latince “*Küçük*” anlamına gelen “*Parvus*,” takma adıyla bilinen, gerçek adı “*Alexandre Helphard*” (1867-1924) olan Rusya'da doğmuş, Almanya'da doktora yapmış bir kişi vardı. Son derece dikkat çekici etki yaratan bu ismin düşünceleri İttihat ve Terakki'nin de üzerinde derin bir etki yaratacağı. Onun 20.yy. başlarında Osmanlı üzerine yapmış olduğu tespitleri son derece tutarlı olmuş ve kendisini her alanda doğrulamıştır. 1905 Rus devrimine katılmış, Sibiry'a sürülmüş, 1910'dan önceki yıllarda “*Kautsky, Trotsky, Rosa Luxemburg ve Lenin*” ile tanınmış birisiydi. Ayrıca çok önemli bir etki yapan “*Sömürgecilik Politikası ve Yıkılışı*” adlı bir kitabı bulunmaktaydı. Sosyalist devimin, Rus Çarlığında olacağını, fakat bunun sebebinin kapitalizmin yıkılışı değil büyük Dünya savaşının çıkmasıyla oluşacak olan boşluktan istifade olacağını düşünüyordu. Ayrıca, Osmanlı'nın Almanya yanında savaşa gireceğini, fakat bu savaşta eğer kaybederse de yıkılacağını dile getirmişti. Pek çok konuda değerlendirmeleriyle ve İttihat Terakkicileri de etkileyen tespitlerde bulunmuştu (Berkes: 2019, s. 467). Ayrıca Türkler'in Sosyalist bir devrim yapma ihtimalinin ekomik-politik eksiklerinden ötürü mümkün olmayacağını da dile getirmişti.

Osmanlı geleneğinde medrese bir din kurumu değil, bir devlet kurumuydu ve başlıca fonksiyonu hukuk eğitimi vermektir (Berkes: 2019, s. 457). 1914 yılında, yalnızca İstanbul'da 178 medrese vardı. (Berkes:2019: 439) Burada 7000 öğrenci vardı, ama çoğu askerden kaçmak için burada oyalanıyordu; çünkü çoğunun yaş ortalaması 35-40'tı ve burada dünyayı takip edecek bir eğitim formasyonları da yoktu. Çelişik bir biçimde, siyasal, kamusal, eğitim ve kültürel ortamda sürekli, “maneviyat, değerler, otorite ve disiplin” vurgulanmasına rağmen, “*toplumsallaşmayan bir ahlaksal*” yapı, kendisini en çok iktisadi hayatta etkili olacak olan “*gevşeklik, tembellik, vazgeçme, çalışmama, eylemsizlik ve üretmeme*” davranışlarıyla gösteriyordu. Ahlaki değerler, “devlete bağlılık, disiplin ve otorite” kavramları, çok sık kullanmasına rağmen, aslında bu kavramların içeriğinin de maneviyat açısından “boş ve etkisiz” olduklarını görülmekteydi. Bu disiplinler yapı Batı'da gelişen benzeri Neo-Staocılığa

⁹ Bruno Juliu Florian Taut, Alman asıllı mimar, Atatürk'ün davetiyle Türkiye'de pek çok eser yapmıştır. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi en önde gelen eseridir. (04 Mayıs 1880 Königsberg- 24 Aralık 1938 İstanbul)

benzer bir “ahlak, çalışmak ve disiplin” içerikli yaklaşıma hiç benzemiyordu ve batıda gelişen Neo-Stoacılık’taki gibi “toplumsal bir ahlak oluşturamıyordu. Ayrıca disiplin kavramı da batıdan yanlış anlaşılıyordu. Disiplin, sadece otorite, itaat ve kontrol odaklıydı eğitimsel, ekonomik bir çalışkanlığı her gün düzenli aynı şeylere odaklanarak, ilerleme ve gelişmeyi içermiyordu. Yani eğitim ve iş dünyasında disiplinli bir üretme ve çalışma da yoktu. Ayrıca ahlak dışında, “kültür-egitim-hukuk” açısından da bir eksiklik vardı. 19. yy.’da, özellikle Tanzimat, Meşrutiyet ve diğer modernist hareketlerin hiç birisinin somut, modern ya da ulusal bir kültür politikası veya amacı bulunmamaktaydı. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi reformları, hem eğitim, hem de kültür yaratıcılığında yoksundu. Ulusal kültür, yalnız, eğitimsiz halk arasında yaşamaktadır. *Meşrutiyetin yaptığı şey: bir kültür anlamlılığı içinde birleşmezler. Ulusal kültüre dönük değildir* (Berkes: 2019, s. 456).

Modernleşme hareketi içinde olan düşünürlerin çoğu bir şekilde batının, kültürel üstünlüğünü baştan kabul ediyorlardı. Fakat tam olarak ne yapılması gerektiğine dair hiç birisi, sistemli bir “kültür, eğitim, bilim, ekonomi, siyaset” modeli geliştiremiyordu. Örneğin; Tefik Fikret, yabancı dil eğitimi için şöyle düşünüyordu: *Liberalizmi ve özel girişimcilik ruhu bize model olması gereken bir ırkın dili olduğundan önem verilecekti.* (Berkes, 2019, s. 454) Bu değerlendirme, aslında kendi içinde çelişki taşır ve Cumhuriyet ideolojisiyle de çelişir. “*Model olması gereken ırk*” olarak, belli bir toplumun, bu şekilde yüceltilmesi, E.Said’in değimiyle, tam da kültür emperyalizmden alınan bilinçdışı hazı gösteriyordu. (Said, 2016, s.181-216) Bu düşünce şekli Osmanlı’yı, doğrudan sömürge seviyesine indirgemekten başka bir şeye de hizmet etmemekteydi. Benzer şekilde Yusuf Akçura da ilk defa çağdaş devletin dayanağının “burjuva” olduğunun altını çizmiş ve liberal-kapitalist kuramın önemine vurgu yapmıştır: “*Çağdaş, ileri devletler burjuvazinin, sermaye adamlarının, bankerlerin omuzları üzerinde yükselmiştir* (Akçura, 1917 & Berkes: 2019, s. 468). Türkler, bir burjuva sınıfı geliştirmezlerse, köylüden ve hükümet memurlarından oluşan, ulusal bir Türk toplumunun yaşama olanağı çok zayıftı (Berkes, 2019, s. 468).

Özellikle Montesquieu’nun düşünceleri ve erkler ayrımı düşüncesi, uzunca bir süre sonra Osmanlıda, meşrutiyet ve Kanuni Esasi ile ilan edilmiş oluyordu. Montesquieu’ya göre, yasaların da bağlı olduğu, yasalar vardır. Yasaların aslında “bir ruhu” vardır. Toplumda yasa varsa o toplum güçlü olur. Üç tür yönetim şekli vardır: “Cumhuriyet, Monarşi ve İstibdat (despotizm)”. Bu siyasal felsefi doktrinlerin, Osmanlı-Türk entellektüel ve siyaset düşünürleri üzerinde etkisi açık bir şekilde görülür. Batılılaşma adını yapılan yasalar bu bağlamda gelişirler. Bu amaçla yapılan ilk müdahaleler, 3 Kasım 1839’da Sultan Abdülmecid döneminde ilan edilen Tanzimat Fermanıdır. Ardından 1876’da, Kanuni Esasi ile ilk anayasa yazımında, II. Abdülhamit zamanında ilan edilen ve açılan meclis ile batı tarzına yakın bir sisteme geçişin denemeleri yapılmış, çok kısa sürmesine rağmen ekilen tohumlar birkaç on yıl sonra yeniden canlanmıştır. Ayrıca Türk entellektüelleri ve Cumhuriyetin temel felsefesinin oluşmasında J.J.Rousseau’nun da büyük bir etkisi olduğunu görürüz. Rousseau’nun modern siyaset kuramı, toplum-egitim ve kültür felsefesi ve özellikle batı kültürüne karşı, eleştirel duruşu Atatürk’ü derinden etkilemişti. Cumhuriyet felsefesi, Rousseau’nun eleştirdiği batı emperyalizmine karşı gelişmiş, fakat yeni kurulacak devletin temel dayanaklarını da yine batının üst yapısal kurumlarına dayandıracaktı. Ayrıca Cumhuriyet felsefesinin gelişmesinde liberal İngiliz filozoflar Locke, Hobbes, Smith ve Hume’un etkilerini de görmek mümkündür. Bu düşünce dizgesi, bireyi yücelterek modern, özgürlükçü bir toplum tasarlamakta birlikte, bilimsel metodolojiyi ön plana alarak, insan aklını, tabula rasa-boş bir levha” olarak görecekti. İngiliz düşünürlerinin,(Locke-Smith, Hume) empirist ve liberal etkisi, Atatürk üzerinde açık bir şekilde “deneyimsel olarak” görülür. Ayrıca Atatürk ve Cumhuriyet devrimine giden yolda derin bir etki yaratan düşünür ve kuramları şöyle sıralayabiliriz: “Aydınlanmacılık, rasyonalizm, aklın kılavuzluğu, otoriteden bağımsızlık, empirizm (deneycilik), Pozitivizm (olguculuk), pragmatizm (faydacılık), liberalizm, devlet kapitalizmi, sosyalizm, sekülerizm (laiklik). Artık yeni kurulan devletin felsefi olarak amacı, kutsal devletten yapay devlete geçiş, demokratik hak ve özgürlük talebi, mülkiyet hakkı ve güvencesi, serbest ticaret özgürlüğü, girişimcilik, cesaret, atılım, erkler ayrımı, eleştirel, akılsal, bilimsel eğitim olmuştur. Böylece

büyük bir kavramsal değişimin önü açılmış olur. Bu süreç aslında sekiz asırlık orta çağdan çıkışı temsil eden, özbilinçsel bir aydınlanmayı, Hegel'in diliyle söylersek "yabancılaşmanın, aşılmasını, "kendi bilincine ulaşmayı" ifade etmekteydi.

Ayrıca Alman filozofu, diyalektiğin kurucu babası Hegel'in de Atatürk ve Cumhuriyet felsefesi üzerinde derin bir etkisi olduğunu görürüz. Hegel'in diyalektik düşüncesi, tarih felsefesi, hukuk felsefesi ve özellikle "burjuva ulus" devlet teorisi Atatürk'ü derinden etkiler. Hegel'in siyaset, hukuk felsefesinde en üst kategori devlettir. Eğer devlet yoksa hiçbir şey var olamaz. Devlet, bütün yapıların varlığını belirleyen en süt kategoridir. Hegel'e göre devlet, "özgürlüğün, nesnel –öznel ahlakın, toplumsal düzenin, bilimin, sanatın, eğitimin" kısacası, bütün tinsel yaratıların var olmasının ön koşuludur. Eğer devlet yoksa, hiçbir "değer, bilgi, sanat, din ve özgürlük" var olamaz. Hegel, bu noktada şöyle düşünmekteydi: "*Eğitim ancak tarihi bir toplum içinde var olur. Fertlerin içten şekillendirilmesi ancak kendi ailesinin kendi okulunun, kendi ana dilinin, kendi ahlakının manevi atmosferi içerisinde yer alır ve onun damgasını taşır. Eğitiminin yapacağı çocuğun benliğinde objektif şuurun gücünü geçerli kılmaktır*" (Aytaç, 1980, s. 245). Bu noktada Osmanlı, Hegel'in düşündüğü gibi ahlak ve değerler açısından "tarih bilincinden ve ulus kavramlarına (Hegel, 1977, s. 214) yaklaşarak, en sonunda "ulus, devlet, ahlak" bağlamında "Türk birliği, Türk tarihi ve kültürü, Türk dili, aydınlanma muasırlaşma, bilimsel üniversite eğitimi, milli iktisat, milli edebiyat" gibi kavramlara ve düşünceye ulaşacak fakat bu konulardaki asıl atılımı Cumhuriyet döneminde yapacaktı. Çünkü Cumhuriyet felsefesi ve bilincinin gelişimi, Osmanlı'nın iki asırdır süren felsefi arayış ve bilinçlenmesinin doğal bir sonucuydu. Cumhuriyet felsefesinin kültür ve eğitimsel hedefleri belirgin bir şekilde "ulusalcılık" noktasında Hegel'ciydi.

Osmanlı ve Cumhuriyet felsefesinin köklerinde derin bir etkisi bulunan bir diğer ekonomik-politik kuram ise K. Marx'ın "Sosyalizm" kuramına dayanmaktaydı. Marx, önemli bir Hegelci ve materyalist bir filozoftu. Marx, dikkat çekici bir şekilde, Osmanlı ekonomi-politiği üzerine düşünmüştü. Asya Tipi Üretim Sistemi ve Osmanlı üzerine pek çok metin yazdığı *New York Daily Tribune* gazetesinde Marx, Osmanlı ve Asya Tipi Üretim Sistemi üzerine düşünmekteydi (Hilav, 2020, s. 152). Osmanlı'nın içinde bulunduğu ekonomi-politik, Osmanlı entellektüelleri dışında pek çok düşünürün, doğrudan ilgisini çekiyordu; çünkü Osmanlı'da var olan ekonomi-politiğin yapısal dönüşümü bütün dünyada yakından izleniyordu. Osmanlı'nın yaşadığı bu gelişme, genel olarak insanlığın düşünsel evriminin önemli bir parçasıydı. Atatürk ve Cumhuriyet'in temel felsefesi, öncelikle batı emperyalizmine karşı savaşıyor, Marxizmin belirttiği gibi, batı kapitalizmi ve emperyalizmine karşı konumlanmıştı. Bu noktada sosyalist pek çok harekete benzer şekilde, öncü bir hareket olarak da değerlendirilmekteydi. Cumhuriyet temelde halkçı, sınıfsal üstünlüğü reddeden, devletçi, sosyal bir devleti yücelterek sosyalist diyebileceğimiz pek çok uygulama ve yasal haklara sahip olmuştu. Marx ve Lenin fikir olarak Atatürk'ü etkilemişlerdi fakat şunu unutmamak gerekir ki Atatürk hiç bir siyasal-felsefi düşünce sistemine kökten bağlanmamıştı.¹⁰ Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş doktrini bu bağlamda, hiçbir zaman Sosyalist bir devlet olarak sınırlandırılmamıştı. 20 yy. başlarında ve ardından Sovyetlerin etkisiyle Doğu Avrupa'da 2. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan bütün sosyalist devletlerin 1990'larda çöktükleri görülünce, Atatürk'ün bu noktada ne kadar doğru değerlendirmelerde bulunduğu bir kez daha anlaşılmaktadır.

Son olarak Harbiye'deki Fransız etkisi bağlamında, Atatürk üzerine tekrar düşünelim. Atatürk, eğitimini Harbiye'de tamamlamıştır. Harbiye unutulmamalıdır ki, o dönemde modern Fransız etkisiyle oluşturulmuş ve subayların Fransızca eğitim aldıkları bir eğitim kurumunu temsil etmekteydi. Ayrıca II. Abdülhamit'in İstibdat döneminde, başlayan isyanlarda en çok Harbiye ve Tıbbiyelinin ön planda olduklarını da görürüz. Osmanlı entelektüel sınıfı üzerinde Fransız düşüncesinin etkisi de yadsınmaz. Bu Fransız etkisinin temeli, aslında Descartes'e, bu bağlamda Kartezyen düşünceye dayanır. Kartezyen felsefe, "geometrik ve analitik" düşünce etkisi, Descartesçi, parabolik şüphe mantığına doğru evrilmiştir. Bu etkiyi Atatürk'ün Türkçe "geometri" kitabı

¹⁰ Bu konuda bakınız, Adorno (1973), Horkheimer (2005), Russel (2004)

yazmasında açıkça görülür.¹¹ Ayrıca Atatürk'ün üzerinde görece çok daha uzaklardan; Amerikan Pragmatizmi bağlamında Türkiye'ye de gelerek "Yüksek Öğretim Reformu"¹² raporunu yazan J. Dewey'nin de inkar edilemez bir etkisi de bulunmaktadır.

Sonuç

Cumhuriyetin 100. yılını kutladığımız bu günlerde, bu incelemede, özellikle, bugüne nasıl gelindiğinin felsefi olarak bir analizini yapmak istedik. Bu incelemede Cumhuriyet üzerine genel değerlendirmeler yapmaktan ziyade var olan Cumhuriyet rejiminin yapısal ve kuramsal olarak köklerini açık kılmaya odaklanılmıştır. Ayrıca böylesi bir incelemenin kapsamı, sadece Türkiye Cumhuriyeti'ni dönemini de kapsamaz, kapsamamalıdır da. Çünkü felsefi ve düşünsel üst yapısal kurumların varlığı ve epistemik ontolojik kökleri, benzer ön kabullerden hareketle, günümüzde, bilim, felsefe, din, eğitim ve sanat gibi alanlarda benzer şekilde devam etmektedir. Ayrıca, hala etkilerini gördüğümüz pek çok düalist, skolastik, metafizik düşünce geleneği, etik ve toplumsal-siyasal normatiflerde karşımıza yeniden çıkmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin temel felsefesi ve aydınlanma ideolojisinin kökleri, yaklaşık sekiz yüzyıllık durağanlaşmış bir kültürel ortamda yaşanan çok önemli bir düşünsel evrimin son halkasını temsil etmektedir. Bu amaçla bu incelemede geniş bir perspektifte, yaklaşık sekiz yüz yıllık geleneğin bir analizi yapılmak istenmiştir. Çünkü Osmanlı'nın ve Cumhuriyet döneminin, uzunca yıllar benzer şekilde yaşadığı temel felsefi kültürel dikatomiler bu sekiz asırlık dogmaların etkisiyle, çelişkileriyle ve onların aşılmasıyla şekillenmiştir.

Cumhuriyet devrimi, unutulmamalıdır ki, öncelikle felsefi, dilsel, tarihsel ve kültürel daha sonra bilimsel ve endüstriyel bir devrimdir. Bu devrimin en önemli amacı düşünce, anlam, düşünce ve eylem noktasında özellikle "dil" üzerinden hareket etmektedir. Çünkü bütün yeni Cumhuriyet anlatısı, tarih ve kültür kuramı, yeni bir dilsel ifadeden ve bu dilin dünyasının sınırlarından ibaret olacaktır. Bu anlamda dil devrimi, bütün devrimlerin önünde, hatta onlara öncelik taşıyan bir özelliğe sahiptir. "Dil, tarih ve kültürel bilinç" üst boyutta bir düşünsel birikim gerektirir. Bu amaçla Atatürk'ün öncelikle açtığı ilk Fakültelerden birisinin Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin "*dil, tarih, felsefe ve kültür*" alanlarını barındırmasının böylesi bir felsefi amacı da bulunmaktaydı. Kuşkusuz bu arayış, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür felsefesinde de aynen karşımıza çıkar. Cumhuriyet felsefesi, yeni tarih tezini, "Güneş Dil Teorisi" ile Anadolu kültürlerinden başlatacak ve kültürel felsefi köklerine, ana yapıcı kodlarına geri dönecekti. Bu teori, tarihsel olarak Yunan düşüncesi ve kültürlerinden de daha eskiydi. Bu kurum, kendi içinde önemli de bir ayırım barındırır. O da, bütün ilerleme ve gelişmeyi Yunan'dan başlatan Batılı tarih kuramlarına karşı, eleştirel düşünmeye bizi davet etmektedir. Bu noktada Cumhuriyet düşüncesi, Hititler gibi Anadolu'daki eski uygarlıkları da Türk kabul etmekteydi (Küyel, 1973, s. 99). Böylece Osmanlı'da çok bilinçli olmayan, zaman ve tarih algısı, bu düşünceyle aşılmakta ve Türkiye Cumhuriyeti, kuruluş felsefesinde son derece önemli bir referans noktasına, "*tarih, zaman ve anlatı*" noktasında oluşturulacaktı.

Cumhuriyetin 100. yılında, Osmanlı'dan aktarılan bazı düşünsel-davranışsal kalıplarının benzerini görebilmek yine de mümkündür. Buna örnek olarak devlet kuramı-yönetmel ve bürokraside hala, devleti, yapay-sözleşmeye dayalı bir yapı olarak değil de hala canlı bir organizma gibi ele alan ve devleti kutsayan bir devlet imgesi görürüz. Türk toplumunda, genellikle Doğu toplumlarında görülen siyasal alandaki, merkeziyetçilik düşüncesini benzer şekilde geçmişte olduğu gibi bugün de devam ettiğini görürüz.

Osmanlı'da devlet, toplumdan gelmez, yani modern siyaset felsefesinde gördüğümüz gibi "sözleşmecî-yapay devlet kuramı" yoktur. Geleneksel Platoncu, organizmacı devlet kuramı ve monarşi vardır. Devlet, toplumun

¹¹ Atatürk'ün "*Geometri*" kitabı yazmasının asıl amacı bu alanda dili sadeleştirmek ve yabancı kelimelerden geometri alanını temizlemektir. Ölümünden bir buçuk yıl önce, kendi eliyle yazdığı bu kitapta Descartesçi analitik geometri düşüncesi ve Descartesçi, Cogito düşüncesinin Harbiyeli bir subayda yarattığı etki göze çarpar.

¹² <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/928>

ekonomik çıkar sınıflarının, içsel çıkarlarına da dayanmaz. *Siyasal egemenlik, toplumsal köklerden gelmez; toplumun üstüne, Tanrı tarafından, dışarıdan oturtulur* (Berkes, 2019, s. 31-32). Bütün gücünü, maddesel dünyanın ötesinde tinsel bir güçten “Tanrıdan” alan iktidarın meşruiyeti de sorgulanamaz ve yetkileri de bu anlamda doğal olarak kısıtlanamaz. Ayrıca Osmanlı’daki, ekonomik üretim sistemi “feodalizm” de değildir. Osmanlıdaki ekonomik-politik örgütlenme “Asya tipi” bir üretim sistemi olduğu için diyalektik olarak feodalizme ve kapitalizme evirilmemiş; hatta feodalizmin de gerisinde kalmış, rekabet gücünü iyice kaybetmiştir. *“Osmanlı’da halife-padişah, feodal ya da kapitalist ekonomiye katılmamıştır. Bu iki ekonominin etkisi altına girdiği zaman da devlet mülkiyetine dayanan ekonomik gücünü ve kaynaklarını birer birer yitirmiştir* (Berkes, 2019, s. 26).

Osmanlıda ve Türkiye’de, Batıdaki gibi benzer şekilde gerçekleşen bir Aydınlanma dönemi diye bir dönemin var olmadığını açık bir şekilde görürüz. Ülken’e göre bu fikir cereyanının kendi bünyemizden doğabilmesi için *“ondan önce, bu fikirleri hazırlayan empirist ve akılcılık çığırılarının, Rönesans ile başlayan Descartes, Locke ile gelişen bütün modern felsefenin Türkiye’de yaşanmış olması gerekir.* (2017, s. 61) Fakat bu isimlerin, epistemolojik akımların, benzer tartışma ve düşüncelerin benzerlerinin, epistemik bir perspektifte gelişmediğini görürüz. Aynı şekilde Şerif Mardin ve Şükrü Hanioğlu, geleneksel Osmanlı entelektüel düşüncesi, temelde devletin gücünün korunması sorununa odaklanmış “muhafazakâr, bürokratik dünya görüşü” mahiyetini arz ettiğini vurgulamışlardı (Hanioğlu, 1981, s. 34). Bu etkiyi, *“düzen-otorite ve disiplin”* bağlamında, özellikle İmparatorluğun en sancılı dönemlerinde iktidarda bulunan II. Abdülhamit döneminde yapılan hem modernist (baticıl) hem de baskıcı (gelenek-din) uygulama ve çelişkilerde açık bir şekilde görebiliriz. *Abdülhamit devri mekteplerinin mezunları arasında ortaya çıkan eğitimsel sonuç öyle görünüyor ki otoriter bürokratik ideolojiyle, ilerlemeci dünya görüşünün bir sentezi olmuştur* (Somel, 2015, s. 341). Bu eğitimsel, kültürel reformlar baskı, düzen ve disiplin amacıyla yapılırken, II. Abdülhamit’in mutlak iktidarını da derinden sarsacak gelişmelere evrilecekti.

II. Abdülhamit döneminde “ilerleme” fikrine çok vurgu yapılmasına rağmen, ironik bir şekilde ilerlemenin temeli olan “eleştiri” katı bir şekilde yasaklanmıştı. *“1860 yılında Bab-ı Ali matbuat Nizamnamesi adıyla Osmanlı hükümetine karşı her türlü eleştiriye yasaklayan bir yasa çıkardı* (Somel, 2015, s. 71). Bu durumun kendisi, çelişkiyi ortaya koymakla beraber, bu gelişmelerin, Aydınlanma yaşamayan bir toplumda, bir anda olmasının zorluğunu tekrar gözler önüne seriyordu. Ama bu çelişki er ya da geç aşılacak ve şu gelişmelere evrilecekti: *“Tanrı düzeni kavramı yerine tabiat düzeni kavramı gelecek; toplum dışında ve üstünde devlet anlayışı yerine sınıflara ve onların arasındaki çatışmalara ve uzlaşmalara dayanan yasal devlet (hukuk devleti) kavramı gelecek; “gelenek” kavramı yerine “ilerleme” kavramı gelecek; “denge” kavramı yerine “devrim” kavramı gelecek; toplumsal sınıfların oldukları yerde kalması ülküsü yerine kişilerin toplumsal yapıdaki yerlerini sınıfsal bölünüşlere göre elde etmesi olgusu çıkacaktır.”* (Berkes, 2019, s. 33)

Cumhuriyet döneminde yapılan en büyük devrim kuşkusuz yükseköğretimde yapılan devrim ile evrene, bilgiye, felsefi olarak ilk defa epistemolojik bir düzlemde yaklaşılacak bir dönemi temsil etmekteydi. Üniversitelerin bu devrimde görevleri ve işlevleri son derece önemliydi. Bu reformların yapılması için yurt dışından pek çok uzman getirtildi. Bu uzmanların, ülkeleri, gelenekleri ve arka plan ideolojileri de aslında sundukları modelin içeriğini belirliyordu. Bilinen ilk eğitim reformuyla ilgili rapor J. Dewey’nin, *Türkiye Maarifi Hakkında Raporudur. 1925 ve 1928 Maarif Mecmuasında* yayınlanmıştır. Ardından 1925 yılında Almanya’dan Kerschensteiner’i davet edilmiş, fakat o rahatsızlanınca onun yerine yardımcısı, Alfred Köhne gelmiştir. Unutulmamalıdır ki o dönemde hala nüfusun %80’i köylerde yaşamaktadır. Kate Vixon Wofford, Amerika’da, Köy Eğitimi alanında uzmandır, 1951 yılında Türkiye’ye davet edilir. Köy Enstitülerini inceler ve “Türkiye Köy Okulları Hakkında Rapor”u yazar. Görüldüğü gibi çok geniş bir kültürel, felsefi doktrinden kuram ve düşünürün, düşünce ve önerileri incelenmiş ve ilk defa bilimsel bir Yüksek Öğretim reformu düşüncesi, bilimsel olarak ortaya çıkmıştır. Bu arayışların kültürel etkileri çok geçmeden kendisini her alanda

göstermiştir. Genel eğitim reformunu incelediğimizde şu başlıklar dikkatimizi çeker: teknik ve mesleki eğitim, Üniversite öğreniminde reform, halk eğitimi üzerine, köy okulları ve köylü halkın eğitimi üzerine ve en sonunda Köy Enstitüleri ve köylü eğitimi reformu.

Fakat bu denemelerde de aslında yine Osmanlı ve İslam medeniyetindeki gibi, “*hakikatin, bilginin üretilmesi de, dışarıdan, “ithal edilebileceği” düşüncesi, benzer şekilde karşımızdadır. Modern Türkiye Cumhuriyeti’nde de aynı düşünme şekli karşımıza çıkar. Bilgi üretme sistemlerinin, öncelikle geliştirilmesi gerekir. Üniversiteler, sanatçılar, düşünürler bu alanda bilgi üretmeli ve devrimsel sürecin birer “öznesi” olmalıydılar. Cumhuriyet dönemi, bu amaçla çağdaşlaşmasının yönünü, “dil, düşünce ve kültür çağdaşlaşması” yönünde ilerletmek istemiştir. Bu gelişme, doğal olarak kültür devrimi denilen süreci de başlatmıştır (Berkes: 2019, s. 547). Fakat bu devim nasıl ve hangi yönde ilerleyeceği net değildir. Osmanlı’nın 19.yy.’da yaşadığına benzer şekilde düalist bir toplumsal bölünme ve yapılanma yine benzer şekilde “rasyonel-irrasyonel” “modernist-muhafazakar” “laik-dindar” “maddeci-idealist” olarak devam etmektedir.*

İçinde bulunduğumuz 100. yılda Cumhuriyet, bizden, bu yüzyılın anlamını, kökenlere inerek sorgulamaya davet etmektedir. Bu amaçla yaptığımız bu incelemede Cumhuriyet ideolojisinin epistemik ve ontolojik kökeninde, yaklaşık sekiz yüz yıllık bir düşünsel olgunlaşmanın var olduğunu görürüz. Felsefi olarak çağını analiz etmek, geçmişi çok iyi kavrayabilmekten geçer. Cumhuriyetin 100.yılına geldiğimiz bu günlerde, “sekiz yüzyıllık” tarihsel belirleniminin, nasıl dönüştürüldüğü; diyalektik olarak nasıl aşıldığının öncelikle tahlil edilmesi gerekir. Skolastisizm ve dogmatizmin son yüzyılda aşılabildiği tek Müslüman toplumunun, sadece Türkiye Cumhuriyeti olması da bu noktada son derece önemlidir. “*Seküler, modern, bilimsel ve akılcı*” toplumsal kurumların artık günümüzde, diğer “geri kalmış-sömürülmüş” müslüman toplumlarına, Güney Amerika, Afrika uluslarına bir model olabilmesi, Türkiye Cumhuriyeti’nin 100. Yılında, özel ve gurur verici bir gelişme olarak okunmalıdır. Bu olgunun varlığı bile, yapılan Cumhuriyet devimi ve kurumlarının haklılığını ve meşruluğunu bir kez daha ispatlamaya yetmektedir. Çünkü artık Türkiye Cumhuriyeti, *doğunun, batısını temsil etmektedir.* Kökensel olarak Cumhuriyet’in yaptığı bütün devrimler, Osmanlı’nın son iki yüzyıllık modernizm sürecindeki yaptığı ısrarlı idealin (pek çok başarısızlığa rağmen) cisimleşmiş halidir. Bu yüzden Osmanlıyı ve Cumhuriyeti, birbirinden bağımsız- kopuk” sıçramalar şeklinde değerlendirmek kendi içinde hatalı olur. Gelişen tarihsel, siyasal, ekonomik olguları ve kültürel fenomenleri bu bağlamda analiz etmek gerekir. Bu farkındalık ancak, kendi öz bilincine ulaştığında, “kültürel, eğitimsel, sosyal, estetik, ideolojik ve ekonomik” değişim dinamiğini, kendi kültürel, felsefi evrimi içerisinde kendisini yetkinleştirebilecek ve “öz-bilince” ulaşmış, yeni atılımlar yapabilecektir. Cumhuriyet 100. yaşında, bu yetkinliğin “bilincine” ancak ulaşabilmiştir. Bundan sonra, “doğunun,¹³ batısını temsil eden bu Cumhuriyet”, yeni bir yol gösterici medeniyet noktasına; tarihsel ve diyalektik olarak yeniden çıkmaktadır. Tarihsel evrim, Osmanlı’nın, 14.yy.’da İslam medeniyetinin çöküşünün ardından kendisini içinde bulduğu sosyal ve tarihsel sürece benzer bir “hamilik ve yol gösterici olma” durumunun benzerini, bu kez “Cumhuriyet” süreciyle, Türkiye Cumhuriyetine vermiştir. Felsefi, tarihsel, ekonomik ve sosyal olarak, sürecin en zor kısımları artık çözülmüştür.

¹³ Burada “Doğu” derken, Müslüman-İslami Ortadoğu ve Ön Asya medeniyetleri kastediliyor, Uzak Doğu değil.

Kaynakça

- Akşin, S. (1990). *Türkiye tarihi III. Osmanlı devleti. 1600-1908*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Adorno T.W. (1973) *Negative dialectics*. London UK: Seabury Press
- Akyüz, Y. (1999). *Türk eğitim tarihi*. (7. bs.). İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- Aytaç, K. (1980). *Avrupa eğitim tarihi*. 2. Baskı, Ankara: DTCF Basımevi.
- Alamı, H. Muhammed (2015). *The origins of visual culture in the Islamic world, aesthetics, art, and architecture in early Islam*. London-New York: Paperback Edition, Published.
- Berkes, N. (2019). *Türkiye’de çağdaşlaşma hareketleri* (29. bs.), İstanbul: YKY.
- Bilim, C. Y. (1998). *Türkiye’de çağdaş eğitim tarihi. 1734-1876*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Cevizci, A. (2018). *Eğitim felsefesi* (5. bs.), İstanbul: Say Yayınları.
- Collingwood, R. G. (2005). *The idea of history*. (Ed. Jan Van der Dussen), England: Oxford University Press.
- Ergin, O. (1939). *İstanbul mektepleri ve ilim, maarif tarihi*. 1-2, İstanbul: Osman Bey Matbaası.
- Ergün M. (1982). Meşrutiyet döneminde medreselerin durumu ve ıslahı çalışmaları, A.Ü. *DTCF Dergisi*, 30 (1-2), 59-89. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dtcfdergisi/issue/66751/1043757>
- James, F. (2019). *The golden bough*. UK: Suzanteo Enterprises.
- Fortna, C. B. (2002). *Imperial classroom, Islam, the state, and education in the late Ottoman empire*. New York: Oxford University Press.
- Gazali, E. H. M. (2014). *Filozofların tutarsızlığı*. (Çev. M. Kaya, H. Sarıoğlu), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Gürol, M. ve Uysal, A. (2019). *Eğitim felsefesi*. Ed. Mustafa Ergün & Ahmet Çoban, Ankara: Pegem Yayınları.
- Gürol, M. ve Uysal A. (2019). *Türkiye’de modernleşme sürecinde etkili olan düşünce akımları ve eğitim, eğitim felsefesi*. Der. 11. Bölüm, Ankara: Pegem Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (1981). *Bir siyasal düşünür olarak Abdullah Cevdet ve dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Hegel, G. W. F. (1977). *Phenomenology of spirit*. (Trans. A.V. Miller), London: Oxford University of Press.
- Herper Hilav, S. (2008). *Felsefe yazıları*. İstanbul: YKY.
- İnalçık, H. (1964). *The nature of traditional society, political modernization in Japan and Turkey*. (Ed. E. Ward & DA Rustow), USA: Princeton University Press.
- İnalçık, H. (2011). *Kuruluş ve imparatorluk sürecinde Osmanlı devlet kanun Diploması*. İstanbul: Timaş Yayıncılık.
- İhsanoğlu, E. (2000). *Baş Hoca İshak Efendi, Türkiye diyanet vakfı İslam Ansiklopedisi*, 22, 529-530. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

- Grabar, O. (2018). *İslam sanatının oluşumu*. (Çev. Nuran Yavuz), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bahnassi, A. (2008). *Sanat ve estetikte yaratıcılık*. (Ed. E. İhsanoğlu), *İslam kültürü ve bilgi 5 içinde* (s.631-652), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çam, N. (1999). *İslam'da sanat, sanat'ta İslam*. 3. Ankara: Akçağ Basın Yayın.
- Çal, H. (2009). Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de müzeler. *Türkiye araştırmaları literatür dergisi*, 7(14), 315-333. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/653620>
- Grube, E. (1967). *The world of İslam*. New York: McGraw-Hill,
- Grobe, E. (1987). *What is islamic architecture? architecture of the islamic World*. G. Michell, London: Thames&Hudson.
- Grabar, O., Ettinghaousen E. ve Jenkins Madina, M. (2001). *The art of architecture of İslam (650-1250)*. Singapore: Penguin Books Ltd.
- İşcan, Z. M. (2015). *İslami düşüncede yenilik*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- James, G. F. (2019). *The golden bough*. UK: Suzanteo Enterprises.
- Kaçar, M. (1998). Osmanlı imparatorluğunda ilk mühendishanenin kuruluşu. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 9(54), 4-11.
- Küyel, M. T. (1976). *Türkiye'de Cumhuriyet döneminde felsefe eylemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Mardin, Ş. (1983). *İslamcılık, Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1986). *Din ve ideoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1983). *Jön Türklerin siyasi fikirleri 1895-1908* (2. bs.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nietzsche, F. (2019). *Tarihin yaşam için yararı ve sakıncası- zamana aykırı bakışlar*. (Çev. Mustafa Tüzel), İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Po-Chia, H. (1989). *Social dicipline in the reformation: central Europa 1550-1750*. London& New York: Routledge.
- Ponteil, F. ve Bilhan, S. (2019). Fransa'da 1789 öncesi eğitim. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 11(1), 143-164. doi: 10.1501/Egifak_0000000555
- Philips, D. C. (2001). *Educational philosophy: Historical perspective*. Ed. By N. J. Smelser – P. B. Baltes – P. Alto, London: Elsevier Science Ltd.
- Russel, B. (2004) *Batı felsefesi tarihi*, I-III, (çev: Muammer Sencer). İstanbul: Say Yayınevi.
- Said, E. (1994). *Entelektüel*. (Çev. Tuncay Birkan), İstanbul: Yayınevi.
- Said, E. (2016). *Kültür ve emperyalizm*. (Çev. Necmiye Alpay), İstanbul: Hil Yayınları.
- Schimmel, A. (1982). *Tasavvufun boyutları*. (Çev. Yaşar Keçeci) İstanbul: Adam Yayınları.

- Selim, D. (1998). *The well-protected domains, ideology and the legitimation of power in the Ottoman empire. 1876-1900*, London-New York: Tauris Publishing.
- Sencer, M. (1974). *Osmanlılarda din ve devlet*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Sencer, M. (1969). *Osmanlı toplumsal yapısı*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Settar, H. (1955). *İslam mimarisi*. (Çev. Nermin Sinemoğlu), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(3), 68-74.
- Somel, A. S. (2015). *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, otokrasi ve disiplin*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Strauss, C. L. (2007). *İrk, tarih ve kültür*. (Çev. Haldun Bayrı), İstanbul: Metis.
- Strauss, C. L. (2013). *Mit ve anlam*. (Çev. Gökhan Demir), İstanbul: İthaki.
- Szyliawicz, J. (1971). *Elite recruitment in Turkey, role of the Mülkiye*. UK, London: Politic Press.
- Toynbee, A. (1948). *Civilisation on trial*. London: Oxford University Press.
- Toynbee, A. (1925). The Turkish state of mind. *The Atlantic*, (October Issue), 0-0. Erişim adresi: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1925/10/the-turkish-state-of-mind/648673/>
- Toynbee A. (1965). *A study of history*. (Vol. 1.) London: Dell Publishing.
- Ülken, H. Z. (2017). *İslam felsefesi*. Ankara: Doğu Batı.
- Ülken, H. Z. (2013). *Eğitim felsefesi*. Ankara: Doğu-Batı.
- Ülken, H. Z. (2013). *Türk tefekkür tarihi*. İstanbul: YKY.
- Ülken, H. Z. (2011). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Yavuz, H. (2011). *İslam medeniyeti algısı üzerine, bilim, ahlak ve sanat bağlamında çağdaş İslam algıları, 1. Uluslararası Sempozyumu*, Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.

Extended Abstract

Purpose

It can be observed in the history of Turkish thought that an essential philosophical background is used in military, ideological, intellectual, and state theory. Called the "sword, pen, and heart" trio, this union has not changed in the Turkish state and intellectual tradition for hundreds of years. A philosophical look at the history of Turkish contemplation reveals a salient element – the praxis deriving intellectually from life and the structural integrity of an idealist system of philosophy in which practice is prioritized as much as theory.

The Ottoman Empire necessarily evolved toward a more secular and rational political and social philosophy as a result of the dialectical-cultural evolution it had undergone. In this context, the Ottoman Empire, directly connected to the Platonic and Aristotelian “organismic” state theory, reached a more modern “artificial-contractarian” state theory that could be seen in a more modern and political organizational structure. This process of dialectical transcendence was primarily realized through "culture, history, and language." At this juncture, our study necessarily shifted to a “hermeneutic and phenomenological” context, turning to an "ideological" analysis.

Design and Methodology

In this review, a theoretical analysis will be made. From the Ottoman perspective, the British, French, and German Enlightenment primarily referred to a period whose impacts were directly seen in terms of military, education, science, and industry. Besides thinkers such as Descartes, Montesquieu, Pascal, Locke, Hobbes, Rousseau, Kant, Hegel, and Marx, it was herein influenced by many thinkers such as Ibn Rushd, Al-Ghazali, Ibn Khaldun, and Ahmad Yasawi. Modern Western-origin contractarian and conflicting state theories extensively impacted the political-intellectual development of the Ottomans and the Turkish Republic at many points in the development of Ottoman political philosophy. The philosophical resolution of these difficult-to-solve philosophical, historical, and socio-economic factors took only two centuries. In this respect, the collision of various philosophical-economic doctrines within the 100 years of the founding of the Turkish Republic in this century undoubtedly emerges in this study. From Selim III to Mahmud II, from Abdülhamid to the Committee of Union and Progress, and from Positivism to Marxism, Nietzsche, and Durkheim, it appears as a general synthesis of the intellectual environment, philosophically, both historical and dialectical philosophical origins and modern Western philosophical-socio-economic developments in the process of creating a new society. The founding philosophy of the modern Turkish Republic, the impacts of the British, French, and German Enlightenment, the university reform, and the modernistic revolutions in the culture, art, and social structure brought about the construction of a new “nation-state.” To this end, this study sought to explain the basic intellectual paradigms that exist in the roots of the Republican philosophy in its 100th year. The analysis we made in this regard demonstrated that as we enter the new century, political and intellectual self-consciousness reached a new level, that the two-century conflict that has existed since the Ottoman Empire was resolved and transcended itself and dialectically transformed into a new paradigm.

Findings

Unfortunately, the Ottomans had inherited a “dead culture” from the Islamic world. The extinction of all “scientific and rational” studies in science, philosophy, and art, followed by Mongol invasions in Anatolia, caused an extraordinary epistemic disconnection. The Turks would have filled the gap that appeared at this point. According to Ibn Khaldun, the Arabs were bad conquerors and “little capable of ruling an empire” (Ülken, 2013 s. 243). Ibn Khaldun praised the virtues of Turks among other tribes compared with the Arabs (Ülken, 2013, s. 243) As can be perceived, historical conditions had moved the Turks to the protectorate of the

Islamic world in proportion to their superiority in the military, bureaucratic, and state tradition. The Ottoman takeover of the Islamic leadership, which had been vacant since the Abbasids, was related to both this ability and historical and cultural conditions.

The mainstay of the Ottoman education system was primarily focused on “raising loyal individuals to the state”. This loyalty had never been questioned nor criticized. Therefore, settling a new system of thought in this society was challenging. Under the influence of these and other factors mentioned above, the famous British historian Arnold Toynbee explained the possible consequences of two negative attitudes waiting for modernization work in the Ottoman world using different analogies. He called the first one, whose examples he found in Selim III and Mehmet Ali of Egypt, “Herodiete,” likening him to King Herode, who cut off the head of his prophet. This movement was doomed to fail because it was a superficial modernization with no content or intellectual and informational roots as a modernization movement, concurrently desiring to achieve something difficult through a top-down approach and seemingly starting by “destroying the sacred institutions.” He referred to the second one as “Zelote,” the case he found in the Senussis and the Wahhabis because of the fanaticism of faith. This movement, too, had to be fruitless, like the “ostrich sticking its head in the sand to escape the hunter's grasp in the desert.”

Research Limitations

The Ottoman political and cultural destiny progressed in two directions. According to Ülken, the Ottomans faced two crossroads: The first was to rule the East Roman empire (Ottomans) by the old laws and traditions. The second was to seize the Islamic hegemony that had been exposed since the fall of the Abbasid caliphate. The titles of the Ottoman sultans, “Sultan-ı İklim-i Rum” (Sultan of the Anatolian country) and “Caliph-i Ruyi Zemin” (Caliph of the Earth), were used in this sense. As it turned out, the Ottoman Empire existed both as a sovereign “empire” of the West, a continuation of Rome, and rose to the position of the political leadership of all Muslims in the context of Islamic ideology. This cultural heritage was taken over before the epistemic analysis of many problems Islamic philosophy experienced and the decline, even the cessation of the tradition of science and philosophy that emerged in the 12th and 13th centuries. Additionally, their “historical-social-economic and ideological” conflicts and difficulties in overcoming them had lasted for several hundred years. The price of this development would have been heavy for the Ottoman Empire. Our aim in this review will focus on the ideological formation process of the Modern Turkish Republic. Therefore, this study wants to create a limitation based on the Ottoman Empire in the context of the philosophical origins of the Turkish Republic.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

Although Toynbee's evaluations of the tragic end of the Ottoman modernization movements contained a crucial determination, we cannot ignore that the Ottomans made an extraordinary effort to change this adversity. Despite some negativities, it is still evident that philosophical pursuits continued. 19th-century Enlightenment, positivism, materialism, and evolutionism were in the background of intellectual movements. In addition, the influence of Western philosophy became evident in the Ottoman Empire with Mehmet Ali Şevki, Abdullah Cevdet, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, and Mehmet Emin Erişgil, who followed in the footsteps of Prince Sabahaddin. For the first time, the influence of positivism, Bergsonism, pragmatism, and Marxism was seen, and thoughts were developed on these ideas. The “energeticism” movement represented by Naci Fikret and Namdar Rahmi Karatay might also be added to this. Emin Erişgil and Avni Başman represented pragmatism. The massive impact of positivism culminated with the German philosopher of science, Reichenbach, who came to Ankara University. According to Atatürk, who analyzed the development of modern science and technology, the only way out would only be possible by transitioning to a scientific social-

legal order. The expression "The truest guide in life is science," written in capital letters on the exterior of the Faculty of Languages and History-Geography of Ankara University, made by the German Architect Bruno Taut on Atatürk's orders, is the best example of positivism on Atatürk.

Originality/Value

In this study, the development of basic philosophical dogmas in the 100. years of the republic is analysed. In light of all these evaluations, this review focused primarily on the origins of this philosophical idea in the 100th year of the Republic, the two-century background that prepared this revolution. It is historically required to make this evaluation in the 100th year of the Republic. For this purpose, the focus was philosophically on fundamental paradigmatic development and analyzing particularly effective structural analysis. It is herein observed that the main determining movement in the ideological development of the Republic from its inception to the present day has been transferred from tradition and the Ottoman Empire. In the 100 years of the Republic, we want to examine the two centuries behind this century. The visible part of the tree refers to the centenary of the Republic, and the roots refer to the past eight hundred years. It is evident that most of the unresolved contradictions transferred from the Islamic civilization to the Ottoman Empire and the Republic still exist in social and political life. It will therefore be more accurate to evaluate the current ideological conflicts and the ongoing modernization moves on this level. In addition, the dichotomy conflicts show the development direction of this dualism more clearly. For this purpose, this study will philosophically analyse the historical and social point of the dialectical opposition in "education, culture, science and art" in the 100 years of the Turkish Republic philosophy and which principles and theories are at its roots philosophically.

Araştırmacı Katkısı: Emir Hasan ÜLGER (%100).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 100 Yılında Sağlık Politikaları ¹

Gizem Zevde AYDIN ² - Ferdane Betül BÖLÜKBAŞI ³ - Hasan Fehmi DEMİRCİ ⁴
Pelinsu Buket DOĞANYİĞİT ⁵

Başvuru Tarihi: 29.05.2023

Kabul Tarihi: 13.10.2023

Makale Türü: Derleme

Öz

Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte çoğu alanda olduğu gibi sağlık alanında da bireylerin iyilik halinin sağlanmasına yönelik yenilikçi politikaların izlendiği görülmektedir. Bu politikalar; sağlık yönetimi, sağlık mevzuatı, sağlık kurumlarının yapılanması, sağlık ekonomisi ve finansmanı, sağlık hizmetleri sunumu, sağlık insan gücü, halk sağlığı ve sağlık endüstrisi gibi birçok alanı kapsamaktadır. Derleme niteliğinde olan bu çalışma kapsamında, Cumhuriyet'in yüz yıllık döneminde sağlık politikalarının genel olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, Cumhuriyet dönemi sağlık politikaları 1920-1938, 1938-1960, 1961-1980, 1980-2000 ve 2000 ve sonrası olmak üzere beş dönemde ele alınmıştır. 2000 ve sonrası dönem, önemli kırılım noktaları olan Sağlıkta Dönüşüm Programı, Dijitalleşme, Sığınmacı Göçü ve Pandemi olarak dört ayrı alt başlıkta incelenmiştir. Türkiye sağlık politikalarının toplumun sağlık ve refahını geliştirmeyi amaçladığı ve dünyadaki eğilimlerden ve Türkiye'de meydana gelen güncel gelişmelerden etkilendiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Cumhuriyet Dönemi, Sağlık Politikası

Atıf: Aydın, G. Z., Bölükbaşı, F. B., Demirci, H. F. ve Doğanıyigit, P. B. (2023). Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 100 yılında sağlık politikaları. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(Özel Sayı), 431-454.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, gizem.zevde@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8249-6788

³ Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, bolukbasibetul@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3194-5528

⁴ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, demircihasanfehmi@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5223-8318

⁵ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, p.buket.guler@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5108-473X

Healthcare Policies in the 100-Year History Republic of Turkey

Gizem Zevde AYDIN⁶ - Ferdane Betül BÖLÜKBAŞI⁷ - Hasan Fehmi DEMİRCİ⁸
Pelinsu Buket DOĞANYİĞİT⁹

Submitted by: 29.05.2023

Accepted by: 13.10.2023

Article Type: Review

Abstract

With the establishment of the Republic of Turkey, innovative policies aimed at ensuring the well-being of individuals in various fields, including healthcare, have been observed. These policies encompass numerous areas such as healthcare management, health legislation, the organizational structure of healthcare institutions, health economics and financing, healthcare service delivery, healthcare workforce, public health, and the healthcare industry. This compilation aims to provide a general evaluation of healthcare policies during the century-long period of the Republic. Accordingly, the healthcare policies of the Republic era are examined in five periods: 1920-1938, 1938-1960, 1961-1980, 1980-2000, and 2000 & Post. The 2000 & post period is analyzed under four subheadings: Healthcare Transformation Program, Digitalization, Refugee Migration, Pandemic which are important breaking points. It can be said that Turkish healthcare policies aim to improve the health and well-being of society and are influenced by global trends and current developments in Turkey.

Keywords: Health, Period of the Republic, Health Policy

⁶ Ondokuz Mayıs University, Faculty of Health Sciences, Health Management Department, gizem.zevde@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8249-6788

⁷ Hacettepe University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Health Management Department, bolukbasibetul@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3194-5528

⁸ Ondokuz Mayıs University, Faculty of Health Sciences, Health Management Department, demircihasanfehmi@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5223-8318

⁹ Ondokuz Mayıs University, Faculty of Health Sciences, Health Management Department, p.buket.guler@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5108-473X

Giriş

Cumhuriyetin getirdiği en temel haklardan biri de sağlık hakkıdır. Sağlık hakkı, tüm bireylerin mümkün olan en üst düzeyde fiziksel ve ruhsal sağlık standartlarına sahip olması olarak tanımlanabilir (Görmüş, 2013, s. 75). Bir diğer ifadeyle sağlık hakkı, sağlıklı bireyler ve sağlıklı toplum hedefine ulaşabilmek adına gerekli hizmetlere, tesislere ve şartlara ulaşmayı ve bunları kullanmayı kapsamaktadır (Zengin, 2010, s. 45). Bu doğrultuda sağlık hizmetleri, bireyin ve toplumun sağlığını korumak, ortaya çıkacak hastalıkların tedavi edilerek bireylerin mutluluğunu sağlamak için gerçekleştirilen tüm faaliyetleri kapsamaktadır (Ertürk Atabey, 2016, s. 11). Sağlık hizmetleri sunumunda rol oynayan kamu sektörü ya da özel sektörün ve hatta gönüllü kuruluşların faaliyetlerinin tamamı sağlık politikası kapsamına girmektedir. Sağlık politikası, sağlık kurumlarının, sağlık hizmetlerinin ve finansmanının şekillenmesinde rol oynayan tüm faaliyetleri kapsamaktadır. Bunun yanı sıra sağlık politikası, sağlık hizmetlerine ek olarak sağlık üzerinde etkisi olan çevresel ve sosyo-ekonomik faktörlerle de ilgilidir (Ertürk Atabey, 2016, s. 22). Sağlık politikalarının, sağlık göstergelerinin (İleri, Seçer ve Ertaş, 2016, s. 178) ve sağlık sektörünün yapılanmasının ve tanımlanmasının temel belirleyicilerinden biri olduğu söylenebilir (Akdur, 1998, s. 1).

Sağlık hizmetleriyle ilgili gelişmelerin ve politikaların takip edilmesi sağlık hizmetlerinin kendine has özellikleri sebebiyle önem taşımaktadır. Bu kapsamda Cumhuriyet dönemiyle birlikte Türkiye’de sunulan sağlık hizmetlerinin gelişmeleri takip ederek güncelliğini korumaya odaklandığı söylenebilir. Derleme niteliğinde tasarlanan bu çalışmada, Cumhuriyet dönemi sağlık politikaları için genel bir bilgi ve değerlendirme sunulması amaçlanmaktadır.

Cumhuriyet döneminde sağlık politikaları beş ayrı dönemde ele alınmıştır: 1920-1938, 1938-1960, 1961-1980, 1980-2000 ve 2000 ve sonrası. Çalışma, cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar sağlık hizmetlerinin tarihsel gelişimini ve geliştirilen politikaları ortaya koymasından önem taşımaktadır.

1920-1938 Dönemi

Cumhuriyetin ilanından önce 1920’de Sağlık Bakanlığı kurulmuş ve ilerleyen dönemlerde sağlık hizmetleri devletin asli görevi olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Dr. Adnan Adıvar’ın ilk Sağlık Bakanı olarak göreve başladığı bu dönemde, sağlık altyapısının temelleri atılmıştır (Akdur, 1998, s. 3). 1920-1938 dönemi, daha çok savaş yaralarının sarıldığı bir dönem olmakla birlikte (Sağlık Bakanlığı, 2015), sağlık hizmetleri bu dönemde kurumsallaşmaya başlamış, temel sağlık birimlerinin teşkilatlanmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Altındağ ve Yıldız, 2020, s. 161). Bu dönemde Sağlık Bakanlığının temel görevi koruyucu sağlık hizmetlerini yürütmektir. Koruyucu sağlık hizmetlerinin yürütülmesinde hükümet tabipliği ve sağlık müdürlüklerinden yararlanılmıştır (Ak, 2022, s. 29). İl Sağlık Müdürlüklerinin ve hükümet tabipliklerinin kurulması ile birlikte birinci basamak koruyucu hekimlik anlayışı ön plana çıkmıştır (Kasapoğlu, 2016, s. 135).

Cumhuriyetin ilanından sonra Dr. Refik Saydam Sağlık Bakanı olarak atanmış ve 1937’ye kadar bakanlık görevini yürütmüştür (Akdur, 1998, s. 4). Dr. Refik Saydam görevde olduğu süre içerisinde bulaşıcı hastalıklarla mücadele için araştırmaların yapılması ve gerekli aşuların üretilmesinde öncü rolü oynayacak ilk halk sağlığı okulunu ve enstitüsünü kurmuştur. 1930 yılında tüm sağlık politikalarını düzenlemeye yönelik “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu” çıkarılmıştır (Kasapoğlu, 2016, s. 135).

Sağlığın bir kamu hizmeti olarak görülmeye başlanması ile birlikte hekim ve diğer sağlık insan gücü yetiştirmenin önemi de dikkat çekmeye başlamıştır (Kasapoğlu, 2016, s. 135). 1923 yılı verilerine göre ülkede 86 hastane, 6.437 hasta yatağı, 554 hekim, 69 eczacı, 4 hemşire, 560 sağlık memuru ve 136 ebe bulunmaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2015).

Bu dönemde savaş döneminde ortaya çıkmış olan sıtma, verem, cüzzam gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadelede, halk sağlığının ve ana-çocuk sağlığının korunmasına öncelik verilmiştir (Nesipoğlu, 2018, s. 169). Salgın hastalıklarla mücadele için dikey örgütlenme yapısı tercih edilmiştir. Bu yıllarda tedavi edici hizmetler yerel idarelerin sorumluluğunda yürütülmüştür. Bu kapsamda büyük illerde doğrudan Bakanlığa bağlı "Numune Hastaneleri" kurulmuştur (Kökçü, 2014, s. 100). 1924 yılında Ankara, Diyarbakır, Erzurum ve Sivas, 1936 yılında ise Haydarpaşa Numune Hastaneleri açılmıştır. Ardından Trabzon ve Adana Numune Hastaneleri hizmete sunulmuş ve Numune Hastanesi sayısı yediye yükselmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2015). 1924'te 150, 1936'da 20 ilçe merkezinde muayene ve tedavi evleri açılmıştır. Koruyucu sağlık hizmeti veren hekimlerin maaşları iyileştirilmiş ve serbest çalışmaları yasaklanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2015). Bunun yanı sıra halkı bilinçlendirmek amacıyla eğitici kitapçıklar yayınlanmıştır (Nesipoğlu, 2018, s. 169).

Özetle bu dönemde toplumun yeniden yapılandırılmasının odak noktası, bulaşıcı hastalıklarla başa çıkmak ve mevcut sağlık sorunlarına çözüm bulmak için sağlık eğitimine yönelik kurumsal ve toplumsal düzenlemelerin sağlanması olmuştur (Nesipoğlu, 2018, s.169).

1938-1960 Dönemi

Daha önce bahsedildiği gibi, bulaşıcı hastalıklarla özellikle de yüksek önlenebilir ölüm oranlarıyla bilinen sıtma ve verem ile mücadele, 1923'ten sonraki on yıllık dönemde Türkiye'de halk sağlığını koruma çabalarının merkezinde yer almıştır (Yılmaz, 2022, s. 258). 1938-1960 döneminde ise sosyal güvenlik ve sağlık hizmetlerinin organizasyonu ile ilgili önemli adımlar dikkat çekmektedir. 1942 yılında hazırlanmış olan ve refah devletlerinin doğuşu ile ilişkilendirilen Beveridge Raporu'nda, halk için sosyal güvenliğin sağlanması ve devlet tarafından finanse edilen ulusal sağlık sistemlerinin oluşturulması gerekliliği öne sürülmüştür (Beveridge, 1942, s. 1-20). Küresel düzeydeki bu gelişmeler doğrultusunda 1945 yılında mavi yakalı çalışanlara yönelik olarak İşçi Sigortaları Kurumu¹⁰ kurulmuştur. Bu tarihten itibaren çoğunluğu hastane olmak üzere kuruma ait sağlık tesisleri oluşturulmuştur (WHO, 1996, s. 3). Aynı amaçla, 1949 yılında kamu çalışanları için ise Devlet Emeklilik Fonu (SPF) oluşturulmuştur (Hall, 1951, s.138). Bu dönemdeki önemli gelişmelerden biri de 1946 yılında dönemin Sağlık Bakanı Behçet Uz tarafından duyurulan ve sağlık politikalarını kapsayan "Birinci On Yıllık Ulusal Sağlık Planı" olmuştur. Plan kapsamında tüm sağlık hizmetlerinin entegrasyonu ve ülke geneline yayılması amaçlanmış, Refik Saydam döneminde sadece Numune Hastaneleri ile merkezi yönetimde kalan hastane hizmetlerinin de içinde olduğu tüm hizmetleri merkezi yönetimin sorumluluğuna verilmiştir (Özsarı, 2018, s. 24-27). Bu doğrultuda temel hedef özellikle kırsal bölgelerde koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetlerinin sunulacağı sağlık merkezlerinin kurulması olmuştur. Ayrıca plan dahilinde Türkiye'nin yedi sağlık bölgesine ayrılması ve bölgelerin her birinde tıp fakültesi kurulması öngörülmüştür (Özsarı, 2018, s. 24-27). 1950'nin sonunda, devlet hastanelerinin sayısı 88'e yükselmiş ve devlet hastaneleri toplam hastanelerin %43,78'ini ve hastane yataklarının %56,05'ini temsil eder hale gelmiştir (Oğuz, 2020, s. 462). Yine bu dönemde, 8 Aralık 1954'te Dr. Behçet Uz tarafından, Milli Sağlık Programı ve tüm toplum için genel bir sağlık sistemi ve finansmanı amaçlayan Sağlık Bankası ile ilgili çalışmalar açıklanmış ve bu çalışmalar Türkiye'de sağlık planlaması ve organizasyonunun temel yapıtaşlarını oluşturmuştur (Demirel, 2009, s. 12; Oğuz, 2020, s. 463). Bununla birlikte bu dönemde Sağlık Bankası sistemi uygulamaya geçirilememiştir (Dedeoğlu, 2021, s. 17).

1938-1960 Döneminde Türk Tabipler Birliği (1953) ve Türk Eczacılar Birliği (1956) gibi sivil toplum kuruluşları ile hemşirelik (1954) ve eczacılık (1953) gibi meslekler için yasal altyapı geliştirilmiştir. Bu dönemde, sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele ile birlikte nüfusu artırmaya

¹⁰ İşçi Sigortaları Kurumu'nun adı 1965 yılında Sosyal Sigortalar Kurumu [SSK] olarak değiştirilmiştir.

yönelik yürütülen politikalar, nüfus artışları ile etkisini göstermiştir. Aynı zamanda, ilerleyen dönemlerde etkisini gösterecek olan, hekim ve hemşire sayısını arttırmaya yönelik adımlar atılmıştır (Oğuz, 2020, s.463-466).

1938-1960 Döneminde ruh sağlığına yönelik politikalar da dikkat çekmektedir. Daha önce bahsedilen Numune Hastaneleri ve bu hastanelerin psikiyatri birimleri, ülkedeki psikiyatristlerin eğitimine ve ruh sağlığı alanındaki gelişmelere önemli katkılar sağlamıştır. Aynı zamanda, Sosyal Güvenlik Kurumu (SSK) Hastanelerinin bir kısmı çeşitli illerde açılarak benzer bir işlevi üstlenmiştir. Psikiyatri eğitimi konusunda tıp fakültelerine bağlı hastaneler ve hastanelerin Psikiyatri Anabilim Dalları da önemli rol oynamıştır (Sağlık Bakanlığı, 2016, s. 43).

Türkiye, yirminci yüzyılın sonundan önce sağlık hizmetlerinin finansmanı ve sunumunda kademeli olarak nispeten iyi kurulmuş bir kamu sistemine ulaşmıştır. Bu durumu açıklayan faktörlerden biri de, tıp eğitimine yapılan yatırımlar ve özellikle cumhuriyette mezunları kamu hizmetine kanalize etmede başarılı olunmasıdır (Yılmaz, 2022, s. 251). Sağlık hizmetlerinin sunumunda önemli ilerlemeler 1960'lı yıllarda 1961 tarihli "Temel Sağlık Kanunu" veya "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Kanunu" ile devam etmiştir (WHO, 1996, s. 3).

1961-1980 Dönemi

1961 yılında yeniden yapılandırılan Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda sağlık hizmetleri devletin asli ve anayasal görevleri arasında yerini almıştır. Sağlık hizmetleri bu çerçevede değerlendirilerek çalışmalar yapılmıştır. Dönemin Sağlık Bakanlığı Müsteşarlığı görevini yürüten Dr. Nusret Fişek'in hazırladığı 224 Sayılı "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesine Dair Kanun" hayata geçirilmiştir (Akdur, 1999, s. 53). Sosyalleştirme programı ilk olarak 1963 yılında Muş ilinde uygulanmış, 1983'te ise, ülkenin bütününe yayılmıştır. 224 Sayılı Kanun ile dar bölgede çok yönlü hizmet anlayışıyla hareket edilmiştir (Fişek, 1983, s. 164). Koruyucu sağlık hizmetlerinin sağlık ocakları ve sağlık evleri aracılığıyla yürütülmesi planlanmıştır. Yataklı sağlık hizmetleri bölge, il ve ilçe hastaneleri tarafından verilmiştir. Koruyucu ve tedavi edici hekimlik hizmetleri bir arada yürütülmüş ve kamu sektöründeki hizmetlerin tek elden yönetimi sağlanmıştır (Dirican, 1970, s. 190). Sosyalleştirilmiş sağlık hizmeti, nüfusa göre örgütlenme sistemi göz önüne alınarak, köyden merkez birimlere kadar örgütlenmiştir. 5000 ya da 10000 arası bireyin yaşadığı her bölgede en az bir sağlık ocağının hizmet vermesi, hizmetlerin hekim, ebe ile yardımcı diğer sağlık personeliyle yürütülmesi kararlaştırılmıştır. Sağlık evleri, taşra örgütünün en uç noktasında bulunan kuruluş olup sağlık ocaklarına bağlanmıştır. 2500 ila 3000 nüfus için sağlık evi kurulması ve köy ebesi tarafından sağlık evlerinde sunulan sağlık hizmetlerinin yönetilmesine karar verilmiştir (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, 1971, s. 39).

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından 1961-1983 yıllarını kapsayan beş yıllık dört kalkınma planı hazırlanmıştır. Bu dönemde hazırlanan kalkınma planlarında bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilmesi, sağlık personeli eksikliğinin tamamlanması, ana-çocuk sağlığı programlarının oluşturulması, sağlık merkezi bölgeleri ve il sağlık müdürlüklerinin kurulması, "Devlet İlaç Kontrol Enstitüsü" ve "Halk Sağlığı Eğitimi Enstitüsü" nün yapılandırılması gündeme gelmiştir. 1965 yılında 557 sayılı "Nüfus Planlaması Hakkında Kanun" ile nüfusu arttırmaya yönelik politikadan nüfus artış hızını sınırlayıcı politikaya geçilmeye başlanmıştır (Hoşgör ve Tansel, 2010, s. 90). Bu dönemde genel sağlık sigortası ile ilgili bir kanun taslağı hazırlanmış, fakat yasalasamamıştır. 1978 yılında yürürlüğe giren 2162 sayılı "Sağlık Personelinin Tam Gün Çalışma Esasları Kanunu" ile ülke 16 bölgeye ayrılmıştır. Kamuda çalışan hekimlerin çalışma koşulları ile sorumlulukları belirlenmiş ve sağlık personeline gereksinim duyulan yerlerde görev yapması için özendirici koşullara yer verilmiştir. Bunun yanı sıra hekimlerin özel muayehane açmaları yasaklanmış, 1980 tarihinde hekimlere tekrardan muayenehane açma serbestliği getirilmiştir (Tengilimoğlu, Işık ve Akbolat, 2012, s. 137). Sağlık çalışanları arasında örgütlenme artarak, 1961'de "Türkiye Sağlık İşçileri ve Müstahdemleri Sendikası" ve 1962'de "Türkiye Sağlık İşçileri ve

Personeli Sendikası” kurulmuştur (Kasapoğlu, 2016, s. 141). 1961 ve 1980 yılları arasında sağlık mevzuatları ile ilgili kanun ve yönetmelikler dikkat çekmektedir. “Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanun, Sağlık Eğitim Enstitüleri Kurulu Kanunu, Çevre Sağlığı Memurları Yönetmeliği, Hassas Bölgelerde Kurulacak Hastaneler Servisine Ait Planlama, Teşkilat, İkmal ve Diğer Hizmetlerin Yürütülmesi Hakkında Yönetmelik, Sağlık Hizmetlerinin Sağlık Kurulları Yönetmeliği ve Tababet Uzmanlık Yönetmeliği” yürürlüğe girmiştir (Eren ve Tanrıtanır, 1998, s. 14-15).

1980-2000 Dönemi

1961 Anayasası’nda vurgulanan sosyal devlet anlayışı, “1982 Anayasası” ile daha belirgin hale gelmiş, vatandaşların sosyal güvenlik hakları ve devletin bunu sağlamada sorumluluk sahibi olduğu ifade edilmiştir (İleri, Seçer ve Ertaş, 2016, s. 180). “1961 Anayasası”nda ifade edilen “insan haklarına dayalı devlet” anlayışı, 1982 Anayasası ile “insan haklarına saygılı devlet” anlayışına dönüşmüştür (T. C. Anayasası, 1982; T. C. Anayasası, 1961). Bu durum, dönemin sağlık politikaları üzerinde de etkili olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra sağlık hizmetlerinin kamusallaştırılması ve bir kamu hizmeti olarak sunulması ön plana çıkmaktadır. Ülke bütçelerinden sağlığa ayrılan harcamaların artması, bu payların düşürülmesi için yeni politikaların belirlenmesi ihtiyacını doğurmuştur (Seren, 2014, s. 20). Bu durum, ekonomik aktivitelerde kamu sorumluluğunun azaltılmasını ifade eden neoliberal politikaların uygulanmasına neden olmuştur. Dünya’da özellikle 1980’den sonra başlayan neoliberal akım Türkiye’yi de etkilemiştir. Neoliberalizm, devlet müdahalesinin azaltılması, devlete ait işletmelerin özelleştirilmesini içeren iktisadi bir akımdır (Konat ve Yıldız, 2020, s. 1228). Akımın sağlık hizmetlerine yansımalarının bir örneği ise sigorta şirketlerinin sağlık sektöründeki rolünün artmasıyla sağlık hizmetlerinin daha da özelleşmesidir (Navarro, 2009, s. 7). Özelleştirme kavramının hâkim olduğu bu dönem, devletin sağlık hizmetlerinde planlama ve denetleme rolünü üstlendiği özel sektörün ise hizmet sunduğu bir dönemdir (Fedai, 2019, s. 2024). Dolayısıyla 1980-2000 sonrası Türkiye sağlık politikalarında özelleştirme ilkesinin hâkim olduğu görülmektedir.

Dünya Bankası, dünya üzerinde birçok ülkede sağlık sektörüyle ilgili çeşitli analizler yaparak bir krizin varlığını tanımlamıştır. Bu krizin çözümüne yönelik olarak sağlık reformlarının gerçekleştirilmesini önermiştir. Bu reformlar, tek çatı altında toplanan sosyal güvenlik kurumları, hizmet sunumu ve finansmanının ayrıştırılması, özel sektörün sağlık sektöründe faaliyette bulunabilmesi, sağlık bakanlıklarının hizmet sunmak yerine düzenleyici ve denetleyici bir rol üstlenmesi, koruyucu sağlık hizmetlerine yönelik aile hekimliği sistemi ve yerinden yönetim ilkelerinden oluşmaktadır (Erol ve Özdemir, 2014, s. 10-11). Türkiye’de sağlık reformu ile ilgili çalışmalar, esasında 1980 sonrası dönemde hız kazanmış ve dönemin hükümetleri ve Sağlık Bakanlıkları tarafından üzerinde önemle durulan konular arasında yerini almaya başlamıştır (Seren, 2014, s. 20). Sağlık hizmetlerinde devletin ve piyasanın sorumluluklarındaki değişimler, desantralizasyon, tüketicilerin güçlendirilmesi ve halk sağlığının rolü 1990’lı yıllarda yürütülen Sağlık Reformu çalışmalarının ana çerçevesini oluşturmaktadır (Kıvanç, 2015, s. 165). Bu dönemdeki sağlık reformları (T. C. Sağlık Bakanlığı, 2015):

- Sosyal güvenlik kurumlarının parçalı yapısına son verilerek birlik sağlanması ve genel sağlık sigortasının hayata geçirilmesi,
- Birinci basamak sağlık hizmetlerinde aile hekimliği modeli,
- Hastanelerin özerk bir yapıya kavuşturulması,
- Sağlık Bakanlığının koruyucu sağlık hizmetlerinde ön planda olması ve sağlık hizmetlerinde planlama ve denetleme işlevine sahip olması gibi önemli teorik politikalardan oluşmuş ancak bunların bir kısmı uygulanamamıştır.

1990'lı yıllarda yürütülen bu sağlık reformu Dünya Bankası ile anlaşma yapılarak gerçekleştirilmiştir. Reform ana hatlarıyla, etkinlik, erişebilirlik ve eşitlik ilkeleriyle sağlık finansmanı, sağlıkta yeniden yapılanma, yönetim ve enformasyon alanları ile ilgili değişimleri içermektedir (Kıvanç, 2015, s. 165).

1980-2000 dönemi sağlık politikaları, genel anlamda Sağlıkta Dönüşüm Programının (SDP) temellerinin atıldığı bir dönemdir. Muayene temelli aile hekimliği yaklaşımı, devlet hastanelerinin özleştirilmesi ve uygulanamayan Genel Sağlık Sigortası ile ilgili düşünceler SDP'yi şekillendirecek içeriklere sahiptir (Korkmaz, 2019, s. 3115). Bu dönemde aile ve nüfus planlaması, sağlık hizmetlerinin finansmanı gibi konular sağlık politikasının temelini oluşturmaktadır. Bu dönemdeki önemli gelişmelerden biri de sağlık hizmetleriyle ilgili temel prensipleri düzenlemek amacıyla 1987 yılında çıkarılan "Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu"dur (İleri, Seçer ve Ertaş, 2016, s. 180-181). Bu dönemde sağlık hizmetlerinin sunumu ile ilgili hukuksal ve kurumsal açıdan birtakım değişiklikler yapılmış olup, bu değişiklikler aşağıda ifade edilmektedir (Erol ve Özdemir, 2018, s. 124):

- Sağlık hizmetleri, devletin sunmakla sorumlu olduğu bir görev olmaktan çıkarılarak devletin planlama ve düzenleme görevi ön plana çıkarılmıştır.
- Bu dönemde örgütlenmede piyasalaşma açısından ilk adım atılmıştır. Sağlık işletmesine dönüştürülen Türkiye Yüksek İhtisas Eğitim ve Araştırma Sağlık İşletmesi ise piyasalaşmanın ilk örneklerinden biridir.
- 1990'da düzenlenen I. ve II. Sağlık Kongreleri ile merkeziyetçi yapı yerine yerel yönetimlere devir yönünde görüş hâkimdir.

Sağlık hizmetlerinin sunumu ile ilgili yapılan düzenlemeler neticesinde Bakanlık, birinci basamak sağlık hizmetlerini "sağlık ocakları, sağlık evleri, ana ve çocuk sağlığı ve aile planlaması merkezleri, verem savaş dispanserleri, sıtma merkezleri, kanser savaş merkezleri" aracılığıyla sağlamaktadır. İkinci ve üçüncü basamak sağlık hizmetleri "diğer kamu kuruluşları, dernek, vakıf ve özel kişilerle birlikte bakanlık tarafından yürütülmektedir. Ayrıca 1989 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının adı, Sağlık Bakanlığı olarak değiştirilmiştir (Kasapoğlu, 2016, s. 142).

1980 darbesinden sonra toplumda yaşanan değişimler sağlık sektörünü de etkilemiş, ihtiyaç duyulan insan gücü mecburi hizmet, rotasyon gibi zorlayıcı tekniklerle sağlanmış, sağlık personeli sayısı artırılmış ve kırsal bölgelerde de görev yapmaları sağlanmaya çalışılmıştır (Akdur, 2008, s. 9).

1990 yılında DPT tarafından yapılan "Sağlık Sektörü Master Plan Etüt Çalışması" ve 1992 ve 1993 yılında "2000 Yılında Herkese Sağlık" politikasına yönelik düzenlenen Birinci ve İkinci Ulusal Sağlık Kongreleri de gelecek dönemlerdeki sağlık reformlarının başlangıcı olmuş; bu çalışmalar sağlık politikası ile ilgili gelişmelere hız kazandırmıştır (İleri, Seçer ve Ertaş, 2016, s. 180). Bu reformları, Dünya Bankası ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) politika ve tercihleri etkilemiştir. Nitekim 1987 yılında Dünya Bankası ile Türkiye arasında ülke sağlık durumunun değerlendirilmesine yönelik anlaşma yapılmıştır. DPT tarafından hazırlanan "Sağlık Sektörü Master Plan Etüt Çalışması" ve Ulusal Sağlık Kongreleri, Ulusal Sağlık Politikası'nın hazırlanmasını sağlamıştır (Karataşer, 2018, s. 35). Ulusal Sağlık Politikası, sağlığın detaylı bir analizini ve hedeflerini içermektedir (Cansever, 2018, s. 114). Ulusal Sağlık Politikası, "sağlığın gelişmesine destek, çevre sağlığı, yaşam biçimi, sağlık hizmetlerinin sunumu, sağlıklı Türkiye hedefleri" gibi çeşitli başlıklardan oluşmaktadır. Ulusal Sağlık Politikası'nda "sağlığın geliştirilmesine yönelik bilimsel, teknolojik ve hukuki altyapılar, sağlığı etkileyen çevre şartları; konut, kent, çalışma ortamı, hava, su ve tüm çevresel faktörler, yaşam biçimine yönelik beslenme, zararlı alışkanlıklar, sağlık eğitimi, sağlık kurumları örgüt yapısı, temel sağlık hizmetlerinin sunumu, hastane

yönetim yapıları, sağlık işgücü, ilaç ve finansman konusunda sağlıklı kamu politikalarının geliştirilmesi” vurgulanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 1993, s. 8). Dönem içerisinde ayrıca yeşil kart uygulamasına başlanmıştır (Cansever, 2018, s. 114).

Bu dönemde sağlık mevzuatına yönelik birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar sonucunda “*Bazı Sağlık Personelinin Devlet Hizmeti Yükümlülüğüne Dair Kanun, Nüfus Planması Hakkında Kanun, Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu*” gibi birçok kanun çıkarılmıştır (T. C. Sağlık Bakanlığı, 2018).

Mevzuatta yapılan birçok değişiklik dışında bu dönemde “*Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994), Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989), Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*” olmak üzere çeşitli kalkınma planları uygulanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, t.y).

Özetle dönem içerisindeki politikalar koruyucu sağlık hizmetleri, aile planlaması ve ana çocuk sağlığı, sağlık kuruluşlarının dengeli dağılımı, hastanelerin idari ve mali anlamda özerk organizasyonlara dönüştürülmesi, sağlık insan gücünün nitelik açısından geliştirilmesi, hizmet sunum süreçlerinde verimlilik gibi konularda gerçekleştirilmiştir.

İzlenen politikalar istatistiki göstergelere de yansımıştır. Sağlığa özgü dönemsel göstergeler incelendiğinde 1989’dan 2000’e kadar doğuşta beklenen yaşam süresinde 3,1’lik bir artış olmuş ve 2000 yılında 69,1 yaşa yükselmiştir. 0-1 yaş arası bebek ölüm hızı 1989-2000 yılı arasında düşüş göstermiştir. 2000 yılında 0-1 yaş arası bebek ölüm hızı %35,3’tür. Toplam sağlık harcamalarının GSMH içindeki payı ise 1989 yılında %3,4; 1994 yılında %4 olarak gerçekleşmiştir. Sağlık harcamaları içindeki kamu payı 1989 yılında %58,5; 1994 yılında %64,7’dir (DPT, 1995, s. 44-47; DPT, 2000, s. 86-88). Sağlık personeli sayısı incelendiğinde bir artışın olduğu görülmektedir. 1980 yılında hekim sayısı 27.241, diş hekimi sayısı 7.177, hemşire sayısı 26.880, ebe sayısı 17.197, eczacı sayısı 11.379, diğer sağlık personeli sayısı 11.964’tür. 2000 yılında ise, hekim sayısı 85.242’ye, diş hekimi sayısı 15.906’ya, hemşire sayısı 69.550’ye, ebe sayısı 41.594’e, eczacı sayısı 21.927’ye, diğer sağlık personeli sayısı 51.887’ye yükselmiştir. Bunun yanı sıra yataklı sağlık kuruluşu sayısı ve toplam hastane sayısında da artış yaşanmıştır. 1980 yılında toplam sağlık kuruluşu sayısı 827, yataklı sağlık kuruluşu sayısı 827, toplam hastane sayısı 99.117’dir. 2000 yılına gelindiğinde toplam sağlık kuruluşu sayısı 10.747, yataklı sağlık kuruluşu sayısı 1.183, toplam hastane sayısı 134.950’ye yükselmiştir (TUİK, 2022).

2000 ve Sonrası Dönem

2000 ve sonrası sağlık alanında önemli değişimlerin olduğu bir dönemdir. 2003 yılında Sağlık Bakanlığı tarafından Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) uygulanmaya başlanmıştır. Program kapsamında, sağlık hizmetlerinin örgütlenmesinde, sunumunda ve finansmanında köklü adımlar atılmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2023). SDP; insan merkezilik, sürdürülebilirlik, sürekli kalite gelişimi, katılımcılık, uzlaşmacılık, gönüllülük, güçler ayrılığı, desantralizasyon ve hizmette rekabet olmak üzere çeşitli ilkeler çerçevesinde ele alınmıştır (Akdağ, 2012, s. 69-70).

Sağlık sisteminin dönüşümü aşağıda yer alan sekiz bileşen etrafında gerçekleşmektedir (Akdağ, Aydın ve Demirel, 2008, s. 20).

1. Planlayıcı ve denetleyici Sağlık Bakanlığı,
2. Herkesi tek çatı altında toplayan Genel Sağlık Sigortası,
3. Yaygın, erişimi kolay ve güler yüzlü sağlık hizmet sistemi,

- a) *Güçlendirilmiş temel sağlık hizmetleri ve Aile Hekimliği,*
- b) *Etkili, kademeli sevk zinciri*
- c) *İdari ve mali özerkliğe sahip sağlık işletmeleri,*
4. *Bilgi ve beceri ile donanmış, yüksek motivasyonla çalışan sağlık insan gücü,*
5. *Sistemi destekleyecek eğitim ve bilim kurumları,*
6. *Nitelikli ve etkili sağlık hizmetleri için kalite ve akreditasyon,*
7. *Akılcı ilaç ve malzeme yönetiminde kurumsal yapılanma,*
8. *Karar sürecinde etkili bilgiye erişim: Sağlık Bilgi Sistemi.*

SDP çerçevesinde Sağlık Bakanlığı; politikaları planlayan, hizmetleri koordine eden ve denetleyen bir teşkilat yapısına kavuşturulmuştur. Bu doğrultuda merkez ve taşra teşkilatında yer alan sağlık müdürlükleri, hizmetleri verimli ve etkili şekilde yürütmektedir (Resmi Gazete, 2018). Sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesi kapsamında Kamu Özel İşbirliği modeli ortaya çıkmış, şehir hastaneleri hayata geçirilmiştir. Yapılması planlanan sağlık kurumu, yüklenici firma tarafından yapılmakta ve belirli süreliğine devlete kiralanmaktadır. Devlet tarafından yapılan işlemler için yüklenici firmaya kira bedeli ödenmekte ve sağlık kurumunun sunduğu çekirdek hizmetler dışındaki faaliyetler firmalardan alınmaktadır (Savaş, Keleş ve Göktaş, 2020, s. 26).

Bütün vatandaşların ihtiyaç duydukları sağlık hizmetlerine ulaşabilecekleri ve hakkaniyet ilkesi çerçevesinde ödeme yapabilecekleri sigorta modelinin oluşturulması amacıyla genel sağlık sigortası yürürlüğe girmiştir. Böylece vatandaşların sağlık hizmetlerinden ücretsiz faydalanmaları sağlanmış, sağlık finansmanı ile hizmet sunumu birbirinden ayrılmıştır (Sosyal Güvenlik Kurumu, 2019).

Koruyucu sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi, birinci basamak sağlık hizmetlerine ağırlık verilmesi, sağlık hizmetlerine eşit şekilde erişimin sağlanması ve vatandaşların sağlık kayıtlarının tutulması amacıyla "Aile Hekimliği" uygulamasına başlanmıştır. Aile hekimliği pilot uygulamasına 2005 yılında Düzce ilinde aile başlanmıştır ve 2010 yılında ülke geneline yaygınlaştırılmıştır. Bu uygulamayla birlikte vatandaşlar rahatsızlıkları ortaya çıktığında ilk olarak aile hekimlerine başvuru yapmaktadır. Böylece kademeli şekilde işleyen sevk zinciri amaçlanmıştır (Akdağ, Aydın, Buzgan, Demirel ve Gündüz, 2008, s. 6-8). Türkiye’de yıllara göre aile hekimliği birimi ve müracaat sayıları incelendiğinde; 2008 yılında aile hekimliği birimi sayısının 1.765, aile hekimliği birimi başına düşen nüfusun 3.461, birinci basamak kuruluşları sevk hızının 1,3 ve aile sağlığı merkezi sayısının 1.765 olduğu görülmektedir. 2021 yılında ise aile hekimliği birimi sayısı 26.928, aile hekimliği birimi başına düşen nüfus 3.145, birinci basamak kuruluşları sevk hızı 2,9, aile sağlığı merkezi sayısı 8.057 ve aile sağlığı merkezi muayene oda sayısı 26.928’dir (Sağlık Bakanlığı, 2011, s. 85-88; Sağlık Bakanlığı, 2023, s. 145-146). Sağlık göstergelerinden hareketle birinci basamak sağlık kuruluşları sevk hızında, aile hekimliği birim sayısında, aile hekimine müracaat sayısında, aile sağlığı merkezinde ve muayene oda sayısında artışlar meydana geldiği söylenebilir. Diğer yandan aile hekimliği birimi başına düşen nüfusta azalmalar olmuştur.

Sağlık hizmetlerinin gereksinim duyulduğu zamanda ve hakkaniyete uygun şekilde verilebilmesi amacıyla sağlık insangücünün; hizmetleri karşılayabilecek beceri ve bilgilerle donatılması, meydana gelen ya da gelebilecek sorunları takım anlayışı içerisinde çözebilmesi, niteliklere uygun şekilde yetiştirilmesi, üretken olarak değerlendirilmesi ve ülke genelinde dengeli istihdam edilmesi önemlidir (Solak, 2014, s. 3). 2002 yılında sağlıkta dönüşüm programı öncesinde 91.949 hekim, 16.371 diş hekimi, 72.393 hemşire, 41.479 ebe, 22.289 eczacı ve 50.106 diğer sağlık personeli bulunmaktadır. 2021 yılı itibarıyla 183.569 hekim, 39.851 diş hekimi, 232.442 hemşire, 57.908 ebe, 37.211 eczacı ve 219.630 diğer sağlık personeli bulunmaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2023, s. 213). Sağlık insan gücü sayısında da artış olmuştur.

SDP ile birlikte kalite ve akreditasyon terimleri de sağlık politikalarında yerini almıştır. Bu doğrultuda Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı (TÜSEB) tarafından, sağlık kurumlarının kalitesini artırmak ve akreditasyon faaliyetlerini yönetmek amacıyla Türkiye Sağlık Hizmetleri Kalite ve Akreditasyon Enstitüsü (TÜSKA) kurulmuştur (Sağlık Bakanlığı, 2018). Son dönemlerde sağlık alanında sürdürülebilirliğin olması, sağlık hizmetlerinde kalitenin yükseltilmesi, vatandaşların sağlık hizmetlerine kolay bir şekilde erişiminin sağlanması, çağdaş ve kaliteli sağlık hizmetlerinin sunulması amacıyla Mükemmeliyet Merkezleri'nin kurulması gündeme gelmiştir. Mükemmeliyet merkezi komisyonunun kurulması kararı alınmış ve tescil süresinin genel çerçevesi belirlenmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2019). SDP'nin bir diğer bileşeni olan ilaç ve malzeme yönetiminde kurumsal yapılanmanın gerçekleştirilmesi amacıyla 2011 yılında Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu kurulmuştur. Aynı tarihte tıbbi cihaz ve aksesuarların kullanımı sırasında ortaya çıkacak zararlardan; hastaların, kullanıcıların ve üçüncü kişilerin tehlikelere karşı korunmasını, malzemelerin tasarımını, üretimini, sunulmasını ve denetlenmesini belirlemek amacıyla Tıbbi Cihaz Yönetmeliği düzenlenmiştir (Arık, İleri ve Kaya, 2016, s. 188). Sağlık alanında yapılan dönüşüm sonucunda sağlık bilgi sistemlerinde de değişimler meydana gelmiştir. Türkiye'de sağlık kurumlarında idari ve mali süreçlerin yürütülmesi amacıyla çeşitli bilgi sistemleri kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları; "Hastane Bilgi Yönetim Sistemi (HBYS)", "Elektronik Belge Yönetim Sistemi (EBYS)", "Halk Sağlığı Yönetim Sistemi (HSYS)" ve "Muayene Bilgi Yönetim Sistemi (MBYS)"dir (Özdemirci, 2018, s. 151).

Sağlıkta Dönüşüm Programı ile yaşanan gelişmelerle birlikte, programda yer alan uygulamaların bir kısmı başlatılmamış ya da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Hayata geçirilen bazı uygulamalara yönelik olarak da eleştiriler mevcuttur. Sağlıkta Dönüşüm Programı kapsamında 663 Sayılı KHK ile taşra teşkilatında oluşan üçlü yapı bu başarısızlıklardan biri olarak gösterilebilir. İllerde il sağlık müdürlükleri, ilçelerde ilçe sağlık müdürlüklerinin yanı sıra Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu'nun taşra yönetimi kamu hastane birlikleri Türkiye Halk Sağlığı Kurumu'nun taşra yönetimi ise halk sağlığı müdürlüklerince yerine getirilmiştir. Bu durum illerde üç farklı yapı ile yönetsel zorluklara yol açmış, 694 sayılı KHK ile kamu hastane birlikleri ve halk sağlığı müdürlükleri kapatılmış illerdeki yönetim görevi sağlık müdürlüklerine devredilmiştir. SDP kapsamında ikinci basamak sağlık kurumlarındaki gereksiz yığılmanın azaltılabilmesi amacıyla planlan sevk zinciri modeli uygulamaya geçememiştir. Pilot illerde uygulamaya konulan sistem istenen başarının sağlanamaması üzerine iptal edilmiştir. (Aba, 2020, s.167,172). Öyle ki Seçtim (2019)'a göre birinci basamak sevk hızı ve kişi başı müracaat sayıları bir arada değerlendirildiğinde bireylerin birinci basamak kurumlara uğramadan ikinci ve üçüncü basamak sağlık kurumlarına başvurdukları görülmektedir. Bulut ve Uğurluoğlu (2018)'na göre sevk zincirinin uygulanması ve iyi işlemesine yönelik en büyük engel aile hekimlerine bağlı nüfuslarının fazlalığıdır. Bu nedenle sürdürülebilir bir sevk zinciri için en önemli gereklilik bir aile hekimine bağlı nüfusun sayıca azaltılmasıdır. Mevcut durumda altyapı uygun hale getirilmeden hayata geçirilecek sevk zinciri aile sağlık sisteminin tamamını olumsuz etkileyecektir. Türkiye'de sevk zincirinin paydaş görüşleri ile değerlendirildiği başka bir araştırmada (Yapıcı, 2023), paydaşların önemli bir kısmı; sevk zinciri uygulamasınının gerekli olduğunu ancak mevcut yapı içerisinde uygulanamayacağını ifade etmiştir. Paydaşlar, sevk zinciri uygulamasına geçilebilmesi için birinci basamak sağlık kurumlarının ve aile hekimlerinin uzmanlık seviyelerinin geliştirilmesi, toplum bilincinin artırılması, hastaların sistemi kısıtlayıcı bir sistem olarak görmemeleri için eğitimlerle sistemin desteklenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Sevk zincirinin yanısıra SDP'nin en önemli bileşenlerinden biri olan Genel Sağlık Sigortası'na da evrensel kapsayıcılık ve eşitlik ile ilgili birtakım eleştiriler yöneltilmiştir. Kılıç (2014)'e göre SDP kapsamındaki Genel Sağlık Sigortası, sigortalı nüfusun büyümesinde olumlu bir etki yaratırken, hizmet sunumu çeşitliliği, kamu kaynaklarının sağlık harcamalarına katkısının artırılması ve prim düzenlemelerinde eşitliğin sağlanması gibi alanlarda sınırlı kalmıştır.

Daha önce bahsedildiği gibi Türkiye’de zaman içinde çeşitli illerde şehir hastaneleri açılmış ve yaygınlaştırılmıştır. Şehir hastaneleri projesinin temelinde; projenin finansmanının dolayısıyla da ekipman, bakım, onarım ve yenileme işlerinin özel sektör; sağlık hizmeti sunma ve proje alanındaki müşteri garantisinin ise devlet tarafından verilmesi yer almaktadır (Gökkaya vd., 2018, s. 2237). Değişim sürecinin bir yansıması olan şehir hastanelerinin şehir merkezlerinden uzak bölgelerde konumlandırılmaları, sağlık hizmetine erişimi zorlaştırmaktadır (Yeşiltaş, 2020, s. 21). Öte yandan şehir hastanelerinin yönetim sürecinde hem kamunun hem de yüklenici/özel firmanın yer alması sebebiyle yönetsel problemlerin yaşanmasının olası olduğu ifade edilmektedir (Gökkaya vd., 2018, s. 2241). Gökkaya (2021) şehir hastanelerine yönelik gerçekleştirdiği araştırmasında; ulaşım problemleri, ekonomik problemler ve sözleşme problemlerinin olduğunu belirlemiştir. Ek olarak şehir hastaneleri modeli konusunda yeterli tecrübeye sahip olunmamasının da yol açacağı çeşitli olumsuzlukların olabileceği belirtilmektedir (Uysal, 2020, s. 894).

Bununla birlikte, 2000 yılı sonrası sağlıkta yaşanan dönüşüm süreci, sağlık alanında dijital araçların hizmet sunum sürecinin temel belirleyicisi olmasına sebep olmuştur. Günümüz teknolojisi dijitalleşmeyi gerekli kılmış ve dijitalleşmenin sağlık ile ilgili tüm süreçlere entegre edilmesini sağlamıştır. Bu nedenle dijitalleşme, 2000 dönemi ve sonrası sağlık politikalarının temel bileşenlerinden olmuştur. Bu kapsamda, sağlık alanında dijitalleşme sürecini anlayabilmek amacıyla konu, ayrı bir başlık olarak “Dijitalleşme” başlığı altında ele alınmıştır.

Dijitalleşme

Endüstriyel anlamda yaşanan gelişmeler diğer sektörlerle karşılaştırıldığında sağlık sektöründe daha yavaş ilerlediği söylenebilir. Ancak son dönemlerde yaşanan nüfus artışı, sağlık ihtiyaçlarının değişmesi ve sağlık hizmetine olan talep artışı, sağlık okuryazarlığının artması gibi durumlar sağlık hizmetlerini temelden değiştirmiştir (Akalin ve Veranyurt, 2020, s. 133). Bu değişimlerin en önemlilerinden biri, dijitalleşmenin sağlık hizmetlerinde bir dönüşüm meydana getirmesidir.

Türkiye’de sağlık sektöründe bilgi sisteminin uygulanması 1960-1970’li yıllara dayanmaktadır. Bu yıllarda sadece muhasebe ve faturalama gibi temel idari süreçlerde uygulanan bilgi sistemleri, ileride entegre bilgi sistemleri olarak adlandırılacak olan, kurum içerisinde karşılıklı haberleşme ve iletişime imkan veren bir yapıya dönüştürülecektir (Alacadağlı, 2019, s. 73).

Türkiye’de 1990’lı yıllardan itibaren Sağlık Projeleri yapılmaya başlanmıştır. Bu projelerle; kalitenin artırılması, koruyucu sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi ve nihayet toplumun sağlık düzeyinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, Birinci Sağlık Projesi için Dünya Bankası Proje Değerlendirme Raporu ve 7 Ekim 1990 tarihli İkraz Anlaşması hükümlerine göre “Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü” kurulmuştur. Koordinatörlüğün ismi 2004’te Proje Yönetim Destek Birimi olarak değiştirilmiştir (T. C. Sağlık Bakanlığı Proje Yönetim Destek Birimi, 2023). Ayrıca Birinci Sağlık Projesi kapsamında tüm Türkiye’yi kapsayan ve sektördeki yöneticilere ve hizmet sunucularına ihtiyaç duyulan bilgiyi sağlayacak, bilgisayar destekli Sağlık Enformasyon Sistemi Bölümü kurulmuştur. Bu sistem, analizler yaparak bilgi ile ilişkili sorunları, çözüm ve ihtiyaçları belirlemek, strateji ve kriter oluşturmak için tasarlanmıştır (saglikplatformu, 2023).

İkinci Sağlık Projesi de yönetim bilgi sistemlerinin ve Birinci Basamak Sağlık Hizmetleri Bilgi Sistemlerinin geliştirilmesini amaçlamaktadır (Özsarı, 1998; Akt. Ak, 2009, s. 336). Sağlık enformasyon sistemlerinin 4 ana grupta toplanabileceği ileri sürülmektedir. Bahsekonu gruplar, “Temel Sağlık İstatistikler Modülü”, “Çekirdek Kaynak Yönetimi Sistemi”, “Hastane Bilgi Sistemleri” ve “Üst Düzey Karar Destek Modülü” dür. Bu projeler, bilgi sistemlerine yönelik gerçekleştirilecek faaliyetler arasında koordinasyonun sağlanması için bakanlık düzeyinde bir sistemin kurulmasını zorunlu kılmıştır. Bu amaçla, 1996 yılında Sağlık Bakanlığı Bilgi İşlem Daire Başkanlığı kurulmuştur (Ak, 2009, s. 336). Böylelikle bilgi ve belge yönetimi idari anlamda kâbul

edilmiştir. Bazı hastanelerde bilgisayar temelli yazılımlar aracılığıyla Hastane Bilgi Yönetim Sistemlerinin (HBYS) kurulması amaçlanmıştır. Bu sayede hasta ve sağlık hizmet sunucularına ve diğer sağlık personeline kolaylıklar sağlayan sistemlerin oluşturulması hedeflenmiştir (Öner, 2014, s. 21). Hastane Bilgi Yönetim Sistemleri (HBYS) kullanımı için pilot olarak Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi seçilmiştir. 2003 yılında yaşanan hükümet değişikliği ile proje devam ettirilememiş, döner sermaye kaynakları kullanılarak, özel sektör kaynaklarından temin edilmiştir (Ak, 2009, s. 336).

İkinci Sağlık Projesi İkraz Anlaşması ile 2004 yılında imzalanan SDP ile Sağlık Bakanlığı ve sağlık hizmetleri sunumu yeniden yapılandırılmıştır (Alacadağlı, 2019, s. 74). 58. Hükümetin hazırladığı Acil Eylem Planı'nda yer alan dijitalleşme (karar sürecine etkili bilgiye erişim, sağlık bilgi sistemi kurulması), planın önemli bir bileşenidir. Dijitalleşme politikaları 2000'li yıllardan sonra uygulama açısından hız kazanmıştır (Avaner ve Fedai, 2017, s. 1533-1534). Planda bu bileşen ile sağlık kayıtlarının güvenli bir şekilde tutulması, hizmet verimliliğinin artırılması, kaynakların etkili şekilde nasıl kullanılacağına karar verilebilmesi için sağlıkta bilgi sistemlerinin gerekliliği belirtilmektedir. Sağlık bilgi sistemlerinin, politikaların oluşturulmasına destek sağlama, sorunların ve önceliklerin tespitinde, tedbir alınmasında, kaynak, yatırım ve planların belirlenmesinde, verimliliğin artırılmasında ve kalitenin değerlendirilmesinde, bilimsel araştırmalara yönelik veri toplanmasında önemli bir fonksiyonu bulunmaktadır (T. C. Sağlık Bakanlığı, 2003, s. 36).

2003 yılında yayınlanan bir genelge ile bilgi toplumuna geçişin hızlandırılması, buna yönelik strateji ve politikaların belirlenmesi, bu strateji ve politikaların küresel gelişmeler ve rekabet koşullarına uyum sağlayarak ekonomik ve sosyal dönüşümün sağlanması için 58. Hükümet tarafından oluşturulan Acil Eylem Planı'nda e-Dönüşüm Türkiye Projesi'ne yer verilmiştir (2003/48 Sayılı Başbakanlık Genelgesi, 2003). Türkiye'de sağlık hizmetlerinde yaşanan dijitalleşme hareketi sağlık bilgi sistemlerinin kurulmasını gerektirmiştir. Ulusal Sağlık Bilgi Sistemi kapsamında "Aile Hekimliği Bilgi Sistemi (AHBS), Çekirdek Kaynak Yönetim Sistemi (ÇKYS), Hastane Bilgi Yönetim Sistemleri (HBYS), Temel Sağlık İstatistikleri Modülü (TSİM)" gibi bilgi sistemleri kurulmuştur (Avaner ve Fedai, 2017, s. 1536). e-Sağlık uygulamalarının temel bileşenleri arasında ise; "Sağlık. NET, Merkezi Hastane Randevu Sistemi (MHRS), Tele-Tıp, Ulusal Sağlık Veri Standartları (USVS), Sağlık Kodlama Referans Sözlüğü (SKRS)" ve internet aracılığıyla gerçekleştirilen birçok hizmet bulunmaktadır. Bu uygulamaların temel amaçları, sağlık verilerinde standartlaştırmayı sağlamak, veri akışını hızlandırmak, verilere dayalı karar destek sistemleri oluşturmak, elektronik kişisel sağlık kayıtlarını tutmak ve nihayetinde kaynak verimliliğini sağlamak şeklinde sıralanabilir (T. C. Sağlık Bakanlığı, t.y.).

Özetle sağlık hizmetlerinde dijitalleşme süreci, internetin sağlık hizmetleri sunum süreçlerine entegre edilmesi, bilgi sistemlerinin sağlık kurumlarında kullanımının yaygınlaştırılması, kaliteli veri akışının sağlanması, bireylerde sağlıkta dijitalleşmeye ilişkin farkındalığın oluşturulması, kaynaklarda verimlilik sağlanarak etkili hizmet sunumunun gerçekleştirilmesi ve elektronik sağlık kayıtlarında gizlilik ve güvenliğin sağlanmasına yönelik politikaları kapsamaktadır. Ayrıca sağlık sektöründe kullanılan dijital araçlar, olağanüstü durumlarla mücadelede yönelik politikalarda da belirleyici rol oynamıştır. 2020 yılında yaşanan pandemi sürecinde Sağlık Bakanlığının salgınla mücadelede dijital sağlık araçları en önemli unsurlardan biri olmuştur. Pandemi öncesinde ise Türkiye, büyük bir sığınmacı akınına maruz kalmıştır. Suriyeli sığınmacıların sağlık ihtiyaçlarının karşılanması ve sağlık hizmetlerine erişimlerinin sağlanması için çeşitli politika girişimlerine ihtiyaç doğmuştur. Sığınmacı göçü ve pandemi süreci ayrı bir başlık altında aşağıda ele alınmıştır.

Sığınmacı Göçü

Suriye iç savaşı, 2011 yılında başlayan karmaşık bir çatışma olarak tarihe geçmiştir. İç savaşla birlikte yerinden edilen Suriye vatandaşları Türkiye'ye ve diğer komşu ülkelere sığınmıştır. Suriye iç savaşı, Türkiye için sağlık politikalarını da etkileyen önemli bir gelişmedir. Olayların ortaya çıktığı Nisan 2011'den bu yana Türkiye, Suriyeli mültecilere sığınma ve sağlık hizmetleri sunma konusunda büyük destek vermiştir. Suriye ile güçlü tarihi, kültürel ve komşuluk bağları bulunan Türkiye, iç karışıklıktan etkilenen Suriye vatandaşları için “açık kapı” politikası izlemiştir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2023). Türkiye, izlediği açık kapı politikasıyla birlikte büyük bir Suriyeli sığınmacı nüfusuna ev sahipliği yapmıştır. Ani nüfus artışı; eğitim, sağlık, iş gücüne erişim, konut sorunu, barınma ve güvenlik gibi birden fazla politika alanını etkilemiştir (Önder, 2019, s. 123). Artan sığınmacı sayısı ve kaynakların sınırlı olması nedeniyle sağlık hizmetlerine erişim de önemli bir sorun olarak gündeme gelmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin sığınmacılara yönelik sağlık politikaları, sığınmacıların daha iyi sağlık hizmetlerine erişimini desteklemek ve sağlık sistemini güçlendirmek için sürekli çaba gerektiren bir konu haline gelmiştir. Türkiye'nin sığınmacılara yönelik gerçekleştirdiği yardım konuları arasında barınma, güvenlik, beslenme, eğitim ve sağlık hizmetleri bulunmaktadır (Gültaç ve Yalçın Balçık, 2018; Önder, 2019, s. 112). Bu kapsamda konuya ilişkin olarak 27/12/2012 tarihinde “Suriyeli Sığınmacılara Yardım Kampanyası” genelgesi yayınlanmıştır. Sığınmacılara sağlık hizmeti sunulması adına da Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) tarafından 08/09/2013 tarihinde “Suriyeli Misafirlerin Sağlık ve Diğer Hizmetleri Hakkında Genelge” ve 12/10/2015 tarihinde “Geçici Koruma altındaki Yabancılar İlişkin Sağlık Hizmetlerinin Yürütülmesi” genelgesi yayınlanmıştır. 25/03/2015 tarihinde ise Sağlık Bakanlığı tarafından “Geçici Koruma Altına Alınanlara Verilecek Sağlık Hizmetlerine Dair Esaslar” paylaşılmıştır. Türk Tabipler Birliği de 2014 yılında “Suriyeli Sığınmacılar ve Sağlık Hizmetleri Raporu”nu yayınlamıştır.

22/10/2014 tarihinde yayınlanan Geçici Koruma Yönetmeliği kapsamında temel ve acil sağlık hizmetleriyle mültecilere sunulan hizmetlerden katkı payı alınmamaktadır. İkinci ve üçüncü basamakta sunulan sağlık hizmetlerinin bedeliyse Sağlık Uygulama Tebliği'nde (SUT) belirtilen tutarı aşmamak koşuluyla AFAD tarafından ödenmektedir. Bulaşıcı hastalıklar, bağımlılık, gebe ve çocuk sağlığı ile psikososyal hizmetler ise Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Barınma merkezlerinde geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler için yetişkin eğitim merkezleri kurulmuş, okul çağındaki tüm çocuklar için eğitim hizmetleri sunulmuş, mesleği olmayanlara, yeterli beceri kazandırılarak meslek sahibi olmalarına yardımcı olunmuştur (Göç İdaresi Başkanlığı, 2023). Bunların yanı sıra, Avrupa Birliği ile Türkiye arasında Suriye krizine yönelik olarak 2016 yılında temel ve tedavi edici sağlık hizmetlerine erişim sorunlarının giderilmesi amacıyla “Sıhhat Projesi” geliştirilmiştir. Sığınmacıların yoğun olarak bulunduğu yirmi dokuz ilde göçmen sağlığı merkezleri oluşturulmuş, Suriyeli sağlık çalışanları oluşturulan bu merkezlerde istihdam edilmiş, toplum ruh sağlığı merkezlerinin kurulmuş, birinci ve ikinci basamak sağlık hizmetleri güçlendirilmiş ve Suriyelilerin sağlık okur-yazarlığının iyileştirilmesi için kanıta dayalı politika araçlarından faydalanılmıştır (Küçük, 2020, s. 476). Suriyeli sığınmacılara ilişkin sağlık politikalarının uygulanması, izlenmesi ve değerlendirilmesi konusundaki sorumlu aktörler; Sağlık Bakanlığı, Göç İdaresi Başkanlığı, AFAD, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Kızılay, sağlık kuruluşları ve sivil toplum kuruluşları olmuştur (Kantaş Yılmaz ve Ergül, 2021, s. 127).

Savaşların sağlık üzerinde; yaralanmalar, sakatlıklar ve ölümler gibi doğrudan ve ekolojik yıkım, alt yapı tahribatı, barınma ve beslenme olanaklarının kötüleşmesi, ulaşım ve iletişimde bozulma, sosyo-ekonomik koşullarda kötüleşme, artan hastalık maruziyeti, tıbbi bakım koşullarının kötüleşmesi ve halk sağlığı müdahalelerinin olanaksızlaşması gibi dolaylı etkileri olmaktadır (Türk Tabipler Birliği, 2014, s. 6). Sığınmacılara yönelik sağlık hizmetleri sunumu, açık kapı politikası ile sınırdan ilk geçişlerde gerçekleştirilen sağlık kontrolleri ile başlamıştır (Önder, 2019, s. 112). Geçici Koruma Yönetmeliği kapsamındaki yabancılar,

Sağlık Bakanlığı tarafından belirlenecek usul ve esaslara göre sağlık kontrolünden geçirilmekte ve ihtiyaç duyulması halinde konuyla ilgili gerekli tedbirler alınmaktadır (22/10/2014 tarihli Geçici Koruma Yönetmeliği).

Özetle Türkiye, Suriyeli sığınmacıların sağlık ihtiyaçlarını karşılamak için birtakım önlemler almıştır. Suriyeli sığınmacılara ücretsiz acil ve temel sağlık hizmetleri sunulmuştur. Sığınmacıların acil tıbbi yardım alabilmeleri sağlanmıştır. Gebe kadınlar ve çocuklar için özel sağlık hizmetleri sunulmuştur. Gebelerin düzenli sağlık kontrolünden geçmeleri ve bebeklerin aşılarını olmaları teşvik edilmiştir. Suriyeli sığınmacılar için özel sağlık merkezleri kurulmuş ve var olan sağlık altyapısı genişletilmiştir. Sağlık hizmetlerinden tam olarak faydalanabilmeleri için Suriyeli sığınmacılara Türkçe öğretimi ve çeviri hizmetleri sunulmuştur. İhtiyaç duyan sığınmacılara reçeteye ilaç verilmiş ve ilaçların temini sağlanmıştır. Ancak kaynak sınırlılığı, bürokratik engeller ve dil bariyerleri gibi faktörler nedeniyle bu politikaların başarısı tartışmaya açıktır. Türkiye'ye kitlesel ve kontrolsüz şekilde gerçekleşen göçün hem ekonomik hem de toplumsal ve kültürel açıdan etki bıraktığı söylenebilir (Kantaş Yılmaz ve Ergül, 2021, s. 127). Suriyelilere yönelik yürütülen sağlık hizmetleri, sunum kapasitesinin zorlanmasına ve kalitesinin olumsuz etkilenmesine de neden olmuştur (Önder, 2019, s. 131). Ayrıca, Suriyeli sığınmacıların yerleşik nüfus ile entegrasyonu ve uzun vadeli refahlarının sağlanması da önemli bir sorun olarak gündemdeki yerini almıştır.

Pandemi

Türkiye'de COVID-19 pandemisi döneminde sağlık politikaları genel itibarıyla, koruma dönemi, hastalıkla mücadele dönemi ve kontrollü sosyal hayat dönemi olmak üzere üç aşamada değerlendirilebilir. Koruma dönemi, halkın bilinçlendirilmesi, sınır güvenliğinin sağlanması ve sağlık altyapısı için hazırlıkların yapılması ile ilgili faaliyetleri içermiştir. Koruma döneminde atılan temel adımlardan biri operasyon merkezinin kurulması olmuştur. 15 uzmandan oluşan operasyon merkezi, dünya genelinde koronavirüs ile ilgili gelişmeleri anlık olarak takip etmek amacıyla 6 Ocak 2020'de Sağlık Bakanlığına bağlı olarak kurulmuş, 10 Ocak 2020 tarihinde bilim insanlarının katılımıyla yine Sağlık Bakanlığına bağlı olarak Koronavirüs Bilimsel Danışma Kurulu oluşturulmuştur (Koca, 2020, s. 57). Tüm illerde oluşturulan Pandemi Kurulları da koruma döneminin temel adımlarından biridir (İşlek, Özatkan, Bilir, Arı, Çelik ve Yıldırım, 2020, s. 60). Sağlık altyapısının güçlendirilmesi kapsamında 794 hastane pandemi hastanesi ilan edilmiş ve 11.269 hastane yatağı izolasyon yatağı olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte Sağlık Bakanlığı, sağlık çalışanı kapasitesini desteklemek amacıyla Nisan 2020'de ek sağlık personeli istihdam etme yoluna gitmiştir (Koca, 2020, s. 61). İzolasyon ve karantina önlemleri ile salgının yıkıcı sonuçlarının önüne geçilebilmesi amacıyla, özellikle birinci basamak sağlık çalışanlarından oluşan filyasyon ve temaslı takip ekipleri oluşturulmuş, sağlık sisteminin farklı branşlarındaki personel temaslı izleme ekiplerine dahil edilmiştir (Yılmaz, 2022, s. 263). Bununla birlikte, pandemi sürecinde tüm hasta ve hastalık şüphesi olanların kontrolü ve takibi Halk Sağlığı Yönetim Sistemi (HSYS) üzerinden gerçekleştirilmiştir. Sistemde, COVID-19 hastalarının elektronik sağlık kayıtları üzerinden veri alışverişi, hastalık yönetimi konusunda kritik veriler sağlamıştır (Koca, 2020, s. 59).

Hastalıkla mücadele dönemi, enfeksiyon yayılımını kontrol altına alma, teşhis ve tedavi odaklı bir stratejinin benimsenmesiyle başlamıştır. Teşhis laboratuvarlarının yaygınlaşması, erken teşhis ve tedavi, temaslı takibi, ilaç ve koruyucu malzeme yönetimi bu dönemde gündeme gelmiştir. Yerli test kitleri üretilmiş, Genel Sağlık Sigortası (GSS) kapsamında, tüm bireyler, COVID-19 ile ilgili ücretsiz teşhis, tedavi, takip ve yoğun bakım hizmetlerinden yararlanma hakkına olmuştur. Pandemi döneminde Genel Sağlık Sigortası kapsamında olmayan ancak Bilim Danışma Kurulu tarafından tedavi algoritmasına alınan ilaçlar, Sağlık Bakanlığı tarafından ücretsiz olarak temin edilmiştir (Koca, 2020, s. 60). Yoğun bakımda COVID-19 tedavisinde kullanılan ilaç ve immün plazma tedavisi ve sağlık personeli için koruyucu ve bulaşı önlemeye yönelik bakım

hizmetleri geri ödeme kapsamına alınmıştır. Diğer dönemlerde olduğu gibi pandemi döneminde de klinik rehber uygulaması devam etmiş, bu kapsamda SARS-CoV-2 Enfeksiyonu (COVID-19) rehberi hazırlanmıştır. Pandemi ile aktif mücadele sürecinde kapasite sorunlarının çözülmesi ve hastalık yayılımının önlenmesi için elektif ameliyatlara ve dış hekimliği uygulamalarının ertelenmesi yoluna gidilmiştir (İşlek, Özatkan, Bilir, Arı, Çelik ve Yıldırım, 2020, s. 51). Normalleşme faaliyetlerinin başladığı kontrollü sosyal dönemde ise yapay zeka ve dijital uygulamalardan yararlanılarak 'Hayat Eve Sığar' (HES) adlı uygulama hayata geçirilmiştir. Ayrıca küresel düzeyde gerçekleşen aşılama uygulaması Türkiye'de de başlamış ithal aşılardan yanısıra 30 Aralık 2021 tarihi itibarıyla Türkiye'de geliştirilen yerli aşı (Turkovac) ile de aşılama faaliyetleri gerçekleştirilmiştir (Koca, 2020, s. 59). Uygulama toplu taşıma ve kamuya açık birçok alanda kullanılmıştır. Türkiye'de pandemi döneminde başarılı şekilde işleyen politikaların yanısıra tek kullanımlık yüz maskelerinin piyasada satışının yasaklanması ve pandeminin erken aşamasında ücretsiz yüz maskesi dağıtımıyla ilgili girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bakır (2020), bu başarısızlığın ilgili paydaşların içgörülerini yeterince içermeyen bir politika tasarımından kaynaklandığını ifade etmektedir. Daha sonra maske sorunu satış yasağının kaldırılması ve maske satışına fiyat sınırlaması getirilmesiyle çözüme kavuşturulmuştur (Yılmaz, 2022).

Sonuç

Sağlık politikaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin geçmişi boyunca toplumun sağlığını ve refahını geliştirmeyi amaçlayan önemli faktörlerden biri olmuştur. Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze sağlık alanında yenilikçi politikalar izlenmiş ve pek çok önemli gelişme yaşanmıştır. Genel itibarıyla sağlık politikalarının, belirli dönemlerde farklı stratejilerle ele alındığı görülmektedir. Bahsekonu dönemler; 1920-1938, 1938-1960, 1961-1980, 1980-2000 ve 2000 ve sonrası olarak değerlendirilmiştir. Tüm dönemlerde sağlığın yönetilmesi, sağlık kurumlarının yapılması, sağlık hizmetlerinin sunumu, sağlık insan gücü, halk sağlığı, mevzuat, ekonomi ve finansman gibi birçok alanda politikalar geliştirilmiştir. 2000 öncesi dönemin daha çok salgın hastalıkları önleme, sağlık mevzuatı altyapısının hazırlanması, sağlık insan gücünün eğitimi ve dengeli dağılımı, ülke genelinde sağlığa erişim ve geniş çaplı sağlık hizmeti sunma olduğu söylenebilir. Özellikle 2000 ve sonrası dönemde Sağlıkta Dönüşüm Programı, sağlık hizmetlerine erişilebilirliği artırmak, sağlık hizmet kalitesini iyileştirmek ve sağlık sisteminin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla kapsamlı bir reform girişimi olarak ön plana çıkmıştır. Program ile, aile hekimliği uygulamasının oluşturulması, genel sağlık sigortasına geçilmesi, sağlık alanında bilgi sistemlerinin yaygınlaştırılması, Sağlık Bakanlığının planlayan ve denetleyen bir yapıya kavuşturulması, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde kalite iyileştirme ve akreditasyon çalışmalarına önem verilmesi ve eğitim ve bilim kurumlarının sektörle işbirliği yaparak gereksinim duyulan insan gücünü yetiştirmesinin sağlanması gibi pek çok değişim gerçekleştirilmiştir. Değişimlerle birlikte memnuniyetin ve hizmetlere erişimin artırılması, çok yönlü, çağın gereklerine uygun ve kapsamlı hizmet sunumunu sağlamaya yönelik adımlar atılmıştır. Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın yanı sıra, dijitalleşmenin de önemli bir rolü olduğu görülmektedir. Dijitalleşme, sağlık hizmetlerinin verimliliğini artırmaya yönelik hasta takibi, tedavi yönetimi, sağlık bilgi sistemlerinin ve bu sistemlere ilişkin standartların ortaya konulması gibi pek çok önemli gelişmeyi beraberinde getirmiştir. 2010'lu yıllardan sonra ülkemizde sağlık sisteminde tam anlamıyla bir dijital dönüşüm yaşandığı söylenebilir. Bu yıllardan sonra birçok ulusal bilgi sistemi ve mobil uygulama geliştirilmiştir. Suriye iç savaşının neden olduğu sığınmacı göçüyle birlikte ani nüfus artışı yaşanmış ve sığınmacı göçü de toplum sağlığı açısından önem arz eden bir konu olarak gündemdeki yerini almıştır. Son dönemde sağlık politikalarının odağı olan ve sağlık sistemlerinin kriz anında geliştirdikleri çözümlerin ve politikaların önemini ortaya koyan bir diğer gelişme ise COVID-19 pandemisi olmuştur. Özellikle COVID-19 pandemisinde sağlıkta dijitalleşme çabalarının pandemiyle mücadeleye güç kattığı açık bir şekilde görülmüştür. COVID-19 döneminde de dijitalleşme çabaları devam ettirilmiş, dönem içerisinde gerçekleştirilen dijitalleşme faaliyetleri sağlık sektöründe dijitalleşmeyi daha da ileriye taşımıştır. Hastalıkla mücadele, geliştirilen sağlık politikaları ve izlenen süreç sayesinde başarıyla atlatılmıştır.

Türkiye Cumhuriyet tarihi boyunca ortaya konulan sağlık politikalarının temel amacı toplumun sağlığını ve refahını geliştirmek olmuştur. Bu kapsamda ulusal ve uluslararası gelişmelerin izlendiği görülmektedir. Süregelen sağlık politikaları ile sağlanan gelişmelerin yanısıra başarıya ulaşamamış ya da uygulamaya geçirilememiş politika unsurları da olmuştur. Bu durum, sağlık politikalarının geliştirilmesinden ve uygulanmasında önce hizmet sunucu ve hizmetten faydalanacak topluma yönelik uygun altyapının oluşturulmasının oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Geliştirilen politikaların başarıyla uygulanmış olması sağlık hizmetlerinin erişilebilirliğini, kalitesini ve sürdürülebilirliğini olumlu yönde etkilemiştir. İhtiyaçların ve karşılaşılabilecek zorlukların sürekli değişim göstermesi nedeniyle gelişmelerin yakından takip edilmesi ve hızlı karar alınarak uygun altyapı ile uygulamaya konulması esastır.

Kaynakça

- (1961/224) Numaralı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun. (1961, 12 Ocak). *Resmi Gazete* (Sayı: 10705). Erişim Adresi: <https://www.saglik.gov.tr/TR,10388/sayisi224--rg-tarihi12011961--rg-sayisi10705-saglik-hizmetlerinin-sosyallestirilmesi-hakkinda-kanun.html>
- (1961/334) Numaralı T. C. Anayasası. (1961, 9 Temmuz). *Resmi Gazete* (Kanun No: 334). Erişim Adresi: <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/>
- (1982/2709) Numaralı T. C. Anayasası. (1982, 9 Kasım). *Resmi Gazete* (Sayı:17863 (Mükerrer)). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>
- (1987/3359) Numaralı Sağlık Hizmetleri Temel Kanunuç (1987, 15 Mayıs). *Resmi Gazete* (Sayı: 19461). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3359.pdf>
- (2003/48) Sayılı Başbakanlık Genelgesi. (2003, 04 Aralık). *Resmi Gazete* (Sayı: 25306). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/12/20031204.htm>
- (2012/24) Numaralı Suriyeli Sığınmacılara Yardım Kampanyası Genelgesi. (2012, 27 Aralık). *Resmi Gazete* (Sayı: 28510). Erişim Adresi: <https://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular2012/bhm/suriye27Ara2012.pdf>
- (2014/6883) Numaralı Geçici Koruma Yönetmeliği. (2014, 22 Ekim). *Resmi Gazete* (Sayı: 29153) Erişim Adresi: <https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/gecicikorumayonetmeliği.pdf>
- (2018/1) Numaralı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. (2018, 10 Temmuz). *Resmi Gazete* (Sayı: 30474). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/19.5.1.pdf>
- Aba, G. (2020). *Sağlık politikası ve planlaması* (2. bs.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (2013). *Suriyeli Misafirlerin Sağlık ve Diğer Hizmetleri Hakkında Genelge*. Erişim Adresi: https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/2311/files/Suriyeli_Misafirlerin_Saglik_ve_Diger_Hizmetleri_Hakkinda_Genelge_20138.pdf

- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (2015). *Geçici koruma altındaki yabancılara ilişkin sağlık hizmetlerinin yürütülmesi*. Erişim Adresi: https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/2311/files/2015_8_Gecici_Koruma_altindaki_Yabancilara_Iliskin_Saglik_Hizmetlerinin_Yurutulmesi.pdf
- Ak, B. (2009). *Türkiye’de sağlık bilişimi, bir kişisel değerlendirme ve uluslararası bir başarı öyküsü: CorTTex*. Akademik Bilişim’09 - XI. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa. Erişim Adresi: https://ab.org.tr/ab09/kitap/ak_AB09.pdf
- Ak, S. (2022). Geçmişten günümüze Türkiye'nin sağlık politikaları. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 20(1), 28-36. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ashd/issue/62930/1109949>
- Akalın, B. ve Veranyurt, Ü. (2020). Sağlıkta dijitalleşme ve yapay zekâ. *SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi*, 2(2), 128-137. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sdusyd/issue/60581/842035>
- Akdağ, R. (2012). *Türkiye sağlıkta dönüşüm programı değerlendirme raporu (2003-2011)*. Sağlık Bakanlığı Yayın No: 839. Ankara. Erişim Adresi: <https://www.saglik.gov.tr/TR,11662/saglik-bakanligi-turkiye-saglikta-donusum-programi-degerlendirme-raporu-2003-2011.html>
- Akdağ, R., Aydın, S. ve Demirel, H. (2008). *İlerleme raporu: Türkiye sağlıkta dönüşüm programı*. Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları. Erişim Adresi: <https://www.halksagligiokulu.org/Kitap/DownloadEBook/605a34a3-9531-46d6-9e9a-99ca39776f6f>
- Akdağ, R., Aydın, S., Buzgan, T., Demirel, H. ve Gündüz, F. (2008). *Türkiye sağlıkta dönüşüm programı ve temel sağlık hizmetleri 2002-2008*. Kasım. Erişim Adresi: <https://www.halksagligiokulu.org/Kitap/Detay/turkiye-saglikta-donusum-programi-ve-temel-saglik-hizmetleri/4e5b13fb-f63a-4bd2-a871-97d952d13625>
- Akdur, R. (1998). Türkiye’de sağlık politika ve hizmetleri. *Yeni Türkiye*, 4(23-24), 1984-1995. Erişim Adresi: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.recepakdur.com/media/1445/36-akdur-r-tu-rkiyede-sag-lik-politika-ve-hizmetleri-yeni-tu-rkiye-4-23-24-1984-1995-eylu-l-aralik-1998.pdf>
- Akdur, R. (1999). *Türkiye Cumhuriyetinin 75. yılında Türkiye’de sağlık politikaları*. Türkiye Bilimler Akademisi TÜBA Yayınları Ankara. Aralık. Erişim Adresi: <https://www.recepakdur.com/media/1374/11-akdur-r-tcnin-75-yilinda-tu-rkiye-de-sag-lik-politikalari.pdf>
- Akdur, R. (2008). *Cumhuriyetten günümüze Türkiye’de sağlık*. 12.Ulusal Halk Sağlığı Kongresi (21-25 Ekim 2008), Ankara. Erişim Adresi: <https://www.recepakdur.com/media/1372/04-akdur-r-cumhuriyetten-gu-nu-mu-ze-tu-rkiye-sag-lik-12ulusal-halk-sag-lig-i-kongresi-21-25-ekim-2008-ankara-kitabi-sayfa-45-71.pdf>
- Akkavak, T. (2018). *Türkiye’de sağlık sisteminin gelişimi: sağlıkta dönüşüm programı (2003-2011)*. (Yüksek Lisans Tezi). Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Tekirdağ. Erişim Adresi: <https://acikerisim.nku.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.11776/3337/0057611.pdf?sequence=1>

- Alacadağlı, E. (2019). Bilgi yönetimi, dijitalleşme ve Türk sağlık sistemi. *Electronic Turkish Studies*, 14(2), 67-86. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14918>
- Altındağ, Ö. ve Yıldız, A. (2020). Türkiye’de sağlık politikalarının dönüşümü. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 157-184. <https://doi.org/10.20493/birtop.742637>
- Arık, Ö., İleri, Y. Y. ve Kaya, B. (2016). Sağlık hizmetlerinde tıbbi cihaz sektörü. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19(2), 187-202. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hacettepesid/issue/24439/259065>
- Avaner, T. ve Fedai, R. (2017). Sağlık hizmetlerinde dijitalleşme: sağlık yönetiminde bilgi sistemlerinin kullanılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(Kayfor 15 Özel Sayısı), 1533-1542. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/sduibfd/issue/53208/706724>
- Bakir C. (2020). The Turkish state’s responses to existential Covid-19 crisis. *Policy and Society*, 39(3) , 424-441, doi:10.1080/14494035.2020.1783786
- Beveridge, W. (1942). *Social insurance and allied services (Vol. 942)*. HMSO: London. Erişim Adresi: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/268152/PMC2560775.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Bulut, S. ve Uğurluoğlu, Ö. (2018). Aile hekimlerinin bakış açısı ile sevk zincirinin değerlendirilmesi. *Türk Aile Hek Derg*, 22 (3), 118-132. doi: 10.15511/tahd.18.00318
- Cansever, İ. H. (2018). Devlet anlayışları ekseninde sağlık politikalarının değişimi ve analizi: Türkiye incelemesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 105-120. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbe/issue/38551/385427>
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (t.y.). *Kalkınma planları*. Erişim Adresi: <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>
- Dedeoğlu, N. (2021). *Cumhuriyet dönemi sağlık politikaları ve örgütlenme, 1920-1960*. Hekim Sözü. Erişim Adresi: <https://www.istabip.org.tr/6738-cumhuriyet-donemi-saglik-politikalari-ve-orgutlenme-1920-1960-necati-dedeoglu.html>
- Demirel, H. (2009). Çok partili siyasi hayata geçerken sağlık politikaları. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 173, 12-18. Erişim Adresi: <http://sdplatform.com/Dergi/173/Cok-partili-siyasi-hayata-gecerken-saglik-politikalari.aspx>
- Dirican, M. R. (1970). Türkiye’de sağlık hizmetlerinin örgütlenmesinin kısa tarihçesi. *Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Bülteni*, 7, 25-41. Erişim Adresi: <https://www.eajm.org/content/files/sayilar/36/buyuk/3.pdf>
- DPT (1995). *Yedinci beş yıllık kalkınma planı (1996-2000)*. Erişim Adresi: https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf

- DPT (2000). *Uzun vadeli strateji ve sekizinci beş yıllık kalkınma planı (2001-2005)*. Erişim Adresi: https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-2001-2005.pdf
- Eren, N. ve Tanrıtanır, N. (1998). *Cumhuriyet ve sağlık*. Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi. Ankara: Türk Tabipler Birliği.
- Erol, H. ve Özdemir, A. (2014). Türkiye’de sağlık reformları ve sağlık harcamalarının değerlendirilmesi. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 4(1), 9-34. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sgd/issue/27996/295423>
- Erol, H. ve Özdemir, A. (2018). Türkiye’de 1980 sonrası sağlık politikalarında dönüşüm ve sağlık harcamalarına etkileri. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(15), 119-146. doi: 10.17130/ijmeb.2019CEEIK201854102
- Ertürk Atabey, S. (2016). *Sağlık sistemleri ve sağlık politikası* (2. bs.). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Fedai, R. (2019). Sağlıkta dönüşüm programının öncesi: Türkiye’de sağlık hizmetlerinin gelişimi: 1923-2003. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 2010-2032. doi: 10.33206/mjss.519593
- Fişek N. (1983). *Halk sağlığına giriş*. Ankara: Çağ Matbaası.
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2023). *Geçici korumamız altındaki Suriyeliler*. Erişim Adresi: <https://www.goc.gov.tr/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler>
- Gökkaya, D. (2021). Türkiye’de kamu özel ortaklığı bağlamında şehir hastanelerinin değerlendirilmesi: nitel bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (31), 73-96. doi: 10.18092/ulikidince.771797
- Gökkaya, D., Eroymak, S., İzgüden, D. (2022). Kamu özel ortaklığı bağlamında şehir hastanelerinin değerlendirilmesi. *Social Sciences Studies Journal (sssjournal)*, 4(19), 2235-2243. Erişim Adresi: <https://sssjournal.com/DergiTamDetay.aspx?ID=581>
- Görmüş, A. (2013). *Sağlık sisteminde dönüşüm ve sağlık insan gücü üzerindeki etkileri*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gültaş, A. ve Balçık, P. Y. (2018). Suriyeli sığınmacılara yönelik sağlık politikaları. *Sakarya Tıp Dergisi*, 8(2), 193-204. doi: 10.31832/smj.394732
- Hall, J. K. (1951). Türkiye Cumhuriyeti emekli sandığı fonlarının idaresi. Çeviri: Sadun Aren. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 138-143. doi: 10.1501/SBFder_0000000131
- Hoşgör, Ş. ve Tansel, A. (2010). *2050’ye doğru nüfusbilim ve yönetim: eğitim, işgücü, sağlık ve sosyal güvenlik sistemlerine yansımalar (2000- 2050)*. İstanbul: TÜSİAD ve UNFPA Yayını.
- İleri, H., Seçer, B. ve Ertaş, H. (2016). Sağlık politikası kavramı ve Türkiye’de sağlık politikalarının incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, (12), 176-186. Erişim Adresi: <http://sosyoteknik.selcuk.edu.tr/sustad/article/view/93>

- İşlek E, Özatkan Y, Bilir MK, Arı HO, Çelik H ve Yıldırım HH. (2020). *COVID-19 pandemi yönetiminde Türkiye örneği: sağlık politikası uygulamaları ve stratejileri*. Ankara: TUSPE Yayınları.
- Kantaş Yılmaz, F. ve Ergül, S. (2021). Sağlık politikası analizi: göçmen sağlığı kapsamında Suriyeli sığınmacılar. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 119-128. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sarad/issue/62108/934958>
- Kasapoğlu, A. (2016). Türkiye’de sağlık hizmetlerinin dönüşümü. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 131-174. doi:10.18490/sosars.261673
- Kılıç, B. (2014). *Sağlıkta dönüşüm programının evrensel kapsayıcılık ve eşitlik iddiaları üzerine bir eleştiri*. Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Platformu. Erişim Adresi: <https://www.sdplatform.com/Dergi/732/Saglikta-Donusum-Programinin-evrensel-kapsayicilik-ve-esitlik-iddialari-uzerine-bir-elestiri.aspx>
- Kıvanç, M. M. (2015). Evrensel sağlık bildireleri ve Türkiye’de sağlık reformları. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 2(3), 162-166. doi:10.5222/SHYD.2015.162
- Koca, F. (2020). Turkey’s management of Covid-19. *insight Turkey*, 22(3), 55-66. Erişim Adresi: <https://www.jstor.org/stable/26956176>
- Kökçü, A. T. (2014). Türkiye’de Cumhuriyet dönemi sağlık politikaları. *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*, 22(3), 98-105. Erişim Adresi: <https://www.turkiyeklinikleri.com/article/en-turkiyede-cumhuriyet-donemi-saglik-politikalari-69732.html>
- Konat, M. E. ve Yıldız, Z. (2020). Neoliberal politikalar perspektifinde kalkınma. *Journal of International Social Research*, 13(69), 1228-1237. doi:10.17719/jisr.2020.4036
- Korkmaz, Y. (2019). Türkiye sağlık hizmetleri yapısının örgütlenmesi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 6(43), 3107-3128. doi: 10.26450/jshsr.1455
- Küçük, A. (2020). Türkiye’de göç ve sağlık politikaları analizi: “Sihhat Projesi” örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(47), 473-496. doi: 10.21560/spcd.vi.576588
- Navarro, V. (2009). What we mean by social determinants of health. *Global health promotion*, 16(1), 5-16. doi: 10.1177/1757975908100746
- Nesipoğlu, G. (2018). Olgusal bir yapı olarak sağlık politikaları: 1920-1960 yılları arası Cumhuriyet döneminin tarihsel izleği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 21(1), 165-177. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/hacettepesid/issue/39659/469573>
- Oguz, A. B. (2020). Turkish health policies: past, present, and future. *Social Work in Public Health*, 35(6), 456-472. doi: 10.1080/19371918.2020.1806167
- Önder, N. (2019). Türkiye’de geçici koruma altındaki Suriyelilere yönelik sağlık politikalarının analizi. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 110-165. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gad/issue/48924/624009>

- Öner, F. (2014). *Sağlık bilişimi, Türkiye’de sağlık bilgi enformasyon sistemleri ve dijital hastaneler*. (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi Bilim Dalı, İstanbul. Erişim Adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/711520>
- Özdemirci, F. (2018). Sağlık bilgi sistemleri yönetimi ve toplumsal bellek/ gelecek açısından değerlendirilmesi. *Bilgi Yönetimi*, 1(2), 149-155. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/by/issue/40526/500294>
- Özsarı, H. (1998). Sağlık projeleri ve sağlık enformasyon sistemleri çalışmaları hakkında genel bilgi notu. *Modern Hastane Yönetimi*, 2(6), 15. Erişim Adresi: <http://www.merih.net/m1/mhy-2-6-ho.htm>
- Özsarı, H. (2018). Birinciden on birinciye kalkınma planlarında sağlık. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, (47), 24-27. Erişim Adresi: <https://www.sdplatform.com/Dergi/1107/Birinciden-on-birinciye-kalkinma-planlarında-saglik.aspx>
- Sağlık Bakanlığı (2015). *Geçici koruma altına alınanlara verilecek sağlık hizmetlerine dair esaslar*. Erişim Adresi: https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/1376,saglik-bakanligi-gecici-koruma-yonergesi-25032015pdf.pdf?0&_tag1=284EBE67BBC860BBD5B18C4F81083BD757AFFAB8
- Sağlık Bakanlığı (2006). *Republic of Turkey national mental health policy*. Ankara: General Directorate of Primary Health Care. Erişim Adresi: <https://extranet.who.int/mindbank/item/69>
- Sağlık Bakanlığı Faaliyet Raporu (2016). *2016 faaliyet raporu*. Erişim Adresi: <https://www.saglik.gov.tr/TR,11656/raporlar.html>
- Sağlık Bakanlığı Proje Yönetim Destek Birimi. (2023). *Tarihçe*. Erişim Adresi: <https://pydb.saglik.gov.tr/TR-25156/tarihce.html>
- Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2019). *Mükemmeliyet merkezleri hakkında genelge 2019-8*. Erişim Adresi: <https://shgm.saglik.gov.tr/>
- Sağlık Bakanlığı. (1993). *Ulusal sağlık politikası*. Erişim Adresi: <https://muglaim.saglik.gov.tr/TR-43450/ulusal-saglik-politikasi.html>
- Sağlık Bakanlığı. (2003). *Sağlıkta dönüşüm*. Erişim Adresi: <https://www.saglik.gov.tr/TR,11415/saglikta-donusum-programi.html>
- Sağlık Bakanlığı. (2011). Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Hıfzıssıhha Mektebi Müdürlüğü. Ankara: Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2008.
- Sağlık Bakanlığı. (2015). *Tarihçe*. Erişim Adresi: <https://www.saglik.gov.tr/TR,11492/tarihce.html>
- Sağlık Bakanlığı. (2018). Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Sağlıkta Kalite, Akreditasyon ve Çalışan Hakları Dairesi Başkanlığı. *Sağlıkta Akreditasyon Standartları Hastane Seti*. Erişim Adresi: <https://shgmkalitedb.saglik.gov.tr/Eklenti/39242/0/sas-hastane-setipdf.pdf>

- Sağlık Bakanlığı. (2018). *Sağlık mevzuatı*. Erişim Adresi: <https://www.saglik.gov.tr/TR,10357/saglik-mevzuati.html>
- Sağlık Bakanlığı. (2023). Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü. Ankara: Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2021.
- Sağlık Bakanlığı. (t. y.). *Sağlık.NET hakkında*. Erişim Adresi: <https://e-saglik.gov.tr/TR,6212/sagliknet-hakkinda.html>
- Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı. (1971). *Türkiye Sağlık İstatistik Yıllığı 1964-1967*. Ankara: Güneş Matbaacılık.
- saglikplatformu. (2023). *Sağlık enformasyon sistemi*. Erişim Adresi: <https://www.saglikplatformu.com/saglik-enformasyon-sistemi/>
- Savaş, T., Keleş, R., ve Göktaş, B. (2020). Kamu özel işbirliği modeli Ankara şehir hastanesi örneği. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*. 9(2), 22-31. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbid/issue/59001/690535>
- Seçtim, H. (2019). Sağlıkta dönüşüm programı üzerine bir değerlendirme. *Management and Political Sciences Review*, 1(1), 117-133. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mpsr/issue/45230/523980>
- Seren, A. K. H. (2014). Sağlık çalışanlarının sağlıkta dönüşüm projesine ilişkin görüşleri. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 1(1), 19-24. doi:10.5222/SHYD.2014.019
- Solak, M. (2014). *Türkiye’de sağlık eğitimi ve sağlık insangücü durum raporu*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset.
- Sosyal Güvenlik Kurumu. (2019). *Sosyal güvenlik kurumu ve sosyal güvenlik sistemi*. Ankara. Erişim Adresi: <https://www.sgk.gov.tr/YayinveProjeler/Yayinlar/7f65e722-ba64-48df-a5ca-c60336c2fbc5/>
- Tengilimoğlu, D., Işık, O., ve Akbolat, M. (2012). *Sağlık işletmeleri yönetimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- TUIK. (2022). *Sağlık ve sosyal koruma*. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Saglik-ve-Sosyal-Koruma-101>
- Türk Tabipler Birliği. (2014). *Suriyeli sığınmacılar ve sağlık raporu*. Erişim Adresi: <https://www.ttb.org.tr/kutuphane/siginmacirpr.pdf>
- Uysal, Y. (2019). Kamu-Özel işbirliği (yap-kirala-devret) modeli ve şehir hastanelerinin sağlık hizmetlerindeki değişim ve dönüşüm üzerine etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(3), 877-898. doi: <https://doi.org/10.17153/oguiibf.517120>
- WHO (1996). *Health care systems in transition Turkey*. Copenhagen. Erişim Adresi: <https://iris.who.int/handle/10665/108395>
- Yapıcı, B. (2023). *Türkiye’de sağlık sisteminde sevk zinciri uygulaması hakkında paydaş görüşlerinin değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. Erişim Adresi: <https://www.openaccess.hacettepe.edu.tr/xmlui/handle/11655/33497>

Yeşiltaş, A. (2020). Sağlık sektöründe kamu özel ortaklığı: şehir hastaneleri üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 6(1), 15-28. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usaysad/issue/54067/728992>

Yılmaz, V. (2022). *The contemporary politics of health in Turkey-diverse actors, competing frames, and uneven policies*. Güneş Murat Tezcür (editör), içinde, *The Oxford Handbook of Turkish Politics*, Oxford University Press.

Zengin, N. (2010). Sağlık hakkı ve sağlık hizmetlerinin sunumu. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 1(1), 44-52. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/spkd/issue/29282/313485>

Extended Abstract

Purpose

This study aims to provide a comprehensive evaluation of healthcare policies throughout the century-long period of the Republic. The healthcare policies of the Republic era are examined across five distinct periods: 1920-1938, 1938-1960, 1961-1980, 1980-2000, and 2000 & Post. The 2000 & Post period is analyzed under four subheadings: Healthcare Transformation Program, Digitalization, Refugee Migration and Pandemic.

Design and Methodology

This study adopts a literature review approach.

Findings

The period of 1920-1938 witnessed the establishment of health services and the organization of basic health units. From 1938 to 1960, emphasis was placed on combating infectious diseases and prioritizing public health efforts. The period of 1961-1980 saw the emergence of socialization in the health sector and the establishment of a gradual and integrated approach to healthcare provision. Several laws and regulations were enacted during this period. The fundamental health policy during the 1980-2000 period aimed to regulate the fragmented structure of social security institutions, introduce general health insurance, transition to a family medicine model, and grant autonomy to hospitals. This period was characterized by the neoliberalization of health policies, with increased involvement of the private sector as a central policy. The Ministry of Health assumed a regulatory role to ensure the active participation of the private sector in service delivery. Policies were developed to enhance the quality of curative health services. Investments in health human resources resulted in an increase in the number of health personnel, health institutions, and hospital beds. The health policies implemented during this period laid the foundation for the Health Transformation Program. In the Post-2000 period, digitization efforts gained significance, greatly influenced by the Health Transformation Program. A digital transformation took place in the healthcare system after the 2010s, leading to the development of various information systems and mobile applications. Recognizing the potential of digital health to improve care quality, efficiency, patient satisfaction, and health outcomes, continuous innovations are being made in this area. The greatest benefit of digitalization in the health sector was evident in the fight against COVID-19, and digitalization efforts continued during the pandemic.

Research Limitations

This research provides theoretical information regarding specific time periods.

Implications

The successful implementation of policies developed from the past to the present has positively influenced the accessibility, quality, and sustainability of healthcare services. In addition to the developments achieved through ongoing health policies, there were also policy elements that were not successful or could not be implemented. This shows that it is very important to establish an appropriate infrastructure for the service provider and the society that will benefit from the service before developing and implementing health policies. Given the constantly evolving needs and challenges, closely monitoring developments and making prompt decisions for effective implementation is crucial.

Originality/Value

This study offers a summary of the healthcare policies followed by the Republic of Turkey since its establishment, highlighting key milestones such as the Health Transformation Program, Digitalization, Refugee Migration and the COVID-19 Pandemic.

Araştırmacı Katkısı: Gizem Zevde AYDIN (%30), Ferdane Betül BÖLÜKBAŞI (%30), Hasan Fehmi DEMİRCİ (%20), Pelinsu Buket DOĞANYİĞİT (%20).

Yapay Zekâ Yoluyla Erken Cumhuriyet Dönemi Film Afişlerinin Yeniden Yorumlanması: *İstanbul Sokaklarında* Film Afişi Üzerine Bir Deneme ¹

Meltem CEMİLOĞLU ² - Halit Turgay ÜNALAN ³

Başvuru Tarihi: 19.06.2023

Kabul Tarihi: 17.10.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

1923 yılında Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte film afişleri, filmlerin tanıtımında önemli bir rol oynamış ve Türk film endüstrisinin büyümesine katkı sağlamıştır. Afişler, filmlerin tanıtımında önemli bir araç olarak işlev görür ve bu bağlamda bir filmin başarısındaki rolü yadsınmaz. Film endüstrisi büyüdükçe, filmlerin reklamının ve tanıtımının önemi de artmıştır; sinema afişleri yapım teknikleri ve görsel içerik açısından daha sofistike hale gelmiştir. Sinema tarihinin ilk dönemlerinde film afişlerinin tasarımı geleneksel yöntemlerle gerçekleştirilirken, teknolojik ilerlemelere bağlı olarak zamanla bilgisayar destekli tasarım yöntemleri benimsenmiştir. Türk sinema tarihindeki film afişlerine bakıldığında da paralel gelişmeler gözlenir. Türk sinema tarihinin de başlangıcından bu yana, film afişlerinin tasarımı gelenekselden bilgisayar destekli tasarımlara doğru evrilmiş; yeni trendler, teknikler ortaya çıkmıştır. Bu çalışma ile erken Cumhuriyet dönemi sineması (1923-1940) ve bu bağlamda film afişlerinin gündeme getirilerek tasarım ve sinemanın geleceğini oluşturacak yapay zekâ perspektifinden analiz edilmesi ile yapay zekâ algoritmaları yoluyla afiş tasarımında güncel yaklaşımların kullanım potansiyelinin ortaya konulması amaçlanır. Çalışma nitel doküman analizi yöntemiyle Erken Cumhuriyet döneminde afiş tasarımı yapılan ilk film olan *İstanbul Sokaklarında* (Muhsin Ertuğrul, 1931) film afişi ve aynı afişin yapay zekâ (AI) algoritmasıyla yeniden tasarlanması ve analiz edilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Orijinal ve yeni tasarım afişler yapı, tasarım, mesaj ve içerik bağlamında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi, Türk Sineması, Film Afişi, Görsel Tasarım, Yapay Zekâ

Atıf: Cemiloğlu, M. ve Ünalın, H. T. (2023). Yapay zekâ yoluyla Erken Cumhuriyet dönemi film afişlerinin yeniden yorumlanması: *İstanbul sokaklarında* film afişi üzerine bir deneme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(Özel Sayı), 455-478.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi, Sinema ve Televizyon Bölümü, mcemiloglu@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8779-7555

³ Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, htunalan@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2815-8358

Reinterpretation of Film Posters from the Early Republican Period Using Artificial Intelligence: A Study on The Film Poster of *İstanbul Sokaklarında*

Meltem CEMİLOĞLU⁴ - Halit Turgay ÜNALAN⁵

Submitted by: 19.06.2023

Accepted by: 17.10.2023

Article Type: Research Article

Abstract

With the establishment of the Republic in 1923, film posters became pivotal in promoting movies, significantly contributing to the growth of the Turkish film industry. As the film sector expanded, the importance of advertising and promoting films grew, leading to the development of more sophisticated movie posters in terms of both production techniques and visual content. In the early days of Turkish cinema, movie posters were crafted using traditional methods, but over time, technological advancements ushered in a shift towards computer-aided design techniques, and these parallel developments are evident when examining the history of Turkish cinema posters. The study at hand specifically zooms in on the cinema of the early Republican era, spanning from 1923 to 1940. In this context, it employs artificial intelligence to analyze film posters. A primary subject of analysis is the poster for "İstanbul Sokaklarında" (Muhsin Ertuğrul, 1931), the first film for which a designed poster was created during the early Republican period. Additionally, the study conducts an analysis of a redesigned version of the same poster using an AI algorithm. Both the original and redesigned posters undergo a comprehensive analysis, encompassing their structure, design, message, and content. By harnessing AI algorithms, this research aims to shed light on how modern approaches in poster design can be applied to film posters from the early Republican period, effectively marrying traditional aesthetics with contemporary techniques and technologies.

Keywords: Republican Period, Turkish Cinema, Film Poster, Visual Design, AI

⁴ Anadolu University, Faculty of Communication Science Faculty, Cinema and Television Department, mcemiloglu@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8779-7555

⁵ Anadolu University, Open Education Faculty, Visual Communication Design Department, htunalan@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2815-8358

Giriş

Görsel kültürün kökenleri, insanların iletişim kurmak amacıyla imgeleri kullanma çabalarına kadar uzanır. İlk resimlerin ve çizimlerin, tarih öncesi döneme, yani Paleolitik çağa kadar dayandığı düşünülmektedir. Mağara duvarlarına yapılan bu resimler, o dönemin insanların yaşam tarzlarını, avlanma sahnelerini ve inançlarını yansıtan görsel anlatımlardır. Bu duvar resimleri, insanların görsel ifade yetenekleri ve sembolik ifadelerinin dışavurumunun ilk örnekleri olarak nitelendirilebilir.

Antik dönemde, Mısır, Yunan, Roma ve Anadolu uygarlıkları, görsel kültürün gelişimine önemli katkılarda bulunmuşlardır (Honour ve Fleming, 2009). Uygarlıklar tarih boyunca heykeller, tapınaklar, evlerdeki freskler ve mozaikler gibi görsel unsurları kullanarak günlük yaşamı, tanrıları ve mitolojik hikayeleri temsil etmişlerdir. Orta Çağ döneminde kiliselerde dini temalı vitraylar, parşömenlere yazılmış eserler, mozaikler ve freskler görsel sanatın önemli bir parçası haline gelmiştir. Rönesans dönemi, görsel kültürün gelişimi açısından bir devrim niteliğindedir. Bu dönemde, sanatçılar perspektif, anatomi ve tasarım tekniklerini kullanarak son derece gerçekçi eserler ortaya koymuşlardır.

Sanayi Devrimi ile birlikte, teknolojideki gelişmeler görsel kültürün yayılmasını hızlandırmıştır. Fotoğraf makineleri, sinema kameraları ve basım yayıma yönelik yeni araçlar, görsel iletişimin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda, sinema ve televizyon, 20. yüzyılın başlarında görsel kültürün anahtar unsurları haline gelmiştir (Gunning, 1990). Özellikle sinema, görsel anlatı yöntemlerini yeniden tanımlayarak, görsel kültürdeki temsil biçimlerini radikal bir şekilde dönüştürmüştür (Elsaesser ve Hagener, 2010).

Afişler bir olayı duyurmak, bilgi vermek, farkındalık yaratmak, reklam ve tanıtım amaçlarıyla kullanılan görsel ve yazılı elemanların bir kompozisyon dahilinde tasarlandığı görsel tasarım ürünleridir. Farklı bir ifadeyle "Ticari veya kültürel olsun, tüm afişler, toplumun yapısıyla ilgili mesajları haykıran grafik objelerdir." (Çetin, 1989, s. 15) Afişler, sosyal bilinçlendirme, kültürel etkinlikler, reklam, etkinlik tanıtımı ve siyasi kampanyalar gibi birçok alanda yaşamın içerisinde önemli bir gösterge olarak yer alır.

Film afişleri, tarih boyunca yaşanan olayları, toplumsal hareketleri ve dönemin sosyal dokusunu yansıtarak kültürel bir bellek oluşturur. Bu afişler, bir filmin özünü, hedef kitlenin özellikleri göz önünde bulundurularak estetik bir şekilde tek bir görselde tasarlamayı amaçlar.

Çok sayıda film afişinin ve jeneriğinin tasarımcısı olan Saul Bass'ın ifadesiyle "Film jeneriği tasarlamak, bir film afişi tasarlamak gibidir: durumu alır ve tek bir kavram, bir metafor veya anlatılması gereken bir arka plan hikayesine ya da tanıtılması gereken bir karaktere dönüştürürsünüz." Hansmann'a göre ise afişler "dağıtımının filmle ilgili finansal beklentisini yansıtan bir ticari enstrüman olarak tanımlanır ve aynı zamanda kitlelerin nabzını etkilemek için görsel bir çağrı olarak olarak tanımlanabilir" (Akt. Noyan, 2009, s.233/2).

Film afişleri görsel semboller arasında önemli bir yer tutar. İnsanlar sinema filmlerine ait afişleri görerek, film hakkında birçok bilgiye sahip olurlar. Dolayısıyla izleyiciler seçim yaparken afişler büyük bir etkiye sahiptir. Afişler, filmi temsil ederken aynı zamanda izleyiciye filmin atmosferini, hikayesini ve karakterlerini aktarır. Görüntüleri, renkleri, kompozisyonları ve tipografik öğeleriyle izleyicide ilgi uyandırır ve onları filme çekmeye çalışır.

Bu nedenle, afişlerin tasarım süreci son derece önemlidir. İyi bir afiş tasarımı, filmi doğru şekilde yansıtmalı ve izleyici ile etkili bir iletişim kurmalıdır. Afişler, sadece film endüstrisinin bir reklam aracı olarak değil, aynı zamanda bir tasarım ürünü olarak da değer taşır. Afişler, tasarımın estetik kaygularıyla birlikte iletişim amacını da başarıyla birleştirmesi gerekir.

Tasarım, tarih boyunca teknolojik ve sanatsal gelişmelere uyum sağlama yeteneğiyle tanınan bir disiplindir. Bu uyum, tasarımın sürekli bir evrim içinde olduğunu ve çevresindeki değişikliklere duyarlı bir şekilde geliştiğini göstermektedir. Özellikle son dönemlerde, bilişim teknolojilerindeki hızlı ilerlemeler ve dijital dönüşüm, tasarım alanını etkileyen temel faktörlerden bazılarıdır. Bu etkiler, tasarım süreçlerini ve yaratıcılığı kökten değiştirmiştir.

Yapay zekâ teknolojileri, büyük veri analizi, görüntü tanıma ve işleme gibi farklı alanlardaki gelişmelerle birlikte, tasarım disiplininde de büyük bir etki yaratmıştır. Günümüzde yapay zekâ algoritmaları, özellikle film afiş tasarımıyla önemli bir rol üstlenmektedir. Bu algoritmalar, film afişlerini daha etkili, dikkat çekici ve hedef kitle ile etkileşim kurabilen bir biçimde tasarlama konusunda büyük katkı sağlar. Renk seçimi, kompozisyon düzenlemesi ve tipografik unsurlar gibi tasarım faktörlerini optimize ederek, izleyicilerin ilgisini çekebilen afişlerin oluşturulmasına olanak tanır.

Agah Özgüç (2010, s. 22), Erken Cumhuriyet dönemi ilk afişleri ile ilgili olarak, Cumhuriyet ve “harf devrimi” sonrası, Muhsin Ertuğrul’un yönettiği *İstanbul Sokaklarında* (1931) filminin afişinin Güzel Sanatlar Akademisi hocalarından Vedat Ar tarafından yapılmış olduğunu aktarır ve 1931 tarihli söz konusu afişin ilk yerli film afişi olarak kabul edildiğini ifade eder. Bu çalışma Türk sinemasında, Erken Cumhuriyet döneminde tarihlenen, ilk afiş tasarımı yapılan *İstanbul Sokaklarında* (Muhsin Ertuğrul, 1931) isimli filmin afişi ve aynı afişin yapay zekâ algoritmasıyla yeniden tasarlanması üzerinedir. Bu çalışmanın amacını gerçekleştirebilmek için, öncelikle alan yazınına dayalı olarak Türk sinemasının başlangıcına, afiş tasarımının önemine, Erken Cumhuriyet dönemi (1923-1940) film afişlerinin özel niteliklerine ve günümüzde afiş tasarımıyla kullanılan teknolojilerden biri olan yapay zekâ nın görsel tasarıma ve insan-teknoloji etkileşimine olan etkisine dair bir araştırma gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışma, Türk sinema tarihine odaklanarak, Erken Cumhuriyet döneminden günümüze kadar olan bir perspektiften yola çıkmakta ve bilinen ilk film afişini yapay zekâ teknolojisi kullanarak yeniden tasarlama amacını taşımaktadır. Aynı zamanda, bu araştırma, o dönem filmlerin afiş tasarımlarına ışık tutma ve böylelikle kültürel değerlere katkı sağlama görevini üstlenmektedir. Bu yaklaşım, hem tarihsel değerlerin korunması ve kültürel hafızanın güçlendirilmesi vizyonunu benimserken, hem de geleceğin akademik araştırmaları için referans teşkil edecek kapsamlı bir kaynak oluşturma potansiyelini taşımaktadır.

Türkiye Sinemasının Başlangıcı ve Gelişimi

Türk Sineması, yüz yıldan fazla bir süre boyunca, toplumun ve kültürün dönüşümüne tanıklık eden ve bu dönüşümleri belgeleyen bir araç olarak varlığını sürdürmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında sinemanın ortaya çıkması, Batı'dan getirilen sinematograf makinesinin kullanılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Lumière Kardeşler'in 1895 yılında Paris'te gerçekleştirdiği ilk sinema gösterisi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da dikkat çeker. Bu dönemde sinema, büyük bir ilgiyle karşılanır ve hızla popüler hale gelir. Osmanlı topraklarında ilk sinema gösterimleri, özellikle büyük şehirlerde gerçekleştirilir.

Türkiye'de sinemanın tarihi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında, 1900'lerin başında başlar. Bu dönemde sinemanın Osmanlı İmparatorluğu'nda popülerlik kazanmasıyla birlikte, Türk girişimciler film ithalatına yönelmeye başlar. Yabancı filmler Türkiye'ye getirilerek izleyicilerle buluşturulur. Ayrıca Türk girişimciler, kendi sinema salonlarını açarak yerli ve yabancı filmleri göstermeye başlar. Bu dönemde sinema salonları, izleyiciler için önemli bir eğlence mekanı haline gelir ve sinema endüstrisinin gelişimine katkı sağlar (Özön, 1962).

İlk Türk filmi olarak kabul edilen Fuat Uzkınay'ın 1914 tarihli *Ayastefanos Rus Abidesinin Yıkılışı* filmi, Türk Sinemasının başlangıcını işaret eder (Scognamillo, 2003).⁶ Bu film, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rus-Türk Savaşı sırasında Ayastefanos'ta yaşadığı yenilgiyi konu alır. Film, Türk sinemasının doğuşunu sembolize eden bir yapıttır ve Türk izleyicileri sinema sanatıyla tanıştıran önemli bir kilometre taşıdır. Ayrıca bu erken dönem filmi, Türk sinemasının geleceğini belirleyen kritik bir dönemi yansıtmakta olup Türk sinemasının ilerleyen seyrini şekillendirmiştir.

Cumhuriyetin 1923'te kurulmasından bu yana, sinema Türkiye'de önemli bir kültür kurumu olmuştur. Bu aynı zamanda film afişlerinin önemini arttırdığı bir dönemdir. Film afişleri, filmlerin reklamını yapmak ve izleyicileri onları izlemeye ikna etmek için kullanılan güçlü bir araçtır. Aynı zamanda bir film ile potansiyel izleyicileri arasındaki ilk temas noktası olarak hizmet ederler ve bu nedenle bir filmin başarısında çok önemli bir rol oynarlar (Katz, 2001).

Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1940) Film Afişlerinin Özellikleri ve Tasarımları

Sinema tarihinin başlarında, film afişleri geleneksel tekniklerle, özellikle litografi tekniği kullanılarak üretilirdi. Bu afişler genellikle sade ve düz bir tipografiye sahipti ve içerik olarak oyuncuların gerçeğe yakın illüstrasyonlarını içerirdi. Monokrom veya sınırlı renk düzenleri yaygın olarak kullanılırdı. 1930'ların sonlarına doğru, teknolojik ilerlemeler ve özellikle fotoğrafın kullanımının yaygınlaşması ile film afişleri tasarımında değişiklikler görülmeye başlandı. Fotoğrafın yaygınlaşması ile afişlerde oyuncuların gerçek fotoğraflarının kullanılması da görülmeye başlandı.

Türk sinema tarihi içerisindeki film afişleri de bu gelişmeyi takip etmiştir. Erken Cumhuriyet dönemi, Türk sinemasının gelişimi için önemli bir dönemdir. Bu dönemde, Türk sinemasının ulusal kimliğini oluşturma çabaları göze çarpar. Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde afiş tasarımı, gerek ulusal kimliği oluşturma çabaları gerekse sanatsal etkileşimlerin sonucu olarak kendine özgü bir karakter kazanmıştır. Bu dönemde afişler, modernleşme sürecindeki Türkiye'nin sosyal ve kültürel değişimlerini yansıtan önemli görsel araçlar olmuştur.

Geleneksel Türk sanatlarının modern tasarımla bütünleşmesi, bu dönem afişlerinde özgün bir estetik oluşturmuştur. Osmanlı'dan devralınan tezhip, minyatür ve hat sanatı gibi geleneksel sanatlar, modern grafik tasarım teknikleriyle birleşerek afişlerde yer bulmuştur. Özellikle Latin alfabesine geçiş sürecinde, tipografik tasarımda harflerin estetiği, geleneksel hat sanatının etkisi altında şekillenmiştir (Sarı ve Taşova, 2019). Erken Cumhuriyet dönemi film afişlerinin özellikleri ve tasarımları da bu sürecin bir yansımasıdır.

Osmanlı'nın son döneminde çekilen *Ayastefanos Rus Abidesinin Yıkılışı* (1914) filminin miladıyla devamında *Himmet Ağa'nın İzdivacı* (Fuat Uzkınay, 1917), *Pençe* (Sedat Simavi, 1917), *Casus* (Sedat Simavi, 1917), *Himmet Ağa'nın İzdivacı* (Sigmund Weinberg ve Fuat Uzkınay, 1918), *Mürebbiye* (Ahmet Fehim Efendi, 1919), *Binnaz* (Ahmet Fehim Efendi, 1919), *İstanbul'da Bir Facia-i Aşk / Şişli Güzeli Mediha Hanım'ın Facia-i Katli* (Muhsin Ertuğrul, 1922), *Boğaziçi Esrarı* (Muhsin Ertuğrul, 1922)(Görsel 1) filmleri çekilmiştir (Özön, 1968, s. 39-43). Bu filmler dışında Şadi Fikret Karagözlüoğlu'nun yönetmenliğini üstlendiği ve oyuncu olarak

⁶ "Türkiye'nin sinema tarihinde önemli bir konu olan "Ayastefanos'taki Rus Abidesi'nin Yıkılışı" adlı film, pek çok tartışmayı beraberinde getirir. Bu 1914 yapımı kısa belgesel, ne yazık ki tıpkı birçok erken dönem filmi gibi günümüze ulaşamamıştır. Filmin gerçekte var olup olmadığı, kimin tarafından çekildiği, yapımcısının kim olduğu, seyirciyle buluşup buluşmadığı ve nasıl bir sonla karşılaştığı konularında farklı iddialar bulunmaktadır. "İlk Türk filmi" olup olamayacağı ya da "Türk sineması"nın başlangıcı olarak kabul edilip edilmeyeceği de birçok farklı görüşe sahip olmuştur. Filmin ötesinde, bu film hakkında yazılan literatür ve filmin üzerinden inşa edilen tarihsel ve ideolojik anlamlar da kendi başına bir tartışma konusu haline gelmiştir." Odabaşı, İ. (2018). "Ayastefanos Filmi Hakkında Yeni Bilgiler ve Sinema Haberleri Gazetesi", *Müteferrika* 53 (2018): 100. Fuat Uzkınay'ın "Ayastefanos Abidesinin Yıkılışı" (1914) adlı filmini Türkiye'de sinemanın başlangıcı kabul edilir ve çevrilen ilk Türk filmi denir. Ancak filmin kendisinin ve filme ait belgelerin olmayışı, ayrıca bu filmi gören şahıslara da rastlanmayışı nedeni ile bu konu henüz tartışılmaktadır Evren, B. (1995). *Sinema Tarihimizin Bilinmeyen İlk Filmleri*, Antrakt, Sayı. 45, s.48-49.

yer aldığı Bican Efendi (1922) film serisi de dönemin önemli filmleri arasındadır (Şener, 1979, s. 89-90). Bu çalışmanın araştırma konusu olan Erken Cumhuriyet dönemindeki film afişleri bağlamında, Muhsin Ertuğrul'un yaptığı *Sözde Kızlar* (1924)(Görsel 2), *Ateşten Gömlek* (1923)(Görsel 3) filmleriyle Türk Sinema tarihi başlamıştır ancak bu filmlerin tanıtımları afiş yerine el ilanlarıyla yapılmıştır (İnanoğlu, 2004, s. 15-19).

Görsel 1. Boğaziçi Esrarı (Muhsin Ertuğrul,1922)

Görsel 2. Sözde Kızlar (Peyami Safa, 1924)

Görsel 3. Ateşten Gömlek (Muhsin Ertuğrul, 1923)

Erken Cumhuriyet dönemi film afişlerine dair bilgi, oldukça sınırlıdır çünkü bu döneme ait film afişleri genellikle günümüze ulaşmamıştır. Bununla birlikte, Vedat Ar bu dönemin tanınmış tasarımcılarından biridir. *İstanbul Sokaklarında* (1931) isimli filmin afişini tasarlamış ve aynı zamanda filmin dekor tasarımını da üstlenmiştir. Bu dönemde, çeşitli reklam ajansları ve matbaalar tarafından yapılan anonim tasarımlar da mevcuttur.

Daha sonraki dönemlerde film afişlerinin tasarımı konusunda öne çıkan isimler arasında, Celal Esat Arseven, Mithat Ağakay, Erol Ağakay, Firuz Aşkın, Mehmet Bal, Kemal Börteçin, Cemal Dünder, İbrahim Enez, Münif Fehim, Karlotti, Bedri Koraman, Mimcim Mithat, Oral Orhon, Çetin Özkırım, Mehmet Tekdal ve Remzi Türemen gibi sanatçılar yer alır (Özgüç,2010). Ancak bu isimler, genellikle Erken Cumhuriyet dönemini takip eden 1950'li ve 1960'lı yıllarda aktif olan tasarımcılardır. Bu tasarımcılar, genellikle tasarım okullarının mezunu olmasalar da reklam grafikleri ve illüstrasyon alanında deneyim sahibi ressam ve grafik tasarımcılardı. Bu tasarımcılar çoğunlukla yabancı illüstratörleri kendilerine referans alırlardı.

Erken Cumhuriyet döneminde afişi tasarlanan ve tamamını Muhsin Ertuğrul'un yönettiği *İstanbul Sokaklarında* (1931), *Cici Berber* (1931)(Görsel 5), *Karım Beni Aldatırsa* (1933)(Görsel 4), *Söz Bir Allah Bir*

(1933), *Aysel Bataklı Damın Kızı* (1934)(Görsel 7), *Aynaroz Kadısı* (1938)(Görsel 6), *Bir Kavuk Devrildi* (1939)(Görsel 8), *Taş Parçası* (1939)(Görsel 9), *Allah'ın Cenneti* (1939)(Görsel 10) filmlerinin afişleri mevcuttur (İnanoğlu, 2004, s. 15-19).

Görsel 4. Karim Beni Aldatırsa (1933) Görsel 5. Cici Berber (1931) Görsel 6. Aynaroz Kadısı (1938)

Görsel 7. Aysel Bataklı Damın Kızı (1934) Görsel 8. Bir Kavuk Devrildi (1939)

Görsel 9. Taş Parçası (1939) Görsel 10. Allah'ın Cenneti (1939)

Erken Cumhuriyet döneminin film afişleri, gerçekçi, toplumsal içerikli, figüratif ve illüstrasyon ağırlıklı afişlerdir. Afişlerin kompozisyonlarında genellikle monokrom veya sınırlı parlak, kontrast renk kullanımları; okunabilirliği yüksek, düz bir tipografi; statik, simetrik, düz kompozisyonlara dayalı olarak tasarlanmışlardır.

Afişlerdeki tasarım anlayışı, dönemin toplumsal atmosferini yansıtmaya amacını taşımaktadır. Türk Sineması, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ulusal bir kimlik oluşturma ve modernleşme sürecine katkıda bulunma hedefiyle ilerlemiştir. Bu nedenle, Erken Cumhuriyet dönemi film afişleri, bu idealleri ve değerleri de yansıtmaktadır.

***İstanbul Sokaklarında* (Muhsin Ertuğrul, 1931) Film Afişi**

Cumhuriyet ve harf devrimi sonrası Muhsin Ertuğrul'un (1892-1979) yönetmenliğini yaptığı *İstanbul Sokaklarında* adlı film, Türk sinemasında afiş tasarımı yapılan ilk filmidir (İnanoğlu, 2004, s. 15-19). Bu önemli başarı, sinemanın grafiksel ve görsel temsilindeki gelişimin bir kilometre taşıdır. Afiş, Güzel Sanatlar Akademisi hocalarından Vedat Ar (1907-2001) tarafından tasarlandı (Özgüç, 2010, s. 22). Afişin tasarımında kullanılan Art Deco tarzı, Ar'ın çağdaş tasarım anlayışının bir göstergesidir ve aynı zamanda bu dönemdeki popüler tasarım akımlarını yansıtır. Art Deco sanat akımı I.ve II. Dünya savaşları arasında (1920'lerde ve 1930'larda) ortaya çıkan ve gelişen bir tasarım anlayışıdır. Art Deco etkisinde tasarlanan afişler, geometrik şekiller, fov ve dikkat çekici renkler, aerodinamik formlar ve lüks modernite duygusu ile karakterize edilen dönemin ayırt edici sanatsal ve tasarım stilini yansıtır. Art Deco afişler genellikle göz alıcı ve stilize figürler, etkili tipografi ve çarpıcı görsel kompozisyonlar içerir, hem renklerde hem de şekillerde güçlü kontrastlıklar kullanılır. Etkili görseller oluşturmak için genellikle koyu kırmızılar, maviler, sarılar ve metalik canlı tonlar ağırlıktadır. Geometrik desenler, zikzaklar ve diyagonal elemanlar, simetrik ve asimetrik tasarımlar afişlere dinamizm ve özgünlük katan unsurlardır.

Yukarıda da bahsedildiği üzere Vedat Ar'ın Art Deco tarzında tasarladığı *İstanbul Sokaklarında* (Muhsin Ertuğrul, 1931) film afişi, bu çalışma bağlamında, Türk sinemasının gelişiminde bir dönüm noktasını temsil eder. "1930'lara gelindiğinde, sinemada elde edilen birikim, Türk sinema geleneğinin temellerini atma noktasında belirleyici bir rol oynamıştır. Ancak, bu birikim Türkiye'deki sinema sektörünü aktif bir biçimde şekillendirme kapasitesine henüz sahip değildi. Tiyatronun sanatsal bir faaliyet olarak değerlendirildiği, buna karşın sinemanın ise daha alt seviyede bir eğlence formu olarak algılandığı bir dönemde" (Özön, 1995, s. 23), sinema genellikle tiyatronun ekonomik destekleyicisi veya maddi gelir sağlayan bir yan faaliyet olarak kabul ediliyordu (Soysüren ve Yıldız, 2017, s. 95-96). Bu nedenle- afişlerin, sinemanın popülerleşmesine katkıda bulunan önemli bir görsel araç olması nedeniyle- Erken Cumhuriyet döneminde tasarlanan film afişlerinin Türk sinemasındaki rolü ve önemi göz ardı edilemez.

1930'lu yıllarda sesli filme geçiş, yeni hikaye anlatım tekniklerini beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte, *İstanbul Sokaklarında* filmi bu dönüşümü görsel olarak da yansıtan afişi ile dikkat çekmektedir. Afiş hem Erken Cumhuriyet döneminden bugüne ulaşabilen Türk sinemasının ilk afişi olması nedeniyle hem de dönemin geleneksel tarzından ve biçimsel öğelerinden sıyrılarak Art Deco tarzında geometrik öğeler ile stilize edilmiş olması bakımından önemlidir. 1931'de sinema ve görsel sanatların bir araya gelmesiyle elde edilen etkileyici sinerji günümüze kadar değişen teknoloji ve tasarım anlayışına paralel olarak Türk sinemasında günümüze kadar süregelmiştir.

Yapay Zekâ ve Görsel Tasarım

Bilişim teknolojilerinin yükselişi, tasarım dünyasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bilgisayar destekli tasarım (CAD) yazılımları, tasarımcılara ürünlerini daha hızlı ve hassas bir şekilde geliştirme olanağı sunmuş, böylece tasarım süreçlerini büyük ölçüde iyileştirmiştir.

Günümüzde yapay zekâ, tasarım ve stil aktarımından veri görselleştirme ve kullanıcı deneyimi tasarımına kadar uzanan uygulamalarla, görsel tasarım sürecinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Elgammal, 2018). Yapay zekâ'nın ilk tartışılmaya başlandığı dönemde daha metinsel tabanlı olarak programlanan sistemler, görüntüleme teknolojilerinin gelişimi ile görüntülerin anlamlandırılması, görüntü işleme tekniklerinde yapay zekâ tabanlı görsel algılama sistemlerinin kullanımı gibi uygulama alanları oluşturmuştur. Derin öğrenme ve sinir ağları gibi makine öğrenimi algoritmaları, tasarımcıların daha karmaşık ve sofistike görsel çıktılar oluşturmaya olanak sağlar (Gatys ve diğerleri, 2016).

Lopez De Mántaras (2016) çalışmasında yapay zekâ'nın sanatta yaratıcılığı teşvik etmek ve geliştirmek için bir araç olarak kullanılabileceğinden ve hesaplamalı yaratıcılığın, sanat, müzik ve edebiyat gibi yaratıcı çıktılar üretebilen sistemler ve algoritmalar geliştirmeye odaklanan yapay zekâ'nın bir alt alanı olduğunu vurgular. Gene Mántaras'a (2016) göre hayal gücü, sezgi ve problem çözme gibi insanın yaratıcı yönlerini simüle etmek için algoritmaların, makine öğreniminin ve diğer hesaplamalı yaklaşımların kullanılmasının alana ve sanatçıya sağlayacağı katkıların yüksek olduğu görüşünü benimser. Hesaplamalı yaratıcılığın, insan yaratıcılığının yerini almaktan ziyade, insan yaratıcılar ve yapay zekâ sistemleri arasındaki işbirlikçi bir ortaklık olarak görülmesi gerektiğini vurgular.

Baskın ve Baskın (2022) görsel iletişim tasarımında uygulama süreçlerinde yapay zekâ'nın kullanım süreçlerini inceledikleri çalışmada yapay zekâ algoritmalarının görsel tasarım uygulama aşamalarında ne gibi katkılarda bulunduğunu örneklendirerek açıklamaya çalışmışlardır. Yapay zekâ'nın yaratıcılık ve estetik gibi konularda bir asistan olarak destek verebileceği bir süreçten, tamamen otomatikleşen ve otonom bir tasarım sürecine evrilebileceği bir durumu örneklemiştir. Çalışmada günümüz teknolojisi ile yapay zekâ uygulamalarının tasarım sürecinde insan faktörü olmadan özgün ve yaratıcı eserler ortaya çıkarabileceği ya da destekleyici bir araç olarak kullanıldığında ise tasarım sürecine ayrılan eforu azaltarak zamandan tasarruf edilebileceği öngörülmüştür.

“Ünlü ve Yaşar'a göre (2021b), müzik, mimari ve görsel sanat alanlarında, akıllı algoritmalar şimdiye kadar insanın yararlanabileceği faaliyetlerde kısmi etkiler meydana getirmiştir, ancak sinema, makine yaratıcılığı kavramına ve sanatsal ortak yaratıcılar olarak algoritmaların cazibesine kendini daha çok kaptırmıştır. Film, özellikle karmaşık, çok aşamalı ve çok modlu olarak, yapay zekâ teknolojilerini kullanmaktadır. Ayrıca, görüntü, grafik, özel efekt ve animasyon oluşturmada yapay zekâ teknolojilerinden yararlanılmaktadır.” (Akt. Işık ve Darı, 2023, s. 69).

Ünlü ve Yaşar'ın (2021b) görüşlerinden yola çıkarak farklı bir ifade ile yapay zekâ, görsel iletişim tasarımında yaratıcı süreci hızlandırarak, özgün ve yaratıcı eserler ortaya çıkarabilir veya tasarım sürecine harcanan eforu azaltarak zaman tasarrufu sağlayabilir. Bu, film afişlerinin tasarım sürecine direkt olarak uygulanabilir ve potansiyel olarak tasarım sürecini daha verimli hale getirirken aynı zamanda daha özgün ve etkileyici afişler yaratılabilir.

Yapay zekâ'nın görsel tasarıma entegrasyonunun, verimlilik ve zaman açısından avantajlar sağlamanın yanı sıra, tasarım süreci içerisinde insanın rolünün azalabileceği, yaratıcılığın etkisini kaybedebileceği ve tasarımcıların süreç dışında kalabileceği gibi endişeleri de beraberinde getirmektedir. Simon'a göre (1996) Tasarımcılar yapay zekâ önerilerine ve otomatikleştirilmiş süreçlere giderek daha fazla bağımlı hale geldikçe, eleştirel düşünmenin azalması ve tasarım sürecinin sezgisel yönlerinden potansiyel olarak kopma riski de vardır. Yapay zekânın, tasarımın sezgisel yönlerinden kopuşu doğurabileceği ve yaratıcılığı sınırlandırabileceği görüşünün aksine Domingos (2015) yapay zekânın hesaplama ve algoritma gücünün tasarımcılara, çoğu insan zihninin tasarım aşamasında fark edemeyeceği daha geniş olasılıklar dizisi sunarak beklenmedik, yeni ve yaratıcı tasarım sonuçlarına yol açabileceğini savunmaktadır.

Sonuç olarak, tasarımın teknoloji ve sanatla yakın ilişkisi, tasarım süreçlerini ve yaratıcılığı evrimleştirmiştir. Bilişim teknolojilerinin ve dijital dönüşümün etkisiyle, tasarım alanı daha erişilebilir ve daha yenilikçi hale gelmiştir. Bu gelişmeler, tasarım dünyasını daha da heyecan verici bir geleceğe doğru yönlendirmektedir.

Yöntem

Doküman analizi, “gözlem ve görüşmenin olanaklı olmadığı durumlarda veya araştırmanın geçerliliğini artırmak amacıyla araştırılan probleme ilişkin olarak yazılı ve görsel materyallerin araştırmaya dahil edilmesini içeren (Yıldırım ve Şimşek, 2004, s.153)” yazılı ve görsel dokümanların sistematik olarak incelenmesini kapsayan nitel bir araştırma yöntemidir. Belgeler, kitaplar, makaleler, mektuplar, raporlar ve hatta film afişleri gibi çok çeşitli materyalleri içerebilir. Film afişleri bağlamında, filmin pazarlama stratejisi, hedef kitlesi ve kültürel önemi hakkında fikir edinmek için doküman analizi kullanılabilir.

Etkileyici bir pazarlama aracı olarak hizmet veren bir film afişi, potansiyel izleyicileri çekmek ve film hakkında bilgilendirmek için tasarlanır. Tipik olarak, film hakkında temel bilgileri birlikte aktaran görüntüler, tipografi, renkler ve kompozisyon gibi çeşitli öğeleri içerir. Bu çalışma, Erken Cumhuriyet döneminde çekilen ve Türk Sinema tarihinde afiş tasarımı yapılan ilk filmin (*İstanbul Sokaklarında*) afişi ve aynı afişin 2023 yılında Midjourney V 5.1.'le yeniden tasarlanması ve bu iki afişin görsel ve içerik bileşenlerinin analizi üzerinedir. Bu analiz nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesiyle gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu çalışma mevcut görsel tasarıma yönelik yapay zekâ algoritmalarından biri olan Midjourney V 5.1 ile sınırlıdır.

Erken Cumhuriyet dönemindeki bir film afişi ile aynı filmin 2023 yılında yeniden tasarlanmış versiyonunun analizi, afiş tasarımındaki dönüşümü ve bu dönüşümde insan ve teknoloji etkileşiminin rolünü ortaya koymak bağlamında önemlidir. İnsan-teknoloji etkileşimi, genel bir ifade ile insanların teknolojik yeniliklerle nasıl etkileşim kurduğunu, onlardan nasıl etkilendiğini ve şekillendirdiğini, insanlar ve bilgisayarlar arasındaki arayüzlerin incelenmesi ve tasarımı olarak tanımlanabilir. Lev Manovich'e göre insanlar ve bilgisayarlar arasındaki etkileşim, salt arayüz tasarımının ötesine geçerek daha geniş bir kültürel ve toplumsal anlatıyı kapsamaktadır. Bu arayüz, dijital eserlerle etkileşime girdiğimiz zaman kültürel gelenekler ve bağlamlarla da etkileşime girdiğimiz anlamına gelir (Manovich, 2001). Bu bağlamda çalışma, zaman içinde sinema afişlerinin nasıl değiştiğini ve bu değişimin temel olarak teknolojinin ilerlemesi ve yapay zekâ'nın tasarım süreçlerine dahil olmasıyla nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır.

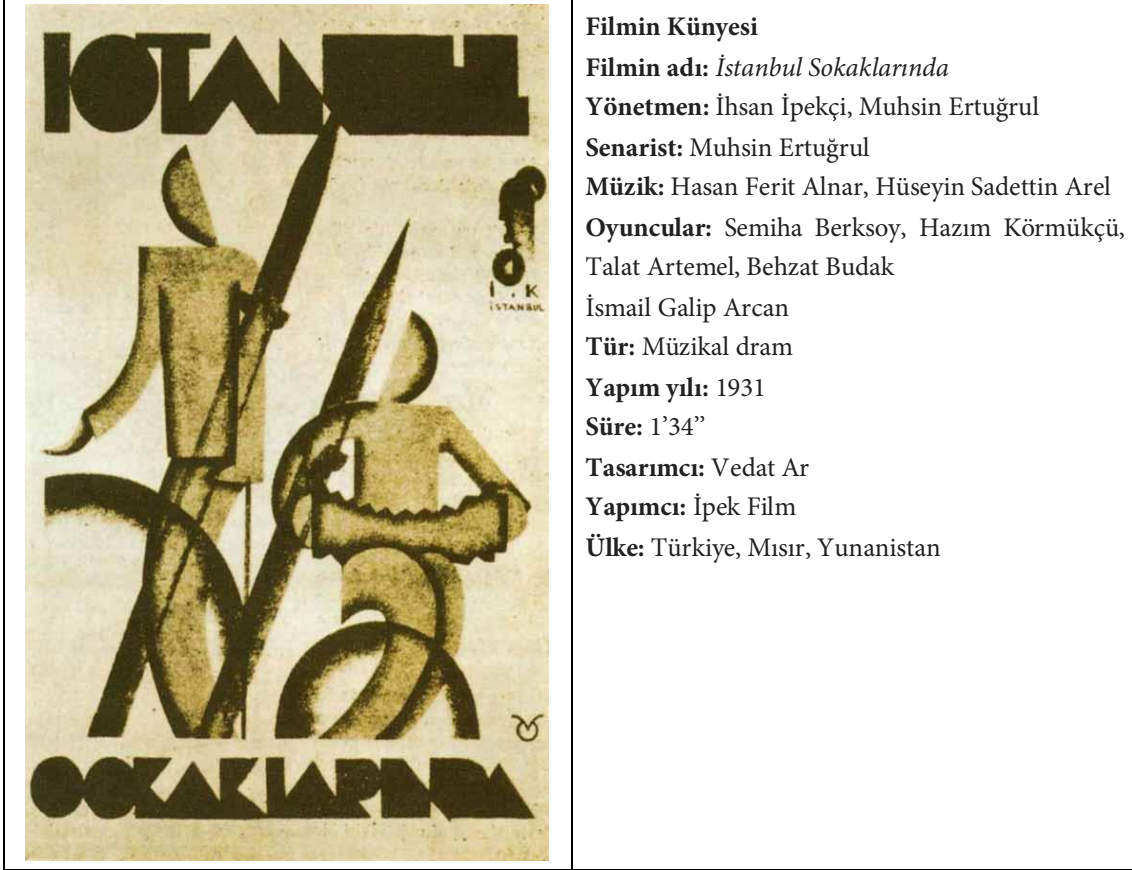
Yapay zekâ, birçok endüstride olduğu gibi, film endüstrisinde de tasarım süreçlerini dönüştürmüştür. Tasarımcılar, genellikle bir filmi temsil eden karmaşık görsel imgeler oluşturmak için yapay zekâ'yı kullanmaktadırlar. Bu teknoloji, özellikle yeniden tasarım süreçlerinde önemli bir araç haline gelmiştir. Midjourney V 5.1 tarafından yeniden tasarlanan 2023 tarihli afişin analizi, yapay zekâ'nın tasarımları nasıl etkilediğini ve genel olarak afiş tasarımının nasıl evrimleştiğini göstermektedir.

Bulgular ve Tartışma

Bu çalışmada, Erken Cumhuriyet döneminde çekilen ve Türk Sinema tarihinde afiş tasarımı yapılan ilk filmin (*İstanbul Sokaklarında*) afişi ve aynı afişin 2023 yılında Midjourney V 5.1.'le yeni tasarımı ve bu iki afişin görsel, içerik bileşenleri incelenmiştir.

Bu inceleme için ilk olarak araştırmacılar tarafından afiş değerlendirme rubriği geliştirilmiştir. Bu araştırma da kullanılan rubrik, afiş tasarım ilkeleri ve elemanları ile film afişlerinin (yapı-tasarım, mesaj-içerik) özellikleri referans alınarak tasarlanmıştır. Çalışmada ikinci olarak *İstanbul Sokaklarında (1931)* film afişi (Görsel 11),

arşiv verisi dökümanı olarak, geliştirilen rubriğe göre incelenmiştir. Çalışmada üçüncü olarak Midjourney V 5.1. metinsel verileri (prompt) görsellere dönüştüren yapay zekâ programı ile filmin içeriğine ve dönemine uygun birden fazla prompt yazılarak uygulamalar yapılmıştır. Promptların yazımı aşamasında metinsel veriler ya da sesli etkileşimler yoluyla bilgi veren veya bir işlemi gerçekleştiren yazılım olan ChatGpt kullanılmıştır.

Görsel 11. İstanbul Sokaklarında (1931) Film Afişi ve Filmin Künyesi

Görsel 11'de künyesi bulunan; ilk sesli film, ilk ortak yapım, ilk müzikli melodram olan *İstanbul Sokaklarında* filminde aynı kadına âşık olan iki kardeşin yaşamlarında meydana gelen sıra dışı olaylar konu edilmektedir. Kardeşlerden Rahmi bankada çalışır. Şarkıcılık yapan bir kadına âşık olmuştur. Ancak Rahmi'nin kardeşi Talat'ın da bu kadınla ilişkisi vardır. Kardeşler arasında gerilime neden olan bu durum, Rahmi'nin kör olmasına neden olur. Filmin sonlarına doğru Rahmi ameliyatla görme yetisine kavuşur ve kardeşler arasındaki gerilim biter, eski mutluluklarına kavuşurlar.

Tablo 1
Orijinal Afişin Değerlendirilmesi

Kriterler	Değerlendirme
Yapı ve Tasarım	
Renk Kullanımı: Afiş tasarımında kullanılan renkler mesajı tamamlar ve hedef kitlenin dikkatini çeker. Anlamı iletmek, görsel etki yaratmak ve tutarlı bir görsel kimlik oluşturmak için doğru renk paleti kullanır.	Afiş sephia renk tonlarında tasarlanmıştır. Dönemin baskı teknolojisinde renkli afişler tasarlanıp basılabilecekken, tasarımcı monokrom bir renk paleti tercih etmiştir. Film müzikli dram ve ilk sesli film olmasına rağmen renk kullanımı gerek filmin konusuna gerekse etkilendiği Art Deco sanat akımının renk anlayışına uygun değildir. Ayrıca renk kullanımı hedef kitlenin dikkatini çekme, filmin içeriği ile uyumlu olma ve görsel etki yaratma anlamında yetersizdir.
Görsel Hiyerarşi/Yerleşim/Tasarım: Alanın etkin kullanılması, kullanılan görsellerin oran orantı, hizalama, boyut, yerleştirme, perspektif, tekrar, renk veya tipografi yoluyla en önemli öğeleri vurgulanır. Kompozisyon amaçlanan mesaj akışını destekler.	Afişte, tasarım alanı etkin olarak kullanılmıştır. Kullanılan görsellerin büyüklüğü, (biçimler, çizimler ve tipografi) ve gerek birbirleri gerekse bütün arasındaki oran ve orantısı tasarım ilkelerine göre dengeli düzenlenmiştir.
Tipografi: Metin/yazı tipi stilleri filmin temasına uygundur.	Afişin tipografisi dönemin etkin sanat anlayışı olan Art Deco'yu yansıtır, dönemine göre ilerici bir anlayışa sahip olsa da gerek okunurluk gerekse filmin teması ile uygunluk göstermez.
Görsel Elemanlar: Afiş için seçilen görsel filmin karakterleri ve olay örgüsüyle tamamen ve benzersiz bir şekilde ilişkilidir.	Afişteki görseller filmin temasına göre illüstrasyon tarzında tasarlanmıştır. Bu görseller soyut modern bir anlayışla tasarlanmasına karşın filmin teması, olay örgüsü ve karakterleri hakkında yeterli bilgi vermez.
Yaratıcılık: Tasarımcı kendine özgü bir tasarım anlayışının (rengin, yazının ve/veya tasarımın elemanları) ilginç kullanımı ve farklı bir bakış açısıyla özgün bir tasarım dili kullanır.	Film afişindeki görseller illüstrasyon tekniği ile gerçekleştirmiş, tipografide farklı bir düzenleme ve yazı stili kullanmıştır. Bu nedenle afiş farklı bir tasarım ve bakış açısıyla özgün bir şekilde yorumlamıştır.
Boyut: Afiş, türüne göre gerek etkiyi arttırmak gerekse mesajı doğru bir şekilde iletmek için uygun boyutta tasarlanmalıdır.	Afişin boyutu ile ilgili arşiv ve internet taraması yapılmış herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Tablo 1
Orijinal Afişin Değerlendirilmesi (Devamı)

Kriterler	Değerlendirme
Mesaj ve İçerik	
Başlık: Filmin adının tipografik açıdan tasarımı (filmin genel teması ile uyumluluk, okunurluk, uygun bir yazı karakteri kullanımı).	Film afişinde kullanılan tipografi anlayışının Art Deco tarzında olması özgünlüğü beraberinde getirirse de okunurluğu, etkililik ve film hakkında bilgi vermesi bağlamında yetersizdir.
Hedef Kitle: Afişi tasarlamadan önce hedef kitle belirlenmeli; hedef kitlenin özellikleri gözetilerek tasarımda kullanılacak elemanlar düzenlenmelidir.	Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye düşünülürken Harf devrimi (1928) yeni yapılmış ve halk latin alfabesine tam olarak uyum sağlamamıştır. Bu nedenle filmin afiş tasarımında hedef kitlenin özelliklerinin gözetilmediği düşünülmektedir.
Sade ve Net İletişim: Tasarım basit ve mesaja odaklıdır.	Film afişi sade ve basit bir tasarıma sahiptir. Ancak bu sadelik film hakkında bilgi verme bağlamında yetersizdir.
Yazılı Materyal: İkna edici içerikler (örn. slogan) ve karakterler hakkında gerekli tüm bilgiler afişte yer almaktadır. İfadeler sade, net, takip etmesi kolaydır.	Afişte yalnızca filmin adı yer alır. Erken dönem Cumhuriyet Türk sinemasında film ilk sesli ve müzikal yapım olmasına karşın afişte bu bilgilere ve filmin künyesine ilişkin bilgi yer almaz.
Yazım, Kullanım, Dilbilgisi ve Teknik: İmla hataları, dilbilgisi ve noktalama hataları içermemelidir.	Afiş'te sadece filmin adı yer alır. Filmin adı estetik bir kaygı ile stilize ve deforme edilmiş; bu nedenle imla ve noktalama gözetilmemiştir.
Grafikler/Resimler/Çizimler: Filmin öne çıkan temaları net bir şekilde tanımlanır (ör. karakterler, vb.). Görseller afişin etkisini artırıp; mesajı ve izleyicinin içeriği anlamasına yardımcı olur.	Filmin afişinde kullanılan görseller filmin temasını yansıtmaz. Afişte stilize edilmiş iki figür vardır. Bu figürlerden biri ayakta, diğeri oturur pozisyonda görselleştirilmiştir. Afiş tasarımında diyagonal biçimde kullanılmış ve tasarıma hareket veren iki eleman vardır. Yine içbükey ve dışbükey lekeler kullanılarak tasarımda simetrik denge ve hareket sağlanmıştır. Afişin tasarımında kullanılan filmin adı stilize edilerek iki parça halinde alt ve üst tarafa yerleştirilmiştir. Afiş dönemin tasarım anlayışına egemen Art Deco anlayışında illüstrasyon tekniğinde yapılmıştır.
İçerik ve anlam: Filmin içeriğini ve anlamını tanıtmak, ilgi uyandırmak ve potansiyel izleyicileri cezbetmek amacıyla kullanılan görsel araçlardır. Bir film afişi, genellikle film yapımının temalarını, hikayesini, duruma göre	Tasarımcı filmin olay örgüsü bağlamında iki ana karakteri soyut bir şekilde yansıtmaya çalışmıştır. Filmin müzikal olmasına gönderme yapmak için figürlerden birinin elinde akordeon benzeri bir şekil mevcuttur. Bu soyutlanmış figürlerin arasına belki filmin kahramanı kardeşlerin çatışmasını betimleyen ve İstanbul'a işaret eden diagonal olarak

İstanbul Sokaklarında (1931) filminin Midjourney V 5.1. yapay zekâ programı ile yeniden tasarlanması için aşağıdaki prompt verilmiştir.

İstanbul Sokaklarında (1931) filminin Midjourney V5.1 yapay zekâ programının tasarladığı afişler.

I.Prompt:

A movie poster set in 1930's Istanbul, there are 2 men and a woman. Unusual events in the lives of two brothers who fall in love with the same woman. Rahmi, one of the brothers, works at a bank and falls in love with a singer. Talat, the other brother, also has a relationship with the same woman. Rahmi starts mixing his work with his love and spends the bank's money with the woman he loves. Rahmi gets fired from his job at the bank and his family has to repay the money. The family loses all their savings along with the debt. Talat finds Rahmi in a drunken state with the singer, who has drugged Rahmi's drink. Talat gets angry and in a fit of rage, throws the drugged drink on Rahmi, causing him to become blind. Talat regrets his actions and seeks medical treatment for Rahmi's eyes. Talat faces false accusations while dealing with his brother and his own problems. The cost of Rahmi's eye treatment is significant, and they consider seeking help from their wealthy uncle. However, their uncle has passed away, and the only inheritance, a house, is destroyed in a fire. Semira Hanım, an Egyptian writer, helps Rahmi undergo surgery, and the brothers find happiness again. İstanbul 1930s, Poster name is "İstanbul Sokakları'nda" --ar 9:16

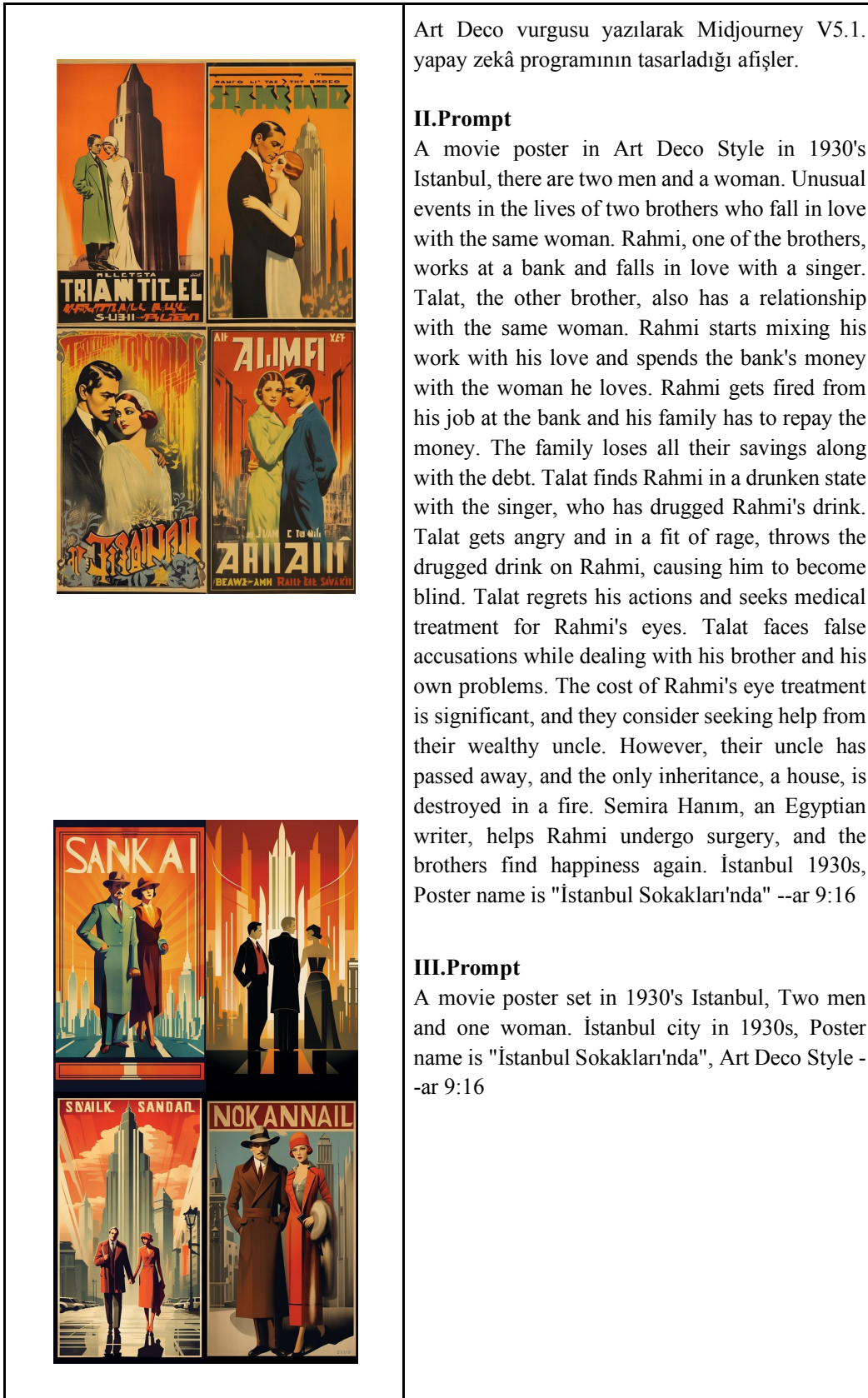
Daha sonra en uygun görsel olarak sağ üstteki (Görsel 12) tercih edildi ve yapay zekâ dan bu görselin türevlerinin oluşturulması istendi. Sonuçlar sol alttaki gibidir.

Görsel 12. *İstanbul Sokaklarında* (1931) Filminin Midjourney V 5.1. Yapay Zekâ Programı ile Yeniden Tasarlanma Süreci

Görsel 13. Midjourney V 5.1. Yapay Zekâ Programı ile Verilen Prompt İfadesi Sonucunda Ortaya Çıkan Görsel Çalışma

İstanbul Sokaklarında filminin orjinal afşinde dönemin Art Deco tasarım etkileri görölmektedir. Bu kapsamda afişin yeniden tasarlanması sürecinde yazılan promptta Art Deco vurgusu eklenerek Midjourney V5.1. yapay zekâ programından yeniden tasarlanması istenmiştir.

Art Deco vurgusu yazılarak Midjourney V5.1. yapay zekâ programının tasarladığı afişler.

II.Prompt

A movie poster in Art Deco Style in 1930's Istanbul, there are two men and a woman. Unusual events in the lives of two brothers who fall in love with the same woman. Rahmi, one of the brothers, works at a bank and falls in love with a singer. Talat, the other brother, also has a relationship with the same woman. Rahmi starts mixing his work with his love and spends the bank's money with the woman he loves. Rahmi gets fired from his job at the bank and his family has to repay the money. The family loses all their savings along with the debt. Talat finds Rahmi in a drunken state with the singer, who has drugged Rahmi's drink. Talat gets angry and in a fit of rage, throws the drugged drink on Rahmi, causing him to become blind. Talat regrets his actions and seeks medical treatment for Rahmi's eyes. Talat faces false accusations while dealing with his brother and his own problems. The cost of Rahmi's eye treatment is significant, and they consider seeking help from their wealthy uncle. However, their uncle has passed away, and the only inheritance, a house, is destroyed in a fire. Semira Hanım, an Egyptian writer, helps Rahmi undergo surgery, and the brothers find happiness again. İstanbul 1930s, Poster name is "İstanbul Sokakları'nda" --ar 9:16

III.Prompt

A movie poster set in 1930's Istanbul, Two men and one woman. İstanbul city in 1930s, Poster name is "İstanbul Sokakları'nda", Art Deco Style --ar 9:16

Görsel 14. İstanbul Sokaklarında Filmi İçin Yazılan Promptta Art Deco Vurgusu Eklenerek Midjourney V 5.1. Yapay Zekâ Programı İle Yeniden Tasarlanma Süreci

Görsel 14. İstanbul Sokaklarında Filmi İçin Yazılan Promptta Art Deco Vurgusu Eklenerek Midjourney V 5.1. Yapay Zekâ Programı İle Yeniden Tasarlanma Süreci (Devamı)

Görsel 15. Midjourney V 5.1. Yapay Zekâ Programına Verilen Promptta Eklenen Art Deco İfadesi Sonucunda Ortaya Çıkan Görsel Çalışma

Tablo 2

Yapay Zekâ Destekli Üretilen Afişin Değerlendirilmesi

Kriterler	Değerlendirme
Yapı ve Tasarım	
Renk Kullanımı: Afiş tasarımında kullanılan renkler mesajı tamamlar ve hedef kitlenin dikkatini çeker. Anlamı iletmek, görsel etki yaratmak ve tutarlı bir görsel kimlik oluşturmak için doğru renk paleti kullanır.	Afiş parlak renk tonlarında tasarlanmıştır. AI renk olarak kontrast (yeşil, kırmızı gibi), soğuk (yeşil ve mavi-yeşil tonlar) ve sıcak (sarı, turuncu, kırmızı) renkleri ağırlıklı olarak kullanıp hedef kitlenin dikkatini çekecek görsel etkiyi oluşturmuştur. AI'nın renk tercihi promptta istenen Art Deco tasarım anlayışına uygundur. Koyu renkler kullanarak da tasarımda renk paletine bir denge getirmiştir.
Görsel Hiyerarşi/Yerleşim/ Tasarım: Alan etkin kullanılması, kullanılan görsellerin oran orantı, hizalama, boyut, yerleştirme, perspektif, tekrar, renk veya tipografi yoluyla en önemli öğeleri vurgulanır. Kompozisyon amaçlanan mesaj akışını destekler.	AI, afişte tasarım alanını etkin olarak kullanılmıştır. Görsel Hiyerarşi bağlamında görsel elemanlar arasında oran orantı, hizalama, boyut, yerleştirme, perspektif, tekrar, renk öğeleri etkin ve tasarım ilkelerine uygun olarak kullanılmıştır. Afiş tasarımında 3 ana karakterin yerleştirilmesi kadın görselinin ön planda diğer figürlerin daha küçük olarak arka planda yerleştirilmesi ile plan farklılığı oluşturularak alan derinliği sağlanmıştır. Görsel elemanların lekesel olarak kullanılması ile izleyicinin beğenisinin ve afişin izleyici üzerinde etkili olmasının gözetildiği düşünülmektedir. Afiş tasarımında görsel elemanlar eşit ve dengeli dağıtılarak simetrik bir kompozisyon sağlanmıştır.
Tipografi: Metin/yazı tipi stilleri filmin temasına uygundur.	AI için yazılan promptta filmin adı geçse de AI örneklem dahilinde bunu dikkate almamıştır.
Görsel Elemanlar: Afiş için seçilen görsel filmin karakterleri ve olay örgüsüyle tamamen ve benzersiz bir şekilde ilişkilidir.	AI'ye verilen promptta 1930'lar ve Art Deco tarzı yazıldığı için, AI illustrasyon temelli afiş tasarım örnekleri yapmıştır. AI ile yapılan diğer afişlere nazaran bu çalışmada örneklem olarak seçilen görsel, filmin teması, olay örgüsü ve karakterleri ile tutarlıdır.
Yaratıcılık: Tasarımcı kendine özgü bir tasarım anlayışının (rengin, yazının ve/veya tasarımın elemanları) ilginç kullanımı ve farklı bir bakış açısıyla özgün bir tasarım dili kullanır.	Film afişindeki görseller illüstrasyon tekniği ile gerçekleştirmiş ancak kütüphanesinde var olan görsellerin bir araya getirilmesinden dolayı -bu örnekte olduğu gibi- özgünlükten ve yaratıcılıktan yoksun tekrara giren örnekler oluşturmuştur.
Boyut: Afiş, türüne göre gerek etkiyi arttırmak gerekse mesajı doğru bir şekilde iletmek için uygun boyutta tasarlanmalıdır.	AI ile yapılan afişler istenilen boyutlarda olabilmektedir. Bu örnekte seçilen çerçeve oranı 9:16 olarak verilmiştir.

Tablo 2
Yapay Zekâ Destekli Üretilen Afişin Değerlendirilmesi (Devamı)

Kriterler	Değerlendirme
Mesaj ve İçerik	
Başlık: Filmin adının tipografik açıdan tasarımı (filmin genel teması ile uyumluluk, okunurluk, uygun bir yazı karakteri kullanımı).	AI için yazılan promptta filmin adı geçse de AI örneklem dahilinde bunu dikkate almamıştır.
Hedef Kitle: Afişi tasarlamadan önce hedef kitle belirlenmeli; hedef kitlenin özellikleri gözetilerek tasarımda kullanılacak elemanlar düzenlenmelidir.	Bu çalışmanın prompt da hedef kitlenin özellikleri tanımlanmadığı için AI tasarladığı örneklerde hedef kitleyi göz ardı etmiştir.
Sade ve Net İletişim: Tasarım basit ve mesaja odaklıdır.	AI Film afişinde sade ve basit bir tasarım gerçekleştirmiştir.
Yazılı Materyal: İkna edici içerikler (örn. slogan) ve karakterler hakkında gerekli tüm bilgiler afişte yer almaktadır. İfadeler sade, net, takip etmesi kolaydır.	AI için yazılan promptta filmin adı geçse de AI örneklem dahilinde bunu dikkate almamıştır.
Yazım, Kullanım, Dilbilgisi ve Teknik: İmla hataları, dilbilgisi ve noktalama hataları içermemelidir.	AI için yazılan promptta filmin adı geçse de AI örneklem dahilinde bunu dikkate almamıştır.
Grafikler/Resimler/Çizimler: Filmin öne çıkan temaları net bir şekilde tanımlanır (ör. kapılar, karakterler, patlamalar vb.) Görseller afişin etkisini arttırıp; mesajı ve izleyicinin içeriği anlamasına yardımcı olur.	AI'den bu örnekteki afiş tasarımı için istenen promptta Art Deco ifadesi yer aldığı için AI, kompozisyonu oluştururken figürler, renkler, çizgiler ve lekesel tasarım elemanlarını Art Deco etkisinde kullanmıştır. AI'nın tasarladığı afiş potansiyel izleyiciye filmin içeriği ile ilgili bilgi verme konusunda başarılıdır.
İçerik ve anlam: Filmin içeriğini ve anlamını tanıtmak, ilgi uyandırmak ve potansiyel izleyicileri cezbetmek amacıyla kullanılan görsel araçlardır. Bir film afişi, genellikle film yapımının temalarını, hikayesini, duruma göre türünü ve ana karakterlerini yansıtan bir tasarıma sahiptir.	AI filmin olay örgüsü bağlamında 3 ana karakteri somut bir şekilde yansıtmaya çalışmıştır. Seçilen örnekteki afiş filmin temasını, karakterleri ve olay örgüsünü anlatmakta yazı ile desteklenmediği için yetersizdir.

Sonuç

Araştırmanın amacı, erken Cumhuriyet dönemi sineması ve film afişlerinin yapay zekâ perspektifinden analiz edilerek güncel yaklaşımların kullanılma potansiyelini ortaya koymaktır. Araştırmada, Cumhuriyet dönemi sineması ve film afişleri temasından yola çıkılarak, Erken Cumhuriyet dönemi Türk Sinema tarihinde ilk film afişi üzerine odaklanılmış olsa da analiz için seçilen örneklem *İstanbul Sokaklarında (1931)* filmi afişi ile sınırlıdır.

Makalede öncelikle Türkiye'de sinemanın tarihine değinilerek; film afişlerinin filmlerin tanıtımında önemli bir rol oynadığı ve tasarım tekniklerinin zamanla değiştiği belirtilmiştir. Türk sinema tarihinde de film afişlerinin geleneksel tekniklerden bilgisayar destekli tasarımlara evrildiği ve yeni eğilimlerin ortaya çıktığı vurgulanmıştır.

Çalışmanın analiz kısmında, Erken Cumhuriyet döneminde çekilen *İstanbul Sokaklarında* filminin afişi ve yapay zekâ algoritması kullanılarak bu afişin yeniden tasarlanması incelenmiştir. İki afiş yapı, tasarım, mesaj ve içerik açısından değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme, araştırmacılar tarafından geliştirilen film afişi değerlendirme rubriğine göre; görsel tasarım ilke ve eleman kriterlerine dayanarak gerçekleştirilmiştir.

Bu doküman analizine göre yapay zekâ destekli afiş tasarım sürecinde, yapay zekânın yeterli olduğu noktaların yanında yetersiz kaldığı verilere ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre yapay zekâ destekli *İstanbul Sokaklarında* afiş tasarımının olumsuz yönleri: görsel elemanlar ve tipografi kapsamında AI tarafından oluşturulan film afişinin tasarımında teknik yetersizliklerle karşılaşmıştır. AI'nin promptlarda yazılmasına rağmen filmin ismini, film temasında yer alan karakterlerin özelliklerini, olay örgüsüne dair vermesi beklenen görsel ayrıntıları ve bilgileri tipografik olarak işleyemediği görülmüştür. AI algoritmasının mesaj ve içerik bağlamında yetersizlikleri ise AI'nın, filmin içeriğini, yapısını, türünü, hedef kitle ve kültürel referanslarını tam olarak algılayamayıp görsel tasarıma yansıtamamış olmasıdır. Ayrıca AI, hedef kitlenin özelliklerini tam anlayamadığı için denge, uyum, görsel çekicilik, sezgi, estetik ve öznel anlayış bağlamında filmin temasını tam yansıtmayan bir afiş tasarlamıştır.

AI, filmin özünü, temalarını ve amaçlanan duygusal etkisini yakalamakta zorlanmış, sanatsal vizyon ve yaratıcılıktan yoksun bir tasarım gerçekleştirmiştir. Normal tasarım sürecinde işbirliği ve geribildirim etkili iken AI ile film afişi tasarlanırken her prompt girişinde bir öncekinden farklı bir görsel üretmesi tasarımı iyileştirme, devam ettirme güncelleme sorunu yaratmıştır. AI algoritmaları, insanlar tarafından oluşturulan veri kümeleri üzerinden eğitilir. Yenilikçi ve özgün tasarımlar üretmek yerine, eğitim verilerinden öğrenip tasarım yapmakta; dolayısıyla AI'nın yaptığı film afiş tasarımının özgünlüğü ve benzersizliği tartışılabilir hale gelmektedir. Yapay zekâ'nın görsel tasarıma entegrasyonu, çeşitli etik hususları ve zorlukları gündeme getirmektedir. Yapay zekâ güdümlü araçlar daha yaygın hale geldikçe, temel endişelerden biri, tasarım sürecinde insan eyleminin ve yaratıcılığının potansiyel kaybıdır (Brynjolfsson ve McAfee, 2014). Tasarım alanında insan faktörünün yapay zekâ sistemleri ile ortadan kalkabileceği ve süreç içerisinde insanın etkisinin azalması görüşüne karşı teknolojik açıdan daha iyimser bakış açıları da bulunmaktadır. Wu (2020) yapay zekânın tasarımcıların yerini almak yerine yaratıcılıklarını ve üretkenliklerini artırmak için değerli bir araç olarak hizmet edebileceğini öne sürmektedir.

Analiz sonucunda ulaşılan olumsuzlukların yanında AI algoritması, film afişlerinin tasarım sürecinde yenilikçi bir araç olarak kullanılıp film afişlerinin görsel öğelerini geliştirmeye yardımcı olabilir. Görsel olarak daha çarpıcı ve dengeli tasarımlar oluşturmak için aydınlatmayı, renkleri derecelendirmeyi veya kompozisyonu otomatik olarak ayarlayabilir. AI algoritmaları, farklı görüntüleme platformları için görüntü kalitesini ve çözünürlüğü optimize etmeye de yardımcı olabilir. Ayrıca AI destekli afiş tasarımı, tasarım sürecini hızlandırır ve verimliliği artırabilir. Tasarımcıların manuel olarak yapması gereken bazı rutin süreçleri, AI algoritması otomatik olarak işleyebilir. Bu da tasarım sürecinin daha hızlanmasına, çeşitlenmesine -ki bu çeşitlilik tasarımcının yaratıcılığını tetikleyebilir- olanak sağlar.

Tasarımcının, AI'nın ortaya koyduğu tasarımın yalnızca sonuçlarına güvenmek yerine; kendi yaratıcılığını, estetik ve öznel anlayışı ile birleştirmesi ve AI'yı destekleyici bir araç olarak kullanması önemlidir. Böylece tasarımcı daha yaratıcı ve etkili film afişleri ortaya çıkarabilir. Bu anlamda insan, AI gibi teknolojik gelişmeler, yaratıcılık, estetik ve sanatsal tasarımların oluşturulmasında çıkış noktası olmaya devam edecektir.

Kaynakça

- Baskın, Z. P. ve Baskın, B. (2022). Görsel iletişim tasarımında uygulama sürecinde yapay zekânın yeri. *Sanat Yazıları*, (46), 219-238. Erişim adresi: <https://avesis.hacibayram.edu.tr/yayin/d3669248-0853-456f-9dee-761e6b4c7fc7/gorsel-iletisim-tasariminda-uygulama-surecinde-yapay-zekâ-nin-yeri>
- Brynjolfsson, E. ve McAfee, A. (2014). *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. New York: W. W. Norton & Company.
- Çetin, Y. (1989). *Grafik sanatı*. İstanbul: ABC Yayınları.
- Domingos, P. (2015). *The master algorithm: How the quest for the ultimate learning machine will remake our world*. New York: Basic Books.
- Elgammal, A. (2018). *The creativity code: Art and innovation in the age of AI*. Massachusetts: Harvard Business Review Press.
- Elsaesser, T. ve Hagener, M. (2010). *Film theory: An introduction through the senses*. New York: Routledge.
- Gatys, L. A., Ecker, A. S. and Bethge M. (2016). "Image style transfer using convolutional neural networks," *2016 IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (CVPR)*, Las Vegas, NV, USA, 2016, pp. 2414-2423, doi: 10.1109/CVPR.2016.265.
- Gunning, T. (1990). *The cinema of attraction: Early film, its spectator and the avant-garde*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Honour, H. ve Fleming, J. (2009). *A world history of art*. Laurence King Publishing.
- Işık, M. ve Darı, A. B. (2023). *Yapay zekâ film afişlerinin göstergebilimsel analizi: Artificial intelligence, Frank & Robot, Ex_Machina örneği. Electronic Turkish Studies*, 18(1), 63–82. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.64322>
- İnanoğlu, T. (2004). *5555 afişle Türk sineması*. İstanbul: Kabalcı.
- Katz, E. (2001). *The film encyclopedia*. New York: Harper Collins.
- Manovich, L. (2001). *The language of new media*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Noyan, N. E. (2009). "Yeşilçam film posters of the 60s and 70s: representing romance.," *Undisciplined! Design Research Society Conference 2008*, Sheffield Hallam University, Sheffield, UK, 16-19 July 2008.
- Özgüç, A. (2010). *Yapımcılar, filmler ve afişler*. İstanbul: Horizon International.
- Özön, N. (1962). *Türk sinema tarihi*. İstanbul: Artist Yayınları.

- Özön, N. (1968). *1895-1966 Türk sineması kronolojisi*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Sarı, M. ve Taşova, N. K. (2019). Türk harf inkılabının grafik tasarımda etkileri: Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerine ait afiş ve kitap kapaklarının karşılaştırmalı analizi. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, (40), 665-677. doi: 10.7816/ulakbilge-07-40-07
- Simon, H. A. (1996). *The sciences of the artificial* (3rd ed.). London: MIT press.
- Scognamillo, G. (2003). *Türk sinema tarihi*. (2. bs). İstanbul: Kabalcı.
- Soysüren, A. H. ve Yıldız, N. (2017). Erken Cumhuriyet döneminde Türk Sinemasının ulus-devlet politikalarıyla ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (35), 95-110. doi: 10.17498/Kdeniz.319725
- Şener, E. (1979). İlk filmlerimiz. *Kurgu*, (1), 80-97. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kurgu/issue/59636/859426>
- Wu, S. (2020). Development of graphic design based on artificial intelligence. *Journal of Physics: Conference Series*. 1533(3), 032022. doi: 10.1088/1742-6596/1533/3/032022.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2004). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (4.bs). İstanbul: Seçkin.

Extended Abstract

Purpose

The core objective of this research is to critically examine the rejuvenation of the film poster for *İstanbul Sokaklarında* (1931) – a pioneering film poster originating from Turkey's Early Republican cinematic epoch, using advanced artificial intelligence (AI) algorithms. This inquiry dives into the nuances and attributes of movie posters from Turkey's Early Republican phase (1923-1940) and delves into the profound implications of AI on visual aesthetics.

Film posters play an instrumental role in film marketing, aiming to encapsulate and convey the essence of the movie, ensuring effective audience engagement. With the advent of technology, poster designs have transitioned from traditional methods to computer-assisted processes. This research endeavors to highlight the potential of leveraging AI algorithms in the realm of poster design. By harnessing AI, elements like color palettes, compositional structures, and typographical choices can be finely tuned to create more compelling visuals. This study encapsulates discussions on the evolution of Turkish cinema, the metamorphosis of film posters, and AI's transformative influence on design, offering insights into the analysis of movie posters through an AI lens.

Design and Methodology

The method used in this study is the analysis of documents, which is one of the methods of qualitative research. This methodology emphasizes a rigorous examination of both written and visual materials relevant to the research question in order to bolster its credibility. Within the realm of movie posters, document analysis is instrumental in evaluating design elements and gathering film specific data. A central element of this study is the juxtaposition of the original *İstanbul Sokaklarında* (1931) poster from the early Republican timeline with its modern reinterpretation via the Midjourney V 5.1 AI algorithm. The research focuses on documentary

examination, a qualitative research technique that emphasizes the differences between the original and reimagined posters, with a focus on visual and content nuances. This in-depth analysis illuminates the role of technological innovation and AI in reshaping poster design. The research methodology involves obtaining both the original and AI redesigned posters for *İstanbul Sokaklarında*. The visual and content dimensions of these posters are rigorously evaluated against a set benchmark. This evaluation identifies the structural characteristics, design facets, message conveyance, and visual dynamics between the two poster versions, drawing out parallels, variances, and evolutionary trends. The interpretative findings resonate with the overarching goal of the research and are contextualized within the framework of the study. Additionally, it helps us understand the impact of artificial intelligence on designs and how human-technology interaction shapes design processes.

Findings

This research examines the visual and content components of the poster for the film *İstanbul Sokaklarında*, which is the first film in Turkish cinema history to have a poster design, created in the Early Republican era, and its redesigned version using Midjourney V 5.1 in 2023. An evaluation rubric for posters has been developed for the analysis, considering the principles of poster design and the characteristics of film posters.

In the scope of the analysis, the poster for the film *İstanbul Sokaklarında* (1931) was first examined by the researchers. Secondly, using the artificial intelligence program Midjourney V 5.1, several prompts were created to generate visual data from textual data. These prompts were generated using the ChatGPT software, which converts textual data into visuals.

The film *İstanbul Sokaklarında* (1931) is significant as the first sound film, the first co-production, and the first musical melodrama made during the Early Republican era. The film revolves around extraordinary events that occur in the lives of two brothers who fall in love with the same woman. Rahmi, one of the brothers, works at a bank and falls in love with a singer. However, his brother Talat is also involved with the same woman, leading to tension between the brothers. Rahmi's blindness further increases the tension. However, as the film progresses, Rahmi regains his vision through surgery, and the tension between the brothers subsides, allowing them to regain their previous happiness.

When examined in terms of structure and design, the original poster was found to have a color usage that does not align with the film's subject matter or the Art Deco art movement of the era. In terms of visual hierarchy and layout design, it was determined to be used effectively and in accordance with design principles. However, the typography is insufficient in terms of readability and compatibility with the film's theme. The visual elements, although related to the film's theme, do not provide sufficient informative content. The design was found to be original and of appropriate size in terms of creativity.

When examined in terms of message and content, the title design was found to be inadequate in terms of readability and appropriate font usage. It was observed that the characteristics of the target audience were not considered, and there was a lack of written material. The graphics, pictures, and drawings, although reflecting the film's themes, were repetitive and lacking in originality.

In conclusion, based on the findings from the analysis, the artificial intelligence algorithm, in response to the prompt that included the expression Art Deco, incorporated figures, colors, lines, and spotted design elements in an Art Deco-influenced composition. The poster designed by the AI algorithm successfully provides potential viewers with information about the film's content. The visual hierarchy and layout design, although in line with design principles, do not create an impactful effect. The visual elements are insufficient in reflecting

the film's theme. The visuals, pictures, and drawings are designed in a repetitive and unoriginal manner. For these reasons, the poster designed by artificial intelligence is inadequate in many criteria.

Research Limitations

There are several limitations in this study. Firstly, it is limited to the analyzed sample. The study is based on the examination of only two posters related to the film *İstanbul Sokaklarında*. Secondly, there is a limitation in the method used. The study employs the qualitative method of document analysis. The aim of the research is to demonstrate the potential use of current approaches by analyzing Early Republican era film posters and Turkish Cinema from an artificial intelligence perspective. The article first addresses the history of cinema in Turkey and its connection to the Republican era. It is stated that film posters play an important role in promoting films and that design techniques have changed over time. It is emphasized that film posters in Turkish Cinema have evolved from traditional techniques to computer-aided designs and new trends have emerged.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

In the analysis part of the study, the poster for the film *İstanbul Sokaklarında*, produced during the Early Republican era, and its redesign using the artificial intelligence algorithm Midjourney V 5.1 are examined. Two posters are evaluated based on their structure, design, message, and content. This evaluation is carried out according to a film poster evaluation rubric developed by the researchers, based on visual design principles and elements. According to this document analysis, the poster designed by artificial intelligence presents technical limitations in terms of visual elements, typography, message, and content. The AI fails to process the film's title, character traits, visual details, and typographic elements. Additionally, the AI's inability to fully perceive the characteristics of the target audience and accurately reflect the film's theme is a limitation. The analysis revealed deficiencies in the visual elements, typography, message, and content of the film poster generated by artificial intelligence. However, the AI algorithm can be used as an innovative tool in the design of film posters. The AI algorithm can be utilized to enhance visual elements, automatically adjust the design, optimize image quality, and expedite the design process. Nevertheless, it is important for designers to combine their own creativity and aesthetic understanding with AI. When AI is used as a supportive tool, more creative and effective film posters can be created. Therefore, the collaboration between humans and artificial intelligence is a significant factor in producing more impressive and original film posters. As a result, the potential use of artificial intelligence in the design process of film posters is emphasized. However, the creativity and subjective understanding of human designers complement the results provided by AI. Utilizing technological advancements as a tool that supports creativity is important for future developments.

Originality/Value

The originality of this study lies in the analysis and interpretation of the visual and content components of the original poster for the film *İstanbul Sokaklarında* from the Early Republican era and its redesigned version using the Midjourney V 5.1 artificial intelligence program in 2023. The findings demonstrate that the original poster lacks in aspects such as color usage, visual hierarchy, typography, visual elements, and creativity. The redesigned poster using Midjourney V 5.1 is more successful in terms of visual hierarchy, color usage, and visual elements. However, improvements are needed in terms of compatibility with the target audience and conveying the film's content. This study provides significant findings regarding the poster design in Turkish Cinema history and highlights the potential of artificial intelligence technology in poster design, thus contributing as an original study to the field.

Araştırmacı Katkısı: Meltem CEMİLOĞLU (%50), Halit Turgay ÜNALAN (%50).

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Cumhuriyetimizin 100. Yılında Sosyal Bilimler Özel Sayısı

Fotoğraf Albümü

Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları - Ankara (1937)

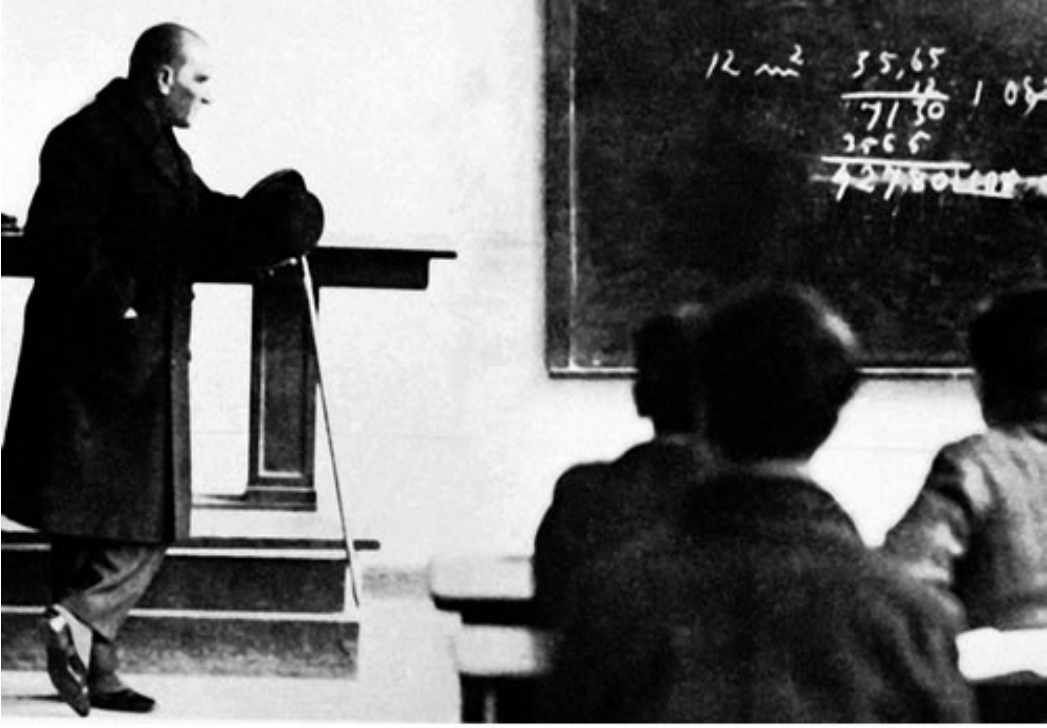
Yeni Harfleri Öğretirken - Kayseri (1928)

Atatürk - Latife Hanım ve Öğrenciler - Konya (1923)

Ankara Kız Lisesi (1933)

İzmir Erkek Lisesi (1931)

Ankara Hukuk Fakültesi (1925)

Akhisar – Manisa (1923)

Temel Atma Töreni - Dumlupınar Anıtı (1924)

Nazilli Basma Fabrikası (1937)

Atatürk - Orman Çiftliği (1925)

10. Yıl Nutku'nu Okurken (1933)

Haydarpaşa Garı (1927)

Ertuğrul Yatı (1927)

Atatürk – Afganistan Kralı Amanullah Han – Ankara (1928)

Arifiye İstasyonu – Sakarya (1928)

Çanakkale (1928)

Ankara (1929)

Orman Çiftliği (1929)

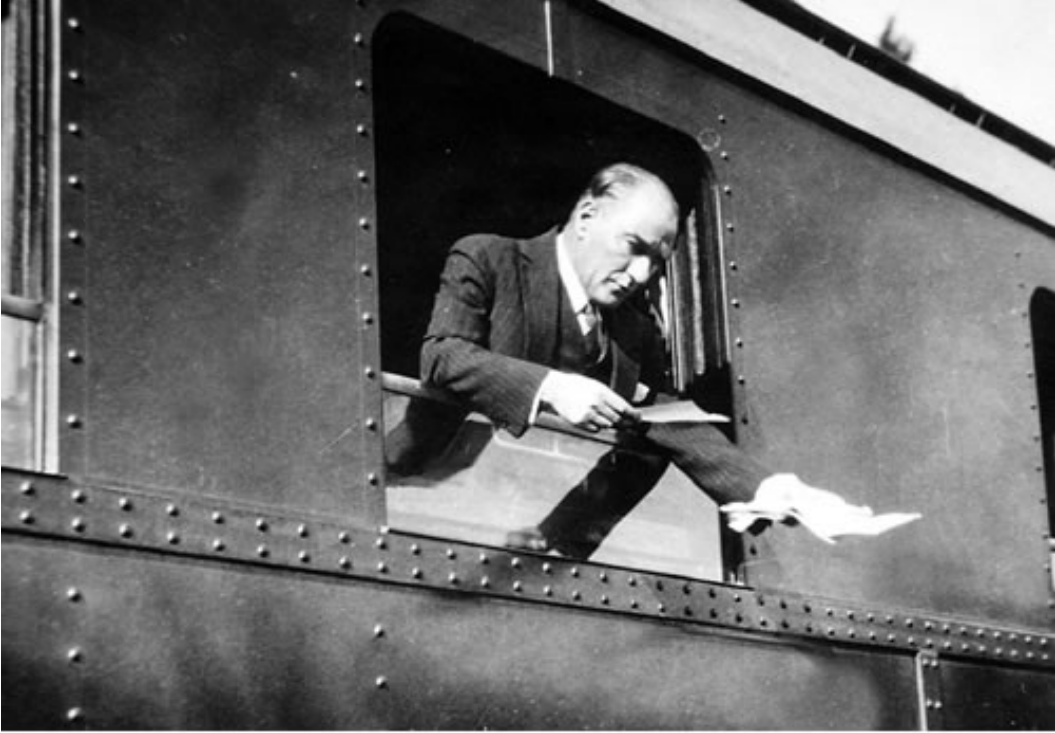
Orman Çiftliği (1929)

Orman Çiftliği (1929)

Sivas (1930)

Kütahya (1933)

Çankaya Köşkü (1931)

I. Türk Tarih Kongresi - Ankara (1932)

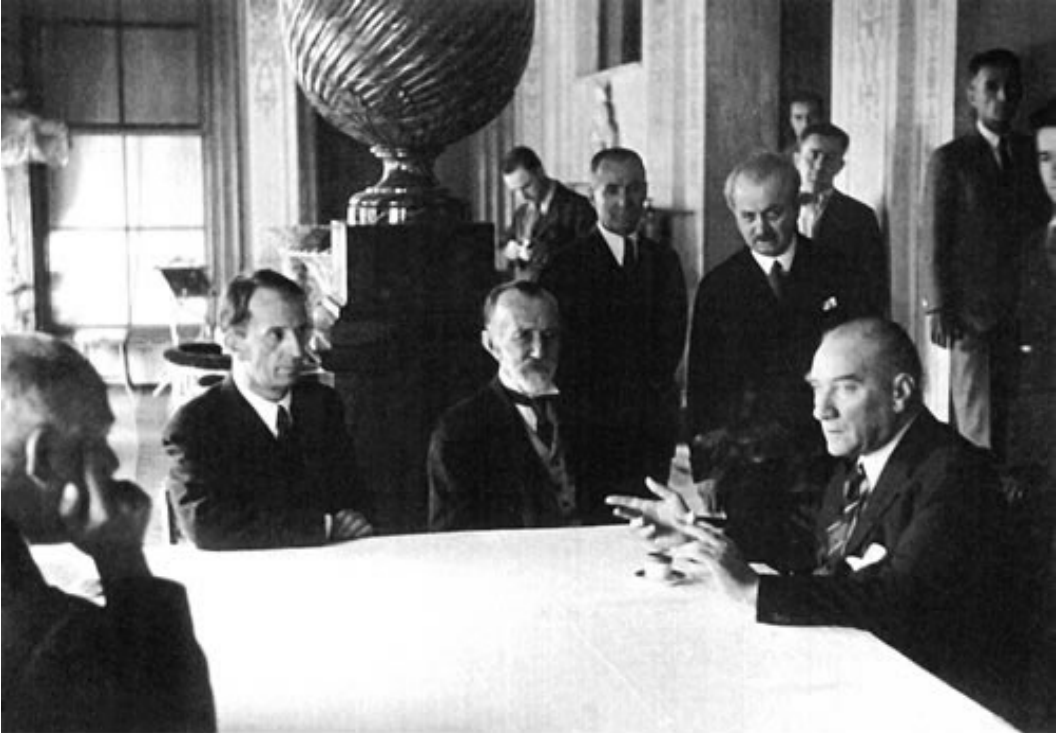
Atatürk - Rıza Pehlevi - Eskişehir (1934)

Atatürk-Rıza Pehlevi-İsmet İnönü Eskişehir (1934)

II. Dil Kurultayı - Beylerbeyi Sarayı (1934)

III. Dil Kurultayı - Ankara Halkevi (1936)

Türkkuşu (1935)

Atatürk - Sabiha Gökçen - Ankara Havaalanı (1936)

Kabotaj Bayramı - İstanbul (1935)

Ankara (1936)

Tarih Sergisi - Dolmabahçe Sarayı (1937)

Ergani Maden Ocağı (1937)

Atatürk - Ülkü Adatepe - Haydarpaşa Garı (1938)

Kaynak: Albüm ve kapak görsellerine Cumhurbaşkanlığı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi arşivlerinden erişilmiştir.

